isa, pavlus, inciller

Hıristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?

ZAFER DUYGU

ISA, PAVLUS, İNCİLLER
Zafer Duygu

Editör: Hümeyra Okuyan
Kapak: **Motto**Project
Mizanpaj: Ahmet Kahramanoğlu

Baskı ve Mücellit:
Deren Matbaacılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti
OSB Mah. Bakırcılar Pirinççiler Sanayi Sitesi Orkide Cad.
No: 9 Zemin Kat Beylikdüzü-İstanbul
Tel: 0212 875 48 86-87
Sertifika No: 34011

ISBN: 978-605-9304-67-2
Yayıncı Sertifika No:12628
1. Baskı: Mayıs, 2018

DÜŞÜN YAYINCILIK
Topkapı Mh. Kahalbağı Sk. No: 49/A Topkapı/Istanbul
(0212) 524 7 524
www.dusunyayincilik.com
twitter/dusunyayincilik - facebook/dusunyayincilik

"Düşün Yayıncılık" bir "Adım Iletişim Hizm. ve Prod. Ltd. Ştı" markasıdır.

İSA, PAVLUS, İNCİLLER

Hıristiyanlık Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?

ZAFER DUYGU

DÜŞÜN YAYINCILIK

ZAFER DUYGU

Evli ve bir çocuk babasıdır. Lisans, Master (***İslam Yönetimlerinde Süryaniler: VII-XII. Yüzyıllar***) ve Doktora (*Hıristiyanlığın Roma Siyasal Sistemiyle Entegrasyonu*) derecelerini Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nden almıştır. Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Genel olarak dinler tarihi ile ilgilenmekte, özellikle İsa dönemini, Hıristiyanlığın erken yüzyıllarını ve Geç Antikçağ'ı çalışmaktadır. Yayımlanmış veya yayımlanma aşamasında birçok makale kaleme almıştır. Bugüne kadar basılan kitapları şöyledir:

- *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, İstanbul: Divan, 2017 (Hıristiyanlığın ortaya çıkışından itibaren VII. yüzyıla kadar geçen süreçte Roma yönetimiyle ilişkileri, Roma siyasal sistemine eklemlenmesi, kilisenin siyasallaşması ve Roma yönetiminin Hıristiyanlaşması, bu kitapta ele alınan temel konulardır. Bununla beraber Geç Antikçağ'da Hıristiyanlığın parçalandığı süreç ve bu sürecin arka planını oluşturan siyasi ve kristolojik atmosfer de anlatılmaktadır).
- *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hıristiyanlık, İslam, Siyasi Tarih*, İstanbul: Divan, 2017 (Geç Antikçağ ve Ortaçağ'da Süryani yazarlar tarafından kaleme alınmış historiyografi karakterli metinleri tanıtan ve Süryani tarih yazıcılığı geleneğini betimleyen bu çalışma, Roma/Bizans, Pers (Sasani) ve İslam tarihlerine ilişkin bilgiler veren sekiz tane vakayinamenin açıklamalı Türkçe tercümesini de içermektedir. Bunlar arasında, *Zuqnin Kroniği* (M.S.775), Tel Mahreli Dionysios'un *Seküler Tarihi* (M.S.842) ve Yuhanna Bar Penkaye'nin tarih çalışması (M.S.686?) bilhassa ön plana çıkanlardır).
- *Kristolojiye Giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar*, İstanbul: Divan, 2018 (editör, çeviren, yayına hazırlayan, Kutlu Akalın'la birlikte) (Bu kitap çalışması, Hıristiyanlığa ilişkin önemli bazı kavramları açıklayan sözlük bölümü ile beraber, Geç Antikçağ'da Hıristiyanlar arasında başlıca bölünme sebebi teşkil eden ve Türkiye'de bilimsel olarak pek az bilinen "Kristoloji" konusunu ele almakta, bu konuya Batı'da yakın zamanda yapılan önemli bazı eserlerin tercümeleri üzerinden giriş yapmaktadır).
- *Süryani Literatürü*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017 (editör, çeviren, yayına hazırlayan, Kutlu Akalın'la birlikte) (Bu kitap çalışması, Hıristiyanlığa ilişkin önemli bazı kavramları açıklayan sözlük bölümü ile beraber, Süryani literatürünü temsil eden yazarları ve eserleri, Batı'da kaleme alınan önemli üç çalışmanın tercümesi üzerinden anlatmaktadır).

İçerikler

Bu eser,

Tanrı Yasası'nı vaaz eden *NASIRALI İSA*'nın
Tanrı Yasası'nın takipçileri olan "gerçek" *HAVARİLER*'in
Tanrı Yasası'nı izledikleri için "sapkın" sayılan İSA CEMAATLERİ'nin

ve ayrıca,

Yaşamları boyunca Roma ideolojisine ve
Herodeslerin Zulmüne Direnen

İsa'nın kardeşi *Adil* ve *Sıddık YAKUP* ile başhavari *PETROS*'un,
aziz ve unut(tur)ulan hatıralarına armağan edilmektedir…

Teşekkür

Bu kitap çalışması önemli bazı yardımlar sayesinde bu şekliyle ortaya konulmuştur. Öncelikle konu hakkındaki öneri ve katkılarıyla beni cesaretlendiren, içinden çıkılması zor bazı meselelere tıpkı benim gibi kafa yoran ve taslak halindeki metni de okuyarak Yunanca tabirlerin ve çevirilerin kontrolünü yapan değerli dostum ve meslektaşım Kutlu Akalın'a teşekkür ederim. Eseri okuma, görüşlerini paylaşma ve bazı açılardan tashihler yapma nezaketi gösteren değerli meslektaşlarım Mehmet Alıcı, Yasin Meral ve Zekai Erdal'a, eserin imla ve dilbilgisi yönünden daha iyi olabilmesi için zaman ve emek sarf eden kıymetli meslektaşım Beyhan Kanter'e ve destekleri nedeniyle Caner Taslaman, Emre Dorman, Ömer Faruk Harman ve Bekir Zakir Çoban hocalara müteşekkirim. Ayrıca, üzerimde büyük emekleri olan muhterem hocam Mehmet Çelik'e hürmetlerimi sunarım.

Eşime ve oğlum Aren'e, hem meslek hayatım hem de büyük mesai alan bu kitap çalışması için gösterdikleri sabır ve fedakârlık için minnettarım. Onların anlayışlarına hakikaten çok şey borçluyum. Yakınlarıma, dostlarıma ve öğrencilerime, destekleri sebebiyle teşekkür ederim. Yeğenlerim Umut ile Utku'ya sevgilerimi yolluyorum.

Çalışmamla ve basım süreciyle yakından ilgilenen Düşün Yayınları Genel Yayın Yönetmeni Hümeyra İslamoğlu Hanımefendi de benim için bir şanstı.

Yüceler Yücesi'ne şükürler olsun ki, ortaya bir eser koyabilmenin öncelikli koşulu olan akıl ve beden sağlığını bana lütfetti. Her şeyin en doğrusunu elbette O bilmektedir. Eserdeki bütün hatalar ise yalnızca şahsıma aittir.

Notlar ve Hatırlatmalar

Yazarı olduğum daha önceki kitap çalışmalarında, transliterasyon meselesi kapsamında, şahıs, yer ve kavram isimlerini daha ziyade o zamanlar ait oldukları kültür havzalarını veya kaynak dillerini esas alarak vermeye çalışmıştım. Örneğin Antakya için Antiokheia, Milano için Mediolanum, imparator ismi için Constantinus kullanımlarını yapmıştım. Buna karşın günümüzde Türkiye'de özellikle araştırmacılar tarafından Yeni Ahit Kitabı'nın Türkçe tercümeleri yaygın şekilde bilinmekte ve kullanılmaktadır. Dolayısıyla erken Hıristiyanlık tarihinde yer tutan şahıs, yer ve kavram isimlerinin Yeni Ahit'teki kullanımları bugün birçok kimsenin malumudur. Bu çerçevede gereksiz bir kargaşa yaşanmasını önlemek adına, burada Yeni Ahit kitabının Türkçe çevirilerindeki kullanımları büyük oranda esas almaya çalıştım. Söz gelimi Yunancada Φίλιππος (Philippos) veya Στέφανος (Stephanos) şeklinde geçen kişilerin isimlerini Yeni Ahit'in Türkçe çevirilerinde olduğu gibi Filip ve Stefan olarak verdim. Kudüs (Yun. Ἱερουσαλήμ, Ierusalem) veya Antakya (Yun. Ἀντιόχεια, Antiokheia) gibi şehirlerin isimlerini aynen burada olduğu gibi bıraktım. Ancak eğer Yeni Ahit kitabında geçmeyen bir şahıs, kavram veya yer ismi söz konusu olmuş ise, bu takdirde kimi zaman farklı bir yöntem izledim. Mesela Romalı yazarlar Tacitus, Suetonius ve Plinius gibi

bazı isimlerin Latince transliterasyonlarına veya Lukianos yahut Eusebios kabilinden Yunanca bazı transliterasyonlara sadık kalmaya çalıştım. Türkçede bazen Paulos veya Paulus şeklinde karşımıza çıkan şahıs ismini Pavlus, bazen Petrus şeklinde zikredilen ismi Petros biçiminde, yani bazen Türkçedeki yaygın kullanıma bazen ise Yunanca transliterasyonlarına uygun olarak verdim. Batı'da James the Just diye bilinen ve kaynaklarca İsa'nın kardeşi olarak tanıtılan meşhur şahsiyeti ise (Adil ve Sıddık) Yakup şeklinde telaffuz ettim.

Tanrı tarafından İsrail kavmine Musa vasıtasıyla indirildiği kabul edilen ve Tevrat'ın da özünü teşkil eden emir, yasak ve uygulamaları, Yeni Ahit ve Septuaginta (LXX) metinlerinde Yunanca Nόμος (Yasa) şeklinde tanımlanmasından hareketle "Musa Yasası" (Nόμος Μωϋσῆ) şeklinde Türkçeleştirdim. Ancak burada "Tanrı Yasası", "Tanrı Şeriatı" veya "Musa Şeriatı" gibi daha farklı kullanımların yapılması da elbette mümkün olabilirdi. Yeni Ahit Kitabı'nda yer alan, Luka tarafından yazıldığı tahmin edilen ve metin içinde ve dipnotlarda birçok defa zikredilen Elçilerin İşleri isimli çalışmayı *İşler* biçiminde kısalttım. Hist. Eccl. şeklindeki kısaltma Geç Antikçağ'da yazılan ve *Kilise Tarihi* (*Historia Ecclesiastica*) ismini taşıyan eserleri, *Adv. Haer*. kısaltması ise Irenaeus'un *Sapkınlara Karşı* (*Adversus Haereses*) adlı çalışmasını ifade etmektedir.

"Kanonik" İncil metinleri için David Robert Palmer'ın 2000 yılı sonrasındaki çeşitli tarihlerde yayımladığı Yunanca-İngilizce metinleri ve (bütün Yeni Ahit metinleri için) Kitab-ı Mukaddes şirketinin *Kutsal Kitap* ismini taşıyan 2008 tarihli Türkçe çevirisini karşılaştırmalı şekilde kullandım. *İşler* Kitabı'nın Yunanca metni için kimi zaman basılı bazı kitapları, bazen de internet ortamındaki Yunanca metinleri kullandım. Pavlus'un mektuplarının Yunanca metinleri için çeşitli kitaplardan ve ayrıca internet ortamından karşılaştırmalı şekilde faydalandım. Apokrif İnciller ve erken yüzyıllardaki kilise yazarlarının eserleri için İngilizce metinleri, gerek görülen durumlarda İngilizce metinlerle karşılaştırmalı olarak Yunanca metinleri, ayrıca Ekrem Sarıkçıoğlu'nun tercüme eserinde geçen bazı Türkçe metinleri esas aldım. Erken Hıristiyanlık dönemini temsil etmekle beraber Türkçeye çevrilmiş olan metinlerin sayısı çok az ise de, eğer

varsa Türkçe tercümelere göz atmayı ihmal etmedim. Yunanca kelimeler için öncelikle G.W.H. Lampe'nin *A Patristic Greek Lexicon* ve Güler Çelgin'in *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük* isimli eserlerinden, bazen ise diğer bazı eserler ile internet ortamından yararlandım. Yunanca grameri konusunda Kutlu Akalın'ın Yunanca derslerinden istifade ettim ve yine Kutlu Akalın tarafından hazırlanmış olan ders notlarından yardım aldım. Kullanmış olduğum diğer kaynaklar için genellikle İngilizce çevirileri, ancak önemli gördüğüm bazı ayrıntılar için Yunanca orijinal metinleri esas aldım. Birkaç noktada mutlaka Latinceden yapılmasını zaruri gördüğüm tercümeler için yine Kutlu Akalın'ın Latince bilgisine müracaat ettim.

Efendimiz (İsa), her şeyin Yaratıcısı'ndan başka tanrılar bulunduğunu söylemediği gibi, kendisinin "tanrı" olduğunu öne sürmüş de değildir.

(Başhavari Petros) *Vaazlar*, 16:15.

Bilin ki, yalnızca bir tek Tanrı vardır. Göğün ve yerin yaratıcısı O'dur.

(Barnabas) *Tanıtmalar*, 1:7.

Sonra, eğer İsa'mız gerçekten de bir görümde sana göründüyse, kendisini sana bilinir hâle getirdiyse, seninle konuştuysa, bu, herhangi birisinin düşmanına kızması gibi bir durum olmalıdır. İşte, onun seninle ancak bu şekilde görüm ve rüyalar yoluyla gayb âleminden konuşması olsa olsa bu yüzdendir. Peki, ama bir insan görümler yoluyla bilgi sahibi yapılarak yetiştirilebilir mi? Eğer böyle bir şeyin mümkün olabileceğini söylersen, bu durumda ben de sana şu soruyu sorarım: "Madem öyle, o halde öğretmenimiz (İsa) niçin (henüz yaşamı sırasında) bütün bir yıl boyunca (görümler yoluyla değil de) gayet bilinçli şekilde yanında bulunan (öğrencilere) sabır göstererek öğretilerini onlara anlatmıştır?" Onun sana göründüğü iddiasındasın, peki, ama biz senin bu sözlerine nasıl inanalım? Kaldı ki sen onun tam tersi görüşlere sahipsin. Böyle olduğu halde (İsa) nasıl olup da sana görünmüştür? Her şeye rağmen diyelim ki o seninle görüştü ve seni bilgilendirdi, sen de (her nasıl olduysa) bir saat (gibi kısa bir süre) içinde onun havarisi oluverdin, (haydi o hâlde) İsa'nın sözlerini ilan et, onun ifadelerini açıkla, onun gerçek havarilerini sev ve ona yârenlik etmiş olan benimle uğraşma, rekabet etmeye kalkışma! Zira şu anda cemaatin üzerinde kurulduğu "sağlam kaya" olan benim tam karşıtım bir konumda bulunuyorsun...

(Başhavari Petros)
Vaazlar, 17:19

Ön Söz

Bu kitap çalışmasında; İsa'nın veya havarilerin "Hıristiyanlık" isminde bir din kurmadıklarını ve hiçbir zaman böyle bir amaç taşımadıklarını öne süreceğim. Bunun da ötesinde, bugünkü Hıristiyanlığın ve geleneksel kilisenin İsa'ya ve havarilere ait öğretileri çok büyük bir oranda temsil etmediğini (dolaylı olarak) iddia edeceğim. Bu doğrultuda Hıristiyanlığın gerçek kurucusu olan Pavlus'a alışılmışın biraz daha dışında, farklı bir pencereden bakacağım. İsa'nın ölümünden sonra İsa cemaatini 60'lı yıllara kadar yöneten kardeşi Yakup'un ve "orijinal" havarilerin Pavlus'u hiçbir zaman hiçbir iddiası yönünden kabul etmediklerini anlatacağım. Pavlus'un İsa'ya ait öğretilerin içeriğini ve yönünü gayet bilinçli bir şekilde ve belirli amaçlarla değiştirdiğini ileri süreceğim. Bütün bu görüşlerimi Hıristiyanlığın bilinen en eski metinlerinden hareketle (ve elbette konuya ilişkin modern araştırmalardan da yardım alarak) savunacağım. Bu amaçla; geleneksel kilisenin İsa'ya ve Hıristiyanlığın kuruluşuna ilişkin bana göre teogoni ve eskatoloji bağlamıyla "mit" olan kabullerini sorgulayacağım ve dahi bu kabulleri ihtiva eden birtakım metinleri bazı açılardan çürütmeyi deneyeceğim.

Bu çalışmayı kaleme alırken hiçbir dinin mensuplarını rencide etmek

gibi bir amaç taşımıyorum. Kişisel olarak bütün inançlara karşı saygılıyım, hepsinin her yerde özgürce yaşa(n)ma hakkı olduğuna inanıyorum. Yegâne düşüncem, tıpkı diğer bütün araştırmacılar gibi, kendi çalışma alanımla ilgili ulaştığım sonuçları herhangi bir sınırlama olmaksızın açıkça ortaya koyabilmektir. Yahudiler veya Hıristiyanlar tarafından "kutsal" kabul edilen birçok metin, bu eserde bu amaçla daha ziyade "tarihsel kaynaklar" olarak taşıdıkları değer yönünden ele alınmakta ve kullanılmaktadır. Yazar olarak okuyucudan beklentim ise çok basittir: Okuyucu, kitabı sabırla, sonuna kadar, bazı konulara son derece yabancı bile olsa, ısrarla okumaya devam etmelidir. Çünkü öyle veya böyle kitabın sonunda okuyucunun zihninde bir iz veya şekil bırakacağıma inanıyorum.

80'li yıllarda küçük bir çocuktum. Türkiye'de henüz özel televizyonlar kurulmamıştı. Hatta TRT'nin bile bir tane kanalı vardı. Yani o zamanki durum aynen yakın geçmişte "Seksenler" dizisinde canlandırıldığı gibiydi; televizyonda ne çıkarsa herkes onu bilir ve onu seyrederdi. Şunu hatırlıyorum: Bir Cuma gecesi bütün Türkiye gibi biz de ailecek meşhur Ben Hur filmini, hem de filmin 1959'da çekilmiş Charlton Heston'lu, Stephen Boyd'lu "esas" versiyonunu izlemiştik. Başlıca karakter olan Ben Hur -elbette filmi izleyen herkesle birlikte- İsa'nın çarmıha gerilişine de şahit olmuştu. Bir insanın çarmıha gerilmesinin ne büyük bir dehşet olduğunu ve İsa'nın çarmıha gerildiği yönünde bir düşünce veya kabul bulunduğunu, o zamanlar bu film sayesinde, daha doğrusu annemin filmin o sahnesini birkaç cümleyle yorumlaması vesilesiyle öğrenmiştim. Herhalde İsa'yla ilk defa tanışmam böyle olmuştu.

Bu çarpıcı filmde geçen "çarmıhını yüklenmiş adamların yürüyüş sahnesi" âdeta beynime kazınmıştı. Ve bilmiyorum ama belki de İsa merakım burada başlamıştı. Çünkü İsa'yı ve yaşadığı dönemi birçok defa rüyada gördüğümü hatırlıyorum. Sonraki yıllarda bu merakım büyüdükçe büyüdü. Elbette bu durum sebepsiz değildi. Örneğin Ramazan aylarında veya diğer birçok zamanlarda çevremdeki tanıdığım-tanımadığım bazı büyüklerin İsa hakkında sürekli anlattıkları efsanevî öyküler merakımı daha da fazla perçinliyordu. Aslında bu anlatıların sahipleri İsa'ya ilişkin akademik çalışmalar yapmış, hatta muhtemelen en azından orta düzeyde araştırmalara girişmiş kişiler bile değillerdi.

Onlar her mahallede görülen türden, çocukların sevdiği yaşlı teyzeler, dedeler veya din bilgisine sahip olduğu düşünülen saygın kimselerdi ve İsa hakkında bize anlattıkları da herhâlde onlara anlatılanlardı; yani tamamen duyumlara dayanan doğru-yanlış bilgilerdi. Yine de İsa'nın babasız doğduğuna dair cümleler hakikaten şaşırtıcıydı. Böyle bir şey nedense başka kimse için söylenmiyordu. İsa'ya atfettikleri mucize hikâyeleri tüm tahayyüllerin üzerindeydi, inanması bir çocuk için bile oldukça zordu. Muhammed Peygamberin Miraç yolculuğu esnasında İsa ile karşılaştığına dair rivayetler adeta mitolojikti. Ahir zamanı yaşadığımıza ve beklenen kıyametin artık çok yakında gerçekleşeceğine ilişkin her dönem canlı olan şu meşhur söylemler bile, daima İsa'nın kısa süre içinde dünyaya yeniden döneceği ve insanların bazısını kurtaracağı iddialarıyla süslenir dururdu. İsa'nın dünyaya ikinci inişinde kim olduğunu bir türlü anlayamadığım Deccal (Yun. ἀντίχριστος, *antikhristos* "yalancı mesih" veya Yuhanna 17:12'de olduğu gibi υἱὸς τῆς ἀπωλείας, *huios tēs apōleias* "yok oluşun oğlu") ile yapacağı savaşa dair anlatılan öyküler ise ürperticiydi. Bu çerçevedeki kurgusal hikâyeler korkutucu, ama bir yandan da heyecan verici olurdu. Bütün bu anlatılanlar henüz bir çocuk iken bile düşünce dünyamın gündemini çok defa fazlasıyla meşgul etmişti. Ancak neticede o zamanlar bir çocuktum. Aslında İsa'ya ilişkin anlatılan bütün bu öykülerde mitsel ya da efsanevi öğelerin hep çok baskın olduğunu, hatta söylenenlerden birçoğunun tamamen uydurma olabileceğini bir şekilde seziyordum, ama o günkü koşullarda beni tatmin edecek sağlıklı bilgilere ulaşma bilincine veya şansına da pek sahip değildim.

Bu merakım sonraki yıllarda da sürdü. Nasıralı İsa'nın adı veya ona ilişkin çeşitli anlatılar, haberler, rivayetler, devamlı surette bir şekilde karşıma çıkıyor ve sanıyorum herkesten daha fazla benim ilgimi çekiyordu. Ancak nedense, hem İsa hem de İsa'yla bağlantılı gösterilen şahsiyetler, kahramanı oldukları bütün bu öykülerde, sanki soyut ve ulaşılmaz bir dünya ile hakikat evreni arasında bilinmeyen bir yerlerde yaşıyorlardı. Hatta onlar, kelimenin gerçek manasıyla mitoloji kahramanı gibiydiler. Bir gün bir haber ortaya çıkıyordu ve doğruluğu teyit edilmeksizin basın tarafından kısa sürede yayılıyordu: Rivayete göre, İsa ile annesini ihtiva eden bir portre bir evin perdesinde siluet

halinde belirmiş ve birçok kimse tarafından görüldükten sonra aniden yok olmuştu. Bütün hayatım boyunca bilmiyorum kaç defa, İsa'ya ait şu meşhur "gerçek" İncil nihayet bir yerlerde bulunuyordu. Ama her defasında yine ortadan kayboluyordu. Bu gibi söylenti haberlerin ardı arkası hiç kesilmiyordu. Birden bire bazıları İsa'nın aslında dünyaya indiğini söylüyorlardı. Diğer bazıları durup dururken şu "beklenen" ikinci gelişinde onu nasıl tanıyacağımızı tartışıyorlardı. O kadar sık değilse bile, kendisinin "Mesih" olduğunu iddia eden çılgınlara bile rastlanıyordu. Şu noktayı itiraf etmek gerekir: Türkiye'de basın bu tür haberleri her zaman çok sevmiştir. Maalesef insanların "din" diye kendilerine anlatılan mitoloji öykülerini ilahi hakikatlere bayıla bayıla tercih ettikleri de gün be gün açıkça görülmektedir.

Doğrusu, İsa hakkındaki bu gibi haberlerin çoğu, en azından benim de mensubu olduğum sosyal çevrede, genellikle insanların gülüp geçtiği türden uydurma rivayetler, komik iddialar veya şişirme haberler olarak görülür, hiç önemsenmez, hatta gündeme bile pek gelmezdi. Fakat bu haberlerin genel olarak İsa'nın ismini gündemde tutmak gibi bir işleve sahip oldukları da gerçekti. Ayrıca, İsa'yı gizemli olayların bir parçası gibi resmeden bütün bu rivayetler, ona dair mevcut muammaları daha da çoğaltıyordu. En azından durum benim açımdan böyleydi, çünkü örneğin 90'lı yıllarda ortaya çıkan sahte bir Mesih'e gülüp geçtiğimi hatırlıyorum, ama Mesih tabirinin ne anlama geldiği meselesini de ilk defa olarak ciddi şekilde o vesileyle sormaya başlamıştım. Sahi ya, "Mesih" ne demekti? İsa'nın Mesih olduğu söylemini herkes gibi ben de küçük yaşlarımdan itibaren çok defa duymuştum. O kadar ki, Mesih tabiri İsa'nın ismini neredeyse sürekli niteleyen bir sıfat, hatta sanki İsa isminin ayrılmaz bir parçasıydı; ancak yine de o zamana dek bu kelimenin anlamını hiçbir zaman ciddi şekilde düşünmemiştim. Dahası, etrafımdaki insanların da bu konuda pek bir fikirleri yoktu, çünkü aldığım cevaplar tatmin edicilikten uzak kalmıştı. Veya belki de bu cevaplar o gün için idrak kapasitemin üzerindeydi. Kısaca, bütün çocukluk ve erken gençlik yıllarım boyunca İsa benim için muamma bir şahsiyet olmuştu.

Bir sonraki aşamada ilahiyatçı bazı bilim insanlarını dinlemeye ve ardından da onların yazdıklarını okumaya başladım. İlahiyatçı hocalar İsa ve öğretileri hakkında birçok şey anlatıyorlardı, elbette anlattıklarının

mantık örgüsü kendi içinde tutarlıydı ve söyledikleri de mahalle aralarında dolaşan veya basın tarafından arada sırada gündeme taşınan söylentilerden çok daha tatmin ediciydi. Ancak şuna da dikkat ediyordum: Onlar İsa'dan bahsederken temel hareket noktası olarak hep Kur'an-ı Kerim'i alıyorlardı. Genel olarak Türkiye standartlarında oldukça seküler bir çevrede büyüdüm, fakat Kur'an-ı Kerim'in bütün Müslümanlar tarafından "Allah Vahyi" olarak görüldüğünü ve "mutlak hakikat" kabul edildiğini elbette küçük yaşlarımdan beri çok iyi biliyordum. Bunun manası şuydu: Kur'an-ı Kerim'de İsa hakkında ne söyleniyorsa mutlak şekilde doğruydu, bir Müslüman açısından bu söylenenlere ve diğer bütün ayetlere kayıtsız şartsız iman etmek gerekirdi. Bu çerçevede, Kur'an-ı Kerim'i birçok defa baştan sona dikkatlice okudum, bazı ayetleri ezberlemeye çalıştım, ilgimi çeken konulara dair notlar tuttum, İsa'dan ve İsa döneminden (örneğin Meryem'den, Zekeriya'dan, Yahya'dan veya havarilerden) bahseden sureleri ve ayetleri bilhassa tekrar tekrar gözden geçirdim, inceledim, üzerlerinde düşündüm, hatta mümkün mertebe bazı tefsirlere de baktım. Bu sayede düşünce dağarcığımda İsa hakkında iyi-kötü bir tasvir oluştu; çocukluk dönemimin soyut-mitoloji kahramanı şimdi artık daha somut şekilde karşımdaydı. Yine de daha fazlasını istiyordum: Sonuçta Kur'an-ı Kerim doğrudan bir tarih kitabı değildi ve İsa'ya ilişkin anlatımı da elbette sınırlıydı. Örneğin Mesih ifadesinin ne anlama geldiğini hâlâ anlayabilmiş değildim. İsa'nın babasız doğumu hangi ilahî mesaja işaret etmiş olabilirdi, hâlâ bilmiyordum (ve bilmiyorum). Çarmıha gerilmediği söylenen İsa, ne zaman ve nerede ölmüştü, ne zaman ve nasıl göğe yükselmişti, bu gizli bilgiyi İsa'nın hangi arkadaşları biliyordu? İsa'nın hemen sonrasında onun cemaatine ne olmuştu? Havariler kimlerdi, sayıları kaçtı? Onların İsrailoğulları'yla ya da bölgeyi yöneten efsanevi Roma İmparatorluğu'yla ilişkileri nasıldı? Evet, Kur'an-ı Kerim'in İsa hakkındaki özet ve parçalı anlatımları genel hatlarıyla konuya dair zihnimdeki bazı kapalı noktaları kısmen aydınlatmıştı, ama diğer bir taraftan da şimdi ortaya yeni birtakım sorular ve hatta sorunlar çıkmış oldu.

Benim için bütün bu soru ve sorunlar arasında en önemlisi ve önceliklisi şu olmuştu: Kur'an-ı Kerim, İsa'nın, havarilerin ve hatta Meryem ve akrabalarının Müslüman kimseler olduklarını söylüyordu. Kur'an'a

göre, İsa, annesi ve havariler, Allah'ın kullarıydı. İsa (ilahi bir varlık değil) beşerdi, herkes gibi ihtiyaçları olan bir insandı. O, kendisinden öncekiler gibi bir peygamberdi; yani Allah'ın kendisine vahyettiği mesajları insanlara (İsrailoğulları'na) tebliğe memur kılınmıştı. Bununla beraber İsa, (başka bir dinin değil) İslam'ın anladığı manasıyla tevhit inancına sahipti. Durumun böyle olduğunu insanlara henüz beşikte bir bebek olduğu zamanlardan son anına kadar açıkça ve defalarca söylemişti. Peki, ama o hâlde milyonlarca insanın dini olan Hıristiyanlık neydi? Bu dini kim kurmuştu?

Kur'an-ı Kerim bu soruyu da kendi bağlamına uygun şekilde, kısman ve kısaca cevaplandırmıştı: Hıristiyanlar, hiç değilse putperest Araplar ile karşılaştırılacak olurlarsa, saygıyı hak eden kimselerdi; çünkü Ehl-i Kitap idiler ve hakikate putperestlerden daha yakın bir inancı temsil etmişlerdi. Buna mukabil, İsa'nın monoteist karakterli "gerçek" öğretilerini de süreç içinde tahrif etmişler ve İsa'yı (ve hatta annesini de) insanüstü bir konuma yükselterek ya da tanrılaştırarak şirke bulaşmışlardı. Kur'an, bu yüzden Hıristiyanlık dini taraftarlarından Müslümanlarla tevhit ilkesi ekseninde birlik olmalarını istemişti. Başka bir deyişle, Hıristiyanların İsa'ya dair inanç ve kabullerinden feragat etmeleri gerekiyordu. Beni bu yönde çıkarımlara sevk eden Kur'an açıklamaları da zihnimdeki bazı soruları cevaplandırmıştı. Fakat bir kez daha başka ve daha genel kapsamlı bazı sorular ortaya çıktı: Örneğin İsa, kendisinden sonra gelecek bir peygamberi müjdelememiş miydi? Eğer öyleyse, Hıristiyanların birçoğu niçin Muhammed Peygambere inanmamıştı? Ayrıca, İsa'nın "Müslüman" havarileri aynı zamanda bugün gördüğümüz kiliseleri kuran "Hıristiyan" azizler değiller miydi? "Müslüman İsa" niçin "Hıristiyanlık" ismini taşıyan bir din kurmuştu? Yoksa kurmamış mıydı? Bazen kendi kendime bu soruları sorduğum 2000'li yılların başında, belirli bir mesafe katetmişsem bile, Hıristiyanlık hakkında fazla bir bilgiye sahip değildim. Ancak en azından İsa'ya ve Hıristiyanlığa ilişkin yüzeysel araştırmalarımı ilahiyat bağlamından tarihsel bağlama kaydırmam gerektiğini hissediyor ve biliyordum.

Tarih üzerine eğitim almak için üniversiteye başladığım gün, hayatımın bundan sonraki yıllarında İsa meselesine daha bilinçli yaklaşabileceğim umuduyla içten içe büyük bir mutluluk duymuştum.

Lisansüstü eğitim aldığım master ve doktora yıllarında ise İsa'yı hep akademik düzeyde çalışmanın hayalini kurdum. Bu yüzden geçen yıllar boyunca İsa ve Hıristiyanlık hakkında birçok kitap ve makale okudum. Yeni Ahit Kitabı'yla ve İncil metinleriyle tanıştım; bu metinlerin İsa'ya dair anlatımları hakkında fikir edinmeye uğraştım. Erken dönemin Hıristiyanlık edebiyatıyla aşinalık kurdum; birçok kilise babasının ve yazarının eserlerini ve mektuplarını okudum, hatta bazılarını amatörce tercüme ettim. Nasıralı İsa ve öğretileri konusunda kim ne söylemişse hep ilgi duydum ve elbette gücüm yettiği oranda söylenenleri ve yazılıp çizilenleri takip etmeye çalıştım. Bu arada Batı literatürüyle de tanıştım. Bu satırlarda şunu itiraf etmek istiyorum: Batı'da İsa hakkında yapılan son derece ciddi bilimsel çalışmaları gördükçe şaşırdım. Bilimin ne demek olduğunu, bilimsel yöntemlerin önemini, tarihsel/bilimsel çalışmaların ve tartışmaların nasıl yapılması gerektiğini ve bilimsel etik ve saygı kavramlarını büyük oranda Batılı bilim insanlarından ve düşünürlerden tanıdım.

Ancak bunca yıllık eğitim hayatım İsa meselesi hakkında karşıma başka ve aşılması çok daha zor yeni bazı sorunlar çıkardı. Öncelikle, (ilahiyatçı değil de) bir tarihçi olarak, tarih biliminin araştırma yöntemlerine göre Kur'an-ı Kerim'in İsa hakkında ana kaynak hüviyeti taşımadığı kanaatine ulaştım. Çünkü Kur'an –bir iman kitabı olmanın ötesinde tarihsel bir kaynak olarak alınırsa- İsa'dan yaklaşık altı yüzyıl sonraki döneme ait bir kitaptı. İsa'nın yaşadığından (eski Filistin) daha farklı bir coğrafyada (Arabistan) ortaya çıkmıştı. İsa'nın konuştuğundan (Aramice) başka bir dili kullanmıştı (Arapça). İsa hakkında sınırlı ve bir "mümin" için yeterli gördüğü kadar bilgi vermişti. Konuya dair bu hassasiyetimi tarih biliminin araştırma yöntemleriyle yeterince aşina olmayan okuyucular için kendime göre şu şekilde ifade etmek isterim: Örneğin İsa'nın çarmıha gerilmediğine ve bu olayda mahiyetini bugün tam olarak bilemediğimiz türden bir benzetme yapıldığına *–bir mümin olarak-* iman ediyorum. Çünkü bu bilginin "vahiy" kabul ettiğim bir kaynağa, yani ilahi mesaja dayandığına inanıyorum. Ancak kronolojik olarak bakıldığında miladi takvimin çok daha erken yüzyıllarını temsil eden neredeyse bütün kaynaklar (bazı istisnaları da olmak kaydıyla) İsa'nın çarmıha gerildiği iddiasını öne sürerken, *–bir tarihçi olarak-* sadece

Kur'an-ı Kerim'den hareketle "İsa çarmıha gerilmemiştir" önermesini bilimsel bulmuyorum. Bana göre bu durum kendi kendimle çeliştiğim ya da İslam'ın bilim ile çatıştığı anlamlarına gelmemektedir. Ancak "mucize" kavramı tarih biliminin ilgi alanına girmemektedir. Yine de bu derin tartışma belki başka bir çalışmanın konusudur. Bütün bu anlattıklarımdan hareketle, İsa ve öğretileri veya İsa'nın yaşadığı dönem ve koşullar hakkında erken dönem Hıristiyan metinlerinde (örneğin "kanonik" veya "apokrif" İncillerde) karşıma çıkan rivayetleri Kur'an'da verilen rivayetlerle devamlı olarak karşılaştırmak, istesem de istemesem de, en yoğun zihinsel faaliyetlerim arasındadır.

Diğer taraftan bilim dünyasında İsa hakkındaki başlıca kaynaklar olarak görülen Yeni Ahit metinlerinin epistemoloji başta gelmek üzere birçok açıdan sorunlar içerdiklerini ve bu açıdan modern araştırmacıların hermenötik bağlama da dikkat çektiklerini hem birçok araştırmada okumuş hem de bizzat fark etmiş durumdayım. Aşağıda, "giriş" kısmında ve sonrasında da detaylandıracağım gibi, Yeni Ahit metinlerinde ve özellikle İncillerde İsa ve öğretileri hakkında çok şey söylenmiştir. Fakat buradan hareketle ulaşılabilecek bütün yargıları yine bizzat aynı metinlerden hareketle çürütmek de mümkündür. İncil metinlerinin pek çok anlatımında gözden kaçırılması mümkün olmayan büyük çelişkiler bulunduğu İsa ve Yeni Ahit araştırmacıları tarafından ortaya konulmaktadır. Bununla beraber erken yüzyılların pagan veya Yahudi kaynaklarında da tarihsel bir şahsiyet olarak İsa veya onun öğretileri hakkında söylenenler son derece sınırlı ve muğlaktır. Bu yüzden bilim dünyasında bu konulara dair de birçok tartışma yaşanmaktadır.

Sonuç itibariyle, o kadar garip ki, İsa hakkında henüz hiçbir şey bilmediğim çocukluk yıllarımda zihnimde beliren şu kanaati, bu kadar zaman sonra, yaptığım bunca okuma ve araştırmanın ardından, hâlâ hatırlıyorum ve belirli ölçüde paylaşıyorum: "İsa hakkında bir şeyler bilmek veya öğrenmek ne kadar da zor!" Nasıralı İsa; hakkında her zaman çok şey söylediğimiz, ama aslında ona dair ne kadar az şey bildiğimiz bir şahsiyet, değil mi?

Bu kitap çalışmasını, işte bu kanaatimde haklı olduğumu veya en azından tamamen haksız olmadığımı okuyuculara da kanıtlayabilmek

düşüncesiyle kaleme aldım. Ancak hemen bu aşamada, yeri gelmişken, şu hususa özellikle dikkat çekeceğim: İsa hakkında çok az şey biliyor olmamız ile Hıristiyanlığın ortaya çıkışına ilişkin mitsel anlatılar arasında doğrudan bir ilgi bulunduğuna inanıyorum. Bu inancımı şu şekilde de ifade edebilirim: Bana göre İsa ve havarileri ile sonraki nesillerin arasına geleneksel kilise ve onun gerçek kurucusu (Pavlus) tarafından kalın bir duvar örülmüştür. İsa (ve onun havarileri) işte bu yüzden günümüzde ancak gölge figür(ler) veya soyut mitoloji kahramanı şeklinde karşımızdadır. Bu noktadan hareketle, bu eserde, bir yandan İsa hakkında ne kadar az şey bildiğimizi göstermeye, diğer yandan ise bunun sebeplerini aramaya ve yorumlamaya yönelik bir entelektüel faaliyet içinde olmaya çalışacağım. Başka bir deyişle, kilisenin geleneksel mitlerini İsa'ya ve havarilere dair tarihsel gerçeklerden ayırmaya teşebbüs edeceğim.

Bu kapsamda bu kitap çalışması, uzun bir "Giriş" ve en sonda yer alan "Zeyil" ve "Sonuç" ile beraber iki ana kısım ve sekiz bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım İsa hakkında tarihsel veriler ışığında ne bildiğimiz sorusuna, ikinci kısım ise bu konuda niçin çok az şey bildiğimiz sorusuna bilimsel açıklamalar getirmeye çalışmaktadır. Aynı şekilde her iki kısım da kendi içinde dört ana bölümden müteşekkildir. İlk dört bölüm birinci kısmı, ikinci dört bölüm ise ikinci kısmı teşkil etmektedir.

Giriş: "Tarihsel İsa" meselesi Aydınlanma Dönemi'nden itibaren önemli bir entelektüel faaliyet alanı oluşturmaktadır. Böyle bir alan, temelde, tarihsel bir şahsiyet olarak İsa ile geleneksel kilisenin İncillerinde sunulan "Kurtarıcı Mesih" anlayışının bir türlü örtüşmemesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu uyuşmazlığa ilişkin kanıtlar her şeyden önce İncil metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Konuya ilişkin modern tartışmalardan ise hem müşterek bazı kanaatler hem de farklılık taşıyan görüşler yansımaktadır. Bu bağlamda "giriş" bölümü, "Tarihsel İsa" meselesini genel hatlarıyla tanımlamakta ve konunun İnciller ile olan ilgisini ortaya koymaktadır. Böylece "giriş" bölümü eserin daha sonraki kısımlarına bazı açılardan zemin teşkil edecektir.

Eserin "İsa hakkında ne biliyoruz" sorusuna cevap arayan birinci kısmı, erken yüzyılların pagan ve Yahudi kaynaklarını, ancak bundan daha fazla "apokrif" ve "kanonik" İncilleri söz konusu etmektedir.

Birinci Bölüm: Pagan yazarlar, miladi takvimin ilk iki yüzyılında İsa'ya veya ona atfedilen öğretilere karşı genel itibariyle ilgisiz bir tutum içinde olmuşlardır; I. yüzyılda İsa'dan bahseden pagan yazar yoktur, II. yüzyılda ise bir elin parmaklarını geçmemektedir. Buna karşın II. yüzyıl pagan yazarlarının tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'ya ilişkin olabileceği öne sürülen az sayıdaki kayıtları, özellikle İsa hakkındaki ana kaynaklar olan Yeni Ahit metinlerinin sorunlu yapısı çerçevesinde büyük önem taşımaktadır. Ancak biraz yakından incelendiğinde, pagan kaynaklarındaki bu kayıtların da aslında birçok açıdan problemli oldukları anlaşılmaktadır. İsa'ya dair söz konusu bu kayıtlar bu yüzden bilim insanları arasında tartışılmaktadır. Eserin birinci bölümü, İsa'nın pagan kaynakları bağlamındaki tarihsel varlığını ele almaktadır.

İkinci Bölüm: İsa ve öğretileri hakkında bazı kayıtlar nakleden kaynaklar arasında çeşitli Hıristiyanlık anlayışlarını yansıtan "kanonik" ve "apokrif" İnciller tarihsel açıdan öncelikli yere sahiptir. Ancak bizzat İsa'nın da mensubu olduğu İsrailoğulları bünyesinde, İsa'nın kendisi hakkındaki iddialarına veya gündeme getirdiği dinî içerikli prensiplere iman etmeyen Yahudiler de konuya ilişkin bazı kayıtlar oluşturmuşlardır. İsa'nın Yahudi bir muhitte doğup büyüdüğü ve umumiyetle Musa Yasası üzerine vaazlar verdiği göz önünde bulundurulursa, Yahudilerin söz konusu kayıtlarını en azından teorik açıdan önemsemek gerekir. İkinci bölüm, İsa ve öğretilerinin miladi takvimin erken yüzyıllarında Yahudi rivayetlerindeki izlerini ana hatlarıyla tanıtmak ve değerlendirmek amacı taşımaktadır.

Üçüncü Bölüm: Miladi takvimin erken yüzyıllarında Hıristiyanlık bugün olduğundan çok daha fazla sayıda inanç akımı tarafından temsil edilmiştir. Bu akımların her biri, Mesihleri olan İsa'yı en doğru şekilde kendilerinin tanımladığı ve onun hakiki takipçilerinin kendileri olduğu iddiasını taşımışlardır. Dolayısıyla erken yüzyıllarda Hıristiyanlık bünyesinde çok geniş bir yelpazede vücut bulan sayısız inanç akımından bahsetmek mümkündür. Bu akımların mensupları o zamanlar kendi inanç prensiplerini ihtiva eden birtakım metinler de kullanmışlardır. Eserin dördüncü bölümü, süreç içinde geleneksel Hıristiyanlık anlayışının dışında bırakılarak "sapkın" ilan edilen birçok akıma ait metinlerde İsa ve öğretileri hakkında ne gibi kayıtlar ve iddialar bulunduğu

sorusuna yanıt aramaktadır. Bu sırada bu metinler de tanıtılmakta ve bazı açılardan değerleri yönünden sorgulanmaktadır.

Dördüncü Bölüm: Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dan oluşan ve Hıristiyanlığın Yeni Ahit isimli kutsal kitabında da yer alan "kanonik" İnciller, tarihsel açıdan İsa hakkındaki başlıca kaynaklardır. Ancak bu İnciller, İsa'yı tanıyan veya İsa döneminde yaşananlara tanık olan yazarların eserleri değildir. İncil yazarları eserlerini belirli maksatlarla kaleme almışlardır. Onlar, İsa hakkında ulaşabildikleri (kimisi otantik çoğu sonradan uydurulmuş) bazı rivayetleri, okuyucularına vermek istedikleri mesajlar çerçevesinde ve mensubu oldukları teoloji geleneği perspektifinden yeniden düzenlemişler veya yorumlamışlardır. Okuyucu, eserin beşinci bölümünde "kanonik" İncillerin İsa'ya ilişkin kayıtlarını ve iddialarını tanıyacaktır. Burada, daha ziyade İncil metinlerinde İsa'yı tanımlamak için kullanılan "Mesih", "Peygamber", "Tanrı Oğlu", "İnsan Oğlu", "Kurtarıcı", "Rab" gibi önemli bazı kristolojik ifadeler veya "Musa Yasası" gibi temel bazı tartışma konuları arka planlarıyla beraber tartışılacaktır.

Buraya kadar yapılan bütün bir anlatım (yani "giriş" kısmı ve önceki dört bölüm), "İsa hakkında ne biliyoruz" sorusunun yanıtına ilişkin okuyucuya genel anlamıyla fikir verecektir. Daha doğrusu okuyucu, bilimsel açıdan İsa hakkında pek az şey bildiğimizi ve bildiklerimizin de aslında gayet tartışmalı olduğunu görecektir. Nitekim "ikinci kısım" bu durumun sebeplerini araştırmaktadır. Bu çerçevede "İsa hakkında niçin çok az şey biliyoruz" sorusu geleneksel kilisenin mit karakterli kabulleri üzerinden yanıtlanmak istenmektedir.

Beşinci Bölüm: Hıristiyanlığın en büyük kahramanı ve kilisenin başlıca azizi Pavlus'tur. Pavlus, yaşamı sırasında İsa'nın havarisi veya cemaatinin bir üyesi değildir, hatta İsa sonrası dönemde de İsa cemaatine zulmetmekle nam salmıştır. Ancak Pavlus, birden bire ölen ve dirilen İsa (Mesih) adına konuştuğu iddiasıyla ortaya çıkmış ve bugünkü Hıristiyanlığın da gerçek kurucusu olmuştur. Bu bölümde, Pavlus'un bu iddiasının çerçevesi belirlenecektir. Ancak Pavlus'un İsa'yı hangi ölçüde temsil ettiği tartışmalıdır. Dolayısıyla aslında bu bölümde başka bir deyişle "Pavlus problemi" tanımlanacaktır. Okuyucu, Pavlus'un

sahneye çıktığı süreci ve teoloji içerikli iddialarını bu bölümde bulabilecektir. Ancak burada çok detaylı bir sunumdan ziyade ana hatlarıyla tanıtma amacı güdülmüştür.

Altıncı Bölüm: Pavlusçu söylemin tahlil ve tenkidi bu bölümün ana temasıdır. Bu bağlamda, İsa'nın ölümünden hemen sonra başladığı kabul edilen Havariler Çağı öyküsünün ana kaynağı olarak Luka'nın Elçilerin İşleri (bundan sonra İşler) Kitabı, içerdiği Pavlusçu mesajlar kapsamında ve yer yer Pavlus'un mektuplarıyla karşılaştırmalı şekilde bu bölümde ele alınmakta ve eleştirilmektedir. Pavlus'un İsa'ya, İsa'nın havarilerine, Müjde (veya İncil) kavramına ve özellikle de kendisine yönelik iddia ve söylemleri burada ayrıntılı şekilde irdelenmektedir. Bu sırada Yeni Ahit Kitabı dışında harici birtakım kanıtlar da göz önüne alınmaktadır. Böylece Pavlusçu iddiaların tarihsel açıdan tahlili ve tenkidi yapılmak istenmektedir.

Yedinci Bölüm: Kanaatimce (ve birçok araştırmacıya göre) şurası çok açıktır: Pavlus, İsa'nın ölümünden (M.S. 30, 33?) sonraki erken dönemde, İsa'nın Yahudi karakterli monoteist öğretilerine ve hatta henüz hayatta olan akrabalarına ve havarilerine rağmen, tarih boyunca ve bugün "Hıristiyanlık" diye bilinen (Yahudilikten bağımsız) dini kurmuştur. Pavlus bunu yaparken aslında İsa'ya ve havarilere ait öğretilerin rotasını ve içeriğini değiştirmiş, İsa'nın söz ve öğütlerinin değil de onun ölümü ve dirilişi iddiasının ve ayrıca pagan dünyadaki sır dinlerine benzeyen türden "kurtarıcı" bir rol üstlendiğinin propagandasını yapmıştır. Mevcut belgeler durumun böyle olduğunu açıkça göstermektedir. Cevabını bilmediğimiz esas soru ise şudur: "Peki, ama neden?" Pavlus böyle bir şeyi niçin yapmıştır? Eserin yedinci bölümü, bu soruya muhtemel bir yanıt getirme iddiası taşımaktadır. Bu kapsamda Pavlus'un ön plana fazla çıkarılmayan bazı yönlerine dikkat çekmek, onun dönemin siyasi otoriteleriyle ve özellikle de Herodes Hanedanı ve Romalı yöneticilerle olan sıra dışı ilişkilerine vurgu yapmak amaçlanmaktadır. Elbette buradan Pavlus'un kim olduğu ve İsa'nın öğretilerine niçin müdahale ettiği sorusuna dair bir kanaat da oluşturulacaktır.

Sekizinci Bölüm: Nihayet kitabın son bölümü bir bütün halinde "kanonik" İnciller konusunu işlemektedir. Kilise geleneği, söz konusu

İncillerden ikisinin İsa'nın havarileri (Matta ve Yuhanna), birisinin İsa'nın başhavarisi olan Petros'un öğrencisi (Markos), bir diğerinin ise Pavlus'un hekimi ve öğrencisi (Luka) tarafından yazıldığını ileri sürmektedir. Ancak yüzlerce yıldır süren araştırmalar durumun böyle olmadığını kanıtlamıştır. Kaldı ki İncillerin yazarları Pavlus'un teolojik görüşlerini benimsemiş yazarlardır. Hâlbuki ne İsa'nın ne de havarilerin Pavlus'u onayladıkları iddiası gerçektir. Peki, ama İncilleri kimler yazmıştır? Bu metinler hangi amaçla ve nerede yazılmışlardır? Ne zamandan itibaren "kutsal" metin sayılmaya başlanmışlardır? Erken yüzyıllarda İsa cemaatleri nezdinde hangi oranda saygı veya değer görmüşlerdir? Bu son bölüm, en temel düzeyde İncillerin tarihsel açıdan güvenilir belgeler olup olmadığını cevaplandırmayı amaçlamaktadır.

Okuyucu, sanıyorum işte bu aşamada, tarihsel İsa hakkında Pavlus ve İnciller faktörü yüzünden çok az şey bildiğimizi öğrenmiş olacaktır. Zira Pavlus ve İncil yazarları için (sözleri ve öğütleriyle) tarihsel İsa'nın o kadar da büyük bir önem taşımadığını, fakat bundan daha çok ölen ve dirilen "Göksel, Kurtarıcı" Mesih'in değer gördüğünü fark edecektir.

Zeyil: Peki, ama miladi takvimin erken yüzyıllarında ölen ve dirilen Mesih'i değil de yaşayan İsa'nın sözlerini ve öğütlerini esas alan cemaatler yok mudur? İsa'nın vaaz ve ilan ettiği Tanrı'ya iman eden, İsa'yı sadece bir beşer ve peygamber figürü olarak gören kimse yok mudur? İşte bu "Zeyil" bölümü, İsa'ya ve havarilere ait öğretilerin "gerçek" takipçilerini özet halinde tanıtmaktadır. Ancak Pavlusçu kilise, söz konusu bu cemaatleri II. yüzyıldan itibaren "sapkın" ilan ederek geleneksel Hıristiyanlık anlayışının dışında bırakmıştır. Bu noktadan hareketle, okuyucu, bu ilave kısımda, İsa'ya ait "gerçek" öğretilerin Pavlus'un ortaya çıkışıyla (I. yüzyıl ortaları) beraber tamamıyla ortadan kalkmadığını, IV. ve hatta V. yüzyıla kadar tüm zorluklara karşın azınlık bazı cemaatler tarafından savunularak yaşamaya devam ettiğini, yine bizzat Hıristiyan kaynaklarından hareketle görebilecektir.

Sonuç kısmı eserin bir değerlendirmesidir.

Son olarak önemli bir noktayı daha vurgulamak istiyorum: Burada genellikle tarihsel, bazen ise ilahiyat perspektifinden hassas konular ele alınmakta ve yorumlanmaktadır. Bu yüzden kitapta yer alan

cümleler ve ifadeler mümkün mertebe dikkatle seçilmiştir. Ancak ortaya konulan verilerin veya ulaşılan yargı ve sonuçların geleneksel kabullerle ters düşmesi pekâlâ mümkün, hatta çok tabiidir. Bu bağlamda bu kitapla ilgili sadece geleneğe veya inanca bağlı olarak yapılan eleştirilerin bizi bir yere götürmeyeceğini söylemeliyim. Ancak bilimsel her türlü eleştiriye sonuna kadar açık olduğumun da bilinmesini isterim. Her hâlükârda yapmaya çalıştığım okyanusta bir kum tanesinin tasviridir, hatta belki o bile değildir. Gerçekler ise tüm cepheleriyle elbette o okyanusu Yaratan'ın nezdindedir.

Dr. Zafer Duygu
(Mardin Artuklu Üniversitesi)
İzmir/Seferihisar
04.04.2018

Giriş

Tarihsel İsa, İnciller, Modern Tartışmalar

Hıristiyanlık, tarih boyunca ve elbette günümüzde de birçok kesim tarafından İsa'nın kurduğu bir din olarak algılanmaktadır. Kilise ise yine birçoklarına göre ortaya çıkışından bu yana İsa'yı ve onun havarilerini temsil eden bir kurumdur. Ancak aslında bu iki düşünce de tarihsel açıdan gerçek durumu yansıtmamaktadır. Çünkü bu kabul en temel düzeyde iki açıdan sorun barındırmaktadır: (i) Bizzat Hıristiyanlığın kutsal metinlerine göre, Hıristiyanlık dediğimiz din İsa'nın ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Kilise ise tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'nın söylediklerinden farklı öğretileri savunmaktadır. (ii) Hıristiyanlığın geçirdiği kendisine has tarihsel süreç –eğer var idiyse bile– bu dinin tarihsel İsa ile bağlantısını zaten büyük oranda zayıflatmış, hatta koparmış durumdadır.

Kiliseye göre "Mesih" olan İsa'nın ölümü ve dirilişi özel bir anlam taşımaktadır. Bu sayede bütün insanlık ailesinin (ya da kiliseye mensup müminlerin) Âdem'den beri yüklendiği günahtan aklandığı söylenmektedir. İsa bu yüzden geleneksel Hıristiyanlık anlayışında "Kurtarıcı" ve "Göksel" bir varlık olarak görülmektedir. Buna karşın tarihsel bir şahsiyet olarak İsa tarafından savunulan görüşler ile kilisenin bu

"Kurtarıcı-Göksel" Mesih anlayışının birçok açıdan örtüşmediği araştırmacıların genel kanaatidir. Başka bir deyişle, araştırmacıların büyük çoğunluğuna göre resmî kilise tarafından tarih boyunca propaganda edilen "Kurtarıcı" ve "Göksel" Mesih, M.S. I. yüzyılda Filistin'de yaşayan Yahudi bir şahsiyet olarak İsa'nın sözleri ve davranışlarıyla uyuşmamaktadır. Hâlbuki bu Mesih, Antikçağ'ın pagan karakterli dinlerinde görülen "kurtarıcı" mitoloji kahramanlarına benzemektedir. Konuya ilişkin bu bağlamdaki araştırmalar, "Tarihsel İsa Meselesi" diye tanımlanabilecek bilimsel ve entelektüel bir zeminde yürütülmekte ve tartışılmaktadır. Araştırmacılar tarafından burada amaçlanan, İsa'ya atfen propaganda edilen kilise iddialarının dışında kalarak ve bilimsel yöntemlerden yardım alarak tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'nın gerçek yaşamını ve öğretilerini ortaya koymaktır. Dolayısıyla kitabın "Giriş" kısmına "Tarihsel İsa" meselesinin ne olduğu sorusunu geleneksel kilisenin İncilleri bağlamında değerlendirerek başlamak sonraki bölümler açısından bazı yönleri itibariyle yararlı olacaktır.

-1-

Modern bir Batılı araştırmacı Hıristiyanlık tarihini aşağıdaki bağlamda okumakta ve şu sözlerle yorumlamaktadır:

> Bir hususu unutmamak gerekir ki, bir Hıristiyanlık fırkası, Katolik Kilisesi, eninde sonunda şunları gerçekleştirmeyi başaracak oranda güç elde etmiştir: (i) İsa'nın yaşamını ve ölümünü resmi olarak yorumlamıştır. (ii) İsa'yı yücelterek onu Tanrı'yla eşitlemiştir. (iii) Hangi antik metinlerin, yani İsa'ya tapınma çizgisinde bulunanların, "ortodoks" olduğuna karar vermiştir. (iv) Seçtiği metinleri Kutsal İncil'e yerleştirmiştir. (v) Geriye kalan İncilleri ise "sapkın" olarak damgalamıştır. Böylece, araştırmalarım sonucunda samimi şekilde fakat üzüntü içinde vardığım sonuç şudur: Katolik Kilisesi bir yanda İsa'yı uhrevi âlemde yüceltirken aslında diğer yanda kendi dünyevi statüsünü yüceltmek amacıyla tarihi çok başarılı şekilde çarpıtmıştır.[1]

---

1 Laura M. George, *The Truth About the Five Primary Religions and the Seven Rules of Any Good Religion*, Virginia, Hamilton: Oracle Institute Press, 2005, ss. 108-109.

Çarpıtılan bu tarihin arkasındaki gerçeklerden birisi şöyledir: Hıristiyanlığın kutsal metinlerini içeren Yeni Ahit Kitabı, İsa'nın en azından yaşamı sırasında "Hıristiyanlık" diye bir dinden veya "kilise" denilen bir kurumdan haberdar olmadığına açıkça tanıklık etmektedir. Yeni Ahit'te yer alan metinlere göre, İsa monoteist bir Yahudi olarak doğmuş ve yaşamış, hayatı boyunca Yahudi ibadethanelerini mesken tutmuş ve Yahudiler açısından belirleyici olan Musa Yasası üzerine vaazlar vermiştir. Yine aynı metinlere göre, Hıristiyanlık, İsa'yı tanımlamak için kullanılan kristolojik bir ifade olarak "Mesih" unvanına atfen ve kesin olarak İsa'nın ölümünden sonra ortaya çıkmıştır.[2] "İsa"dan ziyade kendi yorumladığı şekliyle "Mesih" kavramını önplana alan bu anlayışın sonraki yüzyıllara miras kalan en önemli yansıması, havarileri de içeren çekirdek İsa cemaatinin aksine, tarih boyunca İsa'nın söz ve davranışlarının kilise açısından hiçbir zaman birinci derecede önem taşımaması olmuştur. Bazılarına garip gelebilecek bu yargının aslında çok basit ve anlaşılır bir açıklaması vardır: Kilise, sinagogdan ayrı bir din kurumu olarak kendi meşru zeminini İsa'nın sözlerine veya davranışlarına değil, fakat "Tanrı Oğlu-Mesih" (Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ) olarak görülen İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğü ve ardından da dirilip göğe yükseldiği iddiasına borçludur. Zira geleneksel kilise, bu hadiseye İsa'nın öğütlerinden çok daha büyük önem taşıyan kozmik boyutlu birtakım anlamlar yüklemekte ve insanlığın (veya kiliseye mensup müminlerin) bu ölüm ve diriliş sayesinde "kurtuluş" kazandığını öne sürmektedir. Bu yüzden kilise ve onun tarafından şekillendirilen geleneksel Hıristiyanlık anlayışında yaşayan İsa'nın, yani tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'nın o denli büyük bir önemi yoktur. Kilise için mühim olan ölen ve dirilen "kurtarıcı" Mesih figürüdür. Dolayısıyla kiliseye mensup müminlerden (yani Hıristiyanlardan) söz konusu bu "kurtuluş" doktrinine iman etmeleri beklenmektedir.

Bu olgu gerçekten hem çok önemli hem de çok açıktır. Nitekim birçok araştırmacı ısrarla bu noktaya dikkat çekmişlerdir. Örneğin Alman teolog J. Moltmann, "İsa nerede Tanrı'nın Mesih'i olarak kabul

---

2 Konuya dair önemli bazı detaylar, Ramazan Adıbelli tarafından Türkçeye kazandırılan şu makalede yer almaktadır: Dieter Georgi, "İlk Dönem İsa'ya İnananlar Topluluğu: Yahudi İç Göçünden mi İbaretti Yoksa Yeni Bir Dini mi Temsil Ediyordu?", *Bilimname*, 15, 2008/2, ss. 205-240.

edilmişse orada Hıristiyan inancı bulunmaktadır. Ancak nerede bundan kuşku duyulmuşsa, bu kabul örtbas veya inkâr edilmişse, artık orada bir Hıristiyan inancından bahsedilemez,"[3] demektedir. Moltmann'ın burada Hıristiyan inancını tanımlarken İsa'nın sözlerinden veya öğütlerinden bahsetmemesi, fakat kilisenin "Mesih" kavramı üzerinden gündeme getirdiği "kurtuluş" programına vurgu yapması hakikaten dikkat çekicidir. S. McKnight ise aynı çerçevede, "Hıristiyan müjdesi kesinlikle İsa Mesih'in öldüğü, gömüldüğü ve dünyaya yeniden geldiği anlayışına dayanmaktadır. Burada inanç bir olayla, özel bir hadiseyle, yani İsa'nın dirilmiş olmasıyla kökleşmektedir" demektedir.[4] Bu durumun doğal bir sonucu olarak "Hıristiyanlık", kilisenin İsa'nın dirilişi ve göğe çıkışı iddiasına getirdiği yorum ve açıklamanın ismi olarak belirginleşmektedir. Bir kez daha tekrar edecek olursak; Hıristiyanlık İsa'nın sözleri veya öğretileri değil, Mesih'in ölümüne ve dirilişine dair kilise tarafından öne sürülen eskatolojik gizemin ismidir.

Diğer taraftan Hıristiyanlık ortaya çıkışından itibaren bütün tarih boyunca birçok şekilde bölünmüştür. Aslında hemen bu aşamada önemli bir noktaya dikkat çekilmelidir: İsa'nın hemen sonrası dönem açısından bölünen Hıristiyanlık değildir, fakat İsa'nın Yahudi karakterli monoteist öğretilerini takip eden birinci nesil cemaatidir. Ancak yukarıda bahsi geçen bu eskatolojik gizem anlayışı o zamanlar henüz gündemde yoktur. "Hıristiyanlık" ifadesi muhtemelen bu eskatolojik gizem anlayışını esas alarak İsa cemaati içinde ayrılıkçı bir kol olarak ortaya çıkan Yasa karşıtı Helenist grubu tanımlamak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır. Tabir, zamanla İsa başta olmak üzere çeşitli konularda başka düşünceler taşıyan ve farklı tarihsel dönemlerde birbirleriyle mücadele eden birçok inanç akımı içinde emsallerine galebe çalmayı başarmış olanların kullanmaya hak kazandıkları bir unvan olagelmiştir. Yani Hıristiyanlık tarihindeki teolojik mücadelelerin sonunda kazananlar "Hıristiyan" sayılmışlar, kaybedenler "sapkın" olmuşlardır. Bununla beraber şu husus çok önemlidir: Hıristiyanlığın İsa'ya dair

---

3 Jürgen Moltmann, *The Crucified God: The Cross of the Christ as the Foundation and Criticism of Christian Theology*, Minneapolis: Fortress Press, 1993, s. 82.

4 Scot McKnight, *Jesus and His Death: Historiography, the Historical Jesus, and Atonement Theory*, Waco, Texas: Baylor University Press, 2005, ss. 28-29.

tartışmalarla dolu bütün tarihsel evreleri gerçekten çok sıkıntılı geçmiştir. Bu bağlamda, bu dinin kendisine has geçmişi ve tecrübeleri, eğer var idiyse bile, onun tarihsel İsa'yla bağlantısını zaten çok büyük oranda koparmıştır. Örneğin, İsa, Musa Yasası'nın kendisinden sonra da geçerli olmayı sürdüreceğini söylemektedir. Hıristiyanlık geleneği ise bu Yasa'nın Mesih'in ölümü ve dirilişiyle beraber hükümsüz kılındığını öne sürmektedir. Böylece Hıristiyanlık tarihsel süreçte İsa'dan çok uzaklara savrulmuş, hatta Alman teolog H. Waldenfels'in ifadesiyle "daha ziyade insanlık tarihinde önem taşıyan kültürel bir olguya dönüşmüştür."[5] Dışarıdan bir bakışla Hıristiyan inancı için bütünleştirici rol oynaması umulan İsa'nın Hıristiyanlar açısından aslında temel bölünme nedeni teşkil etmesi ise bu çerçevede gerçekten manidardır.[6]

Bu temel noktalardan hareketle, Hıristiyanlığın İsa tarafından kurulduğu veya geçmişte onu ve öğretilerini temsil ettiği iddiası tarihsel açıdan çok sorunludur. Nitekim bilim insanları bu gerçeği fark ettikleri için kilisenin "kurtarıcı" Mesih'inin arkasında (kilise rivayetleri tarafından) gölge bir figüre veya bir mitoloji kahramanına dönüş(türül)müş durumdaki tarihsel İsa'ya yoğunlaşmak istemişlerdir. Öyle ki, bu araştırmacılardan bazıları tarihsel İsa'yı kilisenin tekelinden bütünüyle kurtarmanın zaruretine özellikle dikkat çekmişlerdir.[7] Bu bağlamdaki değerlendirmeler, "tarihsel bir şahsiyet olarak Nasıralı İsa" ile kilise tarafından propagandası yapılan "Kurtarıcı-Mesih İsa" arasında büyük bir uçurum bulunduğunu ortaya koymaktadır. Geçen yüzyılın en önemli Yeni Ahit uzmanlarından R. Bultmann[8] bu uçurumu şöyle tanımlamaktadır:

---

5 Hans Waldenfels, *Jesus Christ and the Religions: An Essay in Theology of Religions*, Milwaukee: Wisconsin, 2009, s. 16.

6 Linda Woodhead, *Hıristiyanlık*, Türkçe terc. Sevda Çalışkan, Ankara: Dost Yayınları, 2006, s. 13.

7 Robin R. Meyers, *Saving Jesus from the Church: How to Stop Worshiping Christ and Start Following Jesus*, San Francisco: HarperOne, 2009.

8 Bultmann'a yönelik bazı eleştiriler üzerinden onun teolojik görüşlerini çözümlemeye dair bir teşebbüs için bk. Emir Kuşçu, "Rudolf Bultmann'ın Teolojisini Çözmek: Belirsizlikler ve Kökenler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11: 22, 2012, ss. 47-74.

> Hıristiyan inancı, kilisenin İsa Mesih'in çarmıhtaki ölümünün sonrasında dirildiği ve bunun da Tanrı'nın kurtuluşa dair eskatolojik bir eylemi olduğu söylemine dek yoktur. Bu mesaj ise aslında İsa'ya değil, fakat kiliseye aittir.[9]

Böylece şu olgu anlaşılmaktadır: "Tarihsel İsa" meselesi temelde, İsa'ya ilişkin tarihsel gerçeklerle kilise öğretileri arasındaki derin uçurumun doğrudan bir sonucudur. Mesela R. Meyers'in ifadesiyle, İsa meşhur Dağ Vaazı'nda neye inanılması gerektiği konusunda tek kelime etmemektedir, çünkü ne yapılması gerektiğini anlatmaktadır. Hâlbuki Hıristiyanlığın temel taşlarından biri olan İznik Konsili'nde (325) ne yapılması gerektiğine dair tek kelime yoktur, neye inanılması gerektiğiyle ilgilenilmektedir.[10] İşte bu uçurum, bu çerçevede bugün İsa diye tanımladığımız tarihsel şahsiyetin yaşamını, öğretilerini, hatta gerçekte var olup olmadığını bile, bu yaşamı ve öğretileri bulanıklaştıran teolojik karakterli iddialardan ve kabullerden ayırarak bilimsel yönden araştırmaya yönelik entelektüel faaliyet alanı olarak belirginleşmektedir.

-2-

İnsanlık tarihi on binlerce yıllık bir geçmişe sahiptir. Fakat bunca yıllık mazide İsa kadar çok tartışılan ikinci bir kimsenin daha bulunmayışı (en azından varsa bile biz bilmiyoruz) gerçekten ilginçtir. İsa, ilk andan itibaren Hıristiyanların çözmeye çalıştıkları en büyük bilmecenin ismidir. O, sonradan, farklı dinlerin taraftarları arasında da öncelikli bir anlaşmazlık konusu teşkil etmiştir.[11] Ayrıca İsa'nın yine tarih boyunca ve özellikle "Aydınlanma Dönemi"nin başlamasıyla beraber entelektüel kesimler için de önemli bir araştırma alanı oluşturduğu

---

9 Rudolf Bultmann, *Theology of the New Testament*, Yeni Sunum: Robert Morgan, İngilizce terc. K. Grobel, Baylor University Press, 2007, s. 3.

10 Meyers, *Saving Jesus*, s. 14.

11 Örneğin bk. İbrahim Kaplan, İslam'a Göre Hıristiyanlık, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2008, ss. 252 vd. Ayrıca özet bir sunum için bk. Remzi Kaya, *Kur'an'a Göre Ehli Kitap ve İslam*, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2011 (kitap metninde çeşitli sayfalar ve bilhassa ss. 158 vd.).

açıktır.[12] Ancak bugün hakkında çok şey söylenmesine karşın aslında kendisine dair pek az şey bilinen başlıca tarihsel şahsiyet yine de Nasıralı İsa'dır.

İsa'yı yalnızca dinî bir figür veya "kutsal" bir kimse olarak değil, geçmişin çeşitli dönemlerinde yaşamış diğer bütün insanlar gibi tarihsel bir şahsiyet olarak inceleyen bilim insanları, İsa hakkındaki ana kaynaklar olarak "kanonik" (κανονικός, *kanonikos*)[13] İncillere dikkat çekmişlerdir. Bu İnciller, Hıristiyanlık dünyasında geleneksel şekilde ve sonradan şu şekilde isimlendirilmişlerdir:

- Matta İncili (Τὸ κατὰ Ματθαίον ἅγιον Εὐαγγέλιον/Matta'ya Göre Kutsal Müjde)
- Markos İncili (Τὸ κατὰ Μάρκον ἅγιον Εὐαγγέλιον/Markos'a Göre Kutsal Müjde)
- Luka İncili (Τὸ κατὰ Λουκάν ἅγιον Εὐαγγέλιον/Luka'ya Göre Kutsal Müjde)
- Yuhanna İncili (Τὸ κατὰ Ιωάννην ἅγιον Εὐαγγέλιον/Yuhanna'ya Göre Kutsal Müjde).

"Kanonik" oldukları öne sürülen bu İncillerin tarihsel açıdan İsa hakkındaki başlıca kaynaklar olduğu doğrudur. Çünkü kronoloji açısından bakılırsa, yaşayan İsa hakkında neredeyse hiçbir şey söylemeyen ve zaten bu amaçla da kaleme alınmayan Pavlus'un mektupları istisnasıyla,[14] 30 veya 33 yılları civarında öldüğü tahmin edilen İsa'ya en yakın dönemin metinleri bu İncillerdir. Hıristiyanlığın erken dönemlerini araştıran bilim insanlarına göre, bu İnciller en erken 70-110 yılları arasındaki çeşitli tarihlerde, Markos (68-71), Matta (80-90),

---

[12] Moltmann, *The Crucified God*, ss. 82-84.

[13] "Kabul edilmiş". En erken IV. yüzyılda karşımıza çıkan anlamıyla kilise tarafından resmi olarak ilahi kaynaktan veya ilahi ilhamdan geldiği kabul edilen yazılardır. Bk. Kutlu Akalın-Zafer Duygu, *Süryani Literatürü*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 24.

[14] Robert Eisenman, *James the Brother of Jesus: The Key to Unlocking the Secrets of Early Christianity and the Dead Sea Scrolls*, Penguin Books, 1996, önsöz kısmı, s. xii.

Luka (85-95) ve Yuhanna (100-110) sırasıyla kaleme alınmışlardır.[15] Ancak bu tarihlerin daha sonraki dönemlere atfedilmesi de pekâlâ mümkündür. Çünkü Romalı Clement veya Antakyalı Ignatius kabilinden I. yüzyıl sonu ile II. yüzyıl başlarında yaşayan ve teolojik metinler yazan kilise babaları, Pavlus'un mektuplarına aşina olmalarına karşın söz konusu bu İncillerden haberdar değillerdi.[16] "Kanonik" İncillerin Hıristiyanlık dünyasında (o zamanlar mevcut diğer pek çok İncil arasından) II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve bilhassa bugünkü Lyon'un piskoposu Irenaeus (ö.y. 202) sayesinde sivrilmeye başladıkları ve bunun da sonrasındaki tarihlerde "kutsal metin" mertebesine yükseltildikleri bugün birçok araştırma tarafından ortaya konulmuştur.[17] Ancak her hâlükârda, bu İnciller, kiliselerdeki Hıristiyan ayinlerinde ve ibadetlerinde okunmak üzere Yeni Ahit Kitabı'nda yer alacak bölümlerin resmî ve nihaî şekilde belirlendiği Laodikeia Konsili'nde (363), -tıpkı daha önceki tarihlerde Muratori Listesi'nde (II-III. yüzyıllar?) veya kilise tarihçisi Eusebios'un verdiği listede (IV. yüzyılın birinci yarısı) karşımıza çıktıkları şekilde- Yeni Ahit kapsamındaki yerlerini almışlardır.[18] Nitekim IV. yüzyıldan itibaren Roma yönetiminin desteği ve himayesiyle kurumsallaşarak "ana akım" hüviyetine ve resmî statüye kavuş(turul)an kiliseye göre,[19] "kanonik" İncil-

---

15 Bütün detaylar için bk. Graham Stanton, *The Gospels and Jesus* (2. Basım), New York: Oxford University Press, 2002, ss. 3-140. Konuya dair diğer bazı detaylar için bk. Rudolf Bultmann, "The New Approach to the Synoptic Problem", *The Journal of Religion*, 6: 4, 1926, ss. 337-362.

16 David Fitzgerald, *Nailed: Ten Christian Myths That Show Jesus Never Existed At All*, Lulu, 2010, ss. 66-67.

17 Örneğin bk. P. R. Ackroyd-C. F. Evans (eds.), *The Cambridge History of Bible, C. 1. From the Beginnings to Jerome*, Cambridge University Press, 1970, s. 454; Bu konuda ayrıca bk. Yasin Meral, *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu (I-IV. Yüzyıllar)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Tez Çalışması, Danışman: Fuat Aydın, Sakarya, 2007.

18 Vahiy Kitabı hariç Yeni Ahit'in içerdiği 26 kitabı listeleyen bu konsil ve ilgili kanon maddeleri için bk. Brooke Foss Westcott, *A General Survey of the History of the Canon of the New Testament*, (4. Basım), Londra: Macmillan, 1875, ss. 427-429.

19 Roma imparatorluk yönetiminin I-VII. yüzyıllar arası süreçte Hıristiyanlık politikaları ve kilise ile ilişkileri için bk. Zafer Duygu, *Hıristiyanlık ve*

ler ilahî esinlenme (vahiy) suretiyle kaleme alınmış olmaları sebebiyle "yanılmaz" veya "mutlak doğru" niteliği taşıyan metinlerdir.[20]

Bunlarla beraber erken yüzyıllardan günümüze kadar bazen bir bütün halinde bazen ise parçalar (fragman) şeklinde intikal eden çok sayıda başka İncil metinleri de bugün eldedir.[21] Bu İnciller geleneksel kiliseye göre "kanonik" İncillerin aksine erken yüzyılların "sapkın" görüşlü Hıristiyan cemaatlerinin inanç ilkelerini içerdikleri için "kutsal" değeri taşımayan "apokrif" (ἀπόκρυφος, *apokryphos*)[22] metinlerdir. Ne var ki, henüz erken yüzyıllardan itibaren sonradan "ana akım" hüviyeti kazanacak olan (resmî) kilise tarafından üstü örtülmek istenen bu İnciller de İsa ve öğretileri hakkında mühim bazı iddialar gündeme getirmişlerdir. Bu temel noktalardan hareketle, "kanonik" ve "apokrif" İncillerin tümünü birden tarihsel bir şahsiyet olarak İsa hakkında bilgiler veren veya çeşitli iddialar

---

İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları, İstanbul: Divan Yayınları, 2017.

20 Örneğin bk. *İncil'in Çağdaş Türkçe Çevirisi*, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2001, Önsöz Bölümü. Bu konudaki detaylar için bk. Mehmet Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı? *Kilise'nin; İsa Mesih'e, Pavlos'a, Markos-Matta- Luka-Yuhanna'ya ve İncil'e dair 2000 Yıl Sakladığı Sırrın Gerçek Öyküsü*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004, ss. 40 vd.

21 Detaylar ve birçoğunun İngilizce çevirisi için bk. Bart D. Ehrman, *Lost Scriptures: Books that Did Not Make It into the New Testament*, New York: Oxford University Press, 2003; Yine, bu metinlerden bazılarının Türkçe tercümeleri şu eserde bulunmaktadır: *Diğer İnciller* (*Apokrif İnciller*), Düzenleme ve terc. Ekrem Sarıkçıoğlu, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009.

22 "Saklanmış, bastırılmış, özgün olmayan". Temelde Tanah'ın İskenderiye'de oluşturulmuş Yunanca versiyonunda (*Septuaginta*) bulunan, ancak özgün İbranice-Aramice Tanah metninde yer almayan metinlerdir. Hıristiyanlık bağlamında ise Yeni Ahit külliyatına ve kanonuna dâhil edilmemiş olan erken Hıristiyanlık döneminden kalma metinleri ifade etmektedir ve bunlar arasında farklı geleneklerin kabul ettiği İnciller ile çeşitli havarilere atfedilen İşler ve *Mektup* metinleri bulunmaktadır. Bk. Akalın-Duygu, *Süryani Literatürü*, s. 8; Bu konuda ayrıca bk. Ömer Faruk Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, İstanbul, 1988, ss. 36-37; Paul Foster, *The Apocryphal Gospels: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2009, ss. 1-24.

taşıyan "Hıristiyan Karakterli Kaynaklar" başlığı altında zikretmek mümkündür.

Hıristiyan karakterli kaynakların, özellikle "kanonik" tabir edilenlerin, bilim dünyasında çok zamandır sürdürülen araştırmaların neticesi olarak ortaya konulan çok önemli bazı özellikleri vardır. Burada ele alınan konuyla da ilişkili olarak birincisi şudur: "Kanonik" veya "apokrif", bugün mevcut İncillerin hiçbirisi, İsa'yı bizzat tanıyan, İsa'yla çağdaş bir zamanda ve aynı coğrafyada yaşayan, İsa döneminde cereyan eden olaylara ve gelişmelere tanıklık eden veya İsa ile aynı dili (Aramice) konuşan birileri tarafından kaleme alınmış değildir.[23] Bütün bu İncillerin hem İsa hakkında hem de İsa dönemine ilişkin olaylara dair tutarsız bilgiler içermeleri aslında bir yönüyle buradan kaynaklanmaktadır. Bu husus konuyu dağıtmadan bir-iki kısa örnekle açıklanmalıdır.

Hıristiyanlık geleneğinde ismi havariler[24] arasında zikredilmesine karşın İsa'ya ihanet edip onu Romalı askerlere teslim ettiği gerekçesiyle kötü bir şöhreti bulunan Yahuda İskaryot'un (Iudas) akıbeti Yeni Ahit Kitabı'nda tamamen çelişkili ifadelerle anlatılmaktadır. Matta ismini taşıyan İncil metninin meçhul yazarına göre, Yahuda, İsa'ya ihanet etmesinin pişmanlığı içinde oradan ayrılarak kendisini asmıştır (καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο) (27:5). Luka isimli yazara atfedilen ve Luka İncili'nin devamı mahiyetinde kaleme alınarak Yeni Ahit'in beşinci bölümünü teşkil eden İşler (Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, Elçilerin/Havarilerin İşleri) Kitabı'na göre ise Yahuda, bedeninin yarılmasına ve hatta bütün bağırsaklarının dışarı dökülmesine sebebiyet veren şiddetli bir düşmenin neticesi olarak can vermiştir (1:18). Görüldüğü üzere iki farklı İncil yazarı Yahuda'nın ölümünü bambaşka izahlara bağlamışlardır. Yahuda, Matta'nın yazarına göre kendisini asarak, Luka'nın

---

23 Detaylar için bk. Bart D. Ehrman, *Jesus, Interrupted: Revealing the Hidden Contradictions in the Bible* (*and Why We Don't Know About Them*), HarperOne, 2009, ss. 101-139.

24 Hıristiyanlık ve İslam inanışlarında İsa'nın yaşamı ve misyonu sırasında onun yanında bulunan öğrencileridir. "Havari" tabiri bu öğrenciler beyaz elbiseler giydikleri için "beyaz" anlamındaki "havar/hvar" teriminden gelir. Krş. Zafer Duygu-Kutlu Akalın, *Kristolojiye Giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar*, İstanbul: Divan, 2017, s. 30.

İşler Kitabı'na göre ise düşerek ölmüştür. Yahuda'nın muhtemel akıbeti hakkında diğer (apokrif) bazı İncil metinlerine (örneğin gnostik karakterli olanlara) bakılırsa iş daha da karışık hale gelmektedir. Çünkü başka İnciller onun İsa'ya ihaneti iddiasını bile ona atfettikleri kozmik boyutlu görevler bağlamında yorumlayarak bambaşka önermeler gündeme getirmişlerdir.[25]

Aynı kapsamda ikinci bir örnek için Yahuda öyküsünün devamına bakılabilir. Matta ismini taşıyan İncilin meçhul yazarı, Yahuda'nın "kendisini asmasından" sonra yaşananları kısaca özetlemekte ve ardından da, "sonra peygamber Yeremya aracılığıyla bildirilen şu söz tamamlanmış oldu" (τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος) ifadesini kullanmaktadır. Matta'nın yazarı bu sırada Kitab-ı Mukaddes'in Yeremya ismini taşıyan bölümüne atıfta bulunmaktadır (27:9). Ancak burada ilginç bir problemle de karşılaşılmaktadır. Çünkü Matta yazarının atıf yaptığı söz konusu bu kehanet aslında Yeremya'da değil, fakat Kitab-ı Mukaddes'in Zekeriya Kitabı'nda (11:3) geçmektedir. Başka bir deyişle Matta'nın anonim yazarı atıf yaptığı yeri karıştırmıştır.

Modern araştırmacılar açısından sadece bu kısa örneklerden hareketle bile en temel düzeyde şu gerçek gün yüzüne çıkmaktadır: Tıpkı diğer bütün tarihsel kaynaklar gibi, Yeni Ahit Kitabı'nın ve bu kitapta yer alan veya almayan bütün İncil metinlerinin tarihsel birer belge olarak epistemoloji başta gelmek üzere bilimsel ölçütler çerçevesinde ciddi şekilde sınanmaları olmazsa olmaz bir bilimsel zarurettir.

Yahuda'nın akıbeti veya Zekeriya'nın kehaneti hakkında açıkça tutarsız veya yanlış bilgiler veren İncil yazarlarının, İsa ve öğretileri konusunda "mutlak doğru" bilgiler verdikleri hangi bilimsel gerekçeyle öne sürülebilir? Bu konuyu daha sonra detaylı şekilde tartışacağım için burada yalnızca şu küçük örneği vermekle yetineceğim: Yuhanna ismini taşıyan İncil metninin meçhul yazar(lar)ına göre, İsa birinci büyük mucizesini Celile'deki Kana Köyü'nde gerçekleştirmiş (2:11) (ταύτην ἐποίησεν

---

[25] Bu konuda örneğin bk. Mahmut Aydın, "Yahuda İskaryot Bir Hain mi? Yoksa Bir Kahraman mı?" *Milel ve Nihal*, C. 3, S. 1-2, Aralık 2005-Haziran 2006, ss. 7-37.

ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ Ἰησοῦς ἐν Κανὰ τῆς Γαλιλαίας)[26], ikinci mucizesini (δεύτερον σημεῖον) ise Yahudiye'den Celile'ye döndükten sonra yapmıştır (4:54).[27] Hâlbuki aynı İncil metnine göre İsa, bu İncil yazar(lar) ı tarafından "birinci" ve "ikinci" diye tanımlanan mucizelerinin arasındaki bir zaman diliminde, Kudüs'te bulunduğu sırada başka mucizeler de gerçekleştirmiştir (2:23).[28] Bu takdirde Yuhanna İncili'nin yazar(lar)ı tarafından "ikinci" diye tanıtılan mucize herhâlde en iyi ihtimalle İsa'nın "üçüncü" büyük mucizesi olmalıdır. Yuhanna İncili'nde görülen bu ve benzeri birçok garipliğin bilimsel ve makul izahı günümüzde yapılmaktadır.[29] Ancak her hâlükârda Yuhanna İncili yazar(lar)ının kendi kendisiyle çelişen kayıtlar nakledebildiği de ortaya çıkmış olmaktadır.

Yukarıdaki tarzda spesifik örneklerden ziyade İsa ve öğretileri hakkında İncil metinlerinden yapılabilecek genel mahiyetteki çıkarımlara da bakılabilir. Yeni Ahit Kitabı'nı, herhangi bir İncil metnini veya "kanonik" ya da "apokrif" bütün İncilleri gözden geçiren bir okuyucu, örneğin hem İsa'nın burada bazen "ilah" gibi sunulduğuna[30], hem de onun kendisini "insan" diye tanıttığına tanık olabilir veya bu konuda anlam kargaşası yaşayabilir. Söz gelimi Matta 26:1'de olduğu gibi İncil metinlerinde İsa birçok defa Yunancadaki "insan" (ἄνθρωπος) kelimesinin *genetivus* hali (ἀνθρώπου) üzerinden kendisini (veya bugün bilmediğimiz birilerini) "insanoğlu" (Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) şeklinde tanımlamaktadır. Onun bu ifadeyi kullanarak ne demek istediği veya kimi

---

26 "İsa *ilk mucizesini* Celile'deki Kana Köyü'nde gerçekleştirdi..."

27 "İsa, *bu ikinci mucizesini de* Yahudiye'den Celile'ye döndükten sonra gerçekleştirdi."

28 "Fısıh Bayramı'nda İsa'nın Kudüs'te bulunduğu sırada gerçekleştirdiği *belirtileri* gören birçokları onun adına iman ettiler".

29 Bu gariplikleri başlıca sebeplerinden birisi, Yuhanna İncili'nin süreç içinde farklı tarihlerde çok sayıda yazar tarafından çeşitli eklemeler yapılmak suretiyle oluşturulmuş olmasıdır. Örneğin yukarıda verilen açıklama üzerinden gidilecek olursa, Yuhanna 2:23 pasajını da içeren kısım sonraki bir yazar tarafından 2:11 ile 4:54 pasajları arasında bir yere yerleştirilmiş, ancak bu sırada dikkatsiz davranıldığı için metnin anlam bütünlüğü bozulmuştur. Bunun gibi, örneğin 21. kısım Yuhanna İncili'ne aynı şekilde sonradan meçhul bir yazar tarafından eklenmiştir. Detaylar için bk. Stanton, *The Gospels*, ss. 103-107.

30 Örneğin bk. Yuhanna, 8: 23.

kastettiği bilim dünyasında tartışmalı bir konudur.[31] Ancak İsa'nın ağzından nakledilen bu sözün muamma bir durum veya anlam kargaşası yarattığı da açıktır. Aynı şekilde, İncil metinlerini okuyanlar, İsa'nın bir taraftan hem sözleriyle dile getirdiği hem de davranışlarıyla gösterdiği gibi sadece İsrailoğulları kavminin[32] ıslahı için uğraştığını,[33] buna karşın bir diğer taraftan ona bütün insanlığın "kurtarıcısı" sıfatı verildiğini[34] görebilirler. İsa'nın bir yandan Musa Yasası'nı (Νόμος Μωϋσῆ) kesin bir dille onaylarken ve devamlı surette bu Yasa hakkında konuşurken,[35] öte yandan onun Yasa'yı kaldırdığı iddiasına şaşırabilirler.[36] Hakikaten, bilhassa Yeni Ahit'te yer alan metinler aslında ontolojik yasalar veya kavramsal açıdan birbiriyle tamamen karşıtlık taşıyan veya taşıması gereken bütün bu çıkarımlara dair kanıtları aynı anda ve bir arada içermektedir. Söz gelimi İsa birçok yerde öncekiler gibi bir peygamber olduğunu dile getirmektedir.[37] Başka bir yerde ise onun şöyle söyleyerek İbrahim doğmadan önce var olduğunu ifade ettiği öne sürülmektedir: "İsa onlara dedi ki, 'gerçekten, gerçekten size söylüyorum, ben İbrahim'den önce varım" (εἶπεν αὐτοῖς Ἰησοῦς Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγὼ εἰμί,).[38]

---

31 Konuya dair birçok tartışma arasından örneğin bk. Oscar Cullmann, *The Christology of the New Testament*, İngilizce terc. S. C. Guthrie-C. A. M. Hall, Philadelphia: Westminster Press, 1963, ss. 137-188.

32 Nuh Arslantaş, İslam Dünyasında Samiriler: Osmanlı Dönemine Kadar, İstanbul: İz Yayıncılık, 2008, s. 20'de şu özet tanımlamayı yapmaktadır: "İbrahim'in vefatından sonra İsrailoğulları sırasıyla İshak ve Yakup tarafından yönetilmişlerdir. Yakup'un on iki oğlu... ile onların soyundan gelenler tarihte İsrailoğulları olarak isimlendirilmişlerdir".

33 Örneğin bk. Matta, 15: 24; Ayrıca bk. Matta, 10: 17, 10: 23; Markos, 1: 38-39; Yuhanna, 1: 11, 1: 31, 1: 45, 4: 22.

34 Pavlus'un mektuplarını yüzeysel şekilde okumak bile bu konuda fazlasıyla fikir verecektir.

35 Matta, 5: 17-20'de yer alan meşhur pasaj, birçok örnek arasından en fazla ön plâna çıkarılandır.

36 Bu açıdan özellikle Pavlus'un Romalılara, Galatyalılara ve Korintlilere yazdığı 1. *Mektup*'a bakılabilir.

37 Çok sayıda örnek arasından bk. Matta, 10: 40-41; 13: 57; 23: 31-; Markos, 6: 4; Luka, 4: 24; Yuhanna, 4: 44.

38 Yuhanna, 8: 58.

Anlaşıldığı kadarıyla geleneksel kilise henüz erken yüzyıllardan itibaren (ve herhâlde kaçınılmaz şekilde) bu gibi çelişkilerin farkında olmuştur. Kilise, tarih boyunca (İncillerdeki) "tutarsızlık" ithamlarıyla yüzleşmek zorunda da kalmıştır. Miladi takvimin ilk yüzyıllarında paganların ve Yahudilerin Hıristiyanlara karşı (kutsal metinlerindeki tutarsızlıklar başta olmak üzere) yönelttikleri eleştiriler okunursa bu durum görülecektir.[39] Bu bağlamda, kilisenin, yazarları ve topladığı konsiller vasıtasıyla tarih boyunca Hıristiyan kutsal metinlerindeki çelişkili ifadelerin bir şekilde uzlaştırılmasına veya bazı durumlarda makul bir izah zeminine kavuşturulmasına yönelik çabaları hiç değilse kısmen bu durumun bir yansıması olarak görülmelidir. Nitekim söz konusu bu yargıyı bugün gün yüzüne çıkarılmış bilgilerden hareketle kanıtlamak mümkündür. Örneğin, geleneksel kilise -başka bazı sebeplerin veya gelişmelerin de etkisi mevcut olmakla birlikte- gerçekte meçhul yazarların eserleri olan ve ortaya çıktıkları sırada Hıristiyanlar tarafından "kutsal" metinler olarak görülmeyen "kanonik" İncillerdeki (tutarsız) bilgi ve iddiaların tartışılmasını kesin şekilde önlemek amacıyla, sonradan, bu İncillerin Kutsal Ruh'un esinlemesiyle havariler veya öğrenciler tarafından yazıldıkları ve "mutlak doğru" değeri taşıdıkları iddiasını gelenek haline dönüştürmüştür. Hâlbuki tarihsel gerçeklerin böyle olmadığı ve Hıristiyanların erken dönemde bugün adına "İncil" (εὐαγγέλιον, *euangelion*, "iyi haber", "müjde") denilen metinlere belki sadece (yine hatalı bir şekilde) "havari hatıratı" olarak baktıkları bilinmektedir.[40] Hatta bizzat Luka İncili'nin yazarı, kendi İncil metninde, kaleme aldığı bu metnin ilahî vahye veya esinlenmeye değil de anlatılanlara ve rivayetlere dayandığını açıkça söylemektedir (1:1-4).[41] Kilisenin Ortaçağ'da İncil metinlerinin ruhban olmayanlar

39 II. yüzyıl ortalarında yaşayan ilk Hıristiyan *apologia* yazarı Şehit Iustinus, paganların ve Yahudilerin Hıristiyanlara yönelttikleri bu yöndeki birçok eleştiriye kaleme aldığı eserlerle cevap vermeye çalışmıştır. Örneğin Hıristiyanların bir insana tanrı olarak taptıkları yönündeki tenkitler ve Iustinus'un bu durumu makul bir izaha bağlama çabaları için *1. Apologia*'nın 13. kısmına bakılabilir.

40 Bunu yukarıda açıklamıştık.

41 "Sayın Teofilos, birçok kişi aramızda olup bitenlerin tarihçesini yazmaya girişti. Nitekim başlangıçtan beri bu olayların görgü tanığı ve Tanrı sözünün hizmetkârı olanlar bunları bize ilettiler. Ben de bütün bu olayları ta başından

tarafından okunmasına veya Latinceden başka dillere tercüme edilmesine hiçbir zaman sıcak bakmaması da aynı çerçevede manidardır. Zira okunmayan veya anlaşılmayan bir şey elbette tartışılmaktan ve eleştirilmekten uzak olacaktı.

"Teslis" öğretisinin arka plânını da bu bağlamda aydınlatmak gerekir. Kilisenin IV. yüzyılda resmî şekilde kabul ettiği teslis hipotezine göre, "göksel" ve "kurtarıcı" bir Mesih olan "Tanrı Oğlu" İsa hem bir insandır, hem de ilahî *ousia*nın (οὐσία)[42] üç ayrı *hypostasis*inden (ὑπόστασις)[43] birisini (ikincisini) teşkil etmektedir.[44] Peki, ama böyle bir tanımlama biçimi kökenini nereden almış olabilir? Muhtemelen İncillerde geçen ve İsa'nın "beşer" bir varlık olduğunu açıkça ortaya koyan rivayetler ile onun "ilahî" boyutunu vurgulama endişesini

---

özenle araştırmış biri olarak bunları sana sırasıyla yazmayı uygun gördüm". Görüldüğü gibi, Luka'nın yazarı kendisine anlatılanları naklettiğini açıkça söylemektedir.

42 Yun. οὐσία, *ousia* (εἰμί "olmak, var olmak" fiilinin ortacından türetilmiş isim) Felsefede bir şeyin özü, tözü, varlığı olarak adlandırılan boyuttur. Hıristiyanlığın teolojik tartışmalarında bu terime sıklıkla rastlanır. Krş. Duygu-Akalın, *Kristolojiye Giriş*, s. 46.

43 Yun. ὑπόστασις *hypostasis*: Aristoteles ve Neoplatonistler tarafından "bir şeyin nesnel gerçekliği" anlamında kullanılan bu terim, erken dönem Hristiyan yazarlar tarafından "varlık" veya "aslî gerçeklik" anlamlarında çoğu zaman οὐσία *ousia* "varlık" için eşanlamlı olarak kullanıldı. Tatianus ve Origenes tarafından ve Nikaia (İznik) İmanı'nın sonuna eklenen aforozlarda böyle olduğu görülür. 4. yüzyıl ortalarından itibaren bu terim özellikle Teslis savunucusu kristolojik bağlamlarda οὐσία terimine nüans oluşturarak "bir şeyin bireysel gerçekliği" anlamında kullanılmaya başlandı. Kapadokyalı kilise babalarının yazdıklarıyla bu terimler Kutsal Teslis'i tarif etmek amacıyla kullanılan "bir *ousia*'da üç *hypostasis*" formülüne dönüştü. Batılı teologlar tarafından bu tanım bazen kuşkuyla karşılandı çünkü *hypostasis* terimini Latince'ye "substantia" diye çevirdiklerinde bu terim de "varlık" anlamına gelebildiği için Doğuluların "üç varlık" yani Triteizm'e varan bir yorum yaptıkları zannını doğuruyordu. Krş. Duygu-Akalın, *Kristolojiye Giriş*, s. 31. Ayrıca krş. F. L. Cross-E. A. Livingstone, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, Oxford University Press, 1997, s. 813.

44 İsa'nın tarihsel süreç içerisinde tedricen "ilahlaştığı" anlaşılmaktadır. Sürecin arkaplânına dair bir tasvir için bilhassa bk. Bart D. Ehrman, *How Jesus Became God: The Exaltation of a Jewish Preacher from Galilee*, New York: HarperOne, 2014.

yansıtan diğer bazı rivayetler, tıpkı önceki dönemlerde de kilise yazarları tarafından yapıldığı gibi, IV. yüzyıl kilisesi tarafından "teslis" açıklamasıyla uzlaştırılmak istenmiş olmalıdır. Buna karşın teslis hipotezinin ortaya çıktığı ilk andan itibaren monoteist kaygılarla birçok Hıristiyan ilahiyatçıdan ve inanç akımından muhalefet gördüğü ve ancak uzun süren uğraşların neticesinde (ve özellikle Roma yönetiminin baskısı altında) Hıristiyanlık bünyesindeki yaygın kanaat haline dönüştürüldüğü bugün bilinen bir gerçektir.[45]

Konuya ilişkin son bir örnek de Yuhanna İncili'nin meşrulaştırılmasına yönelik arayışlardan getirilebilir. Yuhanna ismini taşıyan İncil metninin tarihsel İsa'ya ilişkin tasviri ve kayıtları açısından "Sinoptik" tabir edilen İncillerle (Matta, Markos, Luka) arasında büyük tutarsızlıklar ve kapanması mümkün olmayan bir uçurum bulunduğu bütün uzmanların malumudur.[46] R. Bultmann'ın ifadesiyle, Sinoptik İnciller İsa'nın gerçek mesajı için kaynak niteliği taşıyan metinlerdir. Nitekim İsa'nın mesajındaki baskın öğe Tanrı ve O'nun Egemenliği'dir.[47] Yuhanna İncili ise Sinoptik İncillerin aksine tarihsel İsa'yı değil de adeta bir mitoloji kahramanını anlatmaktadır. Hıristiyanlığın erken dönemi açısından önemli çalışmalar yapmış olan G. Vermes, bu konuda şu satırları kaleme almıştır:

> Başlıca kaynak olan Yeni Ahit iki farklı resim içermektedir. II. yüzyıl başlarında yazılmış olan Yuhanna İncili'nin müellifi için İsa, zamanla enkarne olan (vücut bulan, cisimleşen) ve gökyüzüne geri

---

45 Hıristiyanlık tarihinden teslis dışı birçok monoteist grup veya ilahiyatçı bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir ki, burada şimdilik yalnızca Nasranîleri, Ebionitleri veya Dinamik Monarşiyanistler'i zikretmekle yetinelim. Konuya ilişkin detaylar için bk. Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, ss. 206-242; Ayrıca meselenin teolojik boyutu hakkında şu makaleye de bk. Turhan Kaçar, "Ebioniteler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hıristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIV, S. 2, 2003, ss. 187-206.

46 Birçok örnek arasından bk. Lawrence M. Wills, *The Quest of the Historical Gospel: Mark, John and the Origins of the Gospel Genre*, London: Routledge, 1997, s. 2. Bu konuda ayrıca bk. Mahmut Aydın, *Tarihsel İsa: İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına*, (2. Baskı), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, ss. 40-41.

47 Bultmann, *Theology of the New Testament*, s. 4.

> dönmeden önce insanlar arasında kısa müddet misafir olarak kalan göksel bir varlıktır. Öte yandan Pavlus için İsa insanlığın evrensel kurtarıcısıdır ve onun eli kulağında olan muzaffer dönüşü Pavlus ve ilk Hıristiyanlar tarafından heyecanla beklenmektedir. Sinoptik İncillerin İsa'sı ise bu görkemli tasvirlerin tam karşısında durmaktadır. Markos, Matta ve Luka 70-100 yılları arasında yazmışlardır, fakat önemli ölçüde eski gelenekleri yansıtmışlardır. Bu İnciller İsa'yı ilahi olarak göstermezler. Aksine, İsa burada kendisine iyi denilmesine bile itiraz eder, çünkü iyi olan yalnızca Tanrı'dır. Bu insan olan Yahudi İsa'nın öznesi Nasıra Köyü'nde bir marangozdur. Kral Büyük Herodes'in (ö. M.Ö. 4) oğlu Antipas tarafından yönetilen Celile'de, anne-babası olan Yusuf ve Meryem, erkek kardeşleri Yakup, Yusuf, Iudas ve Simon ve birçok kız kardeşiyle beraber yaşamaktadır.[48]

Vermes, böylece Sinoptik İnciller ile Yuhanna'nın farkını açıkça ortaya koymuş olmaktadır. Bu bağlamdaki sorun ise hangi İsa'ya dair rivayetlerin daha gerçek kabul edilmesi gerektiğidir: İnsan İsa'yı anlatan Sinoptik İnciller mi esas alınmalıdır, yoksa "göksel" bir varlığı söz konusu eden Yuhanna mı? Tübingen Okulu'nun kurucusu meşhur Alman teolog F. C. Baur, bundan yaklaşık iki yüzyıl önce, "her ne zaman ilk üç İncil (Matta, Markos, Luka) dördüncüsünü (Yuhanna) tekzip etse nedense bu sonuncusu belirleyici sayılmaktadır" diyerek, hem Sinoptik İnciller ile Yuhanna arasındaki uçuruma dikkat çekmekte, hem de geleneksel kilisenin daima Yuhanna'yı yeğ tutan anlayışını eleştirmektedir.[49] İşte, biraz önce de söylendiği gibi, geleneksel kilise erken tarihlerden itibaren araştırmacılar tarafından da belirtilen bu durumun da farkında olmuştur. M.F. Wiles bu farkındalığı şu sözlerle ifade etmektedir: "Kilise erken dönemden beri problemin farkındadır. Fakat sonradan, dördüncü İncil (Yuhanna) tamamıyla ve sorgusuz şekilde benimsenince, bu probleme daha ciddi ve sistemli saldırılar yapılmaya başlanmıştır."[50] Bu çerçevede, kilise,

---

48 Geza Vermes, *The Real Jesus: Then and Now*, Minneapolis: Fortress Press, 2010, s. 20.

49 *The Church History of the First Three Centuries*, C. I, Almanca'dan İngilizce terc. Allan Menzies, Londra 2878, s. 24.

50 Maurice F. Wiles, *The Spiritual Gospel: The Interpretation of the Fourth Gospel in the Early Church*, Cambridge University Press, 1960, s. 14.

(Sinoptik İnciller ile Yuhanna arasındaki) uçurumu, İsa'yı açıkça ilahlaştırdığı için dışlayamayacağı bir İncil olarak Yuhanna'yı diğerlerine yeğ tutarak ve onu göksel ve ruhsal bir İncil şeklinde tanımlayarak kapatmak/meşrulaştırmak istemektedir. Buna göre Yuhanna'nın diğer İncillerle uyuşmaması durumu normal kabul edilmektedir, çünkü o, (insan İsa'yı anlatan) diğerlerinin aksine (ilahî Mesih'i anlatan) "göksel" bir İncil'dir. Kilise böylece dört İncil yazarının İsa'yı farklı açılardan tasvir ettiklerini söylemek istemektedir. Yani Yuhanna'nın yazarı da İsa'yı farklı bir perspektiften tasvir etmektedir (!) Gerçekte ise birçok modern uzmana göre Yuhanna ismini taşıyan İncil metni İsa'yı anlatmaktan çok yazar(lar)ının İsa'ya ilişkin teolojik düşüncelerini içeren ve yansıtan bir derlemedir. Başka bir deyişle Yuhanna İncili tarihsel İsa'ya dair çeşitli soruları değil, fakat bu İncil yazar(lar)ının "ilahî", "kurtarıcı" ve "göksel" bir İlah-Mesih addettikleri İsa'da ne gördüğü sorusunu cevaplandırmaktadır.[51]

Sonuç olarak yukarıda yapılan anlatımdan ve verilen örneklerden iki temel husus gün yüzüne çıkmaktadır: (i) İsa hakkında başlıca kaynaklar olan İnciller, –kilisenin samimi müminleri için değilse bile- bilim insanları için genellikle çelişkili bilgiler içeren metinlerdir. (ii) Geleneksel kilisenin tarihsel süreçte Hıristiyanlık dünyasında yerleştirdiği bazı inanç ilkeleriyle veya gündeme getirdiği teolojik izahlarla bu durum arasında yakın bir ilgi bulunmaktadır veya kurulmalıdır.

Hıristiyan karakterli kaynakların (ve bilhassa İncillerin) araştırmacılar tarafından mutlaka bilinmesi gereken çok önemli diğer bir özelliği ise şudur: Bu kaynaklar İsa'nın ölümünden sonraki tarihlerde ona dair Akdeniz Havzası'nda dolaşan çeşitli (sözlü ve hatta belki yazılı) rivayetleri kayıt altına almışlardır.[52] Bu nokta gerçekten çok önemlidir, çünkü İncil metinlerinin yukarıda bahsi geçen bazı tutarsızlıkları temelde bu

---

51 Nitekim "Sinoptik Problem ve Karşılaştırma" meselesi kısmen bu gerçeğin tespitiyle birlikte gündeme oturmuştur. Detaylar için bk. Mark Goodacre, *The Synoptic Problem: A Way Through the Maze*, New York: T&T Clark, 2001, ss. 14 vd.

52 Kulaktan kulağa aktarılan bu rivayetlere dair çok yakın bir zamanda yapılan detaylı bir çalışma için bk. Bart D. Ehrman, *Jesus Before the Gospels: How the Earliest Christians Remembered, Changed and Invented Their Stories of the Savior*, New York: HarperCollins, 2016.

noktadan hareketle de makul bir izaha kavuşmaktadır. Gerçekten bütün uzmanlarca da belirtildiği üzere aslında İsa'yı hiçbir zaman tanımayan ve İsa ile çağdaş olmayan meçhul birtakım yazarlar, İsa'nın doğumundan belki bir asır sonraki tarihlerde, İsa hakkında şu veya bu yolla kendilerine kadar ulaşan rivayetleri kayda geçirerek kendi metinlerini derlemişlerdir.[53] (Nitekim bu metinlerden bazıları zamanla ana akım hüviyeti kazanan kilise tarafından sonradan "kutsal metin" (İncil) sayılmışlar, diğer bazıları ise "apokrif" ilan edilerek gelenek dışında bırakılmışlardır). Bunun birinci anlamı şudur: Bu yazarların İsa hakkında neyi ne kadar bildikleri su götürecek bir tartışmadır. Örneğin *İşler* Kitabı'nda İsa'nın "vermek, almaktan daha büyük mutluluktur" şeklinde bir sözü geçmektedir. Ancak bu söz "kanonik" İncil metinlerinde yoktur. Buradan hareketle İncillerin İsa'yı bütünüyle yansıtmadıkları hususu açıktır.[54] İkinci anlamı ise "İncillerdeki Çelişkiler" başlıklı problem bağlamında önem taşımaktadır. Bu problem şuradan kaynaklanmaktadır: İncil yazarları miladi I. yüzyıl ortalarında ve bu yüzyılın ikinci yarısında farklı inanç prensiplerini benimsemiş çeşitli İsa cemaatlerinden türeyip kendilerine kadar ulaşan ve bu yüzden de bazen birbirleriyle çelişen rivayetleri –özensiz davranarak- aynı anda bir arada sunmuşlardır.[55] Bu olguyu yukarıda geçen bir örnekten hareketle açıklamak gerekirse, Yeni Ahit Kitabı'nın yazarlarına kadar ulaşan bir rivayet Yahuda'nın kendisini astığı iddiasını (Matta'da), başka bir rivayet ise onun düşerek öldüğü iddiasını (*İşler*) içermektedir. Aynı bağlamda İncil metinlerindeki bazı rivayetlere göre İsa herkes gibi bir beşerdir, İsrailoğulları kavminin Tanrı'sına bağlı bir kuldur, havralarda O Tanrı'ya ibadet ve dua etmiştir, hatta bizzat kendi ifadelerine göre O'nun tarafından görevlendirilmiş bir

---

53 Fitzgerald, *Nailed*, s. 33.

54 Peter Barnes, İsa ve Pavlus Aynı Fikirde miydi?, Türkçe terc. Arzu Sonbahar Yıldırım, İstanbul: Haberci, 2006, ss. 9-10.

55 Okuyucu bu aşamada İsa cemaatinin İsa'nın hemen sonrasındaki süreçte bölündüğünü hatırlamalıdır. II. ve III. yüzyıllarda ise o kadar fazla sayıda Hıristiyanlık akımı mevcuttu ki, bugün bunların tam olarak tespiti pek mümkün görünmemektedir. Bu akımların her biri, Tanrı, İsa (Mesih) veya başlıca iman ilkeleri gibi en temel hususlarda bile alabildiğine farklı düşünceler taşımışlardı ve bu yüzden de İsa hakkında o zamanlar farklı cemaatlerin inançlarını ihtiva eden değişik yapıdaki rivayetler dolaşmış olmalıydı.

elçidir, Musa vasıtasıyla gelen Yasa'yı da kesin şekilde onaylamıştır.[56] Çünkü İsa'nın yaşamı sırasında ve ölümünün hemen sonrasındaki dönemde onu bir beşer-insan, kul, elçi ve Yasa öğretmeni olarak kabul eden İsa cemaat(ler)ine ait, bu cemaat veya cemaatlerden yayılan birtakım rivayetler, İsa'dan sonra Akdeniz Havzası'nda 40-80 yıl kadar bir süre boyunca sözlü (ve ayrıca belki yazılı olarak) dolaşarak bugün "İncil" ismi verilen metinlerin yazarlarına kadar ulaşmış ve bu yazarlar tarafından kayıt altına alınmışlardır. Buna karşın bizzat yine aynı İncil metinlerine göre İsa "ilahî" nitelik taşıyan bir varlıktır. Tanrı ile aynı özü taşımaktadır. (Örneğin Pavlus'un Filipililere mektubunda (2:6) ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων. Sonradan Nikaia (İznik, 325) Konsili'nde ὁμοούσιος). Aynı bağlamda, İsa'nın başlangıçtan beri mevcut, yani yaratılmayıp Baba'nın (Tanrı) "yegâne oğul"u (μονογενής) olduğu öne sürülmektedir. Ayrıca, Musa Yasası'nın İsa'nın gelişiyle birlikte kaldırıldığı savunulmaktadır.[57] Zira bu gibi iddiaları taşıyan rivayetler ise İsa'yı "insan-üstü" bir "ilah" gibi gören veya tanımlayan ve Musa Yasası'na iman veya riayet bakımından titizlik göstermeyen ya da bu Yasa'nın İsa'nın gelişiyle birlikte artık hükümsüz kılındığını düşünen birtakım Hıristiyan cemaatlerden yayılarak İncil yazarlarına kadar ulaşmış ve bu metinlere girmişlerdir. Kısaca, Yeni Ahit Kitabı'nda yer alan veya almayan bütün metinlerin (İncil) yazarları, bizzat görmedikleri ve hiçbir zaman tanımadıkları İsa ve öğretileri hakkında, İsa'ya farklı şekillerde iman eden çeşitli cemaatlerden ortaya çıkarak yayılan ve zamanla kendilerine kadar ulaşan değişik yapıda, başka karakterli ve kimi zaman da birbiriyle çelişkili rivayetleri aynı anda ve bir arada okuyucularına sunmaktadırlar.[58]

Burada bilimsel açıdan oldukça karmaşık bir durumla karşı karşıya olunduğu şüphesizdir. Çünkü birbiri içine geçmiş çok sayıda rivayet arasında hangilerinin tarihsel İsa'ya dair gerçekleri daha doğru şekilde aktarıp hangilerinin sonradan uydurulduğu meselesi çözüm bekleyen –ve henüz tam olarak çözülemeyen- bir sorundur. Ancak her hâlükârda

---

56 Bu rivayetlere ilişkin atıfların bazıları yukarıda yapılmıştı.

57 Bu rivayetlere ilişkin atıfların bazıları da yukarıda yapılmıştı.

58 Aydın, *Tarihsel İsa*, ss. 56.

İsa hakkındaki başlıca tarihsel kaynaklar olmalarına karşın İncillerin ona ilişkin konularda çelişkili anlatımlar yapmaları ve birbirini tekzip eden rivayetler nakletmeleri, ayrıca, bu rivayetlerden bazılarının geleneksel kilisenin "Kurtarıcı" Mesih propagandasına kanıt olarak gösterilmesi, "Tarihsel İsa Meselesi" diye bilimsel ve entelektüel bir araştırma/tartışma alanı ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle söz konusu meseleyi tetikleyen başlıca sebep, İsa hakkındaki temel kaynakların çelişkilerle dolu olmasıdır. Nitekim alanın uzmanları bütün bu karmaşık durumu –hiç değilse kısmen- aşabilecek bilimsel bazı yöntemler de geliştirmişlerdir. "Tarihsel İsa Meselesi" tarihsel bir şahsiyet olarak Nasıralı İsa ile geleneksel kilisenin "Kurtarıcı" Mesih'i arasındaki uçurumun sorgulanmaya başlanmasıyla ortaya çıkmış, Yeni Ahit metinlerinin ve bilhassa da İncillerin bilimsel birer kaynak olarak ele alınıp değerlendirilmesi suretiyle şekillendirilmiştir.

-3-

İsa'nın ve İsa'ya dair kilise öğretilerinin Hıristiyanlık bünyesinde henüz ilk andan itibaren sürekli olarak tartışılması ve bu tartışmaların Antikçağ, Geç Antikçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca birçok farklı Hıristiyanlık mezhebinin ortaya çıkışına zemin teşkil etmesi, temelde yukarıda özet halinde verilen arka plânın doğrudan bir sonucudur.[59] Başka bir deyişle kilisenin "Kurtarıcı" Mesih'i tarihsel İsa ile bir türlü tam olarak örtüştürülemediği için, Hıristiyanlık bünyesinde zamanla İsa'nın kim olduğu sorusunu yanıtlamayı amaçlayan ve ismine "kristoloji" (Yun. χριστός *khristos* "mesih" ve λόγος *logos* "söz, anlatı") denilen bir spekülasyon disiplini[60] ortaya çıkmıştır. Bunun sonrasında –başka bazı faktörlerin de devreye girmesiyle- Hıristiyanlık parçalanmıştır.

---

59 Bu tartışmaların çok şiddetli olduğu bir sürecin ve sebep olduğu bölünmelerin dikkat çekici bir tasviri için bk. Pauline Allen, "The Definition and Enforcement of Orthodoxy", *The Cambridge Ancient History: XIV, Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600*, ed. A. Cameron-B. Ward-Perkins-M. Whitby, New York: Cambridge University Press, 2006, ss. 811-835.

60 Hristiyanlıkta İsa Mesih'in varlığı, şahsiyeti, tabiatı, özü, iradesi, güçleri, insanlarla paylaştığı ve paylaşmadığı yönleri gibi konuları barındıran yazı türüdür. Krş. Duygu-Akalın, *Kristolojiye Giriş*, s. 37; Ayrıca bk. Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, ss. 80-112, 206-258, 315-369.

Bununla beraber tarih boyunca popüler bir tartışma konusu teşkil etmesine karşın aslında İsa hakkında bilinenlerin çok sınırlı olması, ilk andan itibaren ve özellikle de XVIII. yüzyıldan bu yana konuya dair geniş bir bilimsel literatür ortaya çıkarmıştır.

Araştırmacıların bilhassa Aydınlanma Dönemi'nden bu yana İsa meselesini ciddi bir bilimsel alan olarak ele alıp çalıştıkları görülmektedir.[61] Bu modern araştırmacılar konuya ilişkin yeni birtakım paradigmalar oluşturabilme arayışı göstermişlerdir. Nitekim bunların önemli bir bölümü, şu iki noktada önceki dönemlerin daha ziyade kilise hiyerarşisine mensup yazarlarından ve ilahî dinlerin (dogmatik) tutumlarından ayrılmışlardır: Onlar, (i) geleneksel kilisenin ve Hıristiyan "kutsal" metinlerinin İsa'ya ilişkin dogmatik karakterli iddia ve kabullerini rasyonel bir bakışla sorgulama endişesi hissetmişlerdir. (ii) Hıristiyan teolojisi perspektifinden "kutsal" veya "apokrif" oldukları öne sürülen bu tarihsel vesikalara yeni ve doğru bazı yöntemlerle yaklaşılmasının zaruretini ortaya koymuş ve vurgulamışlardır.

İncillerin İsa hakkında verdikleri bilgilere karşı eleştirel yaklaşımlar aslında II. yüzyıldan itibaren gündemdedir.[62] Fakat bu konu H.S. Reimarus'un (ö.1762) önemli tespitleriyle beraber yeni bir ivme kazanmıştır. Reimarus'un sonrasında bu yöndeki çalışmalar yaklaşık iki yüzyıl boyunca Alman araştırmacılar tarafından domine edilmiş, 19. yüzyıl sonlarından itibaren İngiliz, Fransız ve Amerikalı uzmanların da katkılarıyla sürdürülmüştür.[63] Bu kapsamda modern araştırmacılar Yeni Ahit veya genel olarak Kitab-ı Mukaddes üzerine yaptıkları çalışmalarda, metinlerin muhteva ve anlamını daha doğru şekilde kavrayabilmek, derleniş tarihleri hakkında bilgi edinebilmek ve metinlerin antik

---

61 Konuya dair özet bir bilgilendirme için bk. Mahmut Aydın, "Tarihsel İsa Araştırmaları ve Onların Bulguları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2001, ss. 1-41.

62 Birçok örnek arasından Byzantionlu Theodotos (II. yüzyıl sonları) özelinde yapılan değerlendirmeler için bk. R.E. Heine, *Classical Christian Doctrine: Introducing the Essentials of the Ancient Faith*, Grand Rapids: Baker Academic, Michigan, 2013, s. 54; R. Seeberg, *Text-Book of the History of Doctrines*, İngilizce terc. C. E. Hay, Lutheran Publication: Philadelphia, 1905, ss. 163-164.

63 Vermes, *The Real Jesus*, s. 52.

dünyayla olan rabıtalarını tespit edebilmek gibi amaçlarla bazı metotlar geliştirmişlerdir. Bu kapsamda İncil yazarlarının kaynakları ve bilhassa İncil metinleri arasında ne gibi ilişkiler kurulabileceği konusu gündeme taşınmıştır (kaynak kritiği). İsa'nın ölümünden itibaren (30, 33?) ilk İncil metninin (Markos) derlenmesine kadar (70?) geçen "sözlü rivayet" dönemine, yani İncillerin arkasındaki rivayet geleneklerine dikkat çekilmiştir (form kritiği).[64] İncil metni derleyen yazarların (ve bu metinleri sonradan yeniden şekillendirenlerin) kişisel kanaatlerinin ve tercihlerinin önemi ortaya konulmuş ve önemsenmiştir (redaksiyon kritiği).[65] Zira bu yazarların İsa hakkında ulaşabildikleri rivayetleri kendi teolojik süzgeçlerinden geçirerek yeniden şekillendirdikleri ve bunun sonrasında naklettikleri şüphesizdir. Bazı araştırmacılar, (form kritiğinin aksine) metinleri oluşturan küçük parçalara (yani daha önceki geleneklere) değil de metnin en son/tamamlanmış haline odaklanılması gerektiğini öne sürmüşlerdir (kanonik kritik). Diğer bazıları metinlerin kimler tarafından, ne zaman yazıldığı ve yazıldıkları toplumda nasıl değer gördükleri gibi soruların yanıtlarına yönelmişlerdir (tarihsel kritik). Kimisi ise farklı elyazmalarının ve rivayetlerin karşılaştırılmasından en güvenilir metni oluşturma çabasına girişmişlerdir (metin kritiği). Nitekim bazı İncil metinlerinin birlikte değerlendirilerek mukayese edilmesi (σύνοψις, *synopsis*, "birlikte görme") zarureti de bu bağlamda çok zamandır vurgulanan bir yöntemdir ve "Sinoptik İnciller" (Matta, Markos, Luka) tabiri de bu birlikte değerlendirmenin bir ifadesidir.[66]

Daha sonra detaylı olarak görüleceği gibi, miladi takvimin erken yüzyıllarında pagan veya Yahudi yazarların İsa'ya dair kayıtları onun yaşamını veya öğretilerini tasvir etmekten uzaktır. İncillerin ise tarihsel açıdan

---

64 İncillerin arkasındaki rivayet geleneklerinin söz konusu İncillerin yapısı esas alınarak incelenmesi gerektiği yönündeki bilimsel görüştür.

65 İncil yazarlarının kaynaklarını nasıl kullandıkları ve değiştirdikleri (redaksiyon) sorusunu, söz konusu yazarların teolojik düşünceleri ve metinlerini derlerken güttükleri pratik amaçları bağlamında cevaplandırmaya çalışan bilimsel bir yöntemdir.

66 Bu hassasiyet XVIII. yüzyılın Alman teoloğu Griesbach'ın meşhur eserinden itibaren bilimsel bir disipline dönüşmüştür. Bk. Johann Jakob Griesbach, *Synopsis Evangeliorum Matthaei, Marci et Lucae,* Halle, 1776.

hangi oranda "güvenilir" belgeler oldukları su götürecek bir tartışmadır. Bu durum İsa hakkındaki "Kaynaklar Problemi" şeklinde genel bir ifadeyle tanımlanabilir. "Kaynaklar Problemi"nin bilim dünyasında önemli yansımaları olmuştur. Çünkü aynı kaynaklardan hareket eden araştırmacılar (kaynakların problemli yapısı çerçevesinde) netice olarak farklı görüşlere ulaşmışlardır. Gerçekten İsa meselesi konusunda araştırmacılar tarafından ulaşılan sonuçlara bakılırsa, genel ve müşterek bazı kanaatlerden bahsedilebileceği gibi farklılık yansıtan görüşlerin bulunduğu da gözlenmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, tarihsel İsa meselesinin "Kurtarıcı" ve "Göksel" Mesih anlayışından ayrı bir bağlama sahip bulunduğu düşüncesi araştırmacılar arasında hâkim kanaat halini almıştır. Tarihsel İsa ise belki en fazla (geleneksel kiliseye ait) "teolojideki İsa'nın önşartıdır".[67] Ancak diğer taraftan bu genel kanaat kapsamında olmakla birlikte aslında alabildiğine geniş bir çerçevede bazen birbirinden oldukça uzak önerme ve çıkarımların gündeme taşındığı da söylenmelidir. Bütün bu önerme ve çıkarımların burada ayrıntılı şekilde ele alınması olanaksızdır, zira bu kitabın konusu değildir. Fakat yine de okuyucuya fikir vermek bakımından kısa bazı özetler yapılabilir.

İsa hakkında araştırmalar yapan bazı araştırmacılar, onu sosyal bir aktivist veya örneğin Marksist ya da mesela feminist karakterli antik birtakım hareketlerin öncüsü gibi görmüşlerdir. Bu çerçevede İsa'nın insanları söz gelimi tamamıyla eşitlik ve paylaşım kavramlarını esas alan yeni bir ekonomik modeli kabul etmeye çağırdığı düşüncesi veya onun öncelikle cinsiyet meselelerine ve bu bağlamda da özellikle kadınlara yapılan baskı ve zulüm üzerine eğildiği iddiaları öne sürülmektedir. Bu doğrultudaki görüşlerin ortak yönü, İsa'yı ekonomik ve sosyal konularda çığır açan bir reformist olarak kabul etmeleridir.[68]

Başka bazı araştırmacılar İsa'nın kendisi hakkındaki iddialarını

---

67 Bekir Zakir Çoban, "Bir Yahudi Olarak Hz. İsa", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 2007, s. 44.

68 Bu açıdan örneğin bk. Sarah Bessey, *Jesus Feminist: An Invitation to Revisit the Bible's View of Women*, New York: Howard, 2013; Ayrıca bu tartışmaya ilişkin bazı detaylar için bk. Kevin Liew, "Was Jesus Primarily a Religious Prophet or Social Activist?", *Australian eJournal of Theology*, 3, 2004, ss. 1-3.

apokaliptik (kıyamete dair) karakteri yönünden ele almışlardır. Bu görüşü ilk defa olarak 20. yüzyıl başlarında etkili biçimde savunan Albert Schweitzer, İsa'nın geçmişte yaşayan birisi olduğu ve bu yüzden de onun kendi tarihsel dönemi özelinde değerlendirilmesi gerektiği tezinden hareketle, onun I. yüzyıl Filistin sahasına has apokaliptik boyutunu ön plana çıkarmıştır. Schweitzer'e göre, İsa'nın apokaliptik karakterli düşünce ve eylemleri onu tanımlama noktasında belirleyici olmalıdır. Çünkü İsa dünyanın sonunun çok yakında (ve hatta kendi yaşamı sırasında) geleceğini düşünmüştür. Kendisini de bu kaçınılmaz sonu hızlandırmak amacıyla feda etmiştir. Ancak Schweitzer'e göre İsa yanılmıştır. Zira Tanrı'ya böyle bir kozmik plan atfederken, kendisine de bu bağlamda görev tanımı yaparken, hata etmiştir.[69] Bununla beraber Schweitzer'in İsa'ya dair bu yaklaşımı başka bazı araştırmacılar tarafından da belirli ölçülerde desteklenmektedir.[70]

Reimarus'tan bu yana öne sürülen başka bir meşhur görüş ise İsa'yı milliyetçi bir Yahudi olarak resmetmektedir. Bu görüşe göre İsa, I. yüzyılın ilk yarısında Roma işgali altında bulunan Filistin Yahudilerinin bağımsızlığı uğruna başarısızlıkla sonuçlanacak siyasi bir mücadeleye kalkışmıştır. Anlaşılacağı üzere bu görüş, İsa'yı daha ziyade siyasi bir şahsiyet olarak tanımlamaktadır. Bu görüşü savunan araştırmacılar "Mesih" kavramının Yahudi bağlamındaki anlamı üzerinde durmuşlar ve Yahudiler arasındaki Mesih beklentisiyle o zamanki Roma işgali arasında bağlantı görmüşlerdir. Zira bu araştırmacılara göre Yahudilerin I. yüzyılda Mesih'ten anladıkları, öncelikle onları Roma işgalinden kurtaracak dünyevi (fakat Tanrı tarafından meshedilmiş) bir kraldır. Bu çerçevede İsa'nın da taraftarları tarafından bu şekilde algılandığı, yani onlara bağımsızlık getirecek Davut soyundan bir kral olarak kabul edildiği düşünülmüştür. Aynı görüşe göre, İsa'nın öldürülmesi ve öldürülüş şekli de bu arka plânın doğrudan bir sonucudur. Zira Yahudilerin bağımsızlığı uğruna politik bir mücadele başlatan İsa, başkaldırdığı Romalılar tarafından,

69 Eserin yeni bir basımı için bk. *The Quest of the Historical Jesus*, İngilizce terc. W. Montgomery, Sunum: F. C. Burkitt, Dover Publications, 2005.

70 Bu konuda örneğin bk. Bart D. Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium*, New York: Oxford University Press, 1999.

Romalılarca siyasi suçlulara uygulanan bir cezalandırma yöntemiyle, yani çarmıha gerilerek öldürülmüştür.[71]

İsa'ya ilişkin başka bazı çalışmalar onun konumunu ilahi dinlerin müşterek bir olgusu olarak yorumlamakta,[72] diğer bazısı ise farklı dinlerin penceresinden onu ve öğretilerini tanımlamaktadır.[73] Başka bazı araştırmacılar ise aşağıda da görüleceği üzere İsa'nın hiçbir zaman yaşamayan bir şahsiyet, yani "mit" olduğu savını gündeme taşımışlardır.[74] Bu nokta hem "Kaynaklar Problemi"ni doğrudan yansıtması, hem de bu kitap çalışmasının birinci ve ikinci bölümlerine zemin teşkil etmesi nedeniyle daha detaylı şekilde incelenmelidir.

İsa'nın tarihsel bir şahsiyetten ziyade mit olduğu önermesi ilk defa olarak Alman teolog Bruno Bauer (ö. 1892) tarafından gündeme getirilmiştir. İsa'nın hiçbir zaman yaşamadığı ve gerçekte bir hayal ürünü olduğu hipotezi, genellikle "İsa Miti Teorisi" veya "Mesih Miti Teorisi" şeklinde de isimlendirilmektedir.[75] İsa miti teorisinin İsa'ya ilişkin Hı-

---

71 Bu görüşün bilhassa Batı'da ses getiren en son örneklerinden birisi için bk. Reza Arslan, *Zelot: The Life and Times of Jesus of Nazareth*, New York: Random House 2014; Bu eserin Türkçe tercümesi de yapılmıştır. Terminolojik bazı hatalara rağmen bu tercüme genel olarak tatmin edicidir. Bk. terc. Nalan Tümay, İstanbul: Okuyanus, 2014; Ayrıca bk. Richard A. Horsley, *Jesus and Empire: The Kingdom of God and the New World Disorder*, Minneapolis: Fortress Press, 2003.

72 Bunun son dönemde yapılmış güzel bir örneği için bk. Mustafa Akyol, *The Islamic Jesus: How the King of the Jews Became a Prophet of the Muslims*, New York: St. Martins Press, 2017 (*Yahudilerin Mesihi, İslam'ın Peygamberi Meryemoğlu İsa*, Türkçe terc. Onur Atalay, İstanbul: Düşün Yayınları, 2018).

73 Muhammed Atau'r-Rahim-Ahmed Thomson, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, Türkçe terc. G. Mehdiyev, İstanbul: İnsan Yayınları, 2015 (Bu kitap çalışmasında maalesef çok önemli bilgi ve yorum hataları bulunmaktadır. Ancak "Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa" başlığını taşıyan son bölümü konu bağlamında önemlidir).

74 "Mit" kavramı ve mitos-din ilişkisi açısından bilgilendirici bir sunum için bk. Mehmet Zafer İnanlar, *Din-Mitos İlişkisi: Hıristiyanlık Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Durmuş Arık, Ankara, 2015, ss. 1-43.

75 Konuya ilişkin özet bilgi için bk. James Patrick Holding, *Shattering the Christ Myth: Did Jesus Not Exist?*, Xulon 2008, sunum kısmı; İsa'nın tarihsel

ristiyan karakterli (ve ayrıca Hıristiyan karakterli olmayan) kaynaklarda geçen bilgi ve iddiaların bazı araştırmacılar tarafından çok ciddi şekilde sorgulanması neticesinde ortaya çıktığı açıktır.[76] Nitekim okuyucu, Hıristiyan karakterli kaynakların ne denli problemli yönler içerdiklerini yukarıda verilen örneklerden görmüştü. İsa miti teorisini savunanlar tarafından öne sürülen başlıca düşünce, bugün ismine Hıristiyanlık denilen inanç sisteminin (tıpkı antik dünyada karşılaşılan pagan karakterli birçok sır/tarikat inancında olduğu gibi) aslında tarihte hiçbir zaman var olmayan bir İlah'a (İsa Mesih) atfen başlatıldığıdır. Bu bağlamda söz konusu bu soyut İlah'ın (İsa Mesih) sonradan İnciller kanalıyla tarihsel bir şahsiyet gibi sunulduğu ve bunun sonucunda zamanla herkes tarafından kabul edilmeye başlandığı düşüncesi ön plâna çıkarılmaktadır. Aynı teori kapsamında yer almakla birlikte biraz daha ılımlı görüşler taşıyan diğer bazı araştırmacılara göre, İsa adında birisinin yaşadığı kabul edilecek olsa bile onun Hıristiyanlığın kurucusu olduğunu söylemek tarihsel gerçekler açısından olanak dışıdır.[77]

Mesih miti teorisini öne süren araştırmacılar temelde üç noktadan hareket etmektedirler. Bunların ikisi Yeni Ahit Kitabı'na ilişkin –burada evvelce çok defa sözü geçen- problemlerdir. Bu çerçevede örneğin, (i)

---

gerçekliğinin bulunmadığı iddiası Bauer'den sonra örneğin şu eserlerde sürdürülmüştür: Arthur Drews, *The Christ Myth*, 3. Basımı Almanca'dan İngilizce'ye terc.: C. Delisle Burns, Londra, 1910; George Albert Wells, *Did Jesus Exist?*, Londra: Pemberton 1986 ve aynı yazar, *The Jesus Legend* Chicago: Open Quest, 1996; David Fitzgerald, *Nailed: Ten Christian Myths That Show Jesus Never Existed At All*, Lulu, 2010; Ayrıca bilgi edinmek için bk. Maurice Goguel, *Jesus the Nazarene: Myth or History*, İngilizce'ye çeviren: F. Stephens, New York, 1926 (Goguel, XX. yüzyıl başlarında İsa'nın mit olduğu savına karşı çıkan akademik geleneğin öncüleri arasında yer almaktadır).

[76] Birçok detay için bk. Richard Carrier, *On The Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason for Doubt*, Sheffield: Phoenix Press, 2014.

[77] Nitekim bugün İsa miti teorisini savunan veya savunmayan çok sayıda araştırmacıya göre de Hıristiyanlık İsa tarafından değil, fakat kendisinin bir Yahudi ve Tarsuslu bir Ferisi olduğunu öne süren Pavlus tarafından kurulmuştur. Örneğin bk. Hyam Maccoby, *The Myth-Maker: Paul and the Invention of Christianity*, New York: Harper&Row, 1986; Şinasi Gündüz, *Pavlus: Hıristiyanlığı Mimarı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

Hıristiyanlığın bilinen en eski metinleri olan ve bugün Yeni Ahit kitabında yer alan Pavlus'a ait mektupların tarihsel/yaşayan İsa hakkında neredeyse hiçbir şey söylememesi ve örneğin (ii) İncillerin tutarlı tarihsel bilgiler veren kitaplardan ziyade yazarlarının teolojik tasavvurlarını yansıtan çalışmalar olmaları, mit teorisi taraftarlarını İsa'nın varlığından bile şüphe eder bir konuma getirmektedir. Hakikaten, mit teorisi taraftarı araştırmacıların Yeni Ahit'e ilişkin bu tespitleri –büyük oranda ve bazı açılardan- doğrudur ve yukarıda da kısmen anlatıldığı gibi (tarihsel bir şahsiyet olarak) İsa zaten bu yüzden gölge bir figür halinde karşımızdadır. Bu teorinin başka bir argümanı ise (iii) İsa adındaki tarihsel şahsiyetin Hıristiyan veya Yeni Ahit geleneği dışında herhangi başka bir çağdaş kaynakta söz konusu edilmemesidir. Bu bağlamda, İsa'nın Yeni Ahit'te yer alan metinler haricinde I. yüzyılda kaleme alınmış herhangi başka bir vesikada zikredilmemesi veya zikredilmişse bile bu kaydın güvenilir olmadığı vurgulanmaktadır. Aynı şekilde, daha sonraki yüzyıllarda yazılmış olan pagan ve Yahudi karakterli kaynakların da kronoloji başta gelmek üzere çeşitli açılardan problemler taşıdıkları belirtilmektedir. Böylece Mesih miti teorisi taraftarlarına göre tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'nın mevcudiyeti hakkında Yeni Ahit'in sorunlu metinleri dışında kanıt niteliği taşıyacak başka bir kaynak bulunmamaktadır. Aynı görüşe göre, son derece ciddi problemleri yüzünden Yeni Ahit metinlerinin tarihsel açıdan İsa hakkında herhangi bir çıkarıma kanıt sayılmaları da mümkün değildir.[78]

Buradan anlaşılmaktadır ki, İsa'yı ve öğretilerini Hıristiyan (ve Yeni Ahit) geleneği dışında, pagan ve Yahudi kaynaklarında arama teşebbüsleri[79] Mesih miti teorisi tartışmaları bağlamında önemlidir. Ancak diğer

---

78 Bu bağlamda öne sürülen argümanlar özet olarak ve liste halinde şurada bulunmaktadır: Earl Doherty, *Jesus: Neither God Nor Man: The Case for a Mythical Jesus*, Ottawa: Age of Reason, 2009, Önsöz kısmı, ss. xi-xii.

79 İsa'nın erken dönem Yahudi literatürüne yansımaları hakkında geniş bir modern literatür bulunmaktadır. Detaylar için bk. Zafer Duygu, "Nasıralı İsa'nın Erken Dönem Yahudi Literatürüne Yansımaları", *Mukaddime*, 2017, 8: 1, ss. 155-172; İsa'nın erken dönem pagan kaynaklarındaki izlerine dair bir değerlendirme için bk. Zafer Duygu, "İlk İki Yüzyılın Pagan Kaynaklarında Nasıralı İsa", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 2017, 3: 2, ss. 57-82.

taraftan bu araştırmalar Yeni Ahit rivayetlerinin sınanması noktasında da mühimdir. İlginçtir, İsa'nın pagan ve Yahudi kaynaklarındaki izleri hem mit teorisi taraftarı uzmanlar hem de karşıt görüşlü araştırmacılar tarafından kendi tezlerini kanıtlamak için delil olarak kullanılmaktadır. Ancak bu kaynaklardaki söz konusu izlerin de bazen fazlasıyla muğlak, yani birden fazla yoruma olanak tanıyan yapısı dikkate alındığında bu durum şaşırtıcı değildir. Diğer taraftan, az önce de belirtildiği gibi Yeni Ahit dışındaki kaynakların İsa ve öğretileri hakkında Hıristiyanlık geleneğinden bilinenler dışında yeni birtakım bilgiler içermiş olma olasılığı da araştırmacılar tarafından önemsenmektedir. Bugün itibariyle kesin olan ise bütün bu tartışmaların tüm hararetiyle sürdüğü gerçeğidir.

İsa'ya ilişkin süregiden bilimsel araştırmaların İsa hakkındaki ana kaynaklar olarak İnciller açısından ortaya koyduğu gerçek şudur: Bugünkü "kanonik" İnciller bazen zannedildiği gibi tarihsel İsa'ya dair biyografi kitapları değildir. İncil yazarları, hiçbir zaman İsa ismini taşıyan Yahudi bir şahsiyete ilişkin bilgiler vermek veya onun yaşamını tasvir etmek amacı gütmemişlerdir. Geleneksel İnciller, Meryem'in rahminde ete-kemiğe bürünmek suretiyle dünyayı ziyaret eden "göksel" ve "ilahî" bir varlık tarafından gösterilen mucizelerin, onun çarmıha gerilerek öldürülmesinin, dirilip göğe yükselişinin ve bu ölümün arkasında yatan kurtuluşa dair "kutsal gizemin" öyküsünü içeren metinlerdir.[80] L. Woodhead, İncil öykülerindeki ortak anlatı çizgisinin bu İncillerin ortak amacını da ortaya koyduğunu söylemektedir:

> Buna göre, İsa basit bir ölümlü değildir, Tanrı'nın inayetini kazanmıştır, normal insan yaşamının sınırlarının ötesine geçmiştir ve hayatlarını ona adayanlar onun elde ettiği sonsuz yaşamı paylaşabilirler. İnciller bu mesajı daha etkili kılmak için bulabildikleri en ikna edici kanıtları öne sürerler. Bunlar dört kategoride ele alınabilir: Öğreti, mucizeler, diriliş ve gerçekleşen kehanet.[81]

İşte bu yüzden tarihsel bir şahsiyet olarak İsa ve hatta onun en yakın öğrencileri olan havarileri, İsa'nın ölümü sonrasında ortaya çıkan soteriyolojik karakterli bu "kutsal gizem" prensibini esas alarak var olan

80 Detaylar için bk. Stanton, *The Gospels and Jesus*, ss. 14-18.
81 Woodhead, *Hıristiyanlık*, s. 19.

geleneksel kilisenin yüzyıllardır propaganda ettiği "Tanrı Oğlu, Göksel ve Kurtarıcı" Mesih anlayışının arkasındaki gölge figürlere dönüş(türül)müşlerdir. Nitekim "kanonik" İnciller İsa hakkında mutlak doğruları anlattıkları için değil, elde o kadar eski dönemlere tarihlendirilen başka bir metin bulunmadığı (ve kilise öğretilerine muhalif belgeler tarihsel süreçte sistemli şekilde imha edildiği) için tarihsel İsa hakkında başlıca kaynaklar sayılmaktadır. Buradan hareketle şu husus çok iyi bilinmelidir: İsa hakkındaki ana kaynaklar olan İnciller, aynı zamanda İsa'ya ulaşmanın önündeki en büyük engeli de teşkil etmektedir. Şüphesiz bu yargı Yeni Ahit'in diğer metinleri için de geçerlidir. Zaten bu kitabın sonraki bölümlerinde de bunu göreceğiz.

Bütün bu anlatımın sonrasında, şimdi ilk olarak İsa hakkında kaynak niteliği taşıyan veya taşıdığı öne sürülen metinlere bakacak ve "İsa hakkında ne biliyoruz" sorusunu cevaplamaya çalışacağım. Sonra ikinci kısımda, "İsa hakkında niçin çok az şey biliyoruz" sorusunu Tarsuslu Pavlus'un öğretileri ve şahsiyeti ile İnciller üzerinden bir tarih okuması yaparak yanıtlamayı deneyeceğim. Ardından "Zeyil" kısmında İsa'nın tarihin derinliklerinde kaybolmuş gerçek takipçilerini ana hatlarıyla tanıtacağım. Bütün bu tasvirle birlikte "Hıristiyanlığın kim tarafından kurulduğu" veya "nasıl ortaya çıktığı" gibi kadim sorulara da kendimce bazı açıklamalar getirmiş olacağım.

Birinci Kısım

İSA HAKKINDA NE BİLİYORUZ?

Birinci Bölüm

Erken Yüzyılların Pagan Kaynaklarında İsa

"Pagan" tabiri,[82] kelime anlamı itibariyle Latincede "köylü", "kırlı" (*paganus*) anlamlarına gelmektedir. Hıristiyanlık erken yüzyıllarda genellikle şehir merkezlerinde yayılmıştır. Kırsal kesimde yaşayanlar ise daha uzun bir müddet eski geleneksel çok tanrılı dinlerine bağlı kalmayı sürdürmüşlerdir. Bu bağlamda bu kimselerin zamanla Hıristiyanlar tarafından eski çok tanrılı dinlerin mensupları manasında *paganus* olarak tabir edilmeleri çok muhtemeldir. Nitekim "pagan" sözcüğü günümüzde de bilim insanları tarafından antik dünyanın politeist (çok tanrılı) dinlerinden birisine mensup olanlar, yani basitçe Yahudi veya Hıristiyan olmayanlar için kullanılmaktadır.[83]

Pagan yazarlar miladi takvimin ilk iki yüzyılında Nasıralı İsa'ya veya ona atfedilen öğretilere karşı genel itibariyle ilgisiz bir tavır içinde olmuşlardır; I. yüzyılda İsa'dan bahseden pagan yazar yoktur, II. yüzyılda ise bir elin parmaklarını geçmemektedir. Buna karşın II. yüzyıl pagan yazarlarının İsa'ya ilişkin olabileceği öne sürülen az sayıdaki kayıtları, özellikle

---

[82] Burada bu başlık altında verilecek bölümün biraz daha farklı bir varyantı için bk. Zafer Duygu, "İlk İki Yüzyılın Pagan Kaynaklarında Nasıralı İsa", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 3: 2, 2017, ss. 57-82.

[83] Akalın-Duygu (eds.-haz.-terc.), *Süryani Literatürü*, s. 43.

İsa hakkındaki temel kaynaklar olarak Yeni Ahit metinlerinin "giriş" bölümünde de bahsi geçen problemleri çerçevesinde ve ayrıca yine aynı yerde kısaca anlatılan "İsa miti teorisi" tartışmaları kapsamında bilhassa önem taşımaktadır. Ancak biraz yakından incelenecek olursa, pagan kaynaklarındaki kayıtların da aslında bazı yönlerden ciddi problemler taşıdıkları anlaşılmaktadır. İsa'ya dair söz konusu bu kayıtlar bu yüzden bilim insanları arasında tartışılmaktadır. Şimdi, burada, İsa'nın pagan kaynaklarındaki izlerini hatırlatmak ve buradan İsa hakkında ne gibi sonuçlara ulaşılabileceğini değerlendirmek istiyorum.

Bu amaçla, İsa'dan veya ona atfedilen birtakım öğretilerden bahsettikleri gerekçesiyle modern araştırmacılar tarafından isimleri ve eserleri ön plâna çıkarılan antik bazı yazarlardan söz edeceğim. Bu yazarlar ve eserleri seçilirken şu ölçütler belirleyici olmuştur: Bu yazarlar (i) miladi takvimin erken yüzyıllarında yaşamış ve yazmışlardır ve (ii) monoteist değil pagan karakterli dinlere veya geleneksel kült inanışlarına mensup kimselerdir. Başka bir deyişle, genel olarak erken yüzyıllardaki pagan yazarların eserlerinde İsa hakkında ne gibi kayıtlar veya izler bulunduğu meselesi bu başlık altında ele alınıp değerlendirilecektir.

Bu kapsamda üç temel husus öncelenmektedir. Birinci aşamada pagan yazarların İsa'ya ilişkin olduğu düşünülen kayıtları tercüme halinde verilerek tarihsel bağlam açısından okuyucuya kısaca tanıtılmaktadır. İkinci aşamada bu kayıtların problemli yönleri epistemolojik çerçevede tartışılmaktadır. Üçüncü aşamada ise bu tartışmanın sonucu olarak tarihsel İsa hakkında gerçekten de "kanıt" niteliği taşıyabileceği kanaatine ulaşılan bir kayıt değerlendirilmektedir.

İnceleme, bir bütün halinde pagan inanışa mensup aşağıdaki antik yazarlar ve eserleri üzerinden yürütülmüştür:

1. Aristokrat bir Romalı olan tarihçi Tacitus'un II. yüzyılın birinci yarısında kaleme aldığı *Yıllıklar* (*Annales*) adlı eseri,[84]
2. Romalı tarihçi Suetonius'un II. yüzyılın birinci yarısında yazdığı *Caesarların Hayatları* (*De Vita Caesarum*) isimli çalışması,[85]

---

84 *Annals*, İngilizce trc. Cynthia Damon, Londra-New York: Penguin Classics, 2012.

85 *The Lives of The Twelve Caesars*, İngilizce trc. Joseph Gavorse, New York: Modern Library, 1931.

3. Bithynia et Pontus eyaletinde 111-113 yılları arasında *legatus Augusti* olarak görev yapan Romalı bürokrat Plinius'un İmparator Traianus ile Hıristiyanlar konusunda yaptığı yazışmalar,[86]

4. II. yüzyılın ikinci yarısında yazan hiciv müellifi olarak Samosatalı Lukianos'un Peregrinus isimli bir filozofu konu ettiği *Peregrinus'un Ölümü* (Περὶ τῆς Περεγρίνου Τελευτῆς, *Peri tēs Peregrinu Teleutēs*) isimli çalışması,[87]

5. Bugün kim olduğu tam olarak tespit edilemeyen, fakat kaleme aldığı satırlardan filozof karakterli bir bilge olduğu anlaşılan Mara Bar Serapion'un, M.S.73 yılı ile III. yüzyıl arasında kesin şekilde tayin edilemeyen bir tarihte ve esaret altında bulunduğu bir sırada kendisi ile aynı adı taşıyan oğluna hitaben yazdığı Süryanice bir mektup.[88]

1. İsa'ya İlişkin Pagan Kaynaklarındaki Kayıtlar

Nasıralı İsa Miladi takvimin başladığı sıralarda o zamanlar bütün Akdeniz Havzası'nı kontrolü altında bulunduran Roma İmparatorluğu sınırları içinde, daha ziyade Filistin bölgesinde dönemin yaygın pagan inanışlarının aksine tek Tanrı inancını esas alan Yahudiliği benimsemiş İsrailoğulları'nın bir üyesi olarak doğmuştur. İsrailoğulları'nın Filistin sahasında meskûn bu ana kütlesi, Romalı General (Büyük) Pompeius'un[89] Kudüs'ün düşmesiyle sonuçlanan M.Ö.63'teki askerî

---

86 *Reading in Ancient History: Illustrative Extracts From The Sources II: Rome and The West*, İngilizce trc. William Stearns Davis, Allyn and Bacon, 1913, ss. 219-222.

87 "Περὶ τῆς Περεγρίνου Τελευτῆς, *Peri tēs Peregrinu Teleutēs*, *The Passing of Peregrinus*", Yunanca metin ve İngilizce trc. A. M. Harmon, *Lucian: In Eight Volumes, V*, Londra: Harvard University Press, 1962, ss. 13-17.

88 William Cureton, *Spicilegium Syriacum*, Londra: Rivington, 1855 (Süryanice metin ve İngilizce tercümesi); Ayrıca bk. Petr Pokorný, "Jesus as the Ever-Living Lawgiver in the Letter of Mara Bar Serapion", *The Letter of Mara Bar Serapion in Context: Proceedings on the Symposium Held at Utrecht University*, 10-12 December 2012, Leiden-Boston: Brill, 2012, s. 133 (İlgili kısmın İngilizce tercümesi). Ayrıca, İsa hakkında sonraki dönemlerin Sabîî, Maniheist ve İslam kaynaklarında geçen birtakım rivayetler hakkında bk. Gündüz, *Pavlus*, ss. 143-146.

89 Pompeius'un Iulius Caesar'a yenilmesinin ardından M.Ö. 48'de Mısır'daki Pelesium'da suikasta uğrayarak öldürülmesine kadar geçen sürece dair özet bir biyografisi için bk. Jacob Abbott, *Jül Sezar*, Türkçe terc. Aslı Balmumcu,

harekâtıyla Roma egemenliği altına girmiştir. İsrailoğulları'nın monoteist karakterli Yahudi inancı antik yazarlar tarafından özgünlüğü ve ayrılmış bir konumu tercih etmesi başta olmak üzere birçok açıdan eleştirilmiştir.[90] Ancak yine de bu inanç sistemi Roma yönetiminin farklı dinlere veya kült inanışlarına karşı gösterdiği geleneksel politika çerçevesinde Iulius Caesar (ö. M.Ö.44) tarafından yasal statüye (*Religio licita*) kavuşturulmuştur. İsrailoğulları bu sayede belirli yükümlülükler karşılığında kendi inançlarını özgürce yaşama ve ibadetlerini icra etme olanağına kavuşmuşlardır. İmparatorluk dönemini başlatan Augustus (Octavianus) (ö. M.S. 14) döneminde ise Yahudi bir monark olan Herodes, Romalılar namına Yahudilerin önemli bir bölümünü yönetmek üzere Yahudiye bölgesine atanmıştır. Ancak Herodes'in oğulları zamanında yaşanan ve bir türlü önü alınamayan kargaşalar nedeniyle Romalılar Yahudiye'nin tamamını kendilerine bağlamışlar, Kudüs'ü ise bir valinin yönetimine bırakmışlardır (M.S. 6).

Yukarıda kısaca özetlenen ve İsa'nın dünyaya gelmesinden hemen önce oluşan siyasî ve dinî yapıya bakılarak, Roma İmparatorluğu'nda yaşayan İsa'ya çağdaş dönemin pagan yazarlarının kaleme aldıkları çeşitli eserlerde İsa ve öğretileri hakkında iyi-kötü bazı kayıtlara yer verdikleri zannedilebilir. Hâlbuki gerçek durum hiç de öyle değildir.[91] Bugünkü mevcut verilere göre I. yüzyılın pagan yazarları tarafından İsa'ya ilişkin kayıt altına alınmış en küçük bir bilgi kırıntısı bile yoktur.[92] Her ne

İstanbul: Altın Bilek Yayınları, 2016, ss. 71-118 ve çeşitli yerler.

90 Edward Kessler, *An Introduction to Jewish-Christian Relations*, Cambridge University Press, 2010, s. 45.

91 I. yüzyıl tarihçisi Flavius Iosephus'un İsa'nın kardeşi ve İsa cemaatinin ondan sonraki lideri olan Yakup'un şehit edilmesine ilişkin anlatımı sırasında Mesih tabir ederek İsa'ya yaptığı atıf muhtemelen otantiktir. Bu yüzden de İsa'nın tarihsel bir şahsiyet olarak mevcudiyeti hakkında Yeni Ahit dışından bir delil kabul edilebilir. Ancak Iosephus'un pagan değil Yahudi bir yazar olduğu da hatırlanmalıdır. Bununla beraber, Iosephus'un aynı eserde geçen ve araştırmacılar arasında *Testimonium Flavianum* diye bilinen İsa atfı neredeyse bütün bilim insanları tarafından metne sonradan bir ekleme (interpolasyon) olarak görülmektedir. Detaylar için bk. Zafer Duygu, "Nasıralı İsa'nın Erken Dönem Yahudi Literatürüne Yansımaları", *Mukaddime*, 8: 1, 2017, ss. 157-159.

92 Mara Bar Serapion'un mektubu II. yüzyılda yazılmış olmalıdır.

kadar bu bağlamda I. yüzyılın Thallos isimli bir yazarı üzerinden birtakım iddialar gündeme getirilmek istenmişse de,[93] bu iddiaların son derece zayıf bazı rivayetleri esas aldığı, dolayısıyla da buradan hareketle herhangi bir çıkarımda bulunulamayacağı anlaşılmaktadır.[94]

Bu durum II. yüzyılla birlikte bir ölçüde değişmiştir. Gerçi pagan yazarların bu yüzyılda da İsa'yı ismen anarak söz konusu ettikleri veya ondan doğrudan bahsettikleri –bir istisna dışında- söylenemez. Fakat yine de pagan dinine mensup bir avuç yazar II. yüzyıldan itibaren hiç değilse gözlerinin önünde büyümekte olan Hıristiyanlığa ve Roma şehirlerindeki Hıristiyan cemaatlere nispeten ilgi göstermişlerdir. Bu cemaatlerden bahsettikleri az sayıdaki kayıtlarında ise kimi zaman İsa'ya ilişkin olabileceği düşünülen bazı ifadelere yer vermişlerdir. Bu yazarlar ile kayıtları aşağıda sunulmaktadır.

(1). Publius Cornelius Tacitus (ö. y. 117)

Tacitus 56 yılında İtalya'nın kuzey-batısında veya Fransa'nın güneyinde (Gallia Narbonensis) doğmuştur. Yaşamı sırasında nüfuzlu bir aristokrat olarak önemli görevler üstlenmiştir. Ancak Tacitus, mühim bazı entelektüel çalışmalar da kaleme almıştır. Nitekim Tacitus'un I. yüzyıl Roma tarihi için büyük kıymet taşıyan *Annales* (*Yıllıklar/Vakayiname*) adlı Latince eserinde (116?) Roma'da meskûn Hıristiyan bir topluluktan söz

---

93 I. yüzyılda yaşayan ve bugün elde olmayan bir çalışma kaleme alan Thallos'un, gün ortasında cereyan eden bir karanlıktan bahsettiği ve bu bahsin İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra yaşandığı rivayet edilen karanlık ile özdeş olduğu iddia edilmektedir (krş. Markos, 15: 33; Matta, 27: 45; Luka, 23: 44-45). Thallos'un bu kaydı, başka bir kayıp çalışmanın yazarı olan Iulius Africanus'tan alıntılar yapmış olan IX. yüzyıl tarihçisi Georgios Synkellos'tan bilinmektedir. Nitekim Thallos'a atfedilen bu kayıt, bazı araştırmacılar tarafından İsa'nın tarihsel bir şahsiyet olarak mevcudiyetine ilişkin Hıristiyanlık ve Yeni Ahit dışından bir delil olarak değerlendirilmektedir. Bu konuda örneğin bk. Dale C. Allison Jr., "Thallus on the Crucifixion", *The Historical Jesus in Context*, ed. A.-J. Levine-D. C. Alison Jr.-J. D. Crossan, Princeton University Press, 2006, ss. 405-406.

94 Richard Carrier, "Thallus and the Darkness at Christ's Death", *Journal of the Greco-Roman Christianity and Judaism*, 8, 2011-2012, ss. 185-191; Gregory A. Boyd-Paul Rhodes Eddy, *Lord or Legend: Wrestling with the Jesus Dilemma*, Michigan: Grand Rapids, 2007, ss. 122-123.

ettiği görülmektedir. Onun, bu sırada "Christus" (Mesih) tabir ederek İsa'ya da bir atıfta bulunduğu kabul edilmektedir. Tacitus, Mesih'e ilişkin kaydını İmparator Tiberius (14-37) dönemiyle, Hıristiyanlara dair anlatımını ise İmparator Nero (54-68) dönemiyle ilişkilendirmiştir. Tacitus'un bu kaydı şu şekilde tercüme edilebilir:

> Netice itibariyle (Roma'yı yaktığı yönündeki) söylentilerden kurtulmayı amaçlayan (İmparator) Nero, iğrençlikleri yüzünden halkın nefret ettiği ve "Hıristiyanlar" diye tanımladığı bir taifeyi gözüne kestirdi, onları suçladı ve onlar üzerinde en ağır işkencelere girişti. Bunların isimlerini aldıkları *Christus*, (İmparator) Tiberius'un saltanatı döneminde *procurator* olan Pontius Pilatus'un hükmüyle şiddetli şekilde cezalandırılmıştı. Böylece bu zararlı hurafe o an için kontrol altına alınmış, fakat sonrasında sadece bu kötülüğün menşei olan Yahudiye'de değil, aynı zamanda dünyanın dört bir yanındaki iğrenç ve utanç verici şeylerin yaşama olanağı bulup şöhret kazandıkları Roma'da bile yeniden patlak vermişti. Bu yüzden ilk etapta suçlananların tümü tutuklandı. Sonra, onların verdikleri bilgiye dayanılarak şehri kundaklama suçundan değil de insanlığa karşı nefretleri yüzünden muazzam bir kalabalık hüküm giydi. Bunlar her nevi aşağılanmaya maruz kalarak öldüler. Hayvanların derilerine sarılmış şekilde köpekler tarafından parçalanarak öldürüldüler, haçlara mıhlandılar, alevlerle yüzleştiler. Öyle ki, bu yapılanlar gün batımından sonra geceyi aydınlatmıştı. (Tacitus, XV. 44, terc., ss. 304-305).

Tacitus'un yukarıda tercümesi verilen bu cümleleri, Roma yangınına ilişkin yaptığı bilgilendirmenin hemen sonrasında yer almaktadır. Bu meşhur yangının başkent Roma'da ağır can kaybına, büyük maddî hasara ve çok önemli bir antik kültürel hazinenin yok olmasına sebebiyet verdiği bilinmektedir. Nitekim Nero'nun Hıristiyanları bu büyük yangının günah keçisi olarak göstermek amacıyla cezalandırdığı ve böylece dikkat dağıtarak kendisini bu yangına ilişkin suçlamalardan aklamak istediği anlaşılmaktadır.

Tacitus'un yukarıdaki anlatımı Hıristiyanlığın I. yüzyıl tarihi açısından gerçekten büyük önem taşımaktadır. Ancak meselenin bu boyutu

bu kitabın konusu değildir.[95] Söz konusu kayda sadece İsa açısından bakılacak olduğunda ise Tacitus'un bu cümlelerinden hareketle ilk planda ve genel itibariyle üç önemli sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir: (i) Halk tarafından "Hıristiyanlar" diye tanımlanan bir cemaatin ismi ve kökeni *Christus* adında birisiyle ve Yahudiye bölgesiyle özdeştir. (ii) *Christus*, İmparator Tiberius döneminde faaliyet göstermiştir. Nitekim bu dönemde Roma yönetiminin Yahudiye bölgesi valisi olan (*procurator*) Pontius Pilatus tarafından şiddetli şekilde cezalandırılmıştır. (iii) *Christus* – Yahudiler tarafından değil de- Romalı bir yönetici tarafından cezalandırıldığına göre, Roma idaresine karşı bir suç işlediğinin düşünülmüş olması muhtemeldir.

Tacitus'un *Christus*'a ilişkin yıkarıda sayılan iddiaları İsa hakkında başka kaynaklardan bilinenlerle karşılaştırılacak olursa, burada *Christus* (Mesih) tabir edilmek suretiyle neredeyse kesinlikle Nasıralı İsa'dan bahsedildiği anlaşılmaktadır.

(2). Gaius Suetonius Tranquillus (ö. y. 130)

130 yılından sonraki bir tarihte öldüğü tahmin edilen Romalı tarihçi Suetonius, İmparator Hadrianus (117-138) döneminde *De Vita Caesarum* (*Caesarların Hayatları Üzerine*) adlı Latince bir çalışma yazmıştır. Suetonius bu çalışmada Iulius Caesar'dan itibaren Domitianus'a (ö. 96) kadar geçen süreçte saltanat süren on iki Roma imparatorunun biyografisini kayıt altına almıştır. Bu eser, İmparator Claudius (41-54) dönemini anlatırken *Chrestus* diye birisinden, İmparator Nero (54-68) dönemine ilişkin olarak ise Hıristiyan bir topluluktan söz ettiği gerekçesiyle Hıristiyanlık tarihi araştırmacılarının dikkatini çekmektedir.

Suetonius'un İsa'ya işaret etmiş olabileceği düşünülen kaydı şöyledir: "Yahudiler *Chrestus*'un kışkırtmasıyla sürekli huzursuzluk çıkardıkları için o da (İmparator Claudius) onları Roma'dan kovdu."[96]

---

95 Bu pasajın Roma yönetimiyle Hıristiyanlar arasındaki ilişkiler bağlamındaki bir değerlendirmesi için bk. Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, ss. 130-131.

96 Suetonius, terc., s. 226; Suetonius'un bu pasajını krş. İşler, 18: 2: "… Bunlar, Claudius'un bütün Yahudilerin Roma'yı terk etmesi yolundaki buyruğu üzerine…".

Suetonius başka bir yerde İmparator Nero dönemine ilişkin kayıtlar sunarken Hıristiyanlardan bahsetmektedir. Suetonius, burada, Hıristiyanların Nero döneminde cezalandırmaya maruz bırakıldıklarını öne sürmektedir. Ona göre Hıristiyanlar yeni ve zarar verici bir hurafenin taraftarları olmuşlardır.[97] Bununla birlikte, Suetonius bu ikinci kaydında İsa'ya ilişkin herhangi bir ifade kullanmamaktadır.

Açıkça görüldüğü üzere, Suetonius'un İsa'ya işaret etmiş olabileceği öne sürülen kaydı birçok yönden problemlidir. Bu kayıttan kesin olarak anlaşılabilecek tek bir şey vardır: Roma şehrindeki Yahudiler *Chrestus*'un kışkırtmaları yüzünden huzursuzluk çıkarmışlar ve bu yüzden de şehirden kovulmuşlardır.

(3). Gaius Plinius Caecilius Secundus (*legatus Augusti, 111-113*)

Senatör ve hukukçu Plinius, Roma İmparatorluğu tarihinin en başarılı hükümdarları arasında gösterilen Traianus devrinde (98-117) bir dönem (111-113) Kuzey-Batı Anadolu'daki Bithynia et Pontus'ta imparatorun temsilciliği (*legatus Augusti*) görevini yürütmüştür. Plinius bu sırada İmparator Traianus'a, yönettiği bölgede yaşayan Hıristiyanlara karşı nasıl bir tutum takınması gerektiği hususunu sorarak emirlerini beklemiştir. Bu noktada Traianus'un Plinius'a yazdığı cevap ise bir imparator olarak kendisinin görüş ve yönergelerini içermiştir. Plinius'un mektubu ile başlayalım:

> Efendim, mütereddit kaldığım tüm hususlarda size danışmak âdetimdir. Zira tereddütlerime kim sizden daha iyi kılavuzluk edebilir veya cehaletimi aydınlatabilir? Bugüne kadar Hıristiyanların yargılanmasına (ilişkin davalara hiç) katılmadım. Bu yüzden, cezalandırma veya tahkikat açısından ne gibi suçlamaların teamül oluşturduğunu veya davanın nasıl sürdüğünü bilmiyorum. Yaş bakımından herhangi bir ayırım gözetilmeli mi, yoksa çok genç olanlarla yaşlılar arasında cezalandırma yapılırken bir fark yok mu? Pişmanlık noktasında özür kabul edilmeli mi, yoksa bir adam bir zamanlar Hıristiyan idiyse artık onun lehine yapılacak bir şey yok mu? Dahası, başka bir suçlama yoksa veya isimleriyle özdeş başka

---

[97] Suetonius, terc., s. 250.

bir suçları olmaksızın sadece Hıristiyan ismini taşımak cezalandırma için yeterli mi? İşte, bu konularda büyük kararsızlık içindeyim. Bu bağlamda, Hıristiyan oldukları gerekçesiyle bana ihbar edilenler hakkında şöyle bir yöntem uyguladım: Hıristiyan olup olmadıklarını sorguladım. Hıristiyan olduğunu itiraf edenleri ikinci ve üçüncü kez yeniden sorgulayarak onları cezalandırma ile tehdit ettim. İnatçılık yapıp direnenlerin infazını emrettim; inançlarının doğası ne olursa olsun, dik kafalılığın ve boyun eğmeyen inatçılığın cezalandırılmaya layık olduğuna dair hiç şüphem yoktu. Aynı illete tutulmuş başkaları da vardı. Ancak bunlar Roma vatandaşı oldukları için onların Roma'ya götürülmeleri için bir emir imzaladım.

Sonrasında, genellikle olduğu gibi suçlamalar yayıldı. Zira kovuşturmalar sürüyordu ve münferit birkaç olay meydana gelmişti. Öyle ki, pek çok kimsenin ismini (Hıristiyan oldukları iddiasıyla) zikreden anonim bir belge ortaya çıktı. Hâli-hazırda veya geçmişte Hıristiyan olduklarını inkâr edenleri, tarafımca dikte edilen sözlerle tanrılara yalvarmaları ve sizin resminize tütsü ve şarapla birlikte tapmaları koşuluyla –ki bu resmi tanrıların heykelleriyle beraber bu amaçla getirtmiştim- ve dahası Mesih'i lanetlemeleri şartıyla salıvermeyi doğru buldum. Çünkü rivayete göre gerçekten Hıristiyan olanlar bunların hiçbirisini yapmazlarmış.

Muhbirin geçmişte Hıristiyan olup şimdi bunu inkâr ettiğini bildirdiği diğerleri geçmişte durumun böyle olduğunu, ancak şimdi bunun değiştiğini; kimisi üç yıl önce, kimisi beş yıl önce, bazısı yıllar önce, bazısı ise yirmi beş yıl önce Hıristiyanlıktan vazgeçtiklerini öne sürdüler. Nitekim bunların tümü sizin resminize ve tanrıların heykellerine taparak Mesih'i lanetlediler.

Bununla beraber, bunlar, belirli bir günde şafak sökmeden evvel bir araya gelmelerini, Mesih'e bir tanrı gibi ilahiler terennüm etmelerini, suç işlememek, sahtekârlık, hırsızlık ve zina yapmamak, güvenilirliklerini zarara uğratmamak ve emanetleri sahiplerine iade etmek gibi konularda kendi aralarında and içmelerini, hatalarının ve yanlışlarının özeti ve esası olarak belirttiler. Bunun akabinde ayrılmak ve sıradan ve masum bir yiyeceğin parçası olarak yeniden bir araya gelmek âdetleriymiş. Sizin yönergeleriniz uyarınca yayımladığım fermanın sonrasında bunu bile bıraktıklarını onayladılar. Zira politik faaliyetleri yasaklamıştım. Bu bağlamda, diakon dedikleri iki kadın köleye işkence ederek bu hususu soruşturmaya özellikle ihtiyaç

> hissettim. Ancak (Hıristiyanlık denilen bu inanç sistemi içinde) ahlaksız bir batıl aşırılıktan başka bir şey göremedim.
> Bu yüzden kovuşturmayı erteleyerek bir an önce size danıştım. Çünkü özellikle (Hıristiyanların çokluğuna yönelik) sayı sebebiyle konunun size danışılması gerektiğine kanaat getirdim. (Aralarında) her yaş, rütbe ve cinsiyetten insan mevcut ve bunlar tehlike ile karşı karşıya olacaklar. Zira bu batıl inancın kötü etkileri sadece şehirlere değil, aynı zamanda köylere ve çiftliklere de sıçramaktadır.
> Ancak yine de bence bunu kontrol altına almak ve tedavi etmek mümkündür. Neredeyse bomboş olan tapınakların kalabalıklaşmaya başladığı, çoktandır ihmal edilen yerleşik dinî ritüellerin kaldığı yerden ihya edildiği ve her yönden kurbanlık hayvanların gelmekte olduğu çok açıktır. Böylece, tövbe etme fırsatı tanınması halinde ne denli büyük bir kitlenin düzeltilebileceğini hayal etmek kolaydır.[98]

Roma İmparatoru Traianus ise Plinius'a şu sözlerle cevap vermiştir:

> Sevgili Plinius, Hıristiyan oldukları için kınanan kimselerin durumlarını/davalarını ayrı bir bağlamda değerlendirmek suretiyle uygun bir prosedür uyguladın. Zira standart oluşturacağı beklentisiyle genel nitelikli herhangi bir kural/yasa koymak pek mümkün değil. Hıristiyanlar aranmayacaklar: İhbar edilirlerse ve suçlu oldukları kanıtlanırsa ancak bu takdirde cezalandırılacaklar. Fakat Hıristiyan olduğunu inkâr eden ve bunu tanrılarımıza ibadet ederek kanıtlayanlar, geçmişlerine ilişkin şüphe barındırsalar bile tövbe etmek yoluyla bağışlanma elde edeceklerdir. Bununla beraber, anonim belgelere dayanan suçlamaların herhangi bir kovuşturma için gerekçe sayılması mümkün olamaz. Çünkü böyle bir uygulama bir taraftan tehlikeli tür bir örnektir, bir yandan da çağımızın ruhuyla uyuşmamaktadır.[99]

Plinius ile Traianus'un karşılıklı mektupları, Hıristiyanlığın II. yüzyılın birinci yarısı açısından geçirdiği tarihsel süreç; bilhassa Roma yönetimiyle ilişkileri, Hıristiyanların hangi sosyal tabakalara mensup oldukları veya Hıristiyanlar tarafından benimsenmiş bazı inanç prensipleri gibi

---

[98] Pliny to Trajan, terc., ss. 219 vd.

[99] Trajan to Pliny, terc., s. 221.

konularda paha biçilmez bir önem taşımaktadır.[100] Diğer taraftan, açıkça görüldüğü gibi İmparator Traianus'un mektubunda İsa'ya ilişkin herhangi bir ima bulunmamaktadır. Plinius'un yazdıkları ise İsa hakkında bazı kayıtlar içermiştir. Buna göre, (i) Mesih Hıristiyanlar tarafından mensubu oldukları inanç hareketinin lideri olarak görülmektedir. (ii) Mesih Hıristiyanlar tarafından çok büyük saygı ve hatta belki tapım görmekte ve kendisine ilahîler terennüm edilmektedir.

(4). Samosatalı Lukianos (ö. 180 sonrası)

II. yüzyılın hiciv yazarı Samosatalı Lukianos, Περὶ τῆς Περεγρίνου Τελευτῆς, *Peri tēs Peregrinu Teleutēs*, *Peregrinus'un Ölümü*, isimli Yunanca bir çalışmanın da müellifidir. Filozof Peregrinus Proteus'un biyografisini içeren bu eser, Hıristiyanlık ve İsa'ya ilişkin birtakım kayıtlar da ihtiva etmektedir.

Lukianos'a göre, şüpheli bir geçmişe sahip olan Peregrinus, Filistin'deki Hıristiyan din adamlarıyla bağlantı kurduktan sonra onların bazı (kutsal) metinlerini incelemiş ve Hıristiyan hikmeti hakkında bilgi edinmiştir. Bunun sonrasında Hıristiyan olmuştur ve hatta bu cemaat içinde sivrilmeye başlamıştır. Öyle ki, Hıristiyanların kutsal metinlerini yorumlayıp yenilerini kaleme alabilecek yetkinliğe ulaşmıştır. Hıristiyanlar bu yüzden Peregrinus'u neredeyse bir peygamber, bir kült lideri, hatta metin diliyle sinagoglarının önderi gibi görmeye başlamışlardır. Bu öylesine bir gönül bağıdır ki, Hıristiyanlar Peregrinus'a sanki bir tanrıymış gibi saygı duymuşlar, Peregrinus tarafından konulan yasalara uymuşlardır. Lukianos, bu kaydın hemen sonrasında ise Filistin'de çarmıha gerilen birisinden söz etmiştir.

> Bunun sonrasındadır ki o (=Peregrinus), Filistin'de bulunan rahip ve kâtipleriyle ilişki kurarak Hıristiyanların yüksek hikmetine vakıf

---

[100] Anlaşılan o ki, Hıristiyanlar Plinius tarafından farklı bir dine mensup olmalarından ziyade Roma karşıtı düşünceler taşıdıkları ve kamu düzenini tehdit ettikleri şüphesiyle, yani politik gerekçelerle kovuşturulmuşlardı. Bu konuda bk. Ferit Baz, "Considerations for the Administration of the Province Pontus et Bithynia During the Imperial Period", *Cedrus*, 1: 1, 2013, ss. 270-271; Ayrıca bk. Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, ss. 132-136.

> olmuştu. Başka türlü nasıl olup da onları bir anda çocuklar gibi yapmış olabilir? Zira o, onların peygamberi, kült lideri, sinagoglarının (orijinal metinde ξυναγωγεύς) lideri ve her şeyleri olmuştu. Onların kimi kitaplarını tefsir edip açıklamış, hatta pek çok yenilerini derlemişti. Öyle ki, ona sanki tanrıymış gibi saygı gösteriyorlardı. Onu hâlâ tapmakta oldukları ve bu yeni dini dünyaya getirdiği gerekçesiyle Filistin'de çarmıha gerilen ötekinden (=İsa?) sonra gelen yasa koyucu yapmışlar, adeta veli mertebesine yerleştirmişlerdi.

Lukianos bir sonraki aşamada Hıristiyan olması gerekçe gösterilerek Peregrinus'un hapse atıldığını söylemektedir. Ancak Lukianos'a göre Hıristiyanlar bu kötü zamanlarında Peregrinus'a çok iyi bakmışlardır. Hıristiyanlığın bir azizi gibi gördükleri Peregrinus'un rahatı ve konforu için gardiyanlara rüşvet vermek dâhil her yolu denemişlerdir.

Lukianos bunun sonrasında ise Hıristiyanların bazı inanç ilkelerinden bahsetmiştir. Bu bağlamda, Lukianos'un tasvirine konu teşkil eden Hıristiyanlar ölümsüzlüğe gideceklerine ve bunun ardından daim olarak yaşayacaklarına inanmış kimselerdir; ölümü küçümseyen ve neredeyse gönüllü olarak ölüme giden bir tutum takınmışlardır. Yasa koyucuları (İsa?) onları birbirlerinin kardeşi olduklarına inandırmıştır. Ancak Yunan tanrılarını reddetmeleri, çarmıha gerilen bilgeye yerlere kapanarak hürmet etmeleri/aşırı derecede saygı göstermeleri (orijinal metinde προσκυŵσιν);[101] onun yasaları altında yaşamaları gerekmektedir. Lukianos'a göre Hıristiyanlar dünyevî her şeyi küçümseyen, beşerî her şeyi *müşterek mülkleri* sayan kimselerdir. Lukianos, bu gibi inanç prensiplerine bakarak Hıristiyanların haddinden fazla saflık gösteren kimseler olduklarına kanaat getirmiştir. Çünkü hilekâr birisi onların arasına karışsa onları kolayca kandırabilir ve bu basit topluluk üzerinden büyük servet elde edebilir (s. 14 vd.).

---

101 G. W. H. Lampe, Yun. προσκυŵσιν kelimesini "dua veya ibadet esnasında eğilerek selamlama", "saygı bildirme", "çılgınca tapınma", "hürmet" ve "aşırı sevgi" gibi kavramlarla karşılamaktadır; Güler Çelgin ise "yerlere kapanarak selamlamak", "yalvarmak", "yalvarıp yakarmak", "çok istemek" şeklinde vermektedir. Krş. G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon,* Oxford: Clarendon Press, 1961, s. 1176. Ayrıca bk. Güler Çelgin, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kabalcı, 2011, s. 571.

Lukianos öyküsünün bundan sonraki kısmında Peregrinus'un hapisten çıkarak bir ara memleketi olan Parium'a[102] döndüğünü söylemiştir. Rivayete göre Peregrinus bunun ardından yeniden Hıristiyan cemaate dönmüş, ancak oradan oraya dolaşırken yasak olan şeylerden yediği gerekçesiyle Hıristiyan cemaat tarafından kabul edilmemiştir. Lukianos bu aşamadan itibaren Peregrinus'un diğer seyahatlerinden bahsetmekle birlikte Hıristiyanlığa veya İsa'ya dair başka bir bilgi vermemektedir.[103]

Lukianos'un da tıpkı daha önce ismi geçen öteki pagan yazarlar gibi II. yüzyıl Hıristiyanlığına ilişkin verdiği bilgiler bazı açılardan çok büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, örneğin, Hıristiyanların bazı ilkeleri ve ahlak anlayışları ile yaşam biçimleri konusunda Lukianos tarafından verilen bilgiler gerçekten çok değerlidir. Bununla birlikte, Lukianos'un Hıristiyanların kiliselerinden değil de ξυναγωγεύς diyerek açıkça onların sinagoglarından bahsetmesi gerçekten çok ilginçtir. Nitekim bu ifade araştırmacılar arasında birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir.[104]

Lukianos'un yukarıdaki cümlelerini doğrudan burada ele alınan konuya yönelik kayıtları, yani tarihsel İsa açısından değerlendirirsek, onun anlatımından İsa hakkında önplâna çıkan hususlar şu şekilde vurgulanabilir: (i) İsa Hıristiyanlık inancını kurması sebebiyle Filistin'de çarmıha gerilmiştir. (ii) İsa yasa koyucu bir bilgedir. (iii) Hıristiyanlar

---

102 Güney Marmara kıyısında Biga yakınlarında Kemer isimli köy.

103 Peregrinus'un yaşamının kalan kısmı hakkında bk. Gilbert Bagnani, "Peregrinus Proteus and the Christians", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 4: 1, 1955, ss. 107–112; Ayrıca bk. Stephen Benko, *Pagan Rome and the Early Christians*, Indiana University Press, 2007, ss. 30-38.

104 Kilise tarihçisi Epiphanius'un "Ebionitler" diye bilinen bir İsa cemaatine dair kaydı bu konuda okuyuculara fikir verebilir. Bk. *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, İngilizce terc. Frank Williams (I. ve II. kitaplar), Leiden-Boston: Brill, 2009, 30. 18. 2: "(Ebionitlere atfen) Onlar, kiliselerini kilise olarak değil, sinagog diye adlandırırlar." Nitekim Peregrinus'un Ebionit karakterli bir İsa cemaati tarafından ihtida ettirildiği düşünülmektedir. Bu hususta özellikle bk. Bagnani, "Peregrinus"; Ayrıca krş. Turhan Kaçar, "Lucianus Çağı'nda Hıristiyanlık", *Uluslararası Samsatlı Lucianus Sempozyumu*, ed. Mustafa Çevik, (17-19 Ekim 2008), ss. 267-278.

İsa'yı liderleri olarak görmüşlerdir. (iv) İsa Hıristiyanlardan bir tanrı gibi hürmet görmektedir.

(5). Mara Bar Serapion (ö. I.-III. yüzyıllar)

73 yılından sonraki bir tarihte Suriye bölgesinde yaşadığı tahmin edilen ve filozof karakterli bilge birisi olduğu izlenimi veren Mara Bar Serapion, Roma esareti altında hapiste bulunduğu bir sırada kendisiyle aynı ismi taşıyan oğluna hitaben Süryanice bir mektup yazmıştır. Mektubun en dikkat çeken yönü, Mara Bar Serapion'un oğluna verdiği nasihatleri ihtiva etmesidir. Bu mektupta yine isim zikredilmeksizin İsa'ya da bir atıf vardır. Mara Bar Serapion, geçmişte yaşamış bazı bilgeler ile filozoflara ve onların karşılaştıkları kötü talihe dikkat çekerken Yahudilerden de bahsetmiş ve onların bilge krallarını öldürdüklerini söylemiştir.

> Atinalılar Sokrates'i öldürmekle ne kazandılar? Bunun karşılığında üzerlerine kıtlık ve veba salgını geldi. Sisamlılar Pythagoras'ı yakarak ne kazandılar? Bunun karşılığı olarak memleketleri bir saat içinde kumların altına gömüldü. Yahudiler ise bilge krallarını idam ederek ne elde ettiler? Bu yüzden memleketleri (krallıkları) onlardan alındı. Bütün bunlar Tanrı'nın ilahî adaletinin bir tecellisi idi. Atinalılar açlıktan öldüler, Sisamlılar deniz suyu altında kaldılar, Yahudiler ise perişanlığı yaşadılar; kendi ülkelerinden sürüldüler ve gittikleri her ülkeden kovuldular. Hâlbuki Platon sayesinde Sokrates, Hera büstü sayesinde Pythagoras, yürürlüğe koyduğu yeni kanunlar sayesinde de bilge kral (İsa?) ölümsüz oldular.[105]

Mara Bar Serapion, burada, yeni yasalar yürürlüğe koyan bilge bir kralın Yahudiler tarafından öldürüldüğünü öne sürdüğüne göre, İsa'ya dair diğer bazı kaynaklardan bilinenlerden hareketle, Mara Bar Serapion'un neredeyse kesin olarak tarihsel İsa'dan bahsettiği söylenebilir. Buna göre, Mara Bar Serapion'un bahsettiği kişi (i) bilgedir, (ii) kraldır, (iii) Yahudiler tarafından idam edilerek öldürülmüştür ve (iv) kendisinden sonra da geçerliliğini sürdüren yasalar koymuştur. Bu arada, Mara Bar Serapion'un İsa'nın ölümünden yalnızca Yahudileri

---

105 Mara Bar Serapion (terc. Pokorný), s. 133.

sorumlu tutan yaklaşımı da ilginçtir. Çünkü o, İsa'nın infazı bahsinde Romalıları hiç anmamıştır.[106]

2. Pagan Kaynaklarındaki Kayıtların Problemleri

Pagan yazarlara ait yukarıda bahsi geçen bütün bu kayıtların I. ve II. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Hıristiyan cemaatler hakkında kıymetli bilgiler içerdikleri şüphe götürmez bir gerçektir. Hakikaten Roma imparatorluk yönetiminin I. ve II. yüzyıllardaki Hıristiyanlık politikaları, Hıristiyanlar ile devlet arasındaki ilişkilerin karakteri, muhtelif Hıristiyan cemaatler tarafından benimsenen kimi inanç prensipleri veya Roma toplumunun hangi sosyal kesimlerini temsil eden insanların bu yeni dine girdikleri gibi ana başlıklar açısından pagan kaynaklarının belirli bir ölçüde de olsa fikir verdikleri açıktır.

Buna karşın söz konusu bu kayıtların İsa hakkında veya ona ilişkin çeşitli konularda oldukça sınırlı bilgiler temin ettikleri anlaşılmaktadır. Bu kayıtların ne gibi çıkarımlara olanak tanıdığı meselesi ise daha da karmaşıktır. Dolayısıyla bu konu çok ciddi tartışmalara yol açmıştır. Nitekim aşağıda görüleceği üzere pagan yazarların eserlerinde İsa'ya yapılan veya yapıldığı öne sürülen atıflar birçok açıdan problemler taşımaktadır.

(1). Genel Problemler

Nasıralı İsa'nın tarih boyunca çok tartışıldığını "giriş" bölümünde özellikle vurgulamıştım. Bu durumda İsa'nın yüzyıllardır evrensel mahiyette bir şöhrete sahip olduğu söylenebilir. Ancak İsa'nın bu büyük şöhrete yaşamı sırasında değil de ölümünden sonra kavuştuğu da görülmektedir. Nitekim durumun böyle olduğunu gösteren mühim kanıtlar mevcuttur.[107] Söz gelimi, Yeni Ahit Kitabı'ndaki kuvvetli bazı

---

[106] George R. Dekle, Sr., *The Case Against Christ: A Critique of the Prosecution of Jesus*, Cambridge Scholars, 2011, s. 103.

[107] Mahmut Aydın, "Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrı'ya: İsa'nın Tanrısallaştırılma Süreci", İslamiyat, 3, 2000, ss. 47-74 (s. 48'den itibaren bu kanıtlar tartışılmaktadır).

rivayetlere göre İsa yaşamı sırasında evrensel bir amaç gütmeyip yalnızca İsrailoğulları kavminin ıslahına memur edildiğini bizzat dile getirmiştir. İsa'nın vaazlarının temel konusu Yahudiler için bağlayıcı nitelik taşıyan Musa Yasası olmuştur. İsa Yahudi yerleşim birimlerinde ve Yahudi ibadethanelerinde (Tapınak'ta ve sinagoglarda) tebliğde bulunmuştur. Yeni Ahit tarafından teyit edilen bütün bu hususlar aynı şekilde İsa'ya ilişkin erken dönem Yahudi literatürünce de onaylanmaktadır.[108] Öte yandan, İsa I. yüzyılın pagan yazarları tarafından hiçbir bahse konu edilmemiştir. İsa eğer evrensel boyut ve amaç taşıyan geniş çaplı bir din hareketinin veya başarıyla sonuçlanıp ses getiren siyasî bir kalkışmanın öncülüğü işine soyunsaydı, bu durum herhâlde az ya da çok pagan kaynaklarında tezahür etmiş olurdu.

Bu önemli noktadan hareketle, İsa'nın pagan kaynaklarındaki izlerine ilişkin karşılaşılan sorunlardan birincisi "nicelik" şeklinde tanımlanmalıdır. Gerçekten, İsa'dan bir yüzyıl sonraki tarihlerden itibaren bile ancak çok az sayıdaki pagan yazarın ismi İsa'dan bahsettiği gerekçesiyle önplâna çıkarılabilmektedir. Bu durum İsa'nın yaşamı sırasında veya ölümünün hemen sonrasında Akdeniz Havzası'nda kendisinden doğrudan bahsedilecek kadar dikkat çekici bir şahsiyet olmadığı izlenimi uyandırmaktadır. Öyle ki, Mara Bar Serapion istisna tutulursa, Tacitus, Suetonius, Plinius ve Lukianos gibi pagan yazarlar İsa'dan ancak ve ancak bazı Hıristiyan cemaatleri veya bireyleri anlatırken bahsetmişlerdir. Bu durumu bir rastlantı gibi görmemek gerekir. Bu önemli noktaya birazdan yeniden döneceğim. Özetle, I. yüzyılda İsa'dan bahseden pagan yazar yoktur, II. yüzyılda ise bu yazarların sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Böylece her hâlükârda pagan kaynaklarının tarihsel İsa araştırmaları açısından son derece verimsiz bir alan olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca aynı bağlamda mevcut cılız nitelikli az sayıdaki rivayetin sıhhatini de karşılaştırma yapmak suretiyle sorgulama şansı pek azdır.[109]

---

108 Bu konuyu bir sonraki başlıkta ele alacağım.

109 Pagan kaynaklarındaki rivayetlerin sıhhatine ilişkin kısa bir değerlendirme için bk. F. E. Peeters, *Jesus & Muhammed: Parallel Tracks, Parallel Lives*, New York: Oxford University Press, 2011, ss. 14-16.

Bu şansı bazen imkânsız hale dönüştüren başka bir problem "belirsizlik"tir. Bu çerçevede mesela Hıristiyanlıktan bahsetse bile İsa'ya atıfta bulunmayan bazı pasajlar mevcuttur. Bu durum örneğin İmparator Traianus'un Plinius'a mektubunda dikkat çekmektedir. Zira Traianus İsa'dan da bahseden bir mektuba cevap vermesine rağmen ondan hiç bahsetmemektedir. Diğer taraftan, pagan yazarların İsa'ya ilişkin kayıtları da çok kısa pasajlar halinde bulanık resimler kabilinden belirmektedir. Söz gelimi yukarıda zikredilen pagan yazarlardan hiçbirisinin İsa'nın ismini doğru şekilde bilmemesi gerçekten ilginçtir. Tacitus, *Christus* ifadesini açıkça İsa'nın ismi olduğu zannıyla kullanmış gibidir.[110] En azından durumun böyle olmadığını gösteren ikna edici bir kanıt yoktur. Suetonius'un *Chrestus*'u tamamıyla muamma birisidir. Çünkü Suetonius, *Christus*'tan değil *Chrestus*'tan söz açmıştır. *Chrestus*'un Hıristiyanları değil, I. yüzyılda Roma şehrinde meskûn Yahudileri kışkırttığını öne sürmüştür. Suetonius belki de bazı araştırmacılar tarafından da öne sürüldüğü gibi Roma'da küçük çaplı nümayişe sebep olan başka bir Mesihlik hareketinden bahsetmektedir. Bir diğer görüşe göre Suetonius *Christus* ve *Chrestus* tabirlerini karıştırmaktadır. Başka bir görüşe göre ise burada orijinal Latince metnin çevirisindeki hatalardan kaynaklanan bazı problemler mevcuttur.[111] Plinius, Bithynia'daki Hıristiyanları anlatırken bu hareketin lideri olarak "Mesih" diye birisinden bahsetmiş ve hatta bu Mesih'e ilişkin kimi bilgiler vermiştir. Buna karşın, yönettiği bölgedeki Hıristiyanları sorgulayana kadar İsa'nın varlığını bildiği yönünde kanıt bulunmamaktadır. Samosatalı Lukianos, Filistin'de çarmıha gerilen bilge bir yasa koyucudan, Mara Bar Serapion ise Yahudilerin öldürdükleri yasa koyucu bir bilge kraldan söz etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla

---

110 Detaylar için bk. Robert E. Van Voorst, *Jesus Outside the New Testament: An Introduction to Ancient Evidence,* Michigan: Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 2000, ss. 45-46.

111 Çeşitli açılardan krş. James D. G. Dunn, *Christianity in the Making, Volume I: Jesus Remembered*, Michigan: Grand Rapids, 2003, s. 142; Craig A. Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", *The Historical Jesus: Critical Concepts in Religious Studies*, C. 4, ed. C. A. Evans, Londra, 2004, s. 383; Maurice Goguel, *Jesus the Nazarene: Myth or History*, İngilizce'ye çeviren: F. Stephens, New York, 1926, s. 43; Van Voorst, *Jesus*, ss. 31-37.

Lukianos ile Mar Bar Serapion da bu yasa koyucu bilgeyi bizzat ismen bilmemektedirler. Nitekim bazı araştırmacılara göre mesela Mar Bar Serapion İsa'ya değil, Yahudi tarihinin Babil sürgünü döneminde yaşamış bir krala veya Kumran yazıtlarında zikredilen "bilgelik öğretmeni"ne atıfta bulunmuştur.[112] Sonuçta, pagan kaynaklarındaki kayıtların birçok açıdan belirsiz oldukları gün kadar açıktır.

Özellikle "Mesih miti teorisi" taraftarı araştırmacılara göre, pagan yazarların kayıtlarındaki en önemli problemlerden birisi "kronoloji"dir. Bu iddiaya hak vermemek elde değildir, çünkü bahis konusu kayıtların kaleme alındığı en erken dönem olan II. yüzyılın birinci çeyreği ile İsa arasında en iyi ihtimalle yüz yıla yakın bir zaman dilimi bulunmaktadır. Kronoloji probleminin söz konusu kayıtların değerini olumsuz yönde etkilediği ve fazlasıyla düşürdüğü çok açıktır. Çünkü buradan hareketle pagan yazarların İsa hakkında kendi bağımsız tanıklıklarını değil de ancak bilgi kaynaklarından kendilerine ulaşanları naklettikleri gün yüzüne çıkmaktadır. Nitekim bazı araştırmacılara göre, İsa'dan bir-iki asır sonraki dönemi, yani Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ve Mesih'in artık Hıristiyanlar tarafından Akdeniz Havzası'nda birçok kimse tarafından bilinen bir süper kahramana dönüştürüldüğü bir süreci temsil eden bu kayıtların, çok eskiden yaşamış tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'ya ilişkin herhangi bir konuda kanıt olarak kabul edilmesi bilimsel açıdan doğru bir yaklaşım değildir.[113]

Pagan yazarların eserlerinde geçen kayıtların otantikliği de sorunludur. Aslında bu kayıtlardan bazısının otantik sayılması gerektiği yönünde kuvvetli deliller olduğu öne sürülmektedir. Mesela Plinius örneğini ele alalım. Plinius mezkûr mektubunda, bizzat sorguladığı bazı Hıristiyanların Mesih'e yönelik inkârlarını ve paganizme geri dönüşlerini aktarmakta, fırsat tanınması halinde diğer bazı Hıristiyanların da paganizme ihtida edecekleri öngörüsünü dile getirmektedir. Hıristiyanlar açısından belki de onur kırıcı sayılabilecek veya en azından

---

112 H. Wayne House, *The Jesus Who Never Lived: Exposing False Christ and Finding the Real Jesus*, Eugene, Oregon, 2008, s. 57. Ayrıca bk. Gündüz, *Pavlus*, s. 140.

113 Örneğin bk. Drews, *The Christ Myth*, s. 232; Krş. Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 144.

kesinlikle hoş karşılanmayacak tarzdaki bu gibi açıklamaların doğal olarak Hıristiyan bir müstensihe ait olması mümkün değildir. Bu yüzden de erken dönemlerin etkili kilise yazarı Tertullianus'tan (ö. 225) beri bilinen bu mektubun otantik olması yönündeki olasılık yüksektir.[114] Ancak genel olarak pagan yazarlara ait kayıtların gerçek müelliflerine ait olup olmadıkları, başka bir deyişle sonraki dönemlerin Hıristiyan müstensihlerinin elinden çıkmış birer ekleme hüviyeti taşıyıp taşımadıkları konusu tartışmalıdır. Nitekim Tacitus'un kaydı başta olmak üzere pagan yazarların İsa hakkında yazdıkları üzerindeki "ekleme" şüpheleri ve bu yöndeki tartışmalar sürmektedir.[115]

Günümüze değin ortaya konulan bazı tespitlerden hareketle bugün üzerinde konuşulması daha az tartışmalı olan bir başka problem ise "anakronizm" olarak gösterilebilir. Anakronizm tabiri burada bazı pagan yazarların kendilerinden beklenmeyecek ölçüde büyük tarih yanılgılarına düşmüş olmaları durumunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Suetonius'un yukarıda geçen bir ifadesi örnek verilebilir. Suetonius, İmparator Claudius'un (41-54) Yahudileri Roma'dan *Chrestus*'un kışkırtmaları yüzünden kovduğunu söylemiştir. Ancak burada ciddi bir problemle karşı karşıya olunduğu açıktır. Çünkü şayet *Chrestus*'un İsa olduğu öne sürülürse, Suetonius'un Claudius döneminde İsa'nın hâlâ hayatta olduğunu sandığı ve hatta onun Roma şehrinde bulunduğu düşüncesini taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Böyle bir düşüncenin ise hem tarihsel gerçekler hem de coğrafî bağlamda büyük bir yanılgı olduğu açıktır.[116] Diğer bir deyişle, belirsizlik probleminin yanında anakronizm problemi de Suetonius'un söz konusu kaydını epistemolojik açıdan olumsuz etkilemektedir.

Aynı çerçevede diğer bir anakronizm örneği Tacitus'un kaydında da karşımıza çıkmaktadır. Hatırlanacağı gibi, Tacitus, *Christus*'un

---

114 Van Voorst, *Jesus*, s. 26.

115 Çeşitli açılardan krş. Craig A. Evans, *Jesus and His Contemporaries: Comparative Studies*, Leiden-Boston: Brill, 1995, s. 42; Michael Martin, *The Case Against Christianity*, Philadelphia: Temple University Press, 1991, ss. 50-51; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 146.

116 İsa'nın İmparator Tiberius döneminde öldüğü bilinmektedir ve Roma şehrine gittiği yönünde hiçbir tarihsel kayıt veya mantıklı gerekçe bulunmamaktadır.

procurator unvanlı Pontius Pilatus tarafından şiddetli şekilde cezalandırıldığı savını öne sürmüştür. Ancak Yahudiye bölgesinin Romalı valisi hakkında Tacitus'un anlatımında geçen bu ayrıntı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Şöyle ki, İmparator Claudius onlara *procurator augusti* unvanını verene dek (M.S. 41) eyalet valilerinin *praefectus* diye tanımlandıkları arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır. Yeni Ahit Kitabı'ndan ve diğer bazı kaynaklardan da bilinen Pontius Pilatus ise Roma'nın Yahudiye Bölgesi valiliği görevini 26-36 yılları arasında yürütmüştür. Başka bir deyişle, her ne kadar Tacitus tarafından *procurator* tabir edilmişse de, Pilatus aslında valilerin henüz *praefectus* unvanı taşıdıkları bir dönemde görev yapmıştır. Yani *procurator* değil *praefectus*'tur.[117] Bu garip durum Tacitus'un önemli bir tarih yanılgısına düştüğü veya belki de dikkatsiz davranarak iki ayrı döneme ait unvanları karıştırdığı şeklinde yorumlanabilir.[118] Ancak her hâlükârda bu gibi hataların bu kayıtların değerini önemli ölçüde düşürdüğü de gerçektir. Ayrıca, aşağıda da tartışılacağı gibi özellikle Tacitus'un bu anakronizm hataları onun muhtemel bilgi kaynakları konusunda da bazı çıkarımlara olanak tanımaktadır.

Plinius ile Lukianos'un kayıtlarında İsa'nın yaşadığı döneme ilişkin kesin bir saptamada bulunma imkânı bahşedecek pek bir ayrıntı bulunmamaktadır. Mara Bar Serapion açısından ise durum biraz daha farklıdır. O, "yasa koyucu bilge kralın" öldürülmesi ile Yahudilerin yurtlarından sürülmeleri arasında açıkça bir bağlantı kurmuştur. Ona göre Yahudiler bilge krala karşı işledikleri suçun karşılığı olarak Tanrı'nın gazabına uğramışlar, yani ülkelerinden sürülmüşlerdir. Bu takdirde, Mara Bar Serapion, bilge kralın 70 yılından önceki bir tarihte öldürüldüğünü imâ etmiş olmalıdır. Çünkü Yahudilerin 66-70 yılları arasında yaşanan Roma-Yahudi savaşlarının neticesinde ve Kudüs

---

117 Van Voorst, *Jesus*, ss. 48.

118 Çeşitli açılardan krş. Giorgio Agamben, *Pilate and Jesus*, İngilizce terc. A. Kotsko, California: Stanford University Press, 2015, ss. 2-5; Martin, *Against Christianity*, s. 50; Gregory A. Boyd-Paul Rhodes Eddy, *Lord or Legend: Wrestling with the Jesus Dilemma*, Michigan: Grand Rapids, 2007, s. 127; James Patrick Holding, *Shattering the Christ Myth: Did Jesus Not Exist*, Maintland, Fl: Xulon Press, 2008, ss. 55-68; Ehrman, *Jesus*, s. 58.

ile Süleyman Mabedi'nin (Tapınak) tahribinin hemen sonrasında Filistin'den sürüldükleri bilinmektedir.[119]

Sonuç olarak pagan yazarların İsa'ya ilişkin kayıtlarına genel olarak bakıldığında; anakronizm problemi öncelikle Tacitus ile Suetonius'un, belirsizlik problemi ise bilhassa Suetonius'un kayıtları açısından dikkat çekmektedir. Kronoloji ve nicelik problemleri kaçınılmaz şekilde bütün pagan kaynaklarında müşterektir. Otantiklik-interpolasyon problemi ise farklı kaynaklar açısından süregiden bir tartışma görünümü vermektedir.

Bütün bu problemler ve konuya ilişkin tartışmalar bir yana bırakılacak olsa bile, çözüme kavuşturulması gereken belki de en önemli ve öncelikli sorun pagan yazarların eserlerindeki bilgilerin kökeni meselesidir. İsa'dan çok sonraki zamanlarda yaşamış ve yazmış olan pagan yazarların bilgi kaynağı veya kaynakları nedir? Eğer İsa hakkında Yeni Ahit veya Hıristiyanlık geleneği dışından "bağımsız" bir tanıklık arıyorsak, bu sorunun cevabını mutlak bir şekilde vermek zorundayız.

(2). Pagan Kaynaklarındaki Bilgilerin Kökeni Problemi

Giriş bölümünde "Mesih miti teorisi" hakkında bilgi veren bir pasajda, bu teoriyi savunan araştırmacıların başlıca argümanları özet şeklinde hatırlatılmıştı. Bu araştırmacılar, Nasıralı İsa'nın aslında Yeni Ahit metinleri veya Hıristiyanlık geleneği dışında herhangi başka bir çağdaş kaynakta söz konusu edilmediği, İsa'ya ilişkin bazı bilgiler vermekle birlikte daha sonraki yüzyıllarda yazılmış olan pagan ve Yahudi karakterli kaynakların ise Hıristiyanlığın Akdeniz Havzası'nda belirli bir oranda yayılmasından sonraki dönemi temsil etmeleri yüzünden İsa

---

[119] İsa'nın pagan kaynaklarındaki izlerine ve konunun problemlerine yönelik bütün bu tartışmalar hakkında ayrıca şu eserlere bk. S. J. Case, *The Historicity of Jesus: A Criticism of the Contention That Jesus Never Lived, A Statement of the Evidence for His Existence, An Estimate of His Relation to Christianity*, Illinois: The University of Chicago Press, 1912; Gary R. Habermas, *The Historical Jesus: Ancient Evidence for the Life of Jesus*, Joplin, MO: College Press, 1996; Mark Allan Powell, *Jesus as a Figure in History: How Modern Historians View the Man from Galilee*, Westminster: John Knox Press, 1998.

hakkındaki hiçbir iddiaya kanıt olamayacakları savını gündeme getirmişlerdi. Bu görüşün –en azından belirli bir oranda- doğruluk payı taşıdığı gerçektir. Çünkü bu görüş, pagan kaynaklarındaki "kronoloji" problemini özellikle vurgulamaktadır. Bu problemin bir sonraki aşamada karşımıza çıkardığı sorun ise şudur: Şu veya bu gerekçeyle İsa'dan bahseden pagan yazarların bilgi kaynağı ya da kaynakları nedir?

Bu çerçevede pagan yazarlar İsa hakkında eğer Hıristiyanlar tarafından yayılan bazı kabulleri nakletmişlerse, bu kayıtların Yeni Ahit veya Hıristiyanlık geleneği dışından "bağımsız" bir tanıklık olarak görülmesi mümkün değildir. Buna karşın pagan yazarların İsa hakkında örneğin Roma'nın resmî arşiv kayıtlarından veya söz gelimi –Yeni Ahit yazarları dışında- erken dönemi temsil eden birtakım (pagan, Yahudi ve hatta belki Hıristiyan) yazar veya yazarlardan yahut bugün bilmediğimiz başka bir kaynaktan edindikleri bilgileri naklettikleri kanıtlanabilmiş olsa, ancak bu takdirde onlar açısından "bağımsız" bir tanıklıktan bahsetmek mümkün olabilirdi. Ne yazık ki (sorguladığı Hıristiyanlardan bilgi edinen) Plinius istisnasıyla yukarıda isimleri zikredilen pagan yazarlar İsa'ya ilişkin bilgi kaynaklarını zikretmemişlerdir. Bu yüzden de bu bağlamdaki tartışmalar daha ziyade spekülasyonlar üzerinden sürdürülmektedir.

Roma arşivlerindeki muhtemel kayıtların, yani İsa'dan bahseden olası resmî evrakların, burada sözü edilen pagan yazarlar tarafından kaynak olarak kullanılmış olma ihtimali oldukça düşüktür. Çünkü birincisi; Roma yönetimine göre gayet sıradan bir Filistinli Yahudi'nin o günkü koşullarda devletin resmî kayıtlarına girdiğini düşünmek belki de fazla iyimser bir beklentidir. Değilse, ikincisi; resmî arşivlerin önemli bürokratlar olsalar bile tarihçilere açıldığını düşünmek için çok da sebep yoktur. Üçüncüsü; Plinius, anlatımına bakıldığında Mesih hakkında her ne biliyor idiyse bunu sorguladığı Bithynialı Hıristiyanlardan öğrenmiş olmalıdır. Nitekim zaten bu açıdan elle tutulur pek bir bilgi de vermemektedir. Samosatalı bir yazar olan Lukianos ile esaret hayatı yaşarken yazan Mara Bar Serapion'un ise Roma arşivlerine ulaşabilecekleri düşüncesi makul değildir. Bu yüzden de arşiv kayıtlarına ulaştıkları öne sürülebilecek iki yazar Tacitus ile Suetonius'tur.

Tacitus ve Suetonius'un o zamanlar önemli görevler üstlenmiş olmaları ilk planda bu ihtimali güçlendirmektedir. Ancak aksi yönde deliller de mevcuttur. Bu iki yazarın İsa'ya dair kayıtlar naklederken bazen sıra-dışı belirsizlikler içinde bulundukları, bunun da ötesinde çok ciddi tarih yanılgıları yaptıkları yukarıda belirtilmişti. Nitekim bu yazarların her ikisi de çok büyük olasılıkla İsa'nın isminden haberdar değillerdir. *Christus* ya da *Chrestus* onlar için Hıristiyanlar tarafından İsa'ya atfedilmiş bir sıfat değil, belki bizzat onun ismidir. Tacitus, Romalı vali Pilatus'un unvanını (*praefectus*) karıştırmıştır (*procurator*). Suetonius ise –gerçekten de İsa'dan bahsetmişse- onun yaşadığı dönemi de coğrafyayı da bilmemektedir. Nitekim bütün bu hususlar yukarıda tartışılmıştı. İşte bu gerçeklerden hareket edilecek olursa, bu iki pagan yazarın resmî arşivleri kaynak olarak kullanmış olabilecekleri düşüncesi şüpheli bir hal almaktadır. Zira bu takdirde tıpkı Tacitus ve Suetonius gibi resmî arşivlerin de mesela Roma valisinin unvanı veya söz gelimi infaz edilen bir mahkûmun (İsa) ismi, yaşadığı dönem ve hatta bölge hakkında yalan-yanlış bilgiler içerdiği sonucuna ulaşmak gerekir. Gerçi arşivlerin sağlıksız bilgiler içermiş olması da elbette ihtimal dâhilindedir. Fakat –eğer var idiyse bile- İsa hakkındaki arşiv kayıtları bilinmediğine göre, bu konuda söylenecek daha fazla bir şey de bulunmamaktadır.

Pagan yazarların mesela I. yüzyıl ortalarında kaleme alınıp İsa'dan bahseden bir eseri kaynak olarak kullandıkları düşünülebilir mi? Böyle bir ihtimali peşinen reddetmek belki mümkün değildir. Ancak şu ana kadar bu yönde yapılmış herhangi bir saptama da yoktur. Dahası, bu ihtimali azaltan bazı kanıtlar üzerinde de durulabilir. Örneğin pagan yazarlara kaynak teşkil ettiği öne sürülebilecek daha erken bir kayıt günümüze de ulaşmış değildir, yani bilinmemektedir. Nitekim I. yüzyılda pagan yazarların Filistin bölgesinde Musa Yasası üzerine vaazlar veren bir Yahudi'den haberdar olmaları için pek bir sebep yoktur. İsa bir yana, I. yüzyılda pagan yazarların "Hıristiyanlık" diye bağımsız bir dinden veya (gerçekte olduğu gibi) Yahudi fırkasından/mezhebinden haberdar oldukları yönünde bile elle tutulur bir kanıt bulunmamaktadır. Öte yandan, Iosephus istisnasıyla I. yüzyılın Yahudi yazarları da İsa'ya dair herhangi bir kayıt nakletmemişlerdir. Ancak

Iosephus'un "Mesih'in kardeşi Yakup" bahsi vesilesiyle İsa'ya yaptığı büyük olasılıkla otantik kaydın da sonraki pagan yazarlarca kullanıldığı söylenemez.[120] Çünkü Iosephus'un kaydı ile pagan yazarları kayıtları bambaşka içerikler yansıtmışlardır.

Pagan yazarların İsa hakkında o zamanlar Akdeniz Havzası'nda (Hıristiyan olmayan) herkes tarafından bilinen "meşhur" birtakım rivayetleri naklettikleri düşüncesi de kulağa makul gelmemektedir. İsa'ya ilişkin birtakım haberler, onun ölümünden sonraki süreçte tüccarlar veya göçmenler tarafından farklı bölgelere ulaştırılmış olabilir. Ancak bu durum, bu haberlerin o zamanlar çoğu kimse tarafından bilindiği veya öğrenildiği anlamına gelmemektedir. Hıristiyanlar da zaten Mesih'lerine ilişkin haberleri bu yüzden yaymaya çalışmışlardır. Nitekim İsa'nın yaşamı sırasında veya Hıristiyanlar tarafından propaganda edilmeye başlanmasından önce (Hıristiyan misyonerlerin sadece bu amaçla Akdeniz Havzası'nı dolaştıkları şüphesizdir) evrensel bir şöhrete sahip bulunmadığı açıktır. Diğer bir deyişle, İsa II. yüzyıla kadar herkes tarafından bilinen bir "süper kahraman" değildir. Zira Akdeniz Havzası'nda Hıristiyanlar tarafından duyurulmaya başlanmasından sonra tanınmıştır. Son olarak, pagan yazarların bugün bilmediğimiz başka birtakım kaynaklardan bilgi edindikleri intibaı uyandıracak herhangi bir kanıt da bulunmamaktadır.

Mevcut koşullar altında en yüksek ihtimal, söz konusu pagan yazarların İsa hakkında II. yüzyılda Hıristiyanlardan duydukları veya Hıristiyanlar tarafından üretilerek kendilerine kadar ulaşmış olan bilgileri veya iddiaları nakletmiş olduklarıdır. Açıkça görüldüğü gibi pagan yazarlar İsa'dan ancak ve sadece Hıristiyan cemaatleri (*Chrestus* bahsinde Yahudi bir cemaati?) veya bireyleri anlatırken bahsetmişlerdir. Nitekim bu nokta önem taşımaktadır.

Hakikaten, genel olarak bakıldığında pagan yazarlar İsa'dan bahsettikleri pasajlarda İsa'yı başlangıç noktası alarak veya esas vurguyu İsa'ya

120 Iosephus (*Antiquities*, 20. 9. 1) bu kaydı sırasında Yakup'u "'Mesih' denilen İsa'nın kardeşi" diye tanıtmıştır. Bk. *Antiquities of the Jews*, İngilizce terc. William Whiston, Yorum: P. L. Maier, Grand Rapids, 1999. Bu konuyu bir sonraki bölümde ele alacağız.

yaparak bir şeyler anlatmış değillerdir. Tam tersine, onlar, I. veya II. yüzyılların Hıristiyan cemaatlerine veya bireylerine yönelik anlatımları sırasında, Hıristiyanlar tarafından bu din hareketinin başlatıcısı olduğu öne sürülen bir şahsa atıfta bulunmuş gibidirler. Zaten duyum yoluyla kendilerine gelen rivayetlere dayandığı için bu atıflar kimi zaman fazlasıyla belirsiz kalmıştır. Suetonius'un tamamen belirsiz kaydı İsa hakkında açıkça hiçbir şey söylememektedir. Plinius ile Tacitus Hıristiyanları, Lukianos ise Hıristiyan bir birey olarak Peregrinus'u ve Hıristiyanlara has birtakım inanç ilkelerini anlatırken İsa'nın da sözünü etmektedir. Bu durum, bu yazarların, İsa hakkında o sırada anlatımlarına konu teşkil eden Hıristiyan cemaatlere ait kabulleri naklettikleri izlenimi uyandırmaktadır. Nitekim Plinius örneğinde durumun böyle olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü Plinius, İsa hakkında (ve diğer konularda) sorguladığı Hıristiyanların kendisine verdikleri bilgileri satırlarına taşımaktadır. Lukianos açısından da durum böyle olmalıdır. Çünkü Lukianos, İsa'ya ve Hıristiyanlara ilişkin anlatımı sırasında, "onlar (Hıristiyanlar) bu gibi prensipleri/öğretileri geleneksel şekilde, açık bir kanıt olmaksızın benimserler" demektedir (s. 15). Başka bir deyişle, büyük ihtimalle tıpkı Plinius gibi Samosatalı Lukianos da bahis konusu ettiği Hıristiyanlara ait birtakım ilkeleri ve kabulleri nakletmektedir. Bazı araştırmacılar Mara Bar Serapion'un da Hıristiyan misyonerlerin propagandalarını duymuş olabileceği ihtimali üzerinde durmuşlardır.[121] Burada istisna edilebilecek belki tek isim Tacitus'tur. Çünkü Tacitus kendisiyle çağdaş dönemin Hıristiyanlarını değil, bir önceki yüzyılın Hıristiyanlarını anlatmaktadır ve onun İsa hakkında Hıristiyan karakterli rivayetleri aktarmış olması çok yüksek bir ihtimal ise de kesin değildir. Bu yüzden iyimser bir yaklaşımla, İsa hakkında nereden bilgi aldığı tespit edilemeyen Tacitus'un İsa'ya ilişkin bağımsız bir tanık olarak kabul edilmesi belki mümkün olabilir.

Sonuç olarak pagan yazarların ismini bile bilmedikleri bir Yahudi figüre Hıristiyan cemaatleri anlatırken, yani yeri gelmişken değindikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla -kronoloji problemi yüzünden- aksi kanıtlanmadıkça pagan yazarların İsa'ya ilişkin Hıristiyan kabullerini

---

[121] Keith Prosser, *Was Jesus Crucified?*, Take Heart Publishers, 2016, s. 170.

aktardıkları düşüncesi daha makul bir olasılıktır. Öyleyse sözü geçen ve İsa'dan bir-iki asır sonra yaşamış ve yazmış olan pagan yazarlardan herhangi birinin (belki sadece Tacitus istisnasıyla) tarihsel bir şahsiyet olarak İsa hakkında (onun mevcudiyeti gibi herhangi bir konuda) Yeni Ahit veya Hıristiyanlık geleneği dışından "bağımsız" bir kanıt olarak kabul edilmesi makul değildir. Ancak burada son derece önemli bir istisnanın varlığı da dikkat çekmektedir. Zira onun anlatımı kendine has bazı yönleri sebebiyle -Hıristiyanlık geleneği dışından değilse bile- Yeni Ahit dışından İsa hakkında "bağımsız" bir tanıklık olarak görülebilir: Mara Bar Serapion.

3. İsa Hakkında Yeni Ahit Dışından Tanıklık: Mara Bar Serapion

Mara Bar Serapion'un oğluna yazmış olduğu mektupta İsa'ya ilişkin olduğu tahmin edilen cümlelerini yukarıda tercüme halinde vermiştim. Şimdi, söz konusu bu paragrafı okuyucuya bir kez daha hatırlatmak ve sonrasında Mara Bar Serapion'un sözlerini birbirinden bağımsız dört açıdan değerlendirmek istiyorum.

> Atinalılar Sokrates'i öldürmekle ne kazandılar? Bunun karşılığında üzerlerine kıtlık ve veba salgını geldi. Sisamlılar Pythagoras'ı yakarak ne kazandılar? Bunun karşılığı olarak memleketleri bir saat içinde kumların altına gömüldü. Yahudiler ise bilge krallarını idam ederek ne elde ettiler? Bu yüzden memleketleri (krallıkları) onlardan alındı. Bütün bunlar Tanrı'nın ilahî adaletinin bir tecellisi idi. Atinalılar açlıktan öldüler, Sisamlılar deniz suyu altında kaldılar, Yahudiler ise perişanlığı yaşadılar; kendi ülkelerinden sürüldüler ve gittikleri her ülkeden kovuldular. Hâlbuki Platon sayesinde Sokrates, Hera büstü sayesinde Pythagoras, yürürlüğe koyduğu yeni kanunlar sayesinde de bilge kral (İsa?) ölümsüz oldular.[122]

-1-

Mara Bar Serapion ismini zikretmediği muamma bir "bilge kral"a bazı özellikler atfetmektedir. Bu muamma şahıs; (i) bilgedir, (ii) kraldır, (iii) Yahudi'dir ve Yahudiler tarafından öldürülmüştür ve (iv) yeni bazı

---

[122] Mara Bar Serapion (terc. Pokorný), s. 133.

yasalar[123] yürürlüğe koymuştur. Bu öğeler İsa hakkında başka kaynaklardan bilinenlerle karşılaştırılırsa, İsa'nın "bilge" birisi olarak sunulması olağandır. Daha sonra göreceğimiz üzere, İsa'nın Musa Yasası konusunda gerçek bir uzman gibi görüldüğü Yeni Ahit'ten bilinmektedir. Hatta ona bu yüzden "öğretmen", "üstat" veya "rabbi" gibi sözcüklerle hitap edilmiştir. Mara Bar Serapion tarafından İsa'nın bir "kral" olarak resmedilmesi de normaldir. Çünkü İsa, o zamanlar kendisi hakkında dolaşan çok baskın bazı rivayetlere göre Davut soyundan gelen ve gelmesi de zaten bazı Yahudilerce beklenen dünyevi bir "kral"dır. Örneğin İsa'nın çarmıhının üzerindeki suç yaftası "Yahudilerin Kralı" ibaresini içermiştir.[124] Nitekim "Mesih" tabiri Yahudilik bağlamında o zamanlar "dünyevî krallık" anlamını çağrıştırmaktadır.[125] Mara Bar Serapion'un "bilge kralın" "Yahudi" oluşuna ve "Yahudiler tarafından öldürüldüğüne" dair iddiası da kimseye yabancı değildir. İsa'nın öldürüldüğü iddiası erken dönem kaynaklarının ittifak ettikleri bir husustur.[126] Yahudiler ise bu cinayetten bazı kaynaklar tarafından doğrudan, diğer bazısı tarafından ise (praefectus Pilatus'a baskı yaptıkları gerekçesiyle) dolaylı yoldan sorumlu tutulmuşlardır. Mara Bar Serapion, "Yahudiler tarafından öldürülmüş olan" bu "bilge kralın" aynı zamanda "yasa koyucu" olduğunu da söylemektedir. İsa'nın hangi öğretileri vaaz ettiği ve bu öğretilerin ne gibi yasaları içerdiği konusu erken Hıristiyanlık bağlamında tartışmalı bir konu ise de, onun "yasa koyucu" olduğu açıktır.

Sonuç olarak, Mara Bar Serapion hem "bilge" hem "kral" olan, "yasa koyucu" bir hüviyet taşıyıp mensubu bulunduğu "Yahudi taifesince öldürülen" birisinden söz etmektedir. Muhtemelen istisnasız bütün bu özellikleri üzerinde taşıdığı öne sürülebilecek tek tarihsel şahsiyet İsa'dır. Bu yüzden de Mara Bar Serapion neredeyse kesin olarak tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'dan bahsetmektedir.

---

123 Yasa tabiri burada geleneksel şekilde riayet edilen dinsel öğretiler ve uygulamalar anlamı taşıyor olmalıdır.

124 Bk. Matta, 27: 37; Markos, 15: 26; Luka, 23: 38; Yuhanna, 19: 19.

125 Detaylar için bk. Aslan, *Zelot.*

126 Kur'an-ı Kerim'in konuya ilişkin farklı izahı, Hıristiyanlığın erken tarihinde rastladığımız Doketizm akımının yaklaşımı ile birlikte iki önemli istisnayı teşkil etmektedir.

-2-

Mara Bar Serapion'u yukarıda isimleri geçen öteki pagan yazarlara kıyasla istisna kılan bir özellik önemsenmelidir: Diğer pagan yazarlar ancak ve sadece Hıristiyan (veya Suetonius örneğinde Yahudi) topluluklara ya da bireylere ilişkin anlatım yaparken İsa'ya da atıfta bulunmuşlardır (Suetonius büyük ihtimalle İsa'dan bahsetmemiştir). Diğer bir deyişle, onlar İsa'dan doğrudan bahsetmiş değillerdir.[127] Mara Bar Serapion ise İsa'dan herhangi bir Hıristiyan topluluğu veya bireyi anlattığı için söz etmemiştir. İsa'yı, oğluna vermek istediği mesaja uygun düşen bir örnek saydığı için bahis konusu yapmıştır. Zira Mara Bar Serapion için Nasıralı İsa, Sokrates ve Pythagoras'a benzeyen birisidir. Yani bilge ve filozoflarla aynı kategoriye dâhildir ve tıpkı onlar gibi bir kadere sahip olmuştur[128] Ancak burada çok önemli başka bir nokta daha dikkat çekmektedir: Mara Bar Serapion için İsa bir beşerdir. Çünkü Mara Bar Serapion, bazı Hıristiyanlar tarafından ona atfedilen ilahî boyuta hiçbir şekilde temas etmemektedir. Nitekim o, İsa'nın kaderini diğer bazı bilgelerin kötü talihiyle paralel görmektedir. Kısacası, Mara Bar Serapion'un anlatımına örnek teşkil eden İsa, filozoflara ve bilgelere benzeyen beşer bir İsa'dır.[129] Hıristiyanlığın "Kurtarıcı-Mesih"e dair kabulleri bu pasajdan yansımamaktadır.

-3-

Mara Bar Serapion'un "bilge kral"ın öldürülmesiyle Yahudilerin sürgün edilip perişanlığa uğramaları arasında ilgi kuran yaklaşımı dikkat çekicidir. Çünkü bu yaklaşım geleneksel Hıristiyan yazarların iddiasına benzemektedir. Erken dönemlerde Hıristiyan yazarlar Tapınak'ın yıkılmasıyla sonuçlanan (66-70) veya Bar Kohba isyanı (132-135) vesilesiyle yaşanan Roma-Yahudi savaşlarını ve bu savaşların sonunda

---

127 Fitzgerald, *Nailed*, s. 33.

128 Habermas, *The Historical Jesus*, s. 220.

129 Bazı araştırmacılara göre, bu durum İsa'nın Hıristiyan olmayan bazı çevrelerde "Yahudilerin Kralı" olarak tanımlandığına dair kanıt teşkil etmektedir. Örneğin bk. Craig A. Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", *Studying the Historical Jesus: Evaluations of the State of Current Research*, ed. B. Chilton-C. A. Evans, Leiden-Boston: Brill, 1998, ss. 455-456.

Yahudilerin maruz kaldıkları büyük yıkımları İsa'nın öldürülmesiyle ilişkilendirmişlerdir. Başka bir deyişle, İsrailoğulları'nı Mesih'leri olan İsa'nın öldürülmesinden sorumlu tutan Hıristiyan bazı yazarlar, Takdir-i İlahi'nin onlara bu kötülüğün bedelini sürgünlerle ödettiği düşüncesini taşımışlardır.[130] Peki, ama Mara Bar Serapion'un "cezalandırma" algısı açısından Hıristiyan yazarlarla paralel düşünceler taşıması[131] nasıl açıklanmalıdır? Burada belki şöyle bir ihtimal üzerinde durulabilir: Kendisi Hıristiyan değilse de, Mara Bar Serapion kendi yaşadığı dönemde ve muhitte Hıristiyanlar (ve özellikle misyonerler tarafından) sürekli olarak yüksek sesle telaffuz edilen "Yahudilerin cezalandırılması" temalı rivayetleri duymuş olabilir. Bu rivayetlerin bazı öğelerini Sokrates ve Pythagoras'a paralel görmüş olabilir. Nihayet bu öğeleri oğluna vermek istediği nasihatlere uygun bularak kullanmış olabilir. Ancak eğer bu önermeler doğruysa, Mara Bar Serapion'un Hıristiyan rivayetlerini naklettiği de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Yani buradan hareketle Mara Bar Serapion'un İsa hakkında Hıristiyanlık geleneği dışından "bağımsız" bir tanıklıkta bulunduğunun söylenmesi pek mümkün görünmemektedir.[132]

-4-

Anlaşıldığı kadarıyla Mara Bar Serapion tarihsel bir şahsiyet olarak İsa hakkında Hıristiyanlık geleneği dışından bağımsız bir tanıklık nakletmemiştir. Zira (i) Mara Bar Serapion, İsa'yı, Hıristiyanlar tarafından da kabul edilen veya Hıristiyan karakterli rivayetlerde de zikredilen bazı unvanlarla tanımlamaktadır. (ii) "Yahudilerin cezalandırılması" algısı yönünden dönemin Hıristiyan yazarlarıyla paralellik yansıtmaktadır. (iii) Onun Hıristiyanlık geleneği dışından bağımsız bir

---

130 "Cezalandırılma" algısının Hıristiyan tarihçilik geleneğinin karakteri açısından bir değerlendirmesini daha önce başka bir yerde yapmaya çalışmıştım. Bk. Zafer Duygu, "VII. Yüzyıldaki İslam Fetihlerinin ve Müslüman Hâkimiyetinin Hıristiyan Tarih Yazımına İzdüşümleri", *Artuklu Akademi*, C. 1, S. 1, Mardin 2014, s. 34-36.

131 Van Voorst, *Jesus*, s. 55.

132 Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", s. 382; Ayrıca krş. Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 142.

kaynağı esas aldığı yönünde hiçbir delil yoktur. Böylece Mara Bar Serapion'un Akdeniz Havzası'nda o zamanlar dolaşan Hıristiyan rivayetlerini nakletmiş olması çok muhtemeldir.

Buna karşın Mara Bar Serapion'un IV. yüzyılda oluşturulmuş olan Yeni Ahit Kitabı'na girecek olan Hıristiyan metinlerini kaynak olarak kullandığı da söylenemez. Çünkü doğrudan bu metinlerden hareket eden bir okuyucunun (yani burada Mara Bar Serapion'un), İsa'yı sadece "Yahudilerin Kralı" diye tanımlaması ve onu yalnızca "bilge" bir "yasa koyucu" gibi sunması neredeyse imkânsızdır. Bunun sebebi şudur: İsa'nın "kral" veya "bilge" olması Yeni Ahit metinlerinde ona atfedilen öncelikli kristolojik tanımlamalar değildir. Bu bağlamda, Mara Bar Serapion şayet (sonradan) Yeni Ahit'e girecek metinlerden veya bu metinlerin teolojik görüşünü benimseyen Hıristiyan cemaatlerin rivayetlerinden yola çıkmış olsaydı, İsa'yı "bilge" bir "kral" olarak değil, fakat onu, onun kristolojik değerini öncelikle yücelten başka bazı unvanlarla tanımlaması gerekirdi. İsa'yı söz gelimi "Tanrı Oğlu" şeklinde tanımlardı veya onun "göksel, kurtarıcı" boyutlarını önplana alırdı ya da ana akım Hıristiyanlar tarafından anlaşıldığı şekliyle Mesih olmasını vurgulardı. Bunun doğal bir sonucu olarak Yeni Ahit metinlerinde (kimi zaman) insanüstü bir varlık olarak tanımlanan İsa ile Pythagoras ve Sokrates gibi beşerî filozoflar arasında paralellik kurmazdı. Ayrıca, Mesih, Mara Bar Serapion tarafından söylendiği gibi "yürürlüğe koyduğu yasalar sayesinde" değil, fakat Yeni Ahit'te öne sürüldüğü gibi "dirilip göğe yükseldiği için" yaşıyor olurdu. Görüldüğü kadarıyla Mara Bar Serapion İsa'nın beşerî boyutunu bilhassa vurgulamaktadır. Bu yüzden Mara Bar Serapion'un İsa hakkında sonradan Yeni Ahit Kitabı'na girecek metinlerden (yani bugünkü "kanonik" İncillerden yahut mektuplardan) veya bu metinlerdeki teolojik yaklaşımları benimsemiş Hıristiyanlardan bilgi edinmiş olması hiç de makul görünmemektedir.

Böylece, yukarıda (1) madde numarasıyla işaretlenen olgu Mara Bar Serapion'un neredeyse kesin olarak İsa'dan bahsettiğini göstermektedir. (2) madde numarasında tartışılan argümanlar Mara Bar Serapion'un İsa'yı beşer olarak gördüğünü kanıtlamaktadır. (3) madde numarasındaki anlatım, Mara Bar Serapion'un İsa'ya iman eden bir topluluğa ait rivayetleri nakletmiş olduğuna işaret etmektedir. Nihayet (4) madde

numarasıyla dikkat çekilen olgu ise İsa'ya iman eden bu topluluğun bugünkü Hıristiyanlık anlayışını benimsememiş bir İsa cemaati olduğunu göstermektedir. Öyleyse, Mara Bar Serapion, İsa hakkında İsa'ya iman eden, fakat onu beşer olarak gören ve onun Yahudi oluşunu önemseyen bir cemaatin İsa'ya ilişkin kabulünü nakletmiş olmalıdır. Başka bir deyişle Mara Bar Serapion, İsa'yı, filozoflara benzeyen bir "beşer", Yasa konusunda uzman bir "bilge", Yahudiler için bir "kral" ve dirilip göğe yükseldiği için değil de getirdiği prensipler sayesinde yaşamaya devam eden bir "yasa koyucu" gibi gören ve tanımlayan Yahudi kökenli bir İsa topluluğuna dayanarak nakletmiş olmalıdır.[133] Dolayısıyla Mara Bar Serapion'un Yeni Ahit ve geleneksel Hıristiyanlık anlayışı dışından tarihsel İsa hakkında bağımsız bir tanıklıkta bulunduğu anlaşılmaktadır: "Nasıralı İsa tarihsel bir şahsiyet olarak yaşamış ve Yahudiler tarafından öldürülmüştür." Ayrıca yaşamı sırasında (veya ölümü sonrasında) bazı kesimlerce bilge bir beşer-kral olarak tanınmaktadır.

Değerlendirme

Pagan kaynaklarının tarihsel İsa araştırmaları açısından son derece verimsiz bir sahayı temsil ettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü I. yüzyılın pagan yazarları İsa hakkında hiçbir şey söylememişlerdir. II. yüzyılda ise İsa'ya ilişkin (veya ilişkin olduğu öne sürülen) kayıtlar hem çok azdır hem de birçok açıdan oldukça sorunludur. Bu bağlamda, Suetonius, Plinius ve Lukianos gibi pagan yazarların tarihsel İsa hakkında Hıristiyanlık geleneği ve Yeni Ahit Kitabı dışından "bağımsız" tanıklıklarda bulundukları söylenemez. Aynı durum çok yüksek olasılıkla Tacitus açısından da böyledir. Ancak Tacitus'un istisna teşkil etmesi de ihtimal dâhilindedir. Mara Bar Serapion ise İsa

---

133 Bilim dünyasında genel olarak "Yahudi-Hıristiyanlar" şeklinde tanımlanan Nasranîler veya Ebionitler kabilinden bazı cemaatler, İsa hakkında geleneksel Hıristiyanlık anlayışının dışında birtakım düşünceler taşımışlardır. Bu cemaatler İsa'yı bir beşer olarak görmüşler, onu bir peygamber kabul etmişler, onun taşıdığı "Mesih" sıfatını ise sadece Yahudilerin Kralı olması olgusuyla açıklamışlardır. Nitekim söz konusu bu cemaatlerin bugünkü Yeni Ahit İncillerini kabul etmedikleri de bilinmektedir. Konunun detayları bu eserde daha sonra anlatılacaktır.

hakkında kayıt düşerken geleneksel Hıristiyanlık anlayışını ve Yeni Ahit metinlerini benimsemeyen bir İsa cemaatinden kendisine kadar ulaşan rivayetleri kullanmış olmalıdır. Bu yüzden de Mara Bar Serapion'un tarihsel İsa'ya ilişkin olarak Yeni Ahit ve geleneksel (ana akım) Hıristiyanlık anlayışı dışından "bağımsız" bir tanıklıkta bulunduğu söylenebilir. Bu tanıklık Akdeniz Havzası'nda o zamanlar propaganda edilen "göksel" ve "kurtarıcı" Mesih anlayışının dışında bir bağlam taşımaktadır. Çünkü Mara Bar Serapion, öncelikle İsa'nın şahsiyetine yönelik bir tanımlama yapmaktadır ve İsa'yı tarihsel bir şahsiyet olarak, yani beşer bir bilge kral çerçevesi içinde resmetmektedir. Bu durumda genel olarak pagan geleneği belki en fazla İsa'nın tarihsel bir şahsiyet olarak mevcudiyeti konusunda cılız bazı kanıtlar sunmaktadır. Bunun dışında buradan hareketle İsa ve öğretileri hakkında söylenecek başka bir şey yoktur.

İkinci Bölüm
Erken Yüzyılların Yahudi Kaynaklarında İsa

Nasıralı İsa'nın[134] Hıristiyanlık bünyesinde olduğu kadar ilahî köken atfedilen dinler arasında da önde gelen bir ihtilaf konusu olduğunu söylemiştim. Bu bağlamda kimi zaman Yahudilere veya bazen de Hıristiyanlara koşut bir bakış yansıtan, ancak genel itibariyle dile getirildiğinde temel bazı konularda bilhassa Hıristiyanlığa kıyasla oldukça farklı izahlar barındıran bir kristolojik yaklaşım VII. yüzyılla birlikte İslam dünyası tarafından gündeme taşınmıştır.[135]

---

134 Burada bu başlık altında verilecek olan bölümün biraz daha farklı bir varyantı için bk. Zafer Duygu, "Nasıralı İsa'nın Erken Dönem Yahudi Literatürüne Yansımaları" *Mukaddime,* 8: 1, 2017, ss. 155-172.

135 Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında cereyan eden polemik geleneği bağlamında bk. Robert Hoyland, *Seeing Islam As Others Saw It, A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, The Darwin Press, Princeton, New Jersey 1997, ss. 454-519; Alan Guenther "Christian-Muslim Apologetics in the Abbasid Period", *McGill Journal of Middle East Studies*, C. 3, 1995, ss. 1-16; Sidney Griffith, "Christians Under Muslim Rule", *Cambridge History of Christianity: C. III*, ed. Thomas F. X. Noble–J. M. H. Smith, Cambridge University Press 2008, ss. 197-212; İbrahim Kaplan, *Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Şaban Ali Kuzgun, Ankara 2006; Aynı yazar, "Erken Dönemde Hıristiyan Karşıtı Söylemin Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Sebepler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47: 2, 2006, ss. 165-183; Ayrıca

Bunun sonucunda Müslümanların İsa'nın tabiatı ve kişiliği ile "ilah" olduğuna ilişkin iddialara dair tartışmaları ve getirdikleri nass esaslı izahları Hıristiyanlık dünyasındaki kristolojik tartışmalara farklı yaklaşımlarla da olsa reddiyeler geleneğini başlatıcı amil olmuştur.[136]

İsa'ya iman etmeyen Yahudiler ile onun yolunu izlediklerine inanan Hıristiyanlar ise bazen çok daha şiddetli merhaleleri bulunan köklü bir münakaşa tarihi inşa etmişlerdir.[137] Konuya ilişkin Yahudi literatürü, gayrimeşru bir çocuk olarak kendi aralarından çıktığı öne sürülen Nasıralı İsa'yı aslında İsrail'i yozlaştırma niyeti güden "sapkın" bir "büyücü" olarak resmetmiştir. Ana akım Yahudilik, Hıristiyanlığın İsa'ya dair neredeyse bütün kabullerini reddetmiştir. Nitekim konu kapsamındaki tartışmaları ihtiva eden geniş bir yazınsal gelenek de üretmiştir. Bu çerçevede, "Hıristiyanlık" denilen inanç sisteminin bütünüyle "sahtelikler" üzerine kurulduğu ana akım Yahudiler tarafından öne sürülmüştür. Yahudi literatüründe karşımıza çıkan ve İsa'ya işaret ettiği öne sürülen bütün söylemler temelde bu bağlam üzerinde oturmaktadır.

İsa'dan söz eden veya İsa'ya ilişkin Yahudi rivayetlerini içeren en önemli külliyat; İsa'nın öyküsünü Hıristiyan karşıtı bir perspektiften anlatan *Sefer Toledoth Yeşu*'dur. Ancak Ortaçağ'ın geç dönemlerine ait olması sebebiyle bu külliyatın araştırmacılar arasında haklı olarak pek rağbet görmediği söylenebilir. Zira *Toledoth Yeşu* birçok elyazmasında muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşmışsa da bu yazmalardan en eskisinin tarihi XI. yüzyıldır.[138]

---

bk. Ghulam Haider Aasi, *Muslim Understanding of Other Religions: A Study of Ibn Hazm's Kitab al-Fasl fi al-Milal wa al-Ahwa' wa al-Nihal*, İslamabad 1999.

136 Konuya ilişkin detaylar için bk. David Thomas-Alex Mallett (ed.), *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, Leiden-Boston: Brill, 2013 (1-5 cilt serilerine bk.).

137 Hıristiyanlar ile Yahudiler arasındaki polemik geleneği için örneğin bk. Hyam Maccoby, *Judaism on Trial: Jewish-Christian Disputations in the Middle Ages*, Fairleigh Dickinson University Press 1982; Hugh Schonfield, *According to the Hebrews. A New Translation of the Jewish Life of Jesus, the Toldoth Jeshu, with an Inquiry into the Nature of Its Sources and Special Relationship to the Lost Gospel According to the Hebrews*, London 1937.

138 Söz konusu külliyata dair detaylar için bk. Michael Meerson-Peter Schäfer

Daha erken tarihlere bakıldığında başlıca dört eser dikkat çekmektedir. Nitekim konu, burada söz konusu dört eser üzerinden incelenecektir.

1. I. yüzyılın Yahudi tarihçisi Flavius Iosephus (ö. 100), 93-94 yılları civarında kaleme aldığı *Antikiteler* isimli eserinde İsa hakkında iki kayıt nakletmektedir. Ancak bu kayıtlar bilim dünyasında büyük tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

2. Talmud, Yahudi sözlü rivayetlerinden oluşan bir eserdir. Eserin tamamlanması nispeten geç tarihlere tekabül eder (V. yüzyıl). Fakat bunun daha erken dönemlere ait sözlü bazı rivayetleri ihtiva ettiği de bilinmektedir.

3. *Yahudi Trypho ile Diyalog* (İng. *Dialogue with Trypho, the Jew*), Hıristiyan bir *apologia* yazarı olan Iustinos (Martyr, Şehit) tarafından II. yüzyıl ortalarında (155-160 yılları civarında) kaleme alınmıştır. Eser, Yahudilerin İsa ve Hıristiyanlık hakkındaki bazı iddialarını Trypho adındaki hayalî bir Yahudi karakter üzerinden nakletmektedir.

4. Başka bir Hıristiyan yazar olan Origenes (ö. 254) ise *Celsus'a Reddiye* (Lat. *Contra Celsum*, İng. *Against Celsus*) isimli eserinde Celsus adlı pagan yazarın Yahudi bir karakter üzerinden Hıristiyanlığa yönelttiği eleştirileri cevaplamaktadır.

1. Flavius Iosephus (ö. 100?): *Testimonium Flavianum*

Alanın uzmanlarınca yakından tanınan tarihçi Flavius Iosephus, I. yüzyılda yaşamış çok önemli bir Yahudi yazardır. Iosephus Kudüs'te doğmuştur. Birinci Roma-Yahudi savaşı (66-70) sırasında, yani Yahudilerin Romalılara karşı verdikleri mücadelede ilk planda kendi ırkdaşlarıyla aynı saflarda yer almıştır. Ancak 67 yılında esir düşmüş ve bir süre bu şekilde kalmıştır. Iosephus, Vespasianus'un Roma imparatoru olmasının ardından (69) hem özgürlüğünü elde etmiş, hem de artık Roma tarafında yer alması nedeniyle vatandaşlık imtiyazı kazanmıştır. Iosephus'un *Yahudi Savaşları* isimli meşhur eseri, I. yüzyıl tarihi ve özellikle Kudüs'ün düşmesi ve Tapınak'ın (Süleyman Mabedi) tahribi gibi gelişmeler açısından büyük önem taşımaktadır (Iosephus o sırada Roma ordularını

(eds.-terc.), *Toledot Yeshu: The Life Story of Jesus*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2014.

yöneten Titus'un yakın hizmetinde yer almıştır). *Antikiteler* ise Yahudi perspektifinden tarih anlatısıdır ve İmparator Domitianus'un on üçüncü saltanat yılında kaleme alınmıştır.

Iosephus, *Antikiteler*'de iki defa İsa'ya, bir defa da cemaatine atıf yapmıştır. Iosephus, İsa'ya ilişkin bahislerinden ilkinde, İsa'nın bilge bir adam olduğunu söylemiş, fakat aslında oldukça tuhaf bir biçimde "onu insan diye nitelemenin kendisine karşı haksızlık olabileceği" imasında bulunmuştur. Çünkü Iosephus'a göre İsa şaşılacak derecede mucizevî işler yapmıştır ve hakikati memnuniyetle kabul edenler için bir öğretmendir. İsa'ya Yahudi ve Yahudi olmayan (*gentiles*) birçok kişi tarafından iman edildiğini öne süren Iosephus, satırlarını şu sözlerle sürdürmüştür:

> O, Mesih'ti (ὁ χριστὸς οὗτος ἦν). Aramızdan önde gelenlerin önerisi üzerine (Roma valisi Pontius) Pilatus onu haça mahkûm etti. Ancak onu sevenler ona karşı hissettikleri bağlılıktan vazgeçmediler. Çünkü o, ilahî peygamberlerin önceden bildirdikleri ve sayısız başka mucize tarafından da gösterildiği üzere, üçüncü gün (dirilerek) yeniden canlı olarak onlara (=kendisine inananlara) görünmüştü. (Böylece,) onun ismiyle anılan Hıristiyanlık kavmi (τῶν Χριστιανῶν τὸ φῦλον) bugün de mevcudiyetini sürdürmektedir.[139]

Iosephus'un bu anlatımı bilim insanları tarafından *Testimonium Flavianum* (Flavius Iosephus'un tanıklığı) şeklinde isimlendirilmektedir. Fakat *Testimonium Flavianum* aynı zamanda son derece tartışmalı bir kayıttır. Çünkü İsa'ya iman etmeyen Iosephus gibi bir Yahudi'nin, İsa'yı "insan" diye nitelendirmenin ona karşı haksızlık olabileceği vurgusunu yapması, yani onu insan-üstü bir konumda sunması, araştırmacılar tarafından haklı olarak garipsenmektedir. Bunun da ötesinde, yukarıdaki paragrafta görüldüğü üzere Iosephus ὁ χριστὸς οὗτος ἦν diyerek İsa'nın Mesih olduğunu öne sürmektedir. Başka bir deyişle Iosephus burada örneğin "Hıristiyanlar tarafından Mesih olduğu söylenen" gibi bir ifade kullanmamakta, fakat bizzat kendisi İsa'yı Mesih olarak sunmaktadır. Iosephus, diğer taraftan İsa'nın büyük mucizeler gösterdiği veya ölümünün ardından üçüncü gün dirilerek öğrencilerine

---

139 Flavius Iosephus, *Antiquities of Jews*, İngilizce terc. William Whiston, Yorum: Paul L. Maier, Grand Rapids, 1999, xviii. 3. 3.

göründüğü türünden, tamamen Hıristiyanlara ait iddiaları ve kabulleri dile getirmektedir.[140] Hâlbuki Hıristiyan bir yazar olan Origenes (*Contra Celsum*, 1. 47), Flavius Iosephus'un İsa'yı "Mesih" olarak görmediğini belirtmektedir. Bizzat Iosephus'a göre (*Jewish War*, 3. 8. 8. 9) kendisi Roma hükümdarı Vespasianus'u "Mesih" kabul etmektedir. Dolayısıyla ὁ χριστὸς οὗτος ἦν ("O, Mesih'ti") ifadesinin Iosephus'a ait olması, hatta Iosephus'un yukarıdaki satırların gerçek yazarı sayılması pek mümkün görünmemektedir. Bu yüzden de söz konusu bu kayıt ciddi şüpheleri ve tartışmaları beraberinde taşımaktadır.

Bu bağlamda, *Testimonium Flavianum* konusunda birçok araştırmacı çeşitli görüşler öne sürmüştür.[141] Günümüzde genel itibariyle Iosephus'un Testimonium Flavianum'a esas teşkil eden bir İsa kaydını gerçekten de düştüğü zannedilmektedir. Ancak bu orijinal kaydın sonradan Hıristiyan bir müstensihin müdahalesiyle ekleme (interpolasyon) hüviyetine büründüğü kabul edilmektedir.[142] Buradan

---

140 Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Andreas J. Köstenberger-L. Scott Kellum-Charles L. Quarles, *The Cradle, The Cross and The Crown: An Introduction to the New Testament*, Nashville: B & H Academic 2009, s. 105; Habermas, *The Historical Jesus*, s. 192; Ayrıca bk. Matthew V. Novenson, *The Grammar of Messianism: An Ancient Jewish Political Idiom and Its Users*, New York: Oxford University Press, 2017, ss. 136-137.

141 Bazı araştırmacılar *Testimonium Flavianum* konusunda sadece son elli yıllık zaman zarfında yüzden fazla tartışmayı bildiklerini söylemektedirler. Örneğin bk. Louis H. Feldman-Gohei Hata (eds.), *Josephus, Judaism and Christianity*, Detroit: Wayne State University Press 1987, s. 55; Ayrıca bk. Goguel, *Jesus the Nazarene*, ss. 429-433 (Burada, konuya ilişkin olarak daha önce gündeme getirilen tartışmalar bahis konusu edilmektedir).

142 Bu hususta ortaya atılan çeşitli görüşlere örnek olması açısından Eisenman, *James, The Brother of Jesus*, s. 66; Evans, *Jesus and His Contemporaries*, ss. 42-43; Köstenberger vd., *The Cradle, The Cross and The Crown*, s. 105 vd; Wells, *The Jesus Legend*, s. 48; Aynı yazar, *Did Jesus Exist?*, s. 10; Goguel, *Jesus the Nazarene*, ss. 29-33; Gündüz, *Pavlus*, ss. 137-139; Ken Olson, "A Eusebian Reading of the Testimonium Flavianum", *Eusebius of Caesarea: Tradition and Innovations*, ed. Aaron Johnson-Jeremy Scott, Harvard University Press 2013, ss. 97-114; Holding, *Shattering the Christ Myth*, ss. 21-46; Drews, *The Christ Myth*, ss. 230-231; Rainer Riesner, "Jesus As Preacher and Teacher", *Jesus and the Oral Gospel Tradition*, ed. Henry Wansbrough, Sheffield, 1991, ss. 185-186;

hareketle Iosephus'un İsa'ya yönelik sözlerinin hiç değilse burada verildiği şekliyle Iosephus'a ait olmadığı ve bu yüzden de "otantik" sayılamayacağı belirtilmelidir. Iosephus'un muhtemel orijinal kaydı ise bilinmediği için *Testimonium Flavianum* İsa'nın kişiliği, mesajı veya amaçları gibi herhangi bir konuda "kanıt" hükmü taşımamaktadır.

Iosephus, aynı eserde Yakup'un şehit edilişini de öykülemiştir. Yakup, Hıristiyanlığın erken yüzyıllarını temsil eden pek çok kaynakta ismi geçen bir şahıstır. Buna göre Yakup, İsa'nın kardeşidir; adaleti, dürüstlüğü ve Musa Yasası'na olan tavizsiz bağlılığıyla İsa'ya iman etmeyen Yahudiler arasında bile temayüz etmiştir[143]. Nitekim İsa'nın ölümü

Feldman-Hata (ed.), *Josephus, Judaism and Christianity*, s. 54 vd; Habermas, *The Historical Jesus*, s. 192; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 143; Elaine Pagels, *The Gnostic Gospels*, New York: Vintage 1989, s. 71; Dunn, *Jesus Remembered*, s. 141 (Dunn, Iosephus'un tahminî orijinal kaydının metnini vermektedir); Mark Allan Powell, *Jesus as a Figure in History: How Modern Historians View the Man from Galilee*, Louisville: Westminster: John Knox 1998, ss. 32-33; Ehrman, *Jesus*, s. 61; David B. Gowler, "The Quest for the Historical Jesus: An Overview", *The Blackwell Companion to Jesus*, ed. Delbert Burkett, 2011, 19. Bölüm; Hatice Koç Kanca, *Hıristiyan ve İslami Kaynaklardan Hareketle Yeni Bir İslami Kristoloji Denemesi*, Basılmamış Tez Çalışması, Samsun 2013 (Bu son çalışmada, ss. 20-22'de, Iosephus da dâhil olmak kaydıyla İsa'ya dair Hıristiyanlık geleneğinin dışından geldiği farz olunan tanıklıkların kimisi ele alınıp değerlendirilmiştir. Yazar, burada, "bütün bu bilgiler İsa'nın tarihî bakımdan varlığına açıkça işaret etse de onun şahsiyetini ve öğretisini ortaya koyma açısından bize ışık tutmamaktadır" diyerek kısmen isabetli bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak aynı yerde geçen "Mesih'in adı hiçbir zaman Hıristiyanlığın kurucusu olarak ele alınmamıştır" ifadesi doğru değildir); Ayrıca bk. M. M. El-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi: Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı bir Araştırma*, Türkçe trc. Ömer Türker-Fetih Serenli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, ss. 327-328 (Yazar, ilk el kaynakların kullanılması suretiyle tarihî bir şahsiyet olarak İsa'yı kanıtlamayı imkânsız görmektedir); Iosephus'un diğer bazı çalışmalarının farklı dillerdeki tercümelerinde de interpolasyon olduğu anlaşılan bazı İsa atıflarıyla karşılaşıldığı belirtilmektedir. Bu konuda bk. Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", s. 379; Shirley Jackson Case, *The Historicity of Jesus: A Criticism of the Contention That Jesus Never Lived, A Statement of the Evidence for His Existence, An Estimate of His Relation to Christianity*, The University of Chicago Press, Illinois 1912, s. 256 vd.

143 Konuya dair önemli bazı tespitler için özellikle bk. Maccoby, *Paul and the*

sonrasında havari cemaatini Yakup'un yönettiği bilinmektedir. Daha sonraki bölümlerde Yakup isminden pek çok defa bahsedeceğim.

Iosephus'a göre, Yakup ile beraber İsa cemaatine mensup diğer bazı kimseler Yahudi Yüksek Kurulu (Sanhedrin) tarafından yargılanmışlar ve Musa Yasası'na karşı bozgunculuk yaptıkları gerekçesiyle ölüm cezasına çarptırılmışlardır. (M.S. 62?) Iosephus, bu hadisenin detaylarını *naklederken* Yakup hakkında τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ ifadesini kullanmıştır. Bu Yunanca ifadenin anlamı şudur: "Mesih denilen İsa'nın kardeşi" (Iosephus, xx. 9. 1).

Görüldüğü gibi Iosephus burada yukarıda bahsi geçen ilk kaydından farklı olarak Χριστός (Mesih) ifadesini (başkalarının ağzından) İsa'yı tanımlayan bir unvan olarak zikretmektedir. Ιησοῦς ὁ λεγόμενος Χριστός ("Mesih denilen İsa") ifadesi genel hatlarıyla eş zamanlı olarak Matta İncili'nde hem bu İncil yazarının ağzından (1:16) hem de Pontius Pilatus'un ağzından (27:17,22) onaylamaktadır. Tıpkı Matta'nın yazarı gibi, Iosephus da İsa'nın "Mesih" diye tanımlandığını biliyor olmalıdır. Çünkü İsa, Iosephus'un kaydına göre kendisi tarafından "Mesih" olarak kabul edilmemektedir. Fakat İsa λεγόμενος Χριστός'tur, yani başkaları tarafından Mesih diye tanımlanmaktadır.[144]

Iosephus'un Yakup bahsi üzerinden Mesih'e yaptığı bu ikinci atfın "otantik" sayılması gerektiği araştırmacılar arasında yaygın kanaattir.[145] Zira Iosephus, burada, biraz önce sözü geçen ve "interpolasyon" şüphesi barındıran (*Testimonium Flavianum*) kaydının aksine, İsa hakkında sanki bir Hıristiyan gibi konuşmamıştır. İsa hakkında ὁ χριστὸς οὗτος ἦν (O, Mesih'ti) değil, fakat ὁ λεγόμενος Χριστός (Mesih

Invention of Christianity, ss. 4 ve devamında birçok yerde; Ayrıca diğer birçok detay için bk. Eisenman, *James the Brother of Jesus*.

144 Novenson, *The Grammar of Messianism*, s. 136.

145 Dunn, *Jesus Remembered*, s. 141; Eisenman, *James, The Brother of Jesus*, s. 60; J. Köstenberger vd., *The Cradle, The Cross and The Crown*, ss. 104-105; Ehrman, *Jesus*, s. 61; Evans, *Jesus and His Contemporaries*, s. 43; Martin, *The Case Against Christianity*, ss. 48-49; Case, *The Historicity of Jesus*, ss. 254-256; Gerd Lüdemann, *Heretics: The Other Side of Early Christianity*, Stuttgart 1995, İngilizce terc. John Bowden, Kentucky, 1996, ss. 49-52; Goguel, *Jesus the Nazarene*, ss. 33-38; Holding, *Shattering the Christ Myth*, ss. 46-51.

denilen) ifadesini kullanmaktadır. Dolayısıyla Iosephos bu ikinci kaydında kendisine değil de Hıristiyanlara ait bir kabulü nakletmektedir. Daha da önemlisi, Iosephus aslında burada doğrudan İsa'dan değil, Yakup'tan bahsetmektedir. Yani Iosephus bu kaydında esas vurguyu doğrudan İsa'ya yapmamıştır, Yakup'tan söz ederken İsa'ya da küçük bir atıfta bulunmuştur. Dolayısıyla tarihsel bir şahsiyet olarak Nasıralı İsa'nın mevcudiyeti konusunda Yahudi tarihçi Iosephus'un şahsiyetinde I. yüzyıl sonlarından mühim bir tanıklığa sahip bulunduğumuz anlaşılmaktadır.[146] Ancak Iosephus'un muhtemelen otantik olan bu ikinci kaydı sırasında İsa'nın kişiliğinden, mesajlarından, öğretilerinden veya amaçlarından bahis açmadığı da açıkça görülmektedir. Yegâne çıkarım ise İsa'nın birileri tarafından "Mesih" şeklinde tanımlanıyor olduğudur.

2. Talmud (Yahudi Sözlü Rivayetleri)

Yahudiler sözlü rivayetlerini yüzlerce yıl boyunca kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Bu rivayetler 135 yılında ölmeden önce Rabbi Akiba tarafından düzenlenmiş, sonra onun öğrencisi Rabbi Meir tarafından tashih edilmiş ve nihayet 200 yılı civarında Rabbi Yehuda ha-Nasi (ö. 217) tarafından İbranice olarak iki kapak arasına alınmıştır. Buna "Mişna" adı verilmektedir. Talmud'un ilk kısmı altı bölümden oluşan Mişna'dır. Talmud'un öteki bölümü "Gemara" ise Mişna'nın yorumudur. 200-500 yılları araşındaki dönemde Yahudi âlimler Babil (Irak) ve Filistin'de Mişna'yı yorumlamak ve kapalı noktalarını açıklamak istemişler ve bunun neticesinde Babil ve Filistin'de Aramice olarak iki ayrı Gemara oluşturmuşlardır.[147] Ayrıca Talmud'u daha anlaşılabilir kılmak amacıyla "Agada" adı verilen bir kısım daha ilave edilmiştir.[148]

---

146 Eisenman, *James the Brother of Jesus*, s. 60; Lüdemann, *Heretics*, s. 49.

147 Yasin Meral, "Talmud Mişna ve Gemara'dan mı Oluşmaktadır?", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 36, 2017, ss. 147-148 (Meral, bu makalede, Aramice bir kelime olan Gemara'nın Talmud kelimesinin karşılığı olmasından hareketle Talmud'un Mişna ve Gemara'dan oluştuğu yönündeki genel kanaati tashih etmektedir).

148 Mehmet Sait Toprak, *Talmud ve Hadis: Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İstanbul: Kabalcı, 2012, ss. 137-142; Isaac Unterman, *The Talmud: An Analytical Guide to its History and Teachings*, New York: Bloch Publishing Company 1971, ss.

Buradan hareketle Talmud, Yahudi hahamların (Rabbi) sözlü rivayet ve vaazlarını içeren bir çalışma olarak tabir edilebilir.

Burada Nasıralı İsa'ya ve Hıristiyanlığa yönelik olduğu öne sürülen kimi iddialar ve değerlendirmeler mevcuttur. Konuya dair araştırmalar, İsa'nın Talmud külliyatında yer alan kimi rivayetlerde "Ben Stada", "Ben Pandera", "Yeşu Bar Pandera" veya "Yeşu Bar Stada" gibi isimlerle anıldığı kanaatine ulaşmaktadır. Hıristiyanlığın ise aynı rivayetlerde "minuth" ("sapkınlık") şeklinde isimlendirildiği görülmektedir ki, Hıristiyanların "minim" ("sapkınlar") biçiminde zikredilmeleri bu yüzden doğaldır.[149]

Talmud'un İsa ve Hıristiyanlık hakkındaki rivayetlerine genel olarak bakıldığında, bu rivayetlerin, temelde İsa'nın kendisi hakkındaki savlarını veya Hıristiyanların ona atfettikleri birtakım sıfatları ve özellikleri reddeden Yahudilerin İsa'ya ve Hıristiyanlara karşı hissettikleri şiddetli düşmanlık olgusundan beslendiği görülmektedir. Bu düşmanlık olgusu hakikaten Talmud rivayetlerinin baskın karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Yahudi Rabbilerin İsa hakkında Yahudi geleneği dışında başka hiçbir yerden bilinmeyen bazı iddiaları gündeme taşıdıkları da olmuştur. Bu çerçevede, Talmud'un konuya dair söylemleri şu ana başlıklar altında özetlenebilir:

56-58; Habermas, *The Historical Jesus*, s. 202; Herman L. Strack, *Introduction to the Talmud and Midrash*, 5. Almanca basımın İngilizce terc., Philadelphia, 1931, ss. 3-7; Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2001, ss. 22-23; Israel Shahak, *Yahudi Tarihi*, *Yahudi Dini*, Türkçe terc. Ahmet Emin Dağ, İstanbul: Anka, 2002, s. 78.

149 Detaylar için bk. Peter Schäfer, *Jesus in the Talmud*, Princeton University Press, 2007, s. 15; Heinrich Liable, *Jesus Christ in the Talmud*, İngilizce trc. A. W. Streane, Cambridge University Press, 1893, ss. 7-12, 32; R. Travers Herford, *Christianity in Talmud and Midrash*, New York, ss. 35-37, 39, 95, 99, 107; David Instone-Brewer, "Jesus of Nazareth's Trial in the Uncensored Talmud", *Tyndale Bulletin*, 62, 2011, s. 272; James Parkes, *The Conflict of Church and the Synagogue: A Study in the Origins of Antisemitism*, New York 1964, ss. 109-110; C. A. Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", ss. 375-376; Jeffrey L. Rubenstein, *Rabbinic Stories*, New York-Mahwah, New Jersey: Paulist Press 2002, s. 169; Martin, *The Case Against Christianity*, ss. 49-50.

(1). İsa'nın Gayrimeşru Bir İlişkiden Doğduğu İddiaları

Bazı Talmud rivayetleri İsa'nın gayrimeşru bir çocuk olduğu iddiasını taşımaktadır. Bu bağlamdaki rivayetlerin muhtelif varyantlarına göre, kadın berberliği veya terziliği yapmakta olan, bir rivayette Paphos Ben Yehuda adında birisiyle evli olduğu öne sürülen ve kimi zaman Yeni Ahit Kitabı'ndan da bilinen Mecdelli Meryem ile karıştırıldığı anlaşılan Meryem isminde bir kadın, kocasını aldatma eğilimi içindedir ve kocası bunu fark etmiştir. Endişe içindeki adam bu sebeple eşini eve kilitler. Ancak buna rağmen kadın kocasına sadık kalmayarak onu aldatır ve bu illegal birlikteliğin ardından İsa doğar.[150]

Hıristiyanlığın Yeni Ahit'te mevcut eski bazı metinlerine göre, hem İsa'ya iman eden bazı kimseler hem de onu reddeden Yahudiler, İsa'yı Yusuf ile Meryem'in biyolojik yoldan dünyaya gelen çocukları olarak görmüşlerdir.[151] Ancak erken dönemlerden itibaren İsa'nın mucizevî şekilde babasız doğduğu biçimindeki bir inancın da Hıristiyanlar arasında kabul gördüğü bilinmektedir. Binaenaleyh bu mucizevî doğum öyküsü Matta ve Luka İncilleri tarafından söz konusu edilmiştir (Matta, 1:18-25; Luka, 1:26-38). Bu her iki anlatımın ortak yönü Meryem'in Kutsal Ruh'tan gebe kaldığını öne sürmeleridir. Fakat belki aralarında önemli bir fark bulunduğu da söylenebilir. Çünkü anlaşıldığı kadarıyla Matta'nın aksine Luka İncili'nin müellifine göre bu durum İsa'ya "Tanrı Oğlu" denilmesinin temel sebebi olmuştur (1:32, 35).

Bununla beraber, "Tanrı Oğlu" şeklindeki bir tabirin o zamanlar Yahudiler arasında da yaygın şekilde kullanıldığı görülmektedir. Fakat anlaşıldığı kadarıyla Yahudilik bağlamında bu tabir "Allah'a yakın olma" durumunu ifade eden ve "Tanrı'nın yeryüzündeki sevgili kulu" mânâsını içeren bir anlam taşımaktadır.[152] Nitekim bu konuyu

---

150 Konuya ilişkin tüm varyantlar için bk. Bernhard Pick, "The Personality of Jesus in the Talmud", *Monist*, C. 20, 1910, ss. 13-16; Liable, *Jesus Christ in the Talmud*, ss. 16-17, 26-30, 34; Herford, *Christianity in Talmud and Midrash*, ss. 35, 37, 39; Brewer, "Jesus of Nazareth's Trial in Talmud", s. 272; Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", s. 376; Schäfer, *Jesus in the Talmud*, ss. 17-21.

151 Birçok örnek arasından bk. Luka, 3: 23.

152 Toprak, *Talmud ve Hadis*, s. 126 (540. dipnot).

daha sonra detaylı şekilde anlatacağım. Yahudi tarihinde ise Allah'a kelimenin gerçek manasıyla oğul isnat eden bir anlayışın mevcudiyeti bilinmemektedir. Gerçi bazı araştırmacılar tarafından istisna bazı durumlara da dikkat çekilmektedir[153] Ancak yine de genel olarak böyle bir düşüncenin yaygın kanaat olarak tanımlanamayacağı söylenebilir.

Bu çerçevede, Yahudilerin erken yüzyıllarda "Tanrı Oğlu" tabirinin Hıristiyanlar arasında İsa için kullanıldığını bildikleri anlaşılmaktadır. Ancak Yahudiler, söz konusu tabire Hıristiyanlık bağlamında Yahudilikten çok daha başka, ilahî anlamlar yüklendiğinin de farkında olmuşlardır. Nitekim Talmud'un İsa'nın annesine yönelik kötüleyici iddiaları, herhâlde daha ziyade İsa'nın "Tanrı Oğlu" olduğuna dair Hıristiyanlar arasındaki yaygın kanaate karşı polemik sayılmalıdır. Başka bir ifadeyle, Talmud külliyatında geçen Meryem'e ilişkin iddialar muhtemelen "mucizevî doğum" meselesi hakkındaki varsayımları sebebiyle Hıristiyanlara ve İncil metinlerine karşı bir cevap, daha doğrusu farklı bir tefsir hükmü taşımaktadır. Bu yüzden bu rivayetleri İsa için bağımsız bir tanıklık gibi görmek pek mümkün değildir.[154] Hatta bazı araştırmacılar, İncillerin dili olan Yunancadaki παρθένος (*parthenos*, bakire) kelimesinin yazım açısından "Pandera" ile benzerliğine dikkat çekmişlerdir. Buradan hareketle İsa'nın bakireden doğumuna ilişkin Hıristiyan rivayetlerine karşı Yahudilerin zekice bir saldırıda bulundukları kimi araştırmacılarca öne sürülmüştür.[155] Ayrıca, Meryem'in ismine kara çalan iddiaların detaylarında büyük tutarsızlıklar bulunduğu da açıktır. Öyleyse bahis konusu bu rivayetleri İsa'nın babası konusunda Yahudilerin de kesin ve müşterek bir bilgiye sahip olmadıkları biçiminde veya İsa'nın babasına ilişkin o zamanlar tartışmalar yaşandığı *şeklinde* yorumlamak da mümkündür.

---

153 Bu hususta özellikle bk. Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, 2. Basım, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016, ss. 77-90 (öncesindeki tespitler ve anlatımlarla birlikte).

154 Çeşitli değerlendirmeler için bk. Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", s. 376; Schäfer, *Jesus in the Talmud*, s. 20; Köstenberger vd, *The Cradle, The Cross and The Crown*, s. 107; Liable, *Jesus Christ in the Talmud*, s. 11.

155 Ehrman, *Jesus*, s. 63

(2). İsa'nın Yahudi Hocasının Yolundan Saptığı İddiaları

Talmud rivayetlerine konu olan, muhtelif varyantları bulunan ve genel itibariyle bir öğretmen ile onun uçarı öğrencisinin ilişkisini öyküleyen bazı kayıtlar, araştırmacılar tarafından İsa'yla ilişkilendirilmektedir. Rivayete göre, Yahudi bir öğretmen Kudüs yolculuğu sırasında İskenderiye'de mola verir. Burada gayet konuksever biçimde ağırlanır. Ayrılma zamanı gelen öğretmen, muğlâk bazı cümleler kurar. Maksadı, konuk evinin sahibesine teşekkür mahiyetinde övgü dolu sözler sarf etmektir. Yanında bulunan bir öğrencisi ise efendisinin niyetini ve sözlerini yanlış anlar. Hocasına itiraz eder, çünkü kendi düşüncesine göre konuk evindeki hanımın gözleri bazı açılardan kusurludur. Öğrencisinin niyetinden ve haddini aşan sözlerinden mahcup olan öğretmen derhal onu yanından uzaklaştırır. Öğrenci ise affedilmek umuduyla birçok kez hocasına geri gelir. Ancak hocası onu her defasında yeniden reddeder. Yine böyle bir sırada, fakat bu kez tam da hocası artık öğrenciyi bağışlamak üzereyken, öğrenci bir kez daha yanlış anlamaya kapılır ve yeniden reddedileceğini zannederek putperestliğe başlar. Hocası da bunun üzerine öğrencisinin büyücü olduğunu ve İsrail'i yozlaştırdığını ilan eder.[156]

Bu öykünün Filistin Talmudu'nda geçen varyantı öğretmeni Yudah Ben Tabbay ile özdeşleştirmiş, öğrenci için ise herhangi bir isim belirtmemiştir. Ancak aynı öykünün Babil Talmudu'ndaki varyantında öğretmenin Yeşu Ben Perahyah ismiyle verildiği, öğrencisinin ise açık bir tarih yanılgısı pahasına İsa olduğu iddiasının gündeme taşındığı belirtilmektedir.[157] Bu anakronizm nedeniyle öykünün otantikliğini

---

156 Stephan Gero, "The Stern Master and His Wayward Disciple: A 'Jesus' Story in the Talmud and in Christian Hagiography", *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic and Roman Period*, C. 25, 1994, s. 287; Rubenstein, *Rabbinic Stories*, s. 174-175; Schäfer, *Jesus in the Talmud*, s. 35-51; Liable, *Jesus Christ in the Talmud*, s. 41; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 144; Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", s. 376('da, İsa ile birlikte olduğu varsayılan başka bir rabbinin hikayesini de aktarır).

157 Liable, *Jesus Christ in the Talmud*, s. 42; Gero, "A Jesus Story in the Talmud", s. 288 vd; Pick, "Jesus in the Talmud", s. 17 vd; Schäfer, *Jesus in the Talmud*, s.

veya tanıklığının değerini tartışmak yersizdir. Bununla beraber, bu tarz rivayetlerin sonradan inançtan saptığı öne sürülse de İsa'nın aslında Yahudi bir müfredat altında yetiştirilip Tevrat hakkında bilgi sahibi bir kimse olduğu yönündeki kabule Yahudilerin de pek itiraz etmedikleri biçiminde yorumlanması olasıdır.

(3). İsa'nın Mısır'da Büyü Sanatını Öğrendiği İddiaları

Talmud'un bazı rivayetlerinde Nasıralı İsa'nın sihir sanatında mahir bir büyücü olduğu iddialarıyla karşılaşıldığı belirtilmektedir. Bu minvaldeki iddialara göre, İsa büyü yapmayı Mısır'da bulunduğu bir sırada öğrenmiş, bu sanata ilişkin sırlı bilgileri bedeninde yer alan bir kesiğin içinde saklayarak veya başka bir rivayette vücuduna sihir işaretlerinin dövmesini yaptırarak gizlice İsrail'e getirmiştir.[158]

Erken dönemlerden itibaren muhtelif Hıristiyan toplulukların İsa'nın yaşamı sırasında çok sayıda doğaüstü belirti gerçekleştirdiği yönünde müşterek bir kanaat taşıdıkları söylenebilir. İsa'nın çocukluğu esnasında bir ara Mısır'da bulunduğu ise Matta İncili'nin meçhul müellifi tarafından öne sürülen bir husustur (2: 13). Mısır, pek çok kaynak tarafından vurgulandığı üzere antik çağlarda büyü sanatının merkezidir. "İsa'nın büyücülüğüne" dair Talmud rivayetleri ise herhâlde yaşamı esnasında veya ölümünün sonrasında İsa'nın çok sayıda mucize gerçekleştirdiği yönündeki Hıristiyanlık iddialarına karşı Yahudilerce üretilmiş bir polemik olmalıdır. İsa'nın bir ara Mısır'da bulunduğu Matta İncili tarafından söylendiğine göre, Yahudiler için İsa'nın büyücülüğü ile Mısır arasında bağlantı kurmak muhtemelen pek zor olmamıştır.

35; Tarih yanılgısının (anakronizm) sebebi, öykünün iki versiyonunda da öğretmen ile özdeşleştirilen iki ismin aslında İsa'dan önceki bir dönemde yaşamış olmalarıdır.

[158] Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", s. 376; Pick, "Jesus in the Talmud", ss. 19-20; Herford, *Christianity in Talmud and Midrash*, ss. 51-56; Schäfer, *Jesus in the Talmud*, s. 15; Liable, *Jesus Christ in the Talmud*, ss. 46-50; Gustaf Dalman, *Jesus Christ in the Talmud, Midrash, Zohar and the Liturgy of the Synagogue*, İngilizce terc-ed. A. W. Streane, Cambridge University Press, 1893, s. 33; Ehrman, *Jesus*, s. 63; Case, *The Historicity of Jesus*, ss. 101-102.

(4). İsa'nın "Sapkın" Olması Nedeniyle Reddedildiği İddiası

Talmud'un bazı rivayetlerinde İsa'nın "kendi yiyeceğini alenen yakan" birisi olarak nitelendirildiği düşünülmektedir. Aslında bu ifadenin ne mânâya geldiği tartışmalıdır. Bir görüşe göre, burada İsa'nın öğrenilmiş bir şeyi veya kendi öğrendiklerini alenen reddettiği anlamı dile getirilmek istenmiştir. Bu bağlamda İsa bir olasılıkla öğretilere aykırı ve kötü şekilde yaşayan ve İsrail törelerine ihanet eden bir "dönek" olarak sunulmak istenmiştir. Bu yüzden o, kötü şöhret sahibi bir kimse ve sapkınlığa meyil göstermiş birisi olarak verilmiştir. Diğer bir görüşe göreyse Hıristiyan toplantılarında sunulan kurbanlar Yahudiler tarafından putlara sunulan kurbanlar olarak görülmüştür. Yahudiler, bu uygulamayı İsa'nın başlattığını düşünmüşler ve söz konusu ifade ile de bu düşüncelerini yansıtmışlardır.[159]

Talmud rivayetlerinde karşımıza çıkan İsa'ya ilişkin başka birtakım iddialar, erken yüzyıllardan itibaren İsa'nın "tanrılığı" meselesine dair birtakım kabullerin mevcudiyetine de tanıklık etmektedir. Bu çerçevede, söz konusu rivayetler hem tanrı olduğunu söyleyen hem de aynı zamanda kendisini "insanoğlu" tabir eden birisinin yalancı sayılması gerektiği kaydını düşmüştür.[160] Konuya ilişkin diğer bazı kayıtlar Tanrı'ya bir oğul isnat edilmesi düşüncesini eleştirmektedir; zira bu takdirde iki tane tanrı bulunduğuna hükmetmek gerekir. Nitekim rivayete göre bu gibi öğretiler "fahişenin oğlu" diye tanımlanan birisi tarafından yayılmıştır.[161]

---

[159] Dalman, *Jesus Christ in the Talmud, Midrash, Zohar and the Liturgy of the Synagogue*, ss. 34-35; Herford, *Christianity in Talmud and Midrash*, ss. 57-62; Liable, *Jesus Christ in the Talmud*, s. 51; Pick, "Jesus in the Talmud", s. 21; Schäfer, *Jesus in the Talmud*, ss. 26-27.

[160] Yeni Ahit metinlerinde birçok defa karşımıza çıkan bu "insanoğlu" tabirini daha sonra detaylı şekilde ele alıp tartışacağım.

[161] Liable, *Jesus Christ in the Talmud*, s. 50; Pick, "Jesus in the Talmud", s. 21; Herford, *Christianity in Talmud and Midrash*, s. 62; Köstenberger vd., *The Cradle, The Cross and The Crown*, ss. 107-108; Dalman, *Jesus Christ in the Talmud, Midrash, Zohar and the Liturgy of the Synagogue*, s. 34.

(5). İsa'nın İnfazına Dair Rivayetler

Talmud İsa'nın akıbeti hususunda da birtakım kayıtları havidir. Bu kayıtlar araştırmacılardan bazılarınca Talmud külliyatında yer bulan İsa rivayetlerinin en eskisi ve otantiği sayılmaktadır. Nitekim bu bağlamda vücuda getirilen çeşitli varyantları tek bir cümleyle toparlarsak; İsa'nın büyü yapmak, İsrail'i yozlaştırmak ve bozgunculuk çıkarmak iddialarıyla yargılandığı, suçlu bulunduğu, taşlandığı ve nihayet Fısıh Bayramı[162] arifesinde asıldığı yönünde bir sonuca ulaşılabilir. Nitekim önce taşlanmak sonrasında ise asılmak Yahudi geleneğinde Tanrı'ya küfrün karşılığıdır.[163] Rivayete göre bir tellal infazdan önce kırk gün boyunca İsa'nın büyü yaptığı gerekçesiyle taşlanacağını ve onun İsrail'i yozlaştırmakla suçlandığını ilan etmiş ve İsa lehine tanıklık yapmak isteyenleri mahkemeye çağırmıştır.[164]

Buradan anlaşıldığı kadarıyla İsa'nın infazının Romalılar eliyle gerçekleştiği yönündeki Yeni Ahit rivayetleri Talmud tarafından (en azından açıkça) desteklenmemiştir. Bilindiği gibi, Yeni Ahit İncil

---

[162] Fısıh (Pesah), Yahudilerin Mısır'daki kölelik hayatından kurtuluşlarını yâd ettikleri ve Yahudi geleneğinde önemli yeri olan dinî bir bayramdır. Geleneksel takvimde 15 Nisan'da kutlanır. Hıristiyanlık açısından önemi, bazı geleneklerde İsa Mesih'in son akşam yemeğinin bu bayramı kutlamak niyetiyle bir araya gelinmesi olarak kabul edilmesinden gelir.

[163] David W. Chapman, *Ancient Jewish and Christian Perceptions of Crucifixion*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, ss. 233-234.

[164] Bu konuda çeşitli açılardan krş. Brewer, "Jesus of Nazareth's Trial in Talmud", s. 273 vd; Dalman, *Jesus Christ in the Talmud, Midrash, Zohar and the Liturgy of the Synagogue*, s. 29; Parkes, *The Conflict of Church and the Synagogue*, s. 46; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 144; Liable, *Jesus Christ in the Talmud*, ss. 79-96; Schäfer, *Jesus in the Talmud*, ss. 63-74; Pick, "Jesus in the Talmud", ss. 25-30; Herford, *Christianity in Talmud and Midrash*, ss. 78-86; Evans, "Jesus in Non-Christian Sources", s. 378; Köstenberger vd., *The Cradle, The Cross and The Crown*, s. 108; Rubenstein, *Rabbinic Stories*, s. 175; Powell, *Jesus as a Figure in History*, s. 34; Habermas, *The Historical Jesus*, s. 203; Dunn, *Jesus Remembered*, s. 142; Ehrman, *Jesus*, s. 63 (Ehrman, bir tellalın kırk gün boyunca İsa'nın infazını duyurduğu şeklindeki Talmud rivayetini, Hıristiyanların İsa'nın on iki saat gibi son derece hukuksuz bir sürede asıldığı yönündeki iddia ve değerlendirmelerine karşı bir cevap gibi görmektedir).

metinlerine göre Nasıralı İsa, fanatik ve gelenekçi Yahudilerin ısrarlı talepleri neticesinde Roma valisi Pontius Pilatus'un izniyle Romalı askerler tarafından çarmıha gerilerek öldürülmüştür. Hâlbuki İsa, Talmud'a göre Yahudilerce asılarak idam edilmiştir. Ancak bu rivayetlerde Haç kavramının geçmediği de dikkat çekmektedir.

(6). İsa'nın Takipçilerine İlişkin İddialar

Talmud külliyatında geçen birtakım rivayetlerin İsa'nın takipçilerinden bazılarına işaret ettiği sanılmaktadır. Örneğin, İsa'nın Yahudi kökenli öğrencileri oldukları tahmin edilen ve Bar Kohba İsyanı (132-135) sırasında katledilmiş olabilecekleri öne sürülen Matthay, Nakkay, Netzer, Buni ve Thedah'ın isimleri Talmud tarafından zikredilmektedir. Araştırmacılar arasında sözü geçen bu kişilerin İsa'nın takipçileri olmaları sebebiyle Yahudiler tarafından cezalandırıldıkları düşüncesi yaygındır. İsa'nın takipçilerinin Bar Kohba isyanına destek vermedikleri bilinmektedir. Çünkü Bar Kohba'nın Mesihliğini onaylamak demek, İsa'nın Mesih oluşunu reddetmek manasına gelmektedir. Bu yüzden de İsa taraftarı Yahudilerin Bar Kohba taraftarlarınca kötü muamelelere uğratılmış olması çok muhtemeldir.[165]

İsa'nın diğer bazı öğrencileri ve yaptıkları işler de Talmud rivayetlerinde yankı bulmuştur. Bu öğrencilerin en meşhurlarından birisi Kephar Samalı Yakup'tur. Yeşu Bar Pandera (İsa) adıyla hastaları tedavi etmesi ve İsa'nın öğretilerinden bahsetmek suretiyle Rabbi Eliezer kabilinden önde gelen bazı Yahudilerin bile sempatisini kazanması, Talmud külliyatında sözü geçen bu Yakup'a atfedilen faaliyetler arasındadır. Ancak bazen hastaların ölümü pahasına fanatik Yahudilerin Yakup'un İsa'nın adını kullanarak yaptığı tedavileri reddettikleri anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, gelenekçi Yahudiler ölümü İsa adıyla yapılacak bir iyileştirmeye tercih etmişlerdir. Ayrıca, İsa'ya veya onun öğrencilerine sempati gösteren bazı Yahudilerin

---

165 Farklı açılardan bk. Schäfer, *Jesus in the Talmud*, ss. 52-62; Powell, *Jesus as a Figure in History*, s. 34; Herford, *Christianity in Talmud and Midrash*, ss. 90-91, 94-95; Bernhard Pick, "The Followers of Jesus in the Talmud", *Monist*, 20, 1910, ss. 263-264; Liable, *Jesus Christ in the Talmud*, ss. 71-72.

mahkeme huzurunda yargılandıkları da Talmud rivayetlerinde kaydedilmiş bilgiler arasındadır.[166]

Yahudilerin Hıristiyanlara yönelik düşmanca tutumlarının, Yahudi olanların Hıristiyanlarla ilişkilerini tanzim etme maksadı taşıyan diğer bazı rivayetlerde de tezahür ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Yahudi yetkililer bir dönem Hıristiyanlara ait kutsal yazıların Şabat Günü[167] yanması durumunda kurtarılıp kurtarılmayacağı meselesini tartışmışlardır. Yahudiler için dinlenme günü olan Şabat'ın geleneksel Yahudilik tarafından çok önemli bir ritüel sayıldığı malumdur. Böyle bir tartışma gündeme geldiğine göre, Yahudilerin Hıristiyanlara ait kutsal metinlerde Tanrı isminin zikredildiğini ve bu metinlerde Yahudi kutsal yazılarındaki pek çok kısmın yer bulduğunu bildikleri düşünülebilir. Buna karşın, tartışılan meselenin Yahudi hahamlarca olumsuz bir hükme bağlandığı anlaşılmaktadır. Zira Hıristiyan kutsal yazılarının Şabat Günü ateşten kurtarılması caiz görülmemiştir.

Talmud külliyatındaki bazı rivayetlerden hareketle, Hıristiyanlığın gün geçtikçe artan etkisini kırabilmek ve yükselişine ket vurmak gibi maksatlarla Yahudi Rabbilerden müteşekkil bir kurulun Hıristiyanlığa karşı resmî bir aforoz kararı yayınladığı düşünülmektedir. Nitekim sonraki dönemlerin önde gelen bir Yahudi din adamı olan Moses Maimonides (ö. 1204), *birkath ha-minim* diye bilinen ve İsa taraftarlarına beddua ve lanet ihtiva eden bu metni söz konusu etmiştir.[168]

---

166 Çeşitli açılardan krş. Dalman, *Jesus Christ in the Talmud, Midrash, Zohar and the Liturgy of the Synagogue*, ss. 36-38; Liable, *Jesus Christ in the Talmud*, ss. 71-72; Rubenstein, *Rabbinic Stories*, ss. 170, 173; Pick, "The Followers of Jesus", ss. 264-270; Herford, *Christianity in Talmud and Midrash*, ss. 103-105, 108, 137-140; Schäfer, *Jesus in the Talmud*, ss. 52-62; Ray A. Pritz, *Nazarene Jewish Christianity: From the End of the New Testament Period Until Its Disappearance in the Fourth Century*, Brill: Jerusalem-Leiden 1988, s. 96.

167 Şabat veya Sebt, Yahudi geleneğinde haftanın yedinci ve dinlenme günüdür. Kitab-ı Mukaddes'teki "Yaratılışın Altı Günü" anlatısından gelmektedir ve Cuma gün batımında başlayarak Cumartesi gece sona ermektedir.

168 Pick, "The Followers of Jesus", ss. 273-274; Bu hususta ayrıca bk. Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, Türkçe terc. Filiz Orman, İstanbul: Pozitif Yayınları, tarihsiz, s. 183; Pritz, *Nazarene Jewish Christianity*, s. 42.

Paralel şekilde, Hıristiyanlığın etkisini kırabilmek amacıyla Yahudi toplumunda sosyal ve dinî alanlarda başka bazı düzenlemelere de gereksinim duyulduğu yine Talmud rivayetlerinden anlaşılmaktadır.

3. (Şehit) Iustinos (ö.165): *Yahudi Trypho ile Diyalog*

Hıristiyanlığın II. yüzyıl tarihi açısından büyük önem taşıyan Iustinos (ö. 165), etkisi sonraki yüzyıllarda da sürmüş önemli bir yazar ve bazı kiliseler tarafından aziz olarak kabul edilen bir şehittir. Iustinos'un çok sayıda eser yazdığı bilinmektedir. Ancak bunların birçoğu bugün kayıptır. Mevcut eserlerinden *1.* ve *2. Apologia*lar Hıristiyanlık kanaatini ve prensiplerini savunmak amacıyla kaleme alınmıştır. *Yahudi Trypho ile Diyalog* isimli çalışması ise Hıristiyanlığı Yahudilik karşısında bağımsız bir din olarak tanımlama çabasının yansımasıdır. Iustinos, bu çalışmada, Trypho adındaki hayalî bir Yahudi karakter üzerinden Miladi takvimin ikinci yüzyılında Yahudi geleneğinin İsa ve Hıristiyanlık hakkındaki değerlendirmelerini nakletmiş ve bunları çürütmeye çalışmıştır.[169]

Iustinos'un eseri söz konusu bağlamda ele alınırsa, Yahudilerin öncelikle İsa'nın Mesihliği yönündeki bir kabule itiraz ettikleri görülmektedir.[170] Bu kapsamda, Trypho'ya göre beklenmekte olan Mesih, Kitab-ı Mukaddes'te işaret edildiği gibi bir insandır ve sonu gelmeyecek bir krallık henüz eski çağlarda ona devredilmiştir. Hâlbuki Hıristiyanların Mesih ilan ettikleri (İsa) onursuz ve yüz kızartıcı birisidir. Çünkü Tanrı'nın Yasası'nda bahsi geçen lanet onun üzerine inmiştir; İsa bu yüzden çarmıha gerilerek öldürülmüştür. Iustinos tarafından Trypho üzerinden dile getirilen bu iddialar, II. yüzyıl ortalarında İsa'nın Hıristiyanlık taifesinden bazılarınca "Mesih" kabul edilmekte olduğuna, "ilah" sayıldığına ve onun çarmıha gerilerek öldürüldüğü kanaatini taşıdıklarına işaret ediyor olmalıdır.

---

169 Konuya ilişkin detaylar için bk. Justin Martyr, "Dialogue with Trypho, the Jew", *Ante Nicene Fathers*, C. 1, ed. Philip Schaff, Edinburgh, 1867 (yeniden basım 2001).

170 İsa'nın Mesihliği meselesinin ilk dört asırda Hıristiyanlar ile Yahudiler arasındaki başlıca tartışma meselesi olduğu vurgulanmaktadır. William Varner, "On the Trail of Trypho: Two Fragmentary Jewish-Christian Dialogues From the Ancient Churches", *Christian Origins and Hellenistic Judaism: Social and Literary Context for the New Testament*, ed. Stanley E. Porter-Andrew W. Pitts, Leiden-Boston: Brill, 2013, s. 553.

Gerçekten, Trypho'nun şahsiyetinde Yahudi rivayetlerinin İsa'ya dair Hıristiyanlık kabullerine karşı ikinci önemli itiraz noktası "İsa'nın ilahlığı" meselesi olmuştur. Trypho, Hıristiyan bir yazar olan Iustinos'a, Mesih'in Hıristiyanlar tarafından öne sürüldüğü gibi çağlar öncesinde "tanrı" olarak belirlenmiş olması durumunda onun bir insan şeklinde doğup insanlığa rıza göstermesinin tuhaf bir paradoks ve budalalık durumu yansıttığını söylemiştir (XLVIII). Trypho, başka bir yerde ise "her şeyin yaratıcısı olan Tanrı'ya ilaveten başka bir tanrının varlığı nasıl olur da gösterilebilir ve sonra da onun bir bakireden doğduğu iddia edilebilir" diye sormuştur (L). Eserin diğer bazı bölümlerinde de aynı bağlamda konuşan Trypho, Tanrı'nın mahiyetinin meleklerden ve peygamberlerden ayrılması gerektiği (LVI) ve Tanrı'nın insan suretiyle doğmasının ve beşerîliğe tahammül göstermesinin olanak dışı olduğu savlarını öne sürmüştür. Trypho, Tanrı'nın yemek yemeyeceğini söyleyerek İsa'nın bu yüzden tanrı sayılamayacağını vurgulamıştır (LVII, LX, LXVIII). Trypho'ya göre, Tanrı'nın kendisine bir oğul edinmesi ve onu da kendi krallığının ihtişamına ortak etmesi mümkün değildir (LXVIII). Böylece, Trypho'nun İsa'nın ilahlığına ilişkin bir Hıristiyanlık kabulünü II. yüzyıl ortalarında teyit ettiği ve Yahudilerin Hıristiyanları bu bakımdan eleştirdikleri söylenebilir. Iustinos ise buna karşılık olarak 48-107 numaralı bölümlerde Kitab-ı Mukaddes'ten getirdiği delillerle Mesih'in ilahlığını kanıtlama çabasına girişmiştir.[171]

Trypho'ya atfedilen başka bazı rivayetlerden, Yahudilerin İsa'nın bakireden doğumuna yönelik iddialara da muhalif oldukları anlaşılmaktadır. Hıristiyanların İsa'nın bakireden doğduğunu Eski Ahit'teki kayıtlardan hareketle kanıtlama çabalarını cevaplayan Trypho, Eski Ahit'te bir bakirenin değil de genç bir hanımın gebe kalacağı kehanetinin bulunduğu düşüncesini savunmuştur. Trypho'ya göre, hâl böyleyken İsa'yı Yunan masallarında geçen ve bakire Danae'dan doğan Perseus gibi tanımlayan Hıristiyanlar bu yaptıklarıyla utanç verici bir iddiayı benimsemişlerdir (LXVII).

Iustinos'un eserinden hareketle, Yahudilerin Hıristiyanlara yönelik

---

171 Jacob Neusner-Bruce Chilton-William Graham, *Three Faiths, One God: The Formative Faith and Practice of Judaism, Christianity and Islam*, Leiden-Boston: Brill, 2002, s. 238.

diğer bazı eleştirileri de gün yüzüne çıkmaktadır. Örneğin, Hıristiyanların veya bunlardan bazılarının Yahudi ritüellerine; sünnete, Şabat'a veya çeşitli yortulara riayet etmedikleri Iustinos'un hayalî karakteri Trypho'dan öğrenilmektedir. Hıristiyanlar bunları yapmak yerine kendilerine asılsız ve sahte bir Mesih yaratmakla ve kendilerini onunla beyhude yere helak etmekle eleştirilmişlerdir (VIII, X). Trypho'ya göre, Kitab-ı Mukaddes peygamberlerini kabul ettiklerini öne süren Hıristiyanlar gerçekte onların sözlerinden diledikleri almış ve kullanmışlar; işlerine gelmeyenleri ise görmezden gelmişlerdir (XVII). Hıristiyan olduklarını söylemelerine karşın putlara sunulan etleri yemekte sakınca görmemişlerdir (XXXV). Kudüs'ün yeniden inşa edileceğine boş yere inanmışlardır. İsa'nın dünyaya geri döneceği zannıyla da kendilerini boş yere avutmuşlardır (LXXX).

Talmud'dan öğrenildiği gibi, Iustinos'un söz konusu bu eserinden de Yahudilerin Hıristiyanlarla ilişki kurmasını engelleme maksadı taşıyan ve dinî meselelerde onlarla tartışmalarını yasaklayan bir yasanın varlığı anlaşılmaktadır. Trypho'ya göre bu yasa Hıristiyanların Allah'a karşı saygısızca ve küfre varan konuşmaları sebebiyle Yahudi öğretmenler tarafından çıkarılmıştır (XXXVIII).

4. Origenes: *Celsus'a Reddiye*

Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında özellikle teoloji alanındaki çalışmalarıyla tanınan Origenes (ö. 254), kilise tarihinin en seçkin yazarları arasında yer almaktadır. Ancak bazı görüşlerinin sonradan "sapkın" olduğu ileri sürülmüştür. Origenes, bu yüzden kilise tarafından aziz olarak görülmez.[172]

Origenes, 248 yılı civarında kaleme aldığı son çalışması olan *Celsus'a Reddiye* (Yun. Κατὰ Κέλσου, *Kata Kelsou*/Lat. *Contra Celsum*, İng. *Against Celsus*) isimli eserinde; pagan yazar Celsus'un *Gerçek Doktrin* adlı eserini inceleyerek burada Hıristiyanlığa yöneltilen eleştirileri çürütmeye ve yanıtlamaya çalışmıştır.[173] Origenes, bu sırada Celsus ta-

---

[172] Anthony Grafton, *Worlds Made by Words: Scholarship and Community in the Modern West*, London-Cambridge: Harvard University Press, 2009, s. 222.

[173] Origenes, "Contra Celsum", i. 28, *Ante Nicene Fathers*, C. 4.

rafından kurgulanan Yahudi bir karakter üzerinden Yahudilerin İsa ve öğretileriyle ilgili iddialarını dile getirmiştir. Bu sayede *Celsus'a Reddiye* adlı eser, Hıristiyanlığa yönelik Yahudi rivayetlerini de barındırmaktadır.

Celsus'un Hıristiyanlık konusunda oldukça bilgili birisi olduğu söylenebilir. Zira Celsus, Hıristiyanlığın hem merkezi teolojik iddialarından haberdardır, hem de bu dinin problemli ve çelişkili yönlerini yetkinlikle teşhis edebilmektedir.[174] Nitekim Celsus, Yahudilerin Hıristiyanlara olan karşıtlığını da usta şekilde kullanabilmiştir. Bir filozof ve Hıristiyan karşıtı bir polemikçi olarak Celsus, Hıristiyanları, Yahudi mirasını dindarca takip ettiklerini iddia etmelerine rağmen aslında Yahudi geleneğini terk ettikleri gerekçesiyle eleştirmektedir.[175] Bu bağlamda, Origenes'in *Celsus'a Reddiye* isimli eserinin ilk iki kitabında, Celsus'un Yahudi karakteri Hıristiyanlığın başlıca eleştirmeni olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu karakter birinci kitapta her zaman değilse de bazen İsa'ya da saldırmaktadır.

Celsus'un Yahudi karakteri, İsa meselesi hakkında Talmud külliyatından bilinen bir tutum sergileyerek İsa'nın bakireden doğumuna dair Hıristiyanlık kabulüne karşı çıkmaktadır. Celsus'un Yahudi karakterine göre, İsa'nın bakireden doğduğu iddiası uydurmadır. Çünkü o, bir Yahudi köyünde, marangoz bir adam ile evli bulunan fakir bir kadından doğmuştur. Rivayete göre kocası bu kadını ev hapsinde tutmaktadır, çünkü kadının zina suçu işlediği kanıtlanmıştır. Nitekim bu kadın kocası tarafından kovulduktan ve utanç verici bir şekilde bir müddet dolaştıktan sonra İsa'yı doğurmuştur. Origenes ise bu iddialar karşısında, "bana öyle geliyor ki bütün bunlar, İsa'nın Tanrı Oğlu olduğu hakkındaki kehaneti (προρρήσεως περὶ τοῦ θεοῦ υἱὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν) doğru çıkarmıştır" demektedir (i.28).

Origenes, eserinin başka bir bölümünde aynı bağlamdaki iddia ve mülahazaları bir kez daha ele almıştır. Buna göre, Celsus'un Yahudi karakteri İsa'nın annesi hakkında konuşurken onun zina suçlusu

---

174 James N. Carleton Paget, "The Jew of Celsus and Adversus Judaeos Literature", *Zeitschrift für Antikes Christentum/Journal of Ancient Christianity*, 21: 2, 2017, ss. 204, 209-210.

175 Kessler, *An Introduction to Jewish-Christian Relations*, s. 45.

olduğunu öne sürmüştür: "O, hamileyken nişanlısı olan marangoz tarafından eve kapatılmıştı, zira zina suçu işlemişti ve Panthera adlı bir askere çocuk doğurmuştu" (i.32).

Görüldüğü gibi, Origenes'in söz konusu bu eserinde karşılaşılan Yahudi rivayetleri, daha önce incelemiş olduğumuz Talmud'un aynı bağlamdaki rivayetleriyle bazı açılardan örtüşmektedir. Bu olgu belki de Talmud ile Celsus'un müşterek bir kaynaktan ya da kaynaklardan yararlanmış olabilecekleri ihtimalini çağrıştırmaktadır. Origenes ise bu tarz iddiaları Yahudilerin inkârcılıklarına; İsa'nın Kutsal Ruh'tan doğduğu düşüncesini yok etmek ve onun ilahî boyutunu görmezden gelmek maksatlarına yormuştur.

Celsus tarafından yaratılan Yahudi karakterin ikinci bir önemli iddiası, İsa'nın Mısır'da büyü sanatını öğrendiğidir. Bu bağlamdaki rivayete göre, fakir bir kadından gayrimeşru şekilde doğan İsa kendisini Mısır'da uşak olarak kiralamıştır. Ancak İsa orada mucizevî bazı maharetler öğrenmiştir ve bu bilgilerle beraber ülkesine geri dönmüştür. İşte bu sihirli güçleri sayesinde kendisini İsrail'de "tanrı" ilan etmiştir (i.28). İsa'nın büyücü olduğunu öne süren bu iddialar, bir yandan Talmud'un yukarıda incelediğimiz paralel rivayetlerini desteklemekte,[176] diğer yandan da İsa'nın yaşamı sırasında olağanüstü bazı işler yaptığı kabulünü onaylamaktadır.

Celsus'un Yahudi karakteri "İsa'nın tanrılığı" meselesine de değinmiş ve böyle bir kabule de itiraz etmiştir. Ona göre, İsa'nın Mısır'a kaçtığı bilinmektedir; hâlbuki bir Tanrı'nın korkup kaçması akıl dışıdır. İsa yemek yemiştir, ancak Tanrı'nın acıkması olanaksızdır. Öyle ki, İsa (çarmıha gerildiğinde?) acı çekerken Baba'sı (olduğu öne sürülen) Tanrı'dan herhangi bir yardım görmemiş, kendi kendisine de hiçbir faydası dokunmamıştır (i.54, i.66, i.70). Böylece, İsa'nın "ilah" olmaklığına dair o zamanlar Hıristiyanlar arasında bir kabul bulunduğu hususu Celsus'un Yahudi karakteri tarafından da onaylanmıştır.

Celsus'un Yahudi karakterinin şahsiyetinde Yahudi rivayetlerinin

---

176 Tony Costa, "The Exorcisms and Healings of Jesus within Classical Culture", *Christian Origins and Greco-Roman Culture: Social and Literary Contexts for the New Testament*, ed. S. E. Porter-A. W. Pitts, Leiden-Boston: Brill, 2013, s. 138.

Ruh'un güvercin şeklinde İsa'ya inmesi veya bazı bilgelerin yıldızları takip ederek doğumunun ardından İsa'yı bulmaları şeklinde Yeni Ahit'ten bilinen bazı Hıristiyan iddialarına da itiraz ettikleri görülmektedir (i.40). Celsus'un Yahudi karakteri, İsa'nın yaşamına dair Yeni Ahit'te anlatılanlar kabul edilecek olsa bile, ölümünün sonrasıyla ilgili tüm anlatılanların "*öğrencilerin uydurması*" sayılması gerektiğini öne sürmüştür (ii.13). Ona göre, Hıristiyanlar kutsal kitapları olan İncil'i tahrif edip değiştirmişlerdir. Bunu yaparken amaçları İsa'ya karşı yükselen itirazları cevaplayabilme endişesidir (ii.27). Nihayet İsa'yı suçlu bulup onu ölüme mahkûm edenler Celsus'un Yahudi karakterine göre de Yahudilerdir (ii.10).

Celsus, Hıristiyanların Kitab-ı Mukaddes'i yorumlayış biçimlerini de tatmin edici bulmamıştır. Celsus'a göre, onların Kitab-ı Mukaddes'le bağlantıları gevşek ve hatta hayale dayanan bir bağlama sahiptir. Celsus burada muhtemelen yerel sinagoglarda Hıristiyanlar ile Yahudiler arasında çok zamandır devam ederek keskinleşen tartışma ve iddiaları yeniden gündeme getirmiş olmaktadır. Origenes ise her ne kadar onun bu yöndeki eleştirilerine cevap verme çabası göstermişse de, Hıristiyanların Kitab-ı Mukaddes'i okuma usullerine yönelik eleştirileri durdurmayı başaramamıştır. Nitekim Celsus'tan 1600 yıl sonra Kierkegaard'ın da bu sorunu dile getirdiği görülmektedir.[177]

Değerlendirme

Hıristiyanlık bağımsız bir din olarak mevcudiyetini, kendi esasını teşkil eden Yahudiliğe başkaldırısı sayesinde elde etmiştir. Kilise ise sinagogdan ayrı bir din kurumu olarak varlığını sinagoga başkaldırısı sayesinde kazanmıştır. Bu yüzden, Yahudiler ile Hıristiyanlar arasında erken yüzyıllarda (ve sonraki dönemlerde) kaçınılmaz şekilde oldukça girift ilişkiler ve teolojik bağlamda kendisini hissettiren şiddetli mücadeleler yaşanmıştır. Nitekim her iki tarafın birbirlerine karşı kuşandıkları "reddiye" ve "*apologia*" türünden edebî gelenekleri bu durumun bir tezahürü olarak görmek gerekir.

---

177 David Crump, *Encountering Jesus, Encountering Scripture: Reading the Bible Critically in Faith*, Michigan: Grand Rapids, 2013, s. 16.

Bu çerçevede Miladi takvimin erken yüzyıllarını temsil eden Yahudi literatüründe ve bu literatürün arka planını oluşturan birtakım rivayetlerde İsa ve Hıristiyanlar hakkında bazı iddialar bulunduğu anlaşılmaktadır. İsa'nın İsrailoğulları kavmine mensup olduğu, Yahudi bir toplumda ve Yahudi gelenekleri altında yetiştirildiği ve muhtemelen bütün ömrü boyunca da bu toplumun bir ferdi olarak yaşadığı göz önünde bulundurulursa, söz konusu bu rivayetlerin en azından teorik açıdan önemsenmesi zaruret taşımaktadır.

Yahudi rivayetlerine göre İsa'nın babasının kim olduğu tartışmalıdır (Talmud, Origenes). Binaenaleyh Meryem'in ismine kara çalınması herhâlde bu durumun bir sonucudur. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bu rivayetler temelde İsa'nın mucizevî doğumuna ilişkin Hıristiyanlık düşüncesine karşı reddiye mahiyeti taşımıştır. Ayrıca, İsa'nın gayrimeşru bir ilişkiden doğduğu yönündeki birçok rivayet, detayları yönünden kendi içlerinde de tutarsızlık yansıtmışlardır. Her hâlükârda; Yahudilerin İsa'nın babası hakkında şüphe içinde oldukları ve hatta bazı rivayetlerde onun babasını Romalı bir asker olarak göstererek İsa'nın Yahudi nesebini de inkâr etmeye çalıştıkları hissedilmektedir.

Yahudi rivayetlerine göre yaşamı sırasında İsa doğaüstü işler yapmıştır veya yaptığı yönünde birtakım söylentiler yaygındır (Origenes, Talmud). İşin esası, anlaşıldığı kadarıyla Yahudiler de İsa'nın mucizelerine itiraz etmek yerine bu gücün kaynağını onun Mısır'da büyü sanatını öğrendiği ve ardından da İsrail'e getirdiği açıklamasıyla izaha çalışmışlardır.

Yahudi rivayetlerinden İsa'nın Kitab-ı Mukaddes veya yerleşik Yahudi gelenekleri konusunda bilgili birisi olduğu anlaşılmaktadır. Zira birtakım rivayetlere göre İsa Yahudi bilginlerin yanında; onlardan eğitim alarak yetiştirilmiştir, fakat sonradan "sapkın" bir yol tutarak "doğru" inançtan ayrılmış ve İsrail'i yozlaştırmak amacıyla hareket etmiştir (Talmud).

Yahudi rivayetlerine göre, İsa'ya inananlar veya bunların bir kısmı onun "Mesih" sıfatına iman etmişlerdir (Iosephus, Iustinos). İman etmeyen Yahudiler ise onun beklenen Mesih sayılamayacağı düşüncesinde ısrarcı olmuşlardır.

Yahudi rivayetlerine göre, İsa'ya inananlar veya bunların bir kısmı onun bir bakireden mucizevî şekilde doğduğu görüşünde olmuşlardır

(Talmud, Iustinos, Origenes). Bu olgu, Hıristiyanlara göre İsa'nın "ilahî bir varlık" sayılması gerektiğine dair kanıttır (Talmud, Iustinos, Origenes). İsa'yı reddeden Yahudiler ise bütün bu iddiaları asılsız ve mantıksız bularak Hıristiyanları "tevhit" prensibini ihlâl etmekle ve pagan inanışlarındaki gibi bir akideyi benimsemekle suçlamışlardır.

Yahudi rivayetlerine göre Nasıralı İsa cezalandırılmıştır. Talmud onun taşlanarak Fısıh Bayramı arifesinde asıldığı iddiasını gündeme taşımıştır. Diğer bir rivayet İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğüne işaret etmiştir (Iustinos). Bir diğer rivayet ise onun öldürüldüğünü onaylamış, fakat bunun şekline dair açıklama yapmamıştır (Origenes). Her hâlükârda, anlaşıldığı kadarıyla Yahudi rivayetleri İsa'nın Yahudiler tarafından yargılandığı ve onlar tarafından ölüme mahkûm edildiği düşüncesinde birleşmişlerdir. Bu konuda sadece Iosephus istisna teşkil etmiş ve *çok* büyük olasılıkla "interpolasyon" olan bir kaydında İsa'nın katlini Romalı yöneticilerle ilişkilendirmiştir.

Yahudi rivayetleri, İsa'ya iman edenlerin veya bunların bir kısmının Musa Yasası'na ve Yahudiler tarafından sürdürülen kimi dinî merasimlere riayet etmediklerini veya bu hususta pek titiz davranmadıklarını öne sürmüştür (Iustinos). Yahudiler, Hıristiyanların Tevrat'a karşı lakayt davrandıklarını ve eski peygamberleri işlerine geldiği gibi kabul ettiklerini düşünmüşlerdir (Iustinos). Yahudi rivayetlerinde Hıristiyanların kendilerine has bazı dinî metinlere sahip bulundukları da söylenmiştir. Ancak Hıristiyanlar, İsa hakkındaki kabullerine karşı yükselen itirazları bertaraf edebilmek maksadıyla bu yazıları tahrif etmişler ve İsa'yı bu yazılarda istedikleri kalıba sokmaya çalışmışlardır (Origenes).

Yahudi rivayetleri, Hıristiyanlar arasında bazılarının erken yüzyıllarda İsa'nın üzerine bir güvercin indiği ve İsa'nın bu sayede ilahî kudret taşımaya başladığı görüşünde olduklarını söylemiştir (Origenes). Aynı şekilde, Hıristiyanlar, Mesihleri olan İsa'nın doğumunu bilge bazı kişilerin fark ettiği şeklinde bir görüşe de taraftar olmuşlardır (Origenes).

Yahudi rivayetlerine göre, erken yüzyıllarda Hıristiyanlar veya onların bir kısmı İsa'nın ölümünden sonra da bu dünyayla ilgisini ve bağlantısını kesmediği düşüncesini taşımışlardır. Bu çerçevede, Hıristiyanların İsa'nın dönüşünü bekledikleri ve onun Kudüs'ü yeniden inşa

edeceği umudunu taşıdıkları belirtilmiştir (Origenes). İsa cemaatinden bazılarının onun ölümünden sonraki süreçte onun ismini kullanarak tıbbî tedaviler uyguladıkları ve bu sırada İsa'ya iman edilmesi için çaba sarf ettikleri de anlaşılmaktadır (Talmud).

Görüldüğü gibi, Yahudi rivayetlerinde *minim* ve *minuth* gibi başlıklar altında değerlendirilen, Yahudi inancından "sapma" olarak görülen ve Yahudi bir "sapkın-büyücü" ile ilişkilendirilen inanç sistemi (Hıristiyanlık), İsa'nın ölümünden sonra yayılışını sürdürmektedir. Yahudi toplumunun kanaat önderleri bu yüzden Hıristiyanlığa karşı aforoz kararı çıkarmışlar (Talmud) ve Yahudilerin Hıristiyanlarla ilişki kurmalarını engellemeye çalışmışlardır (Iustinos). Bu bağlamda, Hıristiyanlığın ana akım Yahudiler arasında oldukça sert bir tepkiyle karşılaştığı hissedilmektedir.

Sonuç olarak, miladi takvimin erken yüzyıllarına ait Yahudi rivayetleri, yine erken yüzyılların çeşitli Hıristiyan toplulukları hakkında ve bilhassa bunların İsa'ya ilişkin bazı kabulleri konusunda modern uzmanlar tarafından önemsenmesi gereken bilgiler vermişlerdir. Ancak aynı rivayetlerin tarihsel bir şahsiyet olarak Nasıralı İsa açısından tatmin edici kayıtlar nakletmedikleri de anlaşılmaktadır. *Testimonium Flavianum* çok yüksek bir olasılıkla "interpolasyon" hüviyeti taşımaktadır ve bu yüzden Iosephus'un bu kaydı herhangi bir önerme için kanıt teşkil etmemektedir. Iosephus'un dışında burada incelenen diğer üç kaynağın ise daha ziyade Yeni Ahit metinlerinden bilinen birtakım Hıristiyanlık kabullerine karşı "polemik" endişesiyle üretilen rivayetlere dayandıkları anlaşılmaktadır. Buna mukabil, tarihçi Iosephus'un Yakup'un şehit edilişini anlatırken "Mesih diye anılan" diye tanıttığı ve bizzat ismen de zikrettiği İsa'ya yaptığı atıf muhtemelen otantiktir. Iosephus, bu açıdan tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'nın mevcudiyeti konusunda Yeni Ahit ve Hıristiyanlık dışından kanıt niteliği taşımaktadır. Ayrıca İsa'nın bir kardeşi olduğunu da söylediğine göre, muhtemelen İsa'yı bir beşer olarak tanımlamış olmaktadır. Bunun da ötesinde Iosephus, İsa'ya atfedilen Mesih unvanını da onaylamaktadır. Bununla birlikte İsa'nın infazına ilişkin karşımıza çıkan rivayetler de muhtemelen daha fazla dikkate şayandır. Bunun dışında Yahudi rivayetlerinden hareketle tarihsel bir şahsiyet olarak İsa hakkında söylenecek başka bir şey muhtemelen yoktur.

Üçüncü Bölüm

Apokrif İncillerde İsa

Miladi takvimin erken yüzyıllarında Hıristiyanlık bugün olduğundan çok daha fazla sayıda inanç akımı tarafından temsil edilmiştir. Romalı ilahiyatçı ve kilise yazarı Hippolytus (ö. 235), kendisine göre "sapkın" görüşlü Hıristiyanları konu ettiği bir eserde, III. yüzyılın birinci yarısında bu akımlardan otuz üç tanesini ismen saymakta ve tanımlamaktadır. Kilise tarihinin meşhur yazarlarından Salamisli Epiphanius ise (ö. 403) *Panarion* adlı eserinde Hıristiyanlık bünyesinde kendisine göre "sapkın" olan altmış kadar grubu tanıtmaktadır. Söz gelimi *Panarion* özelinde konuşulacak olursa, III. yüzyılın ikinci yarısında Hıristiyanlık dünyasında İsa hakkında onlarca farklı görüş bulunduğunu söylemek gerekir. Çünkü "sapkın" oldukları öne sürülen bu gruplar, en temel bağlamda İsa'ya ilişkin görüşleri açısından ayrı ekoller oluşturmuşlardır. Bu grupların her biri, Mesihleri olan İsa'yı en doğru şekilde kendilerinin tanıyıp tanımladığı ve elbette İsa'nın en gerçek takipçilerinin de kendileri olduğu iddiasını taşımışlardır. Özetle, erken yüzyıllarda Hıristiyanlık bünyesinde çok geniş bir yelpazede vücut bulan sayısız inanç akımından bahis açmak mümkündür.

Peki, ama söz konusu bu inanç akımlarından hangileri "sapkınlık" (αἵρεσις, *hairesis*), hangisi "ortodoksluk" (ὀρθοδοξία, *orthodoksia*), yani

"doğru inanç" sayılmalıdır? Bunun ölçütü nedir veya ne olmalıdır? Mesela İsa ya da onun havarileri mi? Ya da örneğin şu yahut bu İncil mi? Çok su kaldıracak bu tartışmayı bazı açılardan daha sonra ele alacağım. Meselenin şimdi, burada incelenecek boyutu ise yukarıda kısaca sözü geçen bu "sapkın" akımlar tarafından üretilmiş ve kullanılmış olan bazı metinlerdir.

"Giriş" bölümünde de belirtildiği üzere, miladi takvimin erken yüzyıllarında Hıristiyanlık bünyesinde karşımıza çıkan çeşitli cemaatlere ait çok sayıda İncil bugün eldedir. Ancak bu İnciller süreç içinde "ana akım" hüviyeti kazanan resmî kilisenin teolojik görüşleriyle bir şekilde uyuşmadıkları için Hıristiyanlık dünyasında gelenek dışında bırakılmışlar ve unutulmak üzere tarihin derinliklerine terk edilmişlerdir. Söz konusu bu metinler bugün "Apokrif İnciller" şeklinde tanımlanmaktadır.[178]

Tıpkı geleneksel kilisenin "kanonik" oldukları öne sürülen İncilleri gibi, "apokrif" tabir edilen bu İnciller de büyük oranda İsa'nın havarilerine, onların öğrencilerine veya İsa'nın çevresinde yaşayan bazı kimselere atfedilmiş metinlerdir. Gerçekte ise yine "kanonik" İncillere paralel şekilde bu metinlerin de gerçek yazarları bilinmemektedir. "Apokrif" İncillerin bir kısmı, (özellikle arkeolojik kazı çalışmalarının neticesi olarak) günümüze bütün bir metin halinde ulaşmıştır (örneğin Thomas İncili). Bir kısmı ise yalnızca fragmanlar halinde eldedir (örneğin Ebionitler İncili). Bu fragmanların bir bölümü, geleneksel kilise yazarlarının söz konusu İncil metinlerinden yaptıkları alıntılar sayesinde ortaya konulmuş durumdadır.

"Apokrif" İnciller İsa ve öğretileri hakkında bazı bilgiler, rivayetler ve iddialar içermişlerdir. Hatta bu rivayet ve iddialar, bazen "kanonik" İncillerde geçmeyen orijinal türdendir. "Apokrif" İnciller, bazı durumlarda İsa'nın ağzından başka bir kaynaktan bilinmeyen sözler, deyişler (*logion*) nakletmişlerdir. Buradan hareketle bütün bir "apokrif" külliyatın tarihsel İsa araştırmaları açısından büyük önemi haiz olduğu

---

178 Tanıma ilişkin detaylar için bk. Ömer Faruk Harman, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, İstanbul, 1988, ss. 36-37; Ayrıca bk. Paul Foster, *The Apocryphal Gospels: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2009, s. 1-24.

açıktır. Ancak “apokrif” İncil külliyatına bunun da ötesinde daha büyük kıymet kazandıran başka bir bağlam, bu külliyatın erken Hıristiyanlığın yekpare yapıda bulunmadığı gerçeğini açıkça gözler önüne sermesinden gelmektedir.[179] Bu durum ise erken Hıristiyanlığı baştan sona yeniden şekillendirecek paradigmalar ortaya çıkarmaktadır.

Son olarak bu kitap çalışması özelinde şu noktayı vurgulamak istiyorum: “Apokrif” İncillerin dışında, yine “apokrif” tabir edilerek ana akım Hıristiyanlık geleneği dışında bırakılan çok sayıda *İşler* kitapları ve *Mektup* metni de bugün eldedir. Bunlar da aslında yer yer farklı teolojik bağlamlar içeren veya söz gelimi Havariler Çağı hakkında alternatif sunumlar yapan metinlerdir. Ancak burada bu metinleri bahis konusu etmeyeceğim. Yine de bazılarını daha sonraki kısımlarda yeri geldikçe değerlendireceğim. “Apokrif” İncillerin ise tamamını değil de daha önemli gördüklerimi, öncelikle tanıtarak, İsa’ya ve öğretilerine dair verdikleri bilgiler yönünden bu bölümde ele almaya çalışacağım.

1. Yahudi-Hıristiyan Karakterli İncillerde İsa ve Öğretileri

İsa’nın kendisi hakkında öne sürdüğü iddialara ve gündeme getirdiği dinî içerikli prensiplere iman eden, ancak Hıristiyanlık dünyasındaki genel eğilimin aksine Musa Yasası’na (Νόμος Μωϋσῆ) riayeti de sürdürerek İsa’nın Yahudi (ve Yahudi bağlamında Mesih) ve beşer oluşlarını bilhassa önemseyen cemaatler, erken Hıristiyanlıkta ayrı bir kol oluşturmuşlardır. Bunları büyük oranda Yahudi kökenli İsa cemaatleri olarak tanımlamak elbette makul bir yaklaşımdır. Fakat İsa’nın hemen sonrasındaki tarihlerden itibaren, İsa’ya iman etmenin aynı zamanda Musa Yasası’na da itaat edilmesi anlamına geldiğini düşünen “öteki uluslardan” (*gentiles*) toplulukların mevcudiyeti de kayıtlarla sabittir.[180]

---

179 Konuya dair detaylar için bk. veya krş. Stanton, *The Gospels and Jesus*, ss. 125 vd; Powell, *Jesus as a Figure in History*, ss. 43-44; Philip Jenkins, *Hidden Gospels: How the Search for Jesus Lost Its Way*, Oxford University Press, 2001, ss. 4-7; Julio Trabolle Barrera, *The Jewish Bible and the Christian Bible: An Introduction to the History of the Bible*, İspanyolca’dan İngilizce terc. W. G. E. Watson, Leiden: Brill, 1998, ss. 244-245; Pagels, *The Gnostic Gospels*, ss. 18 vd; Eisenman, *James, The Brother of Jesus*, ss. 74-75.

180 Örneğin bk. Galatyalılar, 3: 1-14.

Modern araştırmacılar, söz konusu bu yönleriyle önplâna çıkan İsa cemaatlerini, tali bazı konularda değişik görüşler benimsedikleri veya kronoloji açısından farklı dönemleri temsil ettikleri kabilinden gerekçelerle, "Nasranîler", "Ebionitler" veya "Elkesaitler" gibi farklı isimler altında zikretmişlerdir. Aslında bu gibi bir tasnife biraz da erken yüzyıllarda kilisenin (sonradan ana akıma dönüşecek olan) resmî görüşlerini savunan yazarlarının eserlerinden hareketle gidilmektedir. Çünkü bu yazarlar, söz konusu bu cemaatleri, bazen çeşitli konularda ayrı kanaatler taşıdıkları düşüncesiyle, bazen ise onların ayrı "sapkın" liderleri takip ettikleri zannıyla başka isimler altında tanımlamışlardır. Bununla birlikte ve her hâlükârda, "Yahudi-Hıristiyanlığı" tabiri meşhur Alman teolog F.C. Baur'dan (ö. 1860) bu yana bu toplulukların müşterek ismi olarak kabul görmekte ve kullanılmaktadır.[181]

(1). Yahudi-Hıristiyan İncil Geleneği

Miladi takvimin erken yüzyıllarında birden fazla Yahudi-Hıristiyan cemaat bulunduğu düşüncesi makuldür. Nitekim bunlar arasında en fazla önplana çıkarılan Ebionitlerin ve Nasranîlerin erken dönem Kudüs (havari) cemaati ile olan bağlantıları modern bilim dünyasında özellikle vurgulanmaktadır. Şurası kesin olarak bilinmektedir: Söz konusu bu iki grup da kendilerini tarihsel süreçte İsa'nın ve Kudüs (havari) cemaatinin gerçek temsilcileri olarak görmüşlerdir. Nitekim F.C. Baur, Ebionitlerin aslında ana akım kilise tarafından iddia edildiğinin aksine "sapkın" bir grup değil, fakat Kudüs'teki ilk Yahudi-Hıristiyan cemaatin halefleri ve takipçileri olduklarına inanmaktadır.

---

181 Bu konuda ayrıntılı bir sunum için bk. James Carleton Paget, "The Definition of the Terms *Jewish Christian* and *Jewish Christianity* in the History of Research", *The Early Centuries Jewish Believers in Jesus*, ed. Oscar Skarsaune-Reidar Hvalvik, Hendrickson Publishers 2007, ss. 22-48; Ayrıca, farklı açılardan bk. Petri Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, Leiden-Boston: Brill, 2012, ss. 8-14; Richard N Longenecker, *The Christology of Early Jewish Christianity*, Londra: Naperville: Allenson, 1970, ss. 1-4; Hans-Joachim Schoeps, *Jewish-Christianity: Factional Disputes in the Early Church*, İngilizce terc. D. R. A. Hare, Philadelphia: Fortress Press, 1969, ss. 9-13.

Nasranîlerin[182] ise Yahudi-Hıristiyanlığı'nın Pavlus karşıtı keskin bir bağlamda ortaya çıkan sonraki evresini temsil ettiklerini düşünmektedir. Çağdaş araştırmacılardan G. Lüdemann ile M.D. Goulder de Baur'a paralel görüşleri savunmuşlardır. Ancak diğer taraftan, örneğin A. Ritschl, Baur'a karşı, Pavlus karşıtı Yahudi-Hıristiyan pozisyonun I. yüzyıl Hıristiyanlığında baskın bir görüş sayılamayacağı iddiasını gündeme getirmiştir. Ona göre, Pavlus'u kabul eden Nasranîler I. yüzyıl Kudüs cemaatinin gerçek takipçileri sayılmalıdır. Aynı şekilde R.A. Pritz de buna benzer görüşleri müdafaa etmiştir. Pritz'e göre, Nasranîlerin tarihi erken Kudüs cemaatine kadar gitmektedir, fakat Ebionitler, Nasranîler içinde ortaya çıkan bir ayrılık sonucu var olmuş ayrı bir gruptur.[183] Böylece Nasranîler veya Ebionitler gibi grupların bilim dünyasında tartışmalı oldukları söylenebilir.

Neresinden bakılırsa bakılsın, Yahudi-Hıristiyan karakterli söz konusu bu İsa cemaatleri Antikçağ ve Geç Antikçağ'da o zamanlar Greko-Romen dünyada başka bir forma bürünerek gelişmekte olan ana akım Hıristiyanlığın genel prensipleriyle ve kabulleriyle derin anlaşmazlık içinde olmuşlardır. Hâlihazırda ele alınan konuya ilişkin şunu belirtmek gerekir: Yahudi-Hıristiyan grupların "kanonik" İncilleri rehber kitaplar saymadıkları bilinmektedir. Nitekim II. yüzyıldan IV. yüzyıla kadar geçen süreçte bazı Hıristiyan yazarlar o zamanlar mevcut Yahudi-Hıristiyan İncilleri hakkında kimi satırlar kaleme almışlar ve bunun da ötesinde bu İncillerin bazı pasajlarından alıntılar yapmışlardır. Bu bağlamda bu cemaatlerden bazısının bugünkü Matta ile ne oranda benzeştiği bilinmeyen bir "Matta İncili" kullandıkları söylenmektedir.[184] Kilise yazarlarından Epiphanius bu konuda *şu ifadeyi dile* getirmektedir:

---

182 Nasranî kelimesinin etimolojisi ve erken Hıristiyanlıktaki kullanımı için bk. François De Blois, "Nasranî (Ναζωραίως): Hıristiyanlık ve İslam'ın Dini Söz Dağarcığı Üzerine Bir İnceleme", *Kur'an'daki Hanif/ler ve Nasara Üzerine Araştırmalar*, Derleyen ve Çeviren: Fuat Aydın, İstanbul: Eskiyeni Yayınları, 2016, ss. 311-350.

183 Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, s. 1, 8.

184 Örneğin bk. Epiphanius, *Panarion*, 30. 3. 7; Bu konuya dair değerlendirme için bk. James R. Edwards, *The Hebrew Gospel & The Development of the Synoptic Tradition*, B. Eerdmans Publishing, 2009, ss. 276-277.

> Ἔχουσι [οἱ Ναζωραῖοι] δὲ τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον πληρέστατον Ἑβραϊστί, (Nasranîler) İbranice olarak tamamlanmış Matta'ya göre bir İncil'e sahiptir. (*Panarion*, 29:9).

Yahudi-Hıristiyan bir inanç akımının Matta İncili'ni başlıca ruhsal otorite olarak görmesi modern araştırmacılar için şaşırtıcı değildir. Zira bugünkü Matta İncili bile İsa'nın Musa Yasası konusundaki hassasiyetini açıkça gözler önüne sermektedir. Bununla beraber, Matta İncili'nin Yahudi-Hıristiyanlar tarafından kullanılan varyantı, Aramiceye tercüme edilmiş bir metin olarak görülmektedir. Ancak önemli bazı açılardan bugünkü Matta'dan farklı bir içerik taşıdığı da anlaşılmaktadır. Örneğin, Yahudi-Hıristiyanlar tarafından kullanılan Matta İncili'nde bugünkü Matta İncili'nin ilk iki bölümü yoktur. Zira bu iki bölümde İsa'nın bakireden doğumu anlatılmaktadır. Hâlbuki bazı Yahudi-Hıristiyan geleneklerinde İsa'nın bakireden doğumuna inanmayan önemli bir kolun mevcudiyeti bilinmektedir.[185]

Bunun da ötesinde kilise yazarları tarafından Yahudi-Hıristiyan karakterli İsa cemaatlerine "Nasranîler İncili", "Ebionitler İncili" ve "İbranilere Göre İncil" isimleri taşıyan başka bazı İnciller de atfedilmiştir. Gerçi kilise yazarları Ebionitler veya Nasranîler tarafından kullanılan İncillere atıf yapmışlarsa da, aslında bu atıflarla özdeşleştirilebilecek hiçbir elyazması günümüze kadar ulaşamamıştır. İbranilere Göre İncil açısından da durum böyledir, ancak hiç değilse bu isim antik yazarların eserlerinde belirgin şekilde karşımıza çıkmaktadır.[186] İşte bu belirsizlik yüzünden, ismi geçen bu İncillerin Yahudi-Hıristiyanlar tarafından kullanılan (ve yukarıda da sözü geçen) Matta İncili'nin varyantları olabileceği ya da çeşitli adlar altında anılmakla birlikte aslında sadece bir tane Yahudi-Hıristiyan İncili bulunduğu da ileri sürülmektedir.[187] Örneğin önde gelen bazı uzmanlar Ebionitler tarafından

---

185 Bart D. Ehrman, *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew*, New York: Oxford University Press, 2003, ss. 101-102.

186 Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, s. 2.

187 Detaylar için bk. George Howard, "The Gospel of the Ebionites", *Aufstieg und Niedergang Der Römischen Welt*, ed. Wolfgang Haase, Teil II: Principat, Band 25, Berlin-New York: Walter De Gruyter, 1988, s. 4034; Craig A. Evans, "The Jewish Christian Gospel Tradition", *The Early Centuries Jewish Believers in Jesus*,

kullanılan Matta İncili'nin Nasranîler İncili tabir edilen metin ile özdeş olduğunu düşünmüşlerdir.[188] Bu düşüncenin kaynağı da antik yazarlardır. Zira Hieronymus (Ierome) ve ondan sonra gelen Hıristiyan yazarların, Matta İncili'nin İbranice (olduğu farz edilen) metnine dayanılarak Aramice yazılan sadece bir tane Yahudi-Hıristiyan İncili'nin varlığına inandıkları anlaşılmaktadır. Ne var ki, A.F.J. Klijn'in de belirttiği üzere hiç değilse en az iki farklı Yahudi-Hıristiyan İncili'nin varlığı kabul edilmelidir. Çünkü kilise yazarlarından Epiphanius ile Hieronymus, İsa'nın vaftizi hakkında Yahudi-Hıristiyan İncil metinlerinden yola çıkarak iki farklı varyant nakletmişlerdir.[189]

Araştırmacılar tarafından "Nasranîler İncili" tabir edilen Yahudi-Hıristiyan İncili, İsa'nın ve o zamanlar Filistin Yahudileri'nin dili olan Aramice veya İbranice yazılmış olmalıdır. Ancak sonrasında Yunanca'ya tercüme edildiği düşünülmektedir. İncil'in nerede ve ne zaman kaleme alındığı kesin olarak bilinmemektedir. Yine de İskenderiyeli Clement'in tanıklığından hareketle Mısır'a dikkat çekilmekte ve II. yüzyıla atıf yapılmaktadır. Nasranîler İncili maalesef bugün kayıptır. Hieronymus gibi bazı kilise yazarlarının bu İncil metninden yaptıkları kimi alıntılar veya Matta'nın bazı Yunanca yazmalarında bu İncil'e yapılan müracaatlar sayesinde az sayıda da olsa bazı pasajları ortaya çıkarılmış

---

ed. Oscar Skarsaune & Reidar Hvalvik, Hendrickson Publishers, 2007, ss. 241-276 (özellikle bk. ss. 245-246); Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition*, Brill: Leiden, 1992, s. 4 vd çeşitli yerler; Craig A. Evans, "Jewish Version of the Gospel of Matthew: Observations On Three Recent Publications", *Mishkan* 38, 2003 ss. 70-79; Wilhelm Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha, C. 1: Gospels and Related Writings*, İngilizce terc.-ed. R. McL. Wilson, Westminster: John Knox Press, 2003, ss. 135-153; Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, ss. 83 vd; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 125; Barrera, *The Jewish Bible and the Christian Bible*, s. 246; Eisenman, *James, The Brother of Jesus,* s. 75; Helmut Koester, "Gospels and Gospel Tradition in the Second Century", *The New Testament and the Apostolic Fathers: Trajectories through the New Testament and the Apostolic Fathers*, ed. Andrew Gregory-Christopher Tuckett, Oxford University Press, 2005, ss. 35-36; Pritz, *Nazarene Jewish Christianity*, ss. 83-86; Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*, ss. 210-212.

188 Ehrman, *Lost Christianities*, s. 102.

189 Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition*, s. 27.

durumdadır. Buradan hareketle, söz konusu İncil'in mevcut "kanonik" Matta İncili ile arasında bazı açılardan benzerlikler bulunduğu söylenmektedir. Örneğin Matta İncili'nde İsa, öncelikle Musa Yasası hakkında vaazlar veren bir Yasa öğretmeni olarak sunulmaktadır. Aynı şekilde Nasranîler İncili de Musa Yasası ve Yahudiler için kafa yoran bir yazara ait sayılmaktadır. Bu çerçevede A.F.J. Klijn, "Nasranîler İncili'nin mevcut bütün fragmanları Yahudi ruhu solumaktadır" ifadesini kullanmaktadır. Nitekim İncilin yazarına göre Yahudiler Tanrı'nın çocuklarıdır. Dolayısıyla Matta İncili ve Nasranîler İncili isimlerini taşıyan metinlerden birisinin diğerine kaynak teşkil etmiş olabileceği veya Nasranîler İncili'nin aslında Matta İncili'nin Ebionitler tarafından kullanılan varyantı ile özdeş olduğu kimi araştırmacılar tarafından öne sürülmektedir.[190]

Başka bir varsayımsal Yahudi-Hıristiyan metni "Ebionitler İncili" tabir edilmektedir. Bu İncil modern uzmanlara göre İsa'nın ve havarilerin kullandıkları Aramice'yi bilmeyen Filistin dışındaki Ebionitler için Yunanca yazılmıştır. İncil bugün maalesef kayıptır, fakat Kıbrıs'taki Salamis'in piskoposu ve kilise yazarı Epiphanius'un bu İncil'in ortaya çıkışından yaklaşık iki yüzyıl sonra ondan yaptığı yedi alıntı sayesinde çok küçük bir ölçüde de olsa ortaya çıkarılmış durumdadır. Ne var ki, Epiphanius'un bu İncil'e oldukça keyfi ve sistemsiz şekilde atıflarda bulunduğu ve bu yüzden de bu İncil'e has gerçek bağlamının tam olarak ortaya konulamadığı belirtilmektedir. Ebionitler İncili muhtemelen II. yüzyıldan IV. yüzyıla kadar geçen süreçte Akdeniz Havzası'ndaki bazı bölgelerde kullanılmıştır. Bu İncil, pek az tanınan bir inanç akımı olarak Yahudi-Hıristiyanlığı'nın içyapısına ilişkin önemli çıkarımlar yapmaya olanak tanımaktadır. Bu bağlamda söz konusu İncil'i kullanmış olması muhtemel görülen Ebionit (veya başka bir

---

[190] Çeşitli açılardan bk. Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition*, s. 41; Bart D. Ehrman-Zlatko Plese, *The Apocryphal Gospels: Texts and Translations*, New York: Oxford University Press, 2011, ss. 201 vd; Bart D. Ehrman, *Lost Scriptures; Books That Did Not Make It Into The New Testament*, Oxford University Press, 2003, s. 9; Aynı yazar, *Lost Christianities*, s. 103; Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha*, ss. 154-160; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 125; Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, s. 83.

Hıristiyan) grubun örneğin Yahudi kurban merasimlerini reddetmiş olması veya kristolojik açıdan bakireden doğuma inanmaksızın ahir zaman peygamberi inancı taşımaları, onları II. yüzyılın ikinci yarısında Irenaeus tarafından tanımlanan öteki Ebionit grup ya da gruplardan ayırmaktadır. Buna karşın tarihsel süreçte farklı kollara ayrılmış olsalar bile, Ebionitler ismiyle tanınan İsa cemaat(ler)inin Tanrı'ya ve İsa'ya dair merkezi teolojik konularda müşterek kanaatler paylaştıkları da belirtilmelidir.[191]

Mısır'da yaşayan Yahudi-Hıristiyan bir topluluk tarafından II. yüzyıldan itibaren kullanılmış olabileceği tahmin edilen ve kilise yazarlarınca bizzat ismen zikredilen "İbranilere Göre İncil" de (Εὐαγγέλιον κατὰ Ἑβραίους) günümüzde kayıptır. Bu İncil'in aslında neredeyse mevcut Matta İncili kadar uzun bir metne sahip olduğu düşünülmektedir. Fakat tıpkı diğer emsalleri gibi, İbranilere Göre İncil de ancak kilise yazarları tarafından bu İncil'den yapılan alıntılar sayesinde ve yalnızca kimi pasajları itibariyle ortaya çıkarılabilmiş durumdadır. Bu çerçevede söz konusu bu İncil'in, vaftizi ve dirilişi rivayetleri de dâhil olmak üzere İsa'nın yaşamını konu ettiği sanılmaktadır. İncil'de karşımıza çıkan teolojik düşüncelerin ise Yahudi-Hıristiyan "bilgelik (hikmet)" teolojisi tarafından şekillendirildiği ifade edilmektedir. İncilin hangi dilde yazıldığı meselesi uzmanlar arasında tartışmalıdır. Yine de genel olarak II. yüzyılın erken tarihlerinde ve Yunanca dilinde derlenmiş olabileceği tahmin edilmektedir. İbranilere Göre İncil'e atıf yapanlar daha ziyade Mısırlı kilise yazarları olmuştur. Origenes, Didymos ve Clement gibi meşhur kilise babaları, derlenmesinden yaklaşık elli yıl kadar sonraki tarihlerden itibaren söz konusu böyle bir İncil'den bahis etmişlerdir. Böylece söz konusu İncil'in Mısır'daki bir cemaat veya cemaatler tarafından kullanılmış olması büyük bir olasılık kesbetmektedir.[192]

---

191 Söz konusu İncil metnine dair detaylar için bk. Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha,* s. 166 vd; Ehrman-Plese, *The Apocryphal Gospels,* ss. 210 vd; Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, s. 83; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 127; Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition,* ss. 41; Ehrman, *Lost Scriptures*, ss. 12-13; Howard, "The Gospel of the Ebionites", s. 4034.

192 Bruce M. Metzger, *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development*

(2). Yahudi-Hıristiyan İncil Geleneğinde İsa ve Öğretileri

Yahudi-Hıristiyan İncil geleneğinin mevcut pasajlarına bakıldığında, metinlerin bugün bilinmeyen pasajları da dâhil olmak üzere genel karakteri hakkında sınırlı bazı fikirler edinmek mümkündür. Nitekim buradan hareketle İsa ve öğretilerine ilişkin birtakım çıkarımlar da yapılabilir. Bu cümleden olmak üzere, söz konusu İncil geleneğinde İsa'nın göreve başlaması süreci Yahya bahsiyle beraber gündeme taşınmıştır. Epiphanius'un Ebionitler İncili'ne atfen verdiği bir pasaja göre (*Panarion*, 30:13.6), παῖς Ζαχαρίου καὶ Ἐλισάβετ, "Zekeriya ve Elizabet'in oğlu" olarak tanıtılan Yahya, Herodes'in kral, Kaifas'ın ise yüksek rahip olduğu bir dönemde insanları vaftiz etmek suretiyle meşhur olmuştur. Ebionitler İncili ile İbranilere Göre İncil'den yapılan alıntılara bakılırsa, bizzat İsa da Yahya tarafından vaftiz edilmiştir ve bunun hemen sonrasında Kutsal Ruh bir güvercin şeklinde İsa'ya inmiştir.[193] Bazı araştırmacılara göre Kutsal Ruh, Yahudi-Hıristiyan İncil geleneğinde "bilgelik" kavramını temsil etmektedir. Bu bağlamda İsa, Kutsal Ruh tarafından desteklendiğini ifade etmiştir. Zira İsa'yı saçından tutan Kutsal Ruh, onu Tabor Dağı'na getirmiştir. İsa, Kutsal Ruh'u almış olması sebebiyle özel bir statüyü haiz görülmüştür. Ancak bu Ruh'a sahip olan herkesin "Oğul" tabir edilmesi de mümkündür. Nitekim İsa da kendisine verilen özel görevler sebebiyle "Oğul" olmuştur.[194]

Bu İnciller, yine müşterek şekilde, İsa'nın mucizeler gösterip çeşitli hastalıkları iyileştirdiği[195] ve ayrıca şekilci anlayışı bir kenara bırakıp ruhsal ve manevî boyutu önplâna alan bazı öğretiler telkin ettiği görüşünde

and Significance, Oxford: Clarendon Press, 1989, s. 169; Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition*, s. 39; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 15-16; Ehrman-Plese, *The Apocryphal Gospels*, ss. 216 vd; Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, s. 83.

193 Jerome, *Against the Pelagians*, 3. 2; Epiphanius, *Panarion*, 30. 13. 3-8; Jerome, *Commentary on Isaiah*, 11. 1-3; Ehrman, *Lost Scriptures*, ss. 11, 13, 16; Sarıkçıoğlu, *Apokrif İnciller*, ss. 111, 117, 119; Edwards, *The Hebrew Gospel*, ss. 276-277; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 160.

194 Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition*, s. 39.

195 Jerome, *Commentary on Matthew*, 12, 13; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 10; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 111-112.

birleşmişlerdir. Buna göre insanlardan bağışlayıcı[196] ve paylaşımcı olup fakirleri gözetmeleri[197] beklenmekte, kardeşlerini sevmeleri[198], alçak gönüllülüğü bırakmamaları ve kalp kırmamaları[199] istenmektedir. Bununla beraber Ebionitler İncili'nde geçtiği belirtilen bir kayıt İsa'nın ağzından ἦλθον καταλῦσαι τὰς θυσίας ("kurban merasimlerini kaldırmaya geldim") şeklinde ilginç bir ifade nakletmektedir.[200] Bu cümle oldukça dikkat çekicidir, zira İsa'nın Yahudiler arasında büyük önemi bulunan geleneksel kurban törenlerine karşı bir duruş sergilediğini öne sürmektedir.

İsa'nın Yahudi Yasası'nın önemli bir ritüeli olan kurban merasimlerini kaldırdığı iddiası, Ebionitler İncili tarafından İsa'ya Yasa'yı bazı açılardan veya belirli ölçülerde güncelleme yetkisi verildiğini göstermektedir. Söz konusu bu iddiayı önemsemek gerekir, çünkü erken yüzyılları temsil eden başka bazı Yahudi-Hıristiyan metinleri de aynı iddiayı satırlarına taşımışlardır. Örneğin Batı'da *Pseudo-Clementines Literature* ismiyle tanınan koleksiyonun üç ayrı pasajında İsa'nın kurbanı kaldırdığı iddiası yinelenmektedir.[201] Öte yandan Epiphanius, (*Panarion* 28:1.4'te) Nasranîlerin de geleneksel kurban kesme ritüelini reddettiklerini vurgulamaktadır. Hatta aynı yazarın aynı kitabına göre (19:3.6), Elkesaitler tabir edilen başka bir Yahudi-Hıristiyan topluluk da kurbanı reddetmiştir.[202] Buradan anlaşılan, Yahudi-Hıristiyan İncil geleneğinde (i) İsa'ya Musa Yasası'nı güncelleme (veya yorumlama) yetkisinin verildiği, (ii) onun da bu yetkiyle geleneksel kurban törenlerini ortadan kaldırdığıdır.

Geleneksel Hıristiyan düşüncesi, İsa'yı tanrısal οὐσία'da (varlık/asli

---

196 Jerome, *Against the Pelagians*, 3. 2; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 11; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 112; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha,* s. 161.

197 Origen, *Commentary on Matthew*, 15. 14; Ehrman, *Lost Scriptures,* s. 10; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 112; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha,* s. 161.

198 Jerome, *Commentary on Ephesians*, 5. 4; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 16; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 120; J. R. Edwards, *The Hebrew Gospel*, s. 277.

199 Jerome, *Commentary on Ezekiel*, 18. 7; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 16; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 120.

200 Epiphanius, *Panarion*, 30. 14. 4-5; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 14; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 118.

201 *Homilies*, 3: 56. 4; *Recognitions*, 1: 37 ve 39.

202 Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition,* s. 75.

gerçeklik) mevcut üç ὑπόστασις'ten (bireysel gerçeklik) birisi (ikincisi) olarak tanımlayan teslisçi Hıristiyanlık anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayış İsa'nın yaratılmayıp başlangıçtan beri Tanrı'nın yegâne oğlu olduğunu (μονογενής), onun ilahî bir söz (λόγος) olduğunu, Tanrı'dan sudur ettiğini ve Tanrı ile aynı özü paylaştığını (ὁμοούσιος) öne sürmektedir. Hıristiyanlığın οἰκουμενικός (evrensel) nitelikteki ilk kilise meclisi olan Nikaia (İznik) Konsili'nde bu husus bu şekliyle karara bağlanmıştır. Aynı konsilde, bunun aksini düşünmek veya söylemek aforoz sebebi olarak gösterilmiştir.[203] Özetle Hıristiyan teolojisinin temel düşüncesi, İsa'yı tanrısal varlığı oluşturan üç öğeden biri olarak görmektedir. Başka bir deyişle, İsa ana akım Hıristiyanlık geleneğinde "tanrısal" olarak tanımlanmıştır. Ancak Yahudi-Hıristiyan karakterli İncil geleneğinde karşımıza çıkan kristolojik düşüncenin teslisçi anlayıştan belirgin şekilde ayrıldığı anlaşılmaktadır. Epiphanius, bu bağlamda Ebionitler İncili'nin bir cümlesini şu şekilde vermektedir:

> Onlar (Ebionitler), onun (İsa'nın) Tanrı'dan, Baba'dan olmadığını (Tanrı ile aynı özü taşımadığını), büyük meleklerden birisi (ἕνα τῶν ἀρχαγγέλων) gibi yaratıldığını (söylerler).[204]

Yukarıdaki pasajda İsa'nın ἕνα τῶν ἀρχαγγέλων ("büyük meleklerden birisi") olarak yaratıldığı iddiası, araştırmacılardan bazısına göre erken yüzyıllardan itibaren λόγος (İlahi Kelam/Söz) olarak görülen İsa'nın varlığını hem kronolojik hem de ontolojik olarak yaratılış öncesine kadar götürmektedir. Zira Yahudi teoloji literatüründe tıpkı büyük melekler gibi İlahi Kelam da dünyanın yaratılışında Tanrı'nın rehberi (σύμβουλος) olarak görülmüş ve onun yine tıpkı büyük melekler gibi yaratılış buyruğunun başlıca vekillerinden olduğu düşünülmüştür.[205]

Bununla beraber, Epiphanius'un bahsine konu teşkil eden Ebionit grubun teolojik tasavvurundaki kristolojik yaklaşım, ana akım Hıristiyanlığın İsa'ya ilişkin ὁμοούσιος (aynı öz) ve μονογενής (yegâne oğul)

---

203 "The Nicene Creed", *NPNF*, C.7, s. 1136.

204 Epiphanius, *Panarion*, 30. 14. 4; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 14; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 118; Edwards, *The Hebrew Gospel*, s. 277.

205 Piotr Ashwin-Siejkowski, *Clement of Alexandria on Trial: The Evidence of "Heresy" from Photius' Bibliotheca*, Leiden-Boston: Brill, 2010, ss. 82-83.

tanımlamalarıyla tezat da oluşturmaktadır. Zira Epiphanius'un Ebionitlere atfen yukarıda verdiği cümle, söz konusu İncil geleneğinde Tanrı ile İsa'nın ontolojik açıdan ayrı varlıklar olarak görüldüğüne ve İsa'nın Tanrı tarafından sonradan yaratıldığına işaret etmektedir. J.A.B. Jongeneel'in ifadesiyle, Ebionitler İncili İsa'nın başlangıçtan beri var olduğunu ve bakireden doğumu anlatımını içermemiştir. Dahası, bu İncil (Pavlus tarafından öne sürülen) kefaret ölümü iddiasını da reddetmiştir.[206] Buradan hareketle, Yahudi-Hıristiyan karakterli geleneğin kristolojik açıdan resmî Hıristiyanlık doktrininin dışında kaldığı açıktır. İsa'nın Ebionitler tarafından yalnızca bir "beşer" şeklinde tanımlandığı da kilise yazarlarının kayıtlarından kesin şekilde bilinmektedir. Nitekim bu konuyu "Zeyil" bölümünde detaylı şekilde anlatacağım.

Yahudi-Hıristiyan İncillerinin mevcut fragmanlarına göre, İsa hem Musa Yasası'nı hem de Kitab-ı Mukaddes peygamberlerini kesin şekilde onaylamaktadır. Çünkü İsa, ebedî hayatı yaşayabilmek için yapılacak yegâne işi Musa Yasası'nın ve Kitab-ı Mukaddes peygamberlerinin tavsiyelerini yerine getirmek olarak göstermektedir. Şimdi, *şu anlatı*ya dikkatle bakalım:

> O zaman iki zenginden biri ona (şöyle) dedi: "Üstat, ebedî hayatı yaşayabilmem için nasıl bir hayırlı iş yapayım?" (İsa) ona (şöyle) dedi: "(Musa) Yasası(nı) ve Peygamberler(in tavsiyelerini) yerine getir be adam!" O zaman o da cevap verdi: "Onu yaptım." İsa ona (şöyle) dedi: "Öyleyse git ve bütün sahip olduğun şeyleri sat ve fakirlere dağıt ve sonra bana gel ve beni takip et!" O zaman zengin başını kaşımaya başladı ve bu söz onun hoşuna gitmemiş ve hiç anlamamıştı. Ve Üstat ona (şöyle) dedi: "Yasayı ve peygamberlerin tavsiyelerini yerine getirdiğini nasıl söylersin? Bak, Yasa'da şöyle yazılıdır: 'Yakınlarını kendin gibi sevmelisin.' Ve bak, senin pek çok kardeşin, (senin gibi) İbrahim Oğlu pisliğe batmış, kaskatı kesilmiş ve açlıktan ölüyorlar ve senin evin ise birçok malla dolu, onlara oradan hiçbir şey gelmiyor."[207]

---

206 Jan A. B. Jongeneel, *Jesus Christ in World History: His Presence and Representation in Cyclical and Linear Settings*, Frankfurt, 2009, s. 86.

207 Origen, *Commentary on Matthew*, 15. 14; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 10; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 112 (Yukarıdaki tercüme bu eserden verilmiştir);

Bu pasajda ebedî kurtuluşa erişmek için Musa Yasası'na ve Kitab-ı Mukaddes peygamberlerinin tavsiyelerine uyulması gerektiği bizzat İsa'nın ağzından nakledilmektedir. Dikkat edilirse, İsa, zengin adamın kendisine yönelttiği soruya Yahudi kutsal yazılarından alıntılar yaparak cevap vermektedir. Zengin adam ise Yasa'ya uygun şeyler yaptığını söylemesine rağmen Yasa'yı yeterince ve samimi şekilde uygulamadığı gerekçesiyle İsa tarafından eleştirilmektedir. Bu aşamada bir husus büyük önem taşımaktadır: Yahudi-Hıristiyan İncil ve inanç geleneğinin resmî Hıristiyanlık çerçevesinin dışında bulunduğu bir kez daha gün yüzüne çıkmaktadır. Çünkü resmî Hıristiyanlık, bir sonraki bölümde çok daha detaylı şekilde görüleceği üzere, klasik dört İncil metninde de geçen aksi yöndeki birçok rivayete rağmen, İsa'nın gelişiyle birlikte Musa Yasası'nın kaldırdığı iddiasını öne sürmektedir. Yine, kiliseye göre kurtuluşun yolu da (İsa tarafından yukarıda söylendiği gibi) Musa'nın ve peygamberlerin tavsiyelerini yerine getirmek değil, fakat İsa'nın "kurtarıcı" ve "göksel" bir Mesih olarak "aslî günah doktrini" çerçevesinde oynadığı farz edilen kozmik boyuttaki role iman etmektir.[208] Bu doktrini ve bu bağlamda İsa'ya biçilen rolü de daha sonra detaylı şekilde ele alacağım. İkincisi, "giriş" bölümünde de belirtildiği üzere, kilise için İsa'nın sözleri veya davranışları tarih boyunca hiçbir zaman birinci derecede önem taşımamıştır. Nitekim yukarıdaki örnek bu gerçeğe de dolaylı yoldan dikkat çekmektedir.

Yahudi-Hıristiyan İncil geleneği İsa'nın "öğretmen" olarak konumunu bilhassa vurgulamaktadır. Çünkü İsa, Kitab-ı Mukaddes'in sözlerini o devrin Yahudi âlimlerini şaşırtan bir yetkinlikle açıklamakta ve yorumlamaktadır.[209] Aynı bağlamda İsa Yahudi'dir; Yahudi öğrencilere sahiptir, İsrailoğulları kavminin ıslahı işi ile iştigal etmiştir, onların Musa Yasası'ndan sapma olarak gördüğü "şekilci" yaklaşımlarını eleştirmiştir, kendisi ile birlikte olan öğrencilerinden İsrail'e şahit

---

Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha*, s. 161. Ayrıca, krş. Matta, 19: 16-24; Markos, 10: 17-25; Luka, 18: 18-25. Klijn, *Jewish-Christian Gospel Tradition*, ss. 57-60'da söz konusu bu pasajın değerlendirmesi yapılmıştır.

208 Örneğin bk. Romalılar, 6: 14; 2. Korintliler, 3: 6-17; Efesliler, 2: 14-16; Ayrıca bk. Ignatius, *Epistle to the Ephesians*, IX.

209 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 113.

olmalarını istemiştir.[210] İsa, dönemin Yahudi ibadethanelerinde zaman geçirmiş ve Musa Yasası'nı yorumlayış biçimleri yüzünden Yahudi din adamları sınıfıyla ve Yahudilerin kanaat önderleriyle mücadele etmiştir.[211] Bütün bu verilerden anlaşılan, Yahudi-Hıristiyan İncil geleneğinin İsa'yı kendi ırkının çizgileriyle resmettiğidir. Başka bir deyişle İsa, yeni bir din tesisi amaçlayan ve evrensel hedefler güden bir şahsiyetten ziyade, Yahudi inancı bünyesinde faaliyet gösteren birisidir.

Son olarak başka bir önemli noktayı da vurgulamak gerekir: Anlaşıldığı kadarıyla Yahudi-Hıristiyan İncil geleneğinde İsa, peygamber olarak karşımızdadır. (Yun. προφήτης *prophētēs*, Hieronymus'un eserinde Lat. *propheta*). Zira İsa, Kutsal Ruh ile takdis edilmenin peygamberlik işareti olduğunu söylemektedir.[212] Nitekim İsa'nın Kutsal Ruh tarafından takdis edildiği bu İncillerin müşterek kanaatidir. Hatta İsa bu takdisin sonrasında peygamberlerin hata yapabileceklerini de belirtmektedir.

2. Mısır Merkezli Bazı İncillerde İsa ve Öğretileri

"Apokrif" İnciller başlığı altında büyük önem taşıyan bir külliyat Mısır merkezlidir. Antik*çağ* ve Geç Antikçağ'da eski Mısır sahasındaki bazı Hıristiyan topluluklar tarafından kullanıldıkları anlaşılan kimi İnciller, İsa'nın kimliği veya öğretileri hakkında birtakım iddialar taşımışlardır. Modern araştırmacılara göre bu bağlamdaki İnciller arasında en çok, 1945 yılına kadar ismi dışında hakkında pek bir bilgi bulunmayan "Thomas İncili" (Ἐυαγγέλιον τοῦ Θωμά, *Euangelio tou Thoma*) önem taşımaktadır. 1945'te keşfedilen ve bilim dünyasında "Nag Hammadi Literatürü" diye bilinen külliyatın en kıymetli parçalarından sayılan Thomas İncili, Hıristiyanlık geleneğinde İsa'nın önemli havarilerinden birisi olarak gösterilen, hatta bazı rivayetlerde "İsa'nın ikiz kardeşi" diye tanıtılan Didymos Iudas Thomas tarafından yazıldığı ve İsa'ya ait gizli bazı öğretileri ifşa ettiği iddiasını taşımaktadır.

---

[210] Epiphanius, *Panarion*, 2. 13. 2-3; Ehrman, *Lost Scriptures*, ss. 13-14; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 117-118.

[211] Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 113.

[212] Jerome, *Against the Pelagians*, 3. 2; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 11; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 112.

(1). Thomas İncili

Thomas İncili iki farklı şekilde, (i) Yunanca fragmanlar halinde ve (ii) Kıbti dilinde bütün bir metin olarak, muhafaza edilmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bazı analizler Yunanca fragmanların 200 yılı civarına ait olduğunu göstermektedir. Kıbtice metnin ise IV. yüzyıl ortalarını temsil ettiği düşünülmektedir. Bu çerçevede Thomas İncili'nin Suriye'de Yunanca kullanılarak kaleme alındığı ve yine Suriye'deki Antakya'da Yahudi-Hıristiyan bir cemaat tarafından üretildiği savı kabul görmektedir.[213] Başka bir deyişle Thomas İncili'nin II. yüzyılda (veya kimi uzmanlarca söylendiği şekilde 100-140 yılları arasında bir zamanda) Yunanca kullanılarak kaleme alındığı ve bunun sonrasındaki bir dönemde de Kıbti diline tercüme edildiği anlaşılmaktadır.

Thomas İncili birçok araştırmacıya göre İsa ve öğretileri hakkındaki en önemli bilgi kaynaklarından birisidir. Hatta bu İncil uzmanların kimisi tarafından "Beşinci İncil" tabir edilmektedir. Bu durumun başlıca sebebi şudur: Thomas İncili başından sonuna kadar İsa'nın sözlerini/deyişlerini (*logion*) içeren bir koleksiyondur. İsa'ya atfedilen 114 *logion*dan oluşmaktadır. Nitekim bu koleksiyonun tarihsel İsa'nın gerçekten ne öğrettiği sorusuna Yeni Ahit metinlerinden daha doğru veya daha yakın cevaplar verdiği bazılarınca öne sürülmektedir. Bunun da ötesinde, her ne kadar Thomas İncili'nin Sinoptik İncillere dayanılarak kaleme alındığı yönünde birtakım görüşler ileri sürülmüş ise de, bu İncil'in aslında daha ziyade İsa'ya ilişkin o zamanlar dolaşmakta olan sözlü rivayetleri kayıt altına aldığı, yani bu rivayetlere dayandığı fikri daha yaygındır.[214] Yani birçok uzmana göre Thomas İncili bağımsız bir geleneği temsil etmektedir. Kimi araştırmacılar ise Thomas

---

[213] Richard Valantasis, *The Gospel of Thomas*, London: Routledge, 1997, ss. 3-4.

[214] Çeşitli açılardan krş. Barrera, *The Jewish Bible and the Christian Bible*, s. 248; Ehrman-Plese, *The Apocryphal Gospels*, ss. 303 vd (Yunanca fragmanlar 337 vd.); P. Pokorný, *From the Gospel to the Gospels: History, Theology and Impact of the Biblical Term 'Euangelion'*, Berlin-Boston: Walter de Gruyter, 2013, s. 86; Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, s. 200 (Thomas İncili'nin Yahudi-Hıristiyan İncillerinden birisine dayanılarak yazılmış olabileceği yönündeki düşünceleri dile getirir); Aydın, *Tarihsel İsa*, 2015, ss. 70-71; Ehrman, *Jesus*, s. 77 (Thomas İncili yazarının Sinoptik İncilleri kullanmadığı yönündeki kanaatini paylaşır).

İncili'nin tarihsel İsa hakkındaki hakikatlere "kanonik" İncillere kıyasla daha yakın bir perspektif sunabilmesini, onun üzerinde var olduğu düşünülen gnostik perdenin kaldırılması şartına bağlı görmüşlerdir.[215]

Thomas İncili keşfedilmesinden bugüne kadar araştırmacılardan büyük ilgi görmüştür. Bu durum doğal olarak söz konusu İncil'e ilişkin birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda önplana çıkan bir tartışma, İncil metninde yazar olarak takdim edilen Didymos Iudas Thomas'ın bazı Hıristiyan geleneklerinde "İsa'nın ikiz kardeşi" olarak tanımlanmasıdır. Gündemi bundan daha fazla meşgul eden diğer tartışmalar ise Thomas İncili'nin gerçekten de genellikle kabul edildiği şekilde gnostik bir karakter taşıyıp taşımadığı meselesi ile bu İncil'in başka İncil gelenekleriyle arasında ne gibi bağlantılar kurulabileceği konusu olmuştur.

Mevcut bazı kanıtlardan hareketle, İsa'ya ikiz kardeş atfeden anlayışın Doğu Süryani Hıristiyanlığı'na has bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir. Yuhanna İncili'nin 14:22 pasajında, "Yahuda –İskaryot değil- ona, 'Ey Efendim, nasıl olur da kendini dünyaya göstermeyip bize göstereceksin' diye sordu" şeklinde bir cümle geçmektedir. Ancak söz konusu bu cümle eski Süryanice varyantlarda "Yahuda –İskaryot değil- ifadesi yerine "Thomas" ve "Iudas Thomas" ifadelerini içermiştir. Başka bir deyişle, Yuhanna İncili'ni Süryani diliyle yazan müellifler veya editörler, Luka 6:16 ve *İşler* 1:13'te zikredilen Iudas'ı (yani Iudas (Yahuda) İskaryot'u değil de Ἰούδας Ἰακώβου, Yakup'un oğlu Iudas'ı) veya Markos 6:3'te İsa'nın kardeşlerinden birisi olarak ismi geçen Iudas'ı (Yahuda), Thomas ile özdeşleştirmişlerdir (Fakat aslında Iudas Thomas şeklinde bir ikili ismin Yeni Ahit'te veya Batı Hristiyanlık geleneğinde bulunmadığı da belirtilmektedir). Öte yandan, söz konusu bu Iudas Thomas isminin

---

[215] Farklı açılardan bk. Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha,* ss. 110-114; Pokorný, *From the Gospel to the Gospels,* ss. 86-88; Powell, *Jesus as a Figure in History,* s. 44; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 129; Ehrman, *Jesus*, ss. 71-77; Eisenman, *James, The Brother of Jesus,* s. 75; Gowler, "The Quest for the Historical Jesus: An Overview", 19. Bölüm; Jenkins, *Hidden Gospels*, s. 4; François Bovon, *New Testament and Christian Apocrypha*, Collected Studies II, ed. Glenn E. Synder, Tübingen: Mohr Siebeck 2009, s. 163 vd. (Bu son yazar Thomas İncili'ni Luka ile karşılaştırarak analiz etmektedir).

Aday Doktrini isimli Süryanice kaynakta,[216] büyük Süryani yazar Efrem'in *İnanç Üzerine Vaazlar*'ında (7:11.3) ve ayrıca *Thomas'ın İşleri* isimli (yine orijinalinde muhtemelen *Süryanice* yazılmış) eserde (31 ve 39) aynen bu *şekliyle* geçtiği vurgulanmaktadır. "Thomas" kelimesinin Aramicedeki "ikiz" sözcüğünün transliterasyonu olduğu bu aşamada hatırlatılmalıdır.[217] Yani Süryani geleneğindeki Iudas Thomas kullanımında "Iudas" şahıs ismi, "Thoma(s)" ise Iudas'a verilen ikiz unvanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu anlatımdan anlaşılan, Thomas İncili'nin yazarına ilişkin özdeşleştirme neredeyse kesin olarak eski Süryani geleneğiyle bağlantılıdır. Çünkü burada Yuhanna 14:22'de zikredilen havari, Iudas Thomas olarak belirmektedir. Ancak muhtemelen bu Iudas'ın İsa'ya ihanet ettiği öne sürülen Iudas'tan (yani Yahuda İskaryot'tan) ayrılması amacıyla, onun Aramicede "ikiz" anlamına gelen "Toma(s)" lakabıyla beraber anıldığı anlaşılmaktadır. Δίδυμος, *Didymos* ise "ikiz" kelimesinin Yunanca karşılığıdır.[218]

Thomas isimli havarinin Doğu Hıristiyanlığı'nda önemli bir figür olduğu bilinmektedir. Havari Thomas, Süryani geleneğinde Edessa (Şanlıurfa), Suriye ve Hindistan gibi Süryani Hıristiyanlığı açısından büyük önem taşıyan merkezlerin Hıristiyanlaştırılması noktasında karşımıza çıkan başlıca figürdür. Çünkü Thomas'a atfedilen misyonerlik seyahatlerinin bu açıdan belirleyici olduğuna inanılmaktadır. Bu bağlamda Hindistan'da kimi Hıristiyan cemaatlerin kendilerini "Thomas Hıristiyanları" diye tanımladıkları ve kendi inançlarını Thomas'a kadar götürdükleri bilinmektedir. Önde gelen Süryani yazar Bar ʿEbroyo (ö. 1286), Thomas'ı "doğunun ilk papası" şeklinde tanımlamıştır. Böylece Thomas'ın Süryani Hıristiyanlığı açısından gerçek bir otorite kabul edildiği görülmektedir.[219]

---

216 Eusebius, *Hist. Eccl.*, 1: 13. 10 ve ayrıca *Doctrine of Addai*, 5.

217 Söz konusu bu anlatım için bk. Risto Uro, *Thomas: Seeking the Historical Context of the Gospel of Thomas*, Londra-New York: T&T Clark, 2003, s. 10.

218 April D. DeConick, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, New York: T-T Clark, 2006, ss. 44-45.

219 Glenn W. Most, *Doubting Thomas*, Harvard University Press, 2007, ss. 98-99.

Buna karşın İsa'nın ikiz kardeşe sahip olabileceği anlayışı aslında klasik Hıristiyan düşüncesine çok yabancıdır. Çünkü kilise Meryem'in hamile kaldıktan sonra bile bekâretini koruduğu inancını benimsemiştir. Diğer bir ifadeyle, İsa dünyevi bir babası olmaksızın Meryem'in yegâne oğludur. Bu yüzden de bir ikiz kardeşin İsa ile beraber Meryem'in rahminde bir arada bulunduğu iddiası Hıristiyanlar açısından kabul edilemez bir şeydir. Hıristiyan geleneğine göre yalnızca bir tane "Tanrı Oğlu" bulunmaktadır. Meryem'in İsa dışında başka bir çocuğa sahip olduğu iddiasına hiçbir şekilde yer yoktur.[220] Peki, ama durum böyleyken Süryani geleneğinde İsa'ya nasıl olmuş da ikiz kardeş atfedilmiştir?

Yeni Ahit ve erken Hıristiyanlık dönemi uzmanı B. D. Ehrman, erken dönemin Süryanice metinlerinden bu soruya doğrudan bir yanıt getirmenin mümkün olmadığını söylemektedir. Ancak Ehrman, erken dönem pagan dünyasından hareketle bu duruma muhtemel bir açıklama zemini bulunabileceğine inanmaktadır. Ehrman, bu çerçevede pagan dünyada ölümlü birinin oğlu ile bir tanrının oğlunun ikiz kardeş olabileceklerine dair kanıtlar sunmaktadır. Söz gelimi Yunan mitolojisinde Herakles (Herkül) ile onun ikiz kardeşi olan ölümlü Iphikles'in durumu buna örnek teşkil etmektedir. Mitolojiye göre Herakles, tanrı Zeus'un Alkemen isimli kadından doğan oğludur. Herakles'in ikiz kardeşi Iphikles ise aynı kadının ölümlü bir adam (ve aynı zamanda kocası) olan Amphitryon'dan oğludur. Buradan hareketle Ehrman, kesin bir hükme varmamakla beraber, antik dönemde Süryanice kullanan Hıristiyanların bu gibi mitolojik anlatıları bilip bilmedikleri sorusunu ve bu anlatılar ile İsa-Iudas ikiz kardeşliği açısından paralellik kurulup kurulamayacağı meselesini gündeme getirmektedir. Başka bir deyişle belki de Suriye bölgesindeki bazı Hıristiyanlara göre ikiz kardeşlerden Iudas, Meryem'in nişanlısı olarak bilinen Yusuf'un oğludur. İsa ise "Tanrı Oğlu" olarak biyolojik bir babası olmaksızın Meryem'den dünyaya gelmiştir.[221]

220 Bruce Fraser MacDonald, *The Thomas Book: Near Death, a Quest and a New Gospel by the Twin Brother of Jesus*, Durham: Eloquent Books, 2009, s. 39.

221 Ehrman, *The New Testament*, s. 186.

Thomas İncili'nden yansıyan temel karakter ve metnin yapısıyla ilgili tartışmalar 1950'li yıllarda başlamıştır. Daha önce de belirtildiği üzere, bazı uzmanlar bu İncil'de İsa'nın ağzından nakledilen cümlelerin Yeni Ahit metinlerine göre daha eski gelenekleri temsil ettiğini düşünmüşlerdir. Bu yüzden de yazarın veya muhtemel editörün bu İncil metnini sözlü rivayetlere dayanarak oluşturduğu öne sürülmüştür. Diğer bir grup araştırmacı ise Thomas İncili'nin bağımsız sözlü rivayetler esas alınarak derlendiği kabulüne itiraz etmişlerdir. Nitekim Thomas İncili'nin bilhassa Sinoptik İnciller ile olan benzerlikleri ve farklılıkları meselesi bu çerçevede ön plana çıkmıştır ve bu muhtemel bağlantılar Thomas İncili'nin gnostik bir eğilime sahip olduğu iddiasıyla açıklanmak istenmiştir.[222] Peki, ama gnostik Hıristiyanların inancı nedir? Ehrman bu soruya Thomas İncili özelinde yanıt getirmektedir.

Buna göre, Nag Hammadi'de keşfedilen metinlerin büyük çoğunluğu dinsel konulara ilişkindir ve araştırmacılar bu metinleri gnostisizm şemsiyesi altında ele almış ve değerlendirmişlerdir. Gnostik Hıristiyanlar kendi içlerinde farklı yorumlara sahip olabilmişlerdir. Fakat bunların birçoğu, içinde yaşadığımız maddi dünyanın en iyi ihtimalle kötü ve berbat bir yer, fakat bunun da ötesinde şer ve günahkâr bir diyar olduğuna inanmışlardır. Bu durum kozmik bir gelişmenin neticesinde ortaya çıkmıştır. Burada yaşayan ruhsal varlıklar (yani insanların ruhları) maddi dünyada sıkışmış ve hapsedilmişlerdir. İnsanların çoğu bedenin maddi dünyasına hapsolmuşlardır, yine de şeylerin hakikatini anlamaktan mahrum kalmışlardır. Bu yüzden de insanlar ayılması gereken sarhoşlar gibidir. Gerçekte, iman bu dünyadan gelmez, fakat ilahi bir âlem olarak yukarıdan gelir. Dolayısıyla insan ruhu sadece ve sadece gerçek doğayı ve kökeni fark edebilirse bu dünyadan kaçabilir ve ebedi evindeki kutsal varlığına dönebilir. Başka bir deyişle kurtuluş, "bilgiye" sahip olmakla mümkündür. Bu "bilgi" için kullanılan Yunanca kelime *gnōsis*tir. Yani "gnostik" demek, "bilen" demektir. Peki, ama kurtuluş için gerekli bilgi nasıl elde edilecektir? Hıristiyan

---

[222] Nicholas Perrin, *Thomas and Tatian: The Relationship Between the Gospel of Thomas and the Diatessaron*, Leiden: Brill, 2002, ss. 1-2. Ayrıca bk. Ehrman, Lost Christianities, ss. 55-58.

gnostik metinlerinde İsa, göksel âlemden gelen ve kurtuluş için gerekli bilgiyi ifşa edendir. Buradan hareketle İsa'ya atfedilen sözlerin bir koleksiyonu olan Thomas İncili'nin, İsa'nın getireceği kurtuluşa ilişkin gnostik bir iskelete yerleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.[223] Zira Thomas İncili'ne göre kurtuluş, İsa'nın "gizli" sözlerini doğru şekilde yorumlayanlara gelecektir. Yani İsa'nın sözleri açık değil gizlidir ve ebedi yaşamın yolu da bunların doğru şekilde yorumlanmasından geçmektedir (*logion* 1).[224]

Buna karşın Thomas İncili'nin gnostik bir karakter yansıttığı şeklindeki kabule karşı da itirazlar yükselmektedir. Bu itirazların başlıca gerekçesi, Thomas İncili'ni gnostik bir perspektiften okumanın, aslında gnostik bağlam taşıyamayan bir metne gnostisizm ithal etmek anlamına geldiğidir. Keşfedilmesinden sonraki süreçte Thomas İncili üzerine yapılan çalışmaları değerlendiren A.D. DeConick, aslında 1950'li yıllarda bu İncil ile enkratizm[225] arasında yakın bir ilgi kurulduğunu belirtmektedir. Ona göre, Thomas İncili'nin gnostik bir bağlam taşıdığı savı 1960'lı yıllarda öne sürülmüştür. DeConick, bunun, Thomas İncili'nin gnostik karakter taşıdığı kabul edilen Nag Hammadi külliyatına ait olmasından kaynaklandığına inanmaktadır. Hâlbuki DeConick, örneğin gnostik yazılarda büyük yer tutan *Sophia* motifine yer vermemesi veya söz gelimi teolojik bir düalizm anlayışı yansıtmaması gibi argümanlardan yola çıkarak, Thomas İncili'nin gnostik karakter taşıdığı iddiasına şüpheyle bakılması gerektiğini düşünmektedir.[226]

Bununla beraber Thomas İncili ile başka bazı İncil gelenekleri arasında ilişki kurmaya yönelik teşebbüsler de eksik olmamıştır. Kimi araştırmacılar Thomas İncili'nin kayıp Q İncili'yle[227] veya *Diatessaron*'la

---

223 Ehrman, *Lost Christianities*, ss. 59-64.

224 Ehrman, *Lost Christianities*, s. 58.

225 Süryani Hıristiyan geleneğinde bilhassa II. yüzyılda yaygın bir akım olup, fakirliği, evlilikten uzak durmayı, etten ve şaraptan sakınmayı tavsiye eden bir Hıristiyanlık görüşü şeklinde tanımlanmaktadır.

226 April D. DeConick, *Seek to See Him: Ascent and Vision Mysticism in the Gospel of Thomas*, Leiden: Brill, 1996, ss. 1-25.

227 Q İncili bilim dünyasında tartışmalı bir kaynaktır. Bazı araştırmacılar böyle bir İncilin varlığını bile tartışsa da, diğer birçoğuna göre bu yazılı bir metindir

olan yakın ilgisine dikkat çekmişlerdir. Söz konusu ikinci görüşe göre, Thomas İncili M.S. 175 yılı civarında Tatianus tarafından derlendiği kabul edilen ve *Diatessaron* ismiyle tanınan karma İncil metniyle yakın bir ilişki ve bağlantı içindedir.[228] Burada Thomas İncili'nin *Diatessaron*'a dayanılarak kaleme alındığı veya bunun tam aksine *Diatessaron*'un Thomas İncili esas alınarak yazıldığı kabilinden karşıt önermelerle karşılaşılmaktadır. Başka bir öneri ise her ikisinin de müşterek bir kaynağı kullanmış olduklarıdır.[229]

Araştırmacılardan bazıları ise Thomas İncili'nin Yahudi-Hıristiyan karakterli bir İncil metnine dayanılarak yazıldığı düşüncesini gündeme getirmişlerdir. P. Luomanen, bu görüşün çok fazla taraftar bulmadığını söylemektedir. Ancak yine de en azından her iki gelenek arasındaki benzerliğe de bu sayede dikkat çekilmiştir. Nitekim Luomanen'e göre, Thomas İncili ile Yahudi-Hıristiyan İncil geleneği arasında şu benzerlikler bulunmaktadır: (i) Thomas İncili'ndeki bazı *logion*lar Yahudi-Hıristiyan İncil fragmanlarıyla paraleldir. (ii) Hem Thomas İncili hem de Yahudi Hıristiyan İncil fragmanları Batı ve Doğu (*Diatessaron* da dâhil) metin geleneğini içermişlerdir. (iii) Thomas İncili'nde karşımıza çıkan birçok *logion* Semitik bir kökene dayanmaktadır. (iv) Hem Thomas İncili'nde hem de Yahudi-Hıristiyan İncil fragmanlarında (İsa'nın kardeşi) Yakup en önde gelen şahsiyettir. (v) Thomas İncili'nde Yahudi dinsel uygulamaları bahis konusu edilmektedir ve bu da muhtemel bağlantıya işaret etmektedir.[230]

Bilim dünyasında konuya ilişkin bundan sonra yapılacak çalışmalar metinlerin ve geleneklerin antik dünyada nasıl yayılıp sahiplenildiği hususuna dair daha fazla açıklama yapma olanağı tanıyacaktır. Ancak

---

ve belki de İsa'nın bir öğrencisi tarafından tutulan notları içermektedir. Q İncili'nin mevcut İncillerden daha eski ve güvenilir olduğu, nitekim İncillerde mevcut en güvenilir materyalin de buradan geldiği kanaati yaygındır. Bk. Powell, *Jesus as a Figure in History*, s. 38.

228 Detaylar için bk. Perrin, *Thomas and Tatian.*

229 William L. Petersen, "The Diatessaron of Tatian", *The Text of the New Testament in Contemporary Research: Essays on the Status Quaestionis*, ed. B. D. Ehrman-M. W. Holmes, Michigan: Grand Rapids, 1995, ss. 83-84.

230 Luomanen, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, s. 200.

L. Haygood'un ifadesiyle, Nag Hammadi keşfinin sağladığı büyük katkı erken dönem Hıristiyanlığı hakkındaki bilgi ve anlayışları daha da derinleştirmiştir. Haygood'a göre, Thomas İncili'ni esas alan cemaat Hıristiyanlığın öteki merkezlerinden çok farklıdır. Zira Thomas İncili erken Hıristiyanlıkta açıkça bağımsız bir inanç topluluğuna tanıklık etmektedir ve yine erken kilisedeki çeşitliliğin başlıca göstergesi olarak karşımızda durmaktadır.[231]

(2). Mısır Merkezli Diğer Bazı İnciller

"Egerton Papirusu 2" ismiyle bilinen ve fragmanlar halinde elde olan bir elyazması, Hıristiyanlık geleneğinde "kanonik" sayılmayan bir İncil içermektedir. Bu, 1935'te yayımlanmadan önce hakkında hiçbir şey bilinmeyen bir İncil'dir. Çünkü hiçbir antik kaynak böyle bir İncil'den bahsetmemiştir. Söz konusu fragmanlar bir papirüs koleksiyonu içinde keşfedilmiş ve Britanya Müzesi tarafından satın alınmıştır. İncil'in geldiği yer Mısır'dır ve muhtemelen 150 yılı civarını temsil etmektedir.[232]

Egerton Papirusu 2'ye önem kazandıran başlıca olgu, onun çok erken bir dönemde kaleme alınmış olmasından gelmektedir. Metin, kimilerine göre "kanonik" İncillerden önce, bazılarına göre ise daha sonra derlenmiştir. Bu bağlamda, Egerton Papirüsü 2'nin "kanonik" İnciller ile olan ilişkisi veya muhtemel bağlantısı tartışılmaktadır. Mevcut fragmanlar ise İsa'nın söz ve davranışlarına ilişkin dört ayrı öyküyü içermişlerdir.[233]

---

231 Lisa Haygood, The Battle to Authenticate 'The Gospel of Thomas'", *Lux: A Journal of Transdisciplinary Writing and Research from Claremont Graduate University*, 3: 1, 2013, s. 12.

232 Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 29; Ayrıca çeşitli bağlamlarda bk. Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 128; Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha*, s. 96; Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, s. 105; Stanley E. Porter, "Early Apocryphal Gospels and the New Testament Text", *The Early Text of the New Testament*, ed. Charles E. Hill & Michael J. Kruger, Oxford University Press, 2012, ss. 355-356 (Bu makalede, Egerton Papirusu 2'nin "kanonik" İnciller ile yakın ilişki içinde bulunduğu düşüncesi ön plandadır).

233 Ehrman, *Lost Christianities*, ss. 49-50.

Bununla beraber, Mısır merkezli İnciller arasında Thomas İncili'nin ardından büyük önem atfedilen diğer iki İncil Petros ve Filip İncilleri'dir.

a. Petros İncili

İsmen çok eski tarihlerden itibaren bilinen,[234] fakat metnine ait fragmanlar ancak XIX. yüzyıl sonlarında Mısır'da keşfedilen bir İncil, bizzat metinde yer alan bir iddiaya göre İsa'nın başhavarisi olduğu bilinen Petros tarafından yazılmıştır. Petros İncili (κατὰ Πέτρον εὐαγγέλιον, kata Petron euangelion), İsa'nın yaşamının son bölümüne ve ölümü sonrasına odaklanmaktadır. Bu İncilin de erken sayılabilecek bir dönemde; II. yüzyıl başlarında veya aynı yüzyılın ikinci yarısında derlenmiş olabileceği düşünülmektedir.[235]

Petros, Hıristiyan geleneğinde İsa'nın on iki havarisinden biri ve bunların lideridir.[236] Misyonu sırasında İsa'nın yanında hazır bulunmuştur. Onun öğretilerini bizzat kendi ağzından dinlemiştir. Bu yüzden de Hıristiyanlık tarihinde yer tutmuş son derece önemli bir figürdür. IV. yüzyılın birinci yarısında yazan kilise tarihçisi Eusebios, erken Hıristiyanlıkta Petros'a atfedilen altı tane çalışmadan bahsetmiştir. Bunlar, iki *Mektup*, bir İncil, bir apokaliptik metin, bir *İşler* Kitabı ile bir de *Vaaz*'dır. Eusebios'a göre, söz konusu birinci *Mektup* otantiktir, yani Petros'a aittir. İkinci *Mektup*'un durumu şüphelidir. Eusebios, sözü geçen diğer metinlerin kanon dışı olduklarına inanmaktadır. Bu bağlamda Petros İncili de Eusebios'a göre "sapkın" bir kökene sahiptir. Nitekim Eusebios'un bütün bu yargıları kilisenin o zamanki genel kanaatine dayanmaktadır.[237]

---

234 Eusebius, *Hist. Eccl.*, 6. 12. 1-6.

235 Çeşitli açılardan bk. Porter, "Early Apocryphal Gospels and the New Testament Text", s. 352; Powell, *Jesus as a Figure in History,* ss. 45-46; Ehrman, *Lost Scriptures,* ss. 31-32; Ehrman-Plese, *The Apocryphal Gospels,* ss. 371 vd; Metzger, *The Canon of the New Testament*, ss. 171-174.

236 Detaylar için bk. Timothy Wiarda, *Peter in the Gospels,* Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.

237 Henry Barclay Swete, *The Apocryphal Gospel of St. Peter*, New York: Cosimo, 2007, s. ix.

Erken yüzyıllarda Origenes, Didymos, Hieronymus veya Theodoretos gibi kilise yazarlarının şu veya bu vesileyle Petros İncili'nden bahsettikleri görülmektedir. Ancak bu İncil'den söz eden en erken kayıt, II. yüzyıl sonlarında görev yapan Antakya başpiskoposu Serapion'a atfen Eusebios'un eserinde karşımıza çıkmaktadır. Eusebios'a göre, Serapion, περί τοῦ λεγομένου Κατά Πέτρον Εὐαγγελίου (*Petros'a Atfedilen Müjde/İncil Üzerine*) isimli bir risale kaleme almıştı. Petros'a atfedilen bu İncil bunun sonrasında, 1886'da bir grup Fransız arkeolog tarafından Mısır'daki Ahmim'de keşfedilene kadar, yüzlerce yıl boyunca kayıp bir İncil olarak kalmıştır.[238] J.R. Harris, bu Fransız arkeologların ilk planda ne bulduklarını fark edemediklerini söylemektedir.[239] Ancak kısa süre sonra sözü geçen bu Ahmim fragmanlarının Petros İncili'nin metnini de içerdiği anlaşılmıştır.

Petros İncili'nin Ahmim fragmanları İsa'nın Kral Herodes tarafından mahkûm edilmesiyle başlamış, çarmıha gerilme, defin ve diriliş öyküsüyle sürmüştür. Söz konusu İncilin anlatımı bazı açılardan Yeni Ahit İncillerine paraleldir, fakat detaylarda birçok uyuşmazlık da göze çarpmaktadır. Mesela Yeni Ahit İncil metinlerine göre İsa'yı ölüm cezasına çarptıran Roma valisi Pilatus'tur. Petros İncili'nde ise bu rol, Yahudi Kral Herodes'e verilmiştir. Yeni Ahit İncillerinde İsa'yı çarmıha gerenler Romalı askerlerdir. Burada ise bu sorumluluk Yahudiler'e atfen nakledilmiştir.[240]

Yeni Ahit İncil metinleri ile Petros İncili arasındaki bu farklar, araştırmacıların bazısına göre Petros İncili'nin II. yüzyılda kaleme alındığına dair iyi bir kanıttır. Zira bu hipoteze göre, İsa'nın katli hadisesinden Romalı valiyi veya askerleri aklayıp suçu doğrudan Yahudilere yükleyen katı Yahudi karşıtı anlayış bu yüzyılı temsil etmektedir. Öte yandan söz konusu İncil'de İsa'nın iki suçlunun arasında çarmıha gerildiği, fakat hiç

238 Timothy P. Henderson, *The Gospel of Peter and Early Christian Apologetics*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2011, s. 5. Ayrıca bk. Ehrman, *Lost Christianities*, ss. 14-17.

239 J. Rendel Harris, *The Newly-Recovered Gospel of t. Peter with a Full Account of the Same*, Eugene, Oregon: Wipf-Stock, 2006, s. 17.

240 Henderson, *The Gospel of Peter*, s. 16.

acı duymamış gibi vefat ettiği de öne sürülmüştür. İsa'nın acı duymamış gibi öldüğü iddiası ise doketik bir tanımlama olarak görülmektedir. Zira doketiklerin İsa'nın bir bedene sahip bulunmadığına, onun sadece bir görüm olduğuna inandıkları bilinmektedir. Dolayısıyla Petros İncili doketik görüşlü bir yazara ait olmalıdır.[241]

b. Filip İncili

Tıpkı Thomas İncili gibi Nag Hammadi kütüphanesinde yer alan (ve dolayısıyla 1945'te keşfedilen) başka bir İncil de "Filip İncili" adını taşımaktadır. Bu İncil'in gnostik eğilimli bir dinî tasavvura sahip olduğu anlaşılan yazarı, İsa'ya atfen naklettiği anlaşılması gerçekten güç birtakım öğretilerden ziyade, kendi gnostik düşüncelerini oldukça kopuk bir üslupla ve herhangi bir kronoloji konseptini dikkate almaksızın propaganda etmiş gibidir. Nitekim İncil'in anonim yazarına göre, hakikat bilgisine (*gnōsis*) ulaşanlar ölmeyeceklerdir. İncil'e ait Kıbti dilindeki yegâne yazmanın IV. yüzyıldan günümüze intikal ettiği sanılmaktadır. Metnin ise daha önceki dönemin kaynaklarına dayanılarak III. yüzyılda Yunanca lisanında derlendiği ileri sürülmektedir.[242]

Filip, muhtemelen önceleri Vaftizci Yahya'nın bir öğrencisidir ve sonradan İsa'nın havarilerinden birisi olmuştur. Matta (10:3) ve Luka (6:14) İncilleri onun ismini havariler arasında beşinci sırada saymışlardır (ayrıca krş. Markos, 3:18). Bu durum Filip'in erken Hıristiyanlıkta tıpkı Yakup, Petros veya Yuhanna gibi bir otorite olduğu anlamını taşımaktadır ve sonradan yazılmış anonim bir İncil'in de ona atfedilmesi bu yüzden son derece doğaldır.

Nag Hammadi'de bulunan metinlerin birçoğu Yunanca orijinal nüshaların Kıbtice tercümeleridir.[243] Bu durum Filip İncili açısından da geçerlidir. Çünkü III. veya IV. yüzyılda Yunanca yazılmış olan Filip İncili, eski bir yegâne yazma dışında tamamen kayıptır. Nitekim bu

---

241 Ehrman, *Lost Christianities*, ss. 17-18.

242 Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 38; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 131. Petros İncili'nin tarihsel bir belge olarak değeri açısından özellikle bk. Ehrman, *Jesus*, s. 67.

243 Jean-Yves Leloup, *The Gospel of Philip: Jesus, Mary Magdalene and the Gnōsis of Sacred Union*, Seiten; Verlag: Inner Traditions, 2014, sunum kısmı.

yazma da Kıbtice bir tercümeyi içermektedir. Bununla birlikte, Filip İncili bilinen diğer İncillerden oldukça farklıdır. Bu İncil ne "kanonik" İncillerde olduğu gibi bir öykü, ne de Thomas İncili'nde karşımıza çıktığı şekilde sözlerden oluşan bir koleksiyondur. Filip İncili, bunun yerine çeşitli konuların ruhsal ve kutsal boyutlarını önplana almış ve bağlantısız ve çoğunlukla tutarsız şekilde sunum yapmıştır.[244] S. Davies, A.P. Smith'in konuya ilişkin bir eserine yazdığı önsözde Filip İncili'nin bu yönünü şu sözlerle tasvir etmektedir:

> Filip İncili'nin yazarı, görünümlerin arkasında ve altında yatan sırlar, gizlilik ve gizem tarafından büyülenmiştir. Filip İncili dünyanın, dünyanın ötesindeki ve dâhilindeki *aiōn*un[245], İsa'nın sözlerinin ve gnostik Hıristiyan kilisesine ait kutsal dilin anlamını aramaktadır. Bu İncil'deki birçok pasaj, kelimeler, kelimelerin saklı anlamları, mesellerin alegorik önemi ve ilahi isimlerin gücü hakkındadır.[246]

Filip İncili o zamanlar kendisini "Hıristiyan" olarak tanımlayan bir topluluk veya topluluklara ait bir metindir. Nitekim İncil, Mesih'ten, onun kozmik ve enkarnasyona ilişkin eylemlerinden ve insanlığın kurtuluşu düşüncesinden söz etmektedir. Ancak daha önce de sözü geçtiği üzere metinde retorik, mantıksal veya tematik bir devamlılık bulunmamaktadır.[247] Bunun da ötesinde, bu İncil'in gnostik bir bağlam yansıttığı kesindir. Zira Filip İncili'nin yazarı bilhassa İsa'ya atfettiği enigmatik karakterli sözleri gnostik bir perspektiften yorumlamaktadır. W.W. Isenberg bu durumu, "içeriği, alışılmamış düzeni ve sergilediği yazınsal tür itibariyle Filip İncili muhtemelen Hıristiyan

---

244 Martha Lee Turner, *The Gospel According to Philip: The Sources and Coherence of an Early Christian Collection*, Leiden-New York-Köln: Brill, 1996, ss. 1-2.

245 *Aiōn* (Lat. *aeon*): Yun. "ebedi âlem". Gnostik mitolojilerde *aeon*lar, Tanrılık kavramından ortaya çıkan ve *pleroma*'da bulunan varlıklardır. Taşıdıkları isimler ise Pistis ("sadakat", "itimat") veya Sophia (bilgelik) örneğinde olduğu gibi ruhsal veya akılsal nitelemeyi simgelemektedir. Bk. Andrew Phillip Smith, *A Dictionary of Gnosticism*, Wheaton, Illinois: Theosophical Publishing, 2009, s. 9.

246 Andrew Phillip Smith (terc.-açıklama), Stevan Davies (önsöz kısmı), *The Gospel of Philip: Annotated-Explained*, Woodstock: Vermont, 2005, s. ix.

247 Turner, *The Gospel According to Philip*, ss. 2-11.

gnostik kutsal dinsel yönergesinden yapılan seçmelerin bir koleksiyondur" şeklinde açıklamaktadır.[248]

Bazı araştırmacılar buradan hareketle Filip İncili'ni erken yüzyılların önde gelen gnostik kilise babası Valentinus (ö. 160) ve onun fikirlerini taşıyan *Hakikat İncili*[249] ile bağlantılı görmüşlerdir.[250] Diğer bazısı Valentinusçu öğelerin genellemesinin yanıltıcı olduğu düşüncesinden hareketle Filip İncili'ndeki vaftiz kabilinden ayinsel uygulamaların Valentinusçu anlayıştan ayrı bir bağlam taşıdığını düşünmüşlerdir.[251] Bazı uzmanlar Filip İncili'nin Yeni Ahit İncil metinleriyle ilişkisini sorgulamışlar ve bu konuda bir hüküm verebilmek için Filip İncili'nin Eski Ahit ile olan ilişkisine önem verilmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir.[252] Kimileri ise Filip İncili'nin bazı açılardan Thomas ve Meryem İncilleri ile olan benzerliklerini dile getirmişlerdir.[253] Bununla birlikte, hakkında yapılan çalışmalara karşın Filip İncili'nde karşımıza çıkan öğelerin henüz tam manasıyla deşifre edilemediği ve layıkıyla incelenemediği hususu da belirtilmektedir.[254]

(3). Mısır Merkezli İncillerde İsa ve Öğretileri

Petros İncili, İsa'nın yaşamının son bölümüne, onun çarmıha gerilişine ve dirilişi sürecine odaklanmıştır. Bu çerçevede Petros İncili öncelikle İsa'nın öldürüldüğü savını barındırmaktadır. Ancak bu anlatımda ismi her ne kadar zikredilmiş ise de Romalıların Yahudiye bölgesi valisi

---

248 Wesley W. Isenberg, "The Gospel of Philip", *The Nag Hammadi Library in English*, ed. J. M. Robinson, Brill: Leiden-New York-Köln, 1996, s. 139-141.

249 Irenaeus, *Adv. Haer*., 3. 11. 9.

250 Robert M. Grant, "Two Gnostic Gospel", *Journal of Biblical Literature*, 79: 1, 1960, s. 6.

251 Elaine Pagels, "Ritual in the Gospel of Philip", *Nag Hammadi Library After Fifty Years: Proceedings of the 1995 Society of Biblical Literature Commemoration*, ed. J. D. Turner-A. McGuire, Leiden: Brill, 1997, ss. 280-291.

252 Eric Segelberg, "The Gospel of Philip and the New Testament" *The New Testament and Gnōsis: Essays in Honour of Robert McL. Wilson*, ed. A. H. B. Logan-A. J. M. Wedderburn, Londra-New York: T-T Clark, 2004, s. 204.

253 Grant, "Two Gnostic Gospels", s. 5.

254 Turner, The Gospel According to Philip, s. 1.

Pontius Pilatus'a doğrudan bir rol verilmemiştir. Zira Petros İncili'nin yazarı, bunun yerine İsa'nın katli hadisesinden Yahudi Kral Herodes'i sorumlu tutmuştur. Buna göre Herodes tarafından Fısıh Bayramı arifesinde Yahudi ahaliye teslim edilmiş olan İsa, halk tarafından çarmıha gerilerek öldürülmüştür.[255]

Öyleyse Petros İncili'nin yazarı İsa'nın ölümüyle Yahudiler arasında doğrudan bir ilgi bulunduğuna inanmaktadır. Bu yüzden de onun bu anlatımı İsa'nın öldürülmesi hakkında önceki bölümlerde sözü geçen Yahudi rivayetlerine bazı açılardan daha yakındır. Başka bir deyişle, Petros İncili –tıpkı kimi Yahudi rivayetlerinde olduğu gibi- İsa'nın öldürülmesiyle Romalılar arasında doğrudan bir bağlantı kurmamıştır. Yeni Ahit metinleri ise –bir sonraki bölümde de görüleceği üzere- İsa'nın öldürülmesini Pontius Pilatus'un emri üzerinden Romalı askerlerin bir işi olarak göstermektedir. Bu yüzden, birçok araştırmacı İsa'nın infazı hakkında Petros İncili'nde verilen açıklamanın bağımsız bir geleneği temsil edip etmediği konusunu tartışmaktadır.[256]

Diğer taraftan Petros İncili, Yeni Ahit de dâhil olmak üzere çeşitli kaynaklar tarafından İsa'ya atfedilen ὁ βασιλεὺς τοῦ 'Ισραήλ (İsrail'in Kralı), τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ (Tanrı'nın Oğlu) ve σωτὴρ (kurtarıcı) gibi bazı sıfatları, onu katlettiği rivayet edilen Yahudi halkın ağzından İsa'ya nispet ederek zikretmektedir. Ancak Petros İncili'nde İsa'ya atfen kullanılan başlıca kristolojik tanımlama ὁ Κύριος (Rab/Efendi) biçiminde karşımıza çıkmaktadır.[257]

ὁ Κύριος (Rab/Efendi) tanımlaması Petros İncili'nde on üç kez İsa için kullanılmaktadır. Fakat bu ifadeyi Petros İncili özelinde incelemenin zorluğuna da dikkat çekilmektedir. Çünkü Pavlusçu geleneğin (krş. Filipliler, 2:11) aksine, burada bu tabirin iman ikrarına yönelik bir anlam

---

255 "The Gospel of Peter", 3-11; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 32; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller* s. 174; Kısa değerlendirme için Bovon, *New Testament and Christian Apocrypha,* s. 293 vd; Pokorný, *From the Gospel to the Gospels,* s. 99.

256 Örneğin bk. Paul Foster, *The Gospel of Peter: Introduction, Critical Edition and Commentary*, Leiden-Boston: Brill, 2010, ss. 119-147.

257 Bütün bu tanımlama biçimlerini bir sonraki bölümde Yeni Ahit özelinde daha detaylı şekilde ele alıp inceleyeceğiz.

taşımadığı belirtilmektedir. Diğer taraftan, yine Pavlusçu geleneğin aksine (krş. Romalılar, 1:7), Petros İncili'nde söz konusu tabir Baba Tanrı karşısında İsa'nın kristolojik pozisyonunu tanımlayan bir mana yansıtmamaktadır. Petros İncili'nde τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ (Tanrı Oğlu) ifadesinin İsa'ya atfen dört defa geçtiği, ancak bunların hiçbirisinde İsa'nın ağzından kendisine atfen değil de başkalarının ağz*ından* İsa'ya atfen kullanıldığı vurgulanmaktadır. ὁ βασιλεὺς τοῦ 'Ισραήλ (İsrail'in Kralı) ifadesi ise Petros İncili'nde iki defa İsa'yı tanımlamaktadır.[258]

İsa, Egerton Papirüsü 2'de Yahudiler (veya onların bir kısmı) tarafından reddedilen bir şahsiyet olarak resmedilmektedir. İsa, kendisine iman etmedikleri anlaşılan Yahudilerle geçen bir diyaloğunda; Kitab-ı Mukaddes'i kastederek, önceki kutsal yazıların aslında kendisine tanıklık ettiğini söylemektedir. Bu sırada Musa ile kendisi arasındaki yakınlığa dikkat çeken İsa, kendisiyle mücadeleye kalkışan Yahudilerin bizzat Musa tarafından Tanrı'ya şikâyet edileceklerini dile getirmektedir. Yahudiler ise İsa'ya cevaben Musa'nın Tanrı ile konuştuğunu bildiklerini, hâlbuki onun nereden geldiğinin bilinmediğini söylemişlerdir. Bunun üzerine İsa, Musa'ya inananların kendisine de inanması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü İsa'ya göre, Musa vaktiyle Yahudilerin atalarını "gelecek kişinin" kendisi olduğu konusunda bilgilendirmiştir.[259]

İsa ile Yahudiler arasında geçen bu konuşmada önplâna çıkan bazı konuları özellikle vurgulamak gerekir. Burada İsa bir kez daha Yahudiler ile mücadele halinde resmedilmektedir. İsa, konuşması sırasında Kitab-ı Mukaddes'in metnine müracaat etmekte ve kendisine Musa'dan tanıklık getirmeye çalışmaktadır. Bu yüzden Egerton Papirüsü 2'nin mevcut parçalarına dayanılarak, İsa'nın Musa'ya veya onun sözlerine itiraz etmediği, hatta Musa tarafından çizilmiş bir yolda ilerlediği anlaşılmaktadır. Buna göre İsa vaktiyle Musa tarafından (geleceği) bildirilmiş (olandır), onu reddedenler doğrudan Musa tarafından Tanrı'ya şikâyet edileceklerdir. Ayrıca İsa'yı reddeden

---

[258] Foster, *The Gospel of Peter*, ss. 147-157.

[259] *Papyrus Egerton 2: The Unknown Gospel*, 1; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 30; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 271; Ayrıca bk. Evans, *Jesus and His Contemporaries*, ss. 31-32; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 98.

Yahudilerin İsa'ya karşı çıkışları, onun Musa'yı veya Yasa'yı geçersiz kılmaya çalıştığı yönünde herhangi bir boyut da yansıtmamaktadır.

İsa'nın gelenekçi Yahudiler ile mücadelesi Thomas İncili'nin de başlıca temaları arasındadır. Söz konusu bu İncil'e göre, İsa öncelikle Yahudilik içinde yer alan Ferisilik mezhebi mensuplarını ve din hukukçularını eleştirmektedir. Onları, "hikmet anahtarlarını saklamakla" suçlamaktadır.[260] İsa'yı reddeden Yahudiler ise bu yüzden onu denemek ve bu şekilde tuzağa düşürmek istemişlerdir. Nitekim İsa'nın Tanrı'dan geldiği ve evvelki peygamberlerden daha büyük delil ve mucizeler gösterdiği iddiası Egerton Papirusu 2'de de Yahudilerin ağzından nakledilmektedir.[261]

Bu çerçevede İsa, hem Thomas İncili'nde hem de Egerton Papirüsü 2'de "öğretmen" kimliği ile karşımıza çıkmaktadır. Zira Musa'yı ve öğretilerini onaylayan ve Musa vasıtasıyla gönderilen emirlere itaat edilmesini nasihat eden İsa, Yahudi kutsal yazılarındaki öteki peygamberlerden alıntılar yapan "bilge" bir "üstat" olarak belirmektedir.[262] İsa, söz gelimi Yahudi geleneğinde büyük önemi haiz Şabat'a (σάββατον) gerçek manasıyla ve belirli bir şuur içerisinde riayeti öğütlemektedir.[263] İsa'nın söz konusu İncillere göre Yahudi bir çevrede büyüyerek Yahudi inancı üzerine vaazlar verdiği bir kez daha vurgulanmalıdır. Nitekim İsa, hem kendi şahsiyeti hem de vaaz ettiği öğretiler ile Musa Yasası arasında doğrudan ilgi kurmaktadır.

Thomas İncili'ne göre İsa'ya ait mesajın temel konusu "göklerin hükümranlığı" kavramı özelinde kendisini belli etmektedir.[264] Thomas

---

260 Ehrman, *Lost Scriptures*, ss. 23, 27; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 164, 171.

261 *Papyrus Egerton 2: The Unknown Gospel*, 3; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 30; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 272; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 98-99.

262 *Papyrus Egerton 2: The Unknown Gospel*, 2; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 30; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 272; İsa'nın hikmet dolu bir öğretmen olduğu iddiası yönünden krş. *The Coptic Gospel of Thomas*, 1; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 20; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 158; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 98-99.

263 *The Coptic Gospel of Thomas*, 27; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 22; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 121; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 162.

264 *The Coptic Gospel of Thomas*, 3, 20, 54; Ehrman, *Lost Scriptures*, ss. 20, 22; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 159, 161; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 117, 120.

İncili yazarının bu açıklaması, şüphesiz İsa tarafından vaaz edilen öğretilerin monoteist karakterini ifşa etmektedir. Ancak söz konusu bu tanımlama, başka bazı açılardan da araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Zira Thomas İncili'nin yazarı, söz gelimi 54. *logion*da, her ne kadar Matta (5:3) ve Luka (6:20) İncilleri ile paralel bir anlatım yapmış ise de, Luka'nın βασιλεία τοῦ θεοῦ ("Tanrı'nın hükümranlığı") ifadesi yerine Matta'nın yazarıyla paralel şekilde βασιλεία τῶν οὐρανῶν ("göklerin hükümranlığı") ifadesini tercih etmiştir.[265] Bu olgu Sinoptik İnciller ile Thomas İncili arasındaki muhtemel ilişki ağının ne denli karmaşık bir yapı taşıdığını gözler önüne sermektedir. Çünkü Thomas İncili yazarı, burada, bir taraftan Sinoptik İncil metinlerine paralel bir anlatım yapmakta, ancak bir diğer taraftan iki Sinoptik İncil yazarı arasında ancak birisi tarafından tutulan yola paralel bir yol izlemektedir. Belki de Sinoptik İncilleri ve Thomas İncilini kaleme alan yazarlar müşterek bazı rivayet geleneklerinden hareket etmişlerdir. Ancak her iki geleneğin birbirlerinden bağımsız olduklarını gösteren kanıtlar da bulunmaktadır ve bu durum bilhassa Thomas İncili'nin kristolojik bağlamında kendisini göstermektedir. Zira Thomas İncili, İsa hakkında Yeni Ahit İncil metinlerinden bilinen çok önemli bazı sıfatları zikretmemiştir. Örneğin, İsa burada hiçbir zaman "Mesih" olarak tanımlanmamıştır. Bir sonraki bölümde de görüleceği üzere, Yeni Ahit İncil metinlerinde birçok defa geçen "insanoğlu" tanımlaması Thomas İncili'nde sadece bir kez geçmiştir ve bunun da kime atfen kullanıldığı kesin değildir. Thomas İncili, İsa'yı hiçbir zaman "Rab" şeklinde tanımlamamıştır. "Tanrı Oğlu" tabiri ise yalnızca bir defa zikredilmiştir.[266] Ancak İsa'nın ağzından nakledilen bu ifade, İsa'ya ilahi boyut atfeden bir bağlam içinde geçmemektedir. Dolayısıyla Thomas İncili'nin en azından kristolojik bağlamda Yeni Ahit İncil metinlerinden bağımsız bir geleneği temsil ettiği ve İsa'nın burada monoteist hassasiyeti daha fazla önplana çıkarırken resmedildiği anlaşılmaktadır.[267]

---

265 Tartışmanın detayları için bk. Mark Goodacre, *Thomas and the Gospels: The Case for Thomas's Familiarity with the Synoptics*, Michigan: Grand Rapids, 2012, ss. 50-52.

266 James D. G. Dunn, *Neither Jew Nor Greek: Christianity in the Making*, C. 3, Michigan: Grand Rapids, 2015, s. 319.

267 Aşağıda da görüleceği üzere bunun istisnaları ile de karşılaşılmaktadır.

Durumun böyle olduğuna dair başka kanıtlar da göstermek mümkündür. Thomas İncili'ne göre İsa öğrencilere sahiptir, bu öğrencilerden (kendisine değil) yalnızca Tanrı'ya kulluk etmelerini istemiştir. Onlara, kendisine sadece tilmiz olmalarını tavsiye etmiştir.[268] Buradan anlaşılan, Thomas İncili'nde mevcut bazı rivayet geleneklerinin İsa'yı Tanrı'dan farklı bir beşer olarak yansıttığıdır. İsa, Thomas İncili'nde (muhtemelen) kendisini "insanoğlu" şeklinde tanımlamaktadır. İnsanlardan sadece Tanrı'ya güvenmelerini istemektedir.[269] Bunun da ötesinde, Tanrı'nın bir kadından doğmasının imkânsızlığı da bizzat İsa tarafından aynı İncil'de dile getirilmektedir.[270] Söz konusu *logion* şöyledir: "İsa dedi ki, 'kadından doğmayanı görürseniz yüzüstü yere kapanın ve O'na tapının, çünkü O, sizin Babanızdır'".

Burada İsa'nın "Baba" olarak tabir ettiği Tanrı'yı "kadından doğmayan" şeklinde tanımladığı görülmektedir. Söz konusu logionu yorumlayan bazı araştırmacılar, İsa'nın bu ifadesini Kitab-ı Mukaddes'in Eyüp bölümündeki kimi kısımlarla paralel addetmişlerdir. Zira Eyüp 14:1'de, "insanı kadın doğurur" denilmekte, 15:14'de ise "insan gerçekten temiz olabilir mi, kadından doğan biri doğru olabilir mi'" sorusu sorulmaktadır. Yahudi geleneğinde ise Musa'nın yükselişinin bazı melekler tarafından onun "kadından doğmuş olması" gerekçe gösterilerek istenmediği yönünde bir rivayet bulunduğu belirtilmektedir. Buradan hareketle Kitab-ı Mukaddes ve Yahudi geleneğinde "kadından doğan" tabirinin insanlara, onların içinde bulundukları geçici koşullara ve eksik yönlerine işaret ettiği söylenebilir.[271] Bunun anlamı ise şudur: İsa, yukarıdaki cümlesiyle "kadından doğan" insanları "kadından doğmayan"Tanrı'dan kesin

---

268 *The Coptic Gospel of Thomas*, 15, 19; Ehrman, *Lost Scriptures*, ss. 21-22; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 161; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 119-120.

269 *The Coptic Gospel of Thomas*, 36, 74, 86; Ehrman, *Lost Scriptures*, ss. 23, 26; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 163, 168, 170; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 123, 127.

270 *The Coptic Gospel of Thomas*, 15; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 21; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 161; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 119.

271 DeConick, *Seek to See Him*, s. 100. Ayrıca bk. Aynı yazar, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, Londra-New York: T-T Clark, 2006, s. 93.

surette ayırmaktadır. Elbette buraya kendisi de dâhildir, zira İsa da bizzat kadından doğmuştur. Başka bir deyişle İsa böylece kendisinin "beşer", yani "insan" olduğunu dile getirmiş olmaktadır.

Thomas İncili'nde İsa, Tanrı'nın kelamını taşıyıp ilettiğini ima etmektedir.[272] Buradan hareketle İsa'nın kendisi hakkında "elçilik" iddiasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu iddia, İsa'nın aynı İncil metninde muhafaza edilen başka bazı sözlerinden de yansımaktadır: "Hiçbir peygamber (προφήτης) kendi memleketinde kabul (δεκτός) görmez.[273]

Thomas İncili büyük önem taşıyan başka bir konuya daha dikkat çekmektedir. Zira bu İncil'den yansıyan rivayete göre, İsa davasının asıl sahipleri onun yaşamı sırasında kendisine yoldaş ettiği öğrencileridir. İsa, Thomas İncili'nde bu durumu açıkça belirtmektedir, öğrencilerinden sürekli tedbirli olmalarını istemektedir. Bunun sebebi şudur: İsa'nın davasını kendisine mâl etmek isteyecek kötü niyetli bazı insanlar ortaya çıkacaktır ve onlara karşı hazırlıklı olunması büyük bir zarurettir.[274] Aynı bağlamda, kendisinden sonra İsa'nın davasını yürütme görevi ve tilmizlere önderlik yapma yetkisi bizzat İsa'nın ağzından sadık ve adil Yakup'a tevdi edilmiştir.[275] Thomas İncili'nde geçen bu rivayetin, İsa'nın ölümü sonrasında "hikmeti kendinden menkul" iddialarla ortaya çıkıp İsa davasını sahiplenmek isteyecek şahıslara mesaj niteliği taşıması çok muhtemeldir.

Thomas İncili'nin yazarı, "yalan söylememek" ve "nefret ettikleri şeylerden kaçınmak" gibi öğütlerin İsa tarafından öğrencilerine verildiği düşüncesindedir.[276] Thomas İncili'nden İsa'nın öğrencilerinin oruç

---

272 *The Coptic Gospel of Thomas*, 61, 79; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 26; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 168, 170; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 125, 127.

273 *The Coptic Gospel of Thomas*, 31; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 23; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 163; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 122.

274 *The Coptic Gospel of Thomas*, 21; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 22; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 161-162; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 120.

275 *The Coptic Gospel of Thomas*, 12; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 21; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 160; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 119.

276 *The Coptic Gospel of Thomas*, 6; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 20; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 159; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 118.

tuttukları, dua ettikleri ve sadaka verdikleri anlaşılmaktadır.[277] Yine İsa'nın cennete inandığı ve öğrencilerine cenneti vaat ettiği aynı metinden görülmektedir.[278]

Thomas İncili'nde geçen bazı pasajlarda İsa aklın kullanılması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Doğruya ve iyiye yönelmek gerektiğini bilhassa belirtmektedir.[279] Müminlere birlik olmaları çağrısı yapan İsa, onlardan birbirlerini sevmelerini ve kimseyi yargılamamalarını istemektedir.[280] Ona göre, dünyaya haddinden fazla bağlanmak ve dünya dirliği için kaygılanmak yersizdir.[281] Hatta Thomas İncili, İsa'nın dünyadan vazgeçmek gerektiği kanaatine sahip olduğu görüşündedir.[282] Nitekim İsa'nın dünyayı ve maddiyatı küçümsediği rivayet edilmektedir.[283] Ayrıca İsa'nın faize ve haksız kazanca da karşı olduğu Thomas İncili'nin metninden hareketle öne sürülebilir.[284]

Bununla beraber Thomas İncili'nde karşımıza çıkan başka bazı rivayetler İsa hakkında nispeten farklı bir sunum yapmaktadır. Bu yüzden bazı konularda çelişki durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durum belki Thomas İncili yazarının sözlü ve (belki yazılı) kaynaklarında yer alan çelişkili rivayetleri aynı anda bir arada sunmasının bir sonucu, belki de

---

277 *The Coptic Gospel of Thomas*, 6; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 20; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 159; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 118.

278 *The Coptic Gospel of Thomas*, 19; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 22; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 161; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 120.

279 *The Coptic Gospel of Thomas*, 8; Ehrman, *Lost Scriptures*, ss. 20-21; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 159; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 118.

280 *The Coptic Gospel of Thomas*, 22, 23, 25, 26; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 22; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 162; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 120-121.

281 *The Coptic Gospel of Thomas*, 27, 36; Ehrman, *Lost Scriptures*, ss. 22-23; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 162-163; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 121, 123.

282 *The Coptic Gospel of Thomas*, 110; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 28; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 172; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 129.

283 *The Coptic Gospel of Thomas*, 54; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 24; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 166; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 125.

284 *The Coptic Gospel of Thomas*, 95; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 27; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 170; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 128.

bazı açılardan Thomas İncili'ndeki gnostik yapının bir yansımasıdır. Örneğin, İsa bir rivayette oruç tutmaya, dua etmeye ve sadaka vermeye karşıt bir görüşü savunurken resmedilmiştir. Çünkü ona göre oruç tutmak bir insanın kendisine günah atfetmesi, dua etmek lanete uğraması, sadaka vermek ise kendi nefsine karşı kötülük etmesidir.[285] Hâlbuki aynı İncil'de yer alan ve az önce bahsi geçen başka bir rivayet, havarilerin oruç tutup dua ettiklerini söylemişti.

Yine, Thomas İncili'nde İsa'nın Yahudiler arasında önemli bir uygulama olan sünnete karşı olduğu öne sürülmektedir. Zira ona göre bedensel sünnet faydasız bir iştir ve gerçek sünnet ancak manevî olandır.[286] Thomas İncili'nin yazarı bu rivayeti muhtemelen Yahudi olmayan bir topluluktan almış olmalıdır. İsa'nın çekirdek havari cemaatinin aksine, putperest kökenli (*gentiles*) Hıristiyan topluluklarından bazılarının bedensel sünnet olgusuna henüz erken tarihlerden itibaren muhalif oldukları ve bu görüşlerini de "manevi sünnet" söylemiyle desteklemeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.[287] Böylece İsa'nın Thomas İncili'nde geçen bu son iki örnekte, yine aynı İncil'de tasvir edilen genel karakterinden daha farklı bir sunumla takdim edildiği söylenebilir.

Ancak Thomas İncili'nin gnostik perdesi başka bazı *logion*larda daha bariz şekilde belirginleşmektedir. Zira *İsa bu logion*larda kendisi veya kurtuluş kavramı hakkında dolaylı olarak ilginç bazı iddialarda bulunmuştur. Örneğin *logion* 1'e göre kurtuluş ne Pavlus teolojinin öngördüğü gibi İsa'nın ölümüne atfedilen Pavlusçu tefsire iman etmeye ne de Yahudi-Hıristiyanlar tarafından düşünüldüğü gibi Yasa'ya veya İsa'nın sözlerine uymakla gerçekleşecektir. Thomas İncili'ne göre, kurtuluş ancak ve sadece İsa'nın gizli sözlerinin anlamını keşfedenlere gelecektir.

Logion 50'ye göre insanlar yukarıdan, ışık dünyasından gelmişlerdir. Zira bu bağlamda insanların Tanrı'dan geldikleri ve O'nun seçilmişleri

---

285 *The Coptic Gospel of Thomas*, 14; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 21; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 160; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 119.

286 *The Coptic Gospel of Thomas*, 53; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 24; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 166; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 125.

287 Elçilerin İşleri, 15: 1; Romalılar, 4: 9-15; Efesliler, 2: 11-13; Özellikle bk. Galatyalılar, 5: 2-5.

oldukları söylenmiştir. Bundan daha çarpıcı bir *logion*da (28) İsa, kendisini insanlara beden alıp tanıttığını, insanların hepsini sarhoş bulduğunu ve insanların dünyada niçin yaşadıklarının farkında olmadıklarını söylemiştir. Başka bir deyişle İsa insanları ayılması gereken sarhoşlar olarak tanımlamıştır. Nitekim İsa'yı gnostik bir tasavvurla nakleden söz konusu bütün bu rivayetler, *logion* 3'te zirve noktasına ulaşmaktadır: "... Eğer sizler kendinizi bilirseniz o zaman bilinirsiniz ve diri babanın evlatları olduğunuzu bileceksiniz. Fakat sizler kendinizi bilemediyseniz, o zaman fakir olursunuz ve sizler fakirlersiniz." Görüldüğü gibi, Thomas İncili'nin gnostik bağlamdaki tasvirinde İsa söz konusu bu bilgiyi getiren kişidir. Buna göre insan ruhu ilahidir, İsa da aynı şekilde ilahidir. İsa'nın *logion* 108'de "benim ağızımdan içen benim gibi, ben de onun gibi olurum ve ondan gizlenen şeyler ona açılacaktır" söylemi de bu bakımdan dikkat çekicidir. Zira İsa, kurtuluş için gerekli olan gizli bilgiyi açıklayan birisi olduğunu burada dile getirmiş olmaktadır.

Aynı bağlamda Thomas İncili'nin Sinoptik İnciller ile paralellik taşıyan bir kaydında da İsa'nın insanüstü bir statüde resmedildiği anlaşılmaktadır. İsa burada kendisinin kim olduğuna ilişkin bir soru sormaktadır. Sinoptik İnciller özelinde, örneğin Markos'un yazarı (8:27-29), Petros'un bu soruyu İsa'nın peygamberlik yönünden Mesih olduğu şeklinde cevapladığını söylemektedir. Thomas İncili 13. *logion*da Petros aynı soruyu yanıtlarken "sen adil bir melek gibisin", Matta ise "hikmet sahibi bir filozof gibisin" demektedir. Devamında ise Thomas söz almıştır ve "senin kime benzediğini söylemeye gücüm yetmez" demiştir. İsa bunun üzerine Thomas'ı bir kenara çekmiş ve ona üç kelime söylemiştir. Sonra, Thomas diğer arkadaşlarının yanına dönmüş ve onlara, "onun bana söylediklerini size söylersem beni taşa tutarsınız ve taşlardan çıkacak ateş de sizi yakar" şeklinde konuşmuştur. Araştırmacılardan bazıları, bu örnekten hareketle İsa'nın, havarileri ile geçen söz konusu diyaloğunda, Sinoptik metinlerde mevcut anlamın Thomas İncili'nde başka bir boyuta kaydığını düşünmüşlerdir. Zira burada, Thomas'a, İsa'nın ilahi boyut taşıdığına ilişkin gizli bir bilgi verilmiş gibidir.[288]

---

288 James D. G. Dunn, *Neither Jew Nor Greek: Christianity in the Making*, C. 3, Wm. B. Eerdmans Publishing, 2015, ss. 391-392.

Filip İncili'nden hareketle İsa ve öğretileri hakkında net bir tasvir ortaya koymak güçtür. Zira bu İncilin yazarı, İsa'nın sözlerini veya görüşlerini nakletme endişesinden çok, İsa'ya atfetme gereği bile duymadan kendi gnostik karakterli düşüncelerini propaganda etmeye çalışmaktadır.

Filip İncili'ne göre İsa bir bakireden doğmuş ve "benim gökteki Babam" diyerek "Tanrı Oğlu" olduğuna işaret etmiştir.[289] İsa, Filip İncili'nde öncelikle (gnostik) hikmetlerle dolu bir bilge olarak sunulmaktadır. Nitekim İsa, ondan nasiplenmek isteyen bazı öğrencilere sahiptir. O, aynı zamanda bir Mesih'tir.[290]

Filip İncili İsa'nın çarmıha gerilmek için dünyaya geldiği düşüncesindedir.[291] Bu bağlamda onun hayatını (insanlığa fidye olmak üzere) gönüllü olarak feda ettiği öne sürülmektedir. İsa, bu sayede iyileri olduğu kadar kötüleri de hidayete ulaştırmıştır.[292] İsa'ya dair bu gibi değerlendirmelerine bakarak, Filip İncili'nin –en azından kurtuluş doktrini bağlamında- resmî kilisenin görüşlerine daha yakın bir perspektife sahip olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte Filip İncili'nde karşımıza çıkan bazı rivayetlerde İsa aynı zamanda gizemli bir varlık olarak sunulmaktadır; beşerden farklı bir şahsiyete ve bedene sahip olduğu öne sürülmektedir.[293] Filip İncili yazarının onu "ilahi bir varlık" kabul ettiği ifade edilmelidir. Çünkü insanlara, meleklere, gizliliğe ve Baba'ya ait her şey Mesih'te mevcuttur.[294] O, doğaüstü birçok yeteneğe sahiptir. Örneğin dilediği surete girebilmekte ve nasıl görünmesi gerekiyorsa öyle görünebilmektedir.[295]

---

289 *The Gospel of Philip*, 17, 83; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 43; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 193.

290 *The Gospel of Philip*, 4; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 39; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 179.

291 *The Gospel of Philip*, 53; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 42; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 188.

292 *The Gospel of Philip*, 9; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 39; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 180.

293 *The Gospel of Philip*, 72c; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 192.

294 *The Gospel of Philip*, 26; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 41; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 184.

295 *The Gospel of Philip*, 20-21; Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 40; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 182.

Görüldüğü gibi Filip İncili'nin yazarı İsa'ya ilişkin olarak onun öncelikle ilahî olduğu düşünülen boyutunu önplânda tutan bir yaklaşım sergilemektedir. Ne var ki sözü edilen bu değerlendirmelerin büyük oranda Filip İncili'nin yazarına ait olduğu da çok açıktır. Gerçekten, yazar İsa'nın ağzından pek az söz nakletmektedir. Ancak bu sözlere bakıldığında, Filip İncili'nin yazarı tarafından sunulan İsa tasvirinin oldukça havada kaldığı da anlaşılmaktadır. Çünkü İsa'nın ağzından aktarılan sözler, onun aslında kendisinden ziyade Tanrı'yı merkeze alan bir öğretiyi vaaz ettiğine işaret etmektedir. Söz gelimi, (Filip İncili yazarının gnostik düşüncesiyle uyumlu şekilde) Tanrı'nın gizlilik içinde bulunduğunu söyleyen İsa, Tanrı'ya gizlilik içinde ve kapalı bir odada dua edilmesi gerektiğini belirtmektedir.[296] Yine, Filip İncili tarafından nakledilen bir rivayet İsa'nın havarileri tarafından "Nasıralı İsa Mesih" diye anıldığını göstermektedir.[297] Filip İncili İsa'nın ağzından birkaç başka cümle daha aktarmıştır. Fakat bunları anlamak güçtür ve içeriklerini birçok manada yorumlamak mümkündür.

3. Bazı Çocukluk İncillerinde İsa ve Öğretileri

Yeni Ahit Kitabı'nda yer alan "kanonik" İnciller, İsa'nın çocukluğu, gençlik yılları, ailesi veya yakın çevresi gibi konularda yetersiz bilgiler vermişlerdir. Bunu bir sonraki ana başlık altında göreceğiz. Bu durumun iki sebebi olabilir: (i) "Kanonik" İncillerin yazarları tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'yla değil de "kurtarıcı" bir "göksel" figür olarak Mesih'le ilgilendikleri için, yaşayan İsa'nın söz gelimi çocukluk yıllarına dair detaylar onlar için pek bir önem taşımamış olmalıdır. Daha doğrusu, İncil yazarları belki de beşer İsa'dan pek hoşlanmamışlardır ve metinlerine de daha ziyade onun ilahi boyutunu önplana çıkarmaya yarayacak detayları almışlardır. (ii) Daha yüksek diğer bir olasılık ise, söz konusu İncilleri derleyen anonim yazarların İsa'nın çocukluk veya gençlik yılları hakkında fazla rivayete ulaşamamış olmalarıdır. Bu yazarlar İsa hakkında ulaşabildikleri rivayetleri eserlerinde (İncillerde)

---

296 *The Gospel of Philip*, 69d; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 191.

297 *The Gospel of Philip*, 47; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 187.

vermişlerdir. Dolayısıyla onların İsa'ya dair birçok ayrıntıya ulaşamadıkları rahatlıkla söylenebilir.

Bu çerçevede İsa'nın yaşam öyküsüne ilişkin bu denli geniş çaplı boşluklar, "Çocukluk İncilleri" diye anılan, erken yüzyıllardan günümüze intikal ettikleri anlaşılan ve İsa'nın doğumu öncesine ya da onun küçüklük yaşlarına odaklanan yazılı bazı metinlerin yardımıyla bir ölçüde doldurulabilir. Çocukluk İncilleri, erken yüzyıllarda kimi Hıristiyan cemaatler tarafından kullanılan, İsa'nın doğumu öncesini, doğumunu veya çocukluk yıllarını tasvir eden İncillere denilmektedir.[298]

(1). Yakup İncili'nde İsa ve Öğretileri

Çocukluk İncilleri'nin en önemlisi Yakup İncili (Yun. Πρωτευαγγέλιον Ἰακώβου, *Prōteuangelion Iakōbou*, İng. *Protevangelium of James*) ismini taşımaktadır.[299] Yakup İncili bütün "apokrif" külliyat içinde Geç Antikçağ ve Ortaçağ teolojisi ve kültürü üzerinde en geniş çaplı etkiyi yaratmış olan metindir. İncil'e atfedilmiş olan isim otantik veya antik değildir. Bu, çalışmanın XVI. yüzyıldaki ilk basımı sırasında ona verilmiş isimdir. Metnin büyük bölümü Meryem'in öyküsü ve İsa'nın mucizevi doğumu üzerinedir. Yakup İncili büyük olasılıkla II. yüzyıl sonlarında ve Hıristiyanlığı doğu coğrafyasında temsil eden bir cemaatte yazılmış olmalıdır. İncilin hâlihazırda 150 civarında el yazmasında bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Kıbtice, Süryanice, Etiyopyaca, Ermenice, Gürcüce ve Latince dillerinde de varyantları mevcuttur. Yunanca metin ilk defa olarak 1563'de Basel'de M. Neander tarafından yayınlanmıştır. Yakup İncili yazarının, söz konusu metni, üç farklı kaynakta yer alan bilgilerden derleyerek oluşturduğu tahmin edilmektedir.[300]

Yakup İncili bir yönüyle İsa'nın Yahudi boyutunu ısrarla vurgulayan bir metindir. Zira metin, Meryem başta olmak üzere İsa'nın çevresindeki insanların Yasa'ya ve Yahudi geleneklerine ne denli bağlı kimseler olduklarını açıkça gözler önüne sermektedir. Başka bir yönüyle ise

---

298 Cross-Livingstone, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, s. 831.

299 Birçok detay için bk. Michael P. Closs, *The Book of Mary: A Commentary on the Protevangelium of James*, Victoria BC: Friesen Press, 2016.

300 Ehrman-Plese, *The Apocryphal Gospels*, ss. 31-72.

bazı açılardan geleneksel kilisenin anlayışıyla uyumludur. Zira İsa burada, Ebionitlerin söyleminin aksine, bakireden doğmuştur. Dahası, Meryem bu İncil'e göre yalnızca doğumda değil, sonrasında da bakire kalmayı sürdürmüştür. İsa'ya atfedilen kardeşler (Markos, 6 ve Yuhanna, 7) burada da onun Yusuf ile Meryem'den doğan gerçek kardeşleri değildir. Çünkü bunlar, Yusuf'un önceki evliliğinden çocuklarıdır.[301]

Yakup İncili'nde Meryem'in doğumuna ve yetiştirilişine ilişkin anlatılan öykü, Kitab-ı Mukaddes'te Samuel peygamberin doğumuna bazı açılardan paraleldir (krş. 1. Samuel, 1-2). Öykünün başlangıç aşamasında Meryem'in annesi Hanna'nın çocuğu olmamaktadır (krş. Samuel'in annesi Hanna). Fakat o ve kocası İmran (Yunanca metinde Ιωακείμ, *Ioakeim*) Rab'be dua ederler ve Rab onların dualarına yanıt verir. Nitekim Hanna, Meryem isminde bir kız çocuğu doğurur. Hanna, Meryem'i Rab'be adamıştır. Onu, çocukluk yıllarında günlük yaşamın etkisinden uzakta tutar, yatak odasında onun için özel bir bölüm hazırlar ve Meryem 3 yaşını doldurana kadar orada kalır. 3 yaşını doldurduğunda ise, Hanna'nın daha önceden yaptığı adağa uygun şekilde Kudüs'teki Tapınak'ta yaşamaya başlar. Burada, kesin bir temizlik ve saflık içinde büyür ve meleğin elinden beslenir.

Buradan anlaşıldığı üzere, Yakup İncili, İmran ile Hanna'nın kızı olarak dünyaya gelen, İsrail Tanrı'sına adandığı için üç yaşından itibaren Tapınak'ta ve başkahin Zekeriya'nın denetimi altında büyüyen ve on iki yaşından sonra da ihtiyar bir Yahudi olarak Yusuf'un himaye ve bakımına tevdi edilen Meryem'in öyküsünü anlatmaktadır.[302] Yakup İncili, hiçbir erkek ile ilişki yaşamamış bir hanım olan bakire Meryem'in, kendisine görünen bir meleğin müjdesi üzerine; mucizevî bir şekilde ve İsrail halkını günahlarından kurtarması gayesiyle İsa'yı

---

301 Ehrman, *Lost Christianities*, ss. 207-210.

302 *The Protoevangelium of James*, I. 1-IX. 1; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 426; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 124-129); Porter, "Early Apocryphal Gospels and the New Testament Text", ss. 367-367'de Yakup İncili'ni özellikle Matta ve Luka İncillerinde verilen İsa'nın çocukluk öykülerinin genişletilmiş bir şekli olarak tanımlar; Yakup İncili hakkında ayrıca bk. J.K. Elliott, *A Synopsis of the Apocryphal Nativity and Infancy Narratives*, Leiden-Boston: Brill, 2006, ss. xii-xiii.

dünyaya getirdiğini söylemektedir.[303] Doğum, rivayete göre Beytüllahim yakınlarındaki bir mağarada gerçekleşir. Doğum olayını gökteki parlak bir yıldızdan çıkaran bazı yıldız bilimciler, "Yahudilerin Kralı" tabir ettikleri bu bebeği (*İsa*) aramaya başlarlar. Bölgeyi yönetmekte olan (kral) Herodes bu durumdan rahatsız olur; sözü geçen yıldız bilimcilerle görüşür ve Yahudilerin Kralı'nı bulmaları durumunda kendisine haber vermelerini söyler. Bir müddet sonra yıldız bilimciler İsa'yı annesi Meryem ile birlikte bulurlar ve ona tazimde bulunurlar. Ancak Herodes'e hiçbir bilgi aktarmamaları gerektiği, kendilerine ilahi görüm yoluyla bildirilir. Yıldız bilimciler tarafından atlatıldığını öğrenen Herodes çok kızar ve onu yiyip bitirmekte olan şüphelerinden arınabilmek amacıyla iki yaş altındaki tüm erkek çocukları öldürtür. Herodes, o arada Yahya'yı da aratır ve onu bulamadığı için babası Zekeriya'yı katlettirir.[304]

Yakup İncili, İsa hakkında önemli çıkarımlarda bulunmaya olanak tanıyan bir metne sahiptir. Bu bağlamda, İncil'e göre İsa'nın ebeveyni Yahudi Yasası'na ve geleneklerine riayet hususunda çok titiz kimselerdir. O kadar ki, İsa'nın annesi Meryem, Meryem'in babası İmran ile annesi Hanna, Meryem'i Tapınak'ta yetiştiren Zekeriya ve onu sonradan himayesi altına alan Yusuf, Tapınak (Süleyman Mabedi) merkezli bir yaşamın ve Musa Yasası'nın kurallarına kusursuz bir riayetin mümessilleridirler.[305] Meryem'in adının Tanrı tarafından kutsandığı ve onun kıssasının tüm nesillere misal olarak miras bırakılacağı Yakup İncili'nden yansıyan başka bir ayrıntıdır.[306]

Yakup İncili'ne göre Meryem'in oğlu bizzat Tanrı tarafından "İsa" diye isimlendirilmiştir.[307] Çünkü İsa, İsrail halkını günahlarından

---

303 *The Protoevangelium of James*, XI. 1 vd; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 430-431; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 130-135.

304 *The Protoevangelium of James*, XXI-1. XXIV; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 135-137.

305 İncil'in bütün metni bu hususa dair onlarca örnek aktarmaktadır.

306 *The Protoevangelium of James*, VII. 2; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 429; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 128.

307 *The Protoevangelium of James*, XI. 3; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 430; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 130.

kurtarmak ve bu halkı doğru yola sevk etmek üzere gönderilecektir.[308] Dolayısıyla hem yakın çevresinin benimsediği hayat tarzına bakıldığında, hem de İsa'ya biçilen görevler dikkate alındığında; Yakup İncili'nin İsa'yı doğrudan ve sadece Yahudi ulusu ve Musa Yasası ile ilişkili bir kimse olarak resmettiği söylenebilir. Başka bir deyişle İsa İsrailoğulları için bir kurtarıcıdır.

İsa, metne göre Yahudiler tarafından uzun zamandır gelmesi beklenen Mesih'tir. Bir yandan Meryem'in doğumuna yardımcı olan İsrailli ebeler, öte yandan başka bazı İsrail bilgeleri durumun böyle olduğuna tanıklık etmişlerdir.[309] "Yahudilerin Kralı" olması Yakup İncili'ne göre İsa'nın önemli bir özelliğidir. Yani İsa sadece Yahudiler için bir kral; sadece Yahudiler için bir önderdir.[310]

Yakup İncili en son cümlesinde (İsa'nın kardeşi?) Yakup adında birisi tarafından, Herodes'in ölümündeki kargaşa sırasında Yaruşalim'deki çölde yazıldığı iddiasındadır. Ancak bu İncil'in aslında II. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alındığı, o dönemde bazı kesimlerce bilindiği ve benimsendiği tahmin edilmektedir.[311]

(2). İbrani Thomas İncili'nde İsa ve Öğretileri

İsa'nın çocukluğuna dair bilgiler aktardığını öne süren başka bir İncil, daha önce sözü geçen Kıbti Thomas İncili'yle karıştırılmaması gereken diğer bir "(İbrani) Thomas İncili"dir. II. yüzyıl sonlarında bazı kesimlerce bilindiği ve Yunanca veya Süryanice olarak kaleme alındığı düşünülen bu İncil, İsa'nın çocukluğunu beş yaşından itibaren

---

[308] *The Protoevangelium of James*, XIV. 2; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 432; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 131.

[309] *The Protoevangelium of James*, XXI. 1; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 435; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 135-136.

[310] *The Protoevangelium of James*, XXI. 1, XXIII. 2; Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 435; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 136.

[311] Ayrıntı için bk. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 421-425; Eisenman, *James, The Brother of Jesus*, s. 75; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 132; Ayrıca bk. Dwight Longenecker-David Gustafson, *Mary: A Catholic Evangelical Debate*, Brazos Press, 2003, ss. 57-64.

öykülemektedir. İncil, 5-12 yaşları arasında İsa tarafından gerçekleştirildiğini iddia ettiği on yedi mucizeyi saymaktadır.[312]

Söz konusu İncil'in hangi oranda güvenilir bilgiler içerdiği tam olarak bilinmemektedir. Ancak İncil metnini ihtiva eden Yunanca yazmalar arasında büyük farklılıklar bulunduğu söylenmektedir. Ayrıca metne ait on dört el yazması vardır ve bunların büyük çoğunluğu çok geç dönemlerde oluşturulmuştur. Daha erken dönemi, örneğin V. ve VI. yüzyılları temsil eden Süryanice kopyalar da bilinmektedir, ancak bunların da hem kendi aralarında hem de Yunanca metinlerle birçok noktada uyuşmadıkları vurgulanmaktadır.[313]

İbrani Thomas İncili, İsa için kontrol edilmesi oldukça güç bir çocuk tasviri sunmaktadır. Zira İsa'nın çocukluğunda ağzından çıkan her söz anında gerçeğe dönüşmekte ve kızdığı ya da üzüldüğü zamanlarda sarf ettiği kötü sözler ya da beddualar derhal tutmaktadır.[314] O kadar ki, İsrail halkından İsa'nın babası Yusuf'a çocuk hakkında pek çok şikâyet ulaşır.[315] Çaresizlik içindeki Yusuf ise İsa'yı çeşitli zamanlarda bazı hahamlara teslim eder. Fakat hahamlar bu zeki ve hiperaktif çocukla baş etmekte yetersiz kalırlar.[316]

Söz konusu İncil metnine göre İsa henüz çocukluğu sırasında pek çok mucize gösterir. Örneğin, balçıktan kuş şekli yapar ve bunlar serçe olup uçarlar.[317] O, hastaları tedavi eder,[318] ölüleri diriltir.[319] Bir çocuktan beklenmeyecek derecede zekidir. Nitekim onun üstün zekâsı ve bazı kavramları ele alırken gösterdiği büyük bilgelik, öğretmenliğini yapan çeşitli hahamlarca da dile getirilmiştir.[320]

---

312 Ayrıntı için bk. Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 439-443; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 133; Elliott, *A Synopsis of the Apocryphal Nativity and Infancy Narratives*, ss. xiii-xiv.

313 Ehrman-Plese, *The Apocryphal Gospels,* ss. 2-8.

314 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 140, 143.

315 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 140.

316 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 141-144.

317 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 139.

318 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 142, 144.

319 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 142, 144-145.

320 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 141, 144.

İbrani Thomas İncili'nden yansıyan genel hava, gösterdiği mucizeler yüzünden İsa'nın kim olduğunun anlaşılamadığını ima etmektedir. İsa'nın mucizelerine tanık olanlar onun bir insan olmadığını düşünürler; o, ya bir tanrı ya da bir melek olmalıdır.[321] Tanrı'nın ruhunun İsa'da bulunması pek muhtemel görülmektedir.[322] Hatta henüz çocukluğu sırasında bile İsa'nın ağzından konuşmakta olan aslında Kutsal Ruh'tur.[323] İsa ise yukarıdan gönderildiğini söyler ve kendi ifadesine göre lanetlenmesi gerekenleri lanetlemek için gelmiştir.[324]

Nihayet İbrani Thomas İncili'nde geçen rivayetler de İsa'nın Yahudi muhitte büyüdüğüne işaret etmektedir. Bu bağlamda, hem ailesinin hem de İsa'nın Yahudi geleneklerini bildikleri ve buna göre yaşadıkları anlaşılmaktadır.[325] Nitekim o, henüz bir çocukken bile öğretmendir. Çünkü Musa Yasası'nı çok iyi bilmekte, bu Yasa'nın ana meseleleri ile Kitab-ı Mukaddes'te isimleri geçen peygamberler hakkında Yahudi âlimleri şaşırtacak derecede yetkin açıklamalar yapmaktadır.[326] Kısacası İbrani Thomas İncili'nde tasvir edilen İsa bir Yasa öğretmenidir. Hatta hahamların ağzından, İsa'nın bu konuda kendilerinden daha yetkin birisi olduğu ifade edilmektedir.[327]

Bütün bu anlatılanlardan anlaşılan, İbrani Thomas İncili'nin İsa'sı henüz çocuk yaşlarından itibaren insanlara has kurallardan bağımsız bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Kilise yazarı Irenaeus, bu İncil'in "Markosianlar" diye isimlendirdiği gnostik gruba ait "sapkın" bir metin olduğunu söylemektedir.[328] Bazı araştırmacılar ise metinde açık bir gnostik kanıt bulunmadığına inanmışlardır.[329] Her hâlükârda söz konusu İncil'in İsa'yı beşer-üstü bir varlık olarak tasvir ettiği anlaşılmaktadır.

---

321 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 141-142.
322 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 142.
323 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 144.
324 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 142.
325 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 144-145.
326 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 144-145.
327 Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 141, 144-145.
328 *Adv. Haer.*, 1: 20. 1.
329 Ehrman, *Lost Christianities*, ss. 204-206.

4. Diğer Bazı İncillerde İsa ve Öğretileri

İsa hakkında bilgi ve iddialar içeren diğer bazı İncilleri ve konuya ilişkin kayıtlarını aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

(1). Büyük Seth'in İkinci İncelemesi ve İsa

1945 yılında keşfedilen Nag Hammadi Kütüphanesi, araştırmacılar tarafından "Büyük Seth'in İkinci İncelemesi" diye anılan ve III. yüzyıldan günümüze intikal ettiği düşünülen bir metni de ihtiva etmektedir. Gnostik bir karakter yansıttığı anlaşılan bu metin, alışılmışın dışında ve farklı bir evren tasavvuru takdim etmekte ve İsa'yı da bu bağlamda konumlandırmaktadır.

Metne bakıldığında hem Tanrı'nın hem de İsa'nın metafizik diğer bazı güçlerle birlikte ve gnostik bir anlayışla ele alındıkları görülmektedir. Metnin yazarına göre, *gnōsis* bilgisi gerçek anlamda kurtuluşun yegâne çaresidir. Öte yandan bu dünyanın Tanrı'sı kötü ve cahil bir Tanrı olarak betimlenmiştir. Bu Tanrı, Yahudi kutsal yazılarının tanıttığı ve İsrail ulusunun tapmakta olduğu Tanrı'dır. Bu yüzden, O'nun emri altında bulunanlar ve kutsal kitaplarda adı geçen Âdem'den Vaftizci Yahya'ya, İbrahim'den Musa'ya kadar peygamberler, budala ve maskara olmakla suçlanmışlardır. Metne göre bunların ne Mesih'i ne de Mesih'in gerçek kardeşlerini tanıma olanakları yoktur. Çünkü *gnōsis* bilgisi ve aydınlanması olmadan Yüce Tanrı'yı ya da hakikati tanımak ve anlamak mümkün değildir.[330]

Büyük Seth'in İkinci İncelemesi aynı zamanda "doketizm" (δόκησις *dokēsis*, "görüm", "görüntü", "siluet", "zan") diye tanımlanan bir inanç akımına has özellikleri de yansıtmaktadır. Tarih boyunca farklı şekillerde yorumlanan doketizmin tam bir tarifini yapmak muhtemelen güçtür. Ancak yine de, bu görüş yanlılarının müşterek bir temelde İsa'nın bedenini metafizik bir görüm olarak tasavvur ettikleri

[330] *The Second Treatise of the Great Seth*, Sunum: Joseph A. Gibbons, İngilizce terc. Roger A. Bulland & James M. Robinson, *The Nag Hammadi Library in English*, ed. James M. Robinson, Leiden: Brill, 1988 (3. Basım), s. 362; Ayrıca krş. Ehrman, *Lost Scriptures*, s. 82.

söylenebilir. Bu bağlamda İsa'ya ait bedenin dünyevî parametrelere göre fizikî bir varlığının bulunmadığı ve bu yüzden de bu bedenin acı kabilinden beşeri ve insanî hissiyattan müstesna olduğu öne sürülmüştür. Buradan hareketle doketik öğretiyi benimseyen Hıristiyanlar, elle tutulur bir gerçekliği bulunmadığı tezinden yola çıkarak İsa'nın vücudunun çarmıha gerildiği düşüncesini reddetmişlerdir. Fakat onlara göre İsa'nın görünümünü alan başka birisi (Kireneli Simon) çarmıha gerilmiştir. İsa ise o sırada göğe yükselmiştir.[331]

Nitekim Büyük Seth'in İkinci İncelemesi'ne göre de İsa sadece bir görümdür. O, ancak dünyaya gelmek suretiyle beden almıştır. Bu metinde İsa bedensel bir ikameti ziyaret ettiğini ve önceden o bedende mevcut olanı uzaklaştırarak onun yerine geçtiğini söylemektedir. Dolayısıyla ve doketizm denilen inanç akımıyla da uyumlu biçimde, söz konusu metin İsa'nın çarmıha gerilmediği düşüncesindedir. Sadece cahil ve budala insanların İsa'nın çarmıha gerildiğini sandıkları öne sürülmektedir. Gerçekte ise çarmıha gerilen, İsa'nın çarmıhını taşımak zorunda bırakılan (Kireneli) Simon'dur.

Bu takdirde İsa kendisine reva görülen kötü muamelelerden acı çekmiş değildir. Çünkü o, söz konusu metne göre kendisini cezalandırmak isteyenlerin ona yüklemek istedikleri utancı kendisinden kaldırmıştır; onlara karşı ürkek ve cesaretsiz bir davranış göstermemiştir. Metin, İsa'nın, kendisini öldürdüğünü düşünenlerin sadece körlük ve hatalarından dolayı böyle bir zanna kapıldıklarını söylediğini iddia etmektedir. Zira İsa'ya göre bu kanıdakilerin zihinleri kendisini görme yetisinden mahrumdur; onlar körler ve sağırlardır. Oysa onlar, İsa'ya karşı giriştikleri öldürme teşebbüsü ile ancak ve sadece kendilerini yargılamışlardır. Metin, İsa'ya atfettiği "bir taraftan beni gördüler ve cezalandırdılar, diğer yandan (aslında) bana değil, kendi babalarına öd ve sirke içirdiler" şeklindeki bir cümleyi bu bağlamda nakletmektedir. Çünkü İsa aslında onların sandıkları İsa olmayıp haçı omuzlarında taşıyan Simon'dur. İsa ise görünüşünü başkalaştırdığını ve kendi görümünün Simon'unki ile yer değiştirdiğini ifade etmektedir. Hatta İsa zannıyla Simon haça gerilirken İsa da hadiseyi izleyen kalabalığın

---

331 Irenaeus, *Adv. Haer.*, 1. 24. 4.

arasındadır. Nitekim o sırada kendisini çarmıha gerdiğini sananların budalalıklarına gülmektedir.[332]

Sözü edilen metin gnostik bir karakter yansıtmayan diğer tüm Hıristiyanlık görüşlerini açıkça reddetmektedir. Metinde Mesih'i kabul etmeyenler kadar Mesih'in adından fayda bekleyenler de "nasipsiz maskaralar" şeklinde adlandırılmaktadır. Onların ancak kendi cahilllikleriyle övünmekte oldukları öne sürülmektedir. Gerçekte onlar kim olduklarını bilmeyen kimselerdir. Çünkü *gnōsis* hakkında ne bilgileri ne de fikirleri vardır.[333]

(2). Iudas (Yahuda) İncili ve İsa

Yine gnostik karakter yansıtan başka bir İncil'in II. yüzyıldan günümüze kadar ulaşmış olabileceği ihtimali değerlendirilmektedir. Erken yüzyıllardan itibaren kimi kilise yazarlarınca bahis konusu edilen bu İncil, metnin kendi iddiasına göre, Hıristiyan geleneğinde İsa'ya ihanet eden havari olarak takdim edilen Iudas (Yahuda İskaryot) tarafından kaleme alınmıştır. "Iudas (Yahuda) İncili" diye tanımlanan bu metin, gnostik karakterli öteki bazı emsalleri gibi, hâlihazırdaki maddî dünyanın dışında yaşamın aktif şekilde sürdüğü başka bir âlem olduğu görüşündedir. Söz konusu metne bakılırsa, Mesih varlığın gerçek hakikatini ve içyüzünü sadece Iudas'a öğretmiştir. Nitekim Hıristiyan geleneğinde İsa'ya ihanet ettiği gerekçesiyle "hain" olarak damgalanan Iudas, bu İncil'e göre aslında belirli bir program dâhilinde ve Tanrı'nın "kurtuluş" planında kendisine biçilen rolü gerçekleştirmek amacıyla böyle bir yol izlemiştir.[334]

---

332 Ehrman, *Lost Scriptures*, ss. 83-84; *The Nag Hammadi Library*, ed. J. M. Robinson, ss. 365-366.

333 Ehrman, *Lost Scriptures*, ss. 85-86; *The Nag Hammadi Library*, ed. J. M. Robinson, ss. 367-368.

334 İncil hakkında tüm cephelerden bir değerlendirme için bk. Bart D. Ehrman, *The Lost Gospel of Judas Iscariot: A New Look at Betrayer and Betrayed*, Oxford University Press, 2006; Ayrıca bk. James M. Robinson, *The Secrets of Judas: The Story of Misunderstood Disciple and His Lost Gospel*, Harper Collins e-books; Simon Gathercole, *The Gospel of Judas: Rewriting Early Christianity*, Oxford University Press, 2007; Metnin Türkçe tercümesi ile birlikte bazı değerlendirmeler için bk. Mahmut Aydın, "Yahuda İskaryot Bir Hain mi? Yoksa Bir Kahraman mı?" *Milel ve Nihal*, C. 3, S. 1-2, Aralık 2005-Haziran 2006, ss. 7-37.

Diğer bazı gnostik yazılarda olduğu gibi, burada da düalist bir tanrı anlayışı dikkat çekmektedir. Yahuda İncili'ne göre bizzat İsa, Yahudi kutsal yazılarında ismi zikredilen Tanrı'ya ibadet edilmesinin lüzumsuzluğunu imâ etmektedir. Bu yüzden Yahuda'nın dışındaki diğer havariler, İsa'ya göre aslında onu hiçbir şekilde anlamayan kimselerdir. Gnostik bir öğretmen olan İsa, en güzel biçimde sadece Iudas tarafından anlaşılmaktadır. Nitekim Iudas, İsa'yı ele vermek üzere Yahudi ileri gelenler ile anlaşmak suretiyle İsa'yı onlara teslim etmiştir ve bu suretle onun çarmıha gerilmesine vesile olarak ruhunu beden hapishanesinden kurtarmıştır.[335]

Yahuda İncili, İsa'nın mucizelerini onun insanlığı kurtarma hedefine yormaktadır. İsa'ya on iki havari atfedilmiş ise de o günkü nesil gibi bu havarilerin de İsa'yı anlama kapasitesine sahip olmadıkları söylenmektedir. Ayrıca, İncil metni önemli bir cümle de sarf etmiştir. Buna göre, İsa herkes tarafından peygamber kabul edilen bir kimsedir.[336]

(3). Nikodemus İncili (*Pilatus'un İşleri*) ve İsa

IV. yüzyıldan günümüze intikal ettiği sanılan "Nikodemus İncili" (veya *Pilatus'un İşleri* (Πράξεις Πιλάτου, *Prakseis Pilatou*)), daha önceki tarihlerde Nikodemus tarafından İbranice olarak yazılmış bir çalışmadan hareketle derlendiği iddiasını taşımaktadır. Bu İncil'in metni temel olarak İsa'nın çarmıha gerilmesi sürecini ve sonrasını ele alıp anlatmaktadır.[337]

Nikodemus İncili'ne göre, İsa Yahudi yüksek kâhinleri (veya rahipleri) ile bazı din adamlarının bölgenin Roma Valisi Pontius Pilatus'a ısrarları neticesinde çarmıha gerilerek öldürülmüştür. Metin, Yahudilerin Pilatus'un huzurunda İsa'ya karşı üç suçlama yaptıklarından bahsetmektedir: (i) İsa, Şabat Günü hastaları tedavi etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla dönemin gelenekçi Yahudileri bu durumu atalardan kalan bir geleneğin kaldırılması olarak yorumlamışlardır. (ii) İsa, kendisini "Tanrı Oğlu" ve

---

335 Aydın, "Yahuda İskaryot", ss. 18-24.

336 Aydın, "Yahuda İskaryot", ss. 25-36.

337 Ehrman-Plese, *The Apocryphal Gospels*, ss. 419 vd;

"Kral" gibi unvanlarla tanımlamıştır. (iii) İsa, Tapınak'ı (Süleyman Mabedi) yıkıp üç gün içinde yeniden inşa edeceğini öne sürmüştür.[338]

Nikodemus İncili'ne göre Roma valisinin huzurunda cereyan eden ve İsa'nın da bizzat hazır bulunduğu tartışmalara büyük bir katılım olmuştur. Bu sırada İsa karşıtları kadar İsa'yı destekleyen bazı kimseler de yaşanan tartışmalara iştirak ederken resmedilmektedir. İki grup arasında İsa'nın gayrimeşru bir çocuk olup olmadığı hususu münakaşa edilmiştir. İsa karşıtı Yahudiler, onun gayrimeşru bir ilişkiden doğduğunu iddia etmişlerdir. Dindar bazı Yahudiler ile karşıt gruptan bazıları ise İsa'yı temize çıkarabilmek endişesiyle Yusuf ile Meryem'in evli olduklarına tanıklık etmişlerdir, hatta onların nikâhlarında hazır bulunduklarını belirtmişlerdir.[339]

İncil metni İsa'nın yaşamı sırasında büyük mucizeler gösterdiğini öne sürmektedir. Bu konu da Pilatus'un huzurunda tartışılmıştır ve İsa'nın mucize tedavilerinden sıhhat bulan bazıları tanıklıkta bulunmuşlardır. Hatta görgü tanıkları İsa'nın bir ölüyü dirilttiğini valiye anlatmışlardır.[340] Bu sırada İsa'ya muhalif Yahudiler de onda görülen bu mucize gösterme yeteneğini ikrar etmişlerdir. Buna karşın onlar İsa'nın bir büyücü olduğunu öne sürmüşlerdir.[341] Nikodemus denilen ve adını Yeni Ahit'ten bildiğimiz bir Yahudi ise valinin huzurunda yaptığı konuşmada İsa'nın masum olabileceğini ifade etmiştir. İsa ile ilgili hükmün Tanrı'ya bırakılması gerektiğini belirtmiştir. Nikodemus'un bu konuşması bazı açılardan önem taşımaktadır. Çünkü o, konuşması sırasında, gerçekten de seçkin bir kimse olması durumunda İsa'nın gösterdiği mucizelerin kendisinden değil, fakat Tanrı'dan kaynaklandığını dile getirmiştir. Bu bağlamda Nikodemus, İsa'yı Yahudilerin en büyük peygamberi olan Musa ile mukayese etmektedir.[342]

Peki, Nikodemus İncili'ne göre İsa kimdir? Nikodemus İncili'nin bu soruya çeşitli yanıtlar getirdiği anlaşılmaktadır. Söz gelimi Pilatus'un

---

338 *Nikodemus İncili*, II. 1 – IV. 5; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 214-218.

339 *Nikodemus İncili*, VI. 1 – VII; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 219-220.

340 *Nikodemus İncili*, VI. 1 – VII; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 219-220.

341 *Nikodemus İncili*, II. 1; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 214.

342 *Nikodemus İncili*, V. 1; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 218.

huzurunda erkeklerle kadınlardan müteşekkil bir kalabalık, İsa'nın "peygamber" sıfatı taşıdığını söylemişlerdir.[343] İsa'nın "Mesihliği" olgusu Pilatus'un ağzından nakledilmektedir.[344] Yahudi kalabalığın İsa'ya yönelttiği suçlamalara bakıldığında ise İsa'nın kendisi hakkında "krallık"ve "Tanrı'nın Oğlu" olma iddiası taşıdığı savı gündeme getirilmiştir.[345] Bununla beraber Pilatus'un huzurunda yaptığı savunmada İsa'nın "Tanrı Oğlu" olduğu yönünde herhangi bir beyanı geçmemektedir. Kendisine yöneltilen iki iddianın ilkini yanıtlayan İsa, gerçekten de bir kral olduğunu onaylamaktadır. Ancak onun saltanatı bu dünyadan değildir. Bu yüzden İsa'nın dünyevî krallar gibi bir saltanatı veya bu yönde beklentisi bulunmamaktadır. Pilatus ona ikinci defa kral olup olmadığını sorduğunda ise İsa dünyaya geliş sebebini şu sözlerle ifade etmektedir: "Ben şu sebeple doğdum ve dünyaya geldim ki, hakikat (taraftarı) olan herkes benim sözümü dinlesin." Pilatus'un "hakikatin ne olduğu" sorusu ise İsa tarafından "hakikatin gökten geldiği" sözüyle yanıtlanmaktadır.[346]

Nikodemus İncili, "kanonik" İnciller başta olmak üzere başka bazı metinlerden bilinen kimi rivayetlere paralel bilgiler de aktarmaktadır. Buna göre İsa'nın bir "kral" olarak dünyaya geldiği, bölgenin kralı Herodes tarafından bilinen bir gerçektir. Çünkü hikmetli bazı kişilerin İsa'ya bir kral gibi hediyeler getirmeleri yüzünden endişeye kapılan Herodes'in İsa'yı öldürtmek üzere arattığı, bunun üzerine İsa'yı da yanlarına alan Yusuf ile Meryem'in Mısır'a kaçtıkları öne sürülmektedir.[347] Nihayet İsa'nın doğumu, onu suçlayan Yahudiler tarafından da belirtildiği üzere Herodes tarafından çocuk katliamı yapılmasına yol açmıştır.[348] Ayrıca, Yahudilerin, Roma Valisi Pontius Pilatus'a İsa'nın kanından kendilerinin sorumlu olduklarını söyledikleri ve onun kanının (sorumluluğunun) kendilerine ve çocuklarının üzerine gelmesini kabul ettikleri Nikodemus İncili'nin rivayetleri arasında bulunmaktadır.[349]

---

343 *Nikodemus İncili*, VIII; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 220.

344 *Nikodemus İncili*, IX. 1; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 220.

345 *Nikodemus İncili*, II. 6; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 216.

346 *Nikodemus İncili*, III. 2; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 216.

347 *Nikodemus İncili*, IX. 3; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 221.

348 *Nikodemus İncili*, II. 3; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, s. 215.

349 *Nikodemus İncili*, IX. 4, XII. 1; Sarıkçıoğlu, *Dİ*, s. 221, 223.

Küçük metinli diğer bazı İncillere bakıldığında, "Oxyrrhynchos Papirusu 840" ismiyle anılan metnin İsa ile Ferisi bir başrahibin diyaloğunu konu ettiği ve İsa'yı şekilcilikten ziyade manevî boyutu ön planda tutan reformist bir "Yasa Öğretmeni" gibi takdim ettiği söylenebilir[350]. "Oxyrrhynchos Papirusu 1220" adı verilen metne göre de İsa, Ferisiler ile mücadele etmekte ve Musa Yasası'nı onlardan farklı şekilde yorumlamaktadır.[351]

Son olarak okuyucuya, burada bahsi geçmeyen başka bazı İncil metinlerinde de İsa hakkında çeşitli bilgiler bulunduğunu bir kez daha hatırlatmak istiyorum.

Değerlendirme

"Apokrif" İnciller bir bütün olarak değerlendirilecek olursa, buradan İsa'nın kişiliği, öğretileri veya mesajları hakkında önemli bilgilere ulaşılacağı açıktır. Bu bilgiler bugün artık bir zamanlar tarihin tozlu sayfalarında unutulmuş olan erken yüzyıllardaki inanç gelenekleri hakkında da belirli ölçüde kanaat verebilecek nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda ana akım Hıristiyan geleneğinin dışında bırakılan "apokrif" İnciller, erken yüzyıllarda İsa ve öğretileri hakkında farklı yapıda birçok rivayet bulunduğunu kanıtlamaktadır. Bu durum basitçe şunu göstermektedir: *Eğer İsa hakkında bir rivayet mevcut olmuşsa, o rivayeti benimseyen bir İsa cemaati de mevcut olmuş demektir.* Ancak bu rivayetlerin farklı ve hatta kimi zaman bambaşka karakterler taşıyarak birbirleriyle çelişki yansıtmaları, İsa hakkında "apokrif" İncillerden hareketle tartışmasız bir tasvir ortaya koyma şansını zorlaştırmakta, hatta daha doğrusu neredeyse imkânsız hale dönüştürmektedir.

Şimdi, bu soruna biraz daha yakından bakalım. Erken yüzyıllarda İsa

350 *Oxyrhynchos Papyrus 840;* Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 94-95; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 270-271; Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, s. 105; Pokorný, İncilin bağımsız bir geleneği temsil etmiş olabileceği ihtimali üzerinde durur.

351 *Oxyrhynchos Papyrus 1220;* Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 100; Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, ss. 272-273; İncil hakkında Kanonik İnciller ile paralelliği tartışmaları yönünden bk. Porter, "Early Apocryphal Gospels and the New Testament Text", s. 364.

hakkında mevcut olup "apokrif" İncil literatüründen bugüne kadar ulaşan tutarsız rivayetler, bazen farklı İncil metinlerinde muhafaza edilmiş halde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Yakup İncili genel olarak kendi içinde tutarlı bir metindir. Söz gelimi Büyük Seth'in İkinci İncelemesi de kendi içinde büyük oranda tutarlı bir metindir. Ancak kendi içinde tutarlı olan bu İnciller, içerdikleri rivayetler veya İsa'ya ilişkin tasvirleri yönünden birbirleriyle açıkça çelişmektedir. Yakup İncili İsa'yı Yahudi kutsal yazılarından bildiğimiz Tanrı tarafından görevlendirilmiş ve seçilmiş bir Mesih ve İsrail Kralı olarak tasvir ederken, Büyük Seth'in İkinci İncelemesi İsa'nın söz konusu bu Tanrı'yla hiçbir ilişkisi bulunmadığını öne sürmektedir. Nitekim "apokrif" İncil külliyatı içinde bir İncil metninde mevcut rivayetler ile başka bir İncil metninde mevcut rivayetlerin tutarsızlık yansıtması çok sık rastlanan bir durumdur.

Problemin daha büyük başka bir boyutu vardır. Çünkü bazı durumlarda "apokrif" bir İncil metninde tutarsız rivayetler bir arada bulunmaktadır. Örneğin Thomas İncili bir taraftan havarilerin oruç tuttuklarını söylemekte, diğer taraftan ise İsa'nın oruç tutulmasına karşı olduğunu öne sürmektedir.

Bu bağlamda, "apokrif" İncillerde karşımıza çıkan rivayetlerden hareketle İsa'ya atfedilen vasıflarla ilgili kesin kanaatlere ulaşmak güçtür. Söz gelimi İsa hakkında önde gelen bir tartışma konusu olarak onun şahsiyeti bağlamını ele alalım. İsa, Yahudi-Hıristiyan İncil geleneğinde kesinlikle ve sadece beşerdir; Tanrı'dan tamamen farklı ve düşük bir şahsiyetin temsilcisidir. Aynı şekilde Mısır merkezli Thomas İncili ile Egerton Papirüsü 2 de İsa'nın beşer oluşu düşüncesini içeren rivayetleri nakletmişlerdir. Çocukluk İncillerinden Yakup İncili ise aksi yönde bazı cılız rivayetler de mevcut olmasına rağmen İsa'nın beşer oluşunu net biçimde dile getirmektedir. Nikodemus İncili'nin bazı rivayetleri de İsa'nın beşerî varlığını önplânda tutmaktadır. Buna karşın, Mısır merkezli Petros ve Filip İncillerinin yazarları İsa'yı insanî ve beşerî standartların üzerinde görmektedir. Aynı yaklaşım İbrani Thomas İncili'nde ve Nikodemus İncili'nin bazı rivayetlerinde de belirginleşmektedir. Öte yandan gnostik anlayışla kaleme alınan öteki bazı İnciller bambaşka bir yol tutmuşlardır; İsa'yı metafizik bir varlık

addetmişler ve onu diğer insanları çevreleyen beşerî kaidelerden bağımsız görmüşlerdir. Peki, ama hangi görüş(ler) doğrudur ve bu doğruluk hangi kriter(ler)e göre belirlenecektir? Geleneksel kilisenin sıradan bir mümini için bu gibi soruları yanıtlamak kolay olabilir. Ancak bilimsel açıdan durum o kadar da kolay değildir.

"Apokrif"' İncillere göre İsa'nın "Mesih" olduğu tartışmasızdır. Fakat bunun ne manaya geldiğine dair tatmin edici bir açıklama yoktur. "Apokrif" İncillerin birçoğuna göre İsa "Yahudilerin Kralı"dır. Bu iddia bazı İncillerden açıkça yansımaktadır. Bu iddiaya yer vermeyen diğer bazısının buna itirazı da olmamıştır. Gnostik karakterli İncillerin bu iddiayı destekleyip desteklemedikleri konusu tartışılabilir. Çünkü gnostik metinler, İsa'yı Yahudi oluşundan ve hatta bütün fiziksel koşullardan mümkün olduğunca soyutlamışlardır. Bu yüzden, açıkça itiraz etmeseler de, gnostik İncil yazarlarının İsa'ya dair onun "Yahudilerin Kralı" olduğu savına destek veya daha doğrusu önem verdiklerini düşünmek için muhtemelen pek bir sebep bulunmamaktadır.

Petros ve Filip İncili kabilinden Mısır merkezli bazı İnciller ya da mesela Nikodemus İncili'ndeki bazı rivayetler İsa'yı "Tanrı Oğlu" tabir etmişlerdir. Her ne kadar bu tabirden ne anlaşılması gerektiği açıkça söylenmiş değil ise de, o zamanlar söz konusu İncillerin yazarları tarafından muhatap alınan cemaatler büyük ihtimalle bu yazarların ne demek istediklerini anlıyor olmalıdırlar. Nitekim örneğin Filip İncili İsa'nın "ilahî" yapısına ve "kurtarıcı" rolüne dikkat çekmektedir. Buna karşın, "Tanrı Oğlu" tabirinin bu şekilde yorumlanması başka bazı İncil geleneklerinden destek görmemiştir. Söz gelimi Yahudi-Hıristiyan İncilleri, Kıbti Thomas İncili'nin baskın rivayetleri veya bir bütün olarak Yakup İncili, İsa'ya atfedilen "Tanrı Oğlu" gibi kimi vasıfların, onun ilahî boyutuna yorumlanmasına müsaade etmeyecek bir anlayış yansıtmaktadır.

"Apokrif" İncillerin genel olarak baskın görüşü, İsa'nın Musa Yasası konusunda çok bilgili birisi olduğudur. Yahudi-Hıristiyan İncilleri ile Çocukluk İncilleri kesin olarak, Mısır merkezli İnciller ile diğer bazı İncil metinleri ise büyük bir oranda bu hususa tanıklık etmektedir. Bu bağlamda İsa'nın ailesinin Yahudi olduğuna ve onun Yahudi bir

muhitte ve yerleşik geleneklere göre yetiştirildiğine itiraz eden İncil yoktur. Ancak bazı İnciller İsa'nın Musa Yasası konusunda "gelenekçi" ve "şekilci" bir yaklaşımı sürdürdükleri söylenen Yahudi kanaat önderleriyle ters düşen "reformist" bir anlayış taşıdığını öne sürmektedir. İsa'nın Musa Yasası konusunda birikimli birisi olması belki gnostik karakterli İnciller için dikkate alınacak bir anlam ifade etmemiş olmalıdır.

"Apokrif" İnciller külliyatına dâhil çoğu metin, İsa'nın Musa Yasası'nı onayladığı düşüncesi taşımaktadır. Yahudi-Hıristiyan İncilleri, Yakup İncili ve eldeki pasajlarından hareketle Egerton Papirusu 2 kesin olarak, Kıbti ve İbrani Thomas İncilleri ya da Oxyrhynchos Papirusu 840 ve Oxyrhynchos Papirusu 1240 gibi metinler ise büyük oranda buna tanıklık etmektedir. Ne var ki, Mısır merkezli bazı İnciller ile özellikle gnostik karakterli İnciller bu kabule açıkça veya zımnen itirazda bulunmaktadır.

Thomas İncili, Yahuda İncili ve Nikodemus İncili gibi bazı metinler, İsa'nın "peygamber" olarak görüldüğü yönünde bir kabulü açıkça nakletmektedir. Yahudi-Hıristiyan İncil geleneği ile Yakup İncili kabilinden kimi metinlerin de bu kabule destek verdikleri anlaşılmaktadır. Buna karşın İsa'nın ilahî bir varlık olarak kabul edilmesi onun peygamberliğini ön plâna alan rivayet gelenekleri ile tutarsızlık yaratacağından, İsa'nın insan-üstü bir varlık olduğunu öne süren bazı apokrif metinlerin onun peygamber oluşuna dair iddiaları desteklemedikleri ve ayrıca bu iddiayı tekzip eder bir mahiyet taşıdıkları belirtilmelidir.

"Apokrif" İnciller'de mevcut baskın rivayet gelenekleri, İsa'nın Tanrı merkezli (teosentrik), şekilciliği arka plâna alıp ruhsal ve ahlaksal boyutu önplânda tutan bir öğretiyi vaaz ettiğini; diğer bir gelenek ise onun öncelikle gnōsis bilgisine ulaştıracak hikmetlerle dolu bir varlık olduğunu öne sürmektedir. "Apokrif" İnciller'de karşılaşılan kimi rivayet gelenekleri İsa'nın çarmıha gerildiğine dikkat çekmektedir. Ancak gnostik-doketik karakterli diğer bazı rivayet gelenekleri onun çarmıha gerildiği düşüncesini reddetmektedir. Nasıralı İsa, "apokrif" İncillerden yansıyan bir görüşe göre Yahudilerin, diğer bir görüşe göre tüm insanlığın kurtarıcısıdır. Ayrıca önceki kısımlarda ele aldığımız ve İsa'nın bir "büyücü" ve "gayrimeşru" bir çocuk olduğunu iddia eden

kimi Yahudi rivayetleri, Nikodemus İncili'nin yazarı tarafından kendi metninde bahis konusu edilmektedir.

"Apokrif" İnciller Hıristiyanlığın erken dönemlerinden günümüze kadar intikal etmişlerdir. Ancak bu İnciller Hıristiyanlık dünyasında zamanla emsallerini mağlup ederek ana akım (resmî) düşünce olarak sivrilen teolojik prensiplerle şu veya bu şekilde uyuşmazlık içinde oldukları için gelenek dışında bırakılmışlardır. "Apokrif" İnciller, bu metinleri kaleme alan farklı Hıristiyan grupların teolojik görüşlerini içeren ve yansıtan vesikalardır. Bu metinlerin İsa veya havarileri tarafından yazılmadıkları ya da o dönemde yaşananlara tanıklık eden birileri tarafından kaleme alınmadıkları kesindir. Tıpkı "kanonik" İnciller gibi, "apokrif" İnciller de kimi zaman İsa döneminde veya hemen sonrasında ortaya çıkarak Akdeniz Havzası'nda uzun süre dolaşan kimi rivayetleri kayıt altına almış olmalıdır. Ancak bunu yaparken sonradan uydurulmuş bazı rivayetleri de nakletmiş oldukları açıktır. Söz konusu bütün bu rivayetlerin herhangi bir "apokrif" İncil metninde o metnin yazarı tarafından benimsenen teolojik düşünceler çerçevesinde yeniden şekillendirilerek nakledildiği de şüphesizdir. Kısacası, tıpkı "kanonik" İnciller gibi "apokrif" İnciller de tarihsel İsa'ya ilişkin gerçek bilgilerin ne olduğundan daha fazla II. yüzyıl ve sonrasındaki Hıristiyan grupların tarihsel İsa'da ne gördükleri sorusunu cevaplandırmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, ne İsa ne de havarileri tarafından yazılmış belgeler bugün eldedir. Yani İsa hareketinin başlatıcısı olan tarihsel şahsiyetler (İsa ve havarileri), sonraki yüzyılların Hıristiyan nesillerine, onlara yol gösterecek veya şekil verecek, onların inanç esaslarını ve dinî algılarını biçimlendirecek rehber kitaplar bırakmamışlardır (en azından varsa bile biz bilmiyoruz). Bu durum açıkça şu anlama gelmektedir: Söz gelimi İsa'dan iki veya üç yüzyıl sonra, İsa'yı ve havarilerini bizzat İsa veya havarileri tarafından yazılmış birtakım metinlerden hareketle takip eden Hıristiyan bir cemaat yoktur. Tam aksine, ölümünden itibaren hakkında dolaşan türlü rivayetler ve yorumlar yüzünden onlarca farklı İsa tasviri ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemlerin Hıristiyanları ise aslında tarihsel İsa hakkında son derece sınırlı bilgilere sahip olmakla birlikte kendi inanç ve kültür çevrelerinde kabul gören türde bir İsa'yı benimsemişlerdir. İsa bu yüzden bir

coğrafyada *gnōsis*e ulaştıracak metafizik bir aracı, başka bir coğrafyada ilahi bir kurtarıcı, diğer bir coğrafyada ise beşer bir peygamber olarak kabul edilmiştir. Başka bir deyişle, İsa veya havarileri sonraki yüzyılların Hıristiyan cemaatlerini şekillendirme noktasında ancak çok sınırlı bir role sahip olabilmişlerdir. Sonraki yüzyılların Hıristiyan cemaatleri ise, geçmişe bakarak, yolunu izlediklerine inandıkları İsa isimli tarihsel bir şahsiyeti kendi anlayışları çerçevesinde şekillendirmişler, onu diledikleri kalıba sokmuşlardır. Sonuç olarak "apokrif" İnciller üzerinden tarihsel İsa'ya ulaşmak güçtür. Çünkü "apokrif" İncil külliyatında karşımıza çıkan rivayetlerden hareketle ortaya konulabilecek her türlü hipotezi, yine aynı külliyatta mevcut başka bazı rivayetlerden yola çıkarak çürütmek mümkün görünmektedir.

Bununla beraber bu aşamada bize yardımcı olabilecek bir ölçüt düşünülebilir ve bu çerçevede İsa'nın Yahudi oluşu göz önünde bulundurulmalıdır. Zira J.H. Lynch tarafından da belirtildiği üzere, "tarihçiler, insanları ve gelişmeleri anlaşılır kılabilmek amacıyla bunların 'bağlamları' da denilen arka planlarına bakmaya çalışırlar."[352]

Açıkça görüldüğü üzere, İsa'nın Yahudi oluşu, onun hakkında son derece cılız bilgi kırıntıları nakleden pagan yazarlar tarafından bile onaylanmıştı (bk. bölüm 1). İsa'yı reddeden Yahudilere ait kaynaklar da durumun böyle olduğunu tasdiklemişti (bk. bölüm 2). Elde bulunan neredeyse bütün İnciller de İsa'nın bu yönünü ister-istemez vurgulamışlardır. Buna göre, Nasıralı İsa İsrailoğulları'na mensuptur. Ailesi, kendisi, yakın çevresi, Yahudilerin "monoteist" anlayışları çerçevesinde yetiştirilmiş ve yaşamış kimselerdir. İsa, Yasa konusundaki yetkinliğini kanıtlamıştır. Yaşamı boyunca sinagoglara gitmiştir, Yasa üzerine vaazlar vermiştir. Başka bir deyişle İsa, İsrailoğulları ile aynı havayı teneffüs etmiştir. Bu yüzden de İsa'yı bu genel çerçeve içinde, yani kendi ırkının çizgileriyle tasvir eden rivayetlerin çok daha fazla önemsenmesi gerektiği tarihsel açıdan işin tabiatı gereğidir. Bu durumu bir örnek üzerinden izah etmeye çalışacağım.

---

352 Joseph H. Lynch, *Early Christianity: A Brief History*, New York: Oxford University Press, 2010, s. 13.

X toplumunun yüzyıllarca psikoloji bilimi üzerine eğitildiğini ve bu bilimin o toplumun hayatını biçimlendirecek ölçüde önemli bir fonksiyon üstlendiğini hayal edelim. Bu toplumdan yetişen Sigmund Freud gibi çok önemli bir bilim insanının ise psikoloji üzerine devam eden çalışmaları sırasında hiçbir kitap/metin yazmadığını veya yazdığı hâlde bu metinlerin bir şekilde ortadan kaybolduğunu ve bu yüzden de Freud'un sadece kendisini takip eden öğrencilerine dersler vermekten ibaret bir entelektüel yaşam geçirdiğini farz edelim. Sonra, Freud'un ölümü sonrasında evrensel bir şöhrete kavuştuğunu ve mesela otuz-kırk yıl içinde onun ismiyle yayılan psikoloji bilimine dair bazı fikirlerin dünyanın dört bir tarafında kabul edilmeye başlandığını düşünelim. Burada karşımıza çıkması çok muhtemel soru şudur: Bu senaryoya göre, Freud'u, psikoloji konusunda zaten yüzlerce yıldır bilgi sahibi olmaları nedeniyle Freud'un hangi konuda dersler verdiğini bilen; daha da önemlisi Freud gibi bir bilgini bünyesinden çıkaran, Freud'un derslerine tanıklık eden, bizzat bu tanıklar ve çocukları tarafından yetiştirilen X toplumunun bireyleri mi daha iyi anlayacaktır, yoksa Freud'un yaşadığı coğrafyadan binlerce kilometre uzakta, psikolojinin ne olduğunu henüz duyan ve üstüne üstlük Freud'dan da çok zaman sonra yaşamış başka toplumlar mı?

Bu senaryodaki Freud ile İsa arasında paralellik kurmamıza engel olan nedir? Bu soruyu şu şekillerde de sorabiliriz: Geleneksel Hıristiyan kilisesi tarafından propaganda edilen "göksel" ve "kurtarıcı" Mesih motifinin hakikat, fakat mesela gnostik-doketik Hıristiyanlar tarafından öne sürülen "metafizik" İsa motifinin "yanlış" olduğunun bilimsel açıdan dayanağı nedir? İsa hakkında söz gelimi Yuhanna İncili niçin doğruyu söylemektedir de mesela Petros İncili yanılmaktadır? Burada ölçüt neye veya kime göre belirlenmiştir? Cevap olarak İsa denecekse, bunun böyle olmadığı gün kadar açıktır. Çünkü İsa'nın ölümünden sonra ortaya çıkan Hıristiyanlığın tarihsel İsa ile son derece zayıf bir bağlantısı olmuştur. Bunu bu kitabın sonraki bölümlerinde çok daha detaylı olarak göreceğiz. Kilise denecekse, bugünkü kilisenin IV. yüzyılda hangi koşullar altında resmî hüviyete büründüğü bütün tarihçiler tarafından bilinmektedir. İnciller denecekse, İncillerin İsa'dan sonra yazıldıkları ve erken yüzyıllarda bütün Hıristiyanlar tarafından kabul

edilen "kutsal" metinler olmadıkları ortadadır. Öyleyse, hangi metnin "kanonik" hangisinin "apokrif" olduğuna, hangi İsa'ların hakikat hangilerinin hayal mahsulü olduğuna, nasıl karar vereceğiz?

Sigmund Freud'u ve bahsettiği konuları çok daha iyi anlayacak olanlar şüphesiz X toplumunun fertleridir. Onun tezleri üzerinde daha doğru şekilde düşünenler, analizler yapabilecek olanlar, sonrasında da bu tezleri kabul veya reddederken ne yaptıklarını bilenler de onlardır. Tıpkı bunun gibi, İsa'yı ve onun hangi konulardan hangi bağlamlarda bahsettiğini daha iyi anlayacak olanlar da herhâlde kendi toplumunun fertleri olmuştur. Yaşamı sırasında bir tek Tanrı ve Musa Yasası üzerine vaazlar veren, Yahudiler tarafından yüzlerce yıldır bilinen "Mesih" unvanını ve "peygamberlik" vasfını taşıdığı söylenen bir Yasa öğretmeninin kendi toplumu tarafından değil de, tek Tanrı kavramına ve Musa Yasası'na tamamen yabancı, "Mesih" ve "peygamber" gibi kavramların anlam ve muhtevasını muhtemelen o güne kadar hiç duymayan ve dahası İsa'dan ve Yahudi toplumundan çok uzaklarda ve yine İsa'dan çok zaman sonra yaşamış olan birileri tarafından daha iyi anlaşıldığının öne sürülmesi kulağa hiç makul gelmemektedir. Öyleyse, örneğin İsa'ya iman etmiş Yahudiler tarafından kaleme alınan metinlerdeki rivayetlerin veya yorumların, mesela binlerce yıldır pagan inanış ve geleneklerinin hüküm sürdüğü Lugdunum'daki (Lyon) Irenaeus'un rivayet veya yorumlarına yeğ tutulması olabilecek en makul şeydir. Hâlbuki geleneksel kilisenin tutumu, İsa'ya iman eden Yahudilerin görüşlerini "sapkın" ilan etmek, İsa'dan bir buçuk asır sonra yazmış olan Irenaeus'u ise "aziz" mertebesine çıkarmak olmuştur.

Sonuç olarak İsa'nın kim olduğu sorusunu veya ne söylediğini bizzat kendi kaleminden çıkan metinlere bakarak öğrenme şansına sahip değiliz. Ancak bu aşamada daha makul görünen bir seçeneğe yönelebiliriz. Yani diğer bütün emsallerine kıyasla, İsa'ya iman eden Yahudilerin erken yüzyıllarda nispeten daha güvenilir rivayetler ve bilgiler kaydettiklerini düşünebiliriz. *İşler* Kitabı'nın ifadesiyle bu "imanlı" Yahudilerin İsa'nın akrabaları, havariler, onların çocukları ve torunları tarafından yetiştirilmiş veya kendi inanç ve kültür daireleri içinde havariler tarafından ortaya konulmuş inanç prensiplerini ve geleneklerini nispeten takip etmiş olmaları pekâlâ çok yüksek bir olasılıktır.

Kanaatimce Yahudi olmayan coğrafyalarda İsa'yı beşerî standartlardan soyutlayarak onu farazî metafizik varlıklar mertebesine yükselten veya soyut bir "kurtarıcı" mit kahramanına dönüştüren yaklaşımlarla kıyaslandığında, İsa'yı Yahudi monoteizmi çerçevesinde ve Yahudi kutsal yazıları ile uyumlu şekilde resmeden rivayetler, yani Yahudi-Hıristiyan tabir edilen inanç akımının görüşlerini yansıtan İnciller veya Yakup İncili kabilinden bu geleneğe çok yakın duruş sergileyen metinler, tarihsel İsa araştırmaları açısından bugün gördüklerinden daha büyük değer taşımaktadır. Bu perspektiften buraya Thomas İncili kabilinden önemli metinlerdeki bazı rivayetlerin dâhil olacakları da şüphesizdir. Ancak bu, söz konusu İncil geleneklerinde İsa'nın ve öğretilerinin "tam" olarak ve "en doğru" şekilde tanımlandığı gibi bir anlama da gelmemektedir.

Dördüncü Bölüm

Kanonik İncillerde İsa

Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dan oluşan ve bugün Hıristiyanlığın Yeni Ahit isimli kutsal kitabında yer alan "kanonik" İnciller, tarihsel açıdan İsa hakkında sahip olduğumuz başlıca kaynaklardır. Ancak tarih bilimi ile uğraşanlar şunu iyi bilirler: Bir metnin "kaynak" hüviyeti taşıması, o metinde yer alan kayıtların mutlaka ve tamamıyla "doğru" bilgiler olduğu anlamına gelmez. Aksine, kaynak eserler "doğrular" kadar, hatta belki daha fazla "yanlışları" da içermişlerdir. Çünkü İnciller de dâhil olmak üzere geçmişin çeşitli dönemlerinde kaleme alınmış metinler, (propaganda, karalama, savunma veya kaynak eserleri derleyenlerin çeşitli konulardaki görüşlerini kanıtlama gibi) belirli amaçlarla yazılmışlardır. Örneğin Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos (1081-1118) dönemi için başlıca kaynaklardan birisi Anna Komnena tarafından yazılmış tarih eseridir. Anna'nın bu eseri tarihçiler için paha biçilmez bir değer taşımaktadır. Fakat imparatorun kızı olan Anna, bu eseri babasının propagandasını yapabilmek amacıyla, yani tarihsel olayları babasını "kahraman" ilan edebileceği bir üslupla yorumlayarak kaleme almıştır. Bu yüzden de Aleksios Komnenos ve dönemi açısından sağlıklı bilgilere ulaşabilmek için Anna'nın kayıtlarını sınamak gerekmektedir. Aynı şekilde söz gelimi Ortodoks (Miafizit) Süryani ruhbanlar Geç

Antikçağ ve Ortaçağ boyunca Tanrı'nın yeryüzüne olan müdahil konumunu kanıtlamak veya Batılı dindaşları tarafından kendilerine yöneltilen "sapkınlık" suçlamalarını def edebilmek gibi maksatlarla tarih yazmışlardır. Bunun anlamı basitçe şudur: Tarihsel olaylar veya gelişmeler Ortodoks Süryani tarihçilerin eserlerinde, onların (Miafizit karakterli ve Khalkedon/Kadıköy Konsili karşıtı) teolojik düşünceleri tarafından yeniden şekillendirilerek, yeni kalıplara sokularak, karşımıza çıkmışlardır.[353] Bu yüzden de Ortodoks (Miafizit) bir Süryani tarihçinin örneğin Khalkedon Konsili'ne (451) dair anlatımını veya bu konsili benimseyen herhangi bir Bizans imparatoruna ilişkin yorumlarını ihtiyatla karşılamak zorundayız.

Bu bağlamda geçmişin çeşitli dönemlerinde yaşananlar veya yaşayanlar hakkında daha sağlıklı bilgilere ulaşmak istiyorsak, "kaynak" hüviyeti taşıyan eserlerde/metinlerde karşımıza çıkan bilgilerin veya iddiaların arkaplânına nüfuz etmek zorundayız. Bu ise özellikle yazılı kaynakların esaslı bir tarihsel eleştiri süzgecinden geçirilmesini mücbir kılmaktadır. B. İplikçioğlu'nun ifadesiyle, "tarihçi elindeki kaynakların gerçeği ne kadar yansıttığını ortaya koymak zorundadır".[354] Bu yüzden de bir kaynak eserin neyi niçin söylediği sorusu, ne söylediğinden daha büyük önem taşımaktadır.

Bu anlatılanlar İsa ve dönemi için başlıca "kaynak" hüviyeti taşıyan "kanonik' İnciller açısından da aynen böyledir. İncil yazarları eserlerini belirli maksatlarla kaleme almışlardır. Bu İnciller, İncil yazarlarının okuyucularına vermek istedikleri mesajlar çerçevesinde İsa hakkındaki tarihsel gerçekleri yeniden düzenledikleri, şekillendirdikleri ve yorumladıkları eserlerdir. Bunu bir örnek üzerinden şöyle ifade edebilirim: Sinoptik İncillere göre İsa, Fısıh Bayramı arifesinde öldürülmüştür. Yuhanna İncili ise bu olayı özellikle Fısıh Bayramı'na atfetmektedir. Çünkü İsa'yı dünyevi standartlardan tamamıyla soyutlayan Yuhanna İncili'nin meçhul yazarı, bu sayede bize şunu

---

[353] Konuya ilişkin tüm detaylar için bk. Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hıristiyanlık, İslam, Siyasi Tarih*, İstanbul: Divan Yayınları, 2017.

[354] Bülent İplikçioğlu, *Eskibatı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Ankara: TTK Yayınları, 1997, s. 9.

söylemek istemektedir: "İsa, Yahudilerin kendi günahlarının kefareti olarak Kudüs'te geleneksel şekilde kurban sundukları bir günde, yani Fısıh Bayramı'nda (öncesinde veya sonrasında değil), bütün insanlığın asli günahına kefaret olmak üzere (yani kurtarıcı vasfını kanıtlar bir surette) en mükemmel kurban olarak öldürülmüştür." Yuhanna'nın yazarı böylece İsa'nın ölümünü kendi teolojik tasavvuruna uyarlayarak yorumlamakta ve tarihsel bir hadiseyi de (İsa'nın ölümü) bu tasavvur çerçevesinde şekillendirmiş olmaktadır. Yeni Ahit ve erken Hıristiyanlık tarihi uzmanı B.D. Ehrman'ın ifadesiyle, "nasıl ki kuzu kurban edilmesi İsrail halkının (eskiden Mısır'daki kölelik yaşamından) kurtuluşunu simgelemiş ise, dördüncü (Yuhanna) İncil'de de İsa'nın ölümü (bütün insanlığa ilişkin) Tanrısal kurtuluşu simgelemiştir."[355] Dolayısıyla İsa'nın Yuhanna İncili'nde, yalnızca Yuhanna İncili'nde, "Fısıh Kuzusu" şeklinde tanımlanması şaşırtıcı olmaktan çıkmaktadır.[356] İncillerin belirli yöntemler kullanılarak okunmasına yönelik bilimsel öneriler de işte tam olarak bu durumun yansıması olarak ortaya konulmaktadır. Zira Yuhanna İncili'nin İsa'nın ölümüne ilişkin Sinoptik İnciller ile farklılık taşıyan anlatımı, önce bu farklılığın tespit edilmesi, sonrasında ise bunun nedeninin sorgulanmaya başlanmasıyla anlam kazanmaktadır.

Bu araştırmada İncil metinlerine ilişkin böyle bir karşılaştırmalı okuma ve kritik yapılmayacaktır. Yukarıdaki kısa anlatım ve bu sırada verilen örnekler ise "kanonik" İncillerin İsa ve öğretileri hakkında aşağıda karşımıza çıkacak rivayetlerine dair okuyucularda bir ön kanaat oluşturma amacı taşımaktadır. Başka bir deyişle okuyucu, İsa hakkında "kanonik" İncil metinlerinde karşılaşılan bilgileri ve iddiaları okurken, bu İncillerin belirli amaçlarla yazılmış "kaynak" metinler olduğunu ve epistemolojik çerçevede büyük sorunlar içerdiklerini mutlaka hatırda tutmalıdır. Nitekim konunun bu yönü, bir sonraki kısımda ve maddi kanıtlardan hareketle ele alınacak ve anlatılacaktır.

---

355 Bart D. Ehrman, *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings*, (2. Basım), New York: Oxford University Press, 2000, s. 52.

356 Ehrman, *Jesus Before the Gospels*, s. 158.

1. İsa'nın Yaşamı

Matta ve Luka İncilleri İsa'nın mensup olduğu soya ilişkin bilgiler vererek başlamaktadır. Luka, İsa'nın Yusuf adındaki adamın oğlu sanıldığını söyler. Matta ile Luka'nın bu bağlamdaki anlatımları, İsa'nın Yahudi bir nesebe mensubiyetine işaret etmektedir.[357] Yuhanna da İsa'yı Yahudi olarak gösterir. Fakat Yuhanna, İsa'nın ilahî olduğu düşünülen yönünü ön plana alarak söze başlamaktadır. Yuhanna, başlangıçtan beri mevcut olan ve aslında Tanrı'yla birlikte bulunan bir Söz'e (λόγος) dikkat çekmiş; bu Söz'ün insan şeklinde dünyaya geldiğini ima etmiştir.[358] Markos İncili'nde ise İsa'nın Vaftizci Yahya adındaki münzevi tarafından müjdelenerek görevine başlamasından önceki döneme ait herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Matta ile Luka, Nasıralı İsa'nın Meryem adındaki bakire bir kadından; bir meleğin bu kadını müjdelemesi üzerine ya da meleğin Meryem'in nişanlısı (veya kocası) Yusuf'a ifşa ettiği bilginin ardından mucizevî şekilde babasız doğduğunu öne sürerler.[359] Bu iki İncil'e göre, İsa Celile bölgesindeki Beytüllahim'de doğmuştur.[360] Markos'a göre İsa, Nasıra adındaki şehirden gelerek tebliğ görevine başlamıştır.[361] Yuhanna ise konuya ilişkin bildirimde bulunmamaktadır.

Matta İncili, gökte gördükleri bir yıldızdan hareketle İsa'nın doğumunu anladıklarını söyleyen bazı yıldız bilimcilerin (Yun. metinde Μάγοι, Μάγος'un çoğulu)[362] Kudüs'e geldiklerini ve "Yahudilerin Kralı" (βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων) dedikleri çocuğu aramaya başladıklarını öne sürmektedir. Ne var ki, bu yaptıkları hem bölgeyi yönetmekte olan Herodes adlı kralın huzurunu kaçırır, hem de Kudüs halkı arasında tedirginliğe sebep olur. Herodes, gelişmeler üzerine Yahudilerce

---

357 Matta, 1: 1-17; Luka, 3: 23-38;

358 Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν. πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο (Başlangıçta Söz vardı, ve Söz Tanrı'yla beraberdi, ve Söz Tanrı'ydı). Bk. Yuhanna, 1: 1-2.

359 Matta, 1: 18-25; Luka, 1: 26-38.

360 Matta, 2: 1-12; Luka, 2: 4-7.

361 Markos, 1: 9.

362 Astroloji ve rüya tabirleri konusunda eğitimli Mecusiler kast edilmiş olabilir.

beklenmekte olan Mesih'in nerede doğacağına ilişkin araştırma yapmaya karar verir. Yıldız bilimciler ise bu sırada doğuda gördükleri yıldızı takip ederek İsa'yı bulurlar ve ona tazimde bulunurlar. Ancak Meryem'in nişanlısı Yusuf'a görünen bir melek Herodes'in öldürtmek niyetiyle çocuğu aratacağını ona bildirir. Aileye, Mısır'a kaçmaları tavsiyesinde bulunur. Tavsiyeyi dinleyen aile Herodes'in ölümüne dek Mısır'da kalır. Bu arada Herodes Beytüllahim ve yöresinde iki yaşındaki ve daha küçük tüm erkek çocukları katleder.[363] Matta'nın yukarıda özetlenen pasajda verdiği bilgiler üzerinden, İsa'nın Yahudiler tarafından beklenen kişi olduğu ve onun "Yahudilerin Kralı" sıfatıyla hareket edeceği yönündeki sonraki anlatımlarına hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır.

Aynı bağlamdaki hadiseler Luka tarafından daha farklı şekilde rivayet edilmektedir. İsa'nın doğumu melek aracılığıyla Beytüllahim yöresindeki bazı çobanlara bildirilir. Meleğin yönlendirmesiyle çocuğu bulan çobanlar Tanrı'yı yüceltip överler. Sonra ailesi tarafından Yaruşalim'e götürülen İsa, Yahudiler arasında âdet olduğu üzere sekizinci günde sünnet edilir ve Yahudi Yasası uyarınca ilk erkek çocuk olması sebebiyle Rabb'e adanır. Bu sırada Yaruşalim'de bulunan ve Mesih'in gelişini bekledikleri söylenen Simon adlı adam ile Anna isimli hanım İsa'yı bulurlar ve beklenen kişinin o olduğuna tanıklık ederler.[364] Böylece, Matta gibi Luka'nın da henüz ilk anda İsa'yı Yahudilerce beklenen birisi olarak takdim ettiği anlaşılmaktadır. İsa'nın Yahudi Yasası ve geleneklerine bağlı bir aile tarafından yetiştirildiği de aynı öyküden açıkça görülmektedir.

"Kanonik" İncillerin İsa'nın yaşamı hakkında bundan sonraki aşamada verdikleri en önemli bilgi, onun Yahya tarafından Şeria Irmağı'nda vaftiz edilmesidir. Vaftizci Yahya adlı münzevinin uzun süredir bekledikleri Mesih'in gelişini Yahudilere müjdelemekte olduğu dört İncil metninin de müşterek anlatımıdır.[365] Matta ile Markos, İsa'nın Celile'den gelerek Yahya eliyle vaftiz olduğunu söylerler.[366] Matta,

---

363 Matta, 2: 1-18.

364 Luka, 2: 8-40.

365 Matta, 3: 1-12; Markos, 1: 1-8; Luka, 1: 5-25; Yuhanna, 1: 6-8; 15-16.

366 Matta, 3: 13; Markos, 1: 9.

Mısır'da bulunan ailenin Herodes'in ölümünden melek tarafından haberdar edildiğini, bunun üzerine Yusuf'un geri dönerek Nasıra'ya yerleştiğini öne sürmektedir.[367] Luka'ya göre İsa Nasıra'da büyümüştür. İsa, ailesinin her yıl Fısıh Bayramı sırasında yaptığı Kudüs ziyaretlerinden birinde, henüz on iki yaşındayken kaybolmuştur. Ailesi endişeli bir arayışın ardından İsa'yı Tapınak'ta bulur. İsa zekâsı sayesinde Tapınak'taki din bilginleriyle diyalog kurmuştur. Aile hep birlikte Nasıra'ya döner ve İsa burada büyür. Bu bağlamda, muhtemelen Luka İncili de İsa'nın vaftiz için Nasıra'dan geldiği kanaatini taşımaktadır.[368] İsa'nın Yahudi geleneklerine bağlı bir aile tarafından Yahudi müfredatı altında yetiştirildiği ve çocuk İsa'nın Yahudi Yasası ile ilgili birisi olduğu yukarıdaki ifadelerden bir kez daha anlaşılmaktadır.

Rivayete göre, vaftiz olma ritüeli İsa'nın hayatındaki çok önemli bir kırılmadır. Yahya'nın elinden vaftiz olmasının hemen sonrasında Tanrı'nın ruhu güvercin gibi inerek İsa'nın üzerine konar. Aynı anda gökten gelen bir ses, "bu benim oğlumdur, ondan memnunum" (Matta'da: Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα) der.[369] Anlaşılan o ki, bu hadise ile birlikte Tanrı İsa'yı seçmiştir. Bundan sonra İsa'nın artık mesajlarını ve öğretilerini yaymaya başladığı söylenebilir.

Kısa süre zarfında İsa, βασιλεία τῶν οὐρανῶν (göklerin hükümranlığı) hakkında tebliğde bulunmaya başlar ve kendisine öğrenci ve yardımcı olmaları için on iki Yahudi (havariler) seçer. Bunlar, öğretmenleri İsa'yla birlikte Yahudiler tarafından iskân edilen bölgeleri dolaşırlar, köyleri ve kasabaları ziyaret ederler. İsa, öğretilerini öğrencilerine ve öteki Yahudilere anlatıp açıklar. Bu sırada herkesin gözleri önünde büyük mucizeler gösterir. Öyle ki, Yahudi kalabalıklar üzerinde büyük tesir yaratan İsa'nın namı tüm bölgeye yayılır. Ardından Kudüs'e giren İsa, geniş bir halk kitlesince ve tezahüratlar eşliğinde karşılanır. İsa, rivayete göre Kudüs'te kısa bir süre halkın ıslahına uğraşır. Özellikle

---

367 Matta, 2: 19-23.

368 Luka, 2: 41-52, 3: 21-22; İsa'nın vaftizi için ayrıca bk. Yuhanna, 1: 29-34 (İsa'nın nereden geldiği konusunda sessizdir).

369 Matta, 3: 16-17; Markos, 1: 10-11; Luka, 3: 21-22; Yuhanna, 1: 29-34 (bu sonuncusu, hadiseyi Yahya'nın tanıklığı üzerinden anlatır).

Yahudi din bilginleriyle, onların Musa Yasası'nı bilerek yanlış yorumladıkları ve halkı aldattıkları gibi gerekçelerle şiddetli bir mücadeleye tutuşur. Bu yüzden öğrencileriyle Fısıh Bayramı münasebetiyle yediği son akşam yemeğinin ardından tutuklanır.[370] Görüldüğü gibi, İsa yaşamı sırasında İsrailoğulları kavmiyle meşguldür; Yahudi Yasası'na ve geleneklerine ilişkin meselelerle iştigal etmektedir. İsa'nın öğretilerini yaymaya başlamasından tutuklanmasına kadar ne kadar zaman geçtiği konusu belirsizdir. Ancak bu sürenin 1 ile 3 yıl arasında olabileceği sanılmaktadır.

İsa'nın tutuklanması, "kanonik" İncillerin tümü tarafından Iudas (Yahuda İskaryot) adlı havarisinin ihanetine bağlanmaktadır. Rivayete göre Yahudi kâhinler ile halkın ileri gelenleri kendileriyle açıkça mücadeleye kalkışan ve Yahudi halk üzerinde büyük şöhret kazanan İsa'yı hile ile tutuklayıp öldürmek amacıyla düzen tertiplerler. Yahuda İskaryot'a, İsa'yı ele vermesi karşılığında para ödenir. İsa ve diğer öğrencileri (havarileri) ise bu sırada yedikleri yemeğin ardından Zeytin Dağı'na çıkmışlardır. İsa, işte burada, Yahuda'nın ihaneti sonucu yakalanır.[371]

"Kanonik" İnciller, tutuklanmasının ardından Yahudi Yüksek Kurulu'nun (Sanhedrin) huzuruna çıkarılan İsa'nın Yahudi yetkililer tarafından sorgulandığını öne sürerler. İsa, sorgu sırasında, "Tanrı Oğlu-Mesih" (Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ) ve "Yahudi Kralı" olduğu yönünde açıklamalar yapar. Bu iddialar bir anda ona karşı büyük bir öfke seli yükselmesine sebep olur. Gelenekçi Yahudiler İsa'yı yalancılıkla, sahte peygamberlikle ve Allah'a karşı iftirada bulunmakla suçlarlar. Kargaşa esnasında tartaklanan İsa, bölgeyi yönetmekte olan Roma Valisi Pontius Pilatus'a havale edilir. Yahudiler, Pilatus'tan İsa'nın katlini talep ederler. Pilatus aslında buna taraftar değildir. Çünkü İsa'yı bizzat sorgulamış, fakat onun öldürülmesini gerektiren herhangi bir

370 Krş. Matta, 4: 12-26: 45; Markos, 1: 9-14: 41; Luka, 4: 14-22: 45; Yuhanna, 1: 35-17: 26.

371 Kanonik İncillerin İsa'nın tutuklanmasına ilişkin verdikleri bilgilerin karşılaştırmalı analizi için bk. Mahmut Aydın, *Hz. İsa'ya Ne Oldu?*, Ankara: Otto Yayınları, 2011, ss. 28-34 (Yazar, Yuhanna İncili'ndeki anlatımı bazı açılardan diğerlerine yeğ tutmaktadır).

suç bulamamıştır. Buna karşın Yahudiler ısrar ederler. Pilatus, Yahudi kalabalık arasında kargaşanın büyümesinden çekinir. Yahudileri dinler ve İsa'yı askerlerine teslim eder. Romalılarca çarmıha gerilen İsa, aynı gün ölmüştür.[372]

Ne var ki kısa süre sonra büyük bir mucize yaşanır. Ölen İsa üçüncü gün dirilir ve öğrencilerine görünür. İsa, onlara, gökte ve yerde tüm yetkinin kendisine verildiğini söyler. Öğrencilerini mesajlarını yaymaları için bütün uluslara yollar ve tekrar göğe alınır.[373]

"Kanonik" İncillerin kabataslak okunması neticesinde İsa'nın yaşamını yukarıda verdiğimiz gibi hulasa etmek mümkündür. Okuyucu, paralel bilgiler verdikleri sırada bile İncil metinlerinin anlatımlarındaki detaylarda son derece büyük önem taşıyan farklılıklar bulunduğunu bilmelidir. İsa'nın dirilişi sonrasına dair İncil rivayetleri ise bir sonraki kısımda çok daha detaylı şekilde değerlendirilecektir.

2. İsa'nın Kişiliği ve Öğretileri

"Kanonik" İnciller İsa'nın kişiliği, kimliği, öğretileri ve İsa'ya ilişkin çeşitli başka konularda bazı yargılara ulaşma olanağı taşıyan önemli bazı rivayetler içermişlerdir. Başka bir deyişle örneğin İsa'nın beşer olduğunu veya kendisi hakkında peygamberlik iddiasında bulunduğunu bizzat İncil metinlerinde mevcut rivayetlerden hareketle öğrenmekteyiz. Ancak burada ciddi bir sorunla da karşılaşılmaktadır. Çünkü İncil metinleri, İsa'ya ilişkin çeşitli konularda farklı izahlar getirmeye imkân tanıyacak bir yapıda inşa edilmişlerdir. Bu yüzden bu metinlerde geçen maddi bir delil veya delillerden (rivayetten) hareketle İsa'ya, muhataplarına, öğretilerine vs... ilişkin ortaya konulabilecek bir önermeyi, bizzat yine aynı metinlerde mevcut başka bir maddi delilden (rivayetten) yola çıkarak çürütmek mümkündür. Mesela "kanonik" İncil rivayetlerinden hareketle İsa'nın ilahi bir varlık olduğu da öne sürülebilir.

---

372 Krş. Matta, 26: 3-27: 56; Markos, 14: 1-15: 41; Luka, 22: 1-26: 49; Yuhanna, 18: 1-19: 37 (Yukarıda bahsi geçmeyen bazı detaylarda kimi farklılıklar mevcuttur).

373 Matta, 29: 1-20; Markos, 16: 1-20; Luka, 24: 1-53; Yuhanna, 20: 1-21: 25. Konu hakkında bk. Aydın, *Hz. İsa'ya Ne Oldu?*, ss. 59-85.

Bu cümleden olmak üzere, “kanonik” İncil metinlerinde her konuda birden fazla İsa bulunmaktadır. Bu İsa’lardan biri beşer, bir diğeri insan-üstü bir varlıktır. Birinin muhatabı İsrailoğulları, diğerininki tüm insanlık ailesidir. Biri Musa Yasası’nı onaylamakta, diğeri ise kaldırmaktadır. Bir İsa peygamberdir, öteki İsa peygamberlerden daha üstün statüdedir. Çünkü İncil yazarları, eserlerini kaleme alırken, İsa hakkında farklı tasavvurları benimseyen çeşitli cemaatlerden ortaya çıkarak kendilerine kadar ulaşan sözlü (ve belki yazılı) rivayetleri kullanmışlardır. Bu yüzden de İsa’ya dair İncil rivayetlerinde uyumsuzluklar/çelişkiler bulunması tarihsel açıdan çok normaldir. Bunun yanısıra, İncil yazarlarının metinlerini kaleme alırken etkisi altında bulundukları teolojik görüşler de şüphesiz onların İsa’yı tasvir edişleri üzerinde etkili olmuştur. Netice itibariyle de “kanonik” İnciller İsa hakkında genellikle birbirleriyle tutarsız anlatımlar yapmışlardır. Bu konunun detaylarını, yani İncil metinlerinin oluşumundaki tarihsel süreci ve özellikle de İncil yazarlarının düşüncelerini şekillendiren teolojik anlayışı daha sonra göreceğiz. Şimdi, burada, İncil metinlerinde İsa’ya atfen kullanılan temel bazı terimleri, bu terimlere dair tarihsel arka planı da göz önünde bulundurarak anlatacağım.

(1). Χριστός (Mesih) Oluşu Meselesi

“Kanonik” İncillerin çok baskın rivayetleri İsa’nın “Mesih” olduğunu öne sürmektedir. Aynı rivayetlerde, İsa’nın yaşadığı dönemde Yahudilerin Mesih beklentisi içinde oldukları da söylenmektedir. Bu durumda İsa, İncillerin iddiasına göre Yahudilerin bekledikleri bu Mesih’tir. Ancak söz konusu İnciller, “Mesih” tabirinin anlamını tam bir açıklıkla izah etmiş değillerdir. Şimdi, bu tabire biraz daha yakından bakalım.

“Mesih” tabiri İbranicede “meshedilmiş” anlamına gelmektedir. Tabir, Yunancadaki Χριστός, *Khristos* (İng. Christ) kelimesinin muadilidir. Mesih kelimesi Yahudi kutsal yazılarında göreve başlama töreninde Tanrı lütfunun sembolik bir ifadesi olarak kutsal yağ ile meshedilen “Yahudi Kralı” anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda Kitab-ı Mukaddes’teki Samuel’in 1. Kitabı’nda (10:1) şu ifade yer almaktadır: “Sonra Samuel yağ kabını alıp yağı Saul’un başına döktü. Onu

öpüp şöyle dedi: 'Rab seni kendi halkına önder olarak meshetti.'" Buradan anlaşılan "Mesih" unvanının tam ve gerçek manasıyla siyasi bir bağlama sahip olduğudur. Ancak kavram, Yahudi kutsal yazılarında sadece krala özgü bir unvan olarak da görülmemektedir. Çünkü Tanrı'nın insanları için özel olarak görevlendirdiği herhangi birisinin de bu unvanı taşıyabileceğine inanılmaktadır. Örneğin, Mısır'dan Çıkış 28:41'de rahipsel bir figür meshedilmektedir (yani muhtemelen Mesih'tir). 1. Krallar 19:16'da Elişa peygamberlik görevi için meshedilmektedir. Hatta yabancı bir kral bile eğer Tanrı'nın kozmik planı dâhilindeki bir işe memur kılınmışsa, meshedilmiş olabilmektedir (krş. Yeşaya, 45:1'de Koreş).[374]

Mesih tabiri Yahudilerin M.Ö. 587'de Babil karşısında bozguna uğramasından ve Yahudi kralının bu hadiseyle birlikte tahttan indirilmesinden sonraki süreçte, M.Ö. II. yüzyıl ortalarında başlayan Haşmonayim Hanedanı dönemine kadar, "İsrail'in gelecekteki kurtarıcısı" anlamını içermiştir. Ancak söz konusu süreçte meshedilmiş hiçbir Mesih'in tahta çıkma şansına sahip olamadığı da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eski bir gelenek de Yahudi hafızasında tazeliğini daima korumuştur. Buna göre, Tanrı'nın Kral Davut'a, "soyun ve krallığın sonsuza dek önümde duracak, tahtın sonsuza dek sürecektir" dediğine inanılmaktadır (2.Samuel, 7:16). Bu yüzden Yahudiler arasında tıpkı Davut gibi bir kral olarak Tanrı'nın insanlarını yönetecek bir Mesih beklentisi her zaman var olmuştur. İsa'nın yaşadığı dönem özelinde ise elbette bu Mesih'ten, yani beklenen ve Tanrı tarafından seçilecek olan bu Yahudi kraldan umulan, öncelikle İsrail üzerindeki yabancı (Romalıların) egemenliğine son vermesi olmuştur. Başka bir deyişle, M.I. yüzyıl Filistin'inde Mesih'ten beklenen Yahudiler üzerindeki Roma egemenliğini ortadan kaldırmasıdır. Fakat Yeni Ahit döneminde çeşitli Yahudi grupların bu kral hakkında farklı düşünceler taşıdıkları da anlaşılmaktadır. Zelotlar gibi milliyetçi yönleriyle ön plana çıkan bazı Yahudi gruplar tıpkı Davut gibi bir savaşçı-kral beklemişlerdir. Diğer bazısı, daha ziyade yeryüzünü yargılayacak kozmik boyutta bir figürün

[374] Oscar Cullmann, *The Christology of the New Testament*, İngilizce terc. S.C. Guthrie-C.A.M. Hall, Philadelphia: Westminster Press, 1963, ss. 113-114.

geleceğini düşünmüşlerdir. Nihayet Esseniler kabilinden bazısı ise rahipsel bir şahsiyet umudu içinde olmuşlardır.[375]

Antik dönemin bazı Yahudi yazılarında bütün bu figürlerin "Mesih" diye adlandırıldığı görülmektedir. Buna karşın o zamanlar Yahudiler arasında Mesih kavramına hiçbir şekilde inanmayan veya Mesih beklentisinin boş bir hayal olduğunu düşünen bir grubun mevcudiyeti de gerçektir. Bu bakımdan Saddukiler üzerinde durulmalıdır. Saddukiler, Kitab-ı Mukaddes'in yalnızca ilk beş kitabına (Tevrat) iman etmiş Yahudi bir gruptur. Bu beş kitapta açıkça sözü geçmediği için örneğin dirilişe ya da meleklere veya nihayet Mesih'in geleceğine inanmamışlardır. Ayrıca, o zamanlar eski Filistin sahasını ellerinde bulunduran Romalılarla yakın bir ilişki ve hatta kimi zaman işbirliği içinde bulunmaları nedeniyle Sadduki mezhebine bağlı Yahudilerin Romalılara karşı silahlı bir ayaklanmaya da sıcak bakmadıkları açıktır. Zira onlar böyle bir ayaklanma durumunda çok şey kaybedebilirlerdi.[376] Böylece, "kanonik" İncil metinlerinde İsa'ya atfedilen "Yahudilerin Kralı" unvanı, "Mesih" ifadesinin Yahudi inancı bağlamındaki yeri ve rolü çerçevesinde anlam kazanmaktadır ve hatta bizzat buradan hareketle tanımlanmalı ve yorumlanmalıdır.

Yukarıdaki anlatımdan açıkça anlaşılan, Yahudiler arasında "Mesih" tabirinin büyük oranda "Yahudilerin Kralı" anlamına geldiğidir. Durumun böyle olduğuna dair başka bazı kanıtlar göstermek de mümkündür. Örneğin muhtemelen III. yüzyılı temsil eden "apokrif" bir metinde, İsa'nın başhavarisi Petros'un ağzından, Perslilerin kendi hükümdarlarını "Arsakes", Mısırlıların kendi krallarını "Firavun" ya da Romalıların kendi hükümdarlarını "Sezar" diye tanımlamaları gibi, Yahudilerin de kendi krallarını "Mesih" tabir ettiklerini belirtilmektedir.[377]

Ancak burada önemli bir noktaya da bilhassa dikkat çekmek gerekmektedir: "Yahudilerin Kralı" demek olan Mesih, basitçe ve açıkça dünyevi ve beşeri nitelik taşımaktadır. Mesih her ne özellik taşıyor ise

---

375 Ehrman, *The New Testament*, s. 61; Bu konuda ayrıca bk. Vermes, *The Real Jesus*, s 23; Cullmann, *The Christology of the New Testament*, s. 114.

376 Lynch, *Early Christianity*, s. 16.

377 *Recognitions*, 1: 45.

taşısın, her hâlükârda bir beşerdir, yani insandır. Bu yüzden herhangi bir Yahudi'nin kendisi hakkında Mesihlik iddiasında bulunması Yahudiler tarafından din dışı bir söylem yahut Tanrı'ya bir başkaldırı olarak görülmemiştir.[378] Zira birisinin Mesih olduğunu öne sürmesi, kendisinin Tanrı tarafından seçilmiş bir kral olduğunu iddia etmesi demektir ve birçok Mesihlik örneğinden görüldüğü üzere Yahudiler açısından bu gibi iddiaları peşinen reddetmek için o kadar da geçerli sebepler bulunmamaktadır. Başka bir deyişle, Yahudiler için böyle bir iddia karşısında yapılacak şey, genellikle Mesihlik iddiasında bulunan birisinin bu iddiasını kanıtlamasını, yani siyasi açıdan bir şekilde başarı elde etmesini beklemek olmuştur. Şimdi, Yeni Ahit Kitabı'ndaki *İşler* bölümünde Gamaliel isimli bir Ferisi'nin ağzından nakledilen şu cümlelere bakalım (5:34-39):

> Ama bütün halkın saygısını kazanmış bir Kutsal Yasa öğretmeni olan Gamaliel adlı bir Ferisi, Yüksek Kurul'da ayağa kalktı, elçilerin kısa bir süre için dışarı çıkartılmasını buyurarak kurul üyelerine şunları söyledi: "Ey İsrailliler, bu adamlara yapacağınızı iyi düşünün! Bir süre önce Tevdas da kendi kendisiyle ilgili büyük iddialarda bulunarak başkaldırdı. Dört yüz kadar kişi de ona katıldı. Ama adam öldürüldü, izleyicilerinin hepsi dağıtıldı, hareket yok oldu. Ondan sonra, sayım yapıldığı günlerde ortaya çıkan Celileli Yahuda, pek çok insanı ayartıp peşine taktı. Ama o da öldürüldü ve izleyicilerinin hepsi darmadağın oldu. Şimdi size şunu söyleyeyim: Bu adamlarla uğraşmayın, onları rahat bırakın! Çünkü bu girişim, bu hareket insan işiyse, yok olup gidecektir. Yok, eğer Tanrı'nın işiyse, bu adamları yok edemezsiniz. Hatta kendinizi Tanrı'ya karşı savaşır durumda bulabilirsiniz.

Gamaliel, bu pasajda, İsa'nın sonrasındaki dönemde İsa'ya iman etmeyen Yahudilerin İsa'nın takipçilerine karşı nasıl bir politika izlemesi gerektiğine dair kendi görüşlerini ifade etmektedir. Gamaliel, burada, Tevdas ve Celileli Yahuda isminde iki Yahudi şahsiyetten söz etmektedir. Onların İsa'nın hemen öncesindeki dönemde Roma yönetimine

---

[378] Mehmet Sakioğlu, İsa Haçta Öldü mü? İsa'nın Haça Gerilişi, Haçta Ölümü, Üç Gün Sonra Dirilişi Efsane mi-Gerçek mi? İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004, ss. 72-73.

başkaldırdıklarını, bu sırada pek çok taraftar edindiklerini, ancak neticede mağlup olarak darmadağın edildiklerini söylemektedir. Başka bir deyişle Gamaliel, İsa'dan kısa bir süre önce ve farklı zamanlarda Yahudiler arasında Mesih olduğu iddiasıyla ortaya çıkan, ancak bu sebeple taraftarlarıyla birlikte öldürülen iki ayrı şahsiyete atıfta bulunmaktadır. Bununla birlikte İsa'ya atfedilen en önemli kristolojik unvanlardan birinin "Mesih" olduğu bu aşamada hatırlanmalıdır. İsa'dan sonraki döneme bakıldığında ise, söz gelimi kendisi hakkında Mesihlik iddiasında bulunarak Roma yönetimine başkaldıran Bar Kohba (132-135) örneğinden görüldüğü üzere, Mesihlik söylemiyle Roma idaresine karşı isyan eden başka Yahudilerin mevcudiyeti de gerçektir. Kısacası, İsa'nın yaşadığı dönemin öncesinde veya sonrasında Yahudiler arasında bazı kişiler Mesih oldukları iddiasıyla ortaya çıkmışlardır. Bunlar, taraftarlarıyla beraber Roma idaresine karşı ayaklanmışlardır. Yahudiler açısından ise tıpkı Gamaliel'in yukarıdaki tavsiyesindeki gibi, Mesihlik iddiasının gerçekliğini bekleyip izleyerek sorgulamak önemli bir seçenek olarak görülmüştür. R. Aslan, dönemin tasvirini bu bağlamda şu şekilde yapmaktadır:

> I. yüzyılda… sayısız peygamber, vaiz ve Mesih kutsal topraklarda dolaşıyor, Tanrı'nın yakında göndereceği kıyamete dair mesajlar iletiyordu. Bu sözde Mesihlerin çoğunu ismen biliyoruz. Bunlardan bir kısmı Yeni Ahit'te bile anlatılıyor. Elçilerin İşleri Kitabı'na göre, Romalılar tarafından ele geçirilip başının kesilmesinden önce, Tevdas peygamberin dört yüz müridi vardı. "Mısırlı" olarak tanınan gizemli, karizmatik bir kişi, çölde kendisine inananlardan oluşan bir ordu kurmuştu. Ordusunun neredeyse tamamı Romalı askerlerce katledilmişti. M.Ö. 4 yılında, araştırmacıların büyük bölümüne göre Nasıralı İsa'nın doğum yılında, Athronges adlı yoksul bir çoban başına bir taç geçirmiş ve kendisini "Yahudilerin Kralı" ilan etmişti. O ve müritleri askerler tarafından vahşice katledilmişlerdi. Kurtarıcılık iddiasında bulunan bir başkası da "Samiriyeli" lakabıyla anılır. O, bir ordu kurmamış ve Roma'ya karşı herhangi bir tehdit oluşturmamış olmasına rağmen Pontius Pilatus tarafından çarmıha gerilmiştir –bu, ortamdaki kıyamet ateşini hisseden yetkililerin herhangi bir isyan belirtisine karşı aşırı hassas olduğunu gösterir. Haydut şefi Hezekiah, Peraealı Simon, Celileli

> Yahuda, onun torunu Menahem, Giora oğlu Simon, Kohba oğlu Simon vardı – tamamı kurtarıcı olma iddiasındaydı ve tümü bu nedenle Roma tarafından öldürüldü. Bu listeye, üyelerinden bir kısmı Ölü Denizin kuzeybatı kısmında, Kumran platosunda inzivaya çekilen Esseni tarikatı, I. yüzyılda yaşamış, Zelotlar diye bilinen, Roma'ya karşı kanlı bir savaşın başlamasına yardım etmiş devrimci Yahudiler ve Romalıların Sicarii adını verdiği (Hançer Adamlar) korku saçan katil haydutlar da eklendiğinde, I. yüzyıl Filistin'ine dair oluşan resim Mesih enerjisiyle dopdoludur.[379]

Farklı açılardan birçok çıkarımın yapılabileceği bu pasaj, (i) "Mesih" ifadesinin Yahudilik bağlamında din dışı bir söylem olarak değil de siyasi bir hareket olarak algılandığını, (ii) I. yüzyıl Filistin'in' de "Mesih" olduğu iddiasıyla birçok kimsenin ortaya çıktığını ve (iii) Yahudilerin Mesih beklentisini, açıkça dile getirmesi bakımından konumuz bağlamında önem taşımaktadır.

Bu çerçevede "kanonik" İncillerin İsa'yı aynı zamanda Yahudilere vaat edilmiş bir "kral", halkını günahlardan kurtaracak bir "önder" ve İsrail'i gütmesi beklenen bir "peygamber" olarak tanımlamaları sebepsiz değildir. Mesih'in din adamları sınıfından yüksek bir rahip olması ya da peygamber sıfatını taşıması da Yahudiler için gayet olağan bir durumdur. Nitekim "kanonik" İnciller İsa'ya iman eden Yahudilerin onun sözü geçen bu sıfatları taşıdığı kanaatinde olduklarına tanıklık etmektedir. İncillerin rivayetlerine göre İsa da bizzat bu vasıfları taşıdığını doğrudan veya dolaylı yollardan öne sürmüş gözükmektedir.[380]

Mesih tabirinin Yahudilik bağlamındaki bütün bu arka plânına karşın, Hıristiyanlık anlayışında İsa'nın Mesih oluşu genellikle onun dünyevi bir kral olması anlamında değerlendirilmemiştir. Aslında Hıristiyanlar, Yahudi kutsal yazılarında Mesih hakkında geçen kehanetlerin İsa'nın dünyevi misyonu, ölümü, dirilişi ve dünyaya yeniden ve ihtişam içinde dönecek oluşu vesilesiyle gerçeğe dönüştüğü/dönüşeceği iddiasını taşımaktadır.

---

379 Aslan, *Zelot* (Türkçe terc.), s. 30.

380 Bütün bu hususları şu pasajlar ile krş. Matta, 1: 21, 2: 1-2, 2: 6, 21: 5, 27: 11, 27: 37; Markos, 11: 9-10; Luka, 3: 15, 19: 38, 23: 3, 23: 35-37; Yuhanna, 1: 20-21, 1: 24-26, 1: 45, 1: 49, 4: 19, 4: 25-26, 5: 46, 7: 41, 9: 22, 12: 12-15, 18: 33-37, 19: 19.

Başka bir ifadeyle Hıristiyanlığın Mesih anlayışı Yahudiliğin Mesih anlayışından ortaya çıkmıştır. Ancak Hıristiyanların, bu tabire yükledikleri anlam bakımından Yahudi inancından farklılaştıkları da açıktır. Zira dikkat edilirse, "kanonik" İnciller İsa'nın Χριστός (Mesih) oluşunu öncelikle Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ (Tanrı Oğlu-Mesih) bağlamında ele almaktadır. Onun dünyevi krallığı için ise βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων (Yahudilerin Kralı) ifadesi tercih edilmektedir. Buradan hareketle, Hıristiyan kutsal metinlerinin I. yüzyıl Yahudi geleneğinde ve düşüncesinde aynı anlama gelen "Mesih" ve "Yahudilerin Kralı" kavramlarını önce birbirinden ayırdıkları, sonra da bunlardan birincisine yeni anlamlar yükleyerek başka bağlamlarda değerlendirmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bu şekilde Yahudi geleneğinde dünyevi bir statü olan Mesihlik, Hıristiyanlık bağlamında ilahi bir statüye de dönüştürülmüş olmaktadır.

Bütün bu anlayış ve yorum farklılığına karşın "kanonik" İncillerin tümü birden İsa hakkında Mesihlik iddiasında bulunmuşlardır. İsa'nın da bizzat Yeşaya 61:1-2'ye atıfta bulunması onun kendisi hakkında "meshedilmiş" olma iddiası taşıdığını gösteriyor olmalıdır.[381] Gerçekten yaşamı sırasında İsa'nın yakın takipçileri onu Mesih olarak tanımışlar, onun Mesih olduğuna inanmışlardır. Başka bir deyişle, İsa'nın Yahudiler tarafından (Mesih sıfatı olmaksızın) yalnızca bir peygamber veya rabbi (Kutsal Yasa öğretmeni) olarak görüldüğüne dair pek bir kanıt yoktur. Peki, ama İsa'ya atfedilen bu Mesih tabirinin onun yaşamı sırasında nasıl bir anlam taşıdığına dair kanıt var mıdır? İsa, yaşamı sırasında kendisine iman eden Yahudiler tarafından Yahudilik bağlamında dünyevi bir kral, yani İsrail'in siyasi (ve muhtemelen aynı zamanda dini) anlamda kurtarıcısı olarak mı görülmüştür? Yoksa İsa'nın Mesih oluşu –Hıristiyanlar tarafından öne sürüldüğü gibi- onun ilahi boyutuna, yani "Tanrı Oğlu" olan Mesih'in bütün insanlık adına üstlendiği "kurtarıcı" role mi işaret etmektedir?

Yeni Ahit İncil metinlerine bakılırsa, İsa yaşamının en azından son haftasını Yahudiler tarafından yılda bir defa kutlanan Fısıh Bayramı münasebetiyle Kudüs'te geçirmiştir. Bu bayram sıradan ve basit bir

---

381 Yeşaya, 62: 1-2: "Egemen Rab'bin Ruhu üzerimdedir. Çünkü O beni yoksullara müjde iletmem için meshetti.

hadise değildir. İsa'dan yaklaşık bir milenyum yıl kadar önce Yahudilerin Musa'nın önderliğinde Mısır'daki kölelik yaşamından kurtarılmalarına ve kendilerine vaat edilmiş topraklara getirilmelerine ilişkin tarihsel ve millî bir hatıranın yâd edilmesidir. Yani dünyanın neresinde olursa olsun bütün Yahudiler İsrail'in kuruluşuna dair bu büyük tarihsel olayı Fısıh Bayramı vesilesiyle her yıl bir defa anmayı gelenek hâline getirmişlerdir. Ancak bu hatıra yalnızca bir anma töreni değildir, çünkü aynı zamanda tarihsel hafızanın canlı tutularak geleceğe yönelik beklentilerin şekillendirilmesine ilişkin bir boyutu da içermiştir. Tanrı, yüzlerce yıl önce insanlarını yabancı boyunduruğundan Musa vasıtasıyla kurtarmıştır. Hâlbuki İsrail I. yüzyılda da yabancıların, bu defa Mısır'ın değil de Romalıların egemenliği altındadır. Öyleyse o zamanlar birçok Yahudi'nin tıpkı geçmişte olduğu gibi şimdi de Tanrı'nın insanlarını yabancı güçlerin tiranlığından kurtaracağı beklentisini taşımaları anlaşılır bir durumdur.[382]

Filistin'deki Romalı yöneticilerin de Fısıh Bayramı'nın Yahudiler arasında nasıl kışkırtıcı etkiler yarattığının tam manasıyla ve pekâlâ farkında oldukları anlaşılmaktadır. Gerçekten Fısıh dönemlerinde Kudüs'te toplanan yalnızca kuru bir devasa kalabalık değildir. Bu kalabalık aynı zamanda kendilerine vaat edilmiş topraklardan Romalıları kovmak arzusuyla yanıp tutuşan insanların oluşturduğu bir kalabalıktır. Normal koşullarda Sezariye'de (Yun. Kaisareia) ikamet etmekte olan Roma valisi Pontius Pilatus'un Fısıh Bayramı dönemlerinde askerleriyle birlikte Kudüs'te bulunması durumun hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir.[383] Yeni Ahit İncil metinlerine göre, İsa kasabalarda ve köylerde verdiği vaazların sonrasında işte böylesine hassas bir dönemde, yani Fısıh Bayramı arifesinde, -tıpkı dünyanın dört bir tarafından gelen binlerce Yahudi gibi- kalabalık bir takipçi grubuyla beraber Kudüs'e girmiştir. Hatta İncillere göre bu, tamamıyla muzaffer bir giriş olmuştur.

İncillerin en eskisi olan Markos'a göre, İsa ve öğrencileri Kudüs'e yaklaştıkları bir sırada İsa iki öğrencisini yakınlardaki bir köye gönderir ve orada bulacakları bir sıpayı kendisine getirmelerini söyler. İsa bu

---

382 Ehrman, *Jesus Before the Gospels*, ss. 159-160.

383 Ehrman, *Jesus Before the Gospels*, ss. 160.

sıpanın üzerinde, büyük bir kalabalıkla beraber Kudüs'e girer. İsa'nın önünde ve arkasında ilerleyen Yahudiler bu sırada onun Davut krallığını yeniden tesis etmek üzere gelen yeni kral olduğunu ilan ederek ilerlerler: "Hozana! Rabbin adıyla gelene övgüler olsun! Atamız Davut'un yaklaşan egemenliği kutlu olsun!..." İsa'nın Kudüs'e bu görkemli girişi Matta İncili'nin yazarına göre Yahudi kutsal yazılarındaki kehanetin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir: "Siyon kızına deyin ki, işte alçakgönüllü kralın, eşeğe, evet sıpaya, eşek yavrusuna binmiş, sana geliyor".[384] Ehrman, pek haklı olarak bu son derece hassas dönemde, yani her taraf Roma birliklerinin kontrolü altındayken, İsa'nın Kudüs'e bu şekilde girdiği iddiasının gerçek durumu büyük oranda yansıtmadığını düşünmektedir.[385] Ancak yine de, bütün bu anlatımlar İsa'nın Kudüs'e girişine dair İncil rivayetlerinde onun Mesih oluşu iddiasının dünyevi bir krallık anlamında da belirginleştiğini kanıtlamaktadır.

Öykünün sonunda karşımıza çıkan manzara ise bu hususta şüpheye yer bırakmamaktadır. "Kanonik" İncillerin tamamı İsa'nın Kudüs'e girişinden kısa bir süre sonra öldürüldüğü iddiasını taşımaktadır. İlginç olan ise İsa'nın öldürülüş biçimidir: "Çarmıha gerilme". Bu durum İsa'nın daha ziyade siyasi gerekçelerle öldürüldüğü intibaı uyandırmaktadır. Zira Yahudi Yasası'na karşı muhtemel bir hareketin cezası çarmıha gerilme değil, fakat taşlanarak öldürülmelidir. Hâlbuki İsa, İncillere göre (doğrudan Yahudiler değil de) Romalılar tarafından, Romalıların siyasi suçlular, yani politik isyancılar hakkında uyguladıkları çarmıha gerilme cezasına çarptırılmıştır. R. Aslan'ın ifadesiyle, yoksul bir Yahudi köylü ve gündelik işçinin (İsa) yargılanmak üzere Roma valisi Pilatus'un huzuruna getirilmesi ancak ve sadece onun mevcut siyasi düzeni tehlikeye atmasından kaynaklanmış olabilir.[386] Elbette İsa'nın dini içerikli kimi söylemlerinden hoşlanmayan bazı Yahudiler onu Romalılar nezdinde siyasi bir suçlu gibi göstermiş de olabilirler. Ancak İncillerde anlatılan İsa'nın öldürülmesi öyküsü meselenin öncelikle politik bir bağlam taşıdığını göstermektedir. Nitekim "kanonik" İncillere göre çarmıha

---

384 Markos, 11: 1-10; Matta, 21: 1-5; Krş. Yeşaya, 62-11- Zekeriya, 9: 9.

385 Ehrman, *Jesus Before the Gospels*, ss. 162-163.

386 Aslan, *Zelot*, (Türkçe terc.), ss. 196-197.

gerilmiş olan İsa'nın suç yaftasına Romalı askerler tarafından Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων ifadesi yazılmıştır.[387] Bu ifadenin Türkçedeki karşılığı ise şudur: "Yahudilerin Kralı".

İsa'nın çarmıhının üzerinde "Yahudilerin Kralı" ifadesinin geçtiği iddiası muhtemelen otantiktir. Yani gerçek durumu yansıtmaktadır. Bunun sebebi şudur: "Yahudilerin Kralı" tabiri Hıristiyanların İsa'yı tanımlarken öncelikle tercih edecekleri bir unvan değildir. Çünkü onlar, yukarıda da sözü geçtiği üzere, İsa'nın Mesih sıfatını onun "Tanrı Oğlu" olduğuna ve "Kurtarıcı" rolüne yorumlamışlardır.[388] Hâlbuki Yeni Ahit İncil metinlerinden anlaşılan İsa'nın Mesih oluşu bunun ötesinde onun siyasi boyutuna dair bir muhteva içermektedir. Başka bir deyişle, Yahudi olan İsa'nın Mesih oluşu, bu kavramın Yahudi bağlamında içerdiği anlam bakımından önem taşımaktadır. Bütün bu anlatım ise bizi şu sonuca ulaştırmaktadır: Yeni Ahit metinlerinde İsa'nın Mesih oluşu bir taraftan onu siyasi bir kral, diğer bir taraftan ise göksel bir varlık oluşuna yorulmaktadır. Bu konuya ilişkin büyük önem taşıyan diğer bazı ayrıntıları ikinci kısımda göreceğiz.

(2). Προφήτης (Peygamber) Oluşu Meselesi

Προφήτης (*prophētes*) terimi eski Yunan dil ve kültür sahasında tanrıların mesajlarını insanlara yorumlayan ve onların iradesini açıklayan şahıslar için kullanılmıştır. Bu kullanım içinde her zaman değilse de bazen gelecekten haber vermek (kehanet) kavramı da olmuştur. Yahudi kutsal yazılarında ise Tanrı'nın mesajlarını taşıyan, fakat bu mesajlara uyulmaması durumunda gelecekte ortaya çıkacak cezalandırmalar hakkında da kehanette bulunabilen insanlar προφήτης, *prophētes* unvanını taşımışlardır.

Bu bağlamda "kanonik" İncil metinleri İsa'nın "προφήτης, peygamber" olduğu iddiasını içeren güçlü bazı rivayetleri günümüze kadar taşımışlardır. Bizzat İsa'nın ağzından nakledilen kimi cümlelere, İsa'ya tanıklık eden Yahudilerin bazı ifadelerine ya da İsa'nın kendisi hakkındaki

---

387 Markos, 15: 26; Ayrıca krş. Matta, 27: 37 (Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, "Bu, Yahudilerin Kralı Olan İsa'dır"); Luka, 23: 38 (ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων οὗτος, "Yahudilerin Kralı budur").

388 Craig A. Evans, "Jesus and Judaism", *Theology: News and Notes*, 1999, ss. 12-15.

iddialarına iman etmeyen Yahudilerin suçlamalarına bakıldığında, İsa'nın yaşamı sırasında bu peygamberlik meselesinin gündemde olduğu görülmektedir. Örneğin, Matta ismini taşıyan İncil, İsa'nın ağzından şu sözleri nakletmektedir:

> (Havarilerine hitaben) sizi kabul eden beni kabul etmiştir. Beni kabul eden de beni göndereni kabul etmiştir. Bir peygamberi peygamber unvanıyla kabul eden, peygambere yaraşan bir ödül alacaktır (ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου μισθὸν προφήτου λήμψεται).[389]

"Kanonik" İncillerin tümü, İsa'nın kendisine iman etmeyip onunla mücadeleye kalkışan Yahudilere şu sözlerle sitem ettiğini belirtmişlerdir:

> Bir peygamber (προφήτης), kendi memleketinden ve evinden başka yerde hor görülmez[390] ... Ama şimdi beni, Tanrı'dan işittiği gerçeği sizlere bildireni öldürmek istiyorsunuz.[391]

İsa'nın ağzından nakledilen yukarıdaki cümleler, onun kendisi hakkında peygamberlik iddiasında bulunduğunu göstermektedir. Nitekim İsa burada "peygamber" sıfatıyla bildirdiklerine iman edilmemesine hayıflanmaktadır. Aynı şekilde İsa'nın kendisiyle mücadeleye kalkışan Yahudilere karşı sarf ettiği şu sözlere dikkatle bakalım:

> Vay halinize, ey din bilginleri ve Ferisiler (γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι), ikiyüzlüler (ὑποκριταί)! Peygamberlerin mezarlarını (τοὺς τάφους τῶν προφητῶν) yapar, doğru kişilerin anıtlarını donatırsınız. "Atalarımızın yaşadığı günlerde yaşasaydık, onlarla birlikte peygamberlerin kanına girmezdik" diyorsunuz. Böylece peygamberleri öldürenlerin torunları olduğunuza kendiniz tanıklık ediyorsunuz. Haydi, atalarınızın başlattığı işi bitirin![392]

İsa, yukarıdaki bu çarpıcı pasajda, γραμματεῖς (din bilginleri) diyerek din adına konuşan kimseleri, Φαρισαῖοι (Ferisiler) kelimesiyle ise Yahudiliğin Ferisilik mezhebine taraftar olan gelenekçi fırkanın mensuplarını muhatap almaktadır. İsa, söz konusu bu iki grubu Yahudilerin atalarıyla özdeşleştirmektedir. Zira onlar, İsa tarafından, Yahudi

---

389 Matta, 10: 40-41.

390 Matta, 13: 57; Markos, 6: 4; Luka, 4: 24; Yuhanna, 4: 44.

391 Yuhanna, 8: 40.

392 Matta, 23: 29-32; Krş. Luka, 11: 46-52.

tarihinin önceki dönemlerinde peygamberleri öldürenlerin takipçileri sayılmaktadır. İsa, burada onları kendi cümleleriyle vurmaktadır. Çünkü din bilginleri ile Ferisiler, atalarıyla aynı zamanda yaşamış olsalardı peygamberlerin kanına girmeyecekleri iddiasında bulunmuşlardır, fakat gerçekte ataları ile aynı yolu izlemeyi sürdürerek şimdi bir peygamber olan İsa'nın kanına girme teşebbüsü göstermişlerdir. Nitekim İsa onları ataları gibi davranmaya, yani tıpkı evvelkiler gibi bir peygamber olan kendisini öldürme cüreti göstermeye çağırmaktadır. Bu bağlamda İsa'nın kendisiyle eski Yahudi peygamberler arasında paralellik kurduğu, çağdaş Yahudileri ise evvelki peygamberleri reddeden atalarına benzettiği gerçektir. Bu olgu, bir yandan İsa'nın kendisi hakkındaki peygamberlik iddiasını kanıtlamaktadır. Ancak aynı zamanda İsa'da mevcut "peygamberlik" vasfının eski peygamberlere kıyasla farklılık taşımadığı da ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle İsa'ya göre kendisi bir peygamberdir. Fakat İsa bu tabire yeni bir anlam yüklememektedir. İsa, yeni tür bir peygamber olmayıp eskilerden bir peygamber gibi peygamber olduğu kanaatini taşımaktadır.

Matta ismini taşıyan İncil'in yazarı, İsa'nın ağzından etkileyici bir derinlik yansıtan aşağıdaki cümleleri nakletmektedir:

> İsa söz alıp onlara yine benzetmelerle şöyle seslendi: "Göklerin Egemenliği (βασιλεία τῶν οὐρανῶν), oğlu için düğün (γάμους) hazırlayan bir krala (βασιλεῖ) benzer. Kral şölene davet ettiklerini (τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους) çağırmak üzere kölelerini (δούλους) gönderdi, ama davetlileri gelmek istemedi. Kral yine başka kölelerini gönderirken onlara dedi ki, "Davetlilere şunu söyleyin: Bakın, ben ziyafetimi hazırladım. Sığırlarım, besili hayvanlarım kesildi. Her şey hazır, buyurun şölene!' Ama davetliler aldırmadılar. Biri tarlasına, biri ticaretine gitti. Öbürleri de kralın kölelerini yakalayıp hırpaladılar ve öldürdüler. Kral öfkelendi. Birliklerini (τὰ στρατεύματα) gönderip o katilleri (φονεῖς) yok etti, kentlerini (πόλιν) ateşe verdi. Sonra kölelerine şöyle dedi: "Düğün şöleni hazır, ama çağırdıklarım buna layık değilmiş. Gidin yol kavşaklarına, kimi bulursanız düğüne çağırın." Böylece köleler yollara döküldü, iyi kötü kimi buldularsa, hepsini topladılar. Düğün yeri konuklarla doldu.[393]

---

[393] Matta, 22: 1-10.

Yukarıdaki pasaj üç kısma ayrılarak analiz edilmelidir. Birinci kısım, kraldan, kralın hazırladığı şölenden, kralın kölelerini iki defa davetlileri çağırmak üzere göndermesinden, her ikisinde de davetlilerin buna icabet etmemesinden ve nihayet ikincisinde kralın kölelerini hırpalayıp öldürmelerinden bahsetmektedir. Burada βασιλεῖ (kral) şeklinde geçen şahsiyeti "Tanrı", γάμους (düğün) şeklinde belirtilen kavramı "Tanrı'nın/Göklerin Egemenliği", τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους (düğüne çağrılanlar) cümlesiyle tanımlanan davetlileri "İsrailoğulları", δούλους kelimesiyle ifade edilen ve kralın elçileri olan köleleri ise "İsrail peygamberleri" olarak düşünelim. Böylece yukarıda bize, Tanrı'nın, gönderdiği peygamberler vasıtasıyla İsrailoğulları'nı birçok defa Tanrı'nın Egemenliği'ne davet ettiği, ancak İsrail halkının buna icabet etmemek için ısrarla direndiği, hatta kendilerine gönderilen peygamberlere gerekli saygıyı göstermeyerek onların bazısını öldürdükleri söylenmek istenmektedir.

Pasajın ikinci kısmı, kralın yaşanan bu gelişmelere kızdığını, ordularını göndererek katilleri yok ettiğini, onların kentlerini ateşe verdiğini dile getirmektedir. Bir önceki kısmı yorumlarken kral tabirini "Tanrı" ile özdeşleştirmiştik. Şimdi ise τὰ στρατεύματα (birlikler, askerler) kavramının Roma orduları ile özdeş olduğunu, φονεῖς (katiller) tabirinin peygamberleri öldüren isyankâr Yahudilere işaret ettiğini ve πόλιν (şehir) kullanımının da İsrail kentlerini kast ettiğini farz edelim. Bu şekilde bize, gönderdiği peygamberlerin İsrail halkı arasında maruz kaldığı kötü muameleler yüzünden öfkelenen Tanrı'nın Roma ordularını yolladığı ve bu orduların da peygamberleri öldüren İsrail suçlularını ve onların yaşadıkları şehirleri cezalandırdığı mesajı verilmek istenmektedir.

Bu noktada pasajın alegorik anlamı da ifşa olmaktadır. Şöyle ki, Hıristiyanlık geleneği, Yahudiler arasında öncü kimseler olarak tanıttığı Zekeriya veya onun oğlu Yahya gibi şahsiyetlerin İsa'nın yaşadığı dönemde bizzat Yahudiler tarafından katledildiklerini söylemektedir.[394]

---

394 Konuya ilişkin detaylar için bk. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Kanonik-Apokrif İncillere Göre Hz. İsa: Hayatı ve Mesajı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, ss. 18-27.

Sonraki dönemlerin bazı Hıristiyan yazarlarına göre, Tanrı Oğlu'nun (İsa) dünyaya gelmesi bir yönüyle bu sebepten kaynaklanmıştır. Örneğin, II. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen ve geleneksel şekilde Barnabas ismini taşıyan anonim bir mektup (Ἐπιστολὴ Βαρνάβα), υἱὸς τοῦ θεοῦ (Tanrı Oğlu) diye tanıttığı İsa'nın yeryüzüne gelip beden almasını Yahudilerin peygamberlere karşı işledikleri günahlara yormaktadır.[395] Aynı şekilde İsa'nın da (Roma valisine ısrarcı olmaları sebebiyle) dolaylı yoldan da olsa Yahudiler tarafından katledildiğine inanılmaktadır. Kudüs ve diğer Yahudi şehirlerinin ise 66-70 yılları arasında süren Roma-Yahudi savaşlarının neticesinde tahrip edildiği bilinmektedir. Öyleyse Matta İncili'nin yazarı, Kudüs'ün tahribi kabilinden hadiseleri Yahudilerin peygamberlere karşı işledikleri suçların cezası olarak görmüş olmalıdır. Bu takdirde Matta İncili'nin 70 yılından sonraki bir tarihte yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Ancak konuya ilişkin önem taşıyan esas vurgu, İsa'nın yukarıdaki pasajda kendisini bir kez daha Yahya veya Zekeriya gibi İsrail peygamberleri ile aynı kategoriye koymuş ve onlarla olan paralelliğine dikkat çekmiş olmasıdır. Dolayısıyla Matta İncili metninde geçen bu anlatı üzerinden İsa'nın kendisi hakkında peygamberlik iddiasında bulunduğu bir kez daha kendi ağzından anlaşılmaktadır.

Pasajın son kısmı ise önceki davetlilerin (İsrailoğulları) aslında böyle bir lütfa (yani Tanrı'nın Egemenliği'ne girmeye) layık olmadıklarını öne sürmektedir. Durumun böyle olduğu kral (yani Tanrı) tarafından da artık anlaşılmıştır. Bu yüzden kölelerden (peygamberler) artık kimi bulurlarsa (yani Yahudi olmayanlar, gentiles) şölene onları çağırmaları istenmektedir. Dikkat edilirse düğün şöleni bu yeni konuklar sayesinde dolmuştur. Zira bu son kısımda artık Matta İncili yazarının teolojik eğilimleriyle karşılaşılmaktadır. Çünkü bu kısımda söylenmek istenen, Tanrı'nın lütfuna Yahudilerin değil, fakat Yahudi olmayanların (gentiles) layık olduğudur. Nitekim pasajın bu son kısmı, İsa'nın sonrasında ona ait öğretilerin Yahudi olmayan uluslara ulaştırılacağına ve onlar

---

395 "Epistle of Barnabas", *The Apostolic Fathers*, C. II, Yunanca metnin ed. ve İngilizce terc. Bart D. Ehrman, Londra, Cambridge, Harvard University Press, 2003, s. 28.

arasında yayılacağına, yani İsa'nın esas temsilcilerinin onlar olacağına işaret etmektedir.

İsa'nın kendisi hakkında "peygamberlik" iddiasında bulunduğu ve onun bu sırada "peygamberlik" kavramını İsrailoğulları'nın alışılmış kullanımları dışında farklı ve yeni bir bağlamda yorumlamadığı yukarıda verilen örneklerden anlaşılmaktadır. İsa, kendisine atfettiği peygamberlik vasfı ile önceki peygamber figürlerinin peygamberlik vasıfları arasında doğrudan paralellik kurmaktadır. Bununla birlikte İsa'ya yönelik peygamberlik iddiası yalnızca kendisi tarafından dile getirilmiş değildir. Zira "kanonik" İncillere göre bu söylem İsa ile çağdaş Yahudiler arasında da çeşitli vesilelerle ifade edilmektedir.

> İsa Kudüs'e girdiği zaman bütün kent, "Bu kimdir?" diyerek çalkalandı. Kalabalıklar, "Bu, Celile'nin Nasıra'sından Peygamber İsa'dır" (προφήτης Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας) diyordu.[396]
> (Yahudi halk, İsa'nın yaptığı mucizeyi görünce) "gerçekten dünyaya gelecek olan peygamber budur" dedi.[397]
> (Halktan bazıları bu sözleri işitince) "gerçekten beklediğimiz peygamber budur" dediler.[398]
> Çünkü İsa'nın ünü her tarafa yayılmıştı. Bazıları, "bu adam ölümden dirilen Vaftizci Yahya'dır. Olağanüstü güçlerin onda etkin olmasının nedeni budur" diyordu. Başkaları, "O İlyas'tır" diyor, yine başkaları, "eski peygamberlerden biri gibi bir peygamberdir" diyordu.[399]
> (İsa tarafından iyileştirilen, fakat) eskiden kör olan adama yine sordular: "Senin gözlerini açtığına göre, onun hakkında sen ne diyorsun?" Adam, "o bir peygamberdir" dedi.[400]
> (İsa) yolda öğrencilerine, "halk benim kim olduğumu söylüyor" diye sordu. Öğrencileri ona şu karşılığı verdiler: "Vaftizci Yahya diyorlar. Ama kimi İlyas, kimi de peygamberlerden biri olduğunu söylüyor."[401]

---

396 Matta, 21: 10-11; Krş. 16: 14; Luka, 7: 16.
397 Yuhanna, 6: 14.
398 Yuhanna, 7: 40.
399 Markos, 6: 15
400 Yuhanna, 9: 17.
401 Markos, 8: 27-28.

> (Samiriyeli bir) kadın, (İsa'ya) "Efendim, anlıyorum, sen bir peygambersin" dedi.[402]
> (İsa için) O adam, Tanrı'nın ve bütün halkın önünde gerek söz, gerek eylemde güçlü bir peygamberdi.[403]

Yukarıda verilen bütün bu rivayetler, İsa ile çağdaş dönemde onun Yahudiler tarafından anlaşıldığı anlamıyla "peygamber" sıfatı taşıdığı kanaatinin mevcut olduğuna işaret etmektedir. Başka bir deyişle İsa'nın kendisi hakkında gündeme getirdiği peygamberlik iddiası, İsa'ya iman eden ya da şu veya bu sebeple ona sempatiyle bakan çağdaş Yahudiler tarafından da paylaşılmıştır. Bunun da ötesinde "kanonik' İncillerin rivayetlerinden anlaşıldığı kadarıyla İsa'ya iman etmeyip onunla mücadeleye kalkışan Yahudiler de onu öncelikle peygamberlik ve Mesihlik iddiaları yönünden reddetmişlerdir.

> Bunun üzerine İsa'nın yüzüne tükürüp onu yumrukladılar. Bazıları da onu tokatlayıp "Ey Mesih, kehanetini göster (προφήτευσον) bakalım, sana vuran kim?" dediler.[404]
> Ona (İsa yanlısı olmakla itham edilen Nikodim'e), "yoksa sen de mi (İsa gibi) Celile'densin?" diye karşılık verdiler. "Araştır, bak, Celile'den peygamber (προφήτης) *çıkmaz.*"[405]

Görüldüğü üzere İsa'ya muhalif Yahudiler de onu öncelikle Mesih ve peygamber olduğuna ilişkin inanış yönünden reddetmek istemişlerdir. Peki, ama Yahudiler burada "peygamberlik" kavramından ne anlamaktadır?

Ehrman'ın tabiriyle, antik dönemde Yahudiler tarafından "peygamber" terimi "kristal küreye bakarak uzak gelecek hakkında kehanette bulunan insanlar" için kullanılmamıştır. Peygamber, Yahudilik bağlamında, Tanrı için ve Tanrı adına konuşan ve insanlara bizzat Tanrı tarafından

---

402 Yuhanna, 4: 19.

403 Luka, 24: 19.

404 Matta, 26: 67-68; Markos, 14: 63-64; Luka, 22: 64. İncillerin Türkçe tercümelerinde bu kısım "Ey Mesih, peygamberliğini göster bakalım..." şeklinde verilmiştir. Hâlbuki orijinal metinde burada προφήτευσον tabiri geçmektedir ki, "önceden haber vermek" veya "kehanet" gibi anlamlar bu tabiri daha doğru şekilde karşılamaktadır.

405 Yuhanna, 7: 52.

gönderilen mesajları tanımlayan bir muhtevaya sahip olmuştur. Söz konusu kavram, Tanrı'nın insanlara gidişatlarını düzeltmeleri ve Tanrı iradesine uygun şekilde yaşayarak Tanrı'ya dönmeleri mesajını kapsamaktadır. İbranice kutsal yazılarda peygamberlerin kehanette bulundukları durumlara da rastlanmaktadır. Ancak bunlar her zaman değilse bile genellikle şiddetli felaketlere işaret eden örneklerdir. Çünkü Tanrı'nın insanları, tövbe etmezlerse ve Tanrı'nın yasalarına ve iradesine uygun şekilde yaşamazlarsa, salgın hastalıklara, doğal felaketlere veya askeri felaketlere maruz kalacaklarına dair uyarılmışlardır. Kısacası peygamber figürleri kehanet anlamında yalnızca getirdikleri mesajları reddeden insanları etkileyecek olaylara ilişkin öngörüde bulunma eğilimi göstermişlerdir.[406]

Yahudi inancında peygamberlerin Tanrı tarafından tebliğ vazifesiyle görevlendirilen elçiler oldukları bu anlatımdan anlaşılmaktadır. Yani peygamberlerin en önemli görevi Tanrı'dan vahiy almak ve bunu insanlara tebliğ etmek olarak görülmektedir.[407] Yahudilikte "Peygamber, Tanrı'nın sözcüsüdür, aracı konumundadır ve O'ndan aldığı mesajları insanlara iletmektedir."[408] Bu bağlamda, İsa'nın "peygamber" oluşu hakkındaki rivayetler sonradan ne şekilde yorumlanmış olursa olsun, bu konuda esas alınması gereken bizzat İsa'nın bu sıfattan ne anladığı ve ayrıca İsa ile çağdaş Yahudilerin bu kavrama ne anlam yükledikleridir. Yukarıda geçen örnekler, İsa'nın kendisine atfettiği peygamberlik boyutu açısından kendisini İsrailoğulları'nın eski peygamberleri ile paralel bir konumda gördüğünü açık şekilde kanıtlamaktadır. İsa'ya göre hem eski peygamberler hem de kendisi yerleşik gelenekler

---

406 Ehrman, *The New Testament*, s. 114.

407 Vahiy kavramının Yahudi inancı bağlamındaki bir değerlendirmesi için bk. Muhammed Tarakçı, "Yahudilikte Vahiy Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları 8: Bütün Yönleriyle Yahudilik*, (Uluslararası Sempozyum, 18-19 Şubat 2012) ed. A. Ünal, H. Karataş, Y. Meral, D. Özbey, Ankara, 2012, ss. 61-71.

408 Eldar Hasanoğlu, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 4, 2014, s. 680. Konuya ilişkin birçok detay hakkında ayrıca bk. Ömer Faruk Harman, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", İslam Tetkikleri Dergisi, 9, Prof. Dr. Nihat M. Çetin Hatıra Sayısı, İstanbul, 1995, ss. 127-161.

konusunda bağnaz gelenekçilerle anlaşmazlık yaşamışlardır. İsa'ya göre, hem eski peygamberler hem de kendisi reddedilmektedir. İsa'ya göre, hem eski peygamberler öldürülmüştür hem de kendisi öldürülmek istenmektedir. Gerçekten İsa öncesi dönemde yüzlerce yıldır "peygamberlik" kavramına zaten alışık bir toplum olarak Yahudiler de İsa'ya iman ederken onun Tanrı'ya ait vahiyleri/mesajları ileten bir elçi olduğuna inanmışlardır. Reddedenler ise doğrudan doğruya bunu reddetmişlerdir. Nitekim "kanonik" İncil metinlerinde karşımıza çıkan ve İsa'nın ağzından nakledilen şu rivayetlere de işte bu bağlamda bakmak gerekmektedir:

> İsa, "Benim yemeğim beni gönderenin işini yerine getirmek ve O'nun işini tamamlamaktır" dedi.[409]
> İsa yüksek sesle, "bana iman eden bana değil, beni gönderene iman etmiş olur" dedi. Beni gören de beni göndereni görür"[410]... "Çünkü ben kendiliğimden konuşmadım. Beni gönderen Baba'nın (πᾰτήρ) kendisi ne söylemem ve ne konuşmam gerektiği konusunda bana buyurdu. O'nun buyruğunun sonsuz yaşam olduğunu biliyorum. Bunun için ne söylüyorsam, Baba'nın bana söylediğini söylüyorum."[411]

Sonuç olarak "kanonik" İncillerin yukarıda verilen rivayetlerinden hareketle İsa hakkında şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: (i) İsa kendisi hakkında peygamberlik iddiasında bulunmuştur. (ii) İsa bunu yaparken peygamberlik kavramını Yahudi bağlamının dışında yeni veya farklı bir şekilde yorumlamamıştır. (iii) İsa'ya iman eden veya ona sempati duyan Yahudiler onun peygamber olduğunu düşünmüşlerdir. (iv) İsa'ya iman etmeyen Yahudiler onun peygamberlik iddiasını reddetmişlerdir. Bu yüzden de miladi I. yüzyılın ilk yarısında eski Filistin sahasındaki durum muhtemelen J.E. Carpenter'in belirttiği gibidir: "İncil rivayetlerine göre insanlar bir peygamberin Tanrı'nın Egemenliği'ni vaaz ettiğini duymuşlardı ve bu egemenlik ansızın gelecekti."[412] Erken yüzyılları temsil eden bir metin ise şu ifadeyi

---

409 Yuhanna, 4: 34.
410 Yuhanna, 12: 44-45.
411 Yuhanna, 12: 49-50.
412 J. Estlin Carpenter, *The Historical Jesus and the Theological Christ*, Boston:

kullanmaktadır: "Roma'nın sokakları İsa'nın Tanrı'dan hangi mesajları getirdiği sorusuyla çalkalandı."

(3). Σημεῖα (Mucizeler) Meselesi

"Kanonik" İnciller İsa'ya atfen birçok mucize (σημεῖα) öyküsü anlatmaktadır. İsa'nın ancak birkaç kişiye yetecek kadar yiyecekle binlerce kişiyi doyurduğu, suyun üzerinde yürüdüğü, ölüyü dirilttiği, hatta babasız şekilde doğup ölümünden sonra da dirildiği kabilinden birçok mucize, "kanonik" İncil metinlerinde İsa tarafından gerçekleştirildiği öne sürülen doğaüstü belirtilerden yalnızca bazılarıdır.

"Kanonik" İncil metinlerinde karşımıza çıkan bazı rivayetlerde, yaşamı sırasında İsa'ya ve ona atfedilen mucizelere tanıklık eden Yahudiler, İsa tarafından gösterilen mucizelerin kaynağını "Tanrı Gücü" kavramıyla açıklamışlardır. İsa'nın sıra-dışı mucizelerini gören ve yaşayan Yahudilere göre, İsa kendi tabiatından kaynaklanan doğaüstü bir gücü değil, fakat Tanrı tarafından (tıpkı diğer peygamberlere atfen anlatıldığı gibi) ona da bahşedilmiş olan mucize gösterme kudretini kullanmıştır. Şimdi, söz konusu bu rivayetlerin bazısına dikkatle bakalım:

> (İsa) Sonra felçliye, "Kalk, yatağını topla, evine git!" dedi. Adam da kalkıp evine gitti. Kalabalık bunu görünce korktu. İnsanlara böyle bir yetkiyi veren Tanrı'yı yücelttiler (ἐδόξασαν τὸν θεὸν/Tanrı'yı yücelttiler, Tanrı'yı methettiler)."[413]
> (Nikodim, İsa'ya) gelerek, "Rabbi (ῥαββί), senin Tanrı'dan gelmiş bir öğretmen (διδάσκαλος) olduğunu biliyoruz. Çünkü Tanrı kendisiyle olmadıkça kimse senin yaptığın bu mucizeleri (σημεῖα) yapamaz" dedi.[414]

Yukarıdaki birinci anlatımda kalabalık, ikinci anlatımda ise Nikodim örnekleri üzerinden anlaşılmaktadır ki, İsa'nın mucizelerini görenler Tanrı'yı yüceltmişlerdir (ἐδόξασαν τὸν θεὸν). Zira İsa'nın mucizelerine tanıklık edenler, bu mucizelerin kaynağı olarak Tanrı'ya dikkat çekmişlerdir. Bunun da ötesinde, aşağıdaki örneklerden görüleceği

American Unitarian Asssociation, 1012, s. 60.

413 Matta, 9: 7-8; Markos: 2: 12; Luka, 5: 17.

414 Yuhanna, 3: 1-2.

üzere bizzat İsa da kendisinde etkin mucize kudretinin kaynağı olarak Tanrı'yı vurgulamıştır.

> (İsa:) Kendiliğimden hiçbir şey yapmadığımı, ama tıpkı Baba'nın bana öğrettiği gibi konuştuğumu anlayacaksınız.[415]

(Lazar'ı diriltmeden önceki ve diriltmek için yaptığı duasında) İsa gözlerini gökyüzüne kaldırarak şöyle dedi: "Baba, beni işittiğin için sana şükrediyorum. Beni her zaman işittiğini (zaten) biliyordum. Ama bunu, çevrede duran halk için, beni senin gönderdiğine iman etsinler diye söyledim." Bunları söyledikten sonra yüksek sesle, "Lazar, dışarı çık" diye bağırdı. Ölü, elleri ayakları sargılarla bağlı, yüzü peşkirle sarılmış olarak dışarı çıktı…"[416]

İsa'nın bir ölüyü dirilttiğinden bahseden bu anlatım, göstereceği bu büyük mucize öncesinde İsa'nın insanlar arasında herhangi bir yanlış anlaşılmaya yol açabileceği endişesi hissettiğini belirtmektedir. İsa, mucize gösterme kudretinin kendisinde mevcut bir güçten veya doğadan kaynaklandığı şeklinde bir yanlış anlaşılmadan korkmaktadır. Bu yüzden bütün halkın huzurunda Tanrı'ya seslenmektedir. Bu seslenişi de halk tarafından "Tanrı'nın görevlendirdiği bir elçi" olduğunun anlaşılması amacıyla yaptığını vurgulamaktadır. İsa burada, hem kendisi hakkındaki "elçilik" iddiasını yinelemekte, hem de göstereceği mucizenin kaynağı olarak Tanrı'ya dikkat çekmektedir. Büyük oranda benzer bir durum aşağıdaki örnekte de görülmektedir:

> (Beş ekmek ve iki balıkla beş bin kişiyi doyurmadan önce) İsa, "onları buraya, bana getirin" dedi. Halka çayıra oturmalarını buyurduktan sonra, beş ekmekle iki balığı aldı, gözlerini göğe kaldırarak şükretti, sonra ekmekleri öğrencilerine verdi, onlar da halka dağıttılar. Herkes yiyip doydu…[417]

Bu son örnekte İsa'nın bir kez daha halkın huzurunda göğe bakarak şükrettiği anlaşılmaktadır. Bu suretle İsa, gerçekleşmek üzere olan büyük bir mucizenin kaynağı hakkında muhtemel bir yanılgı ortaya

---

415 Yuhanna, 8: 28.
416 Yuhanna, 11: 41-44.
417 Matta, 14: 18-20; Markos, 6: 39-42; Luka, 9: 14-17; Yuhanna, 6: 10-13.

çıkmasını önlemek amacını taşımış olmalıdır. İsa, Tanrı'ya şükretmektedir, çünkü beş ekmek ve iki balıkla beş bin kişiyi doyurması İsa'ya göre Tanrı'nın bir lütfudur.

Bununla birlikte aynı İncil metinlerinde İsa'da görülen bu mucize gösterme yeteneğinin kaynağı hakkında bizzat İsa'da mevcut bir güce dikkat çeken rivayetler de bulunmaktadır. Bunu, biraz daha aşağıda göreceğiz.

(4). Tòν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου (İnsanoğlu) Oluşu Meselesi

Yeni Ahit Kitabı veya daha doğru bir ifadeyle burada İsa'yı tanımlamak için kullanılan kristolojik unvanlar üzerine süregiden tartışmalar arasında, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ("insanoğlu") tabirini konu etmekte olanlar bilhassa önplana çıkmaktadır.

Tòν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ("insanoğlu"), "kanonik" İncil metinlerinde toplam 80 defa geçen bir ifadedir. Bu kullanımların 32'si Matta İncili'nde, 14'ü Markos İncili'nde, 26'sı Luka İncili'nde karşımıza çıkmaktadır (diğer kullanımlar ise Yuhanna İncili'ndedir). Burada şu nokta özellikle önemlidir: "İnsanoğlu" tabiri İncil metinlerinin hiçbir yerinde başkaları tarafından İsa'yı tanımlayan bir unvan olarak zikredilmemektedir. Çünkü bu tabirin geçtiği tüm ifadelerde konuşmacı bizzat İsa'dır, yani söz konusu tabir yalnızca İsa'nın ağzından nakledilmektedir. Bunun tek istisnası ise insanların İsa'ya "insanoğlu" derken ne demek istediğini sordukları Yuhanna 12:34'tür. Bununla beraber, "insanoğlu", Yeni Ahit'in İnciller dışındaki metinlerinde ilginç şekilde yalnızca 5 defa geçmektedir.[418] İsa'nın İncil metinlerinde bu unvanı kime atfen kullandığı veya bunun da ötesinde bu ifadenin ne anlama geldiği meselesi ise bilim dünyasında tartışmalıdır.[419]

Araştırmacıların birçoğu, "insanoğlu" tabirinin Yahudi kutsal metinlerinde nasıl ve ne anlamda kullanıldığının tespit edilmesini bu

---

418 Detaylar için bk. Richard N. Longenecker, "'Son of Man' as a Self-Designation of Jesus", *Journal of the Evangelical Theological Society*, 12: 3, 1969, s. 155; Maris Nel, "'Son of Man' in the Gospel of Mark", *Die Skriflig*, 51: 3, 2017, s. 1.

419 Bu tartışmalara dair özet bir sunum için bk. Robert S. Snow, *Daniel's Son of Man in Mark: A Redefinition of the Jerusalem Temple and the Formation of a New Covenant Community*, Eugene, Oregon: Pickwick, 2016, I. Bölüm.

tartışmaları çözebilmenin en basit ve iyi yolu olarak görmüşlerdir. Çünkü Yahudi kutsal yazılarındaki bu kullanımların hem İsa'nın zihnine ışık tutmuş olabileceği, hem de dönemin Yahudileri arasında tezahür ettiği ihtimali üzerinde durulmaktadır. Başka bir deyişle bu yaklaşıma göre "insanoğlu" terimi Yahudi kutsal metinlerinde hangi bağlamda kullanılmış ise, İncillerde de aynı bağlamı yansıtıyor olmalıdır. Ancak böyle bir teşebbüs başka bazı sorunları da gündeme getirmektedir. Zira söz konusu tabir bazı istisnalar dışında Yahudi kutsal yazılarında sıkça kullanılmış değildir. Kullanıldığı zamanlarda ise farklı anlamlar taşımaktadır. Ayrıca bu istisnalar arasında en fazla önplana çıkarılan Daniel Kitabı'ndaki cümlenin de İsa'nın düşünce yapısının arka planını oluşturup oluşturmadığı kesin değildir.[420] Bu bağlamda, bazı araştırmacılar söz gelimi İncil metinlerinde İsa'nın ağzından nakledilen "insanoğlu" teriminin ahir zamanda gelecek kozmik bir yargılayıcı figüre işaret ettiğini düşünmüşlerdir. Hâlbuki diğer bazısına göre bu terimin herhangi bir eskatolojik figürle ilgisi bulunmamaktadır.[421] Bu yüzden de İncillerde geçen ve İsa'nın ağzından nakledilen bu "insanoğlu" kullanımı henüz tam olarak çözülememiş bir problem olarak ortadadır.

Bununla beraber İsa'nın Yeni Ahit İncil metinlerinde ve bilhassa (ilk İncil olan) Markos'ta "insanoğlu" terimini üç farklı bağlamda kullandığı tespit edilmektedir. O, bazı durumlarda doğrudan değil de dolaylı yoldan kendisini "insanoğlu" diye tanımlamaktadır (Matta, 8:20). Bazı durumlarda kendisi için yaklaşmakta olan ızdırabın (çarmıhın ve ölüp dirileceğinin) bahsini yaparken bu kelimeyi kullanmaktadır (Markos, 8:31). Nihayet diğer bazı durumlarda ise ahir zamanda (veya kıyamette) Tanrı'nın hükmünü ve yargılamasını getirmek üzere gelecek olan kozmik bir figüre atıfta bulunurken "insanoğlu" demektedir.[422] Ancak meselenin bu aşaması açısından da tartışmalı bazı

---

420 Paul Ciholas, "Son of Man in the Synoptic Gospels", *Biblical Theology Bulletin,* 11, 1981, s. 17.

421 F.F. Bruce, "The Background to the Son of Man Sayings," *Christ The Lord. Studies in Christology Presented to Donald Guthrie*, Leicester: Inter-Varsity Press, 1982, ss. 50-70; Krş. Ehrman, *The New Testament*, s. 228.

422 Ehrman, *The New Testament*, s. 70. Ayrıca krş. Gordon D. Kirchhevel, "The

noktalar dikkat çekmektedir. Örneğin İncillerde geçen "insanoğlu" teriminin bizzat İsa tarafından kullanılmış olup olmadığı (otantiklik) sorusu yanıtsızdır. Başka bir deyişle, bu terimin İsa'nın ağzına erken dönem Hıristiyan cemaatler veya İncil yazarları tarafından sonradan tutuşturulmuş olması ihtimal dâhilinde görülmektedir. Öte yandan İsa tarafından kullanılan "insanoğlu" teriminin yukarıda geçen üç farklı bağlamın hangisini daha doğru şekilde temsil ettiği meselesi ortadadır. "İnsanoğlu", İsa'nın dünyevi yaşamı açısından geçerlilik taşıyan bir kavram mıdır? Onun ölümüne ve Tanrı Oğlu'nun dirilişine dair kehanete mi işaret etmektedir? Yoksa ahir zamanda gelecek olan meçhul bir kozmik figür müdür?[423] Bunun da ötesinde, İncil yazarları İsa'nın ağzından naklettikleri bu "insanoğlu" teriminden nasıl bir anlam çıkarmış olabilirler: İsa'nın beşer oluşunu mu, yoksa ilahi boyutunu mu?

Yahudi kutsal yazılarına yeniden dönülürse, Hıristiyanlık öncesi dönemi temsil eden Mezmurlar Kitabı 8:4-6'da "insanoğlu" tabirinin açıkça "insan" anlamında, insanın zayıflığını ve önemsizliğini anlatan bir bağlamda, yani genel olarak basitçe insanlar için kullanıldığı görülmektedir.[424] Yine, Mezmurlar 80:17-19'da "insan" terimi İsrail ulusu ile özdeş bir anlam yansıtmaktadır. Çünkü burada Tanrı'dan, kendisine seçtiği insanı (yani İsrail ulusunu) desteklemesi, yüceltmesi ve kurtarması istenmektedir.[425] "İnsanoğlu" tabiri bunun dışında söz gelimi Kitab-ı Mukaddes'in M.Ö. VI. yüzyılı temsil eden Hezekiel Kitabı'nda da geçmektedir. Buradaki kullanımlar ise daha ziyade Tanrı'nın "ey insanoğlu" şeklindeki hitabına muhatap olan peygamber Hezekiel'i tanımlamaktadır (örneğin krş. 2:1 veya 3:1). Bu kanıtlardan hareketle, Kitab-ı Mukaddes'teki hem Mezmurlar hem de Hezekiel kitaplarında "insanoğlu" kelimesinin tıpkı bugün anlaşıldığı bağlamıyla, yani insan veya insanlık gibi kavramları tanımlamak maksadıyla kullanıldığı

'Son of Man" Passages in Mark", *Bulletin for Biblical Research* 9, 1999, s. 181.

423 Detaylar için bk. Robert Maddox, "The Function of the Son of Man according to the Synoptic Gospels", *New Testament Studies*, 15, 1968, ss. 45-74.

424 "İnsan ne ki, onu anasın, ya da insanoğlu ne ki, ona ilgi gösteresin?"

425 "Ey Her Şeye Egemen Tanrı... elin, sağ kolun olan adamın üzerinde, kendine seçtiğin insanın üzerinde olsun! O zaman senden asla ayrılmayacağız, yaşam ver bize, adını analım! Yüzünün ışığıyla aydınlat, kurtulalım!"

söylenebilir. Bu yüzden de sadece buradan hareketle İsa'nın ağzından nakledilmesi özelinde söz konusu tabire ilahi bir anlam yüklemek mümkün görünmemektedir.

Bununla beraber "insanoğlu" kelimesi Hıristiyanlık öncesi dönemi temsil eden Daniel Kitabı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Burada 7:13'te, "gece görümlerimde *insanoğluna* benzer birinin (*Septuaginta* varyantında ὡς υἱὸς ἀνθρώπου, "insanoğlu gibi/olarak") göğün bulutlarıyla geldiğini gördüm" şeklinde bir cümle mevcuttur. Bazı araştırmacılara göre buradaki anlatım Mesihi bir muhteva taşımaktadır.[426] Çünkü bu cümlenin hemen sonrasında "göğün bulutları" (τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ) üzerinde "insan olarak" (ὡς υἱὸς ἀνθρώπου) gelene atfen, "… ona egemenlik, yücelik ve krallık verildi, bütün halklar, uluslar ve her dilden insan ona tapındı. Egemenliği hiç bitmeyecek sonsuz egemenlik, krallığı hiç yıkılmayacak bir krallıktır" ifadeleri yer almaktadır. İşte buradan hareketle, İsa'nın İncil metinlerinde "insanoğlu" tabirini kullanırken Kitab-ı Mukaddes'teki Daniel Kitabı'nda geçen ve insanoğluna benzeyen söz konusu bu "meçhul" varlığı kast ettiği ve bu yüzden de bu kullanımın ilahi bir anlam çağrıştırmakta olduğu düşünülmektedir.

Konuya farklı bir perspektif kazandırabilmek için bu aşamada belki de sorulması gereken doğru soru şudur: İsa, ilahi veya beşer bir varlık oluşu bağlamında Yeni Ahit İncillerinde kendisi hakkında nasıl bir iddiada bulunmaktadır? Ya da bu konuda çıkarım yapılabilecek ne gibi kayıtlar mevcuttur?

Söz gelimi Matta İncili'nin 12. kısmında Tanrı'nın İsa'yı ὁ παῖς μου ("hizmetkâr*ım*/kulum") biçiminde tanımladığı görülmektedir.[427] Burada "kul" veya "hizmetkâr" sözcükleriyle karşıladığım παῖς kelimesi eski Yunancada "çocuk" anlamına da gelmektedir. Ancak bu anlam üzerinde durmak yersizdir, çünkü Matta'nın yazarı söz konusu pasajı Kitab-ı Mukaddes'in Yeşaya bölümünden alarak nakletmektedir.[428] Bu yüzden

---

426 Longenecker, "Son of Man", s. 153.

427 Matta, 12: 17-18; Paralel bağlamda krş. Luka, 4: 18-19; Yuhanna, 5: 24, 5: 43, 6: 29, 6: 38, 7: 28-29.

428 Krş. Yeşaya, 42: 1 ve devamı: "İşte kendisine destek olduğum, gönlümün

de Matta'da geçen παῖς, "çocuk" anlamına gelmemekte, fakat aynen Yeşaya'da kullanıldığı gibi "kul" ya da" "hizmetkâr" anlamını taşımaktadır. Buradan da Matta İncili'ndeki rivayette Tanrı'nın İsa'yı "kulu" ve "hizmetkârı" olarak tanımladığı anlaşılmaktadır.

Yine "kanonik" İncil metinlerinde mevcut aynı bağlamdaki rivayetlere göre, İsa Tanrı'ya kulluk etmektedir, Tanrı'dan duyduklarını insanlara nakletmektedir ve Tanrı'nın birliği olgusuna (ki bu birlik teslise hiç benzememektedir) dikkat çekmektedir. İsa, Tanrı'dan başka hiçbir ilah bulunmadığı kanaatini taşımaktadır ve bunu da bizzat dile getirmektedir.[429] İsa, Yuhanna İncili'nde geçen bir cümlesinde, "birbirinizden övgüler kabul ediyorsunuz, ama tek olan Tanrı'nın övgüsünü kazanmaya çalışmıyorsunuz" demektedir (5:44). İsa'nın burada τοῦ μόνου θεοῦ ifadesini kullandığı görülmektedir. "Tek" ve "benzersiz" anlamlarına gelen μόνος'un τοῦ tanım edatıyla beraber θεοῦ (Tanrı) kelimesine atıf yaparak genetivus hale dönüştüğü yukarıdaki tamlama, İsa'nın ağzından onun bir tane ve benzersiz Tanrı bulunduğu fikrinde olduğunu göstermektedir.

Markos İncili'ndeki başka bir kayıt da bu bakımdan sarsıcıdır. İsa, bu örnekte kendisinden buyrukların en büyüğünü öğrenmek isteyen Yahudi bir bilgine şu cümleyle karşılık vermektedir: Ἄκουε, Ἰσραήλ, κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν κύριος εἷς ἐστιν, "dinle, İsrail, Tanrımız Rab bir tek Rab'dir." (Markos, 12:29-32). İsa'nın ağzından nakledilen bu cümlenin bütün İnciller arasında en eskisi olan Markos'ta yer alması hakikaten dikkate şayandır. Zira İsa'nın ne denli monoteist bir anlayış benimsediğini açıkça gözler önüne seren bu cümle, daha sonraki tarihlerde Markos İncili'ni kaynak olarak kullanan Matta ve Luka İncillerinin yazarları tarafından küçük ama önemli bazı değişikliklerle birlikte kopyalanarak nakledilmiştir. İsa, Markos'ta κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν κύριος εἷς ἐστιν (Tanrımız Rab bir tek Rab'dir) demektedir. Ancak mesela Matta'nın yazarı, Markos'tan kopyaladığı bu pasajın monoteizm vurgusu içeren söz konusu kısmını Ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν (Tanrın olan Rabbi sevesin) biçiminde değiştirmiş/güncellemiştir.

---

hoşnut olduğu seçtiğim kulum! ...)

429 Örneğin bk. Markos, 12: 29-32; Yuhanna, 5: 44, 8: 26, 9: 31.

Diğer bir deyişle, İsa'nın ilk İncil olan Markos'ta kendi varlığını Tanrı'dan açıkça ayıran ve kendisinin de O Tanrı'ya tabi olduğunu kesin şekilde vurgulayan katı monoteist çizgisi, sonraki tarihlerde Matta'nın meçhul yazarı tarafından ortadan kaldırılmış olmaktadır. Kısacası, sonradan diğer İncil yazarları tarafından sansürlenmiş olsa da, Markos İncili'nde tanımlanan İsa'ya göre kendisi Tanrı'nın bir kulu veya hizmetkârıdır.

"Kanonik" İncil metinlerinde karşımıza çıkan başka bazı rivayetlerde, İsa yaşamı boyunca Tanrı'ya dua ve şükür halinde resmedilmektedir. Kendi kaderini ancak ve sadece Tanrı'nın iradesine bağlı görmektedir. İnsanları şöyle söyleyerek yalnızca Tanrı'ya kulluk ve ibadet etmeye çağırmaktadır: Κύριον τὸν θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, "Tanrın olan Rabb'e tapacaksın ve sadece O'na hizmet edeceksin." (Matta, 4:10b)[430] İsa, insanlara tövbe etmeyi buyurmaktadır (Matta, 4:17'de Μετανοεῖτε).[431] Bütün isteklerin ve ibadetlerin yalnızca Tanrı'ya yönelmesi gerektiğini dile getirmektedir.[432] Bunun da ötesinde, bizzat İsa'ya göre gerçek anlamda kurtuluş kendisinin peşinden gittiğini öne sürenlere değil, fakat sadece Tanrı'ya iman edenlere nasip olacaktır.[433] Bu takdirde, bizzat İsa'ya göre kendisi Tanrı'dan ayrı bir varlıktır ve Tanrı'ya tabi bir konumda bulunmaktadır. Nitekim İsa'nın Sinoptik İncillerin hiçbir yerinde kendisini bizzat Tanrı veya ilahi bir varlık olarak tanıtmadığı da gerçektir.

R.E. Brown, Yeni Ahit Kitabı'na eleştirel bir tutumla yaklaşılması gerektiğini söyleyen ilk Katolik araştırmacı olarak kabul edilmektedir. Brown, Yeni Ahit'in İsa'yı "Tanrı" şeklinde tanımlayıp tanımlamadığı sorusunu tartıştığı bir yazısında, "çok açıktır ki, Yeni Ahit'te 'Tanrı' kelimesi ezici bir çoğunlukla Baba Tanrı için, yani Eski Ahit'te karşımıza çıkan ve İsa'nın da bizzat ibadet ettiği Tanrı için kullanılmaktadır"

---

430 Ayrıca aynı bağlamda şu pasajlara da bk. Matta, 4: 4, 4: 7, 6: 9-15, 6: 24, 7: 21, 9: 38, 10: 28, 11: 25, 14: 18, 19: 26, 20: 23, 19: 17, 22: 37; Markos, 6: 41, 10: 18, 10: 27, 10: 39-40, 12: 29-32; Lk, 4: 8, 4: 12, 9: 16, 11: 2-4, 10: 21, 12: 5, 16: 13, 18: 19, 18: 27; Yuhanna, 5: 19, 5: 30; 6: 11; 6: 44, 8: 42, 8: 55, 11: 23, 14: 1.

431 Matta, 4: 17; Markos, 1: 15.

432 Matta, 7: 7-11, 19: 17, 21: 22; Luka, 11: 13.

433 Matta, 7: 21-23, 19: 17.

demektedir. Brown, bir sonraki aşamada bütün Yeni Ahit Kitabı'nı bu bağlamda incelemeye tabi tutmaktadır. Brown'a göre, İşler kitabı 2:22'de geçen vaazda İsa, Tanrı tarafından onaylanmış bir insandır. 10:36'da Tanrı, İsrail'e İsa vasıtasıyla seslenmektedir. Yeni Ahit'in çok büyük bir kısmında ise Tanrı ile İsa ayrı şahsiyetler olarak resmedilmektedir.[434]

Brown, öncelikle Markos'un 10:18 pasajına dikkat çekmektedir. İsa burada "bana niçin iyi diyorsun, iyi olan Tanrı'dır" cümlesini dile getirmiştir. Markos 15:34 ile Matta 27:46'ya göre, İsa çarmıha gerildiğinde "Tanrım, Tanrım, beni niçin terk ettin" demiştir. Brown, "eğer İncil yazarları İsa'yı tanrı olarak görselerdi, İsa'nın kendisi dışında başka bir Tanrı'ya seslenirken resmedilmesi çok tuhaf olurdu" şeklinde konuşmaktadır. Brown'a göre Efesliler 1:17'de "Efendimiz İsa'nın Tanrı'sı, Yüce Baba" şeklinde geçen ifade ile Efesliler, 1:3'te İsa Mesih'in babası Tanrı'ya övgü içeren kısım, bu mektubun yazarının İsa'yı Tanrı olarak görmediğini kanıtlamaktadır. Brown, Yeni Ahit'te bunun dışında geçen birçok pasajın Tanrı ile İsa ayrılığını açıkça vurguladığını, konuya teğet diğer birçok pasajın ise İsa'yı Tanrı karşısında düşük bir kristolojik bağlamda sunduğunu dile getirmektedir. Sonuç olarak, Brown'a göre, Yeni Ahit yazarları için İsa başka bir varlıktır, Tanrı ise İsa'nın tabi olduğu bambaşka ve ilahi bir varlıktır.[435]

Yeni Ahit İncillerinde geçen bazı rivayetlerde Tanrı'nın İsa'yı ne şekilde tanımladığını, İsa'nın kendi yapısını nasıl ifade ettiğini, Tanrı hakkında ne gibi düşünceler taşıdığını ve nihayet Yeni Ahit yazarlarının gözünde İsa ile Tanrı'nın nasıl varlıklar olduklarını gördükten sonra, yeniden İncillerin İsa'nın ağzından naklettikleri τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ("insanoğlu") tabirine dönebiliriz. Daha önce de belirtildiği üzere, İsa'nın Daniel Kitabı'ndan hareket ettiğini öne süren birçok araştırmacı, burada geçen "ὡς υἱὸς ἀνθρώπου/insanoğlu olarak" veya "insanoğluna benzer biri" ifadesinden hareketle, İnciller'de karşımıza çıkan "insanoğlu"

434 Raymond E. Brown, "Does the New Testament Call Jesus God?", *Theological Studies*, 26: 4, 1965, s. 548.

435 Diğer birçok detay için bk. Brown, "Does the New Testament Call Jesus God?", ss. 545-573.

ifadesinin Mesihi ve ilahi bir boyuta işaret ettiğini öne sürmüşlerdir. Ancak İsa'nın kendisine yönelik bütün iddiaları göz önünde tutulduğunda burada muhtemelen iki ihtimal üzerinde durulmalıdır:

(i) İsa'nın Sinoptik İncillerin hiçbir yerinde kendisi hakkında doğrudan ilahlık iddiasında bulunmadığı bilinmektedir. O hâlde, muhtevası tartışmalı bir kavram olarak İsa'nın ağzından nakledilen "insanoğlu" kullanımının da onun ilahi boyutuna işaret ediyor olması makul değildir. Nitekim araştırmacılara göre İsa'nın "insanoğlu" derken kimi kast ettiği tam olarak saptanamamaktadır. Bu yüzden de İsa "insanoğlu" derken eğer açıkça kendisine atıfta bulunmuşsa, bu kelimeyi Daniel Kitabı'ndaki gibi Mesihi veya ilahi bir bağlamda değil, fakat Mezmurlar ya da Hezekiel'deki gibi beşer anlamıyla kullanmış olmalıdır. Buna ilişkin önemli bir örnek Matta İncili metninde mevcuttur. Şimdi şu pasaja bakalım (8:20-21):

> İsa, çevresindeki kalabalığı görünce gölün karşı yakasına geçilmesini buyurdu. O sırada din bilginlerinden biri ona yaklaşıp "öğretmenim" dedi, "nereye gidersen, senin ardından geleceğim." İsa ona, "tilkilerin ini, kuşların yuvası var, ama insanoğlu'nun başını yaslayacak bir yeri yok (ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ)" dedi.

Yukarıdaki pasajda İsa'nın "insanoğlu" tabirini kullanırken kimi kast ettiği sorusu, konuşmanın bütün bağlamı göz önünde bulundurularak yanıtlanabilir. Burada, İsa'ya yaklaşan bir din bilgini, ona, nereye giderse gitsin kendisini izleyeceğini söylemektedir. Yani bu ifade doğrudan İsa'ya yöneliktir. İsa ise din bilginine cevaben, tilki ve kuşların gidecek yere sahip olduklarını, ancak "insanoğlu"nun başını yaslayacak bir yere sahip bulunmadığını dile getirmektedir. Başka bir deyişle, İsa'nın burada kullandığı ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ cümlesi doğrudan din bilgininin kendisine yönelik ifadelerine cevap mahiyeti taşımaktadır. Bunun anlamı ise şudur: İsa, din bilgininin kendisine yönelik sözlerine, kendisini "insanoğlu" şeklinde tanımlayarak, tilkilerin ve kuşların aksine kendisinin başını yaslayacak bir yere sahip olmadığını dile getirerek cevap vermektedir. İsa burada "insanoğlu" derken açıkça kendisini tanımlamaktadır. Ayrıca, İsa'nın bu pasajda kendisi hakkında ilahlık iddiasında bulunduğunu

düşünmek için hiçbir sebep yoktur. Aksine, İsa burada kendi mahrumiyetini bütün çıplaklığıyla dile getirmiş olmaktadır.

(ii) Buna karşın İsa'nın eğer herhangi bir ifadesinde "insanoğlu" derken Daniel Kitabı'ndaki bağlamı esas aldığı söylenecekse, İsa burada kendisine değil de gelecekte ortaya çıkacağını düşündüğü başka bir figüre atıfta bulunmuş olmalıdır. Örneğin Markos 8:38'de İsa "… kim benden ve benim sözlerimden utanırsa, İnsanoğlu da Babası'nın görkemi içinde kutsal meleklerle birlikte geldiğinde o kişiden utanacaktır" demektedir. Eğer bu ifade Mesihi ve ilahi bir bağlamda ele alınacaksa, görüldüğü kadarıyla İsa burada zaten doğrudan kendisinden bahsetmemekte, fakat gelecek zamana atıfta bulunmaktadır. Yani İsa'nın burada "insanoğlu" derken kendisi hakkında konuştuğuna ilişkin açık bir emare bulunmamaktadır.

Her hâlükârda Yani Ahit İncil yazarlarının eserlerini kaleme alırken dayandıkları rivayetlerde İsa büyük oranda "insan", yani "beşer" bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu İncillerde "insanoğlu" şeklinde beliren ifadenin anlamı ve İsa tarafından kime atfen kullanıldığı bilim dünyasında tartışılmaktadır. Bununla beraber I. yüzyılda eski Filistin sahasında Musa Yasası üzerine vaazlar veren ve Yahudi monoteizmini savunduğu açıkça görülen bir "öğretmen" figürünün, kendisini "ilah" veya "tanrı" ilan ettiğini düşünmek için görünüşe göre yeterli kanıt yoktur.

(5). Nόμος Μωϋσῆ (Musa Yasası) Meselesi

"Uluslar" yahut "Yahudi olmayanlar" (Lat. *gentiles*) tabiri[436], Yahudilerin kutsal kitabı olan Tanah'ta her zaman değilse bile genellikle Yahudi perspektifinden politik bağlamda İsrail dışında kalan insan topluluklarını tanımlamaktadır. Bu topluluklar çoğunlukla pagan (çok tanrılı) karakterli dinlere mensup oldukları için *gentiles* sözcüğü de Yahudiler açısından zamanla "pagan" kelimesiyle eş anlamlı hale

[436] Bu başlık altında verilen kısmın biraz daha farklı bir varyantı için bk. Zafer Duygu, "İsa ve Musa Yasası (Nόμος Μωϋσῆ) Meselesi", Bilimname: Düşünce Platformu, 35: 1, 2018, ss. 283-304.

bürünmüştür. Bunun sonucunda Antikçağ'da tıpkı Yunanlıların kendilerinden olmayan herkesi "barbar" şeklinde tanımlamaları gibi, Yahudiler de kendilerinden olmayan bütün dünyayı gentiles tabir etmişlerdir. Hıristiyanlığın Yeni Ahit Kitabı'nı oluşturan metinler ise İsa'nın yaşadığı miladi I. yüzyılın birinci yarısında Yahudiler açısından "öteki uluslar" diye bir meselenin mevcudiyetine dikkat çekmişlerdir.

"Öteki uluslar" tanımlamasının Antikçağ'daki fiili durumu büyük oranda doğru şekilde ifade ettiği anlaşılmaktadır. Zira Yahudilerin Yahudi olmayan bütün dünyayı "öteki" gibi gördükleri ve dışladıkları sezilmektedir. Onların böyle bir algı ve tutuma sahip bulunmaları büyük oranda kutsal yazılarından kaynaklanmaktadır. Çünkü bu yazılar, "öteki uluslar"ın inançlarını ve dinsel uygulamalarını büyük oranda pagan dinleriyle bağlantılı görmektedir. Bu durumun sonucu olarak, antik dünyada Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasında kalın bir duvar yükselmiş ve bu duvar Yahudiler açısından belirleyici bir rol üstlenmiştir. Yeni Ahit uzmanı İngiliz araştırmacı R. Bauckham, Yeni Ahit döneminde öteki ulusların Yahudiler veya onların birçoğu tarafından "kirli" ve "murdar" görüldükleri gerçeğini dile getirmektedir.[437] Yahudilik konusundaki çalışmalarıyla tanınan Amerikalı araştırmacı J. Neusner'e göre en azından M.S. 70 yılı öncesinde Yahudiler açısından "öteki uluslar" kirliliğin ve murdarlığın cisimleşmiş halini temsil etmektedir. Neusner, Kumran yazılarından, Yeni Ahit'te anlatılan Ferisilerden ve Rabbinik gelenekten hareketle böyle bir sonuca ulaşmaktadır.[438]

Neusner'in haklı bir kanaati paylaştığı açıktır. Zira Yeni Ahit Kitabı, İsa'nın yaşadığı dönemde ve bunun hemen sonrasında Yahudilerin "öteki uluslar" hakkında onları ötekileştiren bir anlayış benimsediklerini –belirli sebeplerle bazen abartılı şekilde de olsa- ortaya koymaktadır. Peki, ama Yahudiler açısından onları Yahudi olmayan uluslardan

---

437 Detaylar için bk. Richard Bauckham, "James, Peter and the Gentiles", *The Missions of James, Peter and Paul: Tensions in Early Christianity*, eds. B. Chilton-C. Evans, Leiden-Boston: Brill, 2005, ss. 91-142 (atıf için bk. s. 91).

438 Jacob Neusner, "What, Exactly, is Israel's Gentile Problem? Rabbinic Perspectives on Galatians 2", *The Missions of James, Peter and Paul: Tensions in Early Christianity*, eds. B. Chilton-C. Evans, Leiden-Boston: Brill, 2005, s. 275.

ayıran temel bir faktör olarak Yasa (veya Şeriat) meselesinin anlamı nedir? Bunun da ötesinde miladi I. yüzyılda Yahudi karakterli bir mezhep hüviyetinde ortaya çıkan İsa hareketinin bu meseleye ilişkin görüşleri hangi açıdan önem taşımaktadır?

Hıristiyan inancına göre "kutsal kitap" olan Kitab-ı Mukaddes (τὰ βιβλία τὰ ἅγια, "kutsal kitaplar"), Eski Ahit ve Yeni Ahit diye tanımlanan iki kısımdan oluşmaktadır. "Yeni Ahit" isimlendirmesi, kilise geleneğinde "Kurtarıcı" bir figür olan İsa Mesih aracılığıyla insanlıkla yeni bir anlaşma yapıldığı görüşünü yansıtmaktadır. Yahudi inancı ise İsa'ya ilişkin bu görüşü kabul etmediği için, Yahudiler açısından "Eski Ahit" gibi bir isimlendirme işin tabiatına aykırıdır. Nitekim Hıristiyanların Yahudiler açısından kanonik olmayan kimi metinleri de ilave ederek "Eski Ahit" diye tanımladıkları ve (bazı açılardan Yahudilerden farklı şekilde de olsa) iman ettikleri bu kitap, aslında Yahudilerin Tanah'ıdır. Tanah, İbranice "Tora" (Yasa veya Şeriat), "Neviim" (Nebiler) ve "Ketuvim" (Yazılar) kelimelerinin baş harfleri kullanılarak yapılmış bir kısaltmadır. Sözü geçen Tora, Neviim ve Ketuvim, aynı zamanda Tanah'ı oluşturan ana bölümlerdir. Bu bölümlerin içinde toplam yirmi dört kısım mevcuttur. Başka bir deyişle, Tanah, üç ana bölümde bulunan yirmi dört kısımdan müteşekkil bir kitaptır.[439]

Şüphesiz Tanah'ın en önemli bölümü Tora'dır. Lügat anlamı "eğitim", "öğretim" ve "doktrin" olan Tora[440] (Πεντάτευχος, "beş rulo"), Tevrat diye de isimlendirilmektedir ve şu beş kısımdan oluşmaktadır: (i) Yaratılış (Tekvin), (ii) Mısır'dan Çıkış, (iii) Levililer, (iv) Çölde Sayım (Sayılar) ve (v) Yasa'nın Tekrarı (Tesniye). Zikredilen bu kısımların önemi, onların bizzat Musa tarafından yazıldığına dair (Yahudilerde mevcut) inançtan kaynaklanmaktadır.[441] "Musa Yasası" tabiri de genel

---

439 Duygu-Akalın (eds.), *Kristolojiye Giriş*, ss. 48-49.

440 Baki Adam, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002, ss. 57-58.

441 Bu konu ve Kitab-ı Mukaddes'e dair diğer pek çok detay için bk. Richard Elliott Friedman, *Kitab-ı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, Türkçe terc. Muhammed Tarakçı, İstanbul: Kabalcı, 2005 (Tevrat'ı kimin yazdığı sorusu hakkında özellikle bk. s. 21-23). Ayrıca bk. Mustafa Yiğitoğlu, "Hz. Musa'ya Atfedilen Kitapların Farklı Redaksiyonları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5: 7, 2012,

olarak bu beş kitabı ifade eden bir kavramdır.[442] Zira Yahudi geleneği, Tanrı katından peygamberi Musa vasıtasıyla kendilerine geldiği düşünülen ve Tora'da korunduğu söylenen Yasa'yı binlerce yıldır hassasiyetle önplânda tutmaktadır.

"Yasa" terimi Kitab-ı Mukaddes'in Yunanca çevirisi olan Septuaginta'da[443] Nόμος (Nomos) kelimesiyle karşılanmaktadır. Bu kapsamdaki inanışa göre, Tanrı tarafından peygamberi Musa'ya Sina Dağı'nda 613 tane Yasa (Nόμος) (mitzvot)[444] verilmiştir[445] ve bunlar Yahudiliğin temel köşe taşlarını teşkil etmektedir.[446] Bu Yasa'ların en meşhur olanları diğer dinlerin taraftarları tarafından bile "On Emir" şeklinde bilinmekte ve saygı görmektedir. "On Emir", birçok kimse tarafından Tanrı'nın bütün insanlar için ebedi ve değişmez iradesinin ifadesi olarak değer görmektedir.[447]

Yasa, en basit şekilde Yahudiler için "yerine getirilecek sorumluluklar ve kaçınılması gereken yasaklar" anlamına gelmektedir. Yasa, bu yüzden uyulması istenen ilkeleri ve uygulanması talep edilen ritüeller ile törenleri içermektedir. İnanışa göre, İsrail'in Tanrı'sı ile Yahudiler arasında yapılmış anlaşmanın tezahürü Yasa'da ortaya çıkmaktadır. Başka bir yerde de geçtiği üzere, ahit cemaati olan İsrail'in buna layık olabilmesi için Tora'ya, yani kanuna riayet etmesi gerekmektedir.[448] Nitekim Tanrıları olan Rab, Musa üzerinden İsrail halkına, "seninle ve

ss. 809-817.

442 Örneğin krş. Yeşu, 8: 31-32. Krş. Adam, Tevrat, s. 58.

443 Septuaginta: Lat. (sayı) yetmiş, İng. Septuagint, kısaltma olarak LXX. Tanah'ın İbraniceden Eski Yunanca'nın "koinē" (=ortak) lehçesine yapılmış çevirisidir. Detaylar için bk. Duygu-Akalın (eds.), *Kristolojiye Giriş*, ss. 47-48.

444 Bu terim transliterasyonda genellikle İbranicedeki Ṣode harfinden dolayı miṣvot şeklinde yazılmaktadır.

445 Mısır'dan Çıkış, 34.

446 Detaylar için bk. Ronald L. Eisenberg, *The 613 Mitzvot: A Contemporary Guide to the Commandments of Judaism*, Rockville MD: Schreiber, 2005.

447 David A. Dorsey, "The Law of Moses and the Christian: A Compromise", *Journal of the Evangelical Theological Society* 34, 1991, s. 321.

448 Francine Kaufmann-Josy Eisenberg, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", Türkçe terc. Mehmet Aydın, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 29: 1, 1987, s. 272.

İsrail halkıyla bu sözlere dayanarak anlaşma yaptım" demektedir.[449] Bu bağlamda, Musa Yasası tarih boyunca Yahudi inancında merkezi bir konumda olmuştur ve Yahudi âlimlerin yorum ve açıklamalarında önemli bir yer tutmuştur. Örneğin Yahudi tarihinin en meşhur isimlerinden Musa b. Meymun (İng. Moses Maimonides, ö. 1204), Yasa kapsamında değerlendirilen yönergelerden 248 tanesini "olumlu", 365 tanesini ise "olumsuz" diye nitelendirerek saymaktadır.[450]

Yasa'da geçen en önemli Yahudi ritüeli şüphesiz Şabat'tır.[451] Şabat veya Sebt, Yahudi geleneğinde haftanın yedinci ve dinlenme günüdür. Şabat, Tora'daki "Yaratılışın Altı Günü" anlatısından gelmektedir ve Cuma gün batımında başlayarak Cumartesi gece sona ermektedir. Yasa'da geçen ikinci bir önemli yönerge, Yahudilerden haram ve helal kavramlarına dikkat etmelerini isteyen beslenme konulu anlatılardır.[452] İsrail'in Tanrı'sı, bu bağlamda Yahudilere haram veya helal kılınan yiyecekleri ayrıntılarıyla saymaktadır. Yıkanmaya, gusül abdestine, kadınların muayyen günlerine ve doğum yapan kadınlara ilişkin son derece ayrıntılı temizlenme yönergeleri Yasa'nın bir diğer mühim konusudur.[453] Yasa'da, bütün Yahudilerden gelirleri üzerinden ondalık vergi ayırmaları ve bunu da Rabbin seçeceği yerde ve huzurunda yemeleri istenmektedir.[454] Özellikle diasporadaki Yahudilerin kimliğini belirleme ve muhafaza etme noktasında belirleyici olan bir diğer uygulama ise Tapınak Vergisi'dir. Bu vergi, Tanrı tarafından Yahudilerden canlarının bedeli olarak istenmektedir.[455] Ayrıca, yine Yasa kapsamında evde ve sinagogda yapılacak ibadetler ile yedinci ayın onuncu günü tutulması istenen oruç kabilinden uygulamalar da dikkat

449 Mısır'dan Çıkış, 34: 27

450 Eisenberg, *The 613 Mitzvot*, ss. vii-xvii. Bu konuda ayrıca bk. Hatice Doğan, İbn Meymun'un Hayatı, Eserleri ve Delaletü'l-Hairin Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2009, ss. 186-229.

451 Mısır'dan Çıkış, 20: 8-11; 34: 21; Yasa'nın Tekrarı, 5: 12-15.

452 Levililer, 2; Yasa'nın Tekrarı, 14.

453 Levililer, 12; 15.

454 Yasa'nın Tekrarı, 14: 22-27.

455 Mısır'dan Çıkış, 30: 13-16.

çekmektedir.[456] Bu noktada, Yahudi kutsal yazılarında bütün bu ritüel ve uygulamalara ilişkin yönergelerin son derece ayrıntılı şekilde düzenlendiği, daha doğrusu bu ritüellerin bazen Tanrı tarafından planlanmış belirli bir düzen dâhilinde yürütülmesi gerektiği hatırlanmalıdır. Bu yüzden de Antikçağ'da Yasa'nın ağır bir külfet olduğu yönünde birtakım yorumlarla karşılaşılmaktadır. Pavlusçu gelenek bu bakımdan klasik bir örnek olarak gösterilebilir.

Yasa'ya dâhil edilen yönergelerden önemli bir bölümü ise çok tanrılı dinlerin mensupları (paganlar) hakkındadır. Bu bağlamda Yasa'nın veya Yahudi bilginler tarafından Yasa konusunda yapılan bazı yorumların paganları doğrudan "ötekileştiren" anlamlar taşıdığı görülmektedir. Örneğin Tora'nın "Yasa'nın Tekrarı" isimli bölümü, Tanrı'nın paganlara olan öfkesini ve onlardan intikam alacağını satırlarına taşımaktadır.[457] Bunun gibi, monoteist Yahudileri çok tanrılı paganların anlayış ve uygulamalarından korumak veya uzak tutmak amacı güden birtakım hükümler dikkat çekmektedir. Söz gelimi haram-helal kavramlarını gözetmesi gereken Yahudilerin[458], bu kavramları Yahudiler gibi değerlendirmeyen paganlarla birlikte yiyip içmelerine sıcak bakılmamıştır. Veya örneğin Yahudilerin paganlarla evlilik münasebeti kurmaları kesin bir dille yasaklanmıştır.[459] Dolayısıyla bu aşamada Yasa'nın Yahudileri Yahudi olmayanlardan ayıran belirgin bir çizgi olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

İsrail ulusunun antik dönemde Tanrıları olan Rabbi tanımayan, O'nun emir ve yasaklarından haberdar olmayan, putlara ve mitoloji kahramanlarına tapan, bunun da ötesinde inanış ve yaşam biçimi açısından bambaşka bir havayı soluyan pagan dünyayı ötekileştirmesi, böyle bir arka plânın sonucu olmalıdır.[460] Bu çerçevede Yahudilerin veya

---

[456] Yasa'nın tüm bu uygulamalarına ilişkin detaylar için bk. E.P. Sanders, *Jewish Law from the Jesus to the Mishnah*, Philadelphia: Trinity Press-Londra: SCM Press, 1990, ss. 2-84.

[457] 32: 21.

[458] Bu konuda bk. Levililer, 11 ve ayrıca Yasa'nın Tekrarı, 14: 3-20.

[459] Yasa'nın Tekrarı, 3-4.

[460] E.P. Sanders, *Jesus and Judaism*, Philadelphia: Fortress Press, 1985, s. 214 (Sanders, burada, "öteki uluslar"a ilişkin Yahudi kutsal yazılarındaki kehanetleri

onlardan bazılarının Musa Yasası'nı Yahudi olsun veya olmasın Tanrı'ya iman eden bütün insanlar için uyulması gereken kurallar bütünü olarak gördükleri de anlaşılmaktadır. Onlar, İsrail'in Tanrı'sına iman eden bütün paganların aynı zamanda Yasa'ya da tabi olmaları gerektiğine inanmışlardır. Aksi yönde bir iddia birçok Yahudi tarafından tuhaf karşılanmıştır. Zira Yasa'nın arkasında bizzat Yahudi kutsal yazıları, daha doğrusu Tora (Tevrat) bulunmaktadır. Hatta birçok Yahudi için Tora açıkça ve doğrudan Yasa anlamına gelmektedir.

Bu bağlamda bazı mühtedilerin Yahudi dininin tüm öğretilerini ve ritüellerini benimseyerek bütünüyle Yahudi ulusunun üyeleri oldukları görülmektedir. Ancak Yahudi uygulamalarının tümünü değil de bir kısmını benimseyen mühtediler katı monoteist anlayıştan ve temel bazı uygulamalardan sorumlu tutulmakla beraber sünnet kabilinden diğer bazı "ağır" ritüellerden muaf olabilmişlerdir. Nitekim bunlar ya da buna yakın bazı gruplar "Tanrı'dan Korkanlar" (İng. God-Fearers) şeklinde tanımlanmaktadır.[461] Bu durum, Yahudilerin Tanrı'ya iman eden paganlardan Yasa'ya riayet edilmesi yönündeki beklentilerinin antik dünya paganları tarafından görece o kadar büyük bir sorun olarak görülmediğini göstermektedir. Bunun makul bir açıklaması şu şekilde yapılabilir: Yahudi Yasası, söz gelimi cinayeti yasaklamakta, komşuların sevilmesini istemekte, Tanrı'nın her şeyin üzerinde tutulmasını emretmektedir.[462] Ancak Yasa'nın bu bağlamı Yahudi olanlarla olmayanları ayıran kesin bir çizgi değildir. Çünkü öldürmemek veya komşuları sevmek gibi dinsel-ahlaksal konularda paganların birçoğu Yahudilerle hemfikir olmuşlardır. Buna mukabil Yahudileri

---

saymaktadır. Bu kehanetler, Yahudiler ile "öteki uluslar" arasında kesin bir ayrım ortaya koyduğu gibi, dünyanın sonunda "öteki uluslar"ın Yahudiler karşısında maddi ve manevi açılardan uğrayacakları hezimetleri ve yaşayacakları perişanlıkları da içermektedir. Örneğin öteki ulusların zenginliği Kudüs'e akacak, onların kralları diz çökecek ve tüm öteki uluslar İsrail'e hizmet edecek, öteki uluslar yok edilecek, şehirleri ıssız kalacak ve İsrail tarafından ele geçirilecek gibi).

461 Bazı detaylar için bk. Kürşat Demirci, "I. Yüzyılda Anadolu'daki 'God-Fearers' Grupları ve Hıristiyanlığın Yayılması", *2000. Yılında Hıristiyanlık: Dünü, Bugünü, Geleceği*, 9-10 Haziran 2001, Sempozyum Bildiri Kitabı, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, ss. 387-393.

462 Yasa'nın Tekrarı, 5: 17; 5: 20; 5: 7.

paganlardan ayıran asıl belirleyici çizgi, onların Şabat'a uymaları veya çocuklarını sünnet etmeleri gibi ritüele dayanan uygulamaları veya beslenme ile ilgili olarak (helal-haram) kimi kısıtlamalara gitmeleridir. Başka bir deyişle ritüele dayanan kimi uygulamaların İsrail Tanrı'sına iman eden (Yahudi olmayan) öteki uluslar nezdinde pek kabul görmediği ve hatta belki biraz da anlaşılmaz bulunduğu anlaşılmaktadır.[463]

Daha önce de bahsi geçtiği üzere, İsa hareketi M.S. I. yüzyılda her yönüyle Yahudi bir karakter altında ortaya çıkmıştır. İsrail Tanrı'sını vaaz eden İsa, bütün yaşamı boyunca Yahudi sinagoglarında Musa Yasası hakkında vaazlar veren bir Yasa öğretmeni (rabbi) gibi görünmektedir. Peki, ama İsa'ya ve vaazlarına iman etmek suretiyle monoteist bir inanç dairesine giren paganların Yasa ile ilişkileri ne olmalıdır? İsa hareketine katılarak İsrail Tanrı'sına iman eden bir pagan, Yasa'nın gereklerini yerine getirip yasaklarından sakınmalı mıdır, yoksa Yasa hükümleri onu bağlamamakta mıdır? İsa ve havarileri bu konuda ne düşünmüşler, nasıl bir tutum içinde olmuşlardır?

Hıristiyanlık ve kilise geleneği açısından bu soruların yanıtı gayet açıktır: Kilise tarafından "Kurtarıcı" (σωτήρ) Mesih (χριστός) kabul edilen ve "Tanrı Oğlu" (ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ) diye nitelendirilen "Rab" (κύριος) İsa'nın yeryüzünü ziyareti ve çarmıha gerilerek öldürülmesiyle beraber Kutsal Yasa ortadan kalkmıştır. Çünkü Hıristiyanlık dünyasında Mesih'in bütün insanlık ailesini Âdem'den beri yüklendiği asli günahtan kurtarmak amacıyla kendisini günah sunusu olarak feda ettiğine ve insanlığın bu sayede aklandığına ilişkin bir iddia, İsa'dan bir zaman sonra hâkim kanaat hâlini almıştır. Bu kapsamda Mesih'le beraber insanlığın asli günahı ortadan kalktığı gerekçesiyle, bu günahın bir cezası gibi yorumlanan Yasa'nın da artık hükmünü yitirdiği öne sürülmektedir. Tanrı, kilise geleneğine göre Mesih vasıtasıyla insanlık ailesiyle Yeni bir Anlaşma yapmıştır. Dolayısıyla, İsa hareketine katılarak İsrail Tanrı'sına iman eden paganlar şöyle dursun, Mesih sonrası dönemde Yahudiler açısından bile Yasa'nın artık hiçbir hükmü kalmamıştır.[464]

---

463 Ehrman, *The New Testament*, ss. 93-94.

464 Hıristiyanlığın ve kilise geleneğinin bütün bu iddiaları İsa'dan bir müddet sonra Pavlus'un yorumlarıyla beraber başlamıştır. Bu konuda Pavlus'un Yeni

Buna karşın Mesih'i Musa Yasası'nın sonu gibi gösteren kilise geleneği tarihsel açıdan sorunlu ve tartışmalıdır. Çünkü erken yüzyıllardan getirilecek çok sayıda kanıt, kiliseye has bu iddianın o zamanlar İsa cemaatleri tarafından genel bir kanaat olarak kabul edilmediğini göstermektedir. Bu gerçek erken yüzyıllar açısından şu şekillerde örneklendirilebilir:

- İsa'nın hemen sonrasındaki tarihlerden itibaren İsrail Tanrı'sına ve İsa'ya iman etmenin aynı zamanda Musa Yasası'na da itaat ve riayet edilmesi anlamına geldiğini düşünen "öteki uluslardan" (*gentiles*) toplulukların mevcudiyeti kayıtlarla sabittir. Hatta bu konuda bizzat Yeni Ahit metinlerinden hareketle bile çok sayıda kanıt gösterilebilir.[465] Buradan hareketle, Mesih'in gelişiyle beraber Yasa'nın ortadan kalktığı yönündeki görüşün I. yüzyılın ikinci yarısı açısından tartışmalı bir konu olduğu açıktır.
- II. ve III. yüzyıllarda İsa'ya iman etmekle beraber Musa Yasası'nın hükümlerine riayeti titizlikle sürdüren bazı cemaatlerin varlığı kesindir. Ebionitler,[466] Nasranîler[467] veya Elkesaitler[468], bu bağlamda söz konusu edilebilecek inanç akımlarından bazılarıdır. Bununla beraber o zamanlar Musa Yasası'nın sadece Yahudi-Hıristiyan gruplar tarafından değil, fakat öteki uluslardan (*gentiles*) kimi topluluklar tarafından da kabul edildiği bilinmektedir. Örneğin *Didakhe* (Διδαχή) veya *On İki Havari Doktrini* isimleriyle bilinen bir Hıristiyan metni, İsa'nın bazı takipçilerinin kendilerini bugünkü anlamıyla "Hıristiyan" olarak görmediklerini, fakat kendilerini Yahudilerden biraz daha ayrı bir bağlamda "Tanrı'nın insanları" saydıklarını göstermektedir. Nitekim söz konusu bu metin Suriye bölgesinde kaleme alınmış, Tanrı Yasası'nın kısa bir özetiyle başlamış ve Yasa ile son derece yakın bir duruş sergilemiştir.[469]

Ahit'te bulunan mektuplarına bakılabilir. Konunun farklı bağlamlardaki detaylarını daha sonra göreceğiz.

465 Örneğin bk. Galatyalılar, 3: 1-14.

466 Eusebius, *Hist. Eccl.*, 3: 27. 5; Epiphanius, *Panarion*, 30: 2. 2.

467 Epiphanius, *Panarion*, 29: 7. 5.

468 Hippolytus, *Refutation*, 9: 16. 3; Epiphanius, *Panarion*, 29: 3. 5.

469 Elaine Pagels, *Beyond Belief: The Secret Gospel of Thomas*, New York-Toronto: Ramdom House, 2003, ss. 8-9.

- Hıristiyanlık dünyasında Yasa tartışmaları miladi takvimin erken yüzyıllarında diğer bazı ritüellerle beraber daha ziyade Şabat kavramı üzerinden de sürdürülmüştür. Buna karşın tartışmalı bir konu olan Şabat'ın bile o zamanlar Hıristiyanlık bünyesinde önemli bir fonksiyon üstlendiği belirtilmektedir. Örneğin kilise yazarı Epiphanius (ö. 403) ya da kilise tarihçisi Sokrates (ö. 439), kendi dönemlerinde bazı Hıristiyan cemaatlerin[470] Şabat ritüelini önemli gördüklerini söylemişlerdir.[471] Dolayısıyla Mesih'in gelişiyle beraber Yasa'nın ortadan kalktığı yönündeki kilise iddiası III. yüzyıl ve sonrası dönem açısından bile tartışmalıdır.

Bütün bu tartışmaların ötesinde, Hıristiyanlık dini (ve kilise kurumu) kendisini tarihsel bir şahsiyet olarak İsa ile bağlantılı gördüğüne göre, İsa'nın ve havarilerin Yasa konusundaki düşünceleri belirleyici nitelikte önem taşımaktadır. İsa'nın Musa Yasası'yla ilişkisi nasıldır? O, Yasa'yı kaldırmış mıdır, yoksa kendisi de bu Yasa'ya riayet halinde mi olmuştur? İsa, Yasa hakkında konuşmuş mudur? Eğer öyleyse, bu konuda neler söylemiştir?

Yukarıda belirli bir oranda sözü geçtiği üzere Musa Yasası Hıristiyanlık tarihi boyunca tartışılan bir konu olmuştur. Bu mesele, İsa'nın ölümü sonrasında onun cemaati bünyesinde başlıca anlaşmazlığı teşkil etmiştir. Nitekim hem Hıristiyan kutsal metinlerinden hem de sonraki dönemlerin kilise yazarlarından İsa sonrası dönemde aslında pagan bir geçmişe sahip olmakla birlikte sonradan İsrail Tanrı'sına ve İsa'ya iman edenlerin Yasa denetimi altına da girip girmeyecekleri meselesinin İsa cemaatinin bölünmesine kadar varan ihtilaflara yol açtığı anlaşılmaktadır. Bu nokta hakikaten çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü İsa döneminde Yahudi hareketi olarak ortaya çıkan ve hemen sonrasındaki dönemde bu karakteriyle varlığını sürdüren bir inanç akımı, cemaat içinden bazılarının önce Yasa'ya ve sonrasında da Yahudi olan her şeye başkaldırısı üzerinden "Hıristiyanlık" adı altında bağımsız bir din hüviyetine kavuşmuştur. Bununla beraber hem bizzat İsa'nın hem

---

[470] Socrates, *Hist. Eccl.*, 5: 22; Krş. Sozomenus, *Hist. Eccl.*, 7: 19. 8.

[471] Risto Uro, *Thomas: Seeking the Historical Context of the Gospel of Thomas*, Londra-New York: T-T Clark, 2003, ss. 132-133.

de sonrasında onun kardeşi Yakup tarafından yönetilen havari cemaatinin Yasa konusunda ne gibi düşünceler taşıdıkları son derece açık bazı kanıtlardan hareketle ortaya konulabilmektedir. Asıl ilginç olan, söz konusu bu kanıtların da bizzat Yeni Ahit metinlerinde karşımıza çıkmasıdır.

Matta İncili'nde geçen Dağ Vaazı, birçok araştırmacı tarafından İsa'nın bugüne kadar intikal etmiş en otantik cümleleri arasında sayılmaktadır. Söz konusu İncil'in meçhul yazarı, bu Vaaz'a dair rivayetleri bir ihtimalle bugün kayıp Q İncili'nden almıştır. O, bu anlatımı sırasında İsa'yı yeni Musa olarak tanımlamaktadır. Başka bir deyişle, Matta İncili yazarının Dağ Vaazı anlatımına göre İsa ile Musa arasında çok açık bir bağlantı bulunmaktadır. Çünkü Musa Yasası'nın İsrail'in çocukları olan Yahudilere ilahi rehber fonksiyonu üstlenmesi gibi, İsa'nın öğretileri de onun cemaatine Göklerin Egemenliği'ne girme hakkı tanıyacaktır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir ayrıntı da mevcuttur: İsa'nın takipçileri Göklerin Egemenliği'ne girebilmek için İsa ile Musa arasında seçim yapmak zorunda değillerdir. Hatta Matta İncili'ndeki Dağ Vaazı anlatımına göre, İsa aslında Musa Yasası'nın daha iyi veya daha doğru anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu yüzden de Hıristiyanların çağlar boyunca iddia ettiklerinin tam aksine, Matta'nın meçhul yazarına göre İsa hiçbir zaman Musa Yasası'nın terk etmek ya da ortadan kaldırmak gibi bir düşünce taşımamıştır.[472] Nitekim İsa'nın yine aynı İncil metninde geçen aşağıdaki meşhur sözleri, onun Yasa'ya dair görüşlerini herhangi bir yanlış anlaşılmaya meydan bırakmayacak açıklıkla dile getirmektedir:

> Yasa'yı veya peygamberleri geçersiz kılmaya geldiğimi düşünmeyin (Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας). Ortadan kaldırmaya değil, tamamlamaya geldim (οὐκ ἦλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι). Size doğruyu söylemekteyim (ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν): Yer ve gök ortadan kalkana kadar, Yasa'nın en küçük bir harfi veya kalemin koyduğu en küçük bir noktası bile yok olup gitmeyecek (ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου), ta ki her şey meydana gelinceye kadar (ἕως ἂν πάντα γένηται). Bu yüzden, her kim bu

---

[472] Ehrman, *The New Testament*, ss. 93-94.

> emirlerden birisini bile ihlal ederse (ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν) ve diğer insanlara da böyle öğretirse (καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους) Göklerin Egemenliği'nde en küçük sayılacak (ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν). Fakat her kim (bu yönergeleri) yerine getirir ve başkalarına da öyle öğretirse, Göklerin Egemenliği'nde büyük olarak adlandırılacak (ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν).[473]

İsa'nın Musa Yasası'na karşı olmadığı, bu Yasa'yı geçersiz kılmak veya ortadan kaldırmak gibi bir amaç taşımadığı, bizzat kendi ağzından çıkan ve "kanonik" Matta İncili tarafından nakledilen yukarıdaki cümlelerde açıkça görülmektedir. İsa, yukarıdaki pasajda, Musa vasıtasıyla gelen Tanrı Yasası'nı veya Tanah'ta isimleri zikredilen eski peygamberlerin sözlerini hükümsüz kılmak gibi bir niyet gütmediğini dile getirmektedir. İsa'nın bu yöndeki cümleleri çok açıktır. Yanlış anlaşılmaya veya başka türlü yorumlanmaya olanak tanıyacak en küçük bir muğlak ifade bile yoktur. İsa'ya göre, Yasa, kendisinden sonraki süreçte de, hatta yer ve gök ortadan kalkana (kıyamete) kadar, bütünüyle, hiçbir biçimde en küçük bir noktası bile eksiltilmeden, mevcudiyetini korumalıdır. İsa'ya göre, (şu veya bu gerekçeyle) Yasa'ya karşı olanlar, Yasa'nın bazı bölümlerini kabul edip diğer bazı bölümlerini ve hatta en küçük bir noktasını bile kabul etmeyenler, bunu geçersiz kılmak isteyenler, Göklerin Egemenliği geldiğinde felakete uğrayacak kimselerdir.

Musa Yasası'nın İsa'nın kendisine biçtiği misyon açısından temel bir bağlam teşkil ettiği yukarıdaki satırlardan anlaşılmaktadır. İsa'nın üzerinde konuştuğu bu Yasa, dinsel açıdan bütün her şeyin üstündedir. Çünkü İsa, kendi cemaatine, Yasa'yı izlemenin Yahudi liderleri, Ferisileri ve din bilginlerini izlemeye yeğ tutulması gerektiğini öğütlemektedir[474]. Dikkat edilecek olursa, İsa Yasa'yı en derin bağlamlarıyla yorumlamaktadır.[475] Onun Tora/Tevrat ve Yasa konusundaki derin bilgisi çağdaş Yahudiler tarafından da takdir edilmektedir.[476] Çevresi ve

---

473 Matta, 5: 17-20, 7: 12, 19: 17-20.

474 Örneğin bk. Matta, 5: 20

475 Örneğin bk. Matta, 5: 22-27

476 Konuya ilişkin birçok delil arasından örneğin bk. Yuhanna, 7: 15, 8: 17.

etrafındaki insanlar İsa'ya bu sebeple "öğretmen" (διδάσκαλος) veya "Tora Üstadı" (ῥαββί) anlamlarına gelen sözcüklerle hitap etmektedir.[477] Zira İsa, birçok örnekte Musa Yasası'nı din bilgini olan Yahudileri bile şaşırtacak yetkinlikle açıklayıp yorumlamaktadır. Nitekim "kanonik" İncillerin baskın rivayetlerine göre, İsa Tora'nın hükümlerine kesin olarak iman etmekte, bu kitapta isimleri zikredilen eski peygamberlerin yolunu izlemektedir.[478] Musa Yasası İsa tarafından kesin bir dille onaylanmaktadır. Çünkü İsa'nın yaşamı sırasındaki başlıca faaliyeti Yasa hakkında konuşmak ve Yasa'nın derin anlamlarını etrafındaki insanlara açıklamaktır.[479] Bu çerçevede İsa da zaten tarihsel açıdan bakıldığında büyük bir Kutsal Yasa uzmanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

İsa'nın Yasa tabirinden daha genel manada ne anladığı sorusunun cevabı da yine Matta İncili'nin yazarı tarafından verilmektedir. İsa, bu bağlamda "insanların size nasıl davranmasını istiyorsanız siz de onlara öyle davranın. Çünkü Kutsal Yasa'nın ve peygamberlerin söylediği budur" demektedir.[480] Yasa'yı sadece bir ritüeller kümesi olmaktan çıkaran bu anlayış, İsa sonrası dönemde onun Yakup tarafından yönetilen ve havarileri de içeren cemaati (Nasranîler) açısından belirleyici olmuştur. Nitekim İsa'nın ardından onun öğretilerini ayakta tutmaya çalışan Nasranî cemaat, Yasa'nın ruhunu göz ardı ederek onu bir ritüeller kümesine dönüştüren aşırı gelenekçi Yahudiler ile bütünüyle Yasa karşıtı bir hareket olarak ortaya çıkan Helenist (Pavlusçu) Hıristiyanlar arasında orta yol bir görüşün temsilcisi olmuştur. Onların bu konudaki temel hareket noktaları muhtemelen Yeşaya, 45:22'de karşımıza çıkan bağlamdır: "Ey dünyanın dört bucağındakiler, Bana dönün, kurtulursunuz. Çünkü Tanrı benim, başkası yok". Nitekim II. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar İsa'nın akrabaları, havarileri ve havarilerin öğrencileri tarafından yönetilen Nasranîler, "öteki ulusların" İsa'ya iman etmesine hiçbir zaman karşı çıkmamışlar, ancak Musa Yasası'nı

477 Örneğin bk. Markos, 9: 5; Yuhanna, 20-16;, 3: 2.

478 Matta, 4: 10, 7: 12, 22: 34-40, 23: 1-3, 23: 23; Markos, 12: 28-33; Luka, 4: 4, 4: 8-12; Yuhanna, 7: 19, 7: 38.

479 Matta, 22: 29; Markos, 12: 24.

480 Matta, 7: 12.

bütünüyle reddederek "Mesih'in Yasası'na tabi/bağlı" (ἔννομος Χριστοῦ) tabirinden hareketle başka bir Yasa'yı öne süren bugünkü anlamıyla Hıristiyanlık yorumuna karşı da tamamen muhalif bir duruş yansıtmışlardır. Bu çerçevede Nasranî cemaatin "öteki uluslara" karşı belirli koşullar çerçevesinde onları "ötekileştiren" bir tutum takınmadığı görülmektedir. Zira Nasranîler Tanrı inancını ve İsa'ya iman etmeyi ırk olarak Yahudi olanlara has bir imtiyaz gibi görmemişlerdir. Onlar, Yahudilerin üstünlüğünü "Bir" olan Tanrı'nın aslında bütün insanları muhatap alan kutsal sözlerini ve Yasası'nı kabul etmiş olmalarıyla açıklamışlardır. Söz gelimi Nasranî geleneği yansıtan erken dönemlere ait bir metin bu gerçeği açıkça gözler önüne sermektedir: "Eğer bir yabancı Yasa'yı uyguluyorsa Yahudi, uygulamıyorsa Helen'dir."[481] (ἐὰν ὁ ἀλλόφυλος τὸν νόμον πράξῃ, Ἰουδαῖός ἐστιν, μὴ πρᾶξας δὲ Ἕλλην).[482]

Bu örneklerden anlaşılan, hem İsa'nın hem de havari cemaatinin Yahudi Kutsal Yasası'na bağlı kimseler olduklarıdır. Havari cemaatinin bu konudaki tavrı bizzat Yeni Ahit metinlerine de açıkça yansımaktadır. Örneğin İsa'nın ölümü sonrasında Yakup tarafından yönetilen Kudüs (havari) cemaatinin Yasa'ya bağlı bireylerden oluştuğu Elçilerin İşleri kısmında nakledilmektedir. Zira burada, havari cemaatinin lideri Yakup ve havariler, Yasa karşıtı söylemlerle ortaya çıkan Pavlus'a şöyle demektedir: "Görüyorsun kardeş; Yahudiler arasında çok sayıda/on binlerce imanlı var ve hepsi Musa Yasası'nın candan savunucusudurlar".(21:20-25)

Bu dikkat çekici pasajda havari cemaati, "Yahudiler arasında çok sayıda/on binlerce mümin olduğunu" (πόσαι μυριάδες εἰσὶν ἐν τοῖς Ἰουδαίοις τῶν πεπιστευκότων) söylemektedir. Bunun anlamı şudur: "Yahudiler arasında on binlerce mümin vardır. Yani bunlar yalnızca Yahudi değil, fakat aynı zamanda İsa'ya iman etmiş olan Yahudiler'dir." Dahası, bu "mümin Yahudilerin tamamı", Musa Yasası'na gönülden bağlıdır (πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσιν). Böylece görülmektedir ki,

---

[481] *Homilies*, 11. 26.

[482] Detaylar için bk. Adolph Harnack, *History of Dogma*, C. 1, Üçüncü Almanca basımdan İngilizce terc. Neil Buchanan, Boston, 1901, s. 289.

İsa'nın kardeşi Yakup ve onun gerçek havarileri tarafından yönetilen Kudüs cemaati, İsa'nın ölümünden yaklaşık yirmi-otuz yıl sonraki bir zamanda, sayısı binlerle, hatta on binlerle ifade edilecek bir hacme ulaşmıştır ve bu cemaat Musa Yasası'na mümkün olan en kusursuz şekilde riayet etme prensibine sadıktır. Öyleyse Kudüs havari cemaatinin (Nasranîlerin) bu noktadaki temel inanç ve düşünceleri, elbette tıpkı öğretmenleri olan İsa'dan öğrendikleri gibi Musa Yasası'nın İsa'dan sonra da geçerliliğini koruduğu kanaatidir. Yahudi tabirinin Nasranî cemaat tarafından alışılmışın dışında bir bağlamda ırksal bir durumun değil de inançsal bir hassasiyetin ifadesi olarak değerlendirilmesi ise bu bakımdan dikkat çekicidir. Dolayısıyla Nasranîlerin Yasa konusundaki tutumlarıyla öğretmenleri olan İsa'yı samimi şekilde izlemeye çalıştıkları yukarıdaki tanımdan anlaşılmaktadır.

Yeni Ahit'te yer alan İnciller İsa'nın Yasa kavramıyla ilişkisi noktasında ikinci bir bağlam bulunduğunu da ortaya koymaktadır. Bu bağlam, Yasa'yı kesin bir dille onaylayan İsa'nın bunun da ötesine geçerek onu aynı zamanda bizzat Musa gibi, yani orijinal şekliyle yorumlama iddiasında bulunduğunu yansıtmaktadır. Nitekim alanın dünya çapında önde gelen bir uzmanı olan Bultmann, bu konuda şöyle söylemektedir:

> İsa, Eski Ahit'in otoritesine hiçbir zaman polemikçi bir usulle karşı çıkmamıştır. Bu durum onun cemaatinin sonraki tutumuna bakıldığında da anlaşılmaktadır. Onlar, Eski Ahit'in Yasası'na inançlı şekilde bağlı olmuşlardır ve Pavlus'la bu yüzden anlaşmazlık yaşamışlardır... Eski Ahit'in otoritesi din bilginleri için olduğu kadar İsa açısından da geçerliliğini sürdürmektedir. Fakat İsa, Eski Ahit'in anlaşılması ve yorumlanması noktasında Yahudilere muhalif bir duruş sergilemiştir. İsa, Yahudiliğin dindar bir şekilde sürdürülmesine, sadakaya, ibadete, oruca, karşı çıkmamıştır. Ancak gösteriş için yapılarak beyhude hale dönüşen faaliyetlere karşı protesto içinde olmuştur.[483]

Bultmann burada İsa'nın Yasa'yla ilişkisini iki temel açıdan değerlendirmektedir. Önce İsa'nın Yasa'yı onayladığını ve cemaatinin de

---

483 Rudolf Bultmann, *Theology of the New Testament*, Yeni Sunum: Robert Morgan, İngilizce terc. K. Grobel, Baylor University Press, 2007, s. 16.

Yasa'ya riayeti koruduğunu ifade etmekte, sonrasında ise onun Yasa'nın yorumlanışı noktasındaki muhalif tavrına dikkat çekmektedir. Gerçekten, İsa'nın bazı durumlarda Yahudiler arasındaki geleneksel anlayışla ters düşen, hatta bizzat gelenekçi Yahudileri eleştiren kimi yorumlar yaptığı görülmektedir. Örneğin, Yahudiler için çok önemli bir ritüel olan Şabat, İsa tarafından reddedilmemektedir. Ama İsa, muhtemelen kimi Yahudilerin Şabat'ı yanlış yorumladıklarını öne sürmektedir.[484] Bunun gibi, günahkâr sayılan bazı kimselerle aynı sofrayı paylaştığı söylenen İsa, İncillerdeki kimi rivayetlere göre bu davranışı yüzünden Yahudi kanaat önderleri tarafından eleştirilmektedir. Başka bir deyişle İsa, burada dönemin yerleşik geleneğine ters düşen bir davranış sergilerken resmedilmektedir.[485] İsa, başka bir örnekte zina ile suçlanan bir kadının taşlanarak öldürülmesi cezasına[486] karşı olduğunu ima etmektedir.[487] O, Yasa'ya ilişkin geleneksel yorumlara karşı gibi görünen bu gibi değerlendirmelerinin yanında, Yahudi kanaat önderlerine yönelik eleştiriler de yapmaktadır. Örneğin İsa'nın Kudüs'teki Kutsal Tapınak'ın (Süleyman Mabedi) ibadethane hüviyetinden çıkarıldığı ve dünyevî bir ticaret mekânına dönüştürüldüğü iddiası herhâlde doğrudan Yahudi yönetici sınıfını itham etmektedir.[488]

Buradan hareketle İsa'nın hem Musa Yasası'na ilişkin hükümlerin yorumlanması noktasında, hem de o zamanlar mevcut bazı yerleşik gelenekler konusunda, kimi zaman Yahudi kanaat önderleri ile ayrı düşünceler taşıdığı anlaşılmaktadır. İsa, Yahudi bilginleri ve kanaat önderlerini bilinçli veya bilinçsiz şekilde yanlış yorumlar yaptıkları ve halkı yanılttıkları gerekçesiyle suçlamaktadır. Hakikaten "kanonik"

---

484 Matta, 12: 1-13; Markos, 2: 23-3: 3-5; Luka, 6: 1-11;Yuhanna, 5: 8-18, 7: 21-24, 9: 14-15.

485 Matta, 9: 10-13; Markos, 2: 15-17; Luka, 5: 29-32.

486 Yahudilikteki bu uygulamanın detayları için bk. Eldar Hasanoğlu, "Yahudi Şeriatında Recm Cezası", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 12, 2008, ss. 183-200. Ayrıca bk. Mustafa Yiğitoğlu-Ömer Faruk Habergetiren, "Yahudilik ve İslam'da Zina Suçu ve Cezası", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5: 2, 2016 ss. 271-297.

487 Yuhanna, 8: 1-11.

488 Matta, 21: 13; Markos, 11: 17; Luka, 19: 46; Yuhanna, 2: 16.

İncillerde mevcut kimi rivayetlere bakılırsa, İsa, Musa Yasası'nın Yahudi din adamları sınıfının elinde onların çıkarlarına uyarlanacak şekilde *â*deta oyuncağa dönüştürüldüğü düşüncesini taşımaktadır. İsa'ya göre şekilci bir dinî anlayışın aslında çok daha büyük önem taşıyan muhteviyata tercih edilir olması temelde buradan kaynaklanmaktadır. Özetle, Musa Yasası'nı kesin bir dille onaylamış olan İsa, bu Yasa'yı Yahudi bilginlerin hatalı ve kastını aşan yorumlarından kurtararak Musa dönemindeki gibi veya bizzat Musa gibi orijinal bağlamında yorumlamayı hedef edinmiş olmalıdır.[489] Matta İncili yazarının bizzat İsa'nın ağzından naklettiği aşağıdaki cümlelere bu arka plandan hareketle bakalım:

> Sonra, İsa hem kalabalığa hem öğrencilerine şöyle söyleyerek bildirimde bulundu (Τότε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ λέγων): "Din bilginleri ve Ferisiler (οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι), Musa'nın yetkisi üzerine oturmuşlar (Ἐπὶ τῆς Μωϋσέως καθέδρας ἐκάθισαν). Bu nedenle size söylediklerinin tümünü yapın ve yerine getirin, ama onların yaptıklarını yapmayın (πάντα οὖν ὅσα ἐὰν εἴπωσιν ὑμῖν ποιήσατε καὶ τηρεῖτε, κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε). Çünkü söylerler ve [fakat kendileri] yapmazlar (λέγουσιν γὰρ καὶ οὐ ποιοῦσιν)."[490]

İsa, yukarıda, Yahudiler arasında dinsel konularda sivrilmiş olan din bilginleri ile Ferisileri, Musa'nın yetkisini kullanan kimseler olarak tanımlamaktadır. İsa'nın öğrencilerine ve kendisini dinleyen kalabalığa verdiği öğüt,Musa'nın yetkisini kullanmakta olan, dolayısıyla Musa'nın Yasası hakkında konuşan bu din bilginlerinin ve Ferisilerin söylediklerine uyulması gerektiğidir. İsa'nın söz konusu bu pasajda karşımıza çıkan birinci mesajı budur. Bu mesaj onun Musa'nın Yasası'nı onayladığını bir kez daha gözler önüne sermektedir. Ancak İsa buraya bir de uyarı düşmektedir. Çünkü o, bilginlerin ve Ferisilerin Musa'nın yetkisini kullanarak yaptıklarının örnek alınmamasını istemektedir. Dolayısıyla İsa'nın ikinci mesajı da din bilginlerinin ve Ferisilerin davranışları açısından Musa'nın yolunu izlemedikleri hususunun vurgulanması olmaktadır. Zira İsa'ya göre onlar, doğru olduğuna tanıklık ettikleri,

---

489 Matta, 5: 21-5: 42, 15: 1-9, 19: 7-11.

490 Matta, 23: 1-3.

yani söyledikleri şeyleri yapmayan kimselerdir. Bu yüzden de Matta İncili yazarının yukarıdaki satırlarında İsa'nın temel eleştirisi hiçbir açıdan Musa Yasası'na değil, fakat bu Yasa'nın gereklerini yapmayan Yahudi kanaat önderlerine yöneliktir.

İsa, yine aynı bağlamdaki bir eleştirisini şu sözlerle dile getirmektedir:

> Eyvahlar olsun size, din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! (Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί) Siz nanenin, dereotunun ve kimyonun ondalık vergisini verirsiniz (ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον). Ve [fakat] adalet, merhamet, sadakat/iman (gibi) Yasa'nın daha ağır (meselelerine) aldırış etmezsiniz (καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸ ἔλεος καὶ τὴν πίστιν). (Hâlbuki) onları ihmal etmeden bunları da yerine getirmeniz icap ederdi (ταῦτα δὲ ἔδει ποιῆσαι κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι).[491]

İsa yukarıdaki pasajda "ikiyüzlüler" (ὑποκριταί) şeklinde tanımladığı din bilginleri ve Ferisilere (γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι) lanet okumaktadır (οὐαὶ ὑμῖν). Çünkü İsa onları Yasa'nın önemli konularına dikkat etmemekle eleştirmektedir. Bir kez daha İsa burada Yasa'yı değil, fakat Yasa'yı doğru şekilde yorumlamayan veya uygulamayan Yahudi kanaat önderlerini suçlamaktadır. Ancak dikkat edilirse, İsa bu eleştirisi sırasında bile, Yasa'nın daha az ağırlığa sahip olan kısımlarının da ihmal edilmemesini (μὴ ἀφιέναι) gerekli görmektedir. O, Yasa'ya bütüncül bir gözle bakmaktadır ve Yasa'nın bir bütün halinde muhafaza edilmesi gerektiğine inanmaktadır.[492]

Yukarıdaki cümleler gerçekten de İsa'ya ait ise, bu durumda İsa'nın bütünüyle devrimci bir önder veya başından sonuna yenilikçi bir lider sayılması herhâlde mümkün değildir. Çünkü İsa, yeni bir düzen kurmaktan ziyade bozulmuş olan eski (ve doğru olan) düzenin yerine getirilmesi için çabaladığını dile getirmektedir. Düzeni bozanlar İsa'nın cümlelerine göre Yahudi din bilginleri sınıfıdır. Bozulan düzenin orijinal şekli bir bütün olarak doğru anlaşılması ve yorumlanması gereken Musa Yasası'dır. İsa ise Yahudi kanaat önderleri tarafından

---

491 Matta, 23: 23.

492 Akyol, *The Islamic Jesus*, ss. 24-25 (Türkçe tercümesinde ss. 45-46).

Yasa'ya sonradan karıştırılan ya da eklenen törelere ve özellikle Yahudi önderlerin davranışlarına kızmaktadır.

> Ferisiler ile din bilginleri İsa'ya sordular: "Öğrencilerin neden eskilerin geleneğine (παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων) uymuyorlar da murdar ellerle ekmek yiyorlar?" O da (şöyle) dedi: "Yeşaya'nın siz ikiyüzlüler hakkındaki kehaneti ne kadar da doğrudur! Yazılmış olduğu gibi, 'bu insanlar dudaklarıyla beni onurlandırır, ama yürekleri benden ne kadar da uzak! Bana da boşuna taparlar. (Çünkü) öğrettikleri öğretiler insan kaideleridir. Siz Tanrı buyruğunu terk ederek, -kap kacak yıkamak ve başka şeyler yapmak suretiyle-[493] insan töresine (τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων) riayet ediyorsunuz.' Ve onlara dedi ki: 'Güzel, kendi geleneğinizi sürdürebilmek amacıyla Tanrı buyruğunu (τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ) bir tarafa bırakın! Musa, 'anneni ve babana onurlandır' ve 'annesine ya da babasına kötü konuşan öldürülmelidir' demişti. Siz ise, 'eğer bir adam annesine ya da babasına, benden alacağın bütün yardım kurbandır derse, artık annesi ya da babası için bir şey yapmasına izin vermiyorsunuz. Böylece kuşaktan kuşağa aktardığınız gelenekle Tanrı'nın sözünü geçersiz kılıyorsunuz (ἀφέντες τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων)."[494]

Yukarıdaki pasaj sadece İsa'nın değil, tarih boyunca kendisi hakkında peygamberlik iddiasında bulunan neredeyse bütün figürlerin kendi toplumlarına yaptıkları başlıca eleştiriyi bu kez İsa'nın ağzından nakletmektedir. Bu bağlamda kutsal kabul edilen kitaplara göre peygamberlerin en önemli özelliklerinden birisi, onların mensubu oldukları toplumlarla "yerleşik gelenekler" konusunda ters düşmüş olmalarıdır. Nitekim peygamberleri reddeden toplumlar, bunu her şeyden önce peygamberler tarafından vaaz edilen öğretilerin atalardan yadigâr yerleşik geleneklerle uyuşmaması gerekçesiyle yapmışlardır. Peygamberler ise mensubu oldukları toplumları, geleneklerini din haline getirmeleri ve zamanla bu gelenekleri vahiy gibi görmeye başlamaları sebebiyle eleştirmişlerdir. İşte, İsa'nın yukarıdaki eleştirileri de tam olarak bu bağlam üzerine oturmaktadır.

---

[493] Kısa çizgiyle işaretlenen bu kısım bazı yazmalarda bulunmamaktadır.

[494] Markos, 7: 5-13.

İsa'nın bu anlatımındaki en önemli nokta, onun öncelikli olarak "eskilerin geleneği" (παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων) kavramını "insan geleneği" (τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων) şeklinde tanımlamasıdır. Başka bir deyişle İsa'ya göre eskilerden yadigâr bir töre de olsa bu töre aslında Tanrı'nın komutu değil, fakat insanların (sonradan) yerleştirdiği bir gelenektir. Gerçekten, İsa burada "Tanrı komutu" (τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ) ile "insan geleneği" (τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων) kavramlarını kesin bir dille birbirinden ayırmaktadır.[495] Ferisileri ve din bilginlerini ise Tanrı komutuna değil de eskilerin veya insanların törelerine uydukları gerekçesiyle eleştirmektedir. Aynı şekilde İsa, pasajın en son kısmında Ferisileri ve din bilginlerini, töresini (παράδοσις) Tanrısal komutlara yeğ tuttukları için suçlamaktadır. Buradan çıkarılacak en önemli sonuç şudur: İsa'ya göre Yasa, Tanrı'nın komutu/buyruğudur (τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ). Yahudilerin Tanrı'ya atfen takip etmekte oldukları ise aslında atalardan yadigâr törelerdir (τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων). Böylece İsa, Musa'nın sözlerinin Yahudiler tarafından sonradan başka türlü yorumlandığını da öne sürmüş olmaktadır.

İsa'nın Musa Yasa'sı konusunda kendisine iki yönlü bir görev tanımlaması yaptığı anlaşılmaktadır. Birincisi, Yasa'yı ve eski peygamberleri kesin bir dille onaylamaktadır. Yasa'nın kendisi zamanında ve kendisinden sonra da (tüm insanlık ailesini kapsayacak bir biçimde) kıyamete kadar geçerli olmayı sürdüreceğini vurgulamaktadır. İkincisi ise Musa ve öteki eski peygamberler vasıtasıyla gelmiş olan Tanrı komutlarının Yahudiler tarafından sonradan çarpıtılan, değiştirilen veya yanlış şekilde yorumlanan kısımlarını gerçek manalarıyla açıklamak istemektedir. İsa, bu yönüyle bakıldığında Yasa'yı bizzat Musa zamanındaki gibi veya Musa gibi yorumlamak istemektedir. Bu ikinci bağlamdan hareketle İsa'nın Yasa konusunda reformist bir anlayış taşıdığı görülmektedir. Ancak onun devrimci bir lider veya bağımsız bir din kurucusu olarak nitelendirilmesi de pek mümkün değildir. Nitekim bu perspektif, İsa'nın Hıristiyanlığın ve kilisenin

---

495 Kasper Bro Larsen, "Mark 7: 1-23: A Pauline Halakah?", *Mark and Paul: Comparative Essays Part II: For and Against Pauline Influence on Mark*, eds. Eve-Marie Becker-Troels Engberg-Pedersen-Mogens Müller, ss. 169-188 (atıf yapılan yer: s. 177).

kurucusu olup olmadığı tartışması bağlamında esas alınması gereken temel bir noktadır.

İsa'nın Yasa'yı onayladığına dair bunca rivayete karşın, İsa'nın ölümü sonrasında, onun cemaati içinde ayrılıkçı bir grup ortaya çıkarak Mesih olan İsa'nın aslında Yasa'nın kaldırılmasına yönelik kozmik bir program dâhilinde faaliyet gösterdiğini öne sürmüştür. Bu grubun lideri Pavlus'tur. Bugünkü Hıristiyanlık Pavlus'un bu ve benzeri düşünceleri üzerine inşa edilmiştir. Yeni Ahit metinleri de Pavlusçu yazarlar tarafından kaleme alındığı için, bu metinlerde İsa'nın Yasa'yı onayladığına dair yukarıda bahsedilen rivayetlerin dışında, onun Yasa'yı kaldırmaya yönelik ilahi bir programın parçası olduğunu öne süren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Konunun bu boyutu bir sonraki kısımda tüm cepheleriyle ele alınacaktır.

(6). Οἶκος Ἰσραήλ (İsrail Hanesi) Meselesi

İsa'nın "Kutsal Yasa öğretmeni" olduğu bir önceki başlık altında yapılan anlatımlardan anlaşılmaktadır. İsa, kendisi hakkında bu iddiada bulunmaktadır. Öğrencileri onun bu konudaki uzmanlığına inanmaktadır. Hatta birçok örnekte İsa'ya iman etmeyen Yahudiler bile onun Yasa'yı yorumlarken gösterdiği feraseti takdir etmektedir. Geleneksel Hıristiyanlık anlayışı ise İsa'yı insanlığın evrensel kurtarıcısı olarak görmektedir. Peki, ama monoteist öğretiyi savunan bir Kutsal Yasa öğretmeni, tek Tanrı'yı anlayışını ve Yasa'yı bilmeyen pagan toplumlara ne anlatmış olabilir? Bütün bir dünyevi misyonu sırasında Yasa hakkında konuşan, Yasa'nın daha doğru şekilde anlaşılması için mücadele veren İsa, Yasa'yı bilmeyen, yani Yahudi olmayan öteki uluslarla (*gentiles*) ne gibi bir ilişki kurmuş olabilir? Başka bir deyişle bizzat İsa kilise gibi mi düşünmektedir: İsa, kendisine evrensel bir görev tanımı yapmakta mıdır?

İsa'nın Fenikeli (Kenanlı) bir kadınla yaptığı konuşmayı içeren son derece önemli bir rivayet Markos ve Matta'nın yazarları tarafından kayıt altına alınmıştır. Buna göre İsa, kendisini gizleyerek Sur bölgesinde bir eve girer. Çünkü kimseye görünmek istememektedir. Ancak İsa'nın mucizevi tedavilerini duyan insanlar buna rağmen onun yerini

bulurlar. Nitekim küçük kızı kötü ruha tutulmuş bir kadın da çıkagelmiştir. Kadın, İsa'nın ayaklarına kapanarak ondan kızındaki cini kovmasını, yani kızını sağlığına kavuşturmasını istemektedir. Fakat İsa bu kadını reddeder. Hatta ona şöyle söyler: Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα, "Bırak, ilk olarak çocuklar açlıklarını gidersinler". Bunun ardından şöyle devam eder: οὐ γάρ ἐστιν καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων καὶ τοῖς κυναρίοις βαλεῖν, "Çocukların ekmeğini alıp da köpeklere atmak doğru değildir". İsa'nın bu sözlerini duyan kadın ise şu şekilde karşılık verir: Κύριε, καὶ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίουσιν ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων, "Efendim, köpekler bile sofranın altında çocukların ekmek kırıntılarını yer." İncil rivayetlerine göre İsa kadının bu cevabından çok etkilenir. Nitekim küçük kızı hemen iyileştirir. Çünkü İsa, kadının bu zekice cevabının arkasında büyük bir iman olduğu kanaatine ulaşmıştır.[496]

İncil metinlerinde İsa'nın farklı zamanlarda çeşitli insanlara verdiği cevaplar arasında araştırmacılar açısından en fazla tartışmaya yol açanlardan birisi budur.[497] Zira burada İsa'nın kullandığı metafor, Yahudileri "Tanrı'nın çocukları" olarak tanımlarken öteki ulusları (*gentiles*) "köpekler" (κυναρίοις) şeklinde betimlemektedir. Başka bir deyişle İsa burada hem Yahudi olmayan bir kadının talebini reddetmekte, hem de öteki uluslardan olanları κυναρίοις (köpekler) şeklinde oldukça sert ve bir o kadar da incitici üslupla tanımlamaktadır. Elbette İsa'nın bu ifadeleri hakkında birçok şey söylenebilir, türlü spekülasyonlar üretilebilir. Peki, ama bu pasaj en temel düzeyde, yani İsa'nın basitçe ne anlatmak istediği sorusu bağlamında nasıl yorumlanmalıdır?

Yukarıdaki diyalogda su üstüne çıkan en önemli detay, İsa'nın Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasında çok açık bir ayrım yapmış olmasıdır.

---

496 Matta, 15: 21-28 ve Markos, 7: 24-30.

497 Örneğin bk. Wendy Cotter, *The Christ of the Miracle Stories, Grand Rapids*, 2010, ss. 148-149; John S. Kloppenborg, "Basic Methodology in the Quest for the Historical Jesus", *Handbook for the Study of the Historical Jesus*, ed. Tom Holmen-Stanley E. Porter, Leiden-Boston: Brill, 2011, s. 263 vd.; Ayrıca daha kısa bir değerlendirme için bk. Mehmet Katar, "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)", İslamî Araştırmalar, 20: 3, 2007, ss. 331-332.

Dikkat edilirse, İsa'nın Yahudi olmayanların çoğunlukta oldukları Sur bölgesinde insanlara bilhassa görünmek istemediği söylenmektedir. Nitekim İsa, Fenikeli kadınla konuşurken de bu ayrımı bizzat özellikle vurgulamaktadır. İsa'nın tasavvurunda (kendisine tanımladığı görev açısından) Yahudi olanlar ayrı bir gruptur, Yahudi olmayanlar ise başka bir grubu teşkil etmişlerdir.

Binaenaleyh yukarıdaki pasaja göre İsa kendi görev alanını Yahudilerle sınırlandırmaktadır. Yahudi olmayan bir kadın İsa'dan küçük kızını iyileştirmesini istemektedir. İsa ise verdiği cevapta kadını önce dolaylı yoldan reddetmektedir. Çünkü İsa, kendisinin öteki uluslarla değil, sadece Yahudiler ile iştigal halinde olduğunu dile getirmektedir. Bu yüzden de İsa'ya göre kendisinin Yahudi olanlara vermesi gereken bir hizmeti, yani göstermesi gereken bir mucizeyi, başka uluslara göstermesi doğru bir iş değildir. Öyleyse görev tanımı bağlamında bir taraftan insanları Yahudiler ve öteki uluslar şeklinde sınıflandırmış olan İsa, diğer taraftan da kendi görev ve yetki sahasını Yahudiler ile sınırlandırmaktadır. Başka bir deyişle İsa Yahudi olanlara gönderildiği iddiasını yansıtmaktadır. Ancak bu tanımlama İsa açısından geçerlidir. Öteki uluslardan Tanrı'ya ve İsa'ya iman etmek isteyenlerin önünde hiçbir engel yoktur. Nitekim İsa, öteki uluslara mensup olmasına rağmen Fenikeli kadının imanını takdir etmiştir ve onun küçük kızını iyileştirmeye karar vermiştir. Sonuç olarak Markos ve Matta'nın yazarları tarafından nakledilen yukarıdaki rivayet, İsa'nın kendisine bütün insanlığı kapsayan türde evrensel bir görev tanımı yapmadığını, fakat tersine, kendisini yalnızca İsrailoğulları ile sınırlayan yerel bir tasavvur taşıdığını gözler önüne sermektedir.

İsa yine İncil metinlerinde geçen meşhur bir cümlesinde, Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ (İsrail hanesinin kayıp koyunlarından başkasına gönderilmiş değilim) demektedir.[498] Bu cümle İsa'nın kendisine tanımladığı görevin sınırlarını hiçbir yoruma yer bırakmayacak kadar açık şekilde tanımlamaktadır. İsa'nın ifadesindeki "kaybolmuş koyunlar" basitçe ve açıkça bütün

498 Matta, 15: 24; Ayrıca bk. Matta, 10: 17, 10: 23; Markos, 1: 38; Yuhanna, 1: 11, 1: 31, 1: 45, 4: 22.

Yahudi ulusunu simgelemektedir. Dolayısıyla Matta'nın yazarı tarafından İsa'nın ağzından nakledilen bu ifade, "öteki uluslar" (*gentiles*) karşısında İsa'nın tasavvurunda onun görev sahasını teşkil eden kendi ulusuna işaret etmektedir.[499]

İsa başka bir rivayette, "her zaman bütün Yahudiler'in toplandıkları havralarda ve tapınakta (ἐν συναγωγῇ καὶ ἐν τῷ ἱερῷ) öğrettim" şeklinde konuşmaktadır.[500] Böylece İsa, süregiden misyonunda geçmişin bir muhasebesini yapmakta ve tebliğini sadece Yahudilere yönlendirdiğini dile getirmektedir. İsa bunun da ötesinde öğrencilerine, Yahudi olmayanlara ve hatta Samiriyelilere bile gitmemeleri öğüdünü vermektedir. Onlardan, sadece İsrail hanesini muhatap almalarını istemektedir (πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ, bunun yerine İsrail hanesinin yitik koyunlarına gidin).[501] Burada İsa'ya has misyonun tabiatı hakkında verilmiş bir açıklama mevcuttur. Zira İsa, öğrencilerini de tıpkı kendisi gibi yerel bir vazifeyle görevlendirmekte, onların görev sahasını ancak İsrailoğulları ile sınırlandırmaktadır. Bu yüzden de söz konusu bütün bu rivayetlerin örneğin Matta 28:19'da ve bunun *synopsis*i olan diğer İncil pasajlarında İsa'nın ağzından nakledilen "gidin ve tüm ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin" cümlesine tezat teşkil ettiği şüphesizdir.[502] Bazı uzmanlar İsa'nın misyonunu onun dirilişi öncesi ve sonrası diye iki kısma ayırmışlardır. İsa'nın yalnızca İsrailoğulları ile iştigal eden dirilişi öncesindeki misyonunu, bu sayede, onun bütün insanlığı hedef aldığı iddia edilen dirilişi sonrasındaki misyonuyla uzlaştırmak istemişlerdir.[503] Bu yazarlar herhâlde İsa'nın ağzından nakledilen rivayetler arasındaki karşıtlığı bu şekilde ortadan kaldırmak amacı gütmüşlerdir. Ancak bir sonraki kısımda da göreceğimiz üzere, İsa'nın hem

---

499 David W. Jorgensen, *Treasure Hidden in a Field: Early Christian Reception of the Gospel of Matthew*, Berlin-Boston: De Gruyter, 2016, ss. 106-107.

500 Yuhanna, 18: 20

501 Matta, 10: 5-6.

502 Grant R. Osborne, *Exegetical Commentary on the New Testament*, Michigan: Grand Rapids, 2010, s. 377.

503 Nicholas G. Piotrowski, *Matthew's New David at the End of Exile*, Boston: Brill, 2016, s. 58.

kendisini hem de öğrencilerini Yahudi ulusu ile sınırlayan yaklaşımına ilişkin rivayetler otantiktir. Matta 28:19'daki gibi onun öğrencilerini bütün dünya uluslarına yolladığı yönündeki rivayet ise belirli amaçlarla sonradan uydurulmuştur. Bununla beraber en temel düzeyde şu husus açıkça anlaşılmaktadır: "Kanonik" İncil rivayetlerinde İsa'nın misyonu açısından hedef kitlesi çelişkili şekilde verilmektedir.

(7). **Κύριος** (Rab) Olması Meselesi

Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan Yeni Ahit'i Türkçe okuyanlar, İsa'nın burada birçok defa "Rab" şeklinde tanımlandığını görmüşlerdir. Bu bağlamda Yeni Ahit'te yer alan kimi rivayetlerde İsa'ya bazen havarileri ya da çevresindeki insanlar "Rab" diye hitap etmekte, bazen ise Yeni Ahit'te yer alan metinlerin yazarları onu bu şekilde tanımlamaktadır. Yeni Ahit'in orijinal dili Yunancadır ve bu kitabın Türkçe çevirilerinde karşımıza çıkan "Rab" kelimesi Yunancadaki (ὁ) Κύριος (*Kyrios*) sözcüğünün tercümesi olarak sunulmaktadır.

Genel olarak bakıldığında Κύριος (*Kyrios*) teriminin Yeni Ahit yazarları tarafından en az üç farklı anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitabın yazarları, söz konusu tabiri kimi zaman (i) insanların birbirlerine karşı hissettikleri derin saygının veya güç ya da otorite kavramlarının ifadesi olarak zikretmişlerdir. Örneğin kutsal yazılar konusunda uzman olan birisine veya herhangi bir konuda otoriteyi ve gücü elinde bulunduran yönetici şahıslara bu sözcük ile hitap edilmektedir. Bu yüzden de Κύριος burada "efendi", "üstat" veya "sahip" gibi anlamlara gelmektedir. Yeni Ahit'in yazarları Κύριος'u pek çok yerde (ii) İsrail'in Tanrı'sını tanımlamak maksadıyla da telaffuz etmişlerdir. Bu durum bu yazarların özellikle Yahudi kutsal yazılarından alıntı yaptıkları kısımlarda dikkat çekmektedir. Dolayısıyla kavram burada tartışmasız şekilde ilahi anlam yüklenmiş olmaktadır. Bunun da ötesinde Κύριος sözcüğü Yeni Ahit yazarları tarafından kimi zaman da (iii) İsa'ya atfen ve farklı anlamlar yansıtacak şekilde kullanılmıştır. Kavram, bu üçüncü durumda İsa'yı bazen insanlar arasında otorite sahibi saygın bir kimse olarak tanımlamakta, bazen ise onu beşer üstü bir konuma yücelterek ilahi anlam yüklenmektedir. Nitekim Κύριος sözcüğüne dair

araştırmacılar arasındaki tartışmaların merkezini de daha ziyade bu nokta teşkil etmektedir.

Bununla beraber, Κύριος kelimesi Yeni Ahit metinlerinde İsa için kullanıldığında, çevirmenler tarafından hiçbir ölçüt veya standart gözetilmeksizin Türkçe'ye tercüme edilmektedir. Gerçi yukarıda da sözü geçtiği üzere Pavlus başta olmak kaydıyla Yeni Ahit'in kimi yazarları Κύριος ifadesini İsa'nın kristolojik açıdan değerini yükseltmek, yani onu beşer üstü (Tanrı ile insanlık arasında arabulucu) bir konumda tasvir edebilmek amacıyla tercih etmişlerdir. Nitekim Yeni Ahit'in birçok pasajında bu anlamı üstlenen Κύριος, Türkçe'ye "Rab" diye çevrilmektedir. Ancak özellikle İncil metinlerinde İsa'ya nispet edilen ve gerçekte yalnızca "öğretmenim", "üstadım" veya "efendim" gibi anlamlar taşıdığı açıkça anlaşılan Κύριος da kimi zaman Türkçedeki "Rab" kelimesiyle karşılanmaktadır. Bu olgu, ortada son derece ciddi bir tercüme problemi olduğunu göstermektedir. Çünkü Sami kökenli bir kelime olan "Rab", Kur'an-ı Kerim'de –birkaç istisna dışında- 962 yerde doğrudan Tanrı'ya nispet edildiği için[504], İslam anlayışını benimsemiş toplumların lisanında ve Türkçede öncelikle ve genellikle "Allah" kavramının karşılığı olmaktadır. Öyleyse Yeni Ahit'i Türkçe okuyanların İsa'ya henüz yaşamı sırasında "ilah" ya da "tanrı" vasfı verildiği algısına sahip olmaları doğal ve hatta kaçınılmazdır. Peki, ama bu görüntü gerçek durumu yansıtmakta mıdır? İsa yaşamı sırasında mesela havarileri tarafından Tanrı'yla özdeşleştirilmiş midir? Ona, Tanrı'yı tanımlayan bir sözcükle hitap edilmiş midir? Şimdi, şu örneklere dikkat çekmek istiyorum:

Yuhanna İncili 4:49 pasajında Κύριος kelimesi hitap anlamında *vocativus* haldedir (Κύριε, *Kyrie*). Kitab-ı Mukaddes şirketinin Yeni Yaşam Yayınları'ndan çıkan 2008 tarihli *Kutsal Kitap* tercümesinde, burada geçen Κύριος (yani *vocativus*'u olarak Κύριε) "Efendim" diye Türkçeye çevrilmiştir.[505] Hakikaten söz konusu pasajda İsa'ya "Efendim"

---

[504] İsmail Durmuş, "Rab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 34, İstanbul: Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1988-2012, s. 373.

[505] λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικός Κύριε, κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου / Kralın memuru İsa'ya, "Efendim, çocuğum ölmeden yetiş" dedi.

şeklinde hitap edilmektedir. Çünkü bu pasajda kralın memuru hem İsa'ya duyduğu derin saygıyı hem de onun hastaları iyileştirme noktasındaki üstün otoritesini *ona yönelik bu hitab*ı ile dile getirmektedir. Buna benzer bir durum Yuhanna İncili 5:7 cümlesinde de mevcuttur. Çevirmenler, burada da Κύριε'nin Türkçe karşılığını "Efendim" şeklinde vermişlerdir. Zira burada da söz konusu pasajın bağlamı İsa'nın otoritesini ve saygın statüsünü vurgulama amacı taşımaktadır. Bu yüzden de İsa'ya "Efendim" kelimesi kullanılarak hitap edilmiştir.[506]

Bu örneklerden iki sonuca ulaşılabilir: (i) Orijinal metinde geçen Κύριος (veya bunun *vocativus* hali Κύριε) en üst düzeyde saygı anlamı yansıtmakta ve "Efendi", "Öğretmen", "Üstat" gibi anlamlar taşımaktadır. (ii) Yaşamı sırasında insanlar İsa'yı saygın bir "Efendi" veya "Öğretmen" olarak görmüşler ve tanımlamışlardır.

Buna karşılık İncil metinlerinde geçen Yunancadaki Κύριος (veya Κύριε) kelimesi bundan çok daha fazla "Rab" diye Türkçeye çevrilmektedir. Söz gelimi Matta İncili 7:21 pasajında bir kez daha Κύριος'un *vocativus* formuyla karşımıza çıkan Κύριε, Türkçe metinlerde "Efendim" değil de "Rab" sözcüğüyle karşılanmıştır.[507] Hâlbuki tıpkı yukarıdaki örneklerde olduğu gibi burada da İsa'nın saygın statüsü ve otoritesi, hem de bizzat kendi ağzından vurgulanmaktadır. Hatta İsa bu pasajda kendisini Tanrı ile mukayese etmekte ve Tanrı karşısında kendi statüsünü tamamıyla düşük bir kristolojik bağlamda sunmaktadır. Zira İsa'nın buradaki ifadesine göre ancak ve sadece Tanrı'nın isteğini yerine getirenler kurtuluşa erişecek olan kimselerdir. Başka bir örnekte ise Luka İncili 7:13 pasajında bu kez *nominativus* halindeki ὁ Κύριος, "Rab" diye Türkçe'ye tercüme edilmiştir.[508] Burada Κύριος ifadesi söz konusu İncil'in yazarı tarafından İsa'ya nispet

---

506 ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν, κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ βάλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει / Hasta (İsa'ya) yanıt verdi: "Efendim, su çalkalandığı zaman beni havuza indirecek kimse yok, tam girecekken benden önce başkası giriyor."

507 πολλοὶ ἐροῦσίν μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι ἐπροφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν (… Ya Rab, ya Rab!...)

508 "Rab kadını görünce…"

edilerek kullanılmıştır. Çevirmenler ise bir kez daha söz konusu tabiri "Rab" sözcüğüyle karşılamayı tercih etmişlerdir.

Peki, ama 'neden?' Yunanca bir kelime olan Κύριος (veya bunun hitap anlamındaki formu olan Κύριε), İncil metinlerinde İsa'ya nispet edilerek kullanıldığı zaman niçin bazen Türkçede beşer anlamı yansıtan "efendi" veya "üstat" kelimeleriyle karşılanmakta, bazen ise Κύριος kelimesini içeren cümlenin bağlamı hiç de ilah anlamı yansıtmamasına ve "Rab" sözcüğü Türkçede doğrudan Tanrı anlamına gelmesine rağmen, "Rab" diye Türkçe'ye çevrilmektedir? Çevirmenler burada hangi ölçütü esas alarak tercüme yapmışlardır?

Yukarıda belirtildiği üzere burada Yeni Ahit'in çevirilerine dair önemli bir problem karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse Türkçe okuyanların bu tercüme metinlerden hareketle İsa'ya yaşamı sırasında "Rab", yani "Tanrı" vasfı yüklendiği sonucuna ulaşmaları yanılgı olur. Bu noktadan hareketle Κύριος kelimesinin anlamı ve İncil yazarlarının bu kavramı hangi bağlamlarda kullandıkları meselesi büyük önem taşımaktadır.

Yunanca bir kelime olan Κύριος (*Kyrios*), sıfat bağlamıyla "güç", "yetki" ve "sebep" anlamlarındaki bir isimden türetilmiştir. Κύριος'un baskın anlamı özellikle yasal ve meşru çerçevede "güç ve otorite sahibi olmak" demektir. Klasik Yunancada çok eski tarihlerde Κύριος ifadesi nadiren kullanılmıştır. Ancak kavram, M.Ö. IV. yüzyıldan itibaren (i) kölenin sahibi, tabi/bağlı insanların efendisi, hanenin reisi ve ayrıca (ii) bir hanımın veya kızın yasal koruyucusu gibi anlamlar yüklenmiştir. Yeni Ahit döneminde ise Κύριος, insanlar tarafından en fazla kullanılan kelimelerden birisi haline dönüşmüştür. Zira kavramın bu dönemde örneğin otorite sahibi resmi şahıslara, filozoflara, hekimlere ve hane reislerine duyulan saygının müşterek bir ifadesi olarak kabul gördüğü belirtilmektedir.[509]

Görüldüğü üzere Hıristiyanlık öncesi dönemde Helen-pagan dünyada

---

[509] Watson E. Mills-Roger Aubrey Bullard (eds.), *Mercer Dictionary of the Bible*, Macon, Georgia: Mercer University Press, 1997, s. 520. Ayrıca daha kısa bir açıklama için bk. James Strong, *The Exhaustive Concordance of the Bible: Greek Dictionary of the New Testament*, AGES Digital Library, 1997, s. 277.

Κύριος ifadesi bir yönüyle seküler anlam taşımıştır. Çünkü kavram, bu açıdan "efendi" ve "sahip" gibi anlamlar yüklenmiştir. Özellikle hitap anlamı taşıyan Κύριε (*Kyrie*) ise yalnızca bir nezaket ifadesi olarak önplana çıkmıştır. Ancak sözcüğün içerdiği bu "mutlak güç" ve "üstünlük' anlamları, aynı zamanda onun dinsel bir boyut kazanmasına da yol açmıştır. Bu bağlamda Roma İmparatorluğu'ndaki pagan karakterli kült dinlerinde söz konusu bu kavram sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Anadolu, Mısır ve Suriye'deki sır dinlerinde tanrılar veya tanrıçalar (Serapis, Oziris, Isis ve bunun gibi birçokları) Κύριος veya Κυρία (*Kyria*) şeklinde tanımlanmışlardır.[510] Çünkü bu tanrı ve tanrıçalar "otorite" sahibi "üstün" ve "saygın" ilahlar olarak görülmüşlerdir. Böylece kavramın burada ilahi anlam üstlendiği söylenebilir. Özetle Hıristiyanlık öncesi dönemde Κύριος kelimesi pagan dünyada hem seküler hem de dini boyutu bulunan anlamlar yüklenmiştir.

Κύριος sözcüğünün yukarıda anlatılan bu bağlamı Yahudi kutsal yazılarında da çarpıcı bir karşılık bulmuştur. İşte bu aşamada karşımıza Septuaginta metni çıkmaktadır. Septuaginta (Lat. (sayı) yetmiş, İng. Septuagint, kısaltma olarak LXX), M.Ö. III. yüzyılda Yahudi kutsal kitabı Tanah'ın İbraniceden Eski Yunanca'nın "koin*ē*" (=ortak) lehçesine yapılmış çevirisinin adıdır. Bu çerçevede İbranice kutsal metin geleneğinin Yunanca çevirisi olan Septuaginta'da, hem tekil Κύριος hem de bunun çoğulu κύριοι *(kyrioi)* birçok defa zikredilen kelimelerdir. Bu kelimeler burada çoğunlukla Yunancadaki esas anlamını yansıtır şekilde bir şahsın güç ve otorite sahibi olması durumunu ve "saygın" statü manasını taşımıştır.[511] Ancak Yahudilerin İbranice metinlerde İsrail'in Tanrı'sını tanımlamak için kullandıkları YHWH (*Tetragrammaton*) ifadesi de ilk defa olarak Septuaginta'da Κύριος sözcüğüyle karşılanmıştır. Başka bir deyişle, İsrail'in Tanrı'sı Septuaginta vasıtasıyla bir inanç ve kültür havzasından bir diğerine taşınırken yeni bir isimle, Yunanca konuşan Helen-pagan çevrelerde ilahlık kavramını tanımlayan bir adla anılmaya başlanmıştır. Bu durum birçok

---

510 Culmann, *The Christology of the New Testament*, ss. 195-196.

511 Bu bağlamda krş. Yaratılış, 49: 23, 19: 2, 39: 5, 42: 10, 44: 7; Ayrıca bk. 2. Samuel, 12: 8-11; Mezmurlar, 132: 2 ve daha birçok yerde.

araştırmacıya göre Septuaginta dilinin Yahudi kökeninden Helen dünyaya doğru kaydıkça kendi arka plânından ne surette uzaklaştığını ve koptuğunu göstermektedir. Çünkü yukarıda da anlatıldığı gibi Κύριος denilen teknik terim Septuaginta'nın oluşturulduğu M.Ö. III. yüzyılda Helen-pagan dünyada ilahlık kavramını tanımlayan bir tabir olarak zaten yaygın olarak kullanılmaktadır.[512]

Böylece Κύριος ifadesinin Tanrı kavramının karşılığı olarak Septuaginta metnine girdiği anlaşılmaktadır.[513] Yeni Ahit yazarlarının İsrail'in Tanrısı olan YHWH'den bahsedecekleri zaman Κύριος sözcüğünü seçmeleri muhtemelen buradan kaynaklanmıştır.[514] Bu duruma İncil metinlerinden hareketle dikkat çekmek mümkündür. Mesela Markos'un yazarı 12:29'da Tanrı'yı bizzat İsa'nın ağzından Κύριος tabir etmiştir. Söz gelimi Matta'nın yazarı 5:33'de Tanrı'yı yine İsa'nın ifadesiyle Κύριος şeklinde isimlendirmiştir. İki farklı İncil'de geçen bu iki pasajın müşterek yönü, İsa'nın her iki örnekte de Yahudi kutsal yazılarına atfen konuşmuş olmasıdır. O, birinci örnekte (Markos), Ἄκουε, Ἰσραήλ, κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν κύριος εἷς ἐστιν, "Dinle, İsrail, Tanrımız Rab yegâne Rab'dir" derken, Tora'nın Yasa'nın Tekrarı, 6:4-5 pasajını yinelemiştir. Nitekim bu cümlenin Septuaginta varyantına bakılırsa, Markos yazarı tarafından İsa'nın ağzından nakledilen bu cümlenin orada da aynen burada olduğu gibi geçtiği görülecektir. İkinci örnekte (Matta) ise İsa, ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου, "Rabb'in önünde ettiğin yeminleri tutacaksın" şeklinde konuşurken, Tora'nın Çölde Sayım, 30:2 ve Levililer, 5:4-6 kısımlarından hareket etmiştir. İsa bu ikinci örnekte Tora'ya birebir alıntı yaparak değil de daha serbest bir usulle atıf yapmış gibi gözükse de, Septuaginta'nın sözü geçen kısımlarında Tanrı yine de Κύριος biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Levililer'de *dativus* halinde Κυρίῳ). Dolayısıyla Yani Ahit yazarlarının hiç değilse bazı durumlarda

---

512 R. Solloma, "The Significance of Septuagint Studies", *Emanuel: Studies in Hebrew Bible Septuagint and Dead Sea Scrolls in Honour of Emanuel Tov*, eds. M. Paul-R.A. Kraft-L.H. Schiffman-W.W. Fields, Leiden: Brill, 2003, ss. 507-508.

513 Örneğin bk. Mısır'dan Çıkış, 3: 2: ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς ἐκ τοῦ βάτου, καὶ ὁρᾷ ὅτι ὁ βάτος καίεται πυρί, ὁ δὲ βάτος οὐ κατεκαίετο.

514 Örneğin bk. (Meryem'in ağzından) Luka, 1: 46-47: Καὶ εἶπεν Μαριάμ "Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν κύριον".

Κύριος ifadesini Yahudi kutsal yazılarından hareketle Tanrı kavramının karşılığı olarak kullandıkları anlaşılmaktadır.

Öte yandan Yunanca Κύριος kelimesinin Aramicedeki "Mar" (Batı Süryanice telaffuzunda "Mor") ifadesiyle olan anlam yakınlığı da araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Süryanice, Sami kökenli eski bir dil olan Aramicenin Urfa bölgesi diyalektidir ve günümüzde de aktif şekilde konuşulmaktadır. Süryanilerin bugün bile patrik veya metropolit gibi üst düzey ruhbanlarını ve ayrıca geçmişte yaşamış azizlerini "Mar/Mor" unvanıyla beraber zikrettikleri görülmektedir. Süryani literatüründen hareketle bunun eski bir gelenek olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü Süryanice kullanan yazarlar, Antikçağ'da, Geç Antikçağ'da veya Ortaçağ'da kaleme aldıkları eserlerde, saygı duydukları ruhbanları, kanaat önderlerini, hatta bazı siyasi yöneticileri bile "Mar/Mor" unvanıyla beraber zikretmişlerdir. Bu bağlamda Aramicede (ve Süryanicede) "Mar/Mor" unvanının temelde saygı anlamı yansıttığı bilinmektedir. Bu unvanın verildiği kişinin büyük bir otorite sahibi olduğuna veya çok saygın bir statüyle temayüz ettiğine işaret etmektedir. Bu anlatımın konumuzla ilgisi ise şudur: İsa, havarileri ve hatta o zamanlar tüm Filistin Yahudileri, İncillerin dili olan Yunanca değil, fakat Aramice konuşmuşlardır. Öyleyse Yeni Ahit'in Yunanca metinlerinde üst düzeyde saygı atfedilen kimseleri tanımlamak veya onlara hitap etmek amacıyla kullanılan Κύριος kelimesinin arka plân*ında, o zamanlar Aramicede (ve günümüzde hala Süryanice*de) üst düzeyde saygı atfedilen kimseler için kullanılan "Mar/Mor" unvanı bulunuyor olabilir. Zira havarilerin veya yakın çevresinin İsa'ya Aramice "Mar/Mor" diye hitap etmiş ve böylece onun kendileri nezdindeki saygın statüsünü ve otoritesini vurgulamış olmaları pekâlâ muhtemeldir. Yeni Ahit yazarları ise belki de İsa'ya ilişkin kendilerine kadar ulaşan rivayetlerdeki bu Aramice tabiri Yunancadaki Κύριος ifadesiyle karşılamışlardır.[515] Bu da çok muhtemeldir, çünkü Κύριος ifadesinin Yunancada da "otorite" kavramıyla ilişkili olduğu yukarıda belirtilmişti.

---

515 Bu hususta bk. Christopher J. W. Wright, *Knowing Jesus Through the Old Testament*, Carlisle: Long Creative Projects, 2014, s. 222; Dean L. Overman, *A Case for the Divinity of Jesus: Examining the Earliest Evidence*, Lanham MD: Littlefield, 2010, s. 26.

Yukarıdaki anlatımdan hareketle, Yeni Ahit metinlerinde Tanrı kavramına nispet edilerek kullanılan Κύριος'un Yahudi kutsal yazılarından (Septuaginta), İsa da dâhil olmak üzere saygın ve nüfuz sahibi insanlara atfen kullanılan "efendi" anlamındaki Κύριος'un ise Yeni Ahit öncesi dönemde bir taraftan Yunanca konuşan pagan çevreden ve diğer taraftan da Aramice konuşan Yahudi kültür çevresinden Yeni Ahit'e girmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Başka bir deyişle, Yeni Ahit'te Tanrı'yı ifade eden Κύριος Septuaginta'da Tanrı'yı tanımlayan Κύριος tabiriyle özdeş olmalıdır. İsa'yı veya çeşitli konularda nüfuz ve otorite sahibi saygın insanları tanımlayan Κύριος ise Aramicedeki "Mar/Mor" şeklindeki sıfat ile yakından ilişkili olmalıdır. [516]

Bununla beraber mesele bu kadar basit de değildir. Çünkü "efendim" anlamına gelen Aramicedeki "Mar/Mor" kelimesine "bizim" anlamındaki "-an" son ek zamiri getirilerek oluşturulan "Moran/Maran" tabiri de Arami/Süryani geleneğinde geniş çaplı olarak kullanılmaktadır. Örneğin Pavlus, Korint cemaatine yazdığı birinci mektupta, εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον, ἤτω ἀνάθημα. Μαράνα θά, "eğer birisi Rabbi sevmiyorsa, ona lanet olsun, *Marana Tha*) demektedir. Dikkat edilirse, Yunanca yazan Pavlus burada Μαράνα θά *(Marana Tha*) ifadesini tercüme etmeden, aynen bırakmış ve bu sözüyle doğrudan İsa'ya atıfta bulunmuştur (Μαράνα θά: "Rabbimiz geldi"). Söz konusu bu "Moran/Maran" ifadesi, Süryaniler arasında günümüzde de (bazı patriklerin yanısıra) doğrudan Tanrı'ya nispet edilerek ve dolayısıyla İsa için de kullanılmaktadır. Dahası, bunun çok eski bir gelenek olduğu da M.Ö. II. yüzyılı temsil eden birtakım belgelerden hareketle kanıtlanmıştır.[517] Öyleyse Κύριος sözcüğünün Arami kültür çevresindeki muhtemel arka plânında (biraz önce anlatılan beşer anlamının yanında) ilahi bir anlam taşıması da muhtemeldir. Zira "Mar/Mor" bağlamı daha ziyade saygın beşer varlıkları, "Moran/Maran" kavramı ise her zaman değilse de bazen ilahlık kavramını tanımlamıştır.

---

516 Fitzmyer, Κύριος sözcüğünün Yeni Ahit'te girmesi hakkında dört farklı görüş bulunduğunu belirtmektedir. Detaylar için bk. Joseph A. Fitzmyer, S.J., *To Advance the Gospel*, (2. Baskı), Michigan: Grand Rapids, 1998, ss. 220-221.

517 Joseph A. Fitzmyer, "The Aramaic Language and the Study of the New Testament", *Journal of Biblical Literature*, 99/1, 1980, ss. 5-21 (atıf için bk. s. 13).

Κύριος sözcüğünün Yeni Ahit öncesi dönemde birçok farklı kavramı tanımlayan bu çok yönlü özelliği Yeni Ahit metinlerinde de sürmüştür. Titus ve Yuhanna'nın mektupları istisnasıyla Κύριος tabiri Yeni Ahit'in tüm metinlerinde yaklaşık olarak 740 defa geçmektedir. Pavlus, buradaki mektup koleksiyonunda Κύριος ifadesini ısrarla İsa için kullanmıştır. Bu bağlamda birçok araştırmacı 1. Korintliler 12:3, 16:22, Romalılar 19:9 ve Filimon 2:11'den hareketle, İsa'ya nispet edilen Κύριος'un Pavlus öncesi bir geleneği veya uygulamayı temsil ettiğini öne sürmüşlerdir. Bunun anlamı şudur: Kimi araştırmacıya göre Κύριος yaşamı sırasında İsa'ya nispet edilen bir sözcüktür. Bu iddia tartışmalı olsa da kesin olan, Pavlus'un bu tabirin yukarıda zikredilen anlamlarını genişletip detaylandırdığıdır. Çünkü Pavlus *için* İsa'nın Κύριος olması onun "yaratıcı" ve "devamlı" olmasıyla (1. Korintliler, 8:6), ölülere ve dirilere ulaşmasıyla (Romalılar, 14:9) ve herkese kurtuluş sağlamasıyla (Romalılar, 10:3) yakın bir ilişki içindedir. Pavlus, bu bağlamda Κύριος tabirini İsa'nın kristolojik açıdan değerini yükseltmek ve onu açıkça beşer üstü bir konumda tasvir edebilmek amacıyla kullanmıştır. Ancak buna rağmen Pavlus'un Κύριος İsa'sı Tanrı'dan ayrı bir varlıktır (1. Korintliler, 15:24-28). Belki de İsa'nın Κύριος olması Pavlus için bir ölçüde kendisinin ve tüm Hıristiyanların onun kölesi ve hizmetkârı olmaları durumunu ifade etmektedir (krş. Romalılar, 1:1 ve 14:8).[518] Yine de Pavlus'un İsa'ya atfen tercih ettiği Κύριος ifadesi basitçe "öğretici/öğretmen" veya "efendi" gibi anlamlar taşımamakta, fakat daha ziyade ilahi bir anlam yüklenmektedir. Nitekim Pavlus'un Mesih'i Tanrı ile insanlar arasında bir tür arabulucu ya da belki de şefaatçi bir varlıktır.

İncil metinlerinde *nominativus* halde ὁ Κύριος kelimesi daha az, hitap anlamındaki *vocativus* halde Κύριε ise daha çok geçmektedir. Tabir, İncil metinlerindeki birçok örnekte insanların saygın veya güç sahibi olmalarından kaynaklanan statülerini tanımlamaktadır. Mesela *vocativus* Κύριε, Matta 13:27'de kölenin efendisine, Matta 21:30'da oğulun babasına, Matta 27:63'te Yahudilerin dönemin Roma valisi (*praefectus*) Pontius Pilatus'a hitabı olmuştur. Yani bu anlamıyla Κύριος (veya Κύριε), otorite ve nüfuz sahibi olma durumu anlatmış, böyle kimselere

518 Mills-Bullard (eds.), *Mercer Dictionary*, s. 521.

duyulan derin saygının ifadesi olmuştur. Öte yandan İncillerde Κύριος çoğu zaman bizzat Tanrı'ya atfen de kullanılmıştır. Örneğin Markos 11:9, 12:29-30 veya 13:20 pasajlarında Κύριος doğrudan ve açıkça Tanrı'dır. Matta'da ise mesela 1:20, 4:10, 9:38, 11:25 ve daha birçok pasajda Κύριος aynı şekilde doğrudan Tanrı'ya nispet edilmektedir. Öyleyse Κύριος'un İncil metinlerinde beşer varlıklara (ve İsa'ya) karşı duyulan saygı ifadesini üstlenmenin yanında, bizzat Tanrı kavramının karşılığı olduğu da açıktır.

Konuya Yeni Ahit'te yer alan Sinoptik İnciller (Matta, Markos, Luka) bağlamında bakıldığında ilginç sonuçlara ulaşmak mümkündür. Çünkü Sinoptik İncillerin yazarları Κύριος tabirini İsa'ya nispet ederek kullandıklarında, genellikle kilise tarafından ona atfedilen ilahi statüyü değil, fakat onun bir beşer olarak saygın statüsünü ve otoritesini dile getirmişlerdir.[519] Bu durum bilhassa kronoloji açısından birinci ve ikinci sırayı teşkil eden Markos ve Matta İncilleri açısından açıkça böyledir.

En eski İncil olan Markos'un (M.S. 70?) yazarı, Κύριος kelimesinin "ilahi" boyut taşıyan anlamını İsa'ya atfen kullanmaktan sakınmıştır.[520] Κύριος, aslında bütün Markos İncili metninde diğer İncillere oranla pek az kullanıma sahiptir: Beş defa doğrudan Tanrı'ya[521], bir defa ὁ Κύριος τοῦ ἀμπελῶνος şeklinde bağ sahibi bir insana[522], bir defa ὁ κύριος τῆς οἰκίας şeklinde ev sahibi birisine[523] ve sadece altı defa İsa'ya nispet edilerek kullanılmıştır. Buradan hareketle Κύριος'un Markos İncili'nde Tanrı'ya atfen ilahi ("Rab"), ev sahibi ile bağ sahibine atfen de kavramların tabiatı gereği beşer ("sahip") anlamı taşıdığı kesindir. Bununla beraber kavramın İsa için de beşer anlamı yansıtacak şekilde kullanılmış olması dikkat çekicidir. Örneğin Markos 2:28'de Κύριος, İncil metinlerinde İsa tarafından birçok defa zikredilen bir tabir olarak ὁ υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου'nun ("insanoğlu") Şabat Günü'nün "efendisi"

---

519 Culmann, *The Christology of the New Testament*, s. 203.

520 Brian J. Incigneri, *The Gospels to the Romans: The Setting and Rhetoric of Mark's Gospel*, Leiden-Boston: Brill, 2003, ss. 168-169.

521 1: 3; 11: 9; 12: 29-30;13: 20.

522 12: 8.

523 13: 35.

olduğunu dile getirmektedir. Markos 5:19 pasajında nominativus formuyla İsa'nın dünyevi otoritesini vurgulamaktadır. Markos 7:28'de *vocativus* halde İsa'ya "efendi" şeklinde hitap edildiğini göstermektedir. Markos 11:3'te İsa'nın ağzından kendi otoritesini tanımlayan bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla en eski İncil olan Markos'un anonim yazarı, Κύριος ifadesini İsa'ya nispet ederek kullanırken onu insanüstü/ilahi ("Rab") bir varlık olarak tanımlamamış, fakat İsa'nın bir beşer olarak saygın statüsünü ve otoritesini vurgulamak istemiştir.

Bununla beraber bazı araştırmacılar Markos İncili'nde yalnızca 12:35-37 pasajında İsa'nın ağzından nakledilen Κύριος'un ilahi bir anlam taşıyor olmasını muhtemel görmüşlerdir. Zira İsa burada Tanah'ın Mezmurlar bölümü 110:1'e atfen konuşmuştur ve Κύριος ifadesini de kendisini beşer üstü bir statüye yükseltecek anlamda kullanmış gibidir:

> İsa tapınakta öğretirken şunu sordu: "Nasıl oluyor da din bilginleri, 'Mesih, Davut'un Oğludur' diyorlar? Davut'un kendisi Kutsal Ruh'tan esinlenerek şöyle demişti: 'Rab Rabbim'e dedi ki (Εἶπεν κύριος τῷ κυρίῳ μου), Ben düşmanlarını ayaklarının altına serinceye dek sağımda otur.' Davut'un kendisi O'ndan Rab (... Κύριον...) diye söz ettiğine göre, O nasıl Davut'un Oğlu olur?"

Bu pasajda geçen *dativus* haldeki τῷ κυρίῳ ifadesinin İsa'nın ilahi boyutuna işaret ettiğini düşünen araştırmacılara göre, Davut iki "Efendi"ye sahip olduğunu dile getirmektedir ve Kutsal Ruh'tan esinlenerek (Markos, 12:36) ikinci "Efendisi" olan Mesih'in ilahi boyutuna atıfta bulunmaktadır.[524]

Kronoloji açısından ikinci İncil olan Matta'daki durum da Markos'a paraleldir. Yani Κύριος burada da beşer İsa'nın saygın statüsünü vurgulamaktadır. Gerçi Κύριος Matta İncili'nde Markos'tan daha fazla geçmektedir. Matta'nın metninde Κύριος altmıştan fazla kullanıma sahiptir ve bunların yirmiden fazlası İsa'ya yöneliktir.[525] Ancak Matta'nın yazarı Κύριος ifadesini genellikle Tanrı'ya nispet ederek

---

524 Örneğin bk. Robert A. Peterson, *Salvation Accomplished by the Son: The Work of Christ*, Illinois: Wheaton, 2012, ss. 185-186.

525 Detaylar için bk. Daniel L. Akin, "The Synoptic Problem/Question", *Harmony of the Gospels*, ed. S. L. Cox-k. H. Easley, Nashville, 2003, s. 255.

kullanmıştır[526] ve bunların birçoğunda bu tabir bizzat İsa'nın ağzından Tanrı'ya atfen nakledilmiştir. Yine Markos'un yazarına paralel şekilde, Matta'nın yazarı da Κύριος ifadesini Tanrı'nın dışında köle karşısında efendinin statüsünü[527], Yahudilerin yöneticilerine (Pontius Pilatus) olan saygı hitabını,[528] bağ sahibi olma durumunu[529] veya oğul karşısında babanın otoritesini[530] ifade eden anlamlarda, yani bunların tümünde "efendi" manasını yansıtacak şekilde telaffuz etmiştir. Bununla beraber Matta'nın yazarı da Κύριος'u genel olarak İsa'nın ilahi boyutunu çağrıştıracak bir bağlamda kullanmamıştır. Peki, İsa'nın Κύριος olması Matta yazarına göre ne ifade etmektedir?

Matta İncili'nde Κύριος kelimesi yukarıda sözü geçtiği üzere öncelikle ve genellikle Tanrı kavramının karşılığıdır. Nitekim İsa burada birçok örnekte Κύριος tabirini bizzat Tanrı için kullanmıştır. Örneğin 4:7, 4:10, 5:39, 11:25, 21:42 ve daha birçok pasajda Κύριος İsa'nın ağzından Tanrı'ya işaret eden bir bağlam taşımaktadır. Öte yandan Matta'nın yazarı Κύριος'u doğrudan İsa için kullandığında çoğunlukla "efendi" anlamını vermektedir. Başka bir deyişle Matta'nın yazarı bu bağlamda İsa'nın "saygın" statüsünü ve "otoritesini" dile getirmektedir. Κύριος, söz gelimi Matta 7:21'de İsa'nın ağzından kendisine atfen, 8:1, 8:5, 8:8, 8:21, 8:25, 9:28'de ise başkalarının (ve bazen havarilerin) ağzından İsa'ya hitaben "efendi" anlamındadır. 13:51'de geçen (ve Türkçe tercümesinde zikredilmeyen) hitap manasındaki Κύριε, İsa'ya atfen "efendi" demektir. Κύριε, 14:28 ve 30, 16:22 ve 18:21'de karşımıza çıktığı gibi, başhavari Petros'un ağzından İsa'ya hitap kelimesidir. 12:8'de (Markos'un ilgili pasajının *synopsisi* olacak şekilde) "insanoğlu"nun Şabat'ın "efendisi" olduğunu, yani Şabat üzerindeki otoritesini vurgulamaktadır. Matta 9:28, 15:22, 17:15, 20:30 ve bunun gibi daha birçok pasajda çeşitli insanların İsa'ya hitap kelimesidir. Böylece Κύριος ifadesinin Matta'nın yazarı tarafından İsa'yı ilahlaştıracak bir bağlamda kullanılmadığı

526 Birçok örnek arasından bk. 1: 20; 1: 22; 1: 24; 2: 13; 2: 15; 2: 19; 3: 3; 4: 7; 4: 10; 5: 33; 9: 38; 11: 25; 21: 9; 21: 42; 22: 37; 23: 39; 24: 42; 27: 10; 28: 2.

527 10: 24-25; 13: 27; 18: 25-34; 24: 45-49; 25: 18-30.

528 27: 63.

529 20: 8; 21: 40.

530 21: 30.

anlaşılmaktadır. Ancak Matta'nın yazarı da Markos 12:35-37'ten alıntı yaparak naklettiği 22:43-46 pasajında, İsa'nın ilahi boyutuna tartışmalı bir usulle de olsa dikkat çekmek istemiş olabilir. Bu yüzden de bu pasaj Matta açısından istisna teşkil etmiş olmalıdır.

Bununla beraber bu aşamada önem taşıyan başka bir ayrıntıya da dikkat çekmek gerekir. İsa'nın dünyevi faaliyetlerini anlatırken Κύριος ifadesini "ilahi" anlamını da kapsayacak şekilde İsa için kullanmaktan bilhassa kaçınan Markos yazarı, diriliş sonrasına ilişkin anlatımı sırasında bu konuda biraz daha farklı bir tutum izlemiş gibi görünmektedir. Zira Markos 16:19-20 pasajında Κύριος ifadesi İsa'ya atfen onu beşeri standartlardan soyutlayacak türden, yani bütün anlamını yansıtacak şekilde kullanılmış gibidir. Başka bir deyişle, burada ölümden dirilen "Rab İsa"nın göğe alındığı ve onun, bunun sonrasında Tanrı'nın sözünü yaymak için uğraşan öğrencilerle birlikte çalıştığı öne sürülmüştür. Gerçekten de burada Κύριος sözcüğü artık beşeri bir bağlam taşımamaktadır. Buna karşın Markos metnindeki bu ani değişimin makul bir izahı da mevcuttur: Bugün Yeni Ahit araştırmacıları tarafından kabul edilen görüşe göre, İnciller arasında ilk önce yazılmış olan Markos'tur. Ancak Markos İncili'nin eski elyazmaları üzerinde yapılan modern çalışmalar, söz konusu en eski yazmaların içerdiği Markos metninin bugün bilinen Markos metninden farklı olduğunu kanıtlamıştır. Örneğin, günümüzde Markos İncili'nin 16. kısmında 9-20. pasajlara tekabül eden kısım, aslında Markos'un eski elyazmalarında bulunmamaktadır. Bunun anlamı şudur: Markos İncili'nin en eski elyazmaları dirilen İsa'nın öğrencilere göründüğüne ve onları "öteki uluslara" gönderdiğine ilişkin hiçbir kayıt içermemektedir.[531] Öyleyse bugünkü Markos metinlerinde diriliş sonrası rivayetlerde İsa'ya atfen ilahi anlamıyla karşımıza çıkan Κύριος ifadesi, bu ifadeyi içeren söz konusu pasajla beraber aslında birileri tarafından metne sonradan eklenmiştir (interpolasyon).

Sonuç olarak kronoloji açısından en eski İncil olan Markos (M.S. 70?)

---

531 Bu hususta bk. Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, United Bible Societies, London-New York 1971, ss. 122-128. Nitekim bu durum Markos İncili'nin bazı Türkçe tercümelerinde de dipnot halinde belirtilmektedir.

ile ikinci İncil olan Matta'nın (M.S. 80?) anonim yazarları, kaleme aldıkları metinlerde Κύριος kelimesini birçok defa zikretmişlerdir. Κύριος, bu sırada her iki yazar tarafından İsa'ya nispet edilerek de kullanılmıştır. Buna karşın her iki İncil'de de İsa'yı beşeri standartlardan soyutlayarak onu ilahlaştıran bir anlam yansıtmamıştır. Yani Κύριος, Markos ve Matta metinlerinde İsa'nın Türkçedeki anlamıyla "Rab" olduğu manasını taşımamaktadır. Yukarıda bahsi geçen iki istisna durumda ise (Markos, 12:36 ile Matta 22:43-46) hem Markos hem de Matta İncilleri müşterek bir rivayet geleneğini nakletmişlerdir. Bu rivayetin her iki varyantında da Κύριος hem Tanrı hem de İsa için kullanılmıştır. Ancak bu rivayette her iki yazarın İsa için telaffuz ettikleri Κύριος, beşeri bir "efendi" olmanın daha ötesinde, bundan daha yüksek bir kristolojik içerik taşıyor gibi görünmektedir.

Kronoloji açısından üçüncü sırayı teşkil eden Luka İncili'nde (M.S. 85?) ise Κύριος sözcüğünün sayısı gözle görülür oranda artmıştır. Gerçi bu İncil'in başlangıç bölümlerinde Κύριος, İncil yazarının, Zekeriya'nın, Cebrail'in veya Meryem'in ağızlarından doğrudan Tanrı'yı tanımlamıştır.[532] Nitekim söz konusu tabir İncil'in ikinci ve üçüncü kısımlarında da genellikle Tanrı'ya nispet edilerek kullanılmıştır.[533] Hatta 4:8, 4:12 ve 4:18'de olduğu gibi, Tanrı kimi zaman bizzat İsa'nın ağzından bu şekilde isimlendirilmiştir. Ancak beşinci kısımdan itibaren Κύριος ifadesinin Tanrı'ya atfen zikredilmesi önemli oranda azalmıştır. Her ne kadar 5:17, 10:21, 10:27, 13:35, 19:38 veya 20:27 gibi bazı pasajlarda Κύριος bizzat açıkça Tanrı'yı tanımlamış ise de, tabir artık çok büyük bir oranda doğrudan İsa'ya atfen kullanılmıştır.

Luka'nın Κύριος ifadesini İsa'ya atfen kullandığı durumlarda iki ayrı bağlam dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisinde, tıpkı diğer İncillerde olduğu gibi, Κύριος, İsa'ya duyulan saygıyı ve onun otoritesini vurgulamak amacı taşımaktadır. Bu kapsamda söz konusu tabir hem İncil yazarının, hem öğrencilerin, hem de çevresindekilerin İsa'ya hitap kelimesi

---

532 1: 6; 1: 9; 1: 11; 1: 15-16; 1: 25; 1: 28; 1: 32; 1: 38; Ayrıca krş. 1: 45-46; 1: 58; 1: 66; 1: 68; 1: 76.

533 2: 11; 2: 15; 2: 22; 2: 23-24; 2: 26; 2: 39; 3: 4.

olmuştur.[534] Dolayısıyla bu gibi onlarca pasajın hiçbirisinde Κύριος İsa'yı ilahlaştıran bir anlam yansıtmamaktadır. Buna karşın İsa'nın yaşamına ilişkin rivayetlerin anlatımı sırasında Luka 1:43 ve 2:11 pasajları özellikle istisna teşkil etmişlerdir. Zira 1:43'te Zekeriya'nın eşi Elizabet'in ağzından, 2:11'de ise meleğin ifadesiyle Κύριος kelimesi İsa'nın beşerden üstün statüsünü, yani yüksek bir kristolojik bağlamı yansıtacak içeriğe sahiptir. Bunlardan birincisini kısaca değerlendirmek yararlı olacaktır.

Luka 1:43'e göre, İsa'ya hamile olan Meryem, Zekeriya'nın evine giderek Yahya'ya hamile olan Elizabet'le görüşmüştür. Elizabet ise Meryem'in kendisine verdiği selam üzerine Kutsal Ruh'la dolmuş ve ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου πρὸς ἐμέ, "Rabbim'in annesi bana geldi" şeklinde bir cümle sarf etmiştir. Burada öncelikle vurgulanması gereken, Luka'nın söz konusu ifadesine göre İsa'nın henüz annesinin rahmindeyken Κύριος (yani bu örnekte *genetivus* halde τοῦ Κυρίου) sıfatını taşıdığıdır. Bu yüzden de kavramın Luka tarafından İsa'yı ilahlaştıran bir bağlamda kullanıldığı düşünülmelidir. Çünkü İsa o sırada annesinin karnındadır. Henüz insanlar arasında saygın bir statü veya otorite elde etmiş değildir. Dolayısıyla Κύριος tabirinin burada İsa'ya atfen Yunancadaki orijinal bağlamında (yani saygın ve otorite sahibi insanları tanımlayan bir anlamda) kullanılmış olması mümkün görünmemektedir. İkincisi, Luka burada kendi İncil metninin öyküsündeki başlangıç kısmıyla uyumlu bir rivayet nakletmiş olmaktadır. Zira Luka İncili'nin 1:26-37 pasajına göre İsa, Yüceler Yücesi'nin gücü Meryem'e gölge salacağı için doğacaktır. İsa'ya bu yüzden "Tanrı Oğlu" (Υἱὸς Θεοῦ) denilecektir. Ve o, yine bu yüzden "kutsal" (ἅγιον) diye tanımlanacaktır (1:35). Muhtemelen İsa'nın Luka 1:43'te, henüz annesinin karnındayken Κύριος olarak zikredilmesi, Luka İncili'nin başlangıç kısmındaki bu iddialarla ilişkilidir. Başka bir deyişle İsa Κύριος'tur, çünkü doğrudan Yüceler Yücesi'nin devreye girmesiyle "Tanrı Oğlu" ve "kutsal" olarak doğacaktır. Bu yüzden de Luka İncili yazarı 1:43 pasajına kadar İsrail'in Tanrı'sını tanımlamak için kullandığı Κύριος ifadesini şimdi artık İsa için de ilahi anlamıyla kullanılmaya başlamıştır.[535]

---

[534] 5: 8; 5: 12; 7: 6; 7: 13; 7: 19; 9: 54; 9: 61;10: 1; 10: 17; 10: 39-4; 11: 1; 11: 39; 12: 41; 12: 42; 13: 15; 13: 23; 13: 25; 17: 5-6; 17: 37; 18: 6; 18: 40; 19: 8; 22: 33; 22: 38; 22: 49; 22: 61.

[535] Bu ve benzeri başka bağlamlarda detaylı bir analiz için bk. Christopher Kavin

Bunun da ötesinde Χριστός Κύριος ("Rab olan Mesih") kavramı da ilk defa olarak burada ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim Luka 2:11'de İsa, Σωτὴρ ὅς ἐστιν Χριστὸς Κύριος şeklinde tanımlanmaktadır ve böylece "Rab olan Mesih'in Kurtarıcı" boyutu gündeme taşınmaktadır. Bununla beraber Luka İncili yazarının İsa'ya nispet ettiği Κύριος ifadesini Tanrı ve İsa'yı derecelendirmek, yani Tanrı'yı bir statüye, İsa'yı ise diğerine konumlandırmak amacıyla zikretmiş olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden de her hâlükârda Κύριος sözcüğü Luka İncil'inde İsa'yı kimi zaman ilahi statüye yükselten bir tabir olmaktadır.[536]

Hakikaten yine Luka tarafından yazıldığı düşünülen *İşler* Kitabı 2:36'da Tanrı İsa'yı Κύριος yapmıştır: "Böylelikle bütün İsrail halkı şunu kesinlikle bilsin: Tanrı, sizin çarmıha gerdiğiniz İsa'yı hem Rab hem Mesih yapmıştır." Pavlus'un Filipililere *Mektup*'unda (2:9) ise bu unvan "her şeyden daha üstün" olarak tanımlanmıştır: "Bunun için de Tanrı onu pek çok yükseltti ve ona her adın üstünde olan adı bağışladı. Öyle ki, İsa'nın adı anıldığında gökteki, yerdeki ve yer altındakilerin hepsi diz çöksün ve her dil, Baba Tanrı'nın yüceltilmesi için İsa Mesih'in Rab olduğunu açıkça söylesin." Böylece kavramın İsa'ya nispet edilerek hem (her zaman değilse de bazen) *İşler* Kitabı'nda, hem de Pavlus'un mektuplarında "ilahi" manasıyla kullanıldığı açıkça görülmektedir. Nitekim Yeni Ahit yazarları arasında Κύριος tabirini en çok zikreden Pavlus'tur ve ona ait olduğu düşünülen yedi otantik mektupta bu tabir neredeyse tümüyle İsa'ya işaret eden 163 kullanıma sahiptir. W. Bousset bu durumu Pavlus'un mektupları ile İncil metinlerini bu açıdan karşılaştırarak şöyle ifade etmektedir:

> Pavlus'un mektuplarında İsa hakkında kullanılan yeni bir tanımlama biçimi Κύριος'tur ve bu tanımlama burada baskın bir role sahiptir. Müjdecilerin (yani İncil yazarlarının) daha sonraki literatüründe ise bu tabir pek az kullanılmı*ştır*.[537]

Rowe, *Early Narrative Christology: The Lord in the Gospel of Luke*, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2006, s. 35 vd.

536 Wesley Hill, *Paul and the Trinity: Persons, Relations, and the Pauline Letters*, Michigan: Grand Rapids, 2015, s. 27.

537 Wilhelm Bousset, *Kyrios Christos: A History of the Belief in Christ from Beginnings of Christianity to Irenaeus*, İngilizce terc. J. E. Steely, New York: Abingdon Press, 1970, s. 122.

Okuyucu, burada, Pavlus'un mektuplarının kronolojik olarak İncillerden daha önceki tarihlerde yazıldığını hatırlamak durumundadır.

Görüldüğü üzere Κύριος ifadesi Antikçağ'da hem insanlara, hem tanrılara ve tanrıçalara, hem de Tanrı'ya nispet edilerek kullanılan bir unvan olmuştur. Bu kavram İncillerde ve Septuaginta'da saygın ve otorite sahibi insanları ve ayrıca doğrudan Tanrı'yı tanımlamıştır. Κύριος, Markos ve Matta'nın yazarları tarafından bir-iki tartışmalı istisna dışında yalnızca İsa'nın bir beşer olarak insanlar arasındaki saygın statüsünü ve otoritesini vurgulayan bir tabir olarak zikredilmiştir. Pavlus'un mektuplarında (ve Pavlus'un öğrencisi olan Luka'nın hem İncil'inde hem de *İşler* Kitabı'nda) ise Κύριος baskın şekilde İsa ile özdeşleştirilmiştir ve bu sırada genellikle kavramın ilahi anlamı önplana çıkarılmıştır. Burada, daha eski (ve muhtemelen daha otantik) rivayet geleneklerine dayanılarak yazılan ilk İncil'den (Markos) sonrakilere doğru, Κύριος'un İsa'ya nispet edilmesi oranında gözle görülür bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yine ilk İncil'den sonrakilere doğru bu kavramın (İsa'ya atfen zikredildiğinde) beşer anlamı geri plana düşmeye, ilahi anlamı ise artan bir oranda önplana çıkmaya başlamıştır. Bu gibi bir değişimin İsa'nın kabul edildiği ve tanımlandığı kültür çevresindeki değişim ile paralel olması herhâlde yalnızca bir tesadüf değildir. Nitekim alanın uzmanlarından G. Vermes, Κύριος tabirinin Yeni Ahit'teki kullanımı hakkında şöyle konuşmaktadır:

> Κύριος (*Kyrios*) unvanı orijinal bağlamında "Efendi" (İng. *Lord*) anlamına gelmektedir. Κύριος, Antikçağ'da yüceltme amacı taşıyan bir kullanıma sahip olmuştur. Bu sözcük, Latince *divi Augustus* tabirinde de görüleceği üzere "tanrısal" olan "Efendi Caesar"a atfen imparator anlamına gelmiştir. Diğer taraftan bu dönemde Yunanca konuşan Yahudiler arasında (erken dönem kilisesi bunların Kutsal Kitabı'nı sahiplenmiştir) Κύριος (Efendi), İbranice dört harfle yazılan Tanrı'nın kutsal adı yerine normalde her zaman kullanılan bir kelimedir. Doğal olarak Yunanca konuşulan kiliselerde İncil okunduğunda "Efendi-Mesih" derhal tanrısal bir ton kazanmıştır. Buna karşın Yahudi anlayışında ilah ve insan kavramları arasında alabildiğine geniş bir boşluk bulunduğu için, Yahudi muhitinde Yunan kiliselerindeki gibi bir birleşimin idrak edilmesi mümkün olmamıştır.[538]

[538] Geza Vermes, *The Real Jesus: Then and Now*, Minneapolis: Fortress Press, 2010, s. 57.

Vermes'in bu saptaınası, havarileri ve cemaati tarafından bir zamanlar İsa'ya nispet edilerek kullanılan "Efendi" unvanının değişen kültür havzasıyla paralel şekilde başka ve yeni anlamlar yüklenmeye başladığını göstermektedir. Bu da muhtemelen erken dönemlerde Hıristiyan misyonerlerin başlıca mimarı oldukları bir iştir. Bu misyonerler İsa'nın mesajlarını veya İsa'ya atfettikleri mesajları Helen-pagan dünyaya taşırken, paganlar tarafından tanrısal varlıklar için kullanılan Κύριος ile Yahudi kültür çevresinde İsa'ya atfen kullanılan "efendi" anlamındaki Κύριος'u mezcetmişlerdir.

Bultmann veya Bousset gibi alanın önde gelen araştırmacıları, Yeni Ahit'te İsa'ya nispet edilen Κύριος'un kökenini Helenist bağlamı önplana alarak açıklamışlardır.[539] Bu görüşü savunan araştırmacılar önemli bazı argümanlardan hareket etmişlerdir. Onlara göre Pavlus'un 1. Korintliler, 8:5-6'daki ifadeleri İsa'ya nispet edilerek kullanılan Κύριος tabirinin pagan bir arka plâna sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Pavlus, burada, birçok "ilah" ve birçok "rab" olduğunu söylemekte, ardından da "bizim için tek bir Baba Tanrı… tek bir Rab var, o da İsa Mesih'tir" şeklinde konuşmaktadır. Başka bir deyişle Pavlus burada pagan dünyadaki birçok ilah içinden birini, birçok rab içinden de birini seçtiğini belirtmiş olmaktadır. Diğer yandan söz konusu araştırmacılar tarafından YHWH için kullanılan bir unvan olarak Κύριος'un Septuaginta'nın yalnızca Hıristiyan kopyalarında bulunmasına da dikkat çekilmektedir. Bu durum Septuaginta'nın Yahudiler tarafından veya Yahudiler için yapılan daha önceki tercümelerinde böyle bir çevirinin bulunmadığını, yani Yahudilerin Tanrı ismini İbranice karakterler kullanarak yazdıklarını kanıtlamaktadır.[540] Dolayısıyla eğer bu görüş doğruysa, Septuaginta'da Tanrı'nın Κύριος şeklinde tanımlaması da Hıristiyan müstensihlere ait bir teşebbüstür.

Κύριος tabiri tıpkı Türkçe İncil metinlerinde olduğu gibi Yeni Ahit'in Yunanca metinlerinde de birden fazla anlam yansıtmaktadır.

---

539 Konuya ilişkin tartışmaların detayları için bk. Ferdinand Hahn, *The Titles of Jesus in Christology: Their History in Early Christianity*, İngilizce trc. H. Knight-G. Ogg, Cambridge, 1969, s. 68 ve başka birçok yerde.

540 Fitzmyer, *To Advance to Gospel*, ss. 222-229.

Anlaşıldığı kadarıyla Yunancada (ve Mar/Mor bağlamıyla Aramicede) daha ziyade "saygı" ve "otorite" anlamı taşıyan bir kelime, Septuaginta ve Yeni Ahit metinlerinde bazen bu anlamıyla, bazen Tanrı'yı tanımlamak amacıyla, ancak (yalnızca Yeni Ahit'te) kimi zaman da İsa'ya nispet edilerek kullanılmıştır. Sinoptik İncillerde İsa'yı Κύριος şeklinde tanımlayan veya ona bu şekilde hitap edilen cümlelerin bağlamları genellikle "efendim" anlamını yansıtmıştır. Başka bir deyişle İsa bu rivayetlerde "saygın" ve "otorite" sahibi bir beşerdir. Ancak Κύριος tabiri Pavlus (ve bazen öğrencisi Luka) tarafından kavramın "ilahi" boyutu önplana alınarak İsa için kullanılmıştır.

Κύριος ifadesi İsa öncesi dönemde de seküler ve dinsel bağlamlarda birçok farklı anlam taşımıştır. Kavram, seküler anlamında beşer varlıkların saygın statülerini ve otorite olma durumlarını, dinsel açıdan ise tanrıları ve tanrıçaları (ve hatta Septuaginta örneğinde olduğu gibi İsrail Tanrı'sını) tanımlamıştır. Sinoptik İnciller özelinde Κύριος, ilk İncil olan ve bu yüzden de daha eski rivayet geleneklerine dayanan Markos'ta İsa'ya nispet edilirken seküler anlamında kullanılmıştır. Aynı yargı ikinci İncil olan Matta açısından da geçerlidir. Üçüncü İncil olan Luka'da ise İsa'ya atfedilen Κύριος kimi zaman dinsel anlamıyla önplana çıkmış, bu yüzden de İsa'yı beşer üstü bir konuma yükseltmiştir. Luka'daki bu değişim, bir yandan Pavlusçu etkinin bu yazar üzerinde daha baskın bir rol oynamasıyla açıklanabilir. Ancak diğer bir yandan, İsa'yı benimseyen kültür çevresinin zaman ilerledikçe artan bir oranda monoteist Yahudi bağlamından paganist Helen bağlamına kaydığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

(8). Σωτήρ (Kurtarıcı) Olması Meselesi

Yuhanna İncili'nde İsa'nın Samiriyeli bir kadınla yaptığı konuşmayı içeren uzun bir rivayet bulunmaktadır (4:4-42). Bu konuşma sırasında İsa önce bir Yahudi olarak tanımlanmaktadır (4:9). Sonrasında İsa'nın Yakup'tan daha önemli bir şahıs olduğu söylenmektedir (4:12). Hemen ardından İsa'nın peygamber oluşu vurgulanmaktadır (4:19). Bir sonraki aşamada İsa'nın Mesih oluşu belirtilmektedir (4:25-26,29).

Nihayet en sonunda ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου[541] ifadesiyle beraber İsa'nın "evrenin kurtarıcısı" olduğu da öne sürülmektedir (4:42).

Yuhanna'nın yazarına göre İsa burada insanlık ailesinin yegâne kurtarıcısı olmaktadır. Çünkü onun kurtarıcı boyutu bütün κόσμος'u (*kosmos*), yani evreni kapsamaktadır ve hali hazırda kendisine iman edenlere ebedi bir yaşam bahşetmektedir. Bu bağlamda evrensel kurtuluşun dünyevi veya siyasi otoriteler üzerinden sağlanması olanak dışı görülmektedir. Fakat bu kurtuluş, ancak ve sadece çarmıha gerilerek öldürülen ve ardından da dirilen İsa tarafından bahşedilebilir. Aynı zamanda bu yöndeki kabul Yuhanna İncili'nin hedef kitlesini teşkil eden Hıristiyanların anlayışlarını da yansıtmaktadır. Çünkü onlar kendilerini bu kurtuluş mesajını tüm dünyaya duyurmak için görevli saymışlardır. Bu da bütün insanlığın kurtarıcısının İsa olduğudur.[542] Dolayısıyla bu aşamada üzerinde durulması gereken, İsa'ya verilen "kurtarıcı" rol ve bu bağlamda kullanılan σωτήρ (*soter*) sözcüğüdür.

Yahudi kutsal yazıları Tanrı'yı "kurtarıcı" şeklinde tanımlamaktadır. Nitekim σωτήρ (kurtarıcı) kelimesi *Septuaginta*'da da geçmektedir. Mezmurlar'da ve Yeşaya'da Tanrı'ya sıklıkla "kurtarıcı" unvanı verilmektedir. Bunun yanısıra bu tabir, Kitab-ı Mukaddes'in birçok başka bölümünde de mevcuttur. Ayrıca aynı durum Yahudi literatüründe de böyledir.[543]

Bu ifadenin orijinal bağlamında Tanrı'ya atfen kullanıldığı kesindir. Fakat Kitab-ı Mukaddes'te kimi zaman Tanrı'nın iradesiyle hareket eden bazı insanlar için kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin Musa veya onun sonrasında diğer birçok lider, geçmişte İsrail insanları için "kurtarıcı" olmuşlardır. Bu anlayışın bir devamı olarak Yahudi bağlamında Mesih de "kurtarıcı" bir figür olarak algılanmıştır. Bu yüzden de Mesih'in bir kurtarıcı olarak tanımlanması gayet olağan bir durumdur.[544]

541 Burada κόσμος (*genetivus*: κόσμου) kelimesinin "evren" anlamı tercih edilmiştir.

542 Udo Schnelle, *Theology in the New Testament*, İngilizce terc. M. E. Boring, Grand Rapids, 2009, s. 692.

543 Cullmann, *The Christology of the New Testament*, s. 238.

544 Cullmann, *The Christology of the New Testament*, s. 238.

Bununla beraber σωτήρ (kurtarıcı) kavramının Helen dünyada daha geniş bir bağlama sahip olduğu anlaşılmaktadır. Helen kültür havzasında bir insanı veya bir grubu kurtaran, iyileştiren, onlara yardım eden tanrıların müşterek adı σωτήρ olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Yunan tanrılarının en büyüğü Ζεὺς Σωτήρ (Zeus *Sōter*), onun kızı ise Ἄρτεμις Σώτειρα *(Artemis Sōteira)* şeklinde tanımlanmışlardır.[545] Buradan hareketle σωτήρ (kurtarıcı) tabirinin Helen dünyada hastalıktan, zayiattan, savaşların yıkım ve teröründen koruyan ve kurtaran ilahi varlıklar için kullanıldığı söylenebilir. Ancak tabirin bunun yanısıra hekimler veya filozoflar gibi "insan kurtarıcılar" için kullanıldığı, Seleukoslar döneminde resmi bir kraliyet unvanı olarak kabul edildiği ve imparatorluk döneminde Roma hükümdarlarına atfen de kullanıldığı bilinmektedir.[546] Diğer taraftan "kurtuluş"beklentisinin gnostik inançlarda da karşılık bulduğu,[547] ayrıca gizem-kült inanışlarında da insanları ölümün gücünden kurtarıp onlara ölümsüzlük bahşeden σωτήρ (kurtarıcı) figürlere rastlandığı bilinmektedir. Böylece tıpkı daha önce bahsi geçen κύριος (*kyrios*) tabiri gibi σωτήρ ("kurtarıcı") kavramının da Antikçağ'da oldukça geniş inanç sahalarında kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır.

Hıristiyanlık dünyasındaki σωτήρ kullanımının arka planı ise tartışmalıdır. Bazıları bu anlayışın arkasında Helen kültürünün, bazıları ise Yahudilik ve Kitab-ı Mukaddes bağlamının etkili olduğunu düşünmüşlerdir. Ancak kesin olan, "kurtarıcı" tabirinin yaşamı sırasında İsa veya ona atfen başka birisi tarafından kullanılmamış olduğudur. Bu unvan, İsa için kullanılmaya başlandıktan sonra bile onun dünyevi misyonuna değil, fakat (ölümü ve dirilişi sonrası da dâhil olmak üzere) bütün misyonuna işaret eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, "kurtarıcı" tabiri İsa'nın dirilişi ve göğe yükselişi olgularıyla beraber düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. İsa "kurtarıcı"dır, çünkü

---

545 William Victor Blacoe, *Understanding the New Testament: 1-2 Timothy, Titus, Philemon*, Cedar Fort, Inc., 2011, s. 238.

546 Gerhard Kittel-Gerhard Friedrich (eds.), *Theological Dictionary of the New Testament: Abridged in One Volume*, İngilizce terc. G. W. Bromiley, Michigan: Grand Rapids, 1985, s. 1138.

547 Ferdinand Christian Baur, *Lectures on New Testament Theology*, ed. P. C. Hodgson, İngilizce terc. R. F. Brown, Oxford University Press, 2016, ss. 328-329.

insanları günahlarından kurtaracaktır.[548] Bu kurtuluş ise Tanrı'nın tüm imanlılar için kurtuluş gücü olan "haç" kelimesi vasıtasıyla gelmektedir.[549] Haç kavramını merkeze yerleştiren söz konusu bu günah doktrini ve nasıl ortaya çıktığı bir sonraki kısımda ele alınıp tartışılacaktır. Ancak şu an için yukarıdaki bütün bir anlatımdan anlaşılan şudur: İsa'yı ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου şeklinde "evrenin kurtarıcısı" olarak tanımlayarak ona evrensel bir misyon görevi yükleyen Yeni Ahit (ve istisnai bazı hallerde İncil) rivayetleri, İsa'nın kendi misyonunu ve öğrencilerinin hedef kitlesini yalnızca İsrail ulusuyla sınırlandıran rivayetler karşısında açıkça tezat bir konumda bulunmaktadır. Zira İsa bir yandan yalnızca İsrail ulusuna gönderildiğini söylemektedir, ancak diğer bir yandan kendisine atfedilen σωτήρ unvanı bütün insanlığa (hatta κόσμος'a, yani evrene) ilişkin bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

(9). ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ (Tanrı Oğlu) Olması Meselesi

Yeni[550] Ahit metinleri, daha önce de söylediğim gibi, İsa ve havarilerin bilmedikleri bir dil olan Yunanca kullanılarak kaleme alınmışlardır. Bu metinlerin yazarları, yukarıda da görüldüğü üzere kahramanları olan İsa'yı tanımlarken "Mesih" (Χριστός, *Khristos*), "Tora öğretmeni" (ῥαββί, *rabbi*), peygamber (προφήτης, *prophētes*), yüksek rahip (ἀρχιερεύς, *arkhiereus*) veya efendi/Rab (κύριος, *kyrios*) gibi birçok unvan kullanmışlardır. Bu unvanlar arasında geçen ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, yani *Tanrı Oğlu* ifadesi büyük önem taşımaktadır. Zira bu kavram geleneksel kiliseyi temsil eden bazı kesimlere göre Mesih tabir edilen İsa'nın Tanrı'yla ilişkisini müstesna kılan ve onun beşer üstü (ve dolayısıyla ilahî) bir varlık olduğunu gösteren en önemli kanıtlar arasında yer almaktadır.

Tarihsel açıdan bakılırsa Hıristiyanlığın bugünkü *Tanrı Oğlu* anlayışı aslında büyük oranda IV. yüzyılda formüle edilmiş ve bir iman

548 Cullmann, *The Christology of the New Testament*, ss. 240-241.

549 Kittel-Friedrich (eds.), *Theological Dictionary*, s. 1137.

550 Bu başlık altında yapılacak anlatımın biraz daha farklı bir varyantı için bk. Zafer Duygu, "İsa'nın Yeni Ahit'te Tanrı Oğlu Olarak Tanımlanması Meselesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 59:1, 2018, ss. 155-181.

açıklaması/kredo (Lat. *credo*) olarak tanımlanmıştır. O zamana kadar Hıristiyanlık bünyesinde yaşanan kristolojik tartışmaların ve özellikle de aynı yüzyılın birinci çeyreğinde İskenderiye başpiskoposları Aleksandros ve Athanasios ile Libyalı bir rahip olan Arius arasında ortaya çıkan ihtilafların sonucunda 325'de İznik'te meşhur bir konsil toplanmıştır. Bu konsil İsa'nın Tanrı'yla ilişkisini *Tanrı Oğlu* (τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ) ifadesi üzerinden, yegâne Rab İsa Mesih'in (ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν) Baba'nın yegâne oğlu olduğu (μονογενής) ve Baba ile aynı cevheri taşıdığı (ὁμοούσιον τῷ Πατρί) önermesiyle açıklamıştır. Başka bir deyişle İznik kredosu Mesih ile Tanrı'nın, yani Oğul ile Baba'nın ontolojik çerçevede "bir" ve "aynı" oldukları düşüncesini kabul etmiştir. Bunun anlamı ise yine kredoda vurgulandığı üzere İsa'nın gerçek Tanrı'dan Tanrı olduğudur (Θεὸν ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ).[551] Bu yüzden de *Tanrı Oğlu* ifadesinin İznik Konsili'nde resmi şekilde İsa'nın ilahlığı manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

İznik Konsili Hıristiyanlık tarihinin evrensel nitelikteki ilk kilise meclisidir ve devlet destekli olarak gerçekleştirilmiştir. Nitekim konsilin kararları ilk anda değilse bile sonraki dönemlerde Roma yönetimi tarafından bütün Hıristiyanlık dünyası için belirleyici kılınmıştır. Bu bağlamda İznik Konsili'nde formülleştirilen *Tanrı Oğlu* anlayışının da aynı çerçevede Hıristiyanlığın genel kanaatine dönüştü(rüldü)ğü görülmektedir. Buna karşın *Tanrı Oğlu* tabirinin İsa'dan üç yüzyıl sonra toplanan bazı din adamları tarafından bu tabire yüklenen anlam üzerinden anlaşılmaya çalışılması da şüphesiz anakronik bir yanılgıdır. Zira böyle bir teşebbüs, bu kavramın Yeni Ahit döneminde ve hatta bunun çok daha öncesinde taşıdığı anlamları göz ardı etmek demektir.[552]

Hakikaten, geleneksel kilise açısından Yeni Ahit'te İsa için kullanılan en önemli kristolojik unvanlardan birisi *Tanrı Oğlu*'dur. Çünkü Yeni Ahit'in yazarları ya da hiç değilse bu yazarların çoğu, bu unvanı kahramanları olan İsa'yı ilahlaştıran bir ifade olarak algılamışlar, kilisenin

551 Konsile ilişkin detaylar için bk. Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk,* ss. 189-198, 206-258.

552 Michael Peppard, *The Son of God in the Roman World: Divine Sonship in Its Social and Political Context*, New York: Oxford University Press, 2010, s. 9.

resmi görüşlerini savunan sonraki yazarlar ise henüz erken yüzyıllardan itibaren bu unvanı İsa'nın "ilah" oluşuna dair kanıt olarak görmüşlerdir.

Kilise yazarları erken yüzyıllarda Yeni Ahit'te İsa'nın ağzından nakledilen "insanoğlu" (ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου) tabirini İsa'nın beşer boyutuna, *Tanrı Oğlu* (ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ) tanımlamasını ise onun ilahî boyutuna yapılmış atıflar olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin II. yüzyıl başlarında Antakya'daki Hıristiyan cemaatin liderliğini yapan Ignatius, Efes cemaatine yazdığı bir mektupta, İsa'yı "insanoğlu" ve *Tanrı Oğlu* biçiminde tanımlamaktadır (mektuptaki ifade: τῷ υἱῷ ἀνθρώπου καὶ υἱῷ θεοῦ). Ignatius şöyle söylemektedir: "Hepiniz bir inançta ve bir İsa Mesih'te birleşin. O, bedensel açıdan Davut soyundan gelmiş "insanoğlu" ve *Tanrı Oğlu*'dur."[553] Kilise yazarları işte bu "insanoğlu" ve *Tanrı Oğlu* anlayışlarından hareketle Ignatius sonrası dönemde ve özellikle Geç Antikçağ'da yaşanan tartışmalarda kristoloji meselesini İsa'nın iki tabiatıyla bağlantılı görme ve açıklama eğilimi göstermişlerdir.[554] Aslında Yeni Ahit'te sadece İsa'nın ağzından nakledilen bir ifade olarak "insanoğlu"nun İsa tarafından kime atfen kullanıldığı meselesi bilim dünyasında tartışmalıdır.[555] Bunu daha önce görmüştük. Tartışmasız olan ise şudur: Hıristiyanlığın Yahudi kültür çevresinin dışında, pagan inançların yaygın olduğu Helen dünyasında yayılmasıyla beraber "insanoğlu" tabiri zamanla kullanımdan kalkmış, *Tanrı Oğlu* unvanı ise çok daha yaygın şekilde benimsenmeye başlanmıştır.

Tanrı Oğlu, İsa'nın hemen sonrasındaki dönemde "Rab/Efendi (Κύριος) ve Mesih (Χριστός) ile birlikte özellikle Tarsuslu Pavlus tarafından ısrarla İsa'ya nispet edilerek kullanılan bir kristolojik unvandır. Pavlus, Mesih figürünün bedensel olarak Davut soyundan geldiğini, fakat çarmıhtan yeniden dirilişi temelinde *Tanrı Oğlu* olduğunu kanıtladığı savını öne sürmektedir.[556] Bu bağlamda örneğin yukarıda bahsi geçen

---

553 *The Epistle of Ignatius to the Ephesians*, 20: 2 (Yunanca metin için bk. http://www.greekdoc.com/index.html).

554 Brian J. Incigneri, *The Gospels to the Romans: The Setting and Rhetoric of Mark's Gospel*, Leiden-Boston: Brill, 2003, s. 7.

555 Konuya ilişkin detaylar için bk. Cullmann, *The Christology of the New Testament*, ss. 137-192.

556 James A. Waddell, *The Messiah: The Comparative Study of the Enochic Son of*

Ignatius gibi kilise yazarlarının *Tanrı Oğlu* ifadesine yükledikleri anlam açısından Pavlus'u takip ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu tabirin Antikçağ'da Hıristiyanlık öncesi dönemde de farklı kültür çevrelerinde geniş çaplı olarak kullanıldığı tespit edilmiş durumdadır.

Antikçağ'da çok tanrılı (pagan) dinlerin yaygın olduğu dünyada *Tanrı Oğlu* tabiri ilahî anlam çağrıştıran ve çok eski tarihlere kadar uzanan bir saygı ifadesidir. Kavramın derin bir saygı anlamı içermesinin en önemli sebebi, o zamanlar kraliyet unvanı olarak kabul edilmesidir. Örneğin eski Mısır'da M.Ö. 3000'li yıllardan itibaren firavunların "İsis'in Oğulları" şeklinde tanımlandıkları veya bunların en son olarak "Re'nin Oğulları" biçimindeki kraliyet unvanını kullandıkları bilinmektedir. II. Ramses adına dikilen bir anıtta, "Yukarı ve Aşağı Mısır'da Benim Tahtıma kral olman için seni Tanrı olarak vücuda getiren Ben, senin Babanım" yazmaktadır. Buna çok benzer bir anlayış eski Mezopotamya'da da karşımıza çıkmaktadır. Zira burada da krallar tanrıların veya tanrıçaların oğulları olarak kabul edilmektedir. Hatta bunların fiziksel anlamda tanrılardan doğan krallar olduklarına inanılmaktadır. Örneğin Kenanlılara ait bir destanda kraldan "El'in Oğlu" şeklinde söz edilmektedir.[557]

Eski Yunan kültüründe de tanrılar başka tanrıların çocukları olarak da tasvir edilmişlerdir. Örneğin Apollon ve Hermes, Zeus'un oğullarıdır. Benzer şekilde kahramanlar *Tanrı Oğlu* diye anılmışlardır. Söz gelimi tanrıça Thetis ve kahraman Peleus'un oğlu Akhilles'tir. İlahi olduğuna inanılan insanlar bazen tanrı olmuşlardır. Mesela Lukianos, Herakles'i "ilahî adam ve tanrı" (θεῖος ἀνὴρ καὶ Θεός) diye tanımlamaktadır. Bunlar kimi zaman *Tanrı Oğlu* diye de adlandırılmışlardır. Nitekim bazı hekimler veya Tyanalı Apollinus gibi mucize sahibi kimi filozoflar bu unvanı taşımışlardır. *Tanrı Oğlu* unvanı Helen-Roma imparatorluk

Man and the Pauline Kyrios, New York-Londra: T-T Clark, 2011, ss. 4, 121.

557 Jarl Fossum, "Son of God", *The Anchor Yale Bible Dictionary*, ed. D. N. Freedman, New York: Doubleday, 1992, 6: 128 vd.; Daha özet bir bahis için bk. Herbert W Bateman IV, "Defining the Titles "Christ" and "Son of God" in Mark's Narrative Presentation of Jesus", *Journal of Evangelical Theological Society*, 50: 3, 2007, ss. 545-546.

ideolojisinde de kimi zaman belirleyici fonksiyonlar üstlenmiştir. Örneğin eski Yunanistan'da kimi monarklar bu unvanı kullanmışlardır. Roma imparatoru Iulius Ceasar, *divus Iulius*'tur ("ilahî Iulius"). Onun evlatlığı Octavianus ise *divi filius*, yani "ilahın oğlu"dur.[558]

Sonuç olarak, *Tanrı Oğlu* şeklindeki bir kullanımın çok tanrılı inançların egemen olduğu eski Mısır, Yunanistan veya Mezopotamya gibi bölgelerde ya da genel olarak Antik Roma dünyasında zaten kullanılan bir tabir olduğu ve daha ziyade ilahî bir anlam taşıdığı anlaşılmaktadır. Çünkü tanrıların veya tanrıçaların oğulları bazen mitolojik boyut taşıyan ilahî varlıklar olarak görülmüşlerdir. Hükümdarlar veya seçkin statüye sahip bazı insanlar ise yine bu tabir üzerinden insanüstü ya da ilahî bir konuma yüceltilmişlerdir.

Tanrı Oğlu anlayışı Antikçağ'da Yahudi kültür çevresinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan Yahudi kutsal yazılarında birçok örnek bulunmakta ve bu örnekler söz konusu kavramın üç farklı bağlamda kullanıldığını göstermektedir: (i) İsrail'in bütün insanları "Tanrı Oğulları"dır. (ii) Krallar bu unvanı taşımaktadır. (iii) Tanrı tarafından özel olarak görevlendirilen bireyler, melekler, hatta belki Mesih figürü bu şekilde tanımlanmaktadır.[559]

Bu bağlamda önem taşıyan bir örnek Tevrat'ın (Tora) Mısır'dan Çıkış bölümünde yer almaktadır.[560] Burada Musa'dan firavuna gitmesi ve ona, İsrail'in Tanrı'nın ilk oğlu olduğunu (LXX'de: Υἱὸς πρωτότοκός μου, Ἰσραήλ, "ilk doğan çocuğum, İsrail) söylemesi istenmektedir. Başka bir örnekte Tanrı, İsrail'i "oğul" olarak tanımlamaktadır.[561] Yine başka bir örnekte bütün İsrail halkı bir bütün olarak Tanrı tarafından "oğul" olarak tabir edilmektedir.[562] İnsanlar kimi zaman "inançsız oğullar" diye betimlenmektedir.[563] Bazen ise bütün İsrail halkı Tanrı'ya

558 Fossum, "Son of God", *The Anchor Yale Bible Dictionary*, 6: 135 vd.
559 Cullmann, *The Christology of the New Testament*, ss. 272-273.
560 Mısır'dan Çıkış, 4: 22.
561 Hoşea 11: 1.
562 Yeşaya 1: 2.
563 Yeremya 3: 22.

"Babamız" demektedir.[564] Bütün bu pasajlar Tanrı'nın bu halkı özel bir görevle seçtiği ve bu yüzden de onların Tanrı'ya mutlak bir itaat borçlu oldukları anlamını taşımakta ve "Tanrı'nın has kulları" manasında kullanılmaktadır.[565] Başka bir deyişle, *Tanrı Oğlu* kavramı burada İsrail halkı ile Tanrı arasındaki özel ilişkiyi tanımlamaktadır. Ancak şuna da dikkat etmek gerekir: Yahudi anlayışında genel olarak insanların veya kimi bireylerin *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlanması, ne pagan dünyada görüldüğü gibi insanların beşer boyutunu yükselterek onları ilahî bir statüye yüceltmekte, ne de Hıristiyanların İsa'ya ilişkin düşüncelerinde olduğu gibi insan ile Tanrı arasında cevher ve yapı bakımından birlik ya da müştereklik bulunduğu anlamını taşımaktadır. Yahudi bağlamında insanlar veya onlardan bazısı *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlansalar bile her h*â*lükârda beşer varlıklar olarak görülmüşlerdir. Tanrı ise İsrail'in Rab'bi olarak ilahî statüsünü ve yüceliğini muhafaza etmeyi sürdürmektedir.

Nitekim Yahudi anlayışında seçilmiş insanların yöneticileri olan krallara da Tanrı tarafından "oğul" şeklinde hitap edilmektedir. Bu bağlamda Kitab-ı Mukaddes'te Tanrı, "ben ona baba olacağım, o da bana oğul olacak" demektedir.[566] Başka bir yerde geçen ve Hıristiyanların İsa'ya atfen sıklıkla alıntı yaptıkları bir pasajda, Tanrı, meshettiği krala, "sen benim oğlumsun, bugün ben sana baba oldum" demektedir.[567] Benzer şekilde Tanrı, kralın Baba'sı olarak tasvir edilmektedir: "Ben de onu ilk oğlum, dünyadaki kralların en yücesi kılacağım…"[568] Bununla beraber *Tanrı Oğlu* tabiri Yahudi inancı bağlamında başka bazı kavramların karşılığı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Tanrı'nın hizmetkârları olan göksel bazı varlıkların (melekler) bu şekilde tanımlandıkları bilinmektedir. Aynı şekilde insanlar arasında erdemli ve salih kullar da kimi zaman *Tanrı Oğlu* diye anılmaktadır.[569]

564 Yeşaya 63: 16.
565 Cullmann, *The Christology of the New Testament*, ss. 273.
566 2. Samuel 7: 14.
567 Mezmurlar 2: 7.
568 Mezmurlar 89: 27-28.
569 Fossum, "Son of God", *The Anchor Yale Bible Dictionary*, 6: 135 vd.

Bu son yargıyı kanıtlayan ilginç bazı örnekler bizzat İsa'nın yaşadığı dönemden (M.S. I. yüzyılın birinci yarısı) bugüne kadar intikal etmiştir. İsa'dan yüz yıl kadar önce ölen Celileli öğretmen Honi ile İsa'dan kısa süre sonra Celile'de yaşayan bir rabbi olarak Hanina ben Dosa'nın *Tanrı Oğlu* olarak tanımlandıkları bilinmektedir. Bunların müşterek yönleri, dindar ve erdemli oluşlarıyla nam salmaları ve ayrıca mucize gösterme yeteneği taşıdıklarına inanılmasıdır. Hatta rivayete göre Hanina ben Dosa tıpkı İsa'ya ilişkin rivayetlerde olduğu gibi gökten gelen bir ses tarafından *Tanrı Oğlu* diye tanımlanmıştır. Buradan şu nokta açıkça anlaşılmaktadır: Yaşamı sırasında İsa'yı mucize gösteren Yahudi rabbi olarak gören birisi, muhtemelen ona atfedilen *Tanrı Oğlu* unvanına da aşina olmalıdır. Çünkü aynı dönemde başka bazı dindar Yahudiler de bu unvanı taşımaktadır.[570]

Böylece *Tanrı Oğlu* düşüncesinin farklı bazı yönler de barındırmak suretiyle antik dünyada oldukça geniş bir alanda ve başka başka kültür çevrelerinde yaygın şekilde benimsendiği anlaşılmaktadır. Ancak kavram, çok tanrılı inançların egemen olduğu eski Mısır, Yunanistan ya da Mezopotamya gibi bölgelerin aksine, monoteist inanca sahip Yahudiler arasında daha ziyade beşer varlıkları, insanları, kralları ya da Tanrı tarafından seçilen bireyleri tanımlamaktadır. Başka bir deyişle *Tanrı Oğlu* ifadesi Yahudi düşüncesinde hiçbir zaman (pagan kültürlerde görüldüğü gibi) resmi bir unvan olarak değer görmemekte, ilahî bir anlam taşımamaktadır.[571] Söz konusu kavramın pagan ve Yahudi kültür çevrelerinde bu şekilde farklı (yani birisinde ilahî, diğerinde beşerî) anlamlar taşıması muhtemelen şöyle bir arka plânın sonucudur:

Pagan karakterli inanışların yaygın olduğu antik dünyada, tanrısal ve beşerî varlıkların çok yakın ilişkiler içinde bulundukları, hatta iç içe yaşadıkları düşünülmüştür. O zamanlar insanlar şehirlerde ilahî varlıklar (tanrılar) ile bir arada yaşadıklarına kanaat getirmişlerdir. Tanrıların tıpkı insanlar gibi oldukları, insanlar gibi hislere, duygu ve düşüncelere sahip bulundukları, aile kurdukları, çocuk sahibi oldukları kabul edilmiştir. Bu anlayışın doğal olarak toplumsal yaşamın birçok alanına

570 Ehrman, *The New Testament*, s. 40.
571 Aydın, "Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrı'ya", s. 65.

yansıması olmuştur. Mesela siyasi açıdan bakılırsa, "devlet ideali" kavramı bazı açılardan söz konusu bu anlayıştan beslenmiştir. Çünkü insanlar mevcut siyasi düzenin (örneğin yönetenlerin) tanrıların seçimi olduğuna inanmışlar ve düzenin devamını yine onların kararlarına bağlı görmüşlerdir. Bu bağlamda insanlar devlet başarısının ilahî ve beşerî liderlerin müşterek çabalarıyla sağlanabileceğine inanmışlardır. Bu tanrılar devlet ve hükümetle olduğu kadar insanlarla ve onların günlük yaşamları ve ihtiyaçlarıyla da çok yakın ilişki içinde olmuşlardır. Söz gelimi Roma İmparatorluğu'nun, Roma ordularının veya Romalılar tarafından yönetilen geniş imparatorluk sahasında yaşayan bireylerin kaderleri tamamen tanrıların koruması altında olmuş ve onların tasarrufuna bağlanmıştır[572]. Tanrılar ile insanlar arasında birçok yönden paralellik bulunduğu ve onların müşterek bir yaşamı paylaştıkları şeklindeki böyle bir düşünce ise bugün "gayb" şeklinde isimlendirilen ve dolayısıyla bilinmeyen bir dünya ile görünen-maddi (beşer) dünyayı birbirine bazen bu dünyalar arasında geçiş yapabilmeyi mümkün kılacak oranda yakınlaştırmıştır. Başka bir deyişle, pagan dünyada çeşitli açılardan üstün başarılar ya da kahramanlıklar gösteren (beşer) kişilerin maddi-beşer boyuttan ilahî boyuta çıkmaları, yani yücelmeleri durumu söz konusu olabilmiştir. Dolayısıyla bu gibi kimselerin *Tanrı Oğlu* tabir edilmeleri, onların artık ilahî varlıklar oldukları anlamını taşımaktadır.

Yahudi dünyasındaki anlayış ise başkadır. İnsanların ilah olması ya da ilahtan olması gibi bir düşünce Yahudiler arasında rağbet görmemiştir. Bunun sebebi gayet açıktır: Pagan dünyanın aksine, Yahudiler, monoteist bir inanca sahip olmaları nedeniyle, Tanrı'ları olan Rab'bi beşer olan her şeyin üstünde ve her şeyden yüce tek bir ilah olarak benimsemişlerdir. İlahi olanı beşerî olandan kesin şekilde ayıran bu anlayış ise yine pagan dünyanın aksine, Yahudi düşüncesinde beşer boyuttan ilahî boyuta geçiş yapabilme olanağını ortadan kaldırmıştır. Bu yüzden beşer varlıkların şu veya bu sebeple sonradan tanrısal olmaları ya da ilahî mertebeye yükselmeleri veya ilahtan olmaları gibi bir inanç, daha doğru bir tabirle Tanrı'ya gerçek manasıyla bir oğul isnat edilmesi,

---

572 W. Warde Fowler, *Roman Ideas of Deity*, Londra, 1914, s. 85.

Yahudiler tarafından belki bazı istisnaları da olmak kaydıyla[573] büyük oranda kabul edilemez görülmüştür.

Peki, ama *Tanrı Oğlu* ifadesinin İsa'ya nispet edilmesi noktasında ne söylenebilir? Yeni Ahit'in yazarları veya bundan daha önemlisi İsa'nın Kudüs'teki ilk cemaati bu kavrama hangi anlamı yüklemişlerdir? Yukarıdaki anlatımdan hareketle bu konuda iki ihtimalin değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Kavram, ya pagan kültür çevresinden ya da Yahudi bir arka plandan gelerek İsa'ya atfen kullanılmış olmalıdır. Bu durumda da *Tanrı Oğlu* anlayışı birinci olasılıkta "ilahî", ikincisinde ise "beşerî" bir anlam taşıyor olacaktır. Bunun yanısıra bir üçüncü ihtimal üzerinde de durulabilir: Hıristiyanlığın *Tanrı Oğlu* anlayışı orijinal bir bağlam taşıyor olabilir.

İsa'nın *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlanması Yeni Ahit'te genel olarak Tanrı ile Mesih arasındaki Baba-Oğul ilişkisine dikkat çekmeyi ve bu ilişkiyi özel kılmayı amaçlamaktadır.[574] Zira kavramın bu bağlamı Mesih'i Tanrı katında özel bir statüye yükseltmektedir. Örneğin Tanrı, "sevgili oğlum budur, ondan hoşnudum" diyerek[575] hem Mesih'in hem de onunla ilişkisinin müstesna olduğunu ilan etmektedir. Başka bir yerde, bu kez bizzat İsa, Tanrı ile ilişkisi hakkında konuşurken bu özel bağlamı özellikle vurgulamaktadır.[576] Tanrı'ya "oğul" olmanın Tanrı katında büyük bir imtiyaz teşkil ettiği bazen üçüncü şahısların ağızlarından da dolaylı şekilde dile getirilmektedir.[577]

Yine genel olarak bakılacak olursa, *Tanrı Oğlu* ifadesi Yeni Ahit metinlerinde Oğul'un Baba'dan geldiği savını ve böylece Oğul'un ilahî varlığını vurgulamak maksadını da havidir. Bu noktada belki anahtar

---

573 Bu konuda bk. Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, 2. Basım, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016, ss. 77-90 (öncesindeki tespitler ve anlatımlarla birlikte).

574 Bununla beraber Yeni Ahit'te *Tanrı Oğlu* ifadesi İsa dışındaki bazı insanlar için de kullanılmıştır. Örneğin Matta, 5: 9'da barışı sağlayanlar "Tanrı'nın oğulları" olarak isimlendirilmişlerdir.

575 Matta 3: 17.

576 Matta, 11: 27.

577 Matta 4: 3 ve 4: 5.

niteliği taşıyan son derece önemli bir cümle, Luka tarafından yazıldığı ve Havariler Çağı'nı anlattığı kabul edilen Elçilerin İşleri (Πράξεις τῶν Ἀποστόλων) Kitabı'nda yer almaktadır. Luka, burada, İsa'ya iman etmesinden hemen sonra Şam'da birkaç gün kalan Pavlus'un, havralarda İsa'nın *Tanrı Oğlu* olduğunu derhal duyurmaya başladığını ve onu işitenlerin şaşkına döndüklerini öne sürmektedir:

> Saul (Pavlus) birkaç gün Şam'daki öğrencilerin yanında kaldı. Sinagoglarda (ἐν ταῖς συναγωγαῖς) İsa'nın Tanrı Oğlu (ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ) olduğunu hemen duyurmaya başladı. Dahası, onu duyanlar şaşkına döndüler (ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες)...[578]

Luka'nın Pavlus*çu geleneği temsil eden bir yazar olduğu şüphesizdir.* Bunu bir sonraki kısımda ayrıntılı şekilde göreceğiz. Bu yüzden Pavlus*çu geleneğin Tanrı Oğlu* kavramına ilişkin anlayışını yorumlamak noktasında Luka'nın bu söylediklerini parçalara bölerek analiz etmek yararlı olacaktır.

Bu kapsamda burada öncelikle "sinagoglarda" (ἐν ταῖς συναγωγαῖς) ifadesi önem taşımaktadır. Zira bu ifade, Pavlus tarafından tebliğ edilen yeni mesajın muhataplarına ilişkin bir vurguyu da içermektedir. Yani Pavlus, İsa'nın *Tanrı Oğlu* olduğunu önüne gelen herkese değil, fakat Şam'da yaşayan sinagog sakinlerine, yani Yahudilere bildirmiş olmaktadır. İkinci olarak Pavlus'un İsa'nın *Tanrı Oğlu* (ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ) olduğunu "hemen" duyurmaya başlaması dikkat çekicidir. İsa'ya iman eden Pavlus, bunun hemen sonrasında "ilk iş olarak" İsa'nın *Tanrı Oğlu* olduğunu duyurmaya başladığına göre, İsa'ya nispet edilen bu "oğulluk" bağlamı Pavlusçu mesajın öncelikli ve belki de en önemli kısmını oluşturuyor olmalıdır. Ancak *Tanrı Oğlu* şeklindeki bir tabirin Yahudiler arasında da çok eski tarihlerden beri bilinen ve kullanılan bir ifade olduğu yukarıda örneklerde görülmüştü. Pavlus tarafından İsa'ya atfen Yahudilere tebliğ edilen bu *Tanrı Oğlu* ifadesinin ise Yahudiler için yeni bir kavram olduğu, daha doğrusu yeni bir anlam taşıdığı buradan hareketle anlaşılmaktadır. Çünkü aksi takdirde Pavlus'un bu mesajı Yahudiler için o kadar da yadırganacak bir şey olmazdı. Hâlbuki yukarıdaki pasajda Luka, "dahası, onu duyanlar şaşkına döndüler" (ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ

578 Elçilerin İşleri, 9: 20-21.

ἀκούοντες) demektedir. Başka bir deyişle burada İsa'nın Tanrı Oğlu sıfatı taşıdığı yönündeki Pavlusçu mesajı duyan Yahudilerin şaşkına döndükleri dile getirilmektedir. *Öyleyse* Pavlus Şam'daki Yahudi cemaate o güne kadar alışmadıkları türden farklı anlama sahip yeni bir *Tanrı Oğlu* kavramı sunmuş olmalıdır. Şam'daki Yahudi cemaat ise hem Pavlus'un bu yeni tür *Tanrı Oğlu* tanımlamasına hem de çok zamandır İsa cemaatine zulmetmekle tanınan böyle bir adamın Mesih adına konuşmaya başlamasına şaşırmışlar ve hatta onu öldürmek için düzen kurmaya başlamışlardır.[579]

Bu anlatımdan çıkan en muhtemel sonuçlar şunlardır: (i) Pavlus, Şam'daki Yahudi cemaate, bu cemaatin bireylerini şaşırtan ve öfkelendiren türden, yani onların hiç de alışık olmadıkları ya da beklemedikleri tarzda bir *Tanrı Oğlu* propagandası yapmış olmalıdır. Sadece bu örnekten hareketle bu *Tanrı Oğlu*'nun mahiyetini tam olarak tespit etmek mümkün görünmemektedir. Mesela Yahudiler, İsa gibi sıradan birisinin *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlanmasına şaşırmış ve kızmış olabilirler. Ancak (ii) *Tanrı Oğlu* kavramına Pavlus tarafından getirilen açıklama, bu kavramın Yahudiler arasında çok zamandır kullanılagelen anlamının dışında, hatta belki de İsa'dan önceki üç bin yıl boyunca pagan kültür çevrelerinde olduğu gibi bir bağlam taşıyor da olabilir. Eğer öyleyse, *Tanrı Oğlu*, belki de pagan mitolojilerindeki gibi "ilah" niteliği taşıyan bir varlıktır. Veya sonradan tanrısal mertebeye yükselmiştir. Luka da Şam'daki Yahudilerin Pavlus'un mesajına onu öldürmeyi tasarlayacak derecede aşırı bir reaksiyon gösterdikleri iddiasını öne sürerken, söz konusu kavrama yüklenen bu yeni anlamı yansıtmak istemiş olabilir. Peki, Pavlus Tanrı Oğlu kavramından ne anlamaktadır?

Yeni Ahit külliyatı Pavlus tarafından yazıldığı iddiasını taşıyan geniş bir mektup koleksiyonunu içermektedir. Bilim dünyasında bu mektuplardan yedi tanesinin bizzat Pavlus'un kaleminden çıktığı kabul edilmektedir. Nitekim bu mektuplar onun aşağıda anlatılacak olan *Tanrı Oğlu Mesih* (Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ) kavramına dair iddialarını ve yorumlarını ana hatlarıyla gözler önüne sermektedir.

---

579 Elçilerin İşleri, 9: 21-25.

Bu bağlamda öncelikle şu nokta son derece önemlidir: Pavlus'un *Tanrı Oğlu* tasavvuru, geleneksel Hıristiyanlık tarafından İsa'ya verilen "kurtarıcı" (σωτήρ) unvan ve rolünün ayrılmaz bir parçasıdır. Peki, ama İsa'nın "kurtarıcı" olması ne anlama gelmektedir?

Bu konuyu yukarıda ele almıştık. Şimdi, biraz daha farklı bağlamlardan değerlendirelim. İsa'ya ilişkin neredeyse bütün rivayetler, onun aslında kendi halkı olan İsrail ulusunu günahlarından "kurtarmak" amacı taşıyan bir görevden mesul olduğunu belirtmektedir. Buna dair çok sayıda örnek arasında söz gelimi Matta'da yer alan bir rivayet, İsa'nın kendi kavmine yönelik bu rolünü meleğin ağzından dile getirmektedir:

> Gerçekten (kendi ulusuna mensup olan) insanlarını günahlarından kurtaracak olan odur (αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν).[580]

Bu örnekte karşımıza çıktığı üzere Yunancada "kurtarmak" (σῴζειν) kökünden türetilen kelimeler, ister fiilin kendisi veya isim olarak "kurtuluş" (σωτηρία) veya "kurtarıcı" (σωτήρ) şeklinde olsun, Yeni Ahit metinlerinde Mesih'in "kurtarıcı" rolünü tanımlamak amacıyla kullanılmaktadır. Mesela Yeni Ahit'in bir kaydına göre Mesih'in başlıca rolü "kurtarmak"tır. Çünkü "başka hiç kimse aracılığıyla kurtuluş (σωτηρία) yoktur" denilmektedir.[581] Gerçi doğrudan "kurtarıcı" (σωτήρ) kelimesi Markos ve Matta'da geçmemekte, Luka'da ise yalnızca iki defa kullanılmaktadır. Bunların ilkinde kavram Tanrı'yla özdeşleştirilmektedir (τῷ θεῷ τῷ σωτῆρί μου). Diğerinde ise İsa'ya nispet edilerek zikredilmektedir (σωτήρ).[582] Yine de Yuhanna İncili'nde İsa'nın "evrenin kurtarıcısı" (ό σωτὴρ τοῦ κόσμου) olduğu öne sürülmektedir. Bununla beraber Elçilerin İşleri iki defa, Pavlus'un otantik mektupları on defa, Yeni Ahit'te yer alan diğer mektuplar ise dokuz defa bu kavramdan bahsetmektedir.[583] Tekrar edilecek olursa, buna göre İsa'nın önde gelen görevi "kurtarmak"tır. Ancak Yeni Ahit

---

580 Matta, 1: 21.

581 Elçilerin İşleri, 4: 12, 13: 26.

582 Luka, 1: 47 ve 2: 11.

583 Stanislav Lyonnet-Leopold Sabovrin, *Sin, Redemption and Sacrifice: A Biblical and Patristic Study*, Roma, 1998, ss. 63-69.

yazarları bir taraftan İsa'nın yalnızca İsrailoğulları'nı "kurtarmak" amacı taşıdığını bildiren rivayetleri nakletmekte, diğer taraftan ise bu "kurtarıcılık" rolünün evrensel olduğunu öne sürmektedir. Bu noktada da karşımıza çıkan başlıca figür Tarsuslu Pavlus'tur.

İsa'nın "kurtarıcı" olduğu iddiası Pavlus teolojisinin merkezinde yer almaktadır. Pavlus, Tevrat'ın Yaratılış bölümünde yer alan bir öyküyü bu bağlamda ön plana çıkarmaktadır. Yaratılış Kitabı 3'te Âdem'in yasak meyveyi yemesi nedeniyle Tanrı tarafından cennetten çıkarıldığına dair bir öykü anlatılmaktadır. Pavlus'a göre Âdem'in bu günahı bütün insanlık ailesine sirayet etmiş ve onun sonrasında gelen bütün nesillerin günahlı doğmasına/olmasına yol açmıştır. İsa ise (yalnızca İsrailoğulları'nı değil, fakat bütün) insanlığı bu günahtan kurtarmak kabilinden evrensel ve büyük bir kozmik görev üstlenmiştir. Pavlus'a göre, *Mesih* ve *Tanrı Oğlu* olan İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesi ve bunun sonrasında dirilerek göğe yükselmesi, insanlığın "kurtuluş" elde ettiğine ilişkin "müjde"nin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, insanlık ailesi ile binlerce yıl boyunca küskün kalan, hatta Yasa'yı da (Musa Şeriatı) bu yüzden insanlığa ceza olmak üzere gönderen Tanrı, merhametli yapısı sebebiyle insanlık ile yeniden barışmak amacıyla öz Oğlu olan Mesih'i çarmıh üzerinde feda ederek bu amacını gerçekleştirmiştir.

Pavlus'a göre İsa'nın "Oğul" olarak yüksek bir kristolojik değer taşıması temelde buradan kaynaklanmaktadır. Tıpkı sıradan bir insanın işlediği günahlara kefaret olarak kurban takdim etmesi gibi, bütün insanlığın Âdem'den yüklendiği günah da buna uygun bir kurban sunulması suretiyle aklanmıştır. Ancak bu aşamada şu nokta mühimdir: Günah bütün insanlık tarihini ve ailesini kapsayacak derecede büyük olduğu için, sunulacak kurbanın da bununla orantılı şekilde muazzam olması öngörülmüştür. İşte bu kurban bizzat *Tanrı Oğlu*'dur. Dolayısıyla *Tanrı Oğlu* sıradan bir beşer değil, fakat açıkça beşer üstü bir varlıktır. Nitekim Pavlus'a göre *Tanrı Oğlu* kendisini insanlık için feda etmiştir.[584] Oğul'un bu ölümü insanlığı gelecek gazaptan kurtarmıştır.[585] Pavlus, Roma cemaatine yazdığı

584 Galatyalılar, 2: 20.
585 1. Selanikliler, 1: 9.

mektupta Oğul'un ölümü sayesinde insanlığın Tanrı ile barıştığından[586], Tanrı'nın öz Oğlu'nu günah sunusu olarak gönderip günahı insan benliğinde yargıladığından[587] ve yine Tanrı'nın öz Oğlu'nu insanlık için ölüme teslim ettiğinden[588] bahsetmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Pavlus burada İsa'nın *Tanrı Oğlu* olarak "özel" ve "beşer üstü" statüsünü onun "kurtarıcı" rolüyle özdeş görmektedir. Ayrıca sözü geçen bu iki kavram da Pavlus tarafından yeni bir soteriyolojik yorumlamanın merkez unsurları haline dönüştürülmektedir.

Pavlus, İsa'ya nispet ettiği *Tanrı Oğlu* ifadesinden onun beşer üstü bir varlık olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Bu, Pavlusçu "asli günah" iddiasının tabiatı gereğidir. Zira böylesine büyük bir günahtan sıradan bir beşerîn kurban edilmesiyle aklanılması Pavlus için mantıksız bir iddiadır. Bununla beraber Pavlus, İsa'yı *Tanrı Oğlu* kavramı üzerinden doğrudan Tanrı ilan etmiş de değildir. Ama İsa'yı hiç değilse yardımcı ilah statüsüne yükselttiği açıktır. Nitekim Pavlus'un mektupları sözü geçen bu kavramın farklı boyutlarına ilişkin iddialar içermektedir. Pavlus'a göre, İsa'nın *Tanrı Oğlu* olduğu onun dirilişiyle kanıtlanmıştır. Pavlus, Roma cemaatine yazdığı mektupta, "İsa Mesih beden açısından Davut'un soyundandır, kutsallık ruhu açısından ise ölümden dirilmekle Tanrı'nın Oğlu olduğu kudretle ilan edildi" demektedir. Böylece Pavlus için İsa'nın ruhsal açıdan "Oğul" olduğu anlaşılmaktadır. Yine Pavlus'a göre İsa başlangıçtan beri mevcut bir "Oğul" olması nedeniyle "Rab" veya "Efendi" (Κύριος) unvanını taşımaktadır. Zira Mesih, Pavlus'a göre, (aslında bizzat Pavlus tarafından kurgulanmış olan) kurtuluş planına sadık kalmıştır: *Tanrı Oğlu* Mesih, insanlık uğruna çarmıha gerilmiş, acıya ve ölüme göğüs germiştir. İşte Pavlus için *Tanrı Oğlu* olmanın anlamını da bu nokta teşkil etmektedir.[589]

Tanrı Oğlu'nun Tanrı ile insanlık arasında bir tür yardımcı ilah rolü üstlenmesi başka bazı açılardan da önem taşımaktadır. Bu bağlamda birinci olarak Pavlus'a göre "Müjde" (İncil) (Εὐαγγέλιον) kavramı

---

586 Romalılar, 5: 10.

587 Romalılar, 8: 3.

588 Romalılar, 8: 32.

589 Genel olarak krş. Cullmann, *The Christology of the New Testament*, s. 291.

Tanrı'ya aitse bile Tanrı'yla değil fakat "Oğul"la ilişkilidir. Pavlus, Roma cemaatine yazdığı mektubun ikinci cümlesinde, "Tanrı'nın Müjdesi" (εὐαγγέλιον Θεοῦ) ifadesini kullanmasına karşın, devamında Müjde'nin aslında Oğul'la ilgili olduğunu (περὶ τοῦ Yἱοῦ αὐτοῦ) öne sürmektedir. Aynı mektubun başka bir yerinde ise "Oğul'un Müjdesi" (τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Yἱοῦ) ifadesini kullanarak Müjde'yi bir kez daha Oğul'a has kılmaktadır.[590] Bu nokta aslında Pavlus'un "Müjde" (İncil) anlayışındaki temel bağlamı da teşkil etmektedir. Pavlus'a göre "Müjde" veya "İncil" denilen kavram, Tanrı'nın ya da İsa'nın sözleri yahut öğütleri değil, fakat Oğul'un ölümüne ve dirilişine yüklenen "kurtuluş"a dair Pavlusçu açıklamanın "iyi" haberidir. Dolayısıyla müjdelenecek olan da bizzat "Oğul"dur, yani ilahî bir varlık olan Oğul'un dünyaya gelip bir süre insanlarla beraber bulunduğu, sonra insanlığın günahı için çarmıha gerilerek öldürüldüğü ve ardından da dirilerek göğe yükseldiğidir.[591] Pavlus, Galatya cemaatine yazdığı mektupta bunu açıkça belirtmektedir: "Ama beni daha annemin rahmindeyken seçip lütfuyla çağıran Tanrı, uluslara müjdelemem için oğlunu bana göstermeye razı olunca...". Görüldüğü üzere Tanrı, Pavlus'u, ancak ve sadece Oğul'u uluslara müjdelemek için seçmiştir. Yoksa Pavlus kendisine Tanrı'nın veya İsa'nın sözlerini veya öğütlerini duyurmak kabilinden herhangi bir görev biçmemektedir.[592]

İkincisi, Pavlus'a göre Tanrı her şeyi Oğul'a bağımlı kılmıştır: "Her şey Oğul'a bağımlı kılınınca, Oğul da her şeyi kendisine bağımlı kılan Tanrı'ya bağımlı olacaktır".[593] Üçüncüsü, Pavlus, Oğul'un paydaşlığında buluşulmasını istemektedir.[594] Başka bir deyişle İsa'nın sözlerine ve öğütlerine iman etmek değil, fakat Oğul'un (Pavlusçu açıklamadaki) statüsüne iman ederek onun "kurtarıcı" paydaşlığında buluşulması Pavlus teolojisinde temel bağlamı teşkil etmektedir.

---

590 Romalılar, 1: 9.

591 Yeni Ahit'teki İncil metinlerini dikkatlice okuyanlar aslında bu metinlerin de tamamen bu bağlamı anlatmak amacı taşıdıklarını görecektir. Nitekim İnciller aslında Pavlus teolojisinin etkisi altındaki yazarların eserleridir.

592 Pavlus'un mektuplarını dikkatlice okuyanlar, bu mektuplarda tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'dan neredeyse hiç bahsedilmediğini göreceklerdir.

593 1. Korintliler, 15: 28.

594 1. Korintliler, 1: 9.

Bütün bu örneklerden Pavlus'un "Mesih" olan İsa'yı *Tanrı Oğlu* tabir ederken, onu Tanrı karşısında insanlık adına bir "kurtarıcı", Tanrı ile insanlık ailesi arasında bir tür "arabulucu" ya da "şefaatçi" gibi gördüğü anlaşılmaktadır. *Tanrı Oğlu*, her hâlükârda Pavlus için (Yahudiler arasında kullanılageldiği şekilde) sıradan insanların değil, fakat Mesih'in üstlendiği kozmik boyutlu (kurtarıcılık) görevi açısından ancak beşer üstü bir varlığın taşıyabileceği veya taşıması gereken bir unvandır. Pavlus böylece İsa'yı *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlamakla onu beşer üstü (ilahî) bir statüye yükseltmiş olmaktadır.

Hıristiyanlığın kutsal metinlerini içeren Yeni Ahit külliyatı tamamıyla Pavlus ve Pavlusçu düşünceler tarafından şekillendirilmiştir.[595] Bunu bir sonraki bölümde göreceğiz. Bu yargı geleneksel İnciller açısından da aynen geçerlidir. Bu bağlamda İncillerin yazarları İsa'nın ölümü (M.S. 30, 33?) sonrasında Pavlus tarafından 50-60 yılları civarında öne sürülen teoloji içerikli iddia ve görüşleri benimseyen meçhul kimselerdir. Bu anonim yazarlar 70-110 yılları arasındaki çeşitli tarihlerde, II. yüzyılın II. yarısından itibaren "Müjde" veya "İncil" ismini alarak Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'ya atfedilecek olan metinleri kaleme almışlardır.[596] Bu yazarlar, bu sırada, İsa hakkında o zamanlar Akdeniz Havzası'nda dolaşan kimisi otantik bazı rivayetlere ulaşmışlar ve bu rivayetlerden bazılarını Pavlusçu bir gözle yeniden yorumlamışlardır.[597] Dolayısıyla söz konusu bu İncillerin yazarları, *Tanrı Oğlu* kavramını da büyük oranda Pavlus gibi anlamışlar ve değerlendirmişlerdir.

Kronoloji açısından İncillerin en eskisi Markos'tur. Markos'un meçhul yazarı, kendi metninde *Tanrı Oğlu* ifadesine birçok defa yer vermektedir.[598] Bu bağlamda *Tanrı Oğlu* kimi zaman bu yazarın ağzından İsa'yı

---

[595] Konuya dair detaylar için bk. Maccoby, *Paul and the Invention of Christianity*, ss. 4-5 ve aynı kitabın birçok bölümü.

[596] Konuya dair detaylar için bk. Ehrman, *How Jesus Became God*, s. 89 vd.

[597] Günümüzde Yeni Ahit araştırmacıları, benzer olayları benzer cümlelerle nakletmiş olan Matta, Markos ve Luka İncillerini "Sinoptik İnciller" şeklinde tanımlamaktadır. Zira bu İncillerin yazarları birbirlerinin metinlerini kaynak olarak kullanmışlar veya birçok örnekte ortak rivayet geleneklerini nakletmişlerdir.

[598] Markos, 1: 1, 11; 3: 11; 5: 7; 9: 7; 13: 32; 14: 61; 15: 39.

tanımlayan bir ifadedir.[599] Kimi zaman Tanrı'nın ağzından İsa'ya atfen geçmektedir.[600] Bazen bizzat İsa kendisini bu şekilde tanıtmaktadır.[601] Bazen ise diğer bazı şahıslar bu unvanı İsa için kullanmaktadır.[602] Bu örneklerden hareketle bazı araştırmacılar Markos İncili'ndeki *Tanrı Oğlu* unvanına ilişkin çeşitli görüşler öne sürmektedir. Bunlardan bazısı bu tabirin Markos İncili'nde İsa'nın Mesihi bir kral olduğuna dair Yahudi terminolojisi içinde değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Diğer bazısı burada Tanrı'nın "acı çeken erdemli hizmetkârı" anlamının bulunduğunu öne sürmektedir. Bazısına göre ise burada Tanrı'nın bir mucize göstericisi veya ilahî insan ya da doğa-üstü bir varlık kast edilmektedir.[603]

Markos'un yazarı, diğer İncil yazarlarına göre daha eski ve daha otantik rivayetlere dayanarak metin inşa ettiği için aslında genellikle beşer bir İsa'nın tasvirini yapmaktadır. Ancak diğer taraftan Markos'un yazarı da Pavlus teolojisinin takipçisidir. Bu yüzden, diğer İncil yazarları kadar değilse bile, o da İsa'ya dair ulaşabildiği rivayetleri kimi zaman mensubu olduğu teolojik geleneğin penceresinden aktarmakta veya yorumlamaktadır. Bununla beraber Markos'un yazarı Oğul'un Baba'yla aynı cevheri taşıyıp taşımadığı veya O'nunla eşit bir varlık olup olmadığı kabilinden Hıristiyanlık bünyesinde sonraki yüzyıllarda problem teşkil eden soruları yanıtlama endişesi hissetmemektedir. Fakat o, daha ziyade şu temel problem üzerinden metin inşa etmektedir: Çarmıha gerilen birisi nasıl olup da *Mesih* ve *Tanrı Oğlu* gibi unvanları taşıyabilir?

Bu soruyu yanıtlama endişesi Markos İncili'nin henüz ilk cümlesinden açıkça anlaşılmaktadır: "*Tanrı Oğlu* İsa Mesih'le ilgili Müjde'nin başlangıcı" (Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ Υἱοῦ Θεοῦ). Burada Markos yazarı hem *Tanrı Oğlu (*Υἱοῦ Θεοῦ) kavramını tıpkı Pavlus gibi temel bir vurgu olarak zikretmekte, hem de bunun da *ötesinde Müjde'yi yine tıpkı* Pavlus gibi Tanrı'yla değil de Mesih'le ilgili bir kavram olarak

599 Markos, 1: 1
600 Markos, 1: 11 ve 9: 7.
601 Markos, 13: 32.
602 Markos, 15: 39.
603 W. R. Telford, *The Theology of the Gospel of Mark*, Cambridge University Press, 2002, ss. 38-39.

sunmaktadır (τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ). Dolayısıyla Markos yazarı (açıkça söylemese bile) aslında henüz birinci cümlesinde Pavlus'un "kurtuluş" teolojisine ve İsa'ya bu çerçevede verilen "kurtarıcı" role dikkat çekmektedir. Bu yüzden de Pavlus (ismen değilse bile gerçekte) ilk İncil olan Markos'un birinci satırından itibaren karşımızdadır.

Markos yazarının *Tanrı Oğlu* ifadesine ilişkin anlayışı da Pavlus'un düşüncelerine benzemektedir. Çünkü genel olarak bakıldığında, Markos yazarına göre İsa'ya nispet edilen *Tanrı Oğlu* tanımlamasının doğrudan Yahudi anlayışındaki gibi "beşer" anlamı taşımadığı anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, Markos'taki *Tanrı Oğlu* anlayışının İsa'nın Tanrı'nın has, erdemli ve itaatkâr bir kulu olduğu veya onun yalnızca Davut soyundan gelen bir Mesih (yani beşerî bir kral) kabul edildiği anlamına geldiği söylenemez. Yunancayı kullanan ve muhtemelen Helen kökenli bir cemaat üyesi olan Markos'un anonim yazarı, söz konusu tabiri tıpkı İsa öncesi dönemde Helen dünyasında karşımıza çıktığı şekliyle "ilahi adam" (θεῖος ἀνήρ) bağlamını yansıtacak şekilde zikretmektedir. Çünkü Markos'un yazarı, İsa'da etkin bir "güç" (δύναμις) ve "otorite"den (ἐξουσία) sürekli olarak bahsetmekte, fakat bu güç ve otoriteyi muhtemelen Tanrı tarafından (elçisi) İsa'ya verilen bir yetki olarak değil de bizzat İsa'nın kendisinden kaynaklanan bir hassa olarak nitelemektedir. Onun bu anlayışını yansıtan çarpıcı bir örnekte şu kayıt geçmektedir: (İsa, mucizeyi gerçekleştirdikten sonra) "kendisinden bir gücün (δύναμιν) akıp gittiğini hemen anladı".[604] Böylece Markos'un yazarının bizzat İsa'da mevcut bir "güç"ten söz ettiği görülmektedir.

İsa'daki bu gücün en önemli özelliği beşerî yasaların üstünde olmasıdır. İsa, söz gelimi fırtına yaratma veya suda yürüme yeteneğine sahiptir.[605] Mucizeler gösterebilmektedir.[606] Gayb bilgisine vakıftır.[607] Görünümünü değiştirmektedir.[608] Ancak dikkat edilirse, İsa bütün bu doğaüstü belirtileri kendisinde mevcut bir güçten hareketle yapmaktadır.

---

604 Markos, 5: 30.

605 Markos, 4: 35-41 ve 6: 45-52.

606 Markos, 1: 21-34 ve 3: 10-12.

607 Markos, 2: 8; 5: 32; 11: 2-6; 13: 1-2; 14: 13-16.

608 Markos, 9: 2-9.

Markos'un yazarına göre, bu güç İsa'nın *Tanrı Oğlu* olmasının sonucudur: (İsa'nın mucizelerine tanık olan) "kötü ruhlar onu görünce ayaklarına kapanıyor, sen *Tanrı Oğlu*'sun diye bağırıyorlardı."[609] Gerçekten, bu nokta özellikle mühimdir. Zira Tanah'ın anlatımı ve üslubu, önceki peygamberler tarafından gösterilen mucizeleri, örneğin Musa'nın Kızıldeniz'i yararak kavmini Mısır'dan çıkarışını, doğrudan ve açıkça "Tanrı'nın gücü" açıklamasıyla vermektedir.[610] Dolayısıyla bizzat Kitab-ı Mukaddes'e göre İsrail kavmini Mısır'dan kurtaran aslında Musa değil, fakat Musa'yı yönlendiren Tanrı'nın kendisidir.[611] Hâlbuki Markos yazarının düşüncesinde İsa tarafından gerçekleştirilen mucizeler bizzat İsa'da mevcut bir güç ile açıklanmaktadır. Bu yüzden de İsa bazı örneklerde başlı başına bir otorite olarak sunulmaktadır: (Kötü ruha tutulmuş adam) "... Ey İsa, yüce Tanrı'nın Oğlu, benden ne istiyorsun? Tanrı hakkı için sana yalvarırım, bana işkence etme, dedi".[612] Sonuç olarak Markos İncili'nde İsa'ya nispet edilerek kullanılan *Tanrı Oğlu* tabiri, her ne kadar İsa'yı doğruda Tanrı olarak tanımlamasa da, ona Yahudi düşüncesinde anlaşıldığı gibi sadece bir peygamber figürü olmanın ötesinde ve daha yüksek bir kristolojik değer atfetmektedir.[613]

Bu yargı, Matta ve Luka'nın yazarları açısından da geçerlidir. Aslında genel olarak bakılırsa tıpkı Markos gibi Matta ve Luka İncilleri de büyük oranda beşer bir İsa'yı anlatmaktadır. Ancak bu durum bu yazarların İsa'ya dair görüşlerinden ziyade bu yazarlar tarafından İsa hakkında ulaşılabilen rivayetlerin gerçek karakterinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle aslında otantik olup İsa'yı beşer bir varlık olarak tanımlayan kimi rivayetleri nakleden İncil yazarları, bu rivayetleri mensubu oldukları (Pavlusçu) teoloji geleneğinin penceresinden, yani İsa'nın insanüstü bir varlık olduğu savından hareketle vermektedir. Dolayısıyla Matta ve Luka İncillerini yazan müelliflerin *Tanrı Oğlu* kavramına dair anlayışları da büyük oranda Pavlusçu geleneği aksettirmektedir. Bu durum şöyle de formüle edilebilir: (i) Matta ve

---

609 Markos, 3: 11.
610 Mısır'dan Çıkış, 14: 15-31.
611 Mısır'dan Çıkış, 14: 30.
612 Markos, 5: 6-7.
613 Telford, *The Theology*, s. 40.

Luka İncillerinin yazarları Pavlus teolojisini benimsemiş yazarlardır. (ii) Her ikisi de Markos İncili'ni kaynak olarak kullanmışlardır. (iii) Her ikisinin de İsa'nın kristolojik açıdan değerini mümkün olduğunca yüceltmek maksadıyla hareket ettikleri onların Markos'u kullanırken izledikleri tutumdan bilinmektedir.

Bu bağlamda Sinoptik İncil yazarlarının müşterek bir tutumla İsa'ya nispet ettikleri *Tanrı Oğlu* unvanını onun beşer üstü statüsüne kanıt olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Örneğin Matta'nın yazarına göre, İsa'nın "özel" statüsü onun *Tanrı Oğlu* olmasının doğrudan bir sonucudur. Matta'nın yazarı muhtemelen İsa'nın Tanrı'yla insanlar arasında yardımcı bir ilah konumu taşıdığına inanmaktadır. Zira bu İncil'e göre Tanrı'ya ulaşmanın yegâne yolu Mesih'tir. Oğul'u Baba'dan başka tanıyan kimse yoktur. Baba'yı da Oğul'dan veya Oğul'un O'nu tanıtmak istediği kişilerden başkası tanımamaktadır.[614] Bu çarpıcı pasaj, Tanrı ile *Tanrı Oğlu* arasındaki ilişkiyi müstesna kılmakta, ancak aynı zamanda *Tanrı Oğlu*'nu Tanrı'ya ulaşmanın yegâne yolu olarak sunmaktadır. Dolayısıyla *Tanrı Oğlu* kavramı Matta'nın anonim yazarı için İsa'nın Tanrı katındaki arabulucu rolünü gösteren bir tanımlama biçimidir.

Bu noktada karşımıza çıkan kimi örneklere baktığımızda, İsa'nın "Oğul" olarak statüsü Tanrı tarafından vurgulanmaktadır.[615] *Tanrı Oğlu* olmanın ne denli yüksek bir statü ve imtiyaz olduğu üçüncü şahısların cümleleriyle belirtilmektedir.[616] "Oğul"un kozmik boyuttaki yetkisi hasta insanlar ya da kötü ruhlar tarafından dile getirilmektedir.[617] İsa'nın bazı mucizeleri onun *Tanrı Oğlu* vasfı taşıdığına, hatta ona tapınılması gerektiğine dair kanıt olarak gösterilmektedir: "Dahası, teknede bulunanlar (οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ) 'sen hakikaten Tanrı Oğlu'sun' diyerek (λέγοντες, Ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς εἶ) ona tapındılar/onu yücelttiler (προσεκύνησαν αὐτῷ).[618] Başka bir örnekte, öğretmenleri İsa'nın aynı zamanda *Tanrı*

614 Matta, 11: 27.
615 Matta, 3: 17, Markos, 1: 11.
616 Matta, 4: 3, 4: 5 ve 27: 39.
617 Matta, 8: 29, Markos, 3: 11 ve 5: 7.
618 Matta, 14: 33.

Oğlu olduğunu fark eden havariler İsa tarafından övülmektedir.[619] Başka bir ilginç örnekte ise yargılanması sırasında Yahudi Başkahin İsa'ya öncelikli olarak "Tanrı'nın Oğlu Mesih sen misin" suçlamasını yöneltmektedir.[620] Sinoptik İncillerin yazarları, burada geçen *Tanrı Oğlu* ifadesini Yahudi bağlamı içinde, yani beşer bir varlığı tanımlar şekilde anlamış yahut kullanmış olsalardı, Başkahinin İsa'ya böyle bir suçlama yöneltmesi mantıksız olurdu. Çünkü yukarıda da örneklendirildiği üzere Yahudiler arasında *Tanrı Oğlu* unvanı taşıyan başka kimseler zaten mevcuttu ve bu unvan Yahudi inancına karşı bir söylem olarak görülmüyordu. Bütün bunların dışında, Sinoptik İncil metinlerinde İsa'nın "Oğul" olarak yüksek kristolojik statüsü bizzat kendisi tarafından da vurgulanmaktadır. Zira ölümden dirilen İsa, öğrencilerini öteki uluslara göndermekte ve onlardan bütün ulusları yalnızca Baba adına değil, fakat Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz etmelerini istemektedir.[621]

Sonuç olarak hem Pavlus'un hem de Pavlusçu teolojinin etkisi altındaki Sinoptik İncil yazarlarının *Tanrı Oğlu* unvanını İsa'ya nispet etmek suretiyle öncelikle onun Pavlusçu soteriyolojik yorumda üstlendiği "kurtarıcılık" boyutuna işaret etmek istedikleri ve bu yüzden de kavrama pagan dünyasına benzer bir tarzda beşer üstü bir anlam yükledikleri anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle İsa, *Tanrı Oğlu* olması nedeniyle beşerden üstün bir varlığın temsilcisi sayılmakta ve yine "Oğul" olması sayesinde Tanrı katında müstesna bir yere oturtulmaktadır. Bütün bu anlatılanlara ilaveten, Yuhanna İncili'ndeki *Tanrı Oğlu* unvanının ise İsa'yı büsbütün ilahlaştıran bir anlamda kullanıldığı da belirtilmelidir.[622]

İncil yazarlarının *Tanrı Oğlu* unvanını hangi anlamda ve bağlamda kullandıkları konusunda çeşitli uzmanlar tarafından farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir görüşe göre, ilk İncil olan Markos'un yazarı *Tanrı Oğlu* ifadesini İsa'ya nispet ederken Yahudi bir çerçevede zikretmektedir. Bu kapsamda Markos'ta İsa'y*ı* tanımlayan *Tanrı Oğlu* unvanının onu

---

619 Matta, 16: 16.

620 Matta, 26: 63 ve Markos, 15: 39.

621 Matta, 28: 19.

622 Bu konuda Yuhanna İncili'nin birçok pasajına bakılabilir. Ancak fikir vermesi bakımından özellikle krş. 1: 3.

pagan dünyadaki emsallerine benzer bir "mucize gösterici-ilah" olarak betimlediği, kavramın burada daha ziyade "Tanrı'nın hizmetkârı ya da kulu" manasına geldiği savunulmaktadır. Bu görüş, zulüm gören ve ölümüyle insanlığa kurtuluş getiren İsa'nın, Tanrı'nın bir seçilmişi olduğunu da öne sürmekte ve buradan hareketle İsa'nın çarmıha gerilerek Tanrı'nın iradesine boyun eğdiğini ve *Tanrı Oğlu* olduğunu da bu suretle ilan ettiğini kabul etmektedir. Diğer bir yaklaşım, Hıristiyanların *Tanrı Oğlu* kavramına yükledikleri anlamın, bu kavramın ne o dönemin Yahudi ne de Helenistik/pagan kültürlerdeki arka plânından yola çıkılarak açıklanabileceği düşüncesini savunmaktadır. Zira Hıristiyanların *Tanrı Oğlu* tabirini İsa'nın öğretisinde bulunan orijinal bağlamdan yola çıkarak telaffuz ettikleri söylenmektedir.[623] Bu tartışma çerçevesinde aşağıda da görüleceği üzere ilk Kudüs cemaati bağlamını öne çıkaran daha başka görüşler de bulunmaktadır. Gerçekten de meselenin yanıtlanması en zor, fakat herhâlde en önemli kısmı burasıdır: *Tanrı Oğlu* ifadesi ilk defa olarak Yeni Ahit döneminde mi İsa'ya nispet edilmiştir? Değilse, Pavlus ve Yeni Ahit öncesi dönemde, İsa'nın "gerçek" havarileri veya havariler tarafından yönetilen Kudüs cemaati bu konuda ne düşünmüş, nasıl bir tutum içinde olmuştur?

Alman araştırmacı Wilhelm Bousset (ö. 1920), *Tanrı Oğlu* kavramını Filistin'deki ilk İsa cemaati açısından ele alan meşhur bir araştırmacıdır. Bousset'e göre, İsa'nın ilk cemaatinde önem taşıyan esas kavram "insanoğlu"dur. "İlahi oğulluk" gibi bir mesele ise gündemde yoktur. Nitekim Bousset'ye göre İncillerde *Tanrı Oğlu* ifadesi İsa tarafından pek az kullanılmıştır ve bunun en temel sebebi söz konusu kavramın Yahudi monoteizmine karşıtlık teşkil edip daha ziyade mitsel bir bağlam taşımasıdır. Buradan yola çıkarak önemli bazı Yahudi metinlerini analiz eden Bousset, Yeni Ahit'te geçen *Tanrı Oğlu* ifadesinin daha eski dönemleri temsil eden kökenini, "Tanrı'nın hizmetkârı/kulu" kavramıyla özdeş görmektedir. Yani Yahudiler İsa öncesi dönemde de *Tanrı Oğlu* ifadesini aslında "Tanrı'nın hizmetkârı" veya "Tanrı'nın has kulu" gibi anlamlarda kullanmışlardır. Binaenaleyh Yunancadaki

---

623 Lewis S. Hay, "The Son-of-God Christology in Mark", *Journal of Bible and Religion*, C. 32: 2, 1964, ss. 106-108.

παῖς *(pais)* kelimesinin "kul" veya "hizmetkâr" sözcükleriyle beraber "oğul"veya "çocuk" anlamlarına gelmesi ise Bousset'ye göre bu bakımdan üzerinde durulması gereken bir ayrıntıdır. Çünkü Bousset, *Tanrı Oğlu* ifadesinin sonraki dönemde İsa'nın Yahudi kökenli olmayan cemaatinde baskın rol üstlenmeye başladığına inanmaktadır. Ancak tabir artık burada metafizik boyut kazanmıştır ve Pavlus'un teolojik iddialarını, mitolojiyi ve dönemin popüler imgesini tamamlayan bir fonksiyon üstlenmiştir. Bousset, Pavlus'un mektuplarında birçok defa geçen *Tanrı Oğlu* ifadesini Tanrı-Mesih ilişkisine dair Pavlusçu yorumun yansıması gibi görmektedir. Pavlus bu unvanı özellikle seçmiştir. Çünkü *Tanrı Oğlu*, Pavlus'un muhatapları olan pagan kökenli cemaatlerin (pagan dünyadan) zaten aşina oldukları bir ifade biçimi olarak Pavlus tarafından onların önüne konulmuştur.[624]

Meseleye ilişkin tartışmalarda Bousset'den sonra başka bir Alman araştırmacı olan Rudolf K. Bultmann'ın (ö. 1976) görüşleri ön plâna *çıkmaktadır*. Bultmann, Yeni Ahit ve Hıristiyanlığın erken tarihi araştırmaları açısından büyük önem taşıyan bir uzmandır ve Yeni Ahit metinlerinde İsa'ya nispet edilen *Tanrı Oğlu* unvanını yorumlarken farklı bir noktayı başlangıç yapmaktadır. Bultmann, bu bağlamda Pavlus'un Roma cemaatine yazdığı mektuptaki bir pasaja dikkat çekmektedir.[625] İsa'nın beden açısından Davut soyundan geldiğini, ruh yönünden ise *Tanrı Oğlu* olduğunu öne süren bu pasaj, Bultmann'a göre, *Tanrı Oğlu* tabirinin İsa cemaatinde Pavlus öncesi dönemde de kullanıldığını kanıtlamaktadır. Zira kavram burada "Davut soyu" ile ilişkili gösterilmesi nedeniyle (Yahudi anlayışındaki bağlamıyla, beklenen) Mesih'e işaret etmektedir. Bilindiği gibi Mesih ifadesi I. yüzyıl Filistin Yahudileri tarafından (bütün Yahudiler açısından değilse bile birçok Yahudi için) "Yahudilerin kralı" olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla Mesih siyasî bir figürdür, Yahudileri yabancıların egemenliğinden

---

624 Wilhelm Bousset, *Kyrios Christos*, İngilizce terc. J. E. Steely, New York: Abingdon Press, 1970, ss. 31-210.

625 Bu pasaj (1: 3) şöyledir: "Tanrı, Oğlu Rabbimiz İsa Mesih'le ilgili bu Müjde'yi peygamberleri aracılığıyla Kutsal Yazılar'da önceden vaat etti. Rabbimiz İsa Mesih beden açısından Davut'un soyundandır; kutsallık ruhu açısından ise ölümden dirilmekle Tanrı'nın Oğlu olduğu kudretle ilan edildi.'

kurtaracak bir şahsiyettir; bu yüzden de Yahudi tarihinin büyük kralı Davut'un soyundan gelecektir. Böylece Bultmann'ın, Pavlus'un mektubundaki söz konusu bu pasajı dönemin Yahudi düşüncesi perspektifinden ele alıp yorumladığı ve bunun da ötesinde Pavlus'un ilgili cümlesini her yönüyle Yahudi olan ilk Kudüs cemaatinin İsa'ya dair *Tanrı Oğlu* tanımlamasına da kanıt gördüğü anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle Bultmann'a göre, *Tanrı Oğlu* ifadesi ilk Kudüs cemaati tarafından İsa'ya atfen kullanılan bir tabirdir; fakat bu tabir *Tanrı Oğlu* İsa'nın beşer bir Yahudi kralı olduğuna işaret etmektedir.

Nitekim Bultmann, Yahudi kutsal yazılarında da bu savını destekleyen kanıtlar bulmaktadır. Örneğin Mezmurlar Kitabı'nın 2. kısmında Tanrı, "oğlum" diye hitap ettiği bir krala vaatlerde bulunmaktadır. İsa'nın havarilerini de içeren ilk Kudüs cemaati bunu Mesihî bir anlamda yorumlamış olmalıdır. Yani İsa da bir kraldır ve bu yüzden Tanrı'ya "oğul" olmuştur. Görüldüğü üzere, Bultmann'a göre Yahudi inancında veya İsa'nın erken dönem cemaatinde *Tanrı Oğlu* ifadesi, bu unvana sonradan Helenist (veya Pavlusçu) Hıristiyanlar tarafından verildiği türden mitolojik bir anlam taşımamaktadır. Çünkü Kudüs cemaati, İsa'nın yaşadığı dönemde ve bunun hemen sonrasında Mesih tabirini Tanrı tarafından gerçek manasıyla evlat edinilmiş doğa-üstü ilahî bir varlık olarak değil, fakat belki sadece bir kraliyet unvanı olarak görmektedir. Aynı bağlamda Markos İncili'nde geçen (1:11) "benim sevgili oğlum" şeklindeki ifade de Bultmann'a göre İncillerden daha eski bir geleneği temsil etmektedir. Sinoptik İncillerde İsa'nın "ilahî" manasıyla *Tanrı Oğlu* şeklinde yorumlanması ise bu unvana sonradan Helenist Hıristiyanlık tarafından yapılmış eklemeler ya da bizzat İncil yazarlarının mimarı oldukları formülleştirmeler olarak göze çarpmaktadır.[626]

Bultmann'ın anlatımı, ilk Kudüs cemaati tarafından İsa'ya nispet edilerek "beşerî kral" manasında kullanılan *Tanrı Oğlu* ifadesinin, sonradan, pagan geçmişe sahip (Helenist veya Pavlusçu) Hıristiyanlar tarafından söz konusu kavrama (tıpkı pagan dünyada daha önce görüldüğü türden) ilahî anlam yüklenmeye başlandığına dikkat çekmektedir. Bultmann, ilk Kudüs cemaatinde İsa'ya *Tanrı Oğlu* unvanının

---

626 Bultmann, *Theology of the New Testament*, s. 50.

tamamen Yahudi-Mesihi bağlamıyla verildiğine, dolayısıyla bu unvanın o zamanlar ilahî boyut taşımadığına, İsa'yı tanrılaştırmadığına, fakat İsa'nın dirilişi özelinde "Oğul" statüsünde değerlendirilmeye başlandığına inanmaktadır. Ne var ki İsa'ya ait (veya daha doğrusu İsa'ya dair) öğretilerin Yahudi kültür çevresinin dışında, Helenist/pagan dünyada yayılmaya başlamasıyla beraber *Tanrı Oğlu* unvanı da Yahudi bağlamında üstlendiği orijinal anlamını yitirmiş, zamanla pagan dünyada zaten mevcut olan "mucize gösterici" ilahî bir varlık anlamını yüklenmiştir. Bultmann, Markos İncili'nde işte bu ikinci türden bir *Tanrı Oğlu* anlayışı bulunduğunu söylemektedir. Kısaca, Sinoptik İncillerin *Tanrı Oğlu* düşüncesi temelde Helenistik bir figüre işaret etmekte ve o figürü yansıtmaktadır.[627]

Bultmann'ın bu görüşleri bilim dünyasında ses getirmiş ve birçok eserde tartışılmıştır. Ancak bu tartışmaların en fazla yoğunlaştığı ve hatta bir ölçüde düğümlendiği en temel nokta, *Tanrı Oğlu* şeklindeki tabirin (İsa öncesi dönemde) Yahudiler tarafından gerçekten de (Bultmann tarafından öne sürüldüğü gibi) Mesihî bir unvan olarak görülüp görülmediği, yani Yahudilerin, bekledikleri Mesih'i bu şekilde tanımlayıp tanımlamadıkları meselesi olmuştur. Gerçekten, Yahudi kutsal yazılarında *Tanrı Oğlu* ifadesinin açıkça ve doğrudan Mesih kavramına işaret ettiği yönünde (yukarıda verilen Mezmurlar pasajı istisna tutulmak kaydıyla) o kadar da kuvvetli kanıtlar bulunmadığı belirtilmektedir ve bu durum bizzat Bultmann tarafından da dile getirilmiştir. Bununla beraber 1952'de Kumran mağaralarında keşfedilen ve paleografik incelemenin neticesinde M.Ö. 1. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Aramice bir metin bu tartışmalara yeni bir boyut kazandırmıştır. Zira bu metin apokaliptik ve eskatolojik bağlamını ön plâna çıkararak *Tanrı Oğlu* ifadesini açıkça zikretmektedir. Buna göre, *Tanrı Oğlu* bir kraldır ve Tanrı'nın iradesini yansıtmaktadır. Bu kral, sonraki bir zamanda krallığı devralacak, Tanrı'nın insanlarını (Yahudiler?) yönetip onları yabancıların egemenliğinden kurtaracak ve adalet ile hükmederek barışı tesis edecektir.[628]

---

627 Hay, "The Son-of-God Christology in Mark", s. 106.

628 Joseph A. Fitzmyer, *The Dead Sea Scrolls and Christian Origins*, Michigan:

Tanrı Oğlu'nun Mesih olup olmadığı yönündeki tartışmalar bu metnin keşfinden sonra da sürmektedir. Çünkü burada bahsi geçen *Tanrı Oğlu*'nun Davut soyundan gelecek olan Mesih'e işaret edip etmediği noktasında yine farklı görüşler ileri sürülmektedir.[629] Buna rağmen kesin olan şudur: Söz konusu belgede geçen *Tanrı Oğlu* da beşerdir. Dolayısıyla söz konusu bu "kral" hakkında Hıristiyanlık geleneğindeki veya Yeni Ahit metinlerindeki gibi ilahi bir anlam taşımamakta, fakat Yahudi bağlamındaki türden mecazî ve sembolik bir mana yansıtmaktadır.

Tanrı Oğlu kavramının bu yönüne başka bazı araştırmacılar tarafından da dikkat çekilmektedir. Bu yüzyılın en önemli Yeni Ahit uzmanlarından Bart D. Ehrman, İncillerin en eskisi olan Markos'taki *Tanrı Oğlu* ifadesinin, (bu İncil'in gerçek muhatapları olan) pagan okuyucuları zaten aşina oldukları bir yerden yakaladığını belirtmektedir. Ehrman'a göre, İsa (aslında Yahudilik bağlamında ve beşer anlamı taşıyan bir şekilde) *Tanrı Oğlu* diye tanımlandığında, Greko-Romen dünyada pagan geçmişe sahip birçok okuyucu bunun anlamını tıpkı Tanrı'nın/tanrıların diğer çocukları gibi algılamışlardır. Hâlbuki meselenin Yahudi bağlamı hiç de böyle bir anlama sahip değildir. Buradan da aslında beşer bir varlık olarak *Tanrı Oğlu* şeklinde tanımlanan İsa'nın zamanla pagan dünyadaki anlamıyla *Tanrı Oğlu* olduğu anlaşılmaktadır.[630]

Bousset, Bultmann ve Ehrman gibi uzmanların yukarıda konuyla ilgili özetlenen görüşleri daha geniş çerçevede süregiden tartışmanın sadece bir kısmını yansıtmaktadır. Ancak İsa'ya yaşamı sırasında *Tanrı Oğlu* şeklinde hitap edilip edilmediği, yani ilk Kudüs cemaatinin bu kavramı İsa'ya nispet ederek kullanıp kullanmadığı meselesi henüz aydınlatılabilmiş değildir. Öte yandan ilk Kudüs cemaati İsa'yı bu şekilde tanımlamış ise, bunu nasıl bir algı içinde yaptığı meçhuldür. Başka bir deyişle, havarilerin ve Kudüs cemaatini oluşturan (İsa'ya iman etmiş durumdaki) Yahudilerin İsa'yı Mesih kavramıyla bağlantılı şekilde kraliyet unvanı olarak mı *Tanrı Oğlu* tabir ettikleri, yoksa kavramı Yeni Ahit metinlerindeki gibi bir algıyla mı değerlendirdikleri tam olarak bilinmemektedir.

Grand Rapids, 2000, s. 45.

629 Detaylar için bk. Fitzmyer, *The Dead Sea Scrolls*, ss. 40-72.

630 Ehrman, *The New Testament*, s. 62.

Bununla beraber Bousset, Bultmann ve Ehrman gibi uzmanların burada özetlenen anlatımları, *Tanrı Oğlu* ifadesinin Yahudi ve pagan kültür dünyalarında farklı anlamlara geldiğini; ilkinde beşer, ikincisinde ilah anlamı yansıttığını ve kavramın (İsa'ya nispet edilerek kullanıldığında) Yahudi kültür dünyasından pagan kültür dünyasına geçişi sırasında anlam değişikliğine uğramasının çok muhtemel olduğunu göstermektedir. Zira kavram, Hıristiyanlık geleneğinde pagan dünyada İsa'dan önceki binlerce yıldır kullanıldığı şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

İsa, havarileri ve ilk Kudüs cemaati Yahudi kimselerdir. Onlar, yaşamları boyunca Yahudi monoteizmine sadık kalmışlar, Yahudi ibadethanelerinde ibadet etmişler ve Yahudi Yasası'na itaat h*â*linde olmuşlardır. Bu olgular Hıristiyanlığın kutsal kitabı olan Yeni Ahit'te de açıkça görülmektedir. Hıristiyanlık ise İsa'nın ölümü sonrasında bazı cemaat mensuplarının Yasa başta olmak üzere Yahudi karakter taşıyan hemen her şeye başkaldırmaları sayesinde bağımsız bir din hüviyetine bürünmeye başlamıştır. Bu aşamada Hıristiyanlığın sözcüleri veya kurumsal ifadesi olarak kilise tarafından, Yahudi karakterli tüm unsurlar ya tamamen ortadan kaldırılmış (Yasa gibi) ya da pagan kültür dünyasıyla uyumlu şekilde güncellenmiştir (Mesih'in kurtarıcı rolü gibi). Nitekim Hıristiyanlık biraz da bu sayede pagan dünyada daha kolay yayılma imkânı bulmuştur.

İsa'ya nispet edilen *Tanrı Oğlu* unvanı öncelikle bu çerçevede değerlendirilmelidir. Kendisini hiçbir zaman "ilahî" bir varlık olarak tanımlamayan İsa, ilk cemaati için beşerdir. Nitekim İsa sonrası dönemde Yakup tarafından yönetilen Kudüs cemaatinin İsa'yı bir "ilah" olarak görmediği bilinmektedir. Bunu daha sonra göreceğiz. Dolayısıyla İsa'ya nispet edilen *Tanrı Oğlu* unvanı, Kudüs cemaati açısından ya Yahudi bağlamıyla Mesihi anlam taşımış, ya İsa'nın Tanrı karşısındaki konumunu müstesna kılarak onun "erdemli" ve "dindar" kimliğini vurgulamış ya da İsa'ya atfen kullanılmamıştır. Dolayısıyla kavram her hâlükârda "beşer" anlamı taşıyor olmalıdır. Ancak Hıristiyanlığın Yahudi kültür çevresinin dışında, pagan dünyada yayılmasıyla birlikte *Tanrı Oğlu* unvanı da anlam değişikliği yaşamıştır. Başka bir deyişle, İsa'nın Kudüs cemaati için beşer anlama sahip olan *Tanrı Oğlu* unvanı, pagan dünyada, bu dünyada çok zamandır anlaşıldığı şekliyle ilahî

anlam yüklenmiştir.[631] Pavlus ile teolojik görüşleri bu süreç açısından önem taşımaktadır. Yeni Ahit'in yazarları ise bu kavramı büyük oranda Pavlus gibi anlamış ve yorumlamışlardır.

Değerlendirme

"Kanonik" İncillerin arka plânını oluşturan sözlü (ve belki yazılı) rivayet geleneklerinden hareketle, İsa'nın biyografisi, kişiliği, öğretisi veya amaçları gibi konularda bazı fikirler edinilebilir. Bu durum son derece doğaldır, çünkü İnciller teorik olarak İsa'dan bahseden metinlerdir. Buna karşın İncillerin dayandıkları rivayetler bir bütün olarak göz önüne alındığında, İsa hakkında yapılabilecek çıkarımların büyük oranda "kesinlik taşımayan yargılar" olduğu da anlaşılmaktadır. Bunun nedeni aslında "kanonik" İncillerin İsa'ya ilişkin muhtemel sorulara açık ve net cevaplar vermemiş olması değildir. Aksine, cevaplar çoğu zaman yeterince açıktır, ancak genellikle birden fazla cevap seçeneğiyle karşılaşılmaktadır.

"Giriş" bölümünde üzerinde durduğum bu sorun hakkında burada da kısaca değerlendirme yapmak istiyorum. Bir sonraki kısımda da göreceğimiz üzere, kilise tarafından sonradan "kutsal metin" ilan edilecek olan "kanonik" İnciller İsa'nın ölümünden çok zaman sonra kaleme alınmışlardır ve bu metinleri yazan müellifler hiçbir zaman görmedikleri ve tanımadıkları İsa hakkında kendilerine kadar ulaşan birtakım sözlü (ve yazılı?) rivayetleri kayıt altına almışlardır. Ancak bu rivayetlerin tümü aynı kaynaktan çıkmamıştır. Tahmin edileceği gibi bunların bazısı tarihsel İsa'yı ve onun "gerçek" havarilerini daha doğru şekilde yansıtan "otantik" rivayetlerdir, diğer bazısı ise İsa'yı farklı şekillerde tanımlayan bazı cemaatlerden neşvünema bulmuştur. "Kanonik" İncillerin yazarları ise eserlerini kaleme alırken (İsa hakkında başka düşünceler taşıyan) farklı kaynaklardan (cemaatlerden) türedikleri için bazı durumlarda birbiriyle tutarsızlık ve çelişki oluşturan bütün bu rivayetleri aynı anda bir arada vermişlerdir. İşte bu yüzden bugün "kanonik" İncil metinlerine bakarak şu soruları net bir biçimde yanıtlamak pek mümkün görünmemektedir:

[631] Mahmut Aydın, İsa Tanrı mı? İnsan mı? Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa-Mesih'in Konumu Sorunu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002, s. 138.

- İsa'nın Mesih olması ne anlama gelmektedir? Bu unvandan Yahudiler gibi İsrail'in Kralı anlamını mı çıkarmalıyız, yoksa İsa'nın insan-üstü tanrısal bir varlık olduğu kanaatine mi ulaşmalıyız? Değilse, başka bir üçüncü yol mu düşünmeliyiz?
- Yeni Ahit Kitabı'nda yer alan çok baskın rivayetler İsa'nın bir peygamber olduğuna işaret etmektedir. Öyleyse Hıristiyanlar İsa'yı niçin evvelkiler gibi bir peygamber olarak düşünmemişlerdir? Yeni Ahit'te yer alan ve İsa'yı insan-üstü bir varlık gibi tasvir eden kimi rivayetler onun peygamber oluşuna dair baskın rivayetlerle niçin açıkça çelişmektedir?
- İncil yazarları İsa'ya birçok mucizeler atfetmişlerdir. Peki, ama bu mucize gücünün kaynağı nedir? İsa, kendisinde mevcut bir gücü mü kullanmıştır, yoksa Tanrı'nın (tıpkı diğer peygamberlere bahşettiği türden) İsa'ya da bahşettiği bir yetkiyi mi?
- İsa, kendisinden yüzlerce yıl önce Musa vasıtasıyla indirildiğine inanılan Yasa'yı onaylamış mıdır, yoksa Mesih'in gelişi Yasa'nın kaldırıldığı anlamını mı taşımaktadır?
- İsa'nın hedef kitlesi kimlerdir? Yaşamı sırasında söylediği gibi yalnızca İsrailoğulları mı, yoksa dirilişi sonrasında söylediği gibi bütün öteki uluslar, yani insanlık ailesi mi? Başka bir deyişle İsa İsrailoğulları kavmi için mi bir kurtarıcıdır, yoksa bütün insanlık için mi?
- Kurtuluş nasıl sağlanmalıdır? İsa'nın vaaz ettiği Tanrı'ya iman edip buyruklarını yerine getirmekle mi, yoksa kurtarıcı bir motif olarak Mesih'in şahsiyetine ve kurtarıcı rolüne inanmakla mı?
- İsa beşer bir varlık mıdır, yoksa insan-üstü tanrısal bir varlık mı? Yeni Ahit metinlerinde "Rab", "Kurtarıcı", "Tanrı Oğlu", "İnsanoğlu" veya "İlahi Kelam" gibi İsa'ya atfedilen kristolojik tanımlamaların anlamı nedir?

Şu bir hakikat ki, "kanonik" İnciller İsa hakkındaki en temel soruları bile "net" ve "tutarlı" şekilde yanıtlamaktan uzak kalmış metinlerdir. Bu durumun bir diğer anlamı şudur: İsa'ya dair (bilimsel/tarihsel açıdan) kesinlik taşıyan çok ama çok az bilgiye sahibiz.

Peki, ama neden?

İkinci Kısım

İSA HAKKINDA NİÇİN ÇOK AZ ŞEY BİLİYORUZ?

Birinci Bölüm

Pavlus Problemi

Bu kitabın önceki bölümlerinde dört ana kaynak grubundan hareketle tarihsel bir şahsiyet olarak İsa hakkında ne bildiğimiz sorusunu yanıtlamaya çalıştık. Bu çerçevede, pagan ve Yahudi kaynaklarından hareket edilerek belki ancak bazı araştırmacılar tarafından mit olarak kabul edilen İsa'nın tarihsel varlığına ilişkin bazı kanıtlara ulaşılabileceğini gördük. Ancak bu iki kaynak grubunun İsa'nın mesajı, kişiliği veya geniş manadaki öğretileri konusunda verimsiz sahaları temsil ettiklerini de ortaya koyduk. Hıristiyanlık geleneğinde "apokrif" tabir edilen İncillerin İsa ve öğretileri hakkında birçok iddia ve bilgi içerdiklerini, ancak bir bütün olarak bakıldığında bu İncillerin tutarsız ve çelişkili bilgiler naklettiklerini tespit ettik. Hatta çoğu kez herhangi bir İncilin bile kendi metninde çelişkili rivayetler naklettiği sonucuna ulaştık. Bununla beraber, İsa'nın Yahudi olmasından hareketle Yahudi-Hıristiyan karakterli İncillerin tarihsel İsa'ya daha yakın bir perspektif sunmuş olabilecekleri kanaatini dile getirdik.

"Kanonik" İncillerin İsa araştırmaları açısından diğer bütün bu kaynaklara göre öncelikli yere sahip olduklarını belirttik. Ardından, bu İncillerin İsa'nın yaşamına ilişkin rivayetlerini kabataslak şekilde okuyarak özetledik ve yine bu İncillerde geçen ve İsa'yı tanımlamak için

kullanılan kristolojik bazı unvanları detaylı şekilde anlamaya çalıştık. Ne var ki, "kanonik" İnciller'de de İsa'ya dair çok temel bazı konularda çelişkili rivayetler bulunduğunu düşündük.

Şimdi, bu tartışmanın neticesi olarak "kanonik" İncillerde, özellikle de "Sinoptik" tabir edilenlerde (Matta, Markos, Luka) karşımıza çıkan baskın rivayet geleneklerini aşağıdaki şekilde bir kez daha hatırlatmak istiyorum. Ancak okuyucu, aşağıdaki rivayet gelenekleriyle çelişen, yani bunları çürütecek mahiyet taşıyan daha cılız başka bazı rivayetlerin de aynı İncil metinlerinde (ve özellikle Yeni Ahit'in diğer bölümlerinde) mevcut olduğunu yine bu aşağıdaki anlatımdan görebilecektir. Bu bağlamda, Yeni Ahit'teki "kanonik" İncillere göre,

1. **Baskın rivayet geleneği:** İsa, geleneksel Hıristiyanlık tarafından öne sürüldüğü gibi tanrı veya ilahi bir varlık değil, fakat insan, yani herkes gibi bir beşerdir. Roma egemenliği altında, Herodes Antipas isimli Yahudi (olduğunu iddia eden) bir kral tarafından yönetilen Celile bölgesinde, ailesiyle beraber marangozluk mesleğini icra ederek yaşamıştır.

   Çelişen rivayet geleneği: İsa bir beşer değil, insanlığın günahını üstlenmek amacıyla bu dünyaya gayb âleminden gelen kozmik ve ilahi bir varlıktır.

2. **Baskın rivayet geleneği:** İsa, Mesih olduğunu söylemiştir, öğrencileri de onun bu söylemine iman etmişlerdir. Bu bağlamda İsa'nın bu söylemi büyük olasılıkla onun Yahudiler için siyasi bir yönetici olma iddiası taşıdığına işaret etmektedir. Çünkü Mesih tabiri, Yahudilerin (hepsi değilse de) geneli tarafından savaşçı bir kral olarak Davut'un soyundan gelecek meshedilmiş "kral" şeklinde algılanmıştır. Bir diğer ihtimalle, İsa diğer bazı Yahudilerin bekledikleri türden rahipsel bir Mesih, değilse, yine kimi Yahudilerce beklendiği üzere apokaliptik bir figürdür. Ancak İsa'nın kendisine yönelik Mesihlik iddiasını her hâlükârda onun ilahi bir varlık olduğuna yormak mümkün değildir. Çünkü bu kavram her hâlükârda monoteist Yahudilerin düşüncesinde şekillenmiştir ve beşer varlıkları tanımlamaktadır.

Çelişen rivayet geleneği: İsa'nın Mesih oluşu onun ilahi boyutuna işaret etmektedir. Çünkü bu kavram, onun "Tanrı Oğlu" ve "Kurtarıcı" gibi sıfatlarıyla beraber anlam kazanmaktadır. Nitekim İsa'nın krallığı bu dünyaya ilişkin bir kavram olmayıp onun "göksel" bir kral olduğuna işaret etmektedir.

3. **Baskın rivayet geleneği:** İsa kendisi hakkında peygamberlik iddiasında bulunmuştur, öğrencileri ve cemaati de (hatta ona sempati duyanlar da) onun bu iddiasına iman etmişlerdir. İsa'ya göre, onun üstlendiği bu peygamberlik görevinin eski peygamberlerden hiçbir farkı yoktur. Nitekim İsa, hem bir peygamber olarak vazifesini hem de bu görevin ifası sırada karşılaştığı kaderi eski peygamberlerle mukayese etmekte, onlara paralel görmektedir.

   Çelişen rivayet geleneği: İsa'nın peygamberlik sıfatı Yahudi düşüncesindeki gibi bir anlam taşımamaktadır. Çünkü o, eski peygamberlerden üstündür. İsa beşer üstü bir varlıktır, eski peygamberler ise beşer kimselerdir.

4. **Baskın rivayet geleneği:** İsa, Musa Yasası konusunda yetkin bir uzmandır. Onun görevinin çok önemli bir kısmı doğrudan bu Yasa'ya ilişkindir. İsa, Yasa'yı çok iyi bilmekte, onu en mahirane şekilde yorumlamaktadır.

   Çelişen rivayet geleneği: İsa'nın Musa Yasası konusunda uzman olması kozmik boyutta herhangi bir önem taşımamaktadır. Zaten İsa Yahudi kanaat önderleriyle sürekli bu Yasa konusunda çekişip durmuştur.

5. **Baskın rivayet geleneği:** İsa'nın görevinin en önemli boyutu Musa Yasası'nı onaylamaktır. İsa, Yasa'yı kesin şekilde tasdik etmektedir, bunu da yanlış anlaşılmaya yer bırakmayacak kadar açık şekilde birçok örnekte dile getirmektedir. Ancak İsa, Yasa'da yer alan bazı hükümlerin yorumlanması noktasında belki reformist sayılabilecek bir anlayış da taşımaktadır. Çünkü bu konuda gelenekçi Yahudiler ile ters düştüğü zamanlar olmuştur.

   Çelişen rivayet geleneği: İsa'nın Yasa konusundaki tutumu, bu Yasa'yı tümüyle ortadan kaldırmaktır. İsa, Mesih'tir. İlahi bir varlık

olan Mesih ise insanlıkla *Yeni* bir *Anlaşma* yapmak üzere gelmiştir. Bunun anlamı *Eski Anlaşma*'nın, yani Yasa'nın hükmünü yitirdiğidir. Mesih'in gelişi, artık hem Yahudiler hem de Yahudi olmayanlar açısından Yasa'nın rafa kaldırıldığı anlamını taşımaktadır.

6. **Baskın rivayet geleneği:** İsa'ya göre kendisine verilen görev yerel nitelik barındırmaktadır. Bu bağlamda o, evrensel değil de yerel bir tasavvura sahiptir. Çünkü bütün faaliyeti kendisinin de mensubu olduğu İsrailoğulları'na yöneliktir. İsa bunu açıkça söylemektedir. Öğrencilerine de bunu tavsiye etmektedir.

   Çelişen rivayet geleneği: İsa yerel değil evrensel bir kahramandır. O, bütün insanlık ailesinin kurtarıcısı olarak Tanrı tarafından kozmik boyutta yapılan bir planın başlıca "tanrısal" aktörüdür. İsa evrenin kurtarıcısıdır. Çünkü kendisini bu "kurtarma" görevi uğruna çarmıh üzerinde feda etmiştir.

7. **Baskın rivayet geleneği:** İsa genellikle öne sürüldüğünün aksine, Yahudilerin tümü tarafından reddedilmiş değildir. Yahudiler arasında birçok kimse İsa'nın kendisi hakkındaki söylemlerine inanmışlar veya hiç değilse ona sempatiyle bakmışlardır. Ancak İsa Yahudilerin özellikle aşırı gelenekçi ve yönetici zümreleriyle anlaşmazlık yaşamış ve onlarla mücadele etmiştir.

   Çelişen rivayet geleneği: İsa Yahudiler tarafından reddedilmiştir. Bu yüzden İsa'ya ait mesajların Yahudi olmayanlar (*gentiles*) arasında propaganda edilmesi "hak" olmuştur ve dolayısıyla İsa daha ziyade Yahudi olmayanlar tarafından "gerçek" manasıyla anlaşılmıştır.

8. **Baskın rivayet geleneği:** İsa, Tanrı merkezli (teosentrik) katı monoteist bir inancı temsil etmektedir. İsa'ya göre yalnızca bir tane Tanrı vardır. O Tanrı yegâne İyi'dir, yegâne İlah'tır. İsa'ya göre, bizzat kendisi de dâhil olmak üzere İsrail halkı ve bütün insanlık ailesi Tanrı'nın kullarıdır. Sadece Tanrı'ya ibadet ve sadece Tanrı'ya dua edilmelidir. Yalnızca Tanrı'nın yolundan gidilmelidir. Bu yüzden de ebedi kurtuluş sadece imanla değil, fakat imanın yanında eylemlerle de aranmalıdır. Kısacası İsa bütün misyonu boyunca Tanrı'yı işaret etmiştir.

Çelişen rivayet geleneği: İsa beşer değildir. Tanrı'nın kulu olmayıp bizzat tanrısal bir varlıktır. Kurtuluş için ise İsa'nın sözlerinin ve davranışlarının o kadar da büyük bir önemi yoktur. Esas olan, "Tanrı Oğlu" Mesih'in çarmıha gerilerek öldürülmesi sayesinde insanlığın asli günahtan kurtulduğu faraziyesine gönülden iman etmektir. Öyleyse İsa Tanrı'ya işaret edecek değil, fakat kendisine işaret edilmesi gereken bir varlıktır.

9. **Baskın rivayet geleneği:** İsa, gösterdiği mucizelerin kaynağı olarak Tanrı'ya dikkat çekmektedir. Başka bir deyişle, İsa'ya göre onun mucizeleri kendisinde mevcut veya kendisinden kaynaklanan üstün bir güce değil, fakat bizzat Tanrı'ya dayanmaktadır.

   Çelişen rivayet geleneği: İsa tanrısal bir varlık olduğu için mucizeleri kendisinde mevcut ve kendisinden kaynaklanan bir güce dayanmaktadır.

"Kanonik" İncillerde ya da genel olarak Yeni Ahit Kitabı'nda İsa hakkında yalnızca yukarıda saydığım "baskın rivayet gelenekleri" veya sadece "çelişen rivayet gelenekleri" bulunsaydı, herhâlde ortada "Tarihsel İsa" diye bir mesele olmazdı. Hıristiyanlar çağlar boyunca "kristoloji" denilen bir disiplin altında İsa'nın kim olduğu ve ne söylediği sorularını cevaplamaya çalışmazlardı. İsa hakkında biri diğerine benzemeyen sayısız yorumlar yapılmazdı. Hıristiyanlık dünyası İsa hakkındaki farklı yorumlar yüzünden parçalanmazdı. Ve bunun da ötesinde, Hıristiyanlık tarihinde karşımıza çıktığı gibi onlarca farklı İsa resmi var olmazdı. İsa tarihte ne ise o olurdu, herkes onu öylece, olduğu gibi tanırdı.

Bugün olsa birçok kişiye garip gelebilir, ama İsa'nın yukarıda "baskın rivayet geleneği" başlıkları altında verilen iddialarından hiçbirisi, I. yüzyılda Yahudiler için o denli sıra-dışı söylemler değildir. Bu olguyu aşağıdaki şekilde anlatmaya çalışacağım.

- İsa, Musa Yasası konusunda uzmandır. Bununla beraber Yahudiler arasında Musa Yasası konusunda İsa'nın dışında da birçok yetkin insan her zaman var olmuştur. Başka bir deyişle İsa'nın Kutsal Yasa uzmanı olması, muhtemelen bu Yasa hakkında hiçbir fikri olmayan (öteki) uluslar (gentiles ve pagan) için hiçbir anlam ifade

etmemektedir. Fakat Yahudilerin (İsa'ya ister iman etmiş ister onu reddetmiş olsunlar) onun hangi konulardan ve bağlamlardan bahsettiğini açıkça anladıkları şüphesizdir.

- İsa kendisi hakkında peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Ama Yahudi tarihinin peygamber figürleriyle dolu olduğu da malumdur. Hatta İsa'nın hemen öncesi dönemde veya onunla çağdaş bir zamanda, Zekeriya veya Yahya gibi peygamberlerin Yahudiler arasında faaliyet gösterdikleri ve halkı Tanrı yoluna çağırdıkları söylenmektedir. Diğer bir deyişle "peygamberlik" kavramının işlevini bilmeyen öteki uluslar (pagan) İsa'nın kendisine dair bu söylemini anlamamış olabilirler, ancak Yahudiler açısından durum kesinlikle böyle değildir.

- İsa, Tanrı merkezli katı monoteist bir inanışı savunmuştur. Böyle bir dinsel öğreti belki pagan anlayışları benimsemiş öteki uluslar tarafından şaşırtıcı veya saçma bulunabilir. Ama Yahudiler İsa'nın öncesinde de yüzlerce yıl boyunca monoteist bir dinin mensupları olmuşlar ve bir tane Tanrı'ya iman etmişlerdir. Pagan toplumların Antikçağ'da bir tek Tanrı'ya inandıkları gerekçesiyle Yahudileri hor gördükleri bazı kaynaklarca aktarılmıştır. Buna mukabil Yahudilerin İsa'nın monoteist söylemlerine hiç de şaşırmadıkları çok açık bir gerçektir.

- İsa'nın Mesih olduğuna inanılmıştır. Antikçağ'da mesela İtalya'da, İspanya'da, Çin'de ya da Afrika'nın herhangi bir bölgesinde yaşayan pagan inanışlı birisinin "Mesih" tabiri hakkında muhtemelen en küçük bir fikri bile yoktur. Hâlbuki Mesih kavramı Antikçağ'da (ve elbette sonrasında da çağlar boyunca) bütün Yahudilerin bildikleri bir unvandır. Nitekim I. ve II. yüzyıllarda Yahudiler arasından (İsa'nın dışında) Mesih olduğu iddiasıyla başka birçok kimse daha ortaya çıkmıştır. Bunu bir önceki bölümde görmüştük. Bu yüzden de Yahudilerin İsa'nın kendisi hakkında Mesihlik iddiasında bulunurken neyi kast ettiğini anlamaları kadar doğal bir şey yoktur. Bunu anlamayacak olanlar ise herhâlde öteki uluslardan kimselerdir.

- İsa kendi görev alanını yalnızca İsrailoğulları'yla sınırlandırmaktadır. Bu durum son derece anlaşılırdır. Çünkü İsa, İsrail'in Tanrı'sı ve Yasası hakkında konuşmaktadır. Tevrat üzerinden izahlara

kalkışmaktadır. İsrail'deki yerleşik gelenekleri sorgulamakta veya gündeme taşımaktadır. Hâlbuki pagan dünyanın bu kavramların hiçbirisiyle ilgisi yoktur. Dolayısıyla İsa'nın da pagan dünyaya öncelik vermesi için bir sebep yoktur.

Şimdi, I. yüzyılda herhangi bir Yahudi'nin İsa'nın yukarıda bir kez daha özetlenen söylemlerine ya da öğretilerine iman etmesi veya etmemesi tamamen başka bir konudur. Ancak bu aşamada şu noktayı özellikle ifade etmek ve kesinlikle anlamak zorundayız: İsa'nın hiçbir iddiası sıradan bir Yahudi için bile tuhaf veya anlaşılmaz olmamıştır. Özellikle Mesihlik söylemi hiçbir şekilde dine karşı bir hareket olarak görülmemiştir. Başka bir deyişle, İsa ile çağdaş dönemde yaşayan Yahudiler, İsa'ya, yani onun kendisine yönelik Mesihlik veya peygamberlik iddialarına veya Yasa'yı yorumlayış biçimine yahut Tanrı'ya dikkat çekme usulüne, ya iman etmişler ya da onu, yöntemlerini ve iddialarını reddetmişlerdir. Şüphesiz reddedenlerin bazıları onunla mücadele etmeye de kalkışmışlardır. Fakat her hâlükârda, İsa yaşamı sırasında veya ölümünün hemen ardından başlayan erken dönemde, daha sonraki zamanlarda karşımıza çıkan Hıristiyanlara has bir algı çerçevesinde tartışılmamıştır.

Yukarıda maddeler hâlinde ve her maddenin altında "baskın rivayet geleneği" ve "çelişen rivayet geleneği" diye ayırarak verdiğim konulara bir kez daha dikkatlice bakılırsa, bugün ismine Hıristiyanlık dediğimiz inanç sisteminin neredeyse bütün konularda "çelişen rivayet geleneklerini" esas aldığı görülecektir. Eğer geleneksel Hıristiyanlık bunu yaparken haklıysa, o hâlde Yeni Ahit'te ve hatta bizzat İncil metinlerinde gördüğümüz bu baskın rivayetler nereden ortaya çıkmıştır ve nasıl olup da Yeni Ahit kanonuna girmişlerdir? Değilse, o hâlde geleneksel Hıristiyanlık esas aldığı bu rivayetleri nereden bulmuştur?

Okuyucu şu tarihsel hakikati bilmelidir: Hıristiyanlık, söz konusu bu "çelişen rivayet geleneklerini" esas alması sayesinde var olmuş, rüştünü, gerekliliğini ve mevcudiyetini bu şekilde ispatlamıştır. Zira "baskın rivayet gelenekleri", Yahudi bir arka plâna ve yaşamı sırasında Hıristiyanlık diye bir dinden yahut kilise adında bir kurumdan haberi olmayan Yahudi bir şahsiyet olarak tarihsel İsa'ya daha yakın rivayetlerdir.

Evet, ama bu rivayetler esas alınacak olsa, mesela İsa, Musa Yasası'nı onaylayan bir Yahudi Mesihi ve peygamberi olsa ve yalnızca kendi kavminin ıslahıyla uğraşsa, o zaman Yahudiliğin yanında yeni ve bağımsız bir din olarak Hıristiyanlığa niçin ihtiyaç duyulacaktır? İşte, kilisenin ve ruhban sınıfının ortaya çıkışı tarihsel açıdan bakıldığında tam da bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Kilise ve ruhbanlar, ortaya çıktığı sırada monoteist bir Yahudi hareketi olarak esen İsa rüzgârını, sonradan, Yahudi olan her şeye başkaldırının ifadesi olarak yorumlamış ve kullanmışlar, "Hıristiyanlık" adı altında bağımsız bir dini bu sayede inşa etmişlerdir. Bu yüzden tarihsel açıdan hakikat şudur: Hıristiyanlık yüzlerce yıldır birçok kimse tarafından zannedildiği gibi İsa veya havarileri tarafından kurulmuş bir din değil, fakat İsa'ya ve havarilerine rağmen kurulmuş bir dindir. Peki, ama nasıl? Elbette hem İsa'nın hem de havarilerin birileri tarafından sonsuza dek susturulmaları pahasına... Mesih olan İsa'yı ve havarileri anlatan Yeni Ahit metinlerinin aslında hem İsa'yı hem de havarileri tanımanın önündeki en büyük engeli teşkil etmesi bu perspektiften artık şaşırtıcı olmaktan çıkacaktır. Şimdi, tarihsel gerçekleri geleneksel kilisenin mitlerinden ayırmaya yönelik bir tarih okuması teşebbüsüne başlıyorum.

1. Pavlus Probleminin Tanımlanması

Sayısız bilim insanı yüzlerce yıldır bütün mesailerini vererek İsa hakkında çalışmalar yapmaktadır. Ancak yine de onun hakkındaki neredeyse hiçbir konuda tam bir mutabakat sağlanamamıştır. Bu durumun belki de tek istisnası İsa'nın ırk olarak Yahudi oluşudur. Bunun da ötesinde bilim insanlarına göre İsa sadece bir Yahudi olmakla da kalmamıştır. Yahudi Filistin'in Nasıra Köyü'nde doğmuş, Yahudi bir hanede ve Yahudi bir muhitte büyümüştür. Yahudi kültürü altında yetiştirilmiştir. Yahudi adetlerini benimsemiştir. Yahudilere has gelenekleri öğrenmiştir. Yahudi Yasası'na iman ve riayet etmiştir. Diğer Yahudiler gibi sünnet olmuştur. Öteki Yahudiler gibi Şabat'a ve öteki Yahudi uygulamalarına hassasiyet göstermiştir. Henüz genç yaşta vaazlar vermeye başladığında, öncelikle Yahudi Yasası üzerine konuşmuştur. Etrafına tamamı Yahudi öğrenciler toplamıştır. Öğrencileri onu henüz yaşamı sırasında Yahudi düşüncesine uygun bir Mesih olarak

görmüşlerdir. Kısacası İsa ve havarileri ilk andan son ana kadar Yahudi kimselerdir. Buna karşın İsa'nın ölümünden sonra bazıları, onun yalnızca Yahudilere değil de Yahudi olan veya olmayan bütün insanlara kurtuluş getirdiği düşüncesini savunmaya başlamışlardır.[632]

Bugün ismine "Hıristiyanlık" dediğimiz din işte o andan itibaren başlamaktadır. Çünkü tarihin o evresi, İsa'ya ait öğretilerin ilk defa olarak Yahudi bağlamı dışında evrensel bir yapıya bürünmesinin de başlangıç evresidir. Bu yüzden Hıristiyanlık hem düşünsel hem de kavramsal açıdan İsa sonrası dönemin ürünüdür. Bugün birçok araştırmacı bu görüştedir ve İtalyan akademisyen G. Jossa bu tarihsel gerçeği şu sözlerle dile getirilmektedir:

> (İsa'nın hemen sonrasındaki erken döneme atfen) Bu evrede "Hıristiyanlık" isminde bir dinden bahsetmek imkânsızdır. İsa'nın takipçileri o zamanlar yalnızca Yahudilik bünyesinde bulunan öteki eğilimlerin yanında başka bir Yahudi grup olarak mevcut olmuşlardı. Gerçekten, İsa Hıristiyan değil Yahudi idi. Dolayısıyla İsa'nın öğrencileri de Hıristiyan değil Yahudi idiler. Örneğin J.D. Crossan bu konuda şöyle söylemiştir: "Birçok insan 'Hıristiyanlık' terimini gördüklerinde Yahudilikten tamamen bağımsız bir din tasavvur ederler. Bu yaklaşım şimdiki durumun doğru şekilde tanımlanması gibi görülebilir. Ancak I. yüzyılın erken dönemi açısından yanlıştır." Hıristiyanlık, o zamanlar Yahudilik bünyesinde bir akım olmaktan başka bir şey değildi. Bu yüzden de Crossan şu sözlerle devam etmiştir: "Dolayısıyla, Hıristiyan Yahudiliği derken, Ferisi Yahudiliği, Sadduki Yahudiliği, Esseni Yahudiliği, apokaliptik Yahudilik veya Yahudi ana vatanında I. yüzyılda mevcut diğer başlıca fırka ve akımlardan birini kast etmekteyim". Nitekim günümüzde birçok araştırmacı onun bu görüşlerine iştirak halindedir.[633]

Jossa'nın yukarıda ifade ettiği tamamıyla doğru bu kanaat, henüz başlangıç safhasında iki önemli noktayı vurgulama fırsatı vermektedir:

---

632 Bu paragraf Ehrman'ın konuya dair tespitlerinden özetlenmiştir. Bk. *Lost Christianities*, s. 96.

633 Giorgio Jossa, *Jews or Christians? The Followers of Jesus in Search of Their Own Identity*, İtalyanca'dan İngilizce terc. Molly Rogers, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, s. 63.

1. Bizzat sadece Hıristiyan kutsal metinlerinden, örneğin "kanonik" İncillerden hareket edilse bile, İsa'nın yaşamı sırasında "Hıristiyanlık" veya başka bir isim altında bağımsız bir din kurduğunu söylemek kesin olarak imkânsızdır.
2. Eğer İsa dirilmemiş ve soyut bir gayb âleminden bu dünyada yaşayanlar arasından yeni bazı elçiler seçmemiş ise, onun Hıristiyanlık diye bir dinden haberi bile yoktur. Ve işte, problemin temelini de zaten bu ikinci nokta teşkil etmektedir.

Bu noktadan hareketle, Hıristiyanlığın menşe meselesine ilişkin bahislerde ismi İsa'dan çok daha fazla ön plana çıkan bir tarihsel şahsiyetin mevcudiyeti hiç de şaşırtıcı değildir: "Saul(us)" ya da sonradan tanımlanacağı şekliyle "Pavlus."

Pavlus (Saul/Saulus), kilisenin gerçek kurucusu, Hıristiyanlık tarihinin en büyük azizi ve geleneksel kilisenin başlıca kahramanıdır. Pavlus, yaşamı sırasında İsa'nın on iki havarisinden biri değildir. İsa'nın daha geniş anlamdaki cemaatinin üyelerinden biri de değildir. Hatta kendi ifadesine göre İsa'yı hayattayken hiçbir zaman görmemiş ve onunla bir araya gelmemiştir. Bunun da ötesinde İsa'nın ölümünden sonra –yine kendi beyanına göre- İsa cemaatine karşı zulüm yapanların başını çekmiştir. Ancak Pavlus, kendi iddiasına ve Hıristiyanlığın ve geleneksel kilisenin dayandığı en temel inanca göre, çarmıha gerilerek öldürülen ve bunun sonrasında da dirilen "Mesih" İsa'nın kendisine "elçi" olmak üzere seçtiği birisidir.

Miladi I. yüzyılın ikinci yarısından günümüze intikal eden birtakım rivayetlere göre, Pavlus, hayatını adadığı misyon faaliyetlerinin sonucunda "Mesih"in ismini ve "Müjde"sini "öteki uluslar" (*gentiles*) arasında –belirli bir oranda- duyurmayı başarmış, yani dirilen İsa'nın gayb âleminden kendisine vahyettiği öğretileri bütün insanlık ailesine yaymaya çalışmıştır. Bu çerçevede, Hıristiyanlığın temel teoloji anlayışında "Tanrı'yla aynı özü taşıyan" bir "kurtarıcı" Mesih olarak görülen İsa'nın, çarmıha gerilerek öldürülmesinden sonra da bu dünyayla ilişkisini kesmediği öne sürülmektedir. Çünkü inanışa göre İsa, dirilerek göğe yükselmesinden sonra Yahudilerin yanı sıra Yahudi olmayanlara da "kurtuluş" getirmek amacıyla "elçisi" olan Pavlus kanalıyla konuşmayı sürdürmüştür. Yine,

muhtemelen erken yüzyıllardan günümüze kadar ulaşan kimi rivayetler, Pavlus'un bir "elçi" olarak kıyas götürmeyen bu "üstün" otoritesinin yaşayan İsa'nın "gerçek" havarileri ve cemaati tarafından da kabul edilerek onaylandığı savını gündeme getirmektedir. Bu bağlamda Hıristiyanlık dünyasında genel olarak Pavlus'un Mesih namına ve uğruna giriştiği zorluklarla dolu mücadeleyi havariler ile beraber "kardeşlik" ve "birlik" anlayışları çerçevesinde yürüttüğüne inanılmaktadır. Tarsuslu Pavlus yaklaşık iki bin yıldır kilise tarihinin en büyük şampiyonu olarak karşımızda durmaktadır. Zira İsa'nın ölümünden birkaç on yıl sonra ilk defa olarak "Hıristiyanlık" diye isimlendirilmeye başlanan bir inanç sisteminin süreç ilerledikçe artan bir oranda Pavlus'un vaktiyle vaaz ettiği dinî prensipleri esas aldığı görülmektedir. Kilise ise bu prensiplerin kurumsal ifadesi olarak İsa'dan bir yüzyıl kadar sonra ortaya çıkmış, üç yüz yıl sonra da kurumsallaşmasını tamamlamıştır.

Bununla birlikte, Pavlus'u İsa'nın ve İsa inancının en önemli ve önde gelen bir temsilcisi olarak kabul ve propaganda eden kilise geleneğinin aslında birçok açıdan ciddi problemler barındırdığı uzun süredir yapılan bilimsel araştırmalarda ortaya konulmaktadır. Bu aşamada daha önce de bahsi geçen son derece mühim bir noktayı bir kez daha hatırlamak gerekir: Ne İsa ne de onun gerçek havarileri tarafından yazılmış metinler bugün eldedir. Bunun anlamı şudur: İsa ve havarileri kadar büyük önem taşıyan tarihsel şahsiyetlerin hangi konuda ne düşünüp söylediklerini maalesef hiçbir zaman kendi ağızlarından (ve yazdıklarından) öğrenme şansına sahip değiliz. Bu yüzden İsa'yı ve havarilerini hep dolaylı yollardan, yani başkalarının tanıklıklarından, yani birilerinin onlara ilişkin öne sürdükleri iddialardan hareketle öğrenmeye çalışıyoruz. Zira buna mecburuz. Ne kadar ilginç ki, aynı durum Pavlus açısından hiç de böyle değildir. İsa'dan ve havarilerinden günümüze hiçbir yazılı vesika kalmamışken, bizzat Pavlus'un kaleminden çıkmış çok sayıda mektup bugün eldedir. Bu mektuplar zamanla Yeni Ahit kanonuna girmişlerdir. Mektuplarda öne sürülen iddialar ve gündeme getirilen teolojik prensipler erken yüzyıllardan itibaren Hıristiyan cemaatlerin düşünce yapısını belirli oranlarda (ve gittikçe artan ölçülerde) şekillendirmiştir. Hatta Yeni Ahit Kitabı'nın esası bu iddialardan ve prensiplerden oluşmaktadır.

Ancak bu mektuplar diğer taraftan Pavlus hakkında birçok soru işaretini de gün yüzüne çıkarmıştır. Bu kapsamda Pavlus'un kişiliğine ilişkin olduğu kadar öne sürdüğü iddiaların tarihsel İsa'yla ve onun gerçek havarileriyle ne oranda bağlantılı ve uyumlu olduğu meselesi de bilimsel bir disiplin haline dönüşmüştür. Konuya ilişkin temel bazı noktaları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

1. Pavlus kendisini Mesih'in elçisi olarak tanıtmaktadır. Dirilen İsa tarafından onun elçisi olmak üzere seçildiğini öne sürmektedir. Bu yüzden Pavlus'a göre, kendisi tarafından vaaz ve ilan edilen ne varsa, aslında bizzat İsa'dan gelmektedir, yani İsa'ya aittir. Ancak burada önemli bir sorun mevcuttur: Pavlus'un tarih sahnesine çıkıp faaliyet gösterdiği dönem (en aktif şekilde M.S. 40-60 yılları civarı), İsa'nın akrabalarının ve havarilerinin henüz hayatta oldukları bir sürece tekabül etmektedir. Bizzat İsa tarafından yaşamı sırasında seçilmiş olan havariler, ona tebliği sırasında öğrenci olmuşlar ve hizmet etmişler, İsa'nın kim olduğunu ve neler söylediğini bizzat onun ağzından kendi kulaklarıyla duymuşlardır. Peki, ama öyleyse, kendi öğrencileri henüz hayatta ve sağlıklı iken, İsa dirildikten sonra niçin yeni bir elçiye ihtiyaç duymuştur ve kendi cemaatine düşman olup zulmeden bir adamı sadık havarilerine tercih etmiştir? Bu soru, bunca zaman sonra henüz makul bir şekilde izah edilebilmiş değildir.

2. Pavlus'un hem kendisi hakkında, hem Mesih'e yönelik, hem de Mesih ismini kullanarak öne sürdüğü iddiaların en temel özelliği, bu iddiaların "hikmeti kendinden menkul" nitelik taşımasıdır. Söz gelimi İsa'nın gerçek havari ve öğrencileri Pavlus'un bütün bu iddiaları karşısında ne düşünmüşler ve ne söylemişlerdir? Eğer İsa o sırada yaşıyor olsaydı Pavlus ve öğretileri hakkında ne söyler ve düşünürdü? Yazık ki, bu soruların cevaplarını genellikle doğrudan bilme şansına sahip değiliz. Bu çerçevede, hem İsa'nın hem de havarilerin Pavlusçu gelenek tarafından önceleri bilinçli ve sistemli bir yaklaşımla susturulmuş oldukları gerçeği gün yüzüne çıkmaktadır. Sonrasında ise zamanla Pavlusçu gelenek Hıristiyanlık bünyesinde temel bir bağlam olarak görülmeye başlanmıştır. Yeni Ahit Kitabı'nın Pavlusçu yapısı da bu bakımdan daha büyük anlam kazanmaktadır.

3. Pavlus, bütün mektuplarında "göksel" ve "kurtarıcı" Mesih tabir ettiği İsa hakkında konuşmaktadır; onun neredeyse tüm mektupları Mesih ismiyle başlamakta ve sonlanmaktadır. Buna karşın Pavlus hiçbir mektubunda İsa'nın sözlerinden, davranışlarından, öğütlerinden, hassasiyetlerinden; kısacası tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'dan, İsa'nın tanıttığı gibi bir Tanrı'dan ve İsa'dan sonraki nesillere yadigâr kalacak hiçbir şeyden bahsetmemektedir. Başka bir ifadeyle, bütün bir mektup koleksiyonu boyunca durmadan Mesih'ten söz açıp Mesih hakkında ve adına konuşan Pavlus, aslında İsa hakkında neredeyse hiçbir şey söylememiştir. Bu olgu Pavlus'un yaşayan İsa'yı hiçbir zaman referans olarak kullanmadığını açıkça göstermektedir; Pavlus, Mesih söylemi üzerinden gündeme getirmişse de, aslında doğrudan kendi doktrinlerini vaaz ve ilan etmiş olmalıdır. Bu yüzden bu doktrinlerin İsa ile uyumlu olup olmadığı yönündeki şüpheler bunca yıl sonra bile tazeliğini korumaktadır.

4. Nitekim Pavlus tarafından vaaz ve takdim edilen dinî içerikli prensiplerin, Pavlus'un Mesih ismini kullanarak yaptığı yorumların ve açıklamaların, en önemlisi de duyurmaya çalıştığı Müjde'nin, "kanonik" ve özellikle de "Sinoptik' İncillerde tasvir edilen tarihsel İsa'ya ait öğretilerle, açıklamalarla ve Müjde'yle hiç de uyumlu olmadığı görülmektedir. Pavlus birçok konuda gayet açık bir üslupla İsa'nın tam tersi şeyler söylemektedir. Örneğin, yaşayan İsa Yasa'yı kesin bir dille onaylarken, Pavlus bu Yasa'nın Mesih'in gelişiyle birlikte kaldırıldığını öne sürmektedir. Bu bağlamda Pavlus'un dirilen İsa tarafından "seçilmiş" bir "elçi" olduğu iddiası kesinlikle çok şüpheli bir hal almaktadır.

5. Pavlus'un kendi mektuplarında verdiği otobiyografik bilgiler, onun kişiliği ve yaşamı hakkındaki birçok şüpheyi de beraberinde getirmiştir. Örneğin Pavlus, dirilen İsa'ya iman etmeden önce İsa cemaatine zulmettiğini bizzat kendi ağzından dile getirmektedir. Ancak onun hangi güçle, yetkiyle ve sıfatla böyle davranma imtiyazına sahip olduğu sorusu bunca zaman sonra cevapsızdır. Çünkü Pavlus'un "üstün" bir "elçi" olarak aniden tarih sahnesine çıkmasından önceki yaşamına dair çok şey fazlasıyla karanlıktır. Söz gelimi, Pavlus Roma vatandaşı olduğunu öne sürmektedir, ancak Roma yönetimine göre

sıradan bir Yahudi vaiz olması beklenen Pavlus'un böylesine büyük bir hukuki imtiyazı nasıl elde ettiği bilinmemektedir. Üstelik Pavlus'un İsa'nın "elçi"si sıfatıyla hareket ederken yaşadıklarına ilişkin anlatılanlar da bazen oldukça garip ve umulmadık detaylar içermektedir. Mesela Pavlus, kendi ifadesine göre dirilen İsa'nın kendisine seslenmesinden ve bu vesileyle "kurtarıcı" Mesih'e iman etmesinden hemen sonra kısa bir süre Şam'da kalmıştır. Korint cemaatine yazdığı ikinci mektubunda ise "kral Aretas'ın valisi beni yakalatmak için kenti (Şam) denetim altına aldı" demektedir. Peki, ama Pavlus gibi bir Yahudi vaizi dönemin siyasî otoriteleri açısından bu denli önemli kılan nedir? Pavlus, hemen sonraki cümlesinde, "ama beni bir küfe içinde surdaki bir pencereden sarkıttılar, böylece onun elinden sıyrılıp kaçtım" demektedir. Pavlus'u sarkıtanlar kimlerdi? Pavlus, Şam'da bu kadar kısa bir zamanda nasıl bu denli sadık öğrenciler edinmişti? Kısaca, Pavlus'un hem kişiliği hem de yaşamı ve ilişkileri şüphe ve gizemlerle doludur.

6. I. yüzyılda Filistin sahası ve Yahudiler Roma işgali altındadır. Romalılar İsa'nın yaşadığı dönemde bölgenin bir bölümünü doğrudan Romalı bir vali aracılığıyla yönetmekte, bir bölümünü ise Herodesler adında Roma işbirlikçisi bir hanedan üzerinden kontrol etmektedir. Kaynaklara göre Herodesler, Helen kültürünü benimsemiş, pagan anlayışların Yahudiler arasında yayılmasına gayret etmiş, Yasa'ya karşı lakayt davranmış, nihayet Yahudi olduklarını iddia etmelerine karşın Yahudiler tarafından Yahudi olarak görülmemiş bir sülaledir. Birçok rivayete göre, İsa öncesi dönemde peygamber figürü olan Zekeriya'yı öldürenler onlardır. Bizzat İncillere ve ayrıca başka bazı kaynaklara göre Vaftizci Yahya'yı katledenler onlardır. Hatta Herodesler İsa'nın katledilmesinden de belirli bir ölçüde sorumludur. Nitekim İsa sonrası dönemde de İsa hareketine zulmedenlerin başında Roma işbirlikçisi bu Herodes Hanedanı'nın geldiği görülmektedir. Şaşırtıcı olan şudur: Pavlus'un mektuplarındaki bazı detaylar, İşler Kitabı'nda verilen kimi anlatımlar, hatta harici bir takım deliller, Pavlus'un Herodes Hanedanı'na mensup olduğunu yahut en kötü ihtimalle onlarla çok yakın ilişkiler içinde bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Pavlus, İsa'ya iman ettiği

iddiasından önceki süreçte de İsa hareketine, Herodesler (ve Romalılar) tarafından atanan Yüksek Rahip'e hizmet etmek suretiyle zulmetmektedir. Üstelik Pavlus'un "seçilmiş" bir "elçi" olduğu iddiasından sonra da bu kez dini bir söylem kisvesi altında İsa hareketini baltalamayı sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Zira mevcut kanıtlar, Pavlus'un havariler tarafından hiçbir zaman kabul edilmediğini göstermektedir. Bu ise Pavlus'un İsa'nın cemaatine bilinçli ve maksatlı şekilde sızmış olabileceği şüphesini gündeme getirmektedir.

7. Şunu kesin olarak biliyoruz: İsa'nın ölümünden sonra havarileri de içeren İsa cemaatini İsa'nın kardeşi olduğu söylenen Yakup yönetmiştir. İsa'ya iman edenleri kendi otoritesi altında derleyip toplayan ve eşsiz dindarlığı ve Yasa'ya olan sarsılmaz bağlılığıyla şöhret salan "Adil" ve "Sıddık" Yakup, İsa'ya inanmayan Yahudiler arasında bile büyük saygı duyulan birisidir. Nitekim Yahudi tarihçi Iosephus, Yakup'un şehit edilişini anlatırken, bu infazın toplum tarafından tepkiyle karşılandığını özellikle söylemiştir. Ne var ki, İsa'nın başlıca "elçisi" olarak hareket ettiği öne sürülen Pavlus, kendi mektuplarında, elçilerin/havarilerin ve bütün İsa cemaatinin tartışmasız lideri olan Yakup'u -onun cemaatin lideri olduğunu açıkça onaylamasının dışında- doğru dürüst zikretmiş ve tanımlamış değildir. Diğer taraftan, Pavlus'un sadık öğrencisi Luka'ya ait olduğu düşünülen ve İsa'nın ölümünden sonraki Havariler Çağı'nı anlattığı öne sürülen İşler isimli bir çalışma da bugün Yeni Ahit Kitabı'nda bulunmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla Luka bu kitapta İsa'nın hemen sonrasındaki Havariler Çağı'nı tasvir etmektedir. Ancak ne kadar garip ki, havarilerin ve tüm İsa cemaatinin tartışmasız lideri olan Yakup bu kitapta da elle tutulur tek bir satırda bile anlatılmış veya tanımlanmış değildir. Başka bir deyişle, hem Pavlus hem de öğrencisi Luka hakikaten çok tuhaf biçimde Yakup'un varlığını ve tartışmasız otoritesini okuyucularından saklamak istemişlerdir. Bu yüzden İsa cemaatinin ve hatta havarilerin "asıl" yöneticisi olarak Yakup'un türedi Pavlus'la ilişkisinin gerçek boyutu ve özellikle de Pavlus'un sözde "üstün" otoritesini ve "seçkin" bir "elçi" olarak konumunu onaylayıp onaylamadığı meselesi şüphelerin odağındadır. Sonuç olarak Pavlus ile Luka'nın Yakup

konusundaki anlaşılmaz sessizlikleri ve ondan ancak en zaruri hâllerde "lütfen" bahsetmeleri makul bir açıklamaya gereksinim doğurmaktadır.

8. Pavlus'un mektuplarında ve Luka tarafından *İşler* isimli kitapta verilen kimi ayrıntılar birçok defa tutarsızlık yansıtmaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak hangisinin doğruyu söylediği ya da yaşananları "doğru" şekilde anlatmak istediği sorularını veya anlattıkları olayların iç yüzünü bilip bilmedikleri meselesini tetiklemektedir. Örneğin Luka'nın *İşler* Kitabı'nda Pavlus'a ilişkin öne sürdüğü farazî iddiaları meşrulaştırmak amacıyla adını sürekli şekilde kullandığı Barnabas isimli bir cemaat üyesi mevcuttur. Barnabas'ın hem Pavlus'un havariler tarafından kabulü sürecine yardımcı olduğu, hem de Pavlus'un erken dönemde yürüttüğü misyon faaliyetlerine onunla birlikte katıldığı öne sürülmektedir. Ancak sonrasında birden bire Pavlus'la Barnabas'ın yolları ayrılmıştır. Bu ayrılık, Luka'ya göre "Markos denilen Yuhanna'yı yanlarında götürüp götürmeyeceklerine" ilişkin basit bir anlaşmazlığın sonucudur. Hâlbuki Pavlus'un Galatya cemaatine yazdığı mektuba göre, onun Barnabas'la olan anlaşmazlığı, bütün havarilerin ve Barnabas'ın Musa Yasası'na riayet edilmesi noktasındaki ısrarlı tutumlarından kaynaklanmaktadır. Pavlus'a göre, İsa'nın havarileri Yasa'ya olan ısrarlı sadakatleri yüzünden "ikiyüzlü" davranan kimselerdir, çünkü Yahudi olmayan ulusları Yahudiler gibi yaşamaya zorlamışlardır. Kısacası Pavlus'un Barnabas'la yaşadığı anlaşmazlık Luka'ya göre (göstermelik) bir sebebe, bizzat Pavlus'a göre ise daha başka bir sebebe dayanmaktadır. Öyleyse buna benzeyen pek çok örnekte bu ikisinden hangisinin doğruyu söylediği, hangisinin kurgusal bir tarih anlatımı yaptığı sorusu kaçınılmaz biçimde ortaya çıkmaktadır.

9. Hıristiyanlık geleneği Pavlus'un kendisine ve İsa'ya ilişkin iddialarının havariler tarafından paylaşıldığı savını öne sürmektedir. Bu çerçevede Pavlus'un havarilerle uyum içinde ve birlik ortamında İsa'nın öğretilerini yaydığı iddia edilmektedir ve bu iddia Pavlus'un mektuplarındaki bazı satırlarda da karşımıza çıkmaktadır. Gerçekte ise hem Pavlus'un mektuplarında geçen kimi ifadeler ve verilen bazı ayrıntılar, hem de *İşler* Kitabı'ndaki anlatımlar, Pavlus'un İsa'nın

"gerçek" havarileriyle ve bilhassa cemaatin lideri Yakup ve başhavari Petros ile mutlak bir uyumsuzluk ve derin bir çatışma içinde bulunduğuna işaret etmektedir. Bu yüzden Pavlus'un sözde "üstün" otoritesinin havariler tarafından kabul edildiği iddiası bir kez daha şüpheli bir hâl almaktadır. Dolayısıyla İşler Kitabı'nda Pavlus'un bu sözde otoritesi dayanak yapılarak verilen (örneğin Havariler Konsili veya Pavlus'un Kudüs'te linç girişiminden kurtuluşu gibi) bazı anlatımların üzerine daha yoğun bir sis perdesi inmektedir.

10. Nitekim Havariler Çağı'nı anlattığı öne sürülen *İşler* Kitabı'nda – Pavlus'u meşrulaştıran figüranlar olmanın dışında- İsa'nın hiçbir havarisinden bahsedilmemesi kadar ilginç daha ne olabilir? *İşler* Kitabı İsa'nın havarileri konusunda gerçekte tamamen sükût halindedir; havarilerin İsa'nın ölümü sonrasında ne yapıp ettikleri veya hangi konuda ne düşündükleri meselesi aslında bu kitapta tamamıyla göz ardı edilmekte ve geçiştirilmektedir. O kadar ki, araştırmacılardan bazıları "Elçilerin İşleri" ismini taşıyan bu çalışmanın aslında "Pavlus'un İşleri" ismini taşıması gerektiğini haklı olarak söylemişlerdir. Gerçekten, Luka'nın söz konusu bu eseri tamamen Pavlus'un ve Pavlusçu görüşlerin meşrulaştırılarak propaganda edilmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Bu amaçla, İsa'nın başhavarisi Petros ile cemaatin seçkin bir üyesi olan Barnabas gibi şahsiyetler, *İşler* Kitabı'nda, Pavlus'u meşrulaştıracak şekilde konuşturulmuş ve kullanılmışlardır. Bu gerçeğin anlaşılması ise hem Pavlus'un şahsiyeti ve Mesih ismi üzerinden öne sürdüğü görüşler hakkındaki şüpheleri perçinlemekte, hem de onun İsa'nın gerçek havarileriyle hiçbir zaman bize "doğru" şekilde yansıtılmayan son derece olumsuz birtakım ilişkiler içinde bulunmuş olabileceği sorusunu yeniden tetiklemektedir.

11. Pavlus'un akıbeti bilinmemektedir. Kilise tarafından Pavlus'un İsa inancı uğruna mücadele ederken Roma'da şehit edildiği öne sürülmektedir. Ancak bu iddianın "hakikat" olduğunu kanıtlayacak hiçbir tarihsel delil bulunmadığı gibi, aksi yöndeki şüpheleri derinleştirecek çok mühim bazı kanıtlar mevcuttur. Örneğin, Pavlus'un faaliyetlerini anlatan İşler isimli eserin son kısmında, Pavlus'un Roma'da gayet elverişli koşullar altında yaşamını sürdürdüğü

anlatılmaktadır. Öyle ki, Pavlus birçok Romalı yöneticiyi tanımakta, hatta açıkça ve doğrudan Romalılar tarafından korunmaktadır. Peki, ama neden? Bizzat Luka'nın anlatımından hareketle Roma yönetiminin Pavlus'u cezalandırması için hiçbir gerekçe yoktur. Söz gelimi, şayet Pavlus hakikaten şehit edilmiş olsaydı, şüphesiz bu şehadete dair haberler Pavlus'un propagandasını yapmak için hiçbir elverişli koşulu gözden kaçırmayan Luka gibi mahir bir yazar tarafından olabilecek en süslü anlatımla birlikte sonraki nesillere aktarılırdı. Fakat Luka böyle bir şehadetten bahsetmiş değildir. Pek muhtemel ki, Luka, üstadı Pavlus'un akıbetini bilinçli şekilde karanlıkta bırakmıştır ve bu yüzden de Pavlus'un İsa inancı uğruna mücadele ederken şehadet şerbeti içtiği yönündeki kilise miti tarihsel açıdan sağlam bir dayanaktan yoksundur.

12. "Kanonik" İncillerden açıkça anlaşıldığı gibi, Nasıralı İsa yaşamı sırasında sadece İsrailoğulları kavminin problemleriyle meşgul olmuştur ve durumun böyle olduğunu bizzat açıkça belirtmiştir. Kendisi ömrü boyunca Yahudi yerleşim birimlerinde ve ibadethanelerinde Musa Yasası ve İsrail'in Tanrı'sı hakkında konuşmuş, öğrencilerini de Yahudi olmayanlar arasına gitmekten bilhassa men etmiştir. Ancak "kanonik" İncillerin en son kısımlarında yer alan rivayetlere göre, ölümden dirilen İsa öğrencilerini aniden "öteki uluslar" arasına yollamıştır. Onlardan öteki uluslara gitmelerini ve onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz etmelerini istemiştir. Ancak bu durum yaşayan İsa ile ölümden dirilen İsa arasında açıkça çelişki yaratmaktadır ve işin en ilginç tarafı, kısa, orta ve uzun vadede düşünüldüğünde bu çelişkiden faydalanan yegâne kişi Tarsuslu Pavlus olmuştur. Zira dirilen İsa'nın bu "öteki uluslar" söylemi, Yahudi olup Yahudiler arasında misyonerlik yapan havarilerin dışında, "öteki ulusların arasında elçilik yapacak" yeni bazı "seçilmişlerin" ortaya çıkışına gereksinim yaratmıştır, yasal dayanak teşkil etmiştir, kısacası ve açıkçası kendi kendisini "öteki ulusların havarisi" olarak tanıtan Pavlus'un ekmeğine yağ sürmüştür. Diğer bir ifadeyle, yaşayan İsa'nın aksine dirilen İsa'nın "öteki uluslar" diye bir söylemi olmasaydı, Pavlus'u tarih sahnesine çıkarıp onu Hıristiyanlık tarihinin en büyük kahramanı yapacak zemin henüz

ilk anda tamamen dayanaksız kalırdı. Daha ilginç olan ise İşler Kitabı'nın İsa tarafından "öteki uluslar" arasına gönderildikleri öne sürülen gerçek havarilerden hiçbir tanesinin herhangi bir "öteki ulus" arasındaki herhangi bir faaliyetini anlatmamış olmasıdır. Bu kapsamda, "kanonik" İncillerin son kısımlarında İsa sanki aniden isim vermeksizin Pavlus'u müjdelemiş gibidir ve dolayısıyla Pavlus'u meşrulaştırmaya yönelik olması çok muhtemel bu rivayetlerin sonradan uydurulduğu muhakkak gibidir. Üstelik İncillerin en eskisi olan Markos'un orijinal nüshalarında İsa'nın havarileri "öteki uluslara" yolladığı gibi bir anlatım da yoktur. Pavlus'un "kanonik" İncillerden daha önceki bir dönemde ortaya çıktığı ve Pavlusçu görüşlerin kronoloji açısından bu İncillerden daha eski olduğu hatırlanırsa, Pavlusçu İncil yazarlarının Pavlus'a ve Pavlusçu görüşlere hazırlık yapmış olmaları çok daha makul karşılanacaktır.

13. Pavlus'un yaşadığı ve mektuplarını yazdığı dönemin bilinmesi, Yeni Ahit Kitabı'na ilişkin yapılacak değerlendirmeler açısından belirleyici nitelikte büyük bir önem taşımaktadır. Pavlus bugün Yeni Ahit Kitabı'nda mevcut "kanonik" İncillerin yazılmasından (70-110 arası dönem) daha önce yaşamış ve teolojik görüşlerini açıklamıştır (40-60 arası dönem). Bu olgunun ifade ettiği anlam son derece açıktır: "Kanonik" İnciller ve hatta –birkaç istisnasıyla- bütün bir Yeni Ahit metinleri, Pavlusçu düşünceler tarafından domine edilmiştir. Başka bir deyişle "kanonik" İnciller Pavlusçu görüşleri benimsemiş "meçhul" yazarların İsa'ya dair ulaşabildikleri bazı rivayetleri kendi teolojik perspektiflerinden yorumlayarak naklettikleri çalışmalardır. İncil metinlerine kaleme alınmalarından sonraki dönemlerde de diğer bazı Pavlusçu yazarlar (daha doğrusu editörler) tarafından interpolasyon hüviyetinde bazı eklemeler yapıldığı bilim dünyasının malumudur. Bu durumun bir sonucu olarak, Yeni Ahit Kitabı'ndaki metinler vasıtasıyla, Pavlus ve Pavlusçu gelenek tarafından tarihsel bir şahsiyet olarak İsa ve onun "gerçek" havarileri ile sonraki nesillerin arasına kalın duvarlar örülmüştür. İsa ve havarileri bu yüzden tarihte ve günümüzde gölge figürler olmuşlardır ve bilinçli şekilde unutturulmuşlardır. Ve anlaşıldığı kadarıyla, Yahudi bir Yasa öğretmenini gerçekte ait olduğu

tarihsel bağlamdan ve kültür havzasından uzaklaştırıp pagan dünyadaki "kurtarıcı tanrı" figürlerine benzer biçimde ilahlaştıran, somut İsa'yı soyut Mesih'e dönüştüren uzun tarihsel sürecin başlatıcısı da Tarsuslu bir Yahudi olduğunu öne süren Pavlus olmuştur.

14. Tamamı Yeni Ahit Kitabı'ndaki metinlerden hareketle yapılan yukarıdaki çıkarımların dışında, Tarsuslu Pavlus'un özellikle Ebionit karakterli başka bazı tarihsel belgelerde de ismi geçmektedir ve açıkça görüldüğü kadarıyla onun bu belgelerdeki şöhreti hiç ama hiç olumlu değildir. Söz konusu bu belgeler, Pavlus'un kendisi hakkında öne sürdüğü tüm iddiaları ve onun Mesih tarafından seçilmiş bir elçi olduğu kabulünü kesin olarak reddetmektedir. Bu belgelerde anlatıldığına göre, Pavlus'un kendisi hakkındaki Yahudilik (ve dolayısıyla Ferisilik) iddiaları doğruyu yansıtmamaktadır. Pavlus, bilinçli şekilde İsa'nın öğretilerini çarpıtmak amacıyla hareket etmiştir. Pavlus, yaşamı boyunca Yakup ve Petros başta olmak üzere İsa cemaatinin seçkin üyeleriyle mücadele etmiştir. Buradan hareketle, Pavlus'a ilişkin yegâne bilgi kaynağımız Yeni Ahit Kitabı'ndaki metinler değildir. Nitekim Pavlus hakkındaki diğer kaynaklar onun hakkında alternatif bakış açıları kazandırmak açısından önem taşımaktadır.

15. Yakın dönemde önde gelen bazı bilim insanlarının çalışmaları Ölü Deniz Yazmaları ve Yahudi tarihçi Iosephus'un metinleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, Ölü Deniz Yazmaları'nda "Yalancı" diye tanımlanan bir figürün "Adil" ve "Sıddık" (Yakup) başka bir figürle olan mücadelesi çok canlı şekilde tasvir edilmektedir. Iosephus'un eserlerinde ise Saulus diye tanıtılan, Herodes sülalesine mensup olduğu söylenen, kendisinden daha düşük statüdeki tüm insanları sömürüp soyduğu söylenen ilginç bir karakter bulunmaktadır. Nitekim birçok araştırmacı, bu "Yalancı" ve "Saulus" figürlerinin doğrudan ve açıkça Tarsuslu Pavlus'a işaret ettiğini düşünmektedir. Bu ise hem Hıristiyanlığın hem de kilisenin dayanak noktalarını temelden sarsacak çok ilginç bazı sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Kısaca, Pavlus bize anlatıldığı gibi basit bir Yahudi vaiz değildir.

Bilim dünyasında Pavlus'un kişiliğini ve hikmeti kendinden menkul iddia ve söylemlerini çok şüpheli hale dönüştüren yukarıdaki gibi olguları bir çırpıda daha da çoğaltmak çok kolaydır. Yukarıda, maddeler halinde verilen bütün bu hususların detaylarını daha sonra analiz etmeyi deneyeceğim. Nitekim bu analiz bizi çok ilginç yerlere götürecek. Ama şimdilik Pavlus'un ve İnciller başta gelmek üzere bütün Pavlusçu metinlerin tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'yı tanımanın ve ona ulaşmanın önündeki en büyük engeller olduklarını belirtmekle yetiniyorum. Şimdi bu aşamada, önce, Pavlus'un tarih sahnesine çıktığı süreci sadece özet hâlinde inceleyip onun kendisine, Mesih'e, Müjde (İncil) kavramına ve belli başlı diğer konulara ilişkin iddialarını ana hatlarıyla tanıyacağız. Zira okuyucu Pavlus'a ilişkin bilgi sahibi olmalıdır ki, sonraki bölümlerde hangi bağlamlardan söz ettiğimizi daha iyi anlayabilsin.

2. Pavlus'un Tarih Sahnesine Çıkması ve Teolojik Görüşleri

Pavlus'un tarih sahnesine çıktığı ve Mesih adına faaliyette bulunduğu süreci tam bir kronoloji içinde incelemek mümkün değildir. Bunun en temel sebebi kaynakların çeşitli sebeplerle bu açıdan yetersiz kalışlarıdır. Ancak bazı araştırmacılar tarafından Yeni Ahit Kitabı'ndaki kimi kayıtlardan hareketle tahmini bazı değerlendirmeler de yapılmaktadır. Nitekim Pavlus'un faaliyet sürecine dair muhtemel bir kronoloji örneğin K. Haacker tarafından şu şekilde verilmektedir:

> Pavlus'un misyonerlik kariyerine ilişkin yegâne güvenilir dayanak, *İşler* Kitabı 18:12-17'de belirtildiği üzere onun Korint şehrinde *proconsul* L.A. Gallio ile karşılaşmış olmasıdır. Gallio'nun resmi şekilde görevli olduğu dönem Delphi'de bulunan bir yazıttan hareketle M.S. 51-52 yıllarına tarihlendirilebilir ve Pavlus'un Korint şehrinde geçirdiği sekiz ay (*İşler*, 18:11) bir şekilde bu dönemle örtüşüyor olmalıdır. Bunun öncesinde Pavlus'un iki misyonerlik ziyaretinden bahsedildiğini duyuyoruz (*İşler*, 13-14 ve 16-18). Nitekim bu ziyaretler Pavlus'u Suriye'deki Antakya'dan önce Anadolu'ya ve sonrasında da Makedonya ve Yunanistan'a kadar götürmüştü. *İşler* Kitabı'nın 15. kısmında anlatılan Kudüs toplantısı, Galatyalılar mektubunda 2:1-10'da anlatılan Pavlus'un Kudüs'ü ziyareti ile özdeş olmalıdır. Nitekim Pavlus, Kudüs'e gidişini vahiy almasından üç ve on dört yıl sonraya atfetmiştir

(Galatyalılar, 1:18, 2:1). Bu bilgi 2. Korintliler 11:32'de verilen ile uyumludur (krş. *İşler* 9:23-25). Zira Pavlus burada ihtidasından bir süre sonra Nebati Kralı Aretas döneminde Şam'dan kaçtığını söylemektedir. Aretas, M.Ö. 9/8 ile M.S. 40/41 arası dönemde hükümdarlık yapmıştı. Pavlus'un ölümü kesin şekilde tarihlendirilememektedir. Çünkü bu olay Yeni Ahit Kitabı'nda anlatılmamıştır. 1. Clement, 5:7'de sadece belli-belirsiz şekilde ima edilmiştir ve Caesar'ın sarayında yargılanmak üzere Pavlus'u Roma'ya gönderen Porcius Festus'un (ö. M.S. 62) Yahudiye bölgesi valiliği görevini tam olarak hangi yıllar arasında yürüttüğü bilinmemektedir. *İşler* Kitabı 27-28'e göre, Pavlus Roma'ya ancak geminin karaya oturmasından ve Malta adasında bir kış geçirmesinden sonra ulaşmıştı. *İşler* 28:30'a göre, Pavlus bundan sonra ev hapsinde iki yıl daha yargılanmayı beklemişti ve 1. Clement 5:7'nin imasına göre Pavlus bu yargılanmanın sonunda ölüme mahkûm edilmiş olmayıp İspanya'yı ziyaret etmişti. Nitekim onun daha önceden böyle bir plana sahip olduğu Romalılara yazdığı mektuptan bilinmektedir (15:24). Pavlus belki de Roma yangınının sonrasındaki Nero zulmü sırasında 64 yılında ölmüştür. Pavlus'un öldüğü sırada kaç yaşında olduğu ise ihtidasından önce Stefan'ın şehit edilişi sırasında genç bir adam olmasına (*İşler*, 7:58) bakılarak belki ancak tahmin edilebilir.[634]

İşte, görüldüğü üzere, I. yüzyıl ortalarında Pavlus'un faaliyetleri ancak bu şekilde belli-belirsiz bir kronoloji içinde verilebilmektedir. Şimdi bu sürecin arifesine, yani İsa'nın ölümünden itibaren Pavlus'un sahneye çıkmasına kadar geçen döneme bakalım.

Hatırlanacağı gibi, "kanonik" İnciller İsa'nın (havari Iudas/Yahuda İskaryot tarafından gerçekleştirilen) bir ihanet sonucunda tutuklanarak çarmıha gerildiğini, bunun sonrasında ölümden dirilerek öğrencilerine göründüğünü, bu sırada onları öğretilerini yaymak üzere "öteki uluslara" gönderdiğini ve ardından da yeniden göğe çıktığını ileri sürmüşlerdi. Bu aşamadan itibaren öykünün devamı Yeni Ahit Kitabı'nda İncil metinlerinin hemen sonrasında yer alan Elçilerin İşleri (*İşler*) Kitabı'nın konusudur. Daha önce de birkaç kez belirtildiği gibi, bu

634 Klaus Haacker, "Paul's Life", *The Cambridge Companion to St. Paul*, ed. J. D. G. Dunn, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 20.

kitabın kendisine atfedilen İncilin devamı mahiyetinde (Pavlus'un sadık öğrencisi ve hekimi) Luka tarafından yazıldığı düşünülmektedir.

(1). Pavlus'un Tarih Sahnesine Çıkması

İşler isimli kitaba göre, Iudas (Yahuda İskaryot) istisnasıyla İsa'nın havarileri ölen ve dirilen İsa'dan aldıkları (öteki uluslara gidilmesi yönündeki) direktiflerin ardından Kudüs'e dönerler ve İsa'nın annesi Meryem, diğer bazı kadınlar ve İsa'nın kardeşleriyle birlikte kendilerini ibadete verirler (1:12-15). O sırada İsa'nın çekirdek cemaati en az yüz yirmi kişiden oluşmaktadır. Çünkü İsa'nın başhavarisi Petros, İsa'ya ihanet ettiği söylenen Iudas'ın akıbeti hakkında "yüz yirmi kardeşten oluşan bir topluluğa" hitaben söylevde bulunur (1:15-16). Luka'nın anlatımına göre bu söylevin ardından havariler Iudas'ın yerine Mattita'yı on ikinci havari olarak seçerler (1:23-26).

Sonra, "bütün imanlıların bir arada bulundukları" Pentekost günü[635] büyük bir mucize gerçekleşir ve Kutsal Ruh bütün "imanlıların" (İsa cemaatinin) üzerine iner. Böylece "imanlıların hepsi" başka dillerle konuşma yetisi kazanırlar. Kudüs'te bulunan ve bu mucizeye tanıklık eden farklı bölge ve kültürlerden pek çok insan, "Celileli" bu topluluğun mucizevî şekilde başka dillerde konuşmaya başladıklarını görürler (2:1-12). Bu sırada on bir havariyle birlikte öne çıkan Petros, bu insanlara ve hatta o sırada Kudüs'te bulunan herkese hitaben yüksek sesle bir konuşma yapar.

Petros'un konuşması önemli mesajlar içermiştir. O, Yahudi kutsal yazılarına yaptığı apokaliptik karakterli bir atfın ardından olağanüstü bir dönem yaşanmakta olduğuna dikkat çeker. Kutsal Ruh'un inmesi ve

---

[635] Yun. πεντηκοστή [ἡμέρα] *pentēkostē* [*hēmera*] "ellinci [gün]". Paskalya Pazarı dâhil ondan sonraki ellinci güne denk gelen Pazar'dır. Yeni Ahit'te İşler 2: 1–31'e göre, elçiler ve İsa Mesih'in başka taraftarlarının üzerine Kutsal Ruh'un inişi dramatik bir şekilde anlatılır. Aslında Luka 22: 12–13'te Kutsal Ruh, elçilerin Yahudi bayramlarından Şavuot'u ("Haftalar Bayramı") kutlamak için bir araya geldikleri sırada onların üzerine indiği de anlatıldığı için, "Pentekost" sonraki metinlerde hem Yeni Ahit'teki bu olaya hem de Eski Ahit'teki Şavuot'a atfen kullanılmış olabilir. Krş. Duygu-Akalın, *Kristolojiye Giriş*, s. 48.

İsa topluluğunun bütün dilleri konuşmaya başlaması bu durumu kanıtlamaktadır. Petros, içinde bulundukları bu süreçte birçok kişinin peygamberlikte bulunacağını ve görümler ile düşler göreceğini belirtir (*İşler*, 2:14-21; Krş. Yoel 2:28-32). Sonra İsa'dan bahsetmeye başlayan Petros, dinlemekte olan Yahudileri İsa'yı öldürdükleri gerekçesiyle itham eder. Petros'a göre İsa'yı dirilten Tanrı, onu ölümün tutsaklığından kurtarmıştır. İsa bir Mesih'tir; günahların affedilmesi ve Kutsal Ruh'un armağanlarından yararlanılabilmesi için tövbe etmek ve İsa Mesih aracılığıyla vaftiz olmak gerekmektedir (2:38-40). Luka'ya göre Petros'un konuşması o denli etkili olur ki, o gün üç bin kişi İsa cemaatine katılmaya karar verir (2:41).

Luka, (*İşler* Kitabı'nda) erken dönemde İsa cemaatinin tam bir birlik içinde bulunduğunu söylemektedir. Bu bağlamda maddî değeri olan her şey toplulukça müşterek şekilde kullanılmakta ve her gün Tapınak'ta toplanılıp ibadet edilmektedir (2:43-47). İsa'nın önde gelen havarilerinden Petros ile Yuhanna ise sakat bir dilenciyi sıhhatine kavuşturmak kabilinden mucizeler göstermeye de başlamışlardır (3:1-10). Petros bu mucizeye şaşıran halka hitaben ikinci bir söylevde bulunur, günahların bağışlanması için Tanrı'ya dönülüp tövbe edilmesini ister. Mesih'in yeniden dünyaya döneceğini dile getiren Petros, bu iddiasına Kitab-ı Mukaddes'ten hareketle bazı deliller getirmeye çalışır. Petros, "atalarıyla yapılan anlaşmanın mirasçıları" olduklarını kendisini dinlemekte olan Yahudilere hatırlatır ve İbrahim'in soyu aracılığıyla yeryüzündeki bütün halkların kutsanacağının evvelce söylendiğini vurgular (3:11-26).

Petros'un İsa'yı örnek göstererek ölülerin dirileceğine dair söylemi kısa süre sonra "kâhinleri, tapınak koruyucularının komutanını ve Saddukileri rahatsız etmeye başlar.[636] Hatta "imanlıların beş bin" kadar

---

[636] Dönemin Yahudi mezheplerinden olan Saddukiler, en büyük rakipleri Ferisiler ile Sözlü Yasa'nın geçerliliği konusunda ihtilaf yaşamışlardı. Bu ihtilaf zamanla ortaya sosyal ve politik açılardan olduğu kadar dinî uygulamalar hakkında da farklı bakış açıları çıkarmıştı. Sözlü Yasa'yı kabul etmeyen Saddukiler, yeni düşünce ve gelişmeler karşısında kutsal yazıların yorumlanması için yorumcu, bilge ya da hahamlardan ibaret sınıflara ihtiyaç görmüyorlardı. Saddukiler, Yüksek Rahip'in liderliğinde Kitab-ı Mukaddes ve Tapınak'ı merkeze yerleştiren bir anlayışa sahiplerdi. Bununla beraber Saddukiler kendilerini o

oldukları o günlerde, tevkif edilen Petros ile Yuhanna bir gece hapiste tutulurlar. Ertesi gün Yahudilerin ileri gelenleri hangi güçle ve kimin adına mucize yaptıkları konusunda onları sorgular. Petros cevabında Nasıralı İsa'ya işaret eder. Onlara, başka hiç kimsede kurtuluş olmadığını ve İsa'nın adından başka insanları kurtarabilecek bir şey bulunmadığını söyler. Sorgulamayı yapan kurul ise Petros ile Yuhanna'yı uyarmayı şimdilik yeterli bir tedbir olarak görür (4:1-21).

Sonra, yaptıkları bir duanın ardından arkadaşlarıyla birlikte Petros ile Yuhanna bir kez daha Kutsal Ruh'la dolarlar. Luka, İsa cemaatini bu sırada yeniden tasvir etmektedir. Buna göre "inananlar topluluğu her şeylerini ortak kabul eden, ev ve topraklarını satan ve bedelini havarilerin/elçilerin buyruğuna veren" kimselerdir. Hatta Kıbrıs doğumlu bir Levili olan Barnabas da sahip olduğu bir tarlayı satar ve parasını getirip elçilerin buyruğuna verir (4:23-37).

Elçiler ise bu sırada mucizeler göstermeyi sürdürürler. İnsanlar, tıpkı bir zamanlar İsa'ya getirdikleri gibi şimdi de hastalarını Petros'a getirir ve şifa bulurlar. Bu sayede İsa topluluğuna katılanların sayısı daha da artar. Öte yandan elçilere yapılan baskılar da şiddetini yükseltmektedir. Nitekim tutuklanan elçiler bir melek tarafından zindandan kurtarılırlar (5:12-21). Onları yargılamak amacıyla toplanan Yüksek Kurul'un üyeleri ise hapiste sandıkları elçileri Tapınak'ta öğretirken bulurlar ve şaşırırlar. Görevliler tarafından kurulun huzuruna getirilen elçiler, İsa'nın adını

zamanlar mevcut *status quo*'nun savunucuları olarak da görüyorlardı. Nitekim onların işgalci Romalılar ile yakın ilişki içinde bulundukları anlaşılmaktadır. Öte yandan, Yazılı Tora'ı olduğu kadar sözlü gelenekleri de kabul eden Ferisiler ise Sözlü Yasa uzmanlığında seçkinleşmiş liderlere sahiplerdi. Onların Tapınak hizmetlerinde özel bazı görevleri vardı ve Saddukilerin aksine rahiplik ve Tapınak onlar için nispeten daha tali bir konumdaydı. Çünkü rahipler, Ferisiler için ruhsal rehber olmaktan ziyade Tapınak kurbanlarını icra eden ve Tapınak'ın bakımını yürüten memurlardı; inanç meselelerinde yegâne otorite değillerdi. Ferisilere göre, Yahudilik dininin savunucuları kendileriydi. Ayrıca dirilişe ve öteki dünyaya olan inançları yönünden ve Roma işgaline düşmanlıkları açısından da Saddukilerden ayrılırlardı. Bu hususta daha detaylı bilgi için bk. Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, ss. 19-28. Saddukilerden ve Ferisilerden daha sonra yeri geldikçe sık şekilde bahsedeceğim.

kullanarak faaliyette bulundukları suçlamasıyla bir kez daha karşılaşırlar. Petros söz alır ve Tanrı'nın İsa'yı dirilttiğini söyler. Ona göre, Tanrı İsa'yı önder ve kurtarıcı olarak göğe yükseltmiştir. Kurul üyeleri Petros'un sözlerine çok öfkelenirler. Ferisilik mezhebinden Gamaliel adında bir Yahudi ise elçileri onların öfkesinden korur. Gamaliel, havarilerce sürdürülen "Mesihlik" davasının zamana bırakılmasını kurul üyelerine tavsiye eder. Çünkü bu hareket insan işiyse kendiliğinden yok olup gitmeye mahkûmdur. Buna karşın havarilerin davası şayet Tanrı'nın işiyse İsa cemaatini yok etmek zaten mümkün olmayacaktır. Kurul üyeleri Gamaliel'in bu öğüdünü makul bulurlar; kamçılatıp İsa'dan söz etmemelerini buyurduktan sonra elçileri bir kez daha serbest bırakırlar (5:25-41).

Topluluğun sayıca daha da arttığı bir sonraki aşamada cemaat içinde bir anlaşmazlık yaşandığı olgusu yansır. Rivayete göre, İbranice konuşan Yahudiler ile Yunanca konuşan Yahudiler ihtilafın taraflarıdır. Yunanca konuşan Yahudiler, günlük yardım dağıtımında kendi dullarına gereken ilginin gösterilmediğini ileri sürerek İbranice konuşan Yahudiler'den yakınmaya başlarlar. Gerginlik araya giren havarilerce önlenir. Havariler, yedi saygın kişinin seçilmesini ve yardım dağıtımı işinin bunlara tevdi edilmesini önerirler. Böylece, Stefan başta olmak üzere topluluk içinden seçilen yedi kişilik heyet elçilerin onayıyla görevine başlar (6:1-7).

Kısa süre sonra topluluk ilk şehidini verir. "Tanrı'ya ve Musa'ya karşı küfür dolu sözler söylemekle" suçlanan Stefan, Yüksek Kurul'un önünde uzun bir savunma yaptıktan sonra galeyana gelen Yahudi kalabalık tarafından taşlanarak öldürülür. Hiddet dolu bu kalabalığı Saul adlı bir genç kışkırtır (6:8-7:60). O günden itibaren İsa topluluğuna karşı korkunç bir baskı dönemi başlar. Elçilerin haricindeki bütün cemaat üyeleri Yahudiye ve Samiriye'ye dağılır. İsa'nın cemaatine karşı sürdürülen bu şiddetli kovuşturma hareketinin öncülerinden biri de Saul'dur (8:1-3). Topluluk üyeleri ise kaçıp gittikleri yerlerde Mesih'in adını duyururken mucizeler göstermeyi sürdürürler.

Hıristiyanlık tarihindeki en önemli kırılma anı bu sırada yaşanır. "Rab'bin öğrencilerine karşı hâlâ tehdit ve ölüm soluyan Saul, başkâhine giderek Şam'daki havralara verilmek üzere mektuplar

yazmasını ister." Amacı, Şam'da İsa'nın yolunda yürüyen kadın-erkek kimi bulsa tutuklayıp Kudüs'e getirmektir (9:1-2). Ancak Şam'a yaklaştığı sırada gökten gelen bir ışık Saul'un çevresini aydınlatır. Yere yığılan Saul bir sesin kendisine hitap ettiğini duyar. Bu ses ölümden dirilen Nasıralı İsa'ya aittir. İsa Saul'den Şam'a girmesini ister; ne yapması gerektiği kendisine daha sonra bildirilecektir (9:3-5).

Geçici bir körlük yaşayan Saul, yanında bulunanlar tarafından Şam'a götürülür. Bu esnada Şam'da bulunan ve kendisine ifşa olan bir görüm vesilesiyle Saul adlı birisinin artık İsa'nın adını öteki uluslara, krallara ve İsrailoğulları'na bildirmek üzere seçilmiş bir havari olduğunu öğrenen Hananya adlı birisi, Saul'u bulur ve onu evinde konuk eder. Hananya, kendisince müşahede edilen görümü Saul'a anlatır ve Saul'un "seçilmiş bir elçi" olduğunu kendisine söyler. Sonra Saul'un gözleri açılır; kalkar ve vaftiz olur (9:7-17). Böylece Saul Hıristiyanlık tarihinin ve dininin habercisi olan faaliyetlerine başlar.

İsa'nın "Tanrı Oğlu" ve "Mesih" olduğunu ilk olarak Şam'daki havralarda ilan eden Saul, buradan Kudüs'e döner ve sancılı bir sürecin ardından Barnabas'ın yardımıyla elçilere (havarilere), yani Kudüs cemaatine katılır. Sürecin sancılı geçmesinin sebebi ise havari cemaati üyelerinin, kendilerine zulmetmekte olan bu adamın (yani Saul'un) birden bire İsa'ya iman ettiği söylemiyle ortaya çıkması dolayısıyla şüphe içinde bulunmasıdır. Ancak problem Barnabas'ın müdahalesiyle bir şekilde çözülür. Cemaatin sayıca daha da arttığı o günlerde, Yunanca konuşan Yahudilerle olan kimi tartışmaları yüzünden havariler Saul'u Tarsus'a yollarlar. Öbür yanda ise Petros mucizeler göstermeyi sürdürmektedir (9:1-43). Bu sırada ilginç bir hadise olur. Kendisine ifşa olan bir görümde, Yahudilerce yenilmesi haram sayılan her türden dört ayaklı hayvanları, sürüngenleri ve kuşları yiyebileceği Petros'a söylenir. Petros, (Yahudi Yasası uyarınca) "bayağı ya da murdar hiçbir şeyi yemeyeceğini" söylemesine rağmen görümdeki ses ısrarcı davranır. Hemen ardından Kornelios adındaki bir yüzbaşının evine çağrılan Petros, burada toplanmış Yahudi olmayan bir kitleye hitaben konuşma yapar. Petros, "bir Yahudi'nin başka ulustan biriyle ilişki kurmasının, onu ziyaret etmesinin töremize aykırı olduğunu bilirsiniz" der. Ancak, Tanrı Petros'a hiç kimseye bayağı ya da murdar

dememeyi artık öğretmiştir. Böylece, bir önceki sahnede kendisine ilham edilen görümün meali de *şimdi* Petros tarafından "Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasında aslında bir fark bulunmadığı/kalmadığı" şeklinde yapılmış olur. Başka bir deyişle, İsa'nın başhavarisi Petros, artık Tanrı'nın insanlar arasında ayırım yapmadığına kanaat getirmiştir. *Çünkü* Tanrı, doğru kişileri ulusuna bakmadan kabul etmektedir. Ayrıca İsa'ya inanan herkesin günahları İsa'nın adıyla bağışlanacaktır. Kısaca, Yahudiler ile Yahudi olmayanlar (*gentiles*) arasında mevcut bulunan ve Yahudiler açısından kesin şekilde belirleyici değer taşıyan ayırım, yani Musa Yasası, bizzat İsa'nın baş havarisinin ağzından ve müşterek İsa paydasında buluşulmak kaydıyla ortadan kaldırılmış olur.

Bu sırada Petros'un bu kanaatindeki haklılığa işaret eden bir mucize daha yaşanır ve Kornelios'un evinde bulunanların üzerine, hem de Yahudi kökenli olmamalarına rağmen, Kutsal Ruh iner. Petros gibi diğer Yahudiler de Kutsal Ruh'un armağanının öteki uluslara dökülmesine şaşırırlar. Anlarlar ki, Yahudi olmayanlar da Yahudi olan kendileri gibi Kutsal Ruh'u alabilmektedir. O halde onların da vaftiz edilmelerine engel hiçbir şey yoktur. Petros gerçeğin böyle olduğuna o denli ikna olmuştur ki, Yahudi olmayanlarla ilişki kurduğu gerekçesiyle kendisine sitemde bulunan havari kardeşlerine önce gördüğü görümü, ardından Kornelios'un evinde yaşadığı tecrübeleri anlatır. Bunun üzerine İsa'nın Kudüs'te bulunan çekirdek (havari) cemaati de, tövbe ederek yaşama kavuşma fırsatının İsa Mesih aracılığıyla öteki uluslara da verildiğine açıkça kanaat getirir (10:1-11:18). Diğer bir deyişle, Yahudiler ile Yahudi olmayanları ayıran perde artık kalkmış; Musa Yasası hükmünü yitirmiştir. Hem kendilerine ifşa edilen görümler hem de İlahî Kudret durumun böyle olduğunu havarilere ısrarla göstermektedir.

Luka'ya göre Tanrı'nın sözü bu sıralarda hâlâ sadece Yahudilere duyurulmaktadır. Ancak Antakya'da Yunanca konuşan bazıları Müjde'yi kabul edip Rab'be dönerler. Kudüs topluluğu durumu soruşturmak üzere Saul ile Barnabas'ı oraya gönderir. Bu ikisi bir yıl boyunca oradaki kitleyi eğitirler. Öğrencilere ilk kez Antakya'da "Mesihçiler" (Hıristiyanlar) adı verilir (11:19-26).

Bundan sonra Ruh tarafından Barnabas'la Saul'a misyonerlik görevi

yüklenir. Kıbrıs ve Anadolu'ya yapılan ilk ziyaretler, Barnabas ve Saul'un Antakya'ya dönmeleriyle birlikte sonlanır. Ancak bu esnada Yahudiye'den gelen bazı İsa cemaati mensuplarıyla Antakya'daki topluluk üyeleri arasında "sünnet olma meselesi" yüzünden anlaşmazlık baş gösterir. Çünkü Yahudi kökenliler kurtuluşa erişebilmek istiyorlarsa Yahudi olmayanların da sünnet edilmesini zorunlu koşmuşlardır. Antakya topluluğunu destekleyen Saul (*İşler* Kitabı'nda artık adı Pavlus diye geçmektedir) ile Barnabas, söz konusu problemi çözebilmek umuduyla Kudüs'te bulunan topluluk önderlerine giderler. Burada bir toplantı (konsil) yapılır ve Yahudi kökene sahip bulunmadığı h*â*lde İsa'ya iman edenlerin Musa Yasası'na uyup uymayacakları meselesi tartışılır. Hıristiyanlık geleneğinin "Havariler Konsili" dediği bu toplantıda, Antakya topluluğuna Pavlus ile Barnabas'ın, Kudüs cemaatine ise İsa'nın kardeşi Yakup ile Petros'un sözcülük yaptıkları söylenmektedir. Sonuçta, Yakup ve Petros'un ağırlıklarını koymasıyla öteki uluslardan Tanrı'ya dönenlere güçlük çıkarılmaması gerektiği kanaati ağır basar; putlara sunulup murdar hale gelen etlerden, fuhuştan, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve kandan sakınılması hususları Yahudi olmayanlar için zaruri ve aynı zamanda yeterli kurallar olarak belirlenir (13:1-15:35).

Kısa bir süre sonra Pavlus ile Barnabas arasında ihtilaf yaşanır ve bu ikisinin yolları ayrılır. Luka'ya göre anlaşmazlığın sebebi birlikte çıkmayı planladıkları yeni bir misyonerlik seyahatine Markos denilen Yuhanna'yı da götürüp götürmeyecekleri konusunda farklı görüşler taşımalarıdır. Sonuçta Pavlus ile Barnabas arasında ipler kopar; Barnabas Kıbrıs'a giderken Pavlus Suriye ve Kilikya bölgelerine doğru yol alır (15:36-41). Anadolu üzerinden Makedonya'ya kadar giden Pavlus, Selanik, Korint ve Atina başta olmak üzere birçok kente uğrar. Sonra deniz yoluyla Kudüs üzerinden Antakya'ya geri döner (16:1-18:22).

Pavlus bundan sonra Efes ziyaretiyle birlikte üçüncü büyük misyonerlik seyahatine başlar. Makedonya ve Yunanistan'a kadar uzanan bu seyahatin ardından Kudüs'e döner. Ancak burada İsa topluluğunun önderleri tarafından Musa Yasası'na karşı söylemlerde bulunduğu gerekçesiyle suçlanır. Hatta Pavlus, Kudüs'te linç teşebbüsüyle karşılaşır. Nitekim linç edilmekten son anda bir Roma taburunca kurtarılır (19:1-21:35). Tutuklanan Pavlus, önce Romalı komutanın

müsaadesiyle Yahudi kalabalığın önünde, ardından Yüksek Kurul'un huzurunda ve nihayet Roma valisi Feliks'in karşısında kendisini savunur (21:37-24:27). Pavlus, rivayete göre bütün bu zor süreç boyunca bir yandan Roma vatandaşı[637] olmasının avantajlarını kullanırken diğer bir yandan da Rab ve Ruh tarafından desteklenir. Kral Agrippa ile yaptığı görüşmede davasını Caesar'a iletmek istediğini beyan eden Pavlus, deniz yoluyla Roma'da bulunan imparatora gönderilir. Burada kendi kiraladığı bir evde iki yıl kalır ve Mesih'le ilgili gerçekleri anlatmayı sürdürür (25:13-28:31).

Yeni Ahit'te yer alan *İşler* Kitabı'nda Luka tarafından "Havariler Çağı"na ilişkin anlatılan öykü burada sona ermektedir. Luka'nın yukarıda özetlediğim bu öyküsünü eleştirel bir gözle okumak üzere yeniden ele alacağım. Şimdi, Pavlus'un teolojik görüşlerine bakalım.

(2). Pavlus'un Teolojik Görüşleri

Pavlus, Hıristiyanlık tarihinde karşımıza çıkan en önemli şahsiyettir. Onun ölen ve dirilen İsa'ya iman ettiği iddiası Hıristiyanlık tarihini başlatan çok mühim bir kırılma noktası olmuştur. Yeni Ahit metinlerinden anlaşıldığı kadarıyla, Pavlus söz konusu bu iddiasından sonraki süreçte, "göksel" ve "kurtarıcı" bir Mesih olduğunu öne sürdüğü İsa'nın ismini kullanarak teolojik içerikli birtakım görüşler gündeme getirmiştir. Bu görüşler tarihsel açıdan çok büyük önem taşımaktadır, çünkü geleneksel Hıristiyanlık anlayışı bu görüşler üzerine inşa edilmiştir. Ayrıca Pavlus'un tarihsel İsa'yla hangi oranda bağlantılı ve uyumlu olduğu meselesi de söz konusu bu görüşlerden hareketle ortaya konulabilir. Bununla birlikte Pavlus'un teoloji içerikli görüşleri burada çok detaylı şekilde değil, fakat daha ziyade ana hatlarıyla ele alınacaktır.[638]

---

[637] Pavlus'un Roma vatandaşı oluşuna dair birtakım değerlendirmeler için bk. Peter van Minnen, "Paul the Roma Citizen", *Journal for the Study of the New Testament*, 56, 1994, ss. 43-52 (Yazar, Pavlus'un Roma vatandaşı olduğu yönündeki söylemin gerçek olduğuna inanmaktadır).

[638] Pavlus ve teolojik görüşlerine dair yakın zamanda Türkçede yapılan detaylı bir çalışma için bk. Fuat Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, 2. Basım, Ankara: Eskiyeni Yayınları, 2017; Ayrıca bk. Gündüz, *Pavlus.*

a. Pavlus'un Kendisi Hakkındaki İddiaları

Aslında Pavlus teolojisinin merkezinde Χριστός ("Mesih") ve Εὐαγγέλιον ("Müjde/İncil") kavramları bulunmaktadır. Ancak Pavlus teolojisinde "Mesih" kelimesi bu kavramın Yahudi düşüncesindeki karşılığı olan "Yahudilerin Kralı" veya "rahipsel ve eskatolojik bir beşer-kurtarıcı" gibi anlamlara gelmemektedir. Pavlus için İsa'nın "Mesih" olması, yine Pavlus tarafından İsa'ya atfedilen kozmik boyutlu "kurtarıcılık" rolü açısından mühimdir. Pavlus için "Müjde" kavramının da İsa'nın sözleri, öğütleri ve davranışlarıyla bir ilgisi yoktur. "Müjde", soteriyolojik bağlamıyla "iyi" bir "haber" anlamına gelmektedir, yani "kurtuluş"a dair bilgidir.

Pavlus'un İsa'dan sonraki dönemde Mesih (Χριστός) ve Müjde/İncil (Εὐαγγέλιον) kavramlarını oldukça farklı ve hatta yeni bir usulle açıklamaya başladığı açıkça görülmektedir. Ancak Pavlus –kendi ifadesine göre- yaşamı sırasında İsa'yı gören birisi değildir. İsa'nın havarileri arasında veya yakın çevresinde ismi hiçbir zaman geçmemektedir. Nitekim *İşler* Kitabı'nın yazarı (Luka) bile kahramanı olan Pavlus'u ἀπόστολος, yani havari olarak tanımlamamaktadır.[639] Bu yüzden de Pavlus teolojisinde yukarıda zikredilen kavramlara ilişkin yapılan sıra dışı açıklamaları tartışmalı zeminden kurtarıp herkes için daha ikna edici kılabilmek, Pavlus'a da otorite anlamı yansıtan özel ve önemli bir statü tahsis edilmesiyle gerçekleştirilmek istenmektedir. Başka bir deyişle, Pavlus'un "Mesih" ve "Müjde" başta olmak üzere gündeme getirdiği orijinal iddialar, Pavlus'un bu iddiaları öne sürebileceği bir yetkiyle donatılması suretiyle mümkün kılınmaktadır. Bununla beraber bu teoloji sistemi içinde Pavlus'a atfedilen otorite iddialarının kaynağı da yine Pavlus ve Pavlusçu yazarlar olmuştur.

Pavlus'un kendisine yönelik iddialarının başında ἐκτρώμα (*ektrōma*) tabiri dayanak yapılarak ortaya atılan ἀφορίζω (*aphorizō*) kavramı gelmektedir. Bunlardan birincisi olan ἐκτρώμα aslında Yeni Ahit'te bir defa geçmektedir. Pavlus, Korint cemaatine yazdığı birinci mektupta dirilip göğe yükselen Mesih'in son olarak kendisine

---

[639] Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığı*, s. 167 (İşler, 14: 4, 14 istisna teşkil etmektedir).

göründüğünü öne sürmektedir (15:1-8). Ancak burada, "zamansız doğmuş bir çocuğa benzeyen bana da göründü" ifadesini kullanmaktadır (15:8). Burada Yunanca metinde geçen ἐκτρώμα (*ektrōma*) kelimesi yakın zamanda gerçekleşmiş doğumu ifade eder. Dolayısıyla Pavlus aslında burada ruhsal açıdan doğru bir zamanda doğmadığını söylemek istemektedir, çünkü bu yolla yaşamı sırasında İsa'ya öğrencilik ve havarilik yapamadığını ima etmektedir. Bu yüzden de onun "Mesih'in elçisi" sıfatını kazanması (diğer havarilerde olduğu gibi) normal ve sistemli bir işleyişin neticesinde gerçekleşmemekte, fakat (dirilen Mesih'in ona görünmesi ve ona vahyetmesi suretiyle) sıra dışı ve fevkalade bir işleyiş olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Pavlus, Mesih'in bu güçlü müdahalesiyle eski yaşamından ayrılmakta ve Mesih'in Krallığı'nda kendisine yer bulmaktadır. Pavlus bu sayede insanlığa Mesih'i görebilme yetisi getirmektedir. Yine bu sayede Pavlus'un havariliği İsa'nın diğer havarilerine göre oldukça farklı bir arka plân taşımaktadır.[640] Zira Pavlus yaşamı sırasında İsa'ya elçi olamamıştır. Fakat İsa'nın ölümü sonrasında "zamansız da olsa" doğmuştur. Yani Mesih'in müdahalesiyle bu eksiğini gidermiştir. Pavlus'a bahşedilen bu imtiyaz ise herhâlde ancak onun "seçilmiş" olduğu gerçeğinden hareketle açıklanabilir.

İşte bu aşamada karşımıza ἀφορίζω (*aphorizō*) kelimesi çıkmaktadır. Zira özellikle belirli bir göreve "seçmek" veya "atamak" gibi anlamlardaki ἀφορίζω fiilinden gelen ἀφορίσας (*aphorisas*) ortacı,[641] Pavlus tarafından kendi yetki ve otoritesini tanımlamak maksadıyla telaffuz edilmektedir. Pavlus'un Roma ve Galatya cemaatlerine yazdığı mektuplar bu bakımdan gerçekten dikkat çekicidir. Zira bu mektuplarda, ἀφορίζω sözcüğü ilahi çağrının neticesi olarak Pavlus'ta ortaya çıkan hizmetin "kutsal" veya "ilahi" bir "seçilmişlik" olgusuna dayandığını öne sürmektedir. Pavlus, Galatya cemaatine yazdığı mektupta (1:15), "beni annemin rahminden (ἐκ κοιλίας μητρός μου) seçip (ἀφορίσας) lütfuyla çağıran Tanrı" demektedir. Pavlus'un bu sözlerinde Kitab-ı

---

640 Gerhard Kittel (ed.), *Theological Dictionary of the New Testament*, terc.–ed. G. W. Bromiley, C. II, Michigan: Grand Rapids, 1995, s. 466.

641 Michael H. Burer-Jeffrey E. Miller, *A New Reader's Lexicon of the Greek New Testament*, Grand Rapids, 2008, s. 280.

Mukaddes'in yankısı duyulmaktadır. Zira Yeremya 4:1-5'te de Tanrı, peygamberine, "ana rahminde sana biçim vermeden önce tanıdım seni. Doğmadan önce seni ayırdım. Uluslara peygamber atadım" demektedir. Buna benzer bir seçilme durumu Yeşaya, 49:1-6'da da geçmektedir. Pavlus, böylece, kendisini istisna kılan bir özelliği Kitab-ı Mukaddes'ten hareketle kanıtlama çabası göstermiş olmaktadır. Bu ise iki açıdan önemlidir: Birincisi, Pavlus bu şekilde açıkça Tanrı tarafından "seçilmiş" olduğunu dile getirmektedir. Ancak dikkat edilirse bu seçilmiş olma durumu İsa'nın Pavlus'a görünmesiyle değil, daha önceden, hatta Pavlus'un doğumu öncesinden belirlenmiştir.[642] İkincisi, burada bu seçimin sıradan olmadığına yönelik vurgu dikkat çekmektedir. Şu suretle ki, Pavlus, Tanrı'nın lütfuyla ve (sonradan değil de) annesinin rahminden seçilmiştir (ἀφορίζω). Dolayısıyla bu seçim insani bir boyut taşımayıp bizzat ilahi otoriteden, yani doğrudan Tanrı'dan kaynaklanmaktadır.[643] Başka bir deyişle Pavlus'un konumu Tanrı tarafından belirlenmiştir ya da bu belirlenmiş konuma Pavlus seçilmiştir.

Pavlus, Roma cemaatine gönderdiği mektupta ise kendisini Παῦλος δοῦλος Χριστοῦ Ἰησοῦ, "İsa Mesih'in hizmetkârı Pavlus", diye tanıtmakta ve κλητὸς ἀπόστολος ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ, "Tanrı'nın müjdesi için elçi seçilip çağrılan", şeklinde nitelendirmektedir (1:1). Pavlus'un burada ismine ilaveten verdiği tanımlayıcı ifadeler, onun İsa ile ilişkisini, statüsünü ve mesajını betimlemektedir. Gerçekten, δοῦλος Χριστοῦ Ἰησοῦ (İsa Mesih'in hizmetkârı) ifadesi Pavlus'un özveri ve hizmetini tanımlamaktadır. Zira Pavlus burada kendisini Mesih olan İsa'nın hizmetkârı veya kölesi yahut kulu olarak sunmaktadır. Pavlus bunun sonrasında κλητὸς ἀπόστολος (çağrılan havari) ifadesini kullanarak Tanrı'nın elçisi olarak statüsünü belirtmektedir. Başka bir deyişle, Pavlus kendisini "görevi ilahi bir atamayla tayin edilen Tanrı elçisi" olarak görmektedir. Nihayet ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ ibaresindeki ἀφωρισμένος (*aphōrismenos*, seçilmiş

---

642 Timothy W. R. Churchill, *Divine Initiative and the Christology of the Damascus Road Encounter*, Eugene, Oregon: Wipf-Stock Publishing, 2010, s. 117.

643 B. J. Oropeza, *Jews, Gentiles and the Opponents of Paul: The Pauline Letters*, Apostasy in the New Testament, C. II, Eugene, Oregon: Wipf-Stock Publishing, 2012, s. 9.

olmak), yukarıda bahsi geçen Galatyalılar 1:15'teki ἀφορίσας'ı çağrıştırmaktadır ve Pavlus böylece mesajını kendisine has kılmaktadır.[644]

Pavlus'un bu cümlesi erken yüzyıllarda kilise yazarları tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Zira ἀφωρισμένος (*aphōrismenos*) ortacı Kitab-ı Mukaddes'in Septuaginta varyantında da geçmektedir ve burada Tanrı için "seçilmiş" ya da "ayrılmış" olmak anlamını yansıtmaktadır. Buradan hareketle IV. yüzyılda bazı Hıristiyan yazarlar söz konusu bu ifadeyi Pavlus açısından onun "Tanrı'nın müjdesi" uğruna Yahudilik vaaz etmekten ayrılışı, yani kendisine iman edenleri aklayacak olan Mesih'i vaaz etmek üzere Yasa'yı terk etmesi şeklinde değerlendirmişlerdir. Augustinus da benzer bir şekilde Pavlus'un çağrılması ile seçilmesi arasında ayırım yapmaktadır. Augustinus tarafından bu ifadelerden ilki Pavlus'un "Tanrı tarafından kabul edilen kiliseye çağırılması", ikincisi ise "ihtişamı solan sinagogdan ayrılması" gibi düşünülmüştür. Nitekim 20. yüzyılın kimi araştırmacıları da ἀφωρισμένος (seçilmiş) sözcüğünü bilhassa Pavlus'un Yasa'yı terk edişi şeklinde anlamışlardır.[645]

Bununla beraber Pavlus'un yukarıda isminin yanına eklediği δοῦλος Χριστοῦ Ἰησοῦ (İsa Mesih'in hizmetkârı) ifadesiyle yetinmeyerek buna ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ (Tanrı Müjde'si için seçilmiş olma) ifadesini de ilave etme ihtiyacı duyması, ona, Galatyalılara yazdığı mektubun hemen sonraki satırlarında εὐαγγέλιον Θεοῦ'nun (Tanrı'nın Müjde'si) başlıca içeriğini ve esas anlamını tanımlama olanağı vermektedir. Pavlus, bu giriş cümlesinin devamında önce εὐαγγέλιον Θεοῦ'nun (Tanrı Müjdesi) geçmişinden (1:2) bahsetmekte, sonra onun konusuna (1:3-4) atıf yapmaktadır. Bunun ardından sıra Pavlus'un kendisine yönelik iddiasına gelmektedir. Zira Pavlus, hemen bunun ardından (1:5) kendisinin εὐαγγέλιον Θεοῦ (Tanrı Müjdesi) konusundaki otoritesinden ve görevinden bahis açmaktadır: "Her ulustan insanın iman edip söz dinlemesini sağlamak için Mesih aracılığıyla ve onun adı uğruna Tanrı lütfuna ve elçilik görevine sahip

644 Churchill, *Divine Initiative*, s. 138.

645 Richard N. Longenecker, *The Epistle to the Romans: A Commentary on the Greek Text*, Michigan: Grand Rapids, 2016, s. 56.

olduk”.[646] Başka bir deyişle Pavlus (i) kendisine evrensel bir görev tanımlaması yapmaktadır. Çünkü onun görevi bütün uluslardan insanları ilgilendirmektedir. (ii) Pavlus’un elçiliği Mesih aracılığıyla gerçekleşmektedir. Nihayet (iii) bu görev Tanrı tarafından ve O’nun lütfuyla elçilik olarak belirginleşmektedir.

Pavlus’un “seçilmiş” ve “çağrılmış” olma iddialarını yansıtan ve ona kendisine has özel bir imtiyaz/statü sağlamayı amaçlayan söz konusu bu ἀφορίσας ve κλητὸς kavramları başka bir bağlamda da iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Pavlus’un “elçilik” görevine tayin edildiği varsayımı için iki temel dayanak bu kavramlar olmaktadır. Onun Korint cemaatine yolladığı birinci mektubun başlangıç cümlesi bu bağlamda dikkat çekicidir. Pavlus, burada, Παῦλος κλητὸς ἀπόστολος Χριστοῦ Ἰησοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, “Tanrı iradesiyle İsa Mesih’in elçisi olmaya çağrılan ben Pavlus”, şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Bu cümleye yakından bakıldığında, Pavlus kendisine yönelik önemli bazı vurgular yapmaktadır. Buna göre, Pavlus (i) İsa Mesih’in elçisidir (ἀπόστολος Χριστοῦ Ἰησοῦ) ve (ii) bu göreve Tanrı iradesiyle (διὰ θελήματος Θεοῦ) çağrılmaktadır. Başka bir deyişle, Pavlus’un İsa Mesih’in elçisi olarak otoritesi bizzat Tanrı’dan gelmektedir. Önem taşıyan ikinci nokta ise Pavlus tarafından İsa’nın gerçek havarilerine verilmek istenen (dolaylı) mesajda bulunmaktadır. Pavlus, ἀπόστολος Χριστοῦ Ἰησοῦ, yani İsa Mesih’in elçisidir. Fakat bu elçilik Tanrı’nın lütfuyla (εὐδοκέω) ve henüz annesinin rahmine düşmesinden itibaren seçilmesiyle (ἀφορίζω) birlikte hâsıl olmaktadır. Buradan hareketle Pavlus’un, (sözde) elçiliğine ilişkin muhtemel tartışmaları henüz ilk anda ortadan kaldırmak istediği anlaşılmaktadır. Zira bu “ilahi köken” iddiası, Pavlus’un elini İsa’nın gerçek havarilerine karşı güçlendirmek amacı gütmüş olmalıdır. Doğuştan gelen Pavlus’a has bir elçiliğin İsa’nın yaşamı sırasında (yani sonradan) elde edilen elçilikten daha üstün kabul edilmesi gerektiği Pavlus tarafından bu yolla söylenmek istenmektedir. Diğer

[646] Oda Wiscmeyer, “Romans 1: 1-7 and Mark 1: 1-3 in Comparison”, *Mark and Paul: Comparative Essays*, Part II, ed. E.-M. Becker, T. E.-Pedersen, M. Müller, Berlin: Walter de Gruyter, 2014, s. 126.

türlü ifade edilecek olursa, elçilik görevine tayin edileceği Tanrı tarafından kozmik platformda henüz doğumu öncesinde belirlenmiş olan Pavlus, sonradan seçilen örneğin Petros veya Yuhanna gibi elçilerden daha üstün bir otorite olduğu iddiasında bulunmaktadır. Nitekim H.J. Schoeps, çok haklı olarak, Pavlus'un kendisini İsa'nın dünyevi şahsiyetinin bir öğrencisi gibi hissetmediğini düşünmektedir. Zira Pavlus, dirilip göğe yükselen bir Rab'den, Tanrı'nın iradesiyle vahiy aldığı savını öne sürmektedir.[647]

"Elçilik" söylemi ise Pavlus'un kendisi hakkında öne sürdüğü en önemli iddia olarak değerlendirilmelidir. Bu çerçevede kendi iddiasına göre Pavlus, "Tanrı'nın isteğiyle ve İsa Mesih'in elçisi olarak seçilmiştir." Öyleyse onun gücü doğrudan ilahî kökene dayanmaktadır. İlahî bir kaynaktan geldiği için Pavlus'un sözleri ve bildirimleri insan bilgeliğinin ikna edici sözlerinden ziyade Ruh'un kanıtlayıcı gücüne dayanmaktadır.[648] Pavlus'u yetkili ve yeterli kılan dünyevî bir güç değil, bizzat Tanrı'dır.[649] Yani Tanrı'dan (veya Pavlus tarafından ilahî bir varlık sayılan İsa'dan) kaynaklanması sebebiyle Pavlus'un üstün bir kudrete sahip olduğu[650] öne sürülmektedir. Pavlus, bu konuda kendisine yapılan eleştirilere karşı çok serttir. Zira onun elçilik iddiasının sorgulanması, kendisi için yaptığı bütün görev tanımlamasını ve misyonunu tehlikeye sokmaktadır.[651]

Pavlus teolojisi, Pavlus'un "seçilmiş" bir "elçi" olarak yüksek statüsünün ve taşıdığı yüksek değerin İsa'nın "gerçek" havarileri tarafından da onaylanıp takdir edildiği iddiasını gündeme taşımaktadır. Bu bağlamdaki bir rivayete göre, Tanrı'nın Pavlus'ta ne kadar etkin olduğu havarilerce fark edilmektedir.[652] Pavlus, "üstün elçiler" diye tanımlanan İsa'nın "gerçek" havarilerinden hiç de aşağıda bir konumda değildir.[653]

---

647 Hans Joachim Schoeps, *Paul*: *The Theology of the Apostle in the Light of Jewish Religious History*, İngilizce terc. H. Knight, Cambridge: Lutterworth, 1961, s. 57.

648 1. Korintliler, 2: 4.

649 2. Korintliler, 3: 5; 13: 10; Galatyalılar, 1: 1-2.

650 2. Korintliler, 4: 7; 1. Selanikliler, 4: 2.

651 Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, s. 165.

652 Galatyalılar, 2: 1-10.

653 2. Korintliler, 12: 11-12.

Tam tersine, Pavlus'un vahiylerinin üstünlüğü açıkça kabul edilmelidir.[654] Çünkü Mesih'in yaşamını kendi bedeninde taşımakta olan Pavlus,[655] sürekli olarak dirilen İsa'dan vahiy yoluyla kendisine gelen buyrukları iletmektedir.[656] Gerçek havarilerin yaşayan İsa'dan öğrendiklerini vaaz ve ilan ettikleri söylenebilir. Hâlbuki Pavlus aracılığıyla konuşan İsa Mesih'in kendisidir.[657] Dolayısıyla İsa'yı tanımanın güzel kokusu ancak ve sadece Pavlus aracılığıyla her yerde yayılmaktadır.[658] Hatta Pavlus'un insan ölçülerine göre konuşmasına da kanmamalıdır. Bunun sebebi, Pavlus'un güçsüzlüğüne değil de onun muhataplarının doğasındaki güçsüzlüğe yorulmalıdır.[659]

Pavlus teolojisine göre Pavlus'un "elçilik" vazifesi (gerçek havariler tarafından yürütülen) emsalleriyle kıyaslandığında başka bir önemli fark daha ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Pavlus (diğerlerinin aksine) "(*öteki*) ulusların havarisi"dir (Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν). Yani Pavlus'un asıl muhatapları (Yahudi olmayan) uluslardır (*gentiles*, ἔθνη). Pavlus her ulustan insanın iman edip söz dinlemesini sağlamak için Mesih aracılığıyla ve onun adı uğruna Tanrı tarafından bahşedilen bir lütfa ve elçilik görevine sahiptir. Müjde'yi (İncil'i) sünnetlilere[660] (οἱ ἐκ περιτομῆς) bildirme işi nasıl yaşayan İsa'nın başhavarisi Petros'a verilmişse, sünnetsizlere bildirme *işi de* (τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας) dirilen İsa'nın en büyük havarisi Pavlus'a tevdi edilmiştir.[661] Pavlus'un bu hizmetin karşılığında maddi bir beklentisi yoktur. Çünkü onun ödülü, Tanrı katında bulunup

---

654 2. Korintliler, 12: 7-9.

655 2. Korintliler, 4: 10.

656 1. Korintliler, 7: 25.

657 Romalılar, 15: 18-20; 2. Korintliler, 13: 3.

658 2. Korintliler, 2: 14.

659 Romalılar, 6: 19.

660 Pavlus "sünnetliler" ifadesiyle dar anlamda kendisine muhalif olup Yahudi olmayanlar üzerine yapılan misyona şüpheyle bakanları, daha geniş manada ise (İsa'ya iman eden ya da etmeyen) tüm Yahudileri kast etmektedir. Bk. James D.G. Dunn, *The New Perspective on Paul*, Grand Rapids: Michigan-Cambridge 2008, s. 153. Bu bağlamda Pavlus, İsa'ya iman eden Yahudileri de (mesela havarileri) aynı tabiri kullanarak tanımlamaktadır.

661 Galatyalılar, 2: 7.

elle yapılmamış ve sonsuza dek kalabileceği bir konut veya evdir (οἰκία).[662]

Peki, ama Pavlus nasıl bir varlığın elçiliğini yapmakta, öteki ulusların arasında hangi kavramı vaaz ve ilan etmektedir?

b. Pavlus'un İsa'ya ve Müjde'ye (İncil) Yönelik İddiaları

Pavlus'un başlıca kahramanı İsa, daha doğrusu ölen ve dirildiği öne sürülen Mesih'tir. Yukarıda gördüğümüz gibi Pavlus, Mesih'in elçisi olduğunu öne sürmektedir. Fakat Mesih olan İsa'nın dünyada bulunduğu sırada ne söylediği, nasıl davrandığı veya ne gibi nasihatler verdiği gibi konularla da hiçbir zaman ilgilenmemektedir. Gerçekten, "İsa'nın elçisi" olduğunu öne süren Pavlus, günümüze kadar ulaşan geniş bir mektup koleksiyonu boyunca durmadan "Mesih" diye tanımladığı soyut bir varlığın propagandasını yapmaktadır. Ancak Pavlus'un mektupları İsa'ya ilişkin neredeyse hiçbir somut bilgi vermemektedir. Çünkü bu mektuplarda –birkaç küçük istisnasıyla- İsa'nın ne yaşamına, ne öğretilerine ne de sözlerine ve davranışlarına yapılmış bir atfa rastlanmaktadır. Yani Pavlus devamlı olarak "Mesih" diye tanıttığı bir varlık hakkında konuşmaktadır, fakat aslında İsa hakkında söylediği neredeyse hiçbir şey yoktur.[663]

Peki, ama Pavlus ne söylemektedir? Pavlus, ilahi kökenli dinler tarafından ilk insan olarak tanıtılan Âdem'in cennetten kovulmasına yol açan

---

662 2. Korintliler, 5: 1-2.

663 Bu konuda ayrıca bk. Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, (6. Basım) İstanbul: İsam Yayınları, 2017, s. 20; Abdülehad Dâvûd, İncil ve Salib, Haz. Kudret Büyükcoşkun, İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1999, ss. 28-29, 169; Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, xxiii (Eisenman, Pavlus'un mektuplarından hareketle tarihsel İsa hakkında sadece iki tane çıkarımda bulunulabileceğini söyler. İlki, İsa'nın çarmıha gerildiği; ikincisi, birisinin adı Yakup olan bazı kardeşlerinin olduğudur); Schoeps, *Paul,* ss. 55-57 (Pavlus'un mektuplarından hareketle İsa hakkında sadece onun Yasa altında doğduğu (Galatyalılar, 4: 4), Davut soyundan geldiği (Romalılar 1: 3) tuzağa düşürüldüğü (1. Korintliler, 11: 23) ve çarmıha gerildiği (Galatyalılar, 3: 1; 1. Korintliler, 2: 2) sonuçlarına ulaşılabileceğini belirtir. Schoeps'e göre, Pavlus'un bu atıflarından hareketle İsa'nın Pavlus için mitolojik değil, gerçek bir tarihsel figür olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür); Meyer, *Jesus or Paul*, s. 120 (Pavlus'un İsa'nın dünyevî görevini, insan olarak yaşamasını ve sözlerini göz ardı ettiğini söyler).

günahı dini bir doktrin haline dönüştürmekte ve bunu da Hıristiyanlık tarihinde sonu gelmeyecek kristolojik tartışmaları tetikleyen bir izahla kendi teoloji sisteminin merkez unsuru yapmaktadır. Pavlus, Tevrat'ın Yaratılış bölümünde yer alan bir anlatıyı bu bağlamda önplana çıkarmaktadır. Daha önce de bahsi geçtiği gibi, Yaratılış Kitabı 3'te Âdem'in yasak meyveyi yemesi nedeniyle Tanrı tarafından cennetten çıkarıldığına dair bir öykü geçmektedir. Pavlus'a göre, Âdem'in bu günahı bütün insanlık ailesine sirayet etmiş ve onun sonrasında gelen bütün nesillerin günahlı doğmasına/olmasına yol açmıştır. İsa ise insanlığı binlerce yıllık bu günahtan kurtarmak kabilinden evrensel ve büyük bir kozmik görev üstlenmiştir. Pavlus'a göre, "Mesih" ve "Tanrı Oğlu" olan İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesi ve bunun sonrasında dirilerek göğe yükselmesi, insanlığın "kurtuluş" elde ettiğine ilişkin "müjde"nin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Zira insanlık ailesiyle binlerce yıl boyunca küskün kalan, hatta Yasa'yı da (Musa Şeriatı) bu yüzden insanlığa ceza olmak üzere gönderen Tanrı, merhametli yapısı sebebiyle insanlık ile yeniden barışmak amacıyla öz Oğlu olan Mesih'i çarmıh üzerinde feda ederek bu amacını gerçekleştirmiştir. Öyleyse İsa'nın çarmıh üzerinde ölümü, insanlığın aslî günahı için bir bedel olan "kefaret" anlamı taşımaktadır.[664] Çünkü İsa ölmüş, insanlık bu sayede kurtulmuştur. Böylece Tanrı, Mesih'ini, kanıyla günahları bağışlatan ve imanla benimsenen bir "kurban" olarak sunarak adaletini göstermiştir.[665] Pavlus hakkında önemli çalışmalar yapmış olan Maccoby, onun bu görüşlerine ilişkin şöyle konuşmaktadır:

> Pavlus'un kurtuluş doktrini şu şekilde özetlenebilir. İnsanlık günahın ve Şeytanın pençesindedir. Bu esaret insan tarafından herhangi bir manevi çabayla aşılamaz, çünkü onun manevi yapısı çok zayıftır. Sonuç olarak insanlık ebedi cezalandırmaya mahkûm olmuştur. Buna karşın Tanrı, merhametiyle, insanlığın günahına kefaret olmak üzere zalimce bir ölüm yaşayacak olan ilahi Oğlu'nu dünyaya göndermek suretiyle bir kurtuluş yolu temin etmiştir. İnsanlık bu ölümü

---

664 Romalılar, 1: 3-4; 5: 1; 5: 8-9; 5: 15; 1. Korintliler, 5: 7; 1. Selanikliler, 1: 10; 2. Korintliler, 5: 15; 5: 19; 5: 21; Filipililer, 2: 6-8; Kısa değerlendirme için bk. H. J. Schoeps, *Paul,* s. 59.

665 Romalılar, 3: 25-26.

> iman ve şükranla kabul ederek bunu mistik açıdan paylaşabilir, hatta ayrıca dirilişi ve Tanrı Oğlu'nun ölümsüzlüğünü de paylaşabilir. İman etmeyenler ve (Tevrat'ın rehberliği altında) kendi manevi çabalarıyla bu mahkûmiyetten kurtulacakları zannında ısrarcı olanlar ise ebedi lanetin esaretinde olacaklardır.[666]

Pavlus'a göre İsa'nın "Oğul" olarak yüksek bir kristolojik değer taşıması temelde buradan kaynaklanmaktadır. Tıpkı sıradan bir insanın işlediği günahlara kefaret olarak kurban takdim etmesi gibi, bütün insanlığın Âdem'den yüklendiği günah da buna uygun bir kurban sunulması suretiyle aklanmıştır. İşte bu kurban bizzat Mesih'tir. Dolayısıyla Mesih sıradan bir beşer değil, fakat açıkça beşer üstü bir varlıktır. O, kendisini insanlık için feda etmiştir.[667] Bu ölüm insanlığı gelecek gazaptan kurtarmıştır.[668] Pavlus, Roma cemaatine yazdığı mektupta Oğul'un ölümü sayesinde insanlığın Tanrı ile barıştığından[669], Tanrı'nın öz Oğlu'nu günah sunusu olarak gönderip günahı insan benliğinde yargıladığından[670] ve yine Tanrı'nın öz Oğlu'nu insanlık için ölüme teslim ettiğinden[671] bahsetmektedir. Dolayısıyla "çarmıhtaki ölüm" Pavlus tarafından yeni bir soteriyolojik yorumlamanın merkez unsuru haline dönüştürülmüş, sonradan da geleneksel Hıristiyanlığın esasını teşkil etmiş olmaktadır.

Pavlus'un tarihsel İsa hakkında ne bildiği veya onun söz ve nasihatlerinden ne oranda haberdar olduğu gibi konular tarihsel açıdan tartışmaya açıktır. Ancak söz konusu bu "kefaret" doktrini bağlamında bakılırsa, Pavlus'un mektuplarında yaşayan bir şahsiyet olarak tarihsel İsa'ya niçin hiçbir zaman müracaat etmediği veya ondan bahsetmediği sorusu yanıt bulmaktadır: İsa'nın yaşamının ve sözlerinin Pavlus açısından "çarmıha giden yol" olmaktan başka hiçbir anlamı yoktur. Bu yüzden de "İsa'nın dünyevi hayatı ve öğretisi hakkındaki nakiller onun

---

666 Hyam Maccoby, *Paul and Hellenism*, Londra-Philadelphia: SCM Press-Trinity Press, 1991, s. 55.

667 Galatyalılar, 2: 20

668 1. Selanikliler, 1: 9

669 Romalılar, 5: 10.

670 Romalılar, 8: 3.

671 Romalılar, 8: 32.

için önemli değildir".[672] Başka bir deyişle, İsa'nın bütün yaşamı bu kozmik ölümün (ve dolayısıyla kurtuluşun) gerçekleşmesini sağlayan ön evredir. Bu yüzden de "Tanrı Oğlu-Mesih"in çarmıha gerilerek öldürülmesine yapılan Pavlusçu açıklama ve ölen Mesih'in dirilip göğe yükseldiği iddiası Pavlusçu teolojinin gerçek ilgi alanı olmaktadır. Bu noktadan bakıldığında İsa'nın Pavlus teolojisinde niçin sıradan bir beşer değil de "ilahi" bir varlık olarak sunulmaya başlandığı sorusu da yanıt bulmaktadır. Çünkü İsa'nın herkes gibi bir "insan" sayılması, Pavlus teolojisinin "kefaret" anlayışını henüz ilk anda ve temelinden sarsacak bir söylemdir. (Tarihsel İsa gibi) beşer bir varlığın ölümüyle bütün insanlığın "kurtuluş" bulduğu iddiası muhtemelen o zamanlar pagan dünyada bile pek çok kimse tarafından makul bulunmazdı. Hâlbuki Pavlus'un esas faaliyet alanı bu pagan dünyadır. Bu cümleden olmak üzere, Pavlus'a göre İsa, Tanrı'yla aynı öze sahiptir (ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων) ve dahi bunu bir hak olarak görmemesine rağmen Tanrı'ya eşittir (εἶναι ἴσα Θεῷ). Mesih olan İsa, sanki bir hizmetkâr özünü almış ve insan benzeyişinde doğmuş gibi ululuğunu kendi isteğiyle bir kenara bırakmıştır. O, kendisini alçaltarak (ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν) insan biçimine bürünmüş olarak ölüme; hatta çarmıh üzerinde ölüme (θανάτου δὲ σταυροῦ) boyun eğmiştir.[673]

Görüldüğü gibi Pavlus teolojisi sonraki nesillere "tanrısal" nitelik taşıyan bir Mesih'i miras bırakmaktadır. Nitekim Pavlus teolojisine göre dünya Mesih aracılığıyla yaratılmıştır. Kıyamet günü insanlığı yargılayacak olan Mesih'tir. Mesih ölümden dirilmiş ve göğe yükselmiştir; Tanrı katında insanlık ailesi için "aracılık" yapmaktadır ve yeryüzüne yeniden ve aniden geri dönecektir.[674]

Yukarıdaki anlatım Pavlus'un "Mesih" tabir ettiği İsa'yı insanüstü bir varlık olarak betimlediği görülmektedir. Ancak Pavlus'un İsa'yı Yahudi kutsal yazılarında ismi geçen Tanrı'yla doğrudan eşitlemekten kaçındığı da anlaşılmaktadır. Onun düşüncesinde İsa, belki "ikincil"

---

672 Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, s. 115.

673 Filipililer, 2: 6-8.

674 Romalılar, 8: 34; 1. Korintliler, 8: 6; 1. Selanikliler, 1: 10; 3: 13; 4: 13-18; Filipililer, 3: 20.

derecede bir "ilah" gibidir. Pavlus, İsa'yı belki de bu yüzden kelimeye ilahi bir anlam yükleyerek κύριος ("rab/efendi") şeklinde tanımlamaktadır. Yine de Pavlus'un Mesih'i örneğin meleklerden daha üstün bir konumdadır. Mesih'ten "kurtuluş" sağlayan tüm Hıristiyanlar da meleklerden üstün bir statü elde etmektedir. Kısaca, Pavlus'a göre yüce varlıklardan birisi olan Mesih, acı çekerek ölmek ve insanlığı da bu ölümüyle kadim günahtan kurtarmak amacıyla dünyaya gelmiştir. Bu da göstermektedir ki, sonraki dönemlerin geleneksel Hıristiyanlık anlayışında Mesih'i "teslis" kavramını oluşturan bir ilah (veya daha doğru bir terminolojiyle *hypostasis*) şeklinde tanımlayan süreç, aslında bizzat Pavlus ile beraber başlamıştır.[675]

Pavlus teolojisine göre, "kurtuluş fidyesi" ve "Fısıh kuzusu" olan İsa Mesih'in sağladığı kurtuluştan yararlanmak ancak ve sadece Mesih'e iman etmeye bağlıdır. Ancak "Mesih'e iman etmek" demek doğrudan doğruya İsa'nın yaşamını örnek almak veya sözlerini dinlemek yahut öğütlerini yerine getirmek anlamına gelmemektedir. Çünkü Pavlus'a göre, Mesih'e iman etmenin ön koşulu, ancak ve ancak onun çarmıha gerilerek öldürüldüğüne ve dirildiğine inanmak, daha doğrusu bu hadiseye yapılan Pavlusçu açıklamayı benimsemektir. Yani Pavlus'un "kurtuluş" formülü İsa'nın yaşamına, nasihatlerine veya davranışlarına değil, fakat çarmıha gerilme hadisesine Pavlus tarafından yüklenen anlama önem vermektedir.[676] Bu nokta gerçekten açık, fakat bir o kadar da ilginçtir. Nitekim Pavlus, Mesih'in, "çarmıhtaki ölümü boşa gitmesin diye" kendisini görevlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda Pavlus'un görevi İsa'nın sözlerini yahut öğütlerini değil, fakat çarmıhtaki ölümünü ilan edip duyurmaktır. Pavlus, başka bir yerde İsa Mesih'in çarmıhından başka hiçbir şeyle övünmediğini belirtmektedir. Çok daha çarpıcı başka bir pasajda ise aynen şöyle söylemektedir: εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν, "Şayet Mesih (dirilerek göğe) yükselmemişse, bu takdirde hem bizim vaazlarımız hem de sizin imanınız hükümsüzdür." Pavlus burada şu açık mesajı vermektedir: Mesih'in önemi çarmıha gerilip

675 Maccoby, *Paul and Hellenism*, s. 64.

676 Romalılar, 6: 1; 1. Korintliler, 1: 17; 15: 14; Galatyalılar, 6: 14.

öldürülmesinden sonra dirilerek göğe yükselmesinden ibarettir. Çünkü aksi durumda Pavlus'un vaazları ya da onun vaazlarına inananların imanı geçersiz olacaktır. Demek ki, İsa'nın yaşamı sırasında söylediklerinin o kadar da büyük bir değeri yoktur. Öyle olsa, herhâlde Pavlus meselenin bu boyutuna da değinir, imanı yalnızca çarmıh üzerine verdiği vaazlarla sınırlamazdı.

Nasıralı İsa bizzat Yeni Ahit İncillerinde yer alan rivayetlerde kendisine "kurtuluş" için ne yapılması gerektiğini soran insanlara çeşitli cevaplar vermektedir. Örneğin bunlardan birinde "kurtuluş" için Tanrı'nın emirlerine uyulmasını buyurmaktadır: "O'nun (Tanrı'nın) emirlerini biliyorsun: Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalancı tanıklıkta bulunmayacaksın, kimsenin hakkını yemeyeceksin, annene babana saygı göstereceksin".[677] İsa, başka bir yerde ise sadece Tanrı'nın isteklerini yapanların "kurtuluş" elde edeceğini belirtmektedir.[678] İsa'nın bu konudaki tutumu o kadar net ve istikrarlıdır ki, Yeni Ahit'te yer almayan İnciller'de bile "kurtuluş" için aynı öğütler zikredilmektedir: "(İsa) ona (şöyle) dedi: '(Musa) Yasası(nı) ve Peygamberler(in tavsiyelerini) yerine getir be adam!'" Bütün bu örneklerden anlaşılan şudur: İsa'ya göre "kurtuluş" Tanrı'nın buyruklarını, O'nun Musa ve öteki peygamberler vasıtasıyla yolladığı tavsiyeleri benimseyen ve kurallarını uygulayan insanların olacaktır. Dolayısıyla İsa'nın "kurtuluş" programı Tanrı merkezlidir. Pavlus ise Tanrı'nın "kurtuluş" planı hakkında farklı bir düşünce taşımaktadır. Zira yukarıda görüldüğü gibi Pavlus açısından ne Tanrı'nın ne de İsa'nın bu söylediklerinin "kurtuluş" açısından birinci derecede önemi yoktur. Aşağıda ayrı bir başlık altında gösterileceği üzere, Pavlus'a göre Musa Yasası zaten kaldırılmıştır. Ancak bununla beraber Pavlus tarafından "kurtuluş"a giden yolda Tanrı'nın buyrukları, tavsiyeleri, yasakları veya İsa'nın öğütleri de söz konusu edilmemektedir. Çünkü Pavlus'a göre "kurtuluş" Mesih'in çarmıha gerilerek öldürüldüğüne, sonra dirilip göğe yükseldiğine ve bunun da "kurtuluş"a dair "iyi" bir "haber" (Müjde/İncil) olduğuna iman etmektir.

---

677 Markos, 10: 17-21.

678 Matta, 7: 21.

Yeni Ahit ve Hıristiyanlık tarihi uzmanı H. Koester, sözü geçen bu meseleyi şu çarpıcı sözlerle yorumlamaktadır:

> Pavlus sapkınlığın belirsizliği içinde kalmıştır. Pavlus'u okuyan birisi hemen büyük bir problemle karşılaşır: İsa'nın sözleri Pavlus'un kurtuluş programında hiçbir role sahip değildir. Pavlus İsa'nın ne söylediğine hiçbir zaman dikkat etmemiştir. İsa'nın sözlerinden pek az bir kısmının günümüze ulaşması ise tamamıyla Pavlus'un başarısıdır.[679]

Bir önceki neslin önde gelen araştırmacılarından A. Schweitzer ise aynı konuda değerlendirmeler yapmaktadır. Bu bağlamda, Schweitzer'e göre Pavlus'un Mesih'i bilmek gibi bir arzusu yoktur. Pavlus'un gösterdiği, İsa'nın dünyevi yaşamının nasıl göz ardı edileceği olmuştur. Schweitzer şunu sormaktadır: "Hıristiyan inancında Pavlus'a ait Müjde'nin İsa'nın Müjde'sinden tamamen farklı olduğu gerçeğinden daha önemli ne olabilir?" Pavlus, İsa'nın Müjde'sini ele alırken (bile) Müjde'yi İsa'nın sözleriyle tekrarlamamıştır; (İsa'nın) Müjde'(si)nin otoritesine başvurmamıştır. Schweitzer'e göre daha can sıkıcı olan ise şudur: Grek, Katolik veya Protestan teolojilerinin hiçbirisi İsa'nın Müjde'sinin bir devamı değildir, çünkü onun yerine geçen Pavlus'un Müjde'sini esas almışlardır.[680]

Koester ve Schweitzer gibi uzmanların bu sözleri, bir yandan bütün bir insanlık tarihi boyunca Pavlus'un İsa'yla kurduğu türden farazi ilişkiye benzer ikinci bir örnek göstermenin zorluğunu dolaylı yoldan ortaya koymakta, diğer bir yandan ise "kurtuluş" kavramının İsa'ya göre başka türlü, (İsa'nın elçisi olduğunu öne sürmesine rağmen) Pavlus'a göre başka türlü sağlanacağını vurgulamaktadır.[681]

Pavlus için "mümin" olmak demek; "Tanrı'nın Oğlu" Mesih'in çarmıha gerilerek öldürülmesi ve dirilerek göğe yükselmesine iman etmektir. Pavlus'un "Müjde/İncil" anlayışı da tam olarak işte bu bağlam üzerine

---

679 Helmut Koester, "The Theological Aspects of Primitive Christian Heresy", *The Future of Our Religious Past: Essays in Honour of Rudolf Bultmann*, ed. James M. Robinson, Londra, 1971, ss. 65-83.

680 Bu konudaki diğer bazı detaylar için bk. James Carleton Paget-Michael J. Thate (ed.), *Albert Schweitzer in Thought and Action: A Life in Parts*, New York: Syracuse University Press, 2016.

681 Konuya ilişkin birçok detay için bk. James M. Robinson, *The Gospel of Jesus: A Historical Search for the Original Good News*, New York: HarperCollins, 2006.

oturmaktadır. Pavlus için Müjde, "Mesih" olan İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğünü, dirilerek göğe yükseldiğini ve insanlık ailesinin bu sayede "kurtuluşa" eriştiğini bildiren "iyi" bir haberdir. Pavlus tarafından propaganda edilen Müjde anlayışının da İsa'nın ne sözleri ne öğretileriyle ne de yaşamı sırasında kendisine arkadaşlık yapan havarilerine verdiği nasihatlerle ilgisi bulunmaktadır. Pavlus'un Müjdesi; iman eden herkesin –önce Yahudilerin, sonra Yahudi olmayanların- kurtuluşu için Tanrı gücüdür. İsa bütün insanlığın kurtuluşu için öldüğüne göre, Tanrı'nın insanı akladığı Müjde'de açıklanmıştır.[682] İnsanlara düşen sadece bu varsayıma gönülden iman etmektir. Başka bir deyişle İsa'nın bir Mesih olarak beşeri standartlardan üstün konumunun açıkça ikrar edilmesi ve Tanrı'nın onu ölümden dirilttiğine yürekten inanılması "kurtuluş" için başlıca dayanaklardır.[683]

Pavlus'a göre "Müjde" (εὐαγγέλιον) işte budur ve başka bir Müjde de yoktur. İsa'nın kardeşi Yakup veya başhavarisi Petros yahut önde gelen bir öğrenci olan Barnabas bile olsa, bunun aksini söyleyenler yalancılık ve riyakârlık (ὑπόκρισις) yapan, ikiyüzlü davranarak gerçekleri gizleyen (συνυποκρίνομαι) kimselerdir.[684] Öyle ki, gökten bir melek (ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ) Pavlus'un bildirdiğine ters düşen başka bir Müjde bildirse, o bile doğru değildir.[685] Zira "Müjde" denilen kavramın ne olduğunu Pavlus'tan daha iyi tanımak olanak dışıdır. Bunun sebebi şudur: Pavlus'un vaaz ve ilan ettiği Müjde insanlardan kaynaklanmamaktadır. Pavlus, Müjde'yi savunmak üzere bizzat seçilmiştir, tebliğ etmekte olduğu Müjde'nin gerçek manasını doğrudan vahiy yoluyla *İsa* Mesih'ten (δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ) almaktadır.[686] Pavlus'un yaydığı bu Müjde yalan sözle değil, kudretle, Kutsal Ruh'la ve büyük bir güvenle muhataplarına ulaşmaktadır.[687] Sonuç olarak Pavlus, doğrudan Mesih'ten aldığı bu Müjde'nin gerçek ve çok muhtemel ki yegâne sahibidir. Müjde'nin ne olduğu konusundaki yegâne otorite bizzat ve sadece Pavlus'tur.

682 Romalılar, 1: 16-17.
683 Romalılar, 10: 9.
684 Galatyalılar, 2: 11-13.
685 Galatyalılar, 1: 8.
686 Galatyalılar, 1: 12; Kısa bir yorum için bk. H. J. Schoeps, *Paul,* s. 57. Diğer bazı detaylar için bk. Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, ss. 140-153.
687 1. Selanikliler, 1: 5.

Pavlus teolojisinin önem taşıyan başka bir gündem maddesi de Musa vasıtasıyla indirildiğine inanılan Yasa'dır. Yasa konusunda bilinmesi gereken bazı detayları bir önceki bölümde ayrı bir başlık altında anlatmıştım.

c. Pavlus'un Musa Yasası Hakkındaki İddiaları

Pavlus, birçok cümlesinde kendisinin inançlı bir Yahudi (ve hatta Ferisi mezhebine bağlı) olduğu ve İsa'ya iman etmeden önceki süreçte Musa Yasası'nın gereklerini kusursuz şekilde yerine getirdiği savını ileri sürmektedir. Pavlus doğru mu söylemektedir? Bunu bilmiyoruz ve analizini de daha sonra yapacağız. Kesin olan ise Pavlus'un "Mesih" olan İsa'nın ölümüyle birlikte eskiye yönelik bazı şeylerin değiştiği iddiasında bulunduğu ve bu çerçevede Musa Yasası konusunda çok önemli bazı varsayımlar gündeme getirdiğidir.

Pavlus'un Yasa konusundaki bütün söylemlerinin müşterek noktası, Yasa'nın "kurtuluş" açısından önem taşımadığı varsayımına dayanmaktadır. Bu bağlamda Pavlus teolojisi, İsa'nın çarmıh üzerinde cereyan ettiği düşünülen ölümünü ve dirilişi hadisesini "Yasa" (νόμος) diye tanımladığı Musa *Şeriatı'nın* kaldırılması olarak kabul etmektedir. Pavlus'a göre, Yasa'da vaktiyle söylenenler her ağız kapansın ve bütün dünya Tanrı'ya hesap versin diye, Yasa yönetimi altındakilere (yani Yahudilere) söylenmiştir.[688] Buna karşın İsa Mesih'in çarmıha gerilmesiyle birlikte Tanrı insanlık ailesinin Yasa'dan ayrı biçimde/Yasa olmaksızın (χωρὶς νόμου) aklanabileceğini göstermiş ve açıklamıştır.[689] Şöyle ki, Yasa yetersizdir. Yasa'nın güçsüzlüğü (ἀδύνατον τοῦ νόμου) bedenin zayıflığından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden de Yasa'nın yapamadığını Tanrı yapmıştır. Çünkü Oğul'u (Υἱὸν) günahlı insan benzerliğinde günah sunusu şeklinde gönderip günahı insan bedeninde mahkûm etmiştir (κατέκρινεν τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί).[690] Bu takdirde Mesih, iman eden herkesin aklanması amacıyla Yasa'nın sonudur (τέλος γὰρ νόμου).[691] Dolayısıyla Oğlu Mesih'i insan suretinde insanların arasına göndermiş olan Tanrı,

---

688 Romalılar, 3: 19-20

689 Romalılar, 3: 21-22.

690 Romalılar, 8: 3-4.

691 Romalılar, 10: 4.

Oğul'un çarmıha gerilip göğe yükselmesi hadisesine yüklenen "kefaret" ve "kurtuluş" prensipleri uyarınca insanlığı Âdem'den beri taşımakta olduğu asli günahtan aklamıştır. Bu şekilde de Yasa'ya duyulan ihtiyacı bizzat bu Yasa'yla birlikte ortadan kaldırmıştır.

İsa yaşamı sırasında Yasa'yı kesin bir dille onayladığını ve Yasa'nın kendisinden sonra da geçerliliğini koruması gerektiğini vurguladığını bir önceki kısımda anlatmıştım. Pavlus ise yukarıda da görüldüğü üzere Yasa'nın kaldırıldığı, Yasa'nın hükmü altında yaşayanların lanetli oldukları, Yasa'nın "kurtuluş" açısından hiçbir önem taşımadığı gibi yeni birtakım iddiaların kaynağı olmaktadır. Bu bakımdan şurası açıktır: Yasa konusunda İsa (ve onun havarileri) başka bir görüşü, Pavlus ise tam tersi bir görüşü savunmaktadır.

Pavlus, Yahudiler arasında o zamana dek yüzlerce yıldır takip edilen dinsel anlayış ve uygulamaların birçoğuna tamamen karşıdır. Pavlus'a göre Yahudiler için çok büyük önemi haiz Şabat uygulaması boştur. Yahudilerin putperestler tarafından tüketilen kimi yiyecekleri murdar görüp haram saymaları anlamsızdır.[692] Sünnet olma âdeti hiçbir önem taşımamaktadır.[693] Pavlus'a göre hiçbir şey kendiliğinden murdar değildir, yani haram-helal kavramları Yahudilerin anladıkları türden bir bağlam taşımamaktadır. Bedensel sünnetten ziyade kalp üzerine yapılması gereken manevi sünnet kıymetlidir. Pavlus, Yahudi geleneğinde yer alan bu gibi "boş" uygulamaların değil, ancak Mesih'e iman etmenin kurtuluşa eriştirebileceği inancındadır.[694] Pavlus'a bakılırsa Yasa'nın yukarıda sayılanlar gibi bilhassa ritüele dayanan gereklerini yaparak Tanrı katında aklanacak hiç kimse yoktur.[695] Çünkü aklanma söz konusu bu Yasa aracılığıyla sağlanabilecek olsa, o zaman Mesih'in boş yere öldüğünü kabul etmek gerekecektir.[696]

Pavlus'un Yasa'ya ilişkin düşünceleri bu kadarla sınırlı değildir. İsa'nın ölümü sonrasında M.S. 62'ye kadar İsa'nın kardeşi Yakup (ve 130'lu

---

692 Romalılar, 14: 5; 14: 14.

693 1. Korintliler, 7: 18-19.

694 Galatyalılar, 2: 16; Romalılar, 3: 28.

695 Romalılar, 3: 19-20.

696 Galatyalılar, 2: 21.

yıllara kadar da İsa'nın öteki akrabaları) tarafından yönetilen Kudüs cemaatinin ve yaşamlarının sonuna kadar bu cemaatin üyeleri olmayı sürdüren havarilerin Yasa'ya riayet konusunda son derece titiz kimseler oldukları kesindir. O kadar ki, geleneksel Hıristiyanlığın Yeni Ahit Kitabı bile durumun böyle olduğunu açıkça nakletmektedir (örneğin krş. *İşler*, 21:20). Pavlus ise birçok cümlesinde hem Yasa'ya hem de Yasa'ya uyanlara hakaret etmekten geri durmamıştır. Pavlus'a göre, Musa Yasası'nın gereklerini yapmış olmaya güvenenlerin hepsi, yani İsa'nın akrabaları ve "gerçek" havarileri de dâhil olmak üzere bütün Kudüs cemaati, lanet altındadır. Çünkü insanlığın kurtuluşu için lanetlenen Mesih, insanları bu şekilde Musa Yasası'nın lanetinden kurtarmıştır.[697] Öyleyse Mesih'e iman edip Ruh'un yönetimi altına giren hiç kimse artık Musa Yasası'na bağımlı değildir.[698] Bunun aksini söyleyenler yalancılardır. İsa'nın orijinal havari ve öğrencileri, hatta başhavari Petros ya da meşhur öğrencilerden Barnabas bile, Musa Yasası'na bağlı kalmayı sürdürdükleri ve İsa'ya iman eden bütün insanları bu Yasa'ya tabi kılmaya çalıştıkları için Pavlus tarafından alenen suçlanmışlardır. Pavlus'a göre onlar ikiyüzlü bir tutum sergilemişlerdir. Nitekim Pavlus, Galatya cemaatine yazdığı mektupta şöyle söylemektedir:

> Petros Antakya'ya geldiği zaman suçlu olduğu (κατεγνωσμένος) için ona açıkça karşı geldim. Çünkü Yakup'un yanından bazı adamlar gelmeden önce Petros öteki uluslardan olanlarla (ἐθνῶν, *gentiles*) birlikte yemek yerdi. Ama o adamlar gelince sünnet yanlılarından (τοὺς ἐκ περιτομῆς) korkarak kendisini çekti, ayırdı, (onlarla artık yemek yemez oldu).
> Geri kalan Yahudiler de (οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι) onun gibi ikiyüzlülük ettiler (συνυπεκρίθησαν). Hatta Barnabas da onların ikiyüzlülüğüne kapıldı. Müjde'nin hakikatine (τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου) uygun davranmadıklarını görünce hepsinin önünde Petros'a şöyle dedim: "Yahudi olduğun halde Yahudi gibi değil, öteki uluslardan birisi gibi yaşıyorsun, nasıl olur da ulusları Yahudi gibi yaşamaya zorlarsın? Doğuştan Yahudi olan bizler öteki uluslardan olan "günahkârlar" (ἁμαρτωλοί,) gibi değiliz. Yine de insanın Yasa'nın

697 Galatyalılar, 3: 12-14.
698 Galatyalılar, 5: 18; Filipililer, 3: 9.

> gereklerini yaparak değil, İsa Mesih'e iman ederek aklandığını biliyoruz. Bunun için biz de Yasa'nın gereklerini yaparak değil, Mesih'e iman ederek aklanalım diye Mesih İsa'ya iman ettik.[699]

İsa'nın havarilerle ilişkilerini daha sonra birçok yönden ele alacağım. Dolayısıyla bu pasajı Pavlusçu teolojinin arkaplânını oluşturan düşünce yapısı hakkında önemli ipuçları barındırması bakımından burada bahis konusu etmekteyim. Pavlus, burada, (i) Yakup, Petros ve Barnabas gibi İsa cemaatinin en önde gelen şahsiyetlerini ismen zikrederek onların İsa sonrası dönemde de Yasa'ya bağlı olduklarını itiraf etmektedir. (ii) Pavlus, yine bu pasajda, İsa'nın Kudüs cemaati ile derin bir anlaşmazlık içinde olduğunu da itiraf etmektedir. (iii) Pavlus, οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι (geri kalan, öbür Yahudiler) ifadesiyle tanımladığı Kudüs cemaatine ve havarilere συνυπεκρίθησαν (ikiyüzlülük) suçlaması yapmaktadır. (iv) Pavlus, τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου (Müjde'nin hakikati) kavramını kendisine has kılmakta ve İsa'nın havarilerinin bu hakikati ihlal ettiklerini öne sürmektedir. Nihayet (v) Pavlus burada İsa'nın kardeşi Yakup'a ve havarilere rağmen aslında Yasa'nın kaldırıldığını ve ancak Mesih'e imanla aklanılabileceğini söylemektedir.

Pavlus'un yukarıdaki pasajı hakkında şöyle bir tarih okuması da yapılabilir: Pavlus, burada, insanların Yasa'nın gereklerini yaparak aklanamayacaklarını öne sürmektedir. Ama Pavlus, bizden, yaşamı sırasında İsa'ya öğrenci olup ona hizmet eden havarilerin ve tilmizlerin bu gerçekten bihaber olduklarına, fakat sadece kendisinin, İsa'yı hiçbir zaman görmeyen ve onun tek bir cümlesini bile dinlemeyen kendisinin haberdar bulunduğuna inanmamızı istemektedir![700] Demek ki, Pavlus'a göre İsa'yı gerçekten de anlayan yegâne kişi kendisidir.

Pavlus'un Yasa konusundaki görüşlerini daha genel bağlamda değerlendiren bazı araştırmacılar, onun aslında *antisemitizm* boyutuna varan bir anlayış taşıdığı görüşünü savunmaktadır. Örneğin Maccoby'e göre, Pavlus'un Yahudi karşıtı tutumu, taşıdığı düşüncelerin belirli bir oranda antisemitizmden beslenen gnostisizm ile yakın ilişkisinden

---

[699] Galatyalılar, 2: 11-16.

[700] Galatyalılar, 2: 16; Pavlus'un Yasa hakkındaki görüşlerinin bana göre isabetli bir değerlendirmesi için bk. A. Dâvûd, *İncil ve Salib*, ss. 171-180.

kaynaklanmaktadır. Düalist bir Tanrı anlayışı taşıyan bazı gnostik akımlara göre, Mesih'i gönderen Yüce Tanrı başkadır ve "iyilik" kavramını temsil etmektedir. Yahudi kutsal yazılarında (Tanah) tanıtılan Yasa'nın sahibi Yahudi Tanrı'sı ise "kötü" bir Tanrı'dır (İng. demiurge). Gnostisizm Hıristiyanlık bünyesinde erken yüzyıllarda temsil edilmiş bir inançtır, gnostik grupların bazısı Tevrat'ı hiçbir açıdan ve hiçbir zaman geçerli görmemiştir. Pavlus ise Tevrat'ın en azından Mesih'in gelişine kadar geçerli olduğu kanaatini taşımaktadır. Maccoby, Pavlus'un mektup koleksiyonunda yer alan kimi kanıtlardan yola çıkarak Pavlusçu Hıristiyanlık anlayışının Tevrat'ın otoritesini bile reddetme boyutu taşıdığına inanmaktadır. Bu takdirde Pavlus yalnızca Yasa'ya karşı değildir. O, Mesih'in gelişiyle birlikte Tevrat'ın geçerliliğini tamamıyla yitirdiğini düşünmektedir.[701] Başka bir deyişle bir bütün olarak Pavlusçu söylem Yahudi olan neredeyse her şeye karşıt bir konumu temsil etmektedir.

İşte tam da bu noktada iki mühim noktaya dikkat çekmek gerekir: Birincisi, Hıristiyanlık Yahudi olan her şeye başkaldırması sayesinde bağımsız bir din hüviyetinde ortaya çıkmıştır ve varlığını ve meşruiyetini bu zemine borçludur. Nitekim bu gerçeği hem "giriş" bölümünde hem de bu kısmın başlangıcında belirtmiştim. İkincisi, okuyucunun Sinoplu Markion'un görüşleriyle aşinalık kurması Pavlus'un daha iyi anlaşılması noktasında yararlı olacaktır. II. yüzyıl Hıristiyanlığında önde gelen bir şahsiyet olan Markion (ö. 160), bütün bir Tevrat'ı ve Yahudi Tanrı'sı başta olmak üzere Yahudi olan her şeyi kesin olarak reddetmektedir. Öyle ki, Markion, kendi cemaati için hazırladığı kutsal kitaba Luka İncili istisnasıyla diğer İncilleri almamıştır. Zira Markos, Matta ve Yuhanna İncillerindeki bazı söylemlerin bile fazlasıyla Yahudi karakter taşıdığına inanmaktadır. Kanaatimce sonraki dönem yazarları arasında Pavlus'u en iyi anlayan da sözü geçen bu Markion'dur.

Sonuç olarak, Pavlus'un Yasa'ya bütünüyle karşı olduğu anlaşılmaktadır. Gerçi bazı araştırmacılar kimi kanıtlardan hareketle Pavlus'un Yasa'ya

---

701 Maccoby, *Paul and Hellenism*, ss. 36-43. Pavlus'un teolojik düşüncelerindeki gnostik bağlamlar için ayrıca bk. Şinasi Gündüz, "Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar", *Dini Araştırmalar*, 2: 6, Ocak-Nisan 2000, ss. 51-76.

tamamıyla karşı olduğu düşüncesine katılmamaktadır.[702] Ancak durum öyle bile olsa, Pavlus'un İsa'nın, havarilerin ve dolayısıyla Kudüs cemaatinin Yasa konusundaki anlayışından büsbütün ayrı düştüğü gerçektir. Nitekim bu "ayrılık" meselesi de ilerleyen sayfalarda ele alınacaktır.

d. Pavlus'un İsa'nın Muhatapları Konusundaki İddiaları

Yukarıda da görüldüğü gibi Pavlus, Tanrı'nın, önceden kutsal yazılarda ilan edilen Yasa'yla değil, fakat Mesih'teki inanç temelinde "kurtuluş" getireceğini öne sürmektedir. Bu bağlamda da Yahudiliğin iki temel bağlamını reddetmektedir: (i) İsrail'in seçilmiş olduğu iddiası ile (ii) Musa Yasası'na riayetin zaruri görülmesi. Zira Pavlus'un bu iki iddiası teorik olarak onun amacının "evrensel" niteliğini göstermekte ve hatta buna zemin hazırlamaktadır.[703] Başka bir deyişle Pavlus, kendisine, yalnızca Yahudileri değil, fakat tüm insanları ilgilendirecek türden bir görev tanımlaması yapmak istemektedir.

Birinci kısımda ayrı bir başlık altında da üzerinde durduğum gibi, Yeni Ahit'te yer alan İncillerin günümüze kadar naklettikleri baskın rivayet gelenekleri, İsa'nın yaşamı sırasında yalnızca monoteist bir inancı benimsemiş İsrailoğulları'nın ıslahı işiyle uğraştığını nakletmektedir. İsa, durumun böyle olduğunu kendi ağzıyla söylemektedir. Davranışlarıyla bu söylemlerini desteklemektedir. Öğrencilerini sadece Yahudi yerleşim birimlerine yollamaktadır. Onları başka yerlere gitmekten kesin bir dille men etmektedir. Bütün ömrü boyunca Yahudilerin tapınaklarında ibadet edip vaaz veren bir Yasa öğretmeni olarak İsa, kendi kavmini günahlarından arındırmak istemektedir ve Tanrı tarafından bu görevle vazifelendirildiğini anlatmaktadır. Nitekim onun örneğin Roma yahut Pers imparatorluklarında veya herhangi başka bir coğrafi sahada Yahudi olmayanlar arasında faaliyette bulunduğunu söyleyen en küçük bir bilgi kırıntısı bile bulunmamaktadır.

---

702 J.D. Davies, "Paul and the Law: Reflections on Pitfalls in Interpretation", *Paul and Paulinism, Essays in Honour of C. K. Barrett*, eds. M. D. Hooker-S. G. Wilson, Londra, 1982, s. 4.

703 E.P. Sanders, *Paul, the Law, and the Jewish People*, Philadelphia: Fortress Press, 1983, ss. 46, 208.

Pavlus ise İsa'nın misyonu hakkında böyle düşünmemekte, İsa'nın kendisine yaptığı görev alanı tanımlamasını hem de İsa'nın ismini kullanarak genişletmektedir. Çünkü Pavlus'un teoloji anlayışı İsa'nın sadece İsrailoğulları kavminin ıslahına memur edildiği düşüncesini reddetmektedir. Bu karşı çıkışın arkasında yatan gerekçe son derece açıktır: Böyle bir kabul Pavlus tarafından propaganda edilen teolojik söylemleri birçok yönden şüpheli konuma sokacaktır. Birincisi, Pavlus'a göre Mesih olan İsa bütün insanlığın "kurtarıcı"sıdır. Pavlus'un Mesih'i bu bağlamda yerel değil de evrensel bir kahramandır. Çünkü sadece Yahudiler için değil, fakat bütün insanlık ailesi için var olmuştur. İkincisi ve daha da önemlisi, Pavlus kendisini bu sayede "Yahudi olmayanların (öteki ulusların) havarisi" ilan etmektedir. Bu durumu şöyle düşünelim: Eğer İsa'nın evrensel bir ülkü taşımadığı kabul edilirse, Pavlus'un kendisine yönelik elçilik iddiası ya da kendisine tanımladığı bu görev ne olacaktır? Buradan hareketle anlaşılan şudur: Pavlus önce Mesih'e yeni ve evrensel bir görev yüklemekte, sonrasında da bu yeni görevle ilgili olarak kendisine vazife çıkarmaktadır. Buna göre Mesih, Yahudiler kadar Yahudi olmayanların da kurtuluşu için gelen "göksel" bir varlıktır. Pavlus ise işte bu gerçeği açıklamak üzere henüz annesinin karnındayken seçilmiş bir elçidir. Pavlus bu çerçevedeki iddialarını "Tanrı insanlar arasında ayrım yapmaz" cümlesi üzerinden meşrulaştırmak istemektedir. Zira Pavlus'a göre Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasındaki ayrım Mesih'in gelişiyle ortadan kalkmıştır.[704]

Pavlus gerçekten de "öteki ulusların havarisi" midir? Bunu bilmiyoruz. Ancak bu iddiayı öne süren metinleri pekâlâ inceleyebilir ve bu metinlerin ikna edici olup olmadıkları konusunda bir hüküm verebiliriz. Hatta aynı şeyi Pavlus'un tüm iddiaları için yapabiliriz, yapmalıyız. İşte, şimdi böyle bir okumaya başlıyoruz.

---

[704] Birçok örnek arasından bk. Romalılar, 2: 9-10; 3: 22; Heiki Räisänen, *Paul and the Law*, Tübingen: Mohr Siebeck, 1987, s. 82 (Pavlus'un Yasa kavramı yerine "sevgi" kavramını oturtmaya çalıştığına inanmaktadır), s. 119 (Pavlus'un Yasa'nın çeşitli kısımları arasında ayrım yapmadığını söylemektedir). Raisanen'e göre, Pavlus Yasa'nın kaldırıldığını kesin ifadelerle vurgulamaktadır. Ancak yine de kimi zaman Yasa hakkında olumlu şeyler söylemektedir.

İkinci Bölüm
Pavlusçu İddiaların Eleştirisi

Birçok araştırmacıya göre İsa tarafından söylenen sözlerin ancak pek azı İnciller kanalıyla günümüze kadar ulaşmış durumdadır. Çünkü İncillerde karşımıza çıkan rivayetlerin çok büyük bir kısmı, İsa'nın ölümünden sonra Pavlus tarafından kurulan kilisenin sonraki gelişmelerinin etkisi altında şekillendirilmiştir[705]. Hıristiyan inancına göre Pavlus, dirilen İsa'nın seçtiği bir "elçi", yani İsa'nın öğretilerinin temsilcisidir. Bu bağlamda Pavlus, geleneksel Hıristiyanlığın gerçek kurucusudur ve bu husus gerçekten çok açıktır. Bilinmeyen ve bilimsel olarak tartışılmakta olan ise Pavlus'un gerçekten de İsa'yı ve ona ait düşünceleri temsil edip etmediği veya İsa ve onun havarileriyle "uyumlu" olup olmadığı meselesidir. Herhangi birisinin gayb âleminden vahiy alıp almadığı elbette bilimsel açıdan kanıtlanamaz. Nitekim dinler perspektifinden böyle bir söyleme ya iman edilir veya bu söylem reddedilir. Bu husus tamamen insanın kendisine, yani vicdani kanaatine kalmıştır. Dolayısıyla konunun bu boyutu bana göre tarih biliminin kapsamının dışındadır, inanca dair bir meseledir ve kanaatimce her türlü görüşe (iman meselesi olması nedeniyle) saygı duyulması gerekir. Buna

---

705 Karen Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi: İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik*, Türkçe terc. O. Özel-H. Koyukan-K. Emiroğlu, İstanbul: Pegasus, 2017, s. 137.

karşın, Hıristiyanlığın İsa ile ilişkili bir din olup olmadığı meselesi hakkında bilimsel açıdan söylenecek çok şey bulunmaktadır. Çünkü Pavlus, "göksel" ve "kurtarıcı" bir Mesih olarak tanımladığı İsa'nın ismini kullanarak yeni bir doktrin veya inanç sistemi vaaz etmiştir ve bu yüzden de Pavlus'un teolojik görüşlerini tahlil ve tenkit etmek büyük önem taşımaktadır. Zira Pavlus'un görüşlerinin İsa ve "gerçek" havariler ile hangi oranda örtüştüğü veya uyumlu olduğu meselesi muhtemelen buradan hareketle önemli ölçüde aydınlanacaktır.

1. Luka ve İşler İsimli Kitabı Hakkında Bilinmesi Gerekenler

Hıristiyanlığın kutsal metinlerini içeren Yeni Ahit, sırasıyla "kanonik" İnciller (Matta, Markos, Luka, Yuhanna), Elçilerin İşleri (*İşler*) kısmı, Mektuplar ve Vahiy bölümlerinden oluşmaktadır. Kilise geleneğine göre, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna isimlerini taşıyan İnciller İsa'nın yaşamını ve öğretilerini anlatan ve ilahi esinlenmeyle kaleme alınan kutsal metinlerdir. Elçilerin İşleri (*İşler*) ismini taşıyan çalışmanın İsa'nın hemen sonrasında başladığına inanılan Havariler Çağı'nı tasvir ettiği kabul edilmektedir. Mektuplar bölümünde Pavlus'un, sonradan yazılıp da Pavlus'a atfedilen meçhul bazı yazarların ve ayrıca yine inanışa göre önde gelen bazı havarilerin teoloji içerikli yazıları mevcuttur. Yuhanna'ya atfedilen Vahiy kısmı ise apokaliptik karakterli bir metindir. Yeni Ahit Kitabı bugünkü şekliyle IV. yüzyılda "kanon" oluşturmuştur. Hem Yeni Ahit hem de "kanonik" İnciller hakkında bu kısmın son bölümünde bazı anlatımlar yapacağım. Ancak konunun şimdi bilmemiz gereken başka bir önemli boyutu bulunmaktadır.

Yeni Ahit'i oluşturan metinlerin sıralaması, kronolojik açıdan gerçek durumu yansıtmamaktadır. Bu olgu bilim dünyasının malumudur. Nitekim Maccoby, şu önemli hususlara bilhassa dikkat çekmektedir:

> Şu olguyu hatırlamalıyız: Yeni Ahit bugün sahip olduğumuz şekliyle Pavlus tarafından ilk planda göründüğünden çok daha baskın şekilde domine edilmiştir. Yeni Ahit kitabını açtığımızda ilk olarak Dört İncil ile karşılaşırız. Bu İncillerin kahramanı İsa'dır. *İşler* Kitabı'nda anlatılan İsa sonrası dönemin öyküsüne gelene kadar da Pavlus diye bir karakterle karşılaşmayız. Ardından bizzat kaleme aldığı mektuplar vasıtasıyla Pavlus'la doğrudan bağlantı kurarız.

> Ne var ki bu izlenim yanlıştır. Çünkü sözü geçen Yeni Ahit metinlerinin kronolojik açıdan en eski olanları aslında M.S. 50-60 yılları civarında yazılmış olan Pavlus'un mektuplarıdır. Yani 70-110 yılları arasında kaleme alınan İnciller bu dönemde henüz ortada yoktu. Bunun anlamı şudur: Pavlus'un teorileri İncil yazarlarından daha önce mevcuttu ve bu yazarların İsa'nın faaliyetlerine ilişkin anlatımlarını ve açıklamalarını etkisi altına almıştı. Yani bir bakıma Pavlus aslında Yeni Ahit'in ilk cümlesinden itibaren karşımızdadır. Ancak elbette bu durum bütün öykü açısından böyle değildir. Çünkü İnciller Pavlus etkisinden daha önceki döneme ait geleneklere ve hatta yazılı kaynaklara dayanılarak kaleme alınmışlardır ve bu erken gelenekler ve kaynaklar nihai nüshalarında henüz tamamıyla bozulmuş/imha edilmiş değillerdir, yani gerçek öykünün Pavlusçu redaktörlerin elinde son olarak şekillendirilmeden önceki süreçte neye benzediği konusunda kıymetli emareler içermişlerdir. Bununla beraber İncillerin baskın görünümü ve perspektifinin şekli Pavlusçudur. Bunun sebebi ise gayet basittir: İsa'nın yeryüzündeki geçici ikametine ilişkin Pavlusçu görüş tarihsel süreçte gelişerek Kilise'de zafer kazanmıştı. Bir zamanlar ortodoks olan ve Pavlus'un kişisel görüşlerine muhalif nitelik taşıyan tefsir ve yorumlar ise şimdi sapkın olmuşlar ve Pavlusçu Kilise tarafından ilham edilmiş Yeni Ahit kanonu olarak benimsenen metinlerin nihai varyantlarında dışarıya itilmişlerdi.[706]

Maccoby'nin burada dile getirdiği yargıların birisi şudur: Farklı metinler Yeni Ahit Kitabı'nda kronoloji açısından doğru şekilde sıralanmamıştır. Yani, (aslında Yeni Ahit'te karşımıza çıktığı şekilde) önce İnciller, sonra Elçilerin İşleri, sonrasında da Mektuplar yazılmış değildir. Çünkü Pavlus'un mektupları gerçekte Hıristiyanlık tarihinin en eski metinleridir, zira bu mektuplar "kanonik" İncillerden ve *İşler* Kitabı'ndan daha önceki tarihlerde yazılmışlardır.

İşte burada iki temel sorun bulunmaktadır: Birincisi, Pavlus, İsa'yı kişisel olarak tanıyan birisi değildir ve mektuplarında da İsa'nın öğretileri, sözleri veya deneyimleri hakkında neredeyse hiçbir şey söylememektedir. Öyle ki, Powell'in ifadesiyle, İsa hakkında pagan kaynakları bile

---

706 Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, ss. 4-5.

Pavlus'un mektuplarından daha çok bilgi içermektedir.[707] İkincisi ve daha da önemlisi, (İncillerden) önce Pavlus ve öne sürdüğü düşünceler ortaya çıkmıştır ve bu düşünceler bahis konusu mektuplar vasıtasıyla teşmil edilmeye başlanmıştır. Bunun sonrasında, Pavlus yanlısı meçhul bazı yazarlar (geçmişte yaşamış tarihsel bir şahsiyet olarak) İsa'nın hayatına ilişkin mevcut rivayetleri bir araya getirerek Pavlusçu bir bakışla nakletmişler, yani bugün (Yeni Ahit'teki) "İncil" ismi verilen eserleri derlemişlerdir.[708] Bu durumda İsa'ya ilişkin rivayetlerin anonim İncil yazarları tarafından yeniden şekillendirilerek nakledildiği ortaya çıkmaktadır. İlginç olan ise Pavlus'tan sonra yazılmasına ve Pavlusçu bir yazarın eseri olmasına karşın *İşler* Kitabı'nda Pavlus'un mektuplarından bahsedilmemesidir. Bu suskunluk, muhtemelen sonraki nesiller üzerinde bırakılmak istenen algıya ilişkin bir durumdur. Çünkü İsa'nın ve öğretilerinin aslında Pavlus tarafından şekillendirildiğini bilmemiz istenmemiştir. Bu yüzden Yeni Ahit Kitabı'ndaki metinler öyle bir şekilde sıralanmıştır ki, bu kitabı esas alan okuyuculardan Pavlus'u tarih sahnesine çıkaran sürecin bizzat İsa tarafından yönetildiğini düşünmeleri beklenmiştir. Yani gerçekte İsa'yı şekillendiren Pavlus'tur, fakat Hıristiyan metinlerinin Yeni Ahit Kitabı'nda sıralanış biçimine göre Pavlus'u ve bütün süreci şekillendiren İsa'dır. Sonuç olarak (bir-iki istisnasıyla) Yeni Ahit Kitabı'ndaki hemen tüm metinler (Pavlus da dâhil olmak üzere) Pavlus*çu* yazarların kaleminden çıkmıştır. *İşler* şeklinde kısaltarak zikrettiğim Elçilerin İşleri Kitabı'nı ise büyük olasılıkla Pavlus'un sadık öğrencisi, yol arkadaşı ve hekimi olan Luka yazmıştır.[709]

---

707 Powell, *Jesus as a Figure in History*, s. 34.

708 Bu konuda ayrıca şu eserlerdeki değerlendirmelere bk. Ehrman, *How Jesus Became God*, s. 89; A. Meyer, *Jesus or Paul*, ss. 60-63; Fitzgerald, *Nailed*, s. 66.

709 Konuya ilişkin bu ve diğer bazı detaylar için bk. Frederick Fyvie Bruce, *The Acts of the Apostles: Greek Text with Introduction and Commentary*, (Genişletilmiş 3. Basım), Michigan: Grand Rapids, 1990, ss. 1-8; David G. Peterson, *The Acts of the Apostles*, Michigan: Grand Rapids, 2009, ss. 1-4 (Hıristiyanlık geleneğinin Luka'yı Pavlus'un arkadaşı ve hekimi olarak kabul ettiğine, Luka'nın Pavlusçu misyonun bir iştirakçisi olma olasılığına ve yine Luka'nın muhtemelen ikinci nesil Hıristiyanlardan birisi olduğuna dikkat çekmektedir); Victor Paul Furnish, *Jesus According to Paul*, New York: Cambridge University Press, 1993, ss. 4-5 (İşler Kitabı'ndaki Pavlusçu vurguya dikkat çekilmektedir).

Böylece görüyoruz ki, Hıristiyanlık geleneğinde "kanonik" diye tanımlanan İnciller ve *İşler* Kitabı yazılmadan önce, Tarsuslu Pavlus (İsa'nın "gerçek" havarilerine rağmen) İsa cemaatlerini belirli bir ölçüde domine etmeye başlamıştır (M.S. I. yüzyıl ortaları). Söz konusu bu İncillerin İsa'nın yaşamına ilişkin gerçek bilgileri nakleden biyografi kitapları olmaktan ziyade çarmıha gerilen "göksel" ve "kurtarıcı" bir Mesih'in öyküsünden ibaret çalışmalar karakteri taşıması temelde buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü İncil yazarları, Pavlus teolojisi tarafından propaganda edilen ve kendi tasavvurlarını da şekillendiren "insanlığın kurtuluşu" haberini kayıt altına almayı düşünmüşlerdir. Bu yüzden, İncil yazarları, geçmişte (İsa döneminde) yaşanan kimi olayları aslına uygun şekilde anlatmaktan daha fazla bu olayları ve gelişmeleri Pavlusçu tasavvura uygun hale dönüştürerek nakletmişlerdir. Üstelik İncil yazarlarının büyük olasılıkla başka şansları da olmamıştır. Çünkü onlar İsa'yı hiçbir zaman görmemişlerdir, tanımamışlardır. İsa'yla aynı coğrafyada da yaşamamışlardır. Dolayısıyla İncil yazarlarının hem İsa hem de onun öğretileri konusuna ne oranda bilgi sahibi oldukları tartışılabilir. Bunu daha sonra göreceğiz.

İşler Kitabı'nın yazarı olan Luka'nın Havariler Çağı'na ilişkin bütün bir öyküsünü de tamamıyla bu bağlamda düşünmek durumundayız.[710] Çünkü Luka, Havariler Çağı'yla ilişkili gösterdiği bütün tarihsel şahsiyetleri ve aynı şekilde anlattığı neredeyse tüm hadiseleri, kahramanı olan Pavlus'u İsa'nın "biricik" elçisi ve Hıristiyanlık dininin ve tarihinin en büyük "şampiyonu" ilan edebilmek amacıyla kurgulamıştır. *İşler* Kitabı'nda karşımıza çıkan bütün tarihsel şahsiyetler ve rivayetler, Pavlus'u ve Pavlusçu görüşleri meşrulaştırdıkları, Pavlus'un ortaya çıkışına ve onun teolojik görüşlerinin "haklı" oluşuna işaret ettikleri, Pavlus'un Mesih'in "gerçek temsilcisi" olduğunu onayladıkları oranda söz konusu edilmektedir. Luka, belki bir müddet önce yaşanmış veya belki de o sıralarda yaşanmakta olan tarihsel bir süreci (yani Havariler Çağı'nı), üstadı olan Pavlus'un bakış açısıyla ele almakta, o zamanlar

---

[710] Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. 93; Ayrıca krş. Peterson, *The Acts of the Apostles*, ss. 23-27 (Bir yazar olarak Luka'nın güvenilirliği meselesini tartışmaktadır).

rivayet edilen tüm hadiseleri ve gelişmeleri Pavlusçu iddialara uyarlayarak kurgulamakta ve anlatmaktadır.[711] Erken Hıristiyanlık tarihinin önemli uzmanlarından Eisenman, *İşler* Kitabı'na dair bu durumu şu sözlerle özetlemektedir:

> Okuyucu, *İşler* Kitabı'nın tarihsel bir sunum olarak kabul edilemeyeceğini fark etmelidir. Burada daha ziyade mitleştirmeler, bütünüyle hayal ürünü olan kurgusal şeyler ve fanteziler mevcuttur. Önemli olgular öykünün dışında bırakılmıştır. Yine de verilen sunumun altında ana hatlarıyla bir tür tarih bulunduğu sezilebilir.[712]

İşler Kitabı'nın yazarı Luka, hekim, tarihçi ve misyoner olarak tanınmaktadır. Çok büyük ihtimalle Yahudi kökene sahip değildir. Nitekim onun ismi eski Yunancada Λουκᾶς'tır (Loukás). Luka, o dönem açısından oldukça eğitimli, kabiliyetli ve gözlemci bir yazardır. Yunan diline ve literatürüne hâkim olduğu da her halinden açıkça anlaşılmaktadır.[713]

Birçok araştırmacıya göre Luka İncili ve *İşler* Kitabı aslında Luka tarafından kaleme alınan aynı çalışmanın iki ayrı parçasıdır. Yani Luka, İncil metnini bitirdikten sonra "Havariler Çağı" denilen dönemi anlatmaya devam etmiş olmalıdır. Luka, İncil metninde, anlattıklarına bizzat tanık olmadığını ve kendisine ulaşan duyumları kayda geçirdiğini açıkça söylemektedir (Luka, 1:1-4). *İşler* Kitabı'nda ise 16. bölüme dek muhtemelen yine kulağına gelen rivayetleri kayda geçirmektedir. Ancak belki de bu bölümden itibaren yaşananlara bizzat iştirak etmektedir. Luka'nın söz konusu çalışmayı Roma'da, İskenderiye'de veya Mısır'ın başka bir yerinde yazmış olabileceği yönünde görüşler ileri sürülmektedir. Çalışmanın I. yüzyılın son çeyreğinde kaleme alınmış olması muhtemel görünmektedir. Ancak bu çalışma, 115-130 yılları arasında meçhul başka bir yazar tarafından yeniden düzenlenmiş olmalıdır.[714]

---

711 Lüdemann, *Heretics: The Other Side of Early Christianity*, s. 62 (Lüdemann, İşler Kitabı'nı, I. yüzyıl sonundaki teolojik tartışmalara karışmış bir ilahiyatçının yaşananları harmanlaması, aktarması yahut sessizce geçiştirmesi şeklinde tanımlamaktadır).

712 Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. 93.

713 Mal Couch, *A Bible Handbook to the Acts of the Apostles*, Kregel Publications, 1999, s. 12.

714 Couch, *A Bible Handbook*, s. 14.

Bununla beraber, Luka'nın verdiği bilgilerin ne oranda tarihsel olduğu konusu tartışmalıdır. Örneğin Luka, *İşler* Kitabı'nın başlangıç kısımlarında (İsa'nın başhavarisi) Petros ismi üzerinde ısrarla durmaktadır. Luka'ya göre, Petros, Pentekoste Günü büyük bir kalabalığa hitaben konuşma yapmıştır ve onu dinleyen üç bin kişi topluluğa katılmıştır (2:41). Modern araştırmacılar ise Luka'nın verdiği istatistiklerin mantıksız olduğunu söylemektedir. Çünkü Petros'un mikrofon olmaksızın bu denli büyük bir kalabalığa hitap etmesi olanak dışı görülmektedir.[715]

Luka, aynı şekilde *İşler* Kitabı'nın başka bir yerinde Gamaliel (ö. M.S. 52?) isimli bir Ferisi liderden ve onun İsa hareketine ilişkin yaptığı bir yorumdan bahsetmektedir. Gamaliel bu sırada kendisi hakkında Mesihlik iddiasında bulunarak Roma işgaline karşı başkaldıran Tevdas isminde birisinden söz etmektedir. Gamaliel, burada, Tevdas'ın (Roma yönetimine) başkaldırdığını ve sonrasında da öldürüldüğünü söylemektedir. (5:33-37) Ancak burada bir problem mevcuttur. Çünkü Yahudi tarihçi Iosephus'un eserinden (*Antikiteler*, 20:97-98) Tevdas'ın *procurator* Fadus döneminde (44-46) isyan edip öldürüldüğü bilinmektedir. Dolayısıyla Tevdas aslında Gamaliel'in bu konuşmasından daha sonraki bir tarihte isyan etmiş ve öldürülmüş olmalıdır. Bu yüzden de Gamaliel'in onu örnek vererek anlatım yapması garip bir durumdur.[716] Rahatlıkla çoğaltılabilecek bu gibi örneklerden anlaşılan, Luka'nın *İşler* Kitabı'nın tarihselliği yönünden tartışılmakta olduğudur.

Hıristiyanlık ve kilise geleneği, *İşler* Kitabı'nın Havariler Çağı'nı tasvir ettiğini düşünmektedir. Çünkü görünüşe göre kitabın temel konusu İsa cemaatinin İsa sonrasında *dönemde*ki ilk gelişim evresidir. Bu anlatım kronolojiktir ve bu yönüyle bakıldığında *İşler* Kitabı antik çağda derlenmiş diğer tarih çalışmalarına benzemektedir.[717] Nitekim *İşler*, bazı araştırmacılara göre Helenistik historiyografi geleneğini temsil etmektedir. Bunun da ötesinde *apologia* ve biyografi niteliği de taşımaktadır. *Apologia* tabiri burada "şüphelere" ve "suçlamalara" karşı

715 Robert M. Grand, *A Historical Introduction to the New Testament*, Harper Row, 1963, s. 145.

716 A. J. M. Wedderburn, *A History of the First Christians*, Continuum, 2004, s. 14.

717 Ehrman, *The New Testament*, s. 122.

savunma anlamındadır.[718] Yani bu kitap, en basit ifadeyle Pavlus'u onun hakkındaki şüphe ve suçlamalara karşı savunmaktadır. Ancak bu şüphe ve suçlamaların dışarıdan, yani pagan dünyadan geldiğini zannetmek yanılgıdır. Çünkü aşağıda tüm detaylarıyla göreceğimiz gibi, Pavlus hakkında şüpheler taşıyanlar ve çeşitli konularda onu suçlayanlar aslında bizzat İsa'nın havari (Kudüs) cemaatidir. Başka bir deyişle Luka, *İşler* Kitabı'nda Pavlus'u doğrudan İsa'nın Kudüs'teki havari cemaatine karşı savunmakta, ama bunu yaparken Pavlus'u havarilerle "birlik" içinde hareket eden "din kardeşi" gibi göstermeye çalışmaktadır. *İşler* isimli kitabın bilinmesi ya da fark edilmesi gereken en temel özelliği budur. Buna dair detayları ilerleyen sayfalarda göreceğiz.

Bu bağlamda, daha önce de bahsi geçtiği gibi söz konusu bu çalışmanın aslında "Elçilerin İşleri" ismini taşıması yanıltıcıdır. Çünkü Luka, burada, İsa'nın havarilerinden hiçbirisini gerçeğe uygun şekilde tasvir etmemektedir. Bu yüzden Luka, aslında İsa'nın gerçek havarilerini takdire şayan bir maharetle sessizliğe bürüdüğü, onları istediği zaman, dilediği şekilde ve arzu ettiği kadar konuşturduğu, onları Pavlus'u ve Pavlusçu görüşleri meşrulaştırmak amacıyla türlü şekillerde kullandığı, başından sonuna kadar Pavlus'un ve Pavlusçu görüşlerin propagandasını yaptığı bir eserin, "Pavlus'un İşleri"nin yazarı olarak görülmelidir. Bu durum birçok araştırmacının dikkatini çekmektedir. Modern araştırmacılardan Bloomberg, *İşler* Kitabı'na aslında "Petros ve Pavlus'un İşleri" ya da "Kutsal Ruh'un İşleri" isimlerinin verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Baur, *İşler* kitabındaki hâkim havayı, İsa'nın gerçek havarilerinin suçlamaları karşısında Pavlus'un davranışlarını temize çıkarma ve itibarını koruma endişesi olarak tasvir etmektedir. Maccoby ise *İşler* Kitabı'nın yazılış amacını, erken dönem İsa cemaatinde Pavlus ile İsa'nın gerçek havarileri arasında aslında hiçbir zaman var olmayan birliği vurgulama düşüncesi olarak belirtmektedir.[719]

---

718 E.P. Sanders, *Paul: The Apostle's Life, Letters and Thought*, Minneapolis: SCM Press, 2016, s. 14.

719 Craig L. Blomberg, *From Pentecost to Patmos: An Introduction to Acts Through Revelation*, Nashville: B&H Publishing, 2006, s. 9; Ferdinand Christian Baur, *Paul the Apostle of Jesus Christ, His Life and Work, His Epistles and His Doctrine: A Contribution to a Critical History of Primitive Christianity*, İngilizce terc.

Durumun gerçekten de böyle olup olmadığını İşler Kitabı'ndaki ilginç bazı ayrıntılara bakarak yorumlayabiliriz. Şimdi, şu örneklere dikkat edelim:

(Örnek 1) İsa'nın havarileri (elçileri) "kanonik" ve "apokrif" İncillerden ismen bilinmektedir. Pavlus'un ise yaşamı sırasında İsa'yla hiçbir zaman yüz yüze bile gelmediği kendi cümlelerinden görülmektedir. Buna rağmen Pavlus ismindeki "kahraman" aslında *İşler* Kitabı'nda henüz ilk cümleden itibaren (gizli şekilde) başlıca aktördür.[720] Bu bağlamda Pavlus'un düşünceleri ve faaliyetleri *İşler* Kitabı'nda uzun uzadıya anlatılmakta, karşılaştığı çeşitli suçlamalar karşısında savunması tekrar tekrar yapılmaktadır. Peki, Pavlus'un aksine henüz yaşamı sırasında İsa'nın yanında bulunan ve ona hizmet ve arkadaşlık eden havarileri, mesela diyelim ki bir ara Samiriye'de olduğu söylenen Filip (Philippos) (*İşler*, 8:5), Havariler Çağı'nda ne yapmıştır? "Kanonik" İncillerin ve ayrıca *İşler* Kitabı'nın, dirilen İsa'nın en son bir nasihat olarak öğrencilerini "öteki uluslara" gönderdiği iddiasında bulundukları hatırlanacaktır, bunu daha önce birkaç defa vurgulamıştım. Öyleyse Luka'nın, yani güya elçilerin faaliyetlerini kaleme alan bir yazarın, Filip'in veya diğer havarilerin "öteki uluslar" arasındaki faaliyetlerini nakletmiş olması gerekmez mi? Gerçek şu ki, *İşler* Kitabı'nda havarilerin "öteki uluslara" gidip de Müjde'yi/İncil'i tebliğ ettikleri yönünde hiçbir kanıt yoktur. Aksine, Filip örneğinde bu havarinin İsa'nın ölümünden sonraki tarihlerde de Yahudi kutsal metinlerini okuyanlar, yani yalnızca Yahudiler arasında faaliyette bulunduğu bizzat Luka'nın öyküsünden açıkça görülmektedir (krş. 8:26-40). Diğer bir deyişle, Filip "öteki uluslar" arasına gitmemiştir. Öyleyse burada şu olasılıklar

---

Edward Zeller, Edinburgh, 1876, s. 5; Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, s. 4.

720 Bruce, *The Acts of the Apostles*, s. 52 (Bruce'a göre Pavlus, Luka için o kadar büyük bir kahraman figürüdür ki, bizzat Pavlus kendisini o kadar yüceltmemektedir; Baur, *Paul the Apostle of Jesus Christ*, s. 10 (İşler Kitabı'nda karşımıza çıkan Pavlus'un, bizzat Pavlus'un kendi mektuplarında karşılaştığımız Pavlus'tan bile farklı olduğunu belirtmektedir); Schoeps, *Paul,* s. 262 (Pavlus'un İsa'ya ilişkin birçok şeyi yanlış anladığını, bununla beraber takipçilerinin de Pavlus'u birçok açıdan yanlış anladıklarını düşünmektedir).

üzerinde durulmalıdır: (i) Filip, üstadı İsa'nın son emrini dinlememiş ve "öteki uluslar" arasına gitmemiş olabilir. (ii) Gitmişse, Luka ya anlaşılmaz bir şekilde Filip'in faaliyetlerini anlatma lüzumu duymamıştır ya da bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. (iii) *İ*sa havarilerini hiçbir zaman "öteki uluslar" arasına göndermemiştir. "Öteki uluslar" iddiası, "öteki uluslar" arasına gidecek yeni bir elçinin tarih sahnesine çıkarılmasına hazırlık safhası oluşturma ve yasal bir zemin teşkil etme amacı taşıyan ve sonradan ortaya atılıp İncil metinlerine eklenen birtakım rivayetlere dayanmaktadır.

Kanaatimce burada üçüncü şık doğrudur ve sözü geçen "yeni elçi" de kendi kendisini "öteki ulusların havarisi" ilan eden Tarsuslu Pavlus'tur.

(Örnek 2) Erken Hıristiyanlık tarihinde ismi sıkça anılan Barnabas, *İşler* Kitabı'nda da kendisinden bahsedilen seçkin bir cemaat üyesidir. Öyle ki, Barnabas'ın bütün maddî varlığını havarilerin önüne sererken gösterdiği örnek davranışa *İşler* Kitabı'nda özellikle dikkat çekilmektedir. Luka'ya göre, İsa cemaatinin önde gelen ve örnek gösterilen bir mensubu olan Barnabas, elçilik görevini Kutsal Ruh'un desteğini alarak yürütmektedir. Nitekim onun Pavlus'la beraber yaptığı (öne sürülen) misyonerlik faaliyetleri Luka tarafından da kimi zaman detaylı şekilde anlatılmaktadır. Ancak Luka'ya göre, Pavlus ile Barnabas'ın yolları basit bir anlaşmazlık yüzünden aniden ayrılır ve her ikisi de bundan sonra kendi yollarına giderler. Peki, Luka'ya göre bu zamana kadar "elçi" olan ve hatta Kutsal Ruh tarafından da desteklenen Barnabas, İsa cemaatinin bu seçkin üyesi, Pavlus'la olan ayrılığın sonrasında neler yapmıştır? Luka'nın *İşler* Kitabı'na bakarak bu soruyu yanıtlamak imkânsızdır. Çünkü Pavlus'la beraber olduğu zamanlarda ismi sürekli zikredilen, faaliyetleri anlatılıp methedilen Barnabas, Pavlus'la yolları ayrıldıktan sonra *İşler* Kitabı'nda bir daha anılmış değildir. Bu garip durumun arkasında iki temel sebep bulunmaktadır: Birincisi, *İşler* Kitabı dikkatle okunduğunda görülecektir ki, Barnabas ismi bu kitapta belirli bir yere kadar Pavlus'u ve onun faaliyet ve düşüncelerini meşrulaştırmak amacıyla kullanılan bir kılıftır. Pavlus'u doğrudan havarilerle karşı karşıya getirmemek için özen gösteren Luka, gerektiğinde Barnabas kozunu ortaya atmakta ve Pavlusçu görüşleri Barnabas üzerinden gündeme getirmektedir. Bu duruma dair

gayet açık kanıtlar örneğin Pavlus'un havariler tarafından "sözde" elçi olarak kabul edilmesine ilişkin anlatıma veya mesela "Havariler Konsili" tabir edilen toplantıya ilişkin cümlelere bakıldığında anlaşılabilir. İkincisi, Luka'nın eseri elçilerin değil de Pavlus'un işlerini anlattığı için, Pavlus'la ayrılığının sonrasında Barnabas'ın ve faaliyetlerinin tasvir edilmesi artık Luka açısından yersiz ve gereksizdir. Ayrıca Luka'nın bu konuda bilgi sahibi olduğuna dair de hiçbir kanıt bulunmamaktadır.

(Örnek 3) Erken dönem kaynakları, İsa'nın sonrasında onun cemaatini kardeşi Yakup'un yönettiği konusunda ittifak etmişlerdir.[721] Bir araştırmacının da dediği gibi, "Yakup, İsa'nın dirilişinden kendi ölümüne kadar geçen sürede İsa hareketinin en önemli şahsiyetidir".[722] Anlaşıldığı kadarıyla Yakup havarilerden büyük hürmet gören, hatta İsa'ya inanmayan Yahudiler üzerinde bile ciddi ağırlığa sahip olan çok önemli bir tarihsel şahsiyettir. Yahudi tarihçi Iosephus da dolaylı

---

721 John Painter, "James and Peter: Models of Leadership and Mission", *The Missions of James, Peter and Paul: Tensions in Early Christianity*, eds. B. Chilton-C. Evans, Leiden-Boston: Brill, 2005, s. 143. Ayrıca bk. aynı yazar, "Who Was James? Footprints as a Means of Identification", *The Brother of Jesus: James the Just and His Mission*, Louisville-London: Westminster John Knox Press, 2001, ss. 12-13 (Painter tarafından da belirtildiği üzere, Yakup'un İsa ile olan kan bağı meselesi hakkında erken dönem kaynaklarından hareketle beş farklı önerme gündeme getirilmektedir. Bu bağlamda, 1. görüş Yakup'un diğerleri gibi İsa'nın gerçek anlamda kardeşi ve Yusuf ile Meryem'in çocuğu olduğu düşüncesindedir. 2. görüş, İsa'nın bakireden doğduğunu söyleyenler tarafından savunulmakta ve Yakup'un İsa'nın üvey kardeşi sayılması gerektiğini öne sürmektedir. Buna göre, İsa Meryem'in çocuğu, Yakup da dâhil İsa'ya atfedilen diğer kardeşler ise Yusuf ile Meryem'in çocuklarıdır. 3. görüş, Meryem'in sadece İsa'nın annesi olduğunu söylemektedir ve Yakup ile diğer kardeşleri Yusuf'un önceki evliliğinden getirdiği çocukları saymaktadır. 4. görüş, erken kilise yazarlarından Hieronymus'un tartıştığı bir görüştür ve İsa'nın tüm kardeşlerinin annesi gibi adı Meryem olan teyzesinin çocukları olduğunu farz etmektedir. 5. görüş ise Hegesippos ile ondan iktibasen Eusebios tarafından gündeme getirilen ve kardeşlik olgusunun mahiyetini tartışmaya açan bir tutumu içermektedir).

722 Sean Freyne, *Retrieving James/Yakov, the Brother of Jesus*, New York: Annandale-on-Hudson, 2008, ss. 8-10.

yoldan bu saygınlığı onaylamakta, kendisi Hıristiyan olmamasına rağmen Yakup'un katledildiği (M.S. 62) hadiseyi eserinde anlatmaktadır.[723] Kilise tarihçisi Eusebios ise Yakup'un dürüstlükten ödün vermeyen tavrı nedeniyle onu ὁ δίκαιος ("adil")[724] diye tanımlamaktadır. Nitekim Yakup, İsa sonrası erken dönemde Kudüs cemaatinin otoriter ve gözü pek lideri olarak tarihteki yerini almıştır.

Şimdi yeniden *İşler* Kitabı'na dönelim. Bu kitabın 62 yılından, yani Yakup'un şehit edilişinden çok sonraki bir tarihte yazıldığı bilinmektedir. Ancak burada Yakup'un öldürülüşüne ilişkin tek bir satır bile geçmemektedir. Yani elçilerin faaliyetlerini anlattığı ileri sürülen Luka, elçilerin başı olan şahsiyetin öldürülüşünü bahis konusu etmemektedir. Bu, nasıl olabilir? Bunun nedenleri hakkında daha sonra konuşacağız. Maccoby, Pavlusçu anlayışın hem Yakup'a hem de bütün havarilere karşı tutumunu şu sözlerle ifade etmektedir:

> Bu hususlar İsa'nın yoldaşları ve arkadaşları olan on iki havariye İncillerde biçilen kafa karıştırıcı ve müphem rolü izaha kavuşturmaktadır. Havariler, İncillerde kim oldukları belli olmayan gölge figürlerdir, şematik tasvirleri istisnasıyla kişilikleri pek az yansıtılmıştır. Dahası bu havariler İsa'nın ne yaptığını hiçbir zaman tam olarak kavrayamayan aptal kişiler olarak resmedilmişlerdir. Hıristiyanlığın mahreç noktasında havarilerin taşıdıkları önem garip bir usulle dikkate değer oranda azaltılmıştır. Örneğin İsa'nın ölümünden hemen sonraki süreçte Kudüs cemaatinin liderliğini İsa'nın kardeşi Yakup'un üstlendiğini görüyoruz. Hâlbuki İncil metinlerinde bu Yakup, İsa'nın nübüvveti ve öyküsüyle ilişkili biçimde hiçbir şekilde karşımıza çıkmaz. Bunun yerine Yakup'tan yalnızca İsa'nın kardeşlerinden birisi olarak kısa bir bahis vardır –ki burada da rivayet onun İsa'ya muhalefet içinde olduğu ve onu çılgın addettiğidir. Peki, nasıl olmuştur da yaşamı sırasında İsa'ya düşmanlık eden bir kardeşi ölümünden hemen sonra Kudüs cemaatinin saygın lideri olabilmiştir, izah bekleyen bu soruya dair herhangi bir açıklama yoktur.[725]

---

723 Bu konuda *Hıristiyanlık ve İmparatorluk* isimli eserime bakılabilir. Ayrıca bu kitabın daha sonraki kısımlarında da bu konuda çok şey söyleyeceğim.

724 Eusebios, Yakup'u tanımlarken ayrıca ὠβλίας sıfatını da kullanmaktadır. Ancak onun bu ifadeden ne kast ettiği meselesi tartışmalıdır.

725 Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, s. 5.

Maccoby'nin bu anlatımı sonrasında karşı karşıya bulunduğumuz durumu yeniden şöyle analiz edelim: (i) Elimizde Havariler Çağı'nı anlattığı öne sürülen bir kitap var: Elçilerin İşleri (*İşler*). (ii) Havarileri ve tüm İsa cemaatini yöneten kişi (hem de bizzat İsa'nın kardeşi olduğu söylenen) Yakup. (iii) Yakup şehit ediliyor. (iv) Fakat *İşler* Kitabı bu olaydan söz etmiyor! Luka, hangi havarilerin çağını anlatmaktadır?

Hemen bu noktada şunu da belirtmek gerekir: Yakup'un kişiliği ve teolojik görüşleri de *İşler* Kitabı'nda doğrudan anlatılmamaktadır. Bu durumda Luka'nın İsa cemaatinin lideri olan Yakup'u son derece bilinçli ve sistemli bir şekilde görmezden geldiğini söylemek bile lüzumsuzdur. Çünkü Yakup, (tıpkı İsa'nın havarileri gibi) "öteki ulusların havarisi" Pavlus'u hiçbir zaman hiçbir iddiası yönünden kabul etmemiş veya (türedi görüşleri yönünden Pavlus'u) dikkate bile almamıştır. L.M. George'un ifadesiyle, "*İşler* isimli kitap açıkça şunu göstermektedir, Pavlus'tan korkan ve ondan nefret eden Kudüs cemaati onu asla kabul etmemiştir."[726] Dahası, modern araştırmacılar tarafından haklı olarak belirtildiği gibi, Yakup'un kişiliği ve teolojik görüşleri sadece *İşler* Kitabı'nda değil, bütün bir Yeni Ahit külliyatında sistemli şekilde önemsizleştirilmekte ve gündem dışına itilmektedir. İncil yazarlarının Yakup'a karşı sempatisi yoktur. İsa cemaatinin lideri olan Yakup, bütün bir Yeni Ahit Kitabı'nda, yalnızca ve yalnızca on bir defa ismen zikredilmektedir.[727] Chilton'un ifadesiyle, "Yakup üzerine yapılacak değerlendirmeler temel bir zorluk yüzünden problemlidir, çünkü Yakup Yeni Ahit metinlerinde kendi görüşleri ve şahsiyeti bağlamında doğrudan anlatılmış ve tanımlanmış değildir."[728] Örneğin, bu denli önemli bir tarihsel şahsiyet olmasına karşın Yakup'un kim olduğu *İşler* Kitabı'nda açıkça anlatılmamaktadır. Yakup'un İsa cemaatini hangi sürecin sonunda, ne zaman ve nasıl yönetmeye başladığı aktarılmamaktadır. Yakup'un Pavlus hakkındaki gerçek düşüncelerine hiçbir zaman değinilmemektedir. Hatta Yakup'un, Pavlus'u en ağır şekilde

726 George, *The Truth*, s. 115.

727 Freyne, *Retrieving James*, s. 11.

728 Bruce Chilton, "James, Peter, Paul and the Formation of the Gospels", *The Missions of James, Peter and Paul: Tensions in Early Christianity*, Leiden-Boston: Brill, 2005, s. 3.

azarlayıp onu hizaya çektiği zamanlardaki cümleleri bile Luka tarafından muhtemelen mümkün mertebe sansürlenerek veya yumuşatılarak ve dahi değiştirilerek nakledilmekte ve Pavlus'un "sözde" otoritesi korunmaya çalışılmaktadır. Kısaca, İsa'nın kardeşi ve İsa cemaatinin lideri Yakup, yani İsa hareketinin gerçekte İsa'dan sonraki en önemli ve önde gelen şahsiyeti, Yeni Ahit metinlerinde unutulmuş ve sonraki nesillere de unutturulmaya çalışılmıştır.[729]

Bu tuhaf duruma dair daha pek çok şey söylenebilir. Bunu ilerleyen sayfalarda yapacağım. Ancak burada şimdilik önemli bir teoriye kısaca atıfta bulunarak konuyu kapatmak istiyorum. Bazı araştırmacılar Luka'nın aslında Yakup'un öldürülmesi hadisesinden son derece enigmatik bir usulle bahsettiği şüphesini taşımaktadır. Buna göre, Yakup'un Pavlus tarafından organize edilen fanatik Yahudiler tarafından katledildiği ve bunu gizlemek isteyen Luka'nın, Yakup'u, *İşler* Kitabı'ndan tanıdığımız Stefan kimliğinin altına gizlediği ihtimali gündeme getirilmektedir.[730] Detayları daha sonra göreceğiz.

Luka'nın Havariler Çağı'nda yaşananları ne kadar bildiği de ayrı bir konudur. Bu hususu da şu örnek üzerinden anlaşılır kılmak istiyorum: Pavlus, misyonerlik ziyaretleri sırasında Atina'daki paganları ihtida ettirmek amacıyla bu şehre yalnız mı gelmiştir? Burada Pavlus'un kendi beyanı ile Luka arasında tutarsızlık bulunmaktadır ki, buradan hareketle Luka'nın olayın detaylarına ilişkin yanlış bilgiler verdiği anlaşılmaktadır. Pavlus, Selanik cemaatine yazdığı birinci mektupta Atina'ya gidişinden söz etmekte ve emektaşı Timotheos'u yanından

---

729 Chilton, "Peter, Paul and the Formation of the Gospels", s. 3, 7 (Chilton, Yakup'un kişiliğinin ve bakış açılarının sadece Elçilerin İşleri Kitabı'nda değil, bütün bir *Yeni Ahit* boyunca doğrudan aktarılmadığını haklı olarak belirtmektedir). Bu konuda ayrıca bk. Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. 93 ve çeşitli yerler.

730 Örneğin bk Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, ss. 154-184 (Eisenman, ayrıca, İsa'nın kardeşi ve İsa cemaatinin lideri olmasına karşın Yakup'un Yeni Ahit Kitabı tarafından sistemli şekilde önemsizleştirilmeye çalışıldığına da vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda Yeni Ahit Kitabı'nın başlangıcından itibaren İsa geleneğinin dışında tutulan, kim olduğuna ya da liderliğe nasıl yükseldiğine dair hakkında hiçbir sunum yapılmayan Yakup, birden bire karşımıza Kudüs cemaatinin lideri olarak çıkmaktadır. Bk. xvii (önsöz), s. 94).

gönderdikten sonra bu şehirde tek başına kaldığını belirtmektedir. Yani Timotheos Atina'ya kadar Pavlus'a refakat etmiş, fakat sonrasında Selanik'e geri dönmüştür (3:1-2). *İşler* Kitabı'nın konuya ilişkin anlatımı da gayet açıktır. Buradaki rivayete göre, Pavlus Selanik'te bir cemaat oluşturmuştur. Sonra o, Silas ve Timotheos, Boroea'da bir cemaat oluşturmuşlardır. Ardından da buradaki Hıristiyanlar Pavlus'u deniz kıyısına yollamışlardır, ancak Silas ile Timotheos geride kalmışlardır (*İşler*, 17:14-15). Pavlus'la birlikte gidenler onu Atina'ya kadar götürmüşlerdir, ancak hemen ardından Pavlus'tan Silas'la Timotheos'un bir an önce kendisine yetişmesi yönünde buyruk alarak geri dönmüşlerdir. Şimdi, Timotheos Atina'ya Pavlus'la birlikte gitmiş midir (1. Selanikliler) yoksa gitmemiş midir (*İşler*)?[731]

Çoğaltılması çok mümkün olan (ve ileride çoğaltacağım) bu gibi örnekler, Havariler Çağı'nda gerçekten ne yaşandığını merak eden okuyucular için Luka'nın *İşler* Kitabı'nı şüpheli bir hale dönüştürmektedir. Yukarıdaki son örnekte de görüldüğü gibi, *İşler* kitabındaki öykülerin Pavlus'un mektuplarıyla ve özellikle de Yeni Ahit dışındaki başka bazı metinlerle mukayeseli olarak okunması, durumu iyice içinden çıkılmaz bir hâle sokmaktadır. Böyle bir okumayı da aşağıda yapacağım. Luka'nın *İşler* Kitabı'nda tasvir ettiği Havariler Çağı, büyük oranda "hayali" bilgilerden ibaret kurgusal bir öyküdür. Tarihsel gerçeklere nispeten yakın bilgilere ise Luka istediği oranda ve Luka'nın dilediği biçimde ulaşılabilmektedir. Öte yandan, *İşler* Kitabı'nın İsa'nın gerçek havarilerinin hakiki söz ve davranışlarıyla pek bir ilgisinin bulunmadığı da açıkça ortadadır. Çünkü İsa'ya yaşamı sırasında öğrencilik ve arkadaşlık yapan ve onun "gerçek" öğretilerini bizzat kendisinden dinleyerek öğrenen havariler, *İşler* ismini taşıyan bu kitapta, Pavlus'un başrol oynadığı bir filmin figüranları olarak karşımıza çıkmışlardır. Ehrman, bu duruma İsa'nın başhavarisi Petros üzerinden dikkat çekmektedir:

> Mevcut kaynaklarımızdan hareketle Petros'u ne kadar tanıyoruz? Ne yazık ki, Petros'un çağdaşı olan birisi tarafından yazılmış biyografisi türünden herhangi bir şeye sahip değiliz. Ancak antik bazı anlatımlar onun İsa'nın yaşamı sırasında ve ölümünden sonra neler

---

[731] Ehrman, *Jesus, Interrupted*, ss. 56-57.

> söyleyip yaptığına ilişkin öne sürülen iddiaları hikâye etmişlerdir. Tarihçiler açısından burada mevcut zorluklardan birisi, bu anlatımlardan hangilerinin tarihsel doğruluk bağlamında güvenilir olduklarını, hangilerinin ise erken yüzyıllarda Hıristiyan öykü anlatıcılar arasında yaygın şekilde dolaşan efsaneler tarafından boyandığını ortaya koyabilmektir. Bu problem sadece Yeni Ahit'in "kanonik" metinlerinin dışındaki bırakılmış efsaneler açısından değil, fakat aynı zamanda bizzat Hıristiyanlar tarafından sonradan kutsal yazılar olarak görülmeye başlanan öyküler açısından da geçerlidir.[732]

Bu anlatımından çıkan sonuç şudur: Hıristiyanlığın erken dönemine ilişkin Yeni Ahit metinleri, tıpkı İsa gibi onun havarilerini de mitsel varlıklara dönüştürmüşlerdir. Zira Pavlus'a yer açılması bu sayede mümkün kılınmıştır.

2. İşler Kitabı'nda Saklı Pavlusçu Mesajlar

Luka tarafından *İşler* Kitabı'nda yapılan "Havariler Çağı" tasvirini yukarıda ("Pavlus'un Tarih Sahnesine Çıkması" başlığının altında) özetlemiştim. Bu aşamada, Luka'nın bu tasviri sırasında bazen açıkça bazen ise gizli şekilde vermeye çalıştığı mesajları ortaya koymaya çalışacağım. Ancak okuyucu, Luka'nın öyküsünde öne sürülen şu iddiaları hatırda tutmalıdır:

1. Pavlusçu söyleme göre, Pavlus, İsa'ya iman etmeden önce Musa Yasası'na sıkı şekilde bağlı ve Ferisilik mezhebine mensup bir Yahudi'dir. Pavlus, bizzat kendi beyanına göre İsa'nın ölümü sonrasında onun cemaatine mensup olanlara karşı Yahudiler tarafından yürütülen kovuşturmalara büyük bir istekle iştirak etmekte, hatta önderlik yapmaktadır. Ancak sonrasında, (İsa cemaati mensuplarını tutuklamak üzere Şam'a giderken) birden bire dirilen İsa'dan vahiy almaya başlamış ve onun tarafından "elçi" olarak seçilmiştir.

2. Pavlusçu söyleme göre "göksel" ve "kurtarıcı" bir Mesih olan İsa, Tanrı'yla aynı özü taşıyan, O'nunla eşit olan, (fakat bunu bir hak olarak görmeyen ve kullanmayan) insanüstü bir varlıktır. Nitekim

---

732 Bart D. Ehrman, *Peter, Paul and Mary Magdalene: The Followers of Jesus in History and Legend*, New York: Oxford University Press, 2006, s. 3.

İsa'nın "Tanrı Oğlu" ve "Mesih" unvanlarını taşıması onun bu yönüne işaret eden kanıtlardır.

3. Pavlusçu söyleme göre, Pavlus'un "öteki ulusların havarisi" olarak "seçkin" statüsü, İsa'nın gerçek havarileri (yani Yakup tarafından yönetilen Kudüs cemaati) tarafından onaylanmaktadır. Yani hem Pavlus hem de Pavlusçu teolojik görüşler yaşamı sırasında İsa'ya hizmet ve arkadaşlık eden havariler tarafından da benimsenmiş durumdadır.

4. Pavlusçu söyleme göre, bugün "İncil" şeklinde tanımlanan "Müjde" kavramı, İsa'nın sözleriyle, davranışlarıyla veya nasihatleriyle doğrudan ilişkili değildir. "Müjde", "göksel" ve "kurtarıcı" Mesih'in çarmıha gerilip öldürüldüğüne, bunun ardından dirilip göğe yükseldiğine ve bu gelişmelerin "insanlığı asli günahtan kurtardığına" ilişkin "iyi" ve "iman edilmesi gereken" bir haberdir.

5. Pavlusçu söyleme göre, İsa (en azından dirilmesinden sonraki süreçte) evrensel ülkülerle hareket etmektedir. O, "bütün insanlığın kurtarıcısı" olduğuna göre, hiç değilse uzun vadede İsa'nın sadece İsrailoğulları'nın ıslahına memur edildiği gibi bir düşünce gerçek durumu yansıtmamaktadır. Zira o, hem Yahudilere hem de Yahudi olmayanlara "kurtuluş" getirmektedir.

6. Pavlusçu söyleme göre, İsa'nın çarmıh üzerindeki ölümüyle birlikte Musa vasıtasıyla indirildiğine inanılan Yasa ve bu Yasa'nın "gereksiz" yükümlülükleri artık ortadan kaldırılmıştır. "Kurtuluş" Musa Yasası'na bağlı kalmakla değil, ancak ve sadece Mesih'e ve onun "kurtarıcı" rolüne imanla mümkün olmaktadır. Bu konuda hem Pavlus hem de Petros başta olmak üzere Kudüs cemaati hemfikirdir.

Hatırlanacağı gibi, (Pavlus henüz sahneye çıkmadan önce) Luka'ya göre İsa'nın ölüp dirilmesinden ve öğrencilerini "öteki uluslara" göndermesinden sonraki süreçte havariler Iudas'ın (Yahuda İskaryot) yerine Mattita'yı on ikinci havari olarak seçmişlerdi. Ardından Pentekoste Günü'yle birlikte mucizeler ve olağanüstülükler dönemi başlamıştı. Örneğin Kutsal Ruh birkaç defa elçilerin (havarilerin) ve diğer topluluk üyelerinin üzerine inmişti. Örneğin havarilerden Petros ile

Yuhanna zindandan melek vasıtasıyla kurtarılmışlardı. Luka'nın *İşler* Kitabı'nın başlangıç kısımlarında İsa'nın başhavarisi Petros üzerinde özellikle durması, onun ismini ve ona atfettiği faaliyetleri çok sık zikretmesi ve kimi zaman da onun yanında bir diğer önemli havari olan Yuhanna'yı da bahis konusu etmesi gerçekten önemlidir. Nitekim Luka, bu anlatımları sırasında Petros'un ağzından birkaç söylev de nakletmişti. Petros, "olağanüstü" bir dönem yaşandığına vurgu yapmıştı. Gençlerin görümler, yaşlıların düşler göreceklerini öne sürmüştü. Kulların üzerine Ruh'un döküleceğini ve onların peygamberlik edeceklerini söylemişti. Petros'a göre, "Mesih" olan İsa Tanrı tarafından diriltilmişti. Yeryüzündeki bütün ulusların kutsanacağını söyleyen Petros, insanlığı "Mesih'in isminden başka kurtaracak bir şey bulunmadığı" düşüncesini de açıkça dile getirmişti.

Bir sonraki aşamada Mesih cemaatinin tam bir uyum içinde bulunduğu Luka tarafından bilhassa belirtilmişti. Luka'ya göre İsa'nın cemaatinde maddi değer taşıyan her şey ortak mülk sayılıyordu. Topluluk üyeleri, kişiye özel ne varsa satıyorlardı ve geliri havariler üzerinden yoksullara dağıtılıyordu. Luka, bu yöndeki örnek davranışı sebebiyle Barnabas isimli cemaat üyesini ön plâna çıkarmıştı. Sattıkları mallara ait bedelin bir kısmını kendilerine ayırıp Petros'a yalan söyleyen Hananya ve Safira gibi bazılarına dikkat çeken Luka, böylece Barnabas'ın ne kadar "güvenilir" birisi olduğuna işaret etmişti. Luka, hemen ardından Stefan adlı bir topluluk üyesini tarih sahnesine sürmüş, sonra da onun şehit edilişini –ayrıntılı şekilde– anlatmıştı. Bu sırada Saul (Pavlus) adıyla da ilk defa olarak karşılaşmıştık.

İşler Kitabı'ndaki öykünün başlangıç kısımlarından çıkardığım bu özet, Petros, Yuhanna ve Barnabas gibi havari ve öğrencilerin Luka tarafından vermek istediği gizli mesajlar için ne şekilde kullanıldıklarını göstermektedir. Çünkü Luka, kahramanı olan Pavlus'u henüz tarih sahnesine sürmediği öyküsünün bu ilk bölümünde, Pavlus teolojisi tarafından gündeme getirilecek (veya gerçekte aslında zaten getirilmiş) olan iddiaları, erken dönemde hiç kimsenin itiraz edemeyeceği isimler (havariler) üzerinden okuyucuya enjekte etmeye başlamaktadır. Öte yandan, Luka, bizzat başhavari Petros'un ağzından naklettiği bazı cümlelerden hareketle, "mucizelerle dolu" bir çağın tasvirini yaptığını

söylemek istemektedir. Okuyucu, bu yüzden artık (Pavlus kabilinden İsa cemaatine zulmeden birisinin bile dirilen İsa'dan vahiy alması gibi) şaşırtıcı gelişmeleri normal karşılayacaktır. Anlatmak istediklerimi karşılaştırmalı olarak şu şekilde vermek istiyorum:

(1.a.) Pavlusçu söylem: Pavlus teolojisi Pavlus'un bir görüm sonucunda dirilen İsa'ya iman ettiğini ve onun "seçilmiş" bir elçi olduğunu öne sürmektedir.

(1.b.) Luka'nın mesajı: Pavlusçu yazar Luka, ölümden dirilen birisinin başka birisine vahiy gönderebileceği iddiasını mümkün olduğunca normalleştirmek için öyküsünün henüz başlangıç kısmında birtakım hazırlıklara girişmekte ve bu bağlamda bilhassa başhavari Petros'un ismini kullanmaktadır. Luka'nın iddiasına göre Petros, "olağanüstü" bir dönem yaşandığını, "gençlerin görümler göreceğini", "onların da peygamberlik yapacaklarını" söylemektedir. Bu yüzden ilerleyen süreçte ortaya (Pavlus kabilinden) yeni birtakım elçilerin çıkması artık hiç kimse için şaşırtıcı olmayacaktır. Böylece, Pavlus'un İsa'dan vahiy aldığı ve "seçilmiş" olduğu iddiaları, Luka tarafından, Pavlus henüz tarih sahnesine sürülmeden önce, hem de İsa'nın başhavarisi Petros'un ismi kullanılarak, meşru bir zemine oturtulmakta, okuyucuların zihinsel olarak Pavlusçu iddialara daha kolay alışmaları temin edilmek istenmektedir. Artık hiç kimse Pavlus için "nereden ortaya çıktı" sorusunu sormayacaktır, çünkü yeni bazı kahramanların başrol oynamaya başlayacakları bizzat İsa'nın başhavarisi Petros tarafından dile getirilmektedir.

(2.a.) Pavlusçu söylem: Pavlus teolojisi, Musa Yasası'nın ortadan kaldırıldığı yönündeki iddiası için, "Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasındaki ayrım İsa'nın çarmıh üzerindeki ölümüyle birlikte sona ermiştir" argümanını kullanmaktadır.

(2.b.) Luka'nın mesajı: Luka, aslında Pavlus'a ait olan ve havariler tarafından hiçbir zaman benimsenmeyen bu iddiayı, Pavlus'u henüz tarih sahnesine sürmeden önce veya sürmesiyle birlikte, sanki başhavari Petros'un bir kanaatiymiş gibi yansıtmaktadır. Luka, Petros'un Yüzbaşı Kornelios'un evindeki görümünü bu yüzden anlatmakta, daha doğrusu kurgulamaktadır. Çünkü bu görüm, Petros'a, Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasındaki ayrımın kaldırıldığı mesajını vermektedir ve

buna kanaat getiren Petros da diğer havarileri durumun böyle olduğuna ikna etmektedir. Böylece, Luka, Pavlus'u henüz sahneye sürmeden önce, Pavlus'un Musa Yasası konusundaki türedi düşüncelerini Petros (ve hatta diğer tüm havariler) üzerinden meşrulaştırmayı ve Pavlus'u "yeni icat" bir doktrin vaaz ettiği suçlamalarından aklamayı istemektedir. Yani Luka bizden Pavlus'un aslında Petros ile aynı düşünceyi vaaz ve ilan ettiğine inanmamızı beklemektedir.

(3.a.) Pavlusçu söylem: Pavlus teolojisi, kurtuluşa erişebilmek için İsa'nın sözlerine, yaşamına veya eylemlerine önem vermemekte, fakat Mesih'in adına (ve yani çarmıhına) iman etmenin dışında bir yol bulunmadığını öne sürmektedir.

(3.b.) Luka'nın mesajı: Kesin olarak biliyoruz ki, İsa'nın yaşamı sırasında veya ölümü sonrasında havariler için önemli olan onun sözleri ve öğütleridir. Çünkü havariler İsa'ya yaşamı sırasında iman ve arkadaşlık etmişlerdir. Ancak Luka, Pavlus'un kurtuluş için Mesih'in ismine (çarmıhına) iman edilmesi gerektiği yönündeki iddiasını, henüz Pavlus'u sahneye sürmeden önce, bir kez daha başhavari Petros üzerinden gündeme getirmektedir. Zira Petros, Luka'nın iddiasına göre, İsa'nın ölümünden hemen sonraki bir zamanda insanlığı "Mesih'in isminden başka kurtaracak bir şey bulunmadığını" söylemektedir. Bu ise Luka'nın Pavlusçu teolojiye ilişkin başka bir meşrulaştırma yöntemidir.

(4.a.) Pavlusçu söylem: Luka, bütün bir öyküsü boyunca Pavlus'un İsa'nın havarileriyle tam bir uyum içinde bulunduğu iddiasını titizlikle koruyacak ve hatta Pavlus'un "seçilmiş" bir elçi olarak "üstün" otoritesinin havariler tarafından da onaylandığını öne sürecektir. Bu ikinci iddia, her zaman değilse bile bazen Pavlus'un mektuplarından da yansımaktadır.

(4.b.) Luka'nın mesajı: Luka, *İşler* Kitabı'nın başlangıç kısımlarında, (Pavlus'u henüz sahneye sürmeden önce) yukarıdaki iddialarını ikna edici kılabilmek amacıyla bazı hazırlıklar yapmaktadır. Pavlus teolojisine ait düşünce ve iddiaların havariler üzerinden gündeme getirilmesi buradan kaynaklanmaktadır. Luka, bu vesileyle bize, Pavlus ile havariler arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmadığını söylemek istemektedir, yani güya havariler Pavlus'a hiçbir açıdan muhalefet etmemişlerdir. Barnabas'ın ne denli "güvenilir" bir insan olduğu da Luka tarafından aynı amaçla ve ısrarla vurgulanmaktadır. Dikkat edilirse,

Luka'nın öyküsünde Barnabas'ın ismi daima Pavlus'la birlikte anılmaktadır, yani Barnabas, aslında yalnızca Pavlus'u meşrulaştıran figüranlardan birisidir. Pavlus, örneğin İsa'nın cemaatine güya Barnabas vasıtasıyla katılmaktadır. Barnabas, Antakya cemaatinin Yasa'dan bağımsızlığı konusunda güya Pavlus gibi düşünmekte ve hatta Havariler Konsili'nde Pavlus'un yanında yer almaktadır. Gerçekte ise Luka bize şunu söylemek istemektedir: "Pavlus yanılmakta ise, 'güvenilir' bir elçi olan Barnabas da mı yanılmaktadır?"

(5.a.) Pavlusçu söylem: Pavlus teolojisi, Pavlus'un İsa'ya iman etmeden önce Ferisilik mezhebine mensup ateşli bir Yahudi olduğunu, Yasa'ya kusursuz şekilde riayet ettiğini ve İsa cemaatine karşı girişilen zulüm hareketine büyük bir şevkle katıldığını, hatta buna öncülük yaptığını öne sürmektedir.

(5.b.) Luka'nın mesajı: Luka, bu iddiaları kanıtlamak amacıyla Stefan bahsini açmakta ve Pavlus'u (Saul ismiyle) Stefan'*ı*n katli hadisesindeki başlıca aktör olarak sunmaktadır. Pavlus'un bu cinayetten sorumlu olması çok muhtemeldir. Ancak Pavlus'un İsa'ya iman etmeden önce "hararetli" ve "fanatik" bir Yahudi olduğu iddiası aslında onun karakterine yönelik bir vurgudur. Pavlus'un Yahudi iken ne kadar hararetli ve ne denli fanatik olduğu özellikle söylenmektedir ki, onun İsa'ya iman ettikten sonra da ne denli hararetli bir İsa taraftarı olduğu daha iyi anlaşılabilsin.[733]

Bütün bu anlatılanlardan iki önemli sonuca ulaşmak gerekmektedir:

1. Luka, *İşler* Kitabı'nda, başlıca kahramanı olan Pavlus'u henüz tarih sahnesine sürmeden önce, Pavlus'un kişiliği, ileride ona vereceği kişisel statüsü ve öne süreceği ilahiyat görüşleri için gerekli gördüğü hazırlıkları yapmakta, daha doğrusu meşru bir zemin hazırlamaya çalışmaktadır.
2. Luka, bu amaçla, Pavlus'u sahneye sürmeden önce, Pavlus'un "hikmeti kendinden menkul" iddia ve kabullerini İsa'nın "gerçek" havarileri üzerinden gündeme getirmekte ve meşrulaştırmak istemektedir.

733 Bu son değerlendirme Lüdemann'a aittir. Bk. *Heretics: The Other Side of Early Christianity*, s. 66.

Luka, nihayet öykünün bundan sonraki aşamasında "Şam yolundaki görüm" anlatımıyla birlikte gerçek kahramanı Pavlus'u tarih sahnesine sürmektedir. Anlaşılan o ki, Pavlus'un "seçilmiş bir elçi" olduğundan o güne kadar bizzat haberi yoktur. Nitekim "seçilmiş elçi" olduğu Pavlus'a hem dirilen Mesih tarafından hem de Şam'da yaşayan Hananya isminde birisi tarafından bildirilmektedir.

Bunun sonrasında Luka, kahramanı olan Pavlus'u bir süre daha arka plâna *çekmekte* ve bir kez daha onu "Hıristiyanlık tarihinin en büyük şampiyonu yapacak olan" hazırlıklara girişmektedir. Luka, bu sırada Petros'u yeniden yardıma çağırmaktadır. Nitekim tam da bu sırada Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasında bir fark bulunmadığı, Yüzbaşı Kornelios'un davetine gitmekte olan Petros'a önce karmaşık bir vahiy sonucu, sonrasındaysa Kornelios'un evindeki bir mucize yardımıyla "kesin" şekilde tebliğ edilmiştir. Başka bir deyişle, büyük oranda Musa Yasası'na dayanan Yahudi uygulamalarının aslında "boş" olduğu artık İsa'nın baş havarisi Petros tarafından anlaşılmış olmaktadır. O kadar ki, Petros bu algısı yüzünden kendisine sitem eden havari arkadaşlarına henüz anlamaya başladığı bu "asıl gerçeği" anlatır ve İsa'nın Yahudi kökenli havari topluluğu ile çekirdek cemaati de Petros'un haklılığına kanaat getirir. Sonra, Antakya'da ilk defa olarak "Hıristiyanlar" tabir edilen bir cemaat ortaya çıkar. O sırada Ruh tarafından Barnabas ile Saul'a (Pavlus) misyonerlik görevi verilir. Derken, Antakya ve Kudüs cemaatleri arasında "sünnet olma" meselesi yüzünden bir tartışma çıkar. Toplanan "Havariler Konsili", Antakyalı cemaatin Yahudi ritüellerinden ve Yasa'dan neredeyse tamamen bağımsızlığına hükmeder. Ardından birden bire Barnabas ile Pavlus'un yolları ayrılır. Bundan sonra uzun misyonerlik faaliyetlerine tek başına devam eden Pavlus, Kudüs'e en son gelişinde büyük bir tepkiyle karşılaşır. Pavlus, linç edilmekten son anda yetişen bir Roma taburunca kurtarılır. Bundan sonra çeşitli mercilerin önünde sorgulanan Pavlus, Roma'ya gönderilir ve burada iki yıl boyunca Mesih adına faaliyetlerini sürdürür.

İşler Kitabı'nın yazarı Luka, öyküsünün bu ikinci kısmında aslında bize şunları söylemek istemektedir:

1. Luka, Pavlus'un İsa'dan vahiy aldığı iddiasının "hikmeti kendinden

menkul" olma özelliğini mümkün mertebe ört-bas etmek ve bu iddiayı daha canlı ve inandırıcı kılmak amacıyla Hananya isminde birisine de teyit ettirmek istemektedir.

2. Luka, Pavlus'u tarih sahnesine çıkarır çıkarmaz onu başrole oturtmasının "abes" olacağını sezmiştir ve bu yüzden Pavlus'u kısa bir süre daha arka plânda tutmayı yeğlemiştir. Bu arada, Musa Yasası'nın kaldırıldığı yönündeki Pavlusçu iddia Luka tarafından Petros'a bir kez daha söylettirilmiş, hatta İsa'nın tüm havarilerine kabul ettirilmiştir. Böylece Yasa'nın aniden ortadan kaldırılması artık hiç kimse için o kadar da şaşırtıcı olmayacaktır.
3. Luka, Pavlus'un misyonerlik seyahatine Ruh tarafından gönderildiğini özellikle belirtmektedir. Aynı şekilde, Pavlus'un en önemli üssü olan Antakya'daki cemaatin ilk defa olarak "Hıristiyanlar" tabir edildiğini de bilhassa vurgulanmaktadır. Luka, böylece Pavlus'un şeref payesini özellikle vurgulamayı dilemektedir. Zira Luka Antakyalı Hıristiyanların Pavlus tarafından eğitildikleri iddiasındadır. Ayrıca Pavlus'un (Kudüs'teki havari cemaati tarafından değil de) bizzat Ruh tarafından görevlendirilmesi, onun misyonunun Kudüs cemaatinin üzerinde olduğuna işaret etmek amacı taşımaktadır.
4. Luka, Barnabas'a Pavlus'un kişiliğini, Petros'a ise Pavlus'un iddialarını meşrulaştırma görevi vermektedir. Petros ile Barnabas, Luka'nın kendilerine verdiği en son etkin görevi "Havariler Konsili"nde yerine getirmişler ve bunun ardından pek fazla anılmamışlardır. Hatta Luka, bir sonraki aşamada Barnabas'ın Pavlus'a ayak bağı teşkil etmesini de önlemiştir, çünkü onu tarih sahnesinden tamamen çekmiştir. Zira artık Barnabas'a ya da Petros'a ihtiyaç yoktur ve Pavlus başlıca aktör olarak sahneye çıkmıştır.
5. Luka, Kudüs'te toplandığını öne sürdüğü bir konsil bahsi vesilesiyle, Yahudi olmayanların Musa Yasası'ndan bağımsız olabileceklerini hem İsa'nın kardeşi Yakup'a hem de başhavarisi Petros'a onaylatmaktadır.
6. Luka'nın öyküsüne göre Pavlus'un bundan sonraki yaşamı İsa ismi uğruna çektiği çilelerle doludur. Pavlus, Luka tarafından Müjde'yi ilan etme aşkı yüzünden dört bir tarafta dolaştırılmaktadır.

> Nitekim Pavlus, yaşadığı bütün zorluklara rağmen Hıristiyanlık davasını pagan bir imparatorluğun başkentine ulaştırmayı başarmış, yani bir bakıma muhteşem zaferini ilan etmiştir.

Peki, ama bütün bu mesajlar hakikati yansıtmakta mıdır?

3. İşler Kitabı'ndaki Pavlusçu Söylemlerin Eleştirisi

İşler kitabının kendi içinde genel olarak tutarlı bir Pavlus tasviri sunduğu söylenebilir. Pavlus, *İşler* kitabında İsrail'in Tanrı'sına olan inancından hiçbir zaman ödün vermeyen birisidir. Kitab-ı Mukaddes'in hiçbir emrini asla ihmal etmeyen bir mümindir. Yahudi âdetlerine ve uygulamalarına karşı hiçbir zaman açıkça muhalefette bulunmamaktadır. Luka, İşler kitabında, Pavlus'un (Yahudiler için) yegâne hatasını İsa'ya iman etmesi ve onun öğretilerini öteki uluslara yayma çabası olarak göstermektedir.[734] Başka bir deyişle, Luka'ya göre Mesih'in elçiliğini yapmak Pavlus'un kaderi olarak karşısına çıkmıştır. Onun dünyanın dört bir tarafındaki paganlardan ve Yahudilerden aldığı tepkiler de temelde bu sebebe dayanmaktadır. Yani Luka'nın anlatımına göre Pavlus, Mesih için, Mesih uğruna çile çekmekte, mücadele etmektedir.

Fakat Luka'nın kendi içindeki bu tutarlı sunumu Pavlus'un mektuplarıyla örtüşmemektedir. Zira Pavlus, kendi mektuplarında yeni bir doktrin vaaz etmekte, havarilere de açıkça başkaldırmaktadır. Haricî başka birtakım metinlere bakıldığında ise Luka tarafından bize yansıtılmak istenmeyen çok önemli bazı hususlar gün yüzüne çıkmaktadır. Öyleyse, bu aşamada karşımıza çıkan en önemli soru muhtemelen şudur: Pavlus başta olmak üzere, Luka tarafından kurgulanan "Havariler Çağı" öyküsünün karakterleri gerçekte nasıl düşünen kimselerdir? Olaylar gerçekte nasıl cereyan etmiştir? Bu soruların muhtemel cevaplarını ortaya koyabilmek, Pavlusçu söylemin başlıca dayanak noktalarını sorgulamak suretiyle mümkündür.

(1). Dirilen İsa'nın Havarileri "Öteki Uluslara" Gönderdiği Miti

"Kanonik" İncillerin son kısımlarında ve ayrıca *İşler* Kitabı'nın başlangıcında, çarmıha gerilerek öldürülen İsa'nın dirildiği, havarilerine

---

[734] Ehrman, *The New Testament*, s. 135.

göründüğü ve onları "tüm uluslara" elçileri olarak yolladığı iddiası bulunmaktadır. Bu bağlamda İsa'nın öğrencilerine "gökte ve yerde tüm yetkinin kendisine verildiğini" söylediği, onlardan diğer uluslara gitmelerini ve onları "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh" adına vaftiz etmelerini istediği öne sürülmektedir. Nitekim İncil yazarları tarafından aynı yere İsa'nın dünyanın sonuna dek havarileriyle beraber olduğu notu da düşülmektedir. Yani havariler öğretmenleri olan İsa'nın öğretilerini yaymak üzere (Yahudi olmayan) öteki ulusların arasına gittiklerinde İsa'yı da yanlarında hissedeceklerdir.

İsa'nın ölümden dirilip dirilmediği meselesi elbette başlı başına bir muammadır, çünkü bilimsel açıdan bu konu üzerine konuşmak çok güçtür. Lüdemann, konuyu araştırmanın zorluklarına şu ana başlıklar altında dikkat çekmektedir: (i) İsa'nın dirilişini anlatan herhangi bir tanık yoktur. (ii) Diriliş hakkındaki rivayet gelenekleri çözümlenememektedir ve tarihsel kaynaklar yetersiz kalmaktadır. (iii) İsa'nın dirilişi zihnin çok zor kavrayabileceği bir iddiadır. (iv) Hıristiyan tanıklığı ve inanç deneyimi olmaksızın İsa'nın dirilişinin anlamlandırılması mümkün görünmemektedir. (v) Konuya dair hadiseler ve yorumlar daima iç içe geçmektedir. Dolayısıyla diriliş olayına yorum olmaksızın yaklaşmak olanaksızdır.[735]

Yine de bu konu hakkında söylenecek bazı şeyler vardır. Ancak burada en az "diriliş" iddiası kadar ironik diğer bir unsur, diriliş iddiasıyla bağlantılı olarak İsa'nın öğrencileri Yahudi olmayan (*gentiles*) "(öteki) uluslara" göndermiş olmasıdır.

Hatırlanacağı gibi, "kanonik" İncillerde karşımıza çıkan baskın bazı rivayet geleneklerinde İsa yaşamı sırasında İsrailoğulları kavminin ıslahıyla meşguldür, bunu da bizzat kendi cümleleriyle dile getirmektedir. İsa öğrencilerini de bu konuda uyarmaktadır, çünkü onları ancak ve sadece Yahudi yerleşim birimlerinde tebliğde bulunmak üzere görevlendirmektedir.[736] Bu yüzden, "kanonik" İncillerin son kısımlarında

---

[735] Gerd Lüdemann, *What Really Happened to Jesus: A Historical Approach to the Resurrection*, Westminster John Knox Press, 1995, ss. 4-6.

[736] Mahmut Aydın, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi: Tanrı, İnanç ve İbadet*, (6. Basım), İstanbul: Ensar, 2016, s. 363.

karşımıza çıkan bu "öteki uluslar" söylemi, İsa'yı kendi kavminin çizgileri içinde resmeden, onun sadece Yahudilerin ıslahı ile iştigal ettiğini belirten rivayetler ile açıkça tutarsızlık yansıtmaktadır. Bu takdirde sorulması gereken temel soru şudur: Yaşayan İsa ile dirilen İsa arasında niçin böylesine büyük bir görüş farkı mevcut olmuştur?[737] Acaba İsa dirilişi sonrasında fikir mi değiştirmiştir?

Bu soruyu öncelikle ve basitçe İsa'nın hangi havarisinin hangi "öteki ulusa" gittiği ve nerelerde tebliğ faaliyetinde bulunduğu şeklinde başka bir soruyla yanıtlamak mümkündür. Zira bu konuda İşler Kitabı'nda hiçbir yeterli bilgi yoktur[738] ve bu durum havarilerin öteki uluslara gitmiş oldukları yönündeki kabulü tamamıyla muamma bir hale dönüştürmektedir. Nitekim bu noktaya ilişkin kanıtları bizzat İşler kitabından hareketle aşağıda vereceğim. Ancak burada üzerinde durulması gereken asıl olgu şurada gizlidir: Dikkat edilirse, dirilen İsa bu söylemiyle birlikte öğrencilere "yeni bir faaliyet alanı" açmaktadır. Çünkü o zamana dek Yahudi yerleşim birimlerinde faaliyet gösteren, yani görev tanımları zaten yapılmış olan havarilerden, şimdi artık birden bire bütün dünyaya yayılmaları istenmektedir. Peki, ama neden? İsa'nın aniden böyle evrensel bir hedef gütmeye başlaması, İsa'nın mesajının şimdi aniden bütün dünyaya teşmil edilmesi ihtiyacının ortaya çıkması, kimin işine yaramaktadır?

Bir an için şunu düşünelim: Eğer İsa dirilmiş olmasaydı, göğe yükselmeseydi, dirilip göğe çıktıktan sonra bu dünyayla ve öğrencileriyle irtibatını koparsaydı veya irtibatını sürdürse bile onları tıpkı yaşamı sırasında yaptığı gibi yine sadece kendi kavmine yollasaydı, İsa'nın "gerçek" havarileri ne kaybederdi? Örneğin Petros'un, Yuhanna'nın veya Filip'in, İsa'nın en seçkin "arkadaşları" ve "havarileri" olmaları sebebiyle edindikleri saygın statüden ne eksilirdi? Elbette hiçbir şey eksilmezdi. Çünkü onlar "havari" unvanını İsa'ya yaşamı sırasında, en zor zamanlarında,

737 Batı'da bu ayrışım Paskalya öncesi ve sonrası şeklinde tanımlanmaktadır. Detaylar için bk. Mahmut Aydın, "Birbirine Tezat İki Farklı İsa Portresi: 'Paskalya Öncesi İsa *versus* Paskalya Sonrası İsa", *Milel ve Nihal*, 4: 1, 2017, ss. 143-156.

738 Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. 95.

arkadaşlık, öğrencilik ve yoldaşlık yaptıkları için ve onun öğretilerini bizzat kendisinden dinleyip öğrendikleri için almışlardı.

Peki, mesela İsa dirilmemiş olsaydı ya da dirilişi sonrasında da birden bire evrensel amaçlar gütmeye başlamayıp (ölmeden önceki) dünyevî misyonuyla uyumlu bir tutum takınsaydı, yani yine her zamanki gibi kendi kavminin ıslahıyla uğraşmayı sürdürseydi, insanlık tarihinde Pavlus isminde bir şahsiyet tanınmış olur muydu? Pavlus'un tarih sahnesine çıkmak için bir gerekçesi olur muydu? Pavlus, kendisi hakkında "öteki ulusların havarisi" olma iddiasını öne sürebilir miydi? İsa'yı ve havarileri geride bırakarak Hıristiyanlık tarihinin en büyük şahsiyeti olabilir miydi? Kesinlikle hayır! Nitekim işte burası Pavlus ile gerçek havariler arasındaki en önemli ayrışım noktasıdır: Pavlus, İsa'nın gerçek havarilerinin aksine, başka bir çaresi olmadığından "farazi" ve "metafizik" birtakım iddialara dayanmak mecburiyetinde kalmaktadır. Bu iddiaların en önemli özelliği ise "hikmeti kendinden menkul" nitelik taşımasıdır.

Havariler Çağı tabir edilen dönem bir bütün olarak düşünüldüğünde, "öteki uluslar" söylemi Pavlus'u Hıristiyanlık tarihinin en büyük "kahramanı" yapacak süreci başlatmıştır. Bu iddia, dirildiği öne sürülen İsa'nın ağzından İncil metinleri kanalıyla sonraki nesillere miras bırakılmıştır. İsa İncillerin bu en son kısımlarında adeta Pavlus için görev tanımlaması yapmaktadır. İsa'nın dirildiği iddiası işte bu sebeple Pavlus teolojisi için son derece önemli bir argümandır. Bizzat Pavlus şöyle söylemektedir: "Mesih dirilmemişse bildirimiz de boştur imanınız da boştur."[739]

Şimdi, öncelikli olarak İsa'nın dirilişi iddiasının ikna edici olup olmadığı sorusunu somut bazı verilerden hareketle yanıtlamaya çalışacağım.

-1-

Matta İncili'nin meçhul yazarı İsa'nın ölümünü ve defnedilmesini anlattıktan sonra, Mecdelli Meryem ile öbür Meryem'in Şabat Günü'nü izleyen haftanın ilk günü, tan yeri ağarırken mezarı görmeye gittiklerini söylemektedir. Rivayete göre bu sırada bir deprem olur. Rab'bin meleği gökten iner ve mezara gidip taşı bir yana yuvarlayarak

---

[739] 1. Korintliler, 15: 14.

üzerine oturur. Korkudan titremeye başlayan nöbetçiler ölü gibi yere yıkılırlar. Melek, kadınlara korkmamalarını söyler ve onlara çarmıha gerilen İsa'nın (önceden) kehanette bulunduğu gibi dirildiği haberini iletir. Hatta melek, onlara, İsa'nın yattığı yerin boş olduğunu da gösterir. Bunun sonrasında kadınlardan İsa'nın öğrencilerine gitmelerini ve dirilen İsa'nın Celile'ye doğru yola koyulduğu haberini onlara yetiştirmelerini ister. Çünkü İsa öğrencileriyle Celile'de buluşacaktır. Kadınlar daha yoldayken nöbetçi askerler olup biteni baş kâhinlerle ileri gelenlere bildirirler. Onlar da askerlere yüklü bir para vererek cesedi öğrencilerin çaldığı şayiasını yaymalarını isterler. Derken, İsa on bir öğrencisiyle Celile'de buluşur; gökte ve yerde tüm yetkinin kendisine verildiğini onlara söyler. Öğrencilerine bütün uluslara gitmelerini ve onları "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh" adına vaftiz edip kendisinden öğrendikleri her şeyi onlara da öğretmelerini buyurur (28:1-20).

Görüldüğü üzere Matta'nın yazarı mezarlığa Mecdelli Meryem (Μαριὰμ ἡ Μαγδαληνή) ile kim olduğunu açıklamadığı öbür Meryem'in (ἄλλη Μαρία) beraber gittiklerini öne sürmektedir. Yani İsa'nın mezarına iki kadın gitmiş olmaktadır. Hâlbuki Markos İncili'ne bakılırsa bu kadınların sayısı iki değil üçtür. Çünkü Markos'a göre, Mecdelli Meryem'in yanında Yakup'un Meryem (Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου) ve Salome de (Σαλώμη) bulunmaktadır (16:1). Luka, bu sayıyı daha da arttırmaktadır. Zira hadiseye iştirak eden kadınlar, Luka'ya göre, Mecdelli Meryem, Yohanna, Yakup'un annesi Meryem ile bunlarla birlikte bulunan öbür kadınlardır (ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία καὶ Ἰωάνα καὶ Μαρία ἡ Ἰακώβου· καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς) (24:10). Yuhanna İncili'ne bakıldığında ise iş daha da karışmaktadır, çünkü bu İncil'e göre mezarlığa gittiği sırada Mecdelli Meryem'in yanında hiç kimse bulunmamaktadır (20:1).

Matta İncili'nin yazarı bize deprem (σεισμός) olduğunu ve Rab'bin bir meleğinin (ἄγγελος Κυρίου) gökten inip yana yuvarladığı taşın üzerine oturduğunu söylemektedir. Hâlbuki Markos'a göre, ortada ne deprem ne de melek vardır, ayrıca sözü geçen taş da kadınlar oraya vardıklarında zaten yuvarlanmış bir halde (ἀποκεκύλισται ὁ λίθος) bulunmaktadır. Çünkü Mecdelli Meryem, Yakup'un annesi Meryem ve Salome, kendi aralarında taşı yuvarlamak için kimden yardım isteyeceklerini

konuşurlarken, kocaman taşın zaten yana yuvarlanmış bir durumda olduğunu görmüşlerdir. (16:4-5). Bununla birlikte, Markos İncili'nin yazarı mezarın yanında kadınlar tarafından da fark edilen genç bir adamın (νεανίσκον) oturduğu iddiasındadır (16:6). Buna karşın Luka, kadınların mezarlıkta bir değil iki adam (ἄνδρες δύο) gördüklerini söylemektedir. Kaldı ki adamlar oturmamaktadır (24:4). Yuhanna'nın anlatımında ise ortada ne deprem ne melek ne de adam(lar) vardır.

Matta'nın öyküsünde melek kadınlardan öğrencilere (havarilere) gitmelerini istemektedir; çünkü bu kadınların dirilen İsa'nın Celile'ye doğru yola koyulduğunu öğrencilere haber vermeleri gerekmektedir. Bunun üzerine kadınlar koşmaya başlamışlar, o sırada aniden karşılarına çıkan (dirilmiş) İsa'yla karşılaşmışlardır. İsa da onlara öğrencileriyle Celile'de buluşacağı haberini yinelemiştir. Buna karşın, Markos İncili yazarına göre durum hiç de böyle olmamıştır. Kadınlar mezardan çıkıp gittikten sonra İsa'yı bir süre daha görmemişlerdir. Çünkü (aslında söylemeye fırsatları olmasına rağmen) korku içinde olduklarından kimseye bir şey söyleyemedikleri bir zaman zarfı geçmiştir (16:8). Buna karşın, Markos İncili yazarının bir sonraki ifadesi İsa'nın aslında Mecdelli Meryem'e göründüğünü öne sürmektedir (16:9). Öyleyse Markos İncili yazarı bunu niçin o zaman belirtmemiştir? Öte yandan, Yakup'un annesi Meryem ile Salome de mezardan çıkıp korku içinde kaçan Mecdelli Meryem'in yanında değiller miydi? Peki, onlar İsa'yı niçin görmemişlerdir? Luka'ya bakıldığında ise kadınların korkudan kimseye bir şey söyleyemedikleri yönündeki bir anlatı gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü onlar, mezardan döndüklerinde bütün olanları havarilere ve ötekilerin hepsine pekâlâ bildirmişlerdir (24:9). Yuhanna İncili ise başka bir yol tutmakta, İsa'yı sadece Mecdelli Meryem'in gördüğü kanaatini taşımaktadır. Ayrıca, Mecdelli Meryem'in korkudan kaçtığı ya da öğrencilere haber vermek gibi herhangi bir amaçla bir yere gittiği de yoktur. Çünkü Mecdelli Meryem İsa'yı gördüğünde henüz mezarlıktadır. Hatta İsa'yı bahçıvan sanıp tanımamıştır. Sonra İsa'nın buyruğu üzerine öğrencilerin yanına gidip olanları anlatan da Mecdelli Meryem'dir (20:14-18).

Matta İncili'ne göre, İsa öğrencilere Celile'deki bir dağda görünmüştür ve öğrenciler bu sırada on bir (ἕνδεκα μαθηταί) kişidir (28:16).

Markos İncili'ne göre öyle değildir. Çünkü öğrenciler kendilerine haber getiren Mecdelli Meryem'e inanmamışlardır. Bu yüzden, (herhâlde Celile'de öğrencilerini göremeyen) İsa onlara kırda yürüdükleri bir sırada ve değişik surette (ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ) görünmüştür. Kaldı ki öğrenciler bu esnada on bir değil yalnızca iki kişidir. Hatta bu ikisi dönüp diğerlerine haber vermelerine rağmen yine de onları İsa'nın dirildiğine ikna edememişlerdir. Bunun üzerine İsa on bir öğrenciye (Celile'deki dağda değil) yemek yedikleri bir sırada görünmüştür (16:12-14). Luka'ya göre, İsa Yaruşalim'den altmış ok atımı uzaklıkta bulunan ve Emmaus denilen bir köye gitmekteyken iki öğrenciye görünmüştür. Aralarında geçen bir diyalogun ardından İsa'nın on bir öğrenciye Kudüs'te göründüğü söylenmektedir (24:33-36). Yuhanna ise İsa'nın öğrencilere birden fazla kez göründüğünü öne sürmektedir (21:1-2).

Markos İncili'ne göre, İsa'nın öğrencilerine görünüp onlarla diyalog kurmasından ve göğe çıkıp Tanrı'nın sağında oturmasından sonra, öğrencileri gidip Tanrı sözünü her yerde yaymışlardır (ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ) (16:20). Luka'ya göre, İsa göğe çıktıktan sonra öğrencilerin Kudüs'ten başka bir yere gittikleri yoktur. Hatta onlar, İsa'nın ölümünün ardından sürekli Tapınak'ta bulunmakta ve Tanrı'yı övmekle vakit geçirmektedir (καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν ὑπέστρεψαν εἰς Ἰερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης, ve ayrıca devamında καὶ ἦσαν διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν) (24:52-53). İşler Kitabı, İsa'nın öğrencilere göründükten sonra kırk gün boyunca onlarla kaldığını söylemektedir. İsa, bu müddet boyunca onlara "Tanrı'nın Egemenliği" (τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ) hakkında konuşmuştur (1:1-3). Yani *İşler*'e göre de İsa öğrencileriyle birlikteyken onları bir yere göndermiş değildir. Aksine, Kudüs'ten ayrılmamalarını ve Kutsal Ruh'u alana kadar beklemeleri gerektiğini vurgulamıştır (1:4-8). Pavlus'a göre ise dirilen İsa önce Petros'a, sonra on ikilere, sonra Yakup'a, sonra bütün elçilere ve en son olarak da kendisine görünmüştür (1. Korintliler, 15:3-8).

Yukarıdaki bütün anlatıma bakıldığında, çok garip bir durumla karşı karşıya olduğumuz açıktır. Çünkü İsa'nın dirildiğini ve öğrencilere göründüğünü öne sürmekten başka hiçbir benzerlik taşımayan birçok rivayet karşımızda durmaktadır. Ehrman, bu anlaşılmaz durumu şu sorular eşliğinde açıklamaktadır:

> Mezara gerçekten de kim gitmişti? Yalnızca Meryem mi? (Yuhanna, 20:1) Meryem ve öteki Meryem mi? (Matta, 28:1) Mecdelli Meryem, Yakup'un annesi Meryem ve Salome mi? (Markos, 16:1) Yoksa İsa'ya Celile'den Kudüs'e kadar refakat eden ve belki de Mecdelli Meryem'i, Yakup'un annesi Meryem'i, diğer kadınları içeren kadınlar topluluğu mu? (Luka 24:1, krş. 23:55) Taş, çok zaman önce mezarlıktan yuvarlanarak uzaklaştırılmış mıydı (Markos, 16:4), yoksa kadınlar oradayken melek tarafından mı uzaklaştırılmıştı? (Matta, 28:2) Orada kimi veya ne görmüşlerdi? Bir melek mi? (Matta, 28:5) Yoksa genç bir adam mı? (Markos, 16:5) Değilse iki adam mı? (Luka, 24:4) Yahut hiç bir şey ve hiç kimseyi görmemişler miydi? (Yuhanna) Ve onlara ne söylenmişti? Öğrencilere, İsa'nın onlarla buluşacağı Celile'ye gitmelerini söylemeleri mi? (Markos, 16:7) Yoksa İsa'nın bir zamanlar Celile'de onlara "öleceğini ve yeniden dirileceğini söylediğini" hatırlatmaları gerektiğini mi? (Luka, 24:7) Sonra, kadınlar öğrencilere ne görüp duyduklarını anlatmışlar mıydı (Matta, 28:8), yoksa hiç kimseye bir şey söylememişler miydi? (Markos, 16:8) Eğer birilerine bir şeyler anlatmışlarsa, kime anlatmışlardı? On bir öğrenciye mi? (Matta, 28:8) On bir öğrenciye ve diğer insanlara mı? (Luka, 24:8) Şemun Petros'a ve ismi zikredilmeyen diğer öğrenciye mi? (Yuhanna, 20:2) Öğrencilerin buna yanıtı ne olmuştu? İsa zaten onlara aniden ifşa olduğu için yanıt vermemişler miydi? (Matta, 20:9) Yoksa anlatılanlar saçma olduğu için kadınlara inanmamışlar mıydı? (Luka, 24:11) Ya da mezarlığa gidip bizzat kendileri mi durumu kontrol etmişlerdi? (Yuhanna, 20:3)[740]

Ehrman, bu anlatımı sırasında şunu da söylemektedir: "İncillerin arasındaki hiçbir çelişki, İsa'nın dirilişi rivayetlerinde olduğu kadar açık-seçik değildir".[741] Pavlus'un bu bağlamda öne sürdüğü iddiaların sıhhatini ise Fitzgerald'ın cümleleriyle vermek istiyorum:

> Pavlus, İsa'nın on ikilere göründüğü söylemektedir. Hâlbuki (*İşler* Kitabı'na göre) bu sırada Iudas ölmüştür ve Mattita henüz (Iudas'ın yerine on ikinci havari olarak) seçilmiş değildir (*İşler*, 1:20-26). Yani elçiler on iki kişi değil, on bir kişidir... (Pavlus'a göre, İsa) beş

740 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, ss. 48-49.

741 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 47.

> yüzden fazla kardeşe görünmüştür (krş. 1. Korintliler, 15:5-9). Öyleyse bu kadar büyük bir olay niçin İncillerde ve *İşler* Kitabı'nda geçmemektedir? Kaldı ki, *İşler* Kitabı (o sıralarda İsa cemaatindeki) imanlı sayısını yüz yirmi olarak vermektedir (krş. 1:15). O halde, nasıl olmuştur da İsa beş yüzden fazla imanlıya görünmektedir?[742]

Neresinden bakılırsa bakılsın her yönüyle çelişki dolu anlatımlar...

Şimdi, İsa'nın dirilişine dair rivayetleri biraz daha farklı bir bağlamda ele alalım.

-2-

"Kanonik" İnciller yüzeysel şekilde bile okunduğunda, İsa hakkında verilen en net mesajlardan birisi olarak şu olgu görülecektir: "İsa ölümünden sonra dirileceğini (yaşamı sırasında, yani henüz ölüp dirilmeden önce) bildirmektedir."[743] Burada şu iki mühim noktayı özellikle vurgulamak gerekmektedir: (i) "Kanonik" İncillerin yazarları İsa'nın kendisi hakkında dirileceği kehanetinde bulunduğunu söyleyebilmek amacıyla öylesine büyük bir gayret sarf etmişlerdir ki, örneğin Matta ve Luka bunu okuyucularına daha vurgulu şekilde dile getirmek için İsa'nın bu konuda öğrencilerine yaptığı özel konuşmaları bilhassa vermişlerdir. (ii) İsa dirileceğini her ne zaman söylemiş ise, öğrenciler (havariler) mutlaka onun yanındadırlar.

Buradan açıkça görüldüğü üzere, İncillere göre İsa yaşamı sırasında ölüp dirileceğini havarilerine defalarca kez tekrarlayarak söylemiştir. Elbette bunun en doğal sonucu da şudur: İsa'nın havarileri (öğrenciler/elçiler), "çarmıha gerilme" hadisesi henüz yaşanmadan önce, yani İsa'nın ölüp dirilmesinden önce, *İsa*'nın dirileceğini bilmektedir.

Şimdi "kanonik" İncillerin şu ifadelerini okuyalım:

---

742 Fitzgerald, *Nailed*, ss. 146-147.

743 Birçok örnek arasından örneğin bk. Matta, 16: 22 (öğrencilerine Kudüs'te öldürüldükten sonra üçüncü gün dirileceğini söyler); 17: 22 (öğrencilerine öldürülüp üçüncü gün dirileceğini söyler); 20: 17-19 (on iki havarisine Kudüs'te öldürüleceğini ve üçüncü gün dirileceğini söyler); 26: 32 (öğrencilerine dirildikten sonra onlardan önce Celile'ye gideceğini söyler); Ayrıca krş. Markos, 8: 31; 9: 30-32; 10: 32; Luka, 9: 22-27; 9: 43-54; 18: 31-34; Yuhanna, 12: 20-36.

> (Mecdelli) Meryem gitti, İsa'yla bulunmuş olan, şimdiyse yas tutup gözyaşı döken öğrencilerine haber verdi. Ne var ki, onlar İsa'nın yaşadığını, Meryem'e göründüğünü duyunca inanmadılar (οὐκ ἠπίστησαν). Bundan sonra İsa kırlara doğru yürümekte olan öğrencilerinden ikisine değişik bir biçimde göründü. Bunlar geri dönüp öbürlerine haber verdiler, ama öbürleri bunlara da inanmadılar. (οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν) (Markos, 16:9-13).
>
> Mezardan dönen kadınlar bütün bunları Onbirler'e ve ötekilerin hepsine bildirdiler... Ne var ki, bu sözler elçilere saçma geldi ve kadınlara inanmadılar (οὐκ ἠπίστουν αὐταῖς) (Luka, 24:9-11).
>
> Öbür öğrenciler ona (havari Thomas'a), "biz Rab'bi gördük, dediler". Thomas ise, "onun ellerindeki çivilerin izini görmedikçe, çivilerin izine parmağımla dokunmadıkça ve elimi böğrüne sokmadıkça inanmam" (Ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τόπον τῶν ἥλων καὶ βάλω μου τὴν χεῖρα εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω) dedi (Yuhanna, 20:25).

Yukarıdaki İncil pasajlarının bir cümlelik özeti şudur: Havariler İsa'nın dirildiğine inanmamaktadır. Peki, ama bu nasıl olmaktadır? İnciller bir yanda İsa'nın henüz yaşamı sırasında öğrencilerine öldükten sonra dirileceğini defalarca kez söyleyip anlattığını öne sürmekte, öbür yanda ise havarilerin İsa'nın dirilişi haberini saçma bulup buna inanmadıklarını belirtmektedir. Öyleyse karşımızda duran seçenekler şunlardır: (i) İsa hiçbir havarisine dirileceğini söylememiştir. Bu takdirde İnciller gerçekte yaşanmayan şeyleri nakletmişlerdir. (ii) İsa'nın havarileri üstatlarının kendilerine birçok defa anlattığı en basit şeyleri, hatta basit cümleleri bile anlayacak kapasiteden yoksun insanlardır. O halde İsa böyle kimseleri niçin kendisine "öğrenci" olarak seçmiş, böylesine önemli görevleri hangi düşünceyle onlara tevdi etmiştir? (iii) İncil yazarları gerçekte tanık olmadıkları bu konu hakkında ancak ve sadece kendilerine kadar ulaşan doğru-yanlış birtakım rivayetleri nakletmişlerdir. Rasyonel düşünen birisi için bunlar arasında en makul seçenek hangisidir? Elbette ve kesin olarak üçüncüsü...

-3-

İncillere göre dirilen İsa öğrencilerini Yahudi olmayan öteki uluslara göndermiş ve onları "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh" adına vaftiz etmelerini

ıstemiştir. Peki, ama dirilen İsa'nın bu "öteki uluslar" söylemi üzerine İsa'nın hangi havarisi hangi "öteki ulusa" gitmiş ve orada ne gibi faaliyetlerde bulunmuştur? İsa, gittikleri her yerde havarilerle birlikte hazır bulunacağına göre (Matta, 28:20), İsa'nın göğe alınmasından sonra öğrencilerin Tanrı sözünü her yerde yaydıkları ileri sürüldüğüne göre (Markos, 16:19-20), öğrencilerin İsa'dan bu emri alır almaz derhal "öteki uluslara" gitmiş olduklarını pekâlâ tahmin etmemiz gerekir.

Ancak Havariler Çağı'nı anlattığı öne sürülen *İşler* Kitabı'na bakılırsa, böyle bir beklenti sadece hayalden ibarettir. Zira *İşler* Kitabı'na göre İsa'nın göğe yükselmesinden hemen sonra elçiler Kudüs'e bir kilometre mesafedeki Zeytin Dağı'ndan Kudüs'e dönmüşlerdir (1:12). Bunun sonrasında ise birlik hâlinde dua etmeye yönelmişlerdir (1:14). Kısaca, elçiler dünyanın hiçbir tarafına gitmiş veya yayılmış değillerdir[744].

Elçilerin, dünyaya dağılmadan önce hazırlık yapmak gibi herhangi bir sebeple geçici olarak Kudüs'e uğradıkları düşünülemez mi? *İşler* Kitabı'na göre, hayır! Zira Petros ile Yuhanna başta olmak üzere elçilerin İsa'nın ölümü sonrasında sürekli Kudüs ve civarında bulundukları aynı kitabın anlatımından anlaşılmaktadır.[745] Şimdi bu noktaya yoğunlaşalım:

Rivayete göre Stefan'ın şehit edilmesinden sonra Kudüs'te İsa cemaatine karşı zulüm yapılmaya başlanmıştır. Bu yüzden "bütün imanlılar" korku ve endişe içinde Yahudiye ve Samiriye'ye dağılmışlardır. Ancak bizzat *İşler* Kitabı'na göre havariler (elçiler) Kudüs'te kalmayı sürdürmüşlerdir (8:1-2). Daha sonra, dirilen İsa Pavlus'a göründüğünde elçiler hâlâ Kudüs'te bulunmaktadır (Galatyalılar, 1:17). Zira Pavlus, İsa'dan vahiy aldıktan sonra *Kudüs'te bulunan elçilerin* yanına gitmediğini kendi ağzıyla söylemektedir. Yıllar sonra, Antakya'da bazı Grekler İsa'ya iman ettiği sırada elçiler Kudüs'tedir (*İşler*, 11:19-21). Çok zaman sonra, Pavlus uzun bir misyonerlik turu atıp Antakya'ya döndüğünde, "sünnet olma" meselesi yüzünden yaşanan anlaşmazlık sırasında elçiler hâlâ Kudüs'tedir (15:2). Nihayet, bundan da çok zaman

---

744 Krş. Horsley, *Jesus and Empire*, ss. 72-73.

745 Örneğin bk. Elçilerin İşleri, 2: 14 vd; 3: 1 vd; 4: 1 vd; 5: 1 vd; 6: 1 vd.

sonra, Pavlus Kudüs'e son defa döndüğü sırada elçiler yine Kudüs'te bulunmaktadır (21:18). Peki, ama o halde bir yanda devamlı olarak Kudüs'te bulunan elçiler nasıl olup da öbür yanda tüm dünyaya yayılıp İsa'nın mesajını yaymaktadır?

İşler Kitabı'na göre, elçiler (havariler) ziyarete çıktıklarında bile "öteki uluslara" değil, en fazla Kudüs civarındaki bazı yörelere gitmektedir.[746] Nitekim İsa tarafından da birçok kez ziyaret edilen Yahudiye veya Samiriye gibi bölgelerde ya da civar şehirlerde yaşayan ahalinin "öteki uluslar" kapsamına girmeyeceği açıktır. Öyleyse, "öteki uluslara" gönderildikleri ve hatta gittikleri öne sürülen elçiler, İşler Kitabı'na göre niçin hiçbir yere gitmemiş ve Kudüs ile civarında bulunmuşlardır?

İsa'nın 30-33 yılları civarında öldüğü sanılmaktadır. Luka'nın İşler Kitabı'ndaki öyküsü ise 62 civarına kadar sürmektedir. Yani Luka yaklaşık olarak 30-35 yıllık bir dönemi anlatmaktadır.[747] Elçilerin bu süreçte dünyanın dört bir tarafında Mesih'in Müjde'sini duyurmaya çalıştıkları söylenmektedir. Hâlbuki anlaşıldığı kadarıyla İsa'nın elçileri bu kadar uzun bir süre boyunca büyük oranda Kudüs ve civarında yaşamışlardır. Nitekim gerçek durum F.C. Baur'un söylediği gibi olmalıdır: "Kudüs, İsa cemaatine katılım için en uygun yerdi ve bu yüzden İsa davasını sürdürebilmek amacıyla Kudüs'te kalmak havariler tarafından çok daha faydalı görülmüştü."[748] Muhtemelen havariler/elçiler İsa sonrasında hatırı sayılır bir süre boyunca Kudüs ve civarında bulunmuşlardır. Onlar, belki en fazla, uzak bölgelerdeki İsa cemaatlerine bazı misyonerler yollamış olmalıdır. Dolayısıyla havarilere yönelik "öteki uluslar" söylemi muhtemelen tarihsel gerçeği yansıtmamaktadır.

-4-

Dirilen İsa'nın öğrencilerini "öteki uluslara" yolladığını öne süren bu denli sağlıksız ve çelişkili rivayetler, İncil yazarları tarafından nasıl olup

---

[746] Örneğin bk. Elçilerin İşleri, 8: 4 vd; 8: 26 vd; 10: 1-6 vd.

[747] Hıristiyan geleneğinde 30-60 yılları arasını anlattığı düşünülen ikinci bir kitap yoktur. Bk. Craig L. Blomberg, *From Pentecost to Patmos*, s. 9. Ancak apokrif metinler açısından durum böyle değildir.

[748] Baur, *Paul the Apostle of Jesus Christ*, ss. 35-36.

da sonraki nesillere aktarılmıştır? Belki de bu soruyu şu şekilde sormak daha doğru olacaktır: Dirilen İsa'nın öğrencilerini "öteki uluslara" yolladığı, "kanonik" İncillerin hepsi tarafından öne sürülen bir iddia mıdır? Bugün elde bulunan İncillere bakılırsa, durum böyledir, çünkü dört İncil de bu iddiaya yer vermektedir. Peki, ama gerçek durum nasıldır?

Bugün Yeni Ahit araştırmacıları tarafından kabul edilen görüşe göre, İnciller arasında ilk önce yazılmış olan Markos'tur (y. M.S. 70?). Ancak Markos İncili'nin elyazmaları üzerinde yapılan modern çalışmalar, bu İncil'e ait metni içeren çok eski bazı yazmaların bugün bilinen Markos metninden farklı olduğunu kanıtlamaktadır. Örneğin günümüzde Markos İncili'nin 16. kısmında 9-20. pasajlara tekabül eden kısım, aslında Markos'un eski el yazmalarında bulunmamaktadır. Daha da önemlisi, söz konusu pasajları içermeyen Markos yazmaları bu İncil'in bugün bilinen en eski yazma nüshalarıdır. Bugünkü Markos metni ise söz konusu bu pasajlarda şu iddiaları taşımaktadır: "Dirilen İsa öğrencilerine görünmüştür ve onları elçileri sıfatıyla, Müjde'yi yaymaları amacıyla ve tüm insanlık ailesini vaftiz etmeleri için "öteki uluslara" yollamıştır."

Karşı karşıya bulunduğumuz bu durumu bir tek cümleyle yeniden ifade edelim: Kronoloji olarak diğerlerine kıyasla daha önce yazılmış olan Markos İncili'nin en eski el yazmaları, dirilen İsa'nın öğrencilere göründüğüne ve onları "öteki uluslara" gönderdiğine dair herhangi bir kayıt içermemektedir.[749]

Bu takdirde şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Epistemolojik açıdan zaten sorunlu olan bir rivayet, yani dirilen İsa'nın öğrencileri "öteki uluslara" yolladığı iddiası, erken Hıristiyanlıkta da tartışmalıdır.[750] Çünkü en eski İncil olan Markos bu yönde bir anlatım yapmamaktadır.

---

[749] Bu hususta bk. Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, United Bible Societies, London-New York 1971, ss. 122-128; Ayrıca krş. Fitzgerald, *Nailed*, s. 28; Bu husus, Markos İncili'nin bazı Türkçe tercümelerinde de dipnot halinde belirtilmektedir.

[750] Bu konuda örneğin bk. Ignatius, *The Epistle to the Trallians*, 6; Aynı yazar, *The Epistle to the Philadelphians*, 7 (Hıristiyanlığın erken döneminden kalma söz konusu mektuplar, İsa'nın haça gerilip öldürüldüğüne ve dirildiğine inanmayan Hıristiyanların varlığını kayıt altına almaktadır).

2. İsa'nın dirildiği ve ardından da öğrencilerini "öteki uluslara" yolladığı iddiası üzerine inşa edilen Pavlus teolojisi, aslında "kanonik" İncillerin tümü tarafından desteklenmeyen son derece "şüpheli" duyumlar üzerine inşa edilmiştir.

3. Bu denli hayatî bir konuya bir İncil metni yer verirken bir diğerinin yer vermemesi, İncil yazarlarının bizzat tanık olmadıkları hadiseleri kulaklarına gelen rivayetlerden hareketle anlattıklarını teyit etmektedir.

4. Markos İncili'nin en eski yazmalarında bulunmayan 16:9-20 kısım, İncil'in bugün elimizde olan metnine birileri tarafından sonradan eklenmiştir (interpolasyon).

5. İsa'ya ilişkin bu kadar önemli bir konuda Markos İncili'nin metninde sonraki bir müdahaleyle (interpolasyon) birlikte değişiklik yapılmış olması, öteki İncillerin de değiştirilmiş olabilecekleri şüphesini gündeme getirmektedir ve nitekim durumun gerçekte böyle olduğu da bilinmektedir.

Sonuç olarak, İsa'nın dirilişine ve "öteki uluslar" söylemine ilişkin Yeni Ahit rivayetlerinin ikna edicilik kabiliyeti taşımayan son derece sağlıksız ve çelişkili rivayetlere dayandığı açıkça görülmektedir.[751] "Kanonik" İncillerin en eskisi, ya İsa'nın öğrencilerini "öteki uluslara" yolladığından habersizdir ya da bu yöndeki rivayetleri dikkate değer bulmamaktadır. Çünkü Markos'un yazarı böyle bir şeyden bahsetmemektedir. Havariler Çağı'nı anlattığı öne sürülen *İşler* Kitabı ise öğrencilerin öteki uluslara gidip de İsa'nın mesajını yaymaya çalıştıkları sonucuna ulaşmamızı gerektiren hiçbir anlatım yapmamakta, aksini düşünmemize imkân tanıyan birçok kanıt sunmaktadır.

-5-

Bu aşamada, Kitab-ı Mukaddes ve İncil araştırmaları uzmanı İngiliz araştırmacı Michael D. Goulder'in İsa'nın dirilişi meselesine ilişkin

---

751 Hıristiyanlık açısından bakıldığında Mesih'in dirilişi iddiası ikinci kez gelişi beklentisi açısında çok önemlidir ki, bu beklenti Bultmann'a göre savunulamaz bir mitolojik eskatolojidir. Bk. *Mitoloji ve Hermenötik Sorunu*, s. 83.

ilginç bir tespitini de paylaşmak istiyorum. Goulder, Pavlus ve Petros'u bahis konusu ettiği önemli bir eserinde, erken dönemin kilise yazarlarından Antakyalı Ignatius'un (ö.107?) mektuplarını incelemekte ve bu mektuplarda vurgulanan en temel konuyu İsa'nın haça gerilmesine ve dirilişi iddiasına inanmayan bazı "yanlış öğretmenler" olarak belirlemektedir. Goulder'e göre, Ignatius bu mektuplarda "gerçekten" kelimesini sürekli şekilde tekrarlayarak haça gerilmenin ve dirilişin "gerçek" olduğunu ısrarla öne sürmektedir. Ignatius'a göre, her tarafta bu rivayetleri inkâr eden yanlış öğretmenler dolaşmaktadır ve bu sorunun çözümü için kilise piskoposlarının ve yaşlıların etrafında birleşilmesi gerekmektedir. Çünkü Ignatius, piskoposların Pavlusçu teolojinin yerel liderleri olduğunu bilmektedir. Ignatius, ziyaretçi misyonerlerin haça gerilme ve diriliş meselesi hakkında yaydıkları "yanlış düşünceler"in bu şekilde önlenebileceği düşüncesini taşımaktadır. Nitekim Ignatius çeşitli örnekler getirerek kiliselerin etrafında Yahudi gibi yaşayıp Yasa'ya riayet eden bazı kimselerin mevcudiyetlerine dikkat çekmektedir. Goulder, Ignatius'un Yahudi gibi yaşayan bu insanları durmadan eleştirdiğini ve hiç kimsenin onları dinlememesi için bilhassa uyarılarda bulunduğunu söylemektedir. Goulder, Ignatius'un bahsettiği bu kişileri, İsa'nın çarmıha gerilişini ve dirildiği iddiasını inkâr edenler olarak tanımlamaktadır. Peki, ama çarmıha gerilen kişi kimdir? Goulder'e göre bu soru pek çokları tarafından "İsa" diye cevaplanacaktır, fakat burada daha muhtemel cevap Mesih'in çarmıha gerilmediği olmalıdır. Çünkü böyle bir söylem, İsa'nın Yahudi karakterli takipçilerinin bir cemaati olan Ebionitlerin kristolojik görüşleriyle uyumludur. Ebionitlere göre, İsa'da bulunan Mesih mucizeler göstermiştir. Mesih ruhsal bir varlıktır, bu yüzden acı *çekmemiştir*. Çarmıha gerilme hadisesi sırasında Mesih, İsa'dan ayrılmıştır ve bu yüzden çarmıha gerilip acı çeken yalnızca İsa'dır. Yani Mesih çarmıha gerilmemiştir, acı çekmemiştir, ölmemiştir ve bu yüzden de dirilmemiştir. Mesih'in acı çekip öldüğü hadisesi aslında sadece izleyenlere öyle görünen bir olaydır. Nitekim Pavlusçuların "İsa Mesih acı çekip öldü" şeklindeki sözlerine Ebionitler şöyle cevap vermektedir: "İsa acı çekti, Mesih ise çeker gibi göründü."[752] "Görünmek" kelimesi Yu-

[752] Michael Goulder, *St. Paul versus St. Peter: A Tale of Two Missions, Louisville*, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1995, ss. 116-117.

nancada δοκέω *(dokeo)* tabiri ile karşılanmaktadır ve bu yüzden de Hıristiyanlık tarihinde çarmıha gerilme hadisesini yalnızca bir görüm olarak yorumlayanlar "Doketikler" şeklinde isimlendirilmektedir.[753]

Goulder'in bu açıklaması, erken dönemin Ignatius dışındaki başka bazı yazarlarından getirilebilecek delillerle desteklenebilir. Kilise tarihinin en meşhur yazarlarından Irenaeus (ö. 202), *Sapkınlara Karşı* isimli eserinde, Basilides isimli bir "sapkın" tarafından ortaya atılan görüşleri eleştirmektedir. Basilides'e göre, Mesih bu dünyada bir görüm halinde var olmuştur, bir insan suretinde görünmüştür ve mucizeler yapmıştır. Ancak (çarmıha gerilerek) acı çekmemiştir, çünkü metafizik bir varlıktır. Zaten çarmıha gerilen de Mesih değildir, onun haçını taşımak zorunda bırakılan Kireneli Şemun'dur. Çünkü Mesih, Şemun ile suret değiştirmiştir. Şemun'un suretini alan Mesih, çarmıha gerilme olayını izleyen kalabalığın arasındadır ve ardından da kendisini gönderene yükselmiştir. Irenaeus'a göre Basilides, bunun gizli bir bilgi olduğunu söylemektedir ve çarmıha gerilme olayına ilişkin bu gerçeği ifşa etmeyi kendi görevleri arasında saymaktadır.[754]

Ignatius ve Irenaeus gibi erken dönem kilise yazarlarının yukarıda bahis konusu edilen anlatımları, İsa'nın çarmıha gerildiğine ve ardından da dirildiğine yönelik kabulün erken dönemde İsa'ya iman eden bütün cemaatler tarafından paylaşılmadığını açıkça gözler önüne sermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla II. yüzyılda İsa'nın yolunu izleyen bazı kimseler İsa'nın değil de Kireneli Şemun'un çarmıha gerildiğini düşünmüşler, diğer bazıları ise İsa'da ikâmet hâlinde gördükleri Mesihlik niteliğinin çarmıha gerilmekten müstesna kaldığına inanmışlardır. Bu bağlamda her iki gruba göre de Mesih çarmıha gerilerek öldürülmemiştir, bu yüzden de hemen sonrasında dirildiği iddiasına yer yoktur. Dolayısıyla Pavlus teolojisi henüz ortaya çıkışı esnasında tartışmalı bir meseleyi kendi sisteminin merkezine almış olmaktadır. Üstelik erken Hıristiyanlıkta İsa'nın dirilişi söylemine ilişkin soteriyolojik "kurtuluş" faraziyesine inanmayan birçok cemaatin mevcudiyeti de kayıtlarla sabittir. Pavlus, İsa'nın dirilişini onun "ilahlığa" yükseltilmesi bağlamında

---

[753] Goulder, *St. Paul versus St. Peter*, s. 117.

[754] *Adv. Haer.*, 1. 24. 4.

yorumlamaktadır. Hâlbuki mesela Ebionitler arasında hiçbir grubun İsa'nın dirilişi özelinde ilahlığa yüceldiği gibi bir düşünceyi paylaşmadığı bilinmektedir. "*Öteki uluslar*" söylemi ise muhtemelen Pavlusçu öğretinin bir mitidir. Pavlus bu sayede "öteki uluslara" gitmek için gerekçe elde etmiş olmaktadır. Pavlus, yine bu sayede "öteki ulusların elçisi" sıfatı taşıma hakkı kazanmaktadır. Pavlus, "Hıristiyanlık" dinini işte bu sayede kurmuştur. Ve Pavlus, yine bu sayede Hıristiyanlık tarihinin en büyük şampiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hulasa, "öteki uluslar" söylemi tarihsel açıdan bakıldığında açıkça ve yalnızca Pavlus'un işine yaramıştır. İsa'nın "gerçek" havarileri bu süreçte gölge figürler olarak önemsizleştirilmişlerdir. "Öteki uluslar" söylemi sayesinde Pavlus'un yükselişi başlamıştır; ve yine bu söylem bağlamında İsa'nın "gerçek" havarileri aslında başrolde oldukları bir sürecin figüranlarına dönüştürülmüşlerdir.

(2). İsa'nın Pavlus'a Göründüğü ve Onu Elçisi Olarak Seçtiği Miti

Dirilen ve göğe yükselen İsa'nın mucizevi şekilde Pavlus'la irtibata geçtiği (Şam vizyonu) ve ona vahiyler gönderdiği, bu yüzden Pavlus'un İsa tarafından "seçilmiş" bir "elçi" olduğu, Pavlusçu söylemin Pavlus'a dair en önde gelen iddiasıdır. Bu iddia bilim dünyasında çok zamandan beri geniş bir yelpazede tartışılmaktadır. Geleneksel Hıristiyan kanaatine göre, Pavlus Şam yolunda gerçekleşen bu vahiyle beraber ihtida etmiştir ve kesinlikle Hıristiyanlık tarihindeki en meşhur mühtedidir. Bu bağlamda, Pavlus'un bu olayla beraber Yahudi dinini terk ederek Hıristiyanlık inancıyla kucaklaştığı öne sürülmektedir. Ancak bu kabul bazı açılardan sorunludur. Çünkü Pavlus, ilk olarak, İsa'nın öğretilerine iman ederek değil, fakat Mesih'ten vahiy aldığı iddiasıyla dini açıdan bir değişim geçirmiştir.[755] İkincisi, Pavlus'un nereden nereye ihtida ettiği meselesi de aslında fazlasıyla karmaşıktır. Öncelikle o sıralarda henüz ortada "Hıristiyanlık" diye bir din yoktur. Dolayısıyla Pavlus'un Hıristiyanlığa geçmesi tarihsel açıdan mantıksızdır. Üstelik (İsa şöyle dursun) Pavlus'un bile bütün yaşamı boyunca

[755] Alan F. Segal, *Paul the Convert: The Apostolate and Apostasy of Saul the Phrarisee*, New York: Yale University Press, 1992, s. 3.

"Hıristiyanlık" isimli dinden habersiz olması ihtimal dâhilindedir; çünkü Pavlus mektuplarında hiçbir zaman bu kelimeyi kullanmamaktadır.[756] Öyleyse Pavlus nereden nereye ihtida etmiştir? Kimi araştırmacılar tarafından Pavlus'un sıkıntılı bir vicdan hâlinden Tanrı'yla barışmaya geçiş yaptığı veya İsa'nın Mesih olduğunu inkârdan ikrara yöneldiği ya da Musa'nın Yasası'ndan İsa'nın İncili'ne döndüğü yahut kendi bilgeliğinden Tanrı'nın birliğini kavramaya yönelik bir istikamete girdiği öne sürülmektedir.[757] Bununla birlikte İsa'nın Pavlus'a göründüğü ve ona vahiyler gönderdiği iddiasını belki en makul bir izah tarzıyla Pavlus'un psikolojik veya nörolojik durumuyla açıklayan veya onun bugün tam olarak tespit edemediğimiz bazı sebeplerle bilinçli şekilde ve düpedüz yalan söylediğini düşünen birçok uzman da bulunmaktadır.[758] Gerçek durum bunlardan hangisi olursa olsun, Pavlus'un "görümler" yoluyla dirilen İsa'ya iman ettiğine ve onun "seçilmiş" bir elçisi olarak atandığına ilişkin iddiası, ismen değilse bile zımnen Hıristiyanlık dininin ve tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu kabul, haklı bir kabuldür.

Dirilen İsa'nın Pavlus'a görünüp görünmediğini bilimsel açıdan tespit etme şansına elbette sahip değiliz. Ama bu iddiayı gündeme getiren rivayet geleneklerini pekâlâ sorgulayabiliriz. Bu konuda detaylı üç ayrı anlatım yapılmıştır ve bu anlatımların her üçü de *İşler* Kitabı'nda bulunmaktadır. Luka, *İşler* Kitabı'nda, dirilen İsa'nın Pavlus'a göründüğü

---

756 Ramazan Adıbelli, "Ve Yahudiler 'İsa Mesih, Allah'ın Oğludur' Dediler: Modern Bir Senkretik Fenomen Olarak Mesihi Yahudilik", *Bilimname*, 29: 2, 2015, ss. 11-12 (Adıbelli, Pavlus'un "Hıristiyan" tabirini kullanmamasından hareketle bu tabiri bilmediğine, buradan hareketle ise söz konusu bu tabirin ilk defa olarak 30-40 yılları civarında Antakya'da ortaya çıktığı kabulünün reddedilmesi gerektiğine inanmaktadır). Ayrıca bu konuda bk. Gündüz, *Pavlus*, s. 13.

757 Bu hususta bk. Dunn, *The New Perspective on Paul*, ss. 349-356; Gündüz, *Pavlus*, s. 19 ve ayrıca çeşitli yerlerde; Ronald D. Witherup, "Pavlus Hakkında On Soru On Cevap", Türkçe terc. Süleyman Turan, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 4, 2004, s. 247; William Wrede, *Paul*, İngilizce terc. Edward Lummis, Londra, 1907, ss. 7-11.

758 D. Landsborough, "St. Paul and Temporal Lobe Epilepsy", *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, 50, 1987, ss. 659-664; Ayrıca genel olarak bk. Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*.

iddiasını iki defa bizzat Pavlus'un ağzından, bir defa da kendisi nakletmektedir. Şimdi, bu aşamada, belki okuyucuyu biraz sıkmak pahasına da olsa, konunun önemine istinaden herhangi bir kısaltmaya gitmeden bu üç anlatımı da aktarmak ve aralarında çok basit bir karşılaştırma yapmak zorundayım. Zira bu karşılaştırma bize söz konusu rivayetlerin sıhhati konusunda mutlaka fikir verecektir. Önce Luka'nın kendi ağzından yaptığı anlatıma bakalım:

> Saul (veya Pavlus) ise Rabb'in öğrencilerine karşı (εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου) hâlâ tehdit ve ölüm soluyordu. Baş kâhine gitti, Şam'daki havralara verilmek üzere mektuplar yazmasını istedi. Orada İsa'nın yolunda yürüyen kadın erkek, kimi bulsa tutuklayıp Kudüs'e getirmek niyetindeydi. Yol alıp Şam'a yaklaştığı sırada, birden bire gökten gelen bir ışık (φῶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ) çevresini aydınlattı. Yere yıkılan (καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν) Saul, bir sesin kendisine, "Saul, Saul, neden bana zulmediyorsun" dediğini işitti. Saul, "Ey Efendim, sen kimsin? dedi." "Ben senin zulmettiğin İsa'yım" diye yanıt geldi. "Haydi, kalk ve kente gir, ne yapman gerektiği sana bildirilecek (ἀλλὰ ἀνάστηθι καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι ὅ τί σε δεῖ ποιεῖν)." Saul'la birlikte yolculuk eden adamların dilleri tutuldu (ἐνεοί), oldukları yerde kalakaldılar. Sesi duydular, kimseyi göremediler (ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες). Saul yerden kalktı, ama gözlerini açtığında hiçbir şey göremiyordu. Sonra kendisini elinden tutup Şam'a götürdüler. Üç gün boyunca gözleri görmeyen Saul hiçbir şey yiyip içmedi. Şam'da Hananya adında bir İsa öğrencisi vardı. Bir görümde Rab ona, "Hananya" diye seslendi. "Buradayım, ya Rab" dedi Hananya. Rab ona, "kalk dedi, "doğru Sokak denilen sokağa git ve Yahuda'nın evinde Saul adında Tarsuslu birini sor. Şu anda orada dua ediyor. Görümünde yanına Hananya adlı birinin geldiğini ve gözlerini açmak için ellerini kendisinin üzerine koyduğunu görmüştür." Hananya şöyle karşılık verdi: "Ya Rab, birçoklarının bu adam hakkında neler anlattıklarını duydum. Kudüs'te senin kutsallarına nice kötülük yapmış! Burada da senin adını anan herkesi tutuklamak için baş kâhinlerden yetki almıştır." Rab ona, "git" dedi. "Bu adam, benim adımı öteki uluslara, krallara ve İsrailoğulları'na duyurmak için seçilmiş bir aracımdır (εἶπεν δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος, Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς ἐστίν μοι οὗτος τοῦ

> βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν τε καὶ βασιλέων υἱῶν τε Ἰσραήλ). Benim adım uğruna ne kadar sıkıntı çekmesi gerekeceğini ona göstereceğim." Bunun üzerine Hananya gitti, eve girdi ve ellerini Saul'un üzerine koydu. "Saul kardeş" dedi, "Sen buraya gelirken yolda sana görünen Rab, yani İsa, gözlerin açılsın ve Kutsal Ruh'la dolasın diye beni yolladı." O anda Saul'un gözlerinden balık pulunu andıran şeyler düştü. Saul yeniden görmeye başladı. Kalkıp vaftiz oldu. Sonra yemek yiyip kuvvet buldu. (*İşler*, 9:1-19)

Luka'ya göre, Pavlus, Kudüs'te linç girişiminden kurtulup Romalılar tarafından tutuklandıktan sonra komutanın müsaadesiyle Yahudi kalabalığa hitaben yaptığı konuşma sırasında aynı hadiseyi şu şekilde anlatmaktadır:

> (Pavlus): "Ben Yahudi'yim. Kilikya'nın Tarsus kentinde doğdum ve burada Gamaliel'in dizinin dibinde büyüdüm. Atalarımızın yasasıyla (Musa Yasası) ilgili sıkı bir eğitimden geçtim. Bugün hepinizin yaptığı gibi ben de Tanrı için gayretle çalışan biriydim. İsa'nın yolundan gidenlere ölesiye zulmeder, kadın erkek demeden onları bağlayıp hapse atardım. Başkahin ile bütün kurul üyeleri söylediklerimi doğrulayabilirler. Onlardan Yahudi kardeşlere yazılmış mektuplar alarak Şam'a doğru yola çıkmıştım. Amacım, oradaki İsa inanlılarını da cezalandırmak üzere bağlayıp Yaruşalim'e getirmekti. Ben öğleye doğru yol alıp Şam'a yaklaşırken, birden bire gökten parlayan bir ışık çevremi aydınlattı (ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ). Yere yıkıldım (ἔπεσά τε εἰς τὸ ἔδαφος). Bir sesin bana, "Saul, Saul, neden bana zulmediyorsun" dediğini işittim. "Ey Efendi, sen kimsin" dedim. Ses bana, "ben senin zulmettiğin Nasıralı İsa'yım" dedi. Yanımdakiler ışığı gördülerse de, benimle konuşanın söylediklerini anlamadılar (οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι). "Rab, ne yapmalıyım" diye sordum. Rab bana, "kalk, Şam'a git" dedi, "yapmanı tasarladığım her şey orada sana bildirilecek (Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκόν, κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι)." Parlayan ışığın görkeminden gözlerim görmez olduğundan, yanımdakiler elimden tutup beni Şam'a götürdüler. Orada Hananya adında dindar, Kutsal Yasa'ya (Musa Yasası) bağlı biri vardı. Kentte yaşayan bütün Yahudiler'in kendisinden övgüyle söz ettiği bu adam gelip

> yanımda durdu ve "Saul kardeş, gözlerin görsün' dedi. Ve ben o anda gördüm. Hananya, "Atalarımızın Tanrısı, kendisinin isteğini bilmen ve Adil Olanı görüp O'nun ağzından bir ses işitmen için seni seçmiştir" dedi. Görüp işittiklerini bütün insanlara duyurarak O'nun tanıklığını yapacaksın. Haydi, ne bekliyorsun? Kalk, O'nun adını anarak vaftiz ol ve günahlarından arın!" (*İşler*, 22:2-16).

Luka, *İşler* Kitabı'nda, Pavlus'un Kral Agrippa'nın karşısında yaptığı bir savunmada sırasında da aynı olaydan şu sözlerle bahsettiğini belirtmektedir:

> (Pavlus): "Doğrusu ben de Nasıralı İsa adına karşı elimden geleni yapmam gerektiği düşüncesindeydim. Ve Kudüs'te bunu yaptım. Başkahinlerden aldığım yetkiyle kutsalların birçoğunu hapse attırdım; ölüm cezasına çarptırıldıkları zaman oyumu onların aleyhinde kullandım. Bütün havraları dolaşıp sık sık onları cezalandırır, inandıklarına küfretmeye zorlardım. Öylesine kudurmuştum ki, onlara zulmetmek için bulundukları yabancı kentlere bile giderdim. Bir keresinde Başkahinlerden aldığım yetki ve görevle Şam'a doğru yola çıkmıştım. Ey kralım, öğlende yolda giderken, gökten gelip benim ve yol arkadaşlarımın çevresini aydınlatan, güneşten daha parlak bir ışık gördüm (οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους). Hepimiz yere yıkılmıştık (πάντων τε καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν). Bir sesin bana İbrani dilinde seslendiğini duydum. "Saul, Saul, neden bana zulmediyorsun" dedi. "Üvendireye karşı tepmekle kendine zarar veriyorsun." Ben de, "Ey Efendim, sen kimsin" dedim. "Ben zulmettiğin İsa'yım" diye yanıt verdi Rab. "Haydi, ayağa kalk. Seni hizmetimde görevlendirmek için sana göründüm. Hem gördüklerine, hem de kendimle ilgili sana göstereceklerime tanıklık edeceksin. Seni kendi halkının ve öteki ulusların elinden kurtaracağım. Seni, ulusların gözlerini açmak ve onları karanlıktan ışığa, Şeytan'ın hükümranlığından Tanrı'ya döndürmek için gönderiyorum. Öyle ki, bana iman ederek günahlarının affına kavuşsunlar ve kutsal kılınanların arasında yer alsınlar." (*İşler*, 26:9-18).

Görüldüğü gibi yukarıda geçen üç anlatımda da Pavlus'un Başkahinlerden aldığı yetkiye dayanarak Şam'a doğru yola koyulduğu, Şam'a yaklaştığı bir sırada öğle saatlerinde (evvelce dirilmiş olan) İsa'nın

onunla mucizevî şekilde bağlantı kurduğu, bu sırada Pavlus'un yanında ona refakat etmekte olan bir grubun bulunduğu söylenmektedir. Ayrıca gökten gelen kuvvetli bir ışık huzmesinden bahsedilmektedir. Birinci ve ikinci anlatımlar ise gökten gelen bu ışık yüzünden Pavlus'un görme yeteneğinin kaybolduğunu öne sürmektedir. Şimdi bu rivayetleri adım adım karşılaştırarak yorumlayalım.

-1-

Rivayetin birinci varyantına göre, gökten gelen ışık (φῶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ) Pavlus'un çevresini aydınlattıktan sonra Pavlus yere yıkılmıştır (πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν). Pavlus'un yanındakilerin dilleri tutulmuştur, kalakalmışlardır. Onlar sesi duymalarına rağmen kimseyi görmemişlerdir. Sonrasında ise Pavlus'u elinden tutup Şam'a götürmüşlerdir. Zira ışık yüzünden Pavlus geçici körlük yaşamaktadır. İkinci varyanta göre aniden gökten gelen (ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ) ışık (veya nur halesi, περιαστράψαι) Pavlus'un çevresini (περὶ ἐμέ) aydınlatmıştır ve Pavlus yere yıkılmıştır (ἔπεσά τε εἰς τὸ ἔδαφος). Yanındakiler ışığı görmüşlerdir, fakat ışıktan gelen sesin ne söylediğini anlamamışlardır. Yani anlamasalar da sesi duymuşlardır. Işığın parlaklığı yüzünden Pavlus geçici körlük yaşamıştır. Yanındakiler de onu tutup Şam'a götürmüşlerdir. Üçüncü varyanta göre ise Pavlus ile yol arkadaşlarının çevresini aydınlatan ışık yüzünden hepsi yere yıkılmışlardır (πάντων τε καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν) ve İsa İbrani dilinde Pavlus'a seslenmiştir.

Bu rivayetlere dikkatlice bakıldığında, Pavlus'a yol arkadaşlığı yapan bu gizemli kişilerin birinci rivayette duydukları (ἀκούοντες) fakat görmedikleri (μηδένα δὲ θεωροῦντες), ikinci öyküde gördükleri (ve hatta seyrettikleri, ἐθεάσαντο) ama Pavlus'a söylenenleri duymadıkları (οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι) görülmektedir. Rivayetin ilk iki varyantına göre, Pavlus görme yeteneğini yitirmiştir, çünkü gördüğü ışık çok parlaktır. Ancak birinci rivayetin aksine, ikinci rivayette Pavlus'un yanındakiler de ışığı görmüşler, fakat nedense ışığın parlaklığından etkilenmemiş ve körlük yaşamamışlardır. Çünkü İsa ile görüşmesinin ardından (gözleri görmez olan) Pavlus'u tutup Şam'a götürmüşlerdir. Burada iki soru yükselmektedir: Birincisi, acaba ışık huzmesi veya nur halesi, sadece Pavlus'un üzerinde yoğunlaşmış olamaz mı? Rivayetin üçüncü

varyantına göre “hayır”! Çünkü Pavlus, ışığın kendisiyle birlikte yol arkadaşlarının da çevresini aydınlattığını bizzat söylemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Pavlus ve arkadaşlarının üzerine çok kuvvetli bir ışık huzmesi düşmüştür, fakat nedense körlüğe uğrayan sadece Pavlus olmuştur! Bunun da ötesinde, yukarıdaki birinci ve ikinci anlatımlarda yalnızca Pavlus yere yıkılmış, ama üçüncü anlatıma göre hem Pavlus hem de yol arkadaşları yere yıkılmışlardır. İkincisi, Luka’nın anlatımına göre Pavlus ve yanındakiler Şam’a bir amaçla, yani İsa’nın takipçilerini yakalamak üzere gitmektedir. Peki, ama Pavlus birden bire böylesine keskin bir şekilde bambaşka bir amaca yönelmiş ise, o hâlde yol arkadaşları, yani zalimlerin tamamı, niçin Pavlus’u vazgeçirmeye çalışmamakta, ona karşı hiçbir tepki vermemektedir. Hatta onlar neredeyse Pavlus’un İsa hareketine katılması karşısında memnuniyet duymaktadır. Çünkü onu alıp doğrudan Hananya’ya götürmektedirler.

-2-

Rivayetin birinci ve ikinci varyantlarında Hananya (Ἁνανίας, *Ananias)* adında birisinden söz edilmektedir. Hananya’ya, “seçilmiş bir elçi” olduğunu Pavlus’a bildirme ve onun körlüğe uğrayan gözlerini açma görevi verilmektedir. Peki, ama Şam yolunda Pavlus ile bizzat bağlantı kuran İsa, ikinci vahyi niçin bir kez daha doğrudan Pavlus’a değil de o ana kadar hiç tanımadığımız Hananya’ya tebliğ etmiş olabilir? Luka burada Pavlus teolojisinin “görüm” ve “vahiy” iddialarını Hananya isimli bir figürü de işin içine katarak desteklemek ve bu şekilde daha ikna edici kılmak istemektedir. Ancak ne var ki, aşağıda göreceğimiz gibi Hananya isminin işe karışmasıyla mesele daha da içinden çıkılmaz bir hâle dönüşmektedir.

Luka’nın ağzından nakledilen birinci rivayete göre Hananya μαθητής’tir. Yani İsa cemaatine mensup bir “öğrenci”dir (9:10). Bunun anlamı şudur: Hananya Şam’da yaşayan ve İsa’ya iman eden bir cemaat üyesidir. Başka bir deyişle Pavlus teolojisine göre (adı henüz konulmamışsa bile) Hıristiyan’dır.

Pavlus’un ağzından nakledilen ikinci rivayete göre ise Hananya dindar (εὐλαβής) ve Kutsal Yasa’ya (Musa Şeriatı) bağlı birisidir. Burada

oldukça ilginç bir durumla karşılaşılmaktadır. Çünkü Luka, *İşler* Kitabı'nın başından itibaren bu ana kadar, Yahudiler ile Yahudi olmayanlar arasındaki ayırımın ortadan kalktığını, Musa Yasası'nın artık bir hükmü kalmadığını öne sürmekte ve Pavlusçu teolojinin bu iddialarını Petros başta olmak üzere İsa'nın havarilerine bile onaylatmaktadır. Bu yüzden, Pavlus'a, Luka'ya, hatta Luka'nın takdim ettiği havarilere göre, "dindar" bir İsa öğrencisi olmanın yolu hiçbir biçimde Musa Yasası'na bağlılıktan geçmemektedir. O halde Pavlus, Hananya'nın dindarlığını niçin "Mesih'in adına iman etmesine" değil de onun Musa Yasası'na olan bağlılığına dayandırmaktadır? Bu demek oluyor ki, Hananya aslında yukarıdaki birinci rivayette söylendiği gibi bir İsa öğrencisi değildir, fakat (İsa'ya iman etmeyen) bir Yahudi'dir. Nitekim Pavlus, yukarıda geçen rivayetlerin ikincisinde, kentte yaşayan bütün Yahudilerin Hananya'dan övgüyle söz ettiklerini vurgulamaktadır. Bu durumda Pavlus'un "görüm" rivayetleri çok ciddi olarak sorunludur, çünkü Pavlus'un anlatımını Luka'nın anlatımıyla uzlaştırmaya çalışırsak, Yahudilerin bir taraftan Hıristiyanlara zulmederken öte yandan onlardan övgüyle söz ettiklerini kabul etmek durumunda kalacağız. Bu iki rivayeti uzlaştırma çabasından vazgeçtiğimizde ise daha büyük bir çelişkiyle karşılaşacağız: Hananya, Luka tarafından öne sürüldüğü gibi İsa öğrencisi bir Hıristiyan mıdır, yoksa Pavlus tarafından belirtildiği gibi Yasa'ya bağlı bir Yahudi mi?

-3-

Yukarıda geçen her üç rivayet, ortak bir biçimde, "görüm" esnasında İsa'nın Pavlus'a neler söylediğini öğrenmemize imkân tanımaktadır. Birinci ve ikinci rivayetler İsa'nın Pavlus'a önce "Saul" ismiyle seslendiğini, sonra kendisine niçin zulmettiğini sorduğunu, ardından ona kendisine tanıttığını ve en sonunda da Şam'a gitmesini emrettiğini öne sürmektedir. Bu iki rivayete göre, İsa-Pavlus görüşmesi burada bitmektedir. Çünkü İsa'nın en son cümlesi, yapması gerekenlerin Pavlus'a (şimdi değil) Şam'da bildirileceği olmuştur: ("(İlk rivayette): Haydi, kalk ve kente gir, ne yapman gerektiği sana bildirilecek/(ikinci rivayette): Kalk, Şam'a git, yapmanı tasarladığım her şey orada sana bildirilecek.") Bu durumda Pavlus, görüşme sırasında ışığın veya nur

halesinin içinden kendisine hitap eden sesin İsa'ya ait olduğunu öğrenmek dışında hiçbir başka bilgi edinememiştir. Yani Pavlus'un daha fazla bilgi almak için Şam'a gitmesi ve ikinci vahyi beklemesi gerekmektedir. Başka bir deyişle, Pavlus "seçilmiş bir "elçi" olduğunu veya kendisine seslenen İsa'nın ona ne gibi görevler vereceğini henüz bilmemektedir. Çünkü Pavlus henüz Şam'a girmemiştir, gerekli bilgiler kendisine Şam'da verilecektir. Nitekim yukarıda geçen birinci ve ikinci rivayetlere göre, Pavlus'a, kendisi hakkındaki "tüm gerçekler" Şam'da bulunan Hananya tarafından anlatılmaktadır. Zira İsa, bu "gerçekleri" Pavlus'a Hananya üzerinden bildirmektedir.

Şimdi söz konusu rivayetin Pavlus'un ağzından nakledilen üçüncü varyantına yeniden dönelim. İsa, burada henüz Şam yolunda bulunduğu bir sırada, yani Şam'a girmesinden önce, Pavlus'a şöyle seslenmektedir:

> Haydi, ayağa kalk. Seni hizmetimde görevlendirmek için sana göründüm. Hem gördüklerine, hem de kendimle ilgili sana göstereceklerime tanıklık edeceksin. Seni kendi halkının ve öteki ulusların elinden kurtaracağım. Seni, ulusların gözlerini açmak ve onları karanlıktan ışığa, Şeytan'ın hükümranlığından Tanrı'ya döndürmek için gönderiyorum. Öyle ki, bana iman ederek günahlarının affına kavuşsunlar ve kutsal kılınanların arasında yer alsınlar.

Eğer Pavlus'un ağzından nakledilen bu üçüncü rivayeti esas alırsak, birinci ve ikinci rivayetlerin inandırıcılığını tamamen yitirdiği çok açıktır. Çünkü Pavlus, bu üçüncü rivayette, birinci ve ikinci rivayetlerin aksine, henüz Şam'a girmeden önce İsa'nın kendisine niçin göründüğünü ve onu hangi amaçla seçtiğini pekâlâ öğrenmiştir, bilmektedir. İsa, Pavlus'u öteki halkların elinden kurtaracaktır, onu hizmetinde görevlendirecektir, Pavlus İsa'ya ilişkin bazı gerçeklere tanıklık edecektir ve öteki ulusları aydınlatma işini üstlenecektir. Pavlus bunları henüz Şam'a girmeden önce, bizzat İsa'dan duyarak öğrenmiştir. Öyleyse Pavlus'un Şam'a girmeden önce bizzat İsa'dan öğrendiklerini Şam'da Hananya gibi o zamana kadar ismini hiç duymadığımız üçüncü bir şahıstan bir kez daha duymaya niçin ihtiyacı olmuştur? Veya İsa, (üçüncü rivayette henüz Şam'a girmeden önce) Pavlus'a anlattıklarının (birinci ve ikinci rivayetlerde) ona bir de Şam'a girmesinden sonra Hananya tarafından anlatılmasını niçin istemiştir? Böylece, *İşler*

Kitabı'nda Luka tarafından Pavlus'un vahiy iddiasını meşrulaştırmak amacıyla Hananya'ya verilen rol, yine bizzat *İşler* kitabında geçen başka bir rivayet tarafından açıkça ve kesin olarak çürütülmüş olmaktadır. Bu yüzden de çelişkili rivayetlerin orta yerindeki Hananya isimli hayali bir figürün ve bu bağlamda öne süren anlatının sonradan "uydurulmuş olması" ihtimali "otantik" olması ihtimalinden daha fazladır. Eğer öyleyse, Hananya, Pavlus'un körlüğe uğrayan gözlerini de açmış olamaz. Nitekim üçüncü rivayete göre Pavlus körlüğe uğramış da değildir. Eğer öyleyse, Pavlus ya hiç ışık görmemiştir ya da ışık birinci ve ikinci rivayetlerde öne sürüldüğü kadar güçlü değildir. Eğer görmemişse, İsa ona güçlü bir ışık kümesinin içinde ifşa olmamış demektir. Bu yüzden de dirilen İsa'nın Pavlus'a göründüğü iddiası, sıhhati çok şüpheli birtakım anlatımları içeren cılız rivayetler olarak belirmektedir. Bu rivayetlerin ise ikna edici olmadıkları anlaşılmaktadır.

-4-

İşler isimli kitapta Luka tarafından kurgulanan öyküyü özetlerken, İsa'nın başhavarisi Petros'un ismini birçok defa zikretmiştim. Luka'nın, Petros'u, Pavlusçu iddiaları meşrulaştırmak amacıyla figüran olarak kullandığını da belirtmiştim. Luka'nın bütün bir öykü boyunca Pavlus'u "havari kardeşleriyle" uyum içinde; onlarla tam bir "birlik" halinde tasvir edebilmek için büyük çaba harcadığı bilim dünyasının malumudur.[759] Ne var ki Luka'nın çizdiği resim gerçek değildir. Pavlus, İsa'nın havarileriyle hiçbir zaman "birlik" içinde olmamıştır. İsa'nın kardeşi ve İsa cemaatinin lideri Yakup veya İsa'nın "gerçek" öğrencileri olan havarileri, hiçbir zaman hiçbir konuda türedi Pavlus'la İsa'nın öğretileri konusunda pazarlığa oturmamışlardır. Luka'nın inanmamızı istediği bütün bir resim aslında henüz ilk anda bizzat Pavlus'un mektuplarından hareketle inandırıcılığını yitirmektedir. Zira Pavlus, havarilere en ağır hakaretleri, en galiz suçlamaları açıkça yöneltmektedir. Pavlus'un mektuplarını bir sonraki aşamada değerlendireceğiz. Ancak bu konudaki tek kanıt Yeni Ahit de değildir. İşte şimdi okuyucunun

---

759 Bruce, *The Acts of the Apostles*, s. 50 (Burada, Pavlus'un mektuplarında su yüzüne çıkan ve Pavlus ile Petros arasında cereyan ettiği görülen anlaşmazlıkların *İşler* Kitabı'nda ört-bas edilmesinden bahsedilmektedir).

dikkatini Batı'da *Pseudo-Clementines Literature* ismiyle bilinen çok önemli bir kaynak esere çekmek niyetindeyim.

Pseudo-Clementines Literature (veya *Klementin'e Atfedilen Literatür*), yansıttığı teolojik karakter bağlamında, çok büyük oranda Pavlus yanlısı metinlerden oluşan erken dönem Hıristiyanlık edebiyatında çok önemli bir istisna teşkil etmektedir. Bu eser III. veya IV. yüzyıla aittir, fakat çok daha eski birtakım geleneklere dayandığı anlaşılmaktadır. Eser, Pavlus'u ve onun teolojik iddialarını reddeden bir İsa cemaatinin görüşlerini içermektedir. Bu yüzden de birçok araştırmacıya göre Yahudi karakterini sonraki yüzyıllarda da muhafaza eden Ebionitler isimli İsa cemaatinin görüşlerini yansıtmaktadır. *Pseudo-Clementines Literature*, *Vaazlar* ve *Tanıtmalar* şeklinde Türkçe olarak ifade etmeye çalıştığım iki ayrı romanı *(İng. Homilies, Recognitions)*, *İsa'nın başhavarisi Petros'un Vaaz*'larını (*Kerygmata Petrou*) ve ayrıca örneğin Petros ile Yakup'un karşılıklı mektupları kabilinden son derece ilginç başka bazı metinleri ihtiva etmektedir.[760] Ne romanların, ne vaazların ve ne de söz konusu mektupların yazarları kesin şekilde bilinmektedir. Ancak bu metinlerin Petros ya da Yakup gibi ismi geçen tarihsel şahsiyetlerin gerçek görüşlerine Yeni Ahit metinlerinden çok daha yakın bir perspektif sundukları kanaatindeyim.

Başhavari Petros, bu eserde, İsa'ya iman ettiği iddiasını taşıyan bir sapkına karşı bazı sözler sarf etmektedir. Bu "sapkın", Yeni Ahit rivayetlerinden tanıdığımız Büyücü Şemun'dur (İng. Simon Magus). Nitekim söz konusu eserde de Petros'un Şemun ile diyaloglarına yer verilmektedir. Ne var ki, Tübingen İlahiyat Okulu'nun kurucusu olan Alman ilahiyatçı F.C. Baur, bu eserde Şemun diye tanıtılan kişinin aslında Pavlus olduğunu söylemektedir. Baur'a göre, eserin anonim yazarı Pavlus karakterini bilinçli şekilde Şemun figürünün arkasına saklamaktadır, çünkü Pavlusçu kilisenin Pavlus karşıtı metinlere karşı sistemli bir yok etme siyaseti izlediğini çok iyi bilmektedir. Bu yüzden de eserde geçen karakter aslında Tarsuslu Pavlus'tur, fakat yazar, bunu açıkça söylemek yerine onu Şemun ismiyle tanıtarak *enigmatik* bir

---

760 Detaylar için bk. Schoeps, *Jewish-Christianity*, ss. 16-17.

anlatım yapmaktadır.[761] Baur'un bu kanaatinde son derece haklı olduğu açıkça anlaşılmaktadır ve onun bu önerisi bilim dünyasında da kabul edilmektedir. Nitekim okuyucu da durumun böyle olduğunu Petros'un aşağıdaki sözlerinden hareketle rahatlıkla takdir edecektir.

Bu esere göre, Şemun (yani aslında Pavlus), İsa cemaati için "aldatıcı" ve "düzenbaz" birisidir; düşmandır, "sahte" bir havaridir. Şemun (yani aslında Pavlus), Musa'ya sırt çevrilmesini istemekte ve sahte bir Müjde vaaz etmektedir (*Recognitions,* bundan sonra *Rec.* 1:70). Nitekim Havariler Çağı tabir edilen dönemde Şemun'un (yani aslında Pavlus'un) durumu Luka'nın İşler Kitabı'nda bilmemizi istediklerinden daha fazlasıdır. Şemun, (bundan sonra Pavlus diyeceğim), İsa'nın kardeşi Yakup'a karşı komplo kuran ve onu öldürmeye çalışan birisidir. Hâlbuki Rec. 1:43'e göre Yakup'u cemaatin başına atayan kişi bizzat *İsa'dır;* Petros ile diğer tüm havariler de bu sebeple Yakup'a seve seve tabi olmuşlardır. Pavlus, bunun da ötesinde İsa cemaatine karşı yapılan zulmü kurgulayan ve yöneten kişidir.[762]

Başhavari Petros, burada, İsa'yı yaşamı sırasında görüp dinleyenler ile "görümler" yoluyla kimi iddialar gündeme getirenleri mukayese etmektedir. Petros, bu sırada, İsa'yı "öğretmenim" diye tanımlamakta ve öğretmeninden dinlediği öğretileri ve onun icraatlarını gayet iyi takip ettiğini ve iyice anladığını özellikle belirtmektedir. Çünkü Petros bütün bunlara kendi gözleriyle ve kulaklarıyla tanıklık ettiğini vurgulamaktadır. Hâlbuki vahiy ya da görüm iddiasıyla ortaya çıkanlar (=Pavlus) aslında İsa'yı ne görmüşler ne de duymuşlardır.[763]

Petros'a göre her önüne gelenin görümünü "Tanrı vahyi" olarak kabul etmek mümkün değildir. Bir görümün mutlaka doğruları ifşa ettiği iddiası da gerçeği yansıtmamaktadır.[764] Nitekim Petros başka bir yerde İsa'dan vahiy aldığını iddia eden adama (=Pavlus) hitap etmekte ve ona görünüp kendisiyle konuşan varlığın İsa değil de Şeytan olduğunu

---

761 Bu hususta bk. Harnack, *History of Dogma*, s. 316; Painter, "Who Was James?", s. 38; Maccoby, *Paul and Invention of Christianity.*

762 Schoeps, *Jewish-Christianity*, s. 45.

763 *Homilies*, 17: 13.

764 *Homilies*, 17: 15.

söylemektedir. Petros, bunun sonrasında söz konusu "görüm" ve "vahiy" iddialarını bu adamın (=Pavlus) bozuk ruh haline yormaktadır. Petros'a göre, herhangi birisinin hayaletler ya da görümler kanalıyla bilgilendirilmiş olduğunu söylemesi hiç de makul bir durum değildir. Petros'un sözlerinin devamını tercüme ederek vermek istiyorum:

> Sonra, eğer İsa'mız gerçekten de bir görümde sana göründüyse, kendisini sana bilinir hale getirdiyse, seninle konuştuysa, bu, herhangi birisinin düşmanına kızması gibi bir durum olmalıdır. İşte, onun seninle ancak bu şekilde görüm ve rüyalar yoluyla gayb âleminden konuşması olsa olsa bu yüzdendir. Peki, ama bir insan görümler yoluyla bilgi sahibi yapılarak yetiştirilebilir mi? Eğer böyle bir şeyin mümkün olabileceğini söylersen, bu durumda ben de sana şu soruyu sorarım: "Madem öyle, o halde öğretmenimiz (İsa) niçin (henüz yaşamı sırasında) bütün bir yıl boyunca (görümler yoluyla değil de) gayet bilinçli şekilde yanında bulunan (öğrencilere) sabır göstererek öğretilerini onlara anlatmıştır?" Onun sana göründüğü iddiasındasın, peki, ama biz senin bu sözlerine nasıl inanalım? Kaldı ki sen onun tam tersi görüşlere sahipsin. Böyle olduğu halde (İsa) nasıl olup da sana görünmüştür? Her şeye rağmen diyelim ki o seninle görüştü ve seni bilgilendirdi, sen de (her nasıl olduysa) bir saat (gibi kısa bir süre) içinde onun havarisi oluverdin, (haydi o hâlde) İsa'nın sözlerini ilan et, onun ifadelerini açıkla, onun gerçek havarilerini sev ve ona yarenlik etmiş olan benimle uğraşma, rekabet etmeye kalkışma! Zira şu anda cemaatin üzerinde kurulduğu "sağlam kaya"[765] olan benim tam karşıtım bir konumda bulunuyorsun. Eğer bana düşman değilsen, muhalefette de bulunmuyorsan, sanki kötü şöhret sahibiymişim ve alenen mahkûm edilmiş bir insanmışım gibi, Efendim'den (=İsa'dan) bizzat kulaklarımla duyduklarımı

---

[765] İsa'nın başhavarisi Petros'un adı Aramicede Şem'ûn Kifa (Simon Kefas)'dır. Matta 16: 18 şöyle bir ifade geçmektedir: "(İsa:) Sen Petros'sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım." Petros: Yunanca "kaya" manasına gelmektedir. Okuyucu, burada geçen "kilise" tabirinin de dinsel bir kurumu değil, "cemaat" anlamını taşıdığını bilmelidir. Bu konuda son derece yerinde bir tahlil için bk. A. Dâvûd, *İncil ve Salib*, ss. 181-183.(Dâvûd, burada, Matta İncili'nde geçen söz konusu cümlenin yanlış tercüme edildiği olgusuna vurgu yapmakta ve doğru tercümenin şöyle olduğunu belirtmektedir: "Ben dahi sana derim ki, sen kifa, taşsın ve işbu taş üzerine cemaatimi bina edeceğim…).

> söylediğimde (veya söylediğim için) beni suçlama! İlan ve vaaz ettiğim hakikatlere sövme! Eğer bana karşı hissettiğin öfke yüzünden mutlaka birilerini suçlayacaksan, o halde Mesih'ini bana ifşa eden Tanrı'yı ve aldığı vahiy üzerine benim mübarek bir zat olduğumu ilan eden onu (=İsa'yı) suçla! Şayet gerçekten de hakikat uğruna mücadele etmek amacındaysan, önce gel! Önce İsa'dan öğrendiklerimizi sen de bizden öğren! Hakikatin bir öğrencisi gibi bizlerle birlikte çalış, bizlere arkadaş/kardeş ol![766]

İsa'nın başhavarisi Petros'un ya da Petros'un ağzından Pavlus düşmanı bir İsa taraftarının yukarıdaki satırlarda Pavlus'u, Pavlusçu teolojiyi, Pavlus'un hikmeti kendinden menkul iddialarını ve bu bağlamda da özellikle Şam vizyonu faraziyesini hedef aldığı açıktır. Yukarıdaki paragraftan şu sonuçların çıkması kaçınılmazdır:

1. Petros'a göre, İsa'nın gerçek havarileri yaşamı sırasında onu gören, dinleyen ve ona arkadaşlık eden öğrencileridir. Görümler, görmeler, hayaller veya hayaletler yoluyla İsa'dan vahiy aldığını ve bir saat içinde onun havarisi oluverdiklerini iddia edenler İsa'nın havarisi olamazlar.
2. Petros'a göre, İsa'nın ölümü sonrasında vahiy yoluyla birilerini bilgilendirmiş olabileceği iddiası makul değildir. Çünkü bu durumda İsa'nın yaşamı sırasında verdiği mücadele anlamını yitirmektedir. İsa'yı yaşamı sırasında dinlemek için can atanların emekleri, öğrencilerin öğrendikleri, yaşayan İsa'nın uğraşları ve çabaları hiçbir anlam ifade etmeyecektir.
3. Petros'a göre, İsa'dan vahiy aldığını öne süren bu "sapkın"ın ne öğretileri ne söyledikleri ne de hareketleri bu vahiy iddiasıyla örtüşmektedir.
4. Petros'a göre, bu "sapkın", İsa'nın yaşamı sırasında havarilerine ve cemaatine öğrettiği değerlerin tam aksini savunup yaymaktadır.
5. Petros'a göre, bu "sapkın"ın yaydığı öğretilerin İsa'nın öğretileriyle ilgisi bulunmamaktadır.
6. Petros'a göre, bu "sapkın"ın İsa ve öğretileri hakkında bilgisi de yoktur. Bu konuda bilgi edinmesi için önce havariler tarafından

[766] *Homilies*, 17: 19.

bilgilendirilmesi, yani onlar tarafından eğitilmeye rıza göstermesi gerekmektedir.

7. Petros'a göre, bu "sapkın", kendisi başta olmak üzere İsa'nın gerçek havarilerine karşı düşmanca hisler beslemektedir. Bu hislerini fiiliyata da dökmektedir. Havarileri yalancı çıkarmak için uğraşmaktadır, onların adına kara çalmak istemektedir.

8. Eğer bütün bu tasvir doğruysa, Pavlus olduğu şüphe götürmeyen bu kişi Yeni Ahit Kitabı'nda anlatıldığından çok daha farklı bir şahsiyettir.

Böylece, Pavlus'un dirilen İsa'dan vahiy aldığı iddiasının erken Hıristiyanlık tarihinde tartışmalı bir konu olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim F.C. Baur, Tarsuslu Pavlus'un dirilen İsa'dan vahiy alıp onun "seçilmiş" bir "elçisi" olduğu iddiasını şu tarihsel gerçek üzerinden yorumlamaktadır:

> Öteki havarilerin aksine, İsa'nın havarilik okulunda bulunmadığı halde kendisi hakkında ve kendi otoritesine dayanarak sonradan havarilik iddiasında bulunmaya cüret eden bir havari, ne gibi bir yetkiye sahip olabilir? (Karşı karşıya bulunduğumuz asıl) problem, mektuplarında da gördüğümüz üzere Pavlus'un İsa'nın yaşamına ilişkin tarihsel gerçeklere hiçbir zaman aldırış etmediğidir.[767]

Bultmann bu konuda şu kanaatini dile getirmektedir:

> Açıkça görülmektedir ki, Pavlus, görüşlerini açıklarken İsa'nın sözlerine müracaat etme gereği bile duymaz. Pavlusçu düşünceler esas alındığında, Pavlus'un İsa'yla hiçbir bağının olmadığı ortadadır. İsa'nın öğretisi –tüm amaçları ve gayesi- Pavlus açısından konu dışındadır.[768]

Schweitzer ise şöyle söylemektedir:

> Eğer Pavlus'a güvenecek olsaydık, İsa'nın kıssalar hâlinde öğrettiğini, dağda bir vaaz verdiğini, "Babamızı" (yani Hıristiyanlık geleneğinde Tanrı'yı) havarilerine anlattığını asla bilemeyecektik.[769]

---

767 Baur, *The Church History*,

768 Bultmann, *Significance*

769 Fitzgerald, *Nailed*, s. 125.

Baur, Bultmann ve Schweitzer gibi uzmanların çok haklı kanaatleri paylaştıklarını belirtmek bile lüzumsuzdur.

Böylece Luka'nın Pavlus'a atfen naklettiği bu "Şam vizyonu" bahsini analiz etmiş bulunuyoruz. Peki, ama Pavlus bu konuda ne söylemektedir? Pavlus'un mektuplarında Şam yolunda İsa'yı nasıl gördüğüne ilişkin ne gibi bilgiler bulunmaktadır?

-5-

Şam yolundaki bu "görüm" iddiası son derece tuhaf bir biçimde Pavlus'un mektuplarında hiçbir yerde bahis konusu edilmemektedir. Pavlus, bazı mektuplarında İsa'nın kendisine göründüğünü iddia etmektedir. Fakat bunun detaylarını hiçbir zaman okuyucularıyla paylaşmamaktadır.[770] Pavlus, Korint cemaatine yazdığı ilk mektupta "Rab olan İsa'yı görmedim mi" (οὐχὶ Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἑόρακα) diye sorarak dirilen İsa'yla bağlantısını ifade etmek istemektedir (9:1). Aynı mektubun başka bir yerinde, dirilen İsa'nın önce Petros'a, sonra diğer havarilere, sonra beş yüzden fazla kardeşe, bunun ardından Yakup'a, bütün elçilere ve en nihayet kendisine göründüğünü öne sürmektedir (15:5-9). Galatya cemaatine yazdığı mektupta, Müjde'yi doğrudan İsa Mesih'ten vahiy yoluyla aldığını (δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ) iddia etmektedir (1:12). Aynı mektupta bu ifadesinden birkaç satır aşağıda ise Tanrı'nın, Oğlu'nu kendisine ifşa etmek için rıza gösterdiğinden dem vurmaktadır. İşte, hepsi bu kadar!

Görüldüğü gibi, (i) Pavlus söz konusu iddialarının hiçbirisinde detay vermemektedir, Şam yolundaki görüm öyküsünden de bahsetmemektedir. (ii) Pavlus'un mektupları okunduğunda, İsa'nın gerçek havarilerinin onu aslında hiçbir zaman "elçi" olarak tanımadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Pavlus bile bazen durumun böyle olduğunu açıkça söylemektedir (Krş. 1 Korintliler, 9:2 ve ayrıca 2 Korintliler, 12:11-13). (iii) Pavlus'un ihtidası konusunda Yeni Ahit Kitabı'ndan elde edilebilecek kıt ve belli belirsiz bilgilerin çelişkili oldukları açıktır. Togarasei, bu çelişkilerden birisine şu sözlerle dikkat çekmektedir:

770 Ronald D. Witherup, (terc. Süleyman Turan), "Pavlus Hakkında On Soru On Cevap", *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, IV, S. 4, 2004, ss. 245-246.

> (Pavlus'un ihtidası konusunda) Yeni Ahit'ten elde edilecek kıt bilgiler kimi zaman çelişkilidir. Söz gelimi, *İşler* Kitabı bu ihtidayı aniden ortaya çıkan bir şey gibi sunmaktadır. J.Murphy-O'Connar'a göre, Pavlus, Mesih'e iman etmiş olmaları sebebiyle feci şekilde aldatılan kimseler olarak gördüğü Hıristiyanlara zulmetmek üzere Şam'a doğru yola çıkmıştı. Ancak Mesih'i vaaz edip ona inandıkları için zulmettiği insanların Mesih'ine iman etmiş ve bir hafta içinde onu vaaz etmeye başlamıştı. Buna karşın, *İşler* kitabı ile Pavlus'un kendi mektuplarındaki sözleri karşılaştırıldığında, böyle bir ani ihtida hareketini destekleyecek pek bir kanıt bulunmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Pavlus kendi mektuplarında böyle bir ani ihtidaya atıf da yapmamaktadır. Hatta Pavlus ihtidası hakkında herhangi bir şey söylemiş bile değildir...[771]

Bütün bu anlatımın sonunda, Pavlusçu teolojinin dayanak noktasını oluşturan ve Pavlus'un dirilen İsa'dan vahiy alarak onun tarafından "elçi" olarak seçildiğini öne süren söylemin, belirli hedeflerle sonradan ortaya atıldığı, bu yüzden Pavlus'un mektuplarında (M.S. 50-60?) bahsi geçmezken daha sonraki tarihte yazılmış olan İşler Kitabı'nın içeriğine girdiği anlaşılmaktadır. Bu söylemin tarihsel bir gerçek olmaktan çok "mit" şeklinde tanımlanması çok daha makul görünmektedir. Nitekim birçok araştırmacı da bilhassa bu Şam yolundaki görüm iddiasını Luka'nın bir kurgusu olarak tanımlamaktadır.[772]

Pavlus, kendi mektuplarında İsa'dan vahiy aldığı iddiasını birkaç kez tekrarlamakta, fakat bunun nasıl bir deneyim olduğu konusunda hiçbir detay vermemektedir. Çok muhtemel ki, Pavlus'un "sevgili hekimi" (Koloseliler 4:14) ve biricik öğrencisi Luka, üstadı Pavlus'un geçmişte gündeme getirdiği "vahiy" veya "görüm" iddialarını, bu iddianın ilk defa olarak ortaya atılmasından çok zaman sonra, *İşler* Kitabı'nı yazarken (85-100 yılları), daha ikna edici kılabilmeyi istemiştir. Şam yolundaki "görüm" öyküsü herhâlde bu isteğin bir yansımasıdır. Ancak Luka, *İşler* Kitabı'nda aynı öyküyü üç farklı varyant halinde sunarken aslında birçok çelişkiye de davetiye çıkarmıştır. Bu yüzden *İşler*

---

771 Lovemore Togarasei, "The Conversion of Paul in the Light of the Theory of Cognitive Dissonance", *Zambezia*, 31, 1/2, 2004, s. 124.

772 Segal, *Paul the Convert*, s. 3.

Kitabı'nda geçen "görüm" rivayetlerinin ikna edici olmadığı belirtilmelidir. Petros'un ağzından nakledilen ve Yeni Ahit dışında başka bir geleneği temsil eden haricî bazı kaynaklar ise Pavlus'un "görüm" iddiasına çok sert eleştiriler getirmektedir. Bu bağlamda, Pavlus'un "elçilik" iddiasıyla birlikte İsa'ya ve kendisine dair öne sürdüğü neredeyse tüm söylemler açıkça reddedilmektedir. Hatta Pavlus, İsa hareketinin başlıca "düşmanı" ve "bozguncusu" olarak sunulmaktadır. Ayrıca bizzat Pavlus'un mektuplarına göre havariler Pavlus'un "elçilik" iddiasına inanmamışlardır. Bu olgu *Pseudo-Clementines Literature* tarafından da onaylanmaktadır. Zira söz konusu esere göre gerçek havarilerin İsa'dan bizzat öğrendikleri dışında başka bir Müjde yoktur. Pavlus havari değildir, çünkü İsa'nın derslerine katılmamıştır. Söyledikleri ise İsa'nın sözlerinin tam tersidir.[773]

İşte bu aşamada sorulması gereken temel soru da budur: Havariler ile Pavlus'un Luka tarafından anlatıldığının tersine, düşman kimseler oldukları yönünde bir izlenim ortaya çıktığına göre, Luka'nın Pavlus ile havarilerin görüş birliği içinde oldukları şeklindeki propagandası nasıl yorumlanmalıdır? Şimdi bu önemli konuya odaklanmak istiyorum. Bu amaçla başvuracağım kaynaklar arasında Yeni Ahit metinleri elbette yine ilk sırada olacaktır.

(3). Pavlus ile Havarilerin Aynı Görüşleri Savundukları Miti

"*İşler* Kitabı'nı kaleme alırken Luka'nın başlıca amacı nedir" diye sorulsa, verilecek en makul yanıt: "İsa'ya yaşamı sırasında iman, hizmet ve arkadaşlık etmiş olan 'gerçek' havariler ile türedi Pavlus arasındaki görüş ayrılıklarını, mücadeleyi ve hatta nefreti olabildiğince ört-bas ederek Pavlus'u Havariler Çağı'nın başlıca kahramanı olarak sunmak," olmalıdır. Nitekim Goulder, Luka'nın İşler Kitabı'nda "birleşik bir cemaat/kilise" teorisi icat ettiğini ve İsa cemaatinde Pavlus yüzünden ortaya çıkan çatlakları sanki yokmuş gibi göstermeye çalıştığını vurgulamaktadır.[774] Hakikaten İşler Kitabı büyük resme bir bütün halinde bakan bir gözle ve Yeni Ahit'teki Mektuplar başta olmak üzere diğer

---

773 Schoeps, *Jewish-Christianity*, s. 55.

774 Goulder, *St. Paul versus St. Paul*, ss. x-ix.

bazı kaynaklarla mukayeseli şekilde okunduğunda, Luka'nın bu kitapta "Havariler Çağı" denilen dönemdeki çok mühim bazı şahsiyetleri ya da kimi hadiseleri birçok defa bilinçli şekilde görmezden gelerek atladığı,[775] bazen değiştirerek naklettiği,[776] kimi zaman ise aslında hiçbir zaman yaşanmayan olayları kendi amaçları ve savları doğrultusunda yaşanmış gibi sunduğu anlaşılmaktadır.[777]

Bu bağlamda Luka'nın *İşler* Kitabı'nda Pavlus ile İsa'nın "gerçek" havarileri İsa davası uğruna "aynı doğrultuda" ve "birlik" içinde hareket eden "din kardeşleri" olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Luka, Pavlus'un havariler tarafından kabul edilmiş bir "elçi" olduğu, onun bu "seçkin" konumunun havarilerce de takdir edildiği, hatta "Havariler Konsili" örneğinde olduğu gibi Yakup veya Petros gibi otoritesi tartışılmaz şahsiyetlerin Pavlus'u muhatap alıp İsa'nın öğretilerini onunla pazarlık konusu yaptıkları kabilinden aslı-astarı olmayan iddialarda bulunmaktadır. Luka'nın kurguladığı bu öyküde sonraki nesillere "inanç kardeşleri" olarak tanıtılan Pavlus ile havarilerin işbirliği ve işbölümü halinde İsa'nın öğretilerini yaymaya çalıştıkları savı gündeme getirilmektedir.

Peki, ama Luka bize gerçekleri mi anlatmaktadır? Bu soruyu yanıtlayabilmek amacıyla önce bir kez daha *İşler* Kitabı'na dönelim ve Luka'nın kurguladığı öyküdeki satır başlarını kaldığımız yerden incelemeye devam edelim.

a. "Şam Görümü"nden Sonraki Dönemin Mitleri

Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre, Şam yolunda İsa'dan vahiy alarak "seçilmiş" bir "elçi" olduğunu öğrenen ve bunun sonrasında Şam'da birkaç gün geçiren Pavlus, şehrin havralarında İsa'nın "Tanrı Oğlu" ve "Mesih" olduğu yönünde kanıtlar göstermeye başlar. Ancak Yahudiler buna kızarlar. Onu öldürme planları yaparlar. Öğrenciler ise bunun üzerine Pavlus'u kentin surlarından sarkıtılan bir küfe içinde şehirden kaçırırlar (9:20-25). Luka'ya göre Pavlus buradan Kudüs'e geçer. Burada

---

775 Örneğin Luka, İsa'nın kardeşi ve cemaatin önderi Yakup'a bunu yapmaktadır.
776 Örneğin Luka, Petros'un birçok söylemine bunu yapmaktadır.
777 Örneğin Luka, Pavlus'un havarilerle ilişkileri bağlamında bunu yapmaktadır.

bulunan havari cemaatine katılmaya çalışır. Havariler kendilerine zulmetmekte olan Pavlus'a ilk planda inanmazlar. Fakat bu esnada Barnabas devreye girer. Havariler de bunun üzerine Pavlus'u kabullenmeye başlarlar. Pavlus ise bir süre sonra dili Yunanca olan bazı Yahudilerle konuşup tartıştığı gerekçesiyle havariler tarafından Tarsus'a gönderilir (9:26-30).

Luka, yukarıdaki bu anlatımıyla bizden şunlara inanmamızı istemektedir: (i) Pavlus Şam'da kısa bir süre kalmıştır. (ii) Pavlus Şam'daki havralarda İsa'ya dair iddialarına birtakım kanıtlar göstermiştir. (iii) Pavlus bu yüzden kentteki Yahudilerin tepkisiyle karşılaşmıştır. (iv) Şehrin Yahudileri yine bu yüzden Pavlus'u öldürme planları yapmışlardır. (v) Öğrencileri bu sebeple Pavlus'u şehirden gizlice kaçırmışlardır. (vi) Buradan Kudüs'e geçen Pavlus, Barnabas'ın yardımıyla havarilere katılmıştır. (vii) Fakat Pavlus burada Yunanca konuşan Yahudilerle tartışmış, bu yüzden de havariler tarafından Tarsus'a yollanmıştır.

-1-

İşler Kitabı'na göre Pavlus Şam'da birkaç gün (ἡμέρας τινὰς) geçirmiş, ayrıca bunun sonrasında geçen günlerde de (ἡμέραι ἱκαναί) orada kalmıştır (9:19,23). Pavlus şehrin yabancısıdır. Çünkü Luka'ya göre Pavlus, şehrin en meşhur Yahudi simalarından Hananya'yı bile tanımamaktadır. Öyleyse Pavlus güç bir durumda olmalıdır. Çünkü İsa tarafından kendisine henüz tebliğ edilmiş bir görevle, tamamen yabancısı olduğu bir şehirdedir. Ancak bu noktada Luka'nın öyküsü birden bire beklenmedik öğeler içermeye başlamaktadır. Çünkü Pavlus, yabancısı olduğu bir şehirde, hem de günlerle hesaplanacak kadar kısa bir zaman geçirmesine rağmen, Yahudilerin onu öldürme planları yaptıklarını öğrenebilecek kadar güçlü bir istihbarat ağı kurmuştur! Bunun da ötesinde, İsa'nın sadece kısa bir süredir elçiliğini yapmasına rağmen, canlarını tehlikeye atma pahasına onu şehirden kaçıracak kadar sadık bir öğrenci topluluğu edinmiştir!

Bu tuhaf anlatım ancak Pavlus'un Şam'da yaşayan birileriyle geçmişi eskilere dayanan gizemli ilişkiler içinde olduğu açıklamasıyla anlam kazanabilir. Öyleyse Pavlus Şam'ın yabancısı değildir. Fakat Luka,

Pavlus'un Şam'la olan bu gizemli ilişkilerine dair tek bir satır etmemektedir. Muhtemelen Luka burada bir kez daha sadece bilmemizi ve inanmamızı istediği şeyleri bize anlatmaktadır. Nitekim Pavlus'un Korint cemaatine yolladığı ikinci mektuba bakıldığında, Şam'da aslında çok daha farklı şeylerin yaşandığı görülmektedir. Bizzat Pavlus'a göre, onun Şam'dan kaçmasına sebep teşkil eden hadise Kral Aretas'ın valisinin Pavlus'u yakalatmak üzere şehri denetim altına almasıdır (2. Korintliler, 11:32-33). Öyleyse Luka bize doğruyu söylememektedir. Başka bir deyişle, Pavlus'un bu "meçhul" sadık öğrencileri onu Şam'dan Yahudilerin öfkesinden kurtarmak için değil, fakat Aretas'ın valisinden kurtarmak amacıyla şehirden kaçırmışlardır. Evet, ama bir kral ve onun valisi Pavlus gibi Yahudi bir vaizden ne istemiş olabilirler? Bu önemli soruya daha sonra yeniden döneceğim. Şimdi, bu aşamada karşımıza çıkan gerçek şudur: Pavlus'un Şam'dan kaçması olayı hakkında bizzat Pavlus başka bir öykü anlatmaktadır, Luka ise *İşler* Kitabı'nda daha başka bir öykü... Bazı araştırmacıların bu iki farklı öyküyü uzlaştırmaya yönelik çabaları dikkat çekmektedir.[778] Gerçekte ise Pavlus'un Şam'da bulunması bilmediğimiz bir arka plân taşımaktadır.

-2-

Luka, Şam'dan kaçırılan Pavlus'un Kudüs'e gittiğini, havarilerin onun iddialarına inanmadıklarını, sonra Barnabas'ın devreye girmesiyle Pavlus'un cemaate kabul edildiğini öne sürmektedir. Luka'nın burada söylediği son derece açıktır: Pavlus, zor da olsa, Şam yolundaki görümün kısa bir süre sonrasında Kudüs'te havari topluluğu tarafından kabul edilmiş ve cemaatin bir üyesi olmuştur. Gerçek durum ise böyle değildir, çünkü Luka doğruyu söylememektedir. Zira Luka, bu iddiasıyla Pavlus'un bundan sonraki faaliyetlerine ilişkin anlatımını havari topluluğu üzerinden bir an önce meşrulaştırma umudu taşımaktadır. Luka, Pavlus'un artık cemaatin bir üyesi olduğuna inanmamızı istemektedir. Çünkü artık Pavlus'un her sözü ve eylemi, otoritesi tartışılmayan havari cemaatiyle bağlantılı olduğu için, Luka tarafından güya meşru bir zemine oturtulacaktır. *Şimdi* Pavlus'u dinleyelim:

---

778 Richard Wallace-Wynne Williams, *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*, Türkçe terc. Z. Zühre İlkgelen, (2. Basım), İstanbul: Homer, 2012, ss. 197-199.

> Ama beni daha annemin rahmindeyken seçip lütfuyla çağıran Tanrı, uluslara müjdelemem için Oğlu'nu bana göstermeye razı olunca hemen insanlara danışmadım. Kudüs'e, benden önce elçi olanların yanına da gitmedim; Arabia'ya gittim, sonra yine Şam'a döndüm. Bundan üç yıl sonra Petros'la tanışmak üzere Kudüs'e gittim, on beş gün onun yanında kaldım. Öbür elçilerden hiçbirini görmedim, yalnız Efendimiz İsa'nın kardeşi Yakup'u gördüm. (Galatyalılar, 1:15-18).

Görüldüğü gibi, Luka'yı bizzat Pavlus açıkça yalanlamaktadır. Çünkü Pavlus, Oğul'u gördükten sonra Kudüs'e gitmediğini söylemektedir. Eisenman'ın ifadesiyle, Pavlus'un bu söylemi *İşler* Kitabı'nda yer alan iddiaları hem kronoloji hem de gerçeklik bağlamında bütünüyle tekzip etmektedir.[779] Pavlus, kendi anlatımına göre önce Arabia'ya (εἰς Ἀραβίαν) yine muhteviyatını bilmediğimiz türden "esrarlı" bir yolculuk yapmış,[780] ardından bir kez daha Şam'a dönmüş (πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν), nihayet üç yıl gibi çok uzun bir zaman sonra (μετὰ τρία ἔτη) Kudüs'e gitmiştir. Daha da ilginci, Pavlus burada Kudüs'te bulunan havarilerin onu topluluk üyesi olarak kabul ettiklerini de iddia etmemektedir. Çünkü Pavlus Kudüs'te Petros ile Yakup'un dışında kimseyi görmediğini söylemektedir. Mesela (Luka tarafından Pavlus'u meşrulaştırmak için kılıf olarak kullanılan) Barnabas'ın ismi hiçbir şekilde zikredilmemektedir.[781] Üstelik Pavlus Kudüs'e havarilere katılmak için değil, fakat Petros'la tanışmak için gittiğini belirtmektedir. Bu anlatımdan Pavlus'un havari cemaatine katıldığı sonucunu çıkarmak olanaksızdır. Pavlus, söz konusu pasajda Yakup'la ilişkisini yalnızca εἴδομαι, "görme" (orijinal metinde εἶδον, "gördüm") eylemiyle

---

779 Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. 127.

780 106 yılında İmparator Traianus tarafından Roma eyaleti yapılan Arabia hakkında bk. William Tabbernee, *Early Christianity in Contexts: An Exploration across Cultures and Continents*, Michigan: Grand Rapids, 2014, ss. 47-61. Pavlus'un "Arabia" derken nereyi kast ettiğini tam olarak bilmiyoruz. Ancak bir tahmine göre Nebat Araplarının krallığı kast edilmiş olabilir ve nitekim buranın kralı da IV. Aretas olarak belirtilmektedir. Krş. Wallace-Williams, *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*, ss. 195-199.

781 Konuya ilişkin bir değerlendirme için bk. V.P. Furnish, *Jesus According to Paul*, ss. 26-27.

açıklamaktadır. Yani Pavlus, Petros'un yanında (belki de cemaat üyesi onlarca kişiyle beraber) on beş gün geçirmiş, Yakup'u ise ancak ve sadece "görme" olanağı bulmuştur. Yakup'un onayı olmadan Pavlus'un ne cemaate girmesi ne de "elçilik" kabilinden en yüksek rütbeyle temayüz etmesi mümkündür. Pavlus da böyle bir onaydan bahsetmediğine göre, Pavlus'un İsa cemaatine katıldığı yönünde Luka tarafından yapılan anlatım doğru değildir. Peki, ama Luka'nın bir kez daha karşımıza çıkan şimdiki bu tutarsızlığı nasıl açıklanmalıdır?

Pavlus, Galatya cemaatine yazdığı mektupta yaydığı Müjde'nin kendisine Mesih aracılığıyla bizzat Tanrı tarafından verildiği hususunda ısrarcı olmak istemektedir. Yani Pavlus, Müjde'yi başka birisinden –hatta havarilerden bile- almış ya da öğrenmiş değildir. Bu yüzden Pavlus'a göre Müjde konusunda kendisiyle her kim herhangi bir anlaşmazlık yaşarsa, aslında bu anlaşmazlığı kendisiyle değil Tanrı'yla yaşamaktadır. *İşler* Kitabı'nın yazarı Luka ise İsa'nın gerçek havarileriyle Pavlus arasında her açıdan "birlik" bulunduğu mesajında ısrarcı olmak istemektedir. O, bu sayede Pavlus'un cemaat içindeki "isyancı" rolünü ört-bas etmeyi ve Pavlus'un havarilerce reddedilen türedi fikirlerini havariler üzerinden meşrulaştırmayı dilemektedir. Bu bağlamda Luka, Pavlus'un kendisine yönelik iddialarını her zaman olduğu gibi bu örnekte de havariler üzerinden meşrulaştırması gerektiğinin farkındadır. Kısaca, her iki yazarın gündemleri ve mesajları başkadır. Dolayısıyla aynı hadiseye yönelik anlatımları da farklı ve çelişkili olmaktadır.[782]

-3-

Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre Pavlus'un bundan sonraki esas faaliyeti Barnabas'la beraber çıktığı misyonerlik turu olur. Luka'ya göre, Pavlus gittiği her yerde Yahudilerin tepkisiyle karşılaşır. Luka'nın bu seyahate yönelik satırlarında neyi ne kadar "doğru" anlattığını maalesef bilmiyoruz. Fakat bir fikir vermesi bakımından şu örnek önemli olabilir: Listra şehrinde Antakya ve Konya'dan gelen bazı Yahudiler halkı kendi taraflarına çekerek Pavlus'u taşlarlar, hatta öldüğünü sanarak onu kentin dışına sürüklerler. Ancak öğrenciler çevresinde toplanınca

---

782 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, ss. 55-56.

Pavlus ayağa kalkıp yeniden kente döner (14:19-20). Görüldüğü gibi, Luka, burada, öldüresiye taşlanan (λιθάζω), bizzat taşlayanlar tarafından öldüğü sanılan (νομίζοντες αὐτὸν τεθνηκέναι), hatta öldüğü zannıyla şehir dışına sürüklenen (ἔσυρον) birisinin öğrenciler gelir gelmez ayağa kalktığına ve şehre döndüğüne inanmamızı beklemektedir!

Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre Pavlus ve Barnabas'ın Antakya'ya dönmesinden sonra cemaat içinde "sünnet olma" meselesi yüzünden anlaşmazlık çıkar. Yahudiye'den gelen bazı kişiler, İsa'ya iman eden Antakyalı cemaat üyelerine sünnet olmaları gerektiğini söylerler. Pavlus ile Barnabas bunu söyleyen Yahudiyeli topluluk üyeleriyle tartışırlar ve meselenin çözümü için Kudüs'teki havarilere gitmeyi uygun görürler. Nitekim bu sorunun çözümü için Hıristiyanlık geleneğinde "Havariler Konsili" denilen bir toplantı yapılır. Pavlus teolojisi tarafından dayanak noktası olarak kullanılan ve ilk planda "sünnet meselesi"ni görüşmek üzere toplandığı öne sürülen bu meclise yakından bakmak zorundayız.

Cemaati bu konsile götüren süreci kısaca özetlersek, Luka tarafından sanki Antakya cemaatinin sözcüleri gibi sunulan Pavlus ve Barnabas, Yahudi olmayanların sünnet edilmesine karşı çıkmışlardır. Sorunun çözümü için Kudüs'e gitmişler ve burada havariler tarafından "iyi" karşılanmışlardır (15:1-4). Ancak Yahudi kökenli Kudüs topluluğunun bazı üyeleri, öteki ulusların sünnet edilmeleri ve Yasa'ya tabi olmaları konusunda ısrarcı davranmayı sürdürmüşlerdir. Elçiler ve ihtiyarlar da bu sebeple bir toplantı (konsil) yapmaya karar vermişlerdir.

Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre, konsil sırasında uzun bir tartışmanın sonrasında İsa'nın başhavarisi Petros söz alır. Dinleyenlere, Tanrı'nın öteki ulusları da kabul ettiğini ve atalarının ve kendilerinin taşıyamadıkları bir boyunduruğu (Musa Yasası) öğrencilerin boynuna geçirmenin yanlış olduğunu söyler. Çünkü Petros'a göre, kurtuluş Yasa'ya bağlı olmakla değil, İsa'nın lütfuyla mümkündür (15:6-11).

Bunun sonrasında söz alan Pavlus ile Barnabas, "Tanrı'nın kendileri aracılığıyla öteki ulusların arasında yaptıkları harikaları" anlatırlar. Bunun ardından İsa'nın kardeşi ve bütün topluluğun lideri olan Yakup söz alır. Yakup'a göre, öteki uluslardan Tanrı'ya dönenlere güçlük çıkarılmamalıdır. Ancak putlara sunulup murdar hale gelen etlerden,

fuhuştan, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve kandan sakınmaları gerektiği onlara bildirilmelidir (15:12-20). Bunun üzerine Antakya'daki "imanlı kardeşlere" bir mektup yazılır. Luka'ya göre mektupta şu cümleler yer almaktadır:

> Kardeşleriniz olan biz elçilerle ihtiyarlardan, öteki uluslardan olup Antakya, Suriye ve Kilikya'da bulunan siz kardeşlere selam! Bizden bazı kişilerin yanınıza geldiğini, sözleriyle sizi tedirgin edip aklınızı karıştırdığını duyduk. Oysa onları biz göndermedik. Bu nedenle aramızdan seçtiğimiz bazı kişileri, sevgili kardeşlerimiz Barnabas ve Pavlus'la birlikte size göndermeye oybirliğiyle karar verdik. Bu ikisi, Efendimiz İsa Mesih'in adı uğruna canlarını gözden çıkarmış kişilerdir. Kararımız uyarınca size Yahuda ile Silas'ı gönderiyoruz. Onlar aynı şeyleri sözlü olarak da aktaracaklar. Kutsal Ruh ve bizler, gerekli olan şu kuralların dışında size herhangi bir şey yüklememeyi uygun gördük: Putlara sunulan kurbanların etinden, kandan, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve fuhuştan sakınmalısınız. Esen kalın. (15:22-29).

Luka'nın bütün öyküsünü adım adım analiz etmeye çalıştığım için, şimdi, öncelikle, yukarıdaki anlatımdan ne gibi sonuçlar çıkarılması gerektiği konusunu ele alacağım. Luka, bizden şunlara inanmamızı beklemektedir:

1. Barnabas, Pavlus'la aynı görüşleri savunmakta, onunla "birlik" halinde hareket etmektedir. Çünkü öncesindeki birçok örnekte olduğu gibi, Havariler Konsili'nde de (burada Antakya topluluğunu temsilen) Pavlus'la birlikte Barnabas ismi zikredilmektedir.

2. Pavlus ve Barnabas, beraber çıktıkları misyonerlik ziyaretlerinde Yahudilerden sert tepkiler almışlardır. Çünkü gittikleri havralarda Musa Yasası'nın artık geçerliliğini yitirdiğini, kurtuluşun sadece Mesih'e bağlı olduğunu öne sürmüşlerdir.

3. İsa'nın Yahudi kökenli cemaatinin kimi üyeleriyle Antakya'nın gentiles (Yahudi olmayan) kökenli cemaatinin bazı üyeleri arasında "sünnet olma" konusunda anlaşmazlık yaşanmıştır. Yahudi kökenli Yaruşalim topluluğu, bu anlaşmazlığın giderilmesi amacıyla toplanan konsilin sonunda yazılan mektupta, Antakyalı cemaat

üyelerinden sünnet olmalarını talep edenleri kendilerinin göndermediğini söylemiştir. Yani bu durumda havari topluluğu da Pavlus ve Barnabas gibi düşünmektedir. Yani havarilere göre de "sünnet" ve (ayrıca söz konusu mektuba göre Yasa) kaldırılmıştır. Mektuba göre belki de en azından *gentiles* bundan muaf tutulmuştur.

4. Nitekim konsil sırasında hem başhavari Petros hem de topluluğun lideri Yakup, kendilerinin bile taşıyamadıkları bir boyunduruğu (Musa Yasası) öteki ulusların boynuna geçirmenin adaletsizliğinden bahsetmişlerdir. Yani onlar, öteki uluslardan İsa'ya iman edenler kadar kendileri açısından da Yasa'nın ağır yükünden şikâyetçi olmuşlar ve bu Yasa'nın gereksizliğini vurgulamışlardır. Yani Yasa, İsa'nın havarilerine ağır gelmektedir.

5. Bununla beraber öteki uluslardan cemaate dâhil olanlar, araştırmacılar tarafından "Nuh Kanunları" arasında sayılan[783] temel dört yükümlülükle sorumlu tutulmuşlardır. Buna göre, öteki uluslardan olanlar, putlara sunulan ya da boğularak öldürülen hayvanların etinden, fuhuştan ve kandan sakınacaklardır.

6. Konsil sonunda yazılan bir mektup, Antakya, Kilikya ve Suriye'deki cemaat üyelerine hitap ederek söz konusu dört yükümlülük dışında başka bir yükün altında olmadıklarını kendilerine bildirmiştir.

Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre, Havariler Konsili'nden hemen sonra Pavlus ile Barnabas'ın yolları ayrılır. Barnabas, Pavlus'la birlikte başlayacakları yeni bir misyonerlik turuna Markos denilen Yuhanna'yı da götürmek ister. Ancak Pavlus, Pamfilya'da kendilerini yüzüstü bırakan Markos'u yanlarında istemez. Aralarında öyle keskin bir anlaşmazlık çıkar ki, Pavlus ve Barnabas birbirlerinden koparlar. Sonra, Barnabas, Markos'u da yanına alıp Kıbrıs'a doğru yelken açar (15:36-41). Silas'ı seçen Pavlus ise yola çıkar ve arada bir defa Antakya'ya dönüş yapmak suretiyle uzun ve büyük iki misyonerlik turu atar. Pavlus, yıllar süren bu seyahatlerinin ardından nihayet Kudüs'e döner (16:1-21:16).

Luka'ya göre iki büyük misyonerlik turunun sonrasında Pavlus'un son

---

783 Hugh Schonfield, *The History of Jewish Christianity: From the First to the Twentieth Century*, London 1936, s. 13.

durağı Kudüs olmuştur. Ancak Luka, öykünün bu kısmında çok ilginç bazı detaylar da vermektedir. Örneğin, Pavlus Kudüs'e gitmek üzere Efes'ten ayrılırken âdeta bir veda konuşması yapar (20:17-38). Bu söylevde, Ruh'a boyun eğerek Kudüs'e gittiğini, orada başına neler geleceğini bilmediğini ve Kutsal Ruh tarafından onu zincirlerin ve sıkıntıların beklediği konusunda uyarıldığını belirtir. Başka bir örnekte Pavlus'un dönüş yolu üzerindeki Sur kentinde öğrenciler "Ruh'un yönlendirmesiyle" Pavlus'u Kudüs'e gitmemesi için uyarırlar (21:4). Yine, Pavlus, Sezariye'ye geçtiği sırada Yahudiye'den gelen bir "peygamber" onun kuşağını alır ve Yahudilerin bu kuşağın sahibini Kudüs'te bağlayıp öteki uluslara teslim edeceklerini söyler. Hatta bu sözleri duyanlar Pavlus'a Kudüs'e gitmemesi için yalvarırlar (21:10-12).

Peki, ama bu anlatılanlar ne anlama gelmektedir? Pavlus'u Kudüs'te bekleyen böylesine büyük tehlike ne olabilir? Kudüs'teki Yahudiler, İsa'ya iman edip onun ismini duyurduğu için Pavlus'u öldürmek istemiş olabilirler mi? Ama öyle olsaydı o sırada Kudüs'te bulunan İsa cemaatinin diğer bütün üyeleri aynı tehlikeyi yaşıyor olurdu. Pavlus, ziyaret ettiği yerlerde Musa Yasası'nın kaldırıldığını söylediği için mi Kudüs'te tehlike altında olacaktı? Öyleyse aynı tehlike Kudüs'teki cemaat üyeleri için de geçerliydi. Çünkü Luka'nın öyküsüne göre, İsa'nın Kudüs'teki havari cemaati de en başından itibaren Musa Yasası'nın gereksizliği ve kaldırıldığı yönünde hüküm veren kimselerdi. O halde onlar niçin Pavlus'a benzer bir tehlike altında bulunmuyorlardı? Pavlus'u "birlik" halinde olduğu "cemaat kardeşlerinden", örneğin Yakup'tan, Petros'tan, Yuhanna'dan, Andreas'tan ya da Barnabas'tan farklı kılan neydi?

Şimdi *İşler* Kitabı'nın öyküsüne ara vereceğiz. Zira Pavlus'un mektuplarına dönerek oradan bazı alıntılar yapmak bize kimi karşılaştırmalar yapma olanağı tanıyacaktır. Ama bu başlık altında sorduğum bütün soruların yanıtlarına ve Havariler Konsili bahsine elbette yeniden döneceğim.

b. Pavlus'un Mektupları ve Bu Mektuplarda İsa'nın Havarileri

Hıristiyanlığın Yeni Ahit Kitabı Pavlus'a atfedilen önemli bir mektup koleksiyonunu da ihtiva etmektedir. Pavlus bu mektupları bazı şahıslara ya da cemaatlere yazmıştır. Pavlus'un kaç mektup yazdığı tam

olarak bilinmemektedir. Geleneksel kilise rivayetlerine göre bu mektupların sayısı on üçtür. Ancak yapılan araştırmalar bunlardan en az dört tanesinin kesin şekilde Pavlus'a ait olmadığını ortaya koymaktadır (yani bu mektuplar sonradan başkaları tarafından yazılarak Pavlus'a atfedilmişlerdir). İki mektubun Pavlus'a ait olup olmadığı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Yedi tanesinin ise (Romalılar, 1. Korintliler, 2. Korintliler, Galatyalılar, 1. Selanikliler, Filipililer, Filimon) Pavlus tarafından kaleme alındığı kabul edilmektedir.

Mektupların ne zaman toplandığını tam olarak tespit etmek pek olası değildir. Ancak bazı araştırmacılar, kimi kanıtlardan hareketle I. yüzyıl sonlarına atıf yapmaktadır. Örneğin E.P. Sanders, Yeni Ahit'te yer alan Vahiy Kitabı'ndan (1:13), Yakup'un mektubunda Pavlusçu teolojiye karşı kaleme alınmış bazı ifadelerden (2:14), Romalı Clement'in kimi atıflarından ve ayrıca Ignatius'un yedi tane kiliseye mektup gönderirken Pavlus'u taklit etmesinden hareketle, 90'lı yıllara dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Pavlus'un mektuplarının 90'lı yıllarda Hıristiyanlık dünyasında geniş çaplı şekilde bilindiği/yayıldığı anlaşılmaktadır. Bu da bu zamanlara kadar bu mektupların toplanmış ve yayınlanmış olduğunu göstermektedir.[784]

Pavlus'un kaleminden çıkan (otantik) mektupların kronolojisi tartışmalıdır. Fakat birçok araştırmacıya göre en eski mektubu tahminen 50-52 yılları civarında kaleme alınmıştır ve Selanik cemaatine gönderilmiştir.[785] Eğer bu önerme doğruysa, bu mektup Yeni Ahit kitabının da en eski metni olmaktadır. Nitekim Selanik cemaatine gönderilen söz konusu bu "birinci" mektubun bütün bir Pavlus külliyatı içinde sonraki yıllarda yazılanlara kıyasla önemli bazı farklar içerdiği gözlenmektedir. Pavlus, bu mektupta, (daha sonraki mektuplarının aksine) "kurtarıcı" Mesih'ten ziyade İsrail'in Tanrı'sını, yani Yahudilerin Tanrı'sını vaaz etmektedir. Diğer taraftan bu mektuba, kendisine atfettiği "seçilmiş" bir

---

784 Sanders, *Paul*, ss. 148-149.

785 Detaylar için bk. Margaret M. Mitchell, "1 and 2 Thessalonians", *The Cambridge Companion to St. Paul*, ed. J. D. G. Dunn, New York: Oxford University Press, 2004, ss. 51-63; Ayrıca bk. Fuat Aydın, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, (2. Baskı), Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2017, ss. 30-31.

"elçi" olduğu iddiasıyla başlamamaktadır ve bu durum oldukça ilginçtir. Çünkü Pavlus'un bundan sonraki yıllara tarihlenen Romalılara, Korintlilere veya Galatyalılara gibi en meşhur mektupları, "Tanrı'nın Müjdesi'ni yaymak üzere seçilip elçi olarak çağrılan ben Pavlus'tan selam" veya "Tanrı'nın isteğiyle Mesih İsa'nın elçisi olmaya çağrılan ben Pavlus'tan selam" ya da "insanlarca ya da insan aracılığıyla değil, İsa Mesih ve onu ölümden dirilten Baba Tanrı aracılığıyla elçi atanan ben Pavlus'tan selam" şeklindeki cümlelerle başlamaktadır. Bu cümleler, anlaşıldığı üzere Pavlus'un kendisine dair ve bilhassa kaleme aldığı satırları hangi otoriteye dayanarak yazdığına yönelik güçlü vurgularıdır. Hatta söz konusu mektupların ilerleyen satırlarında bu otoriteye dayanan sert ifadelere de rastlanmaktadır. Ancak Pavlus, Selanik cemaatine yazdığı bu en eski mektuba, basitçe ve sadece, Παῦλος... τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων... χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη... ifadesiyle başlamaktadır: "Pavlus'tan... Selanik cemaatine... Sizlere mutluluk ve esenlik olsun." (1:1) Pavlus için fazlasıyla sıradan bir başlangıç cümlesi...

Bununla beraber Pavlus, bütün mektup boyunca kendi sözde "otorite"sini ön plâna alan ve vurgulayan bir anlatım tarzından da özellikle kaçınmaktadır. Mektup, sıradan birisinin kendi din kardeşlerine ya da herhangi bir cemaate yazabileceği türden, hiyerarşi gözetmeyen, eşitler arasındaki iletişimi yansıtan bir üsluptadır ve daha ziyade tavsiye niteliği taşıyan yumuşak cümlelerden oluşmaktadır. Mektubun çok daha ilginç başka bir yönü üzerinde de durulmalıdır: Pavlus, bu mektupta, diğer mektuplarının temel konularından olan Musa Yasası meselesine hiç değinmemektedir. Pavlus mektupta Yasa'nın kaldırıldığı iddiasını hiçbir zaman gündeme getirmemekte, diğer mektuplarında yaptığının aksine burada Yasa'ya bağlılığı sürdürenlere (ve havarilere) karşı meşhur eleştirilerini yapmamaktadır. Hatta Pavlus mektupta Selanik cemaatini Yahudiye cemaatlerini örnek almaları sebebiyle takdir bile etmektedir (2:14).

Durum böyle olduğuna göre, Pavlus Selanik cemaatine hitaben bu mektubu yazdığı yıllarda (M.S.50-52) muhtemelen kendisi hakkında henüz "seçilmişlik" veya "elçilik" gibi iddialar taşımamaktadır. Öyle olsa bunu dile getirirdi. Pavlus, Musa Yasası konusundaki düşüncelerini de muhtemelen bu sıralarda henüz açıklamış değildir. Belki de bu görüşler onun

zihninde henüz nihai şeklini almamış da olabilir. Anlaşıldığı kadarıyla, Pavlus o tarihlerde ya İsa cemaatinin uysal ve samimi bir üyesi gibi görünerek kendisini gizlemekte ya da aslında Kudüs cemaati tarafından kabul edilmemesine rağmen bu şekilde mektuplar yazarak "iyi niyetini" ortaya koymaya ve cemaate sızmaya çalışmaktadır. Diğer ve daha yüksek bir ihtimalle, Pavlus daha önceki bir tarihte cemaate "sıradan bir üye" olarak kabul edilmiş olmalıdır. Ancak "şüpheli" geçmişi yüzünden belki de cemaatin liderleri tarafından dikkatle gözlenmektedir. Ne var ki, Pavlus belki "sıradan bir üye" olmakla yetinmemekte, bilmediğimiz bazı sebeplerle içten içe cemaat içinde çok daha yüksek bir statü istemektedir. Bütün bu olasılıklardan hangisinin gerçek durumu yansıttığını tam olarak bilmiyoruz. Ancak her hâlükârda, Selanik cemaatine bu mektubu yazdığı yıllarda Pavlus henüz havarilerin otoritesine ve öğretilerine karşı herhangi bir başkaldırıda bulunmadığı görüntüsü vermektedir. Zira mektubun metni böyle bir intiba oluşturmaktadır.

Nitekim Pavlus'un bundan sonraki tarihlerde yazdığı mektupları*n*a bakıldığında, bu mektupların Selanik cemaatine yazılana kıyasla hem üslup hem de içerik yönünden çok farklı karakter yansıttıkları görülmektedir. Sanıyorum bu olguyu Pavlus'un aşağıdaki satırlarını okuyanlar rahatlıkla takdir edeceklerdir.

Pavlus, Korintlilere yazdığı birinci mektupta, Korint cemaatinde bölünmeler olduğunu söylemektedir. Buna göre cemaatin bir kısmı Pavlus yanlısı (Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου), bir kısmı Apollos yanlısı (Ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ), diğer bir kısmı ise Petros[786] yanlısıdır (Ἐγὼ δὲ Κηφᾶ). Ayrıca diğer bazıları da Mesih yanlısı olduklarını söylemektedir (Ἐγὼ δὲ Χριστοῦ) (1:12). Bu mektubun 53-55 yılları civarında yazılmış olabileceği düşünülmektedir. Eğer bu önerme doğruysa, o yıllarda İsa cemaati bünyesinde birtakım hizipleşmelerin başladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Yeni Ahit uzmanı F.F. Bruce, F.C. Baur'un konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde özetlemekte ve yorumlamaktadır:

> (Tübingen) Okulun lideri Ferdinand Christian Baur, aslen çok önemli olan sorulardan birini 1831'de "Mesih fırkası" ile Korint

---

[786] Yeni Ahit metinlerinde Petros'un ismi bazen Aramicedeki gibi Kefas şeklinde geçmektedir. Her iki halde de tabir "kaya" anlamına gelmektedir.

> cemaatinde mevcut diğer fırkaları incelerken sormuştu. O, apostolik kilisede iki ayrı karşıt eğilim bulunduğuna hükmetmişti: Birisi Pavlus tarafından temsil ediliyor ve Yasa'dan bağımsız bir Müjde iddiası taşıyordu, diğeri ise Petros tarafından temsil ediliyor ve Müjde ile Yahudi Yasası arasında çok yakın bir rabıta bulunduğunu öne sürüyordu. Bu gerilime ilişkin kanıtlar Galatya cemaatine yazılan mektupta açıkça ortaya çıkmıştı. Bunun yegâne çağdaş belgelenmiş hali bir yandan Pavlusçu külliyat içinde (Galatya, Korint ve Roma cemaatlerine yazılan mektuplarda gizlenmiş bir şekilde) bir yandan da Yuhanna'nın Vahyi isimli metinde (79 yılından kısa bir süre önce) belirmişti. Buna karşın, Yeni Ahit metinlerinin büyük kısmı (bu metinlerin yazarları tarafından) Petrosçu ve Pavlusçu fırkalar arasındaki karşıtlığın azaltıldığı, bu iki fırkanın barıştırıldığı bir sonraki evreyi, yani ikinci yüzyılı, yansıtmıştı. Nitekim bu faaliyet çok daha kapsamlı bir amaçla "birlik" (izlenimi) ortaya çıkarmayı istemişti. *İşler* Kitabı'nda bu "birlik" açık şekilde ifadesini bulmuştu: Petros Pavlus'un, Pavlus ise Petros'un konumlarına yaklaştırılmışlardı. Bu şekilde bu iki uzlaşmaz başkahraman önemli ölçüde barıştırılmış ve uzlaştırılmışlardı. Eğer Havariler Çağı'na ilişkin bu yaklaşım doğru ise, bu takdirde *İşler* Kitabı'nın Pavlus'u da kesinlikle gerçek Pavlus değildi.[787]

Gerçi Bruce, Baur'un ve Tübingen Okulu'nun konuya ilişkin kabullerine karşı sonraki tarihlerde bazı itirazlar yükseldiğini belirtmektedir, ancak Korint cemaati örneğinde Petros ile Pavlus'un ayrı hiziplerin liderleri gibi algılandıkları da bizzat Pavlus'un cümlesinden gün yüzüne çıkmaktadır. O halde Pavlus'un Selanik (M.S.50-52) ve Korint (M.S.53-55) cemaatlerine yazdığı mektupların arasında bir zamanda, onun havari cemaatine karşı başkaldırısı başlamış ve kendisini hissettirmiş olmalıdır.

Nitekim Pavlus mektuplarında devamlı surette cemaatteki bölünmeden şikâyet etmektedir. Çünkü kendisinden başka bir Mesih'i, başka

---

787 F.F. Bruce, "Is the Paul of Acts the Real Paul?", *Bulletin of John Rylands University Library*, 58, 1976, ss. 282-283. Baur'un konuya dair görüşleri için ayrıca bk. Christopher Mount, *Pauline Christianity: Luke-Acts and The Legacy of Paul*, Leiden-Boston: Brill, 2002, ss. 4-8.

bir Müjde'yi tanıtıp vaaz edenlerden yakınmaktadır.[788] Korint cemaatine yazdığı ikinci mektupta, kendisi tarafından tanıtılandan başka bir İsa'yı, başka bir Ruh'u ve farklı bir Müjde'yi tanıtanları hoş gördükleri için bu cemaati azarlamaktadır (11:1-5). Galatya cemaatine gönderdiği mektupta, Mesih'in lütfuyla çağıranı (yani kendisini) bir kenara bırakıp da kısa zamanda değişik bir Müjde'ye döndükleri gerekçesiyle bu cemaatin mensuplarını eleştirmekte ve paylamaktadır (1:6). Romalılara yazdığı mektupta ise "aldığınız öğretiye karşı gelerek ayrılıklara ve sapmalara neden olanlara dikkat edin, onlardan sakının" şeklinde bazı uyarılarda bulunmaktadır (16:17).

Pavlus'un mektuplarında geçen bu cümleler ne anlama gelmektedir? Pavlus bu satırlarda kimi eleştirmektedir? Şimdi bu soruyu daha uzun şekilde şöyle soralım: Eğer Luka'nın öyküsü hakikatleri anlatmaktaysa, yani havariler ile Pavlus aynı Mesih'i, aynı Müjde'yi, aynı öğretileri savunan ve "birlik" içinde aynı mesajları yayan "din kardeşleri" ise, hiç değilse mevcut küçük bazı pürüzler de Havariler Konsili'nde çözülmüş ise, Pavlus'un tanıttığından farklı bir Mesih'i, başka bir Müjde'yi ilan ve vaaz edenler kimlerdir? İsa'dan yirmi-yirmi beş yıl kadar sonra, havariler henüz hayatta iken, İsa'nın kardeşi Yakup cemaatin başındayken, Petros ve Yuhanna gibi seçkin havariler cemaati gözetirken, Mesih'i ve Müjde'yi hem havarilerden hem de onların "din kardeşi" Pavlus'tan daha farklı şekilde benimseyen, vaaz ve ilan eden, başka bir merkez mi bulunmaktadır? Pavlus, "sapmalara neden olanlar" veya "başka bir İsa'yı ve başka bir Müjde'yi tanıtanlar" derken kimleri kast etmektedir?

Luka'nın *İşler* Kitabı ne bu soruları gündeme taşımakta ne de cevaplarına yer vermektedir. Zira Luka, sonraki nesillerin böylesine engebeli konuları bilmesini hiçbir zaman istememektedir. Neyse ki Pavlus hem meselenin iç yüzünü gündeme getirmekte, hem de konuya dair soruları bizzat açıkça yanıtlamaktadır. O, Korint cemaatine şöyle yazmaktadır:

> Özgür değil miyim? Elçi değil miyim? Efendimiz İsa'yı görmedim mi? Sizler Rab yolunda verdiğim emeğin ürünleri değil misiniz? **Başkaları için elçi/havari değilsem bile, sizler için elçiyim ya! Rab**

---

788 Fitzgerald, *Nailed*, s. 151.

> **yolunda elçiliğimin kanıtı sizlersiniz. Beni sınayanlara karşı savunmam budur. Yiyip içmeye hakkımız yok mu bizim? Öbür elçiler gibi, Rab'bin kardeşleri ve Kefas (Petros) gibi yanımızda imanlı bir eş gezdirmeye hakkımız yok mu? Geçimi için çalışması gereken yalnız Barnabas'la ben miyim? ... Başkalarının sizden yardım almaya hakları varsa, bizim daha çok hakkımız yok mu?** Ama biz bu hakkımızı kullanmadık. Mesih Müjdesi'nin yayılmasına engel olmayalım diye her şeye katlanıyoruz... (9:3-14).

Şimdi, yukarıdaki satırlardan, (i) Pavlus'un havariler tarafından "elçi" olarak kabul edilmediği hiçbir şüpheye yer bırakmayacak bir açıklıkla anlaşılmaktadır. Çünkü bizzat Pavlus, εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, yani "diğerleri için elçi/havari değilsem bile" demektedir. Yine bu pasajdan (ii) Pavlus'un havariler tarafından sorguya çekildiği görülmektedir. Çünkü Pavlus, Ἡ ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσίν ἐστιν αὕτη, yani "beni itham edenlere karşı savunmam budur" demektedir. Bu takdirde, (iii) Pavlus'un kendisine yönelik "otorite" iddialarının havariler nezdinde hiçbir karşılık taşımadığı da açıktır. Pavlus'un "otorite" iddiası havariler açısından "hikmeti kendinden menkul" bir değer taşımaktadır, yani tanınmamaktadır. (iv) Pavlus yukarıdaki pasajda οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, yani (Yakup da dâhil olmak üzere) "Rabb'in/Efendi'nin kardeşleri"; Κηφᾶς, "Kefas" (yani Petros); Βαρνάβας, "Barnabas" ve hatta οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, "geri kalan havariler", diyerek İsa cemaatinin hem önde gelen üyelerini hem de tümünü bizzat özellikle zikrettiğine göre, Pavlus'un doğrudan ve bir bütün olarak havari cemaatine başkaldırdığı şüpheden uzaktır. Zira Pavlus, bu satırlarda, Yakup ve Petros başta olmak üzere İsa'nın bütün havarilerini çeşitli gerekçelerle eleştirmekte, onlarla aynı haklara sahip olduğu iddiasını öne sürmekte, nihayet kendisi açısından Galatya cemaati nezdinde havarilerin aleyhine bir "saygınlık" statüsü arayışına kalkışmaktadır.

Pavlus, Korint cemaatine hitaben yazdığı ikinci mektupta (M.S.55-56), birileri tarafından ὡς πλάνοι, yani "sahtekârlar olarak" görüldüklerini dile getirmektedir (6:8). Pavlus'u "sahtekâr" olarak gören bu "birileri"nin kim olduğu sorusu ise yine aynı mektubun ilerleyen satırlarında yanıt bulmaktadır. Pavlus bu mektupta eteğindeki taşları gittikçe artan bir öfke nöbetiyle beraber dökmektedir. Önce, ὑπερλίαν

("en üstün") belirteci üzerinden havari (απόστολος) cemaatinin tartışmasız "üstün otoritesini" onaylamakta, kendisinin ise onlardan hiç de aşağı bir seviyede bulunmadığını öne sürmektedir (11:5). Başka bir deyişle Pavlus, havarilerin bu "en üstün" statüleriyle tam bir eşitlik talebinde bulunmaktadır. Elbette Pavlus'un havari cemaatine başkaldırısı buradan da açıkça anlaşılmaktadır.

Pavlus bunun sonrasında devam etmektedir: "Madem birçokları ne olduklarıyla övünüyorlar, ben de övüneceğim." Bunun sonrasında ise Korint cemaatini, onları sömürenlere (!) karşı dikkatli olmaya davet etmektedir:

> Mademki birçokları ne olduklarıyla övünüyorlar, ben de övüneceğim. Sizler akıllı olduğunuz için **budalalara** (ἄφρων) **seve seve katlanıyorsunuz! Aslında sizi köle edenlere, sömürenlere, sizden yararlananlara, büyüklük taslayanlara ya da sizi tokatlayanlara katlanıyorsunuz.** Utanarak kabul ediyorum ki, biz bunu yapacak güçte değildik! Ama birinin övünmeye cesaret ettiği konuda – akılsız biri gibi konuşuyorum- ben de övünmeye cesaret ediyorum. **Onlar İbrani mi? Ben de İbrani'yim. İsrailli mi? Ben de İsrailliyim. İbrahim'in soyundan mıdırlar? Ben de onun soyundanım. Mesih'in hizmetkârları mıdırlar?** Aklımı kaçırmış gibi konuşuyorum. **Ben onun daha üstün bir hizmetkârıyım.** Ben daha çok emek verdim, hapse daha çok girdim, sayısız dayak yedim, çok kez ölümle burun buruna geldim… (11:18-23).

Pavlus'un havari cemaatine başkaldırısı burada daha ileri bir seviyeye çıkmaktadır. Çünkü Pavlus burada havarilerden daha "üstün" olduğu savını öne sürmektedir. Dahası, İsa'nın "gerçek" havarilerini, budala (ἄφρων) olmakla, büyüklük taslayıp övünmekle (καυχάομαι), sömürüp köleleştirmekle (καταδουλόω), bunun da ötesinde İsa cemaati üyelerinden maddi yarar sağlamakla (κατεσθίω) suçlamaktadır.

Pavlus'un kaleminden çıkan bu satırlar, "Havariler Çağı" tabir edilen dönemde İsa'nın "gerçek" havarileriyle "türedi" Pavlus'un nasıl olup da "aynı dava" uğruna "birlik" içinde mücadele eden "din kardeşleri" olarak görüldükleri sorusu bağlamında insanı hayrete düşürmektedir. Öyle ki, Sur doğumlu Neoplatonik bir pagan filozof olan Porphyrius (İng. Porphyry, y. M.S. 234-305) Hıristiyanlığa yönelttiği bazı

eleştirileri Pavlus ile Petros'un anlaşmazlıkları üzerine inşa etmektedir.[789] Gerçekten, Pavlus'un yukarıdaki satırlarına göre, Luka tarafından propaganda edilen "birlik" iddiasının gerçekte hiçbir karşılığı yoktur. Zira Luka'nın kurguladığı öyküde havarilerle "birlik" ve "uyum" içinde hareket eden Pavlus, kendi mektuplarında havariler tarafından "sapkın" ve "sahtekâr" diye tanımlanan, hikmeti kendinden menkul "elçilik" ve "üstün otorite" olma iddiaları hiçbir açıdan tanınmayan bir şahsiyet olarak karşımızdadır. Üstelik Pavlus havari cemaatinden nefret etmektedir. Onlara hakaret etmektedir. Onların tartışmasız şekilde "otorite" olduklarını istemeyerek de olsa itiraf etmesine rağmen onlara açıkça başkaldırmaktadır. Bu bağlamda Pavlus'un mektuplarına göre Havariler Çağı'nın genel karakteri şöyledir:

1. İsa'nın havarileri başka bir Mesih'e ve Müjde'ye, Pavlus ise farklı bir Mesih'e ve Müjde'ye inanmış kimselerdir (örneğin bk. 2. Korintliler, 11:1-5).

1. I. yüzyılın ortalarında Anadolu'nun ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde bulunan küçük çaplı İsa cemaatlerine iki ayrı merkezden mektuplar ve misyonerler gelmektedir. Bu merkezlerin ilki İsa'nın kardeşi Yakup tarafından yönetilen ve İsa'nın havarilerini de içeren Kudüs cemaatidir. Diğeri, ya cemaate hiçbir zaman katılmamış ya da önceleri yalnızca sıradan bir üye iken sonradan cemaatin liderlerine başkaldırmış olan Pavlus merkezli bir oluşumdur. (*örneğin bk.* Galatyalılar, 1:6; 2 Korintliler, 11:1-5).

3. Pavlus'un İsa cemaatine hiçbir zaman katılmamış olması ihtimal dâhilindedir. Daha yüksek bir ihtimal, onun takiye yapmak suretiyle sıradan bir üye olarak cemaate bir şekilde sızmış olmasıdır. Eğer böyleyse, cemaatin liderleri tarafından "şüpheli" geçmişi göz önünde bulundurularak (ve belki de Barnabas vasıtasıyla) bir süre gözlenmiş olmalıdır. Kesin olan ise şudur: Pavlusçu teolojinin Pavlus'a yönelik "elçilik" veya "otorite" iddiaları, Yakup ve havariler tarafından hiçbir

---

789 *Räisänen, Paul and the Law*, ss. 2-3; Ayrıca bk. Robert M. Berchman, *Porphyry Against the Christians*, Leiden: Brill, 2005.

zaman hiçbir surette kabul edilmemiştir. (Pavlus, en fazla, Yakup ve havarilerin otoritesi ve Barnabas'ın denetimi altında misyonerlik yapmakla görevlendirilmiş olabilir). Bundan çok daha önemlisi, Pavlus tarafından Mesih'e ve Müjde'ye yönelik öne sürülen görüşlerin ya da Yasa konusunda gündeme getirilen söylemlerin Kudüs merkezli İsa cemaatiyle ve dolayısıyla havarilerle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır (örneğin bk. 1. Korintliler, 9:3-14; 2. Korintliler: 6:8b).

4. Bizzat Pavlus'un ifadesine göre İsa'nın havarileri Pavlus'u "sahtekâr" olarak görmektedir. Hatta havariler bu görüşlerini uzak bölgelerdeki İsa cemaatlerine duyurmak için çaba sarf etmişlerdir (krş. 2. Korintliler, 6:8b).

   Pavlus, Kudüs'ten uzak bölgelerdeki İsa cemaatlerine kendisinin bir "elçi" ve havarilerden daha "üstün" bir "otorite" olduğunu ispatlama psikolojisi yansıtmaktadır (krş. 1. Korintliler, 9:1-14; 2. Korintliler, 11:18-23).

6. Pavlus, İsa'nın kardeşi Yakup'a ve havarilerine başkaldırmaktadır. Onları, ırkçı söylemler kullanarak övünmekle, cemaati sömürüp köleştirmekle ve cemaat üzerinden kendi yararlarına maddi menfaat elde etmekle suçlamaktadır (örneğin bk. 2. Korintliler, 11:18-23).

Görüldüğü üzere Pavlus'un mektuplarındaki resim Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre çok daha nettir. Luka'nın öyküsünü incelerken aradığımız bazı yanıtlar Pavlus tarafından verildiğine göre, şimdi artık Luka'nın öyküsüne dönebiliriz.

Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre, Havariler Konsili'nin hemen sonrasında Pavlus ile Barnabas arasında bir ayrılık yaşanmıştı. Bunun sebebi Yuhanna Markos'u da yanlarında götürüp götürmeyeceklerine ilişkin yaşadıkları anlaşmazlıktı. Luka'nın bu anlatımını Pavlus'un şu satırlarını da göz önünde tutarak yeniden değerlendirmeliyiz:

> On dört yıl aradan sonra Titus'u da yanıma alıp Barnabas'la birlikte yine Kudüs'e gittim. Vahiy uyarınca gittim. Boş yere koşmayayım ya da koşmuş olmayayım diye, öteki ulusların arasında yaydığım Müjde'yi özel olarak ileri gelenlere sundum. Benimle birlikte olan Titus bile Yunan olmasına karşın sünnet edilmeye zorlanmadı. Ne var ki, **İsa Mesih'te sahip olduğumuz özgürlüğü el**

altından öğrenmek ve böylece bizi köleleştirmek için aramıza sızan sahte kardeşler vardı. Müjde gerçeği sürekli sizinle kalsın diye bir an bile onlara boyun eğip teslim olmadık.
Ama nüfuzlu/saygın oldukları kabul edilenler, –**bir zamanlar ne olursa olsunlar, benim için fark etmez,** Tanrı insanlar arasında ayırım yapmaz- evet, bu nüfuzlu sayılanlar söylediklerime bir şey katmadılar. Tam tersine, Müjde'yi sünnetlilere bildirme işi nasıl Petros'a verildiyse, sünnetsizlere bildirme işinin de bana verildiğini gördüler. Çünkü sünnetlilere elçilik etmesi için Petros'ta etkin olan Tanrı, öteki uluslara elçilik etmem için bende de etkin oldu. **Topluluğun direkleri sayılan Yakup, Petros ve Yuhanna** bana bağışlanan lütfu sezince paydaşlığımızın işareti olarak bana ve Barnabas'a sağ ellerini uzattılar. Öteki uluslara bizlerin, Yahudilere kendilerinin gitmesini uygun gördüler. Ancak yoksulları anımsamamızı istediler. Zaten ben de bunu yapmaya gayret sarf ediyorum.
Ne var ki, **Petros Antakya'ya geldiği zaman, suçlu olduğu için ona açıkça karşı geldim.** Çünkü Yakup'un yanından bazı adamlar gelmeden önce Petros öteki uluslardan olanlarla birlikte yemek yerdi. Ama o adamlar gelince sünnet yanlılarından korkarak sünnetsizlerden uzaklaştı, onlarla yemek yemez oldu.
Öbür Yahudiler de onun gibi ikiyüzlülük ettiler. Sonunda Barnabas bile onların ikiyüzlülüğüne kapıldı. Müjde gerçeğine uygun davranmadıklarını görünce hepsinin önünde Petros'a şöyle dedim: "Yahudi olduğun halde Yahudi gibi değil, öteki uluslardan biri gibi yaşıyorsun, nasıl olur da ulusları Yahudi gibi yaşamaya zorlarsın? Doğuştan Yahudi olan bizler öteki uluslardan olan 'günahlılar' gibi değiliz. Yine de insanın **Musa Yasası'nın gereklerini yaparak değil, İsa Mesih'e iman ederek aklandığını biliyoruz.** Bunun için biz de Yasa'nın gereklerini yaparak değil, Mesih'e iman ederek aklanalım diye Mesih İsa'ya iman ettik. **Çünkü hiç kimse Yasa'nın gereklerini yaparak aklanmaz...**
Çünkü **aklanma Yasa aracılığıyla sağlanabilseydi o zaman Mesih boş yere ölmüş olurdu...**
Ey akılsız Galatyalılar! **Sizi kim büyüledi?** İsa Mesih çarmıha gerilmiş olarak gözlerinizin önünde tasvir edilmedi mi? Sizden yalnız şunu öğrenmek istiyorum: Kutsal Ruh'u, Şeriat'ın gereklerini yaparak mı, yoksa duyduklarınıza iman ederek mi aldınız? Bu kadar akılsız mısınız? ...

> **Yasa'nın gereklerini yapmış olmaya güvenenlerin hepsi lanet altındadır...** (Galatyalılar, 2:1–3:10).

Bu uzun ve önemli pasajın analizi elbette detaylı şekilde yapılmalıdır. Fakat burada kanaatimce Pavlus'un "on dört yıl sonra"(διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν) yeniden Kudüs'e gittiğini söylemesi özellikle önem taşımaktadır. Dikkat edilirse Pavlus Kudüs'e sıradan bir sebeple değil, fakat "Yahudi olmayanlar arasında vaaz ettiği Müjde'yi" (τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσιν) havarilerin onayına sunmak amacıyla gitmektedir. Bu durum Pavlus'un bunca zamandır misyonerlik seyahatlerinde aslında havariler için meçhul veya hiçbir zaman onaylanmamış içerik taşıyan birtakım vaazlar verdiğini göstermektedir. Zira Pavlus "boş yere koşmuş olmamak için" ilan ve vaaz ettiği Müjde'yi havarilerin onayına sunmak istemektedir. Öte yandan, Pavlusçu teolojinin Pavlus'un "tartışmasız otoritesi"ne ilişkin iddiaları burada bir kez daha bütünüyle çürümektedir. Çünkü Pavlus, bizzat Tanrı ve Mesih üzerinden kendisine geldiği ileri sürülen vahiyleri veya doğrudan Tanrı'dan aldığı Müjde'yi nedense havarilere onaylatma ihtiyacı hissetmektedir. Bizzat kendi ifadesiyle, aksi takdirde "boş yere koşmuş" olacaktır.

Şüphesiz burada sorulması gereken esas soru, Tanrı tarafından "seçilmiş" bir "elçi" olarak Pavlus'un, bizzat Tanrı'dan veya onun "ilahi" Mesihi'nden aldığı bir Müjde'yi ne gibi bir gerekçeyle insanlara (havarilere) onaylatma ihtiyaç ve zaruretini hissettiğidir. Bu çerçevede I. yüzyıl ortalarında Ortadoğu, Anadolu, Avrupa ve Kuzey Afrika'daki İsa cemaatlerinde türedi Pavlus'un değil, fakat Yakup tarafından yönetilen havarilerin (ve dolayısıyla Kudüs cemaatinin) yegâne "otorite" sıfatı taşıdığı bir kez daha gün yüzüne çıkmış olmaktadır. Bu öylesine açık bir vakıadır ki, Pavlus bile gizleyememektedir: Yakup, Petros ve Yuhanna'nın "sütun diye düşünülenler" (οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι) şeklinde tanımlanmaları Pavlus'un ağzından itiraf edilmektedir. Pavlus, yukarıda, kendisince vaaz edilen Müjde'nin ve bilhassa Yasa'nın kaldırılmasına yönelik söylemlerinin (muhtemelen Havariler Konsili'ne atıfta bulunarak) havari cemaati tarafından önceleri onaylandığı imasında bulunmaktadır. Ama Pavlus, havari cemaatinin (her nedense) sonradan fikir ve tutum değiştirdiği iddiasındadır. Onları "ikiyüzlülük"le (ὑπόκρισις) suçlaması bundandır. Ve nihayet, Pavlus

yine havari cemaatine ve bu cemaatin otoritesine açıkça meydan okumaktadır.

Pavlus'un kendisine, Mesih'e, Müjde'ye ve Yasa'ya ilişkin iddiaları gerçekte havari cemaati nezdinde hiçbir karşılık bulmamaktadır. Pavlus buna karşılık Yasa'yı savunanların (ve dolayısıyla havari cemaatinin) lanet altında olduğunu (Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν, ὑπὸ κατάραν εἰσίν) öne sürmektedir. Dahası, İsa cemaatinin liderleri hakkında, onların insanları büyülemek, efsunlamak veya aklını almak (βασκαίνω) suretiyle aldattıkları suçlamasında da bulunmaktadır. Bu satırlara bakılacak olursa Pavlus'un belki en fazla "çok sıradan bir üye olarak" yer bulduğu İsa cemaatinde, gerçek düşüncelerinin (ve hatta belki bugün bilmediğimiz türden gizli amaçlarının) ifşa olmasıyla birlikte Yakup ve havariler tarafından "sapkın" bir "ayrılıkçı" ve "isyankâr" şeklinde görüldüğü şüphesizdir. Ayrıca her iki tarafının birbirinden ölesiye nefret ettikleri de açıktır. Nitekim bu son yargıyı daha sonra başka bazı delillerden hareketle yineleyeceğim.

Pavlus'un yukarıdaki cümlelerinin satır araları başka bazı mühim ayrıntılar da ihtiva etmektedir. Luka, *İşler* isimli kitabının birinci satırından itibaren Pavlus'un türedi fikirlerini meşrulaştırmak amacıyla İsa'nın gerçek havarilerini "figüranlar" olarak kullanmış ve onların ağzından aslında hiçbir zaman söylemedikleri şeyleri nakletmişti. Hâlbuki burada Pavlus'un ifadesinden anlaşılmaktadır ki, Pavlus'un sahneye çıkmasından on dört yıl sonrasına kadar havarilerin ne Pavlus'un Müjde'sinden ne de onun sözde otoritesinden haberleri yoktur. Pavlus, muhtemelen Havariler Konsili'ni ima ederek havari cemaatine önderlik yapan şahsiyetlerin Pavlus'un Müjde'sini ve otoritesini onayladıklarını iddia etmektedir. İronik bir biçimde, Pavlus'un propagandası yapmak için hiçbir fırsatı kaçırmayan Luka, *İşler* Kitabı'nda Havariler Konsili'ni anlatırken böyle bir "onay"dan bahsetmemektedir. Biraz daha aşağıda bunu da göreceğiz. Öte yandan Pavlus, τῶν δοκούντων εἶναί τι ifadesini kullanarak iğneleyici bir üslupla topluluğun liderleri olarak "nüfuzlu ve saygın kabul edilenlere" atıfta bulunmaktadır. Pavlus, burada, Kudüs cemaatinin liderleriyle yaptığı (öne sürülen) buluşmaya (2:1) dikkat çekmek istemekte, bu buluşma sırasında Yunan kökenli öğrencisi Titus'un bile sünnet edilmeye

zorlanmadığını öne sürmektedir (2:3-5). Pavlus, bu iddiasından hareketle Galatya cemaatini havarilerin görüşlerinden uzaklaştırmayı dilemektedir. Nitekim Pavlus'un yukarıdaki bu alaycı söyleminde kimleri kast ettiği de aynı mektubun 2:9 cümlesinde açıkça belirmektedir. Zira Pavlus, bu cümlede, Yakup, Petros ve Yuhanna'yı bizzat ismen zikretmektedir. O, bu yolla kendisine söz konusu bu isimlerin otoritesine doğrudan itiraz etme fırsatı yaratmış olmaktadır. Nitekim Pavlus bir sonraki cümlesinde çok dikkat çekici biçimde ὁποῖοί ποτε ἦσαν ifadesini kullanmaktadır. Bu, "onlar geçmişte her ne olurlarsa olsunlar", demektir. Ve Pavlus devamında, οὐδέν μοι διαφέρει şeklinde bir ekleme yapmaktadır. Bunun anlamı ise "benim için fark etmez"dir. Lütfen dikkat edelim, Pavlus, yukarıdaki birinci ifadesinde havarilerin geçmişin belirli bir zamanında yüksek statü taşıyan önemli kimseler olduklarını hicivci bir üslupla dile getirmekte, ikinci ifadesi üzerinden ise bu yüksek statünün şimdi, kendisi için, hiçbir açıdan önem taşımadığını vurgulamaktadır. Pavlus aslında bu şekilde havarilere ait (eski) otoritenin artık ortadan kalktığını savunmakta, onların İsa'nın havarileri olmak hasebiyle (bir zamanlar) edindikleri saygın konumun kendisi için hiçbir değer taşımadığını açıkça söylemektedir. Başka bir deyişle, havarilerin yaşayan İsa'ya iman ve hizmet etmelerinin ve İsa'nın öğretilerini bizzat onun ağzından dinlemelerinin Pavlus için hiçbir değeri bulunmamaktadır. İşte, açıkça anlaşıldığı gibi Pavlus bunu kendi ağzıyla dile getirmektedir.

Aslında Pavlus'un bu yaklaşımı geleneksel Hıristiyanlığın "havarilik" kavramına yüklediği anlam ve verdiği değer ile açıkça ve doğrudan çelişmektedir. Gerçi geleneksel Hıristiyanlık İsa'nın "gerçek" havarilerinin Pavlus'la "birlik" içinde oldukları yanılgısından hareketle "havarilik" kavramına en üst düzeyde "saygı" anlamı atfetmekte olabilir. Ancak bu noktada fark edilmesi gereken en önemli unsur şudur: Elbette bir din sistemi Pavlus'un görüşlerini esas alabilir, bu görüşlerin üzerine inşa edilebilir. Ama tarihsel açıdan bakıldığında Pavlus'u İsa'nın "gerçek" havarileriyle "birlik" içinde resmetmeye ve durumun böyle olduğunu kabule olanak yoktur. Bu yüzden de bugün karşı karşıya kalınan en temel soru şu şekilde belirginleşmektedir: Tarihsel açıdan "Mesih" olan İsa'nın öğretileri ve Müjde'si konusunda ya

İsa'nın "gerçek" havarilerinin ya da Pavlus'un yanılgı içinde olduğu kabul edilmelidir. Zira bunun dışındaki bütün yaklaşımlar bunca açık kanıtın ardından belki en fazla "mit" şeklinde tanımlanabilir.

Bir diğer yandan Pavlus, yukarıda, Müjde'yi sünnetlilere yayma işinin havari Petros'a, sünnetsizlere yayma işinin ise kendisine verildiğini öne sürmektedir. Yani Pavlus'a göre Petros "Yahudilerin havarisi", kendisi ise "öteki ulusların havarisidir". Buna karşın Luka'nın İşler Kitabı'na bakıldığında Pavlus'un misyoner ziyaretleri sırasında birçok defa Anadolu ve Avrupa'daki havraları ziyaret ettiği ve nedense hep Yahudilere tebliğde bulunduğu görülmektedir. Hatta Pavlus bir ziyareti sırasında kendisini dikkate almayan Yahudilere kızmakta, "bundan böyle öteki uluslara gideceğim" demektedir. Fakat o, bundan sonra da havralara gitmeyi sürdürmüştür (örneğin krş. İşler, 18:6-8; krş. 18:19; 19:8). Pavlus'un bu davranışı, ona "öteki ulusların havarisi" unvanının ilk defa olarak 50-51 yılı civarında toplandığı öne sürülen Havariler Konsili'nde verildiği söylemiyle de açıklanamaz. Zira İşler Kitabı'nın birkaç satır üstte atıf yaptığım pasajları, Pavlus'un bu konsilin sonrasındaki faaliyetlerini anlatmaktadır. Peki, ama o halde, "öteki ulusların havarisi" Pavlus niçin Yahudilere gidip din tebliğ etmektedir? Bu soru yanıtsızdır?

Son olarak Pavlus'un yukarıdaki satırlarından hareketle üç önemli noktanın daha altını ısrarla çizmek istiyorum. Havarilerin, Yakup'un, Barnabas'ın ve bilhassa da başhavari Petros'un Musa Yasası'na bağlı kimseler oldukları ve "Mesih" ve "Müjde" gibi en temel konularda Pavlus gibi düşünmedikleri bizzat Pavlus tarafından dile getirildiğine göre, *İşler* Kitabı'nda yer alan ve havarilerin ve özellikle de Petros'un ağzından nakledilen bütün söylevler yok hükmündedir. Zira F.C. Baur'un da söylediği gibi, *İşler* Kitabı'nın yazarı (Luka) bir yandan Petros ile Pavlus arasındaki anlaşmazlıkları önemsizleştirmeye çalışmakta, diğer yandan Petros'un görümleri iddiasıyla Pavlus'un sözde görümlerini dolaylı yoldan meşrulaştırmayı dilemektedir.[790] Öyleyse aşağıda da göreceğimiz gibi "Havariler Konsili" denilen toplantı belki de Pavlus teolojisini meşrulaştırmaya yönelik başka bir mittir. İkincisi,

---

[790] Baur, *Paul the Apostle of Jesus Christ*, s. 6-7.

Pavlus-Barnabas ayrılığı konusunda da *İşler* Kitabı'nda anlatılanlar gerçeği yansıtmamaktadır. Bu ayrılığın arkasında yatan sebep (Luka tarafından ileri sürüldüğü gibi) Yuhanna Markos'u da yanlarında götürüp götürmeme meselesi değil, fakat Pavlus tarafından söylendiği gibi Yasa'ya riayet meselesi olmalıdır. Pavlus'un aksine Barnabas Yasa'nın geçerliliğini koruduğunu düşünmektedir ve bu husus Pavlus tarafından dile getirilmektedir. Bütün bu verilerin ışığında Pavlus ile Barnabas'ın ilişkisi hakkında şu olasılıklar üzerinde durulabilir: (i) Barnabas ilk andan itibaren hiçbir zaman Pavlus'la beraber hareket etmemiş, bu birlikteliğe ilişkin rivayetler Luka tarafından uydurulmuş olabilir. Ancak Barnabas ismini Pavlus da sıkça andığı için bu olasılık çok düşüktür. (ii) Pavlus bir şekilde "sıradan bir cemaat üyesi olarak" İsa cemaatine katılınca, "şüpheli" geçmişi yüzünden cemaat önderleri tarafından bir müddet Barnabas vasıtasıyla gözlenmiş olabilir. Pavlus'un aslında zulmetmekte olduğu bu cemaate katılırken nasıl bir amaç güttüğü, ne gibi düşünceler taşıdığı, daha açıkçası takiye yapıp yapmadığı Yakup başta olmak üzere cemaatin önderleri tarafından bu şekilde öğrenilmek, daha da önemlisi bu süre boyunca Barnabas üzerinden Pavlus kontrol altında tutulmak istenmiş olabilir. Bu seçenek akla daha uygun gibidir. Nitekim *İşler* Kitabı'nda Luka'nın verdiği bazı üstü kapalı anlatımlar, Pavlus'un havariler tarafından Kudüs'ten özellikle uzak tutulmak istendiği izlenimi yaratmaktadır (krş. 9:28-30). Üçüncüsü ve en önemlisi, Pavlusçu teolojinin havariler hakkındaki görüşleri genel olarak değerlendirilirse; bizden, yaşamı sırasında İsa'ya öğrencilik ve hizmet eden havarilerin İsa'nın şahsiyeti, Müjde ve Yasa gibi temel konularda yanıldıklarına, fakat bu konulardaki hakikatin yaşamı boyunca İsa'yı hiçbir zaman görmeyen ve İsa'nın öğretilerini hiçbir zaman ondan veya onun havarilerinden dinlemeyen Pavlus'un nezdinde olduğuna inanmamız istenmektedir. Başka bir deyişle Pavlusçu teolojiye göre İsa'nın kardeşi ve cemaatin önderi Yakup, başhavari Petros, önde gelen havari Yuhanna ve öteki havariler ile öğrenciler İsa konusunda yanılmaktadır, doğruları savunan ise yalnızca Pavlus'tur. Çok şanslıyız ki, Pavlus'un Galatya cemaatine yazdığı bu mektup, havari cemaatinin eski Filistin sahasından uzak bölgelerdeki İsa cemaatlerini Pavlus'a ve onun türedi öğretilerine karşı özellikle

uyardığını ortaya koymaktadır (krş. Galatyalılar, 1:6 vd). Bernheim'in ifadesiyle, Pavlus'un yokluğunda Galatya cemaatini ziyaret eden Kudüs cemaatinin misyonerleri, Pavlus'un kişiliğini ve havariliğini tartışmaya açmışlardır.[791] Nitekim Galatya cemaati "Mesih", "Müjde" ve "Yasa" gibi konularda Yakup tarafından idare edilen havarilerin görüşlerini benimsemektedir. Pavlus'u öfkeden küplere bindiren de aslında tam olarak budur.

(4). "Havariler Konsili" Miti

Hatırlanacağı üzere, Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre Antakya'daki cemaat bünyesinde "sünnet olma" meselesi yüzünden bir huzursuzluk yaşanmış, bunun üzerine toplanan bir konsilde de sorun giderilmişti. Luka'ya göre bu problemin sebebi Yahudiye'den Antakya'ya gelen bazı cemaat üyeleriydi. Çünkü onlar, Antakya'da bulunan putperest kökenli bazı cemaat mensuplarına, kurtuluşa erişebilmek için sünnet olmaları gerektiğini söylemişlerdi (15:1). Yine, Luka'ya göre Antakya cemaatinin sözcülüğüne soyunan Pavlus ve Barnabas, Yahudiyeli bu cemaat mensuplarıyla tartışmışlardı. Çünkü onlar "kurtuluş" için sünnet olmak gerektiğine inanmıyorlardı. Nihayet Pavlus ve Barnabas problemin çözümü için Kudüs'e gitmeye ve konuyu havari cemaatine havale etmeye karar vermişlerdi. Kudüs'te bir konsil toplanmıştı. Yakup, Petros, Barnabas ve Pavlus gibi birçok önemli aktörün iştirakiyle toplanan bu konsilde, Yakup ve Petros Yasa'yı hem kendileri hem de İsa cemaatinin (Yahudi kökenli olmayan diğer) bütün üyeleri için "taşınması güç bir boyunduruk" olarak gördüklerini söylemişlerdi. Dolayısıyla öteki uluslardan Tanrı'ya iman edenlere güçlük çıkarılmaması gerektiğine hükmetmişlerdi. Ancak öteki uluslardan Tanrı'ya (ve İsa'ya) iman eden cemaat üyeleri (yani bu örnekte Antakyalı müminler), putlara sunulup murdar hale gelen etlerden, fuhuştan, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve kandan kesin olarak sakınacaklardı. Nihayet alınan bu karar bir mektupta metinleştirilerek Antakya, Suriye ve Kilikya'da bulunan cemaatlere gönderilmişti (15:1-35).

---

[791] Pierre-Antoine Berheim, *James, the Brother of Jesus*, İngilizce terc. J. Bowden, Londra: SCM Press, 1997, s. 131.

Bilindiği gibi erkeklerin sünnet edilmesi bebeklik ya da çocukluk yıllarında uygulanan bir ritüeldir. Yahudilerde bu uygulama Tora'nın Yaratılış Kitabı'nda (17:1-27) Tanrı'nın İbrahim ile yaptığı anlaşmanın işareti olarak belirmekte ve Levililer kitabında (12:3) geçen bir pasaj uyarınca doğumdan itibaren sekizinci günde yapılmaktadır. Sünnet, antik çağlarda Yahudi ulusunu diğer milletlerden ayıran bir uygulama olarak görülmüştür. Bu yüzden de Yahudi tarihinde öteki uluslardan olup da İsrail'in Tanrı'sına iman edenlerin ne oranda Yahudi olacakları tartışması bağlamında sünnet meselesi de gündemi meşgul etmiştir. Daha önce başka bir yerde belirttiğim gibi, bazı mühtediler Yahudi dininin tüm öğretilerini ve ritüellerini benimseyerek bütünüyle Yahudi ulusunun üyeleri olmuşlardır. Nitekim bunlar sünnet de edilmişlerdir. Buna karşın Yahudi uygulamalarının tümünü değil de bir kısmını benimseyen mühtediler katı monoteist anlayıştan ve temel bazı uygulamalardan sorumlu tutulmakla beraber sünnet kabilinden diğer bazı ritüellerden muaf olabilmişlerdir.

Bu çerçevede *İşler* Kitabı'nda Luka'nın Yahudi kökenli olmayan Antakya cemaati üyelerinin "sünnet olma" meselesi yüzünden huzursuzluk yaşadıklarına ilişkin yukarıdaki anlatımı makul görünmektedir. Çünkü I. yüzyılın ortasından itibaren Akdeniz Havzası'nın çeşitli şehirlerinde ortaya çıkan İsa cemaatlerinin Yahudi kökenliler kadar Yahudi kökenli olmayan üyeler de ihtiva etmeye başladığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu iki gruba mensup müminler arasında sünnet olma meselesinin tartışma konusu olması pekâlâ mümkündür. Bunun da ötesinde Luka'nın yukarıda özetlenen anlatımına bakıldığında şu hususların özellikle önplana çıktığı görülmektedir: (i) Yahudiye'den gelen (ve Yahudi köken taşıyan) bazı cemaat üyeleri Antakya'da putperest kökenli cemaat üyelerine onların sünnet olması gerektiğini söylemişler, bunun üzerine Pavlus ve Barnabas Antakya cemaatinin savunuculuğu görevini üstlenmişlerdir. Ardından da Yahudiyeli kimselerle bu konuda tartışmışlar ve konuyu Kudüs'e, yani İsa hareketinin önderlerine taşımışlardır. (ii) Kudüs cemaatinin (ve aynı zamanda bütün İsa cemaatlerinin) liderlerinden Petros, söz konusu problemin çözümü için Kudüs'te toplanan bir mecliste (konsil), Musa Yasası'nı, "ne kendilerinin ne de atalarının taşıyamadığı bir boyunduruk" olarak

tanımlamıştır. Ayrıca kurtuluşun İsa'nın lütfuyla geleceğini belirtmiştir. Bu cümlenin anlamı, Yahudiler açısından önem taşıyan sünnet veya Yasa gibi kavramların ve bu kavramlara ilişkin uygulamaların kurtuluş sağlamayacağıdır. (iii) Nitekim konsil sonunda Yakup'un otoritesi altında öteki uluslardan olup da Tanrı'ya dönenlere zorluk çıkarılmaması gerektiğine hükmedilmiştir. Bu cümle tam olarak ne anlama gelmektedir? Luka bunu açıkça söylemese de, öteki uluslardan olanların sünnet uygulamasından ve Yasa'dan muaf tutulduğunu düşünebiliriz. (iv) Aynı çerçevede öteki uluslardan olanların yalnızca "Nuh Kanunları" tabir edilen buyruklar arasından dört temel kaideye riayet etmeleri zorunlu görülmüştür. Bütün bu hususlar da bir mektup vasıtasıyla uzak bölgelerdeki cemaatlere bildirilmiştir. Peki, ama Luka'nın bu anlatımı gerçek durumu ne oranda yansıtmaktadır?

-1-

Bu kitap çalışmasının daha önceki sayfalarında detaylı şekilde anlattığım gibi, Luka, *İşler* isimli kitabında, Havariler Çağı'na dair öyküsünün başlangıcından itibaren, Petros ve diğer havarilerin ağızlarından sünnet veya Yasa gibi Yahudilere has uygulamaların İsa sonrası dönemde artık kurtuluş açısından önem taşımadığını nakletmiştir. Çünkü Luka, Petros başta olmak üzere bütün havari cemaatinin "kurtuluş" kavramını Mesih'in lütfuna bağlı gördüğü savını gündeme getirmiştir. Başka bir deyişle, Luka'nın öyküsüne göre İsa'nın ölümü sonrasında tam bir "birlik" içinde bulunan İsa cemaatinin bütün üyeleri, Mesih'in "kurtarıcı" rolüne inanmış, Yahudi uygulamalarının ise kurtuluş programı açısından önem taşımadığını (çeşitli görümler yahut mucizeler yoluyla) fark etmiş kimselerdir. Hâlbuki yukarıdaki örnekte bu pembe tablonun gerçek durumu tam olarak yansıtmadığı gün yüzüne çıkmaktadır. Çünkü Yahudiye'den gelen Yahudi kökenli bazı cemaat üyeleri, Antakya'daki putperest kökenli cemaat üyelerinden, Yahudiler arasında uygulanan bir ritüeli aynen uygulamalarını istemişler ve dahası, bunun "kurtuluş" için şart olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu durumda İsa'nın cemaatinde erken dönemde tam bir "birlik" olduğu iddiası doğru değildir. Öyle olsa Antakya cemaatinde böyle bir anlaşmazlık yaşanmaz, mesele Kudüs'teki bir konsile taşınmazdı. Daha dikkat

çekici olan ise bu anlaşmazlığın sünnet meselesi üzerinden "kurtuluş" gibi en temel kavramlardan birisine ilişkin olmasıdır. Çünkü İsa cemaatinin bazı üyeleri "kurtuluş"u Mesih'in lütfuna bağlı görmekte, diğer bazısı ise (Luka tarafından da itiraf edildiği gibi sünnet ve Yasa gibi) Yahudilere has uygulamalarla özdeşleştirmektedir.

Şimdi, Luka, Kudüs cemaatinin ve bütün İsa cemaatlerinin lider şahsiyetlerini Yasa karşıtı kimseler olarak sunduğuna, yani (Luka'nın anlatımında) onlara göre "kurtuluş" Mesih'in lütfuyla sağlanacağına göre, Yahudiye'den gelen ve kurtuluşu (Mesih'in lütfunda değil de) Yahudi uygulamalarında gören bu cemaat üyeleri kimlerdir? Yakup'un İsa'ya iman etmeyen Yahudiler arasında bile nam salmış sarsılmaz otoritesine başkaldırma cüreti gösteren ayrılıkçı bir grubun üyeleri mi? Petros'un Kudüs'te halka hitaben yaptığı söylevlerde kurtuluşun nasıl geleceğini açıkça anlattığı cümleleri hiçe sayan hizipçiler mi?

Bu soruların yanıtına konsilin sonunda yazıldığı öne sürülen mektubun metninde Luka tarafından ışık tutulmaktadır: "(Kudüs cemaatinin liderleri:) Onları biz görevlendirmedik" (οὐ διαστέλλομαι). Yine mektup metninde hemen bu ifadenin üstünde "bizden bazı kişilerin (τινὲς ἐξ ἡμῶν) yanınıza geldiğini, sözleriyle sizi tedirgin edip (ταράσσω) aklınızı karıştırdığını (ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχάς) duyduk," cümlesi yer almaktadır. Şimdi bu iki ayrı cümleyi tıpkı Luka'nın metninde olduğu gibi sırasıyla okursak, Yakup tarafından yönetilen havari cemaati bir yandan "bizden bazı kişiler" (τινὲς ἐξ ἡμῶν) diyerek Antakya'da "sünnet olunması" talebinde bulunan Yahudiyeli kişilerin Kudüs cemaatine mensubiyetini onaylamakta, diğer taraftan ise "onları biz görevlendirmiyoruz" (οὐ διαστέλλομαι) diyerek bunun kendi bilgileri ve yönlendirmeleri dışında gerçekleştiğini söylemektedir. Hatta mektup, Yahudiyeli bu kişilerin yaptıklarını da Kudüs cemaati liderlerinin ağzından "tedirgin etmek" (ταράσσω) veya "kafa karıştırmak" (ἀνασκευάζω'dan ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχάς) gibi olumsuz ifadelerle tanımlamaktadır.

Luka'nın çizdiği bu resim doğruysa, o zaman İsa'nın Yahudi kökenli çekirdek cemaati içinde Yasa yanlısı ve karşıtı iki ayrı grubun varlığına hükmetmek gerekir. İşin ilginci Luka da zaten bu iddiadadır. Çünkü anlattığı öyküde mantıksal açıdan kurguyu doğru yapabilmek için

bunun şart olduğunun farkındadır. Nitekim yukarıda da görüldüğü gibi Luka'ya göre Yahudiyeli bu kişilerin Kudüs cemaatinin yöneticileriyle hiçbir ilgisi yoktur (15:24). Yani bunlar hizipçilerdir. Ancak burada önemli bir sorun da bulunmaktadır. Çünkü Yahudiye'de İsa'ya iman eden Yahudi kökenli cemaat üyeleri arasında Yasa'ya riayet konusunda herhangi bir anlaşmazlık veya hizip bulunmadığı, bunların tümünün aynı görüşü paylaştıkları, yine Luka'nın öyküsünde, hem de bizzat Yakup'un ağzından nakledilmektedir (21:20). Öyleyse Yahudiyeli bu kişilerin Kudüs cemaatinin liderlerinden habersiz şekilde iş yaptıkları (veya ayrı bir hizibin temsilcisi oldukları) iddiası kulağa hiç makul gelmemektedir. Yahudiyeli bu kişilerin "Kurtuluş"un nasıl sağlanacağı konusunda cemaat önderlerinden daha farklı düşünceler taşımaları da bu yüzden olanak dışıdır.

Burada daha makul açıklama, Yahudiyeli bu kişilerin Antakya'ya bizzat Yakup tarafından gönderilmiş olduğudur. Onlar, Antakya'daki putperest kökenli cemaat üyelerinden muhtemelen Musa Yasası'na da riayet etmelerini istemişlerdir. Luka ise Antakya'da bulunan ve bu talepten pek hoşlanmayan Pavlus'u (yanına meşrulaştırıcı bir öğe olarak Barnabas'ı da katarak), sanki yalnızca "sünnet olunmasına" karşıymış gibi sunmaktadır. Luka, böylece, Kudüs havari cemaati ile Pavlus'un Yasa konusundaki zıt fikirlerini okuyucularına sünnet meselesi üzerinden yumuşatarak vermek istemektedir. Luka, böylece, Pavlus ile havarileri "birlik" içinde resmetmeye çalışan titiz tutumunu burada bir kez daha sergilemiş olmaktadır. Gerçekte ise Antakya'da yalnızca sünnet meselesinin değil, fakat bütün bir Yasa konusunun gündemi oluşturması çok muhtemeldir. Nitekim Luka'nın konsile dair anlatımına bakıldığında da sünnet kavramının hiçbir biçimde geçmediği, fakat bütün gündemin Yasa bağlamındaki tartışmalardan oluştuğu açıkça görülmektedir.

-2-

Luka'nın Pavlus'u korumaya yönelik tutumu konsil gündemine dair anlatımında da belirleyici olmaktadır. Luka, Pavlus ve Barnabas'ın Antakya'ya gelen Yahudiyeli kişilerin "sünnet olunması" talebine itiraz ettiklerini ve konuyu Kudüs cemaatine taşıdıklarını öne sürmektedir. Bu söylemden çıkarılacak tek anlam şudur: "Havariler Konsili" Pavlus

ve Barnabas'ın talebi üzerine toplanmış ve işin tabiatı gereği "sünnet meselesini" tartışmış olmalıdır. Hâlbuki konsil sırasında yaşanan konuşmalara bakıldığında ilginç bazı durumlarla karşılaşılmaktadır: Birincisi, konsilde "sünnet" (περιτέμνω) kavramı kelime olarak bile geçmemekte, fakat bir bütün olarak Yasa konusu konuşulmaktadır (bunu yukarıda görmüştük). İkincisi, konsil sırasında söz alıp konuşma da yapmış olmalarına karşın (15:12) ne Pavlus'un ne de Barnabas'ın "sünnet" veya "Yasa" konusunda tek cümle ettikleri yoktur. Luka'ya göre Pavlus ile Barnabas konsil sırasında toplantı gündemiyle hiçbir ilgisi olmayan şeyler anlatmışlardır: "Bunun üzerine bütün topluluk sustu ve Barnabas'la Pavlus'u dinlemeye başladı. Barnabas'la Pavlus, Tanrı'nın kendileri aracılığıyla öteki ulusların arasında yaptığı harikalarla belirtileri tek tek anlattılar" (15:12-14). İşte, hepsi bu kadar! İyi, ama bu konsil Pavlus'la Barnabas'ın öteki ulusların arasındaki serüvenlerini görüşmek veya dinlemek için mi toplanmıştır? Pavlus ya da Barnabas, hem sünnet konusunu böyle bir konsile götürüp hem de niçin gündem hakkında hiçbir şey söylememektedir? Dolayısıyla Luka'nın Pavlus'un konsildeki tutumunu bilinçli şekilde belirsizlik içinde bırakan bu yaklaşımı açıklanmaya muhtaçtır.

-3-

Diğer taraftan Luka, konsil sırasında hem Yakup'un hem de Petros'un Musa Yasası aleyhine söylevler yaptıkları savını gündeme getirmektedir. Ancak maalesef Luka burada doğruyu söylememektedir. Çünkü Luka burada bir kez daha Yasa karşıtı Pavlusçu teolojiyi Yakup ile Petros üzerinden meşrulaştırmak istemektedir. Luka, bu sayede Pavlus'un türedi fikirlerini otoritesi hiç kimse tarafından tartışılmayacak şahsiyetler üzerinden, yani çok daha az tepki çekecek bir şekilde gündeme taşımayı dilemektedir. Bu yüzden de Pavlus'un Yasa karşıtı tutumuna Yakup ve Petros üzerinden zemin hazırlamış olmaktadır. Luka, bu bağlamda konsil sırasında Petros'un Yasa'yı "boyunduruk" (ζυγός) olarak tanımladığı iddiasında bulunmaktadır. Hatta Luka'nın iddiasına göre Petros bunu yalnızca Yahudi olmayanlar için değil, fakat bizzat Yahudiler (yani kendileri) açısından da böyle görmektedir. Üstelik Petros "kurtuluşa" dair sarf ettiği bir cümlede de Pavlus

teolojisini açıkça dile getirmektedir. O kadar ki, konuşan sanki Petros değil de Pavlus'tur: "Bizler Rab İsa'nın lütfuyla kurtulduğumuza inanıyoruz, aynı şekilde onlar da..." (ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ πιστεύομεν σωθῆναι καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι). Luka'ya göre Yakup da konuşması sırasında Petros'u destekler mahiyette sözler sarf etmekte, nitekim sonuçta da öteki uluslardan olanlara güçlük çıkarılmaması gerektiğine hükmetmektedir. Kısacası hem Yakup hem de Petros, Yasa karşıtı düşünceler taşımışlar ve toplantıda da bunu açıkça dile getirmişlerdir. Luka, bizden işte buna inanmamızı istemektedir.

Ne var ki Luka'nın bu iddiası da hiçbir açıdan inandırıcı değildir. Birincisi, Kudüs cemaatinin bu konsilin öncesinde de sonrasında da Yasa'ya bağlı kalmayı sürdürdüğü kesin şekilde bilinmektedir. Bu olgu, daha sonra göreceğimiz gibi Yeni Ahit dışından bazı metinlerce tasdiklenmektedir. Luka'nın *İşler* Kitabı'ndan açıkça anlaşılmaktadır (krş. 21:17-24). Ayrıca Pavlus'un mektuplarında da net biçimde ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu konsilin M.S. 50 yılı civarında toplandığı kabul edilmektedir, ancak Pavlus'un 53-58 yılları arasına atfedilen mektuplarına baktığımızda, Pavlus havari cemaatini "öteki ulusları Yahudi gibi yaşamaya zorladığı" gerekçesiyle birçok defa suçlamaktadır. Başka bir deyişle, Luka'ya göre havariler öteki ulusları Yahudi gibi olmaya zorlamama yönünde karar almışlardır, Pavlus'a göre ise öteki ulusları bundan sonra da Yahudi gibi olmaya zorlamışlardır. İkincisi, erken dönemin bütün kaynakları Yakup'u İsa'nın kardeşi, Petros'u ise onun başhavarisi olarak tanımlamaktadır. Ancak İsa bu iki tarihsel şahsiyeti muhtemelen kendi öğretilerinin en sadık ve samimi takipçileri oldukları için "önder" ve "lider" kişiler olarak seçmiştir. Bu durumda karşı karşıya bulunduğumuz temel bir soru şudur: Yakup ve havarilerin İsa'dan öğrendiklerini sonradan, sözü geçen konsilde olduğu gibi, "değiştirme" veya "güncelleme" yetkileri var mıdır? İsa Matta İncili'nde Yasa'yı kesin bir dille onaylarken (5:17-20), Yakup ile Petros'un Yasa'yı "boyunduruk" şeklinde tanımlamaları mantıklı mıdır? Bu soruları "evet" şeklinde yanıtlamak rasyonel düşünen kimse için mümkün değildir. Bir diğer önemli soru şudur: Luka, Kudüs'teki konsilin Pavlus ve Barnabas'ın talebi üzerine gerçekleştiği iddiasında bulunmaktadır. Peki, ama havarilerin İsa'nın öğretilerini Pavlus'la

pazarlık konusu yaptıklarına dair kanıt nedir? Pavlus'un gerçekte toplanıp toplanmadığını bile bilmediğimiz bu konsil sırasında hiçbir önemli rol ya da fonksiyon üstlenmediği bizzat Luka'nın anlatımından anlaşılmaktadır. Pavlus, havariler tarafından –son derece haklı gerekçelerle- "otorite" olarak görülmemektedir. Bu yüzden de en iyimser bir tahminle bu konsilde onlarca sıradan üyenin arasında, arkalarda bir yerlerde oturmuş ve sessizce konuşulanları takip etmiş olmalıdır. Kanaatimce aynı çerçevede sorulması gereken son bir soru da şudur: Yakup veya Petros, Filistin dışındaki cemaatlere herhangi bir konuda tebliğde bulunmak için konsil toplamaya niçin ihtiyaç duymuşlardır?

-4-

İşler Kitabı'nın anlatımına göre, Havariler Konsili'nde hazır bulunan otoriteler öteki uluslardan olan cemaat mensuplarının sadece "putlara sunulup murdar hale gelen etlerden, fuhuştan, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve kandan sakınmaları" gerektiğine hükmetmişlerdi. Nitekim Luka, gündeme getirdiği Yasa karşıtı bazı iddialar *için* kimi zaman bu konsili (dolaylı olarak) dayanak yapmaktadır (krş. 16:4 veya 21:25). Buna karşın Kudüs cemaatinin konsil sonrasında bu "sözde" kararları dikkate aldığı yönünde kanıt yoktur. Bu kararlar, ilginç şekilde Pavlus'un mektuplarında da hiçbir zaman söz konusu olmamaktadır. Çok daha dikkat çekici olan ise Pavlus'un mektup yolladığı bazı cemaatlere putlara sunulan kurban etini yemeye mani bir durum olmadığını söylemesidir: "Kasaplar çarşısında satılan her eti vicdan sorunu yapmadan, sorgusuz sualsiz yiyin."[792] Anlaşıldığı kadarıyla Luka'nın eserinde zikredilen kararlar Pavlus tarafından bile dikkate alınmamaktadır. Öte yandan birçok araştırmacı Pavlus'un Galatya cemaatine yazdığı mektuptaki bazı satırların (1:18 vd.) bu konsile işaret ettiğini düşünmektedir.[793] Öyleyse, konsil aynı mektuptan anla-

---

[792] 1. Korintliler, 10: 25; Ayrıca krş. 8: 1-13; Bu konsilin sözde kararları Pavlus sonrası dönemde de kimse için önem taşımamıştır. Örneğin krş. Mathetes, *The Epistle to Diognetus*, 4.

[793] Örneğin bk. Arthur A. Just Jr., "The Apostolic Councils of Galatians and Acts: How First-Century Christians Walked Together", *Concordia Theological Quarterly*, 2010, ss. 261-288.

şıldığı kadarıyla Pavlus'un Kudüs'e ikinci gelişi sırasında toplanmıştır. Hâlbuki Luka, konsili Pavlus'un Kudüs'e üçüncü gelişine tekabül ettirmektedir (*İşler*, 9,11,15).

-5-

Bütün bu detaylar Luka'nın konsile ilişkin anlatımını ikna edicilikten yoksun kılmaktadır. Nitekim onun konsilin sonuç kısmına dair anlatımı ise işi daha da karmaşık bir hale dönüştürmektedir. Luka'ya göre, konsilin bitiminde Antakya, Suriye ve Kilikya'daki "kardeşlere" bir mektup yazılmıştı. Yani bu mektup konsilde alınan kararları öteki uluslardan olan İsa cemaatlerine duyurmayı amaçlamıştı. Luka'ya göre mektup şöyledir:

> Kardeşleriniz olan biz elçilerle ihtiyarlardan, öteki uluslardan olup Antakya, Suriye ve Kilikya'da bulunan siz kardeşlere selam! Bizden bazı kişilerin yanınıza geldiğini, sözleriyle sizi tedirgin edip aklınızı karıştırdığını duyduk. Oysa onları biz göndermedik. Bu nedenle aramızdan seçtiğimiz bazı kişileri, **kendimize aziz bildiğimiz/çok sevdiğimiz Barnabas ve Pavlus'la birlikte size göndermeye karar verdik. Bunlar Efendimiz İsa Mesih'in adı uğruna canlarını gözden çıkarmış kişilerdir.** Kararımız uyarınca size Yahuda ile Silas'ı gönderiyoruz. Onlar aynı şeyleri sözlü olarak da aktaracaklar. Kutsal Ruh ve bizler, gerekli olan şu kuralların dışında size herhangi bir şey yüklememeyi uygun gördük: Putlara sunulan kurbanların etinden, kandan, boğularak öldürülen hayvanların etinden ve fuhuştan sakınmalısınız. Bunlardan kaçınırsanız, iyi edersiniz. Esen kalın. (*İşler*, 15:22-29).

Burada mektubun "elçiler" (οἱ ἀπόστολοι) ve "ihtiyarlar" (οἱ πρεσβύτεροι) şeklinde tanıttığı kişiler Yakup ve havariler başta olmak üzere Kudüs cemaatinin önde gelen şahsiyetleridir. Mektubun "tedirgin etmek" (ταράσσω) ve "akıl karıştırmak" (ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχάς) biçiminde tanımladığı davranış, Yahudiye'den gelerek sünnet olunması gerektiği talebinde bulunanların yaptıklarına bir atıftır. "Onları biz göndermedik" (οὐ διαστέλλομαι) ifadesi Kudüs liderlerinin Yahudiyeli bu kişilerin yaptıklarını tasvir etmediklerine işaret etmektedir. Mektubun son cümleleri ise konsilde alınan kararları belirlemektedir. Nitekim bu başlık altında şimdiye kadar yaptığım

anlatımda, Luka'nın bu söylemlerinin ikna edici olmadığı veya doldurulması mümkün olmayan büyük boşluklar barındırdığı yönündeki kanaatimi paylaşmıştım. Şimdi, son olarak, mektup metninde dikkat çeken bir noktayı daha vurgulamak istiyorum.

Mektup metninde yer alan ve Pavlus ile Barnabas'a atfen, "Efendimiz İsa Mesih'in adı uğruna canlarını gözden çıkarmış kişiler" (ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ) cümlesi açıkça son derece tuhaftır. Dikkat edilirse, bu garip cümlenin metnin konu bütünlüğü açısından hiçbir anlamı yoktur. Mektubun konusu veya konsilin kararı Pavlus'a bir methiye midir? Gerçek şu ki, eğer bu pasajda Pavlus ve Barnabas'a ilişkin kısmı yok sayarsak, anlam bütünlüğünün çok daha net oturduğu açıktır. Ayrıca Luka, yine aynı yere τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν, yani "kendimize aziz bildiğimiz/çok sevdiğimiz" ifadesini de eklemektedir ki, Pavlus'un havarilerle "birlik" olduğu izlenimi daha da pekişsin! Nitekim bu olgular da mektup metnine şüpheyle yaklaşılması gerektiğini gösteren açık kanıtlardır.

Sonuçta hiçbir ikinci kaynak tarafından teyit edilmeyen Havariler Konsili'nin Luka tarafından *İşler* Kitabı'nda Pavlus teolojisini meşrulaştırmak amacıyla kullanılan çok sayıda argümandan birisi olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir konsilin toplanıp toplanmadığı belli değildir. Toplandıysa bile kesinlikle Luka tarafından anlatıldığı şekilde bir içerik taşımamış olmalıdır.[794] En makul açıklama, cemaat önderleri tarafından cemaat bünyesinde yaşanan bazı sorunların çözümü için geniş katılımlı bir toplantı düzenlendiğidir. Ama Pavlus'un burada hiçbir rolü ve fonksiyonu olmamıştır. Luka ise çok zaman sonra bu toplantıyı Pavlus'u da aktörler arasına dâhil edeceği ve onun türedi fikirlerini meşrulaştıracağı bir çerçevede yeniden şekillendirip nakletmiş olmalıdır. Gerçeğin ne olduğunu maalesef tam olarak bilmiyoruz.

---

794 Baur, *Paul the Apostle of Jesus Christ*, s. 39. Baur, burada, Neander'den iktibasen Havariler Konsili'ne giden sürecin Antakya'da Yasa'ya riayet etmeyen bir cemaatin ortaya çıkışı haberinin Kudüs'te şaşkınlık ve güvensizlik yaratması vesilesiyle başladığı önermesini daha makul bulmaktadır. Bu yüzden Neander ve Baur'a göre, Barnabas'ın Antakya'ya gönderilmesi mantıksızdır. Çünkü Barnabas'ın liberal ilkeleri Luka tarafından devamlı olarak Pavlus'un yanı başında resmedilmektedir.

Ama bu farazi konsilden sonraki bir tarihte, Pavlus'un, babası Yunan olan Timotheos'u "sünnet ettirmesi" bu bağlamda ilginç bir kayıt olarak dikkat çekmektedir (*İşler*, 16:3).

(5). Havari Cemaatinin Kudüs'te Pavlus'u Linç Etme Teşebbüsü

Luka'nın *İşler* Kitabı'nda Havariler Konsili'nden (M.S.49-50?) sonraki döneme ilişkin bütün anlatım Pavlus'un faaliyetlerine yöneliktir. Her ne kadar Luka tarafından açıkça söylenmese de, bu durumun çok muhtemel bir sebebi havarilerin cemaatin sıradan bir üyesi olan Pavlus'un düşüncelerini ve amaçlarını o sıralarda (veya çoktandır) idrak ederek onu tamamen reddetmiş olmalarıdır. Hatırlanacağı üzere Pavlus, "on dört yıl aradan sonra Titus'u da yanıma alıp Barnabas'la birlikte yine Kudüs'e gittim", demektedir (Galatyalılar, 2:1). Bizzat kendi mektuplarına göre Pavlus, Kudüs'e bunun öncesinde yalnızca bir defa gitmiştir ve orada Petros'la tanışıp Yakup'u görmesinin dışında başka bir faaliyette bulunmamıştır (krş. Galatyalılar, 1:15-18). Başka bir deyişle kendi beyanına göre Pavlus, Kudüs'e, havarilerin yanına, Mesih'ten vahiy aldığı iddiasından üç yıl sonra birinci defa, bu gidişinin on dört yıl sonrasında da ikinci defa gitmiştir. Bu durum Pavlus tarafından öne sürülen teolojik fikirlerin havari cemaatinden bağımsız şekilde ortaya çıkıp propaganda edildiğinin kanıtıdır. Nitekim Pavlus da açıkça bunu söylemektedir (krş. Galatyalılar, 1:15-17). Öyleyse Pavlus, en azından belirli bir tarihten itibaren havariler tarafından bilinmeyen (ve dolayısıyla onaylanmayan) türden yeni bir Müjde vaaz etmektedir. Dahası, bunu da cemaat içinde dikkate değer herhangi bir yetkisi olmamasına rağmen yapmaktadır. Zaten Kudüs'e ikinci gidişinin sebebini de bizzat kendi ağzıyla şöyle ifade etmektedir: "Boş yere koşmayayım ya da koşmuş olmayayım diye, öteki ulusların arasında yaydığım Müjde'yi özel olarak ileri gelenlere sundum" (Galatyalılar, 2:2). Dikkat edilirse Pavlus, Kudüs'e ilk gidişinden on dört, yani Mesih'i gördüğü iddiasından tam on yedi yıl sonra, ilan ve vaaz etmekte olduğu Müjde'yi *ilk defa olarak* havarilerin onayına sunduğunu açıkça belirtmektedir. Yani birincisi Pavlus on yedi yıl boyunca yaydığı Müjde konusunda havarilerden onay almamıştır. İkincisi, kendisine yönelik "otorite" iddiaları boştur. Çünkü havari cemaati onun Müjde'sini onaylamasa, Pavlus boş yere koşmuş olacaktır.

Burada bütün bu sürecin kronolojisini tam olarak çıkarmak belki pek mümkün değildir. Ama Pavlus'un türedi fikirlerinden belki (kendilerine gelen şikâyetler yahut yaptıkları istihbarat üzerinden) erken tarihlerden itibaren, belki bir süredir veya belki de Pavlus'un kendi Müjde'sini onlara sunmasıyla birlikte haberdar olarak şaşkına dönen havarilerin, Pavlus'u hizaya çekmiş veya onu kesin surette reddetmiş olmaları çok muhtemeldir. Bu bağlamdaki gelişmeler ise belki de Pavlus'un da saklamakta olduğu gizli fikirlerini ortaya daha açık şekilde dökmesi ve hatta havarilere karşı yönelttiği eleştirilerin ve suçlamaların dozunu yükseltmesi için bahane olmuştur. Pavlus'un ilk mektubundaki konu çerçevesi ve üslup ile daha sonraki mektuplarını önceki sayfalarda karşılaştırmıştım. Ve nihayet, yine bu yüzden Luka, *İşler* Kitabı'nda, Havariler Konsili sonrasına dair anlatımında Petros ve Barnabas gibi tarihsel şahsiyetleri artık tamamıyla konu dışına itmektedir.

Gerçekten, Luka, önce sudan bir sebeple Pavlus'la Barnabas'ın arasını ayırmakta ve bunun sonrasında bir daha Barnabas ismini bile anmamaktadır. Luka'nın bu ayrılığın sebebi konusunda (Pavlus'un aksine) doğruyu söylemediğini daha önce görmüştük. *İşler* Kitabı'nın başlangıcından itibaren Pavlus teolojisini meşrulaştırmak için Luka tarafından figüran olarak kullanılan Petros da aynı şekilde bu eserde artık ortadan kaybolmaktadır. Zira *İşler* Kitabı'nda Havariler Konsili sonrasında Petros'un da kayda değer bir faaliyeti yoktur (Luka, İsa'nın diğer havarilerini ve özellikle Yakup'u ise zaten hiçbir zaman elle tutulur şekilde betimlemiş değildir). Luka, muhtemelen öyküsünün şimdiye kadar olan bölümünde (ve son olarak Havariler Konsili kurgusuyla beraber) Pavlus'u ve Pavlusçu görüşleri İsa'nın havarileri üzerinden yeterli oranda olgunlaştırıp meşrulaştırdığına kanaat getirmiş olmalıdır. Luka, *İşler* Kitabı'nı kaleme alırken güttüğü en önemli amaçlarından birini böylece gerçekleştirmiştir: Önce İsa cemaatinin önde gelen şahsiyetlerini mümkün olduğunca canlı bir şekilde tasvir ederek cemaatin "birliği" olgusunu ve sıra dışı ve ilahi bir dönem (Havariler Çağı) yaşandığını okuyucularına işlemiş, ardından da bu canlı dönemi ve (belirli amaçlarla önplana çıkardığı) başlıca aktörleri, yani Petros ve Barnabas gibi bazı figürleri, daha sonra sahneye süreceği Pavlus'u ve fikirlerini meşrulaştıracak bir usulle yeniden şekillendirmiştir. Luka,

Pavlus'u sahneye sürdükten sonraki ikinci aşamada bilhassa Barnabas figürü üzerinden Pavlus'u meşrulaştırma amacını sürdürmüş, Pavlus ile havarilerin "birlik" içinde hareket eden "din kardeşleri" olduğu kurgusunu okuyucularına zerk etmeye çalışmıştır. Şimdi üzerinde konuştuğumuz üçüncü aşamada ise Luka artık Pavlus'u ve Pavlusçu düşünceleri yeterli oranda olgunlaştırıp meşru kıldığına kanaat getirmiştir. Bu yüzden Petros ya da Barnabas gibi figüranlara artık ihtiyacı kalmadığını düşünmektedir. Luka, öyküsünün bundan sonraki kısmında artık esas amacına yoğunlaşacak, "Pavlus'u Mesih inancının en büyük şahsiyeti" ilan edecektir. Luka, artık Pavlus'un Mesih inancı uğruna yaşadığı sıkıntıları, gösterdiği harikaları, Romalılar tarafından yönetilen engin coğrafyanın dört bir tarafında çektiği cefaları, hatta Romalılar tarafından tutuklanmasını anlatacak, ancak onun ilahi bir güçle bütün bu zor koşullardan nasıl muzaffer şekilde çıktığını tasvir edecektir. Luka'nın öyküsü, başka bir yere değil, Pavlus'un bizzat Roma şehrine gidişiyle sonlamaktadır. Luka, bize, Pavlus'un Mesih inancının şampiyonu olduğunu, Mesih inancını dönemin en büyük imparatorluğunun kalbine, başkentine taşıdığını söylemek istemektedir. Luka'nın pembe tablosuna göre bu durum Hıristiyanlığın gerçek zaferini ilan ettiği anlamını taşımaktadır. Peki, ama Luka'nın Pavlus'u "başlıca aktör" yapan bu anlatımı tarihsel açıdan ne kadar inandırıcıdır?

Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre Pavlus, Havariler Konsili sonrasında büyük bir misyonerlik turu atarak Antakya'ya dönmüş, bunun ardından çıktığı ikinci turu ise Kudüs'e dönerek tamamlamıştır. Bu seyahatlerden birincisi, aslında Pavlus'un ikinci büyük misyoner turudur ve 51-53 yılları arasında iki yıl kadar sürdüğü tahmin edilmektedir (Pavlus'un birinci büyük misyoner turu hatırlanacağı gibi Havariler Konsili öncesindedir). Konsil sonrasındaki ikinci (yani aslında üçüncü) misyoner turu ise muhtemelen 54-58 yılları civarında dört yıllık bir süreci kapsamaktadır. Pavlus'un bütün bu seyahatleri sırasında Anadolu ve Yunanistan gibi yerlerdeki birçok yerleşim birimini ziyaret ettiği kabul edilmektedir. Luka'ya göre Pavlus, üçüncü ve son büyük misyoner turunun ardından Kudüs'e dönmüştür (M.S.58?).[795] Ancak

795 Pavlus'un misyonerlik turları hakkında bk. Gündüz, *Pavlus*, ss. 54-73.

onun Kudüs'te karşılaştığı sıra dışı deneyimler tarihsel açıdan bize çok şey anlatmaktadır. Zira buna dair detaylar, Pavlus'un İsa'nın havarileriyle arasındaki ilişkilerin gerçek mahiyetini yakalayabilmek, onun karakter yapısını tahlil edebilmek ve en önemlisi Yakup tarafından yönetilen Kudüs cemaatinin hangi öğretileri savunduğunu kavramak açısından son derece mühim ipuçları sunmaktadır.

Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre Pavlus, son büyük misyoner turunun ardından Kudüs'e dönmek üzere yola koyulur. Evet, ama Pavlus'un bu dönemde kaleme aldığı mektuplarda İsa'nın havarilerini birçok açıdan açıkça suçladığı ve kötülediği görülmektedir. Pavlus, aynı mektuplarda İsa'nın Kudüs'te bulunan çekirdek cemaatinden farklı bir Müjde'yi yaydığını söylemektedir. Ve dahası Pavlus, üç büyük misyonerlik ziyareti sırasında putperest kökenli birçok küçük cemaat oluşturmayı başarmıştır. Pavlus, bütün bu olgulara rağmen niçin hala Kudüs'e dönmeyi tasarlamakta, Kudüs'teki havari cemaatiyle olan sözde bağını tamamıyla koparmak istememektedir? Maccoby, bu soruyu şöyle yanıtlamaktadır:

> Yakup ve Petros'la kıyaslandığında radikal ölçüde farklı düşünceler taşıyan Pavlus niçin basitçe kendi kilisesini kurmamıştı? Pavlus üç büyük misyonerlik ziyareti sırasında putperest kökenli birçok Hıristiyan cemaat oluşturmuştu. Kudüs'le olan bağını tamamıyla koparsaydı, kendi liderliği altında Yahudi olmayan (*gentiles*) bir Hıristiyan Kilisesi kurabilirdi. Nitekim aslında Pavlus'un ölümünden sonraki yıllarda olacak da tamamıyla budur. Ancak görünüşe göre (o zamanlar) Pavlus bu denli keskin ve sert bir adımı zihninde kurgulayamamıştı. Kudüs'ün otoritesi onun için hala olağanüstüydü. Eski Ahit bile onun üzerindeki etkisini asla yitirmemişti ve bu yüzden Pavlus onu tuhaf ve tahmin edilemez bir usulle yeniden yorumlamak zorunda kalmıştı. Yine de bu etki, bir sonraki yüzyılda makul bir Pavlusçu olan Markion'un yaptığının aksine, Pavlus'un Eski Ahit'le ilişkisini tamamen koparmasına müsaade etmemişti. Zira Pavlus, Kudüs cemaatinin otoritesi üzerinden kendisini İbrahim'den kendi zamanına kadar bütün İsrail tarihiyle bağlantılı görüyordu… Bu bağlamda kendisi ile Kudüs cemaati arasında bağlantı olduğunu öne sürebilmek için hilekâr manevralara da hazırdı.[796]

---

796 Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, ss. 151-152.

Maccoby'nin bu açıklaması, Pavlus'un ince bir siyaset takip ederek kendisine biçtiği rolü Kudüs cemaati üzerinden meşrulaştırma gayesi güttüğünü göstermektedir. Pavlus bir yandan Yahudilik ve Yasa karşıtı söylemler üzerine kendi öğretilerini inşa etmekte, ancak diğer taraftan Yahudiliğin Mesih'le beraber bir tür format değişikliği yaşayarak başka bir yöne evrildiğini öne sürmektedir. Pavlus mektuplarında bir yanda Yakup'u ve havarileri en sert sözlerle eleştirip onların otoritesine karşı isyankâr bir karakter yansıtmakta, fakat nihai noktada kendisine dair otorite iddialarını onların üzerinden meşrulaştırmak dışında başka bir yol bulunmadığını da bilmektedir. Bu bağlamda Pavlus belki istese bile Yahudilikle bağlantısını tamamıyla koparamamaktadır. Çünkü Pavlus, İsa'nın kardeşi Yakup ve İsa'nın orijinal havarileri (ki bunlar Yahudi'dir) henüz hayattayken, yani onlara rağmen, tamamıyla bağımsız hareket edip başlı başına kendisine ait bağımsız bir inanç havuzu yaratabilme gücü taşımamaktadır (bu havuz Pavlus'tan sonraki dönemde yaşanan gelişmelerin neticesi olarak ortaya çıkacaktır). Başka bir deyişle Pavlus, (Yakup ve havariler henüz hayattayken) belki ancak zaten esmekte olan Mesih rüzgârının rotasını değiştirebilmeyi yeterli bir başarı görmektedir. Ne var ki bu bile Yakup ve havariler için kesin şekilde kabul edilemez bir teşebbüs olmaktadır. İşte, Pavlus'un üçüncü büyük misyonerlik turunun sonrasında Kudüs'e dönmesi meselesi de bu bağlamda anlam kazanmaktadır. Gerçek şudur: Tahmin edileceği üzere Luka tarafından dile getirilmeyip üstü örtülmek de istense de, aslında Pavlus, türedi düşünceleri yüzünden İsa hareketinin tartışmasız lideri Yakup tarafından Kudüs'e, huzuruna, hesap vermeye çağrılmış olmalıdır. Bu yüzden de Luka'nın yukarıdaki anlatımı mühim bir tashihe muhtaçtır: "Pavlus Kudüs'e gitmemektedir, fakat Yakup'un kesin emri çerçevesinde gitmek mecburiyetinde kalmaktadır". Zira Pavlus'un başka bir seçeneği yoktur. Galatya cemaatine yazdığı mektupta görüldüğü gibi, Yakup'un ve havarilerin Pavlus'a karşı tutumu çok şiddetlidir. Üstelik yine aynı mektup (ve diğer mektuplar da) havarilerin dört bir yandaki İsa cemaatlerini Pavlus'a karşı uyardıklarını açıkça göstermektedir. Bunun sonucunda Pavlus artık dört bir yanda gözden düşmüş olmalıdır. Dolayısıyla Kudüs'e dönüşü bağlamında Pavlus açısından bir tercih değil, fakat bir zorunluluk durumu hâsıl olmaktadır. Pavlus bir şekilde havari

cemaatiyle arayı bulabileceğine inanmaktadır. Şansını zorlamak istemektedir. Ve Maccoby'nin yukarıda dediği gibi, bu uğurda hilekâr manevralar yapmaya da hazırdır.

Kudüs yolculuğunun Pavlus açısından bir mecburiyet olduğu, Luka'nın Pavlus'u korumaya yönelik meşhur kurgusal öyküsünde bile belirmektedir. Zira Kudüs'e dönüş yolculuğu sırasında hem "Kutsal Ruh" hem de "kardeşler", Luka'nın öyküsüne bakıldığında ilk planda hiç de anlaşılamayacak meçhul sebeplerle, Pavlus'u Kudüs'e dönmemesi için uyarmaktadır. Mesela Kutsal Ruh, kendisini zincirler ve sıkıntılar beklediği konusunda Pavlus'u ikaz etmektedir (*İşler*, 20:23). Sur kentinde öğrenciler Pavlus'u Kudüs'e gitmemesi için uyarmaktadır (21:4). Sezariye'de, Kudüs'ten gelen bir adam, Pavlus'un yakalanıp Romalılara teslim edileceğini ona bildirmekte, bütün öğrenciler Kudüs'e gitmekten vazgeçmesi için ona yalvarmaktadır (21:11-14). İyi, ama Kudüs'te Pavlus'u bekleyen ve Pavlus'un yolu üzerindeki herkes tarafından da pekâlâ bilinen bu tehlike nedir? Ve Pavlus'u tehdit eden bu tehlike, o sırada Kudüs'te bulunan Yakup veya Petros için veya cemaatin diğer üyeleri açısından niçin sorun oluşturmamaktadır? Luka, bu soruların yanıtını hiçbir zaman açıkça vermeyecektir.

Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre Pavlus nihayet Kudüs'e varır. Ardından Yakup'u görmeye gider. İhtiyarların tümü, yani havariler ile cemaatin önde gelenleri Yakup'un evinde toplanmıştır. (Anlaşıldığı kadarıyla Pavlus zaten beklenmektedir.) Pavlus, âdeti olduğu üzere önce *hizmetinin aracılığıyla Tanrı'nın öteki uluslar içinde yaptıklarını* anlatır. Yakup ve havariler de (Luka'nın anlatımında âdetleri olduğu üzere) *bunu duyunca Tanrı'yı yüceltirler*. Fakat sonra birden bire hiç beklenmeyen bir şey olur ve havari cemaati tarafından Pavlus'a hitaben şu sözler söylenir:

> Görüyorsun kardeş; **Yahudiler arasında çok sayıda/on binlerce imanlı var ve hepsi Musa Yasası'nın candan savunucusudurlar**". Ne var ki, senin öteki ulusların arasında yaşayan bütün Yahudiler'e, çocuklarını sünnet etmemelerini, törelerimize uymamalarını söylediğinden, **Musa'nın Yasası'na sırt çevirmeleri gerektiğini öğrettiğinden** haberleri vardır. Şimdi ne yapmalı? Senin buraya geldiğini mutlaka duyacaklar. Bunun için sana dediğimizi yap. Aramızda adak adamış dört kişi var. Bunları yanına al, kendileriyle birlikte

> arınma törenine katıl. Başlarını tıraş edebilmeleri için kurban masraflarını sen öde. Böylelikle herkes, seninle ilgili duyduklarının asılsız olduğunu, **senin de Musa Yasası'na uygun olarak yaşadığını anlasın.**" (21:17-25).

Luka'nın öyküsündeki kurgunun karakterini bilmeyenler için hayret verici olan bu pasajın detaylı analizini biraz daha aşağıda yapacağım. Ama daha önce, yukarıdaki pasajda karşımıza çıkan en dikkat çekici noktaya *özellikle* yoğunlaşmak istiyorum. Luka, hem de Yakup ve havarilerin ağzından, Kudüs'teki İsa cemaatinin Musa Yasası'na kesin şekilde bağlı olduğunu açıkça söylemektedir. *Öyle ki, Luka bile öyküsünün bu aşamasında artık bu gerçeği saklayamamaktadır.* Hıristiyanlık tarihini Pavlus*çu teoloji ve iddialar üzerinden okuyanlar* da herhâlde bu duruma *çok şaşıracaklardır. Ancak İsa cemaatinin İsa'nın ölümü sonrasında da Yasa'ya bağlı şekilde* yaşaması aslında *çok doğaldır. Çünkü onlar, bu şekilde öğretmenleri olan İsa'nın yolunu izlemiş olmaktadır. Şimdi, bu önemli* noktaya nispetle B.D. Ehrman'ın yaptığı bir karşılaştırmaya bakalım:

> Matta'da başka bir çarpıcı öykü daha bulunmaktadır. Zengin bir adam İsa'ya gelir ve sorar: "Öğretmenim, sonsuz yaşama kavuşmak için ne yapmalıyım?" İsa yanıt verir: "Sonsuz yaşama kavuşmak istiyorsan (Yasa'daki) buyrukları yerine getir!" Adam, "hangi buyrukları" der. İsa da cevaben on emirden bir liste sunar. Adam ısrarla, "bunların hepsini yaptım, başka ne eksiğim var" der. İsa da ona, "git, varını yoğunu sat, böylece göklerde hazinen olur" der (Matta, 19:16-22) İsa sonra der ki, "ardından da bana gel ve beni izle."
> Yirmi yıl sonra aynı adam eğer Pavlus'a gelseydi ne olurdu, merak ediyorum. Şayet Pavlus'a, "herhangi biri ebedi yaşama nasıl kavuşabilir" diye sorulsa, cevaben "(Yasa'daki) buyrukları yerine getir," der miydi? Hayır! Çünkü Pavlus için buyrukların hiçbir fonksiyonu yoktu. (Pavlus için yalnızca) İsa'nın ölümü ve dirilişi önemliydi. Pavlus, ona, sahip olduğu her şeyi satarak göklerde hazine biriktirmesini söyler miydi? Hiçbir şekilde söylemezdi. Çünkü Pavlus'a göre sadece İsa inancı ebedi yaşamı getirebilirdi.[797]

Ehrman'ın yukarıdaki çarpıcı karşılaştırması havarilerin İsa'nın yolunu izlediklerini ve onun ölümü sonrasında da bu yüzden Yasa'ya bağlı

---

[797] Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 92.

kalmayı sürdürdüklerini çok güzel bir biçimde açıklamaktadır. Pavlus ise kendi yolunu tutmaktadır. Ve bu yolun tarihsel İsa'yla ve onun havarileriyle ilgisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla havari cemaatinin Yasa'ya bağlı kalmayı sürdürmesi şaşırılacak değil, fakat aslında normal ve beklenen bir durumdur.[798]

Şimdi, yukarıdaki pasaja, yani Kudüs'te, Yakup'un evinde gerçekleşen görüşmeye dönelim. Luka'nın burada Pavlus'a söylenenleri bütünüyle nakletmediği şüphesizdir. Buna rağmen Yakup'un Pavlus'u nasıl bir hışımla hizaya çektiğini ve Pavlus'un bunun sonucunda Yakup'un sarsılmaz otoritesi karşısında nasıl eridiğini zihinde canlandırmak o kadar da zor değildir. Luka tarafından *İşler* Kitabı'nın başından itibaren şimdiye kadar bütün anlatılanlar ve bu sırada öne sürülen tüm Pavlusçu tezler, yine Luka tarafından yukarıda verilen bu pasaj sayesinde, hem de havarilerin ağzından, görüşmenin mahiyeti Luka tarafından alabildiğine yumuşatılmış olmasına rağmen, bütünüyle çürümüş olmaktadır. Şimdi pasaja biraz daha yakından bakalım:

1. Yakup ve havariler Pavlus'a "Yahudiler arasında çok sayıda/on binlerce mümin olduğunu" (πόσαι μυριάδες εἰσὶν ἐν τοῖς Ἰουδαίοις τῶν πεπιστευκότων) söylemektedir. Bu, şu demektir: "Yahudiler arasında on binlerce mümin vardır. Yani bunlar yalnızca Yahudi değil, fakat aynı zamanda İsa'ya iman etmiş olan Yahudiler'dir." Dahası, bu "mümin Yahudilerin tamamı", Musa Yasası'na gönülden bağlıdır (πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσιν). Böylece görülmektedir ki, İsa'nın kardeşi Yakup ve onun gerçek havarileri tarafından yönetilen Kudüs cemaati, İsa'nın ölümünden yaklaşık yirmi-otuz yıl sonraki bir zamanda, sayısı binlerle, hatta on binlerle ifade edilecek bir hacme ulaşmıştır ve bu cemaat Musa Yasası'na mümkün olan en kusursuz şekilde riayet etme prensibine sadıktır.

2. Kudüs ve civarında yaşayan, fakat İsa'nın kendisi hakkındaki iddialarına iman etmeyen diğer Yahudilerin şu veya bu sebeple Pavlus'a karşı kin ve öfke besliyor olmaları pekâlâ mümkündür. Ancak

[798] İsa ve öğretileri ile Pavlus'un ilişkisini devamlılık veya karşıtlık gibi açılardan inceleyen önemli bir çalışma için bk. A. J. M. Wedderburn (ed.), *Paul and Jesus*, New York: T-T Clark, 1989.

dikkat edelim: Yakup'un evinde toplanan havarilere göre Kudüs'te Pavlus'a karşı biriken büyük öfke selinin İsa'ya iman etmeyen Yahudiler'le ilgisi yoktur. Çünkü Pavlus'un Yasa karşıtı vaazlar verdiğini bilenler (κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωϋσέως) ve dahası onun Kudüs'e geldiğini duyacak olanlar (ἀκούσονται ὅτι ἐλήλυθας) İsa'ya iman etmiş olan bu Yahudilerdir. Başka bir deyişle burada Yahudilerin Pavlus'a besledikleri düşmanlıktan değil, fakat İsa'ya iman etmiş olan Yahudilerin Pavlus'a besledikleri düşmanlıktan bahsedilmektedir. Öyleyse Luka'nın Kudüs'te Pavlus'u bekleyen tehlikeyi bir türlü açıklamaya yanaşmaması işte şimdi izaha kavuşmaktadır. Çünkü Pavlus'u bekleyen tehlike İsa'nın Kudüs cemaatinin bizzat kendisidir.

3. Havariler, Pavlus'a, İsa'ya iman eden sayısız Yahudi'nin gazabından kurtulması için belki en fazla bir umut olduğunu söylemektedir: Pavlus, Musa Yasası'na ne denli bağlı olduğunu açıkça kanıtlamak zorundadır. Bunun için Tapınak'taki arınma törenine katılması gerekmektedir.

Luka'nın Pavlus'u mümkün olduğunca korumaya yönelik ifadelerinden bile bu sonuçlar çıkmaktadır. Fakat bu noktada resme biraz daha geniş bir perspektiften bakmak birçok açıdan faydalı olacaktır.

1. Luka'ya göre, yukarıdaki pasajın hemen devamında havariler, Havariler Konsili'ne atıfta bulunarak, öteki uluslardan olanlara nelerden sakınmaları gerektiğini vaktiyle zaten yazdıklarını söylemektedir. Luka'ya göre bu cümle şöyledir: "Öteki uluslardan olan imanlılara gelince, biz onlara, putlara sunulan kurbanların etinden (τό εἰδωλόθυτον), kandan (αἷμα), boğularak öldürülen hayvanlardan (πνικτὸν) ve fuhuştan (πορνείαν) sakınmalarını öngören kararımızı yazmıştık" (*İşler*, 21:25). Görüldüğü gibi Luka burada bir kez daha bu meşhur konsili gündeme getirerek Pavlusçu teolojinin savunmasını (havarilerin ağzından) yapmaya çalışmaktadır. Peki, ama mesela "kandan" ya da örneğin "fuhuştan" sakınan "öteki uluslardan" bir İsa cemaati, Yasa'dan tamamıyla bağımsız mıdır? Eğer öyleyse, bu durum Luka tarafından niçin Havariler Konsili anlatımı sırasında veya şimdi açıkça dile getirilmemekte ve belirsizlik yaratılmaktadır?

Şimdi, sadece bu cümleye bakılarak, İsa cemaati önderlerinin öteki uluslardan olan imanlıları Yasa'dan muaf tuttukları söylenebilir mi?

2. Luka (*İşler*'de) ve Pavlus (mektuplarında), Pavlus'un "öteki ulusların havarisi" olarak statüsünün havariler tarafından onaylandığını öne sürmüşlerdi. Yani Petros Yahudilerin, Pavlus ise öteki ulusların havarisi olmuşlardı. Yani aralarında bir tür işbölümü mevcuttu. Hâlbuki burada Pavlus, Kudüs cemaati tarafından misyonerlik ziyaretleri sırasında bizzat Yahudilere söyledikleri yüzünden suçlanmaktadır. Öyleyse Pavlus niçin kendi "sözde" yetki alanına riayet etmemekte ve Yahudilere giderek tebliğde bulunmaktadır? Demek ki böyle bir görev tanımlaması gerçeği yansıtmamaktadır.

3. Luka tarafından *İşler* Kitabı'nın başından beri öne sürüldüğü gibi Pavlus ve havariler müşterek öğretileri benimsemiş "din kardeşleri" idiyse, bunlar Mesih, Müjde ve Yasa gibi konularda "birlik" içinde hareket ediyorlar idiyse, bu hadise özelinde bakıldığında ise Yasa'nın kaldırıldığı konusunda fikir birliği mevcut idiyse, bizzat Yakup ve havariler tarafından yönetilen Kudüs cemaati nasıl olup da Yasa'yı savunmaktadır? Ve bunun da ötesinde Yakup ve havariler Pavlus'tan niçin Yasa'ya bağlılığını kanıtlamasını istemektedir? Eğer gerçek durum Luka tarafından öne sürüldüğü gibi olsaydı, örneğin Yakup'un veya Petros'un ortaya çıkması, Kudüs'te bulunan ve "sayısız imanlıdan oluşan" topluluğu karşısına alması, ardından da Pavlus'un Yasa konusundaki söylemlerinin havariler tarafından da paylaşılan bir kanaat olduğunu söylemesi, yani Pavlus'u aklaması gerekmez miydi? Böylesine önemli görevler üstlenmiş tarihsel şahsiyetlerden dürüst olmalarını beklerken onlara fazla mı haksızlık yapıyoruz?

Maalesef Luka'nın öyküsü bu soruların hiçbirine yanıt vermemektedir. Hâlbuki Luka, son bir umutla, bu anlatımı sırasında bile okuyucularında sanki havarilerin Kudüs'teki sayısız imanlıdan farklı düşünceler taşıdıkları izlenimi bırakmak istemektedir. *Şöyle:*

(i) Luka'ya göre havariler Pavlus'a şöyle demektedir: "Yahudiler arasında sayısız/on binlerce imanlı vardır ve hepsi Yasa'nın candan savunucusudurlar" (πόσαι μυριάδες εἰσὶν ἐν τοῖς Ἰουδαίοις τῶν πεπιστευκότων καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσιν). Peki,

havariler değil midir? Luka, işte böyle bir algı oluşması için havarilerin ağzından "hepimiz Yasa'nın savunucularıyız" türünden bir cümle nakletmemekte, bunun yerine Yakup'u ve havarileri sanki yönettikleri cemaatten ayrı bir grupmuş gibi sunmaya çalışmaktadır.

(ii) Luka, devamındaki anlatımında da Pavlus'un karşısına bilinçli şekilde Yakup'u ya da havarileri değil, fakat Yasa'yı savunan "sayısız/on binlerce imanlıyı" koymaktadır. Mesela havarilerin Pavlus'a şöyle söylediklerini öne sürmektedir: "(Onların) senin öteki ulusların arasındayken yapıp ettiklerinden ve söylediklerinden haberleri vardır (κατηχήθησαν) (21:21)". Peki, Kudüs cemaati üyelerinin haberi vardır da, Yakup'un ve havarilerin yok mudur? Luka, burada, "senin yapıp ettiklerinden ve söylediklerinden hepimiz haberdarız" değil de, "(onların) haberi vardır" anlamına gelecek şekilde konuşmaktadır. Çünkü Yakup ile İsa'nın havarilerini Pavlus'un karşısına koymamaya yönelik özenli davranışını sürdürmektedir.

(iii) Yine aynı bağlamda Luka havarilerin ağzından şöyle demektedir: (Pavlus'a hitaben) "Mutlaka buraya geldiğini duyacaklar", πάντως ἀκούσονται ὅτι ἐλήλυθας. Yakup ve havariler Pavlus'un Kudüs'e geldiğinin duyulmasını istememekte midir? Pavlus'un Kudüs'te olduğu haberinin şehre yayılması, Luka tarafından niçin sanki havarilerin kontrolü dışında cereyan eden bir hadise gibi nakledilmektedir? Yakup ve havariler, önderliğini yaptıkları "sayısız/on binlerce müminden oluşan cemaat"e karşı Pavlus'la gizli bir işbirliği içinde midir? Onu saklama ya da aklama endişesi mi hissetmektedir? Sanki evet! Çünkü Luka burada da okuyucuları üzerinde bir algı operasyonu içindedir. Nitekim öykünün devamında Pavlus, havariler sanki onu korumak istedikleri için arınma törenine katılacak ve (İsa'ya bağlı müminlere) Yasa'ya bağlı olduğunu kanıtlama arayışına kalkışacaktır. Yani Luka'ya göre Pavlus takiye yapacaktır, ama havariler de aynı takiyenin ortakları olacaklardır. Zira Luka'ya göre havariler Pavlus'u koruma telaşı içinde ona şöyle demişlerdi: "Şimdi ne yapmalı? Senin buraya geldiğini mutlaka duyacaklar. Bunun için sana dediğimizi yap…" Görüldüğü gibi, Luka, havarilerin Pavlus'u kendi cemaatlerinden sakınmak istedikleri izlenimi yaratmak istemektedir.

Neresinden bakılırsa bakılsın, Luka, Pavlus'u havarilerle "birlik" içinde gösterme çabasını öyküsünün bu en can alıcı yerinde de sürdürmektedir. Ne var ki, aşağıda da göreceğimiz gibi, Pavlus Kudüs'te linç girişimiyle karşılaşacaktır. Bu teşebbüsü gerçekleştirenler ise yukarıdaki anlatımdan anlaşıldığı kadarıyla bizzat İsa'ya iman eden Yahudiler'dir, yani İsa'nın Kudüs cemaatidir. Ancak havariler de dâhil olmak üzere Kudüs cemaatinin Pavlus'la karşıtlığını büsbütün ortaya dökecek böyle bir gelişme, Luka'nın öyküsünde vermek istediği en temel mesajı açıkça çürütecektir. Luka, bu yüzden bir taraftan Yakup'un evinde gerçekleşen toplantı anlatımında cemaatin önde gelen şahsiyetlerini Kudüs'teki kendi cemaatlerinden ayırmaktadır. Çünkü böylece, her zaman yaptığı gibi, kendisine İsa cemaatinin önderlerini istediği gibi konuşturma veya istediği kalıba sokarak nakletme fırsatı yaratmış olmaktadır. Başka bir deyişle bu toplantı anlatımı Luka'yı Pavlus ile havarileri karşıt cephelerde gösterme zaruretinden kurtarmaktadır. Luka, diğer bir taraftan ise konuya giriş kısmında yaptığı anlatımla çelişmek pahasına, Pavlus'u linç etmek için dört bir taraftan koşup gelen Yahudilerin hangi Yahudiler olduğunu söylememeye dikkat etmektedir. Zira o, önce Pavlus'a karşı öfkenin İsa'ya iman eden Yahudilerden müteşekkil Kudüs cemaatinden yükseldiğini söylemekte, fakat sonrasında linç teşebbüsü anlatımında onu linç etmek isteyenleri yalnızca "Yahudiler" şeklinde tanımlamaktadır. Şimdi buraya odaklanalım.

Pavlus bir sonraki aşamada arınma töreninde resmedilmektedir (21:26 vd.). Pavlus'un Yakup önünde bu şekilde diz çökmesi, onun artık Anadolu ve Avrupa'daki cemaatler arasında bile barınma olanağı bulamadığını göstermektedir. Zira muhtemelen Kudüs cemaati, daha önce de söylediğim gibi türedi fikirleriyle kendilerine başkaldıran Pavlus'un yaşam alanını daraltmıştır. Yakup ve havariler de uzak bölgelerdeki cemaatlerle iletişim içinde olmalıdır. Onlar, çok muhtemel ki uzak bölgelerdeki İsa cemaatlerini Pavlus'a karşı uyarmaktadır. Durumun böyle olduğu Pavlus'un mektuplarından, serzenişlerinden, anlaşılmaktadır. Pavlus artık havari cemaatinin otoritesi karşısında tükenme noktasına geldiğinin farkındadır. Yakup'un karşısında böyle açıkça diz çökmesi, havarileri kazanma umuduyla hareket etmeye başlaması, bundandır. Yakup tarafından Kudüs'e çağrılan Pavlus, muhtemelen buraya bu amaçla gelmiştir. Pavlus, şimdi, Tapınak'a gitmek, yıllardır

sövdüğü Musa Yasası'na bağlı olduğunu kanıtlamak zorundadır. Başka bir deyişle, Pavlus arınma günlerine katılarak Musa Yasası'na hiçbir açıdan karşı olmadığını göstermek durumundadır.[799]

Luka'nın anlatımına göre bu arınma töreni Pavlus için felaket olacaktır. Çünkü Pavlus, Tapınak'ta "Yahudiler" tarafından tanınacak ve linç edilmek istenecektir. Fakat yetişen bir Roma taburu Pavlus'u bu feci sondan kurtaracaktır. Elbette bu, Luka'nın anlatımıdır ve bu olayın gerçekte Luka tarafından hiçbir şekilde anlatılmayan birçok esrarlı yön barındırdığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamdaki gelişmeleri ve bundan sonra yaşanacakları, Pavlus'un kim olduğu sorusu üzerinde duracağım bir sonraki bölümde detaylı şekilde ele alacağım. Şimdi ise burada son olarak önemli bir noktaya dikkat çekmek istiyorum: Pavlus gibi Mesih inancı uğruna mücadele ettiğini ve bu sırada bizzat Tanrı tarafından seçilip Mesih'ten aldığı vahiyleri naklettiğini öne süren dini bir şahsiyet, bunca zaman boyunca Yasa'nın kaldırıldığını ve Yasa'ya güvenenlerin lanet altında olduklarını söyledikten sonra, şimdi, Kudüs'te, aslında kendisinin Yasa'ya bağlı birisi olduğunu kanıtlama arayışına başlamışsa, bu çelişkili durum Pavlus'un karakteri açısından nasıl yorumlanabilir? Pavlus gibi bir "Mesih elçisi"nin, henüz annesinin karnında Tanrı tarafından "seçilmiş" bir din önderinin, şartlar ne olursa olsun, aldığı vahiylere sadık kalması, öğretilerinde ısrar etmesi, Mesih'ten aldığı vahiyleri canı pahasına savunması gerekmez miydi? Mesih, öyle yapmamış mıydı? Ölüm pahasına kendi öğretilerini savunmayı sürdürmemiş miydi? Peki, ama Pavlus, Tapınak'a gitmek suretiyle böyle bir çelişkiye nasıl düşmektedir? İşte, bu soruların yanıtı da Pavlus tarafından verilmektedir:

> Ben özgürüm, kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kişi kazanayım diye herkesin kölesi oldum. **Yahudiler'i kazanmak için Yahudiler'e Yahudi gibi davrandım.** Kendim Musa Yasası'nın denetimi altında olmadığım halde, Yasa altında olanları kazanmak için onlara Yasa altındaymışım gibi davrandım. Tanrı'nın Yasası'na sahip olmayan biri değilim, Mesih'in Yasası altındayım. Buna karşın, **Yasa'ya sahip olmayanları kazanmak için Yasa'ya sahip**

---

[799] Ehrman, *The New Testament*, s. 134.

> **değilmişim gibi davrandım.** Güçsüzleri kazanmak için onlarla güçsüz oldum. **Ne yapıp yapıp bazılarını kurtarmak için herkesle her şey oldum.** Bunların hepsini Müjde'de payım olsun diye, Müjde uğruna yapıyorum (1 Korintliler, 9:19-23).

Pavlus, mektuplarında, yaşamı sırasında ve en zor zamanlarında İsa'nın yanında bulunan, ona hizmet eden, onun kötü günlerini paylaşan, ona öğrencilik yapan, onun öğretileri için canlarını hiçe sayan, onun ölümü sonrasında da onun öğretilerini ayakta tutmaya çalışan Yakup'u ve havarileri "ikiyüzlü" kimseler olmakla ve davranmakla suçlamaktadır. Ama bunu söyleyen Pavlus, aynı zamanda yukarıdaki satırların da yazarıdır.[800]

(6). Pavlusçu Savlara Karşı Harici Deliller

Pavlus'un "Mesih", "Müjde" ve "Yasa" gibi temel kavramlar bağlamında İsa'nın Yakup tarafından yönetilen havari cemaatinden farklı düşünceler taşıdığı yukarıdaki anlatımdan yeterince anlaşılmış olmalıdır. Ancak bu konuda başka bazı kanıtlar üzerinde de durmak mümkündür. Örneğin Yeni Ahit'te yer alan ve Yakup ismini taşıyan mektubun Pavlusçu öğretiye karşı kaleme alındığı kabul edilmektedir. Çünkü Tanrı'ya yalnızca inançla ulaşılabileceğini öne süren Pavlus'un aksine, bu mektupta insanların inançları kadar eylemlerinin de önem taşıdığı vurgulanmaktadır.[801]

a. Yakup'un Mektubu

Yakup tarafından yazıldığı iddiası taşıyan (1:1) bu mektubun yazarı gerçekte meçhuldür. Ancak birçok uzmana göre mektup, Yakup'un yönettiği cemaate mensup bir yazar tarafından kaleme alınmış olmalıdır. Nitekim mektuptan yansıyan görüşlerin Yakup'un görüşleriyle tutarlı olduğu kabul edilmektedir. Söz gelimi, mektubu kaleme alan müellifin üyesi olduğu inanç topluluğu Yasa'ya bağlıdır. Mümin kardeşlerine cömert olmalarını öğütleyen yazar, özellikle ahlak

---

800 Pavlus'un bu yaklaşımı kimi yazarlarca son derece haklı olarak "takiyeci misyon" şeklinde tanımlanmaktadır. Bk. Aydın, *Dinler Tarihi*, s. 368.

801 Ehrman, *Peter, Paul and Mary Magdalene*, s. 90.

kapsamındaki konulara temas etmektedir. Mektubun kristolojik görüşü ise İsa'yı yüksek bir mertebeye yerleştirmekle beraber onu Tanrı'yla özdeş görmemektedir. Çünkü mektupta "Tanrı'nın birliği" (tevhit) ilkesi mutlak bir vurgu olarak karşımıza çıkmaktadır.[802] Böylece, mektubun Filistin sahasında oturan ilk nesil İsa cemaati mensuplarından birisi tarafından Filistin dışındaki Yahudi kökenli bir İsa cemaatine hitaben yazılmış olması çok muhtemeldir.[803] Bununla beraber mektup Hıristiyanlık dünyasında çok eski tarihlerden itibaren emsallerine kıyasla pek fazla değer görmemiştir ki- M. Luther bile bu mektup hakkında olumsuz konuşmuştur.

Yakup isimli bu mektuba konumuz bağlamında bakarsak; şu üç önemli noktanın altını çizmemiz gerekir: Mektubun muhteviyatı, (i) Yasa konusunda, (ii) "kurtuluş" doktrini açısından ve (iii) kristoloji bağlamında Pavlus'un görüşlerinden ayrılmaktadır.

Mektup, Yasa kavramına büyük önem vermektedir. Örneğin, mektupta Yasa'nın her dediğini yapan birisinin bir tek konuda bile ondan sapması durumunda Yasa'ya karşı günah işlediği söylenmektedir (2:8-13). Yasa'nın sahibi Tanrı olarak belirtilmektedir (2:8; 4:12). Burada, "ebedi kurtuluş" için yalnızca "iman" olgusunu gerekli gören Pavlusçu teze karşı, "bir kimse iyi eylemleri yokken imanı olduğunu söylerse, bu neye yarar" diye sorulmaktadır. Mektubun yazarı ardından bir soru daha sormaktadır: "Ey akılsız adam, eylem olmadan imanın yararsız olduğuna kanıt mı istiyorsun?" Nitekim yazar, "insan yalnız imanla değil, eylemle de aklanır" sonucuna ulaşmaktadır (2:14-26). Bu bağlamda mektubun söz konusu bu kısmı, Pavlus'un Galatya ve Roma cemaatlerine yolladığı mektupların üçüncü ve dördüncü kısımlarına açık bir muhalefet teşkil etmektedir.[804] En dikkat çekici olan ise şudur: Mektupta, geleneksel Hıristiyanlık öğretisinin temelini teşkil eden

---

802 Peter H. Davis, "James and Peter: The Literary Evidence", *The Missions of James, Peter and Paul: Tensions in Early Christianity*, Leiden-Boston: Brill, 2005, ss. 29-30.

803 Luke Timothy Johnson, *Brother of Jesus Friend of God: Studies in the Letter of James*, Michigan/Cambridge: Grand Rapids, 2004, s. 24.

804 Andrew Chester-Ralph P. Martin, *New Testament Theology: The Theology of the Letters of James, Peter and Jude*, Cambridge University Press, 1996, s. 6

"çarmıh ölümü öğretisi"nden, yani Pavlusçu "kurtuluş" doktrininden eser bile bulunmamaktadır.[805]

Yeni Ahit metinleri, Pavlus'un yaşamı sırasında İsa cemaati tarafından tuhaf iddialar ortaya atması yüzünden "sahtekâr" ve "yalancı" olarak görüldüğüne dair kanıtlar barındırmaktadır. Pavlus'un, kendisine yöneltilen bu gibi suçlamalara, kaleme aldığı mektuplarda yanıt verme çabası muhtemelen buradan kaynaklanmaktadır. Örneğin Pavlus, Galatya cemaatine yazdığı mektupta ısrarla yalancı olmadığını öne sürmekte (1:20 veya 4:16) ve kendini savunmaktadır. Nitekim Pavlus'un cemaat içinden "düşman" olarak görüldüğü aynı mektubun 4:16 pasajından anlaşılmaktadır. Pavlus, aynı şekilde, Romalılara mektubunda kendisiyle ilgili yanlış suçlamalar yapıldığını öne sürmektedir (3:4-8 veya 9:1). Yazarı tartışmalı bir mektup olan 1. Timoteos'ta da hem Pavlus'un "elçi" olduğunun kanıtlanma endişesi, hem de onun "yalancı" olmadığı yönünde savunma dikkat çekmektedir. R. Eisenman, Pavlusçu mektuplarda geçen bu gibi iddialara Yakup'un mektubunda yanıt verildiği kanaatindedir. Burada, "akılsız adama" (2:20), yalancı terminolojiyi betimleyip eleştiren bir bağlamda yanıt gelmektedir (3:1-8). Nitekim Eisenman, bu açıdan özellikle 3:14-15 pasajına önem vermektedir: "Ama yüreğinizde kin, kıskançlık, bencillik varsa övünmeyin, gerçeği yadsımayın. Böylesi bilgelik gökten inen değil, dünyadan, insan doğasından, cinlerden gelen bilgeliktir".[806] Eisenman'a göre, mektubun bu pasajı doğrudan Pavlus'u ve Pavlusçu söylemi hedef almaktadır.

Söz konusu mektubun monoteizm (tevhit) ilkesi konusundaki titizliği de hemen fark edilmektedir. "Tanrı'nın birliği" vurgulanmakta (2:19), dileklerin yalnızca Tanrı'ya yönelmesi istenmektedir (4:2). Bu bağlamda, "Tanrı'ya bağımlı olun, Şeytan'a karşı direnin, sizden kaçacaktır. Tanrı'ya yaklaşın, O da size yaklaşacaktır" denilmektedir (4:7). Mektubun ahlak konusundaki tavsiyeleri ise gerçekten etkileyicidir. Ancak bu nokta şu anda ele aldığımız konunun dışında kalmaktadır.

Böylece "kurtuluş" kavramını eylemle değil sadece imanla açıklayan,

---

805 Patrick J. Hartin, *James and the Q Sayings of Jesus*, Sheffields: Academic Press, 1991, s. 14. Ayrıca bk. Sakioğlu, İncil'i Kim Yazdı, ss. 236-238.

806 *James, the Brother of Jesus.*

Yasa'nın yararsızlığını ve hatta ona güvenenlerin lanet altında bulundukların öne süren ve "kurtarıcı" bir Mesih figürünü de Tanrı'yla eşitleyen Pavlus'un aksine, Yakup isimli bu mektup kurtuluşu iman kadar yapılan eylemlere de atfetmekte, Yasa'ya riayeti tavsiye etmekte, Tanrı'nın birliği olgusuna ise mutlak surette dikkat çekmektedir. Bu yönlerden bakıldığında bu mektup Pavlusçu teolojinin karşıt kutbunu temsil etmektedir.

b. *Pseudo-Clementines* ve *Kerygmata Petrou* (Petros'un Vaazları)

Daha önce de başka vesilelerle sözü geçtiği gibi, miladi takvimin erken yüzyıllarından günümüze kadar intikal eden ve Batı bilim dünyasında *Pseudo-Clementines* şeklinde isimlendirilen metinlere sahibiz. Bu metinler Romalı Clement'in etrafında şekillenen öyküleri içermektedir. Misyonerlik seyahatleri sırasında Petros'a öğrencilik yapan Clement'in dinsel açıdan gelişimi ve deneyimleri bahis konusu edilmektedir. Bu öykü iki ayrı varyant halinde, Yunanca *Vaazlar (İng. Homilies*) ve Latince *Tanıtmalar (İng. Recognitions*) şeklinde, muhafaza edilegelmiştir. Bu iki metin de muhtemelen 4. yüzyıla aittir, fakat 3. yüzyılı temsil edip bugün kayıp durumdaki meçhul bir kaynağa dayanmaktadır. Üstelik bu kaynağın da çok daha erken dönemleri temsil eden başka bazı yazılı kaynaklar kullanılarak derlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim bunlardan birisi 2. yüzyılı temsil eden *Kerygmata Petrou*'dur. Bu hipotez *Pseudo-Clementines*'teki birçok bölümde açıkça karşımıza çıkan Yahudi-Hıristiyan karakteri açıklamaktadır. *Kerygmata Petrou* ise Petros'un Yakup'a mektubu veya Petros'un dersleri ya da tartışmaları gibi kısımları da ihtiva etmektedir.[807]

Musa Yasası'na bağlı bir Hıristiyanlık anlayışı ve bu açıdan Petros'un otorite olduğu düşüncesi burada başlıca olgudur. *Kerygmata Petrou*, Yahudi olmayanlar üzerine yapılan misyonda Petros'un rolü olmadığı düşüncesini reddetmektedir. Burada Petros'un Pavlus'a üstünlüğü söz konusu edilmektedir, çünkü Petros'un öteki ulusların arasında da Yasa yanlısı öğretileri savunduğu belirtilmektedir. Nitekim Petros'un hakikat öğretileri, derslerinde nakledilmektedir. Bu dersler ise çok

---

[807] Helmut Koester, *Introduction to the New Testament: History and Literature of Early Christianity*, New York-Berlin: Walter de Gruyter, 2000, s. 211.

önemlidir. Çünkü metinde geçen ve açıkça Pavlus'u hedef alan bir pasaj, "her kim Yasa'yı öğretmenlerden dinlememesine rağmen kendisini öğretmen gibi gösterir ve İsa'nın havarilerinin derslerini hor görürse, o kimse Tanrı karşısında saçmalama durumdadır" demektedir.[808] Bu, açıkça ve doğrudan Pavlus'a verilmiş bir mesajdır.

Yakup ise cemaatin tartışmasız lideri ve otoritesi olarak tanıtılmaktadır. Daha önce de bahsi geçtiği üzere, burada Simon Magus şeklinde tanımlanmakta olan birisine, yani aslında bizzat Pavlus'a karşı şiddetli eleştiriler bulunmaktadır. Hem Musa hem de İsa ise "hak peygamber" kavramının ortaya çıktığı şahsiyetlerdir.[809]

Bu bağlamda İsa'nın ölümü sonrasında onun öğretilerini ayakta tutmaya çalışan havarilerin en büyük düşmanı (Simon Magus kisvesi altında) Pavlus olarak sunulmaktadır. (*Rec.*, 1:70). Pavlus, "görüm" iddiasını gündeme taşıdığı Şam yolculuğunu aslında Petros'u yakalamak için yapmaktadır. Çünkü Petros'un o sıralarda Şam'da bulunduğunu sanmaktadır ve bu yüzden de başrahipten İsa'ya iman edenleri tutuklama yetkisi almıştır (*Rec.*, 1:71).

Pavlus sadece Petros'un değil, İsa'nın kardeşi ve cemaatin önderi olan Yakup'un da en büyük düşmanıdır. Pavlus, Yahudi başrahipleri İsa cemaatine karşı kışkırttığı bir hadise sırasında Yakup'u merdivenlerden itmek suretiyle ağır şekilde yaralamıştır. Nitekim Yakup bu yüzden topal kalmış veya uzun süre topallamıştır (*Rec.*, 1:73).

Petros, İsa'dan öğrendikleri dışında hiçbir şey söyleyemeyeceğini belirtmektedir. Çünkü aksi takdirde sahte havari olacağını vurgulamaktadır (*Rec.*, 2:33). Petros'a göre, İsa'nın öğretisinden başka öğretileri yayanlar, İsa'dan daha üstün olduklarını gösterme çabası taşıyan hainlerdir. Petros, bu bağlamda Yakup'a yazdığı bir mektupta şu sözleri kayıt altına almıştır:

> Sana yalvarırım, sana yolladığım ve vaazlarımı içeren kitaplardan hiçbirinin öteki uluslardan olanların eline geçmesine izin verme!

---

808 *Rec.* 2: 55 ve ayrıca bk. Hans-Joachim Schoeps, *Yahudi-Hıristiyanlığı*, Türkçe terc. Ekrem Sarıkçıoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, s. 68.

809 Koester, *New Testament*, s. 212.

> Hatta bizim topluluktan tam olarak güvenmediklerine bile verme! Şayet sınadıkların arasında buna layık birisi varsa, ancak bu takdirde; tıpkı Musa'nın öğretmenlik görevini yetmişlere tevdi etmesi gibi, sen de kitaplarımı benzer şekilde (güvenini boşa çıkarmayacak kişilere) teslim et!
> Çünkü öteki ulusların arasından bazıları benim yasal vaazlarımı reddettiler. **Düşmanım olan adamın (!!!) abes ve Yasa'ya aykırı doktrinlerini tercih ettiler.** Gerçekten, henüz ben hayattayken bazı kişiler tamamıyla riayet halinde olduğum Musa Yasası'na sanki bağlı değilmişim de bu Yasa'nın feshini vaaz etmişim gibi ve bunu da açıkça ilan etmişim gibi çeşitli şekillerde yorumlar yaparak sözlerimi çarpıttılar. **Allah korusun! Böyle bir eylem, Allah'ın Musa vasıtasıyla bildirilen Yasası'na ve bu Yasa'nın ebediyen süreceğini söyleyen Efendimiz'in (İsa'nın) tanıklığına karşı gelmektir.** (…) Fakat bu adamlar beni açıkça duydukları halde nasıl oluyor da benim aklımı okuduklarını iddia ediyorlar, sözlerimi yorumlamaya kalkışıyorlar ve kendi yorumlarını benimkiler gibi göstermeye cüret ediyorlar? Ben asla böyle bir şey öğretmiş değilim.[810]

Petros, bu sözlerin sonrasında, kendisi henüz hayattayken bu gibi teşebbüslerde bulunanların ölümü sonrasında neler yapabileceklerini tahmin bile edemediğini Yakup'a söylemektedir. Petros, bu konuların Yakup tarafından diğer havarilerle ve ihtiyarlarla paylaşılması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü Petros, onların da Petros'un vaazlarını güvenmedikleri insanlarla paylaşmamalarını istemektedir. Paylaşacakları kişiler ise ancak inançlı, dindar, iyi, öğrenmeye hevesli, özellikle de Musa Yasası'na sadık kimseler olmalıdır. Bu bağlamda Petros'un bu mektubunu alan Kudüs topluluğunun dehşete düştüğü görülmektedir. Cemaat, Petros'un dikkat çektiği konularda onun tavsiyelerine harfiyen uyulması kararını almıştır. Çünkü had bilmez kimselerin Petros'un sözlerini "sapkın" bir şekle bürüyebilecekleri endişesi hâsıl olmuştur.[811]

Petros'un Pavlus'a karşı kişisel olarak bazı tedbirlere başvurduğu anlaşılmaktadır. Ancak İsa cemaatinin Pavlus'a karşı çok daha sert başka tedbirler aldığı da görülmektedir. Kudüs cemaatinin aldığı bir karar, dünyanın

---

810 *Petros'tan Yakup'a Mektup*, 1-3.

811 *Petros'tan Yakup'a Mektup*, 4.

hiçbir tarafında hiçbir İsa cemaatinin, Yakup'tan imzalı ya da onaylı bir belge getirmedikçe, hiçbir öğretmeni kabul etmemesi ve ona inanmaması gerektiğini belirtmektedir. Bu iddiayı taşıyan kişiler peygamber olmadıkları gibi havari de olmayan kimselerdir. Petros'a göre sadece bir tane "Hak Peygamber" vardır. Onun sözlerini iletme görevi de yalnızca on iki havarisine aittir (*Rec.*, 4:35 ve ayrıca *Hom.* 11:35). Alanın uzmanlarından Schoeps, bu tedbirin doğrudan Pavlus'a karşı alındığını haklı olarak belirtmektedir. Çünkü Pavlus, Mesih adına doğruları söyleyeceği iddiasıyla ve kılıfıyla gelmekte, sonra da "sapkınlık" tohumları ekmektedir.[812]

Clement ise Yakup'a yazdığı bir mektupta Petros'un akıbetinden söz etmektedir. Buna göre Petros, Roma'ya kadar gitmiştir. Çünkü düşmanı olan adamın yaydığı sapkın öğretilere karşı İsa'ya ilişkin gerçekleri anlatmak istemektedir. Ancak Clement, Petros'un bu sırada Roma'da şehit edildiğini söylemektedir.[813]

Bütün bu metinlerin kimler tarafından yazıldığını bilmiyoruz. Ancak bu metinler, Pavlus'un İsa'nın havarileriyle "birlik" hâlinde mücadele ettiği ve onların "din kardeşi" olduğu şeklindeki geleneksel kilise mitinin erken yüzyıllarda İsa cemaatlerinin tümü tarafından kabul edilmediğini açıkça gözler önüne sermektedir. Ayrıca bu metinler, Yakup tarafından yönetilen Kudüs cemaatinin Pavlus'a karşı hislerini Yeni Ahit metinlerinden çok daha doğru şekilde aktarmış olmalıdır.

Pavlus teolojisinin temelini oluşturan "asli günah doktrini" hakkında daha önce bilgi vermiştim. Pavlus, çok yerinde bir tahlile göre, "bu doktrini ortaya atarak insanı günahın öznesi olmaktan çıkarıp nesnesi haline dönüştürmüştü. Artık günah işleyen insanlar yoktu. Bunun yerine insan bedenini ikametgâh olarak kullanıp orada faaliyet gösteren günah vardı."[814] Böylece Pavlus, Âdem'in cennetten kovulmasına dair Tevrat'ta yer alan bir anlatıyı yeniden yorumlamış ve yeni bir mitolojinin doğuşuna kapı aralamış olmaktadır. Bu bağlamda Pavlusçu teoloji "Mesih" olan İsa'yı da "insanlığın kurtarıcısı" olarak propaganda etmektedir. Çünkü İsa'nın insanlığın asli günahına kefaret

812 Schoeps, *Jewish-Christianity*, s. 56.
813 *Clement'in Yakup'a Mektubu*, 1.
814 Batuk, *Mitoloji ve Tarihsellik*, s. 38.

olmak üzere öldüğü kabul edilmektedir. Peki, ama Tanrı diğer insanların ölümü için niçin İsa'nın ölümüne hükmetmiş olabilir? Çünkü işlenen günahın büyüklüğü kurbanın da büyük olmasını mücbir kılmaktadır. İnsan kurban edilmesi ise olabilecek en mükemmel kurban sunma yoludur. Pavlus, Yahudi kurban sistemini bu bakımdan yeterli görmemiştir. Ona göre insanlık probleminin çözülmesi gerekmektedir. Bu problem şudur: Sadece Yahudi olmayanlar değil Yahudiler de, yani bütün insanlık Tanrı'nın yasalarını ihlal etmiştir. Bu günahın bedeli olarak da mükemmel bir kurbana ihtiyaç duyulmaktadır. Tanrı Mesihi'nin bütün insanlık ailesi tarafından günahlarına karşılık olmak üzere Tanrı önünde kefaret şeklinde kurban edilmesi işte bundandır. Dolayısıyla Pavlus'a göre Yahudiler açısından bile Yasa'nın işlevi yok iken Yahudi olmayanların Yasa'ya uyması tamamen mantıksızlıktır.[815] Pavlus'a göre kurtuluşun ve dinsel yaşamın merkezindeki kavramlar inanç, umut ve sevgidir.[816] Pavlusçu bir yazar olan Luka ise, *İşler* isimli kitabında, Pavlus'un bu "kurtuluş" söylemine ve İsa'ya bu bağlamda verilen "kurtarıcılık" görevine İsa'nın havarilerinin de katıldıklarını, yani Pavlus ile paydaş olduklarını öne sürmektedir.

R. Bultmann, Pavlus'un bu "kefaret doktrini" hakkında konuştuğu bir yerde, "bir adamın günahı nasıl olur da günahsız bir adamın ölümüyle çekilmiş olur? Adalet ve doğruluk bunu mu gerektirmektedir" diye sormaktadır.[817] İşte, *Pseudo-Clementines* metinleri bu bakımdan Bultmann'ı haklı göstermektedir. Zira burada karşımıza çıkan ve İsa ile ilişkilendirilen inanç sistemi "Hak Peygamber" anlayışına dayanmaktadır ve bu peygamberin rolü "aydınlatıcı olmak" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu rol, peygambere verilen özel bir görevden kaynaklanmaktadır: Peygamberin hakikati ifşa etmesi tıpkı güneşin yeni bir günü aydınlatması gibidir.[818] Peygamber sadece insanların ruhlarını aydınlatmaktadır, insanlar ise bu sayede kurtuluşun yolunu kendi gözleriyle bulacaklardır.[819]

---

815 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, ss. 88-89.

816 J. E. Frame, "Paul's Idea of Deliverance", *Journal of Biblical Literature*, 49: 1, 1930, s. 2.

817 R. Bultmann, *Mitoloji ve Hermenötik Sorunu*, s. 86.

818 *Homilies*, 2: 6.

819 *Homilies*, 1: 19.

Pseudo-Clementines metinlerine göre, peygamberlik kavramının önemi de zaten bu noktada başlamaktadır. İnsanlar gayb hakkındaki şeylerin bilgisine sahip değillerdir. Bu yüzden peygamberin görevi insanlara ilahî ve ebedî şeylerin bilgisini anlatmaktır.[820] Tanrı bir peygamber gönderip amacını ilan etmedikçe, insanların görülemeyen ve tarif edilemeyen Tanrı'ya ait düşünceleri ve Tanrı'nın hikmetlerini anlamaları mümkün değildir.[821] Öyleyse Hak Peygamber (İsa) insanlara ancak Tanrı'nın yolunu göstermek suretiyle "kurtuluş" sağlayabilir. Görüldüğü gibi burada karşımıza çıkan "kurtuluş" prensibi Pavlusçu kurtuluş varsayımından çok farklı bir içerik taşımaktadır. Pavlus'un "kurtuluş" ve "kefaret" prensibine göre, gerçek kurtuluş Mesih'in gelişine, çarmıhta ölüp dirildiğine, göğe yükseldiğine ve insanlık ailesinin bu sayede günahtan aklandığına (kurtulduğuna) inanmak demektir. Hâlbuki burada bahsedilen din öyle bir inanış sistemidir ki, sadece Tanrı'ya tapılır ve yalnızca Hak Peygamber'e inanılır.[822] Çünkü "kurtuluş" sadece bu yolla elde edilebilir.

Pavlus'a göre İsa'nın gelişiyle birlikte Musa Yasası dönemi kapanmıştır. Pavlus, Korintlilere yazdığı ikinci mektupta, "yüzündeki parlaklığın giderek söndüğünü İsrailoğulları görmesin diye yüzünü peçeyle örten Musa gibi değiliz" demektedir (3:13). *Pseudo-Clementines* metinlerine göre ise sadece İsa değil, Musa da Hak Peygamber'dir. Pavlus'a göre İsa, Musa döneminin sonudur. *Pseudo-Clementines* metinlerinde ise İsa ile Musa'nın "bir" ve "aynı" öğretileri tebliğ ettikleri söylenmektedir.[823] Pavlus'a göre Yasa köleleştirir ve öldürür. Burada ise Musa Yasası insanları kurtarmaktadır.[824]

Pavlus'a göre İsa "Tanrı Oğlu"dur. Daha önce ayrı bir başlık altında

---

820 *Recognitions*, 1: 16.

821 *Recognitions*, 8: 58. Nitekim bu yaklaşım "Yahudi peygamberlik anlayışını" açıkça yansıtmıştır. Bk. Amos 3: 7 ("Gerçek şu ki, Egemen Rab kulu Peygamber'e sırrını açmadıkça bir şey yapmaz").

822 *Homilies*, 8: 8.

823 *Homilies*, 8: 6.

824 Bu bağlamda yapılan bir değerlendirme için bk. Christopher Buck, "Illuminator vs. Redeemer: Was Ebionite Adam/Christ Prophetology 'Original', 'Anti-Pauline' or 'Gnostic'", Haziran 1982, s. 2 (Yayınlanmamış Makale).

bahsi geçtiği gibi, öteki uluslardan olan (pagan kökenli) Hıristiyanlar bu ifadeyi Yahudilik bağlamındaki anlamıyla değil, fakat Pavlus'un bu tabire yüklediği türden, pagan dünyasındaki geçmişine yakın bir usulle benimsemişlerdir.[825] Çünkü Pavlus tarafından propaganda edilen Mesih, paganların kendi mitolojilerinden bildikleri "tanrı tarafından çocuk edinilme" anlayışına oldukça yakın özellikler taşımaktadır. Nitekim II. yüzyılın kilise yazarı Iustinus, 1. Apologia isimli eserinde şunları yazmaktadır:

> Bizler, Tanrı'dan ilk doğan ve cinsî bir münasebet olmaksızın ortaya çıkan *Logos* (Söz) dediğimizde, Öğretmenimiz İsa Mesih'i kast ederiz –ki o çarmıha gerilerek öldü, yeniden dirildi ve göğe yükseldi. Bizler bu inancı ortaya koymakla, sizin (tanrı) Iupiter'in Oğlu ile ilgili olarak öne sürdüğünüz inançtan farklı bir şey öne sürmüş değiliz.[826]

Böylece Pavlusçu Hıristiyanlığın "Tanrı Oğlu" anlayışı ile pagan düşüncesi arasındaki paralellik II. yüzyılın Hıristiyan yazarları tarafından da dile getirilmiş olmaktadır.

Pseudo-Clementines metinlerine göre, İsa, "Tanrı Oğlu" unvanını Tanrı'nın "sevgili oğulluğu" mertebesine yükselmesi dolayısıyla kazanmıştır. Bu yüzden de bu tabir sembolik olmasının ötesinde hiçbir ilahi anlam taşımamaktadır.[827] Pavlusçu geleneksel kiliseye göre, Baba (Tanrı) ile Oğul (Mesih) aynı özü taşıyan iki ilahi varlıktır. Burada ise bu ikisi aynı özden değildir.[828] Üstelik Yahudiler arasında sembolik bir kullanıma işaret etmesi sebebiyle Ürdün Nehri civarında "Tanrı Oğlu" şeklinde anılan tek kişi İsa da değildir.[829] *Pseudo-Clementines* metinlerine göre İsa'nın Tanrı'yla eşit olduğu gibi bir anlayış hiçbir şekilde savunulamaz, İsa'nın bir "ilah" olduğu düşünülemez. Petros bu konuda şöyle söylemektedir: "**Efendimiz (İsa), her şeyin Yaratıcısı'ndan başka tanrılar bulunduğunu söylemediği gibi, kendisinin "tanrı" olduğunu**

---

825 Örneğin bk. *The Epistle of Barnabas*, 5. Kısım.

826 *The First Apology to the Greeks*, 21. kısım; Bu konuda yapılan bir değerlendirme için bk. H. Schonfield, *The History of Jewish Christianity*, s. 28.

827 *Homilies*, 6: 16.

828 *Recognitions*, 4: 9.

829 Bu hususta bk. W. Wrede, *Paul*, ss. 157-158.

öne sürmüş de değildir."[830] Petros'a göre teorik açıdan bakılırsa "evlat olma" babanın değil oğulun özelliğidir. Kendi kendisine var olduğu söylenen bir varlık[831], nasıl olur da gerçek manasıyla "evlat" olabilir?[832] Nitekim Petros'a göre Mesih de dâhil olmak üzere bütün varlıklar Tanrı'ya itaat halinde olmuşlardır.[833]

Pavlus'a göre kendisi annesinin karnındayken seçilmiş bir elçidir. İsa'nın "Tanrı Oğlu" ve "Kurtarıcı, Mesih" olduğunu tebliğ vazifesi, kendisine dirilen İsa tarafından tevdi edilmiştir. Yani Pavlus'a göre kendisi bir "elçidir. Pavlusçu yazarlara göreyse İsa'nın gerçek havarileri de bunun böyle olduğunu onaylamışlardır. Buna karşın *Pseudo-Clementines* metinlerine göre Petros'un üstlendiği görevler arasında belki de en önemlisi, İsa cemaatine çok önemli bir uyarıda bulunmaktır: "Sahte elçilere karşı dikkatli olmak!" Petros, on iki havari dışında hiçbir elçi bulunmadığını vurgulamaktadır. Bu yüzden İsa'ya iman edenler bu on iki havari dışında "hiç kimseye" itibar etmeyeceklerdir. Dahası, Kudüs'ten, bizzat İsa'nın kardeşi ve cemaatin lideri Yakup'tan onaylanmış bir belge getirmedikçe hiç kimse "elçi" olarak kabul edilmeyecektir. Böyle birisinin hiçbir söylemine ve sözüne itibar gösterilmeyecektir. Böyle birisi katiyetle "öğretmen" sayılmayacaktır.[834] Acaba

---

830 *Homilies*, 16: 15.

831 Pavlus teolojisi, 325 İznik Konsili'nde de tasdik gördüğü üzere, İsa'nın kendi kendine var olduğu, yani yaratılmadığı düşüncesindedir. Ayrıca krş. Yuhanna, 1: 1-4.

832 *Homilies*, 16: 16.

833 Karen Armstrong şöyle söylemektedir: "Mesih unvanı ölümcül bir önem arz ediyordu. İsa bir kez Tanrı'nın "mesh edilmişi" olarak tanımlandığında, Hıristiyan yazarlar terime radikalce yeni bir anlam verdiler. İbrani kutsal metinleri Yunanca okudular ve ne zaman bir *Khristos*'tan bahsedildiğini görseler (bu bir kral, peygamber ya da rahip olabilirdi) bunu hemen İsa'ya dair şifreli bir kod olarak yorumladılar. Aynı zamanda, İkinci Yeşaya'daki acıları dünyayı kurtaran esrarengiz kul figürüne de ilgi duydular. Kul, o zamana dek mesihvari bir figür olarak yorumlanamamıştı, fakat onu sürekli İsa Khristos'la karşılaştırıp aynı "bulanıklaştırma" yöntemini kullanarak, ilk defa acı çeken Mesih fikrini yaydılar. Böylelikle üç ayrı figür, kul, Mesih ve İsa, Hıristiyan hayal gücünde birbirinden ayrılmaz hale geldi." Bk. İncil, Türkçe terc. Ilgın Yıldız, İstanbul: Versus Kitap, 2008, s. 76.

834 *Recognitions*, 4: 35.

Pavlus'un Yakup'tan böyle bir "onay belgesi" veya "havarilik/elçilik sertifikası" aldığı öne sürülebilir mi? (Pavlus belki de Kudüs'e nihai dönüşünde böyle bir sertifikanın hayalini kurmuş olabilir).

Pavlus, Anadolu'da veya Avrupa'da yaptığı misyoner ziyaretleri için havarilere danışmamış, onların onayını almamıştır. Havariler tarafından atanmış değildir, atanmayacağını da bilmektedir. Mektuplarında kendi "havariliğini" ve "elçiliğini" ispatlama psikolojisi yansıtan satırlar bunu göstermektedir. Nitekim örneğin *İşler* Kitabı 5:1-4'e bakılırsa, Pavlus'u misyonerliğe yollayanlar havariler veya Yakup değil, Antakya cemaatidir. *İşler*, 13:1-4'e bakıldığında Pavlus'u misyonerlik görevine yollayanlar Kudüs'teki havariler ya da cemaatin önderi Yakup değil, Kutsal Ruh'tur. 15:36'ya göre bir sonraki misyonerlik turunu bizzat Pavlus kendisi planlamıştır.[835] Pavlus, Korint cemaatine yazdığı ikinci mektupta ise şöyle demektedir:

> ... Bazıları "mektupları ağır ve etkilidir, ama kişisel varlığı etkisiz, konuşma yeteneği de sıfır" diyormuş. Böyle diyenler şunu bilsin ki, uzaktayken mektuplarımızda ne diyorsak, aranızdayken de öyle davranıyoruz. Kendilerini tavsiye eden bazılarıyla kendimizi bir tutmaya ya da karşılaştırmaya elbette cesaret edemeyiz! Onlar kendilerini kendileriyle ölçüp karşılaştırmakla akılsızlık ediyorlar. Ama biz haddimizi aşıp fazla övünmeyiz; övünmemiz Tanrı'nın bizim için belirlediği, sizlere kadar da uzanan sınırların içinde kalır. Etkinlik alanımız size kadar uzanmasaydı, sizinle ilgilenmekle sınırlarımızın dışına çıkmış sayılabilirdik. Oysa Mesih'in Müjdesi'ni size kadar ilk ulaştıran biz olduk. Başkalarının emeğiyle övünüp haddimizi aşmayız. Umudumuz odur ki, sizin imanınız büyüdükçe sayenizde etkinlik alanımız alabildiğine genişleyecek. Böylelikle, Müjde'yi sizlerden daha ötelere yayabileceğiz. Çünkü başkasının etkinlik alanında başarılmış işlerle övünmek istemiyoruz. Övünen Rab'le övünsün. Kabule değer kişi kendi kendini tavsiye eden değil, Rab'bin tavsiye ettiği kişidir... Bu tür adamlar sahte elçiler, düzenbaz işçiler, kendilerine Mesih'in elçisi süsü verenlerdir (2. Korintliler, 10:9-18, 11:13).

Pavlus, yukarıdaki cümlelerinde, "kendilerini tavsiye edenler", "sahte

---

835 Justo L. Gonzales-Catherine Gunsalus Gonzales, *Heretics for Armchair Theologians*, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2008, s. 8 vd.

elçiler", "düzenbaz işçiler", "kendisine elçi süsü verenler" gibi tanımlamalarla havari cemaatini kast etmektedir. R. Eisenman'a göre Pavlus, burada, Yakup tarafından bizzat atanan bir havari olmadığını imâ yoluyla itiraf etmektedir.[836] Başka bir deyişle Pavlus'un Yakup'tan aldığı herhangi bir elçilik sertifikası bulunmamaktadır. Danimarkalı meşhur filozof S. Kierkegaard şöyle demektedir:

> Mesih'in öğretisindeki inanç tamamen şimdiki zamana yöneliktir. İsa bir prototiptir. Havari/öğrenci olabilmek için onu örnek almak gerekir. Fakat sonradan (bu olguda) Pavlus kanalıyla temel bir değişiklik ortaya çıktı. Pavlus, İsa'yı örnek almayı bir kenara bıraktı ve bütün dikkatini "Kurtarıcı Mesih"in ölümüne odakladı. Martin Luther, reformasyonu sırasında Hıristiyanlığın Katolisizm'den daha önce Pavlus'un ellerinde yozlaştığını fark edemedi. Pavlus, Hıristiyanlığı Mesih'in değil, fakat Pavlus'un dini yaptı. Pavlus, Hıristiyanlığı Mesih'ten uzaklaştırdı, tam aksi bir istikamete çevirdi, Mesih'in orijinal bildirisini allak bullak etti.[837]

M. Goulder, Pavlus'un İsa'nın gerçek havarileriyle ilişkisini yorumlarken, başlangıçtan itibaren birleşik bir kilisenin (cemaatin) varlığından söz edilemeyeceğini ve henüz 30'lu yıllardan itibaren iki ayrı misyon merkezi bulunduğunu belirtmektedir. Goulder'e göre bunların birincisi Yaruşalim'de Yakup ve Petros gibi önderler tarafından yönetilmekte, diğeri ise Pavlus tarafından çeşitli merkezlerden idare edilmektedir. Goulder'in ifadesiyle, bu iki misyon arasındaki tek benzerlik İsa'ya verilen önemdir. Fakat bunun dışında hiçbir konuda müşterek bir kanaat yoktur. Yeni Ahit Kitabı "birlik" duygusu yansıtmaya çalışmaktadır. Fakat bu kitap söz konusu mücadeleyi kazanan misyonun, yani Pavlusçu kanadın seçtiği yazılardan oluşmaktadır. Yeni Ahit de zaten bu yüzden Pavlus ve takipçilerinin mektupları ve öykülerinden ve ikisi Goulder'in tabiriyle "ultra Pavlusçu" dört İncil'den müteşekkil kılınmıştır.[838]

---

836 Robert Eisenman, *The New Testament Code: The Cup of the Lord, the Damascus Covenant, and the Blood of Christ*, Londra, 2006, s. 570.

837 Kierkegaard, Pavlus tarafından ortaya atılan aslî günah teorisini de *Kitab-ı Mukaddes*'in insanlığa sunduğu en esrarlı, en anlaşılmaz ve halledilmez problem olarak tanımlamaktadır. Bk. C. Batuk, *Mitoloji ve Tarihsellik*, s. 229.

838 Goulder, *St. Paul versus St. Petrus*, giriş kısmı (ix, x).

Eisenman, Kierkegaard ve Goulder gibi düşünür ve bilim insanlarının haksız oldukları söylenebilir mi? Gerçek şu ki, İsa'nın havarileri onu hiçbir zaman "ilah" olarak görmemişler, Yasa'ya bağlılığı İsa'nın sonrasında da sürdürmüşlerdir. H.J. Schoeps'in ifadesiyle, Pavlus ise Müjde'yi bizzat İsa'dan aldığı iddiasını taşımaktadır.[839] Bu yüzden de o, İsa'ya yaşamı sırasında öğrenci olan havarilere genellikle ihtiyaç duymamaktadır. Pavlus'un veya Pavlusçu yazarların havarilere dair söylem ve iddiaları Pavlusçu tezleri meşrulaştırma amacına yönelik bir girişimdir. Fitzgerald'ın tabiriyle, gerçekte Pavlus'un İsa'sı ile havarilerin ve Kudüs cemaatinin İsa'sı o kadar farklıdır ki, bunların aynı şahsiyetten bahsettiklerini söylemek olanak dışıdır.[840] Nihayet, Pavlus hakkında isabetli tahlillerden birisi de K.H. Akalın tarafından yapılmaktadır:

> Daha kesin bir ifadeyle, gerçekte ne Pavlus tanrıdan gelmiştir ve ne de sözleri tanrının sözleridir; söylediği her sözün geçmişi araştırıldığında, bu sözlerin tamamının daha önceden insanlar tarafından söylendiği, dolayısıyla Pavlus'un insan düşüncesine bağlandığı veya önceden insanlar tarafından söylenmiş sözleri tekrarladığı sonucuna kolaylıkla varılabilir. İnsanlar tarafından söylenmiş sözler ve düşünülmüş görüşler; kutsal değildir, tanrısal ise hiç değildir.

Akalın, Pavlus'un o zamanlar yaygın gnostik inançlarla ne denli iç içe geçmiş düşünceler savunduğunu da dikkat çekici bir usulle ortaya koymaktadır.[841]

---

839 Schoeps, *Paul,* ss. 56-57.

840 Fitzgerald, *Nailed*, s. 126.

841 Kürşat Haldun Akalın, "Pavlus'da Gnostik İnsan Ayrımcılığı: Ruhsal Uluslar Karşısındaki Bedensel İsrailliler", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6: 2, Aralık 2013, ss. 1-27 (yukarıda alıntı yapılan kısım, s. 6).

Üçüncü Bölüm

Pavlus, Herodesler, Romalılar: Pavlus Kimdir?

Pavlus hakkında şimdiye kadar yaptığımız bütün bu anlatımlar, onun İsa'ya ait öğretileri – o zamanlar henüz hayatta olan Yakup'a ve havarilere rağmen- bambaşka şekillerde yorumladığını, hatta tabir caizse alt-üst ettiğini göstermektedir. Pavlus, Mesih ismini kullanarak kendisine ait birtakım öğretilerin propagandasını yapmaktadır ve burası hakikaten açık bir tarihsel gerçektir. Açıklanamayan veya anlaşılamayan ise şudur: "Neden?" Pavlus, Mesih'in elçisi olduğu iddiasıyla ortaya çıkarken "doğru" mu söylemektedir? Eğer bu soruya "evet" şeklinde yanıt verilecekse, bu takdirde bir yandan İsa'nın dirilişi sonrasında en temel konularda bile yaşadığı döneme kıyasla bambaşka düşünceler savunmaya başladığını, diğer taraftan ise Yakup ve havarilerin İsa'ya dair birçok konuda yanıldıklarını söylemek zorundayız. Zira bizzat Hıristiyan kaynaklarından hareketle, Pavlus'la yaşayan İsa'yı ve aynı şekilde Pavlus'la havarileri en temel konularda bile uzlaştırmak kesinlikle olanaksızdır. Değilse, yani Pavlusçu söylem bize gerçekleri anlatmıyorsa, doğru söylemiyorsa, o halde bir kez daha aynı soruyla baş başa kalıyoruz: Pavlus, böyle bir şeyi niçin yapmıştır? Niçin birden bire İsa'nın elçisi olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştır? İsa'nın cemaatine zulmeden Pavlus'un aniden böylesine keskin bir dönüş yapması rasyonel bir tarih okumasıyla ne şekilde açıklanmalıdır? Pavlus, neyi amaçlamış veya hesaplamış olabilir?

Bu bölümde, Pavlus'a ilişkin detaylı bir biyografi sunumu yapma amacı taşımıyorum. Ancak tarihçi olarak da yukarıdaki sorulara bir şekilde mantıklı yanıtlar getirilmesi gerektiğine inanıyorum. Bu noktadan hareketle, Batı'da ancak birkaç araştırmacı tarafından açılan bir yolu takip ederek Pavlus'un ilginç bazı yönlerine, I. yüzyılın birinci yarısında mevcut politik yapı bağlamında, özellikle dikkat çekmek niyetindeyim. Böylece hem Pavlus'un hem de onun "kurtarıcı" Mesih'inin kim olduğu sorularına muhtemel bazı açıklamalar getirebileceğim kanaatindeyim. Başka bir deyişle, Pavlus'un ve Luka'nın kimi konularda öne sürdükleri (ve şimdiye kadar burada pek bahis konusu etmediğim) garip iddiaları ve hatta kimi zaman dikkat çekici oranda tuhaf sessizlikleri konusunda artık sesli düşünmek istiyorum: "Pavlus kimdir?"

1. Pavlus'un Bilinmeyen/Karanlık Yönleri

Pavlus'un teolojik görüşlerine kendi mektuplarından ve *İşler* Kitabı'nda verilen bazı detaylardan ulaşılabildiğini görmüştük. Bu bağlamda ayrıca Yeni Ahit dışından bazı kayıtlara da müracaat etmiştik. Pavlus'un yaşamına ve kişiliğine dair detaylar açısından da durum buna benzemektedir. Pavlus, mektuplarında bazen otobiyografik bilgiler vermektedir. Luka, *İşler* Kitabı'nda kimi zaman üstadı Pavlus'un biyografisine ilişkin ayrıntılar nakletmektedir. Yeni Ahit dışındaki kimi metinler de bu çerçevede mühimdir. Zira örneğin Yahudi-Hıristiyan karakterli bazı kaynaklarda, yaşamı ve kişiliği yönünden Pavlus'un tasviri de yapılmaktadır. Pavlus, Hıristiyan metinleri dışındaki herhangi çağdaş bir kaynakta Pavlus ismiyle bahis konusu olmamıştır. Ancak burada üzerinde durulması gereken çok mühim bazı istisnalar vardır. I. yüzyılın Yahudi tarihçisi Iosephus'un eserleri ile Ölü Deniz Yazmaları bu bakımdan çok önemli metinlerdir. Meselenin bu boyutunu daha sonra göreceğiz.

Pavlus, İbrahim soyuna ve Benyamin oymağına mensup *İbrani* bir nesep iddiasında bulunmaktadır. Kendi iddiasına göre, Yahudiler arasındaki geleneğe uygun şekilde sekizinci gün sünnet edilmiştir. Musa Yasası'na riayet bakımından çok titiz bir kimse olduğu ve bu açıdan Ferisilik mezhebini esas aldığı öne sürülmektedir.[842] Pavlus'un o

---

842 Filipililer, 3: 4-6; 2. Korintliler, 11: 22; Romalılar, 9: 3; İşler, 23: 6-7. Daha sonra

zamanlar Kilikya'nın başlıca şehri olan Tarsuslu olduğu söylenmektedir (*İşler*, 22:3). Eğer bu iddia doğruysa, Pavlus o dönemin Yahudi diasporasına mensup olmalıdır. Ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Ancak bu, herhâlde miladi takvimin başladığı yıllara tekabül etmektedir. *İşler* Kitabı'na göre Pavlus, o dönemin önde gelen bir Yahudi âlimi olan Ferisi lider Gamaliel'in dizlerinin dibinde yetişmiş, ondan eğitim almıştır (*İşler*, 22:3). Buna mukabil Pavlus'un kendi mektuplarında bu iddiayı destekleyecek herhangi bir söylem bulunmamaktadır.[843] Nitekim onun çocukluk yıllarını Kudüs'te mi yoksa Tarsus'ta mı geçirdiği sorusu da uzmanlar arasında tartışılmaktadır.[844]

Pavlus'un çadırcılık işiyle uğraşmış olabileceği düşünülmektedir (*İşler*, 18:3).[845] Ya bekârdır ya da eşi veya çocukları hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Fakat Pavlus'un bir yandan evlilik kurumuna sıcak bakmadığı izlenimi bırakan kimi açıklamalarda bulunduğu, öte yandan İsa'nın kardeşlerini ve havarilerini eşlerini yanlarında gezdirdikleri gerekçesiyle eleştirdiği görülmektedir.[846] Mektuplarını Yunanca yazmasına bakılırsa, Pavlus'un ilk dili muhtemelen Yunanca'dır. Yeni Ahit Kitabı'nda geçen bazı ayrıntılar ise onun İbraniceyi ve Aramiceyi de bildiğini göstermektedir (*İşler*, 21:39; 26:14).[847]

göreceğimiz gibi Pavlus'un Ferisilik iddiası bazı araştırmacılar tarafından reddedilmektedir. Kimi uzmanlar ise Pavlus'un kendisine yönelik Ferisilik iddialarına itiraz etmemişler, ancak onun ana akımı oluşturan toleranslı Ferisilerin aksine aşırı uç ve hoşgörüsüz konumu temsil etmiş olabileceğini düşünmüşlerdir. Bu bağlamdaki bazı detaylar için örneğin bk. Alan F. Segal, "Paul's Jewish Presuppositions", *The Cambridge Companion to St. Paul*, New York: Cambridge University Press, 2004, ss. 159-172. Ancak genel olarak Ferisi kimliğine dair birçok karanlık nokta bulunduğu da vurgulanmaktadır. Örneğin bk. John Bowker, *Jesus and the Pharisees*, New York: Cambridge University Press, 1973.

843 Detaylar için bk. Gündüz, *Pavlus*, s. 34 vd.

844 J. C. Van Unnik, *Tarsus or Jerusalem: The City of Paul's Youth*, Londra, 1962.

845 Bu görüşe tercüme yanlışlığı savıyla itirazlar da yapılmaktadır. Örneğin bk. Anthony C. Thiselton (ed.), *The Hermeneutics of Doctrine*, Michigan: Grand Rapids, 2007, s. 70.

846 1. Korintliler, 7: 32-35; 9: 5.

847 Konuya ilişkin diğer tüm detaylar için bk. Haacker, "Paul's Life", ss. 19-33. Ayrıca krş. Cross-Livingstone, *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, ss. 1234-1238.

Pavlus denildiğinde akla gelen kavramların ilki misyonerliktir.[848] Geleneksel kilise kabulünde, "elçi" Pavlus'un dirilen Mesih'ten aldığı vahiylerin gereğini yaptığı kabul edilmektedir.[849] Ancak Pavlus, yine geleneksel kabule göre Mesih'in ismini duyurmaya çalışırken büyük sıkıntılar da çekmiştir. Bu bağlamda, onun eski Filistin sahasından oldukça uzak bölgelerde misyonerlik yaparken Yahudilerin ve paganların elinde büyük zorluklar yaşadığı öne sürülmektedir. Nitekim onun kimi zaman tartaklanıp dövüldüğü, bazen ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı, yer yer hapis hayatı yaşadığı, Kudüs'e en son dönüşünde Yahudiler tarafından linç edilmek istendiği, Romalılar tarafından tutuklandığı, başkent Roma'ya götürüldüğü ve nihayet burada şehit edildiği iddia edilmektedir. İşte, *bütün bu kabuller* Pavlus'u kilise tarihindeki en büyük azizlerden birisi yapmaktadır. Ne var ki bu rivayetlerin tamamı tarihsel açıdan sorunludur.

Daha önce birçok defa söylediğim gibi, Yeni Ahit Kitabı'ndaki metinlerin çoğu Pavlus ve başka bazı Pavlusçu yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Bu metinlere, yazılmalarından daha sonraki tarihlerde de yine diğer bazı Pavlusçu yazarlar tarafından redaksiyonlar (düzeltmeler, ekleme ve çıkarmalar) yapılmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak Yeni Ahit'te yer alan örneğin *İşler* Kitabı'nda veya (Pavlus ismi hiçbir zaman zikredilmese de) İncil metinlerinde öncelikle Pavlus'un veya Pavlusçu düşüncelerin propagandası yapılmaktadır. Çünkü geçmişte (İsa döneminde) yaşanan hadiseler bu metinlerde Pavlusçu bakışla yeniden şekillendirilmekte veya (mesela İşler kitabı örneğinde) kurgulanmaktadır. Yeni Ahit metinleri bu yüzden tarihsel açıdan sorunludur. Pavlus karşıtı metinler tarihsel süreçte sistemli şekilde yol edildiği için mukayese olanağı da sınırlıdır. Ancak yine de erken yüzyıllarda bazı İsa cemaatleri tarafından kaleme alınan ve her nasılsa imha edilmekten kurtularak günümüze kadar ulaşan kimi metinler de mevcuttur ve burada Pavlus ve görüşleri hakkında çok olumsuz şeyler söylenmektedir. Kısaca, Pavlus'u

---

848 Süleyman Turan, *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

849 Detaylar için bk. Stephen C. Barton, "Paul as Missionary and Pastor", *The Cambridge Companion to St. Paul*, ed. J. D. G. Dunn, Cambridge University Press, ss. 34-47.

bir taraftan onun propagandasını yapmayı amaçlayan, diğer taraftan ise onu karalayan bazı metinlerden tanımaktayız. Hem bu yüzden, hem Pavlus'un biyografisine dair mevcut boşluklardan, hem de ona ilişkin bilinenlerin bile aslında çok şüpheli olmasından hareketle, Pavlus'u genel olarak "bilinmeyen" bir şahsiyet olarak tanımlamak mümkündür. Öyleyse -detaylarını daha sonra göreceğimiz gibi- Pavlus'un Mesih uğruna "çilekeş" bir yaşam sürdüğü kabulü de üzerinde tekrar tekrar düşünülmesi gereken bir iddiadır.

Pavlus'un biyografisine dair garip boşluklar hakkında şimdilik yorum yapmayacağım. Önce, onun yaşamı hakkında bilinenlerin bile ne kadar sağlıklı olduğu sorusunu birkaç basit örnek üzerinden ele almak istiyorum. Daha önce de bahsi geçen bir örnekte, Luka tarafından *İşler* Kitabı'nda nakledilen bir iddiaya göre, Antakya ve Konya'dan gelen bazı Yahudiler Listra şehrinde halkı da kendi taraflarına çekerek Pavlus'u taşlarlar. Bu yüzden Pavlus'un öldüğü zannedilir, hatta hemen sonrasında kalabalık, onu bu hâlde şehrin dışına sürükler. Ancak bir anda öğrenciler Pavlus'un etrafında toplanırlar. Pavlus ise onları görünce hemen ayağa kalkar ve yeniden kente döner (!) (14:19-20) Luka, burada tartışmasız şekilde "mit" karakteri ağır basan bir öykü nakletmektedir. Çünkü Luka, öldüresiye taşlanan, hatta öldüğü zannedilerek şehrin dışına sürüklenen bir insanın, öğrencileri yanına gelir gelmez hemen ayağa kalktığına ve sonrasında da yeniden şehre döndüğüne inanmamızı istemektedir. Luka, başka bir anlatımı sırasında Pavlus'un Kudüs'e dönüşü sonrasında linç edilmek istendiğini ve bu teşebbüsten Roma vatandaşı olması sayesinde kurtulduğunu öne sürmektedir. Buna dair detayları daha sonra göreceğiz. Peki, Kudüs'te karşılaştığı kötü muameleden Roma vatandaşı olmasının imtiyazını kullanarak kurtulan Pavlus, yukarıdaki örnekte, Listra şehrinde, öldüğü sanılacak derecede kötü muameleler geçirirken, niçin bu imtiyazını kullanmamıştır? (*İşler*, 16:37). İşte, bu gibi soruları yanıtlamak gerçekten güçtür. Dolayısıyla Luka tarafından Listra'da yaşandığı öne sürülen bu olayın tarihsel gerçekliği çok şüphelidir. Ve eğer öyleyse, onun Listra'daki (veya herhangi başka bir yerdeki) faaliyetlerine dair anlatılanların gerçek olduğunun kanıtı nedir?

Başka bir örnek üzerinde duralım: Yahudiye'de bulunan İsa cemaatleri "sözde" ihtidasından önce Pavlus'u tanımakta mıdır? Pavlus burada

açık sözlü davranmaktadır. Çünkü dirilen İsa'dan mesaj alıp ona iman ettikten sonra Suriye ve Kilikya bölgesindeki cemaatleri ziyaret eden Pavlus, Yahudiye'deki cemaatlerin o sıralarda kendisini şahsen tanımadıklarını dile getirmektedir (Galatyalılar, 1:21-22). Hâlbuki *İşler* Kitabı'nın yazarı Luka'ya göre, Pavlus dirilen İsa'ya iman etmeden önce Mesih taraftarlarına zulümler yaparken öncelikle Yahudiye ve Samiriye'deki cemaatleri hedef almıştır (8:1-3). Peki, ama Pavlus'un zulmünü yaşayan insanlar nasıl olup da Pavlus'u tanımamaktadır?[850] Pavlus mu haklıdır, yoksa Luka mı?

Açıkça görüldüğü gibi, Luka'nın bu gibi örneklerde karşımıza çıkan ve abartı, hatta mitsel unsurlar taşıdığı anlaşılan anlatımları, ister-istemez, anlatılan hadiselerin arkasında gerçekte neler yaşanmış olabileceği sorusunu doğurmaktadır. Bu yüzden de Pavlus hakkında bilinenler bile aslında çok sağlıklı değildir.

Bu anlatılanlar ışığında, Yeni Ahit'ten hareketle oluşturulacak Pavlus biyografisi, kaçınılmaz şekilde karşımıza çıkacak büyük boşluklar yüzünden başlı başına sorunludur. Örneğin Pavlus'un İsa'ya iman etmeden önceki yaşamı hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Bu durum herhâlde çok gariptir, çünkü Pavlus, günümüze ulaşmış geniş bir mektup koleksiyonunda eğer isteseydi bu konuda aydınlatıcı ve ikna edici detaylar verebilirdi. Örneğin, eğer Luka'nın *İşler* Kitabı olmasaydı, Pavlus'un Tarsuslu olduğunu, Kudüs'e yolculuk yaptığını, Ferisi öğretmen Gamaliel'in öğrencisi olduğunu, Stefan'ın taşlanmasında hazır bulunduğunu, Şam yolunda cereyan eden görümünü, hiçbir zaman bilemeyecektik.[851] Çünkü Pavlus, kendi mektuplarında bu denli önemli olayların hiçbirisinden söz etmemektedir. Peki, ama bu durumu nasıl yorumlamak gerekir? Luka, Pavlus'a ilişkin aslında hiçbir zaman gerçek olmayan şeyleri sonradan icat edip mi nakletmektedir? Değilse, Pavlus, nasıl olup da Şam yolunda dirilen Mesih'ten vahiy aldığını veya dönemin en önde gelen Yahudi şahsiyetlerinden Gamaliel'in öğrencisi olduğunu söylememektedir? Bunlar unutulacak detaylar mıdır? Burada akla daha yakın seçenek, Luka'nın gerçekte olmayan birçok olayı sonradan

850 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 56.

851 Segal, *Paul the Convert*, s. 5.

kurgulayarak naklettiği, gerçekten yaşanmış olayları ise kendi istediği gibi şekillendirerek anlattığıdır. Öyleyse, Luka bize Pavlus hakkında gerçek olmayan şeyler de anlatmaktadır. Örneğin, Pavlus'un İsa'nın takipçilerine zulmeden birisi olduğu söylenmektedir. Fakat Luka, onun bunu hangi kanuni yetkiyle yaptığı veya bu sırada kimlerle ne gibi ilişkiler içinde bulunduğu konusunda tamamen sessizdir. Pavlus'un İsa'ya iman ettiği iddiasından sonraki süreçte bile ne gibi faaliyetler ve ilişkiler içinde olduğu bilinmemektedir. Mesela Pavlus, İsa'ya iman ettikten sonra "Arabia"ya gittiğini söylemektedir. Onun bu gizemli ziyareti, Luka'nın eserinde nedense geçmemekte, hatta bağlamı itibariyle bambaşka şekilde nakledilmektedir. Bütün bunlara dair detaylara aşağıda değineceğim. T. Voskuilen, Pavlus'a ilişkin tüm bu muammaları aşağıdaki şekilde maddeler hâlinde özetlemektedir:

1. Yaşamının %95'lik kısmını nerede geçirdiğini, bütün bu süreç boyunca iaşesini nasıl sağladığını veya kimlerle arkadaşlık yaptığını bilmiyoruz.
2. İhtida iddiası öncesinde kendisine yönelik şöhret iddialarının[852] doğru olup olmadığını ve onun siyasî açıdan ilişkilerini bilmiyoruz. Onun şahsî veya cinsel eğilimleri hakkında da hiçbir şey bilmiyoruz.
3. Onun İsa'yı gökyüzünde gördüğüne dair hikmeti kendinden menkul iddiasının sağlık durumundan kaynaklanıp kaynaklanmadığını, hakikaten ilahî vahiy olup olmadığını veya bütünüyle yalan söyleyip söylemediğini bilmiyoruz.
4. Yaşamı sırasında ne okuyup ne yazdığını bilmiyoruz.
5. Onu (İsa cemaatine zulmedecek) bir zorba olmak üzere kimin işe alıp eğittiğini bilmiyoruz.
6. İsa'nın gerçek Mesih hareketine karşı zulmederken kim için çalıştığını bilmiyoruz.
7. "İhtida"sından sonraki gelir kaynaklarını bilmiyoruz.

---

852 Pavlus'un ihtidası öncesinde Musa Yasası'na riayet bakımından kusursuz olduğu ve dönemin meşhur âlimi Gamaliel'in denetimi altında eğitim aldığı iddia edilmektedir.

8 Arkadaşları ve yardımcıları kimlerdi, onlar nasıl geçinirlerdi, bilmiyoruz.

9. Nerede ve nasıl öldüğünü bilmiyoruz.[853]

Pavlus'un yaşamına ilişkin karanlık bırakılan bu noktalar nasıl aydınlatılmalı veya doldurulmalıdır? Doğrusu, aslında burada insanı en çok rahatsız eden, bazı noktaların bilinçli şekilde karanlıkta bırakıldığı intibaıdır. Mesela Luka, Hıristiyanlığın en büyük "kahramanı" olarak takdim ettiği üstadı Pavlus'un yaşamını, onun Roma'ya ulaşmasına dek anlatmakta, ancak son derece garip bir şekilde onun Roma'daki yaşamı, faaliyetleri ve özellikle de (burada gerçekleştiği öne sürülen yargılanması ve şehadet) ölümü konusunda sessiz kalmaktadır. Luka'nın bu anlaşılmaz sükûtu, Pavlus'un Roma'da da Mesih uğruna mücadele edip çile çektiğine ve bunun neticesinde şehadet şerbeti içtiğine mi yorumlanmalıdır? Luka tarafından bize yansıtılmak istenmeyen başka bazı gizemli ilişkiler üzerinde mi durmak gerekmektedir? Yoksa Luka, eserini yazdığı 85-95 yılları civarında, Pavlus'un otuz yıl kadar önce şehit edildiğini önemsiz bir detay gibi görerek unutmuş mudur?

Bu soruların yanıtlarını elbette kesin şekilde veremeyiz. Ama Pavlus'un çok az şey bilinen yaşam öyküsüne biraz daha yakından bakıldığında, hakikaten insanı şaşırtan bazı detayların mevcudiyeti de gözlenmektedir. Örneğin Mesih uğruna mücadele ettiği ve devamlı tehdit altında yaşadığı iddia edilen Pavlus'un talihi, ilginç biçimde mesela Mesih'ten *çok* daha yaver gitmektedir. Mesih en süratli şekilde ortadan kaldırılırken, Pavlus bütün imparatorluk sahasında dilediği gibi at oynatmaktadır. Veya Hıristiyanlığın ilk şehidi olduğu söylenen Stefan'ın aksine, Pavlus her nasılsa (hem de Romalı otoritelerin elinde) gayet başarılı bir kariyer geçirmektedir. Onun bu başarısı ya da sürekli yaver giden talihi, bir "mümin"in gözünde "ilahi yardım" gibi kavramlarla veya çok yüzeysel bir tarih okumasının neticesinde Pavlus'un şu meşhur "Roma vatandaşlığı" olgusuyla açıklamaya kavuşabilir. Tarihsel açıdan ise herhâlde bunların dışında başka olasılıklar da araştırılmalıdır. Burada yapmak istediğim de budur.

---

[853] Thijs Voskuilen, "Operation Messiah: Did Christianity Start as a Roman Psychological Counterinsurgency Operation?", *Small Wars and Insurgencies*, 16: 2, 2005, ss. 193-194.

Şimdi, öncelikle Filistin'in siyasi yapısına bakalım. I. yüzyılda Roma işgali altında bulunan bu bölgeyi ana hatlarıyla tanıyalım. Bölgede egemen güçlerin kimler olduklarını ve bunların kimlere karşı hangi amaçlarla müşterek hareket ettiklerini görelim. Ardından Yahudi bir vaiz olduğu öne sürülen Pavlus'un bu egemen güçlerle olan sıra dışı yakınlığı üzerine konuşalım. Ve Pavlus'u işte bu bağlamda tanımaya ve tanımlamaya çalışalım.

2. Romalılar ve Filistin

Günümüz araştırmacıları tarafından mühim bir tarihsel gerçeğe ısrarla dikkat çekilmektedir: I. yüzyılda Filistin sahasının siyasi ve sosyal açıdan içinde bulunduğu koşullar kesinlikle Yeni Ahit'te karşımıza çıktığı gibi değildir. Yeni Ahit'in ve özellikle de İncillerin yazarları, Roma yanlısı bir ideolojiye taraftar oldukları için Filistin özelinde dönemin koşullarını ört bas etmek veya okuyucularından saklamak istemişlerdir. Aynı durum *İşler* Kitabı'nın yazarı açısından da böyledir. Gerçekte ise Filistin o zamanlar barış ve huzurun egemenlik sürdüğü bir saha olmaktan uzak, tam anlamıyla kaynayan bir kazandır. Roma işgali ve Roma işbirlikçilerinin kurdukları sömürü düzeni insanları canından bezdirmektedir. Çok zamandır canlı olan bağımsızlık ülküsü bu dönemde her tarafta daha da güçlü şekilde yankılanmaktadır. Üstelik "Mesih" ifadesinin I. yüzyılda Yahudilerin çoğu tarafından siyasi çerçevede "kral" olarak anlaşıldığı da gözlenmektedir. Bunu daha önce de çok defa söylemiştim.

İşte burası belirleyici oranda önemli bir konudur. Çünkü eğer İsa'nın öğrencileri de onun Mesih oluşundan siyasi bir anlam, yani onun "kral" olduğu sonucunu çıkarmışlarsa, I. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren İsa cemaati (Nasranîler) açısından ortada en az iki tane dünyevi kralın mevcudiyetine hükmetmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi, bütün Akdeniz Havzası'ndaki tüm uluslar gibi Yahudileri de yönetmekte olan o zamanki dünyanın en büyük hükümdarı, yani Roma'daki "Sezar"dır. Diğeri ise Yahudiye bölgesinde Yahudi bağımsızlığı için boy gösteren başka bir kral, yani "Mesih" olan İsa'dır. Öyle değilse, yani eğer taraftarları İsa'nın "Mesih" sıfatını onun siyasi anlamda bir "kral" olduğu şeklinde değil de herhangi başka bir şekilde yorumlamış iseler, bu durumda bile dönemin yöneticileri tarafından İsa hareketine şüpheyle bakıldığı

gerçeği değişmemektedir. Çünkü İsa hareketine muhalif Yahudilerin, belirli sebeplerle ve bilinçli şekilde, İsa'yı Romalı yöneticilere siyasi bir şüpheli gibi, yani krallık iddiasında bulunan ve Roma düzenine başkaldıran isyancı bir Mesih gibi sunmuş oldukları anlaşılmaktadır. Bu durumda İsa, Romalıların gözünde Roma egemenliğine isyan etme potansiyeli taşıyan bir asi olmaktadır. Ve eğer durum böyleyse, bu gibi bir algının Filistin sahasında zaten yüksek olan tansiyonu şiddetli bir siyasi krize dönüştürmesi şüpheden uzaktır.

Acaba İsa kendisine atfedilen bu "Mesih" sıfatından ne anlıyordu? Bunu kesin şekilde bilme şansımız yok. Nitekim Yeni Ahit metinlerinden hareketle bu konuda farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Kimi araştırmacılar onu Zelotların beklediği türden savaşçı bir kral, kimisi ise eskatolojik bir figür olarak görmektedir. Tartışmasız olan ise en azından Yeni Ahit metinlerine göre yukarıda sözü geçen siyasi krizin aslında henüz İsa'nın doğumuyla birlikte başladığıdır.

Matta İncili'ne göre İsa, βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, yani "Yahudilerin Kralı" olarak doğmuştur (2:1). Başka bir deyişle, İsa henüz doğduğu anda kraldır. O, Tanrı'nın insanlarına, yani İsrail'e çobanlık yapacak bir önderdir (ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ) (2:6). Matta İncili'nin yazarına göre, İsa'nın "Yahudilerin Kralı" olarak doğması, bölgeyi Romalılar namına yöneten Kral Herados'in henüz ilk anda dikkatini çekmiş ve onu huzursuz ve tedirgin bir ruh haline sokmuştur (2:3). Nitekim Yusuf ile Meryem, bir melek tarafından Herodes tehlikesine karşı uyarılmaları sayesinde henüz doğmuş olan İsa'yı alıp Mısır'a kaçmışlardır (2:13-14). Onlar, Herodes'in ölümüne dek Mısır'da kalmışlardır (2:15). Herodes ise "Yahudilerin Kralı" olacak bu çocuğu bulamadığı için sinirlenerek civarda bulunan iki ve iki yaşından küçük tüm erkek çocukların hepsini öldürtmüştür (2:16). O, böylece tahtını güvence altına almak ve gelecekteki tehlikeyi olabilecek en erken zamanda bertaraf etmek istemiştir. Burada bu anlatılanların tarihselliği meselesi nispeten talidir. Çünkü Matta'nın yazarı, bu anlatımlarıyla İsa'nın siyasi boyutuna dikkat çekmek istemekte ve bunu da dönemin siyasi aktörlerinin (kendi statülerine yönelik) endişeleri üzerinden gündeme getirmiş olmaktadır.

Markos İncili'nin yazarına göre İsa'ya düşman olanlar onu yok etmek için Roma işbirlikçisi olan Kral Herodes taraftarlarıyla görüşmektedir (3:6). Luka İncili'ne göre, İsa tutsakları serbest bırakmaktan, ezilenleri özgürlüğüne kavuşturmaktan bahsetmektedir (4:18-19). İsa, kendisine, milliyetçi yönüyle tanınan (Yurtsever/Zelot Şemun veya Yahuda İskaryot-*sicaraii*'den) bazı öğrenciler/havariler de seçmektedir (6:13-16). İsa, cemaatinden kılıç kuşanmasını istemektedir (22:36). Hatta açıkça şöyle söylemektedir: οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἀλλὰ μάχαιραν, "barış değil kılıç getirmeye geldim" (Matta, 10:34). Nitekim *İşler* Kitabı'na göre, dönemin önde gelen bazı Yahudileri için İsa hareketi Roma işgaline başkaldırı hüviyeti taşıyan diğer bazı Yahudi siyasi hareketlerine benzemektedir (5:34-39). Bu hareket Yahudiler arasında kargaşa çıkaran bir fesat olarak resmedilmektedir (24:5). İlginç bir biçimde, İsa da bazen kimi işlerini "gizlilik" içinde yürütmek istemektedir (Markos, 7:36). Ve daha da ilginci, İsa "Mesih" olduğunun duyulmasından ve bunun geniş bir alana yayılmasından endişe etmektedir: "Petros, 'sen Mesih'sin' (Σὺ εἶ ὁ Χριστός) yanıtını verdi. Ve o, onları bu konuda kimseye bir şey söylemeleri için uyardı" (καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ λέγωσιν περὶ αὐτοῦ) (Markos, 8:30).

İncillerin yazarları aslında İsa'nın dünyevi bir kral olduğu düşüncesinden haz etmezler. Çünkü onlar, mensubu oldukları teolojik gelenek nedeniyle göksel bir Mesih'e daha fazla sempati duyarlar. Ancak yine de kaleme aldıkları metinlerde İsa'nın siyasi boyutuna işaret eden önemli detaylar bulunmaktadır. Dolayısıyla İncil yazarlarının İsa'nın Kudüs'e muzaffer bir *kral* olarak girişini tasvir etmeleri (örneğin en eski İncil olan Markos'ta 11:1-11) ve bunun da ötesinde onun Romalılar tarafından *çarmıha gerildiğini* öne sürmeleri, aslında İsa'ya nispetle bahis konusu edilen yukarıdaki siyasi bağlamla gayet uyumlu anlatımlardır. Çünkü yukarıda verilen detaylar İsa'nın siyasi boyutuna, yani "kral" olarak "Mesih" sıfatını taşıdığına işaret etmektedir. Öyleyse İsa'nın Kudüs'e bir *kral* gibi girmesinde garipsenecek bir şey yoktur. "Çarmıha germe" ise Romalıların yalnızca siyasi suçlulara uyguladıkları bir cezalandırma yöntemidir. Çarmıh, Roma yönetimine başkaldıran isyankârların karşılaşacakları bir akıbettir. Roma yönetimini temsil eden yerel diktatörlerin, yönetimleri altındaki insanları dehşete düşürerek onların

imparatorluk yönetimine boyun eğmelerini sağlamak amacıyla kullandıkları bir yöntemdir.[854] İsa'nın suç yaftasında onun "kral" olması nedeniyle öldürüldüğünü ima eden bir ibarenin bulunması (en eski İncil olan Markos'ta Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, yani "Yahudilerin Kralı") bu bakımdan çok önemli bir detaydır. Bu durumda yapılabilecek en makul açıklama şudur: İncillerin anlatımına göre İsa, dünyevi ve siyasi manasıyla Mesih, yani "Yahudilerin Kralı" olduğu/sanıldığı ve bu yüzden de Romalılar için tehdit teşkil ettiği/edebileceği gerekçesiyle öldürülmüştür. Zira Yahudilik bünyesinde vaazlar veren İsa'nın (doğrudan Yahudiler tarafından değil de) "Romalılar tarafından" ve (başka bir şekilde değil de) "çarmıha gerilerek" öldürüldüğü iddiası, bu gelişmenin arkasında politik gerekçeler bulunduğunu göstermektedir. Luka İncili'nin yazarı bunu zaten açıkça söylemektedir. Zira o, İsa'nın suçlanma sebebini onun Yahudi ulusunu yoldan saptırması, Sezar'a vergi ödenmesine engel olması ve kendisinin de Mesih, yani *yeni bir kral* olduğunu söylemesi olarak vurgulamaktadır (23:2). O zamanlar Mesihi karakterdeki birçok Yahudi isyanıyla mücadele eden Romalıların, Mesih tabirinin anlamını bildikleri şüphesizdir. Romalılar, kendilerine karşı tehdit oluşturan diğer Yahudi isyancıları da aynı şekilde (ve bazen taraftarlarıyla beraber) çarmıha germişlerdir. Kısaca, eldeki metinlere göre İsa kesinlikle siyasi sebeplerle infaz edilmiştir. Çünkü o, politik bir tehdit gibi görülmüştür ve Romalılar onu (ve taraftarlarını) bu sayede herhangi bir olası eylemden alıkoymak istemişlerdir.[855] Öyle olmasaydı, yani konu sadece Yahudilik bünyesinde dinsel bir bağlam taşısaydı, İsa (mesela Yeni Ahit'te ismi geçen Stefan gibi) Yahudiler tarafından (Romalılara ihtiyaç olmaksızın) cezalandırılırdı ve bunun şekli de (yine mesela Stefan'a yapıldığı gibi) geleneksel bir yöntem olarak taşlanmak olurdu ("Recm"). Ve Roma valisinin ve Romalı askerlerin Yahudi bir vaizin (İsa) infazına bu derecede ilgi duymaları için ortada (kendileri açısından) herhangi bir gerekçe bulunmazdı.

---

[854] Richard A. Horsley (ed.), *Paul and Empire: Religion and Power in Roman Imperial Society*, Harrisburg, Pennsylvania: Trinity Press, 1997, s. 10. Bu konuda birçok detay için ayrıca bk. Martin Hengel, *Crucifixion: In the Ancient World and the Folly of the Message of the Cross*, Philadelphia: Fortress Press, 1977.

[855] Lüdemann, *What Really Happened to Jesus*, s. 131.

Şimdi, bu aşamada şu önemli olguları bir kez daha hatırlayalım: (i) Mesih kavramı I. yüzyılda Filistin sahasında ve Yahudiler arasında (büyük ölçüde) siyasi bağımsızlık fikrini çağrıştırmaktadır. Çünkü Mesih, Yahudilerin birçoğuna göre İsrail'i yabancıların egemenliğinden kurtarması beklenen (Tanrı tarafından seçilmiş) siyasi liderin unvanıdır. (ii) İsa'nın İncillerde mevcut bazı söz ve davranışları, onun kendisine yönelik dinsel içerikli iddiaları dışında siyasi liderlik iddiasında da bulunduğunu göstermektedir. (Ancak burada başka olasılıklar da vardır –ki bunu aşağıda göreceğiz). (iii) O zamanlar Filistin'de Yahudiler üzerinde hüküm süren siyasi otoriteler (yani aşağıda göreceğimiz üzere Roma işbirlikçisi Herodesler, Roma işbirlikçisi Başkahin veya (Roma'nın Yahudiye valisi) Pontius Pilatus), İsa'yı bir tehdit olarak görmüşler ve cezalandırmak istemişlerdir. Ama bu tehdit şüphesiz İsa'nın dini açıdan gündeme getirdiği (ya da getireceği) prensiplerden değil, fakat siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır. (iv) Anlaşıldığı kadarıyla İsa da Mesih kavramının (o zamanlar genel olarak yüklendiği) anlamı, bu iddianın ne gibi tehlikeler barındırdığını ve nasıl sonuçlar doğurabileceğini bilmektedir. Bu yüzden de bazen temkinli davranarak gizlilik içinde hareket etmek istemektedir. (v) İsa siyasi sebeplerle ve bunun böyle olduğunu gösteren bir yöntemle infaz edilmiştir.

(1). Roma İşgali Altındaki Filistin'in Mesihi Boyutu

Filistin eski ve karışık bir tarihe sahiptir. Ülke, İsa'dan önceki sekiz yüzyıl boyunca aralıklarla savaşlar ve yabancı işgalleri yaşar. Kuzeydeki İsrail Krallığı M.Ö. 721'de Asurlular, güneydeki Yahuda Krallığı ise M.Ö. 587'de Babil İmparatorluğu tarafından yıkılır. Bu süreçte Kudüs tahrip olur, Tapınak yok edilir, Yahudiler ise sürgüne gönderilir. Elli yıl kadar sonra Babil İmparatorluğu bu kez Perslere mağlup olur. Persler, sürgündeki Yahudilerin Filistin'e dönmesine izin verirler. Bu sayede Tapınak (Süleyman Mabedi) yeniden inşa edilir ve Tapınak'tan sorumlu rahip müessesesi kurulur. Zadok isimli eski bir rahibin soyundan gelen yüksek rahip ise yerel bir yönetici olarak insanları yargılama hakkı kazanır. Bu süreç iki yüz yıl kadar, Makedonyalı İskender'in (Aleksandros) gelip ülkeyi ele geçirmesine dek sürer. İskender,

Persleri yener, Hindistan'a kadar birçok yeri fetheder. O, ele geçirdiği yerlere Yunan kültür ve dilini de getirir. Ancak İskender M.Ö. 323'te, henüz genç bir adam iken ölür. Hemen sonrasında geniş imparatorluğu generalleri arasında paylaşılır. Filistin de o arada Ptolemaios'un yönetimine girer. Bu dönemde Yüksek Rahip yerel yönetici olarak konumunu korumayı başarır. Ancak M.Ö. 198'de bu kez de Suriye monarkları (Seleukoslar) ülkeyi ele geçirir.[856]

Öte yandan İskender'den bir müddet sonra Yunan kültürü bütün Akdeniz bölgelerinde egemen olur. Suriyeli monarklardan Antiokhos Epiphanes (M.Ö. 175-164), bütün tebaasından Yunan kültürünü benimsemelerini ister. Çünkü amacı, ülke çapında büyük bir kültür birliği oluşturmaktır. Bazı Yahudiler bu beklentiye olumlu yanıt verirler ve Yunan kültürünü benimsemeye başlarlar. Çoğunluk ise bu talebi dinlerine karşı bir saldırı gibi görür ve Antiokhos'a karşı çıkarlar. Nitekim bu karşı çıkanların, Ferisilerin ve Essenilerin öncüleri olan Hasidiler oldukları söylenmektedir.[857] Bunun üzerine Antiokhos Yahudilerin yaşam alanını daraltmaya başlar. Yahudi çocukların sünnet edilmelerini yasaklar, Tapınak'ı pagan sunağına çevirir ve Yahudilerden pagan tanrılarına kurban sunmalarını ister. Bunun sonucunda rahip bir ailenin önderliğinde (Makabiler) ayaklanma patlak verir. Bu ayaklanma aslında silahlı gerilla mücadelesi şeklinde başlar, ancak zamanla yayılarak yirmi beş yıl içinde Suriye ordularını Filistin'den kovmayı başarır. Böylece Makabiler yönetimi ele geçirirler. Tapınak yeniden yapılır, ülkenin üstün otoritesi olmak üzere Yüksek Rahip yeniden atanır. Bu rahip Haşmonayim ailesindendir. Nitekim Haşmonayimler M.Ö. 63'e dek yönetimi sürdürürler. Ama bu yıl Romalı General Büyük Pompeius gelir ve ülkeyi ele geçirir. Romalılar, Yüksek Rahip'in görevine devam etmesine izin verirler. Ancak onu kendi yönetimlerine bağlı hale getirirler. Başka bir deyişle ülke artık Romalılar tarafından yönetilmeye

---

856 Ehrman, *Jesus, Apocalyptic Prophet*, s. 105.

857 Ömer Faruk Harman, "Yahudilik: Mezhepler ve Dini Gruplar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, 2013, s. 212 ve ayrıca bk. Muammer Ulutürk, *Hıristiyanlık'ta Havarilik*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Dan.: Mehmet Aydın, Konya, 2005, s. 15.

başlar. Sonra, M.Ö. 40'da, Filistin'e (Romalılara bağlı Yahudi) bir kral atanır: Büyük Herodes. Herodes, Yahudilerin çoğu tarafından Yahudi olarak görülmez ve hiçbir zaman da sevilmez, çünkü Romalılar tarafından atanmıştır ve zalim bir Roma işbirlikçisi sayılmaktadır. Bunun da ötesinde, Yahudi olduğu iddiasında bulunan hem Büyük Herodes hem de babası Antipater Arap veya Grek yahut ikisinin karışımı bir soydan gelmektedir. Herodes'in ölümü sonrasında, yani İsa'nın yaşadığı dönemde, ülkenin kuzey bölümündeki Celile bölgesi (yine Romalılara bağlı olmak kaydıyla) Herodes'in oğlu Herodes Antipas'ın, diğer bazı bölgeler Herodes sülalesine mensup bazı özerk kralların, güneydeki Yahudiye ise bir Roma valisinin (o dönemde Pontius Pilatus) yönetimi altındadır. Bu valilerin merkezi ikameti Sezariye (Kaisareia) şehridir. Ancak onlar, ihtiyaç duyulduğu zamanlarda, yani Mesihlik isyanları baş gösterdiğinde veya Fısıh Bayramı gibi siyasi açıdan hassas dönemlerde askerleriyle beraber Kudüs'e gelirler.[858]

İsa'nın doğumu öncesinde veya sonrasında, Filistin sahası Romalıların elinde şiddet ve felaket dolu yıllar geçirmiştir. Zira Romalılar, askeri güç kullanmak suretiyle egemenlik tesis eden, bu uğurda kimi zaman büyük katliamlar yapıp insanları köleleştiren bir imparatorluk ideolojisine sahip olmuşlardır. Romalı tarihçi Tacitus bu ideolojiyi şu çarpıcı tanımla özetlemektedir: "Soyar, boğazlar, yağmalar, bunu da imparatorluğun inşaı olarak takdir ederler. Her nerede bir viranelik ortaya çıkarmışlarsa buna da 'barış' derler". Şüphesiz bu durum Filistin sahası için de aynen bu şekliyle geçerli olmuştur. Romalılar, Pompeius'un doğu seferinde Yahudiye ve Kudüs'e aldıklarında, Pompeius'un askerleri Yahudi rahiplerin direnişine misilleme olarak Tapınak'ı kirletmişlerdir.[859] Ardından bölgede sevilmeyen bir yönetim şekli kurmuşlardır. Romalıların isyankâr Yahudiye ve Celile yerlilerine yaptıkları zulümler

858 Ehrman, *Jesus, Apocalyptic Prophet*, ss. 106-107. Bu sürecin daha detaylı bir tasviri için bk. Richard A. Horsley, *Jesus and Empire: The Kingdom of God and the New World Disorder*, Minneapolis: Fortress Press, 2003, ss. 15-34.

859 Roma işgalinin Yahudi literatürüne bazı yansımaları için bk. N.R.M. de Lange, "Jewish Attitudes to the Roman Empire", *Imperialism in the Ancient World*, ed. P.D.A. Garnsey-C.R. Whittaker, New York, Cambridge University Press, 1978, ss. 257 vd.

arasında, örneğin M.Ö. 52-51'de Celile'den veya M.Ö. 4'te Celile'deki Seforis'ten ve Yahudiye'deki Emmaus'tan on binlerce insanı köle yapmaları sayılabilir. Romalılar, Filistin sahasındaki köyleri ve kasabaları sistemli şekilde yağmalamışlardır. Kudüs'ü ve Tapınak'ı yok etmişlerdir. Nihayet 67-70 yıllarında (yani Yahudi savaşları sırasında) yine büyük katliamlar yapmışlar, hatta binlerce insanı köleleri haline getirmişlerdir.[860] Dolayısıyla Romalılar, Filistin'de Yahudilerin ekseriyeti tarafından kelimenin gerçek manasıyla işgalciler olarak görülmektedir. Öyle ki, milliyetçi hisleri en zayıf insanların bile onların idaresine sempatiyle bakması pek mümkün görünmemektedir.

Romalıların M.Ö. 6'da ülkenin güney bölümündeki Yahudiye'ye bir vali atamaları ve bölgeyi doğrudan kendilerine bağlamaları aslında tam olarak bu gerçeğin bir yansımasıdır. Zira Celileli Iudas'ın Romalı işgalcilere karşı başlattığı başarısız ayaklanma, Roma yönetimini daha sert tedbirlere ve bazı açılardan vasıtasız bir yönetim tarzı izlemeye yöneltmiştir. Buna rağmen Yahudiye, I. yüzyıla girilirken kaynayan bir kazandır. Birçok gizli Yahudi örgütü Roma idaresine diş bilemekte, yer altı faaliyetleri yürütmekte ve isyan bayrağı açmaktadır. Romalılar ile Yahudiler arasında bu dönemde yaşanan gerilimin boyutu, I. yüzyılın Yahudi tarihçisi Iosephus tarafından *Yahudi Savaşları* isimli eserinde tasvir edilmektedir. Gerçekten, bazı Yahudilerin Roma işgali karşısında çok sert bir direniş örgütlemek istedikleri, araştırmacıların kanaatidir. Örneğin M.Ö. 6'da Celileli Yahudi tarafından kurulan *Zelotlar*, M.S. 66-70 yıllarında yaşanacak olan Roma-Yahudi savaşlarına kadar silahlı direnişi savunan milliyetçi bir grup olarak ön plana çıkmaktadır.[861] Aslında sadece Zelot hareketinin üyelerini tanımlayan, ancak Romalılar tarafından bilhassa *Sicarii* diye anılan gizli bir topluluk ise Romalılarla işbirliği yapan Yahudilere karşı düzenlediği suikastlar üzerinden dehşet yaratmaktadır.[862] Buna karşılık Romalılar, kendileri-

860 Horsley (ed.), *Paul and Empire*, s. 2.

861 Detaylar için bk. S.G.F. Brandon, *Jesus and the Zealots*, Manchester: Manchester University Press, 1967.

862 Detaylar için bk. Martin Hengel, *The Zealots: Investigations into the Jewish Freedom Movement in the Period from Herod I Until 70 A.D.*, Edinburgh: T-T Clark, 1989, ss. 24-75 (ve özellikle ss. 46-52). Ayrıca bk. Richard A. Horsley,

ne yönelik her türlü saldırıya ya da egemenliklerini tehlikeye atabilecek en küçük bir tehdide karşı, hatta şiddet kullanmayan protestoculara bile, en sert şekilde yanıt vermişlerdir.[863] Zira Romalılar açısından isyan şüphesi barındıran hiçbir olaya ya da şahsiyete en küçük bir müsamaha bile yoktur.

Daha önce birçok defa sözü geçtiği gibi, o zamanlar Yahudilerin Romalıları Filistin sahasından kovmaya yönelik çabaları temelde Mesihi bir karakter taşımaktadır. Bu bağlamda I. yüzyılda Mesih (yani Yahudilerin kurtarıcı kralı) olduğu iddiasıyla etrafına gönüllüleri toplayan birçok Yahudi, işgalci Romalılara karşı direniş ve isyan halindedir. Arslan'ın daha önce de kullandığım bir pasajını, bir kez daha hatırlatmak istiyorum:

> I. yüzyılda… sayısız peygamber, vaiz ve Mesih kutsal topraklarda dolaşıyor, Tanrı'nın yakında göndereceği kıyamete dair mesajlar iletiyordu. Bu sözde Mesihlerin çoğunu ismen biliyoruz. Bunlardan bir kısmı Yeni Ahit'te bile anlatılıyor. Elçilerin İşleri Kitabı'na göre, Romalılar tarafından ele geçirilip başının kesilmesinden önce, Tevdas peygamberin dört yüz müridi vardı. "Mısırlı" olarak tanınan gizemli, karizmatik bir kişi, çölde kendisine inananlardan oluşan bir ordu kurmuştu. Ordusunun neredeyse tamamı Romalı askerlerce katledilmişti. M.Ö. 4 yılında, araştırmacıların büyük bölümüne göre Nasıralı İsa'nın doğum yılında, Athronges adlı yoksul bir çoban başına bir taç geçirmiş ve kendisini "Yahudilerin Kralı" ilan etmişti. O ve müritleri askerler tarafından vahşice katledilmişlerdi. Kurtarıcılık iddiasında bulunan bir başkası da "Samiriyeli" lakabıyla anılır. O, bir ordu kurmamış ve Roma'ya karşı herhangi bir tehdit oluşturmamış olmasına rağmen Pontius Pilatus tarafından çarmıha gerilmiştir –bu, ortamdaki kıyamet ateşini hisseden yetkililerin herhangi bir isyan belirtisine karşı aşırı hassas olduğunu gösterir. Haydut şefi Hezekiah, Peraealı Simon, Celileli Yahuda, onun torunu Menahem, Giora oğlu Simon, Kohba oğlu

"The *Sicarii*: Ancient Jewish 'Terrorists'", *The Journal of Religion*, 59: 4, 1979, ss. 435-458. İhtilalci diğer bazı gruplar için bk. Ulutürk, *Hıristiyanlık'ta Havarilik*, s. 17.

863 Rose Mary Sheldon, "Jesus as a Security Risk: Intelligence and Repression in the Roman Empire", (https://warontherocks.com/), February 10, 2016.

> Simon vardı – tamamı kurtarıcı olma iddiasındaydı ve tümü bu nedenle Roma tarafından öldürüldü. Bu listeye, üyelerinden bir kısmı Ölü Denizin kuzeybatı kısmında, Kumran Platosunda inzivaya çekilen Esseni tarikatı, I. yüzyılda yaşamış, *Zelotlar* diye bilinen, Roma'ya karşı kanlı bir savaşın başlamasına yardım etmiş devrimci Yahudiler ve Romalıların *Sicarii* adını verdiği (*Hançer Adamlar*) korku saçan katil haydutlar da eklendiğinde, I. yüzyıl Filistin'ine dair oluşan resim Mesih enerjisiyle dopdoludur.[864]

Filistin tarihine işte böylece çok eski bir arka plandan hareketle bizzat İsa'nın yaşadığı döneme kadar bir bütün halinde bakıldığında, I. yüzyılda Yahudiler arasında Mesih beklentisinin ne büyük bir özlem olduğu ve bu beklentiye bağlı olarak birçok siyasi/silahlı hareketin ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim Zelot hareketi neticede Yahudileri Romalılar karşısında kendileri açısından yıkım olacak bir savaşa (M.S. 66-70) götürecektir.[865] Ancak aynı zamanda "Mesih" kabilinden bir unvanın ne denli büyük tehlikeleri beraberinde taşıdığı da böylece gün yüzüne çıkmış olmaktadır. Bu bağlamda denilebilir ki, I. yüzyılda Filistin'de Mesih unvanını taşımak, Hitler Almanya'sında Dietrich Bonhoeffer olmaktan veya Abbasilerin ilk yıllarında Emevi sülalesine mensup olmaktan bile çok daha tehlikelidir.

(2). Roma İşgali Altındaki Filistin'de İsa'nın İnfazı

Yeni Ahit'te yer alan İncillere göre, Romalı *praefectus* Pontius Pilatus 30 yılı civarında bir Cuma günü İsa'yı çarmıha germiştir. Öğrencileri geleneksel Fısıh Bayramı nedeniyle İsa'yla beraber Celile'den Kudüs'e gelmişlerdir. Ama İsa tutuklanmadan önce onun yanından dağılmışlardır. Öğrenciler arasında en son kaçan, kendisine yöneltilen suçlamalar yüzünden Petros olmuştur. Buna karşın öğretmenlerini takip eden kadınlar onun yanında kalmayı sürdürmüşlerdir –ki bunların arasında Celile'nin balıkçı kasabası Mecdel'den Meryem de bulunmaktadır. Aynı bağlamdaki rivayetlere göre, İsa'nın yargılanması, infazı ve ölümü aynı gün olmuştur. Bunu Şabat Günü izlemiştir ve bu gün o yıl için

---

864 Aslan, *Zelot* (Türkçe terc.), s. 30.

865 Hengel, *The Zealots*, ss. 313-376.

Fısıh Bayramı'nın ilk gününe tekabül etmiştir. Bu durum Yahudiler açısından sorun olmuştur. Çünkü İsa'nın bedeninin asılı şekilde orada kalması Yahudi kutsal yazılarına göre yasaktır (krş. Yasa'nın Tekrarı, 21:23). Bu yüzden Pilatus, Yahudilere İsa'nın bedeninin çarmıhtan alınabilmesi için izin vermiştir. Yahudiler ise bu işi ya Aramayalı Yusuf'a havale etmişlerdir ve İsa'nın naaşını Yusuf gömmüştür, ya da Yahudiler bilmediğimiz bir şekilde cesedi tanımlanmayan bir yere defnetmişlerdir. Böylece o zamanlar Filistin'de bolca görülen Mesihi problemlerden birisi, yani İsa hareketi, hem önde gelen Yahudiler hem de Romalı *praefectus* Pontius Pilatus açısından çözülmüş olmaktadır.[866]

Ancak burada önemli bir noktanın altını çizmek gerekir. Mevcut kaynaklardan anlaşılan, İsa'nın kendisine öncelikle (siyasi değil de) dini bir görev tanımlaması yaptığıdır. İsa, İncil metinlerine göre öncelikle bir "peygamber" figürü ve Kutsal Yasa öğretmenidir. O, Yahudiler arasında bir vaiz olarak İsrail'in Tanrı'sı ve Musa'nın Yasası hakkında konuşmalar yapmış, Yahudi sinagoglarını mesken tutmuş, mensubu olduğu toplumun ıslahına uğraşmış ve manevi ve ahlaki boyutları ön plana çıkan birtakım öğretileri savunmuştur. İsa, yine aynı gerekçelerle Yahudiler arasında söz sahibi olan zümrelerle mücadeleye kalkışmıştır. Nitekim bütün bu hususların detaylarını daha önce görmüştük. Ne var ki, İsa'nın söz konusu bu dinsel boyutu, onun aynı zamanda siyasi bir boyut taşımasına da herhâlde engel teşkil etmemektedir. Tıpkı aslen peygamber figürleri olan Musa veya Muhammed gibi, İsa da kendi toplumu nezdinde dini açıdan olduğu kadar politik açıdan da önderlik iddiasında bulunmuş olabilir. İsa'nın, tıpkı Musa gibi kendi halkını yabancı egemenliğinden kurtarmak istemesi (bk. Mısır'dan Çıkış) ya da tıpkı Muhammed gibi bağımsız bir siyasi yapı kurmak istemesi (bk. Medine Devleti) pekâlâ çok makul ve muhtemeldir. Tam olarak bilmiyoruz, ama İsa belki de böyle bir teşebbüsü süreç içinde ve vakti geldiğinde (yani yeterince güç kazandığında) gerçekleştirmeyi plânlamış, ama sonuçta şu veya bu sebeple bunu başaramamış olabilir. Buna karşın İsa, kullanmakta olduğu yahut kendisine atfedilen bu "Mesih" unvanından o denli keskin siyasi anlamlar çıkarmamış da

[866] Lüdemann, *What Really Happened to Jesus*, ss. 131-132.

olabilir. Belki de o, Zelotların beklediği türden (Davut gibi) savaşçı-kral değil de Essenilerin düşündüğü gibi rahipsel veya eskatolojik bir şahsiyet olduğu iddiasını taşımaktadır. Dolayısıyla, kaynaklara bakılırsa İsa'nın öncelikle dini bir figür olarak tanımlanması gerekir. Onun siyasi boyutu ise biraz daha tartışmalıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi burada şu husus önemlidir: İsa'nın "Mesih" kavramına dair düşüncesi bunlardan hangi seçeneğe (ya da belki de başka bazı seçeneklere) daha yakın olursa olsun, netice itibariyle onun tasavvuru her hâlükârda kendi kaderi açısından belirleyici olmamıştır. Çünkü İsa'ya şu veya bu gerekçeyle iman etmeyen Yahudilerin, şüphesiz onun Yahudilik bünyesinde ortaya çıkan dini veya reformist boyutunu değil de, söz konusu bu Mesihlik boyutunu ön plana çıkardıkları, fakat bunu yaparken de kavramın *siyasi bağımsızlık* tonunu kullanarak Romalılar kanalıyla İsa'dan tamamen kurtulmak istedikleri anlaşılmaktadır. İsa'nın infazının dönemin nüfuzlu seçkin Yahudileri ile yönetici Romalıların ortak bir eylemi olması çok muhtemel gözükmektedir. Öyleyse İsa'nın Yahudilik bünyesindeki dini ve sosyal (ve belki de siyasi) içerikli söylemlerinden hoşlanmayıp ona iman etmeyen, İsa'nın kendileri için şu veya bu sebeple tehdit olduğunu düşünen ve bu yüzden de ona karşı düşmanlık besleyen bazı Yahudiler, onu, Romalılara, öncelikle ve özellikle *savaşçı-kral* olarak, yani isyancı bir "Mesih" figürü gibi göstermişlerdir. Nitekim bu Yahudilerin Romalılar nezdinde İsa aleyhine tanıklık yaptıkları söylenmektedir (örneğin Matta, 17:12). Yüksek Rahip ve etrafındakiler ile din bilginlerinin İsa'nın çarmıha gerilişinden büyük memnuniyet duydukları gözlenmektedir (Markos, 15:31-32). Fakat en önemlisi, söz konusu bu Yahudilerin İsa'yı Romalılara Roma karşıtı siyasi bir suçlu olarak tanıttıkları (Luka, 23:2), hatta Sezar karşıtı gibi gösterdikleri (Yuhanna, 19:12) belirtilmektedir. Gerçi Roma yanlısı bir ideolojiye taraftar olan İncil yazarları, *praefectus* Pilatus'u İsa'nın öldürülmesinden tamamıyla aklamaya çalışmışlardır. Ama yönetimleri altındaki Filistin sahasında Mesih tabirine zaten aşina olan Romalıların da muhtemelen İsa'yı politik bir tehdit gibi görmeleri hiç de zor olmamıştır. Yukarıda da söylediğim gibi, İsa herhâlde bu yüzden Romalılar için doğrudan bir hedef haline dönüş(türül)müş, bu yüzden siyasi suçlulara verilen bir

cezaya çarptırılmıştır. Böylece, öncelikle dini olmanın yanında Yahudi bağımsızlığına dair siyasi bir boyut da içeren, değilse bile en azından (İsa'ya düşman bazı Yahudiler tarafından) Romalılara öyleymiş gibi sunulan/tanıtılan İsa hareketi, muhtemelen M.S. 30 ya da 33'te, İsa'nın tarih sahnesinden çekilmesiyle beraber ilk büyük darbeyi yemiştir.

Bu çerçevede İncillerin İsa'nın infazına ilişkin bütün anlatımlarında isimleri en fazla ön plana çıkan üç tarihsel şahsiyet bulunmaktadır: (i) Yahudiler adına Yüksek Rahip Kaifas, (ii) Herodes Antipas ve (iii) Romalılar adına Yahudiye'nin valisi (*praefectus*) Pontius Pilatus.

Pontius Pilatus (M.S. 26-36) işgalci Romalıların Yahudiye'de görevlendirdiği beşinci *praefectus*'tur. Birçok kaynak kendisinden bahsetmektedir –ki bunların bazısı Hıristiyanlarca, diğer bazısı ise paganlar ve Yahudilerce kaleme alınmıştır. Ayrıca 1961 yılında keşfedilen ve "Pilatus Taşı" diye adlandırılan arkeolojik bir yazıt, onun tarihsel açıdan mevcudiyetini de kesin şekilde ortaya koymaktadır. Pilatus, on yıllık valilik görevinin ardından, Samiriye isyanlarını çok sert şekilde bastırması yüzünden Suriye Valisi Lucius Vitellius tarafından azledilerek Roma'ya gönderilmiştir. Ancak Pilatus, bütün bunların ötesinde İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesi hadisesindeki rolü nedeniyle tarihe geçmiş bir şahsiyettir.[867] Bununla birlikte Filistin'in o zamanki siyasi atmosferinde Pilatus'un tarafını tanımlamak lüzumsuzdur. Çünkü o, adı üstünde, Roma İmparatorluğu'nun bu bölgede görev yapan valisidir. Üstelik epigrafik ve nümizmatik birtakım kanıtlardan hareketle Pilatus'un Yahudiye'de imparatorluk kültü formuyla Roma dininin propagandasını yaptığı da söylenmektedir.[868]

Peki, ama Yahudi Yüksek Rahip ve Herodesler o zamanlar nasıl bir fonksiyon üstlenmekte, mevcut siyasi ve sosyal koşullar karşısında ne gibi bir duruş sergilemektedir? İşte bu nokta büyük önem taşımaktadır.

---

867 Detaylar için bk. Warren Carter, *Pontius Pilate: Portraits of a Roman Governor*, Collegeville, Minnesota: Liturgical Press, 2003.

868 Detaylar için bk. Joan E. Taylor, "Pontius Pilate and the Imperial Cult in Roman Judaea", *The New Testament Studies,* 52, 2006, ss. 555-582.

(3). Roma İşgali Altındaki Filistin'de Status Quo

Tarihçilere göre, Pavlus'un misyon alanında yer alan mesela Korint, M.Ö. 146'da Romalılar tarafından harabeye çevrilmiş, erkekler öldürülmüş, kadın ve çocuklar köle yapılmıştır. Şehir, bundan yaklaşık yüz yıl kadar sonra Iulius Caesar (ö. M.Ö. 44) tarafından Roma kolonisi olarak yeniden kurulmuştur. M.Ö. 31'deki Aktium Savaşı'ndan sonra Filipi ve Selanik'in de buna benzer bir durum yaşadığı söylenmektedir. Başka bir deyişle Romalılar, Pavlus'un misyonerlik seyahatlerinden üç nesil önce, Filipi, Selanik, Korint, Efes gibi önemli şehirlerde istedikleri düzeni kurmuşlar, söz konusu bu yerleri kendi siyasi otoriteleri açısından tamamen pasif hale dönüştürmüşlerdir. Hatta Romalılar Akhaia, Makedonya ya da Asya gibi bölgelerde de yönetim bürokrasisine gerek görmemişlerdir, çünkü askeri birlikler onlara yetmektedir. Böylece İmparator Augustus (M.Ö. 27-M.S. 40) döneminde Romalıların siyasi gücü bir eyaletler koleksiyonu olmanın ötesinde, birleşik bir imparatorluk karakteri yansıtmaktadır. Ancak bu dönemde Romalılar açısından sorun çıkarmayı sürdüren yerler de olmuştur. Örneğin Filistin gibi daha sonraki tarihlerde ele geçirilen bölgelerin imparatorlukla bütünleşmesi sağlanamamış, fakat direniş ve problemler daha uzun bir müddet sürmüştür. Filistin'in yönetimi Romalılar açısından sıkıntılı olmuştur, çünkü hem büyük bir efor hem de çok sayıda asker gerektirmiştir.[869] Zira Mesihi hareketlere bağlı ortaya çıkan bağımsızlık düşüncesi I. yüzyılda Roma işgali altındaki Filistin sahasında siyasi açıdan başlıca belirleyici faktör olarak Romalıların canını sıkmaktadır.

Romalıların Filistin sahasında M.Ö. 63 yılında egemenlik kurduklarını ve M.Ö. 40'ta da Büyük Herodes'i "kral" olarak ülkeyi yönetmek üzere buraya atadıklarını daha önce görmüştük. Aşağıda da bahsi geçeceği gibi, Büyük Herodes'in ölümü sonrasında (M.Ö. 4) onun krallığı oğulları arasında bölüşülmüştür. Ülkenin güneyindeki Yahudiye'de ise Romalı bir vali (Pontius Pilatus) görev yapmaktadır. Yine Yahudiye bölgesinde bazı açılardan önemli bir statüyü temsil eden Yüksek Rahip de buraya dâhil edilirse, I. yüzyılın birinci yarısında Filistin'de boy gösteren başlıca aktörler şunlardır:

---

[869] Horsley (ed.), *Paul and Empire*, ss. 10-11.

(i) ROMALILAR Filistin'in gerçek egemen gücüdür ve güneydeki Yahudiye bir *praefectus*un şahsiyetinde doğrudan Romalılara bağlıdır.

(ii) HERODESLER sülalesi büyük Herodes'in krallığı üzerinde yarı özerk denilebilecek türden siyasi yapıları temsil etmekte ve ülkeyi işgalci Romalılar namına yönetmektedir.

(iii)YÜKSEK RAHİP ise Yahudiye'deki (Kudüs'te) bulunan ve işgalciler tarafından atanan diğer Roma işbirlikçisidir.

Dolayısıyla Filistin sahasında bu egemen güçlerin istedikleri gibi bir düzen kurulmuştur. Romalılar bu düzenin en üst kademesini oluşturmakta, Yahudilerin çok büyük bir çoğunluğu en alt kademesini teşkil etmektedir.

Söz konusu bu alt kademeye bakıldığında, henüz Makabiler döneminde yaşanan sosyal, siyasi ve dini krizlerin birçok Yahudi fırkasının ortaya çıkmasına yol açtığı görülmektedir (Saddukiler, Ferisiler, Esseniler). Aslında I. yüzyılın birinci yarısında Yahudilerin birçoğu bu fırkalardan hiçbirine mensup değildir. Ancak genel olarak Yahudiler Roma işgalinden açıkça müteessirdir. Pagan bir imparatorluğun egemenliği altında yaşamak ve adaletsiz bir düzenin köleleri olmak monoteist Yahudiler için ağır bir neticedir. Bu bağlamda Yahudiler hem dini hem de politik gerekçelerle Roma işgalinden hoşlanmamaktadır. Bu işgal dinsel ve siyasi yönlerden onlar için tam bir kâbustur. Bu yüzden de Roma işgaline karşı yaygın şekilde isyanlar baş göstermektedir.[870] Nitekim bu isyanları yukarıda bahsi geçen Zelot hareketi temsil etmektedir.

Buna mukabil elit bazı Yahudiler ise Roma işgalinden memnundur. Onlar, Romalıların yönetimini toleranslı ve olumlu gören seçkin zümrelerdir. Zira mevcut *status quo* sosyal ve ekonomik açılardan onları mevki ve makam sahibi, seçkin zümrenin üyeleri ve varlıklı kimseler yapmaktadır. Elbette bunun temel sebebi onların bölgeyi yönetmekte olan Romalılarla işbirliği yapmalarıdır. Başka bir deyişle, Roma işgali konusunda Yahudiler arasında anlaşmazlık bulunmaktadır. Çok büyük

---

870 Ehrman, *Jesus, Apocalyptic Prophet*, s. 115. Ayrıca detaylar için bk. Horsley, *Jesus and Empire*, ss. 35-54.

bir çoğunluk ya Zelot hareketine aktif olarak katılarak bağımsızlık arayışı göstermekte ya da pasif şekilde bu kötü koşullardan kurtuluşu beklemektedir. Çok küçük bazı azınlık gruplar ise mevcut düzenin devamını savunmaktadır. Çünkü mevcut düzen onları ayrıcalıklı yapmaktadır. Tahmin edileceği gibi Yüksek Rahip ile Herodesler Roma yanlısı Yahudilerin önde gelenleridir. Şimdi, onları biraz daha yakından tanıyalım.

Tarih boyunca işgal altında bulundurulan birçok bölgede, işgalcilerle işbirliği yapan birtakım yerli insanların veya grupların mevcudiyeti malumdur. Onlar, kendi toplumlarında genellikle "hain" olarak resmedilen şahsiyetlerdir ve statülerini, elde ettikleri maddi güç ve nüfuzu, hiç kimsenin baş edemediği o büyük işgalci güce borçlu olmuşlardır. Yani onlar, cemiyetlerine has birtakım değerler üzerinden işgalcilerle işbirliği yapmak suretiyle kendi çıkarlarını ve geleceklerini düşünmüşler, bu sayede ya yeni statüler ve maddi avantajlar elde etmiş ya da eski statülerini garanti altına almışlardır. İşte, I. yüzyılda Roma işgali altındaki Filistin sahası açısından benzer bir durum görülmektedir. O yüzden de burada bir yandan Yüksek Rahip kurumunun, diğer yandan Herodesler denilen sülalenin üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

Yüksek Rahip M.Ö. III. yüzyıldan itibaren görece merkezi bir önem taşımaktadır. Nitekim örneğin İsa'nın yaşadığı dönemde Yüksek Rahip'in hukuki, dini ve elbette ekonomik yönden belirli ölçüde yetkili ve imtiyazlı birisi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada esas önemli olan, bu makamın İsa'dan çok önceki tarihlerden itibaren bölgeyi yöneten yabancı güçler için vasıta teşkil etmesidir. Yüksek Rahipler, M.Ö. II. yüzyıldan itibaren, Yahudi kültürel kimliğini korumayı amaçlayan gruplara karşı "Yunanca konuşanlar tarafından yönetilen sosyal çevrenin Yunanlaşmış hayat tarzını kendilerine uyarlama fikrini savunan 'Helenleşme yanlıları'nı temsil etmektedir."[871] Bu bağlamda Yüksek Rahipler, Yunan kültürünün Kudüs ve civarında yayılması için çaba göstermişlerdir. Ayrıca, egemen güçlere rüşvet vermek suretiyle bu makama atanmaları dolayısıyla mali açıdan da işgalcilere hizmet

---

871 R. Malcolm Errington, *Hellenistik Dünya Tarihi: M.Ö. 323-30,* Türkçe terc. G. Günata, İstanbul: Homer, 2017, s. 266

eder bir konum yansıtmışlardır. Örneğin, Seleukosların Kudüs üzerinde egemen oldukları dönemde, Yüksek Rahip Menelaos'un Seleukos taraftarı Helenleşme yanlılarının temsilcisi olduğu belirtilmekte, Kudüs'te Seleukoslar için yeni bir garnizon kalesi inşa edilirken dindar ve milliyetçi Yahudileri cezalandırmak kadar Yüksek Rahip'e yardım ulaştırmanın da hedeflendiği söylenmektedir.[872] Nitekim Makabilerin isyanı Seleukosların Yahudi Yüksek Rahip ile beraber Kudüs'te uygulamaya koydukları ekonomik, siyasi ve kültürel programlara bir tepki olarak patlak vermiştir. Ve, yukarıda da belirtildiği gibi Makabilerin isyanı Seleukosların varlığını ortadan kaldıracak ve Haşmonayimler dönemini başlatacaktır.

Aynı bağlamda M.Ö. 160'lı yıllardan itibaren karşımıza çıkan Ferisilik isimli bir Yahudi fırkası da dikkat çekmektedir. Zira ileride, M.S. 70 yılı sonrasında, rabbinik geleneğin temsilcileri olan Ferisiler, erken tarihlerden itibaren yabancı güçlerle olan bu yakınlığı nedeniyle Yüksek Rahip karşıtı bir duruş sergilemişlerdir. Nitekim birçok Ferisi'nin Zelot hareketine destek verdiği söylenmektedir. Buna karşın, dini yorum ve kültürel açılardan olduğu kadar politik duruş itibariyle de Ferisilerin karşısında Saddukilerin isimleri zikredilmektedir. Saddukiler, Yüksek Rahip kurumuna önem veren, o zamanlar Yahudiler arasında azınlık teşkil eden ve zengin ve nüfuzlu aileleri bünyesinde barındıran bir fırka olarak dikkat çekmektedir. Tahmin edileceği üzere, işgalci Romalılar tarafından Yahudi inancını ve coğrafyasını kontrol altında tutabilmek amacıyla atanan Yüksek Rahip işte bir Sadduki fırkasındandır.[873] Öyleyse Saddukilerin de Romalılara yakın bir duruş sergilemeleri şaşırtıcı değildir.[874] Böylece, Saddukiler, I. yüzyılın ilk yarısında Filistin sahasında hem dini ve kültürel açılardan hem de siyasi duruşları bakımından Ferisi, Esseni veya İsa'nın cemaati olan Nasranî fırkalarından farklı olarak onlardan ayrı bir pozisyonu temsil etmişlerdir.[875] Yahudiler arasında "seçkin" zümreyi oluşturan Saddukiler, mevcut

---

872 Errington, *Hellenistik Dünya*, ss. 265-268.

873 Harman, "Yahudilik", s. 213.

874 Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, ss. 18-20.

875 Bazı detaylar için bk. Maccoby, *Paul and the Invention of Christianity*, ss. 19-28; Ayrıca bk. R. Travers Herford, *The Pharisees*, Londra, 1924, s. 53 vd.

status quo'nun savunucuları olmuşlardır. Saddukiler, Roma işgali altında şekillenen politik, sosyal ve ekonomik koşullardan çıkar sağlayanların ağırlıkta olduğu bir zümredir. Yüksek Rahip ile zengin Saddukiler işte bu çerçevede Yahudilerin geneli tarafından işgalci Romalıların işbirlikçileri sayılmaktadır. Ve yine bu yüzden Romalılar ile Yüksek Rahip (ve taifesi) Yahudilerin geneli tarafından ortak bir düşman cephesi olarak algılanmaktadır.

Yüksek Rahip Kudüs'tedir ve dolayısıyla ülkenin güneyindeki Yahudiye bölgesi üzerinde yetki sahibidir. Ancak bölgede egemen bir diğer güç de Herodeslerdir. Bu çerçevede, Roma'da o sıralarda politik gücü ellerinde bulunduran Marcus Antonius ve Octavianus (Augustus) tarafından *Yahudilerin Kralı* olmaya aday gösterilmesinin ve Roma senatosu tarafından Filistin'e atanmasının (M.Ö. 40'ta) ardından M.Ö. 37'de Büyük Herodes, onun ölümü (M.Ö. 4) sonrasında ise oğulları, sırasıyla yönetimi devralmışlardır (önce monarşi, ardından tetrarşi). Herodes, Filistin'de Romalılara bağlı bir krallık kuran ve Romalıların askeri yardımıyla Haşmonayimleri deviren monarktır. (M.Ö. 37). Tarihçilere göre o, kan ve orijin olarak Yahudi değildir, çünkü Edomludur. Makabilerin yerine krallık unvanını ele geçirmiş, ancak istemesine rağmen Yüksek Rahiplik kurumunu elde edememiştir. Herodes, Makabilerin çoğunu, hatta kendi aile bireylerinden bazılarını süreç içinde yok etmiştir. Ayrıca Yahudiye'deki Yüksek Rahip ile de evlilik yoluyla irtibat kurmuştur. Ne var ki, Herodes, Edomlu olduğu –ki Yahudilerce bu yüzden Yahudi olarak görülmemektedir, Filistin'de Helen kültürünü egemen kılmak istediği, aile fertlerine karşı acımasız davrandığı ve hepsinden önemlisi Roma yanlısı olduğu gibi gerekçelerle Yahudilerin büyük çoğunluğu tarafından sevilmeyen bir tarihsel şahsiyettir.

Büyük Herodes sonrasında onun Samiriyeli bir eşinden doğan oğlu Herodes Arhelaus, krallığın Yahudiye, Edom ve Samiriye'yi içeren büyük kısmında tahta çıkmış ve sürgüne gönderildiği M.S. 6'ya kadar yönetimde kalmıştır. Büyük Herodes'in Kudüslü hanımından olan Herodes Filip, M.S. 34'deki ölümüne dek ülkenin kuzey bölgesini yönetmiştir. Yine Samiriyeli anneden doğan Herodes Antipas, M.S. 39'da İmparator Caligula tarafından sürgüne gönderilene kadar Celile ve Perea'nın yönetimini üstlenmiştir. Herodes Antipas'ın İncillerde

ismi geçmektedir ve muhtemelen Vaftizci Yahya'nın öldürülmesinden sorumludur (ki bunun detaylarını göreceğiz). Herodes'in torunu I. Agrippa, M.S. 37'de Roma İmparatoru Caligula tarafından Herodes Filip'in bölgesini yönetmek üzere görevlendirilmiştir. 41 yılında İmparator Claudius onun arazisini doğrudan Yahudiye eyaletine bağlamıştır. I. Agrippa'nın oğlu II. Agrippa ise babasının arazisinin kuzey bölümüne atanmıştır. II. Agrippa Herodeslerin sonuncusudur. Onun M.S. 92 yılındaki ölümünün ardından bütün krallık Romalılar tarafından Yahudiye eyaletine bağlanmıştır. Bu aile, o zamanlar tıpkı "Sezarlar" gibi "Herodesler" diye tanımlanmakta, öyle bilinmektedir.

Yukarıda ismi geçen Herodes Antipas özellikle önemlidir, çünkü İsa'nın yaşadığı dönemde ve bölgede hüküm sürmüştür. Antipas, Büyük Herodes'in Samiriyeli eşinden doğmuştur. O, dönemin önemli bir dini figürü olarak tasvir edilen Vaftizci Yahya'nın ve hatta belki de Nasıralı İsa'nın öldürülmesinde pay sahibi olmalıdır. Herodes Antipas, Luka İncili'nde de karşımıza İsa'yı görmek isteyen birisi olarak çıkmaktadır. Zira herkesin bahsettiği İsa'yı merak etmekte, onun gösterdiği mucizelerden birine tanık olmayı ummaktadır (23:8). Antipas, önce güneydeki Nebatilerle yaşadığı siyasi çatışma, ardından Roma İmparatoru Tiberius'un ölümü, bunun sonrasında da yeğeni I. Agrippa tarafından yeni İmparator Caligula'ya karşı komplo kurmakla suçlanması süreçlerinin ardından Galya'ya sürgüne gönderilmiş ve orada ölmüştür.[876] Herodesler, ayrıca Pavlus bağlantısı nedeniyle de büyük önem taşımaktadır. Bunun detaylarını da daha sonra tartışacağız.

Bununla beraber Herodesler Filistin'de işgalci Romalıların en büyük yardımcıları ve işbirlikçileri olmuşlardır. Zira onlar, ilk andan son ana kadar bütün varlıklarını ve elde ettikleri statüyü Romalıların teveccühüne borçludur. Daha da ilginci, Yahudiler tarafından Yahudi olarak görülmeyen bu sülale, siyasi açıdan olduğu kadar kültürel ve dini açılardan da Yahudilere kıyasla çok farklı anlayışları temsil etmişlerdir. Bu bağlamda alanın önde gelen uzmanlarından R. Eisenman,

---

[876] Diğer bazı detaylar için bk. F.F. Bruce, "Herod Antipas, Tetrarch of Galilee and Peraea", *The Annual of Leeds University Oriental Society*, 5, 1963/65, ss. 6-23.

Herodesler hakkında önemli bir saptama yapmakta; onları yalnızca yönetici bir sülale şeklinde değil de daha ziyade dinsel-politik bir eğilimin temsilcileri şeklinde tanımlamaktadır. Hatta bu eğilimi Filistin bölgesiyle sınırlandırmak da doğru değildir, çünkü Anadolu ve hatta Roma şehrinde bile varlığı hissedilmektedir. Eisenman'a göre, bu eğilimin izlerini taşıyan örnekler geçmişe yönelik şekilde İncillerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin günahkârlarla, vergi toplayıcılarla ve fahişelerle paydaş, "birinci olanın sonuncu olacağı" kabilinden görüşler taşıyan ve mesela şarap kullanan bir Mesih özlemi aslında Herodeslerin anlayışını yansıtmaktadır.[877] Başka bir deyişle, Yahudilere kıyasla dinsel konularda gayet lakayt düşünce ve tutumları benimseyen Herodesler, Yasa tarafından şekillendirilen monoteist bir inancın hiç değilse bazı açılardan dışında kalmaktadır. Bu olgu, muhtemelen Herodeslerin kültürel açıdan temsilcisi oldukları konumun doğrudan bir sonucu veya yansımasıdır. Çünkü onlar, pagan Romalılar ile monoteist Yahudiler arasında, her iki tarafa ait inançların ve kültürlerin kesiştiği bir noktada var olmuşlardır. Tarihçi Iosephus, Herodes'in Yasa karşıtı pozisyonunu tanımlarken onun Yasa'yı ihlal eden eylemlerine dur diyecek kimse bulunmadığını dile getirmektedir (*Antiquites*, 15:7). Modern bazı araştırmacılar ise Herodes hanesinde Yahudiler tarafından önceden bilinmeyen birtakım anlayış ve uygulamaların revaç bulduğunu, Yasa'nın terk edildiğini veya Yasa'ya karşı duyarsızca bir tutum takınıldığını belirtmektedir.[878]

Bu çerçevede, Herodesler o zamanlar Filistin sahasında Helen kültürünün en büyük müdavimleri ve koruyucuları olmuşlardır. Bu kültürü Yahudi bir muhitte egemen kılabilmek amacıyla mümkün olan her şeyi, Roma imparatorları adına Helen şehirleri inşa etmekten Roma yasalarını egemen kılmaya kadar, yapmışlardır. Herodeslerin (başka bazı sebeplerle birlikte) Yahudiler tarafından Yahudi olarak görülmemesi bu yüzden doğaldır. Nitekim dönemin önde gelen dini şahsiyetlerinden Vaftizci Yahya, Yasa karşıtı uygulamalarını eleştirdiği Herodes Antipas'ın

---

877 Robert Eisenman, "Paul as Herodian", *Journal of Higher Criticism*, 3: 1, İlkbahar 1996, ss. 110-122.

878 Morten Hørning Jensen, *Herod Antipas in Galilee*, 2. Basım, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, s. 80.

sarayında şehit edilmiştir (Markos, 6:14-29 ve ayrıca Luka, 9:7-9). Öyleyse, Herodes sülalesinin, Yahudileri, onları diğer tüm uluslardan ayıran Yasa'dan ve geleneksel ritüellerinden uzaklaştırmayı, bu sayede onları paganist Romalılarla daha esaslı şekilde bütünleştirmeyi amaçlayan bir hareket tarzı benimsemeleri şaşırtıcı olmamaktadır. Böyle bir gelişme, bütün varlığını ve statüsünü işgalci Romalılar ile direnişçi Yahudiler arasındaki dengeye borçlu olan ve bu iki karşıt unsur arasında bir tür köprü fonksiyonu üstlenen yönetici bir sülale tarafından nasıl olur da istenmez? Onların bir taraftan Yahudi Yasa'sından uzak, diğer taraftan ise Roma kültürünü yaygınlaştırmaya yönelik konumları herhâlde böyle bir yargıya olanak tanımaktadır.

Peki, ama bütün bu anlatım bizi hangi noktaya getirmektedir?

(i) I. yüzyılda Filistin sahası Roma işgaline karşı başkaldırı havasındadır. Bölgede yaşanan Mesihi hareketler Romalıları uğraştırmaktadır.

(ii) Zelot hareketi ve birçok Mesih isyanında ya da bizzat İsa hareketinde de görüldüğü şekilde, Romalılar ve onların işbirlikçileri Filistin sahasında siyasi açıdan rahat değillerdir. Zira devamlı tehdit ve tedirginlik altında kalmışlardır.

(iii) Bu olgular şunu göstermektedir: Daha önceki tarihlerde Roma işgaline uğrayan Yunanistan ya da Anadolu'nun aksine, Filistin sahası I. yüzyılda siyasi açıdan Roma dünyasıyla bütünleşmiş ya da bu egemenliği kabul etmiş değildir.

(iv) Yasa merkezli monoteist bir inancı benimseyen Yahudiler, dini ve kültürel açılardan da pagan Roma dünyasıyla bütünleşmiş değillerdir.

(v) Ancak Roma işbirlikçileri, Filistin'in siyasi açıdan Roma dünyasına eklemlenmesini sağlayabilmek amacıyla, muhtemelen Yahudileri dini ve kültürel açılardan da dönüştürmeyi, yani pagan/Helen kültürüne yakınlaştırmayı planlamış olmalıdır. Zira onların mevcudiyeti bu entegrasyonun muhakkak sağlanmasına bağlıdır.

Peki, Filistin'de mevcut bu *status quo* durumundan hareketle, çok temel bazı sorular üzerinden biraz daha farklı bir tarih okuması yapılamaz mı?

Bunca farklı aktörün kendisince hesaplar yaptığı Filistin sahasında, Roma işgali altındaki Yahudi bir coğrafyada, tıpkı günümüzde yapıldığı gibi bazı hesapların yer altı faaliyetleri üzerinden gerçekleştirilmeye çalışılmış olması ihtimal dışı mıdır? Romalılar ile Yahudiler arasında süregiden siyasi çekişmeler, silahlı mücadeleler, Mesihi krizler, patlak veren isyanlar, Romalıların kendi merkezlerinden çok uzak bir sahayı yönetme istekleri, Yahudilerin bağımsızlık arayışları, gizli bazı yeraltı bağlantılarının mevcudiyeti olasılığını pekâlâ *çağrıştırmaktadır.* Bu olgu herhâlde hem Romalılar hem de Yahudiler açısından geçerlidir. Ama bilhassa bir dünya imparatorluğunu yöneten Romalıların kendileri açısından son derece karışık bir bölge olan Filistin'de güçlü bir istihbarat teşkilatı kurmuş olmaları ya da kurmak istemeleri çok muhtemeldir. Bu istihbarat bağlantıları, elbette Romalı yöneticilerle Filistin'deki Roma işbirlikçileri arasında etkin şekilde işlemiş veya işletilmek istenmiş olmalıdır. Dolayısıyla Romalılar (ve Roma işbirlikçileri) için gizli şekilde faaliyette bulunan gizemli birtakım şahsiyetlerin mevcudiyeti işin tabiatı gereğidir. Romalılar (ve işbirlikçileri), bu sayede Filistin sahasında örneğin kendileri için tehdit oluşturabilecek Mesihi hareketlerin yahut Zelot yapılanmasının üyeleri hakkında bilgi toplamak istemiş olabilirler. Mesela dini bir mesele kisvesi altında tehdit olarak görülen Yahudi gruplarla dolaylı yoldan bağlantı kurarak onları bölmek veya onların düşünce istikametini (kendi yararlarına) değiştirmek istemiş olabilirler. Tehdit olarak gördükleri bazı Yahudilerin düşüncelerini Roma veya söz gelimi Herodeslerin ideolojisi namına kazanmak istemiş olabilirler.[879] İşbirlikçi Yahudiler, Romalılara istihbarat sağlayarak kendi statülerini korumak, güçlendirmek, onlar adına faaliyet gösteren birileri ise şu veya bu şekilde kendilerine çıkar temin etmek istemiş olabilirler. Bu bir hayal veya kurgu değil, tarihin her döneminde yaşanılan ve bilinen bir gerçektir.

Şimdi, bir an için şu sorunun yanıtını düşünelim: Romalıların (ve işbirlikçi Yahudilerin) I. yüzyılda Filistin sahasında en çok çekinecekleri ya da adını bile duymak istemeyecekleri kavramlar nelerdir? Her taraf Roma işgaline başkaldırı karakterindeki Mesihlik isyanlarıyla dolup taştığına göre, kesin olarak "Mesihlik" veya belki de "Zelotlar". Zira bu

879 Voskuilen, "Operation Messiah", ss. 210-211.

tip hareketler hem Romalılar hem de işbirlikçileri için açıkça problem anlamına gelmektedir ve onların varlığını doğrudan tehdit etmektedir.

Peki, ikinci olarak şu sorunun yanıtını düşünelim: Mesih, Herodeslerin anlayışındaki gibi bir Mesih olsaydı, yani bu Mesih Yahudilerle Romalıları, temizlerle kirlileri, dindarlarla günahkârları, birbirinden ayırmasaydı, sadece Yahudileri değil, paganları da kurtarsaydı, ne olurdu? Şöyle düşünelim: Mesih *dünyevi bir kral* değil de *göksel bir kral* olsaydı, yani siyasi açıdan tamamen pasif, Roma karşıtı değil ve hatta Roma ideolojisini savunan bir Mesih olsaydı, ne olurdu? Romalılar ve Yahudi işbirlikçileri bu gibi bir Mesih'ten memnun olurlar mıydı? Bu, onlar için gayet güzel bir Mesih olmaz mıydı?

"Kesinlikle evet"!

Düşünmeye devam edelim: Bu Mesih, Yahudi Mesihler gibi Roma işgaline başkaldırıyı değil, Romalılara itaati savunsaydı, ne olurdu? Mesela Yahudilerin Sezar'a vergi ödemesine engel olmayıp (Luka, 23:2) "Sezar'ın hakkını Sezar'a verin" (Matta, 22:21) deseydi, nasıl olurdu? Romalılar için veya mesela Herodesler için böyle bir Mesih tehdit oluşturur muydu?

"Kesinlikle hayır"!

Devam edelim: Bu Mesih, Yahudileri ayrı bir grup olarak tasnif eden Kutsal Yasa'yı sulandırsa, hatta tamamıyla ortadan kaldırsa, ne olurdu? Mesih, Yasa yanlısı monoteist Yahudi dinini pagan inancına yaklaştırsa, ikisini birbirine katsa, Romalıların ve Herodeslerin yıllardır temin etmeye çalıştıkları dini ve kültürel eklemlenme süreci açısından nasıl olurdu? Bu Mesih, Romalılar ve işbirlikçileri için problem olur muydu?

"Kesinlikle hayır"!

Hem Romalılar, hem Herodesler, muhtemelen böyle bir Mesih'i çok severlerdi. Bütün Yahudilerin böyle bir Mesih'i benimsemesi için can atarlardı. Zira Filistin'i yönetmek için artık ne geniş çaplı bir bürokrasiye ne de onca askere ihtiyaç duyarlardı. Roma'nın ve Herodeslerin "insanlar arasında ayrım gözetmeyen göksel Mesih'i", onlar adına Yahudileri yönetir, hatta belki vergileri bile toplardı! Bu takdirde, Yahudilerin Roma ideolojisi adına dönüştürülmesi için belki de en doğru

yol, onların Mesih'lerinin dönüştürülmesiydi. Yahudi bir Mesih yerine Romalı bir Mesih, Yahudileri Roma İmparatorluk ideolojisinin önemli bir parçası yapabilirdi.

Öyleyse Romalılar (ve onların işbirlikçileri), yukarıdaki türden amaçlarla Filistin'deki bir Mesihlik hareketine bugün tam olarak kavrayamadığımız şekilde bir müdahalede bulunmuş olamazlar mı? Dünyevi bir kral olan veya değilse bile öyle olduğundan şüphelenilen çok popüler bir Mesih'i, yani birçok Yahudi'yi peşinden sürüklemesi nedeniyle kendilerini ürküten bir lider figürünü, *göksel bir kral* olan Mesih'e dönüştürerek, onu kendileri için tehdit olmaktan çıkarmış olamazlar mı? Roma işgaline (veya onların işbirlikçilerinin kurdukları adaletsiz düzene) başkaldıran ya da başkaldırmasından korkulan Mesih'i, Roma (ve Herodeslerin) ideolojisini savunan bir Mesih'le yer değiştirmek istemiş olamazlar mı? Böyle bir "sevimli" Mesih'i bütün Yahudiler arasında mümkün olduğunca teşmil ederek onları kendi inançlarının ve politik duruşlarının orijinal bağlamından uzaklaştırmak istemiş olamazlar mı? Böyle bir Mesih kullanılarak dindar ve inatçı Yahudiler de (söz gelimi Yunanistan veya mesela Anadolu'daki birçok toplum gibi) *Pax Romana*'nın ayrılmaz bir parçasına dönüştürülmek istenmiş olamazlar mı? İşbirlikçi Yahudiler ise bu sayede hem kendi konumlarını korumak ve hatta güçlendirmek, hem de en azından Yahudi kalabalıklar nezdinde kendilerini açıkça eleştiren can sıkıcı bir vaizden ve o vaizin yolunu izleyen bir hareketten kurtulmak istemiş olamaz mı?

"*Hayır*! *İlk bakışta, olamazlar*".

Çünkü bizzat Mesih, işgalci Romalıların Yahudi işbirlikçileriyle müşterek bir eylemi neticesinde infaz edilerek zaten ortadan kaldırılmıştır. Nitekim bu infazın Başkahin ve önde gelen bazı Yahudiler ile Romalıların ortak bir eylemi olduğunu görmüştük. Bu olayın arkasında İsa'ya düşman Yahudiler için dini, sosyal ve siyasi, Romalılar açısından ise tamamen siyasi gerekçeler bulunduğunu belirtmiştik. Peki, ama İsa'nın tarih sahnesinden çekilmiş olması, muhtemel bir Mesih tehdidinin ortadan kalktığı anlamına gelmemekte midir? İsa hareketinin İsa sonrası dönemde de tehdit olarak algılanması için sebep var mıdır? Eğer öyleyse, buna dair kanıt bulunmakta mıdır? Ve nihayet (eğer bir

Roma müdahalesinden söz edilecekse) Romalılar niçin diğer Mesih hareketlerine değil de yalnızca İsa hareketine bu şekilde gizli yollarla müdahale etmek istemişlerdir?

(4). Roma İşgali Altındaki Filistin'de İsa Cemaati (Nasranîler)

Son sorudan başlayalım. İsa hareketinin diğer Mesih hareketlerinden farkı nedir? *İşler* Kitabı'nda yer alan bir kayıtta, Ferisi lider Gamaliel, I. yüzyılın ilk yarısında Mesih oldukları iddiasıyla ortaya çıkan Tevdas ve Celileli Yahuda'dan bahsetmekte, ancak Roma karşıtı bu hareketlerin başarısız olmasıyla beraber taraftarlarının da dağıldığını söylemektedir (5:33-37). Başka bir deyişle Gamaliel, Tevdas'ın öldürülmesi neticesinde Tevdas'ı destekleyenlerin, Celileli Yahuda'nın öldürülmesiyle beraber onun taraftarlarının dağılıp yok olduklarını vurgulamaktadır.

Gamaliel burada bir açıdan tarihsel bir hakikate dikkat çekmektedir: Tevdas'ın, Celileli Yahuda'nın ve I. yüzyılda ve hatta Bar Kohba'yı da (132-135) dâhil edersek II. yüzyılda ortaya çıkan tüm Mesihlerin aksine, İsa'yı takip edenler İsa'nın sonrasında da dağılmamışlardır. Onlar, Kudüs'te, bölgenin en karizmatik tarihsel şahsiyeti olan İsa'nın kardeşi Yakup'un önderliğinde toplanmışlar ve Yahudi karakterini sürdürerek "Nasranîler" şeklinde tanımlanan yeni bir mezhebi veya akımı oluşturmuşlardır. Bunun en temel sebebi şudur: Büyük oranda siyasi boyut taşıyan öteki Mesihlik hareketlerinin aksine,[880] İsa'nın Mesihlik hareketi öncelikle dini bir arka plana sahip olmuştur. Nitekim İsa'nın siyasi kişiliğinin tartışılabileceğini, fakat onun dinsel şahsiyetinin tartışmasız şekilde ön planda yer aldığını daha önce birçok başlık altında görmüş ve söylemiştik. Her şeyden önce diğer pek çok Mesih figürünün aksine, taraftarları İsa'nın yalnızca bir Mesih değil, ama aynı zamanda öncekiler gibi bir peygamber ve Kutsal Yasa uzmanı olduğuna dair güçlü bir inanca sahip olmuşlardır. Cemaati için İsa'nın siyasi açıdan ne anlam ifade ettiği belki bugün kesin hatlarıyla anlaşılamamaktadır. Ama onun Tanrı'ya dair gerçekleri anlatan, Tanrı'dan

---

880 Burada Tevdas istisnadır, çünkü askeri organizasyon olmaksızın Tanrı'nın bir mucizesiyle Romalıların def edileceklerine inanmaktadır. O, siyasi bir şahsiyetten ziyade peygamber figürüne daha çok benzemektedir.

getirdiği mesajları insanlara ileten bir elçi, Musa'nın Yasa'sını onaylayan, açıklayan ve dahi ona yeni bağlamlar kazandıran bir öğretmen, İsrail'i (belki siyasi açıdan da, fakat kesin olarak) öncelikle dinsel açıdan kurtarması beklenen bir şahsiyet olarak görüldüğü gün gibi ortadadır. İşte bu yüzden, diğer Mesihlerin aksine, İsa ölümünden sonra da taraftarlarınca unutulmamıştır. Pagan bir yazar olan Mara Bar Serapion'un daha önce bahsi geçen cümlesindeki gibi, İsa "yasaları sayesinde" kendi cemaati nezdinde yaşamaya devam etmiştir. Ve cemaati, aşağıda da göreceğimiz gibi, İsa sonrası dönemde belki eskisinden çok daha güçlü şekilde mevcudiyetini sürdürmüştür. Diğer taraftan, eğer Mesih'in dünyaya yeniden döneceğine dair inanç İsa sonrası erken dönemde Nasranîler tarafından savunulmuş ise, bu da onları bir arada tutan çok güçlü bir motivasyon kaynağı olarak göze çarpmaktadır. Zira bu takdirde onların Mesihleri ölüp gitmiş bir Mesih değil, fakat dünyaya dönmesi an meselesi olan bir Mesih olmaktadır. Kısaca, İsa'nın cemaati onun sonrasında da varlığını güçlü şekilde sürdürmektedir. Ve onların bu güçlü birlikteliği, belki de bir şekilde bazı çevreler için huzursuzluk kaynağı olmaya devam etmektedir. Peki, ama neden?

Çok muhtemel ki, İsa'nın "Nasranîler" şeklinde tanımlanan cemaati, İsa'nın ölümü sonrasında da Romalılar ve onların işbirlikçileri tarafından tehdit olarak algılanmaktadır. Bu cemaat, M.S. 58 yılı civarında, yani İsa'nın ölümünden yirmi beş yıl kadar sonra, Romalıların Yahudiye bölgesi valisi Marcus Antonius Feliks'e "düzen bozucu siyasi bir oluşum gibi" takdim edilmektedir. Zira bu hareket, Pavlus'u Feliks'e kötülemek isteyen Yahudiler tarafından, Yahudiler arasında dünyanın dört bir tarafında kargaşa çıkaran fesatçı bir tarikat olarak sunulmaktadır (*İşler*, 24:5). Başka bir deyişle, bu söyleme göre Nasranîler isyancı yahut ayrılıkçı bir politik hareket karakteri taşımaktadır. İşte bu noktada karşımıza çıkan başlıca tarihsel şahsiyet, bir kez daha İsa'nın kardeşi Adil ve Sıddık Yakup'tur.

Birçok defa vurgulandığı gibi, İsa'nın ölümünden sonra onun cemaati Yakup'un idaresi altında varlığını sürdürmüştür. Pavlus'la olan düşmanlığı nedeniyle İncil yazarlarının ve özellikle de *İşler* Kitabı'nda Luka'nın bilhassa görmezden gelip önemsizleştirmek istedikleri Yakup, gerçekte adaleti, Yasa'ya riayeti ve karizmatik şahsiyetiyle çok etkili bir lider figürü

olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik Yakup'un sadece kendi cemaati nezdinde değil, fakat İsa'ya iman etmeyen Yahudiler arasında bile son derece saygın bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu husus şu açılardan çok önemlidir: (i) İsa'nın ölümü sonrasında Yakup'un Nasranî cemaati gün geçtikçe büyümektedir ve hatta İsa'dan yirmi beş yıl kadar sonra (büyük çoğunluğu Yahudi) on binlerce insanı içeren geniş bir topluluğa dönüşmüş olmalıdır (krş. *İşler*, 21:20). Tarihçi Iosephus'un II. Tapınak Dönemi öncesinde Ferisilerin nüfusunu altı bin olarak verdiği hatırlanırsa (*Antiquites*, 17:42), Nasranilerin birliği ve gücü herhâlde daha iyi anlaşılacaktır. Yakup'un saygın statüsü ve şahsiyeti şüphesiz burada önemli bir belirleyici faktördür. (ii) I. yüzyılın ortalarında, Roma işgalinin ve işbirlikçi Yahudi zümrelerin eliyle yürütülen zorba yönetimin halkı canından daha da fazla bezdirdiği görülmektedir. Üstelik her yanı kaplayan puslu hava Roma'nın gücüne ve işbirlikçileri tarafından kurulan adaletsiz düzene karşı başkaldırı havasını daha da fazla perçinlemektedir. Bu müşterek amaçla (farklı mezheplerden bile olsalar) birçok Yahudi'nin ortak bir bağımsızlık ülküsü etrafında birleştikleri gözlenmektedir. Nitekim Filistin'e dair çizilen bu resmin doğruluğu, kısa süre sonra patlak verecek olan Roma-Yahudi savaşı (M.S. 66-70) tarafından teyit edilmektedir.

Ancak bu tarihsel sürecin biraz daha erken bir döneminde, muhtemelen 30'lu yıllardan itibaren 60'lı yılların erken tarihlerine kadar, Yahudi bağımsızlığı ülküsünü güden (İsa'ya iman etmiş veya etmemiş) birçok Yahudi'nin, dönemin karizmatik ve adaletli şahsiyeti Yakup'u lider olarak görmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bu şekilde, yukarıda gündeme gelen sorulardan en önemlisi burada yanıt bulmaktadır: İsa hareketi, İsa sonrası dönemde de Yakup'un şahsiyetinde tehdit olarak görülmeyi sürdürmektedir. Öyle olmasa, herhâlde Saul (Saulus/Pavlus) adında bir zorba Yakup'un idaresi altındaki İsa cemaatine zulmetme işini üstlenmiş olmazdı.[881] Bunun da ötesinde, o zamanlar mevcut adaletsiz düzene karşı işgal karşıtı Yahudiler tarafından oluşturulan ittifakın gayri resmi lideri muhtemelen Yakup olmuştur. Daha da önemlisi, Yakup'un Roma işbirlikçisi Yüksek Rahipten nefret eden bütün bu Yahudiler tarafından bir tür

---

881 Voskuilen, "Operation Messiah", s. 196.

ikinci/muhalif Yüksek Rahip statüsünde görülmesidir.[882] Bu yöndeki çıkarımların Yahudi bir tarihçinin (Iosephus) eserinden yapılabilmesi ilginçtir. Iosephus'a göre, Yakup M.S. 62 civarında öldürülmüştür. Yakup'u şehit eden kişi ise bizzat Sadduki mezhebine mensup Yüksek Rahip'tir. Yüksek Rahip Ananus, Yakup'u güya Yasa'ya karşı suç işlediği gerekçesiyle şehit etmiştir, ancak Iosephus bile bunun bir bahane olduğunu vurgulamaktadır. Zira Iosephus'a göre bu, tamamıyla hukuksuz bir uygulama olarak tarihe geçmiştir ve olayın çağdaşları da bunu dile getirmişlerdir. Öte yandan Yakup'un Yasa'ya riayet bakımından aslında çok titiz olduğu da bütün kaynaklar tarafından teyit edildiğine göre, Başkahinin Yakup'u aslında kendisine siyasi açıdan rakip olarak görmesi, yani Yakup'un (muhalif Yahudi gruplar tarafından) ismi konulmamış ikinci bir Yüksek Rahip olarak görülmesi dolayısıyla katlettirmiş olması, elbette çok makul ve muhtemeldir.[883] Nitekim Saddukilere karşı birleştiği düşünülen öteki grupların sert tepkisi, nihayetinde Yüksek Rahip Ananus'un azledilmesine yol açmıştır.[884] Öyleyse İsa hareketi Yakup'un şahsiyetinde birtakım çevreler için tehdit olarak görülmeyi sürdürmektedir.

Bundan sonraki süreç de aslında buna benzemektedir. Ancak bu dönemde Yahudiye'deki *status quo* 66-70 yıllarında yaşanan Roma-Yahudi savaşları nedeniyle belirli bir ölçüde değişim geçirmiş olmalıdır. Örneğin İsa cemaati de muhtemelen bu savaşa katılmış ve tıpkı diğer Yahudiler gibi işgalci Romalıların zorba yönetimlerine karşı kendi ulusal bağımsızlıkları için savaşmıştır. Her ne kadar bu konuda Eusebius[885] ve Epiphanius[886] gibi sonraki bazı kilise yazarlarının tartışmalı birtakım kayıtları üzerinden savaş öncesinde Nasranîlerin Ürdün'deki Pella'ya kaçtıkları yönünde bir efsane gündeme getirilmekte ise de,

---

882 Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. 12; Schonfield, *The History of Jewish Christianity*, ss. 12-16.

883 *Antiquities*, XX. 9. 1; Ayrıca Iosephus'tan iktibasen Eusebius, *Hist. Eccl.*, 2. 23. 20-24 (Eusebius'un anlatımı, Hegesippus ve Clement'in konuya ilişkin kayıtlarına da atıf yapmaktadır).

884 Lüdemann, *The Other Side of Christianity*, ss. 49-51; Schonfield, *The History of Jewish Christianity*, ss. 20-23.

885 *Hist. Eccl.*, 3. 5. 2

886 *Panarion*, 30. 2. 7

bunun inandırıcı ve makul hiçbir gerekçesi bulunmamaktadır.[887] Çok muhtemel ki, Nasranîler Roma karşıtı bu savaşa katılmış, savaşın yıkımından da kendi paylarını almışlardır.

Ancak bu aşamada kilise tarihçisi Eusebius'un başka bazı kayıtları önem taşımaktadır. Eusebios, Yakup'tan sonra İsa cemaatinin liderliğine İsa'nın kuzeni ya da Yakup'un kardeşi olduğu sanılan Şemun'un geçtiğini söylemektedir.[888] Eusebios, İsa'nın akrabalarının ve Şemun'un, Davut soyundan geldikleri ve alternatif bir siyasi oluşum teşkil edebilecekleri gerekçesiyle İmparator Domitianus (81-96) döneminde kovuşturulduklarına[889] ve hatta Şemun'un çarmıha gerilerek katledildiğine inanmaktadır.[890] Eusebios'un verdiği bilgilerin sıhhati (bilhassa kronoloji bağlamında) tartışmalıdır. Ancak onun Romalılar açısından ortada bu sıralarda bile siyasi bir davanın mevcudiyetine vurgu yapması da dikkate şayandır. Vakıa, Hıristiyanların II. yüzyıldan itibaren Roma yönetimi nezdinde devamlı siyasi olarak açıdan "şüpheli" görüldükleri ve onların toplantılarına hiçbir zaman iyi gözle bakılmadığı kesin olarak bilinmektedir. Bu durum, dinsel arka plan barındıran hareketlerin bile yönetici Romalılar için her zaman öncelikle politik bağlamda değerlendirildiğini göstermektedir. Zira yönetici olan Romalılar için daima kendi siyasi egemenlikleri öncelikli bir konu olmuştur. Örneğin *legatus Augusti* Plinius (111-113), Bithynia bölgesindeki Hıristiyanları sorgularken bilhassa meselenin politik bağlamına eğilmiştir. Daha doğrusu aslında o, farklı bir dinin taraftarlarından daha çok politik açıdan şüpheli gördüğü bir oluşumu sorgulamıştır. Nitekim bunu daha önce görmüştük.

Bütün bu anlatım bizi bir sonuca ulaştırmaktadır: Tarihçilerin verdikleri bilgilerin detaylarında bazı hatalar olsa da, İsa hareketinin hem onun yaşamı sırasında hem de ölümü sonrasında siyasi açıdan

---

887 Bu iddiaya yapılan bazı itirazlar için bk. S. G. F. Brandon, *The Fall of Jerusalem and the Christian Church*, 2. Basım, Londra, 1951 ve ayrıca Lüdemann, *The Other Side of Christianity*, ss. 27-29.

888 *Hist. Eccl.*, 3. 11. 1.

889 *Hist. Eccl.*, 3. 19-20.

890 *Hist. Eccl.*, 3. 32.1-4.

tehdit olarak görüldüğü mevcut kanıtlardan anlaşılmaktadır. Ve o halde, şimdi bir kez daha, yukarıda sorduğumuz ve ilk planda "*hayır*" şeklinde yanıtladığımız soruları bir kez daha hatırlayalım: Romalılar (ve onların Yahudi işbirlikçileri), Mesihi bir karakter taşıyan İsa hareketine bir şekilde müdahalede bulunmuş olamazlar mı? Aslında bu sorunun yanıtı açıktır: Müdahalede bulunmuşlar ve Mesih'i ortadan kaldırmışlardır. O halde soruyu şu şekillerde güncellemek daha doğru olacaktır:

(i) Romalılar (ve onların Yahudi işbirlikçileri), Mesihi bir karakter taşıdığı için veya taşıdığı gerekçesiyle İsa'nın yaşamı sırasında zaten açıkça müdahale ettikleri İsa hareketine, onun ölümü sonrasında da müdahale etmeyi sürdürmüş olamazlar mı?

(ii) Taraftar sayısı gün geçtikçe artan ve hatta belki de Yahudiler arasındaki en büyük fırkayı teşkil etmeye başlayan büyük ve şüpheli bir topluluk, bu topluluğa sızacak gizli bazı şahsiyetler kanalıyla yakından izlenmek, kontrol altında tutulmak istenmiş olamaz mı?

(iii) Yahudiler arasında Roma karşıtı bir ideolojiyi çağrıştıran Mesih kavramı, mevcut Mesih hareketleri arasında en fazla taraftara sahip olan üzerinden, Roma ideolojisini ve Herodeslerin anlayışlarını savunan bir Mesih'e dönüştürülmek istenmiş olamaz mı?

(iv) Böyle bir Mesih, dini bir tartışma kisvesi altında (İsa'ya iman edenler de dâhil olmak üzere) bütün Yahudilere kabul ettirilmeye çalışılmış olamaz mı? Bu uğurda mücadele edecek Roma ve Herodesler yanlısı bir misyoner, Romalı yetkililer tarafından (elbette el altından, gizlice) desteklenmiş ve korunmuş olamaz mı?

(v) Bu sayede Yahudiler üzerinde "göksel bir Mesih'in gelip geçtiği" algısı yerleştirilmek, onların Mesihi bağımsızlık beklentileri baltalanmak istenmiş olamaz mı?

(vi) Yahudiler, onları diğer toplumlardan ayıran temel bazı inanç özelliklerinden (monoteizm, Yasa, Yahudi gelenekleri) uzaklaştırılmak ve bu sayede siyasal olduğu kadar kültürel ve dinsel açılardan da Roma toplumuna daha fazla yakınlaştırılmak istenmiş olamaz mı?

"Evet! Olabilir"...[891]

Bu konuda çok az şey biliyor olmamız veya Luka gibi çok kabiliyetli bazı yazarların bilmemizi istemedikleri bazı gerçekleri ustaca saklamış olmaları, böyle bir ihtimali peşinen reddetmek için yeterli bir gerekçe değildir.

Şimdi, çok önemli bir bağlamı bir kez daha tekrar edelim. Yahudi bağımsızlığını çağrıştıran siyasi Mesihlik ideolojisinin göksel (yani pasif) bir Mesihliğe dönüştürülmesi kimin işine yarar? Nasranî cemaatin böyle bir Mesihlik söylemiyle bölünmesi kimin işine yarar? Roma ve Herodeslerin ideolojisini savunan bir Mesih'in bütün Yahudiler tarafından mümkün mertebe benimsenmesi kimin işine yarar? Elbette egemen güçlerin, yani yönetenlerin! Zira krallığı bu dünyaya ait olmayan düzen yanlısı bir Mesih'in yönetici zümrelere hiçbir zararı olmadığı gibi, birçok açıdan faydası da olacaktır.

Peki, eğer burada tarihsel açıdan doğru bir resim çizebilmişsem, bu noktada hangi tarihsel şahsiyetlerin üzerinde durulmalıdır? Elbette bunu kesin olarak bilmiyoruz. Ama eğer Romalılar ve onların Yahudi işbirlikçileri adına gizli faaliyetlerde bulunan birilerini arayacaksak, bu

---

891 Schonfield, *The History of Jewish Christianity*, ss. 10, 15 (Bu eserde, İsa'nın Yahudi karakterli esas cemaatinin Pavlus gibi günahlardan arınmayı değil; fakat kölelikten, yani dünyevî manasıyla Romalıların/zalimlerin işgalinden kurtarılacaklarını propaganda ettikleri belirtilmektedir); Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, xxi (önsöz) (Bu eserde, ele almakta olduğumuz tarihsel dönemin değişmez gerçeği olarak "Roma gücü"ne dikkat çekilmektedir. Eisenman'a göre, yaşanan hiçbir gelişmeyi Roma'nın büyük gücünden bağımsız şekilde değerlendirmek sağlıklı olmaz. Eisenman'a göre, Celile bölgesinde bu dönemde yaşanan ihtilalci durumu İncil metinlerine bakarak anlamak çok güçtür. Gerçekte ise ortalık politik açıdan kaynamaktadır. İncillerde ise bahis konusu edilen her yerde Celileli balıkçıların ağlarını atıp tamir işiyle uğraştıkları huzurlu bir ortamın propagandası yapılmakta, yani esas gerçekler bilinçli şekilde saklanmaktadır); Lüdemann, *The Other Side of Early Christianity*, s. 30 (Burada, İsa'nın infazındaki siyasî boyuta dikkat çekilirken, Yahudi otoritelerin İsa'yı Romalılara teslim etmek için özel bir sebebe ihtiyaç duydukları belirtilmektedir); Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, s. 50 (Pavlus'un, İsa'yı dünyevî özgürlük misyonundan, onun amacını siyasî boyutundan ve Roma işgali altında acı çeken Yahudi beklentilerinden kopardığını belirtmektedir).

şahsiyetler, işin tabiatı gereği hem Romalılarla hem de onların Yahudi işbirlikçileriyle çok yakın ilişkiler, hatta belki akrabalık bağları içinde olmalıdır. Ve aynı zamanda onlar, bu ilişkileri gizli kapaklı yürüten, bu sırada kendilerine tanınmış (Roma vatandaşlığı gibi) çok önemli birtakım imtiyazları kullanan, gizemli, karanlık, bilinmeyen ve entrikacı şahsiyetler olmalıdır. Ve onlar, Mesih hareketini baltalamak isteyen, bu hareketin yönünü değiştirmek isteyen kimseler olmalıdır. Ve onlar, Mesih'e iman ettiklerini öne sürdükten sonra bile, Mesih adına konuştuklarını iddia ederken bile, aslında o hareketi baltalamayı sürdüren kişiler olmalıdır. Ve elbette, aslında o hareketin gerçek takipçileri tarafından "düşman" ve "sahtekâr" olarak görülen, linç etmek isteyecekleri kadar nefret duydukları bir şahsiyet olmalıdır. Ve son olarak elbette takiye konusunda uzman şahsiyetler olmalıdır. Bütün bu noktaları aşağıda mümkün olduğunca aydınlatacağım.

Şimdi, Pavlus konusuna, kaldığımız yere geri dönelim. Pavlus Kudüs'e gelmişti ve burada İsa'nın kardeşi ve cemaatin önderi Yakup'un karşısında diz çökmüştü. Hatta Maccoby'nin ifadesiyle, "Kudüs'e dönünce, yokluğunda meydan okuduğu İsa'nın kardeşi Yakup'un heybeti karşısında eriyip gitmişti."[892] Pavlus artık Tapınak'a gitmek, yıllardır sövdüğü Musa Yasası'na bağlılığını herkese ispatlamak zorundaydı. Veya kendisini herkese öyle göstermek, yani bir kez daha takiye yapmak amacındaydı. Ne var ki artık bu, o kadar da kolay olmayacaktı. Hatta belki de Yakup, Pavlus'un kim olduğunu artık anlamıştı.

3. Pavlus'un Romalılar Tarafından Tutuklandığı Miti

Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre, Pavlus arınma günlerine katılarak Yasa'ya bağlılığını ispatlamak için Tapınak'a gider. Pavlus'u Tapınak'ta gören ve tanıyan Yahudiler bütün kalabalığı kışkırtarak onu yakalarlar. Tüm şehir ayağa kalkar. Her taraftan koşup gelenler Pavlus'u Tapınak'ın dışına sürüklerler. Pavlus artık Yahudilerin eline düşmüştür. Amaçları, doğrudan Pavlus'u öldürmektir. Ancak o sırada beklenmedik bir gelişme olur. Şehrin karıştığı haberi Roma taburunun komutanına ulaşır. Komutan hemen yüzbaşıları ve askerleri yanına alarak kalabalığın ve

[892] Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, s. 153.

kargaşanın olduğu yere koşar. Böylece Romalılar kalabalığın arasından aldıkları Pavlus'u linç edilmekten son anda kurtarırlar (21:27-32).

Adım adım gitmeye çalışalım ve Luka'nın anlattıklarını analiz ederek inceleyelim. Şimdi, Luka'nın burada bahsini yaptığı Romalı garnizon komutanı, daha sonra da adı geçecek olan *tribunus* Claudius Lisias'tır. Luka, bu pasajda ἑκατοντάρχας, yani "yüzbaşılar" ifadesini de kullanmaktadır. Bunun anlamı şudur: Luka, burada en az iki (hatta belki de daha fazla) yüzbaşıdan (*centurion*) bahsetmektedir. Öyleyse, bu da en az yüz altmış lejyonere tekabül etmektedir. Demek ki, Pavlus'u kurtarmaya en az yüz altmış lejyonerlik bir Roma askerî birliği gelmiş olmaktadır.[893] Bu, herhalde Pavlus gibi Yahudi bir vaizin (!) hayatı için oldukça büyük bir sayıdır.

Luka, burada, Kudüs gibi bir şehirde, onlarca, belki yüzlerce, hatta belki binlerce insanın tek bir adamı yakalayıp onu linç etmek istediklerini söylemektedir. Fakat Luka, aynı zamanda, şehrin karıştığı haberi Roma taburunun komutanına ulaşıncaya ve komutan da kalabalık bir askeri grubu toplayıp olay yerine yetişinceye kadar Pavlus'a hiçbir şey olmadığına inanmamızı istemektedir. Dikkat edelim: Luka'ya göre orada bulunan bütün kalabalık (πάντα τὸν ὄχλον) ayaklanmaktadır. Tüm şehir (ἡ πόλις ὅλη) Pavlus'u öldürme teşebbüsüne katılmaktadır. Dolayısıyla Luka, burada soyut bir düşüncenin değil, fakat eyleme dökülmüş bir amacın tasvirini yapmaktadır. Çünkü bütün bu kalabalık Pavlus'u yakalamış ve sürüklemeye başlamıştır. Ancak nasıl olmuşsa, kargaşa haberleri Roma taburuna gidene ve onlar da yetişip gelene kadar Pavlus'a hiçbir şey olmamıştır!

O zamanlar Roma garnizonu Tapınak'ın arkasında konuşlanmıştı.[894] Ancak herhâlde onca askerin hazırlanıp en yakındaki bir yere ulaşması için gerekli süre, bütün bir şehrin bir insanı linç edip öldürmesi için gerekli süreden kat be kat fazladır. Nitekim Luka'nın Stefan'*ın* öldürülmesine ilişkin anlatımından biliyoruz ki, kalabalık bir grubun tek bir insanı linç ederek öldürmesi için hiç de uzun bir zaman

---

[893] Dando-Collins, *Mark Anthony's Heroes*, s. 86.

[894] Armstrong, İncil, s. 51.

gerekmemektedir (*İşler*, 7:57-60). Ayrıca Stefan uzun bir savunma yapmasına karşın onu kurtarmak için hiçbir Roma askeri gelmemiştir.

Roma taburunun bu denli çabuk hareket edebilmesi nasıl izah edilebilir? Askerlerin yetişerek linç edilmekte olan Pavlus'u kargaşa içindeki kalabalığın ortasından kurtarması, herhâlde bu taburun aslında yaşanacaklardan bir şekilde haberdar olmasıyla makul bir açıklamaya kavuşacaktır. Başka bir deyişle, Kudüs'teki bu Roma taburu, herhâlde Pavlus'u hedef alacak muhtemel bir linç teşebbüsüne karşı "hazır", yani "tetikte" bekliyor olmalıdır. Evet, ama nasıl?

Daha önce gördüğümüz gibi, Luka, *İşler* Kitabı'nda, Pavlus'un Kudüs'e dönüş yolculuğu sırasında kente gitmemesi için birçok defa uyarıldığını belirtmişti. Bunu şu şekilde anlamak gerekir: Kudüs'te Pavlus'u her yandan saran tehlikeler beklemektedir ve Pavlus da bunu bilmektedir. Pavlus, Yasa karşıtı söylemlerinin (ve hatta belki de gizli birtakım ilişkilerinin) Kudüs'te havari cemaati ve hatta tüm Yahudiler arasında büyük bir infial yarattığını muhtemelen haber almaktadır. Şehirde linç tehlikesi yaşayacağını öngörmektedir. Bu yüzden tedbir alma ihtiyacı ve zarureti hissetmektedir. Herhâlde Kudüs'e henüz girmeden veya Tapınak'a gidip insanların karşısına çıkmadan önce, şehirdeki Roma taburuna haber yollamış, yaşayacağı muhtemel bir tehlikeye karşı tetikte beklemelerini onlardan istemiş olmalıdır. Roma taburu işte bu yüzden tetiktedir, hazırlıklı şekilde beklemektedir. Nitekim kalabalık arasında kargaşanın yükselmesiyle birlikte derhal olaya müdahale etmiş ve Pavlus'u Yahudi kalabalıktan kurtarmıştır.

Şayet durum böyleyse, bu takdirde iki yeni soru gündeme gelmektedir: (i) Pavlus'un Roma taburuna haber yolladığı yönünde kanıt var mıdır? (ii) Roma taburu, galeyana gelmiş Yahudi kalabalığı, hatta bütün kent halkını karşısına almak pahasına, Pavlus gibi Yahudi bir din vaizine hangi sebeple yardım edecektir? Burada şunu da hatırlamak gerekir: İncillerin iddiasına göre, Yahudiye'nin Romalı valisi (*praefectus*) Pontius Pilatus, İsa'yı sorguladığında onu suçsuz bulmuştur. Ancak Pilatus, buna rağmen, galeyana gelmiş durumdaki kontrolsüz Yahudi kalabalıktan çekindiği için, yani şehri karşısına almamak amacıyla, İsa'nın çarmıha gerilmesi emrini vermiştir. Hâlbuki burada Pavlus

örneğinde Roma taburu, (galeyana gelmiş ve kışkırtılmış durumdaki) bütün şehri karşısına almak pahasına Pavlus'u kurtarmakta ve hatta korumaktadır. Neden?

Birinci soruya dönelim: Pavlus'un Roma taburuyla bağlantı kurma olasılığı nedir? Pavlus'un bazı akrabalarının, en azından kız kardeşinin oğlunun Kudüs'te yaşadığı, *İşler* Kitabı'ndan bilinmektedir (23:16). Üstelik yine *İşler* Kitabı'na göre, bu akrabası şehirde Pavlus için muhbirlik de yapmaktadır (23:16-22). Çünkü o, bir sonraki aşamada Yahudilerin "tutuklu" Pavlus'u öldürme planları yaptıklarını Pavlus'a ve Romalı yüzbaşıya bildirecektir. Bu genci daha sonra biraz daha yakından tanıyacağız. Bu durumda, Kudüs'te Pavlus için istihbarat toplayıp ona aktaran birilerinin mevcudiyeti gün yüzüne çıkmaktadır. Pavlus'un Kudüs'e dönüş yolunda yaşadığı endişe de işte şimdi makul bir izaha kavuşmaktadır. Zira Pavlus, şehirde kendisi aleyhine oluşan kamuoyunu ve her taraftan yükselen öfke selini herhâlde istihbarat almaktadır.[895] Luka ise bu durumu Kutsal Ruh'un vahiyleri gibi takdim etmektedir.

Şimdi ikinci soruya bakalım: İsa örneğinde Yahudi kalabalığı karşısına almaktan çekinen Roma garnizonu, Pavlus örneğinde niçin büyük bir riske girmekte, galeyana gelmiş Yahudi kalabalığı karşısına almak pahasına Pavlus'u niçin kurtarmaktadır? Görünüşe göre bu soruya verilebilecek en makul yanıt, Pavlus'un *Roma vatandaşı* statüsüne sahip olmasıdır. Yahudi bir din vaizinin böylesine büyük bir imtiyaza sahip olması gerçekten çok şaşırtıcıdır. Zira Pavlus, bu imtiyazı ancak şu beş yoldan birisiyle kazanmış olmalıdır: (i) Ailesi sayesinde Pavlus doğuştan "vatandaş" olabilir. (ii) Romalı bir evde özgürlüğe kavuşan bir köle olabilir. (iii) Roma ordusuna önemli bir hizmette bulunmaktadır. (iv). İmparatorlukta zengin ve seçkin birisi olması nedeniyle imparator kendisine böyle bir imtiyaz bahşetmiştir. (v) Yüksek meblağ ödeyerek satın almıştır.[896] Daha sonra daha detaylı olarak göreceğimiz gibi bu-

---

[895] Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, s. 160.

[896] Detaylar ve değerlendirme için bk. A. Adams, "Paul the Roman Citizen: Roman Cizitenship in the Ancient World and Its Importance For Understanding Acts 22: 22-29", *Paul: Jew, Greek and Roman*, ed. Stanley E. Porter, Brill: Leiden, 2008, ss. 309-326.

rada muhtemel seçenek birincisidir. Her hâlükârda Pavlus'un Roma vatandaşı olmasından hareketle şöyle bir okuma yapılabilir: Pavlus, Kudüs'te kendisi için istihbarat toplayan akrabasını (ve belki daha başka kişileri de) henüz şehre girmeden önce Roma taburuna yollamış, bir Roma vatandaşının (yani kendisinin) linç tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğunu onlara bildirmiş olmalıdır.[897] Ancak konu bu kadar basit değildir. Zira Luka, bütün bir sahneyi şöyle anlatmaktadır:

> Onlar Pavlus'u öldürmeye çalışırken, bütün Kudüs'ün karıştığı haberi Roma taburunun komutanına ulaştı. Komutan hemen yüzbaşılarla askerleri yanına alarak kalabalığın olduğu yere koştu. Komutanla askerleri gören halk Pavlus'u dövmeyi bıraktı. O zaman komutan yaklaşıp Pavlus'u yakaladı, çift zincirle bağlanması için buyruk verdi. Sonra, "kimdir bu adam, ne yaptı?" diye sordu. Kalabalıktakilerden her biri ayrı bir şey bağırıyordu. Kargaşalıktan ötürü kesin bilgi edinemeyen komutan, Pavlus'un kaleye götürülmesini buyurdu. Pavlus merdivenlere geldiğinde kalabalık öylesine azmıştı ki, askerler onu taşımak zorunda kaldılar. Kalabalık "öldürün onu!" diye bağırarak onları izliyordu. Kaleden içeri girmek üzereyken Pavlus komutana, "sana bir şey söyleyebilir miyim?" dedi. Komutan, "Grekçe biliyor musun?" dedi. "Sen bundan bir süre önce bir ayaklanma başlatıp dört bin tedhişçiyi çöle götüren Mısırlı değil misin?" **Pavlus, "ben Kilikya'dan Tarsuslu bir Yahudi, hiç de önemsiz olmayan bir kentin vatandaşıyım" dedi.** "Rica ederim, halka birkaç söz söylememe izin ver." Komutanın izin vermesi üzerine merdivende dikilip eliyle halka bir işaret yaptı. Derin bir sessizlik olunca İbrani dilinde konuşmaya başladı... (Luka, bu andan itibaren Pavlus'un uzun bir savunmasını takdim etmekte ve Pavlusçu propagandayı sürdürmektedir) (21:34-22:29).

Luka'nın burada bize kurgusal bir anlatım yaptığı anlaşılmaktadır. Zira yukarıdaki pasaj hem anlaşılması güç çelişkiler barındırmakta hem de doğrudan maddi hatalar içermektedir. Öncelikle Romalı komutanın "kargaşadan ötürü bilgi edinememesi" sebebiyle Pavlus'un kaleye götürülmesi emrini vermesi (21:34) hiç makul bir iddia değildir. Çünkü bizzat Luka'ya göre komutan, Pavlus'un kim olduğunu ve

[897] Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, s. 161.

ne yaptığını öğrenmek istemektedir (21:33). Ayrıca bu komutan kalabalık üzerinde de kesin otorite sahibidir. Çünkü galeyana gelmiş Yahudi kitle, komutan ve yüzbaşıları gördüğü için Pavlus'u dövmeyi bırakmıştı (22:32). Yani insanlar komutandan çekinmektedir, emrindeki onca askerle beraber komutan şayet kalabalığı susturmak istese bunu kolayca yapabilecek güçtedir. Başka bir deyişle, söz konusu bu Romalı komutan eğer gerçekten de istese Pavlus'un niçin suçlandığını hemen oracıkta, kolayca, öğrenebilecek durumdadır. İkinci olarak, Luka'ya göre Romalı komutan Pavlus'u tutuklamıştır (21:33-34). Pavlus asker nezaretinde kaleye götürülmektedir ve öfkeden kuduran Yahudi halk onu izlemekte, "öldürün onu" diye bağırmaktadır (21:35-36). Bütün bu hassas duruma karşın, Luka'nın anlatımında bu aşamada çok garip bir gelişme yaşanmaktadır: Komutan, Pavlus'un, kontrolden çıkmış bu Yahudi kitleye hitaben konuşma yapmasına izin vermiştir (21:39). Hatta Pavlus bir el işareti yapınca kalabalık aniden susuvermiştir (21:40). Görüldüğü gibi, sahne şimdi birden değişmiştir. Luka, biraz önce öyle saldırgan bir Yahudi kalabalık resmetmektedir -ki Romalı komutan bile Pavlus'un kim olduğu ve ne yaptığı konusunda bilgi edinememiş, bu yüzden de Pavlus'un kaleye götürülmesini emretmiştir. Ama nasıl olmuşsa aynı kalabalık şimdi, hem de öldürmek istedikleri bir adamın yalnızca el işaretiyle susmaktadır. Luka, bir önceki sahnede linç edilmekten son anda kurtarılan ve tutuklanarak zincire vurulan bir Pavlus sunmaktadır. Şimdi ise Yahudi kalabalığa hitap edecek bir hatibi tasvir etmeye başlamaktadır. Roma taburu Pavlus'u niçin kurtarmıştır? Can güvenliğini sağlamak için mi, rahat rahat halka hitaben konuşma yapabilsin diye mi? Luka'nın anlatımına bakılırsa, her ikisi için de…

Dahası da var: Romalı komutanın kim olduğunu bile bilmediği Yahudi bir şahsiyete gösterdiği bu geniş müsamaha nasıl açıklanmalıdır? (Luka'nın anlatımına göre komutan Pavlus'un Roma vatandaşı olduğunu onu kurtarana kadar bilmemektedir) Belki komutanın Pavlus'un Roma vatandaşı olduğunu öğrenmesi bu durumu izah edebilir. Zira Pavlus, komutandan halka hitap etme müsaadesi istemeden önce, yani kaleye götürüldüğü sırada, Romalı komutana hukuki açıdan imtiyazlı birisi olduğunu (yani Roma vatandaşı statüsünü haiz bulunduğunu)

belirtmiştir (21:39). O halde komutan belki de bunu öğrendiği için (aslında elinde tutuklu olan) Pavlus'a (halka hitap etme kabilinden) sıra dışı olanaklar tanımaktadır.

Buna karşın bu gibi bir açıklama da sorunludur. Zira Roma vatandaşı olmak hak sahibine öncelikle adil yargılanma imtiyazı tanımaktadır, bu kadar geniş bir müsamaha değil.[898] Nitekim I. yüzyıl tarihçisi Iosephus'un kayıtlarından, Romalı yöneticilerin Yahudiye gibi eyaletlerde *Roma vatandaşı olsalar bile* bütün insanların üzerinde yaşam ve ölüm yetkisine sahip oldukları bilinmektedir.[899] Üstelik bizzat Luka'nın öyküsünde de durumun böyle olduğunu gösteren kanıtlara rastlanmaktadır. Örneğin Romalı komutan kaleye[900] girildikten sonra Pavlus'a hiç de imtiyazlı bir *Roma vatandaşı* muamelesi yapmamıştır. Çünkü komutan, Yahudi kalabalığa karşı söylevini bitiren Pavlus'un kale içine götürülmesi emrini vermiş, ardından da halkın niçin Pavlus aleyhine bağırdığını öğrenmek için Pavlus'u kamçılatarak sorgulamak istemiştir (22:24). Öyleyse "tutuklu" Pavlus, öfkeden kudurmuş durumdaki Yahudi halka hitap etme müsaadesini Roma vatandaşı olmasına borçlu değildir. Çünkü bu statü onu komutanın kamçılatma emrinden bile korumamaktadır.

Luka'nın anlatımında bu aşamada yine çok garip bir durumla karşılaşılmaktadır. Luka'ya göre, Pavlus, tam işkence göreceği sırada orada duran yüzbaşıya Roma vatandaşı olduğunu söyler ve yasal olarak mahkeme huzuruna çıkmadan cezalandırılamayacağını ona hatırlatır (22:25). Bunu duyan yüzbaşı derhal komutana gider, "ne yapmaya niyetlisin (Τί μέλλεις ποιεῖν), bu adam Romalıdır (ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστιν)" der (22:26). Komutan ise Pavlus'un yanına gelir ve durumu bizzat Pavlus'a sorar (22:27). Pavlus ise "öyle doğdum" (Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι) şeklinde yanıt verir. Bunun üzerine Pavlus'u

898 Sean A. Adams, Roma vatandaşı olmasına rağmen çarmıha gerilenlere rastlandığını söylemektedir. "Paul the Roman Citizen: Roman Cizitenship in the Ancient World and Its Importance For Understanding *Acts* 22: 22-29", ss. 314-315.

899 *Jewish War*, 2: 117.

900 Bu kalenin Herados tarafından yaptırılan ve Tapınak'ın hemen bitişiğinde yer alan Antonia Kulesi olduğu tahmin edilmektedir. Krş. Wallace-Williams, *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*, s. 185.

sorguya çekecek olanlar uzaklaşırlar. Komutan ise Pavlus'un bu statüsünü öğrendiği için korkar (ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη) (22:27-29). Ancak burada bir sorun vardır, çünkü Luka'ya göre Pavlus, Roma vatandaşı olduğunu Romalı komutana zaten daha önce açıkça söylemiştir (21:39). Pavlus, kaleye götürüldüğü sırada Romalı komutana durumun böyle olduğunu bizzat ifade etmiştir. Bu durumda karşı karşıya bulunduğumuz problem şudur: Romalı komutan Pavlus'un Roma vatandaşı olduğunu onu kaleye götürdüğü sırada mı öğrenmiştir (21:39), yoksa kalenin içinde Pavlus'a tam işkence yapılacağı sırada yüzbaşıdan mı duymuştur? (22:27-29). Evet, Luka'ya göre bir kez daha her ikisi de…

Dahası da var: Diyelim ki yıllar öncesinde yaşanmış bir hadiseyi –hafızasında kaldığı kadar- anlatan Luka, burada küçük bir hata yapmış olsun. Romalı komutanın Pavlus'un Roma vatandaşı olduğunu ister onu Yahudi kalabalığın elinden kurtardıktan sonra kaleye götürürken (21:39), isterse de kalenin içinde ona işkence yapılacakken (22:27-29) öğrendiği farz edilsin. Sonuç aynıdır: Roma taburunun komutanı, her hâlükârda Pavlus'un Roma vatandaşı olduğunu onu Yahudi kalabalığın linç girişiminden kurtardıktan sonra öğrenmiş olmaktadır. Başka bir deyişle, Romalı komutan Pavlus'u kalabalığın linç girişiminden **kurtarmadan önce onun** Roma vatandaşı **olduğunu bilmemektedir.** Öyleyse Pavlus'un Roma taburu tarafından kurtarılması, onun Roma vatandaşı olmasıyla açıklanamaz. Zira Roma taburunun bundan haberi yoktur. Onlar, Luka'ya göre, bu gerçeği, ya Pavlus'u kaleye götürürken, ya da bunun sonrasında ona işkence edecekken, ancak her iki hâlde de onu kurtardıktan sonra öğrenmişlerdir. Fakat Luka'nın başından beri "kurgusal" olan anlatımı burada bir kez daha başka bazı tutarsızlıklar yansıtmaktadır. Zira Luka'ya göre, söz konusu bu Romalı komutan daha sonraki bir tarihte, Pavlus'u Sezariye'ye yollarken orada bulunan Vali Marcus Antonius Feliks'e şöyle yazmıştır: "Bu adamı Yahudiler yakalamış, öldürmek üzereydiler. Ne var ki **kendisinin** Roma vatandaşı **olduğunu öğrenince** askeri **birlikle yetişip onu kurtardım** (Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλλημφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλάμην, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστιν)" (*İşler*, 23:27).

Luka, burada, Pavlus'u Romalı komutanın (χιλίαρχος) ve Romalı bir askeri birliğin (στρατιά) kurtardığını (ἐξαιρέω) bir kez daha teyit etmektedir. Ama onlar, Luka'nın biraz daha yukarıda vurgulanan diğer iki söyleminin aksine, Pavlus'u henüz kurtarmadan önce onun Roma vatandaşı olduğunu bilmektedir. Romalı komutan Pavlus'u onun Roma vatandaşı olduğunu öğrendiği için kurtardığını açıkça dile getirmektedir. Bu durumda, (i) Romalı komutan Pavlus'u, onun Roma vatandaşı olarak imtiyazlı konumunu bilmediğimiz bir şekilde haber aldığı için kurtarmıştır. (ii) Kudüs'te Pavlus adına istihbarat ve muhbirlik faaliyetinde bulunan birilerinin mevcudiyeti kesinlik kazanmaktadır. Çünkü bu muhbir(ler), bir Roma vatandaşının linç edileceğini önceden komutana bildirmişlerdir –ki Roma taburu yetişebilmiştir (iii) Luka'nın linç teşebbüsünün sonrasına dair bu "tutuklanma" anlatımı büyük oranda kurgudur. Zira hem Pavlus'un öfkeden kuduran Yahudi halka hitaben konuşma yapması, hem komutanın linç teşebbüsü hakkında –istemesine rağmen- bilgi edinememesi, hem de Pavlus'a sorgu sırasında işkence yapılacağı iddiası yaşanan gerçekleri yansıtmamaktadır.

Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre, Romalı komutan ertesi gün Yahudilerin Pavlus'u tam olarak neyle suçladıklarını öğrenmek için onu hapisten getirir ve başkahinlerle bütün Yüksek Kurul'un toplanması için buyruk vererek Pavlus'u Kurul'un önüne çıkarır (22:30). Böylece Yahudi senatosu olarak bilinen ve "Sanhedrin" denilen Yüksek Kurul Roma taburunun gözetimi altında toplanır (23:10b)[901]. Luka'nın bu iddiası bu şekliyle açıkça mantıksızdır. Bir Roma vatandaşı niçin Yüksek Kurul'da sorgulanacaktır? Romalı komutan Pavlus'un ne ile suçlandığını öğrenmek

901 Luka, İşler Kitabı'nda kâhinler, Tapınak koruyucularının komutanı ve Sadukiler ile başkahin ve başkahin soyundan gelen bazı kimseleri Sanhedrin ile bağlantılı kişiler olarak göstermektedir (4:1 vd.). Luka, Sanhedrin'i yargılama yetkisine sahip bir kurum gibi yansıtmaktadır ve bu kurumun ortaya çıkışından itibaren Hıristiyanlık karşıtı bir duruş sergilediğini ima etmektedir. Ancak bu kurumun tam olarak hangi yetkilere sahip olduğu veya bölgedeki egemen güç olan Romalıların Sanhedrin üzerinde ne gibi tasarruflara sahip bulundukları gibi önemli sorular Luka tarafından yanıtsız bırakılmaktadır. Bu hususta bk. Richard J. Cassidy, *Society and Politics in the Acts of the Apostles*, Eugene, Oregon: Wipf-Stock, 1987, ss. 39-41.

için niçin kurul toplamaya ve Pavlus'la Yahudileri yüzleştirmeye lüzum görmektedir. Romalı komutan, Yahudilik bünyesinde cereyan eden Yasa'ya ilişkin bir tartışmayı niçin bu denli merak etmektedir? Komutan, ne öğrenmek istiyorsa basitçe hem Pavlus'a sorabilir, hem de Kudüs'te suçlamayı yapanlardan soruşturabilir. Peki, o halde Luka bu "Yüksek Kurul" bahsini nereden çıkarmaktadır? Luka, burada muhtemelen karşılaştıkları kader bakımından Pavlus ile İsa arasında paralellik kurmak istemekte, Pavlus'u da tıpkı İsa gibi "kahraman" ilan etmeye çalışmaktadır (İncillere göre İsa, infazının arifesinde Romalılara teslim edilmeden önce Yüksek Kurul'da sorgulanmış ve yargılanmıştır). Bununla birlikte Luka, böylece kendisine Pavlusçu propaganda için yeni bir fırsat da yaratmaktadır: Zira bir yandan kurulun huzurunda Pavlus'u uzun uzadıya konuşturmakta, diğer yandan Yahudilerin Pavlus'a öldüresiye düşman olduklarını bir kez daha ısrarla dile getirmek istemektedir. Hâlbuki bu sırada bir kez daha garip bir gelişme olur: Pavlus kurulda bulunanlardan bazısının Sadduki, diğer bazısının Ferisi olduğunu anlar. Bunun ardından kurnazca bir manevra yaparak "ölümden diriliş" konusunu gündeme getirir. Bu manevra, bu konuda farklı düşünen iki fırkayı birbirine katar. Öyle ki, kurulda kargaşa çıkar. Pavlus ise neredeyse parçalanmak üzeredir. Fakat Romalı askerler bir kez daha Pavlus'u kurtarırlar ve onu yeniden kaleye götürürler (23:1-10).

Luka'ya göre, Pavlus, Kudüs'e dönüşünde daha önceki misyoner ziyaretleri sırasında yaptığı Yasa karşıtı konuşmalar yüzünden linç edilmek istenmektedir. Yani linç edilmek istenen kişi Pavlus, linç etmek isteyenler ise (İsa'nın havari cemaati de dâhil olmak üzere) Yahudiler'dir. Dolayısıyla Yahudiler Pavlus'u ne ile suçladıklarını, onu niçin öldürmek istediklerini pekâlâ bilmektedir. Pavlus, (bizzat Yakup'un ağzından da duymuş olması hasebiyle) ne ile suçlandığını bilmektedir. O halde her şey açıkça ortadayken, Yüksek Kurul gibi saygın olması beklenen bir kurum nasıl olup da Pavlus'un kurnazlığına bu kadar basitçe yenik düşmektedir? Bu kurulda Pavlus'un Yasa karşıtı vaazları yüzünden suçlandığı nasıl olup da gündeme gelmemektedir? Gelmişse, nasıl olup da Luka tarafından söz konusu edilmeksizin geçiştirilmektedir? Ve Romalı komutan, nasıl olup da Pavlus'un niçin

suçlandığını bir türlü (ve Yüksek Kurul toplantısından sonra bile) öğrenememektedir? Luka'nın öyküsünün bu aşamasında yükselen ve yanıtlanamayan sorular bunlardır. Peki, ama Luka bize bu hadiseleri doğru bir bağlamda mı nakletmektedir?

Daha önce gördüğümüz gibi, milliyetçi Yahudiler Zelotlar denilen bir oluşum üzerinden Roma işgaline karşı direnmekte, *Sicarii* denilen gizli bir örgüt ise Roma yanlısı Yahudilere suikastlar düzenlemektedir. Yani Roma işbirlikçisi Yahudilere karşı komplo düzenleyip onları katletmek açıkça *Sicarii*'nin bir yöntemidir. Ancak dikkat edelim, *Sicarii* siyasi bir oluşumdur, Yahudi Yasası'na dair tartışmalarla değil, fakat doğrudan Roma işbirlikçisi Yahudilerle hesaplaşmaktadır. *Sicarii*nin bütün bu süreç boyunca suikastları tam anlamıyla dehşet yaratmaktadır ve kurbanları arasında her sınıftan Roma işbirlikçisi Yahudiler, hatta bizzat Yüksek Rahipler bile bulunmaktadır.[902] Şimdi, acaba Luka'nın yukarıdaki tutarsız ve mantıksız açıklamaları bizden bir şeyler saklamayı mı amaçlamaktadır? Yoksa Yahudilerin Paulos'a düşmanlığının arkasında Luka tarafından üstü örtülmek istenen başka bir neden mi yatmaktadır? *İlginçtir,* bizzat *İşler* Kitabı'nın anlatımından Yahudilerin tam da bu sıralarda Paulos'a suikast düzenlemeyi planladıkları öğrenilmektedir. Hatta birtakım Yahudiler, Pavlus'u öldürene kadar bir şey yiyip içmeyeceklerine yemin etmişlerdir ve ona pusu kurmuşlardır (*İşler*, 23:14 ve 23:21). Eisenman'a göre böyle bir komplo veya pusu söylemi her yönüyle Sicarii karakteri yansıtmaktadır.[903] Bunun bizi ulaştıracağı sonuç ise açıktır: Pavlus, *Sicarii*ye göre işgalci Romalılarla işbirliği yapan birisidir.

Luka'nın buna dair anlatımı ise şöyledir: Luka'ya göre (güya) Pavlus bir tutukludur. Bu sırada kız kardeşinin oğlu "tutuklu" olan Pavlus'a bir haber ulaştırır. Buna göre Yahudiler Romalı komutandan Pavlus'u Yüksek Kurul'a getirmesini rica edeceklerdir. Gerçekte ise Pavlus'a pusu kurmuşlardır, onu öldüreceklerdir. Pavlus, kendisine gelen bu gizli haberi, kız kardeşinin oğlunu yüzbaşılardan biriyle komutana göndermek suretiyle komutana iletir. Yahudilerin suikast planını öğrenen komutan

---

902 Aslan, *Zelot*, s. 49.

903 *James, the Brother of Jesus*, s. 525.

ise Pavlus'un Sezariye'deki vali Feliks'e yollanmasına karar verir (23:12-26). Peki, ama neden? Pavlus'un Yüksek Kurul'a götürülürken suikasta kurban gitmesini önlemek için mi? Hâlbuki Romalı komutan bu gizli bilgiyi ve söz konusu pusuyu zaten haber almıştır. Bu yüzden de Pavlus'u Yüksek Kurul'a götürmek isterse gerekli gördüğü her türlü askeri önlemi alabilir, ya da, Yahudilerin ricasını doğrudan reddederek muhtemel bir pusuyu başlamadan bertaraf edebilir. Demek ki Pavlus'a yönelik bu tehdit hakikaten çok ciddidir. Nitekim Pavlus'un Sezariye'ye gönderiliş biçimi de bunu açıkça teyit etmektedir: **İki yüz piyade** (στρατιώτας διακοσίους), **yetmiş atlı** (ἱππεῖς ἑβδομήκοντα) ve **iki yüz mızraklıdan** (δεξιολάβους διακοσίους) oluşan **orta boyutta bir orduyla** birlikte... (23:23-25). Başka bir deyişle, bunca asker Pavlus'u Yahudilerden korumak ve ona refakat etmek için görevlendirilmiştir.

Pavlus'un Kudüs'e nihai dönüşünden itibaren Luka'nın şimdiye kadarki anlatımı şu sonuçlara ulaşmayı mücbir kılmaktadır: (i) Pavlus, İsa'nın havari cemaati başta olmak üzere Kudüs'teki Yahudiler tarafından Roma işbirlikçisi olarak görülmektedir. (ii) Romalılar Pavlus'u korumakta, ona geniş çaplı şekilde müsamaha göstermektedir. (iii) Yahudi bir tutukluya gösterilen bu müsamahayı onun Roma vatandaşı olmasıyla açıklamak yetersiz gibi görünmektedir. (iv) Vali veya komutan gibi üst düzey Romalı bürokrat ve askerlerin ilgi odağı olan ve bir şehirden diğerine yüzlerce askerle beraber gönderilen Pavlus, Romalılar için açıkça sıra dışı bir önemi haizdir.

Pavlus'u Sezariye'ye gönderen Romalı komutan, Sezariye'deki Vali Feliks'e yazdığı mektupta, Pavlus'un neyle suçlandığını öğrenmek için onu Yahudi Yüksek Kurulu'na çıkardığını ve **Pavlus'a yönelik suçlamanın Yahudilerin Yasası'na ilişkin olduğunu burada öğrendiğini söylemektedir** (23:29). Böylece bir kez daha garip bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Çünkü biraz önce bahsi geçtiği gibi, Pavlus'un Yüksek Kurul'da sorgulanması bahsinde Luka'nın anlatımı bu konuda tek satır etmemektedir (23:1-11). Yani *İşler* 23:29'a göre komutan Pavlus'un ne ile suçlandığını Yüksek Kurul'daki sorgu sırasında öğrenmiş, 23:1-11'e göre ise öğrenememiştir. Zira Luka'ya göre Pavlus, Yüksek Kurul'da önce Yüksek Rahip'le kısa bir atışma yaşamış, ardından da Ferisilerle Saddukileri birbirine katarak Romalı askerler nezaretinde oradan ayrılmıştır.

Luka'ya göre Pavlus, Roma Valisi Feliks'in önünde de kendisini savunmuştur. Ancak bu toplantı bir sorgulamayı değil, daha ziyade antik çağlarda hükümdarların huzurunda yapılan felsefi içerikli toplantıları andırmaktadır. Vali Feliks, bir askerine Pavlus'u gözaltında tutmasını söylemiştir. Ancak Pavlus'a serbestlik tanınacak, ona yardımda bulunmak isteyen dostlarına hiçbir engel çıkarılmayacaktır (24:23). Pavlus'un bu dostları kimlerdir, ona nasıl yardım edeceklerdir, bilmiyoruz. Feliks, Pavlus'u sık sık yanına da çağırmakta ve onunla sohbet etmektedir (24:26). Luka, Pavlus'un tutuklu olduğunu öne sürmektedir, fakat anlattığı öykü bunu doğrulamamaktadır. Zira Pavlus'un yaşamı bir tutuklunun yaşamına benzememektedir.

Bir sonraki vali, Porcius Festus göreve başladığında, Luka'ya göre Pavlus'un tutukluluk durumu sürmektedir. Luka'ya göre, Pavlus, Festus'un huzurunda Yahudilerle bir kez daha yüzleşmiş, ama Roma vatandaşı olmasının imtiyazını kullanarak davasını Roma hükümdarına iletmeyi tercih etmiştir (25:10-12). Tam da bu sıralarda Festus'u ziyarete gelen Kral Agrippa da Pavlus'la tanışmak istemiştir. Luka, bu vesileyle uzunca bir Pavlus propagandası daha yapmaktadır.

Kral Agrippa da Pavlus'a tutuklu muamelesi yapmaz. Hatta onu metheden cümleler kurar. Daha da önemlisi, kral ve vali başta olmak üzere o mecliste bulunanlar, Pavlus'un tutuklanmasını gerektirecek bir suç işlemediğini konuşurlar. Aslında bizzat Agrippa'ya göre Pavlus serbest bırakılmalıdır. Ancak davasını Sezar'a iletmek için ısrar eden bizzat Pavlus'tur (26:30-32). İşte bu nokta çok önemlidir: Pavlus, Roma'ya, Sezar'ın huzurunda yargılanmaya, Yahudiye'deki Romalı otoriteler istediği için yahut tutuklu olduğu için değil, fakat bizzat kendisi öyle istediği için gönderilecektir. Elbette burada bir kez daha birçok soru yükselmektedir: Suçsuz olduğu için serbest bırakılmak istenen birisinin mutlaka yargılanmak istemesinden, hem de Yahudilik bünyesinde cereyan eden bir davayı dönemin en büyük siyasi şahsiyetine taşımak istemesinden daha tuhaf ne olabilir? Pavlus, Roma'daki pagan imparatordan ne isteyecektir: Yahudi Yasası'nın kaldırılıp kaldırılmadığı konusunda bir karar vermesini mi? Pavlus, bundan başka hangi davasını Sezar'a iletmek istemektedir? Öte yandan, Pavlus'un Roma'ya gitmesi ancak ve ancak Yahudiye valisinin izniyle

mümkündür. Peki, ama Yahudiye valisi, niçin Yahudilik bünyesinde cereyan eden böylesine bir vakayı Roma'daki Sezar'a kadar yansıtmak ve bu şekilde kendi otoritesini ve yönetici olarak kabiliyetini tartışmaya açmak isteyecektir? Bir vali yönettiği bölgenin problemlerini Sezar'a doğrudan yansıtmak mı ister, yoksa var olan problemleri bile ondan gizleyebilmeyi mi? Burada en makul açıklama, Pavlus'un Roma'ya gitmeyi kendisi açısından bir kurtuluş olarak görmesidir. Pavlus, Roma'ya mutlaka gitmek istemektedir, çünkü (bilmediğimiz birtakım faaliyetleri yüzünden) onu Roma işbirlikçisi olarak gören Yahudilerin kendisinden bir şekilde intikam alacaklarını bilmektedir.

Dolayısıyla Pavlus'un bir tutuklu değil de Roma'nın üst düzey bürokratlarıyla aynı mecliste bulunan ve Roma'ya da tamamen kendi isteğiyle giden *özgür bir Roma vatandaşı* olduğu söylemi çok daha makul bir açıklamadır. Pavlus, Kudüs'te Romalılar tarafından Yahudi kalabalıktan kurtarılmış, sonraki birkaç yıl saraylarda misafir edilmiş, ardından da Roma'ya gönderilmiş olmalıdır. Luka ise bu tabloyu saklamak istemektedir. Romalı yöneticilerle Pavlus'un sıra dışı yakınlığını zorunlu bir durum yahut Pavlus açısından kötü bir kader gibi sunmayı dilemektedir. Ancak bu, kurgulanmış bir tarih anlatımıdır.

Luka'ya göre "tutuklu" olan Pavlus deniz yoluyla Roma'ya gönderilir. Hâlbuki Luka'nın bu yolculuğa ilişkin anlatımı Pavlus'un gemide "tutuklu" sıfatıyla bulunduğu yönünde hiçbir inandırıcı kanıt sunmamaktadır. Tam tersine, Pavlus geminin Romalı komutanına ve hatta gemideki herkese tavsiyeler ve yönergeler vermektedir (27:10). Dilediği zaman ortaya çıkıp istediği şekilde konuşabilmektedir (27:21-26). Luka'ya inanılacak olursa, gemi karaya oturduğu bir sırada askerler tutukluların kaçmasını önlemek için onları öldürmeyi planlamışlardır. Ancak Yüzbaşı, yalnızca Pavlus'u korumak amacıyla onları bu düşüncelerinden vazgeçirmiştir (27:42-44). Malta Adası'na çıkıldığında Pavlus, adanın *baş yetkilisi* Pablius tarafından üç gün boyunca ağırlanmıştır (28:7). Bu, nasıl olmaktadır ya da Pavlus ne tür bir tutukludur? Zira Luka, Pavlus'un Malta'da serbestçe dolaştığını açıkça söylemektedir (28:8).

Nihayet Roma'ya varıldığında Pavlus'a bir asker denetiminde tek başına kalma müsaadesi verilmiştir (28:16). Pavlus Roma'da da tamamıyla

özgürdür. Hatta Roma'ya varışının henüz üçüncü gününde şehirde bulunan Yahudilerin tüm önde gelenlerini bir araya toplamıştır (28:17). Peki, ama burada nasıl bir tutukluluktan bahsedilmektedir? Romalı Yahudiler istedikleri zaman gelmişler, kalabalık heyetler halinde Pavlus'la görüşmüşlerdir (28:23). (Dikkat edilirse, "öteki ulusların havarisi" Pavlus nedense yine Yahudilerle görüşmektedir). Bizzat Luka'nın ifadesiyle Pavlus, Roma'da kendi kiraladığı bir evde iki yıl boyunca kalmış ve ziyaretine gelen herkesi kabul etmiştir (28:30-31). Üstelik "Tanrı'nın Egemenliği'ni" anlatırken bile hiçbir engelle karşılaşmamıştır (28:30-31). İşte, Luka bir taraftan böyle bir öykü sunarken diğer taraftan Pavlus'un tutuklu olduğunu iddia etmektedir. Kilise geleneği ise "tutuklu" Pavlus'un Roma'da şehit edildiğini öne sürmektedir. Hâlbuki Luka böyle bir şey söylememekte ve öyküsünü (nedense) burada bitirmektedir. Hulasa, Pavlus'un Romalılar tarafından tutuklandığına inanmak için ortada hiçbir geçerli kanıt bulunmamaktadır.

Bununla beraber kilise geleneği Pavlus'un Yeni Ahit'te bulunan mektuplarından dördünü Roma'daki tutukluluğu sırasında yazdığını kabul etmektedir. Bu mektuplar Efesliler, Filipililer, Koloseliler ve Filimon'dur. Bunlardan Efesliler ile Koloseliler isimli mektupların Pavlus tarafından yazıldığı iddiası araştırmacılar tarafından reddedilmektedir. Zira bu mektuplar, birçok öteki emsali gibi sonradan başka bazı yazarlarca kaleme alınarak Pavlus'a atfedilmiş olmalıdır. Filipililer ile Filimon'un ise Pavlus'a ait olduğu söylenebilir, Roma'dan yazılmış olmaları da ihtimal dâhilindedir. Ancak Filimon çok kısadır ve Pavlus'un tutuklu olduğu iddiasından başka bugüne yansıttığı herhangi bir olgu yoktur[904]. Böylece Filipililer haricinde diğer üç mektubun Pavlus'un Roma'daki yaşamı açısından pek önem taşımadığı söylenebilir.

Filipililer Roma'da yazılmış olmalıdır. Zira bu mektup, gerçekten de Kudüs'teki linç teşebbüsünün ardından İsa'nın havari cemaatiyle artık bütün köprüleri atmış, onlara tam anlamıyla başkaldırmış ve şimdi sığındığı korunaklı limandan bu cemaatin otoritesini tamamen reddetmiş bir yazarın manifestosuna benzemektedir. Pavlus örneğin şöyle demektedir:

---

904 Filimon, 1-2, 23-24.

> Gerçi kimi Mesih'i kıskançlık ve rekabetle, kimiyse iyi niyetle duyuruyor. Sonuncular, Müjde'yi (İncil) savunmaya atandığımı bilerek bunu sevgiyle yapıyorlar. Ötekilerse Mesih'i temiz yürekle değil, bencil tutkularla duyuruyorlar. Böylece tutukluluğumun bana sıkıntı vereceğini sanıyorlar. Ama ne önemi var? İster art niyetle, ister içtenlikle olsun, Mesih duyurulmuş oluyor. Buna seviniyorum, sevineceğim de... (1:15-18).

Pavlus, yukarıdaki pasajda, İsa'nın havarilerini Mesih'i bencil tutkularla duyurmakla ve kendisinin Müjde'yi savunma görevine atandığını kabul etmemekle suçlamaktadır. Başka bir deyişle, Pavlus Kudüs cemaati tarafından kabul edilmediğini böylece bir kez daha dile getirmiş olmaktadır.[905] Ancak Pavlus yine de havarilere olan öfkesini alamamakta ve onlara bu kez şu cümlelerle hakaret etmeye başlamaktadır:

> Kötülük yapan o adamlardan, o köpeklerden sakının; o sahte sünnetten sakının (Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν)... Öyle ki, Mesih'i kazanayım ve Kutsal Yasa'ya dayanan kişisel doğruluğa değil, Mesih'e iman etmekle kazanılan, iman sonucu Tanrı'dan gelen doğruluğa sahip olarak Mesih'te bulunayım... Kardeşler, hepiniz beni örnek alın. Size verdiğimiz örnek uyarınca yaşayanlara dikkatle bakın. Size defalarca söylediğim gibi, şimdi gözyaşları içinde tekrar söylüyorum: Birçok kişi Mesih'in çarmıhına düşman olarak yaşıyor. Onların sonu yıkımdır; tanrıları mideleridir. Ayıplarıyla övünür, yalnız bu dünyayı düşünürler..." (3:2, 9, 17-19).

Pavlus, burada da aynı şekilde Musa Yasası'na riayeti sürdürmekte olan Kudüs havari cemaatine öfke kusmakta, hakaret etmektedir. Pavlus, gerçek müminlerin ancak kendisini örnek almaları gerektiğini öne sürmektedir. Bunun diğer bir anlamı şudur: Pavlus, İsa'nın havarilerinin örnek alınmasına karşıdır. Pavlus, havari cemaatinin "Mesih'in çarmıhının düşmanı" olarak (τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ) yaşadıklarını vurgulayarak kendisince öne sürülen "asli günah doktrini"nin

---

905 Armstrong, İncil, s. 69: "(Pavlus) Yahudiliği şiddetle eleştirdiğinde aslında Yahudiliği ya da Museviliği değil, gayr-i Yahudilerin sünnet olmalarını ve Tevrat'ın tamamına riayet edilmesini isteyen Yahudi-Hıristiyanları (havari cemaatini) suçluyordu" demektedir.

onlar tarafından reddedildiğine atıfta bulunmaktadır. Bununla beraber Pavlus, Roma'da, Kudüs cemaatiyle bağlantısını tamamen koparmış bir hâlde, İsa'nın ilahlığı iddiasını da artık daha net ve vurgulu şekilde öne sürmeye başlamış olmalıdır. Bu durum onun Filipililer isimli söz konusu bu mektubunda karşımıza çıkmaktadır. Zira Pavlus burada Mesih'in Tanrı suretinde olduğunu (ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων) ve Tanrı'ya eşit olduğunu (τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ) ileri sürmektedir.

Burada son olarak Pavlus'un Roma'daki bu mektubundan yansıyan başka bir önemli hususa kısaca dikkat çekmek istiyorum: Pavlus, mektubun muhataplarına "**Sezar'ın ev halkından** olan muhteremlerin selamlarını" özellikle iletmektedir (ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας) (4:22). Yine mektupta geçen bir pasaja göre, **saray muhafızları** Pavlus'un Mesih uğruna zincire vurulduğunu öğrenmişlerdir (1:13). Roma'da tutuklu olduğu söylenen sıradan bir Yahudi vaizin imparatorluğun başkentinde sarayla bu denli yakın ilişkisi gerçekten ilginçtir. Nitekim bu bağlamdaki başka bazı detayları daha sonra göreceğiz.

4. Pavlus'un Romalılar Tarafından Şehit Edildiği Miti

Yeni Ahit, Pavlus'un ne zaman, nasıl ve nerede öldüğü konusunda hiçbir kayıt içermemektedir. Geleneksel kilise rivayetleri ise onun 64-68 yılları arasında bir zamanda, Roma'da şehit edildiğini öne sürmektedir.

Buna mukabil Luka'nın yukarıda özetlenen anlatımına bakıldığında, Pavlus'un Romalılar tarafından tutuklandığını öne sürmek bile mümkün görünmemektedir. Tam tersine, Yeni Ahit'te Yahudi bir vaiz olarak takdim edilmek istenen Pavlus'un Romalı yöneticilerle olan ilişkileri sıra dışı şekilde alabildiğine ilginç ve bir o kadar da yakındır. Luka'nın anlatımında Romalılar Pavlus'u öldürmek isteyen kimseler değil, fakat aksine Pavlus'u koruyan, onu her türlü güç koşuldan (kimi zaman yüzlerce askerle) kurtaranlardır. Ayrıca, Pavlus'un Roma'ya geldikten sonra burada neler yaptığı da bilinmemektedir. Dolayısıyla onun Roma'da ve Romalılar tarafından şehit edildiğine inanmak için ortada ikna edici sebep bulunmamaktadır.

Pavlus'un şehit edildiği iddiası muhtemelen II. yüzyıl başlarında ortaya çıkmış ve sonraki Hıristiyan yazarlar tarafından gelenek hâline dönüştürülmüştür.[906] Ancak mevcut duruma bakıldığında bu iddianın "mit" sayılması çok daha makuldür. (i) Erken dönemin Hıristiyan yazarları arasında Pavlus'un öldürülme şekli konusunda müşterek bir kanaat bulunmamaktadır. (ii) Pavlus'un Romalıların elinde "tutuklu" olduğunu öne süren Yeni Ahit metinleri, onun Romalılar tarafından şehit edilebileceği olasılığını düşündürecek herhangi bir emare yansıtmamaktadır. (iii) Luka'nın anlatımına bakılırsa Pavlus Romalıların elinde "tutsak" değil, fakat onların korumakta oldukları bir Roma vatandaşıdır. (iv) Luka, Pavlus'un şehit edildiği konusunda çok garip bir şekilde hiçbir şey söylememektedir. Zira onun öyküsü, Pavlus'un şehit edilmesi gibi Pavlusçu propaganda açısından çok büyük önem taşıyacak bir olguyu bahis konusu etmeden sonlanmaktadır. Hatta Luka, Pavlus'un Roma'ya yargılanmak için getirildiğini öne sürmesine karşın bu yargılamaya dair de tek satır etmemektedir. Luka, o sıralarda Pavlus'la beraberdir.[907] *İşler* adlı kitabını muhtemelen bu tarihlerden yirmi beş-otuz yıl kadar sonra yazmıştır. Kısaca, ya Luka, Pavlus'un şehit edildiğini bilmemektedir,[908] ya da Pavlus'un şehit edildiği iddiası mitten başka bir şey değildir. Ayrıca, Pavlus şehit edilmiş ise, onunla beraber olan (ve aynı suçu (!) işleyen) Luka niçin serbest bırakılmıştır?

Burada çok daha muhtemel başka olasılıklar üzerinde durmak gerekir. Erken dönemin kilise yazarlarından Clement, Korintlilere yazdığı bir mektupta (veya çok daha muhtemel olarak sonradan Clement'e atfedilmiş *Pseudo* bir mektupta), Pavlus'un bütün dünyayı dolaşarak vaazlar verdiğini ve bu sırada onun o zamanki dünyanın Batı ucuna kadar

---

906 Clement, *The First Epistle to the Corinthians*, 5. Kısım; Ignatius, *The Epistle to the Ephesians*, 12. kısım; Krş. Eusebius, *Hist. Eccl.*, ii. 25. 8.

907 Filimon, 23: 24.

908 Hemer, *The Book of Acts in the Setting of Hellenistic History*, ss. 383-388 (Bu çalışmada İşler Kitabı'nın bitiş kısmı bu kitabın en problemli yeri olarak gösterilmektedir. Ayrıca, Luka'nın çalışmasını niçin yarıda kestiğine ve örneğin Pavlus'un akıbetini söz konusu etmediğine ilişkin modern literatürdeki görüşler verilmektedir); Ayrıca bk. Witherington, *The Acts of the Apostles*, s. 61.

gittiğini söylemektedir.[909] Burada üç önemli husus hatırlanmalıdır: (i) Clement, Romalı bir yazardır. Yani Clement için "Batı", Roma şehrinin Batısıdır. (ii) O gün için dünyanın Batı ucu İspanya veya Britanya'dır. (iii) Yeni Ahit'in hiçbir yerinde Pavlus'un İspanya'ya ya da Britanya'ya yaptığı seyahatleri anlatan bir öykü bulunmamaktadır. Dolayısıyla Clement'in bu kaydına yapılabilecek makul bir açıklama, Pavlus'un İspanya veya Britanya'ya Luka tarafından anlatılmayan bir zamanda, muhtemelen Roma'ya varışından sonra (bilmediğimiz bir sebeple) gitmiş olduğudur. Öyleyse Pavlus, Luka'nın öyküsünü bitirmesinden daha sonraki bir tarihte, İspanya ya da Britanya'ya gitmiş olmalıdır. Üstelik Pavlus da Roma cemaatine yazdığı mektupta İspanya'ya gitme planlarından söz etmektedir[910]. Dahası Kuzeydoğu İspanya'daki Tarragona'da (*Hispania Tarraconensis*) bulunan bir kilisenin Pavlus tarafından kurulduğu iddiasını ısrarla vurgulaması bu bakımdan ilginçtir.[911] Eğer gerçek durum böyleyse, bu takdirde Pavlus Roma'da da yerleşmiş değildir. Orada bir müddet kaldıktan sonra Batı yönüne ziyaretler yapmış olabilir. Zira Clement'in anlatımından böyle bir sonuca ulaşmak pekâlâ mümkün görünmektedir.[912]

Diğer bir olasılık Pavlus'un yaşamının bundan sonraki kısmını başkent Roma'da, dostları olan Romalıların koruması altında sürdürmüş olmasıdır. Luka'nın anlatımından anlaşıldığı kadarıyla Romalılar, Pavlus'u (İsa'nın Kudüs cemaati de dâhil olmak üzere) Yahudilerin düşmanlığından ve hatta olası saldırılarından korumaktadır. Bu yüzden de Roma Pavlus için güvenli bir sığınak olmalıdır. Öte yandan Pavlus, Roma cemaatine yazdığı mektupta (13:1-7), Roma yönetimini ve yasalarını dünyadaki en yüce otorite olarak göstermektedir. Zira Pavlus'a göre bu yönetimi kuran Tanrı'dır. Pavlus bu yüzden Roma yönetimine itaat edilmesini öğütlemektedir. Bunun

---

909 Clement, *The First Epistle to the Corinthians*, 5. Kısım.

910 Romalılar, 15: 24: "… İspanya'ya giderken size uğrarım."

911 Dando-Collins, *Mark Anthony's Heroes*, s. 145.

912 Valerio Marotta, "St. Paul's Death: Roman Citizenship and *summa supplicia*", *The Last Years of Paul Essays from the Tarragona Conference*, June, 2013, ed. Armand Puig i Tàrrech, John M. G. Barclay and Jörg Frey, Tübingen: Mohr Siebeck, 2015, ss. 248-270 (atıf için bk. s. 259).

detaylarını birazdan göreceğiz. Ancak şu garip duruma da *şimdiden* dikkat çekebiliriz: Bir tarafta Sezar'a vergi verilmesine engel olduğu gerekçesiyle suçlanan bir Mesih (Luka, 23:2), öte yanda Roma yönetimine itaat edilmesini ve vergilerin düzenli şekilde ödenmesini isteyen bir "Mesih elçisi"(!) … Ayrıca, daha önce de sözü geçtiği gibi, *İşler* Kitabı'na göre Pavlus Roma'da iki yıl boyunca kendi kiraladığı evde hiçbir kısıtlama olmaksızın rahat bir yaşam sürmektedir. Hatta başında bulunması için görevlendirilen askerin muhtemelen esas görevi de Pavlus'u korumak olmalıdır. Öyleyse, Romalıların birden bire fikir değiştirip gerçekte korumakta oldukları Pavlus'u, hem de Yahudilere Roma ideolojisinin propagandasını yaparken, öldürmeleri için görünüşte hiçbir sebep yoktur.

Çok daha ilginç bir not ise tarihçi Iosephus'un eserinde karşımıza çıkmaktadır. Iosephus, daha sonra da sözü geçeceği üzere kaleme aldığı eserde "Saulus" isminde birisinden bahsetmektedir (Pavlus'un İsa'ya iman ettiği iddiasından önce Saul/Saulus ismini taşıdığı hatırlanacaktır). Bu "Saulus", 66 yılında, yani Romalılar Kudüs üzerinde harekâta başladıklarında, Kudüs'teki "Barış Partisi" ile dışarıdaki Roma orduları arasında arabuluculuk yapmaktadır.[913] Yeni Ahit'in Saulus'u (Pavlus) ile Iosephus'un Saulus'u aynı kişi midir, tam olarak bilmiyoruz? Ancak her halükarda anlaşılan, Pavlus'un şehit edildiği iddiasının sonradan yerleşmiş bir mit olduğudur. Değilse, yani Pavlus gerçekten de Romalılar tarafından öldürülmüşse, bunun İsa davasıyla hiçbir ilgisi olmaması çok daha büyük bir ihtimaldir.[914]

5. Filistin'deki Egemen Güçlerin Temsilcisi Olarak Pavlus

Luka'nın *İşler* isimli kitabında Pavlus'un Kudüs'te tutuklandığı iddiasından başlayarak Roma'ya bir "tutuklu" olarak getirildiği iddiasına kadar

---

913 Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. 526.

914 Brent D. Shaw, "The Myth of the Neronian Persecution", *Journal of Roman Studies*, 105, 2015, ss. 73-100 (Shaw, burada, Pavlus'un Roma'da şehit edildiğine yönelik geleneksel rivayetleri değerlendirmekte, şayet onun Roma'da şehit edildiği öne sürülecekse bile bunun herhangi bir dini gerekçeye dayanmadığını belirtmektedir. Başka bir deyişle, Shaw'a göre, Pavlus Roma'da Romalılar tarafından Hıristiyan olduğu gerekçesiyle öldürülmüş değildir).

yaptığı anlatımı yukarıda yorumladık. Luka'nın anlatımında, Pavlus'un gerçekten de Romalılar tarafından tutuklandığına veya şehit edildiğine dair hiçbir inandırıcı kanıt bulunmadığına kanaat getirdik. Hatta bunun tam tersine, muhtemelen *Sicarii* hareketine mensup bazı Yahudilerin pusu veya suikast planlayarak Pavlus'u öldürmek istediklerini, Romalıların ise Pavlus'u onlardan canhıraş bir şekilde korumaya çalıştıklarını izledik. Bu öyküde, Pavlus'un Roma'nın en yüksek dereceli bürokratlarıyla, krallar ve valilerle, rütbeli ordu mensuplarıyla, sıra dışı ilişkiler içinde olduğu gerçeğini gözledik. Romalıların Pavlus için orta ölçekteki askeri birlikleri seferber ettiklerine, Yahudiye'de, Roma'da ya da herhangi başka bir yerde onun rahatı ve konforu için her türlü tedbiri aldıklarına, hatta onu saraylarda ağırladıklarına tanık olduk.

Peki, ama geleneksel kilise anlayışında bize sunulan "Mesih uğruna çile çeken Pavlus" resmine bu denli tezat ikinci bir Pavlus resmini nasıl tanımlamalıyız? Yeni Ahit Kitabı, Yahudi bir vaiz olan İsa'nın Mesihi vaazlar verdiği gerekçesiyle Yahudiye'de Romalılar tarafından derhal çarmıha gerildiğini söylemektedir. Öyleyse, o Mesih'le aynı vaazları verdiğini iddia eden Pavlus, Roma İmparatorluğu'nun engin arazisinde on binlerce kilometre kat ederek misyonerlik seyahatleri yaparken veya yıllar boyunca Romalı otoritelerin elinde "tutuklu" olarak bulunmuşken, nasıl olup da bir türlü yargılanmamakta, hatta Luka tersini düşünmemizi istese de Yahudilere karşı Romalılar tarafından korunmaktadır? Romalılar, Kudüs'te Yahudilik bünyesinde cereyan eden bir *iç* mesele yüzünden linç edilmekten son anda kurtardıkları bu "tutuklu" Yahudi vaize (!), yani Pavlus'a, Yahudiye'de, Roma'ya kadar bütün yol boyunca ve nihayet başkent Roma'da, niçin bu denli özgür bir ortam sunmaktadır? Pavlus kimdir? Yeni Ahit Kitabı'nda açıkça dile getirilmese de, onu Romalılar için bu denli önemli kılan nedir?

Şimdi, bu konuya geçmeden önce şu hususu kısaca bir kez daha hatırlayalım: I. yüzyılda Filistin sahası ve Yahudiler Roma işgali altındadır. Yahudilerin büyük çoğunluğu Roma işgalini kıracak yollar aramakta, isyanlar çıkarmaktadır. Azınlık bazı Yahudiler ise işgalci Romalıların işbirlikçileridir. Bunları, zengin seçkinlerin fırkası olan Saddukilerin Yüksek Rahip'i ve Filistin'de Romalılar namına saltanat sürerek Yahudilik iddiasında bulunan Herodesler sülalesi olarak göstermek

gerekmektedir. Üstelik Herodesler Helen kültürünü benimsemiş, Yahudiler tarafından Yahudi olarak görülmeyen ve nitekim Yahudi Yasası'na ve geleneklerine lakayt davranan bir geleneği temsil etmişlerdir. Ayrıca, bu Herodesler, Zekeriya'nın, Yahya'nın ve hatta İsa'nın öldürülmesinin arkasında da doğrudan veya dolaylı olarak pay sahibi olan bir hanedandır.[915] Yahya'ya dair detayları aşağıda göreceğiz.

Bir önceki paragrafta geçen soruları yanıtlamak için belki en doğru başlangıç noktası Pavlus'un kendisine yönelik önemli bazı iddialarını sorgulamaktır. Pavlus, Yeni Ahit Kitabı'nda karşımıza Tarsuslu bir Yahudi olarak çıkmakta, dönemin Yahudi fırkaları arasında da Ferisi mezhebini esas aldığı öne sürülmektedir. Bu iddia konu bağlamında şu açıdan önemlidir: O zamanlar Ferisilik, rabbinik gelenek itibariyle dinsel açıdan ana akım Yahudiliği, siyasi duruş olarak ise işgalci Romalılara (ve onların işbirlikçisi olan Yüksek Rahip'e) karşıt bir pozisyonu temsil etmektedir. Bunu daha önce görmüştük. Bu yönüyle bakıldığında, Ferisilik, Filistin'deki egemen güçlerle gizlice işbirliği yapan herhangi birisinin bu işbirliğini örtbas etmek amacıyla kendisini aitmiş gibi göstermek isteyeceği makul bir sığınak, yani "vatansever" gibi görünmek isteyen Roma işbirlikçisi birisi için gayet elverişli bir söylem olmaktadır. Üstelik Luka tarafından *İşler* isimli kitapta Pavlus'un tarih sahnesinden çekildiği 60'lı yıllardan yirmi beş-otuz yıl kadar sonra ortaya atılan bir iddia da çok önemlidir: "Gamaliel". Pavlus'un Gamaliel gibi şöhreti o zamanlar herkes tarafından bilinen büyük bir Ferisi öğretmenin denetimi altında yetiştirildiği söylemi, Pavlus'un Yasa'ya riayet konusunda büyük titizlik gösteren "vatansever" bir Yahudi olduğu tezini güçlendirecektir.

Peki, ama *İşler* Kitabı'nda karşımıza çıkan resimde buna tamamen tezat bir hareket tarzı izleyerek vatansever Yahudilerden köşe bucak kaçan ve hem yaşamını hem de güya Yahudi bir Mesih'e ilişkin davasını ısrarla pagan Romalıların ellerine teslim edip soluğu Roma'da alan Pavlus, köken itibariyle nasıl bir Yahudi, nasıl bir Ferisidir? Ya da şöyle soralım: Pavlus gerçekten de bir Yahudi ve Ferisi midir?

---

[915] Morten Hørning, "Herod Antipas", *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, Berlin, Münih, Boston: Walter de Gruyter, 2015.

(1). Bir Herodes Olarak Pavlus ya da Herodesler ve Pavlus Yahudi midir?

Pavlus'un Yahudi olduğu bugün bile birçok kimsenin kanaatidir. Hâlbuki Pavlus, kendisi hakkında konuşurken hiçbir zaman "Yahudi" olduğunu söylememiştir. O, kendisini "İbrani", "İsrailli" veya "İbrahim'in soyundan" gibi ifadelerle tanımlamaktadır. Pavlus, bu göndermelerle basitçe Benyamin soyuna dikkat çekmek istemekte ise de, yine de "Yahudi" tabirini kullanmaması ya da böyle dolaylı yollardan imalarda bulunması bazı araştırmacılarca ilginç bulunmaktadır.[916] Üstelik Pavlus'un Yahudi olduğu iddiası henüz ilk andan itibaren tartışmasız şekilde herkes tarafından kabul edilmiş de değildir. Mevcut bazı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, Pavlus'un hem Mesih'in bir "elçisi" olduğunu hem de kendisine ve "Müjde"ye yönelik tüm iddialarını reddeden bazı İsa cemaatleri, onun Yahudi olduğu tezine de itiraz etmektedir. Zira onlara göre Pavlus bir Grek, yani gentilis'tir.

Bu bağlamda Pavlus, miladi takvimin erken yüzyıllarında "Ebionitler" şeklinde tanımlanan İsa cemaatleri tarafından öncelikle "mürtet" olarak betimlenmektedir. Bu şekilde onun Yasa'ya sırt çevirdiği veya ihanet ettiği vurgulanmak istenmektedir.[917] Onlar, Yeni Ahit'te yer alan Pavlus'un mektuplarını da reddetmektedir.[918] Zira Pavlus'un teolojik görüşleri en çok bu mektuplarda belirmektedir ve Ebionitlerin bu görüşleri hiçbir biçimde benimsemedikleri bilinmektedir. Ebionitlere göre Pavlus aslında Yahudi değil, fakat bir Grek'tir. O, Grek bir baba ile Grek bir anneden doğmuştur. Sonradan Kudüs'e gelerek burada uzun süre yaşamıştır. Çünkü Yahudi bir rahibin kızıyla evlenmek istemiştir ve bu amaçla sünnet bile olarak dinini değiştirmiştir, yani Yahudi olmuştur. Fakat Pavlus bu kızla evlenmeyi başaramamıştır. Bu yüzden de intikam hissiyle hareket etmeye başlayarak sünnet, Şabat ve Yasa karşıtı yazılar kaleme almıştır.[919] Dolayısıyla Ebionitlere göre Pavlus'un Yahudi olduğu iddiası aslında onun hakkındaki gerçek durumu yansıtmamaktadır.[920]

916 Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. 653.
917 Irenaeus, *Adv. Haer.*, 1. 26. 2.
918 Origenes, *Contra Celsum*, 5. 66 ve ayrıca Eusebius, *Hist. Eccl.*, 3. 27. 4.
919 Epiphanius, *Panarion*, 30. 16. 9.
920 Dunn, *Neither Jew Nor Greek*, ss. 578-583.

Ebionitlerin II. yüzyıldan V. yüzyıla kadar İsa'yı Yahudi bir karakter yansıtarak takip ettikleri bilinmektedir. Onların Pavlus'a karşı düşmanca hisler besledikleri de kaynaklardan açıkça görülmektedir. Bu bağlamda Ebionitlerin Pavlus konulu yukarıdaki anlatımında, bu düşmanlık hissinden beslenen mitsel bazı öğelerin bulunduğu söylenebilir. Örneğin Pavlus'un Yasa karşıtı söylemlerinin onun aşk maceralarına yorulması sonradan yapılmış bir kurgu olabilir. Buna karşın Pavlus'a karşı yürütülen bu karalama kampanyasının ve bu çerçevede sonradan uydurulmuş bile olsa mitsel öğelerin, tarihsel bir gerçeğin üzerine inşa edilmiş olması da pekâlâ muhtemeldir. Başka bir deyişle, Ebionitler aslında bize basitçe Pavlus'un Yahudi olmadığını söylemek istemiş, ama bunu sonradan kurgulanan birtakım rivayetlerle süsleyerek ifade etmiş olabilirler.

-1-

Romalıların Filistin'deki işbirlikçileri olan ve "Herodesler" diye tanımlanan kraliyet ailesinin dinsel ve kültürel açılardan nasıl düşünceler taşıdıklarını daha önce görmüştük. Onlar, Yahudi Yasası'na karşı lakayt kimselerdi, Helen kültürünün Yahudiler arasında yayılmasını istiyorlardı, köken itibariyle Edomi Araplarından geliyorlardı ve bu yüzden de Yahudiler tarafından Yahudi olarak görülmezlerdi. Hatta birtakım kayıtlar, Herodeslerin metin diliyle kendi "lekeli" ve "aşağılık" soylarını temizleyebilmek amacıyla Davut kökenine bağlı bulunan bir soy vesikası ile Yahudi soy kütüklerini yaktırdıklarını bile haber vermektedir.[921] Bu çerçevede, günümüzde bazı araştırmacılar Pavlus'un Herodes ailesine has bir tür Yahudi olduğu görüşünü savunmaktadır. Örneğin D.J. Del Tondo'ya göre, Herodeslerin Yahudi oldukları o zamanlar Yahudiler tarafından reddedilmektedir. Aslında Herodes ve ailesi Yahudi olduklarını öne sürmüşlerdir, ama bu söylem Yahudiler tarafından Herodes soyunun yabancı unsurlar da barındırması veya onların Yahudi geleneklerine karşı lakayt olmaları kabilinden gerekçelerle kabul görmemiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, Büyük Herodes (M.Ö. 40/37-4) Yahudiye'yi Romalılar adına İsa'nın doğumuna kadar uzun bir süre

[921] Schoeps, *Yahudi-Hıristiyanlığı*, s. 48.

boyunca yönetmiş, onun oğulları veya diğer bazı akrabaları ise krallığa mirasçı olarak İsa'yla çağdaş bir zamanda tahtta bulunmuşlardır. Romalılar ise kendileriyle işbirliği yaparak Yahudileri onların köleleri yapmak isteyen bu hanedanı askeri ve politik açılardan desteklemişlerdir.

İşte bu noktada, Pavlus'un Roma cemaatine yazdığı mektupta ilginç bazı ayrıntılarla karşılaşılmaktadır. Pavlus, burada, "**akrabalarım Herodesler**" (Ἡρῳδίωνα τὸν συγγενῆ μου) ifadesini kullanarak onlara selam söylemektedir (16:11). Bu, gerçekten çok ilginç ve bir o kadar da sarsıcıdır, çünkü orijinal metinde geçen συγγενής sözcüğü ancak Herodes sülalesine mensup birisinin kullanabileceği bir ifadedir. Del Tondo, buradan hareketle I. yüzyılın Yahudi tarihçisi Iosephus'a dikkat çekmektedir. Iosephus, meşhur *Antikiteler* adlı eserinde (20:9.4), hem Herodesler sülalesine mensup ve hem de Yüksek Rahip yanlısı bir Saulus'tan bahsetmektedir (hatırlanacağı gibi bu bağlama başka bir vesileyle Eisenman da dikkat çekmişti, ayrıca Pavlus'un İsa'ya iman ettiği iddiası öncesinde ismi Saul veya Saulus'tu). Iosephus, bu Saulus'un kraliyet sülalesine mensubiyetini kullanarak birçok kötülük yaptığını, yine de bu sayede iltimas gördüğünü, onun kendisinden daha zayıf durumda olanları yağmalamaya pek meraklı bir şahsiyet olduğunu not etmektedir (Yeni Ahit'in Pavlus'unun da kendisinden zayıf durumdaki İsa cemaati üyelerine zulmettiği hatırlanacaktır). Iosephus'un Saulus'a ilişkin söz konusu bu kaydı, kronoloji açısından, Saulus/Pavlus'un Şam görümü iddiasının hemen öncesindeki tarihlerle örtüşmektedir ve bunu dikkate alan Del Tondo, Iosephus'un Saulus'u ile Yeni Ahit'in Pavlus'unun aynı dönemde faaliyet gösterdiklerini, her ikisinin de Yüksek Rahip yanlısı olduklarını ve Yüksek Rahip'in de Roma yanlısı Herodes tarafından atandığını belirtmektedir. Ardından da Pavlus'un doğuştan Roma vatandaşı olduğu iddiasına geçmektedir.[922] Başka bir deyişle, Iosephus'ta geçen Saulus ile Yeni Ahit'te geçen Pavlus'un aynı şahsiyetler olduğunu düşünmek için pekâlâ ikna edici sebepler bulunmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, *İşler* Kitabı'nda Pavlus'un Roma vatandaşı olduğu söylenmektedir: "Komutan Pavlus'un yanına geldi, 'söyle

---

922 Douglas J. Del Tondo, Esq., *Jesus' Words Only or Was Paul the Apostle Jesus Condemns in Revelation 2:2?*, Infinity Publishing, 2006, s. 293.

bakalım sen Romalı mısın' diye sordu. Pavlus da 'evet' dedi" (*İşler*, 22:28). Burada ilginç olan, komutanın Pavlus'un cevabına hemen ikna olmasıdır. Çünkü nedense Pavlus'a bunu kanıtlayacak hiçbir belge (*libellus*) sormamaktadır. Acaba komutan Pavlus'u zaten tanımakta ve onun Roma vatandaşı olduğunu bilmekte midir? *Çok muhtemel!* Ayrıca, hatırlanacağı gibi Pavlus bu vatandaşlığın doğuştan olduğunu öne sürmüştür. Del Tondo, Roma vatandaşlığının Yahudiye özelinde Romalılar tarafından Herodes sülalesi mensuplarına ve onların işbirlikçilerine verilen onursal bir unvan olduğunu söylemektedir. Zira bu unvan Roma'nın askeri ve siyasi açıdan işbirlikçilerine, işgal kuvvetlerine karşı özel bir koruma sağlamaktadır. Bu imtiyazın en önemli özelliği şudur: Roma vatandaşı darp edilemez veya ona işkence yapılamaz.[923] Del Tondo'ya göre, Saulus (yani Pavlus) özelinde onun doğuştan Roma vatandaşı olması (*İşler*, 22:28b), onun aynı zamanda doğuştan bir Romalı ismi alması anlamına da gelmektedir. Nitekim Pavlus bir Romalı ismidir. Del Tondo, "eğer Pavlus (öne sürüldüğü gibi Ferisi edebiyle yetişmiş) bir Yahudi ise nasıl olur da Romalı ismi alır", diye sorar. Ardından da bunun olanaksız olduğunu vurgular. Çünkü gerçek bir Yahudi ailenin çocuğuna Romalı ismi vermesi, hatta doğuştan Roma vatandaşlığını kabul etmesi hiç mantıklı değildir. Zira bu, Yahudiler, hem de vatansever Yahudiler için doğrudan kirlenmişlik ve murdarlık ifadesi veya sembolüdür (-ki Yahudilerin bu konudaki genel kanaatini birinci kısımda Musa Yasası meselesini anlatırken görmüştük). Öyleyse, Pavlus doğuştan Yahudi değildir, fakat Yahudi olmaya hevesli olan ebeveyni tarafından ona aslında Pavlus olan isminin yanında Saulus ismi de verilmiş olmalıdır. Del Tondo'ya göre, bu olgu tam olarak Herodes sülalesinin durumuyla örtüşmektedir. Çünkü biraz önce de belirtildiği gibi, onlar da aslında Yahudilikleri tartışılan Roma vatandaşlarıdır, fakat aynı zamanda Yahudi olma iddiasında da bulunmuşlardır.[924]

Bu durumda söz konusu edilen dönemde sadece Herodes sülalesinin hem Romalı hem de Yahudi ismi taşıyan ve doğuştan Roma

---

[923] Öyleyse Pavlus'un İsa uğruna birçok çilelere, darbelere, öldüresiye işkencelere maruz kaldığı iddiası pek inandırıcı değildir. Zira Pavlus buna karşı yasal bir korumaya sahiptir.

[924] Del Tondo, *Jesus' Words Only*, ss. 293-294.

vatandaşı olan çocuklara sahip oldukları Del Tondo tarafından vurgulanmaktadır. Elbette bu durum, συγγενής sözcüğünü kullanarak "akrabası olan Herodeslere" selam söyleyenler için de böyledir (Romalılar, 16:11). Bu takdirde *İşler* Kitabı'nda Pavlus'un (yani Saulus'un), Iosephus'un eserinde ise Saulus'un, yani her ikisinin de, Roma işbirlikçisi Yüksek Rahip yanlısı olmaları tesadüften ötedir. Demek ki Antakya'daki İsa cemaatinin bir üyesi olduğu öne sürülen Pavlus, aynı zamanda Roma işbirlikçisi Herodes sülalesine mensuptur. Aslında durumun böyle olduğunu söylemek için o kadar uzaklara gitmeye de gerek yoktur. Çünkü Luka, *İşler* Kitabı'nda çok ilginç bir ayrıntıya temas etmektedir: "Antakya'daki cemaatte peygamberler ve öğretmenler vardı: Barnabas, Niger denilen Şemun, Kireneli Lukius, **bölge kralı Herodes'le birlikte büyümüş olan** Menahem ve **Saul (Saulus/Pavlus)**" (13:1). Luka, görüldüğü gibi burada Saulus'un/Pavlus'un Kral Herodes Antipas'la beraber büyüdüğünü söylemektedir. Del Tondo, bu özetinin ardından şu sonuçlara ulaşmaktadır: (i) Roma cemaatine yazdığı mektupta Pavlus, akrabaları olan Herodes ailesinden söz etmektedir (16:11) (Yani bu kanıt bizzat Pavlus'un ağzından gelmektedir). (ii) Pavlus, Herodes (ve dolayısıyla Romalılar) tarafından atanan Yüksek Rahip'e (Başkahin) hizmet etmektedir (Bu kanıt bizzat Yeni Ahit'ten gelmektedir, çünkü Pavlus, İsa cemaatine Yüksek Rahip'ten yetki alarak zulmetmektedir). (iii) Iosephus'taki Saulus'un Yeni Ahit'teki Pavlus'a (Saulus'a) olan benzerliği çok ilginçtir -ki hem o Saulus hem de bu Saulus (Pavlus) Herodes soyundandır (ve her ikisi de yaptıkları zulümlerle anılmaktadır). (iv) *İşler*, 22:28'e göre, Saulus/Pavlus doğuştan Roma vatandaşıdır. Bu büyük imtiyaz Yahudiye gibi bir yerde ancak ve sadece Roma işbirlikçisi Herodeslere (veya Iosephus gibi Romalılara yaltaklanma konusunda mahir diğer bazı istisnai Yahudilere) mahsustur.[925] Her halükarda, Roma vatandaşı olmak Romalılar adına ve yararına faaliyetlerde bulunmayı gerektirmektedir. Sonuç olarak kısaca şunu söyleyelim: Pavlus basit bir vaiz değildir, zannedildiği gibi basit bir Yahudi hiç değildir.

Bu muhtemel, hatta çok makul izah, Ebionitlerin Pavlus'un Yahudi

---

925 Del Tondo, *Jesus' Words Only*, ss. 295-296.

olmadığına dair söylediklerine gayet güzel bir açıklama getirmekte veya o anlatımda karşımıza çıkan önemli boşlukları yahut mitsel öğeleri doldurmaktadır. Ebionitler, Pavlus'un Yahudi olduğu iddialarını belki de bu sebeple reddetmektedir. Başka bir deyişle, Pavlus Yahudi olduğu iddiasında bulunmaktadır, ama Yahudiler tarafından Yahudi sayılmayan (ve ayrıca Yahudilere karşı işgalci Romalılarla işbirliği yapan) bir hanedanın mensubudur.

-2-

Pavlus'un Herodes sülalesiyle ne gibi bağları vardır? Bu soruyu günümüzün önde gelen uzmanlarından Eisenman detaylı şekilde incelemiştir. Pavlus, Romalılara yazdığı mektupta, akrabaları olan Herodeslere selam söylediği cümlenin hemen öncesinde, Aristobulus adında birisine daha selam yollamıştı (16:10 ve 11). Eisenman'ın hareket noktalarından birisi işte bu Aristobulus'tur.

Kalkisli Herodes (44-49), Büyük Herodes sonrası dönemin krallarından biridir ve Kalkis'in Roma'ya bağlı kralıdır. O, aynı zamanda Büyük Herodes'in torunu (babası IV. Costabarus, Büyük Herodes'in oğludur) ve I. Herodes Antipas'ın (Yahudiye kralı, 41-44) kardeşidir. İkinci eşi olmak üzere yeğeni Berniki'yle de evlenmiştir –ki, bu Berniki, I. Herodes Agrippa'nın kızıdır. Ancak Kalkisli Herodes'in ilk hanımından olma bir oğlu vardır: Aristobulus. Bu Aristobulus, sonradan Salome adında bir hanımla evlenmiştir. Bu Salome ise İncillerin anlatımında Vaftizci Yahya'nın katledilmesi hadisesinin sorumlularından biridir. Bunu daha sonra göreceğiz. Eisenman'a göre, Aristobulus Roma şehrinde çok zaman geçirmiş bir hanedan üyesidir. Roma İmparatoru Nero, II. Herodes Agrippa'nın topraklarını Aristobulus'un babası olan Kalkisli Herodes'in topraklarını da kapsayacak şekilde genişletince, Aristobulus ve Salome'ye de Kuzey Suriye ve Anadolu'da bir Ermeni Krallığı'nın yönetimini vermiştir. Nitekim Aristobulus 58-63 yılları arasında Romalılarla Partlar arasında yapılan savaşlara birlikleriyle beraber katılmış ve Roma ordularını desteklemiştir.[926]

Eisenman, tıpkı sözü geçen bu Herodesler gibi Pavlus'un da Roma

---

926 Eisenman, *James the Brother of Jesus*, ss. 524-525.

vatandaşı olmasına vurgu yapmaktadır. Bu, o günkü koşullarda gerçekten çok zor kazanılacak bir imtiyazdır. Örneğin tarihçi Iosephus, bu hakkı elde etmek için çok şey yapmış ve nihayet Roma kraliyet ailesine kabul edilmiştir. Roma vatandaşlığı Filistin bölgesinde Büyük Herodes ve babası Antipater üzerinden tüm sülaleye bir önceki yüzyılda bahşedilmiştir. Zira bu sülale açıkça Roma ideolojisine ve emperyal amaçlarına hizmet etmiştir, Romalılar Filistin sahasını onların katkılarıyla ele geçirmişlerdir. *İşler* Kitabı'nda da Pavlus her nerede söz konusu ise orada onun vatandaşlık imtiyazı bahis konusu olmaktadır. Zira Roma vatandaşı olmak, Pavlus gibi Kudüs'te Yüksek Rahip'e hizmet eden ve Kudüs dışında birçok bölgeyi dolaşan birisi için çok önemlidir.[927]

Eisenman, aynı bağlamda bu kez de Pavlus'un Kudüs'te bulunan (ve Pavlus adına muhbirlik yaptığını daha önce söylediğim) yeğenine dikkat çekmektedir. Eisenman'a göre *İşler* Kitabı'nda bu genç adamın ismi bilhassa zikredilmemektedir. Hatırlanacağı gibi Pavlus'un bu yeğeni, Pavlus'a karşı komplo kurulduğunu öğrenmiş, ardından da güya "tutuklu" olan Pavlus'u uyarmıştır (23:16). Ancak bu gencin Roma garnizonuna rahatça girebilmesi, Romalı askerlerle görüşebilmesi, hakikaten çok ilginçtir. Eisenman'a göre bundan daha ilginç olan ise bu gencin annesinin kimliğidir. Bu hanım muhtemelen Tapınak Hazinedarı'nın eşi, yani Helcias'ın karısı IV. Cypros'tur. Herodeslerin soy kütüğünde bu hanım Saulus ile Costabarus'un kız kardeşi, Iulius Arkhelaus'un da annesidir. Bu Iulius, Helen kültürü altında yetişmiş bir Roma vatandaşıdır. Eisenman'a göre, eğer bütün bu veriler doğruysa Pavlus'un gerçekten de önemli bir soydan geldiği anlaşılmaktadır.[928] Bu çerçevede, Pavlus'un Romalılara yazdığı mektupta "soydaşı olan Herodeslere" selam söylemeden hemen önce selam yolladığı Aristobulus, yukarıda bahsi geçen Kalkisli Herodes'in oğlu Roma işbirlikçisi Aristobulus'tur. Aynı yerde selam söylediği başka bir şahıs, yani Yunya ise şimdi bahsi geçen ve Herodeslerin soy kütüğünde ismi zikredilen IV. Cypros'un oğlu Iulius Arkhelaus'a işaret etmektedir (16:10-11).

Eisenman, başka bir çalışmasında da Pavlus'un Roma işbirlikçisi

---

927 Eisenman, *James the Brother of Jesus*, s. 525.

928 Eisenman, *James the Brother of Jesus*, s. 526-527.

Herodes sülalesiyle inkâr edilemez bağlantılara sahip olduğunu belirtmektedir. Eisenman'a göre Herodesler aynı zamanda Kuzey Suriye'ye, Güney Anadolu'ya ve ayrıca Herodesler mensubu iki kralın görev yaptığı Armenia'ya akınlar yapmakla kalmamakta, evlilikler yoluyla Kapadokya ve Kilikya'ya kadar ellerini uzatmaktadır –ki Pavlus'un Kilikya'lı (Tarsus) olduğu söylenmektedir. Nitekim *İşler* Kitabı 23:16-22, Pavlus'un Kudüs'te de çok önemli aile bağlantıları olduğunu kanıtlamaktadır. *İşler* kitabının ismini vermediği (Pavlus adına muhbirlik yapan) bu genç, yukarıda da bahsi geçtiği gibi Iulius Arkhelaus'tur. Eisenman'a göre, eğer Iulius Arkhelaus gerçekten de Pavlus'un yeğeniyse, Pavlus'un kızkardeşi olan annesi de soy olarak Herodes'in kardeşi Salome'ye kadar uzanmaktadır. Çünkü Salome'nin birinci kocası olan Yusuf'un, Herodes'in Miriamme ismini taşıyan iki hanımından Makabi kökenli olanla zina ettiği suçlamasıyla öldürülmesi sonrasında ve Herodes'in onu nihayetinde Tapınak Hazinedarı Helcias'la evlendirmesinden önce, Herodes, Salome'yi, yine başka bir arkadaşı veya akrabası olan Costabarus'la evlendirmiştir –ki Iosephus bu adamın Edomi kökenli olduğunu vurgulamaktadır. Eisenman, Pavlus'un soy kütüğündeki Costabarus'un da hem isim hem de soy olarak bu büyük Costabarus'tan geldiğini belirtmektedir.[929]

Eisenman'ın bu tespitlerinden varılacak yargı şudur: Pavlus, Yahudiye'de ve civarında etkin bir kraliyet ailesi olan ve varlığını Roma işbirlikçisi olması sayesinde sürdüren Herodeslere mensup bir şahsiyettir. Yahudiler tarafından hiç sevilmeyen Herodeslerin Yahudi olup olmadıkları da tartışmalıdır. Öyleyse, Yahudi olup olmadığı bile tartışılan birisi nasıl olup da Yahudiliğin "ana akım" Ferisilik fırkasına mensubiyet iddiasında bulunmaktadır?

(2). Pavlus Ferisi midir?

Pavlusçu söylem, Pavlus'un İsa'ya iman etmeden önceki dönemde o zamanlar ana akım Yahudiliği temsil eden Ferisilik mezhebine

---

[929] Robert Eisenman, *James the Brother of Jesus and the Dead Sea Scrolls, II, The Damascus Code, the Tent of David, the New Covenant and the Blood of Christ*, Nashville: Grave Distractions, 2012, ss. 222-223.

mensubiyeti iddiasında bulunmaktadır. Hatta Luka, *İşler* Kitabı'nda bu iddiayı bir adım daha öteye taşıyarak, üstadı ve kahramanı Pavlus'un, dönemin önde gelen Ferisi âlimi Gamaliel'in denetiminde eğitim aldığını öne sürmektedir. Bu çerçevede, Pavlus'un (sözde ihtidası öncesi dönemde) hem Musa Yasası'na ve Yahudi geleneklerine bağlı olduğu vurgulanmak, hem de onun Ferisi edebini ve ahlakını Gamaliel'in dizlerinin dibinde öğrendiği söylenmek istenmektedir. Zira Gamaliel sıradan birisi değil, fakat Luka'ya göre "bütün halkın sevgisini kazanmış seçkin bir Kutsal Yasa uzmanıdır" (*İşler*, 5:34-35).

Öncelikle şunu belirtelim: Gamaliel'in öğrencisi olduğu Pavlus'un kendisine yönelik bir iddiası olmayıp Luka'nın Pavlus'a yönelik bir iddiasıdır. Yani Pavlus'un mektuplarında geçmemekte, yirmi beş-otuz yıl kadar sonra Luka tarafından *İşler* Kitabı'nda öne sürülmektedir. Luka, *İşler* Kitabı'nda Pavlus'u henüz tarih sahnesine sürmeden önce Gamaliel'in başrolde olduğu önemli bir olayı da nakletmektedir. Buna göre Stefan'*ın* şehit edilmesi sonrasında Yahudilerin İsa taraftarlarına karşı sürdürdükleri baskılar iyice artmıştır (5:17 vd). Yüksek Kurul'da söz sahibi olan Saddukiler bu zulümde başı çekmişlerdir. Hatta Başkahin (Yüksek Rahip) ve yanındakilerin hepsi, yani Sadduki mezhebinden olanlar, elçileri yakalamış, devlet tutukevine atmışlardır. Elçiler ertesi gün Yüksek Kurul'un huzuruna çıkarılmışlardır. Başkahin onları sorguya çekmiştir. Nitekim elçilerin savunmasına kızan kurul üyeleri onları yok etmek istemişlerdir. Ama tam da o sırada bütün halkın sevgisini kazanmış bir Kutsal Yasa öğretmeni, Gamaliel adındaki Ferisi lider, ayağa kalkmış ve kurul üyelerine şöyle konuşmuştur:

> Ey İsrailliler, bu adamlara yapacağınızı iyi düşünün! Bir süre önce Tevdas da kendi kendisiyle ilgili büyük iddialarda bulunarak başkaldırdı. Dört yüz kadar kişi de ona katıldı. Ama adam öldürüldü, izleyicilerinin hepsi dağıtıldı, hareket yok oldu. Ondan sonra, sayım yapıldığı günlerde ortaya çıkan Celileli Yahuda, pek çok insanı ayartıp peşine taktı. Ama o da öldürüldü ve izleyicilerinin hepsi darmadağın oldu. Şimdi size şunu söyleyeyim: Bu adamlarla uğraşmayın, onları rahat bırakın! Çünkü bu girişim, bu hareket insan işiyse, yok olup gidecektir. Yok, eğer Tanrı'nın işiyse, bu adamları yok edemezsiniz. Hatta kendinizi Tanrı'ya karşı savaşır durumda bulabilirsiniz" (*İşler*, 5: 33-39).

Böylece Luka'ya göre Gamaliel, bütün kurul üyelerine İsa cemaatine zulüm yapılmaması yönünde tavsiye vermiş olmaktadır. Nitekim yine Luka'ya göre kurul üyeleri de bu öğüdü kabul etmişlerdir (5:39b). Başka bir deyişle, İsa cemaatine artık zulüm yapılmayacaktır.

Maccoby, bu önemli pasajdan mühim bazı sonuçlara ulaşmaktadır. Zira Luka'nın burada Gamaliel ismi üzerinden verdiği bu konuşma, aslında Yeni Ahit Kitabı'nda verilmek istenen birçok mesajı esastan çürütmektedir.

(i) Hem kanonik İnciller hem de *İşler* kitabı İsa'nın başlıca düşmanları olarak Ferisileri göstermektedir. Ancak yukarıdaki pasaj, İsa hareketinin Saddukiler elinde zulüm gördüğünü, Ferisi âlim Gamaliel'in ise onları koruduğunu vurgulamaktadır. Yeni Ahit yazarları ise İsa hareketini Saddukilerle, yani Roma işbirlikçileriyle, yani Romalılarla karşıt bir konumda sunmaktan özellikle kaçındıkları için, İsa'yı öncelikle Ferisilerle mücadele halinde resmetmektedir.

(ii) Mesih hareketi eğer Luka tarafından (*İşler* Kitabı'nın başlangıcından itibaren) öne sürüldüğü gibi Musa Yasası karşıtı bir pozisyonda bulunuyorsa, o halde Musa Yasası'na bağlılığıyla temayüz eden bir Yahudi lider, yani Gamaliel, hangi gerekçeyle bu harekete dokunulmamasını istemekte, bu hareketin Tanrı'dan kaynaklanmış olabileceğini belirtmektedir?

(iii) Gamaliel, İsa hareketini Tevdas ve Yahuda ile karşılaştırarak bu hareketin politik yönüne vurgu yapmakta, Roma karşıtı konumuna dikkat çekmiş olmaktadır.[930]

Luka, kurul üyelerinin Gamaliel'in bu öğüdünü kabul ettiklerini söylemektedir. Çünkü onlar, kamçılatıp İsa'nın adından söz etmemelerini buyurduktan sonra elçileri serbest bırakmışlardır (*İşler*, 5:39-42). Ancak Luka'nın öyküsünde yer alan hemen bir sonraki sahnede ilginç bir durumla karşılaşılmaktadır. Bu sahne, İsa cemaatine mensup Stefan'ın şehit edilişini anlatmaktadır ve Stefan'ı sorgulayan kişi de bir önceki sahnede Gamaliel'in öğüdünü kabul ederek İsa cemaatine baskı

930 Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, s. 52 ve devamında çeşitli yerler.

yapmamaya karar veren Yüksek Rahip'tir (krş. İşler, 7:1). Çok daha ilginç olan ise Stefan'ın şehit edilişine ilişkin anlatımdır. Çünkü burada Pavlus (Saulus adıyla), Stefan'ı katleden Yahudilerin kışkırtıcılığını yapmakta, yani bu olayda başrolü oynamaktadır. Şimdi, dikkat edelim, Luka önce bize Ferisi mezhebine mensup ve dönemin Ferisi lideri Gamaliel'in dizleri dibinde yetişen, yani Gamaliel'in öğrencisi olan bir Pavlus resmi sunmakta, sonrasında Gamaliel'in İsa hareketine baskı yapılmaması yönündeki görüşünü yansıtmaktadır. Hâlbuki hemen bir sonraki sahnede İsa cemaati üyesi Stefan taşlanarak öldürülmektedir. Yani Ferisi lider Gamaliel'in öğüdü doğrudan çiğnenmektedir. Bu olayda başrol oynayan kişi ise (Gamaliel'in öğrencisi olduğu öne sürülen) Pavlus'tur. Başka bir deyişle, Ferisi edebini ve ahlakını Gamaliel'den öğrenen (!) Pavlus, kendi öğretmeninin öğüdünü çiğneyenler arasında ilk sırada gelmektedir. Yukarıdaki pasaj, Pavlus'un bir Ferisi değil de Yüksek Rahip ile müşterek hareket eden birisi (ve belki de Sadduki) olduğu izlenimini yaratmaktadır. Zira Yüksek Rahip Saddukilerin lideridir ve Saddukiler ile Ferisiler yalnızca dini konularda değil, fakat daha önce de bahsi geçtiği üzere politik konularda da farklı düşünceler taşımaktadır. Peki, ama bir Ferisi (Pavlus), Ferisi lider Gamaliel'in öğüdü ilk çiğneyen olarak Sadduki Yüksek Rahip ile niçin müşterek bir eylemin parçası olmakta ve İsa cemaatine zulmetmeyi sürdürmektedir? Böylece Pavlus'un Ferisi olduğu (ve Gamaliel'in denetimi altında yetiştirildiği) iddiasının tarihsel açıdan şüpheli olduğu anlaşılmaktadır.[931] Bunun da ötesinde, Luka tarafından Pavlus'a burada verilen rol gerçekten ilginçtir. Çünkü Pavlus, Stefan'ı taşlayarak öldürenler üzerinde yetki ve otorite sahibi birisi gibi resmedilmektedir: "Stefan'a karşı tanıklık yapmış olanlar kaftanlarını Saul (yani Pavlus) adlı bir gencin ayaklarının dibine bıraktılar" (*İşler*, 7:58) ve ayrıca "Stefan'ın öldürülmesini Saul da onaylamıştı" (*İşler*, 8:1). Nitekim aşağıda da göreceğimiz gibi Pavlus, aslında doğrudan Yüksek Rahip'e bağlı olarak, onun adına gizli şekilde faaliyette bulunmaktadır.

Pavlus'un Yahudi kutsal yazılarını yorumlarken yaptığı garip hatalar da onun Ferisi olduğu iddialarını çürütmektedir. Maccoby'nin bu

---

[931] Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, ss. 52-61.

bağlamda ön plana çıkardığı örneklerden birine kısaca bakalım. Maccoby, Pavlus'un Galatyalılara yazdığı mektuptaki 3:13 pasajına dikkat çekmektedir: "Mesih bizim için lanetlenerek bizi Yasa'nın lanetinden kurtardı. Çünkü 'ağaç üzerine asılan herkes lanetlidir' diye yazılmıştır". Maccoby, "ağaç üzerine asılan herkes lanetlidir" gibi bir anlayışın Ferisi düşüncesine tamamen yabancı olduğunu söylemektedir. Zira birçok Ferisi, tıpkı İsa gibi, zalim Romalılar tarafından çarmıha gerilerek öldürülmüştür. Hâlbuki bu öldürülen Ferisiler lanetli olmak şöyle dursun şehitler olarak görülmektedir. Maccoby, Ferisilerin Tanrı'yı "aptal" ya da "adaletsiz" şeklinde nitelendirmediklerini belirtmektedir. Zira Pavlus, Galatya cemaatine yolladığı mektubun yukarıdaki satırlarında masum kurbanları açıkça lanet altına sokmaktadır. Peki, ama yukarıdaki pasajda lanetlenenler kimlerdir? Ferisi geleneğinde lanet, masumun ağaca asılmasına müsaade edene ve o cesede hakaret edene gelmektedir. Çünkü o beden Tanrı suretinde yaratılmıştır. Dolayısıyla Ferisilerin bu yorumu, Pavlus'un yukarıdaki yorumuna hiç mi hiç benzememektedir. Pavlus'a göre *çarmıha gerilen* lanetlidir, Ferisilere göre ise *masumların çarmıha gerilmesine izin verenler* lanet altındadır. Öyleyse, eğitimli bir Ferisi olduğu iddia edilen Pavlus, nasıl olup da Ferisilere ait bir geleneği böylesine garip ve açıkça yanlış bir usulle yorumlamaktadır?

Maccoby, aynı bağlamda Pavlus'un İbranice Kitab-ı Mukaddes'i kullanmamasına da özellikle dikkat çekmektedir. Pavlus, nedense, mektuplarında Kitab-ı Mukaddes'in Yunanca versiyonuna müracaat etmektedir. Hâlbuki bu iki metin arasında bazı açılardan farklılıklar bulunmaktadır. Eğitimli bir Ferisi'nin ise böyle bir tercihte bulunarak tercüme metinlere yönelmesinin hiçbir açıklaması yoktur. Dolayısıyla, Pavlus bir Ferisi değildir. Ancak onun Ferisi olduğu iddiası o zamanlar bir problem teşkil etmemiştir. Çünkü Pavlus'un *gentiles* takipçileri ne Ferisiler ne de onların öğretileri konusunda zerre kadar bilgi sahibi kimselerdir.[932] Bu iddia, onlar için açıkça içeriğini pek bilmedikleri bir detaydır.

---

932 Hem Maccoby'nin görüşleri hem de yapılan son yorum için bk. Daniel T. Unterbrink, *The Three Messiahs: The Historical Judas of Galilean, The Revelatory Christ Jesus and The Mythical Jesus of Nazareth*, New York: Bloomington, iUniverse, Inc., 2010, 8. Kısım.

(3). Pavlus, Yüksek Rahip, Herodes Antipas ve Nebati Kralı IV. Aretas

Bulunduğumuz bu aşamada çok önemli bazı sonuçlara ulaştık. Pavlus'un basit bir Yahudi vaiz olmadığını, hatta tam aksine, Roma işbirlikçisi bir kraliyet ailesine, yani Herodeslere mensup olduğunu öğrendik. Onun aniden ortaya çıkıp birden bire ortadan kaybolmaları, çeşitli belalardan ve tehlikelerden mucizevi şekilde kurtulmaları, Kudüs'te genç yaşta insanları tutuklamak gibi önemli bir güce sahip olması, Roma vatandaşlığı imtiyazı, Yüksek Rahip'e hizmet etmesi, krallarla ve valilerle yakın ilişkileri, işte şimdi, böylece çok daha makul şekilde anlamlandırılabilir.[933] Ayrıca, Pavlus'un (tıpkı öteki Herodesler gibi) niçin ısrarla İbrani soy iddiasında bulunduğu da anlam kazanmaktadır. Bununla beraber, Pavlus'un Ferisi olduğu yönündeki söylemin de birçok açıdan problemli olduğunu görmüş bulunuyoruz.

Tam da bu aşamada D.T. Unterbrink'in mühim bir tespitini hatırlamak yararlı olacaktır. Unterbrink, "eğer Pavlus, Herodes ailesinden ise onun inandırıcılığı ciddi bir tehlike altındadır" demektedir. Çünkü Yahudilerin birçoğu, Celileli Yahuda'dan Vaftizci Yahya'ya ve hatta İsa'nın kardeşi Yakup'a kadar, Herodeslere ve onların Filistin sahasında uygulamaya koymaya çalıştıkları programa karşı muhalefetleri yüzünden katledilmişlerdir. Unterbrink, bunun da ötesinde bütün bir Hıristiyanlık dünyasının İsa'ya dair kabul ve iddialarının da tehlike altında olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü bu iddialar Herodes sülalesine mensup bir şahsiyetten, yani Tarsuslu bir Yahudi olduğu öne sürülen Pavlus'tan gelmektedir.[934] Şimdi, devam edelim.

İsa'nın yaşadığı dönemde Akdeniz Havzası'ndaki çeşitli şehirlerde Yahudi azınlıklar da bulunmaktadır. Nitekim Yahudi yaşamının olduğu her yerde sinagogla karşılaşmak da bu anlamda doğaldır. Ancak Maccoby'e göre, bu sinagoglar, (sonraki yüzyıllarda patriklik merkezlerine bağlı bir hiyerarşi içinde yapılanacak olan kiliselerin aksine), Kudüs merkezli Tapınak organizasyonunun parçası olmamışlardır. Bunun anlamı şudur: Kudüs'te bulunan Roma işbirlikçisi Yüksek

---

933 Eisenman, "Paul as Herodian", s. 122.

934 Unterbrink, *The Three Messiahs*, 8. Kısım.

Rahip, Yahudiye dışındaki herhangi bir Yahudi cemaat ya da sinagog üzerinde denetim yahut yönetim yetkisi taşımamaktadır. Elbette buna Şam'daki Yahudi cemaati ya da sinagogları da dâhildir.[935] Üstelik Roma egemenliğinden çıkmış olan Şam, o sıralarda büyük bir olasılıkla Nebati Kralı IV. Aretas tarafından yönetilen bağımsız Arap Krallığı'nın bir şehridir ya da en kötü ihtimalle Dekapolis şehirlerinden bağımsız bir şehir-devletidir.[936] Başka bir deyişle, o zamanlar Şam, her hâlükârda Romalılara ait bir kent değildir. Kısaca tekrarlayalım: (i) Şam, Romalılara ait bir şehir değildir ve (ii) Kudüs'teki Yüksek Rahip, Şam'daki sinagoglar veya Yahudi cemaat üzerinde yetki taşımamaktadır.

Bilindiği gibi Şam, Hıristiyanlık tarihi açısından önemlidir. Çünkü Pavlus, Luka'nın iddiasına göre, Kudüs'teki Yüksek Rahip'e giderek Şam'daki havralara yazılan mektuplar almış, orada İsa cemaatine mensup kim varsa yakalayıp Kudüs'e getirmek üzere yola koyulmuştur: "**Yüksek Rahip'e gitti**, Şam'daki havralara verilmek üzere mektuplar yazmasını istedi. Orada İsa'nın yolunda yürüyen kadın erkek kimi bulsa tutuklayıp Kudüs'e getirmek niyetindeydi" (*İşler*, 9:1-3). Fakat yine Luka'nın iddiasına göre Pavlus, yolda giderken dirilen İsa'dan vahiy almıştır. Bu çerçevede İsa'nın onu seçtiği, elçisi olarak görevlendirdiği iddia edilmektedir. Bunun sonrasındaki birkaç günde Şam sinagoglarında İsa'nın "Tanrı Oğlu" ve "Mesih" olduğuna dair mucizeler gösterdiği ileri sürülen Pavlus, Luka'ya göre, ona kızan Yahudilerin onu öldürme planları yapması yüzünden öğrenciler tarafından bir küfe içinde sarkıtılarak Şam'dan kaçırılmıştır (*İşler*, 9:1-25). Ardından da Kudüs'e giderek Barnabas'ın yardımıyla havarilere (elçilere) katılmıştır (*İşler*, 9:27-28).

Luka, Pavlus'un ağzından şu sözleri de nakletmektedir:

> İsa'nın yolundan gidenlere öldüresiye zulmeder, kadın erkek demeden onları bağlayıp hapse atardım. **Yüksek Rahip** ile bütün kurul üyeleri söylediklerimi doğrulayabilirler. Onlardan Yahudi

---

935 Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, s. 86 ve Tabbernee (ed.), *Early Christianity in Contexts,* ss. 43-44.

936 Paul Barnett, *Paul: Missionary of Jesus*, After Jesus C. 2, Michigan: Grand Rapids, 2008, s. 82.

> kardeşlere yazılmış mektuplar alarak Şam'a doğru yola çıkmıştım. Amacım, oradaki İsa inanlılarını da cezalandırmak üzere bağlayıp Kudüs'e getirmekti..." (*İşler*, 22:5).

Yukarıdaki bütün bu anlatımdan öğrendiklerimiz gerçekten ilgi çekicidir. Çünkü Pavlus, Şam yolunda İsa'dan vahiy alıp onun tarafından "elçi" olarak seçilmesinden önceki tarihlerde Kudüs'teki (Roma işbirlikçisi) Yüksek Rahip namına çalışmaktadır. Bunu, Luka'nın yukarıdaki cümlelerinden açıkça görüyoruz. Zira Pavlus'un ondan yetki alarak hareket ettiği net bir biçimde dile getirilmektedir. Pavlus, öte yandan, insanları "yakalamak", "bağlamak", "hapse atmak" ve "öldürmek" türünden yetkilere sahiptir. Nitekim o, İsa'nın yolundan gidenlere "öldüresiye zulmetmekte", kadın erkek demeden onları bağlayıp hapse atmaktadır. Bir diğer taraftan Pavlus, "yakalamak", "bağlamak", "tutuklamak" gibi eylemleri yapmak üzere, Romalılara ait olmayan, ayrıca (Yahudi cemaati özelinde) Yüksek Rahip'in yetkisini de tanımayan bir şehre (Şam) gitmektedir. Ve şayet Pavlus İsa cemaatine mensup insanları "tutuklayıp", "bağlayıp", Kudüs'e getirecekse, herhâlde ona yardımcı olmak üzere yanında gerekli donanıma sahip adamları da bulunmalıdır.

Şimdi, Ferisi olduğu öne sürülen Pavlus, Saddukilerin lideri ve Roma işbirlikçisi Yüksek Rahip ile ortak çalışmakta, insanların özgürlüklerini kısıtlayabilecek türden bir meslek yapmakta ve bir Roma vatandaşı olarak insanları tutuklayıp, bağlayıp, Kudüs'e getirmek eylemi için Nebati Krallığı tarafından yönetilen yabancı bir şehre (Şam) seyahat etmekteyse, en iyi ihtimalle bugünkü anlamıyla kolluk kuvvetlerine benzer bir organizasyonun, fakat daha yüksek bir olasılıkla gizli bir istihbarat teşkilatının parçası olmalıdır. Bu yüzden de karşı karşıya bulunduğumuz ve yanıtını aradığımız en temel sorular şunlardır: Pavlus, nasıl olup da yabancı bir ülkede onca insanı yakalayıp, bağlayıp, sonra Kudüs'e getirecektir? Ve daha da önemlisi, yabancı bir ülkeye gittiğine göre, oranın yönetimi Pavlus'un bu tasarısına nasıl bakacaktır? Yoksa Pavlus şehre gizlice sızmak amacında mıdır?

Bu gibi konuları hiçbir zaman gündeme getirmeyen Luka, *İşler* isimli kitabında "Şam görümü" iddiasının sonrasında artık İsa'nın "elçisi" olan Pavlus'un Şam'da Hananya adında birisi tarafından vaftiz

edildiği, Yahudi havralarında belirtiler göstermeye başladığı ve bu yüzden de Yahudileri kızdırdığı gibi ilgisiz ve kurgusal şeyler anlatmaktadır. Luka'ya göre, Yahudiler bu yüzden onu öldürme planları yapmışlardır. Pavlus ise bunu öğrenmiş ve öğrenciler tarafından şehirden kaçırılmıştır (*İşler*, 9:19-25). Luka'nın bu anlatımı yine birçok açıdan açıklayıcı değildir. Söz gelimi, Luka'ya göre Pavlus Şam'da sadece ve sadece günlerle hesaplanabilecek kadar kısa bir zaman kalmıştır (*İşler*, 9:20 ve 9:23). Öyleyse Yahudilerin kendisini öldürme planları yaptığını öğrenecek derecede iyi bir istihbarata nasıl sahiptir? Onu, içinde bulunduğu bu büyük tehlikeden canları pahasına koruyacak/kurtaracak kadar sadık öğrencileri nasıl ve ne zaman edinmiştir? Elbette Luka'nın öyküsünde bu gibi soruların yanıtı yoktur. Hâlbuki bu noktada, Pavlus'un Şam'da zaten birtakım bağlantılara ve adamlara sahip olduğu yönündeki bir açıklama çok daha makul ve muhtemel olacaktır. Hatta belki de *İşler* Kitabı'nda bize Hananya ismiyle tanıtılan gizemli şahsiyet de bunlardan birisidir.

Bütün bu kurgusal anlatıma karşın Luka, hiç değilse yukarıdaki sorulardan birisini yanıtlamaktadır: Pavlus, Luka'ya göre de Şam'a tek başına gitmemektedir. Hatırlanacağı gibi, "İsa'dan vahiy aldığı" sırada Pavlus' yalnız değildir. Kim oldukları söylenmeyen ve gölge figürler şeklinde nakledilen bazı yol arkadaşları da ona refakat etmektedir. Hatta geçici körlüğe uğrayan Pavlus'u elinden tutup Şam'a götürenler de bu yol arkadaşlarıdır (*İşler*, 9:7-9). Herhâlde bunu şöyle anlamalıyız: Pavlus, Şam'a giderken organize bir grupla beraber hareket hâlindedir. Demek ki, yukarıdaki sorulardan bir diğeri de yanıt bulmaktadır: Şam'a yolculuk yapan ve Şam'da gizli bağlantıları bulunan Pavlus, yanında da birçok adamı olması dolayısıyla teorik olarak şehirdeki İsa yanlılarını yakalayıp bağlayabilecek ve onları tekrar Kudüs'e götürebilecek güce sahiptir. Aslında burada üç temel soru daha yükselmektedir. Birincisi, bazı kaynaklara göre Pavlus'un Şam'daki hedefi İsa taraftarı birçok kişi değil, fakat bir kişidir: "Başhavari Petros". İkincisi, *İşler* Kitabı'na bakılacak olursa, Pavlus'un en azından havarileri yakalamak için Şam'a kadar gitmesine gerek yoktur, çünkü Stefan'ın şehit edilmesinden sonra havariler zaten Kudüs'te bulunmaktadır (*İşler*, 8:1). Daha önce de zikredilen üçüncü ve en önemli

soru ise şudur: Pavlus, Şam'a gitmek suretiyle yabancı bir ülkenin topraklarına girecekse, o ülkenin yönetimi tarafından onun bu faaliyeti nasıl karşılanacaktır?

Bu sorunun yanıtını verebilmek için, Luka'nın bilmediğimiz boyutları olan tarihsel bir hadiseyi dinsel bir kılıfa büründürüp mitsel öğelerle de süsleyerek anlatmış olduğu düşüncesini esas alalım. Onun anlatımındaki dinsel karakterli bu detayları görmezden gelerek temel noktalara odaklanalım. Şu halde gerçek durum şöyledir: Pavlus, bir sebeple *birilerini* (Luka'ya göre Yahudileri) kızdırmıştır. O *birileri* (Luka'ya göre Yahudiler) Pavlus'u yakalamak istemektedir. Bu yüzden Pavlus, *birileri* tarafından (Luka'ya göre öğrencileri) *Şam'dan* kaçırılmıştır (krş. *İşler*, 9:22-25). Peki, ama bu *birileri* kimlerdir? Şanslıyız ki, Pavlus bu sorunun yanıtını açıkça vermektedir:

> Şam'da Kral Aretas'ın valisi beni yakalatmak için kenti denetim altına almıştı. Ama beni Küfe içinde surdaki bir pencereden sarkıttılar; böylece onun elinden sıyrılıp kaçtım.[937]

Pavlus'un bu cümlesi gerçekten sarsıcıdır. Zira onun bu ifadesi Luka'nın Şam anlatımını doğrudan ve bütünüyle çürütmektedir. Pavlus'un Şam'dan kaçırılmasının Luka tarafından iddia edildiği gibi onun sinagoglarda verdiği vaazlarla ya da Yahudilerin öfkesiyle yahut Yahudilerin Pavlus'a kurdukları tuzaklarla ilgisi bulunmamaktadır. Çünkü Pavlus'u yakalamak isteyenler, bizzat Pavlus'a göre, "kral" ve "vali" düzeyindeki siyasi şahsiyetlerdir, yani Kral IV. Aretas ve onun valisidir. Peki, şimdi karşımıza çıkan bu garip durumu nasıl izah edebiliriz? Pavlus, Galatya cemaatine yazdığı mektupta çok ilginç başka bir detay daha paylaşmaktadır:

> Ama beni daha annemin rahmindeyken seçip lütfuyla çağıran Tanrı uluslara müjdelemem için oğlunu bana göstermeye razı olunca hemen insanlara danışmadım. Kudüs'e, benden önce elçi olanların yanına da gitmedim. Arabia'ya gittim, sonra yine Şam'a döndüm (1:15-17).

Önce burada önemli bir düzeltme yapalım. Yukarıdaki metinde geçen "Arabia" tabiri Yeni Ahit'in Türkçe çevirilerinde yanlış biçimde

---

[937] 2. Korintliler, 11: 32-33.

"Arabistan" olarak verilmektedir. Hâlbuki Pavlus Yunanca metinde burada εἰς Ἀραβίαν, "Arabia'ya" demektedir ve bu Arabia bugünkü manasıyla Arabistan değildir. Peki, ama Pavlus nereyi kast etmektedir? Filistin'in hemen güney doğusunda yer alan Arap Krallığı'nı, yani Nebati Krallığı'nı... Peki, bu ülkenin kralı kimdir? Yukarıda da adı geçen IV. Aretas... Yani Pavlus, Luka tarafından söylendiği gibi Şam'dan kaçarak Kudüs'e gitmiş ve Barnabas'ın yardımıyla havarilere katılmış değildir. Çünkü -nedense- hiç ilgisiz bir yere oldukça garip ve içeriği bilinmeyen bir yolculuk yapmıştır.

Şimdi bir kez daha tekrar edelim: (i) Şam'da Pavlus'u yakalamak isteyen ama elinden kaçıran kişi aslında Nebati Kralı IV. Aretas'tır. (ii) Pavlus, aynı dönemde bir ara Nebati Kralı IV. Aretas tarafından yönetilen Arabia'ya giderek Şam'a dönmüştür. Öyleyse burada muhtemelen şöyle bir bağlantı kurmak gerekir: Pavlus, önce Arabia'ya gitmiş (Galatyalılar, 1:17), ardından Şam'a geçmiştir (Galatyalılar, 1:17). Ama Arabia'daki faaliyetleri (?) yüzünden IV. Aretas onun peşindedir. Nitekim IV. Aretas'ın valisi Pavlus'u yakalamak için Şam'ı denetim altına almıştır (2. Korintliler, 11:32). Ama birileri tarafından bir küfe içinde surlardan sarkıtılan Pavlus kaçmayı başarmıştır (2. Korintliler, 11:33). Bunun dışındaki detayları bilmiyoruz.

Bu takdirde Pavlus'un Arabia'ya yaptığı bu esrarlı seyahat daha büyük bir önem kazanmaktadır. Pavlus, İsa'dan vahiy almasının sonrasında, Roma İmparatorluğu topraklarında henüz Mesih'in adını ve Müjde'sini duymamış onca bölge ve milyonlarca insan varken, henüz havarilerin hiçbirisiyle tanışmamışken, niçin bu kadar zamansız şekilde ve ülke toprakları dışında hiç ilgisi olmayan bir yere gitmektedir? Misyonerlik amacıyla, yani henüz "elçisi" olduğu İsa'nın ismini ve Müjde'sini duyurmak için mi? Öyleyse Pavlus bunu niçin söylememektedir? (Krş. Galatyalılar, 1:17) Ve diyelim ki öyleyse, bir kral ve onun valisi, niçin Pavlus gibi "Mesih'in Müjde'sini duyuran" Yahudi bir din vaizinin peşindedir?

Pavlus'u dini bir figür olarak alırsak, bu soruları yanıtlamak elbette çok güçtür. Zaten Yeni Ahit Kitabı'nda da meselenin bu boyutu pek bahis konusu olmamaktadır. Öyleyse, bu soruların muhtemel

yanıtlarını Yahudi tarihçi Iosephus'tan araştıralım. IV. Aretas, M.Ö. 9-M.S. 40 yılları arasında tahtta kalmış başarılı ve bağımsızlığına düşkün bir Arap hükümdarıdır. O zamanlar Aretas, Filistin'in güneyinde Petra merkezli güçlü Nebati Krallığı'nı yönetmektedir. IV. Aretas'ın kızı Phasaelis, Filistin'deki Celile bölgesinin Roma işbirlikçisi kralı Herodes Antipas ile evlidir. Ancak Herodes Antipas eşini, yani IV. Aretas'ın kızını aldatır, çünkü Herodias adında bir hanımla evlenmeyi tasarlamaktadır. Phasaelis bunu öğrenince kocasına öfkelenerek babasına geri döner. Herodias ise sıradan birisi değildir. Bir taraftan Herodes sülalesine mensuptur, diğer taraftan köken itibariyle Yüksek Rahip ile bağı bulunmaktadır. Üstelik Herodes Antipas'ın üvey kardeşinin de (Herodes Filip) eşidir. Iosephus'a göre Herodias, henüz hayatta olan kocasını boşayıp Herodes Antipas'la evlenmekle ülkedeki yasaları ihlal etmiştir. Ancak Iosephus'a göre bunun çok önemli iki sonucu da olmuştur. (i) Herodes Antipas'ı bu yaptığı yüzünden Yasa'yı ihlal etmekle eleştiren Vaftizci Yahya öldürülmüştür. (ii) Herodes Antipas'ın ilk karısı olan Phasaelis'in babası Nebati Kralı IV. Aretas ile Herodes Antipas arasında savaş patlak vermiştir (*Antiquites*, 18.5.1-3).

(i) Matta ve Luka İncilleri Vaftizci Yahya'nın şehit edilmesinden bahsetmektedir. Matta'ya göre, Herodes (Antipas), Filip'in karısı Herodias yüzünden Yahya'yı tutuklatır, bağlatıp zindana atar. Çünkü Yahya, Herodes Antipas'a, Herodias ile evlenmesinin Yasa'ya açıkça aykırı olduğunu söyler. Herodes Antipas ise bu yüzden Yahya'yı öldürmek ister, fakat bundan çekinir. Zira Yahya'nın Yahudi kalabalıklar üzerinde büyük tesiri vardır ve o, peygamber olarak görülmektedir (14:1-5). Luka İncili de aynı bağlamda Herodes Antipas'ın Yahya'yı hapse attırdığını söylemektedir. Çünkü Yahya, onun, kardeşinin karısı Herodias'la ilgili ve kendi yapmış olduğu bütün kötülükleri yüzüne vurur (3:19-20). Anlaşıldığı kadarıyla Herodias bu sebeple Yahya'ya kin tutar. Nitekim Matta İncili, Herodes Antipas'ın bir doğum gününde, karısı Herodias ile Herodias'ın kızı Salome'nin kendi aralarında anlaşarak ondan Yahya'nın başını istediklerini ve Herodes'in de onları kıramaması nedeniyle Yahya'nın şehit edildiğini dile getirmektedir (14:6-12). Dolayısıyla, hem Yahudi tarihçi Iosephus'a, hem de

kanonik İncillere göre Vaftizci Yahya'nın şehit edilmesi Herodes Antipas'ın bir eylemi olmaktadır ve onun Herodias ile evlenerek Yasa'yı ihlal etmesiyle bağlantılı bir gelişmedir.

(ii) Diğer taraftan Herodes Antipas'ın IV. Aretas'ın kızını aldatması, Nebatiler ile Herodes Antipas arasında bir savaş yaşanmasına sebep olmuştur. Bazı araştırmacılara göre bu aldatma olayı savaşın görünürdeki sebebidir. Çünkü asıl mesele iki taraf arasındaki arazi kavgasıdır. Her ne ise, M.S. 30'lu yılların ortalarında Herodes Antipas'ın mağlubiyetiyle neticelenen bir savaş yaşanır. Hatta o zamanlar Yahudiler, Herodes Antipas'ın yenilgisini Vaftizci Yahya'ya yaptığı kötülüğe karşılık ilahi bir cezalandırma olarak görürler. Herodes Antipas ise bu yenilgi üzerine Roma İmparatoru Tiberius'tan yardım talep eder. Tiberius, Suriye valisi Vitellius'un emrinde bir orduyu Nebatilere karşı yollar. Ancak tam da bu sırada Tiberius ölür. Dolayısıyla Herodes Antipas istediği sonuca ulaşamaz.[938]

Bütün bu anlatılanların konumuzla ilgisi nedir? Tüm bu siyasi karmaşanın yaşandığı yıllar, Pavlus'un "Şam görümü" vesilesiyle tarih sahnesine çıktığı döneme tekabül etmektedir. Üstelik Luka, her ne kadar Pavlus'un Şam görümü sonrasında Kudüs'e giderek havarilere katıldığını öne sürmekte ise de (*İşler*, 25-26), bizzat Pavlus önce IV. Aretas'ın memleketi olan Arabia'ya gittiğini, ardından da yeniden Şam'a döndüğünü söylemektedir.

Bu aşamada bildiklerimizi kısaca yineleyelim: M.S. 30'lu yılların ortalarında, şu önemli tarihsel gelişmelerin hepsi birden aynı dönemde yaşanmıştır: Pavlus, birden bire İsa'ya iman ettiği iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Nebati Kralı IV. Aretas ile Roma işbirlikçisi Herodes Antipas siyasi açıdan kavgalıdır. Pavlus, IV. Aretas'ın yönettiği ülkeye gizemli bir seyahat yapmıştır. Ardından Şam'a dönen Pavlus, IV. Aretas'ın valisi tarafından yakalanmak istenmiştir. Ama denetim altına alınmış durumdaki şehirden gizlice kaçmayı başarmıştır.

---

938 Martin Hengel-Anna Maria Schwemer, *Paul: Between Damascus and Antioch, the Unknown Years*, İngilizce terc. J. Bowden, Kentucky, Louisville: Westminster John Knox Press, 1997, ss. 111-112.

Ayrıca, daha önce sözü geçen şu hususları da hatırlayalım: Pavlus, Roma işbirlikçisi Herodes sülalesine mensuptur. Yahudiler (ve muhtemelen Zelotların bir kolu olarak Sicarii) tarafından öldürülmek istenmektedir. Pavlus, *İşler* Kitabı'na göre bölge kralı olan Herodes Antipas'la beraber büyümüştür. Pavlus, doğuştan Roma vatandaşıdır. Herodesler (ve Romalılar) tarafından atanan Kudüs'teki Yüksek Rahip namına çalışmaktadır. İnsanları tutuklama, hapsetme, hatta öldürme yetkisine sahip bir meslek yapmaktadır. Birçok üst düzey yöneticiyi ve kralı bizzat tanımaktadır. Pavlus, birçok yönünü bilmediğimiz tarihsel bir şahsiyettir. Ve öğrencisi Luka, açıkça ve kesin olarak, Pavlus'u yalnızca Yahudi bir din vaizi gibi göstermek, yani ona dair bilinmeyen bazı şeyleri saklamak için çaba göstermektedir.

Bütün bu veriler ışığında Pavlus hakkında nasıl bir yargıya ulaşmak gerekir? Pavlus'un Şam'dan kaçışı öyküsü özelinde yapılacak en makul ve muhtemel açıklama, Pavlus'un ("soydaşı" olduğu ve "beraber büyüdüğü") Herodes Antipas adına, onun siyasi açıdan kavgalı olduğu Nebati Kralı IV. Aretas'ın ülkesinde belki istihbarat niteliği taşıyan her halükarda gizli bir faaliyette bulunduğu, bunu haber alan Aretas'ın Pavlus'un peşine düştüğü, fakat Şam'ı denetim altına almasına rağmen Pavlus'u yakalamayı başaramadığıdır. Eldeki kıt (ve sanırım hem Pavlus hem de Luka tarafından çoğu kez maksatlı şekilde saklanan) bilgiler, bu yönde bir yargıyı yine de mümkün kılmaktadır. Öyleyse Pavlus, Roma işbirlikçisi Herodesler adına gizli birtakım faaliyetler de yürütmektedir. Ve böylece Pavlus, hem Yüksek Rahip hem de Herodesler ile aynı kampta yer alması dolayısıyla, işgal altındaki Yahudilere karşı Roma cephesinin bir üyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani koyu bir Yahudi ve Ferisi olduğu söylenen Pavlus, aslında işgalci Romalılar ve işbirlikçi Yahudiler namına çalışmaktadır. Ve bu olgu milliyetçi Yahudilerin onu niçin öldürmek istediklerini bir yönüyle açıklamaktadır.

(4). Ölü Deniz Yazmalarında "Sıddık'ın" Düşmanı "Yalancı"

1947 yılında keşfedilen ve büyük yankı uyandıran Ölü Deniz Yazmalarına bir grup Katolik rahip tarafından 1991 yılına kadar el konulmuştur. Bu rahipler bu metinlerin I. yüzyılda Esseniler isimli Yahudi

mezhebi mensuplarınca yazıldığını ileri sürmüşlerdir. Ama bu yorumun aksine, bu yazmaların gerçekte M.S. 70 yılı sonrasında farklı Yahudi fırkaları tarafından kaleme alındığı belirtilmektedir. Burada, yukarıda bahsi geçen anlatıma dair önemli bir ayrıntıyla karşılaşılmaktadır: Ölü Deniz Yazmaları, bizim Kumran dediğimiz bölgenin bir bütün olarak Şam şeklinde tanımlandığını göstermektedir. Dolayısıyla Şam, bir şehir değil, fakat bir bölgenin adıdır. Bu durumda belki de Pavlus, Roma egemenliği altında bulunmayan bir şehre değil, Romalılar tarafından yönetilen ve Yüksek Rahip'in de yetkisi altında bulunan bir bölgeye ziyaret yapmış olabilir. Nitekim *İşler* Kitabı'nda da Şam'daki "sinagoglardan" bahsedilmektedir. Hâlbuki Şam bir şehir olsa, burada birçok sinagogun bulunması pek makul değildir. İşte, Ölü Deniz Yazmalarına göre o zamanlar Şam'da, yani Kumran'da, "Yol" şeklinde tanımlanan bir fırka bulunmaktadır. Bu çerçevede, "Yol" fırkasının mensupları Yüksek Kurul'un zulmünden ve Romalılardan buraya gelerek saklanmaktadır. Nitekim söz konusu Ölü Deniz Yazmalarının bir bölümü işte bu "Yol" fırkasıyla ilişkilidir ve yazarları da muhtemelen bizzat İsa'nın kardeşi Yakup'un takipçileridir.[939]

Bu yazmalar üzerine çalışan Eisenman çok ilginç bazı sonuçlara ulaşmıştır. Ona göre, Ölü Deniz Yazmalarının "Şam/Damaskus dökümanı" diye bilinen meşhur metinlerinde Yakup ve Pavlus isim zikredilmeksizin bahis konusu edilmektedir. Burada, inancı önemseyen ve bunun yanında iyi ve hayırlı işler yapılmasını da öğütleyen "Adil" ve "Sıddık" bir öğretmenden söz edilmektedir -ki bu şahsiyet Adil Yakup'tur. Bunun yanında, "Yalancı" bir lafebesinden bahis vardır -ki bu şahsiyet de Pavlus'tur. Metinlere göre bu "yalancı" figür Musa Yasası'na meydan okumaktadır. İnsanları yalanlarıyla saptırmaktadır. Hilekârlıklarıyla yeni bir cemaat oluşturmaktadır. Burada bir de "Habis Rahip" bahsi geçmektedir. Bu kişi ise Eisenman'a göre Yahudi Yüksek Rahip Ananias'tır. Bu "Habis Rahip", metne göre Adil ve Sıddık Öğretmeni katletmiştir. Nitekim Yakup'un Yüksek Rahip tarafından katledildiği Yahudi tarihçi Iosephus tarafından da söylenmektedir. Bunu daha önce görmüştük. Dolayısıyla, Ölü Deniz Yazmalarında anlatılan öykülerden birisi de Adil ve Sıddık Öğretmen, "Yalancı" şahsiyet

[939] George, *The Truth*, ss. 123-124.

ve "Habis Rahip" bağlamında şekillenmektedir.[940] Eğer bu resim doğruysa, Pavlus bir kez daha Yakup'un ve dolayısıyla İsa cemaatinin düşmanı olarak karşımıza çıkmaktadır ve onun havari cemaati tarafından "yalancı" şeklinde tanımlandığı Yeni Ahit metinleri dışında başka bir kaynak tarafından da teyit edilmiş olmaktadır.

Araştırmacılardan bazıları, Pavlus'un birden bire İsa'nın bir havarisi olarak ortaya çıkması karşısında Yakup'un ne kadar da şaşırmış olacağına değinmektedir. Acaba Yakup böyle bir iddia karşısında ne düşünmüş olabilir? Yakup herhalde henüz ilk anda Pavlus'un iki yönlü çalışan bir ajan veya Yüksek Kurul'un yahut Yüksek Rahip'in bir köstebeği olduğunu düşünmüştür. Durumun böyle olduğunu gösteren kanıtlar mevcuttur. Örneğin, Pavlus'un "sözde" ihtidası sonrasında nedense *İşler* Kitabı Yüksek Rahip'in İsa cemaatine yönelik herhangi bir zulmünden söz etmemektedir. Yani Pavlus'un "güya" İsa'nın "seçilmiş havarisi" olmasıyla İsa cemaatine yapılan zulüm aniden durmuştur. İşte bu olgu, kimi araştırmacıya göre Pavlus'un İsa hareketini yok etmek üzere Yahudiler veya Romalılar tarafından görevlendirilmiş bir ajan olduğunu kanıtlamaktadır.[941] İşin daha ilginci, bu durum muhtemelen ya ilk andan itibaren ya da belirli bir zamandan sonra Yakup ve Kudüs cemaati tarafından da öğrenilmiş olmalıdır. Zira Pavlus, Galatya cemaatine yazdığı mektupta "el altından" onu izleyen ve "gizlice" aralarına sızan bazı İsa cemaati üyelerinden söz etmektedir (2:4-5). Eisenman'a göre, bu ifadeler Pavlus'un ajan muamelesi gördüğünü ispatlamaktadır. Kaldı ki, Pavlus'u öldürmek isteyenler de –daha önce de gördüğümüz gibi- İsa'nın bazı cemaat üyeleri de dâhil olmak üzere milliyetçi Zelot hareketi mensuplarıdır. Romalıların Pavlus'u yüzlerce asker refakatinde koruyup saraylarda ağırlamaları temelde buradan kaynaklanmaktadır. Pavlus'un kendi mektuplarında devamlı surette yalancı olmadığını vurgulamaya çalışması da onun –tıpkı yukarıda Kumran Yazmaları'nda da bahsi geçtiği üzere- "yalancı" olarak görüldüğünü ve dahi söz konusu yazmalardaki "Yalancı"yla özdeş olduğunu göstermektedir.[942]

---

940 Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, ss. 86-87, 233 vd, 308, 447-449.

941 George, *The Truth*, s. 124.

942 Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, ss. 349.

(5). Iosephus'ta "Zalim" Saulus

Daha önce de bahsi geçtiği gibi, I. yüzyılın Yahudi tarihçisi Iosephus, kaleme aldığı eserlerde Saulus adında birisinden bahsetmektedir. Bu Saulus ile Yeni Ahit'in Saulus'u (Pavlus) arasında ilginç bazı benzerliklere araştırmacılarca dikkat çekilmektedir. Ancak bazı araştırmacıların bu olguyu önemsizleştirmeye çalıştıkları da gözlenmektedir. Zira bu iki Saulus arasındaki muhtemel bağlantılar Yeni Ahit'i ve Hıristiyanlığı temelinden sarsacaktır. Nitekim bu bağlamda ilginç bazı değerlendirmeler, belirli bir ölçüde Eisenman'ın anlatımı üzerinden Unterbrink tarafından yapılmaktadır.

Bu bağlamda, Unterbrink, Yakup'un şehit edilmesinden kısa bir süre sonra (M.S.62) Iosephus'un okuyucularına Saulus isminde birisini tanıtmasına dikkat çekmektedir. Bu Saulus, Costabarus'la beraber birçok kötü işler yapmıştır. Çünkü onlar kraliyet ailesi mensuplarıdır ve Kral Herodes Agrippa'nın akrabaları olmalarını suiistimal etmişlerdir. İnsanlara karşı şiddet uygulamışlar, kendilerinden daha zayıf ve fakir durumdakileri soyup yağmalamışlardır. Sonuçta öyle bir noktaya gelinmiştir ki, büyük bir perişanlık ve huzursuzluk yayılmış, her şey eskisinden daha kötüye gitmeye başlamıştır.

Iosephus'un bu anlatımı 62 yılında İsa'nın kardeşi Yakup'un şehit edilmesinden hemen sonraki bir dönemi yansıtmaktadır. Luka'nın *İşler* Kitabı'na göre ise Saulus/Pavlus bu sıralarda Roma yolundadır. Iosephus'un anlatımına göre, Saulus, Herodes Agrippa ve Herodesler ile akrabadır. Ayrıca bu Saulus zayıfları ve fakirleri yağmalamaktadır. Burada şunu belirtmek gerekir: Bir sonraki bölümde de göreceğimiz gibi, İsa'nın gerçek takipçileri, yani Kudüs cemaati, İbranice "fakir" anlamına gelen "ebion" sözcüğünden hareketle Ebionitler tabir edilmektedir. Nitekim Pavlus'un Romalılara yazdığı mektupta Kudüs cemaati hem finansal hem de iman bakımından zayıf/fakir kimselerden müteşekkil şekilde tanımlanmaktadır (14:1 ve 15:13). Galatya cemaatine yazılan mektupta ise Pavlus'un bu cemaati yok etmek istediği anlatılmaktadır (1:13). Ancak Pavlus, bunu nasıl yaptığını detaylandırmamıştır. Nitekim bu özeti veren Unterbrink, Eisenman'ın kanaatinden hareketle şuna inanmaktadır: *İşler* Kitabı'nın yazarı, Iosephus'un

burada bahsi geçen yukarıdaki kaydını, kendi eserinde Pavlus'un ihtidası öncesine dair anlatımına yerleştirmiştir. Ama bu sırada bazı değişiklikler de yapmıştır.[943] Bu önerme ise bizi gerçekten çok ilginç bazı sonuçlara ulaştırmaktadır.

Daha önce birkaç defa bahsi geçtiği gibi, *İşler* Kitabı Stefan isimli birisinden söz etmektedir. Bu Stefan, Hıristiyanlık geleneğine göre cemaatin ilk şehididir. *İşler* Kitabı'na göre Stefan, (henüz İsa hareketine katılmadan önce) Saulus'un da (Pavlus) müdahil olduğu bir hadisede taşlanarak şehit edilmiştir. Ancak Eisenman'a ve Unterbrink'e göre, *İşler*'de Stefan'*ın* Iosephus'ta ise İsa'nın kardeşi Yakup'un şehit edilmelerine dair anlatımlar garip benzerlikler taşımaktadır. Mesela *İşler* Kitabı Stefan'ın, Iosephus ise Yakup'un öldürülmesi anlatımından hemen sonra Saulus ismini zikretmişlerdir. Bu bağlamda Eisenman'a göre *İşler*'deki Stefan'ın taşlanması öyküsü, aslında Yakup'un taşlanmasına dair Iosephus'taki öykünün yeniden yazılmış bir halidir. Nitekim bu muhtemel tespit, *İşler* Kitabı'nın 62 yılında, yani Yakup'un öldürülmesinden bahsetmeksizin ve Pavlus'un Roma ulaşmasıyla birlikte niçin aniden sona erdiğini sorusuna çok güzel bir açıklama getirmektedir. Zira *İşler*'in yazarı Luka, gerçekte neler yaşandığını bilmemizi istememiş, Pavlus'u Yakup'un cinayetinden olabildiğince uzak bir yerde resmetmeyi dilemiştir. Ne var ki hem *İşler*'de (Stefan'ın) hem de Iosephus'ta (Yakup'un) geçen bu şehitlik anlatımlarında iki mühim müşterek yön bulunmaktadır: Taşlanma ve Saulus. Ve her iki öyküde de fakirleri/zayıfları yağmalayan bir Saulus resmi karşımızdadır. Ancak tek fark kronolojidir. *İşler*'e göre Saulus'un zulmü 31-35 yılları civarında, Iosephus'a göre ise 62 yılında gerçekleşmiştir. Fakat eğer Luka, *İşler*'de, Iosephus'un kaydını yeniden kaleme alarak kendi metnine eklemişse, burada tarihsel bir değişiklik yapması da pek muhtemeldir. Ve eğer bu önermeler doğruysa, Pavlus'un Yakup'un öldürülmesinden doğrudan sorumlu olması çok olasıdır.

Tam da bu noktada ilginç başka bir kayıt, *Pseudo-Clementines*'teki *Tanıtmalar* bölümünde "Düşman" diye tanımlanan birisinin Yakup'a

---

[943] Daniel Unterbrink, *New Testament Lies: The Greatest Challenge to Traditional Christianity*, New York: iUniverse Inc., 2006, s. 112.

Tapınak'ta saldırdığına dair anlatımdan gelmektedir. Zira *Rec.* 1:70 ve 71'e göre, bu "Düşman" Yakup'a öldüresiye saldırmıştır. Schoeps, bu olayı aynı eserin kaydından hareketle şöyle anlatmaktadır:

> Bütün yorumcular Saulus'tan kastın Pavlus olduğu düşüncesinde müttefiktirler. O, birkaç kişiyle Tapınak'a girer ve cemaatin önderi Yakup'a bir sapığın öğrencisi olduğu ithamıyla hakaret eder... Halkı tahrik eder, ona bizzat saldırır ve nihayet Yakup'u en yüksek Tapınak basamağından aşağıya yuvarlar. Yakup oradan yarı ölü bir şekilde taşınarak götürülür. Bunun üzerine İsa cemaati Yeriha'ya göç etmeye karar verir.[944]

Aynı esere göre "Düşman" Saulus, bunun ardından Yüksek Rahip'ten mektuplar almış ve başhavari Petros'un peşinden Şam'a yollanmıştır. Unterbrink'e göre bütün bu anlatılanlar bizi çok muhtemel bir sahneye getirmektedir. Luka'nın *İşler* Kitabı'ndaki Stefan anlatımı, Saulus zulmüne dair Iosephus'ta ve *Tanıtmalar*'da anlatılan iki ayrı öykünün kompozisyonudur. Nitekim Pavlus mektuplarında havari cemaatine karşı öfkeden kudurmuş bir insan portresi sunmaktadır. Bu bağlamda Pavlus'un (*Tanıtmalar*'da anlatılan) Yakup'a ilk saldırısı 40'lı yıllarda olmuş, Yakup'un taşlanmasını anlatan ikinci saldırısı ise 62'de gerçekleşmiştir. Ancak *İşler* Kitabı bu ikinci olayı çarpıtarak Stefan bahsinin arkasına saklamaktadır.[945]

Schoeps ise Yeni Ahit'te Stefan ismiyle bağlantılı şekilde anlatılan taşlanma olayının aslında Yakup'a işaret ettiğini çok daha önceleri dile getirmişti. Schoeps'e göre, Pavlus'un Yakup'a karşı düzenli bir suikastın düzenleyicisi ve faili olması gerekir. Çünkü *Pseudo-Clementine* metinlerinde geçen bahisler *İşler* Kitabı'nda anlatılan bazı olayların detaylarını vermektedir. Buna göre *İşler*'de Stefan'ın konuşması olarak verilen olay aslında Yakup'un konuşmasıdır. Ve dahi Yakup'a yapılan suikastın arkasında da bizzat Pavlus bulunmaktadır.[946]

(6). Romalı Yöneticiler ve Pavlus

944 Schoeps, *Yahudi-Hıristiyanlığı*, ss. 58-59.
945 Unterbrink, *The Three Messiahs*, 7. Kısım.
946 Schoeps, *Yahudi-Hıristiyanlığı*, ss. 59-60.

Luka'ya iddiasına göre, Pavlus, İsa'nın bir "elçisi" olarak çıktığı misyonerlik seyahatlerinde birçok zorluklar yaşamıştır: Tartaklanmış, dövülmüş, işkence görmüş, tutuklanmıştır. Ancak Pavlus, *çok* tuhaf bir biçimde her defasında bir yolunu bulup her türlü zor durumdan kurtulmayı bilmiştir.

Roma tarihinin bu döneminde στρατηγός, asıl anlamı olan "komutan"ın yanında Roma devletinin resmi görevlilerinden "yargıç" anlamında da kullanılmıştır. Luka, Pavlus'un misyonerlik amacıyla Filipi'de bulunduğu bir sırada kötü muameleye uğradığını ve ardından da hapse atıldığını söylemektedir. Ancak Pavlus'u serbest bırakanlar söz konusu bu yargıçlardır (*İşler* Kitabı'nda çoğul: οἱ στρατηγοὶ). Hem de bunu, Pavlus'un gösterdiği mucizeler sayesinde, onun Roma vatandaşı olduğunu öğrenmeden önce yapmışlardır (*İşler*, 16:32-34). *Böylece* Pavlus, Roma'nın resmi görevlileri tarafından bu zor durumdan kurtarılmıştır.

O zamanlar bazı Roma eyaletlerinde valiler doğrudan imparator tarafından atanmış ve imparator istediği sürece görev yapmışlardır. Bunlar "imparatorluk eyaletleri" diye tanımlanan yerlerdir. Roma senatosunun kontrolü altındaki bazı eyaletler ise "senato eyaletleri"dir. Bu eyaletlerin valileri yalnızca bir yıl için görev yapmışlardır. Bu bağlamda, *İşler* Kitabı'nda bahsi geçen Ahaya valilerinin durumu böyledir. Korint şehrinde oturan bu valiler, bir yıl için eyaleti yönetmişlerdir. Nitekim M.S. 51-52 yıllarında, Ahaya bölgesinin valisi (meşhur yazar Seneca'nın da kardeşi olan) Lucius Iunius Gallio Annaeanus'tur. Dolayısıyla, söz konusu bu Gallio, bizzat Roma senatosu tarafından atanmış önemli bir bürokrattır.[947] Luka'ya göre, Pavlus Korint'de Gallio'nun valiliği sırasında bir müddet kalmıştır. Ancak bu süre boyunca Yahudilerden tepki almış, en sonunda da Yasa'ya aykırı konuşmaları nedeniyle mahkemeye çıkarılmıştır. Ancak mahkemeyi yöneten bizzat bu vali, yani Gallio'dur. Gallio, mahkeme esnasında Pavlus'un kendisini savunmasına bile gerek görmeden onu Yahudilerin suçlamalarından aklamıştır. Bunun da ötesinde, Yahudileri mahkemeden kovmuştur. Hatta oradaki havranın yöneticisi olan Sostenis'in yakalanıp dövülmesine de hiç ses çıkarmamıştır:

---

[947] Carl B. Bridges, "Pinpointing the Time", Mark E. Moore (ed.), *Fanning the Flame: Probing the Issues in Acts*, Joplin, Missouri: College Press, s. 36.

"Hep birlikte, havranın yöneticisi Sostenis'i yakalayıp mahkemenin önünde dövdüler, Gallio ise olup bitenlere hiç aldırmadı" (*İşler*, 18:1-17). Luka, her zaman yaptığı gibi muhtemelen burada da bilmemiz gereken kimi şeyleri saklamak amacıyla bazı noktaları geçiştirmektedir. Havra yöneticisini "hep birlikte" dövenler kimlerdir? Bu anlatıma bakılırsa, Gallio'ya bağlı insanlar ile Pavlus'a bağlı insanlardır. Peki, ama bunu niçin yapmışlardır? Bilmiyoruz. Böylece Pavlus, her hâlükârda bir kez daha Roma'nın en üst düzey yöneticileri tarafından içinde bulunduğu zor durumdan kurtarılmıştır.

Hatırlanacağı gibi, Pavlus Kudüs'e en son dönüşünde İsa'nın Kudüs cemaati ve diğer Yahudiler tarafından linç edilmek istenmişti. Karşı karşıya kaldığı bu linç teşebbüsünden ise Romalı komutan ve askerler tarafından kurtarılmıştı. Bunun sonrasında Romalılar tarafından Yahudilere karşı korunmuş, Yahudiye bölgesindeki çeşitli saraylarda ağırlanmıştı. Bunu daha önce görmüştük. Öyleyse, Pavlus'u Yahudilerden kurtaranlar da Roma'nın üst düzey yöneticileri ve askerleridir. Nitekim Pavlus, Yahudiye bölgesindeki üst düzey bürokratların, hatta kralların ilgi odağı olmuştur. Bu doğrultuda Luka, diğer bölgelerdeki birçok yöneticinin de (Ἀσιάρχης) Pavlus'un yakın dostları (φίλοι) olduğunu söylemektedir (*İşler*, 19:31). Söz gelimi Efes'te, Pavlus'a karşı galeyana gelen halkı yatıştıran şehrin yazmanıdır (γραμματεύς) (*İşler*, 19:35). Luka tarafından Roma'da tutuklu olduğu öne sürülen Pavlus, Filipi cemaatine yazdığı mektupta, Sezar'ın ev halkından selam söylemektedir (4:22). Başka bir deyişle, Pavlus bir şekilde Roma'daki sarayla da yakın bir ilişki içindedir.

(7). Pavlusçu Söylemde Roma ve Herodes İdeolojisinin Propagandası

I. yüzyılda Filistin'de Romalılar egemen güçtür. Yahudiye doğrudan Romalılar tarafından, diğer bazı bölgeler ise Roma işbirlikçisi Herodesler tarafından yönetilmektedir. Ayrıca ülkede bir de Yüksek Rahip ve önde gelen Saddukiler özelinde Roma işgalinden memnun seçkinler zümresi bulunmaktadır. Yahudilerin çok büyük bir bölümü ise Roma işgalinden hoşnut değildir. Onlar, Mesihi karakter taşıyan birçok başarısız ayaklanmayla Roma egemenliğini ve Romalıların

işbirlikçileriyle beraber kurdukları adaletsiz düzeni yıkmaya çalışmışlardır. Öte yandan Romalılar pagan dini mensuplarıdır ve monoteist Yahudilere göre murdarlığın cisimleşmiş şeklini temsil etmişlerdir. Pavlus ise bir Yahudi ve hatta Ferisi olduğu iddiasında bulunmaktadır.

Normal şartlarda Pavlus'tan beklenmesi gereken, açıkça Roma karşıtı bir tutuma sahip olmasıdır. Zira Pavlus'un hem millî, hem dini, hem de mezhebi açıdan kendisine yönelik iddiaları bizi bu sonuca ulaştırmaktadır. Hâlbuki bu beklenti yalnızca bir hayaldir. Zira Roma işgalinden kurtuluş ümidini canlı tutmaya çalışan, hatta bu işgali kırmak için birçok defa silahlı mücadeleye kalkışan Yahudilerin aksine, Pavlus, çeşitli bölgelerdeki İsa cemaatlerine, Roma yönetimine bağlı kalmanın zaruretini ve önemini vurgulayan yazılar yazmaktadır. Pavlus'a göre, Roma yönetimi Tanrı tarafından kurulmuştur ve bu yönetime karşı gelen Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olmaktadır. Sadece Tanrı'nın gazabı nedeniyle değil, vicdan nedeniyle de yönetime bağlı kalmak gerekmektedir. Vergi ödenmesinin sebebi budur. Yöneticiler, Tanrı'nın bu amaçla çalışan hizmetkârlarıdır. Vergi hakkı olana vergi, gümrük hakkı olana gümrük, saygı hakkı olana saygı ödenmelidir. Şimdi dikkat edelim, Pavlus aynen şöyle söylemektedir:

> **Herkes baştaki yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle yönetime karşı direnen, Tanrı buyruğuna direnmiş olur.** Karşı gelenler yargılanır. İyilik edenler değil, kötülük edenler yöneticilerden korkmalıdır. Yönetimden korkmamak ister misin, öyleyse iyi olanı yap, yönetimin övgüsünü kazanırsın. Çünkü **yönetim, senin iyiliğin için Tanrı'ya hizmet etmektedir.** Ama kötü olanı yaparsan kork! Yönetim, kılıcı boş yere taşımıyor, kötülük yapanın üzerine Tanrı'nın gazabını salan öç alıcı olarak Tanrı'ya hizmet ediyor. Bunun için, yalnız Tanrı'nın gazabı nedeniyle değil, vicdan nedeniyle de **yönetime bağlı olmak gerekir. Vergi ödemenizin nedeni de budur. Çünkü yöneticiler Tanrı'nın bu amaç için gayretle çalışan hizmetkârlarıdır. Herkese hakkını verin: Vergi hakkı olana vergi, gümrük hakkı olana gümrük, saygı hakkı olana saygı, onur hakkı olana onur verin** (Romalılar, 13: 1-7).

Monoteist, hem de Gamaliel'in denetiminde Ferisi öğretisini benimsediği ileri sürülen Pavlus gibi bir Yahudi'nin, "*ırkdaşları*" ve "dindaşları"

olan Yahudiler Roma zulmü altında inlerken, Romalılar ve onların işbirlikçileri tarafından köle yapılır ve sömürülürken, bu prangayı kırmak için birçok isyanlar çıkarırken, pagan dinini temsil eden *işgalci* Roma *yönetimi* hakkında bu şekilde konuşması nasıl mümkün olmaktadır? Pavlus, burada, açıkça paganist Roma yönetiminin Tanrı'dan olduğunu, Roma yönetimine direnenlerin Tanrı buyruğuna direneceklerini, yönetimin Tanrı'ya hizmet ettiğini ve Romalı yöneticilerin Tanrı'nın hizmetkârları olduğunu ileri sürmektedir. Pavlus nasıl bir Yahudi, ne tür bir Ferisidir? Pavlus'un bu pasajda verdiği mesaj hiçbir yoruma yer bırakmayacak kadar açıktır: "Herkes Roma yönetimine ve Romalıların koyduğu düzene itaat halinde olmalıdır"! Başka bir deyişle, "(Yahudilerin çıkardığı) isyanlar bitmeli, herkes Roma'nın kurallarına ve sistemine uymalıdır. Bu arada elbette vergiler de düzenli şekilde ödenmelidir." Hakikaten gerçek bir paradoksla karşı karşıyayız. Yukarıdaki sözlerin Romalıların Yahudiye bölgesi valisine veya Romalı bir komutana ait olduğu söylense, herhâlde buna şaşıracak kimse yoktur. Hâlbuki bu sözler Yahudi ve hatta Ferisi olduğu öne sürülen birisine aittir. Mesih'in elçisi olduğu iddia edilen Pavlus, doğrudan ve alenen Roma ideolojisinin propagandasını yapmakta, fakat bunu sanki yeni bir dini söylem gibi sunmaktadır. Roma ideolojisi Pavlus tarafından dini bir kılıfın içinde saklanarak sunulmaktadır. Pavlus, Mesih'i katleden Roma yönetiminin Tanrı'dan geldiğini iddia etmektedir. Ve Pavlus, o Mesih'in seçilmiş bir elçisi olduğunu öne sürmektedir.

Şimdi, son olarak Pavlus'un Mesih hakkındaki düşüncelerini tarihsel bağlamda bir kez daha kısaca ele alalım. Ardından da bu düşünceleri de dâhil ederek Pavlus'un kim olduğu sorusu çerçevesinde birkaç değerlendirme daha yapalım.

6. Pavlus'un "Kurtarıcı" Mesih'i Kimdir?

İncillerin en eskisi olan Markos, İsa'nın ağzından şu sözleri nakletmektedir: Ἄκουε, Ἰσραήλ, κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν κύριος εἷς ἐστιν, "dinle, İsrail, Tanrımız Rab bir tek Rab'dir." (12:29-32). Kronolojik açıdan Markos'tan sonraki ilk İncil olan Matta, yine İsa'nın ağzından şu sözleri dile getirmektedir: Κύριον τὸν θεόν σου προσκυνήσεις καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, "Tanrın olan Rabbe tapacaksın ve sadece O'na

hizmet edeceksin" (4:10b). Markos'un başka bir pasajında İsa şöyle demektedir: ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός, "dahası, İsa ona dedi ki, 'niçin bana iyi diyorsun, bir Tanrı hariç kimse iyi değildir" (10:18).

Yukarıda verilen örnekler özellikle Hıristiyanlığın Yeni Ahit Kitabı'ndan seçilmiştir. Bu örnekler, Yahudilerin monoteist anlayışları çerçevesinde faaliyet gösteren ve umumiyetle Tanrı ve Musa Yasası üzerine vaazlar veren Yahudi bir peygamber figürünün, Nasıralı İsa'nın, "tevhit" konusunda ne denli hassas bir duruş sergilediğini açıkça gözler önüne sermektedir. İsa, Tanrı'yı tapılmaya layık yegâne "yüce" varlık olarak tanımlamakta, Tanrı'ya has kıldığı "iyi" sıfatının ise kendisine yakıştırılmasına bile itiraz etmektedir. Öyleyse, İsa'ya göre kendisi Tanrı katında ve onun "yüce" sıfatı karşısında (diğer insanlar gibi) "kul" niteliğini haizdir. Hakikaten Matta İncili'nin 12. kısmında da Tanrı'nın İsa'yı ὁ παῖς μου ("hizmetkârım/kulum") biçiminde tanımladığı görülmektedir.[948] Böylece, bütün bu örneklerden anlaşılan, Tanrı ile İsa arasında diğer peygamber figürlerinden bilinenler dışında herhangi başka bir bağlam bulunmadığıdır: Tanrı her şeyin üstünde "BİR" olan ilahtır; İsa ise beşer bir kul figürüdür.

Daha önce çok defa sözü geçtiği gibi, geleneksel Hıristiyanlık anlayışı "Kurtarıcı-Mesih' düşüncesi üzerine oturmaktadır. Bu kapsamda "Mesih" olan İsa'nın doğumu, mucizelerle dolu yaşamı, çarmıh üzerindeki ölümü, üçüncü gün dirilerek göğe yükselişi ve insanlığın bu sayede Tanrı ile arasında küskünlüğe yol açan kadim günahtan kurtulduğu inancı, Hıristiyanlığın en temel iman prensibidir. Eskatolojik açıdan bir insanın "kurtulması", söz konusu bu ilkeye inanmasına bağlıdır.[949] Hıristiyanlık bağlamında İsa'nın "Tanrı Oğlu" tabir edilmesi de bu bakımdan da önem taşımaktadır. Zira inanışa göre,

---

948 Matta, 12: 17-18; Paralel bağlamda krş. Luka, 4: 18-19; Yuhanna, 5: 24, 5: 43, 6: 29, 6: 38, 7: 28-29.

949 Rudolf Bultmann, *Tarih ve Eskatoloji: Sonsuzluğun Mevcudiyeti*, Türkçe Ter. Emir Kuşçu, Ankara: Elis Yayınları, 2006, s. 139 (Bultmann, Yeni Ahit'e göre İsa-Mesih'in eskatolojik bir hadise olduğunu ve kendisi sayesinde Tanrı'nın eski dünyaya son verdiği fiili olarak görüldüğünü söylemektedir. Zira eski dünya Mesih'in gelmesiyle sonuna ulaşmıştır).

Tanrı insanlarla barışmak uğruna bizzat kendi Oğlu'nu kurban olarak sunmuştur ("kefaret").

Bununla birlikte, tıpkı öteki dinlerdeki gibi, Hıristiyanlık inancında da ritüeller ve merasimler önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar, dine/inanca ilişkin kimi olguları sembolize eden uygulamalardır. Söz gelimi Hıristiyan çocuklar doğum sonrasında vaftiz (βαπτίζω) edilir.[950] Vaftiz, kişinin Hıristiyanlığa girişini simgeleyen mühim bir ritüeldir. Bunun gibi örneğin "Eukharistia" da (εὐχαριστία, komünyon) önem taşımaktadır. Bu ritüel, İsa'nın son akşam yemeğini yâd etmekte ve "ekmek-şarap ayini" olarak da bilinmektedir. Hıristiyan inanışına göre, bu sırada yenilen ekmek İsa'nın bedeni, içilen şarap ise onun kanı ile özdeştir. Mümin, bu şekilde Mesih'e bağlılığını ifade etmekte ve onunla birleştiğini düşünmektedir. Vaftiz ve Eukharistia her şeyden önce şu açıdan önem taşımaktadır: "Mesih'in Kilisesine ait olan ve Vaftiz ve Eukharistia'nın aracılığıyla Rab'le (Mesih'le) bütünleşenlerin tümü, sonrasında uygunsuz davranışları olsa bile, kesin olarak, kurtuluş için yeniden dirileceklerdir."[951]. Hıristiyanlar ayrıca 25 Aralık tarihinde de Noel'i kutlarlar. Bu yortu, İsa'nın doğumuna işaret etmektedir.

Yukarıdaki bu kısa anlatım, önce İsa'nın kanonik İncil metinlerindeki rivayetlerde karşımıza çıkan monoteist anlayışını betimlemekte, ardından da Hıristiyanlığın kendisine has bazı ritüellerini tanımlamaktadır. Dikkat edilirse, İsa'nın monoteist anlayışıyla pagan dünyadaki çok tanrılı anlayışlar arasında bağlantı veya paralellik kurmak normal koşullarda olanaksızdır. Çünkü İsa kendisini bir beşer olarak göstermekte, bir tane Tanrı'ya kulluk edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İsa'ya göre Tanrı yüce bir ilahtır. Tanrı'ya göre ise İsa kendisinin bir kuludur. Nitekim bu bağlam Yahudilerin monoteist anlayışlarıyla tamamen uyumludur. Hıristiyanlığın Yeni Ahit Kitabı'nda da bu şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

Buna karşın miladi takvimin erken yüzyıllarında bazı Hıristiyan yazarların İsa'ya dair Hıristiyan inancını pagan dünyadaki kimi

---

[950] Matta, 28: 18-20; 1. Korintliler, 12: 13.

[951] Bultmann, *Mitoloji ve Hermenötik Sorunu*, s. 79. Ayrıca bk. İnanlar, *Din-Mitos İlişkisi*, ss. 177-179.

anlayışlarla paralel göstermeleri hakikaten çok ilginçtir. Başka bir deyişle, bizzat Hıristiyan yazarlar Hıristiyanlığın temel bazı inançlarıyla pagan düşüncesi arasında benzerlik bulunduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin II. yüzyılın önde gelen bir Hıristiyan *apologia* yazarı, Iustinus, Greklere hitaben derlediği *Birinci Apologia*'da şöyle söylemektedir:

> Bizler, Tanrı'dan ilk doğan ve cinsî bir münasebet olmaksızın ortaya çıkan Logos (Söz) dediğimizde, öğretmenimiz olan İsa Mesih'i kast ederiz –ki o çarmıha gerilerek öldü, yeniden dirildi ve göğe yükseldi. Bizler bu inancı ortaya koymakla, sizin (tanrı) Iupiter'in Oğlu ile ilgili olarak öne sürdüğünüz inançtan farklı bir şey öne sürmüş değiliz.[952]

Böylece Iustinus, İsa'nın çarmıha gerilerek ölmesi, yeniden dirilmesi ve göğe yükselmesi özelinde belirginleşen Hıristiyan inancıyla paganizm arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Zira geleneksel Hıristiyanlık anlayışında Mesih olan İsa'ya verilen rol, Hıristiyan bir yazar olan Iustinus'a göre, paganların inancıyla birebir örtüşmektedir. Iustinus, Hıristiyanların paganlardan farklı bir şey öne sürmediklerini bizzat dile getirmektedir.

Daha önce birçok defa gördüğümüz gibi, Mesih'e ilişkin farklı bir yorumlama biçimi ilk defa olarak Pavlus tarafından gündeme getirilmiştir. Zira bildiğimiz kadarıyla İsa'yı pagan kült inanışlarındaki "kurtarıcı tanrı" motiflerine benzer bir şekilde ilk defa olarak tanımlayan kişi Pavlus'tur. Bu bağlamda, Pavlusçu görüşleri temsil eden geleneksel Hıristiyanlığın antik pagan anlayışlarıyla paralelliğine araştırmacılar tarafından öteden beri dikkat çekilmektedir. Örneğin K. Kohler, Helenist Pavlus'un vaaz ettiği yeni birtakım öğretilerin pagan kült inanışlarından alınmış gibi gözüktüğünü belirtmektedir. Kohler, söz gelimi vaftiz uygulamasının Kudüs cemaati tarafından yalnızca bir yenilenme veya arınma sembolü olarak görüldüğünü belirtmektedir. Pavlusçu kilise tarafından benimsenen, bir insanın suya girerek ve gerçek bir dönüşüm geçirerek yüceldiği şeklindeki anlayış, yani

---

952 *The First Apology to the Greeks*, 21. kısım; Bu konuda yapılan bir değerlendirme için bk. Schonfield, *The History of Jewish Christianity*, s. 28.

Mesih'le birlikte bu dünyada ölme ve onunla beraber yeniden yeni bir yaşama dirilme şeklindeki düşünce ise (Romalılar, 6:1-10) Kohler'e göre mistik bir ritüeldir.[953]

Az önce de belirtildiği gibi, Hıristiyanlıkta "Ekmek-Şarap Ayini"nde yenilen ekmek İsa'nın bedeni, içilen şarap ise onun kanı ile özdeş görülmekte, mümin, bu şekilde Mesih'e bağlılığını ifade ederek onunla birleştiğini düşünmektedir. Kohler, böyle bir anlayışın (İsa'dan daha önceki dönemlerin pagan kültleriyle) Mitra düşüncesiyle örtüştüğünü söylemektedir. Kohler, Pavlus'un "Kutsal Ruh"u etik değil de "kutsama" ve "kurtuluş" için çalışan sihirli bir güç olarak gördüğünü ifade etmektedir. Kilisenin İsa'nın bedeni olarak tanımlanması da mecazi değil, fakat aynı mistik anlayışı çağrıştırmaktadır. Kohler'e göre, Pavlus'un Kutsal Ruh ve kiliseye dair bu tanımlamaları paganizmi akla getirmektedir, çünkü pagan kültleri de gizemleri ve sakramentleri aracılığıyla "ilahlığın" parçası olarak görülmüşlerdir. Kohler, aslında Pavlus'un kendi söylemlerinde Yahudi propaganda literatürünü kullandığını dile getirmektedir. Örneğin başlıca günah olan putperestliği veya sapık ilişkiler yaşamayı ilahi gazabın cezalandıracağını (Romalılar, 1:18-32) vurgulamakta ve görünüşe göre putperestlerin tek bir Tanrı'ya dönmeleri gerektiğini belirtmektedir (1. Selanikliler, 1:9-10). Ancak Pavlus'un kilisesinde Yahudi inancında olduğu şekilde insanlığın amaçları ve kurtuluşu açısından ahlaki mükemmelliği olgusu farklı yorumlanmaktadır. Zira kilisede "kurtuluş" sadece lanetli ve günahlı bir yer olması dolayısıyla bu dünyaya ödenen bir fidye (kefaret) ve bozulmayan bir dünyayı idrak amacı taşımaktadır. Bu da Tanrı Oğlu suretiyle uyumlu kılınan seçilmiş ve belirlenmişlerin bir imtiyazıdır (Romalılar, 8:28-30). Böylece kurtuluş getirecek olan, kişisel fazilet, liyakat yahut daha büyük bir ahlaki gayret değil, fakat ilahi lütfun insanların bir sınıfını meşrulaştırıp diğer bir sınıfını kınayan birtakım itibari eylemleridir. Bu ise Kohler'e göre Yahudi inancı perspektifinden hem adil bir anlayış değildir hem de bir din sistemi olarak tanımlanamaz. Zira Yahudi düşüncesinde kurtuluşu getirecek olan yüce ve

953 Kaufmann Kohler, "Saul of Tarsus (Known as Paul, the Apostle of the Heathens)", *Jewish Encyclopedia*, V. 11, 1906, s. 83.

bağışlayıcı Tanrı'dır. Hıristiyanlıkta ise Mesih'in ölümüne atfedilen "bağışlatıcı" ve "kefaret" anlamını taşıyan güçtür.[954]

Başka bazı araştırmacılar örneğin "çarmıha gerilme" rivayetlerinin eski uygarlıklarda karşılaşılan kült inanışlarındaki yaygınlığına dikkat çekmişlerdir. İngiliz Mısır bilimci Gerald Massey ise Hıristiyanlık anlayışındaki İsa ile bazı eski pagan ilahları arasında yüz'den fazla benzerlik bulunduğunu dile getirmektedir[955]. O hâlde henüz II. yüzyılda Hıristiyan bir yazar olan Iustinus tarafından da açıkça söylenen, yakın dönemde ise birçok araştırmacı tarafından onaylanan "Hıristiyanlık ile paganizm arasındaki benzerlik" meselesi nedir?

Akdeniz Havzası antik çağlarda bugün ismine "Sır Dinleri" denilen kült merkezli bazı inançlara ev sahipliği yapmıştır. Gizlilik ilkesini temel prensip olarak kabul eden bu inançlar, taraftarlarının ruhsal dünyalarına hitap etme amacı güden mitler etrafında şekillenmişlerdir.[956] Bu doğrultuda, Anadolu, Mısır, İran ya da Hindistan'a kadar uzanan oldukça geniş bir coğrafî sahada tapım gören ilah figürleriyle karşılaşılmaktadır. Bu ilahlara ait kültler, Akdeniz havzasında yayıldıkça diğer kültürlerin de etkisiyle dinsel bir olgu haline dönüşmüşlerdir. Bunun sonucunda, bu kültlerden günümüze çeşitlilik arz eden özellikler yansımıştır. Nitekim "Sır Dinleri" kavramını müşterek bir tanımla izah etmenin zorluklarına dikkat çekilmektedir[957].

Bununla birlikte antik çağların sır dinlerinden bazı özellikler de bilinmektedir. Örneğin sır dinlerinde mevcut anlayış, müminlerin müşterek şekilde iştirak edeceği dinî bir ritüeli mücbir kılmaktadır. Bu ritüel, bu din bünyesindeki "dışsal gizem" boyutunu oluşturmaktadır.

---

954 Kohler, "Saul of Tarsus, ss. 83-84.

955 Umar Ryad, *Islamic Reformism and Christianity: A Critical Reading of the Works of Muhammad Rashid Rida and His Associates*, Leiden: Brill, 2009, s. 59.

956 Fuat Aydın, "Sır Dinlerinde Kurtuluş (Orfizm-Mitraizm ve Gnostism)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2003, ss. 189-190. Ayrıca diğer bazı açılardan bk. Mehmet Çelik, "Sır Dinleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Erzurum 1988, s. 213-215.

957 Sarah Iles Johnston, "Mysteries", *Ancient Religions*, ed. Sarah Iles Johnston, Harvard University Press 2007, s. 98.

Diğer bir boyutu teşkil eden "içsel gizem" ise bireyin bu dine girmesinden itibaren süreç ilerledikçe elde edeceği bir tekâmüldür. Dışsal gizemlere ait merasim ve mitler, "*gnōsis*" deneyimine yönlendiren mistik öğretinin kodları olarak içsel gizemlere yansımaktadır. İşte, bu gizemli mitlerin en önemli müşterek özelliği bir "tanrıça" figürü ile ölen ve dirilen "tanrı-insan" figürüne dayanmalarıdır. Antik dünyanın çeşitli bölgelerinde söz konusu bu iki ilahî figürün çeşitli varyasyonları bulunmaktadır. Bunlar Mısır, Mezopotamya, Suriye, Anadolu, İran ve Yahudiye civarı gibi bölgelerde İsis ve Osiris, Persephone ve Dionysius, Afrodit ve Adonis, Kibele ve Attis, İştar ve Marduk, Magna Mater ve Mitra, Aserah ve Baal şeklinde kabul görmüşlerdir. Pagan karakterli sır dinlerinin müntesipleri, bütün bu tanrıça ve tanrı-insan motiflerinin esasen iki evrensel-mitsel prototip olduğunu düşünmüşlerdir. Bazen tanrıçaya atfen "Büyük Ana", tanrı-insana atfen ise "Osiris-Dionysius" genel tabirleri kullanılmıştır.[958]

Pagan "tanrı-insan" mitleri, birçok örnekte 25 Aralık tarihinde bir bakireden doğan, çarmıha gerilmek suretiyle öldürülen, fakat üçüncü gün dirilen bir "Tanrı Oğlu"ndan bahsetmektedir. O, takipçilerine vaftiz ritüeli ile yeniden doğma olanağı sunan dinî bir önderdir. Ölüleri diriltmek ya da suyu şaraba çevirmek gibi mucizeler göstermektedir. Nihayet o, bir "kurtarıcı"dır. Çünkü takipçilerine vücudunu sembolize eden ekmek ve şarabı bölüşmeleri karşılığında kurtuluş sağlamaktadır.[959]

Bu bağlamda, söz konusu bu mitsel kurtarıcı tanrı figürleriyle Pavlus'un Mesih'i arasında kayda değer benzerlikler bulunduğu açıktır. Dikkat edilirse, bu ilah figürleriyle ilgili olarak önem taşıyan temel nokta onların öğretileri yahut sözleri değil, fakat kişilikleridir. Bu olgunun Pavlus açısından da paralellik arz ettiği, zira Pavlus'un İsa'nın söz ve öğretilerine hiçbir zaman önem vermeyip yalnızca Mesih'in (kendi yorumladığı şekliyle) kişiliğini ön plana çıkardığı daha önce birçok kez belirtilmişti. Pavlus'un açtığı bu yol, pagan mitolojileriyle yoğrulmuş coğrafi sahalarda İsa hakkında da zamanla birçok mit

958 Timothy Freke-Peter Gandy, *Jesus and the Lost Goddess: The Secret Teachings of the Original Christians*, New York: Harmony Books, 2001, s. 17.

959 Freke-Gandy, *Jesus and the Lost Goddess*, s. 18.

üretilmesine yol açmıştır. Burada İsa önce bir şehit olarak tefsir edilmiş ve haça gerilip göğe yükselmesi mucizevî bir hadise olarak süslenmiştir. Bu gibi mitler, "Tanrı Oğlu" kavramını ilahî bir varlık olarak algılayan Helen mitolojisine dayanmaktadır. Bu şekilde Hıristiyan cemaatler çarmıha gerilen İsa kültünü yaratmışlar ve onu sır dinlerindeki mitolojilerin "Tanrı Oğlu" ile özdeşleştirmişlerdir[960]. Böylece, denilebilir ki, Hıristiyanlık aslında (Yahudilikten farklı olarak) Akdeniz Havzası'nda İsa-Mesih kültünü esas alarak ortaya çıkmış bir inanış biçiminin ismidir. Ancak diğer pagan kültlerinden farklı olarak, burada Yahudi inancına dair izler de varlığını hissettirmektedir. Çünkü Hıristiyanlık her ne kadar Yahudiliğe başkaldırısı sayesinde bağımsız bir din olmuşsa da, aslında onun esası ve kökeni doğrudan Yahudi inancına dayanmaktadır.

Monoteist öğretileri savunan Yahudi bir peygamber ve öğretmen figürünün pagan kült inanışlarındaki gibi mitolojik bir "kurtarıcı-tanrı" figürüne dönüşmesi sürecinin başlangıç aşamasında da aynı isimle karşılaşılmaktadır: Pavlus ya da Saulus. Pavlus, M.S. 50'li yıllarda kaleme aldığı mektuplarda, bir taraftan İsa adlı Yahudi peygamberin sözlerini, öğütlerini ve öğretilerini, yani İsa'nın Tanrı'dan getirdiğini söylediği mesajları hiçbir biçimde söz konusu bile etmemekte, diğer bir taraftan ise İsa'nın "Mesih" olduğu söylemini dönemin pagan karakterli inançlarındaki "kurtarıcı-tanrı" figürleriyle paralel şekilde yorumlayarak ilgi ve dikkati yalnızca Mesih'in şahsiyetine çekmektedir. Başka bir deyişle, İsa'nın teosentrik (Tanrı merkezli) teoloji anlayışı Pavlus tarafından açıkça kristosentrik (Mesih merkezli) bir öğretiye dönüştürülmektedir.[961] Bu bağlamda Pavlus'un Mısır tanrısı Ra ve Yunan tanrısı Zeus'u Baba Tanrı'yla yer değiştirdiği, İsa'yı ise Ra'nın oğlu Osiris'in veya Zeus'un oğlu Apollo'nun yerine getirdiği söylenmektedir. Nihayet Pavlus, Mısırlı İsis ve Yunan Athena gibi tanrıçalara karşılık gelmek üzere *gentiles*e üçüncü bir cinsiyetsiz ilah daha sunmuştur: Kutsal Ruh.[962]

960 Burton L. Mack, *Lost Gospel: The Book of Q and Christian Origin*, San Francisco: Harper, 1993, s. 2.

961 Gündüz, *Pavlus*, ss. 209-211.

962 George, *The Truth*, s. 128.

Akalın, üzerinde konuştuğumuz bu olguyu şu sözlerle tanımlamaktadır:

> İsa'yı Tevrat'ta bildirilen son peygamber olarak kabul eden ve Yasayı da özüne inerek uygulamada ısrarlı olan bu Kudüs Hıristiyanlarının karşısına çıkan Pavlus; İsa'nın dinini Yasayla sınırlı kılmak istemeleri nedeniyle Petros ile yandaşlarını bedensel yani ölmeye ve yok olmaya mahkûm olmakla itham etmiş, İsa'yı Yahve'nin peygamberi olmaktan çıkararak platonik/gnostik gerçek tanrının oğlu konumuna yükseltmiş, böylece İsa'nın dinini Yunan-Roma uygarlığına uygun bir din haline getirmiştir.[963]

Bir sonraki bölümde de göreceğimiz gibi, bugün Yeni Ahit Kitabı'nda yer alan "kanonik" İnciller, temelde mitsel bir kurtarıcı kahraman olarak Mesih figürünün propagandası amacıyla ve kristosentrik bir anlayışla kaleme alınmışlardır.[964]

Pavlus'un aşağıdaki sözleri, onun Mesih'i niçin bu şekilde yeniden yorumladığı sorusuna *ışık tutabilecek türdendir:*

> Ben özgürüm, kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kişi kazanayım diye herkesin kölesi oldum. Yahudiler'i kazanmak için Yahudiler'e Yahudi gibi davrandım. Kendim Kutsal Yasa'nın denetimi altında olmadığım halde, **Yasa altında olanları kazanmak için onlara Yasa altındaymışım gibi davrandım.** Tanrı'nın Yasası'na sahip olmayan biri değilim, Mesih'in Yasası altındayım. Buna karşın, **Yasa'ya sahip olmayanları kazanmak için Yasa'ya sahip değilmişim gibi davrandım.** Güçsüzleri kazanmak için onlarla güçsüz oldum. **Ne yapıp yapıp bazılarını kurtarmak için herkesle her şey oldum.** Bunların hepsini Müjde'de payım olsun diye, Müjde uğruna yapıyorum" (1 Korintliler, 9:19-23).

Pavlus'un bu ifadeleri, II. yüzyılda Hıristiyan yazar Iustinus tarafından dile getirilen yargıları haklı çıkarmaktadır. Zira Pavlus, yukarıda kendisince de ifade edildiği gibi, herkese kabul edebileceği türden bir İsa Mesih sunmaktadır. Ancak ne de olsa İsa bir Yahudi'dir. Bu yüzden de Pavlus daha ziyade pagan karakterli inanışlar ile monoteist Yahudi

---

963 Akalın, "Pavlus'da Gnostik İnsan Ayrımcılığı", s. 24.

964 Mack, *Lost Gospel*, s. 2.

dinini harmanlamak istemektedir. Pavlus'un Mesih öyküsü, pagan mitlerinin Yahudi bir derlemesidir[965]. Farklı inançlara sahip insanları bu şekilde müşterekte buluşturmaya yahut aynı inanç potasında mezcetmeye yönelik bir faaliyetin ise herkesten çok egemen güçlerin işine yarayacağı açıktır. Böylece, Yahudiler için dünyevi bir kurtarıcı olan Mesih de mitsel ve göksel bir kurtarıcı kahramana dönüşmekte, yani Roma egemenliğinden kurtuluş için beklenen Mesih, kendisini bekleyenleri hayal sükûtuna uğratmış olmaktadır. Pavlus'la birlikte artık Mesih'in krallığı bu dünyadan değildir (Yuhanna, 18:36). Çünkü Mesih, Pavlus tarafından büyük bir ustalıkla soyut bir varlığa ve mitsel bir kahramana dönüştürülmüştür.

7. Pavlus Kimdir? Yahudi Mesih'ten Roma İdeolojisinin Mesih'ine Geçiş

I. yüzyılda herhangi bir bölgedeki egemen siyasi güçlerin dinler ve kültürler üzerinde kendi hesap ve çıkarları doğrultusunda "operasyon" yaptıkları düşüncesi modern zihinler için şaşırtıcı olabilir. O günkü koşullarda bir üst aklın dinlerin kendine has ayırt edici bazı yönlerini yetkin şekilde kavrayıp yeniden biçimlendirme teşebbüsüne kalkışması ilk bakışta kulağa pek mantıklı gelmemektedir. Bu gibi bir olası operasyonun herhangi bir kaynakta doğrudan ve açıkça anlatılmaması da elbette konu hakkında konuşmayı zorlaştırmaktadır. Üstelik I. yüzyılda Filistin özelinde egemen siyasi güçlerin Mesihi bir teşebbüse müdahalede bulunmuş olabilecekleri düşüncesi bilim dünyasında da nadiren dile getirilmektedir. Bununla beraber, Filistin'in o zamanki siyasi, sosyal ve dini yapısı göz önüne alınırsa, bölgedeki egemen siyasi güçlerin çıkarları ile Pavlusçu söylemin Yahudi inancında yaratmaya çalıştığı değişim arasında gerçekten ilginç bazı paralellikler bulunmaktadır. Şimdi öncelikle kısa bir özet vermek istiyorum.

Egemen güçlerin isteği nedir? I. yüzyılda Filistin'de egemen güç Romalılardır. Onlar ülkenin bir kısmını doğrudan yönetmekte, diğer kısmını ise işbirlikçi bir hanedan (Herodesler) üzerinden kontrol etmektedir.

---

[965] Freke-Gandy, *Jesus and the Lost Goddess*, ss. 18, 27; Batuk, *Mitoloji ve Tarihsellik*, s. 296 (Bultmann'ın görüşleri bağlamında konuya dair çeşitli açılardan değerlendirme yapılmaktadır).

Ayrıca Yüksek Rahip ile önde gelen kimi seçkinler de Romalılar namına görev yapmakta ve çalışmaktadır. Romalılar, tıpkı ele geçirdikleri diğer yerlerde yaptıkları gibi ve yine tıpkı diğer bütün egemen güçler gibi, bölge üzerinde kendi çıkarlarına göre bir düzen kurmak istemektedir. Bu düzen kısaca Roma ideolojisinin dikte edilmesi şeklinde tanımlanabilir. Roma yönetimine sorun çıkarmayacak, mevcut düzene boyun eğen, vergileri düzenli şekilde ödeyen bir tebaa beklentisi Romalılar ve işbirlikçileri açısından işin tabiatı gereğidir. Ancak Romalıların Filistin'i ele geçirmelerinden (M.Ö. 63) itibaren Bar Kohba İsyanı'na (M.S. 132-135) kadar geçen süreçte, egemen siyasi güçler tasarladıkları gibi sorunsuz bir Filistin görmekten mahrum kalmışlardır. Çünkü bilhassa Romalılar, birbiri ardına patlak veren Mesihi karakterdeki Yahudi bağımsızlık isyanlarıyla uğraşmak zorunda kalmışlar, hatta Yahudi direnişini kesin olarak sonlandırmak amacıyla Yahudilerle 66-70 ve 132-135 yıllarında büyük savaşlara girmişlerdir.

Yahudilerin isteği nedir? Yahudilerin çok büyük bir kısmı dini ve politik gerekçelerle Roma işgalinden kurtulmanın yollarını aramaktadır. Hatta onların bir kısmı gizli bazı örgütler üzerinden bu amacı eyleme de dökmektedir. Onlara göre, Romalıların işbirlikçileriyle beraber kurdukları düzen adaletsizdir, çünkü egemen güçleri tatmin etme amacı taşımaktadır. Üstelik Romalılar pagan dinine inanan "murdar" kimselerdir. Onların işbirlikçisi olan Herodesler ise Yahudilik iddiasında bulunmakla beraber aslında Helen kültürünün yayılması için çaba gösterip Yahudi Yasası'na ve geleneklerine karşı lakayt davranan bir hanedandır. Hâlbuki Yahudi kutsal yazıları "Tanrı'nın kulları olan" İsrail halkından yalnızca Tanrı'ya kulluk etmelerini istemektedir. Bu ve benzeri gerekçelerle, Filistin sahası birçok isyana sahne olmaktadır. Zelotlar adlı bir oluşum bağımsızlık ruhunu canlı tutmaktadır. *Sicarii* denilen bir alt oluşum Roma işbirlikçilerine suikastlar yaparak dehşet saçmaktadır. Kurtarıcı bir kral, yani Mesih beklentisi birçok Yahudi tarafından en üst düzeyde hissedilmektedir. Tıpkı Musa'nın bir zamanlar halkını Mısır'daki firavunun zulmünden kurtarması gibi, şimdi gelecek olan Mesih de halkını Romalıların egemenliğinden kurtaracaktır. Kısaca, Yahudilerin büyük çoğunluğu açısından beklenti, Roma işgalinin sonlanması ve işbirlikçilerinin de def edilmesi olarak belirginleşmektedir.

Problemin dini ve kültürel arka planı nedir? Yahudileri Roma işgali altında yaşayan diğer milletlerden ayıran temel faktör şüphesiz din ve kültür bağlamında gün yüzüne çıkmaktadır. Romalılar tarafından yönetilen Akdeniz Havzası'nda o zamanlar pagan karakterli kült inanışları yaygın şekilde kabul görmektedir. Helenizm ise çok zamandır büyük oranda yaygın kültürdür. Öyle ki, bu kültür Filistin sahasında bile özellikle şehirlerde ve seçkin zümreler arasında baskın şekilde hissedilmektedir. Ancak kırsalda yaşayan geleneksel kesimler buna direnmektedir. Örneğin Yunanca, Filistin kırsalında yaygın değildir. Yahudiler ise Roma dünyasının geri kalanından farklı olarak monoteist anlayışı benimsemişlerdir. Tanrı'nın birliği ilkesine dayanan katı bir tevhit düşüncesi, Yasa ve Tapınak merkezli bir yaşam, kimliğin ayırt edici bir özelliği olarak sünnet ve buna benzer mahiyette diğer birtakım gelenekler, Yahudileri Roma idaresi altındaki diğer unsurlardan ayıran başlıca faktörler olarak göze çarpmaktadır. Bu çerçevede, Yahudilerin Akdeniz Havzası'nda ayrı bir grup olarak teşekkül etmelerine yol açan bu gibi hassasiyetleri, aynı zamanda onların Romalılar tarafından yönetilen daha evrensel toplumun bir parçası olmalarına, onlarla ortak bir paydada buluşmalarına, daha doğrusu Roma dünyasıyla tam olarak bütünleşmelerine engel teşkil etmektedir. Şurası açık ki, o zamanlar Yahudiler ayrı bir havayı, pagan Roma dünyası ise ayrı bir havayı solumaktadır. I. yüzyılda *Pax Romana* Akdeniz Havzası'nın her tarafında yerleş(tiril)miş ve kabul görmüş durumdadır. Ancak dini ve milliyetçi söylemlerle Roma ideolojisine karşı direnen unsurlardan biri Filistin'deki bu "inatçı" Yahudiler olarak gözlenmektedir.

Egemen siyasi güçler açısından Yahudilerin Roma toplumuyla bütünleşmesi problemi nasıl çözülebilir? Yahudilerin onları Yahudi yapan ve temelde dinlerinden ve kültürlerinden kaynaklanan en temel bazı özelliklerden uzaklaşıp kimi açılardan pagan dünyaya yaklaşmaları I. yüzyılda egemen siyasi güçler tarafından memnuniyetle karşılanacak bir gelişme olmalıdır. Çünkü Yahudi inancı ve kültürü bünyesinde ortaya çıkabilecek muhtemel bir değişim, eğer bu değişimin istikameti de bir şekilde kontrol edilebilirse, Yahudilerin Akdeniz Havzası'ndaki diğer toplumlarla yakınlaşması ve bunun da ötesinde tıpkı onlar gibi Roma ideolojisine boyun eğmeleri açısından herhâlde olumludur. Bu sayede teorik

olarak hem idaresi büyük müşkülat gerektiren Filistin sahası daha "uysal" kılınabilir, hem de Yahudi bağımsızlığı düşüncesinin temelini oluşturan din ve kültür bağlamı egemen siyasi güçler için daha "ılımlı" hale getirilebilir. İşte bu doğrultuda, Filistin'de Romalılar namına saltanat süren Herodeslerin Yahudiler arasında Roma-Helen kültürünün yayılması amacıyla birçok projede başrol oynamaları muhtemelen basit bir tesadüften ötedir. Herodesler, Filistin'de birçok pagan şehri ve hatta pagan tapınağı inşa etmişler, Iosephus tarafından da söylendiği gibi Yahudi Yasası'na karşı lakayt ve duyarsız kalmışlardır. Burası, Yahudiler tarafından Herodes sülalesine yöneltilen eleştirilerin de odak noktasıdır. Söz gelimi Kudüs'te pagan tipi eğlenceler organize edilmesi yahut Tapınak'ın girişine pagan kültürünü temsil eden birtakım heykeller dikilmesi, Herodeslerin Yahudilerden ziyade Romalıları memnun etmeye yönelik çabalarıdır.[966] Mesela Büyük Herodes'in Roma ve Yahudi kültürleri arasında bir tür birleşim tasarladığı araştırmacılar tarafından da kabul edilmektedir. Bu takdirde Roma işbirlikçisi Herodesler tarafından Yahudi inancı ve kültürü üzerinde öteden beri zaten operasyonlar yapılmak istendiği anlaşılmaktadır –ki herhangi bir Mesihi hareket üzerinden yapılacak muhtemel başka bir operasyon da bu çerçevede modern zihinler için artık o kadar şaşırtıcı olmayacaktır. Peki, ama bu "operasyon" nasıl olacaktır?

Bir an için egemen siyasi güçler tarafından Yahudi inanıcına ve kültürüne kendi çıkarları doğrultusunda müdahale edilmek istendiğini farz edelim. Elbette bu müdahale, öncelikle, Yahudileri Roma dünyasından farklılaştıran en temel unsurların törpülenmesi, yani Yahudileri paganlardan başkalaştıran anlayışların değiştirilmesi temelinde ortaya çıkmalıdır. Ve aynı şekilde bu müdahale, mantıken, dışarıdan yapılacak dayatma ve zorlamaları değil, fakat Yahudilik bünyesinde zaten var olan veya yeni icat edilecek herhangi bir rüzgârın kontrol edilmesi ve

---

966 Detaylar için bk. Amy-Jill Levine, "Visions of Kingdoms: From Pompey to the First Jewish Revolt", *The Oxford History of the Biblical World*, ed. M.D. Coogan, New York: Oxford University Press, 1998, s. 357 ve ayrıca bk. Shaye Cohen, "Roman Domination: The Jewish Revolt and the Destruction of the Second Temple" *Ancient Israel: From Abraham to the Roman Destruction of the Temple*, ed. H. Shanks, 1999, ss. 270-271.

mümkün mertebe yayılması esasına dayanmalıdır. Bu müdahale içeriden birileri tarafından, sanki dini bir tartışma kisvesi altında yürütülmelidir. Sonuçta da bu sayede hem kontrol edilen kanada ait yeni icat düşüncelerin diğer Yahudiler arasında da yayılması amaçlanmış, hem de bizzat orijinal bir hareket bu yeni icat dini söylem üzerinden baltalanmış olmaktadır. Şüphesiz söz konusu bu yeni icat söylemin en temel özelliği de Roma karşıtı Yahudilerin aksine Roma ideolojisini savunacak olmasıdır. Şöyle tekrar edelim:

(i) Egemen siyasi güçler Yahudilik bünyesinde yeni bir dini söyleme ihtiyaç duymaktadır. Bu söylem ya hâli hazırdaki mevcut söylemlerden birinin yeniden şekillendirilmesi ya da yeni bir söylemin icat edilmesi suretiyle ortaya konulacaktır. Söylem, kesinlikle Roma ideolojisini savunacaktır. Bu yönüyle bakıldığında, Yahudileri kendi dinsel bağlamlarından, anlayışlarından ve geleneklerinden uzaklaştırarak onları pagan topluma yaklaştıracaktır.

(ii) Bu yeni dini söylem üzerinden Yahudi inancı bünyesindeki en güçlü ve gelecek vaat eden Mesihi ve dini bir harekete müdahale edilmelidir. Bu hareket böylece öncelikle dini bir tartışma kisvesi altında baltalanmış olacaktır. Diğer taraftan ise hareketin rotası siyasi egemen güçlerin çıkarına olacak şekilde kontrol altına alınacaktır. Her iki hâlde de bu hareket hem onlar için tehdit olmaktan çıkarılacak, hem de toplumsal entegrasyon ve Pax Romana açısından "ılımlı" hâle getirilecektir.

(iii) Rotası ve çerçevesi egemen siyasi güçler adına entelektüel birileri tarafından belirlenen bu yeni hareket, Yahudiler arasında mümkün olduğunca propaganda edilecek, mümkün mertebe yayılacaktır. Bu propaganda ve teşmil faaliyetinin başarısıyla orantılı şekilde Yahudi bağımsızlık beklentisi de baltalanacak, onların farklı kültür havzalarıyla bütünleşmesi daha mümkün kılınacaktır. Ve yine başarıyla orantılı olarak egemen siyasi güçlerin istediği türden, mesela Herodeslere benzer yapıda, yeni bir Yahudi tipi ortaya çıkmış olacaktır. Bu olguları, bir sonraki aşamada karşımıza çıkan gelişmeler özelinde değerlendirelim:

Yahudileri Roma dünyasının kalan kısmından ayıran en temel konular nelerdir? Yahudiler, diğer toplumların aksine, (i) monoteist inancı benimsemiştir. (ii) Yahudi yaşamının merkezinde Yasa kavramı bulunmaktadır. (iii) Yahudi kimliğinin ifadesinde sünnet ayrı bir yere

sahiptir. (iv) Roma ideolojisini benimsemiş öteki toplumların aksine Mesih kavramı özelinde Yahudi bağımsızlık özlemi sürmektedir. (v) Yahudiler için kurtuluş, iman ve eylem gerektirmektedir. Paganlar için ise kurtarıcı tanrı figürlerinin şahsiyetleri önem taşımaktadır.

Yahudi monoteizminin Yahudi toplumunu Roma dünyasının kalan kısmından ayıran en temel faktör olduğu açıktır. N.T. Wright, bu olguya aşağıdaki şu sözlerle dikkat çekmektedir:

> Yahudi monoteizmi özellikle imparator kültüne ısrarla muhalefet etmektedir. Roma imparatorlarının iddiaları, bilhassa da imparator tapımı olgusunun Roma'dan bile daha erken dönemde revaç bulduğu Akdeniz'in doğusunda, mutlaktı ve her yanı kaplamıştı. Romalıların dünya görüşüne göre bu algının karşılığı şuydu: Eğer Augustus o günkü bilinen dünyayı yönetmişse, bu durum onun şu veya bu şekilde yüce ilah olduğu anlamına da gelmez miydi? Hâlbuki Yahudiler bir tane yüce Tanrı bilirlerdi. (…) Yahudi savaşı yalnızca itaatsiz bir tebaa veya yüce imparatorluğun gücü meselesi değildi. Sonuçta dünyada iki tane Rab olamazdı. Romalılar açısından M.S. 70'teki zafer onların haklılığını kanıtlamıştı. Yahudiler açısından ise Kudüs'ün yıkılması onların monoteizm taraftarlıklarına dair problemi arttırmıştı.[967]

Bu anlatım, Yahudiler ile pagan Romalılar arasındaki temel bir anlayış farkını açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan, Yasa ve sünnet gibi konuların veya Mesih kavramının yahut "kurtuluş" konusundaki düşüncenin bu bağlamdaki ayrıştırıcı rolünü de daha önce detaylı olarak görmüştük. Peki, bu ve benzeri farklar ortadan kalkmış olsaydı, isyancı Yahudilerin pagan Roma dünyasıyla bütünleşmesi ve dolayısıyla *Pax Romana*'yı benimsemesi daha kolay olmaz mıydı? Eğer Wright, yukarıdaki sözlerinde haklıysa, bu takdirde belki de muhtemel bir Roma-Yahudi savaşı önlenmiş olmaz mıydı? Zaten Roma işbirlikçisi Herodeslerin öteden beri yapmaya çalıştıkları da söz konusu bu farkları mümkün mertebe ortadan kaldırmak değil miydi?

---

967 N.T. Wright, *What Saint Paul Really Said: Was Paul of Tarsus the Real Founder of Christianity*, Michigan: Grand Rapids, W.B. Eerdmans Publishing, 1997, ss. 64-65 (Bununla beraber yazar, Paulos'un söylemlerini Yahudi monoteizmi içinde değerlendirmektedir, bk. s. 66 vd.).

Pavlus, İsa'nın cemaatine zulmeden birisi olduğunu bizzat mektuplarında ifade etmektedir (διώκων τὴν ἐκκλησίαν, krş. Filipililer, 3:6). Pavlus burada ἐκκλησία sözcüğünü İsa'nın kardeşi Yakup ve havariler tarafından yönetilen cemaate dikkat çekmek amacıyla kullanmaktadır. Bu durumda Pavlus, İsa sonrası dönemde İsa cemaati için açıkça düşman bir şahsiyettir. Ne var ki, Pavlus'un kendi kendisini "ulusların havarisi" ilan etmesinden sonra da bu "düşmanlık" olgusunda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Pavlus, Korint cemaatine yazdığı ikinci mektupta, bu cemaate gelerek Pavlus'tan başka bir İsa ve farklı bir Müjde tanıtanlardan bahsetmektedir (11:4). Pavlus'un burada kimleri kast ettiği de çok açıktır, çünkü hemen bir sonraki cümlede "üstün elçilerden" hiç de aşağı bir statüde olmadığını ileri sürmektedir (11:5). Başka bir deyişle, Korint cemaatine gelip Pavlus'tan başka bir Mesih'i ve Müjde'yi tanıtanlar bizzat Pavlus'a göre İsa'nın "üstün elçiler" diye tanımlanan havari cemaatinin üyeleri veya misyonerleridir. Ve dahası, Pavlus yine aynı mektupta onları "sahte elçiler" diye suçlamaktadır. Pavlus'a göre, İsa'nın "gerçek" havarileri tıpkı Şeytan gibi davranarak kendilerini olmadıkları bir şey gibi göstermeye çalışan, yani kendilerine Mesih'in elçisi süsü veren şahsiyetlerdir (11:13-15). Dolayısıyla şu husus artık son derece açık bir biçimde su üstüne çıkmaktadır: Pavlus, İsa'ya iman ettiği iddiasının öncesinde de sonrasında da havari cemaatine düşmandır.

Öte yandan, daha önce birçok defa üzerinde durduğumuz gibi İsa'nın havarileri de Pavlus'a **düşmandır**. Onlar, Kudüs'te Pavlus'u linç etmek istemişlerdir. Bu linç teşebbüsünün muhtemel siyasi arka planı hakkında Pavlus ve Luka sessiz kalmışlardır. Söz gelimi Luka, bu olayı Pavlus'un Yahudiler arasında Yasa karşıtı konuşmalar yapmasıyla açıklamaktadır. Bu ise muhtemelen kısmen doğru, ama kısmen de eksik bir tasvirdir. Pavlus'un Yahudilik ve Ferisilik iddialarının da çok tartışmalı olduğu görülmektedir. Hatta o, İsa'nın Yahudi karakterli bazı takipçileri tarafından "Grek" şeklinde tanımlanmaktadır. Pavlus, Herodesler ve Yüksek Rahip adına, yani dolayısıyla Romalılar namına faaliyet göstermektedir. İsa'ya iman ettiği iddiası öncesinde İsa cemaatine zulmetmekte iken, yukarıda da bahsi geçtiği gibi bu iddiası sonrasında da İsa hareketini baltalamayı sürdürmektedir. Kısaca, Pavlus aslında Yahudilere karşı egemen siyasi güçlerin oluşturduğu

cepheye mensuptur. Nitekim Pavlus, Yahudilere karşı Romalılar tarafından korunmaktadır. Pavlus, Romalıların birçok üst düzey yöneticisini tanımaktadır. Hepsinden önemlisi, Pavlus, Yeni Ahit'te bize sunulmak istendiği gibi sıradan bir Yahudi din vaizi değildir. Ve nihayet Roma vatandaşı Pavlus, İsa'ya ve havarilere tezat, hatta genel olarak Yahudi düşüncesine zıt yeni bir söylemle, birden bire ortaya *çıkmıştır*. Pavlus, İsa cemaatinin otoriter lideri Adil ve Sıddık Yakup'a ve henüz hayatta olan havarilerine rağmen, tam da egemen siyasi güçlerin isteyecekleri tarzda, Yahudiler ile öteki ulusların arasındaki temel ayrışım noktalarını kaldıracak/giderecek mahiyette, yani tam da Herodeslerin anlayış ve tutumlarını yansıtan türden düşünceler zerk etmiştir. Şu noktalara özellikle dikkat edelim:

1. Yahudiler tek bir Tanrı'ya inanmışlardır. Ona kulluk ve ibadet etmektedir (İsa tarafından söylendiği gibi bu konuda eksikleri veya yanlışları olabilir veya olmayabilir. Ancak bu tamamen ayrı bir konudur). Roma dünyasındaki paganlar ise çok tanrılı sistemleri benimsemişlerdir. Dolayısıyla burada açıkça monoteizm ile politeizmin bir çatışması söz konusudur.

   Pavlus, burada her iki topluluk arasında orta yol bir söylem geliştirmektedir. Bir yanda Yahudi monoteizmine sadık gibi görünmekte, ama öte yanda paganların beşer varlıkları ilahlaştırmasına benzer bir tutumla mitoloji kahramanlarına benzeyen "kurtarıcı" bir ilah motifini propaganda etmektedir. Pavlus, bu yönüyle Yahudilere değil, fakat pagan dünyaya yakın bir duruş sergilemektedir. Fakat aynı zamanda, Mesih ismini kullanarak bu duruşun hem İsa taraftarları hem de öteki Yahudiler tarafından benimsenmesini istemektedir.

2. Yahudiler Yasa merkezli yaşamaktadır ve bu kavram onların öteki uluslarla arasında âdeta duvar teşkil etmektedir. Yasa, Yahudiler için kutsal yazıların esası, ruhudur. Ve uyulması da Tanrı'nın kulları için zaruret gerektirmektedir. Paganlar ise bu kavramdan haberdar değildir. Hatta Yasa, kimi zaman İsrail'in Tanrı'sına iman etmek isteyenlerin önünde de önemli bir engel teşkil etmektedir.

   Pavlus, burada, Mesih'in gelişiyle beraber Yasa'nın kaldırıldığını öne sürmektedir. Muhtemelen böylece söz konusu bu kalın duvarı

yıkarak Yahudi dinini pagan dünyaya yaklaştırmaya çalışmaktadır. Pavlus'a göre, eski düzeni temsil eden Yasa kalkmıştır. Pavlus'un "yeni düzen" dediği, hem paganları hem de Yahudileri kapsayacak daha büyük bir toplumsal yapıdır.

3. Sünnet, Yahudi kimliğinin sembolüdür. Paganlar için ise hiçbir anlamı olmayan "saçma" bir ritüeldir. Bu konu o zamanlar büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü I. yüzyılda dünya, Yahudiler ve paganlar açısından, sünnetliler ve sünnetsizler diye iki ayrı grupta tanımlanmaktadır.

   Pavlus, burada, sünnet karşıtı söylemleriyle Yahudi geleneğini yumuşatmayı ve iki ayrı dünyayı ortak bir potada birleştirmeyi düşlemektedir. Pavlus'a göre sünnetin hiçbir değeri ve önemi yoktur. Eğer mutlaka sünnet kavramında ısrarcı olunacaksa, bu sünnet ancak kalp üzerine yapılmalı, yani sembolik bir anlam taşımalıdır. Başka bir deyişle, Pavlus, sünnet gibi bir ritüel yüzünden iki ayrı grup bulunmasına karşı çıkmaktadır.

4. Yahudilere göre kurtuluş, Tanrı'ya ve emirlerine iman etmek ve bunun gereklerini yerine getirmektir. Yani Yahudi inanç sistemi hem iman, hem de buna bağlı olarak eylem gerektirmektedir. İbadetler ve ritüeller de bu anlamda önem taşımaktadır. Paganlar açısından ise "kurtuluş", ilahi varlıkların ve mitoloji kahramanlarının şahsiyetleriyle ilişkili bir kavramdır. Yani eylemden ziyade iman ön plândadır.

   Pavlus, burada, Tanrı'nın insanlar arasında ayırım yapmadığı veya Yahudi ve Yahudi olmayan herkesin kurtulabileceği gibi söylemlerden hareketle, iki dünya arasında müşterek bir nokta yaratma endişesi taşıyan yeni bir dil geliştirmektedir. Zira Pavlusçu kurtuluş, artık Mesih'in şahsiyetinde belirginleşmektedir.

5. Mesih, I. yüzyılda Yahudi düşüncesinde bağımsızlık beklentisinin sembolüdür. Bu beklenti ise onların egemen siyasi güçlerin kurduğu düzene başkaldırı heyecanını sürekli olarak canlı tutmaktadır. Başka bir deyişle, Mesih kavramı Yahudilerin Roma karşıtlığı açısından sembol bir söylemdir.

> Pavlus ise dünyevi Mesih'i "göksel" bir Mesih yapmaktadır. Pavlus, Mesih'in gelip geçtiğini, göğe çıkıp Baba'nın yanında bulunduğunu öne sürmektedir. Daha doğrusu, Yahudilerin beklemekte oldukları Mesih zaten gelmiştir. Ama Yahudilerin beklentisinin aksine, bu Mesih siyasi değil "göksel" bir varlıktır ve nitekim Yahudi bağımsızlığını gerçekleştirmemiştir. Pavlus, Yahudi bağımsızlığı düşüncesini böylece açıkça baltalamakta, dini bir söylem üzerinden Yahudileri itaatkâr kılmaya çalışmaktadır. Üstelik Pavlus, Roma yönetiminin Tanrı'dan olduğu veya vergilerin düzenli şekilde ödenmesi kabilinden birçok söylemle doğrudan Roma ideolojisinin avukatlığı rolüne de soyunmaktadır.

İş bu hâlde, Pavlus'un bu ve benzeri bütün söylemleri ya da gündeme getirdiği dini içerikli (gibi görünen) iddialar, çok ilginç bir şekilde istisnasız her şekilde egemen siyasi güçlerin ekmeğine yağ sürecek türdendir. Pavlus, doğrudan, Yahudileri Yahudi olmayanlardan ayıran en temel, en kilit noktaları hedef almaktadır. Bunu yaparken de açıkça Roma ideolojisini propaganda etmektedir.

Mevcut kaynaklardan hareketle Pavlus'un kim olduğu hakkında çok kesin bir yargıya ulaşmak mümkün görünmemektedir. Ama aynı kaynaklara bakılırsa, en azından onun kim olmadığı açıktır: Pavlus, İsa'nın "elçisi" değildir. Çünkü onu, yani onun ve havarilerin görüşlerini temsil etmemektedir. Üstelik Mesih ismini kullanarak tamamıyla kendi bağımsız düşüncelerinin propagandasını yapmaktadır.

Peki, ama Pavlus bunu hangi amaçla yapmıştır? Maalesef bunu da tam olarak bilmiyoruz. Ancak yine de önemli bazı kanıtlardan hareketle, I. yüzyılda Filistin sahasında egemen siyasi güçlerin Herodes hanedanı üyelerinden Pavlus'u kullanarak Yahudiler arasına sızmak ve orada bir bölünme meydana getirmek istemiş olmaları bana göre çok muhtemeldir. Egemen güçler, kurdukları düzeni sorunsuz şekilde sürdürmek amacıyla, dini bir tartışma kisvesi altında Yahudilerle bağlantı kurmuş olabilirler. Pavlus'tan bir muhbir ve istihbarat elemanı olarak faydalanmış olabilirler.[968] Onların istedikleri bu yeni Mesih'in bütün Yahudiler tarafından kabul edilmesidir. Nitekim "ulusların havarisi" Pavlus'un

968 Voskuilen, "Operation Messiah", ss. 204, 211.

aslında birçok örnekte "hikmeti kendinden menkul" öğretilerini Yahudilere kabul ettirmeye çalışması da bu bakımdan anlam kazanmaktadır. Eğer öyleyse, bu durumda "Hıristiyanlık" egemen siyasi güçler açısından bir tür "ILIMLI YAHUDİLİK" olarak tarih sahnesine çıkmış olmaktadır. Sonraki yüzyıllarda kilise liderlerinden veya Hıristiyan kanaat önderlerinden meselenin bu bağlamını yakalamalarını beklemek elbette fazla iyimserliktir. Hıristiyanlığın samimi müminleri ise doğal olarak "aziz" diye gördükleri şahsiyetlerin peşinden gitmek istemişlerdir. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, hem bizim için hem de onlar için İsa ve havariler kadar Pavlus da aslında bilinmeyen bir tarihsel şahsiyettir. Ve dahi Pavlus aynı zamanda İsa ve havariler ile sonraki nesiller arasına örülmüş büyük bir duvarın da başlıca mimarıdır.

Dördüncü Bölüm
İnciller Problemi ve Analizi

İslam dünyasında Tanrı'nın İsa'ya vahyettiği sözlerden müteşekkil bir İncil'in bahsi her dönem sıkça yapılmaktadır. Ancak bu "orijinal" İncil'in tahrif edilmiş olduğu da söylenmektedir. Müslüman dünyadaki bu algı, Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgilerden hareketle Tanrı katından İsa'ya tıpkı Tevrat veya Kur'an gibi İncil isminde bir kitap indirildiği kabulünden gelmektedir. Bu bağlamda, bu İncil'in zamanla tahrif edilerek bugünkü İnciller şeklinde karşımıza çıktığı kimilerince zannedilmektedir. Hâlbuki bu algı yanlıştır. Çünkü bugün elde bulunan ve Yeni Ahit'te yer alan "kanonik" İncillerin Müslümanların algısındaki "orijinal" İncil'le ilgisi yoktur. Zira sonradan tahrif edilip edilmediği ayrı bir konu olmakla beraber, mevcut İnciller Tanrı'nın sözlerini içeren "vahiy kitapları" olmadıkları gibi, İsa tarafından yazılmış ya da birilerine yazdırılmış da değillerdir.[969] Üstelik Hıristiyanlık geleneği de bu yönde bir iddia taşımamaktadır. Geleneksel kiliseye göre, mevcut dört İncil İsa'nın iki havarisi ile iki öğrenci

[969] Meral, *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu*, ss. 27-28 (Yazar, "İsa, sözlerini kayıt altına almadığı veya aldırmadığı için konuşmaları ağızdan ağıza aktarılmıştır" demektedir. Başka bir yerde, "İsa hayatı boyunca İncil ismini taşıyan ne bir kitap yazmış ne de yazdırmıştır" cümlesini kurmaktadır).

tarafından ve ilahi esinlenme suretiyle kaleme alınmıştır. Aslında bu iddia da doğru değildir, çünkü aşağıda göreceğimiz gibi İnciller aslında İsa'dan sonraki tarihlerde yazılmışlardır. Müslümanların algısını şekillendiren "yazılı bir kitap olarak orijinal" İncil'e ise tarihsel kayıtlarda rastlanmamaktadır. Bu çerçevede, "ilahi bir mesaj" olarak İncil hiçbir zaman metin haline dönüştürülmemiş olabilir. Dönüştürülmüşse, henüz çok erken tarihlerde yok olup gitmiş olabilir.[970] Ancak yine de kilise geleneği bugünkü İncilleri "kutsal" metinler olarak görmektedir. Ve kilise müminleri tarafından da bu İncillerin ilahi esinle yazıldığına ve "yanılmaz" nitelik taşıdığına inanılmaktadır.[971]

Türkiye'de Yeni Ahit Kitabı'nın Türkçe çevirilerine "Kutsal Kitap" başlığı altında Yahudi kutsal yazılarıyla birlikte ya da Yahudi kutsal yazıları olmaksızın "İncil-Müjde" adıyla ulaşmak mümkündür. Okuyucu her iki hâlde de Yeni Ahit'i oluşturan yirmi yedi bölüm ile karşılaşacaktır. Bunlar, İnciller, Elçilerin İşleri (*İşler*), Mektuplar ve Vahiy ana başlıkları şeklinde sıralanabilir. İnciller; araştırmacılar tarafından *Sinoptik* tabir edilen Matta, Markos ve Luka ile dördüncü İncil olarak Yuhanna'dan oluşmaktadır. Daha önce çok defa söylendiği gibi, bu İnciller İsa'nın yaşamından kesitler sunduğu kabul edilen ve onun sözlerini ve öğretilerini içerdiği düşünülen metinlerdir. İşler isimli kitap; İsa'nın hemen sonrasında başladığı kabul edilen Havariler Çağı'nı tasvir etmekte, yani inanışa göre İsa cemaatinin İsa sonrasındaki erken dönemde faaliyetlerini anlatmaktadır. Pavlusçu Mektuplar; Hıristiyan inanışında İsa tarafından dirilişi sonrasında seçilerek elçilik mertebesine atandığı öne sürülen Pavlus'un çeşitli şehirlerde yaşayan cemaatlere yazdığı risalelerdir. Ancak bu mektuplardan bazılarının Pavlus'a ait olmadığı da araştırmacılar tarafından söylenmektedir. Ayrıca, yine

---

970 Detaylar için bk. Gürbüz Deniz, "", Hz. İsa'nın (a.s) Hayatı Vahiy midir?", İslami Araştırmalar, 22: 3, 2011, ss. 187-199.

971 Bu hususta örneğin bk. 2. Timoteos, 3: 16; Kilisenin İncillere dair bu resmi görüşüne kimi araştırmacılar tarafından çeşitli argümanlar gösterilerek destek verilmektedir. Örneğin bk. P.W. Comfort–J. Driesbach, *The Many Gospels of Jesus: Sorting Out the Story of the Life of Jesus*, Tyndale House Publishers, Inc., 2008, ss. 4-13; W.C. Van Unnik, *The New Testament: It's History and Message*, İngilizce terc. H.H. Hoskins, Londra, 1964, s. 18 ve diğer bazı yerler.

İsa'nın havarileri ile cemaatin önde gelen diğer bazı şahsiyetlerine atfedilen mektuplar da bir sonraki aşamada yer almaktadır. Ne var ki, bunlar da aslında anonim mektuplardır. Yeni Ahit'in son kısmını oluşturan Vahiy bölümü ise İsa'nın önde gelen havarilerinden Yuhanna'ya atfedilen apokaliptik karakterli bir metindir.

Geleneksel kilise rivayetleri Yeni Ahit'teki İncillerin yazarları hakkında şöyle bir kabule sahiptir: Bu İncillerden ikisi havariler tarafından yazılmıştır. Bunlar, İncil metinlerinde "vergi toplayıcı" diye anılan *Matta* ile Zebedi'nin oğlu ve "İsa'nın sevgili öğrencisi" tabir edilen havari *Yuhanna*'dır. Aynı doğrultuda, bir diğer İncilin İsa'nın başhavarisi Petros'un tercümanı *Markos*, nihayet sonuncusunun da Pavlus'un öğrencisi, yol arkadaşı ve hekimi *Luka*'ya ait olduğu iddia edilmektedir. Hıristiyanlık tarihinde bizzat İsa tarafından yazılan veya birilerine yazdırılan herhangi bir metin bilinmemektedir. Gerçi Luka İncili'nde geçen bir kayıttan (4:16-20) İsa'nın okuyabildiği öne sürülebilir. Ama onun yazabildiğine dair erken Hıristiyan literatüründe kanıt yoktur. Nitekim antik dünyada okuma ve yazmanın iki ayrı maharet olduğu malumdur. Bu bakımdan okuma bilmesine rağmen yazamayan insanlarla karşılaşmak olağandır.[972] Ancak İsa'nın bu çerçevede nereye yerleştirilmesi gerektiği Hıristiyan kaynakları açısından muamma bir konudur.

Buna karşın tarihsel birer metin olarak alındıklarında mevcut İncil metinleri birçok açıdan sorunludur. Bunun çok basit ve anlaşılır bir açıklaması bulunmaktadır: Mevcut İnciller, aslında İsa'yı hiçbir zaman tanımayan, İsa'yla çağdaş bir zamanda ve yerde yaşamayan, İsa zamanında cereyan eden olaylara tanıklığı bulunmayan anonim yazarların eserleridir. Bu yüzden de bu anonim yazarlar İsa hakkında bilgiler verirken o günkü koşullarda ancak ulaşabildikleri rivayetleri nakletmişlerdir. Bu rivayetlerin bazısı muhtemelen otantiktir, yani gerçekten de İsa'ya ve dönemine ait gerçekleri yansıtmaktadır. Bundan çok daha fazlası ise ya sonradan ortaya çıkan rivayetlerdir ya da aslen otantik olmakla beraber İncil yazarları veya sonraki bazı redaktörler tarafından yeniden şekillendirilerek nakledilmişlerdir. Bu bölümün amacı söz konusu rivayetleri analiz ve tasnif ederek tarihsel İsa'ya ulaşmak

---

972 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 105.

değildir. Fakat burada İncillere dair belli başlı konularda temel bazı bilgiler verilecek ve giriş mahiyetinde bir sunum yapılacaktır.

1. İncillerin Yazarları Kimlerdir?

Nasıralı İsa M.S. 30, 33 yılı civarında bir zamanda ölmüş olmalıdır. Bilebildiğimiz kadarıyla İsa'dan sonraki dönemin kronoloji açısından en erken metinleri Pavlus'un mektuplarıdır. Ancak Pavlus, daha önce de birçok defa belirtildiği gibi, İsa ve öğretileri hakkında hiçbir şey söylememektedir. Eisenman bu ilginç durumu şu sözlerle tanımlamaktadır: "Pavlus, İsa hakkında ya hiçbir şey bilmiyordu ya da bir şey söylememeye yemin etmişti."[973] Nitekim bu kitap çalışmasının önceki bölümlerinde de bu konuda yeterince açıklama yapılmıştır. Böylece, İsa'dan ve öğretilerinden bahseden en erken ve en önemli kaynakları Yeni Ahit'teki İnciller olarak göstermek mümkündür. Kilise, söz konusu İncillerin havariler ile öğrenciler tarafından kaleme alındığı iddiasındadır. Elbette bu, birçok açıdan önem taşıyan bir iddiadır. O hâlde, şimdi, öncelikle, söz konusu bu kabulü tarihsel gerçekliği yönünden sorgulayarak başlayalım. Başka bir ifadeyle, yanıtlamaya çalışacağım temel soru şudur: İncillerin yazarları kimlerdir ve oluşum süreci nasıl şekillenmiştir?[974]

(1). I. ve II. Yüzyıl Hıristiyan Metinleri Açısından

Hıristiyanlığın en eski dönemlerinden kalma dini karakterli bazı metinlere sahibiz. Bu metinlerin Romalı Clement (Lat. Clemens, Yun. Κλήμης Klēmēs, ö.100?), İzmirli (Smyrna) Polycarpus (Yun. Polykarpos, ö.155?), kim olduğu bilinmeyen (ve birçoklarına göre Yeni Ahit'ten tanıdığımız Barnabas ile karıştırılmaması gereken) Barnabas (II. yüzyıl?), Antakyalı Ignatius (ö.107?) ve *Didakhe* (On İki Havari Doktrini) ismini taşıyan eserin anonim yazarı tarafından kaleme alındıkları düşünülmektedir.[975] Söz konusu bu yazarlar Hıristiyanlık gele-

---

973 Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. xxii.

974 Konu, şurada da tartışılmaktadır. Aydın, "Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrı'ya", ss. 50-57.

975 Bütün bu metinler ve etraflarında şekillenen modern tartışmalar için bk. Kirsopp Lake, *The Apostolic Fathers with an English Translation*, C. 1, Harvard University Press, 1975; Michael W. Holmes, *The Apostolic Fathers: Greek Texts*

neğinde "Havarisel Babalar" şeklinde de tanımlanmaktadır.[976] Onların I. yüzyıl sonunda ve II. yüzyıl başında, yani havarilerin bir veya iki nesil sonrasında yaşadıkları tahmin edilmektedir. Ve onlara atfedilen mektuplar ve metinler Hıristiyanlık literatürünün en eski numuneleri arasında yer almaktadır.

-1-

İsa'nın M.S. 30-33 yılı civarında tarih sahnesinden çekildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda onun havarilerinin ve daha geniş anlamda öğrencilerin bir kısmı I. yüzyılın üçüncü çeyreğinde kesin olarak hayatta olmalıdır. Çok az sayıdaki havari veya öğrenci I. yüzyılın son çeyreğini belki görmüş olabilir. Belki çok uzun ömürlü bir-iki istisna ise II. yüzyıl başlarında hayatta olabilir. Bu hesaba göre, yaşamı sırasında İsa'ya arkadaşlık ve öğrencilik yapan havarilerden, "yetmiş ikiler" diye tanımlanan öğrencilerden ve hatta Kudüs cemaatinin başka bazı bireylerinden önemli bir bölümünün M.S. 60-70 yıllarına kadar, daha az bir kısmının 80-90 yıllarına kadar, belki bir-iki istisnasının da 100 yılının sonrasına kadar yaşamış olmaları makuldür.

Hıristiyanlık geleneği tarafından "Havarisel Babalar" tabir edilen ve yukarıda isimleri zikredilen yazarlar da kiliseye göre muhtemelen İsa'dan 50-100 yıl kadar sonraki bir zaman aralığında yaşamışlardır. Mesela Romalı Clement'in veya Antakyalı Ignatius'un M.S. 35 yılı civarında doğdukları söylenmektedir. Onlar, bu hesaba göre 70-80 yıllarından itibaren eserler kaleme almış olmalıdır. Başka bir deyişle "Havarisel Babalar"ın en azından birkaç tanesi havariler ve öğrenciler ile çağdaştır. O kadar ki, bazı rivayetlere göre örneğin Antakyalı Ignatius, Matta 19:13-14'te İsa'nın yanına getirilen çocuklardan birisidir. Görünüşe göre bunda garipsenecek bir şey yoktur. Zira söz konusu bu yazarların "Havarisel Babalar" tabir edilmeleri zaten onların ne denli eski yazarlar olduklarına dair iddiayı ortaya koymaktadır.

Eğer bu resim doğruysa, I. yüzyılın ikinci yarısı ile II. yüzyılın başlarında, büyük bir Greko-Romen dünyada azınlık bir İsa cemaatinin bir

---

and English Translation, 3. Basım, Grand Rapids, 2007.

[976] Metzger, *The Canon of the New Testament*, s. 39.

yandan havariler, öğrenciler ve İsa'yı bizzat görmüş bazı cemaat üyeleri tarafından temsil edildiği, diğer bir yandan ise "Havarisel Babalar"ın kaleme aldıkları metinlerle aynı cemaatin entelektüel açıdan sözcülüğünü üstlendikleri ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu takdirde, Havarisel Babalar'dan bazılarının İsa'nın havari ve öğrencileriyle yahut mesela 100 yılından sonra öldüğü öne sürülen Yuhanna gibi topluluk önderleriyle arkadaşlık etmiş olmaları gerekir. Binaenaleyh Hıristiyan geleneği de zaten böyle düşünmektedir. Erken dönemde topluluğun önderliğini yapmış birçok şahsiyetin, hem havarileri hem de birbirlerini tanıdıkları öne sürülmektedir. Söz gelimi kilise rivayetlerine göre Antakyalı Ignatius hem İsa'nın havarisi Yuhanna'nın öğrencisi, hem de meşhur Hıristiyan şehitlerden Polycarpus'un arkadaşıdır.[977] Bununla beraber henüz çok erken tarihlerden itibaren Hıristiyan yazarların seleflerinin ve arkadaşlarının yazdıklarından da haberdar oldukları tespit edilmektedir. Elbette bu, çok normal, hatta olması gerekendir. Mesela Pavlus'un mektupları Havarisel Babalar tarafından bilinmekte ve okunmaktadır.[978] Nitekim Metzger, durumun böyle olduğunu kanıtlarıyla beraber ortaya koymaktadır.[979] Metzger'e göre, Romalı Clement, her ne kadar otorite olarak görmese de Pavlus'un mektuplarına açıkça atıf yapmakta ve en azından Korint, Roma, Galatya, Filipi ve Efes cemaatine yazılan mektupları bilmektedir. Antakyalı Ignatius, Pavlusçu mektupları bilmekte, hatta bu mektupları taklit etmeye çalışmaktadır. Barnabas diye tanımlanan yazar ise 1. ve 2. Timoteos'u bilmektedir.[980] Dolayısıyla, "Havarisel Babalar" her ne kadar bugünkü anlamıyla bir "otorite" olarak görmeseler de Pavlus'un mektuplarından haberdar şahsiyetlerdir.

---

977 Krş. *Epistle to the Philadelphians*, 13.

978 Örneğin bk. *1. Epistle to the Co*rinthians, XLVII. 1; *Epistle to Philadelphians.*, XI. 3; Bu konuda Metzger tarafından şöyle bir değerlendirme yapılmaktadır: Clement, Pavlus'un mektuplarına

979 Metzger, *The Canon of the New Testament*, ss. 42, 44, 51, 57

980 Ayrıca Clement için bk. *The New Testament in the Apostolic Fathers*, ss. 38, 52; Genel olarak bk. Andreas Lindemann, "Paul's Influence on 'Clement' and 'Ignatius'", *The New Testament and the Apostolic Fathers: Trajectories through the New Testament and the Apostolic Fathers*, ed. Andrew Gregory & Christopher Tuckett, Oxford University Press, 2005, ss. 9-24 (Lindemann'ın değerlendirmesi Clement'in ilk mektubu ve Ignatius hakkındadır).

O hâlde erken Hıristiyanlık bünyesinde aktif bir bağlantı ağı ve iç dinamizm bulunduğu söylenmelidir. Hıristiyanlığın sözcüleri yukarıda da görüldüğü üzere birbirlerinin yazdıklarından haberdar kimselerdir. Misyonerlik yahut cemaat ziyaretleri gibi dini gerekçeli seyahatlerin tüm hızıyla sürdüğü bu erken tarihlerde, büyük bir coğrafyada azınlık oluşturan Hıristiyanların önderleri elbette birbirlerini tanıyacak, birbirlerinin yapıp ettiklerinden haberdar olacaklardır. Bunu şöyle düşünelim: Romalı Clement'in I. yüzyılda yaşadığı öne sürülmektedir. Başhavari Petros ile Pavlus'un ise 60'lı yıllarda Roma'da şehit edildikleri kabul edilmektedir. Öyleyse Clement hem Petros'u hem de Pavlus'u, en kötü ihtimalle ise Petros veya Pavlus'u tanıyan birilerini tanıyor olmalıdır. Üstelik yaşayan İsa'nın hizmetkârları olan havarilerin bütün Hıristiyan âleminde saygın bir yeri vardır. Böyle bir saygınlık herhâlde "Havarisel Babalar" tarafından da büyük bir memnuniyetle kabul ediliyor olmalıdır. Ve nihayet, bütün bu hesaba göre, kilise tarafından İsa'nın havarileri ve öğrenciler tarafından yazıldığı öne sürülen İncillerin, tıpkı Pavlus'un mektupları gibi, "Havarisel Babalar" tarafından da biliniyor, el üstünde tutuluyor, birçok atfa konu teşkil ediyor olması gerekir. Üstelik "ilahi esinlenme" yoluyla yazılmış olmaları nedeniyle bu İncillerin "Havarisel Babalar" tarafından "kutsal" metin olarak görülmeleri de gerekir. İncillerin, "Havarisel Babalar" için başlıca rehber kitaplar olması gerekir. Ve yine, aynı şekilde, "Havarisel Babalar"ın yazdıkları metinlerde söz konusu bu İncillere birçok defa müracaat edilmiş olması, atıf yapılmış olması gerekir.

Gerçekte ise çok garip bir biçimde durum hiç de öyle gözükmemektedir. Çünkü "Havarisel Babalar", yani havarilerin ve öğrencilerin arkadaşları, öğrencileri yahut takipçileri oldukları söylenen Hıristiyan yazarlar, ne herhangi bir yazılı İncil metninden söz etmekte ne de herhangi bir havarinin ismini bu bağlamda zikretmektedir. Peki, ama bu durumu nasıl açıklamak gerekir? Kaleme aldıkları metinlerden açıkça görülmektedir ki, "Havarisel Babalar" kutsal yazı kavramının anlamını bilmektedir. Çünkü bu yazarlar, metinlerinde, birebir alıntı yapmak suretiyle Yahudi kutsal yazılarına birçok atıf yapmışlardır. Hâlbuki buna benzer bir atıf mevcut İncillerin hiçbirisine yapılmamaktadır. Bu durum şu olguyu göstermektedir: Bugünkü kilisenin

erken dönem entelektüelleri için "kutsal yazı/ilahi vahiy" ölçüsü yalnızca Hıristiyan geleneğinde "Eski Ahit" denilen Yahudi kutsal yazılarıdır.[981]

Hakikaten "Havarisel Babalar" bugün mevcut İncillere tartışmaya yer bırakmayacak bir açıklıkla hiçbir atıf yapmamışlardır. Onlar, havari ve öğrencilerden herhangi birisini yazılı olduğu izlenimi veren herhangi bir metinle de özdeşleştirmemişlerdir. Örneğin Clement, İncillerde de geçmekte olan bir rivayete atıf yaptığında, "yazılı bir kaynak göstermek yerine okuyucuyu İsa'nın sözlerini hatırlamaya davet etmektedir (13:2)".[982] Onların zihinlerinde "kutsal yazı" yalnızca Tanah'tır. Gerçi Tanah'a yaptıkları atıfların dışındaki istisna bazı hallerde, yazılı belgelerde geçtiği izlenimi uyandıran kimi sözler de nakletmişlerdir.[983] Ancak bu hâlde bile ne bir İncil yazarına değinmiş ne de bir İncil metninden doğrudan alıntı yapmışlardır.

Şimdi bu son yargıyı örnek üzerinden tartışalım. Antakyalı Ignatius, İsa'nın dirilmesi sonrasında öğrencilerine göründüğü bir sahneyi bizzat İsa'nın ağzından şu cümleyi kullanarak nakletmektedir: Λάβετε, ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι οὐκ εἰμὶ δαιμόνιον ἀσώματον, "tutun, dokunun ve görün ki, bedensiz bir hayalet değilim".[984]. Matta, Markos ve Yuhanna İncilleri buna benzer bir sahne anlatmamaktadır. Bu yüzden

---

[981] Örneğin bk. *1. Epistle to the Corinthians*, XLV. 2 vd.; Genel değerlendirme için bk. Metzger, *The Canon of the New Testament*, ss. 41 (Clement için), 48 (Ignatius için), 56-58 (Barnabas için), 68 (Hermas için). Bununla beraber, Metzger, *Didakhe* yazarının Matta İncili'nden haberdar olma olasılığı üzerinde durmaktadır (ss. 51-52); Bu konuda ayrıca bk. Arthur J. Bellinzoni, "The Gospel of Luke in the Apostolic Fathers", *The New Testament and the Apostolic Fathers: Trajectories through the New Testament and the Apostolic Fathers*, ed. Andrew Gregory & Christopher Tuckett, New York: Oxford University Press, 2005, s. 52; Yahudi kutsal yazılarının erken Hıristiyanlıkta yegâne kutsal yazı formu olması meselesini krş. John Riches, *The Bible: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press, 2000, s. 42 (Yazar, erken dönemde Hıristiyanlar tarafından kullanılan Tanah metninin Septuaginta versiyonu olduğunu da haklı olarak eklemektedir. Bk. s. 38).

[982] Meral, *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu*, s. 47.

[983] Örneğin bk. *1. Epistle to the Corinthians*, XLVI. 2.

[984] *Epistle to the Smyrnaeans*, III. 1

Ignatius'un en fazla Luka İncili'ne müracaat etme olasılığı üzerinde durulabilir. Nitekim Luka aynı sahneyi şöyle nakletmektedir (24:39).

> (Öğrenciler, dirilmiş olan İsa'yı gördüklerinde) ürktüler, bir hayalet gördüklerini sanarak korkuya kapıldılar. İsa onlara, "neden telaşlanıyorsunuz? Neden kuşkular doğuyor içinizde?" dedi. "Ellerime, ayaklarıma bakın; işte benim! Dokunun da görün. Hayaletin eti kemiği olmaz, ama görüyorsunuz, benim var."

Ignatius ile Luka'nın aynı olayı anlattıkları şüphesizdir. Ancak Ignatius'un, bir kutsal yazıya –mesela Tanah metnine- yaptığı gibi Luka İncili'ne de müracaat ettiği söylenemez. Çünkü her iki yazar aynı olayı kendi bağımsız cümleleriyle anlatmışlardır. Burada muhtemelen Ignatius ile Luka'nın birbirlerinden bağımsız şekilde müşterek bir yazılı belgeden ya da sözlü bir rivayetten faydalandıkları söylenmelidir. Ancak bu muhtemel yazılı belgenin her ikisi için de (kutsal bir metin gibi) bağlayıcı niteliği bulunmamaktadır.

Yukarıda yapılan karşılaştırma Ignatius'un Luka İncili'ni bildiği yönünde bir yargıya imkân vermemektedir. Eğer biliyorsa ve bu alıntıyı Luka'dan yapmışsa, o halde Luka'nın İncili'ni "kutsal metin" olarak görmemektedir. Çünkü Tanah'a müracaat ettiğinde "aynen iktibas" yöntemini kullanan Ignatius, Luka'nın cümlelerini dilediği şekilde değiştirmektedir.[985]

"Havarisel Babalar"ın metinlerinde buna benzer başka bazı örnekler de mevcuttur. Mesela Clement'in bir-iki anlatımından[986], Ignatius'un az sayıdaki diğer bazı ifadelerinden[987], *Didakhe* metninde yer alan kimi

---

985 *The New Testament in the Apostolic Fathers*, Oxford Society of Historical Theology, Oxford: Clarendon Press 1905, ss. 79-83 (Ignatius'un Matta'yı kullanmış olma olasılığı tartışılmaktadır. Onun Markos'u bildiğine dair kanıt olmadığı, Luka'yı muhtemelen bilmediği, Yuhanna için belki bir olasılık bulunduğu belirtilmektedir).

986 Örneğin bk. *1. Epistle to the Corinthians*, XIII. 2; XLVI. 7-8; XIII. 2 açısından bir değerlendirme için bk. Stephen E. Young, *Jesus Tradition in the Apostolic Fathers*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2011, ss. 113-114 (Söz konusu bu pasajın kanonik İncillerle literal ilişkisi bulunmadığı hususunda araştırmacıların müşterek kanaatinden söz edilmektedir).

987 Örneğin bk. *Epistle to the Smyrnaeans*, I. 1.

kayıtlardan[988] ya da Barnabas'ın istisnai bazı iktibaslarından[989] hareketle, bu yazarların İncil metinlerinden alıntı yapmış olma olasılıkları tartışılabilir. Çünkü bu örneklerde de "Havarisel Babalar" İncil metinlerinde de karşımıza çıkan rivayetleri nakletmişler, İncil yazarlarıyla paralel bilgiler vermişlerdir. Ancak sonuçta söz konusu yazarların İncillerden alıntı yaptıkları yönünde kanıt niteliğinde herhangi bir bulguya rastlanmamaktadır.[990]

---

988 Örneğin bk. *Didakhé*, VIII. 2; IX. 5.

989 Örneğin bk. VII. 3; IV. 14; V. 9.

990 Ayrıntılı kritik için bk. Metzger, *The Canon of the New Testament*, ss. 39-73 (Metzger genel olarak bu görüşe yakın düşünse de –yukarıda da belirtildiği gibi- *Didakhe*metninin Matta ile ilişkisinin istisna olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır); *The New Testament in the Apostolic Fathers*, ss. 3-105 (Söz konusu bu eser, adı geçen yazarların ve İncillerin metinleri üzerinden detaylı karşılaştırmalar yapmaktadır. Buna göre; Barnabas eğer herhangi bir Yeni Ahit metninden alıntı yapmışsa bile bu, oldukça bağımsız bir usuldedir. Aynı şekilde, onun İncil metinlerini bildiği yönünde de kesin bir kanıt yoktur (ss. 17-22). Konu, *Didakhe*açısından da tartışmalıdır (ss. 26-31). Clement'in kaynaklarının ne olduğunun tespit edilemeyeceği söylenmektedir (ss. 61 ve ayrıca 58-62). Ignatius ve Polycarpus'un da İncillere doğrudan bir atıfları yoktur. Nitekim herhangi bir İncil metnini bilip bilmedikleri kesin olarak ortaya konulabilmiş değildir. (ss. 79-105)); Bellinzoni, "The Gospel of Luke in the Apostolic Fathers", ss. 53-58 (Clement'in ilk mektubunda Sinoptik İncillerin literal bir etkisinin bulunmadığı yönünde Helmut Koester tarafından savunulan görüşü değinilmekte ve aynı şeyin Luka için de geçerli olduğu söylenmektedir (ss. 53-54) Bellinzoni, Luka İncili'nin 85 yılı dolaylarında Yunanistan'da bir yerlerde yazılmış olabileceği ihtimalini değerlendirmektedir. Ona göre, bundan kısa bir süre sonra Roma'da yazmış olan Clement'in Luka'yı bilmemesi doğaldır. (s. 55). *Didakhe*yazarının Sinoptik İncilleri bilmediği, biliyorsa bile kullanmadığı yönündeki Koester görüşü de aktarılmaktadır (s. 56) Bellinzoni'ye göre *Didakhe*de Luka'dan kısa bir süre sonra Suriye'de yazılmıştır ve bu yüzden bu metnin yazarının da Luka'yı bilmemesi doğaldır (s. 56). Bellinzoni, Polycarpus hakkındaki tartışmalara da temas etmektedir (ss. 59-60). Barnabas'ın Matta'yı bilme olasılığı üzerinde durmaktadır (s. 61). Ignatius'un ise mektuplarında öncelikle sözlü geleneklere dayandığı kanaatindedir (s. 57-58)); Helmut Koester, "Gospels and Gospel Tradition in the Second Century", ss. 27-44 (Ignatius'un genellikle sözlü rivayetlere dayandığı (s. 33), Polycarpus'un Markos'u ve Yuhanna'yı bilmemekle birlikte Matta ve Luka'yı bildiği (s. 33) görüşünü savunmaktadır). Bu konuda ayrıca bk. Meral, *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu*, ss. 47-56.

-2-

İncil (Müjde) tabiri günümüzde yazılı metinlere, yani Hıristiyanlığın kutsal kitaplarına işaret etmektedir. Yunancada bu tabir Ἐυαγγέλιον sözcüğüyle karşılanmaktadır. Nitekim Yunanca yazan "Havarisel Babalar" metinlerinde bu Ἐυαγγέλιον sözcüğü birçok defa kullanılmıştır. Ancak bu sözcük hiçbir zaman bugünkü gibi İncilleri veya yazılı metinleri kast etmemektedir.[991] Söz gelimi, Romalı Clement için İncil (Müjde) "sözlü vaaz"dır.[992] Nitekim modern bazı araştırmacılar muhtemelen bu bağlamdan hareketle Clement'in "Müjde" sözcüğünü İngilizce'ye "Gospel" (Müjde/İncil) şeklinde değil de "preaching" (vaaz) biçiminde çevirmişlerdir.[993] Benzer bir şekilde, *Didakhe*'nin yazarı "Müjde" kelimesinden (dört değil) tekil bir anlam çıkarmaktadır.[994] Üstelik onun Müjde'den yazılı belge veya kitapları anladığı yönünde herhangi bir emare de bulunmamaktadır.[995] Antakyalı Ignatius için de durum buna benzerdir.[996] Hatta Ignatius "Müjde/İncil" ifadesinin ne anlama geldiğini anlatmaktadır. Müjde, Ignatius'a göre, İsa'nın gelişine, çarmıha gerilişine ve dirilişine dair bir tür haberdir ve havarilerden, peygamberlerden ve kiliseden üstün bir mertebeye sahiptir. Sonuç olarak "Havarisel Babalar"ın "Müjde/İncil" kavramından bugünkü gibi yazılı metinleri anladıkları yönünde pek bir kanıt bulunmamaktadır.[997]

---

991 Barrera, *The Jewish Bible and the Christian Bible*, s. 238; Dâvûd, *İncil ve Salib*, s. 107.

992 *1. Epistle to the Corinthians*, XLVII.

993 Krş. Lake, *The Apostolic Fathers with an English Translation*, s. 91; Krş. Holmes, *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translation*, s. 109; *ANF* 01, s. 35.

994 VIII. 2; XI. 3; XV. 3.

995 Holmes, *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translation*, ss. 38-39.

996 *Epistle to the* Philadelphians, V. 1-2; IX. 2; Genel bir değerlendirme için bk. Charles E. Hill, "Ignatius, 'the Gospel' and the Gospels", *The New Testament and the Apostolic Fathers: Trajectories through the New Testament and the Apostolic Fathers*, ed. Andrew Gregory & Christopher Tuckett, New York: Oxford University Press, 2005, ss. 267-286.

997 Koester, "Gospels and Gospel Tradition in the Second Century", s. 34; Young, *Jesus Tradition in the Apostolic Fathers*, s. 278 (Bu çalışmada Havarisel Babalar'ın İsa geleneği hakkında öncelikle sözlü rivayetlere müracaat ettikleri belirtilmektedir).

-3-

Böylece anlaşılıyor ki, "Havarisel Babalar"ın yazılı İncil metinlerinden haberi yoktur. Çünkü Tanah'ı bilen, Tanah'a birçok atıf yapan, onu "kutsal metin" olarak gören "Havarisel Babalar", İncillere hiçbir açık atıf yapmamışlar, dahası "İncil" ifadesinden yazılı metin anlamını da çıkarmamışlardır. Bu takdirde seçenekler şunlardır:

(1) Havariler ve öğrenciler İncillerin yazarları değildir.

(2) İnciller II. yüzyılın birinci yarısında henüz geniş çaplı şekilde kullanımda değildir.

(3) Eğer kullanımdaysa, Hıristiyan yazarlar tarafından (Tanah'ın aksine) "kutsal" ve "bağlayıcı" metinler olarak görülmemektedir.

Ἐυαγγέλιον (Müjde/İncil) ifadesi erken Hıristiyanlıkta "yazılı belge" anlamı taşımamaktadır. "Havarisel Babalar" da zaten bu tabirden sözlü rivayetleri anlamışlardır. Üstelik bu tabiri de (tıpkı Pavlus gibi) İsa'nın ölüp dirildiğine ve göğe yükseldiğine dair "iyi" bir haber olarak tanımlamışlardır. Durumun böyle olduğunu gösteren önemli bir kanıt, söz konusu İncillerin İsa'nın havarilerine ve öğrencilere atfedildikten sonra bile örneğin "Matta İncili" yahut "Markos İncili" şeklinde değil de, "Matta'ya Göre İncil" veya "Markos'a Göre İncil" biçiminde adlandırılmalarıdır.[998] İncillerin aslında bu gibi isimler taşıması, bu kitapların gerçek ve güvenilir olup olmadığına dair şüpheler zincirinin bir halkası olarak yorumlanmaktadır.[999] Nitekim İncillerin orijinal nüshalarına sahip değiliz. II. ve III. yüzyıllardan kalma yazmalar üzerinde çalışan araştırmacılar ise İncillerin II. yüzyıldan itibaren havarilere ve öğrencilere atfedilmeye başlandığını belirtmektedir.[1000] Ehrman ise Matta tarafından yazıldığı öne sürülen bir İncil'in geleneksel olarak "Matta'ya Göre İncil" ismini taşımasını, kim tarafından yazıldığı bilinmeyen bir metnin yazarına ilişkin saptamada bulunmayı amaçlayan bir girişim şeklinde tanımlamaktadır.[1001]

---

998 Drews, *The Christ Myth*, s. 215.

999 Goodacre, *The Synoptic Problem*, s. 14.

1000 Allan J. McNicol, "The Importance of the Synoptic Problem for Interpreting the Gospels", *Evangelical Journal of Theology*, 1: 1, 2007, ss. 13-14.

1001 Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet*, s. 41 (Ehrman, önce "Matta tarafından

O hâlde İsa'nın havarileri ve öğrencileri, II. yüzyılın birinci yarısında varlıkları bile tespit edilemeyen birtakım yazılı belgelerle nasıl ilişkilendirilmişlerdir? Bu sorunun yanıtını aşağıdaki iki kısımda kronolojiye uyarak inceleyelim.

(2). Papias Efsanesi Açısından

Kilise tarihçisi ve Sezariye (Kaisareia) piskoposu Eusebios (ö. 339?), II. yüzyılın birinci yarısında yaşadığı kabul edilen Papias adlı bir piskoposun Matta ve Markos'un isimlerini zikrettiğini ve onların İsa'ya ilişkin tanıklıklarını kayda geçirdiklerini söylediğini öne sürmektedir.

Eusebios, *Kilise Tarihi* isimli eserinde, eski bir Hierapolis (Pamukkale) piskoposunun Matta'dan bahsettiğini söylemektedir. Buna göre, Papias, İsa'nın sözlerinin Matta tarafından İbranice olarak kayıt altına alındığını belirtmektedir. Üstelik Papias'a göre birçok kimse Matta'nın bu derlemesini yorumlamaya çalışmışlardır.[1002] Eusebios'un yine Papias adıyla ilişkilendirdiği başka bir kaydı ise Papias'ın Markos'tan da haber verdiğini savunmaktadır. Bu doğrultuda, Markos'un İsa'nın başhavarisi Petros'un tercümanı olduğunu vurgulayan Papias, Petros'un İsa'ya ilişkin hafızasında bulunan tüm hatıratın Markos tarafından kayıt altına alındığını söylemektedir.[1003]

Böylece kilisenin IV. yüzyılın birinci yarısında yaşayan bir yazarı üzerinden, İsa'nın havarilerinden Matta ile öğrencilerden Markos'un İsa hakkında birtakım kayıtlar (İncil?) tuttukları yönündeki geleneğin II. yüzyılın birinci yarısına kadar götürülebileceği anlaşılmaktadır.[1004] Bu

---

yazılmış bir İncil'e Matta'ya Göre İncil denir mi?" diye sormaktadır. Ardından "elbette hayır" diye yanıtlamaktadır. O halde birisi bu İncil'e "Matta'ya Göre İncil" demişse, belli ki bu öykünün kime ait olduğunu tanımlamaya çalışmaktadır).

1002 *Hist. Eccl.*, 3. 39. 16; Ayrıca krş. 5. 8. 2; Irenaeus, *Adv. Haer.*, 3. 1. 1'de de paralel bir kayıt bulunmaktadır. Ancak Irenaeus burada Papias'tan bahsetmemektedir.

1003 *Hist. Eccl.*, 3. 39. 15; Krş. Irenaeus, *Adv. Haer.*, 3. 1. 1 (Bu ikinci eserde Papias'a atıf yapılmamaktadır).

1004 Bazı araştırmacılar tarafından Papias'ın yaşadığı muhtemel dönem hakkında 80-160 yılları arasındaki çeşitli tarihlere atıf yapılmaktadır. Örneğin bk. Robert W. Yarborough, "The Date of Papias: A Reassessment", *Journal of the Theological Society*: 26, 1983, s. 181.

durumda ele alınması gereken temel konu Papias'ın kimliği ve Eusebios tarafından nakledilen bu tanıklığın güvenilirliği meselesidir.[1005].

-1-

II. yüzyılın birinci yarısında Hierapolis piskoposluğu yaptığı söylenen Papias hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır.[1006] Ancak Eusebios'tan daha önce başka bir kilise yazarı olan Irenaeus da (ö. 202) Papias'ın *Rabbin Sözlerinin Yorumları* isimli bir çalışma derlediğini öne sürmektedir. Üstelik Papias, Irenaeus'a göre, Yuhanna'yı dinlemiş, Polycarpus ile de arkadaşlığı olan birisidir.[1007] Eğer öyleyse, demek ki Papias sıradan birisi olmayıp yaşadığı dönemin önde gelen entelektüel simaları arasında yer almaktadır. Bu yüzden de görünüşe göre Papias isimli birisinin II. yüzyılın birinci yarısında yaşadığını ve onun bazı metinler kaleme aldığını peşinen reddetmek için pek bir sebep bulunmamaktadır. Bu yüzden de Papias'ın gerçekten de havari hatıratına dair bazı şeyler yazdığı faraziyesinden hareketle söze başlayalım.

Irenaeus, meşhur *Sapkınlara Karşı* isimli eserinde, ilk aşamada İsa'nın havarisi Yuhanna'yı bizzat gören kimi yaşlı şahsiyetlerin İsa'ya atfettikleri bazı sözleri nakletmekte, ardından da verdiği bilgilerin Yuhanna'nın dinleyicisi ve Polycarpus'un arkadaşı olan Papias'ın derlemesinin dördüncü bölümüne dayandığını söylemektedir.

> … Efendinin öğrencisi/havarisi Yuhanna'yı gören yaşlılar, Efendi'nin bu zamanlara ilişkin neler öğrettiğine dair ondan duyduklarını anlattılar...
>
> … Ve bu şeyler Yuhanna'nın bir dinleyicisi ve Polycarpus'un ahbabı olan Papias'ın dördüncü kitabında yazdıklarından tanıklık bulmaktadır…[1008]

[1005] Konuya ilişkin bazı görüşler için bk. Yarborough, "The Date of Papias"; David C Sim, "The Gospel of Matthew, John the Elder and the Papias Tradition", *HTS* 63: 1, ss. 282, 297.

[1006] Eusebios'un Papias tanıklığı çok kısadır ve ona atfedilen yazılar hakkında başka kaynaklardan bilgi edinme şansı çok kısıtlıdır. Bk. Edward H. Hall, *Papias and His Contemporaries*, New York: Cambridge University Press, 1899, s. 17.

[1007] *Adv. Haer.*, 5. 33. 3-4; Krş. Eusebius, *Hist. Eccl.*, 3. 39. 1.

[1008] *Adv. Haer.*, 5.33.3-4.

Ancak burada araştırmacıları şüpheye sevk eden önemli bir detay da mevcuttur. Irenaeus, birinci bahsi sırasında yaşlıların gördüğü Yuhanna'nın "havari" olduğunu vurgulamakta, ama hemen altındaki ikinci cümlesinde Papias'ın dinlediği Yuhanna'nın kimliğini açıkça belirtmemektedir. O halde, Papias'ın dinlediği bu Yuhanna kimdir? Havari Yuhanna mı, yoksa başka bir Yuhanna mı?

Daha muhtemel olan şudur: Irenaeus, ikinci cümlesinde de İsa'nın havarisi Yuhanna'yı kast etmiş olmalıdır. Çünkü bu Yuhanna bir önceki cümlede zikredilen Yuhanna'dan farklı birisi olsa, Irenaeus herhâlde bunu açıkça söylerdi. Irenaeus, Yuhanna sözcüğü ilk geçtiğinde onun havari olduğunu zaten belirttiği için, herhâlde ikinci geçişinde tekrar belirtmeye lüzum görmemiştir. Üstelik Irenaeus burada Yuhanna ismini hem Yuhanna'yı gören yaşlıların hem de Yuhanna'yı dinleyen Papias'ın güvenilir olduklarını dile getirmek amacıyla zikretmektedir. Başka bir deyişle, Irenaeus bazı bilgiler nakletmektedir, bu bilgiler "güvenilir" bilgilerdir, çünkü hem yaşlılar hem de Papias aracılığıyla bizzat İsa'nın havarisi Yuhanna'dan gelmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Papias da Irenaeus için bir üst cümlede sözü geçen yaşlılardan birisi olmalıdır. II. yüzyılın birinci yarısında Papias'a ve dolayısıyla Irenaeus'a güvenmemizi sağlayacak ikinci bir saygın Yuhanna bilinmediğine göre, Irenaeus ikinci cümlesinde de muhtemelen havari Yuhanna'dan bahsetmektedir. Böylece II. yüzyılın II. yarısında yaşayan Irenaeus'tan, II. yüzyılın birinci yarısında yaşayan Papias adlı bir piskoposun İsa'nın havarisi Yuhanna'nın derslerine ve vaazlarına katıldığını öğrenmiş olmaktayız. Peki, ama bu, makul bir iddia mıdır?

Daha önce de söylendiği gibi, İsa'nın M.S. 30 yılı civarında bir tarihte öldüğü tahmin edilmektedir. İyimser bir tahminle havari Yuhanna'nın da o sıralarda yirmili yaşlarında olduğunu düşünelim. Papias'ın ise – eğer böyle bir eser varsa- çalışmasını 110-140 yılları arasında bir zamanda kaleme aldığını hatırlayalım.[1009] Eğer Irenaeus haklıysa, yani Papias, Yuhanna'yı dinleyen yaşlılardan biriyse, o halde Papias'ın yaşadığı dönemde Yuhanna'nın yüzlü yaşlarda olduğu anlaşılmaktadır. Yuhanna'nın o kadar uzun yaşaması olasılık dâhilinde olmakla beraber

---

[1009] Ehrman, *Jesus: Interrupted*, s. 107.

çok küçük bir ihtimaldir. Bu kadar ilerlemiş yaştaki Yuhanna'nın da Papias'a veya yaşlılara hangi ölçüde vaazlar verebileceği meselesi ayrı bir tartışma konusudur. Acaba Papias biraz daha erken bir dönemde yaşamış ve yazmış olamaz mı? Irenaeus, Papias'ın Polycarpus'un arkadaşı olduğunu söylemektedir. Papias'ın II. yüzyıl ortalarında İzmir piskoposluğu yaptığı ve 160 yılı civarında şehit edildiği belirtilmektedir.[1010] Bu yüzden de Papias'ın hem Yuhanna'nın öğrencisi hem de Polycarpus'un arkadaşı olması hiç makul bir iddia değildir.

Irenaeus'tan Eusebios'a dönecek olursak, mesele burada daha da karışık bir hâl almaktadır. Çünkü Eusebios, hem de bizzat Papias'ın ağzından, onun havarileri tanımadığı, havarilerle herhangi bir irtibat içinde bulunmadığı ve onları hiçbir zaman dinlemediği bilgisini nakletmektedir.[1011] Bu durumda Irenaeus ile Eusebios arasında çelişkili bir anlatım bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Eusebios, her ne kadar Irenaeus'a saygı duyan bir yazar ise de, böylece onun Papias'a ilişkin iddiasını çürütmüş olmaktadır. Zira Eusebios'un çalışmasında hiçbir havariyi tanımayan Papias, Irenaeus'un çalışmasında Yuhanna'nın dinleyicilerinden biridir. Eusebios, belki de Irenaeus'u yalancı çıkarmamak amacıyla, yeni bir öneride bulunmaktadır. Buna göre Eusebios, aslında iki tane Yuhanna olduğunu öne sürmektedir. Bunların ilki İncil'in yazarı (olduğu öne sürülen) havari Yuhanna, bir diğeri ise Yeni Ahit'teki Vahiy Kitabı'nın yazarı olan başka bir Yuhanna'dır. Eusebios'a göre, Irenaeus, yukarıda gördüğümüz birinci cümlesinde havari Yuhanna'dan bahsetmekte, ikincisinde ise Vahiy kitabının yazarı olan ve kim olduğu bilinmeyen Yuhanna'yı kast etmektedir.[1012] Böylece, Eusebios'a göre, Papias gerçekten de Yuhanna'nın dinleyicisidir, ama bu Yuhanna İncil yazarı havari Yuhanna değil, Vahiy kısmının yazarı ikinci bir Yuhanna'dır. Evet, ama bu durumda da şu soru ortaya çıkmaktadır: II. yüzyılın birinci yarısında yaşayan bu ikinci Yuhanna kimdir? Irenaeus'un ikinci cümlesinde sözü geçen bu ikinci Yuhanna'nın, Papias'a ve Irenaeus'a güvenmemizi sağlayacak olan

---

[1010] Tertullian, *De Praes. Her.* 32. 2; Jerome, *De Vir.* 17; Irenaeus, *Adv. Haer.*, 3. 3. 4.

[1011] *Hist. Eccl.*, 3. 39. 2.

[1012] *Hist. Eccl.*, 3. 39. 1-7.

otoritesi nereden gelmektedir? Ve hiçbir çağdaş yazar böyle bir ikinci Yuhanna'dan niçin söz etmemektedir?

Burada yapılacak en makul açıklama, Papias'ın havarileri veya öğrencileri tanımadığıdır. Zira durumun böyle olduğu Eusebios tarafından bizzat Papias'ın ağzından nakledilmektedir. Öyleyse, Papias, Matta ve Markos isimleri bağlamında "havari hatıratı" hakkında anlatım yaparken belki en fazla kulağına gelen dolaylı bazı rivayetleri aktarmış olmaktadır. Başka bir deyişle, Papias'ın, İsa'nın sözlerinin havari Matta, Petros'un sözlerinin ise öğrenci Markos tarafından kayıt altına alındığı yönünde doğrudan bir tanıklığı bulunmamaktadır.

-2-

Papias'a atfedilen iddiaların içeriğine de bakalım. Papias, sonraki dönemlerin kilise yazarlarına göre, İsa'nın sözlerinin havari Matta tarafından İbranice lisanında kayda geçirildiğini, herkesin bunu elinden geldiğince yorumlamaya çalıştığını söylemektedir.[1013] Ancak bunun tarihsel gerçeklerle uyuşmadığı açıktır. Çünkü Matta ismini taşıyan İncil metninin İsa'nın sadece sözlerinden oluşmadığı ortadadır. Üstelik bu İncilin İbranice değil de Yunanca yazıldığı kesin olarak bilinmektedir.[1014] Öte yandan, Matta'nın yorumlanmasındaki zorluğa dikkat çeken bağlam da makul değildir. Zira Matta İncili erken Hıristiyanlıkta en popüler İncil olarak belirmektedir.[1015] Bu yüzden de bunun yorumlanması güç bir İncil olması gariptir. Bu doğrultuda, Papias'ın Matta'ya ilişkin tanıklığı "otantik" kabul edilecek bile olsa, onun bahsettiği Matta metni herhâlde bugünkü Matta ile ilgisizdir. Papias belki Aramice ya da İbranice yazılmış ve sadece İsa'nın sözlerinden oluşan başka bir belgeyi kast etmiş olabilir.

[1013] F. David Farnell, "The Synoptic Gospels in the Ancient Church: The Testimony to the Priority of Matthew's Gospel", *The Master's Seminary Journal*, 10: 1, Spring 1999, ss. 53-86 (Papias değerlendirmesinde Papias'ın Matta bahsinin sadece İsa'nın sözlerine değil, fakat onun eylemlerine de olduğu yönünde bir görüş belirtmektedir).

[1014] Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 109; Aynı yazar, *Jesus: Apocalyptic Prophet*, s. 43; Hall, *Papias and His Contemporaries*, s. 15; Aydın, *Tarihsel İsa*, s. 111.

[1015] Sim, "Papias Tradition", s. 290.

İşte Papias'ın sözlerinden yükselen bir başka tartışma bununla ilgilidir. Papias, kanonik Matta İncili'nden mi bahsetmekte, yoksa havari Matta tarafından yazılan başka bir metne mi atıfta bulunmaktadır? Bu bağlamda önemli bir husus ön plana çıkmaktadır. Matta tarafından yazılan söz konusu bu muhtemel metne Irenaeus Ἐυαγγέλιον (Müjde/İncil) demekte, Papias ise Τὰ λόγια diyerek kehanetlerden ya da sözlerden bahsetmektedir. Bu, Papias'ın Matta İncili'ne değil, fakat farklı bir metne atıf yaptığına işaret etmektedir. Öyleyse Irenaeus yanlışlıkla Papias'ın İncil'den bahsettiğini düşünmüş, sonraki kilise yazarları ise kritiğini yapmadan bu görüşü izlemişlerdir.[1016]

Ehrman, Matta'ya ilişkin tanıklığı açıkça yanlış olan Papias'ın Markos'a dair tanıklığına nasıl güvenilebileceğini sormaktadır.[1017] Evet, Petros'un İsa'nın önde gelen bir havarisi olduğu, son anına kadar onun yanında bulunduğu söylenebilir. Petros'un İsa'nın birçok faaliyetine tanık olması ve onun birçok sözünü bizzat onun ağzından duyması gayet doğaldır. Eusebios işte tam da bu bağlamda Petros'la ilişkili bir kayıt nakletmektedir. Buna göre Petros'un Roma'daki vaazlarını dinleyen birçok kişi, uzun bir süre Petros'u izleyip onun vaazlarına tanık olduğu düşünülen Markos'tan bir İncil derlemesini istemişlerdir.[1018] Ancak eğer öyle olsaydı, yani Markos gerçekten de başhavari Petros'un İsa'ya dair hatıralarını kayıt altına alsaydı, Ehrman'a göre herhâlde bütün bir Markos İncili'ni okumak en fazla iki saat almazdı. Başhavari Petros'un hatıralarını içeren Markos İncili, mevcut İncillerin en kısası değil, fakat uzak ara en uzunu olurdu. Markos, Petros'un hatıralarını sonradan kendi kafasına göre kısaltmış ya da elemiş olmayacağına ya da Petros'un ancak bu kadar az hatırayı hafızasında tutabildiği öne sürülemeyeceğine göre, Markos'un Petros'un hatıralarını yazdığı iddiası hiç de makul gelmemektedir.[1019]

1016 Sim, "Papias Tradition", s. 287.

1017 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 109; Ayrıca bk. Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 80; Krş. B.W. Bacon, "The Elder John, Papias, Irenaeus, Eusebius and the Syriac Translator", *Journal of Biblical Literature*: 27, No: 1, 1908, ss. 1-23.

1018 *Hist. Eccl.*, VI. 14. 6.

1019 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 109; Ehrman, başka bir çalışmasında, Papias efsanesinin doğru kabul edilmesinin kilise açısından daha büyük sıkıntılara yol açacağını söylemektedir. Bu takdirde Markos'un bir tanık sayılması olanak dışı

Nitekim Matta ve Luka'nın aksine Markos İncili İsa'nın mucizevi doğumunu anlatmamaktadır. Peki, ama o hâlde Petros böyle önemli bir olguyu unutmuş mudur?

Markos kimdir? Hıristiyanlık geleneğinde İsa'nın öğrencileri arasında Markos isimli birisinden de söz edilmektedir.[1020] Bu Markos aynı zamanda İskenderiye Kilisesi'nin de kurucusu kabul edilmektedir. Yeni Ahit'te yer alan, Petros'a atfedilen, ama Petros tarafından yazılmadığı bilinen bir mektupta, Markos isimli yardımcısı Petros tarafından "oğlum" diye anılmaktadır.[1021] Pavlus, kendisine atfedilen bazı mektuplarda Markos isminde birisinden söz etmektedir.[1022] *İşler* Kitabı'nda da Yuhanna Markos diye birisinin adı geçmektedir.[1023] Bütün bunlara ilaveten bir de İncil yazdığı söylenen bir Markos bulunmaktadır. Bütün bu Markoslar belki tek bir insan olabilir. Ancak bu Markos'un Pavlus'la ilişkisi bakımından yorumlanması herhâlde daha uygun olacaktır. Zira ismine Markos denilen bu tarihsel şahsiyetin Yuhanna Markos olduğu düşünülmekte, onun İsa'nın bir havarisi ya da havarilerin bir öğrencisi olmadığı söylenmektedir. Başka bir deyişle, Markos'un yaşayan İsa hakkında doğrudan bir tanıklığı bulunmamaktadır.[1024]

Sonuç olarak Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında Irenaeus ve Eusebios gibi kilise yazarları tarafından ortaya atılan bazı iddialarla karşılaşılmaktadır. Bu iddialardan hareketle, İsa'nın Matta isimli havarisi ile Petros'un bir öğrencisi olduğu söylenen Markos'un bugün ismine İncil denilen metinleri yazdığı öne sürülmektedir. Ancak Papias ismi üzerinden gündeme getirilen bu iddiaların sağlıksızlığı ortadadır. Dolayısıyla Matta'nın veya Markos'un bugün mevcut kanonik

---

olacaktır. Çünkü Markos, Petros'un anlattıklarını rastgele şekilde nakletmiş, hatta belki yeniden düzenlemiş olmaktadır. Bu hususta bk. *Jesus: Apocalyptic Prophet*, s. 43; Markos İncili'nin en kısa İncil olması nedeniyle Petros'un vaazlarından müteşekkil bir eser sayılamayacağı yönündeki görüş, Ehrman'dan önce Hall (*Papias and His Contemporaries*, s. 12) tarafından da belirtilmişti.

1020 Hippolytus, "The same Hippolytus on the Seventy Apostles", *ANF* 05, s. 656.

1021 1. Petrus, 5: 13.

1022 2. Timoteos, 4: 11; Filimon, 23.

1023 12: 25; 13: 13; 15: 37

1024 Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 57; Drews, *The Christ Myth*, s. 216.

İncilleri kaleme aldıkları düşüncesi sağlam bir tarihsel dayanaktan yoksundur.[1025]

(3). İncil Metinleri Açısından

İncillerin yazarları niçin tartışılmaktadır? Veya bu sorun, niçin mevcut İncillere bakılarak, yani bu İncillerin metinlerinden hareketle doğrudan yanıtlanamamaktadır? Örneğin havari Matta ve Yuhanna'yı kendilerine atfedilen İncil metinlerinde ismen arayarak bulabilmeliydik. Çünkü havariler ya da öğrenciler gibi Hıristiyanlık dünyasında çok saygın yere sahip şahsiyetler eğer İncil yazsalardı, muhtemelen kendilerini tanıtırlar ve gerçekleri anlattıkları için de çarpıcı ayrıntılara veya bilinmedik olaylara temas ederlerdi.

Gerçekte ise durum bunun tam tersidir. Mevcut İncillere göz atan hiçbir okuyucu, bu İncillerin hiçbir satırında yazarların havariler ya da öğrenciler olduğu izlenimi yaratan herhangi bir iddia veya ifadeyle karşılaşamaz. Ne Matta ile Yuhanna'ya atfedilen İnciller, ne de Markos ve Luka tarafından yazıldığı öne sürülen İnciller, Matta, Yuhanna, Markos veya Luka tarafından yazıldığı iddiası taşımaktadır.[1026] Başka bir deyişle, mevcut dört İncilin hiçbirisi herhangi bir yazar ismi taşımamakta, kim tarafından yazıldığını açığa vermemektedir.

1025 Peter M. Head, "The Early Text of Mark", *The Early Text of New Testament*, ed. Charles E. Hill & Michael J. Kruger, New York: Oxford University Press, 2012, s. 110 (Papias ile aynı dönemde Markos İncili'nden söz eden başka bir Hıristiyan yazar olmadığı, Papias'ın çağdaşları olan Ignatius ile Hermas'ın Markos'u bildikleri yönündeki rivayetlerin cılız olduğu dile getirilmektedir); Hall, *Papias and His Contemporaries*, ss. 18-19 (Papias'ın Pavlus'un mektuplarından da bahsetmediği vurgulanmaktadır. Hall, konu İnciller olduğunda Papias'ın metninden zorlama çıkarımlar yapılmaya çalışıldığını, ancak mesela Papias'ın Pavlus'a ilişkin herhangi bir tanıklıkta bulunmaması hakkında pek bir merak olmadığını söylemektedir. Papias'ın beş kitaptan oluştuğu söylenen derlemesinin ancak dört ya da beş sayfalık fragmanları eldedir. Eğer Papias'ın metnindeki diğer bazı kısımlarda Matta ve Markos'tan bahsettiği öne sürülecekse bile, Eusebios ya bu kısımları gözden kaçırarak eserinde nakletmemiş ya da tarihsel açıdan önemini takdir edememiştir).

1026 Yuhanna, 21: 24 belki istisna sayılabilir. Bu konuyu aşağıda tartışacağız.

-1-

Havariler bir İncil yazmış olsalar, isimlerini niçin açıkça söylememişlerdir? Burada makul açıklama şudur: İnciller anonim çalışmalardır. Yazarlarının kim olduğu konusunda –kişisel bazı eğilimleri haricinde- söylenebilecek hiçbir şey yoktur. Üstelik İncillerin İsa hakkında herhangi bir şeye tanık olan kimselerce değil, hatta İsa ve havarilerine yakınlığı bulunmayan üçüncü şahıslarca yazıldıkları da açıkça anlaşılmaktadır.[1027] Örneğin Matta İncili bütün bir öyküsü boyunca İsa'yı ve havarileri konu ettiği bir öyküyü anlatmakta ve bu sırada İsa'ya atfen pek çok söz nakletmektedir. Ancak metnin hiçbir yerinde, "biz", yani "İsa ile havarileri olan bizler" anlamını yansıtan bir üslup görülmemektedir. Hatta Matta İncili, Matta'dan söz ederken bile "ben" dememekte, fakat Matta hakkında üçüncü bir şahıs olarak konuşmaktadır (9:9-10):

> İsa oradan geçerken vergi toplama yerinde oturan *birini* gördü. *Matta adındaki bu adama*, "ardımdan gel" dedi. *Adam da* kalkıp İsa'nın ardından gitti. Sonra İsa, *Matta'nın* evinde sofrada otururken birçok vergi görevlisiyle günahkâr gelip O'nunla ve *öğrencileriyle* birlikte sofraya oturdu…

Bu cümleler eğer gerçekten de Matta'ya ait olsaydı, herhâlde şöyle bir metin okurduk:

> İsa geçerken vergi toplama yerinde oturduğum bir sırada *beni* gördü. Bana, "ardımdan gel" dedi. *Ben* de kalkıp İsa'nın ardından gittim. Sonra İsa ve öğrencisi olan *bizler*, evimde sofrada otururken birçok vergi görevlisiyle günahkâr gelip *bizimle* birlikte sofraya oturdu…

Bu aşamada üzerinde durulması gereken başka bir olgu ise şudur: İnciller, İsa hakkında bilgiler naklederken birbirlerini kaynak olarak kullanmışlardır. Örneğin Matta ve Luka İncillerinin Markos'un metnini kaynak olarak kullandıkları araştırmacıların çoğunluğu tarafından kabul edilen bir gerçektir. Ancak bu aynı zamanda önemli bir problemdir. Çünkü İsa'ya dair bir tanıklık, ancak doğrudan tanıklıksa büyük önem taşır. Zira bu takdirde İsa'yı havarisinden dinlemiş oluruz.

[1027] Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 104; Aynı yazar, *The New Testament*, s. 50.

Matta İncili'ni İsa'nın havarisi Matta yazmışsa, niçin Markos İncili'nin verdiği bilgileri kullanma ihtiyacı hissetmektedir? Matta, birçok araştırmacıya göre Markos'un genişletilmiş bir ikinci basımı gibidir, yani büyük oranda Markos'un kayıtlarına dayanılarak oluşturulmuştur. Matta gibi yaşayan İsa'nın en yakınında bulunup onun sözlerini ve eylemlerini herkesten iyi bilen bir havari, İsa'yı anlattığı öne sürülen bir İncil'de, hangi gerekçeyle başka kaynaklara müracaat etmektedir?[1028] Üstelik "vergi toplayıcı" diye tanımlanan Matta, Matta'nın orijinal anlatımını teşkil eden Markos İncili'nde "Levi" ismiyle anılmaktadır (2:14). Markos'taki Levi isminin daha sonra yazılıp Markos'u kaynak olarak kullanan Matta İncili'nde niçin Matta'ya dönüştürüldüğü sorusu da yanıtsızdır.[1029]

İsa'nın bir diğer havarisi olan Yuhanna'ya nispet edilen İncil için de benzer bir durum söz konusudur. Yuhanna İncili, bizzat Yuhanna'dan bahsederken (21:24) şöyle söylemektedir:

> Bütün bunlara tanıklık eden ve bunları yazan öğrenci *budur*. *Onun* tanıklığının doğru olduğunu *biliyoruz*.

Sadece bu örnek bile, söz konusu İncil'in Yuhanna tarafından kayda geçirilmediğini göstermektedir. Zira aksi takdirde muhtemelen şöyle bir metinle karşılaşırdık:

> *Ben* bütün bunlara tanıklık eden ve bunları yazan *öğrenciyim*. *Benim* tanıklığımın doğru olduğunu *bilirsiniz*.

-2-

Havari Yuhanna tarafından yazıldığı öne sürülen Yuhanna İncili'nin Sinoptik üçlü tabir edilen Matta, Markos ve Luka ile birçok yönden tutarsız bir bakış açısına sahip olduğu ve bir tanığın açık ve tanımlayıcı anlatımından büyük oranda yoksunluğu öteden beri araştırmacılarca dile getirilmektedir[1030]. Hıristiyan entelektüeller henüz çok erken

---

[1028] Ehrman, *The New Testament*, s. 79; aynı yazar, *Jesus: Apocalyptic Prophet*, s. 42; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 79; Drews, *The Christ Myth*, ss. 220-221.

[1029] Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 80.

[1030] Arnold Meyer, *Jesus or Paul*, İngilizce ter. J. R. Wilkinson, Londra-New York 1909; Baur, *Paul the Apostle of Jesus Christ*, s. 24; Theodor Zahn, *Introduction*

yüzyıllardan itibaren bu durumun farkında olmuşlardır. Söz gelimi, kilise tarihçisi Eusebios, Yuhanna İncili'nin bu bambaşka karakterini meşru bir zemine oturtabilmek amacıyla emek sarf etmektedir.[1031]

Yuhanna İncili'nin anonim yazarı, aslında bizzat tanık olmadığı hadiseleri de sanki tanıkmış gibi anlatmaktadır. Örneğin, İsa'nın Romalı praefectus Pilatus tarafından sorgulanması anlatılırken, Yahudilerin vali konağına girmedikleri Yuhanna İncili'nin anonim yazarı tarafından vurgulanmaktadır (18:28). Bunun anlamı şudur: Yuhanna İncili'ne göre vali konağında İsa ile Pilatus arasında yapılan görüşme sırasında yanlarında başka hiç kimse yoktur. Hâlbuki Yuhanna'nın anonim yazarı İsa ve Pilatus'un konuşmalarını bire bir nakletmektedir (18:32-38). Yuhanna ismini taşıyan İncil yazarının bizzat tanık olmadığı olayları da tanıkmış gibi naklettiği böylece anlaşılmaktadır. Zira İsa, "kanonik" İncillere göre, Pilatus ile görüşmesinin hemen sonrasında, havarileriyle bir daha görüşme fırsatı bulamadan çarmıha gerilmiştir. Dolayısıyla İsa'nın hiçbir havarisi İsa-Pilatus görüşmesi hakkında bilgi sahibi olmamalıdır. Bu durum nasıl izah edilebilir? Elbette bir mümin gözüyle İncil yazarlarının ilahi esinlenme suretiyle bilmedikleri olayları da anlatabilecekleri kabul edilebilir. Öyleyse, Luka İncili'nin giriş cümlelerine bir bakalım:

> Sayın Teofilos! Birçok kişi aramızda olup bitenlerin tarihçesini yazmaya girişti. Nitekim başlangıçtan beri bu olayların görgü tanığı ve Tanrı sözünün hizmetkârı olanlar bunları bize ilettiler. Ben de bütün bu olayları ta başından özenle araştırmış biri olarak bunları sana sırasıyla yazmayı uygun gördüm. Öyle ki, sana verilen bilgilerin doğruluğunu bilesin.[1032]

Bizzat Luka İncili'nin yazarına göre, kaleme almış olduğu metin Kutsal Ruh'un esiniyle değil, fakat kendisine anlatılanların kayda

---

the New Testament, C. 3, 3. Almanca Basımından İngilizce terc. John Moore, Edinburgh: T & T. Clark, 1909, s. 337.

1031 *Hist. Eccl*, 3. 24. 1-8.

1032 Luka, 1: 1-4; Pasaja dair bir değerlendirme için bk. D.A. Carson- D.J. Moo, *Introduction to the New Testament*, 2. Basım, Michigan: Grand Rapids, 2005, ss. 78-79.

geçirilmesiyle oluşturulmuştur. Luka'nın yazarı, sonradan "İncil" şeklinde isimlendirilen metni başka bazı sözlü ve yazılı kaynaklardan hareketle oluşturduğunu açık bir şekilde dile getirmektedir.

Sonuç olarak "kanonik" İnciller okunduğunda bu metinlerin İsa'nın havarileri ya da öğrenciler tarafından yazılmadıkları görülmekte, aksine, hadiselere tanıklığı bulunmayan üçüncü şahıslarca kaleme alındıkları anlaşılmaktadır.

(4). İncillerdeki Havari Portresi Açısından

Yeni Ahit Kitabı'ndaki metinlere göre, İsa'nın havarileri düşük sınıflara mensup, eğitimsiz, sıradan ve kırsalda yaşayan kimselerdir.[1033] Tıpkı İsa ve öteki çağdaş Yahudiler gibi, Filistin kırsalında yaşayan havarilerin de o zamanlar Aramice konuştukları kabul edilmektedir.[1034] Zira Helen kültürünü temsil eden Yunanca Filistin kırsalında pek bilinen ve rağbet edilen bir dil olmamıştır. Bununla beraber okuma-yazma bilmenin o günkü koşullarda büyük bir ayrıcalık olduğu da söylenmektedir. Bazı tahminlere göre İsa'nın yaşadığı dönemde okuma oranı en fazla %4-10, yazma oranı ise bunun çok daha altındadır.[1035]

Bütün bu detaylar bir arada düşünülürse, okuma oranının çok düşük, yazma oranının ise ondan da daha az olduğu I. yüzyılda Filistin kırsalında yaşayan havariler, yani Yeni Ahit'e göre eğitimsiz ve sıradan balıkçılar olan bu şahsiyetler, nasıl olup da İncilleri yazmışlardır? İkincisi, Filistin kırsalında Aramicenin yaygın olduğu bilinmektedir. "Eğitimsiz" ve "sıradan" insanlar olan havarilerin Yunancayı bilme olasılıkları neredeyse hiç yoktur. Hâlbuki İnciller Yunanca olarak ve bu dilin inceliklerine hâkim yazarlarca yazılmışlardır. Üçüncüsü, o zamanki koşullarda iyi bir eğitim almak için şehir merkezlerinde oturmak neredeyse zarurettir. Havariler ise kırsalda yaşayan kimselerdir.

1033 İşler, 4: 13.

1034 Barrera, *The Jewish Bible and the Christian Bible*, s. 68-70.

1035 Keith F. Nickle, *The Synoptic Gospels: An Introduction*, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2001, s. 14; Ehrman, *Jesus, Interrupted,* s. 105 (Ehrman, antik dünyada okuma ve yazma bilmenin iki ayrı meziyet olduğunu özellikle belirtmektedir).

Dördüncüsü, mevcut İnciller Filistin sahasının dışında, muhtemelen dönemin büyük kent merkezlerinde yaşayan kimselerin eserleridir.[1036]

Öyleyse bu kitap çalışmasının en başından itibaren birçok defa gündeme getirilen bir soru, şimdi, bütün açıklığıyla yanıt bulmaktadır. İncillerin İsa'ya ilişkin anlatımlarında karşımıza çıkan tutarsızlıkların önemli bir sebebi şudur: İnciller İsa'nın havarileri veya öğrenciler tarafından yazılmış metinler olmadıkları gibi, o zamanlar yaşanan hadiselere tanıklığı bulunan birilerinin eserleri de değildir. Zira bu metinler, İsa'yı ve havarilerini tanımayan ve İsa'dan ve havarilerinden sonraki bir tarihte ve başka bölgelerde yaşayan anonim yazarların eserleridir.[1037]

Gerçekten, günümüzde artık Hıristiyanlar arasında bile İnciller ile İsa'nın havari ve öğrencileri arasında bağlantı kurmaya çalışan kilise rivayetlerini pek az kişi savunmaktadır. Hıristiyanlık tarihinin önde gelen yazarlarından Ioannes Khrysostomos (ö.407), havariler ve öğrencilerin II. yüzyıl sonlarından itibaren birtakım metinlerle özdeşleştirilmeye başlandıklarını henüz erken bir tarihte söylemiştir.[1038] Kilise yazarı Eusebios, İncil ve yazarları hakkında konuşurken ancak kendisine kadar ulaşan rivayetleri nakletmiştir. Yani onun da bu konuda doğrudan bir tanıklığı yoktur. Bu yüzden de karşılaştığımız şimdiki soru şudur: İnciller ne zaman ve nerede yazılmışlardır?

(5). İnciller Ne Zaman ve Nerede Yazılmışlardır?

Mevcut İnciller arasında önce Markos yazılmıştır. Bu görüş, günümüzde araştırmacıların çoğu tarafından kabul edilmektedir. Bu olgunun tespiti, büyük oranda "Sinoptik Problem ve Karşılaştırma" bağlamında yürütülen araştırmalarla mümkün olmuştur. Sinoptik Problem başka bir araştırmanın konusudur. Burada ise başka bazı kanıtlar üzerinde durulacaktır.

1036 Ehrman, *The New Testament*, ss. 106-107

1037 Ehrman, *The New Testament*, ss. 106-107; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 4; Pagels, *The Gnostic Gospels*, s. 17.

1038 Drews, *The Christ Myth*, s. 215.

Markos İncili, içerdiği pasajların birinde şöyle bir diyaloğu nakletmektedir:

> İsa tapınaktan çıkarken öğrencilerinden biri ona "Öğretmenim" dedi, "şu güzel taşlara, şu görkemli yapılara bir bak!" İsa ona, "bu büyük yapıları görüyor musun? Burada taş üstünde taş kalmayacak, hepsi yıkılacak" dedi.[1039]

Anlaşıldığı kadarıyla İsa burada bir felaket kehanetinde bulunulmaktadır. Yine Markos İncili'nde geçen başka bir cümle de aynı doğrultudadır.

> Yıkıcı iğrenç şeyin bulunmaması gereken yerde dikildiğini gördüğünüz zaman –okuyan anlasın- Yahudiye'de bulunanlar dağlara kaçsın.[1040]

İsa'nın Markos İncili'nde geçen bu kehanet sözleri, birçok araştırmacı tarafından Kudüs'ün M.S. 70 yılında Romalılar tarafından ele geçirilerek tahrip edilmesine yapılmış bir atıf olarak yorumlanmaktadır. Bilindiği gibi Romalılar bu yıl şehri ele geçirerek Tapınak'ı da yıkmışlar, binlerce Yahudi'yi katletmiş yahut esir etmişlerdir. Bu bağlamda bu gelişmeler o zamanlar Yahudiye'de bulunan Yahudiler (ve hatta tüm dünyadaki Yahudiler için) büyük bir felaket olmuştur. İsa'nın Markos'ta bu felakete dikkat çekmesi, bu İncilin 70 yılından kısa bir süre önce, yani Kudüs'ün düşmesi arifesindeki huzursuzluk döneminde (68-69) yazıldığı izlenimi uyandırmaktadır. Buna karşın bu kayıtları Markos İncili'nin Kudüs'ün düşmesinden kısa veya uzun bir zaman sonra yazıldığı görüşüne kanıt olarak gösterenler de yok değildir.[1041] Aynı

[1039] Markos, 13: 1-2.

[1040] Markos, 13: 14.

[1041] N. H. Taylor, "The Destruction of Jerusalem and the Transmission of the Synoptic Eschatological Discourse", *HTS* 59: 2, 2003, ss. 283-311 (Tapınağın yıkılması meselesi hakkında Matta, Markos ve Luka'da geçen bilgilerin farklılık yansıttığı, 70 yılından sonra yazılmasına karşın Matta'daki eskatolojik sunumun o dönemki hadiselerden etkilenmediği, Luka'nın eskatolojik sunumunun ise bu hadiselerin ışığında yeniden şekillendiği görüşü savunulmaktadır. Nitekim Taylor'a göre, en azından Luka İncili için onun diğer ikisinden daha sonra yazıldığı önermesi makuldür.); Ayrıca bk. Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 4; Krş. Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. 56.

bağlamda, Markos 15:38'de geçen "perde yırtılması" olayının da Romalıların Tapınak'a verdikleri zarara işaret etmiş olabileceği düşünülmektedir.[1042]

Markos 15:21 ise birçoklarına göre bu İncil'in diğerlerinden önce yazıldığını gösteren önemli bir kanıttır:

> Kırdan gelmekte olan Şemun adında Kireneli bir adam oradan geçiyordu. İskender ile Rufus'un babası olan bu adama İsa'nın çarmıhını zorla taşıttılar.

Burada Markos'un aynı hadiseyi paralel şekilde anlatan Matta (27:32) ve Luka (23:26) İncillerine göre temel farkı, Kireneli Şemun'u İskender ve Rufus'un babası olarak tanıtan tek anlatımı içermesidir. Markos'un yaptığı alışılmış bir kişi tanımlaması değildir. Çünkü alışılmış olan çocukları babanın ismiyle tanımlamaktır (Zebedi'nin oğlu Yuhanna gibi). Bu yüzden çocuklardan hareketle babalarını tanıyacağımız beklentisi ilginçtir. Demek ki Markos'un okuyucuları, İskender ve Rufus'u bilen kimselerdir. Belki de Markos İncili, İskender ve Rufus'un henüz hayatta oldukları bir dönemde veya bilindikleri bir zamanda, yani İsa'nın ölümü üzerinden çok uzun bir zaman geçmeden yazılmıştır. Hâlbuki Matta ve Luka açısından bu izlenimi yaratan herhangi bir emare yoktur. Ayrıca, burada ele alınmayacak olan Sinoptik Problem tartışmaları kapsamında Markos İncili'nin önce yazıldığı ve Matta ile Luka yazarlarının Markos'un metnini kaynak olarak kullandıkları da kanıtlanmış bir olgudur. Dolayısıyla ilk yazılan İncil çok büyük bir ihtimalle Markos'tur.[1043]

Daha güvenilir başka bir görüş bulunmadığına göre, Markos İncili'nin M.S. 70 yılı civarında yazıldığı şeklindeki görüş muhtemelen en inandırıcı olandır.[1044] Eğer öyleyse, bu en iyimser tahmin bile İsa'nın ölümüyle ilk İncil'in yazıldığı tarihler arasında neredeyse kırk yıllık bir

---

1042 Eisenman, *James the Brother of Jesus*, s. 56.

1043 Goodacre, *The Synoptic Problem*, s. 70.

1044 Maccoby, *Paul and Invention of Christianity*, s. 4; Drews, *The Christ Myth*, ss. 215-216, 220; Ehrman, *The New Testament*, s. 40; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 34; Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. 56 (Eisenman, tüm İncillerin 70 yılından sonra yazıldığı düşüncesindedir).

zaman dilimi bulunduğunu göstermektedir. Nitekim bu olgu da İsa'yla ilk İncil arasında önemli bir boşluk bulunduğunu kanıtlaması bakımından önem taşımaktadır.

Birçok araştırmacıya göre Matta ile Luka, Markos'tan sonra yazılan İncillerdir. Zira her iki İncil de temelde Markos'un metnine dayanılarak inşa edilmiştir. Bu iki İncil'in 80-100 yılları civarında yazıldığı söylenmektedir. Ancak daha geç tarihlere atıf yapan veya özellikle 85 yılı dolaylarına dikkat çeken araştırmacılar da mevcuttur.[1045] Bilhassa Luka için 130 yılına kadar çeşitli tarihler önerilmektedir. Daha erken tarihlere dikkat çekmek isteyenler, Luka'nın İşler isimli kitapta Pavlus'un ölümünden bahsetmemesini kanıt olarak almaktadır. Daha geç yılları esas alanlar ise II. yüzyıl ortalarında yaşayan Hıristiyan apologia yazarı Iustinus'un İşler Kitabı'nı bilmemesini delil kabul etmektedir.[1046] Ancak mevcut yazmalardan birinin Luka İncili'nin II. yüzyıldaki mevcudiyetine tanıklık ettiği belirtilmektedir.[1047]

Yuhanna'nın en son yazılan İncil olduğu konusunda pek şüphe yoktur. Yuhanna İncili, anonim bir yazar tarafından, I. yüzyıl sonunda veya II. yüzyıl başında yahut da II. yüzyılın daha sonraki tarihlerinde kayda geçirilmiştir.[1048] Yuhanna'ya ait erken dönem yazmaların nispeten geç bir tarih olan III. yüzyıla ait olduğu söylenmektedir.[1049] Böylece, Markos, Matta, Luka ve Yuhanna sırasıyla kaleme alınan mevcut

---

[1045] Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 56; Ehrman, *The New Testament*, s. 40; Drews, *The Christ Myth*, s. 220 (Matta İncilinin birçok yazar tarafından yazıldığını da belirtmektedir); Zahn, *Introduction the New Testament,* ss. 155-156 (Luka İncili'nin birden fazla yazar tarafından ve I. yüzyılın sonunda kaleme alındığını düşünmektedir).

[1046] Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 100.

[1047] Juan Hernandez Jr., "The Early Text of Luke", *The Early Text of the New Testament*, ed. Charles E. Hill & Michael J. Kruger, New York: Oxford University Press, 2012, s. 138.

[1048] Zahn, *Introduction the New Testament*, s. 334; Meyer, *Jesus or Paul*, s. 61; Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, ss. 54-55; Stanton, *The Gospels and Jesus*, ss. 33, 124; Ehrman, *The New Testament*, s. 40; Juan Chapa, "The Early Text of John", *The Early Text of the New Testament*, ed. Charles E. Hill & Michael J. Kruger, New York: Oxford University Press, 2012, s. 141.

[1049] Chapa, "The Early Text of John", s. 142.

İncillerin, İsa'nın ölümünden itibaren en iyi ihtimalle 40-70 yıl kadar sonraki bir döneme ait oldukları anlaşılmaktadır.[1050] Ancak şu da var ki, sonraki birçok redaktörün bu İncillere müdahalesi de söz konusu olmuştur.

Bazı kilise gelenekleri Matta'nın Suriye'de, Markos'un Roma'da, Luka'nın Anadolu'nun bir yerlerinde, Yuhanna'nın ise Efes'te veya Anadolu'daki başka bir yerde yazıldığı görüşünü savunmaktadır. Ancak bu bir gelenektir, herhangi bir maddi delile dayanmamaktadır.[1051] Tarihsel açıdan bakılırsa, İncillerin nerede yazıldıkları konusunda kesin bir bilgi yoktur. Yine de en azından Filistin dışındaki yerlerde kaleme alındıkları söylenmektedir. Havariler İncil yazmadıklarına göre, herhangi bir havarinin hiçbir muhtemel misyonerlik ziyareti de herhangi bir İncil'in nerede yazıldığına dair fikir vermeyecektir.[1052]

2. Yeni Ahit Kitabı Nasıl "Kanonik" Olmuştur?

Yunancada "kanon" (κανών, *kanon*) tabiri, "kural; cetvel, ölçü sopası" anlamlarına gelmektedir. Temel olarak anlamı kabul edilmiş ilkeler ve yine teamüllerle oluşturulmuş listedir. Ancak literatürde farklı kullanımları da bulunmaktadır: (i) Kitab-ı Mukaddes'i oluşturduğu kabul edilen yazılar listesi, (ii) takdisler ve ayin usulüyle ilgili kurallar bütünü, (iii) kilise hayatı ve disipliniyle ilgili kurallar bütünü ve (iv) erken dönem kilise konsillerinde uygulanması benimsenen kuralların her biri (örneğin 451 Khalkedon/Kadıköy Konsili'nin 28. kanonunda Constantinopolis/İstanbul başpiskoposunun ruhban hiyerarşisinde

---

1050 Nickle, *The Synoptic Gospels*, s. 9.

1051 Ehrman, *Jesus: Apocalyptic Prophet*, s. 46.

1052 Stanton, *The Gospels and Jesus*, ss. 57, 100, 124 (İskenderiyeli Clement, II. yüzyılda Markos'un Roma'da yazıldığını öne sürmüştü. Markos'un Antakya veya İskenderiye'de yazıldığı yönünde başka görüşler de mevcuttur. Matta'nın ve Yahudi olmayan bir entelektüel tarafından yazıldığı görülen Luka'nın ise nerede derlendikleri meçhuldür. Irenaeus'un bir ifadesinden hareketle Yuhanna'nın Efes'te yazıldığı kimilerince öne sürülmektedir. Ancak bunu destekleyecek sağlam bir delil de yoktur. Sonuç olarak ortaya çıkan olgu, İncillerin Filistin dışında, Yahudi olmayan muhitlerde kaleme alındıklarıdır. Ancak dört İncilin de Akdeniz Havzası'ndaki büyük şehirlerde yazılmış olabileceği önermesi daha makul gibidir).

Roma başpiskoposu ile aynı rütbede olacağının ifadesi). "Kanonik" ise (κανονικός, *Kanonikos*) "kabul edilmiş" anlamında kullanılmaktadır. En erken IV. yüzyılda rastlanan anlamıyla, kilise tarafından resmî olarak ilahî kaynaktan veya ilahî ilhamdan çıktığı kabul edilmiş yazılar, bu tabirle ifade edilmektedir. Bununla beraber Tanah ve Yeni Ahit kanonları doğal olarak farklı şekilde oluşmuştur.[1053]

Bugün "İncil" şeklinde tanımlanan ve Hıristiyanlık geleneğinde sonradan havarilerle özdeşleştirilerek "kanonik" tabir edilen metinlerin 70-110 yılları arasında anonim yazarlarca yazıldıklarını gördük. Bu özdeşleştirmenin ne gibi zaruretlerin sonucu olduğunu daha sonra biraz daha detaylı olarak ele alacağız. İnciller, İsa'nın havarileri ve öğrenciler gibi otoritesi tartışılmaz şahsiyetler tarafından yazılan metinler olmadıkları için, ortaya çıktıkları anda bütün Hıristiyanlık dünyasına nüfuz etmiş de değillerdir. Zaten muhtemelen İncilleri kaleme alan anonim yazarların da böylesine evrensel bir amacı yoktur. Onlar, daha ziyade kendilerinin de mensubu oldukları belirli Hıristiyan topluluklara hitaben bu metinleri yazmışlardır. Aynı bağlamda, sonradan "İncil/Müjde" şeklinde tanımlanacak bu yazılar ortaya çıktıklarında bu metinlerden haberdar olan Hıristiyanlar tarafından bile "Tanrı Vahyi" niteliğinde kesin bir "otorite" ya da bugünkü gibi "kanon" olarak da görülmemektedir.[1054] Durumun böyle olduğunu daha önce "Havarisel Babalar"ın metinlerini incelerken de söylemiştik. Özetle, Hıristiyanlığın erken döneminde "Tanrı Vahyi" niteliğine sahip metinler Yahudi kutsal yazılarıdır (Tanah). Tanah, erken dönemin Hıristiyanları için "özel", "yüce" ve "bağlayıcı" bir otorite değeri taşımaktadır. Ölümlü insanların eserleri olan ve beşeri standartlarda birtakım kaynaklara ve rivayetlere dayanılarak yazılan metinler ise başlangıçta "kutsal" olarak değer görmemektedir. Üstelik bu gibi metinlerin dörtten çok daha fazla, sayıca

---

[1053] Akalın-Duygu, *Süryani Literatürü*, s. 24. Ayrıca krş. Lee Martin McDonald, "Hellenism and the Biblical Canons: Is There A Connection", *Christian Origins and Hellenistic Judaism: Social and Literary Context for the New Testament*, ed. Stanley E. Porter & Andrew W. Pitts, Leiden: Brill, 2013, s. 16 ve Meral, *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu*, ss. 42-45.

[1054] P.R. Ackroyd & C.F. Evans (ed.), *The Cambridge History of Bible, C. 1. From the Beginnings to Jerome*, Cambridge University Press, 1970, s. 454.

onlarla ifade edilecek kadar çok olduğu da bilinmektedir. Bu durumda, zamanla "havari hatıratı" olarak görülmeye başlanan birtakım metinler hangi koşullar altında ve ne zamandan itibaren "kutsal yazı" sayılmaya başlanmış, bunun sonucunda da Tanah'ın yanına "Yeni Ahit" ismini taşıyan metinler de eklenmiştir?

(1). Dört İncilin "Kanon" Sayılması

Önce çok kısaca biraz önce bahsi geçen Papias'a yeniden dönelim. Irenaeus ve Eusebios gibi kilise yazarlarının Matta ve Markos'un İsa'nın yaşamı ve öğretileri ile Petros'un hatıralarını içeren birer metin derledikleri yönünde Papias üzerinden gündeme getirdikleri iddiaları yukarıda görmüş ve inandırıcı bulmamıştık. Buna rağmen şöyle düşünelim: Papias üzerinden gündeme getirilen bu iddialar doğru olsaydı, burada bahsi geçen hatıratların bugünkü İncillere işaret ettiği düşünülebilir mi? Başka bir deyişle, Papias, eğer gerçekten de birtakım havari hatıratlarından bahsetmiş idiyse bile, bunlara bugünkü İnciller gibi "kutsal" ve "değişmez" bir otorite olarak mı bakmakta, bu metinleri "kanon" mertebesinde mi görmektedir?

Bu soruyu "evet" diye yanıtlamak pek mümkün değildir.[1055] Çünkü Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında Tanah'ın yanında ikinci bir kutsal kitap kabul edildiği yönünde herhangi bir emare yoktur. Bu yargı elbette Papias için de geçerlidir. Nitekim Papias'ın "havari hatıratlarına" bugünkü İncillere nispet edilen "otorite" niteliğinden çok daha bağımsız bir algıyla yaklaştığı ve bunları "kutsal" ve "bağlayıcı" metinler olarak görmediği anlaşılmaktadır. Şüphesiz bunun en önemli kanıtı, bizzat Papias'ın da havari hatıratı benzeri birtakım metinler kaleme almayı tasarlaması ve eskilerden kendisine kadar gelen sözlü ya da yazılı gelenekleri bu sebeple muhafaza etme çabası göstermesidir. Papias bir yenisini kaleme almayı düşündüğüne göre, önceki havari hatıratları onun için "kutsal" ve "değişmez" bir ölçü değildir.[1056]

[1055] Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, s. 185.

[1056] Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha*, s. 20; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 133.

Daha önce de söylendiği gibi, Ἐυαγγέλιον (Müjde/İncil) kavramı erken dönemde Hıristiyanlar için ne yazılı bir metin ne de "kutsal" bir kitaptır. Sinoptik İncillere göre İsa, Müjde kavramından herhâlde Yeşaya, 61:1 cümlesini, yani "Tanrı Egemenliği"nin duyurulmasını anlamaktadır.[1057] Hâlbuki ölen ve dirilen İsa'nın "elçisi" olduğunu iddia eden Pavlus, bu kavramı İsa sonrası dönemde yeni bir bağlamda ele almaktadır. Zira Pavlus'a göre Müjde, Mesih olan İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmesine, sonra göğe çıkmasına, insanlığın da bu kefaret ölümü sayesinde günahtan aklandığına dair "iyi" bir haberdir.[1058] Daha önce bahsi geçen Ignatius'a ait bir kayıttan görülmektedir ki, miladi I. yüzyıl sonlarında en azından Pavlus'un yolunu izleyen Hıristiyanlar için de Müjde'nin anlamı budur. Burada İsa'nın ve Pavlus'un Müjde'leri arasında büyük bir uçurum bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak herhâlde bir ortak noktaları da vardır –ki her ikisi de Müjde'yi yazılı bir metin olarak düşünmemişlerdir. Binaenaleyh "Müjde" kavramı erken Hıristiyanlıkta yazılı metinler anlamı taşımamaktadır. "Kanon" sayılan bir Müjde/İncil metni de ortada yoktur. Ama II. yüzyıldan itibaren "havari hatıratı" olduğu iddiası taşıyan onlarca metin ortaya çıkmıştır. Bu metinler o zamanlar Hıristiyan cemaatlerin ellerinde dolaşmaktadır. Sinoptik İncillerden bahsedilen çok önceki bir bölümde, buna dair bazı detayları vermiştik.

Hıristiyanlık tarihinde "Müjde/İncil" ifadesi ilk defa olarak muhtemelen II. yüzyıl ortalarında, yani İsa'dan yaklaşık yüz yirmi-yüz otuz yıl kadar sonra, "İsa'nın kanonik biyografisi" anlamında kullanılmıştır. Hıristiyan *apologia* yazarı Iustinus (ö.165), havariler tarafından kaleme alınan ve ilk defa olarak burada "Müjde" tabir edilen kimi metinlerden bahis açmaktadır.[1059] Üstelik Iustinus bu İncil metinlerine bazı atıflar da yapmaktadır. Ancak bu atıflar tamamen bağımsız bir usuldedir.

[1057] "Egemen Rabbin Ruhu üzerimdedir. Çünkü O, beni yoksullara *müjde* iletmek için meshetti." Bu hususta ayrıca bk. Dâvûd, *İncil ve Salib*, ss. 90-97; Ayrıca bk. Meyer, *Jesus or Paul*, s. 73.

[1058] Ted A. Campbell, *The Gospel in Christian Tradition*, New York: Oxford University Press, 2009, s. 28: Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, s. 185.

[1059] *1. Apologia*, 66; *Dialogue with Trypho* 1; Krş. Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, ss. 180-182; Carson-Moo, *Introduction to the New Testament*, s. 113.

Iustinus, Markos İncili'ni muhtemelen Petros'un hatıratı olarak görmektedir.[1060] O, ayrıca söz konusu hatıratın Pazar ibadetlerinde okunduğu yönünde bir bilgi de paylaşmaktadır.[1061]

Buradan hareketle havarilere nispet edilen hatırat niteliğindeki bazı metinlerin II. yüzyıl ortalarında "Müjde" şeklinde isimlendirilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. İsa'nın havarilerinden kaldığı düşünülen hatıratlar, bu şekilde artık yalnızca İsa ile bağlantı noktası teşkil eden "sözlü gelenek" seviyesinden çıkmaya başlayarak "yazılı" şekilde karşımıza çıkmış olmaktadır.[1062] Ancak herhangi bir "Müjde/İncil" metni henüz hâlâ "kutsal" metin yahut "otorite" değildir. Bu durum, Iustinus'un Müjde metinlerine atıf yaparken bağımsız davranmasından anlaşılmaktadır. Dolayısıyla havari hatıratına "Müjde" diyen Iustinus için bile bu hatırat bugünkü manasıyla "kanonik" değer taşımamaktadır.

Acaba Iustinus bir istisna olamaz mı? O zamanlar Hıristiyanlık dünyasının aslında bugünkü gibi bir "kutsal metin" algısına sahip olduğu, dört İncilin bütün Hıristiyanlık âleminde "kanonik" değer taşıdığı, fakat Iustinus'un istisnai şekilde davrandığı düşünülemez mi? Görünüşe göre "hayır"! Çünkü II. yüzyıl ortalarında Hıristiyanlığın sözcülerinin Tanah'ın yanında sadece Hıristiyanlara hitap edecek yeni bir "kutsal yazı" standardı oluşturmak amacıyla birtakım önerilerde bulundukları görülmektedir. Örneğin Sinopeli (Sinop) Markion (ö.160?) üzerinde duralım.

Markion II. yüzyıl ortalarında yaşayan ve kendisini Hıristiyanlığın en büyük azizi Pavlus'un gerçek takipçisi addeden bir kilise mensubudur –ki bana göre Pavlus'un fikirlerini en doğru anlayanlardan da biridir. Bu bağlamda, Markion, yalnızca bir tane Müjde/İncil kabul etmekte ve kendisince bir "kutsal yazı" standardı oluşturmaya çalışmaktadır. Markion, muhtemelen, o zamanlar ortalıkta dolaşan birçok Müjde metni arasındaki tutarsızlıkların farkında olmuş, pagan veya Yahudi entelektüellerden gelen eleştirileri de böylece önleyebileceğini

---

1060 Örneğin bk. *Dialogue with Trypho*, 103, 104 ve çeşitli yerler.

1061 *Dialogue with Trypho*, 108.

1062 Head, "The Early Text of Mark", s. 110; Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha*, ss. 19-20.

düşünmüştür.[1063] Markion, Müjde metinlerini Yahudi kutsal yazılarıyla da bir türlü bağdaştıramamaktadır. Bunlar arasında uyumsuzluk olduğunu görmektedir.[1064] Markion bu yüzden Tanah'ı otorite olarak kabul etmemektedir. O, kendisini Pavlus'un tek varisi sayması sebebiyle yalnızca Luka İncili'ni ön plana almaktadır. Çünkü Markion'a göre Pavlus'un en yakın arkadaşı odur.[1065] Markion kendisince haklıdır, zira Pavlus da İsa'nın sadece bir tane Müjde'si olduğunu söylemektedir.[1066] Öyleyse ikinci, üçüncü, altıncı İncillere niçin gerek duyulmaktadır? Sonuç olarak Markion'un bir yandan Tanah zeminini reddetmek, diğer yandan ise Luka İncili ile Pavlusçu mektupları esas almak suretiyle dönemin Hıristiyanları için bir "kutsal yazı kanonu" oluşturmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Aynı dönemde konuya dair başka bir öneri Tatianus'dan (ö.173?) gelmiştir. Tatianus, büyük ihtimalle 150-160 yıllarında mevcut dört İncil metnini devamlı bir bütünlük halinde sunmayı amaçlayan bir derleme, yani bu İncillerin karma bir varyantını tek bir kitap halinde hazırlamıştır. Bu yeni "kutsal yazı standardı" *Diatessaron* (διὰ τεσσάρων, *dia tessarōn*, "dörtlü aracılığıyla") şeklinde adlandırılmaktadır. Yunanca veya Süryanice olarak hazırlandığı tahmin edilen *Diatessaron*, Süryani Hıristiyanlığı'nda V. yüzyıla kadar kullanılan Yeni Ahit formunu oluşturmuştur.[1067] Böylece, Tatianus da Iustinus ve Markion'la aynı dönemde Hıristiyanların "kutsal yazı kanonu" konusunda kendisince bir öneri sunmuş olmaktadır.

Iustinus'un havari hatıratını "Müjde" şeklinde adlandıran tutumu ile Markion ve Tatianus'un günümüzde Hıristiyanlar tarafından "kanonik"

[1063] Origenes bu eleştirilerden söz etmektedir. (*Contra Celsum,* ii. 27).

[1064] Ackroyd-Evans (eds.), *The Cambridge History of Bible,* s. 480. Pokorný, *From the Gospel to the Gospels,* ss. 185-186 (Markion'un Luka İncili ve Pavlusçu mektuplardan oluşan kanon metninin Hıristiyan yazar Tertullianus'tan beri bilindiği vurgulanmaktadır); Bu hususta ayrıca bk. Carson-Moo, *Introduction to the New Testament*, s. 727; Barrera, *The Jewish Bible and the Christian Bible,* s. 240.

[1065] Bu bağlama dair detaylar için bk. Joseph B. Tyson, *Marcion and Luke-Acts: A Defining Struggle,* Columbia: University of South Carolina Press, 2006.

[1066] Galatyalılar, 1: 6-9.

[1067] Akalın-Duygu, *Süryani Literatürü,* s. 14.

görülen dört İncil hakkındaki teşebbüsleri, II. yüzyıl ortalarından itibaren İsa'ya ilişkin sözlü rivayetlerin artık yerini yazılı metinlere bırakmaya başladığını göstermektedir.[1068] Aynı şekilde o zamanlar mevcut birçok farklı İncil arasından mevcut dört İncil'in biraz daha sivrilerek önplana çıktığı da görülmektedir. Ancak bu teşebbüsler aynı zamanda önemli başka iki olguyu da kanıtlamış olmaktadır: Birincisi, II. yüzyıl ortalarında Hıristiyan entelektüeller arasında bugünkü Yeni Ahit benzeri bir "kanon" oluşturulması arayışları başlamıştır.[1069] İkincisi, Iustinus İncillere bağımsız usulle atıf yaptığına, Markion ile Tatianus ise İnciller üzerinde tasarrufta bulunarak önemli bazı düzenlemelere teşebbüs ettiklerine göre, "kanonik" olma özelliği II. yüzyıl ortalarında değişken bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla o zamanlar dört İncil sabit bir "otorite" olarak görülmemektedir.[1070]

Bununla beraber bu son yargıya şu gerekçeyle itiraz edilebilir: Markion ve Tatianus kilise tarafından "sapkın" olarak görülmektedir. Öyleyse, "sapkın" görüşlü Hıristiyanların İnciller hakkında kendilerince tasarruflarda bulunmaları niçin bazı yargılar için kanıt oluşturmaktadır?

Burada önce şu husus vurgulanmalıdır: "Sapkınlık" iddiası görecedir. Şu anda üzerinde konuştuğumuz II. yüzyılda Hıristiyanlığın resmi bir "ortodoksluk" formu bulunmamaktadır. O dönemde "sapkın" sayılan birçok Hıristiyanın sonraki dönemlerde "ortodoks" olarak tanımlandığı, "ortodoks" sayılan birçok Hıristiyanın ise sonradan "sapkın" ilan edildiği Hıristiyanlık tarihinin gerçeğidir. İkinci olarak, *Diatessaron* özelinde bu karma İncil varyantının V. yüzyıla kadar Süryaniler arasında kullanılmış olması, bu metnin Hıristiyanların önemli bir bölümü tarafından hiç de "sapkın" diye nitelendirilmediğini göstermektedir. Üçüncüsü ve en önemlisi ise şudur: II. yüzyılda "kutsal yazı standardı" oluşturmak isteyen yegâne isimler Markion ya da Tatianus gibi "sapkınlar" değildir. Hâlbuki kilise tarihinin "ortodoksluk" şampiyonlarından Irenaeus da

1068 Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 133.

1069 Carson-Moo, *Introduction to the New Testamen*t, s. 727.

1070 Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha,* s. 26-26; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 133; Ehrman, *The New Testament*, s. 7; Carson-Moo, *Introduction to the New Testamen*t, s. 727.

Markion ve Tatianus'dan biraz daha sonraki bir zamanda benzer şekilde kendisince bir öneri getirmiştir. Ancak Irenaeus'un diğerlerinden farkı şudur: Onun önerisi zamanla geniş çaplı şekilde kabul edilmiş ve bugünkü anlayışın da bir nevi temelini oluşturmuştur.

İzmirli olduğu tahmin edilen Irenaeus (M.S.130-202?), Gaul'daki (Fransa) Lugdunum'un (Lyon) piskoposu ve II. yüzyıl Hıristiyanlığı'nın en önde gelen figürlerinden biridir. O, Filistin bölgesinin bazı yerlerinde yalnızca Matta İncili'nin, Anadolu'nun birçok yerinde sadece Yuhanna İncili'nin, Markion taraftarlarınca sadece Luka İncili'nin, Süryaniler arasında *Diatessaron*'un, Mısır'daki farklı bölgelerde bugün "gnostik" tabir edilen İncillerin, başka yerlerde ise bambaşka İncillerin saygı gördüğü bir dünyada yaşamıştır.[1071] Irenaeus, bildiğimiz kadarıyla, bütün bu "Müjde/İncil" karmaşasının ortasında, eksiği ya da fazlası olmaksızın Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'nın, ancak ve sadece bu dördünün "otorite" sayılmasını gerektiğini vurgulu şekilde dile getiren ilk Hıristiyan yazardır. Irenaeus, İncillerin sayısının "dört" olması gerektiği kanaati taşımaktadır. Çünkü yaşanılan dünyada *dört* tane yön, başlıca *dört* tane rüzgâr bulunmaktadır. Bütün dünyaya yayılmakta olan kilisenin temeli ve zemini de Müjde ile yaşamın ruhudur. Bu bağlamda kilisenin ölümsüzlüğü *dört* bir yanda soluyan ve insanları yeniden canlandıran *dört* tane direğe sahip olması gerekmektedir. İnsanlık ailesiyle Nuh, İbrahim, Musa ve İsa aracılığıyla *dört* tane anlaşma yapılmamış mıdır? Öyleyse İncillerin sayısı ancak ve sadece *dört* olmalıdır.[1072]

İsa'dan yaklaşık yüz elli yıl sonra, bir kilise yazarının, İsa'yla ilişkilendirilen bir dinin "kutsal kitap ölçüsü" hakkında konuştuğu ve tüm Hıristiyanlar tarafından kabul edilebilecek türden bir öneri sunduğu gün kadar açıktır. Irenaeus bu söylemini daha kabul edilebilir kılmak amacıyla dört İncil'in İsa'nın havarileri veya onların öğrencileri tarafından yazıldığı iddiasını da vurgulu şekilde dile getirmektedir.[1073] Öyleyse karşı karşıya bulunduğumuz en temel soru şudur: Kilise

---

1071 Barrera, *The Jewish Bible and the Christian Bible*, s.240.

1072 *Adv. Haer.*, 3. 11. 8.

1073 Pagels, *The Gnostic Gospels*, s. 17.

tarafından iddia edildiği gibi İncillerin sayısı başlangıçtan beri dört idiyse, ve, bu İnciller başlangıçtan itibaren "kutsal" ve "kanon" olarak görülmekte idiyse, Markion'un, Tatianus'un ya da nihayet Irenaeus'un bu hummalı arayışları da nedir? Bu yazarlar hangi entelektüel faaliyetin temsilcileridir? Eğer Markion ile Tatianus zaten "sapkın" iseler, o halde Irenaeus hangi problemin çözümü için öneri getirmektedir? Gaul'daki Hıristiyan topluluk kaç tane İncil'i otorite olarak görmektedir –ki Irenaeus bir öneri ortaya atmaktadır? Söz gelimi bugün bir Müslüman çıkıp da "bundan sonra İslam dünyasında yalnızca bir tane Kur'an kullanılmalıdır" dese, bunu nasıl yorumlamalıyız? Mesela bir Hıristiyan çıkıp "Hıristiyanlar beş tane İncil'i esas almalıdır" dese, bundan ne anlamalıyız? Elbette Kur'an'ın Müslümanlar arasında, İncillerin de Hıristiyanlar arasında standart bir "kutsal yazı formu" olmadığını... İşte, Irenaeus'un durumu da tıpatıp bunun aynısıdır. Başka bir deyişle, II. yüzyılın ikinci yarısında Hıristiyanlık dünyasında henüz İnciller bağlamında herhangi bir kutsal yazı formu bulunmamaktadır.

Elbette burada kaçınılmaz şekilde gündeme gelecek bir diğer soru şudur: "Hangi dört İncil" ve "neden"? II. yüzyılın ikinci yarısında "havari hatıratı" oldukları zannıyla farklı Hıristiyan cemaatlerden saygı gören onlarca metin ortada dolaşmaktadır. Öyleyse, bunlar arasında hangileri gerçekten de İsa'nın ve havarilerin öğretilerini içermekte, hangileri ise sonradan uydurulan rivayetleri ihtiva etmektedir? Mesela "Petros" ya da "Thomas" İncili'nin "sapkın", "Yuhanna" İncili'nin "ortodoks" olduğunun kanıtı nedir? Markos İncili niçin ilahi esinle kaleme alınmıştır da söz gelimi Yakup İncili öyle değildir?

Bilindiği gibi Irenaeus *Sapkınlara Karşı* ismini taşıyan meşhur bir çalışmanın da yazarıdır. Irenaeus, burada, "sapkın" saydığı veya sandığı İsa cemaatlerine reddiye düzmekte, kendi savunduğu Hıristiyanlık anlayışının ise "ortodoks" olduğunu ileri sürmektedir. Irenaeus'a göre, İsa'yı kendisi gibi yorumlamayanlar, mesela İsa'nın bir "beşer" olduğunu söyleyenler "sapkındır". Irenaeus bu "sapkınların" görüşlerini ele almakta ve kendisince bazı deliller göstererek çürütmek istemektedir. Dolayısıyla Irenaeus'un bu aşamada ciddi bir problemle karşılaştığı farz edilebilir: Kimin "sapkın", kimin "ortodoks" olduğu hangi kriterlere göre belirlenecek, bunun kararına nasıl varılacaktır?

Bu sorunun yanıtı çok basittir: Kimin elinde İsa'nın havarilerinden yadigâr metinler varsa onların öğretileri "ortodoks", kimin elinde sonradan uydurulmuş rivayetleri içeren metinler varsa onların öğretileri de "sapkın" olmalıdır. İyi, ama o zamanlar ortada birçok metin vardır ve bunların neredeyse tamamı havarilere ve öğrencilere atfedilmektedir. Öyleyse Irenaeus için en kolaycı çözüm yolu şudur: (Tıpkı öteki Hıristiyan cemaatler tarafından da yapıldığı gibi) kendi inandığı Hıristiyanlık yorumunu İsa ve havarilerle özdeşleştirmek, bu yorumu içeren metinlerin de yegâne "otorite" olarak görülmesini sağlamak amacıyla bunların bizzat havariler ve öğrenciler tarafından yazıldığını öne sürmektir.[1074] Irenaeus, Pavlus teolojisinin takipçisidir. Onun için Müjde/İncil, Mesih'in şahsiyetinde ortaya çıkan kurtuluş haberidir. Öyleyse Irenaeus'un tercihi elbette bu bağlamı öne çıkaran metinler olacaktır. Irenaeus doğal olarak Yuhanna İncili'ni "ortodoks" görecek, söz gelimi İsa'nın beşer oluşunu önplana çıkaran Ebionitler İncili'ni yahut İsa'nın Yahudi boyutunu vurgulayan Yakup İncili'ni ya da onu gnostik bir kurtarıcı gibi sunan Mısır merkezli bazı İncilleri "sapkın" sayacaktır. Elbette bunun tam tersi bir durum da söz konusudur. Irenaeus da mesela Ebionitler yahut Mısır'daki gnostik Hıristiyanlara göre "sapkındır". Zaten Hıristiyanlığın bu iç mücadeleleri neticesinde kazananlar "Hıristiyan" ve "ortodoks", kaybedenler "sapkın" sayılacaklardır. Irenaeus'un ise bu açıdan şansı şu olmuştur: O, sonradan galip gelecek olanların görüşlerini erken dönemde temsil etmiştir. Bu yüzden ortodoksluğun şampiyonlarındandır.

Şurası açıktır ki, Hıristiyanların bugün dört İncil kullanıyor olmaları, Irenaeus'un da temsilcisi olduğu Hıristiyanlık yorumunun sonradan diğer birçok emsali üzerinde galibiyet elde etmesinin sonucudur. Dört İncil metninin İsa'yla ve o dönemin gelişmeleriyle çağdaş tanıklara, yani İsa'nın havarilerine ve öğrencilere nispet edilmesi de bu olgunun bir parçasıdır. Farklı Hıristiyan grupların iç mücadelesi Irenaeus sonrasında da şiddetlenerek sürmüştür. İşte, Irenaeus veya Eusebios'ta karşımıza çıkan ve Papias üzerinden gündeme getirilen gelenek de

---

1074 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 111; Aynı yazar, *The New Testament*, s. 7; Aynı yazar, *Jesus: Apocalyptic Prophet*, s. 43-44; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 135.

aslında kilisenin resmi havari hatıratını meşrulaştırma çabasının bir yansımasıdır.

Sonuç olarak, Irenaeus ve onunla aynı görüşleri paylaşan çağdaş ya da sonraki Hıristiyanlar, doğru ve esas Hıristiyanlığın ta İsa'dan beri sadece kendilerince savunulduğu tezini sonraki nesillere miras bıraktılar.[1075] Aynı şekilde, IV. yüzyılın ikinci yarısında kesin şekilde "kanon" tabir edilen metinlerin Tanrı'dan geldiğini de öne sürdüler. Yeni Ahit'te yer bulamayan öteki İnciller unutulmaya bırakıldılar.[1076] Yakın geçmişte yapılan kazılar, işte bu unutulan yazıların yeniden gün yüzüne çıkmaya başlamasını sağlamaktadır. Böylece, resmi kilise tarafından ve İsa'dan yüzlerce yıl sonra belirlenen "kanonik" çerçevenin dışında kalan tüm Hıristiyanlar "sapkın", tüm İnciller "apokrif" oldular. Kilise günümüzde hala bu geleneği savunmakta ve varlığını bu faraziyeye dayandırmaktadır.

(2). Yeni Ahit'teki Öteki Bölümlerinin "Kanon" Sayılması

Bazı araştırmacılar II. ve III. yüzyıllarda hiçbir Hıristiyanın öteki Hıristiyanlar üzerinde sansür kabilinden yetkilere sahip olmadığını öne sürmektedir.[1077] Burada güttükleri amaç, Irenaeus'un "dört İncil" önerisini önemsizleştirmek, yani mevcut İncillerin güya Irenaeus öncesinde de pekâlâ yegâne "otorite" olduklarını dile getirmektir. Böylece dört İncil'in başlangıçtan itibaren "kanonik" statü taşıdığı söylenmek istenmektedir. Bu yüzden de onlara göre Irenaeus'un önerisi "kanon" ölçüsünün belirlenmesi noktasında o kadar da fazla önemsenmemelidir.

Bu yaklaşım tarihsel açıdan doğru değildir. Çünkü Irenaeus, yaşadığı dönemde bütün Hıristiyanlar üzerinde yetki sahibi olduğu için değil, sonradan resmileşecek olan kilise görüşlerini erken dönemde temsil ettiği için "otorite" sayılmaktadır. Üstelik II. yüzyılın ikinci yarısında da dört İncil henüz "Tanrı Vahyi" gibi "kutsal" bir değer

---

1075 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 111; McNicol, "The Importance of the Synoptic Problem for Interpreting the Gospels", ss. 13-14.

1076 Drews, *The Christ Myth*, s. 214.

1077 Comfort–Driesbach, *The Many Gospels of Jesus Sorting Out of the Life of Jesus*, s. xv.

taşımamaktadır. Evet, III. yüzyıla girilirken "kanon" ifadesine dair gelişme doruk noktasına ulaşmıştır. III. yüzyıldan itibaren kilise, iki yüz elli yıldır yegâne kutsal metin olarak kullandığı Tanah'ın yanında artık Yeni Ahit isimli başka bir "kutsal" kitaba daha sahiptir. Mevcut dört İncil de bu vesileyle Yeni Ahit kanonu içindeki yerini almıştır.[1078] Ama o zamanki Yeni Ahit ile şimdiki Yeni Ahit'in "kanon" olma ölçüsü de aynı değildir. Zira İnciller düzeyinde yaşanan "standart bir kutsal yazı oluşturma" tartışması Yeni Ahit'in öteki bölümleri için de geçerlidir. Ve bu durumu mevcut bilgiler üzerinden kanıtlamak gayet kolaydır.

Kardinal Muratori tarafından Milano'daki bir kütüphanede keşfedilip 1740'ta yayımlanan ve *Muratori Kanonu* şeklinde isimlendirilen tarihsel bir metne sahibiz.[1079] Bazı araştırmacılara göre bu metin Romalı kilise yazarı Hippolytus'a aittir.[1080] Birçoğuna göre ise yazarı meçhuldür.[1081] Muratori Kanonu, Yeni Ahit'te yer alan bölümlerin listesini içeren ilk resmi kilise bildirisi olması dolayısıyla önem taşımaktadır. Liste klasik dört İncil ile başlamakta, *İşler* ve Pavlusçu on üç mektupla sürmektedir. Bu Pavlusçu mektuplar; 1 ve 2. Korintliler, Efesliler, Filipililer, Koloseliler, Galatyalılar, 1 ve 2. Selanikliler, Romalılar, Filimon, Titus ve 1 ve 2. Timoteos şeklinde sıralanmaktadır. Listede bunun sonrasında Yahuda isimli bir mektup ve Yuhanna adını taşıyan iki mektup daha bulunmaktadır. Ancak bugünkü Yeni Ahit'te Yuhanna adlı üç tane mektup bulunduğu için, Muratori Kanonu'nda hangi iki mektubun kast edildiği meçhuldür. Bunlarla beraber, Yuhanna'nın Vahyi ile birlikte Petros'un Vahyi, *Süleyman'in*

[1078] Ackroyd-Evans (eds.), *The Cambridge History of Bible*, , ss. 454, 459.

[1079] Bernard Orchard-Harold Riley, *The Order of the Synoptics: Why Three Synoptic Gospels*?, Mercer University Press 1988, s. 138; Metzger, *The Canon of the New Testament*, s. 192.

[1080] George Edmundson, *The Church in Rome in the First Century: An Examinations of Various Controverted Questions Relating Its History, Chronology, Literature and Traditions*, Eugene, Oregon: Wipf-Stock, 2008, ss. 208-209; Metzger, *The Canon of the New Testament*, ss. 150, 194.

[1081] Papa I. Pius'a (ö. 155?) ve Hermas'a yapılan atıflar sebebiyle metnin II. yüzyıl sonlarından kaldığı görüşü ağırlık kazanmaktadır. Bk. Metzger, *The Canon of the New Testament*, s. 194; G. Edmundson, *The Church in Rome,* ss. 208-209.

Bilgeliği ve Hermas'ın *Yol Gösterici* (*Çoban*) adlı çalışmaları da listede yer almaktadır.[1082]

Metnin anonim yazarına göre, İnciller, İşler Kitabı, Pavlusçu on üç mektup, Yahuda, Yuhanna'nın iki mektubu, *Süleyman'ın Bilgeliği* ve Yuhanna'nın Vahyi, evrensel olarak kabul gören tartışmasız kısımlardır. *Petros'un Vahyi* tartışmalıdır, çünkü bazıları bu çalışmayı kilisede okumayı reddetmektedir. Hermas'ın *Yol Gösterici* (*Çoban*) adlı çalışması ise genellikle reddedilmesine karşın özel statüsü sebebiyle okunmaktadır. Zira bu kitabın Hermas'a vahiy yoluyla bildirilen esasları içerdiği düşünülmektedir. Son olarak "sapkın" sayılmaları nedeniyle tamamen reddedilen bazı kitaplar da listede zikredilmektedir.[1083]

Muratori Kanonu'ndaki listenin bugünkü Yeni Ahit kanonundaki listeyle karşılaştırılması elbette ilginç sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Muratori Kanonu'nda "tartışmasız" bölümler arasında ismi geçen *Süleyman'ın Bilgeliği*, bugünkü Yeni Ahit kanonunda yoktur. O zamanlar tartışılan, ama yine de Muratori Kanonu'nda yer alan Petros'un Vahyi ile Hermas'ın *Çoban*'ı da bugünkü Yeni Ahit'te bulunmamaktadır. Öte yandan, bugünkü Yeni Ahit kanonunda yer alan Yakup isimli mektup Muratori Kanonu'nda zikredilmemektedir. Aynı şekilde bugünkü listede bulunan Petros'un iki mektubu da Muratori Kanonu listesinde geçmemektedir. Günümüzde Yeni Ahit kanonu Yuhanna isminde üç mektup ihtiva etmektedir. Muratori Kanonu ise hangi ikisi olduğu anlaşılamayan iki Yuhanna mektubundan bahis yapmaktadır. Nihayet bugün Yeni Ahit'te yer alan ve Pavlus'a atfedilen İbraniler adlı mektup da Muratori Kanonu'nda yoktur.

Buna benzer başka bir liste IV. yüzyılın birinci yarısında kilise yazarı Eusebios tarafından verilmektedir. Eusebios, önce "evrensel kabul gören" çalışmalara değinmektedir. Bunlar, İnciller, *İşler*, Pavlusçu mektuplar, Petros'un birinci mektubu, Yuhanna'nın birinci mektubu ve Yuhanna'nın Vahyi'dir. Eusebios, Yakup ve Yahuda isimli mektuplar ile

---

1082 Riches, *The Bible*, s. 48; Campbell, *The Gospel in Christian Tradition*, s. 27; Metzger, *The Canon of the New Testament*, ss. 195-198; Orchard-Riley, *The Order of the Synoptics*, s. 138.

1083 Metzger, *The Canon of the New Testament*, s. 199.

Petros'un ikinci, Yuhanna'nın ikinci ve üçüncü mektuplarını "tartışmalı" olarak tanımlamaktadır. Reddedilen bölümler ise Hermas'ın *Yol Gösterici* (Çoban) isimli eseri ile Petros'un Vahyi'dir. Eusebios, son olarak havariler tarafından yazıldığı iddiası taşıyan bazı "sapkın" kitaplar listesi sunmaktadır. Bu arada, İbranilere Mektup Eusebios tarafından da hiçbir kategoride zikredilmemektedir.[1084]

Eusebios'un listesi de bugünkü Yeni Ahit kanonuyla uyumsuzdur. Bugün Yeni Ahit kanonunda bulunan Yakup ve Yahuda isimli mektuplar ile Petros'un ikinci, Yuhanna'nın ise ikinci ve üçüncü mektupları, IV. yüzyılın kilise tarihçisine göre "tartışmalı" metinlerdir. Bugün Yeni Ahit kanonunda yer alan İbranilere Mektup, Eusebios'un listesinde yoktur. Muratori Kanonu'nda "tartışmalı" gösterilmekle beraber listede zikredilen *Yol Gösterici* (*Çoban*) ise Petros'un Vahyi ile beraber Eusebios için "reddedilen" kitaplar listesindedir.

Muratori Kanonu'nda ve Eusebios'un *Kilise Tarihi*'nde verilen bu listeler, Hıristiyan âleminde II. yüzyıldan IV. yüzyıla kadar "kanonik" statüde bir kitap ortaya konulması arayışlarının sürdüğünü kanıtlamaktadır. Ancak görülen o ki, bu kitabın hangi metinleri içermesi gerektiği konusunda da müşterek bir kanaat bulunmamaktadır. Mesela Pavlus'a atfen bugünkü Yeni Ahit'te yer alan İbranilere Mektup her iki antik listede de yoktur. Yine de bunun dışında Hıristiyanlığın en büyük şampiyonu olan Pavlus'un mektupları her iki listede de mevcuttur. Hıristiyanlık geleneğinde Luka'ya atfedilen *İşler* Kitabı da iki listede de geçmektedir. Ancak İşler kitabının II. yüzyıl ortalarında yaşayan apologia yazarı Iustinus öncesinde bilindiğine dair kanıt yoktur –ki Iustinus'un bilip bilmediği de tartışmalıdır.[1085] Bazı araştırmacılara göre Muratori Kanonu'ndan ve Eusebios'tan hareketle öteki bazı mektupların ve Vahiy kısmının tartışmalı olduğuna da hükmedilmelidir.[1086] Başka bir ilginç nokta, Muratori Kanonu'nda "tartışmasız" ki-

1084 *Hist. Eccl.*, 3. 31. 6; Değerlendirme için bk. Metzger, *The Canon of the New Testament*, ss. 203-207.

1085 Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 21.

1086 Schneemelcher, *New Testament Apocrypha,* s. 21; Ackroyd-C. F. Evans (eds.), *The Cambridge History of Bible,* s. 459; Carson-Moo, *Introduction to the New*

taplar listesinde ismi geçen *Yol Gösterici* (*Çoban*), Irenaeus için "kanonik" bir metindir. İskenderiyeli Clement (ö.215?) ve Origenes'in (ö.245) ise *Yol Gösterici* ile birlikte *Didakhe* ve Barnabas'ın Mektubu kabilinden başka bazı belgeleri de "kanonik" addettikleri söylenmektedir.[1087] Bilindiği üzere bu son metinler bugünkü Yeni Ahit kanonunda yoktur.

Vahiy ve diğer bazı mektupları da içermek suretiyle nihai olarak bugünkü Yeni Ahit kanonunun ortaya çıkışında IV. yüzyılın ikinci yarısı önem taşımaktadır.[1088] Çünkü Frygia bölgesindeki Laodikeia Konsili'nde (363) ve ayrıca Kartaca Konsili'nde (397) kilise tarafından resmi listeler yayınlanmıştır. Söz gelimi Laodikeia Konsili'nde 59. ve 60. maddeler bu bağlamda büyük önem taşımaktadır.[1089]

> (59) Kilisede ne özel ilahiler, ne de kanonik olmayan kitaplar okunacak, fakat sadece Eski Ahit ile Yeni Ahit'te yer alan kanonik kitaplar okunacaktır.
> (60) Bu kitapları belirtmek gerekirse, (Eski Ahit kitaplarının sayılmasının ardından) Yeni Ahit kitapları: Dört İncil: Matta'ya Göre, Markos'a Göre, Luka'ya Göre ve Yuhanna'ya Göre İnciller; Elçilerin İşleri; Yedi tane Katolik Mektup: Yakup, Petros'un iki mektubu, Yuhanna'nın üç mektubu ile Yahuda; Pavlus'un mektupları: Korintlilere iki mektup, Galatyalılara, Efeslilere, Filipililere, Koloselilere, Selaniklilere iki mektup, İbranilere, Timoteos'a iki mektup, Titus ve Filimon'a mektuplar.[1090]

Testament, s. 728 (Bu son çalışmanın yazarları, tartışmaya coğrafi farklılıkları da ilave ederek katılmaktadır. Örneğin erken dönemde Süryani Kilisesi'nde kabul edilmeyen kitaplar olduğu ya da Roma'da söz gelimi İbraniler'in değer görmediğini vurgulanmaktadır).

1087 Barrera, *The Jewish Bible and the Christian Bible*, s. 241.

1088 Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, s. 26; Yuhanna'ya atfedilen Vahiy Kitabı'nın kanonlaşma süreci ve erken yazmaları hakkında bk. Tobias Niklas, "The Early Text of Revelation", *The Early Text of the New Testament*, ed. Charles E. Hill-Michael J. Kruger, New York: Oxford University Press, 2012, ss. 225-238; Ayrıca bk. Campbell, *The Gospel in Christian Tradition*, s. 27.

1089 Brooke Foss Westcott, *A General Survey of the History of the Canon of the New Testament*, (4. Basım), Londra: Macmillan, 1875, s. 427.

1090 Westcott, *The Canon of the New Testament*, s. 429.

Böylece bu süreçte yaşanan söz konusu konsiller kanalıyla bugünkü şeklini alan Yeni Ahit Kitabı, kilise de önceki dört yüzyıl boyunca okunan Tanah'ın yanında "kanon" tabir edilerek "kutsal yazı" standardını oluşturmuştur.[1091]

Athanasios kabilinden İskenderiyeli yazarlar da "kanonik" liste verme girişiminde bulunmuşlardır. Söz gelimi Athanasios'un 367'de verdiği bir liste, bugünkü ile uyumludur.[1092] Ancak Claromontanus Kodeksi gibi bazı metinler, kanon tartışmalarının daha sonraki dönemlerde de sürdüğünü göstermektedir.[1093]

Tıpkı "kanonik" İnciller gibi, Yeni Ahit'te yer alan diğer metinler de İsa'dan çok sonraki tarihlerde yazılmışlar ve İsa'nın havarilerine yahut Havariler Çağı'nın meşhur bazı şahsiyetlerine atfedilmişlerdir. Birçok araştırmacıya göre, 2. Selanikliler, Koloseliler, Efesliler, 1 ve 2. Timoteos ile Titus isimlerini taşıyan mektuplar, kilise geleneğinde Pavlus'a atfedilmiş olmakla beraber aslında ona ait mektuplar değildir. Havari Yuhanna tarafından kaleme alındığı öne sürülen Vahiy kısmı da kesin olarak bu havari tarafından yazılmamıştır. Bununla birlikte, yine havari Yuhanna'ya atfedilen üç mektup ile İbraniler isimli mektubun da anonim çalışmalar olduğu kabul edilmektedir.[1094]

Yakup isimli mektup tartışmalıdır. Bu mektup, yukarıda verilen listelerden de görüldüğü üzere IV. yüzyıla kadar pek ilgi çekmemiştir. Hatta bu ihmal Protestan Reformasyonu döneminde de sürmüştür. Çünkü bizzat Luther, bu mektupta savunulan teolojik öğretilerin Pavlusçu düşünceye tamamen karşıt olduğunu fark etmiştir. Yakup isimli mektup, İsa'nın Dağ Vaazı'na ve Yahudi peygamberlerin sözlerine

---

1091 Schneemelcher, *New Testament Apocrypha*, ss. 26-29.

1092 Westcott *The Canon of the New Testament*, ss. 349-365; Riches, *The Bible*, s. 48; Campbell, *The Gospel in Christian Tradition*, s. 27.

1093 David Noel Freedman (ed.), *Eerdmans Dictionary of the Bible*, Michigan: Grand Rapids, 2000, s. 267 (bu kodeks VI. yüzyıldan günümüze intikal eden ve İbraniler de dâhil Pavlusçu mektupları içeren bir vesikadır).

1094 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, ss. 122-134; Pavlusçu mektuplar açısından bk. James R. Royse, "The Early Text of Paul (and Hebrews)", *The Early Text of the New Testament*, ed. Charles E. Hill-Michael J. Kruger, New York: Oxford University Press, 2012, ss. 175-203.

paralel bir bağlam yansıtmaktadır.[1095] Mektup, belki de İsa'nın kardeşi Yakup tarafından ya da onun cemaatine mensup birilerince yazılmıştır.

Diğer detaylara daha fazla girmeden kısaca şunu söyleyelim: Günümüzde Yeni Ahit'te yer alan ve her biri birer yazar ismi taşıyan veya birer yazara atfedilen 27 bölümden sadece 7 tanesi gerçekten de o isimlerce yazılmıştır. Bunlar Pavlus'un yedi mektubudur. Vahiy kısmı ise bir iddiaya göre sonradan başka bir Yuhanna tarafından yazılmıştır. Yakup adlı mektup tartışmalıdır. Öyleyse, Yeni Ahit'teki on sekiz ya da on dokuz bölüm, aslında yazarı olmayan kişilerin isimlerini taşımaktadır.[1096]

Ehrman, Hıristiyanlık dünyasında Yeni Ahit ile birlikte belirginleşen sahte atıf yapma geleneğini önemli bazı açıklamalarla değerlendirmektedir. Bu çerçevede, antik dünyada çeşitli yazarlar tarafından başka (sahte) isimler altında yazmanın çok sık rastlanan bir durum olduğunu söyleyen Ehrman, buna dair örnekler aktarmakta ve sahteciliğin antik kaynakların çok ciddi bir sorunu olduğunu belirtmektedir. Ehrman'a göre, bu durumun birçok sebebi vardır. Hıristiyanlar açısından bakılacak olursa; Hıristiyan yazarlar kendi görüşlerinin otorite olarak kabul edilmesi amacıyla böyle bir yönteme başvurmuşlardır. Farklı Hıristiyan gruplar ise İsa ve havarileri en doğru şekilde kendilerinin temsil ettiği iddiası taşıdıklarından, bunu kanıtlama endişesinin bir sonucu olarak böyle bir işe kalkışmışlardır. Yani Hıristiyanların yaptığı, kendi yazdıkları metinlerin (belirli bir zaman sonra) havarilerce yazıldığını söyleyip bunları tedavüle sunmaktan ve ardından da gelenek haline dönüştürmekten ibarettir.[1097]

1095 Patrick J. Hartin, *James and Q Sayings of Jesus*, Journal for the Study of the New Testament Supplement Series: 47, ed. David Hill, Sheffield: JSOT Press, 1991, ss. 12-22; Krş. Peter H. Davids, "James's Message: The Literary Record", *The Brother of Jesus: James the Just and His Mission*, ed. Bruce Chilton- Jacob Neusner, Louisville: Westminster John Knox Press, 2001, ss. 66-87; Bauckham, "James and Jesus", ss. 100-137.

1096 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 136 Lüdemann, *The Other Side of Early Christianity*, s. 61 (Pavlusçu mektuplar açısından); Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 4; McNicol, "The Importance of the Synoptic Problem for Interpreting the Gospels", ss. 13-14; Schoeps, *Paul*, ss. 51-52 (Pavlusçu mektuplar açısından).

1097 Ehrman, *Jesus, Interrupted*, ss. 114 vd.

Bölüm Adı	Yazarı	Yazıldığı Tarih
Matta	Bilinmiyor	Tahminen 80-100
Markos	Bilinmiyor	Tahminen 68-71
Luka	Bilinmiyor	Tahminen 80-100
Yuhanna	Bilinmiyor	Tahminen 90-110
Elçilerin İşleri	Bilinmiyor	Tahminen 80-150
1. Korintliler	Pavlus	Tahminen 54-55
2. Korintliler	Pavlus	Tahminen 55-56
Galatyalılar	Pavlus	Tahminen 55-56
Efesliler	Bilinmiyor	Tahminen 80-90
Koloseliler	Pavlus (?)	Tahminen 60'lar
Filipliler	Pavlus	Tahminen 60'lar
1. Selanikliler	Pavlus	Tahminen 50-51
2. Selanikliler	Pavlus (?)	Tahminen 51-52
Romalılar	Pavlus	Tahminen 60'lar
Filimon	Pavlus	53-54 veya 60'lar
1. Timoteos	Bilinmiyor	100'lü yıllar
2. Timoteos	Bilinmiyor	100'lü yıllar
Titus	Bilinmiyor	100'lü yıllar
İbraniler	Bilinmiyor	Tahminen 90-110
Yakup	İsa'nın kardeşi Yakup (?)	60'lı yılların başı (?)
1. Petros	Bilinmiyor	Tahminen 80-90
2. Petros	Bilinmiyor	Tahminen 100-130
1. Yuhanna	Bilinmiyor	Tahminen 90'lı yıllar
2. Yuhanna	Bilinmiyor	Tahminen 90'lı yıllar
3. Yuhanna	Bilinmiyor	Tahminen 90'lı yıllar
Yahuda	Bilinmiyor	Tahminen 90'lı yıllar
Vahiy	Bilinmiyor	Tahminen 80-901*

* Listede verilen bilgileri bazı açılardan krş. The NewTestament in the Apostolic Fathers, ss. 301-419; Ayrıca bk. Riches, The Bible, s. 24.

3. İnciller Hangi Amaçla(rla) Yazılmışlardır?

İncillerin hangi amaçla yazıldığını tespit etmek, İncil metinlerinde ne tür bir öyküyle karşılaşacağımız ve dolayısıyla bu metinlerden ne beklememiz gerektiği sorularına başlangıç aşamasında yanıt verecektir.

İncillerin II. yüzyılın ortalarında Iustinus tarafından "havari hatıratı"

olarak nitelendiği daha önce söylenmişti. Araştırmacılara göre, bu tanımlama İncilleri Xenofon'un hatıratı ya da Socrates'in biyografisiyle aynı kategoriye koymaktadır. Ancak elli yıl kadar sonra İskenderiyeli Clement, Yuhanna'nın ruhsal bir İncil olduğunu ve Ruh tarafından esin yoluyla bildirildiğini öne sürmüştür. Zira Clement'e göre Yuhanna'nın İsa'nın biyografisi veya havari hatıratı bağlamı taşıması ve bu yönüyle de Matta, Markos ve Luka'yla mukayeseli okunması mümkün değildir.[1098] Nitekim bu husus, henüz II. yüzyıldan itibaren İncillerin türü ve yazılış biçimleri hakkında entelektüel tartışmalar bulunduğunu göstermektedir.

19. yüzyılda İnciller genellikle biyografi kitapları ya da doğru tarihsel kayıtlar olarak görülmüştür. Buna bağlı olarak İsa'nın yaşamına dair çalışmalar da "kanonik" İncillerde verilen bilgilerin belirli bir sırayla ya da kronolojiyle bir araya getirilmesi suretiyle yapılmıştır. Ancak bu yöntemin sağlıklı olup olmadığı tartışması da gündemi meşgul etmeyi sürdürmüştür. Çünkü İnciller İsa'nın yaşamı hakkında çok önemli detayları atlamışlardır. Söz gelimi İsa'nın çocukluğuna, ailesine, eğitimine, zevklerine, gündelik yaşamına, mesleki detaylarına ilişkin bilgiler İncil metinlerinde pek bulunmamaktadır. Hâlbuki İncil yazarlarının bütün ilgisi İsa'ya atfedilen birtakım mucize rivayetlerine yoğunlaşmaktadır.[1099] Bu ihmal nereden kaynaklanmış olabilir? İncil yazarları, bu gibi detayları bilmemekte midir, gözden mi kaçırmışlardır, yoksa kendilerince bazı sebeplerle görmezden mi gelmişlerdir?

İncil yazarlarının yalnızca doğumundan ölümüne ve hatta ölümü sonrasına kadar İsa'nın mucizelerine yoğunlaştıkları bugün bilim insanlarının büyük oranda müşterek kanaatidir.[1100] Bu tartışmalar İncillerin edebî açıdan hangi türü temsil ettikleri sorusunu tetiklemiş ve İncilleri klasik biyografi kitapları sayan yaklaşımı tedricen gözden düşürmüştür. Bu bağlamda, İncillerin Greko-Romen dünyadaki biyografi geleneğinden ayrı bir kategoriye mensup olabilecekleri söylenmektedir. Gerçi İncillerin İsa'nın sözlerini ve davranışlarını nakletmek suretiyle Greko-Romen

---

1098 Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 14.

1099 Wills, *The Quest of the Historical Gospel*, ss. 1-18; Stanton, *The Gospels and Jesus*, ss. 16-17.

1100 Carson-Moo, *Introduction to the New Testament*, s. 114.

biyografi geleneğiyle paralel bir içerik taşıdığı doğrudur. Ama İnciller, bahsini yaptıkları karakterin sözlerini ve eylemlerini kerigmatik bir usulle sunmaları dolayısıyla Greko-Romen biyografi geleneğinden ayrılmaktadır. Buna karşın bu bağlamdaki bir önerme, İncillerin hangi edebî türe ait olduğunu değil, hangi türe ait olmadığını göstermektedir.

Kimi uzmanlar, İncillerin edebî açıdan türünü belirlemeye yönelik modern çalışmaları ana hatlarıyla iki ayrı kategoriye ayırmaktadır. Analojik (benzeşen) çalışmalar, İncilleri çağdaş Greko-Romen ve Yahudi edebî eserleriyle karşılaştırma yöntemini seçmektedir. Dolayısıyla İncillerin örneğin biyografinin bir alt dalı sayılıp sayılamayacağına dair araştırmalar bu kategoriye dâhildir. Türetim teorileri tabir edilen diğer önermeler ise İncillerin erken Hıristiyanlıktan, özellikle de kerigmadan itibaren gelişimini ortaya koymaya yönelik teşebbüslerdir. Bu çerçevede İncilleri Greko-Romen biyografi geleneğiyle kıyaslayıp analojik yaklaşımlar için bir standart belirleyen araştırmacıları ilk gruba dâhil etmek mümkündür. Zira onlar, "tarihsel biyografiler" ile "popüler biyografileri" birbirinden ayırmakta ve İncil metinlerini tıpkı Platon'un *Apologia*'sı ya da Xenophon'un *Memorabilia*'sı gibi "popüler biyografi" olarak kabul etmişlerdir.[1101] Başka bazı araştırmacılar ise İncillerin mesel, Socratesçi diyalog, trajedi, trajikomedi, apokaliptik tarihsel monografi ya da Grek roman tarzına yakın bir tür sayılıp sayılamayacağı meselesini tartışmışlardır.[1102]

Bu arada gündeme gelen temel tartışmalardan biri de İncillerin tarihsel birer belge olarak değerleri meselesidir. Bazı uzmanlar İncillerin gerçek anlamıyla tarihsel birer metin sayılamayacağını vurgulamaktadır.[1103] Bu, görece bir yargıdır, çünkü İncillerin az ya da çok, güvenilir ya da güvenilmez, tarih ve teoloji içerdikleri görülmektedir.[1104] Bu husus bilhassa Luka İncili-*İşler* bağlamında belirgindir. Nitekim Luka

---

1101 Wills, *The Quest of the Historical Gospel*, ss. 10-11.

1102 Wills, *The Quest of the Historical Gospel*, s. 11.

1103 Drews, *The Christ Myth*, s. 213; Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, s. 109; Porter–Pitts, "Hellenistic Judaism and New Testament Interpretation: An Introductory Essay", s. 8.

1104 Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 20.

tarafından yazılan bu iki metin araştırmacılar tarafından historiyografi karakteri yönünden bilhassa incelenmektedir.[1105] Bazısına göre bu historiyografi karakteri baskın şekilde apologia niteliği taşımaktadır.[1106] Aynı bağlamda, Markos İncili'nin edebî-teolojik karaktere sahip olduğu öne sürülmektedir. Bu çerçevede, farklı edebî türlere ait birçok özelliği bir arada sunduğu düşünülen Markos İncili'nin, İbrani öykü geleneğinin etkisi altındaki kerigmatik-tarihsel edebiyat özelliği taşıdığı olasılığı gündeme taşınmaktadır[1107]. Bununla beraber İncillerin tek bir edebî türe değil, aynı anda birden fazla türe ait özellikleri bir arada taşıdıkları söylenmektedir[1108]. Araştırmacıların bazısı için İncil yazarları yeni bir edebî tür ortaya koymuşlardır.

Yukarıda da bahsi geçtiği gibi, araştırmacıların bazısı İncillerin antik biyografilerin aksine anonim çalışmalar olmasından ve öğreti ve eylemleri vaaz odaklı şekilde nakletmelerinden yola çıkarak, bunların biyografi sayılmasına temkinli yaklaşmaktadır.[1109] Bazısı, İncillerin yalnızca içerdikleri öykü öğeleri bakımından antik biyografilerle karşılaştırılabileceğini öne sürmektedir.[1110] Bununla beraber "analojik yöntem" çerçevesinde İncilleri "kahraman kültü" ile ilişkili "popüler" ve "romansal" biyografiler şeklinde tanımlayan yaklaşım dikkat çekicidir.[1111] Çünkü İncil yazarları bu türe ait olduğu söylenen şu özelliği yansıtmışlardır: Onlar, konu ettikleri kahramanın (İsa) yaşamında gerçekten de neler olduğu sorusuyla değil, fakat o kahramana atfettikleri kişilik ve karakter özellikleriyle ilgilenmişlerdir. Dolayısıyla

---

1105 Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, s. 109; Porter–Pitts, "Hellenistic Judaism and New Testament Interpretation: An Introductory Essay", s. 8

1106 Sean A. Adams, "Luke, Josephus and Self-Definition: The Genre of Luke-Acts and Its Relationship to Apologetic Historiography and Collected Biography", *Christian Origins and Hellenistic Judaism: Social and Literary Context for the New Testament*, ed. Stanley E. Porter- Andrew W. Pitts, Leiden: Brill, 2013, ss. 440-459.

1107 Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, s. 108.

1108 Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, s. 108.

1109 Carson-Moo, *Introduction to the New Testament*, s. 113

1110 Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 20.

1111 Ehrman, *The New Testament*, s. 54; Wills, *The Quest of the Historical Gospel*, ss. 23-31.

İncillerin yazarları İsa'ya nispet ederek gündeme getirdikleri kişilik ve karakter özelliklerini kanıtlama düşüncesini temel bir hareket noktası olarak almışlardır. Bu takdirde İncilleri antik biyografi geleneğiyle yakın bir ilişki içinde görmek mümkündür. Zira bazı uzmanlar, antik biyografilerde de sözlerin, ifadelerin, detayların ve birbiri içine geçen öykülerin genellikle propaganda amacına hizmet ettiğini vurgulamaktadır.[1112] Ancak bu olgu aynı zamanda antik ve modern biyografileri ayıran temel bir faktör olarak da kabul edilmektedir.

Muhtemelen propaganda amacı gütmeleri bağlamı İncillerin İsa'ya dair anlatımları açısından belirleyicidir. Çünkü İncil yazarlarından tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'yı tanıtmalarını beklemek aşırı iyimser bir tutumdur. İnciller İsa'yla değil, fakat daha ziyade "kurtarıcı" Mesih'le ilgilenen kitaplardır. Çünkü bu kitaplar İsa'dan çok zaman sonra yaşayan Hıristiyan cemaatlerin zihninde canlanan iman ve inanç esaslarını yansıtmaktadır. İncil yazarları tarihle uyumlu bir İsa sunmak amacı taşımamaktadır. Onlar, "Tanrı Oğlu" Mesih'in insanlığın günahına kefaret olmak üzere öldüğü düşüncesini uyandırmak ve bu inanca karşı yapılan hücumları savunmak amacı gütmektedir. İncil yazarları İsa'yı ilahî bir Mesih gibi yansıtabilmeyi istemekte, onun Mesihî çağrının bir parçası olarak ölüp dirildiği mesajını vermek istemektedir. İncil yazarları işte bu yüzden kendi inanç ve amaçları için önem taşıyan sözcükleri sayıp dökmekte ve kendi amaçlarına paralel öğeler seçmektedir. Hatta daha doğru bir ifadeyle, İsa'nın yaşamına ilişkin gerçek öğelerin İncil yazarlarının amaçlarıyla uyumlu bir hale dönüştürülerek sunulduğu anlaşılmaktadır.[1113] İşte bu pencereden bakıldığında İncil metinlerinde yaşayan İsa'ya ilişkin birçok önemli detayın niçin yer almadığı makul bir açıklamaya kavuşmaktadır. Zira bu gibi detayların İncil yazarları için pek önemi yoktur.

Bütün bu anlatımdan anlaşılan, İncillerin belirli amaçlarla hazırlanan öyküler olarak tanımlanabileceğidir. İncil yazarları için verilmek istenen mesaj "çarmıhtır." Çünkü Pavlusçu teolojinin takipçileri olan bu

1112 Ehrman, *The New Testament*, s. 54; Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, s. 96.

1113 Drews, *The Christ Myth*, s. 213; Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, s. 122; Carson-Moo, *Introduction to the New Testament*, s. 122.

yazarlar, kurtuluşu bu kavrama bağlı görmektedir. Dolayısıyla İsa'nın yaşamı ve mucizeleri ancak ve sadece onun çarmıhına giden bir yol olarak değer taşımaktadır. M. Kohler, Markos İncili özelinde bu İncilin biraz uzun bir girişle beraber İsa'nın çarmıha gerilmesinin öyküsü sayılması gerektiğini henüz 19. yüzyıl sonunda söylemektedir.[1114] İncillerin yazarları İsa'nın yaşamını değil, onun çarmıha gerilmesine giden yolu kanıtladığı düşünülebilecek öğeleri alıp anlatmaktadır.

İnciller kısaca İsa'nın çarmıha gerilişinin öyküleridir. İncil yazarlarının bazısı bu öyküye biraz daha kısa bir giriş yapmakta (mesela Markos), diğer bazısı ise bu giriş kısmını biraz daha uzun tutmaktadır (örneğin Matta).[1115] Öyleyse İncillerin yaşayan İsa'yı doğru şekilde tasvir etmeleri beklenemez. Çünkü İncil yazarları ne olduğunu değil, ne olduğuna ilişkin inançlarını anlatan şahsiyetlerdir.[1116] İncillerin okuyucuları çelişkiler, şüpheler ve umulmadık gelişmelerle dolu bir öykü dünyasına davet etmeleri işte bundandır. Stanton'un ifadesiyle, İnciller okuyucunun Nasıralı İsa'nın öğretilerini görebilecekleri bir pencere değil, ancak ve sadece kendi yaşadıkları dünyayı görebilecekleri bir aynadır.[1117]

4. Erken Hıristiyanlıkta İnciller Hangi Ölçüde Değer Görmüşlerdir?

Klasik dört İncil'in "kanon" niteliğine kavuşmasından sonra bu İnciller Hıristiyanlar tarafından eşit oranda değer görmüş müdür? Görünüşe göre, hayır! Çünkü erken Hıristiyanlıkta Matta ile Yuhanna'nın diğerlerine oranla daha popüler oldukları, bilhassa Markos İncili'nin ise fazlasıyla ihmal edildiği söylenmektedir.

Araştırmacılar bu sorun hakkında bazı yargılara ulaşabilmek amacıyla erken dönem Hıristiyan kaynaklarına müracaat etmişlerdir. Bu faaliyet ise ilginç bazı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Söz gelimi kanonik İncillerden toplam 626 alıntı yapan Irenaeus'un (ö.202) Markos'a yalnızca üç defa müracaat etmesi gerçekten ilginçtir. III. yüzyılın önemli bir ilahiyatçısı

1114 Wills, *The Quest of the Historical Gospel*, s.1.

1115 Stanton, *The Gospels and Jesus*, ss. 17-30; Pokorný, *From the Gospel to the Gospels*, s. 122.

1116 Bruce, "History and the Gospel", s. 96.

1117 Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 27.

olan Origenes'in (ö.245) Markos İncili'nin içeriği hakkında bilgi sahibi olmadığı belirtilmektedir. İskenderiyeli Clement'in (ö.215?) Matta İncili'nden 700, Luka ve Yuhanna'dan ise 400 alıntı yapmasına karşın Markos'a sadece bir kez atıf yapması garipsenmektedir.[1118] Aynı doğrultuda, erken dönemlerde Markos İncili'ne ait kopyaların diğerlerine kıyasla sayıca pek az olduğu veya Hıristiyan entelektüellerin Markos'a yaptıkları yorumların diğerlerinin çok gerisinde kaldığı da vurgulanmaktadır.[1119] Demek ki, İncillerin en eskisi olan Markos, Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında diğerlerine göre fazlasıyla göz ardı edilmiştir.

Markos'a atfedilen anonim İncil, İsa'nın sözlerine 1/3 oranında yer ayırmaktadır. Bu oran söz gelimi Matta İncili'nin çok gerisindedir. Luka'da geçen önemli bazı meseller Markos'ta yoktur. Aslında bu gibi eksikler büyük olasılıkla Markos yazarının daha kıt kaynaklardan yararlanarak metin derlemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Markos, Petros'un bir öğrencisi sayıldığı için ona atfedilen İncil de Yeni Ahit kanonunda yer bulmuştur.[1120] Ancak şurası da önemlidir: Markos'taki bazı eksik bilgiler aslında farklı bağlamlarda da bazı çıkarımlara olanak tanımaktadır. Mesela Markos İncili'nin hem başlangıç hem de bitiş kısımları kilisenin hiç de hoşlanmayacağı tarzdadır. Zira Markos'un başlangıcı İsa'nın mucizevi doğumunu es geçmekte, en eski yazmaları ise onun dirildikten sonra öğrencileri öteki uluslara yolladığı iddiasını içermemektedir.

Matta İncili kilisenin erken dönemlerinde çok daha saygın bir statüdedir. Günümüzde bile Matta'yı diğerlerinden daha değerli ve güvenilir bulan birçok araştırmacı görülmektedir.[1121] Elbette bu, sebepsiz değildir. Matta'nın uzun İncili İsa'nın sözlerine 2/3 oranında yer ayırmaktadır. Matta'da geçen İsa'nın beş uzun söylevi büyük itibara sahiptir. Örneğin Dağ Vaazı, birçok araştırmacıya göre İsa'nın gerçek öğretisinden bugüne

---

1118 Head, "The Early Text of Mark", s. 110.

1119 Stanton, *The Gospels and Jesus,* s. 34.

1120 Stanton, *The Gospels and Jesus,* s. 35.

1121 Baur, *The Church History,* s. 26; Schneemelcher (ed.), *New Testament Apocrypha,* s. 21.

kadar ulaşabilen en hakiki kalıntılardır.[1122] Üstelik bu vaazın Hıristiyan olmayanlar arasında bile saygınlığı büyüktür.[1123]

Dağ Vaazı bütünüyle Musa Yasası'na dair söylemler içermektedir.[1124] Bu bağlamda Matta yazarının İsa'nın Yahudiliği olgusunu diğer yazarlardan daha baskın şekilde yansıttığı görüşü dikkat çekmektedir. Ancak aynı İncil'de karşımıza çıkan Yahudi karşıtı anlayış da bir o kadar dikkat çekicidir.[1125] Zira Matta İncili, en azından bugünkü haliyle, Yahudi kökenli İsa cemaatleri için yazılmamıştır.

Luka İncili erken kilisede sanki Matta'nın nispeten gölgesinde kalmıştır. Bununla beraber evrensel karakter taşıyan kimi anlatımlar yalnızca Luka İncili'nde mevcuttur. Luka'nın diğerlerine göre en mühim farkı, iki ayrı kısma sahip olmasıdır. İncil metninde Luka'nın İsa öyküsü diriliş hadisesi sonrasında bitmişse de, İşler Kitabı'nın öyküsü Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun kalbine uzanmasına kadar sürmektedir (28:17-30). Yazar eğer Luka ise, Luka'nın sonradan İncil metnine böyle bir devam kısmı eklemiş olması muhtemeldir.[1126]. Ancak daha önce detaylarıyla anlattığımız gibi, Luka İncili-*İşler* bağlamı birleştirildiğinde, karşımıza çıkan en belirgin olgu Pavlus'un cilalı bir sunumudur.[1127]

Matta, Markos ve Luka'dan oluşan Sinoptik İnciller, kendi aralarında bazen çelişkili anlatımlar yapmışlarsa da, genel olarak İsa hakkında paralel bir bakışa sahiptirler. Sinoptik İnciller büyük oranda beşer bir İsa tasvir etmektedir. İsa, burada bir insan, bir öğretmendir ve Yasa uzmanıdır. İşte bu vurgu, Sinoptik İncilleri kilisenin bir diğer popüler kitabı olan Yuhanna'dan kesin olarak ayırmaktadır.[1128] Sinoptik İncil-

---

1122 Baur, *The Church History*, s. 37.

1123 Bazı açılardan bk. Hülya Çetin, *Hz. İsa'nın Dağdaki Vaazının Hıristiyanlık Açısından İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri, Dan. Hidayet Işık, Konya, 2002.

1124 Eisenman, *James, the Brother of* Jesus, s. 54; Ehrman, *The New Testament*, s. 79; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 59.

1125 Eisenman, *James, the Brother of Jesus*, s. 54; Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 104.

1126 Stanton, *The Gospels and Jesus*, s. 82.

1127 Lüdemann, *The Other Side of Early Christianity*, s. 62; Baur, *Paul the Apostle of Jesus Christ*, s. 10.

1128 Ehrman, *The New Testament*, s. 133.

lerde İsa'nın devamlı surette Tanrı'ya dikkat çektiğine, Göklerin Egemenliği'nden bahsettiğine tanık olunmaktadır. İsa'nın Yuhanna'daki söylemleri ise kendisine yöneliktir. Bunun çok basit bir açıklaması yapılabilir: Sinoptik İncillerin beşer İsa'sı Yuhanna İncili yazarının tanrısıdır. Bu anonim yazara göre İsa ilahtır ve onun hakkında en baştan beri mevcut esas gerçek budur. İsa, Sinoptik İncillerde Tanrı için mucize gösteren bir figürdür. Yuhanna İncili'nde ise bunu kendi kudretini kanıtlamak amacıyla yapmaktadır.[1129] Kısaca, daha önce birçok defa söylediğim gibi, Sinoptik İnciller ile Yuhanna arasında gerçekten de kapanması güç bir uçurum bulunmaktadır.[1130]

Sinoptik İnciller ile Yuhanna arasında her ne zaman bir tutarsızlık görülse kilisenin Yuhanna'yı esas aldığı belirtilmekte ve bu tutum eleştirilmektedir. Bu yüzden de birçok uzmana göre tarihsel İsa'ya ulaşılmak isteniyorsa Yuhanna İncili görmezden gelinmelidir.[1131] Hakikaten, Yuhanna'nın anonim yazarı tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'ya hiçbir ilgi duymamaktadır.[1132] Tamamen kendi teolojik görüşlerini propaganda etmektedir.[1133] Bu durum, bazı uzmanlara göre Yuhanna İncili'nin II. yüzyılda Yahudiliğe karşı yürütülen *apologia* ve reddiye havasını yansıttığına dair iyi bir delildir.[1134] Markos İncili'nde görülen Aramice eğilimin Yuhanna'da tamamen terk edildiği de belirtilmektedir.[1135] Buna karşın Yuhanna'ya en azından historiyografik değeri açısından haksızlık yapıldığını düşünen araştırmacılara da rastlanmaktadır.[1136]

1129 Stanton, The Gospels and Jesus, s. 105; Ehrman, *Jesus, Interrupted*, s. 103.

1130 Hatta Origenes'e göre III. yüzyıl ortalarında Yeni Ahit'in mevcut kopyaları arasında da önemli farklar bulunmaktadır. Bk. Ackroyd-Evans (ed.), *The Cambridge History of Bible*, s. 460.

1131 Baur, *The Church History*, s. 24; aynı yazar, *Paul the Apostle of Jesus Christ*, s. 5; Strauss, Life, s. 381-386; Bu hususta ayrıca bk. Dunn, *Jesus Remembered*, s. 40.

1132 Meyer, *Jesus or Paul*, 61.

1133 Drews, *The Christ Myth*, 215.

1134 Meyer, *Jesus or Paul*, s. 61.

1135 Zahn, *Introduction the New Testament*, s. 337.

1136 Richard Bauckham, "Historiographical Characteristics of the Gospel of John", *New Testament Studies* 53, Cambridge University Press, 2007, ss. 17-36.

Zeyil
İsa'nın Gerçek Takipçileri Kimlerdir?

İsa'nın gerçek takipçileri kimlerdir? Elbette İsa ve onun orijinal havarileri tarafından savunulan öğretileri benimseyen ve bu öğretileri bütün güçlüklere rağmen sonraki yüzyıllarda da yaşatmaya çalışan cemaatlerdir. Nitekim bu cemaatlerin temel bazı inanç prensipleri hakkında sınırlı da olsa bilgi sahibiyiz. Bu bağlamda onları iki ayrı kategori altında sınıflandırarak incelemek mümkün görünmektedir: (i) Yahudi karakterli İsa cemaatleri ve (ii) Yahudi karakter yansıtmayan (*gentiles*) İsa cemaatleri.

Burada birinci grup açısından bilhassa ön plana çıkan topluluklar "Ebionitler", ikincisi açısından ön plana çıkan topluluklar ise "Dinamik Monarşiyanistler" şeklinde gösterilebilir. Nitekim sözü geçen bu her iki grup da bilhassa III. ve IV. yüzyıllarda toplanan kilise konsillerinde İsa'yı beşer olarak gördükleri gerekçesiyle ve tıpkı "Yahudiler gibi" öğretiler benimsedikleri söylemiyle "sapkın" sayılarak aforoz edilmişlerdir. Kilisenin geleneksel/resmi görüşlerini savunan yazarlar ise Ebionitler ve Dinamik Monarşiyanistler tarafından savunulan bu öğretileri henüz II. yüzyıl ortalarından itibaren kınamaya başlamışlardır. Kilise yazarlarına göre bu cemaatler "sapkındır". Çünkü onlar, tek bir tane Tanrı olduğuna, bütün her şeyi

onun yarattığına, İsa'nın ise tanrı değil de yalnızca bir beşer olduğuna inanmışlardır.

1. Yahudi Karakterli İsa Cemaatleri (Ebionitler)

Filistin bölgesinde I. yüzyılın ikinci ve II. yüzyılın birinci yarısında Romalıların müdahil oldukları siyasi olaylar ve Romalılar ile Yahudiler arasında yaşanan büyük savaşlar (66-70 ve 132-135 yıllarında), sonraki dönemlerde ortaya çıkacak bazı gelişmeler için dönüm noktası olmuştur. Özellikle 70 yılında Kudüs'ün Roma birlikleri tarafından yıkılmasıyla beraber Tapınak kültü ve buna dayalı bürokrasi sona ermiştir. Aydın, şöyle söylemektedir:

> (Bunun sonucunda) Yahudilik yeniden yapılanma sürecine girmiştir. İşte bu süreçte bir yanda Yahudiliğin temeli olan rabbinik gelenek gelişirken diğer yanda İsa öğretisi etrafında şekillenen yeni hareket bağlarını Yahudilikten tamamen kopararak yeni bir din olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.[1137]

Bu savaşlar, Yakup'tan sonraki süreçte İsa'nın akrabaları ve havariler tarafından yönetilmeyi sürdüren Kudüs cemaatinin (Nasranîler) civar yerlere dağılmalarına yol açmıştır. Zira Nasranîler bu savaşların yıkımını büyük ölçüde yaşamış ve ağır darbeler yemiş olmalıdır. Bunun konumuz bağlamında gözle görülür iki önemli neticesi olmuştur: Birincisi, yüksek otoritesi Roma İmparatorluğu'nun dört bir tarafındaki azınlık İsa cemaatlerince tanınan Kudüs topluluğu, bu otoriteyi tedricen yitirmiştir. İkincisi, dört bir taraftaki tüm İsa cemaatleri, hatta 135 yılından sonra yeniden kurulan Kudüs cemaati bile, büyük oranda Pavlusçu görüşleri benimseyen ruhbanların eline geçmiştir. Bilindiği gibi Bar Kohba isyanı (132-135) sonrasında Kudüs, Romalılar tarafından Yahudilere yasaklanarak Aelia Capitolina ismi altında yeni bir pagan kenti olarak yeniden kurulmuştur. Buradaki Yahudi kökenli (Kudüs) cemaat de bu esnada *gentiles* bir karaktere bürünerek havarilerden yadigâr anlayışı büyük oranda yitirmiştir.[1138] Aslında teoloji tartışmaları bilhassa kristoloji bağlamı üzerinden II. yüzyıldan itibaren

[1137] Aydın, *Tarihsel İsa*, s. 117.

[1138] Berheim, *James, the Brother of Jesus*, ss. 260-261.

daha da şiddetlenerek sürmüştür ve bu tartışmalar IV. ve V. yüzyıllarda büyük ölçüde Pavlus teolojisi bünyesinde cereyan etmiştir. Ancak Pavlusçu görüşler IV. yüzyılda resmi bir mahiyet alarak Hıristiyanlığın yegâne "ortodoks" formu olarak da tanımlanmıştır. Başka bir deyişle, İsa'yı insanüstü/ilahi bir mertebeye yücelten, onun Tanrı'ya eşit bir varlık olduğunu öne süren, Yasa'nın, sünnetin ve birçok Yahudi geleneğinin ortadan kaldırıldığını iddia eden, "kurtuluş" olgusunu yalnızca "kurtarıcı" ve "göksel" Mesih'in şahsiyetine atfeden, Müjde'yi de bu yüzden Tanrı'yla değil de doğrudan Mesih'le ilişkili gören Pavlusçu anlayış, Hıristiyanlık bünyesinde tarihsel süreçte emsallerine karşı nihai zaferini ilan etmiştir. Ancak Pavlusçu anlayış da yine bu süreçte kendi içinde belirli ölçüde tekâmüle uğramıştır. Hıristiyan ilahiyatçıların ve kilise konsillerinin buradaki rolü yadsınmamalıdır.

Peki, ama Tanrı'nın birliği olgusuna Pavlus gibi değil de Yahudi monoteizminde olduğu gibi iman eden, İsa'nın yalnızca Tanrı'nın kulu bir beşer olduğuna inanan, Yasa'nın ve temelini Kitab-ı Mukaddes'ten alan uygulamaların İsa sonrasında da geçerli olmayı sürdürdüğünü söyleyen, Pavlus teolojisinde Mesih ismiyle özdeşleşen "kurtuluş" doktrinini reddeden, yani Mesih'in çarmıhı iddiasını bir "kurtuluş" formülü olarak benimsemeyip Mesih'i gönderen Tanrı'yı hoşnut etmeyi temel ilke edinen, nihayet bizzat Pavlus'u ve tüm iddialarını kesin bir dille kabul etmeyen İsa cemaatlerine ne olmuştur? Aslında bu soruyu şu şekilde sormak daha doğru olacaktır: Yakup, havariler ve İsa'nın öteki akrabaları tarafından yönetilen Kudüs (Nasranî) cemaatine ait öğretilere ne olmuştur? İşte, "Ebionitler" ismiyle tanımlanan Yahudi karakterli İsa cemaatlerinin –bilebildiğimiz kadarıyla- V. yüzyıla kadar Yakup ve havariler tarafından savunulan görüşleri yaşattıkları açıktır. Bu cemaatler 90-100 yılı civarına kadar Yahudi sinagoglarında varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak Yahudi kanaat önderleri tarafından bu sıralarda çıkarılan *Birkat ha Minim* ("sapkınlara lanet") duasıyla beraber sinagoglarda ibadet dışımda bırakılmaya başlanmışlardır.[1139] Aynı şekilde kilisenin Pavlusçu görüşü benimsemiş resmi yazarları da yine II. yüzyıldan V. yüzyıla kadar bu cemaatlerin "sapkın"

1139 Schoeps, *Yahudi-Hıristiyanlığı*, s. 49.

olduklarını öne sürmektedir. Böylece, Ebionitlerin II. yüzyıl başlarında hem Yahudi hem de Hıristiyan geleneklerinde dışlanan ve ötekileştirilen bir cemaat olarak varlıklarını sürdürmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır Şimdi, kiliseye göre "sapkın" bir cemaat olarak Ebionitleri biraz daha yakından tanıyalım.

(1). Kilise Yazarlarının Tanıklıkları

İsa'nın Yahudi karakterli "esas" takipçileri hakkında öğrendiklerimizin çoğu, kilisenin resmi görüşünü savunan yazarlarının eserlerinden gelmektedir. Bu yazarlar, Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında kaleme aldıkları eserlerde, onların "sapkın" olduklarını öne sürmek amacıyla savundukları bazı öğretileri de naklederek çürütmek istemişlerdir. Kronolojik sırayla bu yazarlar ve havarilerden yadigâr öğretiler hakkında yazdıkları aşağıda sunulmaktadır. Bir sonraki aşamada Ebionitlerin öğretilerini bizzat kendi yazdıklarından dinleyeceğiz. Daha sonrasında ise genel bir değerlendirme yapacağız.

a. Ignatius (ö.107)

I. yüzyıl sonları ile II. yüzyıl başlarında yaşadığı ve Antakya'daki Hıristiyan cemaatinin liderliğini yaptığı kabul edilen Ignatius, erken Hıristiyanlık tarihi açısından mühim bir şahsiyettir. Aslında Ignatius biraz karanlıkta kalmış birisidir. Bunun en önemli sebebi, Ignatius'un çok erken bir dönemde yaşamış olması nedeniyle kaynakların onu efsanevi bilgilerle karıştırarak sunması ve bunun da ötesinde onun ismi altında yazılmış birçok metin bulunmasıdır. Zira bu metinlerin birçoğu gerçekte *Pseudo-*'dur. Yani Ignatius tarafından yazılmamakla beraber sonraki yüzyıllarda kaleme alınıp onun ismine nispet edilmişlerdir. Bu mektuplardan bazısının ise Ignatius'a ait olduğu öne sürülmektedir. Bu bağlamda, Ignatius tarafından yazılıp yazılmadığı belli değilse bile, onun ismini taşıyan kimi mektuplarda İsa'nın yolunu genel anlayışla ters düşen bir usulle takip ettiği için eleştirilen cemaatler bulunmaktadır. Ignatius ya da onun ismini kullanan meçhul bir yazar şöyle demektedir:

> Fakat eğer birisi size Yahudi Yasa'sını vaaz ederse onu dinlemeyin.

> Hıristiyanlık doktrinini sünnetli bir adamdan dinlemek, sünnetsiz birinden Yahudi geleneklerini dinlemekten daha iyidir. Fakat eğer bunların ikisi de İsa Mesih hakkında konuşmuyorlarsa, onlar benim nezdimde üzerinde sadece isimleri yazan ölüm abideleri ve kabirler gibidirler (…)
> Eğer birisi Yasa'nın bir Allah'ından ve peygamberlerden vaaz eder, fakat Mesih'in Tanrı Oğlu olduğunu inkâr ederse, o bir yalancıdır ve hatta babası bir İblistir ve ayrıca şehvani sünnet tarafından ele geçirilmiş Yahudi yalancılığı (sahteciliği) içindedir. Eğer birisi, İsa Mesih'in "Efendi/Rab" olduğunu itiraf ve ikrar eder, fakat "gök ve yerin Yaratıcısı Mesih'in Baba'sı değildir" diyerek Yasa'nın ve peygamberlerin Tanrısını inkâr ederse, şeytan onun babasının arkadaşıdır. İşte böyle birisi Kutsal Ruh'un değil de Şemun Magus'un havarisidir. Eğer birisi tek bir Tanrı olduğunu söyler, İsa Mesih'i itiraf eder, fakat onun sadece bir insan olduğunu ve Tanrı sözünün onun babası olmadığını öne sürerse ve onu yalnızca bir ruh ve bedenden müteşekkil bir varlık addederse, bir yılan gibi hilekârlık ve düzenbazlık vaat ediyor, insanlığın helakine sebep olacak bir hata yapıyordur. Ve böyle bir adam anlayış bakımından kıt ve fakirdir; hâsılı, o adam adından da anlaşılacağı gibi bir Ebionit'tir. (…) Bu yüzden, sinsi ve hain planlardan ve iblislerin tuzaklarından kaçının. Birleşik bir yürek olarak dikkatinizi açık tutun.[1140]

Yukarıdaki satırlar eğer gerçekten de Ignatius tarafından kaleme alınmışsa II. yüzyıl başlarında, değilse daha sonraki dönemlerde;

1. İsa'ya iman eden bazıları Musa Yasası'nı vaaz etmektedir.
2. İsa'ya iman eden bazıları İsa'nın (Hıristiyanlar tarafından anlaşıldığı şekliyle) "Tanrı Oğlu" olmadığını söylemektedir.
3. İsa'ya inanan bazıları, İsa'yı beşeri bir varlık sayarak onu sadece beden ve ruhtan müteşekkil bir insan olarak görmektedir.
4. İsa'nın insanlığı vurgusunu yapanlar, Ignatius'un şahsiyetinde Hıristiyanlık dünyasının çoğunluğunca anlayış bakımından kıt ve fakir sayılıp "Ebionit" diye adlandırılmaktadır.

1140 *Epistle to the Philadelphians*, 6.

b. Iustinus (ö.165)

İsmi daha önce birçok defa zikredilen Hıristiyan *apologia* yazarı Iustinus, II. yüzyıl ortalarında kaleme aldığı bir eserde Hıristiyanlık öğretisini Trypho adındaki hayali bir Yahudi karaktere karşı savunurken şu satırları da kaleme almıştır:

> Trypho tekrar bilgi almak istedi ve sordu: "Şayet birisi bu adamın Mesihliğine kanaat getirip ona inanmakla birlikte yerleşik geleneğe de (Yasa) riayet etmek isterse kurtuluşa erişebilecek midir?"
> Dedim ki: "Bana göre Trypho, eğer diğer insanları (Musa Yasası'na riayet hususunda) ikna etmek için her yolu deneyip gayret sarf etmezlerse, böyleleri de kurtarılabilirler." (...)
> Fakat eğer bazısı, İsa hakkındaki (İsa'daki) ümitleriyle birlikte zayıf kafaları yüzünden Musa tarafından bildirilen geleneklere de riayet etmek isterse ve bundan fazilet umarsa – ki biz, Yasa'nın insanların kalplerindeki katılık sebebiyle verildiğine inanıyoruz- ve dindarlığın ve erdemliliğin doğal ve ölümsüz işlerini yapmayı arzularsa, daha evvel de söylediğim gibi Hıristiyanlarla birlikte yaşamayı seçsin, fakat onları ne kendileri gibi sünnet olmaya, ne Şabat'ı gözetmeye, ne de başka birtakım seremonilere riayet etmeye çağırmasın. (...)
> Sonra şöyle devam ettim: "Ancak Trypho, sizin ırkınızdan (Yahudi) olup da İsa'yı kabul ettiğini söyleyenlerin bazısı, İsa'yı kabul etmiş olan Yahudi olmayanların da (*gentiles*) her açıdan Musa tarafından bildirilen Yasa'ya göre yaşamaya zorlarsa ve onlarla samimi ilişkilerde bulunmaktan imtina ederse, ben aynı tavrı gösterir ve buna razı olmam."[1141]
> (Yahudi) Trypho (Iustinus'a): "Fakat onun bir insan olduğunu, seçilerek meshedildiğini ve bunun ardından Mesih statüsüne kavuştuğunu söyleyenler, senin öne sürdüğün görüşlerden daha makul şeyler söylüyorlar gibi görünüyor."[1142]

Iustinus'un bu diyaloglarından şu çıkarımlar yapılabilir: II. yüzyıl ortalarında,

1. İsa'nın Mesihliğine iman etmekle birlikte Musa Yasası'na da riayet halinde olan Yahudi karakterli bazı İsa cemaatleri mevcuttur.

1141 *Dialogue*, 47.

1142 *Dialogue*, 49.

2. Onlar, İsa'ya iman eden diğerlerinin de Musa Yasası'na 3. bağlı olmaları gerektiği kanaatine sahiplerdir.

3. Iustinus ve onun gibi düşünen (*gentiles*) Hıristiyanlar, Musa Yasası'na bağlılığı kurtuluş için gerekli görmemekte ve bu Yasa'ya bağlılığı ancak algı zayıflığının bir göstergesi saymaktadır. Onlara göre, Yasa öncekilerin kalplerindeki katılık sebebiyle ortaya çıkmıştır.

4. Musa Yasası'na sıkıca sarılan İsa cemaati diğerleriyle ilişki kurmaktan imtina etmektedir.

5. İsa'ya iman edenlerin bazısına göre, İsa bir beşer, yani insandır. Ancak seçilerek meshedilmiştir ve Mesih statüsüne bu sayede yükselmiştir.

c. Irenaeus (ö.202)

II. yüzyılın ikinci yarısında *Sapkınlara Karşı* isimli önemli bir çalışma kaleme alan Gaul'daki Lugdunum'un (Fransa'daki Lyon) piskoposu Irenaeus, bu çalışmasında şu sözlere de yer vermektedir:

> Kendilerine Ebionit denilen kimseler ise dünyanın Tanrı tarafından yaratılmış olduğu fikrine iştirak ederler; fakat onların Efendimize ilişkin düşünceleri Cerinthus ve Carpocrates gibidir. Sadece Matta İncili'ni kullanır ve Yasa'dan dönen bir kimse olduğu iddiasıyla Pavlus'un havariliğini reddederler. Peygamberlerin sözlerine gelince, onları oldukça tuhaf bir usulle yorumlamaya gayret ederler. Sünnet olurlar, Yasa tarafından emredilmiş geleneklerde sebat ederler. Yaşam tarzları Yahudi geleneğine uygundur ve sanki Tanrı'nın evi orasıymış gibi Kudüs'ü çılgınca severler.[1143]
> Fakat yeniden Pavlus'u bir havari olarak tanımayanlara karşı aynı iddiada bulunuyoruz; ya bizim sadece Luka'dan öğrendiğimiz diğer sözleri de reddetmeleri gerekiyor, ya da bunların hepsini kabul edeceklerse Pavlus hakkındaki tanıklığı da onaylamaları gerekiyor. Bu şekilde, Tanrı tarafından kendi amacı için öğretmen olarak seçilmiş olan Pavlus'u kabul etmeyenler – ki Pavlus O'nun adını yüceltmiş ve cesurca taşıyarak bahsedilen uluslara götürmüştür- Tanrı'nın yaptığı seçimi küçük görmekte ve kendilerini havari

---

[1143] *Adv. Haer*, 1. 26. 2.

> topluluğundan ayırmaktadırlar. Pavlus böyle bir amaçla seçilmişken, onlar onun havari olmadığını iddia edemezler ve bütün titizliği ile bize doğruyu gösteren Luka'yı yalancılıkla ve yanlışlıkla itham edemezler.[1144]
> Ebionitler, onun Yusuf'un oğlu olduğunu öne sürdüler.[1145]
> Tanrı'nın ve insanın birleştiği inancını kabul etmeyen ve bunun doğal bir doğum olduğu inancında kalan, Kutsal Ruh'un Meryem'e geldiğini ve Yüceler Yücesi'nin onu gölgelediğini reddeden Ebionitler de kibirlidir. Bu yüzden, kutsal şeyi oluşturanı; her şeyin babası olan Yüce Tanrı'nın Oğlu'nu, onun insan şeklinde vücut bulmuş olduğunu, yeni tür bir nesil gösterdiğini (ortaya çıkardığını), eski nesillerden ölüm miras aldığımızı ve bu yeni nesilden yaşamı miras aldığımızı reddediyorlar. Bu adamlar ayrıca "Göksel Şarap" kavramını da reddediyor ve bunun sadece dünyevi su ile olmasını arzuluyorlar. Tanrı'nın onun birleştiğini kabul etmiyorlar.[1146] (...)

Görüldüğü gibi Irenaeus II. yüzyıl sonlarında hakikaten çok ilginç şeyler söylemektedir. Onun bu anlatımından ana hatlarıyla şu çıkarımlar yapılmalıdır:

1. Ebionitler şeklinde tanımlanan ve Hıristiyanlık dünyasında ayrı bir kol teşkil eden bir cemaat, dünyanın Tanrı tarafından yaratıldığı görüşünü savunmaktadır.
2. Ebionitlerin İsa'ya ilişkin inanç ve kabulleri Cerinthus ve Carpocrates adlı iki şahısla benzeşmektedir.
3. Ebionitler sadece Matta İncili'ni kullanmaktadır.
4. Ebionitler Pavlus'un havariliği iddiasını reddetmektedir.
5. Ebionitler Musa Yasası'na riayet halindedir.
6. Ebionitler Kudüs'e çılgın derecesinde bağlıdır.
7. Ebionitler, Pavlus'un havariliğini reddettikleri ve Luka'yı yalan bilgiler vermekle suçladıkları gerekçesiyle Irenaeus tarafından eleştirilmektedir.

1144 *Adv. Haer*, 3. 15. 1.

1145 *Adv. Haer*, 3. 21. 1.

1146 *Adv. Haer*, 5. 1. 3.

8. Ebionitler İsa'nın (herkes gibi) doğal yollarla dünyaya geldiğine inanıp mucizevî doğum rivayetini reddetmişler ve onu Yusuf ile Meryem'in oğlu tabir etmişlerdir.
9. Ebionitler İsa'nın (Hıristiyanlar tarafından anlaşıldığı şekliyle) "Tanrı Oğlu" olarak görülmesine karşı çıkmaktadır.
10. Ebionitler Tanrı ile İsa'nın bir olduğu (aynı öze sahip bulundukları) düşüncesini reddetmektedir.
11. Ebionitler Mesih vasıtasıyla Tanrı'nın insanlıkla *Yeni* bir *Ahit* yaptığı inancına karşıdır.
12. Ebionitler Hıristiyanlar arasındaki yaygın "Göksel Şarap" kavramını reddetmekte, bunun sadece dünyevî su ile yapılması gerektiğine inanmaktadır.

d. Tertullianus (ö.y.240)

Afrika'daki Roma eyaleti Kartaca'dan Berberi kökenli çok etkili bir Hıristiyan yazar olan Tertullianus, Latin Hıristiyanlığının oluşumunda büyük tesir yaratmıştır. Bu bağlamda ona, "Latin Hıristiyanlığının Kurucusu" yahut "Batı Hıristiyanlığının Babası" gibi unvanlar verilmiştir. Tertullianus aynı zamanda *apologia* ve polemik yazarıdır. O, mevcut bazı eserlerinde aşağıdaki satırlara yer vermektedir:

> İsa'nın Davut soyundan sadece bir insan olduğuna ve bu yüzden "Tanrı Oğlu" sayılamayacağına hükmeden Ebion (…)[1147]
> Ebion'un dediği gibi eğer İsa sadece insanoğluysa, hiçbir açıdan Süleyman'dan ya da Yonah'tan büyük olamaz (…)[1148]
> Bu takdirde, muhtemelen III. yüzyılın birinci yarısında,

1. Ebion adında birisi İsa'nın Davut soyuna mensup beşer bir varlık olduğu ve "Tanrı Oğlu" sayılamayacağı düşüncesini savunmaktadır.
2. Onun bu düşüncesi III. yüzyıl başlarında Tertullianus ve onun görüşlerine iştirak eden Hıristiyanlarca reddedilmektedir.

[1147] *De Carne Christi*, 14. 5.

[1148] *De Carne Christi*, 18. 1.

3. Tertullianus'a göre bunun sebebi şudur: Ebion'un yaklaşımı esas alınarak İsa'nın insanlığına hükmedilecek olsa, bu durumda onu eski peygamberlerden daha yüksek bir statüye çıkarmak mümkün olmayacaktır.

e. Minucius Felix (ö.y.250)

Berberi orijinli başka bir Hıristiyan apologia yazarı da Minucius Felix'tir. Hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir, hatta yazdığı dönem bile tam olarak saptanamamaktadır. Minucius Felix, bir paganla bir Hıristiyanı tartıştırdığı *Octavius* isimli eserinde, Hıristiyanlar arasında bazı kimselerin "fakir" şeklinde anıldıklarını söylemektedir. Ancak onlar, bunu kendileri için bir utanç değil, fakat bir gurur kaynağı olarak görmektedir.[1149] Daha sonra da göreceğimiz gibi, "ebion" İbranicede "fakir, yoksul" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Minucius Felix burada Ebionitlere atıfta bulunmaktadır.

f. Hippolytus (ö.235)

Muhtemelen Romalıdır. Bir görüşe göre Irenaeus'un öğrencisidir. Kesin olan ise onun Hıristiyanlığın III. yüzyılda Roma'daki en önde gelen ilahiyatçılarından olduğudur. Hippolytus, *Sapkınlara Karşı* kaleme aldığı eserinde şu satırları yazmaktadır:

> Ebionitler, dünyanın gerçekten de Tanrı tarafından yaratıldığını bilirler, fakat Mesih konusunda Cerinthus ve Carpocrates gibi efsaneler ileri sürerler. Yahudi geleneklerine bağlı yaşarlar, Musa Yasası'na göre aklanacaklarını öne sürerler ve İsa'nın da Yasa'nın gereklerini yaparak aklandığını söylerler. Bu bağlamda Ebionitlere göre İsa'nın Tanrı'nın Mesihi diye adlandırılması da bu sayededir; çünkü insanlığın geri kalanından hiç kimse Yasa'ya (İsa kadar) gerçek manasıyla riayet edememiştir. Eğer herhangi birisi Yasa'nın gereklerine tam olarak riayet gösterebilse, o da Mesih olabilirmiş. Ayrıca, kendilerinin de aynı şekilde Yasa'ya tam riayet (etmeleri) halinde Mesih olabileceklerini

---

1149 *Octavius*, 36.

> düşünürler. Bir de onlara göre Efendimiz tüm yönleriyle sadece bir insandır.[1150]
> Ve Ebionitler dünyanın Gerçek Tanrı tarafından yaratıldığını söyler ve Mesih konusunda Cerinthus'a yakın düşünürler. Bununla beraber Musa Yasası'na göre yaşarlar ve bu şekilde (ve bu sayede) aklanacaklarını söylerler.[1151]

Görüldüğü gibi Hippolytus, Ebionitlerin özellikle monoteizm konusundaki hassasiyetleri ve Mesih konusundaki fikirleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Onun yukarıdaki satırları şu sonuçlara ulaşmayı olanaklı kılmaktadır:

1. Hıristiyanlık dünyasında Ebionitler diye tanımlanan bir cemaat, dünyanın Tanrı tarafından yaratıldığı kanaatini taşımaktadır.
2. Ebionitler, İsa Mesih hakkında Cerinthus ve Carpocrates gibi düşünmektedir.
3. Ebionitler Musa Yasası'na ve Yahudi geleneklerine riayet ederek yaşamaktadır.
4. Ebionitlere göre, aklanma ve kurtuluş Musa Yasası'nın esaslarına göre ve Yasa sayesinde olacaktır. Hatta İsa bile bu Yasa'ya kusursuz riayeti sayesinde aklanmıştır.
5. Ebionitlere göre, herhangi birinin Musa Yasası'na riayet bakımından kusursuz davranabilmesi o kişiyi Mesih ile aynı mertebeye ulaştıracaktır.
6. Ebionitlere göre İsa tüm yönleriyle herkes gibi bir beşerdir.

g. Origenes (ö.254)

İskenderiyeli kilise babası Origenes, erken dönem Hıristiyan teolojisi ve münzevi yaşamı üzerinde önemli tesirler yaratmış çok etkili bir yazardır. Yaşamı hakkında birçok şey bilinmektedir. Ancak Origenes, resmi kilise tarafından daha sonraki dönemlerde "sapkın" olmakla suçlanarak aforoz edilmiştir. Origenes, Ebionitler diye anılan

---

[1150] *Refutation of All Heresies*, 7. 22.

[1151] *Refutation of All Heresies*, 10. 18.

cemaatin isminin "fakir" sözcüğünden geldiğini söylemektedir. Çünkü "ebion" İbranicede "fakir" demektir.[1152]

Origenes, bir başka çalışmasında ise İsa'ya iman etmekle övünen bazı kimselerin tıpkı Yahudiler gibi yaşadıklarını ve hayatlarını da Musa Yasası'na göre düzenlediklerini söylemektedir. Origenes, bunların "Ebionitler" tabir edildiklerini belirtmektedir. Origenes'e göre Ebionitler kendi aralarında iki ayrı gruba ayrılmışlardır. Bunların bir kolu İsa'nın bakireden doğduğuna inanmakta, diğer bir kolu ise bunu reddederek onun normal bir yolla dünyaya geldiğini savunmaktadır.[1153] Böylece Origenes'in verdiği bilgilerden şu sonuçlar çıkmaktadır:

1. Ebionitlerin isimleri "fakir" sözcüğünden gelmektedir.
2. Ebionitler İsa'ya iman etmekle övünen bir cemaattir.
3. Ebionitler İsa'ya iman ederken Musa Yasası'na bağlı kalmayı sürdürmektedir.
4. Ebionitlerin bir kısmı İsa'nın mucizevî doğumuna iman etmekte, diğer bir bölümü ise İsa'nın doğumunun diğer insanlar gibi normal yolla olduğunu söylemektedir.

h. Aleksandros (ö.y.326)

Hıristiyanlığın ve İskenderiye Kilisesi tarihinin meşhur şahsiyetlerinden Aleksandros, Hıristiyanlığın Roma yönetimiyle ilişkileri ve kendi bünyesindeki teolojik tartışmaları açısından büyük önem taşıyan bir dönemde yaşamış ve bu çerçevede faal bir görünüm sergilemiştir. Aynı zamanda bu kilisenin başpiskoposu da olan Aleksandros, İstanbul piskoposuna yazdığı bir mektupta, Ebion, Artemas, Lukianos, Samosatalı Pavlus ve Arius gibi bazı Hıristiyanların görüşleri arasında paralellik kurmakta ve bu görüşlerin kilisenin öğretisine zıt olduğu iddiasını gündeme getirmektedir.[1154]

1152 *De Principiis*, 4. 22.

1153 *Contra Celsum*, 5. 61.

1154 *Epistle of Alexander, Bishop of Alexandria to Alexander, Bishop of Constantinople*, 1. 3.

1. Eusebios (ö.y.339)

Hıristiyanlık tarihinin entelektüel düzeyde en önde gelen şahsiyetlerinden olan Sezariye (Kaisareia) piskoposu Eusebios, meşhur *Kilise Tarihi*'nde şu satırları kaleme almaktadır:

> Antik insanlar isabetli bir şekilde onları Ebionitler diye adlandırmışlardır; çünkü bu kimseler fakirdiler ve İsa hakkında bayağı fikirlere sahiptiler. Onlar, İsa'nın basit ve (iki insan tarafından normal yolla) müşterek şekilde yapılan bir insan olduğunu düşünürler. (Onlara göre) İsa, çok üstün bir erdeme sahip olduğu için aklanmıştır ve bir erkeğin Meryem'le olan ilişkisinin meyvesi olarak doğmuştur. Onların düşüncesinde Yasa'ya riayet ve seremoniler herkes için zorunludur. Bu bağlamda yalnızca İsa'ya iman etmek kurtuluş için yeterli değildir.
>
> İlaveten, bunlarla aynı isimle anılmakta olan diğer bir grup daha vardır. Fakat bir öncekilerin abes ve tuhaf fikirlerinden kaçınmışlardır. İsa'nın bir bakire ve Kutsal Ruh'tan doğduğunu inkâr etmezler. Fakat yine de onun Tanrı olduğunu, Kelime ve Erdem olarak yaratılanların ilki olduğunu reddetmekle bir öncekilerin dinsizliğine dönerler. Bilhassa Yasa'ya riayet konusunda bir öncekiler gibi çok titizlik gösterirler.
>
> Dahası, bunlar, Yasa'ya karşı hainlik yaptığı gerekçesiyle "dönek" diye andıkları havarinin (Pavlus) mektuplarının reddedilmesi gerektiğini düşünürler. Sadece İbraniler İncili diye anılan bir İncili kabul ederler.
>
> Şabat da dâhil olmak üzere Yahudiler'den yadigâr diğer törelere riayet ederler ve aynı zamanda bizim gibi Diriliş Bayramı'nı da kutlarlar.
>
> Bu nedenle, yani anlayışlarındaki kıtlık (fakirlik) alametleri dolayısıyla Ebionit ismini almışlardır. Bu isim, Yahudilerin kendi aralarında bulunan fakir insanlara verdikleri bir isimdir[1155].
>
> Symmakhos bir Ebionit'tir. Fakat Ebionit sapkınlığı İsa'nın Yusuf ile Meryem'in oğlu olduğunu öne sürerek onu sadece bir insan kabul etmiş ve Yasa'ya güçlü şekilde riayet konusunda ısrarcı olmuştur.[1156]

[1155] *Hist. Eccl.*, 3. 27. 1-6.

[1156] *Hist. Eccl.*, 6. 17.

Böylece Eusebios'un Ebionitler hakkında yaptığı bu anlatımlar, onlar hakkında şu çıkarımları yapmaya olanak tanımaktadır:

1. Eusebios'a göre Ebionitler yoksul kimselerdir. Ancak bu fakirlik daha ziyade onların idraklerine yönelik bir söylemdir. Onlar, İsa'nın "tanrı" olduğunu idrak edememekte ve bu açıdan basit düşünceleri savunmaktadır. Bu idrak kıtlığı yüzünden de "Ebionit" ismini almışlardır.
2. Ebionitler İsa'nın bakireden doğduğuna inanmamış ve onun sadece bir insan olduğunu bu yüzden düşünmüşlerdir.
3. Ebionitler İsa'nın üstün erdemi sayesinde aklandığı kanaatinde olmuşlardır.
4. Ebionitler Musa Yasası'na riayet etmektedir ve İsa'ya iman eden herkesin öyle olması gerektiğine inanmaktadır.
5. Ebionitler İsa'ya sadece ismen iman etmenin yetmeyeceğini düşünmektedir.
6. Bununla birlikte, Ebionitler arasında bir grup İsa'nın bakireden doğumuna inanmıştır.
7. Ebionitler, İsa'nın "tanrısal" bir varlık olduğunu ve onun ilk yaratılan olduğu iddiasını reddetmektedir.
8. Ebionitler Pavlus'u "dönek" diye tanımlamakta ve onun ve mektuplarının reddedilmesi gerektiğini söylemektedir.
9. Ebionitler sadece adına *İbraniler İncili* denilen bir metni kullanmaktadır.
10. Symmakhos bir Ebionit'tir.

i. Hieronymus (İng. Jerome, ö.420)

Kitab-ı Mukaddes'in Latince tercümesini (*Vulgate*) yapmasıyla ve İnciller üzerine tefsir çalışmalarıyla tanınan, böylece önemli bir ilahiyatçı ve aynı zamanda tarihçi olarak da hatırlanan Hieronymus, birçok kilise tarafından "aziz" şeklinde tanımlanan bir şahsiyettir. O, bir mektubunda aşağıdaki ifadeleri kullanmaktadır:

> Mesih'in Müjdesi vaaz edildikten beri inançlı Yahudilerin Yasa'nın emirlerine riayet ederek iyi yaptıkları (...) doğru kabul edilecek olursa, bu takdirde Mesih'e inanmalarına rağmen bu hataları yüzünden kilise babalarınca aforoz edilen Cerinthus ve Ebion'un sapkınlığına düşeriz. Zira onlar Yasa'nın ritüellerini Mesih'in Müjdesi ile karıştırmaya ve eski olan inançlarından kopmaksızın yenisini de ikrar etmeye çalışmışlardır.[1157]
> Günümüzde Yahudiler arasında ve Doğu'daki tüm sinagoglarda *Minei* mezhebi diye anılan ve şimdi bile Ferisiler tarafından mahkûm edilen bir mezhep mevcuttur. Bu mezhebin taraftarları müştereken Nazarenler (Nasranîler) diye bilinirler. Mesih'in "Tanrı Oğlu" olduğuna, bakireden doğduğuna inanırlar; Pontius Pilatus zamanında acı çekip göğe yükselenin bizim bildiğimiz (İsa) olduğunu ikrar ederler. Fakat onlar hem Hıristiyan, hem Yahudi olmak istediklerinden ne birisine ne de ötekine ait olabilmişlerdir.

Hieronymus, ayrıca, Nasranîlerin kiliseye kabul edilmeleri durumunda şeytani sinagog uygulamalarını da kiliseye sokacaklarını söylemektedir. Çünkü Nasranîler Hıristiyan olmayacaklar, fakat Hıristiyanları da Yahudi gibi yapacaklardır.[1158]

1. Ebion ve Cerinthus, Mesih'in Müjde'sinden sonra bile Musa Yasası'na bağlılığı sürdüren şahıslardır.
2. Nasranîler diye bilinen bir topluluk, Yahudilerce mahkûm edilmiştir.
3. Nasranîler İsa'yı "Tanrı'nın Oğlu" olarak görmekte, bakireden doğduğuna inanmakta ve onun çarmıha gerildiğini düşünmektedir.
4. Nasranîler Hıristiyanlık ile Yahudilik arasında kalmışlardır. Bu yüzden, Hieronymus'a göre onların kiliseye kabul edilmeleri uygun değildir. Çünkü bu takdirde Hıristiyanları Yahudi gibi yapacaklardır.

j. Epiphanius (ö.403)

1157 *Epistle to Augustine, 112. 13*
1158 *Epistle to Augustine, 112. 13*

Kıbrıs'taki Salamis'in piskoposu ve "sapkın" avcısı Epiphanius, Ebionitler hakkında en detaylı anlatımı yapan kilise yazarıdır.

Epiphanius, Ebionit akımın kurucusunu Ebion olarak göstermekte ve onun Nasranî Okulu'nda eğitim gördüğünü öne sürmektedir.[1159] Ebion, ilk planda Mesih'in cinsel bir birleşmeden doğduğunu söylemiş ve onu bir insan tohumu olarak tanımlamıştır. O, ayrıca Yahudi inancının Şabat ve sünnet gibi uygulamalarına ve Yasa'nın öteki ritüellerine bağlıdır.[1160] Ebion, bir adamın bir kadınla birlikte olması durumunda su bulabildiği bir yerde yıkanması gerektiğini söylemektedir.[1161] Onun kurduğu Ebionit mezhebi bekârlığı ve cinsel orucu yasaklamaktadır.[1162] Epiphanius'a göre, Ebionitlerin kökeni Kudüs'ün düşmesinden (M.S. 70) sonraki erken döneme dayanmaktadır.[1163] Ebionitler sadece Matta İncili'ni kullanmakta ve buna "İbraniler İncili" demektedir.[1164]

Epiphanius'a göre, Ebionitlere göre İsa yalnızca bir insandır. Ancak Mesihlik özelliği bir güvercin gibi ona gelmiş ve onunla birleşmiştir. Dolayısıyla Mesih olma özelliği Tanrı katındandır. Ama İsa erkek tohumuyla kadının birleşmesinden, yani doğal yollarla dünyaya gelmiştir.[1165]

Epiphanius'a göre, İsa "hak bir peygamber"dir. Mesih ruhsal yönden geliştiği ve yukarıdan da ona bir yücelme geldiği için "Tanrı Oğlu" tabir edilmektedir. Ebionitler, Musa'nın kitabındaki ilk beş bölümün bazı pasajlarına inanmaktadır.[1166] Onlar, ayrıca, Clement tarafından yazılan *Petros'un Ziyaretleri* isimli bir kitabı da kullanmaktadır.[1167]

Epiphanius'a göre, Ebionitler Pavlus'u sahtekârlıkla ve hainlikle suçlamaktadır. Ebionit düşüncesine göre Pavlus sahte bir elçidir ve bu

---

1159 *Panarion*, 30. 1. 1.
1160 *Panarion*, 30. 2. 2.
1161 *Panarion*, 30. 2. 4.
1162 *Panarion*, 30. 2. 6.
1163 *Panarion*, 30. 2. 7
1164 *Panarion*, 30. 3. 7.
1165 *Panarion*, 30. 14. 4.
1166 *Panarion*, 30. 18. 5-7.
1167 *Panarion*, 30. 18. 15. 1.

yüzden ancak ve sadece kendi uydurduklarını anlatmaktadır.[1168] O, bir Grek'tir, çünkü Grek bir anne ile Grek bir babadan dünyaya gelmiştir. Sonra, bir süre burada yaşamış, bir rahibin kızıyla evlenmek istediği için din değiştirerek sünnet olmuş, ancak evlenemediği için de kızarak Yasa ve sünnet karşıtı yazılara başlamıştır.[1169]

Epiphanius'a göre, "Ebion" sözcüğü İbraniceden Yunanca'ya "fakir" şeklinde çevrilmektedir. Epiphanius, Ebion'un hakikaten fakir birisi olduğuna inanmaktadır. Çünkü o, Mesih'i yalnızca bir insan olarak görmekte, yani onu kıt bir izanla tanımlamaktadır.[1170] Ebionitler ise fakir oluşlarıyla gurur duyan kimselerdir. Zira onlar, ellerinde avuçlarında ne var ise hepsini havarilerin ayaklarına serdiklerini söylemektedir.[1171] Ebionitlerin sinagoglarında yöneticiler ve yaşlılar bulunmaktadır. Ve onlar, ibadet ettikleri yerlere "kilise" değil, fakat "sinagog" demektedir.[1172]

Açıkça görüldüğü gibi, Epiphanius Ebionitler hakkında çok büyük önem taşıyan bilgiler vermektedir. Gerçi aşağıda göreceğimiz üzere burada yanlış şeyler de söylemektedir. Ama yine de, şimdilik, onun bu anlatımından şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

1. Ebionit mezhebi Ebion isimli Nasranî Okulu'na mensup birisi tarafından kurulmuştur.
2. Ebion(itler) İsa'nın normal yolla doğan bir beşer olduğuna inanmaktadır.
3. Ebion(itler) Musa Yasası'na riayeti korumaktadır.
4. Ebionitler, cinsel ilişkinin sonrasında yıkanma ritüeli uygulamaktadır.
5. Ebionitlerin kökeni Kudüs'ün düşmesinden hemen sonraki döneme dayanmaktadır.

1168 *Panarion*, 30. 16. 8.
1169 *Panarion*, 30. 16. 9.
1170 *Panarion*, 30. 17. 1.
1171 *Panarion*, 30. 17. 2.
1172 *Panarion*, 30. 18. 2.

6. Ebionitler sadece Matta İncili'ni kullanmakta ve buna "İbraniler İncili" demektedir.
7. Ebionitlere göre İsa bir Mesih'tir, fakat bu unvan ilahî anlam taşımamaktadır.
8. Ebionitlere göre İsa hak bir peygamberdir.
9. Ebionitlere göre, İsa "Tanrı Oğlu" şeklinde tanımlanmaktadır, ama bu unvan ilahî herhangi bir boyut taşımamaktadır.
10. Ebionitler, Pavlus'u, onun bütün teolojik düşüncelerini, hatta onun Yahudi olduğunu reddetmektedir.
11. Ebion, İbranicede "fakir" demektir. Ebionitler sahip oldukları maddi varlıkları havarilerin ayaklarına serdikleri gerekçesiyle yoksul oluşlarıyla gurur duymaktadır.
12. Epiphanius'a göre, onların "fakir" olması aslında Mesih hakkındaki kıt düşünceler taşıdıklarına işaret etmektedir. Zira onlar, İsa'yı sadece insan gibi görmektedir.
13. Ebionitler, ibadethanelerini "kilise" değil, fakat "sinagog" diye adlandırmaktadır.

(2). Kendi Tanıklıkları

Daha önce de birçok defa sözü geçen *Pseudo-Clementines Literature* isimli çalışma, Ebionit bir karakter taşımaktadır. Dolayısıyla bu eser üzerinden Ebionitlerin hangi öğretilere inandıklarını bizzat kendi anlatımları üzerinden anlama şansına sahibiz. Bu noktayı daha önce biraz daha farklı bir bağlamda ele alıp değerlendirmiştim. Şimdi ise hem başka bazı boyutlara dikkat çekmek, hem de daha önce bahsi geçen kısımları çok kısaca yeniden hatırlatmak amacındayım.

a. Pseudo-Clementines

Miladi takvimin II. yüzyılında mevcut bazı gelenekler üzerine inşa edilen *Pseudo-Clementine Literature*'de karşımıza çıkan temel hassasiyet "monoteizm", yani "tevhit" çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda, İsa'nın mesajı bütün dünyada ve Yahudiye bölgesinde

Tanrı'nın Egemenliği'nin vaaz edildiği haberiyle birlikte yayılmıştır. (*Rec.*,1:6; 5:10). İsa'nın hemen sonrasında, onun Tanrı'dan hangi mesajları getirdiği konusu gündeme gelmiştir. Örneğin İsa cemaatinin seçkin bir üyesi olan Barnabas, Roma'da verdiği bir vaazda şöyle demiştir: "Bilin ki, yalnızca bir tek Tanrı vardır. Göğün ve yerin yaratıcısı O'dur." Barnabas'a göre, bu bildiriye inanan insanlar eğer Tanrı iradesine uygun şekilde yaşarlarsa, öbür dünyada onlar için büyük ihsanlar ve anlatılmaz ödüller bulunmaktadır (*Rec.*,1:7). Çünkü İsa'nın mesajında, yargılama yetkisi sadece Tanrı'nın uhdesinde bulunmaktadır (*Rec.*,1:9).

İsa'nın başhavarisi Petros, insanların kibir, ihanet, açgözlülük, hırs, boş konuşmalar ve kötü alışkanlıklar yüzünden Tanrı'yı göremediklerini, bu yüzden O'nu hoşnut edecek şeyleri fark edemediklerini söylemektedir (*Rec.*,1:15). Petros, gecelerini Tanrı'ya ibadetle geçirmektedir (*Rec.*,1:66; 2:19). Göğün bir tek Rabbi hakkında vaazlar vermektedir (*Rec.*,1:63). Takdir-i İlahi'ye tam bir teslimiyet göstermektedir (*Rec.*,1:21). Petros'a göre, dünyayı yaratan yüce varlık Tanrı'dır (*Rec.*,1:27-28). Binaenaleyh ancak ve sadece Tanrı'nın iradesine uygun şekilde yaşayanlar kurtulacaklardır (*Rec.*,1:24; 1:56). Petros, öğretmenleri olan İsa'nın yalnızca bir tek olan Tanrı'yı vaaz ettiğini vurgulamaktadır (*Rec.*,2:46). İşte, O yüce Tanrı'nın adaleti de yargılama günü geldiğinde ortaya çıkacaktır (*Rec.*,3:38)[1173].

Aynı esere göre İsa bir peygamberdir. Petros'a göre, bir inancın saygınlığı ve dinsel açıdan değeri için başlıca kriter Hak Peygamber'in mevcudiyetidir (*Rec.*,1:16). Zira ilahî şeyler hakkında bilgi edinebilmek, ancak insan ruhunu aydınlatan peygamber ile birlikte mümkün olmaktadır (*Rec.*,1:16; 2:34). Dolayısıyla insanların önce peygamberin kimliğini sorgulayarak onun gerçekten peygamber olup olmadığını incelemeleri, bu durumdan emin olduktan sonra da ona inanmaları gerekmektedir (*Rec.*,1:16)[1174].

[1173] Monoteizm vurgusu hakkında diğer birçok örnek için bk. *Rec.*, 2: 36; 2: 40; 2: 42; 2: 43.

[1174] Konuya ilişkin birçok örnek arasından bk. *Rec.*, 2: 22; 2: 28; 2: 33; 2: 34; 5: 10; 10: 51; 8: 59; 1: 17; 1: 18; 1: 21; 1: 25; 1: 37; 1: 40; 1: 56; 1: 57; 2: 24.

Esere göre İsa bir Mesih'tir (*Rec.*,1:44). Bunun sebebi şudur: İsa, din ve inanç bakımından mükemmel seviyeye yükselmiştir (*Rec.*,1:45). Nitekim peygamber oluşu bakımından İsa'nın Musa'dan hiçbir farkı yoktur. Fakat İsa, Mesih oluşu yönünden ondan ayrılmaktadır (*Rec.*,1:59). İsa'nın Mesih olması onun ilahî bir varlık olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü Mısır hükümdarlarının "Firavun", Roma krallarının "Sezar" olarak tanımlanması gibi, Yahudiler arasında da kral "Mesih" unvanını almaktadır. Tanrı, yaşam ağacından aldığı "yağ" ile Mesih'i meshetmiştir ve o da bu sebeple "Mesih" olmuştur (*Rec.*,1:45). Ayrıca, İsa, Mesih krallığını tamamlamak amacıyla yeryüzüne ikinci kez dönecektir (*Rec.*,1:49; 1:69).

Pseudo-Clementine Literature isimli esere göre İsa, Musa Yasası'nı kesin olarak onaylamaktadır. Petros'a göre, İsa bir Yasa öğretmenidir (*Rec.*,1:62; 2:31). O, Musa Yasası'nı tasdiklemekte ve tamamlamaktadır (*Rec.*,5:10). Tanrı'ya gerçekten tapanlar, Tanrı'nın iradesini gözetmekte ve Yasa'nın kaidelerine riayet etmektedir. Yahudi kanı taşıyıp taşımamak önemli değildir; fakat Tanrı'ya inanmak, Musa Yasası'na riayet etmek ve Tanrı'nın iradesini yerine getirmek herkes için zorunludur (*Rec.*,5:34). Nitekim Petros, "biz dünyayı Yaratan Tanrı'ya tapar ve O'nun Yasası'na sarılırız" demektedir (*Rec.*,6:29). Kısaca, havari geleneği mensuplarıyla diğer Yahudiler arasındaki temel fark, İsa'ya iman etme konusunda tercih ettikleri yaklaşımdır (*Rec.*,1:30).

Esere göre, İsa'dan sonra onun öğreti ve mesajlarını yaşatmaya çalışan havarilerin ve bütün İsa cemaatinin en büyük düşmanı Pavlus'tur (*Rec.*,1:70). Pavlus, Şam yolculuğunu aslında yalnızca başhavari Petros'u yakalamak için yapmaktadır. Çünkü Petros'un Şam'da olduğunu zanneden Pavlus, Yüksek Rahip'ten onu tutuklama yetkisi almıştır (*Rec.*,1: 71). Hatta "düşman" Pavlus, başrahipleri havarilere karşı kışkırttığı bir hadise esnasında İsa'nın kardeşi ve bütün İsa cemaatlerinin lideri Yakup'u yaralamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla Yakup bu yüzden ya topal kalmış ya da uzun süre topallamıştır (*Rec.*,1:73). Petros ise İsa'nın kendisine anlattıklarından farklı hiçbir şey söylemesinin mümkün olmadığını belirtmekte ve aksi takdirde sahte bir havari olacağı vurgusuyla açıkça Pavlus'a işaret etmektedir (*Rec.*,2:33). Petros'a göre, İsa'nın öğretisinden başka öğretiler yayanlar açıkça İsa'dan daha

iyi olduklarını gösterme iddiasında bulunan hainlerdir. Bütün bu hususlardan, Petros'un Pavlus tehlikesine karşı uyarılarda bulunmak için Yakup'a ve Kudüs cemaatine yazdığı mektuptan veya bu cemaatin bu bağlamda aldığı tedbirlerden daha önce bahsetmiştim.[1175]

Son olarak şunu da belirtelim: *Pseudo Clementine Literature* Havariler Çağı hakkında da (Luka'nın anlatımından çok daha) başka şeyler söylemektedir. Bu bağlamda, İsa çarmıha gerilmiştir (*Rec.*,1:53). Yahuda'nın yerine seçilen ve Matthias diye de anılan on ikinci havari aslında bizzat Barnabas'tır. İsa, fakirleri mübarek kılmaktadır (*Rec.*,1:61; 2:28). Başhavari Petros, gezginci bir vaizdir. O, bir taraftan İsa'nın öğretilerini teşmil etmeye çalışmakta, öte yandan İsa'yı yanlış şekilde tanıtan Pavlus'la mücadele etmektedir (*Rec.*,1:13; 4:17). Kudüs cemaati Yakup'un otoritesi altındadır. Zira Yakup, bizzat İsa tarafından Nasrani cemaatin liderliğine atanmıştır (*Rec.*, 1:66). Ayrıca, yalnızca Tanrı'ya ibadet eden Nasrani cemaat, İsa'yı reddeden ana akım Yahudiler ile de halka açık bazı tartışmalar yapmaktadır (*Rec.*,1:43-44).

b. Kādî Abdülcebbâr

Ebionit karakterli başka bir metin 1966 yılında yayımlanarak bilim dünyasına sunulmuştur. Bu metnin ortaya çıkarılması oldukça ilginç bir sürecin sonucu olmuştur. Müslüman bir yazar olan Kādî Abdülcebbâr, X. yüzyılda Hıristiyanların "İsa'nın öğretilerinden sapma" şeklinde tanımladığı öğretilerini eleştirirken, kaleme aldığı eserde eski dönemlerden kendisine kadar ulaşan Ebionit karakterli başka bir metni de kopyalayarak nakletmiştir. Bu fragmanlar, Kādî Abdülcebbâr'ın eserini çalışmakta olan Yahudi araştırmacı Shlomo Pines tarafından gün yüzüne çıkarılarak yayımlanmıştır.[1176] Pines, metne Kādî Abdülcebbâr tarafından da bazı eklemeler yapıldığı kanaatini taşımaktadır.

[1175] *Epistle of Peter to James*, 1-3.

[1176] Shlomo Pines, "The Jewish Christians of the Early Centuries of Christianity According to a New Source", *The Israel Academy of Sciences and Humanities*, II, No: 13, Kudüs, 1966.

Şimdi Kādî Abdülcebbâr'ın eserinde yer alan Ebionit karakterli metinde geçen bilgilere ana hatlarıyla bakalım. Burada, İsa ve arkadaşlarının yaşamlarının sonuna kadar Musa Yasası'na bağlı kaldıkları söylenmektedir. İsa, öğrencilerine şöyle demektedir: "Benden öğrendiğiniz gibi hareket edin. İnsanları size verdiğim bilgilere uygun olarak bilgilendirin. Ben nasıl sizler içinsem, siz de onlar için olun." Ancak metne göre, İsa'dan birkaç nesil sonra bu öğretilerinde bozulmalar ortaya çıkmaya başlar. Öyle ki, İsa'nın yolundan gittiğini söyleyenler artık tamamıyla içlerindeki Yahudi nefretini tatmine yönelirler. İşte bu Yahudi düşmanlığı yüzünden İsa'nın takipçileri zamanla Yasa'dan ve inancın özünden uzaklaşırlar.[1177]

Metne göre, İsa ve öğrencileri aslında sinagoga giden Yahudi kimselerdir. Tıpkı Yahudiler gibi ibadet etmekte, onlarla aynı geleneklere riayet etmektedir. Ancak Yahudiler arasında Mesih konusunda anlaşmazlık mevcuttur. O zamanlar Romalılar bölge üzerinde egemendir. Ve onlar, Yahudilere karşı Hıristiyanlarla anlaşma yaparlar. Buna göre, Hıristiyanlar Yahudilerin Yasa'larını terk edip kendilerini onlardan ayıracaklardır. Romalılar gibi olacaklardır, çünkü onlar gibi ibadet edecek, onların hoş gördüklerini hoş görecek, onların yiyip içtiklerine hoş bakacaklardır. Buna karşın Romalılar da Hıristiyanları Yahudilere karşı koruyacaklardır. Nitekim bunun sonrasında yaşanan birtakım gelişmelerin ardından da İncil tahrif edilir.[1178]

Metnin başka bir yerinde şu cümleler kullanılmaktadır:

> Bu Hıristiyan mezhepleri, Mesih, Mesih'in tarihi ve annesi hakkında dünyanın en bilgisiz insanlarıdır. Ve bu İncil yazarlarının her biri her ne öğrenmişlerse, Mesih'ten ve onun arkadaşlarının ölümünden çok sonra yazmışlardır. Nitekim bilgi aldıkları kimseler de bilgisiz ve yanlış bilgiler veren kişilerdir[1179].

Pavlus düşmanlığı bu metinde de karşımıza çıkmaktadır. Pavlus, burada egemenlik ve şöhret tutkusu taşıyan "hain" bir Yahudi olarak resmedilmektedir. Bu bağlamda, aslında İsa cemaatine zulmeden Pavlus,

1177 Pines, "The Jewish Christians", ss. 25-26.
1178 Pines, ""The Jewish Christians", ss. 16-17.
1179 Pines, "The Jewish Christians", s. 25.

birden İsa taraftarı olduğu iddiasıyla ortaya çıkmıştır. O, ilahi bir varlığı, (Yeni Ahit'te geçen aydınlık kümesi bahsinin aksine) karanlık kümesinde gördüğünü öne sürmüştür. O, aslında İsa'yı değil, Rabbi gördüğünü ileri sürmüş, ardından Şam'da Hayyim adlı bir Yahudi tarafından geçici körlüğe uğrayan gözlerinin açıldığını iddia etmiştir. Pavlus, ayrıca, Tanrı'yla beraber on dört gün gökyüzünde kaldığını da söylemiştir. Yahudiler ise metin diliyle bu "ahmakça" yalanlar karşısında şaşkına dönmüşlerdir. Bu yüzden Pavlus'u Sezar'ın arkadaşlarına teslim etmişlerdir. Ancak Pavlus, Roma Vatandaşı olduğu için zulüm görmemiş, hatta Romalıları Yahudilere karşı kışkırtmıştır. Romalılar arasında Yasa ve Yahudi düşmanı propagandalar yapmıştır. Pines'in ifadesiyle, Ebionitler, Pavlus'un Romalıları İsa inancına çağırmak yerine İsa'nın taraftarlarını Romalılaştırdığı düşüncesindedir. Nitekim Pavlus'un Yahudi karşıtı propagandaları yüzünden Titus liderliğindeki Romalılar Yahudilere karşı harekete geçmişler, büyük bir kitleyi katledip hazineleri alıp gitmişlerdir. Pavlus ise onun "ikiyüzlü" tavırlarını fark eden Nero tarafından öldürülmüştür.[1180]

Pines'e göre, Kādî Abdülcebbâr Ebionit karakterli söz konusu bu fragmanları kullanırken başlıca şu amaçları gütmektedir:

1 Musa Yasası'nı terk etmeleri ve farklı yasa ve gelenekleri kabul etmeleri sebebiyle Hırıstiyanlara eleştiriler,

2. Dönemin üç önemli Hıristiyan mezhebine karşı, yani Yakubilere, Nesturîlere ve Bizans yanlısı Melkitlere karşı polemik,[1181]

3. Erken Hıristiyanlığı ana hatlarıyla ortaya koyma hedefi,

4. Papazların, rahiplerin ve laik Hıristiyanların alışkanlıkları hakkında kötü öyküler.[1182]

1180 Pines, "The Jewish Christians", ss. 27-28.

1181 Söz konusu bu mezheplere dair ayrıntılar için bk. Duygu-Akalın, *Kristoloji*. Ayrıca bk. Duygu, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk*.

1182 Pines, "The Jewish Christians.", s. 3.

(3) Ebionitler İsa ve Havarilerin "Gerçek" Takipçileri midir?

Hem geleneksel/resmi kilise görüşlerini savunan yazarların eserlerinden anlaşılan, hem de kendilerine ait metinlerden görülen, Ebionitler şeklinde tanımlanan grupların aslında İsa ve havarilere ait eski öğretileri sonraki yüzyıllarda temsil ettikleridir. Öyle ki, onların en azından İsa ve havarilere geleneksel kiliseden çok daha yakın bir duruş sergiledikleri gün kadar açıktır. Hâlbuki Ebionitler, yukarıda da gördüğümüz gibi geleneksel kilisenin yazarları tarafından "sapkın" olmakla suçlanmakta, "kıt akıllı" olmakla eleştirilmektedir. Peki, ama neden?

Burada öncelikle şu önemli hatırlatmayı yapmak istiyorum: Yukarıda görüldüğü gibi, bazı kilise yazarları Ebion isimli bir şahsiyeti Ebionit hareketin kurucusu gibi göstermektedir. Hâlbuki tarihte hiçbir zaman böyle bir şahsiyet yaşamamıştır. Ebion, tamamen hayali bir kurgusal figürdür. Dolayısıyla Ebionitler Ebion isimli birisi tarafından sonradan kurulan ve yeni icat öğretileri savunan bir hareketin temsilcisi olmayıp, bizzat Epiphanius tarafından da dikkat çekildiği üzere Kudüs cemaatinin devamı niteliği taşımaktadır. Şimdi, biraz önceki soruyu yineleyelim: Ebionitler niçin "sapkın" ilan edilmektedir?

-1-

Kilise yazarlarına göre Ebionitlerin "sapkın" olmasının en temel sebeplerinden birisi Yasa'ya riayeti sürdürmeleridir. Hâlbuki kilise yazarları, Mesih'in gelişiyle beraber Yasa'nın ortadan kaldırıldığı yönündeki Pavlusçu görüşün taraftarlarıdır. Kilisenin yazarları işte bu yüzden Ebionitler ile Yahudiler arasında fark görmemektedir. Başka bir deyişle, geleneksel kilise yazarlarına göre Mesih'e inandığını öne süren Ebionitler aslında Yahudi olmayı ve Yahudi gibi yaşamayı sürdürmüşlerdir.

Peki, ama İsa ve havariler nasıl yaşamışlardır? Onlar, Yasa'yı kaldırmışlar mıdır? Şimdi, daha önce çok defa bahsi geçen onlarca pasajdan yalnızca ikisini kısaca hatırlayalım. Bizzat Hıristiyanlığın "kutsal", "kanonik", yani "yanılmaz" nitelik taşıyan ve bugün Yeni Ahit'te yer alan Matta İncili'ne göre, İsa Yasa'yı onaylamakta, Yasa'nın kendisinden sonra da geçerli olmayı sürdüreceğini söylemekte, en küçük bir Yasa buyruğunun bile çiğnenmemesini öğütlemektedir (Matta,5:17-20). Üstelik "kanonik"

İncillerin başka birçok pasajı da İsa'nın Yasa'yı onayladığına dair sayısız kanıtlar içermektedir. Öte yanda, İsa'nın ölümünden yaklaşık yirmi beş-otuz yıl kadar sonra, İsa'nın kardeşi tabir edilen ve havarileri ve Kudüs cemaatini yöneten Yakup, yine bizzat Hıristiyanlığın "kutsal", "kanonik" ve "yanılmaz" nitelik taşıyan *İşler* isimli kitabına göre, Kudüs (Nasrani) cemaatinin Yasa'ya gönülden ve sarsılmaz şekilde bağlı olduğunu söylemektedir (*İşler*, 21:20). Pavlus ise kaleme aldığı mektupların onlarca pasajında İsa'nın havarilerini ve Kudüs cemaatini İsa'nın ölümü sonrasındaki süreçte de Yasa'ya bağlı kalmayı sürdürdükleri için eleştirmektedir. Bu yüzden onları "ikiyüzlü" olmakla ve cemaati "sömürmekle" eleştirmekte, onlara yine bu yüzden hakaretler yağdırmaktadır. Buna dair tüm detayları bu kitap çalışmasının ilk satırından şimdiye kadar görmüştük. İş bu hâlde, Ebionitler, tıpkı İsa ve havariler gibi Yasa'ya bağlı kalmayı sürdürdükleri için nasıl olup da "sapkın" sayılmaktadır?

-2-

Kilise yazarlarına göre, Ebionitlerin "sapkın" olmasının diğer bir sebebi, güya Tanrı tarafından "elçi" olmak üzere seçilen Pavlus'un "havari" olduğu iddiasını, tüm yazdıklarını, hatta onun propagandasını yapan Luka'nın iddialarını da reddetmeleridir. Evet, ama Pavlus'un yaşayan İsa'yla hiçbir zaman görüşmediği bizzat kendisince dile getirilmektedir. Pavlus, ne İsa'nın bir dersine katılmış, ne onun çevresindeki müminler arasında yer almıştır. Hatta Pavlus, onun ölümü sonrasında İsa cemaatine zulmeden, bu uğurda cinayetler işlenmesine yol açan (bk. Stefan örneği) başlıca şahsiyettir. Kaldı ki Pavlus Filistin'i işgal altında bulundurup sömüren egemen siyasi güçler adına çalışmaktadır. Pavlus, bir gün aniden, hikmeti tamamen kendinden menkul bir iddiayla ortaya çıkarak dirilen İsa'nın "elçisi" olduğunu öne sürmeye başlamıştır. Ne var ki, daha önce detaylarıyla birlikte gördüğümüz gibi, İsa'nın havarileri, en başta da cemaatin önderi Yakup, Pavlus'un hiçbir iddiasını ve teoloji içerikli hiçbir söylemini onaylamış değillerdir. Yakup'un veya havarilerin, İsa'ya ait öğretilerin en küçük noktasını bile türedi Pavlus'la pazarlık konusu yaptıkları hangi gerekçeyle ve nasıl öne sürülebilir? Luka'nın iddialarına bakılarak mı? Daha önce görmüştük, Luka'nın öyküsü çok büyük bir oranda kurgudur ve Pavlusçu

amaçlarla yazılmıştır. Pavlus'un mektuplarına göreyse Kudüs'teki havari topluluğu Pavlus'u "yalancı" olarak görmekte, "sahtekâr" diye nitelemekte ve onun elçilik iddiasını reddetmektedir. Üstelik bizzat *İşler* Kitabı'na göre, Pavlus Kudüs'te bizzat İsa'nın cemaati önderliğinde linç edilmek istenmiş ve dostları olan Romalılar tarafından son anda kurtarılmıştır. Durum açıkça böyleyken, Ebionitler niçin "sapkın" olmuşlardır? İsa'nın hiçbir zaman tanımadığı, havarilerin ise "düşman" olarak gördükleri Pavlus'u reddettikleri için mi?

-3-

Kilise yazarlarına göre, Ebionitlerin "sapkın" olmasının en önemli sebeplerinden biri, onların İsa'nın "ilah" olduğunu kavrayamamalarıdır. Ebionitlere göre İsa herkes gibi bir beşerdir. Kilise yazarlarına göre ise bu düşünce Ebionitlerin "ebion", yani "fakir", yani "kıt akıllı" olduklarına işaret etmektedir. Peki, ama bizzat Hıristiyanlığın "kutsal", "kanonik" ve "yanılmaz" sıfatı taşıyan ve Yeni Ahit'te yer alan metinlerine göre, İsa monoteist bir beşerdir. Sinoptik İncillerde mevcut rivayetlere göre, İsa yalnızca Tanrı'ya iman ve ibadet edilmesini istemekte, Tanrı'ya has bir sıfat olduğu düşüncesinden hareketle kendisine "iyi" denilmesine bile karşı çıkmaktadır. İsa, kendisini de dâhil etmek suretiyle bütün İsrail halkının bir tane Tanrı'ya sahip olduğunu vurgulamaktadır. İsa'nın "ilahi" bir varlık olup "Tanrı'yla aynı özü paylaştığı" ise Pavlus'un iddiasıdır. Pavlus, bu düşünceyi havarilere açıkça başkaldırmasının sonrasındaki mektuplarında da vaaz ve ilan etmektedir. Hâlbuki Pavlus, Yakup ve havariler tarafından reddedilmektedir. Havariler ise kesin olarak Yahudi monoteizmine sadık kimselerdir. Nitekim öğretmenleri olan İsa, havariler tarafından hiçbir zaman tanrısal bir varlık olarak görülmemiştir. O hâlde, Ebionitler, İsa'yı bir beşer olarak tanımlayıp onun tıpkı Musa gibi bir peygamber ve bir Yasa öğretmeni olduğunu söyledikleri için nasıl olup da "sapkın" olmuşlardır?

-4-

Kilise yazarlarına göre, Ebionitler İsa'nın "Mesih" oluşuna ilahi anlam yüklememektedir. Çünkü onlara göre, Mesih olmak demek ya "Yahudilerin Kralı" ya da İsrail'in rahipsel ve eskatolojik bir kurtarıcısı olmak

demektir. Her hâlükârda, Mesih ilahi bir varlık değildir. Üstelik Mesih, erdemi ve üstün dindarlığı sayesinde bu unvana erişmiştir. Mesih kavramı, Pavlus'un asli günah teorisiyle beraber ilahi anlam yüklenmeye başlamıştır. Hâlbuki "kurtuluş" kavramını Tanrı rızasından çıkarıp Mesih'in şahsiyetiyle özdeşleştiren bu teori, pagan dünyadaki mitoloji kahramanlarını hatırlatmaktadır ve İsa tarafından hiçbir zaman gündeme getirilmemiştir. Havariler ise Pavlus'la beraber bu iddiaları da reddetmişlerdir.

Kilise yazarlarına göre, Ebionitler, Hıristiyanlığın geleneksel İncillerini reddetmektedir. Onlar, kendilerine has (ve muhtemelen bugünkü Matta ile ilgisi olmayan diğer bir) Matta İncili ve ayrıca başka bazı metinler kullanmışlardır. Peki, ama kilisenin bugünkü geleneksel İncilleri, bilim insanlarına göre, İsa'nın ölümünden çok sonraları yazılmış anonim metinlerdir. Bu İncillerin yazarları İsa'ya veya İsa döneminde yaşanan gelişmelere tanık olmuş değillerdir. Onlar, kulaklarına gelen birtakım rivayetleri kayıt altına almışlardır. Nitekim II. yüzyılın sonlarına kadar bu metinler Hıristiyanlık dünyasında hiç kimse tarafından "kutsal" olarak görülmemiştir.

Kilise yazarlarına göre, Ebionitler kendi ibadethanelerini "sinagog" diye adlandırmaktadır. Buradan Ebionitlerin kilise adında bir kurumu tanımadıkları anlaşılmaktadır. Peki, ama bizzat Hıristiyanlığın Yeni Ahit Kitabı'nda hem İsa'nın hem de havarilerin yaşamları boyunca yalnızca sinagoglara gittikleri açıkça görülmektedir. Kilise ne İsa ne de onun havarileri tarafından kurulmuştur. Bu takdirde, Ebionitler, Mesih kavramını, İncilleri ve kilise olgusunu Pavlusçu Hıristiyanlar gibi değerlendirmedikleri gerekçesiyle niçin "sapkın" olmuşlardır?

Sonuç itibariyle Ebionitler, Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında İsa'nın ve havarilerin "gerçek" takipçileri olmuşlardır. Ebionit grupların söz gelimi İsa'nın mucizevi doğumu gibi tali birtakım konularda bazı fikir ayrılıklarına sahip olmaları bu durumu değiştirmemektedir. Çünkü monoteizm/tevhit, Yasa, Mesih kavramı, peygamberlik vasfı ve "kurtuluş" düşüncesi gibi en temel konularda İsa, havariler ve Ebionitler arasında gelenek devamlılığı olduğu açıktır. Kilise yazarlarının Ebionitleri "sapkın" olarak tanımlamaları ise onların gerçekten de "sapkın" olmalarından değil, fakat türedi Pavlus'un yolundan giden kilise

yazarlarının öyle olduğunu düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Gerçekten de bu durum, tarihin en açık vakıalarındandır. Schoeps ise bunu şöyle yorumlamaktadır:

> Onlara söylenseydi ki, "gelecekte Pavlus ve İncili galip gelecek ve dünyayı fethedecek, ama kendileri yolda kalacaklar ve hattı kısa bir süre sonra "sapkın" olmakla suçlanacak ve dışlanacaklar", muhtemelen bu durum onlara mümkün görünmezdi.[1183]

Ancak gerçek durum aynen böyle tecelli etti. Pavlus bir "aziz" oldu, Ebionitler ise "sapkın" damgası yiyerek unutuldular.

2. Yahudi Karakter Yansıtmayan İsa Cemaatleri (Dinamik Monarşiyanistler)

Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında, tıpkı İsa, havariler veya Ebionitler gibi monoteizm konusunda titiz bir hassasiyet göstererek büyük oranda II. yüzyılda ortaya çıkan ve IV. yüzyılda da Hıristiyanlığın resmi görüşü olarak kabul edilen "teslis" düşüncesini reddeden bazı inanç akımlarına rastlanmaktadır. Bu akımlardan biri, Dinamik Monarşiyanistler, Tanrı ile Mesih'in arasını kesin şekilde ayırmışlar, Tanrı'yı yüce ve eşsiz bir yaratıcı ilah olarak görmüşler, Mesih olan İsa'nın ise yalnızca bir beşer sayılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Bununla beraber Dinamik Monarşiyanist akımın temsilcilerini Ebionit gruplardan ayıran temel nokta, onların Yasa'nın devamı yönünde ısrarlı bir anlayışı savunmamalarıdır. Şimdi, detaylara geçelim.[1184]

(1). Hıristiyan Teolojisinde "Monarşiyanizm" Kavramı

Hıristiyan teolojisi açısından Μοναρχία/*Monarkhia* tabiri kapsayıcı bir anlam taşımaktadır. Çünkü alanın uzmanları, çok başka yollardan giderek de olsa "Tanrı'nın ilahî birliği" ilkesini başlangıç veya varış

[1183] Schoeps, *Yahudi-Hıristiyanlığı*, s. 70.

[1184] Burada, bu başlık altında yapılacak anlatımın daha uzun ve detaylı bir varyantı için bk. Zafer Duygu, "Hıristiyanlığın Erken Yüzyıllarındaki İsa Teolojisi Tartışmalarında Dinamik Monarşiyanist Akıma Özgü Monoteist Kristoloji ve Bunun Ebionit Kristolojisiyle Mukayesesi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 2018, ss. 329-343.

noktası gören iki ayrı teolojik akımı bu tabir altında ele almışlardır. Bu bağlamda "Mesih" diye tanımlanan İsa'yı dinî açıdan "yegâne monark" sayılan Tanrı'nın bir tezahürü veya enkarnasyonu (cisimleşmiş şekli) olarak görenler "Modalist/Şekilci" Monarşiyanistler; bundan çok farklı bir yaklaşımla İsa'yı sadece insan addedenler ise "Dinamik/Adaptiyonist" Monarşiyanistler tabir edilmişlerdir.

Monarşiyanist kapsamdaki Tanrı tasavvurlarının Hıristiyanlık bünyesinde ilk defa ne zaman ortaya çıktığını tam olarak bilinmemektedir. Aslında kilise yazarları bu konuda II. yüzyıla dikkat çekmişlerdir. Ancak bir yanda böyle söylerken diğer yanda en azından Dinamik Monarşiyanistlerin "monoteizm" algısını Yahudilerle kıyasladıkları için, belki de bu akımın köklerini II. yüzyıldan daha önceki tarihlerde aramak gerekir. Bununla beraber kilise yazarlarının II. yüzyıla işaret etmeleri de tesadüf değildir; çünkü "tevhit" kavramının nasıl tanımlanacağı sorusu tam da o dönemlerin en önde gelen tartışmalarından biriydi. Anlaşıldığı kadarıyla, *gentiles* Hıristiyanlar arasında "teslisçi" (*trinitaryanist*) düşüncesi tevhidin tanımlanması noktasında bu zamanlarda hâkim kanaat halini almaya başlamıştı. "İlahî Kelam" sayılan İsa ise Yuhanna İncili'nin başlangıç cümlelerinden hareketle[1185] ve λόγος (*logos*-söz) tabirinin karşılığı olarak tartışılmaktaydı. Teslis varsayımı; aynı (ὁμο-) yapıdaki (οὐσία) üç farklı şahsiyetin (πρόσωπον veya bazen ὑπόστασις); yani Baba (Tanrı), Oğul (*logos*, İsa) ve Ruhü'l Kudüs'ün (Kutsal Ruh) "Bir" olan Tanrı'yı oluşturduğu iddiasındaydı (ὁμοούσιος). Başka bir deyişle, "teslis" inancına göre Tanrı "Bir" taneydi, fakat üç ὑπόστασις (*hypostasis*/uknum) tarafından oluşturulmuştu (bir οὐσία'da üç ὑπόστασις). Bilindiği gibi, IV. yüzyılda Hıristiyanlığın yegâne "ortodoks' formu ilan edilen bu doktrin, ana akım Hıristiyanlığın temel bir inanç prensibi olarak hâlâ mevcudiyetini sürdürmektedir.

Teslis yaklaşımı henüz ilk anda itirazlarla karşılaşmıştır. Çünkü dönemin Hıristiyanları arasında "ilahlık" kavramına dair "teslisçi" açıklamanın "monoteizm" prensibine halel getirdiğine inananlar hiç de az değildi. Örneğin Monarşiyanistler, Oğul'u (İsa) Baba'nın (Tanrı) yanında ikinci bir "ilah" mertebesine yükselterek "tevhit" ilkesini ihlal ettiği

---

1185 Εν αρχῆ ῆν ό λογος / και ό λογος ῆν προς τον θεόν / και θεός ῆν ό λογος (Başlangıçta Söz vardı, ve Söz Tanrı'yla beraberdi, ve Söz Tanrı'ydı).

gerekçesiyle teslis varsayımını reddetmişlerdir. Bu yüzden, Monarşiyanistler açısından yapılması gereken basitçe şuydu: "Tevhit" kavramı "teslis" paradoksundan arındırılmalı, kurtarılmalıydı. Fakat bunun nasıl yapılacağı konusunda iki ayrı düşünce ortaya çıkmıştır.

Modalist Monarşiyanizm, "BİR" kabul ettiği Tanrı'nın eşzamanlı, müstakil ve ardışık üç farklı mahiyette ve görümde tezahür ettiğini, ancak aslında tek bir şahsiyetten ibaret olduğunu öne sürmüştür. "Yegâne" Tanrı, örneğin Tanah'ta gördüğümüz gibi kendisini bazen "Baba" hüviyetiyle tanıtmış; Yeni Ahit'teki gibi kimi zaman "Oğul" (İsa) biçimine hulul ederek belirmiş, bazen ise "Kutsal Ruh" mahiyetine bürünmüştür. Yani ilahlık olgusu gerçekte aynı ilahî şahsiyetin üç farklı tezahüründen, görümünden ve isminden terekküp etmiştir. Dinamik Monarşiyanizm ise aynı konuda başka fikirlere sahiptir. Çünkü bu akımın mensupları İsa'yı Tanrı'nın cisimleşmiş bir şekli gibi görmekten veya İsa'yı Tanrı'yla eşitlemekten sakınmışlardır. Onlara göre, Tanrı "yegâne", "yüce", "eşsiz" ve "yaratıcı" bir ilahtır. Nasıralı İsa ise O'nunla mukayese kabul etmeyecek beşerî bir şahsiyetin temsilcisidir. Herkes gibi bir insan olan İsa, varlığını ve mucizelerini aynı Tanrı'ya borçludur.[1186]

Görüldüğü gibi, Modalist Monarşiyanistler Tanrı ile İsa'yı anlaşılır bir "ilahlık" ekseninde buluşturmak maksadı taşımışlardır. Bir tarafta Tanrı'nın "Bir" olduğu söylenirken diğer taraftan İsa'nın da ilahlığı öne sürüldüğü için, Modalist Monarşiyanistler paradoks olarak gördükleri "teslis" anlayışını İsa'nın kristolojik değerini düşürmeden tevhitle uyuşturmak istemişlerdir. Bu akımın meşhur temsilcisi Sabellius, III. yüzyılda İsa'yı Tanrı'nın tecessümü addederek, yani bunların her ikisini de

---

[1186] Detaylar için bk. V. M. Kärkkäinen, *Christology: A Global Introduction*, (2. Basım), Grand Rapids: Baker Academic, 2016, ss. 48-50; T. Streeter, *The Church and Western Culture: An Introduction to Church History*, Booktango, 2012, ss. 71-72; J.N.D Kelly, *Early Christian Doctrines*, 4. Basım, Londra, 1968, s. 115; T.G. Weinandy, *Jesus the Christ*, Indiana: Huntington, 2003, ss. 58-59; Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009, ss. 42-43; R. Sharrock, *The Triunity of God*, Morrisville, 2012, s. 40; L. Guy, *Introducing Early Christianity: A Topical Survey of It's Life, Beliefs & Practices*, Inter Varsity Press: Illinois, 2004, s. 263 ve ayrıca M.J. Erickson, *Introducing Christian Doctrine*, ed. Arnold Hustad, 2. Basım, Grand Rapids: Baker Academic, 2001, s. 111.

aynı varlık sayarak, kendisince monoteizmi kurtarmış olmaktadır.[1187] Zira hiç kimse artık iki veya üç tanrıdan bahsedemeyecektir; Baba ile Oğul aynı şahsiyet ise ortada yalnızca bir tane ilah mevcuttur.

Dinamik Monarşiyanistler de "teslis" anlayışını "sapkınlık" olarak görmüşler, fakat Modalist Monarşiyanist akımın temsilcilerinden farklı olarak İsa'nın kristolojik değerini açıkça düşürmüşlerdir. Modalist Monarşiyanistlere göre, teslisin üç öğesi aynı Tanrı'nın görümleridir, Dinamik Monarşiyanistlere göre ise bu üç öğeden sadece "Baba" tabir edilen "yüce" ve "eşsiz" Tanrı "yegâne" ilahtır.[1188] İsa'ya gelince, o da diğer herkes gibi bir insandır.

Anlaşılan o ki, ister *Modalist* ister *Dinamik* akıma mensup olsunlar, Monarşiyanistler başka yollardan gitmişlerse de aslında aynı maksadı gütmüşlerdir: Yüce Tanrı iki veya üç tane değil, ancak ve sadece "BİR" tanedir. Madem Tanrı "BİR"dir; o halde teslisin tanrılaştırdığı İsa ya gerçekte "BİR" olan Tanrı'nın farklı formu veya tezahürü (Modalist Monarşiyanizm) ya da aslında Tanrı olmayıp O'ndan ayrı, düşük ve beşerî bir şahsiyetin mümessili (Dinamik Monarşiyanizm) olarak tanımlanmıştır.[1189]

(2). "Dinamik Monarşiyanist" Akımın Önde Gelen Temsilcileri

Hıristiyanlık bünyesinde IV. yüzyıldan itibaren "ana akım" hüviyeti kazanmaya başlayan geleneksel kilise, "teslis" öğretisiyle uyuşmayan veya kilisenin çeşitli öğretileriyle bir şekilde örtüşmeyen belgelere karşı tarih boyunca sistemli bir imha politikası izlemiştir. Buna ilişkin çok sayıda örnekten birisi, söz gelimi Arius'a ait belgelerin imparator Constantinus tarafından yaktırılmasıdır. Roma yönetiminin Hıristiyanlığa yönelik bazı kovuşturmaları sırasında da kilise yetkilileri "kutsal metinler" adı altında devlet yetkililerine "sapkın" gördükleri Hıristiyanların metinlerini vermişlerdir.[1190] Dolayısıyla, resmî kilise tarafından ana akımın dışın-

---

[1187] K.R. Hagenbach, *Compendium of the History of Doctrines*, C. 1, İngilizce terc. C.V. Buch, Edinburgh, 1850, ss. 262-263.

[1188] Hagenbach, *Compendium*, s. 265.

[1189] R. Seeberg, *Text-Book of the History of Doctrines*, İngilizce terc. C.E. Hay, Philadelphia: Lutheran Publication, 1905, s. 163.

[1190] Kaçar, *Hıristiyanlık*, s. 189.

da bırakılan yüzlerce ilahiyat görüşünü ancak ve sadece kilisenin resmî düşüncelerine bağlı düşmanlarının eserlerindeki tek taraflı bakıştan hareketle anlamak zorundayız. Maalesef Dinamik Monarşiyanist akımın inanç ilkeleri açısından da bu durum aynen böyledir.

a. Byzantionlu Theodotos (ö. 200 Sonrası)

Hakkında çok az şey bildiğimiz bir deri tüccarı, Byzantionlu Theodotos, kilise yazarlarına göre bizim "Dinamik Monarşiyanizm" diye isimlendirdiğimiz teolojik akımın kurucusudur. Bu akımın mevcudiyetine dair ilk bilgiler, II. yüzyıl sonlarından ve Roma İmparatorluğu'na adını veren o zamanki başkentinden gelmektedir. III. yüzyılın önde gelen Hıristiyan ilahiyatçısı Hippolytus (ö. 235), kendi penceresinden "sapkın" saydığı veya sandığı Hıristiyanlık akımlarını anlattığı eserinde, Theodotos (ö. 200 sonrası) adında bir deri tüccarından da garip bir "sapkınlık" ortaya attığı gerekçesiyle bahsetmektedir.

Hippolytus'a göre, Theodotos aslında Tanrı'nın yaratıcı gücüne yaptığı mutlak vurguyla ana akım kilisenin "ortodoksluk" çizgisinde yer almaktadır. Ancak Theodotos'un Mesih konusunda Cerinthus[1191] ve Ebion'a[1192] benzer düşünceleri bulunmaktadır. Zira Theodotos da tıpkı onlar gibi İsa'yı beşerî bir insan olarak görmektedir. Theodotos, İsa'nın bakireden mucizevî doğumuna ilişkin rivayetleri onaylamakta ve bunun Tanrı iradesi olduğuna inanmaktadır. Fakat "Mesihlik" unvanının İsa'ya yüksek erdemli bir dindar olması sayesinde ve vaftiz edilmesiyle birlikte

---

[1191] "Mesihlik" sıfatının İsa'ya vaftizle beraber geldiğini, görevi sırasında ona yol gösterdiğini ve çarmıha gerildiği sırada ondan ayrıldığını öne süren ve Yahudi karakteriyle önplâna çıkan erken yüzyılların Hıristiyan bir ilahiyatçısıdır. II. yüzyılın Hıristiyan yazarı Irenaeus, *Adversus Haereses* isimli eserinin birinci ve üçüncü kitaplarında onun isminden ve öğretilerinden çok defa bahsetmektedir.

[1192] Hıristiyanlık tarihinde Ebionitler ismiyle anılan Yahudi karakterli inanç topluluğuna ait teolojik fikirlerin yaratıcısı ve bu grubun kurucusu olduğu zannedilen hayalî bir figürdür. İlk defa olarak Tertullianus (*De Carne Christi*, 18) tarafından bahsi yapılmıştır ve erken kilise yazarları onun Cerinthus'un öğrenci olduğunu öne sürmüşlerdir. Bununla beraber, tarihte Ebion isminde birisinin yaşamadığını ve Ebionitler denilen grubun da böyle birisi tarafından kurulmadığını daha önce de söylemiştim.

bahşedildiğini söylemektedir. Yoksa İsa da diğer herkes gibi yaşayan birisidir. Gökten güvercin şeklinde gelip İsa'ya hulul eden "Mesihlik", ondaki gücün veya mucize gösterme yeteneğinin kaynağıdır. Hippolytus'a göre, Theodotos bu ve benzeri düşünceleriyle İsa'nın "ilahlığı" yönündeki kanaati reddeden bir Hıristiyanlık öğretisinin kurucusu olmuştur.[1193]

Diğer bir kilise tarihçisi olan Epiphanius da Theodotos'un kristolojik fikirlerini -Ebionitler gibi- "sapkın" bazı Hıristiyanlık yorumlarıyla paralel görmektedir. Epiphanius'a göre, Theodotos aslında iyi eğitimli bir Hıristiyan olarak temayüz etmiştir; hatta bu sayede İsa'ya dair "tuhaf" fikirlerini açıklamaktan çekinmemiş ve İsa'yı "tanrı" sayan pek çok dindaşının aksine onu bir insan addettiği için dönemin kovuşturmalarından kurtulmuştur. Sonrasında Roma'ya gelerek kendi ismiyle anılacak bir okul kurmuştur (*Panarion,* 54:1.1-5). Theodotos, bu okulda insanın ilahlaştırılmasına karşı olduğunu söylemiştir. Kimden bahsettiğini soranlara ise "Mesih" cevabını vermiştir (*Pan*arion, 54:1.6-7). Ayrıca teolojik düşüncelerini bizzat yazılı kutsal metinlerden hareketle kanıtlamak amacındadır ve kutsal yazıları da bu bağlamda kullanmıştır (*Panarion*, 54:1.8-9). Nitekim Epiphanius, Theodotos'un, Yuhanna İncili 8:40'da geçen ifadeleri[1194], Matta İncili'nin bazı kayıtlarını, Tevrat metnini ve Luka İncili'nin Kutsal Ruh-Meryem görüşmesine ilişkin anlatımını İsa'nın insanlığına dair kanıtlar olarak aldığını belirtmektedir.[1195]

Bazı kayıtlardan hareketle, Dinamik Monarşiyanist akımın Theodotos'un şahsiyetinde kendisini havari geleneğiyle özdeşleştirdiği öğrenilmektedir Bu kanıya iki bağlamdan yola çıkarak varılabilir: Birincisi, Theodotos'a göre İsa'nın havarileri (tıpkı bizzat kendisi gibi) İsa'yı hiçbir zaman ilahları olarak görmemişlerdir. Aksine, havarileri için öğretmenleri İsa yalnızca bir insandır. Bu durumda Theodotos havarilerin inanç geleneğini sürdürdüğü düşüncesindedir. İkincisi, Theodotos'a

1193 Hippolytus, Ref.: 7. 23; Noet.: 3; Kärkkäinen, *Christology*, s. 48; R.E. Heine, *Classical Christian Doctrine: Introducing the Essentials of the Ancient Faith*, Michigan: Grand Rapids: Baker Academic, 2013, s. 54; Seeberg, *Text-Book of the History of Doctrines*, s. 163.

1194 "(İsa:) Ama şu anda beni -Tanrı'dan işittiği gerçeği size bildiren insanı- öldürmek için fırsat kolluyorsunuz".

1195 *Panarion,* 54. 2. 3; 54. 3. 1-5; 54. 4. 1; 54. 5. 1; 54. 5. 9.

göre İsa'nın "hakiki" İncili başhavarisi Petros'tan itibaren Roma'nın on üçüncü piskoposu Victor'a kadar bozulmadan gelmiş, Victor'un halefi Zephyrinus (ö. 217) döneminde ise tahrif edilmeye başlanmıştır (Eusebios, *Hist. Eccl*, 5:28.9). Hâlbuki Theodotos, İncil'in bozulmadan önceki "orijinal" mesajını savunduğu kanaatini taşımaktadır.[1196]

Epiphanius, kendi yaşadığı IV. yüzyıl sonlarında Theodotos'un kurduğu okula mensup herhangi başka birisinin mevcudiyetinden haberdar olmadığı notunu düşmektedir. Ancak Theodotos'a ait teolojik düşüncelerin Papa Zephyrinus döneminde (M.S. 199-217) diğer bir Theodotos ile Asklepiodotos tarafından takip edildiğini biliyoruz.[1197] Bunlar o zamanlar Roma'da azımsanmayacak bir güce sahip olmalıdırlar. Çünkü papaya muhalif olarak Natalius isminde birisini kendileri için piskopos ilan edebildikleri anlaşılmaktadır (Eusebios, *Hist. Eccl.*, 5:28.9). Genel itibariyle bunların görüşleri de insan İsa'nın bakire Meryem'den doğduğu, vaftiz sonrasında Kutsal Ruh ile desteklendiği ve havarilerden yadigâr eski öğretilerin bu esaslara dayandığı yönündedir.[1198]

Theodotos'un bu "monoteist" anlayışı ile bu çerçevede şekillenen kristolojik yaklaşımı bir sonraki aşamada daha meşhur bazı ilahiyatçılar tarafından ve Roma İmparatorluğu'nun başka bazı bölgelerinde de savunulmuştur. En azından kilise tarihçisi Eusebios (ö. 339) böyle düşünmektedir. Çünkü Eusebios, Samosatalı (Samsat) Pavlus ve Artemon adındaki Hıristiyan ilahiyatçıların teolojik tasavvurlarıyla Theodotos arasında organik bir ilişki bulunduğunu düşünmektedir (5:28.6,9).[1199] Eusebios'a göre, sözü geçen Artemon III. yüzyılın birinci yarısında Roma'da İsa'nın

---

1196 Heine, *Classical Christian Doctrine*, s. *54;* Seeberg, *Text-Book of the History of Doctrines*, ss. 163-164.

1197 Eusebios, *Hist. Eccl.*, 5. 28. 7; Krş. P. Lampe, *Christians at Rome in the First Two Centuries: From Paul to Valentinus*, İngilizce terc. Michael Steinhauser, ed. Marshall D. Johnson, Minneapolis: Fortress Press, 2003, s. 344; *Seeberg, Text-Book of the History of Doctrines*, ss. 163-164; Kaçar, *Hıristiyanlık*, s. 195; W. Walker, R.A. Norris, D.W. Lotz, R.T. Handy, *A History of the Christian Church*, 4. Basım, New York, 1985, s. 85.

1198 Seeberg, *Text-Book of the History of Doctrines*, s. 164.

1199 Ayrıca bk. F.J.F. Jackson, *A History of the Christian Church From the Earliest Times to A.D. 461*, New York: Cosimo, 2005, ss. 169-170.

ilahlığını inkâr eden ve bu görüşünü İsa'nın havarileri ve İncil rivayetleriyle uyumlu gören bir öğretiyi savunmaktadır. Samosatalı Pavlus ise aynı yüzyılın ikinci yarısında Antakya'da Artemon'un bu yaklaşımını diriltme teşebbüsü göstermiştir (5:28.1-4). "Teslisçi" cephenin bunlara karşı reaksiyonları sert olmuştur. Nitekim Artemon'a karşı derlenmiş önemli bir reddiye çalışmasının elden ele dolaştığı Eusebios tarafından söylenmektedir (5:28.1). Samosatalı Pavlus ise çok daha şiddetli tartışmalara yol açmış bir ilahiyatçıdır.

b. Samosatalı Pavlus (ö. 275)

Doğu Hıristiyanlığı'nın meşhur simalarından Samosatalı Pavlus (ö. 275), selefinin Sâsânîler tarafından esir edilmesi sonrasında Antakya piskoposluğu görevini (260-268) üstlenmiştir.[1200] Bu kritik görev, Pavlus'a ait kristolojik görüşlerin Dinamik Monarşiyanist akımın önceki temsilcilerine oranla niçin daha fazla ses getirdiği sorusunu bir ölçüde açıklamaktadır. Aynı bağlamda Pavlus'un kilise tarihçilerinin eserlerinde kötü şöhretiyle yer ettiğini görmek de şaşırtıcı değildir. Kilise tarihçileri, Pavlus'un teolojik fikirlerini Theodotos ve Artemon'la bağlantılı görmüşler ve bu ilahiyat çizgisini "ortodoks" daireden sapma olarak yorumlamıştır (Eusebios, 7:28.1; 7:29-30; Sokrates, 2:19). Nitekim kariyerinin sonunda Pavlus'un bir dizi konsil neticesinde aforoz edilerek görevinden uzaklaştırıldığı gözlenmektedir. Bu gelişmede Dinamik Monarşiyanist akıma has ilkelerden kaynaklanan dinî gerekçelerin esas teşkil ettiği yadsınamaz.[1201] Ancak kaynaklarda, Pavlus'un Antiokheia'yı o zamanlar elinde bulunduran Palmyra Kraliçesi Zenobia'nın *procurator ducenarius*u olarak seküler bürokraside de önemli bir mevkii temayüz ettiği haberleri de geçmektedir. Romalıların o zamanlar Palmyra Krallığı ile gergin ilişkiler içinde bulunduğu bilinmektedir. Nitekim bu olgu, alanın uzmanlarını Pavlus'un uzaklaştırılmasının arkasındaki muhtemel politik bağlamı da araştırmaya itmektedir.[1202]

1200 G. Downey, *A History of Antioch in Syria: From Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton, 1961, s. 263.

1201 U.M. Lang, *John Philoponus and the Controversies Over Chalcedon in the Sixth Century: A Study and Translation of the Arbiter*, Leuven: Peeters, 201, ss. 106-117.

1202 Downey, *A History of Antioch*, ss. 312-315.

Doğrusu, Pavlus'un teolojisi hakkında pek az şey bilinmektedir. Kaynakların yetersizliği ve tek taraflı bakışları yüzünden onun ilahiyat düşüncelerini tüm yönleriyle ortaya koymak oldukça güç bir teşebbüs gibi durmaktadır. Gerçi Gibbon'dan beri modern literatürde bu konuda söylenen çok şey bulunmaktadır. Ancak bütün söylenenler bir şekilde Pavlus'un düşmanlarından gelen bulanık ve düşmanca kayıtlara dayanmaktadır –ki zaten başka çare veya alternatif bir yol da yoktur.

En temel müşterekte, Pavlus'un *logos* doktrini çerçevesinde konuştuğu ve "teslis" düşüncesiyle uyuşmayan birtakım fikirler taşıdığı anlaşılmaktadır. Eusebios'un kayıtlarına bakarak Pavlus'un teolojik öğretisinin çerçevesini, Mesih'in kristolojik değerini bazı Hıristiyan çevreleri tatmin edecek oranda vurgulamayan bir doktrin olarak çizmek mümkündür. Pavlus kilisedeki yaygın kanaat ile şu sebeple ters düşmüştür: İsa'nın "ilah" değil de beşerî bir insan vasfı taşıdığına kanaat getirmiştir (Eusebios, 2:27.2).

Bu noktadan hareket edersek, Pavlus'un "tevhit" ilkesine özel bir dikkat verdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Pavlus, Dinamik Monarşiyanist akımın önceki temsilcileri gibi, "Tanrı'nın mutlak birliği" prensibini Baba ile Oğul arasındaki mutlak ayrılığı vurgulamak suretiyle dile getirmektedir. Pavlus'a göre, İsa diğer herkes gibi bir insandır. İlahî Kelâm (*logos*) ona nüfuz etmiştir. Bu yüzden mucizevî şekilde bakireden doğmuştur. Ancak *logos*, İsa'da ayrı bir şahsiyet bakımından değil, bir tür "erdem", "hikmet" veya "güç" mahiyetinde mevcut olmuştur. Dolayısıyla Tanrı'nın İsa'da tecessüm ettiği varsayımı doğru değildir. Tam tersine, beşerî bir varlık olan İsa, bünyesinde ikamet eden "İlahî Kelâm" sayesinde ilahî güçle dolmuştur. Tıpkı *logos* gibi Kutsal Ruh da başlı başına ayrı bir şahsiyet değildir. Gerçekte bu kavramların her ikisi de Tanrı'ya has ilahî hikmetler veya güçlerdir. İsa, "İlahî Kelâm" sayesinde günah bakımından diğer insanlardan ayrılmakta ve günah işlemekten müstesna kalmaktadır. O, işte bu yüzden "insanlığın kurtarıcısı" olmaktadır (*Panarion* 45:3.5; 45:7.3).[1203]

1203 Diğer bazı detaylar için bk. H.P. Chapman, "Paul of Samosata", *Catholic Encyclopedia*, C. 11, New York, 1913. Ayrıca bk. Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul, 1987, s. 65; Aynı yazar, "Hıristiyanlıkta Tevhid-Teslis Mücadelesinde Bir Portre: Antakya Patriği Samsatlı Pavlos", *Uluslararası Türk Dünyası*

Samosatalı Pavlus'un "teslisçi" Hıristiyanlık varsayımında "ilahlık" kavramının iki öğesi addedilen *logos* (İsa/İlahî Kelam) ile Kutsal Ruh'u Tanrı'ya ortak veya eşit görmediği açıkça anlaşılmaktadır. Gerçi Pavlus'un Tanrı ile İsa'nın ilişkisini tanımlarken bizzat aforoz edilmesine yol açan, fakat bir sonraki yüzyılda da "ortodoks" kabul edilecek olan ὁμοούσιος tabirini kullandığı söylenmektedir. Fakat Pavlus'un bu tabiri IV. yüzyılın "teslisçi" Hıristiyanları ile aynı mânâda kullanmadığı da bilhassa vurgulanmaktadır.[1204] Pavlus, Baba ile Oğul'un ontolojik birliği düşüncesini reddetmektedir. Ona göre İsa tarihsel bir figürdür, yani bir insandan fazlası değildir, çağlar öncesinden itibaren mevcudiyeti yanlış bir söylemdir.[1205] *Logos* basitçe Tanrı buyruğu veya hükmü, Kutsal Ruh ise Tanrı'ya ait gayr-i şahsî bir hassadır. *Logos*, Tanrı tarafından yaratılan dinamik bir güçtür ve insan olan İsa'ya hulul ederek onun yaşamında var olmuştur.[1206] Nitekim enkarnasyon bir nevi ilahî *logos*'un insanda ikamet etmesi durumudur.[1207] İsa bu yüzden "Oğul" olarak kabul edilmiştir, iyi işler yapması için Tanrı'nın Ruh'u tarafından desteklenmiş ve güçlendirilmiştir.[1208]

Samosatalı Pavlus'un yönettiği kilise muhitindeki bazı uygulamalarıyla da teorik düşüncelerini desteklediği görülmektedir. Pavlus, örneğin, kendi yetki alanında İsa'ya "tanrı" olarak tapılmasını yasaklamıştır; İsa'ya hitaben ilahî okunmasına bile müsaade etmemiştir (Eusebios, 7:30.10). Bu bağlamda, Pavlus'a karşı kısa sürede karşıt bir ruhban cephesinin oluşması şaşırtıcı değildir. Düşmanları onun hakkında üç koldan yürütülen olumsuz bir propaganda faaliyetine girişmişlerdir. Birincisi; Pavlus'un Antakya'yı o zamanlar elinde bulunduran Palmyralı

İnanç Önderleri Kongresi, Ankara, 2002, s. 231; Krş. Weinandy, *Jesus the Christ*, s. 59. *Kaçar, Hıristiyanlık*, s. 198.

1204 P.C. Hanson, *The Search for the Christian Doctrine of God: The Arian Controversy (318-381)*, Edinburgh: T&T Clark, 1988, s. 194.

1205 Hanson, *The Search*, s. 71.

1206 Kärkkäinen, *Christology*, s. 48; Erickson, *Introducing Christian Doctrine*, s. 303.

1207 Walker vd., *A History of the Christian Church* , s. 119.

1208 V.I. Ezigbo, *Introducing Christian Theologies*, C. 1, Eugene: Oregon, 2013, s. 116.

Zenobia'nın *procurator ducenarius*u olarak görev yaptığıdır.[1209] Burada iki yönlü maksat tasarlanmıştır: Pavlus'u dünyevî birisi gibi göstererek ilahiyat fikirlerini gözden düşürmek ve Roma'ya karşı isyancı rolü biçilen Zenobia üzerinden dönemin Roma hükümdarı Aurelianus nezdinde Pavlus'u isyancı durumuna düşürmek... Karşıt cephenin ikinci propagandası Pavlus'u ahlakî açıdan karalamak amacını matuftur. Bu kapsamda, onun mevkiini kullanarak büyük servet edindiğinden hanımlarla gizli ilişkiler kurduğuna kadar, pek çok dedikodu öne sürülmüştür. Üçüncüsü ise Pavlus'un "ortodoks" doktrin ile uyuşmayan "sapkın" fikirler taşıdığı ve "zararlı" düşüncelerini saklamak maksadıyla türlü hilelere başvurduğu iddiasıdır (Eusebios, 7:30.7-10). Nitekim Pavlus'un aforoz edilmesi amacıyla toplanan konsillerin sonrasında kaleme alınan bir mektuptan bahsedilmektedir. Ancak düşmanlık duygusu altında yazılan bu mektubun Pavlus'a ilişkin söylemleri herhâlde çok şüphelidir. Pavlus, 260'lı yılların sonunda toplanan bir dizi konsilin neticesinde aforoz edilmiş (Eusebios, 7:27.2; 7:28.2; 7:29.1), ancak Zenobia faktörü yüzünden 270'lerin ilk yıllarına kadar görevinde bulunmayı sürdürmüştür.

c. Sirmiumlu Photeinos (ö. 376)

Hıristiyanlık dünyasında sonraki yüzyıllarda da yaratıcı Tanrı'nın mutlak "BİRLİĞİ" prensibini esas alan *gentiles* karakterli teolojik yaklaşımlar eksik olmamıştır. Bu görüşlerin tümünü birden şu veya bu sebeple doğrudan "Dinamik Monarşiyanist" çatı altında değerlendirmek şimdilik pek mümkün görünmemektedir. Örneğin, Hıristiyanlık tarihinin en büyük "sapkınlığı" sayılan Ariusçuluk, IV. yüzyılda Tanrı'nın mutlak birliği ilkesine hassasiyet göstermek ve bunu da Tanrı ile İsa arasındaki kesin ayrılığa dikkat çekerek vurgulamak gibi bakımlardan Dinamik Monarşiyanist akıma yakın bir duruş sergilemektedir. Ancak yine de, Arius'un İsa'yı çağlar öncesinden beri mevcut bir varlık addetmek gibi Dinamik Monarşiyanist akımdan ayrılan bazı görüşleri de bulunmaktadır. Bu bağlamda Arius ve hatta tarih boyunca (yanlış bir biçimde)

1209 F. Millar, "Paul of Samosata, Zenobia and Aurelian: The Church, Local Culture and Political Allegiance in Third-Century Syria", *The Journal of Roman Studies*, 61, 1971, ss. 1-17.

"Nesturilik" tabir edilen akımın öncüsü olan Mopsuestialı Theodoros gibi ilahiyatçılara ait teolojik fikirlerin köklerini Dinamik Monarşiyanist akımla bir şekilde bağlantılı görmekle beraber, burada söz konusu akıma çok daha yakın başka bazı isimleri önplâna çıkarmak amacındayım.

IV. yüzyılda Sirmium (Syrmion/Sırbistan'da Mitroviça) ile Cologne (Almanya'da Köln) şehirlerinden kaynaklara yansıyan bazı haberler, Samosatalı Pavlus'a ait veya yakın bazı teolojik düşüncelerin bu muhitlerde de neşvünema bulduğunu bildirmektedir (Sokrates, 7:32).

Hıristiyanlık dünyasında yaratıcı Tanrı'nın mutlak "BİR"liği prensibini esas alan Dinamik Monarşiyanist akım İznik/Nikaia Konsili'nden (325) sonraki daha keskin teolojik münakaşalar sırasında Ankyralı (Ankara) Marcellus'un öğrencisi olan Sirmiumlu Photeinos'un şahsiyetinde yaşamaya devam etmiştir. Photeinos, tıpkı aynı düşünceleri paylaştığı selefleri gibi "teslis" akidesini reddedecek ölçüde katı monoteist bir yaklaşım göstererek Tanrı ile İsa'nın arasındaki şahsiyet ayrılığını o devrin hâkim ve resmî teolojik kanaati karşısında savunmaya çalışmış; İsa'nın sadece bir insan olduğu görüşünü müdafaa etmiştir.

Ana akım kilisenin V. yüzyıldaki yazarı Sokrates, ilahî bir İsa kanaati taşımadığı gerekçesiyle Photeinos'u eleştirmektedir (2:18). Dönemin diğer bir kilise tarihçisi olan Sozomenus, Photeinos'un "yüceler yücesi" Tanrı'ya iman ettiğini ve mevcut her şeyin O'nun tek sözüyle yaratıldığı inancı taşıdığını belirtmektedir. Ancak Photeinos, İsa'ya ilişkin genel kanaatlere aykırı birtakım düşünceler taşımaktadır. Örneğin, Photeinos'a göre, Mesih'in başlangıçtan/çağlar öncesinden itibaren var olduğu savı gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü İsa'nın varlığı ancak Meryem'den dünyaya gelmesiyle birlikte başlamıştır. Bu cümleden olmak üzere, İsa Meryem'den ilah değil bir insan olarak doğmuştur (4:6).[1210] Roma'nın son putperest imparatoru Iulianus'un (361-363) bile bir mektubunda, Tanrı'nın bir kadının rahminde bulunamayacağını söylediği için Photeinos'u tebrik ettiği belirtilmektedir.[1211] Batı Hıristiyanlığı tarihinin önde gelen isimlerinden Poitiers piskoposu

---

1210 Ayrıca krş. *A Commentary of the Apostles Creed*, 39. Bölüm, s. 964.
1211 Hanson, *The Search*, s. 237.

Hilarius da (ö. 368?) İsa'yı inkâr etmekle eş gördüğü görüşleri sebebiyle Photeinos'u eleştirmektedir (*De Syn.*, 50). Hilarius, Photeinos'un bilhassa "Tanrı Oğlu" İsa'nın bakire Meryem'den önce bir hiç sayılması gerektiği yönündeki görüşünü garipsemektedir. Hilarius'a göre, Tanah'ta geçen bazı bölümleri "Tanrı'nın Birliği"ne ana akım kiliseden daha monoteist bir anlayışla yorumlayan ve buradaki bazı ifadeleri İsa'nın ilahlık olgusuna bir ortaklığı bulunmadığı bağlamında mülahaza eden Photeinos, aforozu hak etmektedir (Hilarius, *De Syn.*, 49:13-15; Ambrosius, *De Par.*, 12:58).

Kilise yazarlarının anlatımlarından, Photeinos'un fikirlerinin Hıristiyan dünyada duyulur duyulmaz büyük bir tepkiyle karşılandığı anlaşılmaktadır. Nitekim kilise tarihçileri Sokrates ile Sozomenus, Photeinos'a karşı Doğu'lu ve Batı'lı ruhbanların derhâl harekete geçtiklerini belirtmişlerdir. Çünkü bu yazarlara göre, Photeinos, İznik Konsili'nde kabul edilen (ve İsa'yı Tanrı ile aynı özü taşıyan ilahi bir *hypostasis* olarak kabul eden) iman formülünü hiçe saymaktadır (Sozomenus, 4:6; Sokrates, 2:29). Photeinos'un bir müddet sonra aforoz edilerek görevinden uzaklaştırıldığı görülmektedir. Photeinos, azledilmesinden sonra İsa'ya ilişkin düşüncelerini değiştirmesi karşılığında kendisine piskoposluk görevinin iadesini vaat eden ruhbanları reddetmiş, kendi düşüncelerinde ısrar etmiş ve Latince ile Yunanca dillerinde kendi teolojik kanaatlerini açıklayan çalışmalar kaleme almıştır (Sozomenus, 4:6; Jerome, *De Vir.*, LXXVII). Ne var ki, bu çalışmalar da maalesef bugün elimizde değildir.

Tanrı tasavvuru ve kristolojik görüşleri yönünden Dinamik Monarşiyanistlerin Nasranîler veya Ebionitler gibi Yahudi karakterli İsa cemaatleriyle müşterek kanaatler taşıdıkları anlaşılmaktadır. İlah olan Tanrı'nın eşsizliğine mukabil insan olan İsa'nın beşer oluşuna yaptıkları ısrarlı vurgu bakımından bu toplulukların ortak bir gelenekten beslenmiş olmaları elbette çok yüksek bir olasılıktır.[1212] Binaenaleyh söz konusu bu gruplar arasındaki benzerliğe kilise yazarları da dikkat çekmektedir. Örneğin Salamisli Epiphanius (ö. 403), Samosatalı Pavlus'un şahsiyetinde Dinamik Monarşiyanist akımı eleştirirken, bu akıma mensup

---

[1212] Weinandy, *Jesus the Christ*, s. 59.

ilahiyatçıların Yahudi monoteizmi ile çok benzer bir anlayış taşıdıklarını not etmektedir. Hatta Epiphanius'a göre Pavlus ve takipçilerinin Yahudilerden farkları yoktur; bu yüzden onları "Yeni Yahudiler" tabir etmek gerekmektedir. Çünkü Şabat ve sünnet gibi Yahudi uygulamalarına riayet etmemeleri dışında onları (İsa'ya iman eden veya etmeyen) Yahudilerden ayırmak mümkün değildir (*Panarion*, 45:2.4-5).

Dinamik Monarşiyanist akım başka bir bağlamda da kilise yazarlarınca Yahudiliğe paralel görülmektedir. Söz gelimi Samosatalı Pavlus'un monoteist anlayışı İsa'yı ve Kutsal Ruh'u "ilah" sayan teslisçi Hıristiyanlık varsayımını reddetmekte; Tanrı'yı "evlat edinmekten münezzeh" bir ulûhiyet olarak algılamaktadır (*Panarion*, 45:3.2). Epiphanius, Samosatalı Pavlus ile taraftarlarını bu gibi anlayışları yüzünden körlükle ve idraksizlikle suçlamaktadır. Zira onlar, bu görüşlerini dile getirerek aslında Yahudilik dışında bir şeye inanmadıklarını itiraf etmişlerdir (45:3.4).

Sonuç olarak, Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında karşımıza çıkan ve modern araştırmacılarca Dinamik Monarşiyanizm tabir edilen bir akım, II. yüzyıl sonlarından IV. yüzyılın ikinci yarısına kadar Byzantionlu Theodotos, Artemon, Samosatalı Pavlus ve Sirmiumlu Photeinos gibi ilahiyatçılar tarafından temsil edilmiştir. Bu ilahiyatçılar, yaratıcı Tanrı'nın mutlak birliğine mukabil İsa'nın O'ndan ayrı ve beşerî bir şahsiyeti temsil ettiğine yönelik vurgularıyla Nasranîler veya Ebionitler gibi İsa'nın Yahudi karakterli takipçilerine yakın bir duruş sergilemişlerdir. Bu yüzden söz konusu bu toplulukları bir yönüyle "teslis" düşüncesinin dışında bir yerlere konumlandırmak, diğer bir yönüyle ise katı monoteist tutumları bakımından bir arada mütalaa etmek mümkün gözükmektedir. Bununla beraber, kilise tarihçilerinin verdikleri bilgilerden anlaşılan, Nasranîlerin veya Ebionitlerin aksine Dinamik Monarşiyanist görüşlü ilahiyatçıların Musa Yasası'na bağlı olunması gerektiği yönünde ısrarlı bir düşünce taşımadıkları hususudur.

Dinamik Monarşiyanist akıma mensup ilahiyatçılar, İsa teolojisi tartışmalarının her yanı sardığı erken yüzyıllarda, oluşum aşamasını tamamlamaya ve doktrinal açıdan homojen bir yapı tesis etmeye çalışan ana akım kilisenin görüşüyle ters düşmüşlerdir. Onların düşünceleri günümüzün kilise anlayışıyla uyuşmamaktadır. Kilise yazarlarının

öteden beri bu akımın temsilcilerini nefretle anmaları ve onları İsa'nın "ilahlığını" anlayamadıkları gerekçesiyle "sapkın" ilan etmeleri işte temelde buradan kaynaklanmaktadır. Nitekim yukarıda isimlerini zikrettiğim ilahiyatçılar istisnasız aforoz edilmişlerdir. Theodotos'un 190 yılında Papa I. Victor tarafından, Samosatalı Pavlus'un Antakya'da birbiri ardınca toplanan üç konsille birlikte, Sirmium piskoposu Photeinos'un ise 340'lı yıllarda Medialonum (Milano) ve Roma'da mahkûm edildiği küçük bazı konsillerin sonrasında 351 Sirmium Konsili'nde aforoz edildikleri bilinmektedir.[1213] Dinamik Monarşiyanist akımın sadece kilise entelektüelleri düzeyinde tartışılmayıp kimi Hıristiyan cemaatler üzerinde de belirli oranda tesirler husule getirdiğinin en önemli kanıtı, bu görüşün Hıristiyanlığın evrensel ilk konsili olan İznik'te de (325) gündeme getirilmiş olmasıdır. İznik Konsili'nin 19 numaralı kanonu; Samosatalı Pavlus'un şahsiyetinde Dinamik Monarşiyanist akımı mahkûm etmektedir. Bu kanon, Samosatalı Pavlus taraftarlarının yeniden vaftiz edilmeleri gerektiği ve geçmişte onların ruhbanları arasında görev yapanlardan suçsuz olup kınanmayanların yeniden vaftiz edildikten sonra kilisede piskoposluk görevine devam edebileceklerini hükme bağlamaktadır.[1214] Konsile göre bunun sebebi, Samosatalı Pavlus yanlılarının bir zamanlar vaftiz olmalarına rağmen Oğul ile Kutsal Ruh'un isimlerini teslisçi Hıristiyanlar gibi algılamamaları ve kullanmamalarıdır.[1215] Zira Dinamik Monarşiyanistler hiçbir zaman İsa'ya bir tanrı olarak tapmamışlardır.[1216]

1213 Sokrates, *Hist. Eccl.*, 2. 29; Sozomenus, *Hist. Eccl.*, 4. 6; M. Weedman, *The Trinitarian Theology of Hilary of Poitiers*, Leiden: Brill, 2007, ss. 106-108, Hanson, *The Search*, s. 236.

1214 C.J. Hefele, *A History of the Christian Councils: From the Original Document to the Close of the Council of Nicea A. D. 325,* 2. Basım, Edinburgh, 1883, ss. 430-431.

1215 Hefele, *A History of the Christian Councils*, ss. 430-431.

1216 J. Rogers, *Why Creeds and Confessions: Foundations in Biblical Orthodoxy*, Clermont, 2016, s. 90.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu eserde esas olarak üç temel noktaya dikkat çekmeye çalıştım. (i) Hakkında çok şey söylenen İsa hakkında aslında pek az şey bilinmektedir. Başka bir deyişle, İsa hakkında hem bilinenden çok daha fazlası bilinmemektedir, hem de bilinenler de aslında pek şüphelidir. (ii) İsa hakkında çok az şey bilinmesi iki sebebe dayanmaktadır: İsa'nın kendisine yaptığı görev tanımı evrensel amaç taşımamaktadır ve onun faaliyet alanı İsrail kavmi ve Filistin sahasıyla sınırlı kalmıştır. Ancak bundan çok daha önemlisi, İsa'nın ölümü sonrasında tarih sahnesine çıkan Pavlus, tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'yı unutturarak ilgi ve dikkati "göksel" ve "kurtarıcı" bir mitoloji kahramanına çekmeyi başarmıştır. İnciller ve Yeni Ahit'in öteki kısımları temelde bu bağlam üzerinden okunmalıdır. (iii) Ancak yine de Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında Pavlus'u ve görüşlerini reddederek İsa'ya ve havarilere ait monoteist düşünceleri savunan ve izlemeye çalışan kimi inanç akımları da var olmuştur.

-1-

İsa'nın kendisine yaptığı görev tanımlaması evrensel bir amaç taşımamaktadır. İsa, Yeni Ahit'te karşımıza çıkan birçok rivayette, görev alanını İsrail kavmiyle sınırlandırmaktadır. O, İsrail'in Tanrı'sı

hakkında vaazlar vermekte, İsrail'in Yasası'na ilişkin konuşmaktadır. Dolayısıyla İsa hareketi her yönüyle Yahudi tevhit inanç sistemi bünyesinde ortaya çıkmıştır. Durumun böyle olduğu, İsa sonrası dönemde Yakup tarafından yönetilen Kudüs/Nasranî cemaatin temel karakteristik özelliklerinden de gözlenmektedir. Nasranîler, tıpkı öğretmenleri olan İsa gibi, katı monoteist anlayışı korumuşlar, Yasa yanlısı tutumu sürdürmüşler ve Tora'nın "kurtuluş" öğretilerine sadık kalmışlardır.

Bu olgunun çok doğal bir sonucu şudur: I. yüzyılın pagan kaynaklarında İsa'ya ilişkin kayıt yoktur. II. yüzyılda bu durum biraz değişmiştir, ama bu değişiklik İsa'nın pagan yazarlar için önem taşımaya başlamasından kaynaklanmamıştır. İsa'yı önderleri olarak gören Hıristiyan cemaatler bu zamanlarda Akdeniz Havzası'nda gözle görülür bir hale gelmişlerdir. Bu bağlamda pagan yazarların birkaç tanesi Hıristiyanları anlatırken İsa'ya da küçük bazı atıflar yapmışlardır. Ancak bu atıflardan İsa ve öğretileri konusunda varılabilecek hiçbir yargı yoktur. Mara Bar Serapion'un Süryanice mektubu ise İsa'nın tarihsel varlığı ve beşer oluşu konusunda Hıristiyanlık dışından değilse bile Yeni Ahit dışından bir tanıklık olmalıdır. Sonuçta, pagan kaynaklarının tarihsel İsa araştırmaları için oldukça verimsiz bir saha olduğu anlaşılmaktadır.

İsa'ya iman etmeyen Yahudilerin ona ilişkin muhtemel kayıtları açısından da durum büyük oranda böyledir. Erken yüzyılların Yahudi kaynakları İsa'dan bazen belli-belirsiz şekilde bahsetmektedir. Bazen bu kayıtlar interpolasyon hüviyeti taşımaktadır. Kimi zaman ise Hıristiyan yazarların *apologia* türünden eserlerinde Yahudilerin İsa'ya dair bazı iddiaları zikredilmektedir. Genel olarak bakılırsa, İsa'ya iman etmeyen Yahudilerin İsa hakkındaki söylemleri büyük oranda Hıristiyan karşıtı düşmanca hislerden beslenmekte ve daha ziyade geleneksel Hıristiyanlığın kimi kabullerine karşı polemik havası yansıtmaktadır. Dolayısıyla buradan hareketle İsa'ya ilişkin etraflı bir tasvir yapmak mümkün görünmemektedir. Zira Yahudiler, bizzat İsa'dan ziyade geleneksel kilisenin tanımladığı türden bir İsa'yı hedef almaktadır. Yine de Iosephus'un Yakup bahsi üzerinden İsa'ya yaptığı bir atıf, İsa'nın tarihsel varlığı konusunda önemlidir. İsa'nın infazına dair Talmud'da geçen rivayetler ise bağımsız sayılabilecek bir geleneği temsil etmektedir.

Hıristiyanlar, II. yüzyıldan itibaren, hakkında çok az şey bildikleri tarihsel bir şahsiyet olarak İsa'dan ziyade kendi tasavvurlarında yarattıkları İsa'lara iman etmişlerdir. Çünkü İsa'dan ve havarilerden geriye yazılı bir metin kalmamıştır. Ayrıca İsa'ya atfedilen öğretiler kendi orijinal bağlamının dışında, pagan geçmişe sahip toplumlar arasında, yani Filistin sahasından çok uzak bölgelerde yayılmıştır. Bu olgunun yansımaları en çok "apokrif" tabir edilen kaynaklardan izlenmektedir. Apokrif kaynaklar, Hıristiyanlığın erken yüzyıllardaki inanç çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. Bu kaynaklar İsa hakkında birçok bilgi ve iddia içerse de, bu bilgi ve iddialar çok geniş bir yelpazede vücut bulmakta ve birbirinden çok farklı içerikler yansıtmaktadır. İsa, II. yüzyıl ve sonrasında bir yerde *gnōsis* bilgisini ifşa eden *ilahi bir varlık*, başka bir yerde Yahudi bir *peygamber* figürü, diğer bir yerde insanlığın *evrensel kurtarıcısı*, daha başka bir yerde ise *metafizik bir oluşum* sayılmaktadır. İsa bir yana, *örneğin bazı* gnostik karakterli kaynaklar Tanrı'nın sayısı hakkında bile birbiriyle örtüşmeyen uçuk bilgiler sunmuşlardır. Apokrif kaynakların tarihsel İsa araştırmaları açısından pagan ve Yahudi kaynaklarına kıyasla daha büyük bir önem taşıdığı açıktır. Ama bu kaynaklardan yola çıkarak tartışmasız bir İsa tasviri yapmak da pek mümkün değildir. Bununla beraber İsa'yı kendi ırkının çizgileriyle, kendi tarihsel bağlamıyla nakleden (Yahudi-Hıristiyan karakterli) rivayetler muhtemelen daha değerlidir.

-2-

İsa'yı çok az tanıyor olmamız, büyük ölçüde Pavlus'un önemli bir başarısıdır. Pavlus, bugün mevcut mektuplarında İsa'nın tarihsel varlığını bilinçli ve sistemli şekilde önemsizleştirmekte ve bütün ilgiyi onun ölümü ve dirilişi iddiasına çekmek istemektedir. Üstelik yaşamı sırasında İsa'yı hiç görmeyen ve onun hiçbir dersine katılmayan Pavlus'un İsa hakkında neyi ne kadar bildiği meselesi de ayrı bir tartışmanın konusu olabilir.

İncil metinlerini İsa'dan çok zaman sonra kaleme alan meçhul bazı Pavlusçu yazarlar, İsa hakkında bazı otantik rivayetlere ulaşmayı başarmışlardır. Bilhassa ilk İncil olan Markos özelinde, bu yazarlar söz konusu rivayetleri bazen olduğu gibi yansıtmışlardır. Bazen Pavlusçu

bir bakışla yeniden şekillendirerek nakletmişlerdir. Ancak İncillerde bundan çok daha fazla İsa sonrası dönemde ortaya çıkan gelenekler, anlayışlar ve rivayetler yer almaktadır. Özellikle önemli bazı kristolojik kavramlar da Yahudi bağlamından pagan dünyaya aktarılırken çok ciddi değişimler geçirmişlerdir. İncillerin İsa hakkında tutarlı bir sunum yapmamaları temelde buradan kaynaklanmaktadır. Örneğin, İsa'nın kendi görev alanını İsrail kavmiyle sınırlayan tutumu muhtemelen otantiktir. Onun öğrencilerinden bütün insanlık ailesini Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına vaftiz etmelerini istemesi ise büyük olasılıkla sonradan ortaya çıkmış bir inancı yansıtmaktadır. Çünkü bu rivayet, açıkça Pavlus'a yer ve meşru bir zemin açma hazırlığıdır. Nitekim İncil metinlerinde bu her iki rivayet geleneği aynı anda ve bir arada sunulmaktadır. Kısaca, İncillerin İsa'sı belli-belirsiz bir siluettir. Çünkü İncillerin yazarları için İsa'nın yaşamı daha ziyade onun çarmıhına giden bir yol olarak önem taşımaktadır. Bunun ötesinde öyle büyük bir anlamı yoktur.

İsa'nın havarileri de gölge figürler halinde karşımızdadır ve bu durum da büyük oranda Pavlus'un öğrencisi Luka'nın başarısıdır. Luka, *İşler* isimli Kitabı'nda, İsa'nın havarileri ile Pavlus arasında aslında hiçbir zaman var olmayan bir "birlik" havasını yansıtmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken bir tarafta Pavlus'un havari cemaatine başkaldırısını ve iki taraf arasındaki gerilimi yansıtmamaya özen göstermiştir– ki bu olgu Pavlus'un mektuplarında açıkça mevcuttur. Diğer tarafta ise İsa'nın havarilerini kendi yazdığı senaryonun figüranları olarak kullanmıştır. Cemaatin lideri Yakup'a bu senaryoda pek az rol düşmektedir. Luka, Yakup'u bilinçli şekilde önemsizleştirmek ve unutturmak istemektedir. Çünkü Yakup, Pavlus'un en büyük iki düşmanından biridir. Diğeri, yani başhavari Petros, Luka tarafından, kaleme aldığı eserin belirli bir kısmına kadar başrolde oynatılmakta, ancak bunun sonrasında senaryodan tamamen çıkarılmaktadır. Luka, bu esnada Petros'a, Petros'un aslında hiçbir zaman söylemediği bazı şeyleri söyletmekte, yani Petros'u âdeta Pavlus'un müjdecisi gibi sunmaktadır. Zira amacı, eserinin ilk kısmında henüz sahneye sürmediği Pavlus'u ve Pavlusçu görüşleri Petros ve Barnabas gibi otoritesi tartışılmaz şahsiyetler üzerinden meşrulaştırmaktır. İsa'nın diğer havarileri ise Luka'nın

eserinde hayalet şahsiyetlerdir. Onlara dair ne elle tutulur bir bilgi ne de savundukları gerçek öğretiler hakkında en küçük bir ima Luka tarafından nakledilmektedir. Böylece, Pavlus'u Hıristiyanlığın en büyük şampiyonu yapan süreç Luka tarafından açılmaktadır. Luka, kahramanı olan Pavlus'a, yaşamı sırasında İsa'ya öğrenci ve yoldaş olan havarileri kimi zaman başkalaştırarak, kimi zaman ise onları gündem dışına iterek yer açmaktadır. Bu yüzden de İsa'nın havarileri bugün aslında kim oldukları pek bilinmeyen hayali tarihsel şahsiyetlerdir.

-3-

Pavlus, Mesih ismini kullanarak ne yapmak istemektedir? Bu sorunun yanıtını kesin olarak vermek pek mümkün değildir. Çünkü Pavlus ve Luka, sadece bilmemizi istedikleri şeyleri, bilmemizi istedikleri kadarıyla anlatmışlardır. Kendileri dışındaki tüm aktörleri de büyük bir ustalıkla susturmuşlardır. Ancak Filistin'in I. yüzyıldaki tarihsel bağlamı göz önüne alındığında, bu konuda ilginç bazı sonuçlara ulaşmak olası gibi görünmektedir.

I. yüzyılda Filistin'de siyasi açıdan Romalılar egemendir. Herodesler ile Yüksek Rahip ve çevresi ise onların Yahudi işbirlikçileridir. Herodesleri atayanlar Romalılardır. Herodesler, Filistin'de Roma ideolojisi yanlısı bir siyaset izlemişler, Yahudiler arasında Helen kültürünü yaymayı ülkü edinmişlerdir. Onların Yasa'ya ve Yahudi geleneklerine karşı son derece lakayt davrandıkları da başka bazı kaynaklardan bilinmektedir. Yüksek Rahiplik müessesesi ise Romalıların bölgeye gelmesinden çok daha eski tarihlerden itibaren bölgedeki egemen yabancı güçlerin işbirlikçi kurumu olarak bilinmektedir. Kısaca, I. yüzyıl öncesinde Filistin'de düzen, Romalılar, Herodesler ve Yüksek Rahip tarafından kurulmuştur ve bu düzen İsa döneminde de sürdürülmektedir.

Yahudilerin çoğunluğu ise hem dini hem politik gerekçelerle bu düzeni yıkarak bağımsız yaşamak istemektedir. Onların bu beklentisi hem ardı arkası kesilmeyen Mesihi isyanlarda hem de yer altında sürdürülen gizli bazı faaliyetlerde belirginleşmektedir. Bu bağlamda, egemen siyasi güçlerin, kendi kurdukları düzene tehdit oluşturan veya oluşturabileceğinden şüphelendikleri bu gibi faaliyetleri, o zamanlar en geniş

şekilde yankı bulmuş Mesihi bir hareket üzerinden baltalamak istemeleri muhtemel gözükmektedir. Öyleyse Pavlus'un dini bir tartışma kisvesi altında aslında başka maksatlarla hareket etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Dikkat edelim: Pavlus, İsa hareketine zulmederken Yüksek Rahip namına çalışmaktadır. Pavlus, ya Herodes sülalesine mensuptur ya da en kötü ihtimalle bu sülaleyle çok yakın ilişki içindedir. Nitekim en azından İsa'nın elçisi olduğu iddiasıyla tarih sahnesine çıktığı sırada Herodesler namına gizli faaliyetlerde bulunmuş olması çok olasıdır. Bunun da ötesinde, Pavlus bir Roma vatandaşıdır. Yahudiye gibi eyaletlerde böyle bir imtiyazın sıradan kişilere verilmesi mümkün değildir. Pavlus, aynı şekilde Romalı yöneticilerle, askerlerle, sıra dışı ilişkiler içindedir. Romalılar tarafından hoş görülmekte, korunmakta ve ağırlanmaktadır. Kaldı ki, Pavlus'un Romalılar tarafından tutuklandığı veya şehit edildiği gibi iddialar muhtemelen ancak ve sadece "mit" değeri taşımaktadır.

Pavlus, İsa'ya iman ettiği iddiasının sonrasında Roma ideolojisi vaaz etmiştir. Roma yönetiminin Tanrı'dan olduğunu öne sürmüş, bu yönetime itaat edilmesi gerektiğini söylemiş ve vergilerin düzenli ödenmesini istemiştir. Yahudilerin Roma toplumuyla bütünleşmesine engel teşkil eden temel noktaları hedef almıştır. Pavlus, bu doğrultuda, Yahudi monoteizmini Mesih'i de Tanrı'nın yanında ilahi bir statüye yüceltmek suretiyle yumuşatmak istemiştir. Yasa'nın, sünnetin ve diğer Yahudi geleneklerinin kaldırıldığını iddia etmiştir. Kurtuluş kavramını Tanrı'ya iman ve imanın gerektirdiği eylem bağlamından çıkararak yalnızca Mesih'in şahsiyetine odaklamıştır. Bunun da ötesinde, Yahudiler için Yahudi bağımsızlığını çağrıştıran Mesih kavramını, dünyevi ve beşeri bir kral olma niteliğinden koparıp göksel bir krala çevirmiştir. Sonuç olarak, Pavlus'un söylemleri daima egemen siyasi güçlerin hoşuna gidecek, İsa'nın havarileri de dâhil olmak üzere Yahudileri ise öfkeden küplere bindirecek türdendir. Bu söylemler mevcut düzenin devamını savunmaktadır. Ve dahi sanki Yahudileri Helen kültürü paydaşlığında Roma toplumuna entegre etmeyi istemektedir. Zira Pavlus, daha önce silah yoluyla zulmettiği ve baltaladığı Mesihi bir hareketi, İsa'ya iman ettiği söylemi sonrasında da bu kez dini bir kılıf kullanarak baltalamayı sürdürmüştür.

-4-

İsa'nın havari cemaati, I. yüzyıl sonunda ve II. yüzyılın birinci yarısında Filistin'de yaşanan siyasi çalkantıların, bilhassa Roma-Yahudi savaşlarının ve hatta bunun yanında yine Filistin'deki egemen siyasi güçlerden gördüğü baskıların neticesinde, Yakup dönemindeki gibi güçlü bir otorite olma özelliğini yitirmiştir. Bunun sonucunda, İsa hareketi özelinde I. yüzyılın üçüncü çeyreğinde aslında havariler karşısında mağlup gibi görünen Pavlusçu anlayış, II. yüzyıl ortalarında üstün bir konuma yükselmiş ve bugünkü Hıristiyanlığın da temelini oluşturmuştur. Bugünkü İnciller, işte bu geleneği yansıtan metinlerdir. İnciller, İsa'yı hiçbir zaman görmeyen ve tanımayan yazarların anonim eserleridir. II. yüzyılın birinci yarısında Hıristiyanlık dünyasında yayılmaya, bundan çok daha sonraki tarihlerde ise "kutsal metin" statüsünde görülmeye başlanmışlardır. İncillerin yazarları, Pavlus'un teolojik görüşlerine İsa'nın yaşamından argümanlar üretmeyi amaçlamışlardır. Onlar, "ilahi" ve "göksel" bir "Tanrı Oğlu"nun çarmıha gerilişini ve dirilişini anlatan metinlerin yazarlarıdır. Çünkü Pavlus teolojisine göre insanlığı kurtaracak "Müjde" budur. Pavlus'a göre, Mesih, insanlığın günahına karşılık olmak üzere çarmıha gerilip öldürülmüştür. İncil yazarlarının anlattıkları da basitçe ve açıkça budur. Ama kimisi (Markos) buna daha kısa bir giriş yapmış, kimisi (Matta) bu girişi daha uzun tutmuştur. Ve İncil yazarları tarihsel bir şahsiyeti değil de bir mitoloji kahramanını anlattıkları için İsa (ve ayrıca havarileri) bugün gölge figürler halinde karşımızdadır.

-5-

Hıristiyanlığın erken yüzyıllarında İsa'dan ve onun havarilerinden yadigâr anlayışları koruyan ve bilhassa Tanrı'ya İsa ve havariler gibi iman eden kimi cemaatler dikkat çekmektedir. Bu cemaatlerin Yahudi karakterli olanları Ebionitler, Yahudi karakter taşımayanları ise Dinamik Monarşiyanistler olarak tanımlanmaktadır. Ebionitler, Tanrı'ya, onun "eşsiz", "yaratıcı" ve "yegâne" ilah olduğu düşüncesiyle iman eden, Yasa'ya ve diğer bazı Yahudi geleneklerine riayeti sürdüren, "kurtuluş" kavramını da Tanrı'yla ve iman-eylem bağlamıyla açıklayan bir anlayış taşımışlardır. Dinamik Monarşiyanist akımın temsilcileri ise Tanrı'nın

birliği (tevhit) olgusunu kendileri açısından son derece güç koşullar altında savunmayı sürdürmüşlerdir. Ne var ki, III. ve IV. yüzyıllarda hem Ebionitlerin hem de Dinamik Monarşiyanistlerin geleneksel kilise konsillerinde aforoz edildikleri görülmektedir. Başka bir deyişle, söz konusu bu inanç akımları Hıristiyanlık dünyasında gelenek dışında bırakılmışlardır. Bir zamanlar Pavlus tarafından İsa'nın akrabalarına ve havarilerine rağmen başlatılan ve zamanla İsa cemaatlerindeki genel kanaat haline dönüşen anlayış ise IV. yüzyılda Roma yönetimi tarafından resmi olarak tanınıp desteklenmek suretiyle bugünkü Hıristiyanlığın temelini oluşturmuştur. Kısaca ifade edilirse, Hıristiyanlık İsa'nın veya havarilerin değil, fakat Pavlus'un kurduğu bir dindir.

Kaynakça

1. Kaynaklar ve Klasik Eserler

Aleksandros, "Epistle of Alexander, Bishop of Alexandria to Alexander, Bishop of Constantinople", *N(icene) and P(ost) N(icene) F(athers)*, C. 6'da.

Ambrosius, *De Paradiso*, *NPNF*, C. 10'da.

Barnabas, "Epistle of Barnabas", *The Apostolic Fathers*, C. II, Yunanca metnin ed. ve İngilizce terc. Bart D. Ehrman, Londra, Cambridge: Harvard University Press, 2003. Ayrıca *ANF*, C. 1'de ve Kirsopp Lake, *The Apostolic Fathers with an English Translation*, C. 1, Cambridge: Harvard University Press, 1975'te.

Clement, "Epistle to the Corinthians", *ANF*, C. 1'de ve ayrıca şurada: Kirsopp Lake, *The Apostolic Fathers with an English Translation*, C. 1, Cambridge: Harvard University Press, 1975.

Didakhe, (*On İki Havari Doktrini*) şurada: Kirsopp Lake, *The Apostolic Fathers with an English Translation*, C. 1, Cambridge: Harvard University Press, 1975.

Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, İngilizce terc. Frank Williams (I. ve II. kitaplar), Leiden-Boston: Brill, 2009.

Eusebios, *Historia Ecclesiastica*, *NPNF C.* 2: 1'de.

Hermas, "The Pastor of Hermas", *ANF*, C. 2'de ve ayrıca *The Apostolic Fathers with an English Translation*, (ed., terc. Kirsopp Lake), C. II'de (Londra: William Heinemann, New York: G.P. Putnam's Sons, 1917).

Hieronymus (Ierome/Jerome), *De Viris Illustribus* (*Lives of Illustrious Men*) *NPNF* C. 2: 3'te.

Hilarius, *De Synodis, NPNF*, C. 9'da.

Hippolytus, "The Refutation of All Heresies", *ANF*, C. 5'te.

Ignatius, Tüm mektupları, *ANF*, C. 1'de ve ayrıca şurada: Kirsopp Lake, *The Apostolic Fathers with an English Translation*, C. 1, Cambridge: Harvard University Press, 1975.

Iosephus, Flavius, (Josephus) *Antiquities of the Jews*, İngilizce terc. William Whiston, Yorum: P.L. Maier, Grand Rapids, MI: Kregel Publications, 1999.

Irenaeus, "Adversus Haereses (Against Heresies)", *ANF*, C. 1'de.

Iustinus, "1. *Apologia*", "2. *Apologia*", "Dialogue with Trypho" ve "The Discourse to the Greeks", *ANF*, C. 1'de.

İncil'in Çağdaş Türkçe Çevirisi, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2001. Ayrıca, İncillerin Yunanca-İngilizce metinleri: Palmer, David Robert, ΚΑΤΑ ΜΑΘΘΑΙΟΝ, 2016. ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ, 2017. ΚΑΤΑ ΛΟUΚΑΝ, 2015 (Tümüne çevrimiçi ulaşılabilmektedir).

Kādî Abdülcebbâr, fragmanlar şurada: Shlomo Pines, "The Jewish Christians of the Early Centuries of Christianity According to a New Source", *The Israel Academy of Sciences and Humanities*, II, No: 13, Kudüs, 1966.

Lukianos/Lucian, *The Passing of Peregrinus*", Yunanca metin ve İngilizce terc. A.M. Harmon, *Lucian: In Eight Volumes, V*, Londra: Harvard University Press, 1962.

Mara Bar Serapion, şurada: *Spicilegium Syriacum*, William Cureton (ed., terc.), Londra: Rivington, 1855 ve ayrıca şurada: Pokorný, Petr, "Jesus as the Ever-Living Lawgiver in the Letter of Mara Bar Serapion", *The Letter of Mara Bar Serapion in Context: Proceedings on the Symposium Held at Utrecht University*, 10-12 December 2012, Leiden-Boston: Brill, 2012.

Mathetes, "Epistle to Diognetus", *ANF*, C. 1'de ve ayrıca *The Apostolic Fathers with an English Translation*, (ed., terc. Kirsopp Lake), C. II'de (Londra: William Heinemann, New York: G.P. Putnam's Sons, 1917).

Minucius Felix, *Octavius, ANF* C. 4'te.

Origenes, *De Principiis* ve *Contra Celsum*, *ANF*, C. 4'te.

Papias, "Fragmanlar", *ANF*, C. 1'de ve ayrıca Eusebios'un *Hist. Eccl.* isimli eserinde.

Plinius, *Reading in Ancient History: Illustrative Extracts From The Sources II: Rome and The West,* Davis, William Stearns (ed. ve İngilizce terc.), Boston: Allyn and Bacon, 1913.

Polycarpus, "Epistle to the Philippians", *ANF*, C. 1'de ve ayrıca şurada: Kirsopp Lake, *The Apostolic Fathers with an English Translation*, C. 1, Harvard University Press, 1975.

Pseudo-Clementines (*Homilies* ve *Recognitions*), *ANF*, C. 8'de.

Sokrates, *Historia Ecclesiastica, NPNF* C. 2: 2'de.

Sozomenus, *Historia Ecclesiastica, NPNF* C. 2: 2'de.

Suetonius, *The Lives of The Twelve Caesars*, İngilizce trc. Joseph Gavorse, New York: Modern Library, 1931.

Tacitus, *Annals*, İngilizce trc. Cynthia Damon, Londra-New York: Penguin Classics, 2012.

Tertullianus, *De Praescriptione* Haereticorum (*On the Prescription of Heretics*) ve *De Carne Christi* (*On the Flesh of Christ*), *ANF* C. 3'te.

The Apostolic Fathers with an English Translation, (ed., terc. Kirsopp Lake) C. 1 ve C. 2, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1975.

2. Telif Eserler

A'zami, M. M. el-, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi: Eski ve Yeni Ahit ile Karşılaştırmalı bir Araştırma*, Türkçe trc. Ömer Türker-Fetih Serenli, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006

Aasi, Ghulam Haider, *Muslim Understanding of Other Religions: A Study of Ibn Hazm's Kitab al-Fasl fi al-Milal wa al-Ahwa' wa al-Nihal*, İslamabad 1999.

Abbott, Jacob, *Jül Sezar,* Türkçe terc. Aslı Balmumcu, İstanbul: Altın Bilek Yayınları, 2016.

Ackroyd, P.R. – Evans, C.F. (eds.), *The Cambridge History of Bible, C. 1. From the Beginnings to Jerome*, Cambridge: Cambridge University Press, 1970.

Adam, Baki, *Yahudi Kaynaklarına Göre Tevrat*, İstanbul: Pınar Yayınları, 2001.

Adam, Baki, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*, 2. Basım, İstanbul: Pınar Yayınları, 2016.

Adams, Sean A., "Paul the Roman Citizen: Roman Cizitenship in the Ancient World and Its Importance For Understanding Acts 22: 22-29", *Paul: Jew, Greek and Roman*, ed. Stanley E. Porter, Boston: Brill, 2008, ss. 309-326.

Adams, Sean A., "Luke, Josephus and Self-Definition: The Genre of Luke-Acts and Its Relationship to Apologetic Historiography and Collected Biography", *Christian Origins and Hellenistic Judaism: Social and Literary Context for the New Testament*, ed. Stanley E. Porter-Andrew W. Pitts, Leiden: Brill, 2013, ss. 440-459.

Adıbelli, Ramazan, "Ve Yahudiler 'İsa Mesih, Allah'ın Oğludur' Dediler: Modern Bir Senkretik Fenomen Olarak Mesihi Yahudilik", *Bilimname*, 29: 2, 2015.

Agamben, Giorgio, *Pilate and Jesus*, İngilizce terc. A. Kotsko, California: Stanford University Press, 2015.

Akalın, Kutlu – Duygu, Zafer, *Süryani Literatürü*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2017.

Akalın, Kürşat Haldun, "Pavlus'da Gnostik İnsan Ayrımcılığı: Ruhsal Uluslar Karşısındaki Bedensel İsrailliler", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6: 2, Aralık 2013, ss. 1-27.

Akin, Daniel L., "The Synoptic Problem/Question", *Harmony of the Gospels*, ed. S.L. Cox-K.H. Easley, Nashville: Holman Bible Publishers, 2003.

Akyol, Mustafa, *The Islamic Jesus: How the King of the Jews Became a Prophet of the Muslims*, New York: St. Martins Press, 2017 (*Yahudilerin Mesihi, İslam'ın Peygamberi Meryemoğlu İsa*, Türkçe terc. Onur Atalay, İstanbul: Düşün Yayınları, 2018).

Allen, Pauline, "The Definition and Enforcement of Orthodoxy", *The Cambridge Ancient History: XIV, Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600*, ed. A. Cameron-B. Ward-Perkins-M. Whitby, New York: Cambridge University Press, 2006, ss. 811-835.

Allison, Dale C. Jr., "Thallus on the Crucifixion", *The Historical Jesus in Context*, ed. A.-J. Levine-D.C. Alison Jr.-J.D. Crossan, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2006, ss. 405-407.

Armstrong, Karen, İncil, Türkçe terc. Ilgın Yıldız, İstanbul: Versus Kitap, 2008.

Armstrong, Karen, *Tanrı'nın Tarihi: İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik*, Türkçe terc. O. Özel-H. Koyukan-K. Emiroğlu, İstanbul: Pegasus, 2017.

Arslan, Reza, *Zelot: The Life and Times of Jesus of Nazareth*, New York: Random House, 2014 (Türkçe terc. Nalan Tümay, İstanbul: Okuyanus, 2014).

Arslantaş, Nuh, İslam Dünyasında Samiriler: Osmanlı Dönemine Kadar, İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.

Atau'r-Rahim, Muhammed – Thomson, Ahmed, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, Türkçe terc. G. Mehdiyev, İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.

Aydın, Fuat, "Sır Dinlerinde Kurtuluş (Orfizm-Mitraizm ve Gnostisizm)", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2003, ss. 189-198.

Aydın, Fuat, *Pavlus Hıristiyanlığına Giriş*, (2. Baskı), Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2017.

Aydın, Mahmut, "Tarihsel İsa Araştırmaları ve Onların Bulguları Üzerine Bazı Mülahazalar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 5, 2001, ss. 1-41.

Aydın, Mahmut, "Yahuda İskaryot Bir Hain mi? Yoksa Bir Kahraman mı?" *Milel ve Nihal*, C. 3, S. 1-2, Aralık 2005-Haziran 2006, ss. 7-37.

Aydın, Mahmut, "Yahudi Bir Peygamberden Gentile Tanrı'ya: İsa'nın Tanrısallaştırılma Süreci", İslamiyat, 3, 2000, ss. 47-74

Aydın, Mahmut, *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi: Tanrı, İnanç ve İbadet*, (6. Basım), İstanbul: Ensar, 2016.

Aydın, Mahmut, *Hz. İsa'ya Ne Oldu*?, Ankara: Otto Yayınları, 2011.

Aydın, Mahmut, İsa Tanrı mı? İnsan mı? Dinler Arası Diyalog Bağlamında İsa-Mesih'in Konumu Sorunu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2002.

Aydın, Mahmut, "Birbirine Tezat İki Farklı İsa Portresi: 'Paskalya Öncesi İsa *versus* Paskalya Sonrası İsa", *Milel ve Nihal*, 4: 1, 2017, ss. 143-156.

Aydın, Mahmut, *Tarihsel İsa: İmanın Mesih'inden Tarihin İsa'sına*, (2. Baskı), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Bacon, B.W., "The Elder John, Papias, Irenaeus, Eusebius and the Syriac Translator", *Journal of Biblical Literature*: 27, No: 1, 1908, ss. 1-23.

Bagnani, Gilbert, "Peregrinus Proteus and the Christians", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 4: 1, 1955, ss. 107–112

Barnes, Peter, İsa ve Pavlus Aynı Fikirde miydi?, Türkçe terc. Arzu Sonbahar Yıldırım, İstanbul: Haberci, 2006.

Barnett, Paul, *Paul: Missionary of Jesus*, After Jesus C. 2, Michigan: Grand Rapids, 2008.

Barrera, Julio Trabolle, *The Jewish Bible and the Christian Bible: An Introduction to the History of the Bible*, İspanyolca'dan İngilizce terc. W. G. E. Watson, Leiden: Brill, 1998.

Barton, Stephen C., "Paul as Missionary and Pastor", *The Cambridge Companion to St. Paul*, ed. J. D. G. Dunn, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, ss. 34–48

Bateman, Herbert W IV, "Defining the Titles "Christ" and "Son of God" in Mark's Narrative Presentation of Jesus", *Journal of Evangelical Theological Society*, 50: 3, 2007, ss. 537-559.

Batuk, Cengi, *Mitoloji ve Tarihsellik*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Bauckham, Richard, "Historiographical Characteristics of the Gospel of John", *New Testament Studies* 53, Cambridge University Press, 2007, ss. 17-36.

Bauckham, Richard, "James, Peter and the Gentiles", *The Missions of James, Peter and Paul: Tensions in Early Christianity*, eds. B. Chilton-C. Evans, Leiden-Boston: Brill, 2005, ss. 91-142.

Baur, Ferdinand Christian, *Lectures on New Testament Theology*, ed. P.C. Hodgson, İngilizce terc. R.F. Brown, Oxford University Press, 2016.

Baur, Ferdinand Christian, *Paul the Apostle of Jesus Christ, His Life and Work, His Epistles and His Doctrine: A Contribution to a Critical History of Primitive Christianity*, İngilizce terc. Edward Zeller, Edinburgh, 1876.

Baur, Ferdinand Christian, *The Church History of the First Three Centuries*, C. I, Almanca'dan İngilizce terc. Allan Menzies, Londra, 1878.

Baz, Ferit, "Considerations for the Administration of the Province *Pontus et Bithynia* During the Imperial Period", *Cedrus*, 1: 1, 2013, ss. 261-284.

Bellinzoni, Arthur J., "The Gospel of Luke in the Apostolic Fathers", *The New Testament and the Apostolic Fathers: Trajectories through the New Testament and the Apostolic Fathers*, ed. Andrew Gregory - Christopher Tuckett, New York: Oxford University Press, 2005.

Benko, Stephen, *Pagan Rome and the Early Christians*, Bloomington: Indiana University Press, 1986.

Berchman, Robert M., *Porphyry Against the Christians*, Leiden: Brill, 2005.

Berheim, Pierre-Antoine, *James, the Brother of Jesus*, İngilizce terc. J. Bowden, Londra: SCM Press, 1997.

Bessey, Sarah, *Jesus Feminist: An Invitation to Revisit the Bible's View of Women*, New York: Howard, 2013.

Blacoe, William Victor, *Understanding the New Testament: 1-2 Timothy, Titus, Philemon*, Cedar Fort, Inc., 2011.

Blois, François De, "Nasranî (Ναζωραίως): Hıristiyanlık ve İslam'ın Dini Söz Dağarcığı Üzerine Bir İnceleme", *Kur'an'daki Hanif/ler ve Nasara Üzerine Araştırmalar*, Derleyen ve Çeviren: Fuat Aydın, İstanbul: Eskiyeni Yayınları, 2016, ss. 311-350.

Blomberg, Craig L., *From Pentecost to Patmos: An Introduction to Acts Through Revelation*, Nashville: B&H Publishing, 2006.

Bousset, Wilhelm, *Kyrios Christos: A History of the Belief in Christ from Beginnings of Christianity to Irenaeus*, İngilizce terc. J. E. Steely, New York: Abingdon Press, 1970.

Bovon, François, *New Testament and Christian Apocrypha*, Collected Studies II, ed. Glenn E. Synder, Tübingen: Mohr Siebeck, 2009.

Bowker, John, *Jesus and the Pharisees*, New York: Cambridge University Press, 1973.

Boyd, Gregory A. – Eddy, Paul Rhodes, *Lord or Legend: Wrestling with the Jesus Dilemma*, Michigan: Grand Rapids, 2007.

Brandon, S. G. F., *The Fall of Jerusalem and the Christian Church,* 2. Basım, Londra: SPCK, 1951.

Brandon, S.G.F., *Jesus and the Zelots*, Manchester: Manchester University Press, 1967.

Brewer, David Instone-, "Jesus of Nazareth's Trial in the Uncensored Talmud", *Tyndale House Bulletin*, 62, 2011, ss. 269-294.

Bridges, Carl B., "Pinpointing the Time", Mark E. Moore (ed.), *Fanning the Flame: Probing the Issues in Acts*, Joplin, Missouri: College Press, 2003.

Brown, Raymond E., "Does the New Testament Call Jesus God?", *Theological Studies*, 26: 4, 1965, ss. 545-573.

Bruce, Frederick Fyvie, "Herod Antipas, Tetrarch of Galilee and Peraea", *The Annual of Leeds University Oriental Society*, 5, 1963/65, ss. 6-23.

Bruce, Frederick Fyvie, "Is the Paul of Acts the Real Paul?", *Bulletin of John Rylands University Library*, 58, 1976, ss. 282-305.

Bruce, Frederick Fyvie, "The Background to the Son of Man Sayings," *Christ The Lord. Studies in Christology Presented to Donald Guthrie*, Leicester: Inter-Varsity Press, 1982, ss. 50-70.

Bruce, Frederick Fyvie, *The Acts of the Apostles: Greek Text with Introduction and Commentary*, (Genişletilmiş 3. Basım), Michigan: Grand Rapids, 1990.

Buck, Christopher, "Illuminator vs. Redeemer: Was Ebionite Adam/ Christ Prophetology 'Original', 'Anti-Pauline' or 'Gnostic'", Haziran 1982, s. 2 (Yayınlanmamış Makale).

Bulland, Roger A. - Robinson, James M. (İngilizce terc.), Joseph A. Gibbons (sunum), *The Second Treatise of the Great Seth*, *The Nag Hammadi Library in English*, ed. James M. Robinson, Leiden: Brill, 1988.

Bultmann, Rudolf, "The New Approach to the Synoptic Problem", *The Journal of Religion*, 6: 4, 1926, ss. 337-362.

Bultmann, Rudolf, *Tarih ve Eskatoloji: Sonsuzluğun Mevcudiyeti*, Türkçe terc. Emir Kuşçu, Ankara: Elis Yayınları, 2006.

Bultmann, Rudolf, *Theology of the New Testament*, Sunum: Robert Morgan, İngilizce terc. K. Grobel, Waco: Baylor University Press, 2007.

Burer, Michael H. – Miller, Jeffrey E., *A New Reader's Lexicon of the Greek New Testament*, Michigan: Grand Rapids, 2008.

Campbell, Ted A., *The Gospel in Christian Tradition*, New York: Oxford University Press, 2009.

Carpenter, J. Estlin, *The Historical Jesus and the Theological Christ*, Boston: American Unitarian Asssociation, 2012.

Carrier, Richard, "Thallus and the Darkness at Christ's Death", *Journal of the Greco-Roman Christianity and Judaism*, 8, 2011-2012, ss. 185-191.

Carrier, Richard, *On The Historicity of Jesus: Why We Might Have Reason for Doubt*, Sheffield: Phoenix Press, 2014.

Carson, D.A. - Moo, D.J., *Introduction to the New Testamen*t, 2. Basım, Michigan: Grand Rapids, 2005.

Carter, Warren, *Pontius Pilate: Portraits of a Roman Governor*, Collegeville, Minnesota: Liturgical Press, 2003.

Case, Shirley Jackson, *The Historicity of Jesus: A Criticism of the Contention That Jesus Never Lived, A Statement of the Evidence for His Existence,*

An Estimate of His Relation to Christianity, Illinois: The University of Chicago Press, 1912.

Cassidy, Richard J., *Society and Politics in the Acts of the Apostles*, Eugene, Oregon: Wipf-Stock, 1987.

Chapa, Juan, "The Early Text of John", *The Early Text of the New Testament*, ed. Charles E. Hill & Michael J. Kruger, New York: Oxford University Press, 2012.

Chapman, David W., *Ancient Jewish and Christian Perceptions of Crucifixion*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2008.

Chapman, H.P., "Paul of Samosata", *Catholic Encyclopedia*, C. 11, New York, 1913.

Chester, Andrew – Martin, Ralph P., *New Testament Theology: The Theology of the Letters of James, Peter and Jude*, Cambridge/New York: Cambridge University Press, 1996.

Chilton, Bruce, "James, Peter, Paul and the Formation of the Gospels", *The Missions of James, Peter and Paul: Tensions in Early Christianity*, Leiden-Boston: Brill, 2005.

Churchill, Timothy W. R., *Divine Initiative and the Christology of the Damascus Road Encounter*, Eugene, Oregon: Wipf-Stock Publishing, 2010.

Ciholas, Paul, "Son of Man in the Synoptic Gospels", *Biblical Theology Bulletin*, 11, 1981, ss. 17-20.

Closs, Michael P., *The Book of Mary: A Commentary on the Protevangelium of James*, Victoria BC: Friesen Press, 2016.

Cohen, Shaye, "Roman Domination: The Jewish Revolt and the Destruction of the Second Temple" *Ancient Israel: From Abraham to the Roman Destruction of the Temple*, ed. H. Shanks, Washington, D.C.: Biblical Archaeology Society, 1999.

Collins, Stephen Dando-, *Mark Antony's Heroes: How the Third Gallica Legion Saved an Apostle and Created an Emperor*, Audible Studios on Brilliance Audio; Unabridged edition, 2016.

Comfort, P.W. –Driesbach, J., *The Many Gospels of Jesus: Sorting Out the Story of the Life of Jesus*, Tyndale House Publishers, Inc., 2008.

Conick, April D. De, *Seek to See Him: Ascent and Vision Mysticism in the Gospel of Thomas*, Leiden: Brill, 1996.

Conick, April D. De, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, New York: T-T Clark, 2006.

Costa, Tony, "The Exorcisms and Healings of Jesus within Classical Culture", *Christian Origins and Greco-Roman Culture: Social and Literary Contexts for the New Testament*, ed. S.E. Porter-A.W. Pitts, Leiden-Boston: Brill, 2013.

Cotter, Wendy, *The Christ of the Miracle Stories,* Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2010.

Couch, Mal, *A Bible Handbook to the Acts of the Apostles*, Grand Rapids, MI: Kregel Publications, 1999.

Cross, F.L. – Livingstone, E.A., *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, New York: Oxford University Press, 1997.

Crump, David, *Encountering Jesus, Encountering Scripture: Reading the Bible Critically in Faith*, Michigan: Grand Rapids, 2013.

Cullmann, Oscar, *The Christology of the New Testament*, İngilizce terc. S. C. Guthrie-C. A. M. Hall, Philadelphia: Westminster Press, 1963.

Çelgin, Güler, *Eski Yunanca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kabalcı, 2011.

Çelik, Mehmet, "Hıristiyanlıkta Tevhid-Teslis Mücadelesinde Bir Portre: Antakya Patriği Samsatlı Pavlos", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Ankara, 2002.

Çelik, Mehmet, "Sır Dinleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, Erzurum 1988.

Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul, 1987.

Çetin, Hülya, *Hz. İsa'nın Dağdaki Vaazının Hıristiyanlık Açısından İncelenmesi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri, Dan. Hidayet Işık, Konya, 2002.

Çoban, Bekir Zakir, "Bir Yahudi Olarak Hz. İsa", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25, 2007, ss. 43-58.

Dalman, Gustaf, *Jesus Christ in the Talmud, Midrash, Zohar and the Liturgy of the Synagogue*, İngilizce terc-ed. A. W. Streane, Cambridge University Press, 1893.

Davids, Peter H., "James's Message: The Literary Record", *The Brother of Jesus: James the Just and His Mission*, ed. Bruce Chilton- Jacob Neusner, Louisville: Westminster John Knox Press, 2001, ss. 66-87.

Davies, J.D., "Paul and the Law: Reflections on Pitfalls in Interpretation", *Paul and Paulinism, Essays in Honour of C. K. Barrett*, eds. M. D. Hooker-S. G. Wilson, Londra, 1982, ss. 4-16.

Davis, Peter H., "James and Peter: The Literary Evidence", *The Missions of James, Peter and Paul: Tensions in Early Christianity*, Leiden-Boston: Brill, 2005.

Dâvûd, Abdülehad, *İncil ve Salib,* Haz. Kudret Büyükcoşkun, İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1999.

DeConick, *The Original Gospel of Thomas in Translation: With a Commentary and New English Translation of the Complete Gospel*, Londra-New York: T-T Clark, 2006.

Dekle, George R., Sr., *The Case Against Christ: A Critique of the Prosecution of Jesus*, Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge Scholars, 2011.

de Lange, N.R.M., "Jewish Attitudes to the Roman Empire", *Imperialism in the Ancient World*, ed. P.D.A. Garnsey-C.R. Whittaker, New York, Cambridge University Press, 1978, ss. 255-282.

Demirci, Kürşat, "I. Yüzyılda Anadolu'daki 'God-Fearers' Grupları ve Hıristiyanlığın Yayılması", *2000. Yılında Hıristiyanlık: Dünü, Bugünü, Geleceği*, 9-10 Haziran 2001, Sempozyum Bildiri Kitabı, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, ss. 387-393.

Deniz, Gürbüz, "", Hz. İsa'nın (a.s) Hayatı Vahiy midir?", İslami Araştırmalar, 22: 3, 2011, ss. 187-199.

Doğan, Hatice, İbn Meymun'un Hayatı, Eserleri ve Delaletü'l-Hairin Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2009.

Doherty, Earl, *Jesus: Neither God Nor Man: The Case for a Mythical Jesus*, Ottawa: Age of Reason, 2009.

Dorsey, David A., "The Law of Moses and the Christian: A Compromise", *Journal of the Evangelical Theological Society* 34, 1991, ss. 321-334.

Downey, Glanville, *A History of Antioch in Syria: From Seleucus to the Arab Conquest*, New Jersey: Princeton University Press, 1961.

Drews, Arthur, *The Christ Myth*, 3. Basımı Almanca'dan İngilizce'ye terc.: C. Delisle Burns, Londra: T. Fisher Unwin, 1910.

Dunn, James D. G., *Christianity in the Making, Volume I: Jesus Remembered*, Michigan: Grand Rapids, 2003.

Dunn, James D. G., *Neither Jew Nor Greek: Christianity in the Making*, C. 3, Michigan: Grand Rapids, 2015.

Dunn, James D.G., *The New Perspective on Paul*, Michigan: Grand Rapids, 2008.

Durmuş, İsmail, "Rab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 34, İstanbul: Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1988-2012.

Duygu, Zafer – Akalın, Kutlu, *Kristolojiye Giriş: Miafizit, Dyofizit ve Khalkedoncu Anlayışlar*, İstanbul: Divan, 2017.

Duygu, Zafer, "İlk İki Yüzyılın Pagan Kaynaklarında Nasıralı İsa", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 2017, 3: 2, ss. 57-82.

Duygu, Zafer, "Nasıralı İsa'nın Erken Dönem Yahudi Literatürüne Yansımaları", *Mukaddime*, 2017, 8: 1, ss. 155-172.

Duygu, Zafer, "VII. Yüzyıldaki İslam Fetihlerinin ve Müslüman Hâkimiyetinin Hıristiyan Tarih Yazımına İzdüşümleri", *Artuklu Akademi*, 1: 1, Mardin 2014, ss. 33-65.

Duygu, Zafer, *Hıristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, İstanbul: Divan Yayınları, 2017.

Duygu, Zafer, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hıristiyanlık, İslam, Siyasi Tarih*, İstanbul: Divan Yayınları, 2017.

Duygu, Zafer, "İsa ve Musa Yasası (Νόμος Μωϋσῆ) Meselesi", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 35: 1, 2018, ss. 283-304.

Duygu, Zafer, "İsa'nın Yeni Ahit'te Tanrı Oğlu Olarak Tanımlanması Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59:1, 2018, ss. 155-181.

Duygu, Zafer, "Hıristiyanlığın Erken Yüzyıllarındaki İsa Teolojisi Tartışmalarında Dinamik Monarşiyanist Akıma Özgü Monoteist Kristoloji ve Bunun Ebionit Kristolojisiyle Mukayesesi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 2018, ss. 329-343.

Dvornik, Francis, *Early Christian and Byzantine Political Philosophy: Origins and Background*, (2 cilt), Washington: Dumbarton Oaks, 1966.

Edmundson, George, *The Church in Rome in the First Century: An Examinations of Various Controverted Questions Relating Its History, Chronology, Literature and Traditions*, Eugene, Oregon: Wipf-Stock, 2008.

Edwards, James R., *The Hebrew Gospel & The Development of the Synoptic Tradition*, Michigan: Grand Rapids, B. Eerdmans, 2009.

Ehrman, Bart D. – Plese, Zlatko, *The Apocryphal Gospels: Texts and Translations*, New York: Oxford University Press, 2011.

Ehrman, Bart D., *How Jesus Became God: The Exaltation of a Jewish Preacher from Galilee*, New York: HarperOne, 2014.

Ehrman, Bart D., *Jesus Before the Gospels: How the Earliest Christians Remembered, Changed and Invented Their Stories of the Savior*, New York: HarperCollins, 2016.

Ehrman, Bart D., *Jesus, Interrupted: Revealing the Hidden Contradictions in the Bible (and Why We Don't Know About Them)*, HarperOne, 2009.

Ehrman, Bart D., *Jesus: Apocalyptic Prophet of the New Millennium*, New York: Oxford University Press, 1999.

Ehrman, Bart D., *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew*, New York: Oxford University Press, 2003.

Ehrman, Bart D., *Lost Scriptures: Books that Did Not Make It into the New Testament*, New York: Oxford University Press, 2003.

Ehrman, Bart D., *Peter, Paul and Mary Magdalene: The Followers of Jesus in History and Legend*, New York: Oxford University Press, 2006.

Ehrman, Bart D., *The Lost Gospel of Judas Iscariot: A New Look at Betrayer and Betrayed*, New York: Oxford University Press, 2006.

Ehrman, Bart D., *The New Testament: A Historical Introduction to the Early Christian Writings*, (2. Basım), New York: Oxford University Press, 2000.

Eisenberg, Ronald L., *The 613 Mitzvot: A Contemporary Guide to the Commandments of Judaism*, Rockville MD: Schreiber, 2005.

Eisenman, Robert, "Paul as Herodian", *Journal of Higher Criticism*, 3: 1, İlkbahar 1996, ss. 110-122.

Eisenman, Robert, *James the Brother of Jesus: The Key to Unlocking the Secrets of Early Christianity and the Dead Sea Scrolls*, New York: Penguin Books, 1996.

Eisenman, Robert, *The New Testament Code: The Cup of the Lord, the Damascus Covenant, and the Blood of Christ*, Londra: Watkins, 2006.

Eisenman, Robert, *James the Brother of Jesus and the Dead Sea Scrolls, II, The Damascus Code, the Tent of David, the New Covenant and the Blood of Christ*, Nashville: Grave Distractions, 2012.

Elliott, J. K., *A Synopsis of the Apocryphal Nativity and Infancy Narratives*, Leiden-Boston: Brill, 2006.

Erickson, Millard J., *Introducing Christian Doctrine*, ed. Arnold Hustad, 2. Basım, Michigan: Grand Rapids, Baker, 2001.

Errington, R. Malcolm, *Hellenistik Dünya Tarihi: M.Ö. 323-30*, Türkçe terc. G. Günata, İstanbul: Homer, 2017.

Evans, Craig A., "Jesus in Non-Christian Sources", *Studying the Historical Jesus: Evaluations of the State of Current Research*, ed. B. Chilton-C. A. Evans, Leiden: Brill, 1998, ss. 443-478.

Evans, Craig A., "Jesus in Non-Christian Sources", *The Historical Jesus: Critical Concepts in Religious Studies*, C. 4, ed. C. A. Evans, Londra, 2004.

Evans, Craig A., "Jewish Version of the Gospel of Matthew: Observations On Three Recent Publications", *Mishkan* 38, 2003, ss. 70-79.

Evans, Craig A., "The Jewish Christian Gospel Tradition", *The Early Centuries Jewish Believers in Jesus*, ed. Oskar Skarsaune-Reidar Hvalvik, Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2007, ss. 241-276.

Evans, Craig A., *Jesus and His Contemporaries: Comparative Studies*, Leiden: Brill, 1995.

Ezigbo, Victor I., *Introducing Christian Theologies*, C. 1, Eugene: Oregon, 2013.

Farnell, F. David, "The Synoptic Gospels in the Ancient Church: The Testimony to the Priority of Matthew's Gospel", *The Master's Seminary Journal*, 10: 1, Spring 1999, ss. 53-86.

Feldman, Louis H. – Hata, Gohei (eds.), *Josephus, Judaism and Christianity*, Detroit: Wayne State University Press 1987.

Fitzgerald, David, *Nailed: Ten Christian Myths That Show Jesus Never Existed At All*, Raleigh, North Carolina: Lulu Press, 2010.

Fitzmyer, Joseph A. S.J, *The Dead Sea Scrolls and Christian Origins*, Michigan: Grand Rapids, 2000.

Fitzmyer, Joseph A. S.J., "The Aramaic Language and the Study of the New Testament", *Journal of Biblical Literature*, 99: 1, 1980, ss. 5-21.

Fitzmyer, Joseph A. S.J., *To Advance the Gospel*, (2. Baskı), Michigan: Grand Rapids, 1998.

Fossum, Jarl, "Son of God", *The Anchor Yale Bible Dictionary*, ed. D.N. Freedman, New York: Doubleday, 1992, 6. Cilt, ss. 128-137.

Foster, Paul, *The Apocryphal Gospels: A Very Short Introduction*, Oxford-New York: Oxford University Press, 2009.

Foster, Paul, *The Gospel of Peter: Introduction, Critical Edition and Commentary*, Leiden-Boston: Brill, 2010.

Fowler, W. Warde, *Roman Ideas of Deity*, Londra: Macmillan and Company, 1914.

Frame, J. E., "Paul's Idea of Deliverance", *Journal of Biblical Literature*, 49: 1, 1930, ss. 1-12.

Freedman, David Noel (ed.), *Eerdmans Dictionary of the Bible*, Michigan: Grand Rapids, 2000.

Freke, Timothy – Gandy, Peter, *Jesus and the Lost Goddess: The Secret Teachings of the Original Christians*, New York: Harmony Books, 2001.

Freyne, Sean, *Retrieving James/Yakov, the Brother of Jesus*, New York: Annandale-on-Hudson, 2008.

Friedman, Richard Elliott, *Kitab-ı Mukaddes'i Kim Yazdı?*, Türkçe terc. Muhammed Tarakçı, İstanbul: Kabalcı, 2005.

Furnish, Victor Paul, *Jesus According to Paul*, New York: Cambridge University Press, 1993.

Gathercole, Simon, *The Gospel of Judas: Rewriting Early Christianity*, Oxford; New York: Oxford University Press, 2007.

George, Laura M., *The Truth About the Five Primary Religions and the Seven Rules of Any Good Religion*, Virginia, Hamilton: Oracle Institute Press, 2005.

Georgi, Dieter, "İlk Dönem İsa'ya İnananlar Topluluğu: Yahudi İç Göçünden mi İbaretti Yoksa Yeni Bir Dini mi Temsil Ediyordu?", Türkçe terc. Ramazan Adıbelli, *Bilimname*, 15, 2008/2, ss. 205-240.

Gero, Stephen, "The Stern Master and His Wayward Disciple: A 'Jesus' Story in the Talmud and in Christian Hagiography", *Journal for the Study of Judaism in the Persian, Hellenistic and Roman Period*, 25: 2, 1994, ss. 287-311.

Goguel, Maurice, *Jesus the Nazarene: Myth or History*, İngilizce'ye çeviren: F. Stephens, New York: D. Appleton, 1926.

Gonzalez, Justo L. – Gonzalez, Catherine Gunsalus, *Heretics for Armchair Theologians*, Kentucky: Westminster, John Knox Press, 2008.

Goodacre, Mark, *The Synoptic Problem: A Way Through the Maze*, New York: T&T Clark, 2001.

Goodacre, Mark, *Thomas and the Gospels: The Case for Thomas's Familiarity with the Synoptics*, Michigan: Grand Rapids, 2012.

Goulder, Michael, *St. Paul versus St. Peter: A Tale of Two Missions*, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1995.

Gowler, David B., "The Quest for the Historical Jesus: An Overview", *The Blackwell Companion to Jesus*, ed. Delbert R. Burkett, Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2011.

Grafton, Anthony, *Worlds Made by Words: Scholarship and Community in the Modern West*, London, Cambridge: Harvard University Press, 2009.

Grand, Robert M., *A Historical Introduction to the New Testament*, New York: Harper & Row, 1963.

Grant, Robert M., "Two Gnostic Gospel", *Journal of Biblical Literature*, 79: 1, 1960, ss. 1-11.

Griffith, Sidney, "Christians Under Muslim Rule", *The Cambridge History of Christianity: C. III*, ed. Thomas F.X. Noble–J. M. H. Smith, Cambridge: Cambridge University Press 2008, ss. 197-212.

Guenther, Alan "Christian-Muslim Apologetics in the Abbasid Period", *McGill Journal of Middle East Studies*, C. 3, 1995, ss. 1-16.

Guy, L., *Introducing Early Christianity: A Topical Survey of It's Life, Beliefs & Practices*, Inter Varsity Press: Illinois, 2004.

Gündüz, Şinasi, "Pavlus Teolojisinde Gnostik Unsurlar", *Dini Araştırmalar*, 2: 6, Ocak-Nisan 2000, ss. 51-76

Gündüz, Şinasi, *Hıristiyanlık*, (6. Basım) İstanbul: İsam Yayınları, 2017.

Gündüz, Şinasi, *Pavlus: Hıristiyanlığı Mimarı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

Haacker, Klaus, "Paul's Life", *The Cambridge Companion to St. Paul*, ed. J.D.G. Dunn, New York: Cambridge University Press, 2004.

Habermas, Gary R., *The Historical Jesus: Ancient Evidence for the Life of Jesus*, Joplin, MO: College Press, 1996.

Hagenbach, Karl Rudolf, *Compendium of the History of Doctrines*, C. 1, İngilizce terc. C.V. Buch, Edinburgh, 1850.

Hahn, Ferdinand, *The Titles of Jesus in Christology: Their History in Early Christianity*, İngilizce trc. H. Knight-G. Ogg, Londra: Lutterworth, 1969.

Hall, Edward H., *Papias and His Contemporaries*, New York: Cambridge University Press, 1899.

Hanson, Richard P.C., *The Search for the Christian Doctrine of God: The Arian Controversy (318-381)*, Edinburgh: T&T Clark, 1988.

Harman Ömer, Faruk, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", İslam Tetkikleri Dergisi, 9, Prof. Dr. Nihat M. Çetin Hatıra Sayısı, İstanbul, 1995, ss. 127-161.

Harman, Ömer Faruk, *Metin, Muhteva ve Kaynak Açısından Yahudi Kutsal Kitapları*, İstanbul, 1988.

Harman, Ömer Faruk, "Yahudilik: Mezhepler ve Dini Gruplar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, 2013, ss. 207-212.

Harnack, Adolph, *History of Dogma*, C. 1, Üçüncü Almanca basımdan İngilizce terc. Neil Buchanan, Boston: Little, Brown and Company, 1901.

Harris, J. Rendel, *The Newly-Recovered Gospel of t. Peter with a Full Account of the Same*, Eugene, Oregon: Wipf-Stock, 2006.

Hartin, Patrick J., *James and Q Sayings of Jesus*, Journal for the Study of the New Testament Supplement Series: 47, ed. David Hill, Sheffield: JSOT Press, 1991, ss. 12-22.

Hasanoğlu, Eldar, "Yahudi Şeriatında Recm Cezası", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 12, 2008, ss. 182-199.

Hasanoğlu, Eldar, "Yahudilikte Peygamberlik ve Peygamberler", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3: 4, 2014, ss. 676-697.

Hay, Lewis S., "The Son-of-God Christology in Mark", *Journal of Bible and Religion*, 32: 2, 1964, ss. 106-114.

Haygood, Lisa, The Battle to Authenticate 'The Gospel of Thomas'", *Lux: A Journal of Transdisciplinary Writing and Research from Claremont Graduate University*, 3: 1, 2013.

Head, Peter M., "The Early Text of Mark", *The Early Text of New Testament*, ed. Charles E. Hill & Michael J. Kruger, New York: Oxford University Press, 2012.

Hefele, Karl Joseph von, *A History of the Christian Councils: From the Original Document to the Close of the Council of Nicea A. D. 325,* 2. Basım, Edinburgh: T. & T. Clark, 1883.

Heine, Ronald E., *Classical Christian Doctrine: Introducing the Essentials of the Ancient Faith*, Michigan: Grand Rapids, Baker Academic, 2013.

Henderson, Timothy P., *The Gospel of Peter and Early Christian Apologetics*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.

Hengel, Martin – Schwemer, Anna Maria, *Paul: Between Damascus and Antioch, the Unknown Years*, İngilizce terc. J. Bowden, Kentucky, Louisville: Westminster John Knox Press, 1997.

Hengel, Martin, *Crucifixion: In the Ancient World and the Folly of the Message of the Cross*, Philadelphia: Fortress Press, 1977.

Hengel, Martin, *The Zealots: Investigations into the Jewish Freedom Movement in the Period from Herod I Until 70 A.D.*, Edinburgh: T. & T. Clark, 1989.

Herford, R. Travers, *Christianity in Talmud and Midrash*, New York: Ktav, 1903.

Herford, R. Travers, *The Pharisees*, Londra: Allen & Unwin, 1924.

Hernandez, Juan Jr., "The Early Text of Luke", *The Early Text of the New Testament*, ed. Charles E. Hill & Michael J. Kruger, New York: Oxford University Press, 2012.

Hill, Charles E., "Ignatius, 'the Gospel' and the Gospels", *The New Testament and the Apostolic Fathers: Trajectories through the New Testament and the Apostolic Fathers*, ed. Andrew Gregory & Christopher Tuckett, New York: Oxford University Press, 2005, ss. 267-286.

Hill, Wesley, *Paul and the Trinity: Persons, Relations, and the Pauline Letters*, Michigan: Grand Rapids, 2015.

Holding James, Patrick, *Shattering the Christ Myth: Did Jesus Not Exist*, Maintland, Fl: Xulon Press, 2008.

Holmes, Michael W., *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translation*, 3. Basım, Michigan: Grand Rapids, 2007.

Horsley, Richard A. (ed.), *Paul and Empire: Religion and Power in Roman*

Imperial Society, Harrisburg, Pennsylvania: Trinity Press, 1997.

Horsley, Richard A., "The Sicarii: Ancient Jewish 'Terrorists'", *The Journal of Religion*, 59: 4, 1979, ss. 435-458.

Horsley, Richard A., *Jesus and Empire: The Kingdom of God and the New World Disorder*, Minneapolis: Fortress Press, 2003.

House, H. Wayne, *The Jesus Who Never Lived: Exposing False Christ and Finding the Real Jesus*, Eugene: Oregon, 2008.

Howard, George, "The Gospel of the Ebionites", *Aufstieg und Niedergang Der Römischen Welt*, ed. Wolfgang Haase, Teil II: Principat, Band 25, Berlin-New York: Walter De Gruyter, 1988.

Hoyland, Robert, *Seeing Islam As Others Saw It, A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*, Studies in Late Antiquity and Early Islam, Princeton, New Jersey: The Darwin Press, 1997.

Incigneri, Brian J., *The Gospels to the Romans: The Setting and Rhetoric of Mark's Gospel*, Leiden-Boston: Brill, 2003.

Isenberg, Wesley W., "The Gospel of Philip", *The Nag Hammadi Library in English*, ed. J.M. Robinson, Leiden: Brill, 1996.

İnanlar, Mehmet Zafer, *Din-Mitos İlişkisi: Hıristiyanlık Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Dan. Durmuş Arık, Ankara, 2015.

İplikçioğlu, Bülent, *Eskibatı Tarihi I: Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Jackson, F.J.F., *A History of the Christian Church From the Earliest Times to A.D. 461,* New York: Cosimo, 2005.

Jenkins, Philip, *Hidden Gospels: How the Search for Jesus Lost Its Way*, New York: Oxford University Press, 2001.

Jensen, Morten Hørning, *Herod Antipas in Galilee: The Literary and Archaeological Sources on the Reign of Herod Antipas and its Socio-economic Impact on Galilee*, 2. Basım, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.

Jensen, Morten Hørning, "Herod Antipas", *Encyclopedia of the Bible and Its Reception*, Berlin, Münih, Boston: Walter de Gruyter, 2015.

Johnson, Luke Timothy, *Brother of Jesus Friend of God: Studies in the Letter of James*, Michigan/Cambridge: Grand Rapids, 2004.

Johnson, Paul, *Yahudi Tarihi*, Türkçe terc. Filiz Orman, İstanbul: Pozitif Yayınları, tarihsiz.

Johnston, Sarah Iles, "Mysteries", *Ancient Religions*, ed. Sarah Iles Johnston, Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2007.

Jongeneel, Jan A.B., *Jesus Christ in World History: His Presence and Representation in Cyclical and Linear Settings*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2009.

Jorgensen, David W., *Treasure Hidden in a Field: Early Christian Reception of the Gospel of Matthew*, Berlin-Boston: De Gruyter, 2016.

Jossa, Giorgio, *Jews or Christians? The Followers of Jesus in Search of Their Own Identity*, İtalyanca'dan İngilizce terc. Molly Rogers, Tübingen: Mohr Siebeck, 2006.

Just, Arthur A. Jr., "The Apostolic Councils of Galatians and Acts: How First-Century Christians Walked Together", *Concordia Theological Quarterly*, 2010, ss. 261-288.

Kaçar, Turhan, "Ebioniteler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hıristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 44: 2, 2003, ss. 187-206.

Kaçar, Turhan, "Lucianus Çağı'nda Hıristiyanlık", *Uluslararası Samsatlı Lucianus Sempozyumu*, ed. Mustafa Çevik, 17-19 Ekim 2008, ss. 267-278.

Kaçar, Turhan, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.

Kanca, Hatice Koç, *Hıristiyan ve İslami Kaynaklardan Hareketle Yeni Bir İslami Kristoloji Denemesi*, Basılmamış Tez Çalışması, Samsun, 2013.

Kaplan, İbrahim, "Erken Dönemde Hıristiyan Karşıtı Söylemin Ortaya Çıkmasını Hazırlayan Sebepler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47: 2, 2006, ss. 165-183.

Kaplan, İbrahim, *Erken Dönem Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Danışman: Şaban Ali Kuzgun, Ankara, 2006

Kaplan, İbrahim, İslam'a Göre Hıristiyanlık, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2008.

Kärkkäinen, Veli-Matti, *Christology: A Global Introduction*, (2. Basım), Grand Rapids, MI: Baker Academic, 2016.

Katar, Mehmet, "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hıristiyanlık (Bir Yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hıristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)", İslamî Araştırmalar, 20: 3, 2007, ss. 330-339.

Kaufmann, Francine – Eisenberg, Josy, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", Türkçe terc. Mehmet Aydın, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 29: 1, 1987.

Kaya, Remzi, *Kur'an'a Göre Ehli Kitap ve İslam*, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2011.

Kelly, J.N.D, *Early Christian Doctrines*, 4. Basım, Londra: Adam & Charles Black, 1968.

Kessler, Edward, *An Introduction to Jewish-Christian Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Kırchhevel, Gordon D., "The 'Son of Man' Passages in Mark", *Bulletin for Biblical Research* 9, 1999, ss. 181-187.

Kittel, Gerhard – Friedrich, Gerhard (eds.), *Theological Dictionary of the New Testament: Abridged in One Volume*, İngilizce terc. G. W. Bromiley, Michigan: Grand Rapids, 1985.

Klijn, A.F.J., *Jewish-Christian Gospel Tradition*, Brill: Leiden, 1992.

Kloppenborg, John S., "Basic Methodology in the Quest for the Historical Jesus", *Handbook for the Study of the Historical Jesus*, ed. Tom Holmen-Stanley E. Porter, Leiden-Boston: Brill, 2011.

Kochaker, Paul, *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Özel Hatları*, Elden Geçiren: Kudret Ayiter, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 414, 1977.

Koester, Helmut, "Gospels and Gospel Tradition in the Second Century", *The New Testament and the Apostolic Fathers: Trajectories through the New Testament and the Apostolic Fathers*, ed. Andrew Gregory-Christopher Tuckett, Oxford: Oxford University Press, 2005, ss. 27-44.

Koester, Helmut, "The Theological Aspects of Primitive Christian Heresy", *The Future of Our Religious Past: Essays in Honour of Rudolf Bultmann*, ed. James M. Robinson, Londra: SCM, 1971, ss. 65-83.

Koester, Helmut, *Introduction to the New Testament: History and Literature of Early Christianity*, New York-Berlin: Walter de Gruyter, 2000.

Kohler, Kaufmann, "Saul of Tarsus (Known as Paul, the Apostle of the Heathens)", *Jewish Encyclopedia*, V. 11, 1906.

Köstenberger, Andreas J. – Kellum, L. Scott – Quarles, Charles L., *The Cradle, The Cross and The Crown: An Introduction to the New Testament*, Nashville: B & H Academic, 2009.

Kuşçu, Emir, "Rudolf Bultmann'ın Teolojisini Çözmek: Belirsizlikler ve Kökenler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11: 22, 2012, ss. 47-74.

Lampe, G. W. H., *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford: Clarendon Press, 1961.

Lampe, Peter, *Christians at Rome in the First Two Centuries: From Paul to Valentinus*, İngilizce terc. Michael Steinhauser, ed. Marshall D. Johnson, Minneapolis: Fortress Press, 2003.

Landsborough, D., "St. Paul and Temporal Lobe Epilepsy", *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, 50, 1987, ss. 659-664.

Lang, U.M., *John Philoponus and the Controversies Over Chalcedon in the Sixth Century: A Study and Translation of the Arbiter*, Leuven: Peeters, 2001.

Larsen Kasper, Bro, "Mark 7: 1-23: A Pauline Halakah?", *Mark and Paul: Comparative Essays Part II: For and Against Pauline Influence on Mark*, eds. Eve-Marie Becker-Troels Engberg-Pedersen-Mogens Müller, Berlin-Boston: Walter de Gruyter, 2014, ss. 169-188.

Leloup, Jean-Yves, *The Gospel of Philip: Jesus, Mary Magdalene and the Gnōsis of Sacred Union*, Seiten; Verlag: Inner Traditions, 2014.

Levine, Amy-Jill, "Visions of Kingdoms: From Pompey to the First Jewish Revolt", *The Oxford History of the Biblical World*, ed. M.D. Coogan, New York: Oxford University Press, 1998.

Liable, Heinrich, *Jesus Christ in the Talmud*, İngilizce trc. A. W. Streane, Cambridge University Press, 1893.

Liew, Kevin, "Was Jesus Primarily a Religious Prophet or Social Activist?", *Australian eJournal of Theology*, 3, 2004.

Lindemann, Andreas, "Paul's Influence on 'Clement' and 'Ignatius'", *The New Testament and the Apostolic Fathers: Trajectories through the New Testament and the Apostolic Fathers*, ed. Andrew Gregory & Christopher Tuckett, Oxford University Press, 2005, ss. 9-24.

Longenecker, Dwight – Gustafson, David, *Mary: A Catholic Evangelical Debate*, Grand Rapids, MI: Brazos Press, 2003.

Longenecker, Richard N., "'Son of Man' as a Self-Designation of Jesus", *Journal of the Evangelical Theological Society*, 12: 3, 1969, ss. 151-158.

Longenecker, Richard N., *The Christology of Early Jewish Christianity*, Naperville: Allenson, 1970.

Longenecker, Richard N., *The Epistle to the Romans: A Commentary on the Greek Text*, Michigan: Grand Rapids, 2016.

Luomanen, Petri, *Recovering Jewish-Christian Sects and Gospels*, Leiden-Boston: Brill, 2012.

Lüdemann, Gerd, *Heretics: The Other Side of Early Christianity*, Stuttgart 1995, İngilizce terc. John Bowden, Kentucky, 1996.

Lüdemann, Gerd, *What Really Happened to Jesus: A Historical Approach to the Resurrection*, Louisville: Westminster John Knox Press, 1995.

Lynch, Joseph H., *Early Christianity: A Brief History*, New York: Oxford University Press, 2010.

Lyonnet, Stanislav – Sabourin, Leopold, *Sin, Redemption and Sacrifice: A Biblical and Patristic Study*, Roma: Biblical Institute Press, 1998.

Maccoby, Hyam, *Judaism on Trial: Jewish-Christian Disputations in the Middle Ages*, Rutherford: Fairleigh Dickinson University Press, 1982.

Maccoby, Hyam, *Paul and Hellenism*, Londra-Philadelphia: SCM Press-Trinity Press, 1991.

Maccoby, Hyam, *The Myth-Maker: Paul and the Invention of Christianity*, New York: Harper&Row, 1986.

MacDonald, Bruce Fraser, *The Thomas Book: Near Death, a Quest and a New Gospel by the Twin Brother of Jesus*, Durham: Eloquent Books, 2009.

Mack, Burton, L. *Lost Gospel: The Book of Q and Christian Origin*, San Francisco: Harper, 1993.

Maddox, Robert, "The Function of the Son of Man according to the Synoptic Gospels", *New Testament Studies*, 15, 1968, ss. 45-74.

Martin, Michael, *The Case Against Christianity*, Philadelphia: Temple University Press, 1991.

McDonald, Lee Martin, "Hellenism and the Biblical Canons: Is There a Connection", *Christian Origins and Hellenistic Judaism: Social and Literary Context for the New Testament*, ed. Stanley E. Porter & Andrew W. Pitts, Leiden: Brill, 2013.

McKnight, Scot, *Jesus and His Death: Historiography, the Historical Jesus, and Atonement Theory*, Waco, Texas: Baylor University Press, 2005.

McNicol, Allan J., "The Importance of the Synoptic Problem for Interpreting the Gospels", *Evangelical Journal of Theology*, 1: 1, 2007, ss. 13-24.

Meerson, Michael – Schäfer, Peter (eds.-terc.), *Toledot Yeshu: The Life Story of Jesus*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2014.

Meral, Yasin, "Talmud Mişna ve Gemara'dan mı Oluşmaktadır?", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 36, 2017, ss. 167-170.

Meral, Yasin, *Yeni Ahit Kanonu'nun Oluşumu (I-IV. Yüzyıllar)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Tez Çalışması, Danışman: Fuat Aydın, Sakarya, 2007.

Metzger, Bruce M., *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, United Bible Societies, London-New York: United Bible Societies, 1971.

Metzger, Bruce M., *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development and Significance*, Oxford: Clarendon Press, 1989.

Meyer, Arnold, *Jesus or Paul*, İngilizce ter. J. R. Wilkinson, Londra-New York, 1909.

Meyers, Robin R., *Saving Jesus from the Church: How to Stop Worshiping Christ and Start Following Jesus*, San Francisco: HarperOne, 2009.

Millar, Fergus, "Paul of Samosata, Zenobia and Aurelian: The Church, Local Culture and Political Allegiance in Third-Century Syria", *The Journal of Roman Studies*, 61, 1971, ss. 1-17.

Mills, Watson E. – Bullard, Roger Aubrey (eds.), *Mercer Dictionary of the Bible*, Macon, Georgia: Mercer University Press, 1997.

Minnen, Peter van, "Paul the Roma Citizen", *Journal for the Study of the New Testament*, 56, 1994, ss. 43-52.

Mitchell, Margaret M., "1 and 2 Thessalonians", *The Cambridge Companion to St. Paul*, ed. J. D. G. Dunn, New York: Oxford University Press, 2004, ss. 51-63.

Moltmann, Jürgen, *The Crucified God: The Cross of the Christ as the Foundation and Criticism of Christian Theology*, Minneapolis: Fortress Press, 1993.

Marotta, Valerio, "St. Paul's Death: Roman Citizenship and *summa supplicia*", *The Last Years of Paul Essays from the Tarragona Conference*, June, 2013, ed. Armand Puig i Tàrrech, John M.G. Barclay, Jörg Frey, Tübingen: Mohr Siebeck, 2015, ss. 248-270.

Most, Glenn W., *Doubting Thomas*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007.

Mount, Christopher, *Pauline Christianity: Luke-Acts and The Legacy of Paul*, Leiden-Boston: Brill, 2002.

Nel, Maris, "'Son of Man' in the Gospel of Mark", *Die Skriflig*, 51: 3, 2017, ss. 1-9.

Neusner, Jacob - Chilton Bruce – Graham, William, *Three Faiths, One God: The Formative Faith and Practice of Judaism, Christianity and, Islam*, Leiden-Boston: Brill, 2002.

Neusner, Jacob, "What, Exactly, is Israel's Gentile Problem? Rabbinic Perspectives on Galatians 2", *The Missions of James, Peter and Paul: Tensions in Early Christianity*, eds. B. Chilton-C. Evans, Leiden-Boston: Brill, 2005, ss. 275-306.

Nickle, Keith F., *The Synoptic Gospels: An Introduction*, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2001.

Niklas, Tobias, "The Early Text of Revelation", *The Early Text of the New Testament*, ed. Charles E. Hill-Michael J. Kruger, New York: Oxford University Press, 2012, ss. 225-238.

Novenson, Matthew V., *The Grammar of Messianism: An Ancient Jewish Political Idiom and Its Users*, New York: Oxford University Press, 2017.

Olson, Ken, "A Eusebian Reading of the *Testimonium Flavianum*", *Eusebius of Caesarea: Tradition and Innovations*, ed. Aaron Johnson-Jeremy Scott, Cambridge, MA: Harvard University Press 2013, ss. 97-114.

Orchard, Bernard – Riley, Harold, *The Order of the Synoptics: Why Three Synoptic Gospels*?, Macon, Georgia: Mercer University Press 1988.

Oropeza, B. J., *Jews, Gentiles and the Opponents of Paul: The Pauline Letters*, Apostasy in the New Testament, C. II, Eugene, Oregon: Wipf-Stock Publishing, 2012.

Osborne, Grant R., *Exegetical Commentary on the New Testament*, Michigan: Grand Rapids, 2010.

Overman, Dean L., *A Case for the Divinity of Jesus: Examining the Earliest Evidence*, Lanham MD: Littlefield, 2010.

Pagels, Elaine, "Ritual in the Gospel of Philip", *Nag Hammadi Library After Fifty Years: Proceedings of the 1995 Society of Biblical Literature*

Commemoration, ed. J.D. Turner-A. McGuire, Leiden: Brill, 1997, ss. 280-291.

Pagels, Elaine, *Beyond Belief: The Secret Gospel of Thomas*, New York-Toronto: Ramdom House, 2003.

Pagels, Elaine, *The Gnostic Gospels*, New York: Vintage, 1989.

Paget, James Carleton, "The Definition of the Terms *Jewish Christian* and *Jewish Christianity* in the History of Research", *The Early Centuries Jewish Believers in Jesus*, ed. Oskar Skarsaune-Reidar Hvalvik, Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 2007.

Paget, James Carleton, "The Jew of Celsus and Adversus Judaeos Literature", *Zeitschrift für Antikes Christentum/Journal of Ancient Christianity*, 21: 2, 2017, ss. 201-242.

Paget, James Carleton – Thate, Michael J. (ed.), *Albert Schweitzer in Thought and Action: A Life in Parts*, New York: Syracuse University Press, 2016.

Painter, John, "Who Was James? Footprints as a Means of Identification", *The Brother of Jesus: James the Just and His Mission*, Louisville-London: Westminster John Knox Press, 2001.

Painter, John, "James and Peter: Models of Leadership and Mission", *The Missions of James, Peter and Paul: Tensions in Early Christianity*, eds. B. Chilton-C. Evans, Leiden-Boston: Brill, 2005.

Parkes, James, *The Conflict of Church and the Synagogue: A Study in the Origins of Antisemitism*, New York: Hermon, 1964.

Peppard, Michael, *The Son of God in the Roman World: Divine Sonship in Its Social and Political Context*, New York: Oxford University Press, 2010.

Perrin, Nicholas, *Thomas and Tatian: The Relationship Between the Gospel of Thomas and the Diatessaron*, Leiden: Brill, 2002.

Peters, Frank E., *Jesus & Muhammed: Parallel Tracks, Parallel Lives*, New York: Oxford University Press, 2011.

Petersen, William L., "The Diatessaron of Tatian", *The Text of the New Testament in Contemporary Research: Essays on the Status Quaestionis*, ed. B.D. Ehrman-M.W. Holmes, Michigan: Grand Rapids, 1995.

Peterson, David G., *The Acts of the Apostles*, Michigan: Grand Rapids, 2009.

Peterson, Robert A., *Salvation Accomplished by the Son: The Work of Christ*, Illinois: Wheaton, 2012.

Pick, Bernhard, "The Personality of Jesus in the Talmud", *Monist*, C. 20, 1910, ss 4-32.

Piotrowski, Nicholas G., *Matthew's New David at the End of Exile*, Boston: Brill, 2016.

Pokorný, Petr, "Jesus as the Ever-Living Lawgiver in the Letter of Mara Bar Serapion", *The Letter of Mara Bar Serapion in Context: Proceedings on the Symposium Held at Utrecht University*, 10-12 December 2012, Leiden-Boston: Brill, 2012.

Pokorný, Petr, *From the Gospel to the Gospels: History, Theology and Impact of the Biblical Term 'Euangelion'*, Berlin-Boston: Walter de Gruyter, 2013.

Porter, Stanley E., "Early Apocryphal Gospels and the New Testament Text", *The Early Text of the New Testament*, ed. Charles E. Hill & Michael J. Kruger, New York, Oxford: Oxford University Press, 2012.

Powell Mark, Allan, *Jesus as a Figure in History: How Modern Historians View the Man from Galilee*, Louisville: Westminster John Knox Press, 1998.

Pritz Ray, A., *Nazarene Jewish Christianity: From the End of the New Testament Period Until Its Disappearance in the Fourth Century*, Brill: Jerusalem-Leiden 1988.

Prosser, Keith, *Was Jesus Crucified?*, Take Heart Publishers, 2016.

Räisänen, Heikki, *Paul and the Law*, Tübingen: Mohr Siebeck, 1987.

Riches, John, *The Bible: A Very Short Introduction*, New York: Oxford University Press, 2000.

Riesner, Rainer, "Jesus As Preacher and Teacher", *Jesus and the Oral Gospel Tradition*, ed. Henry Wansbrough, Sheffield: JSOT Press, 1991, ss. 185–210.

Robinson, James M., *The Gospel of Jesus: A Historical Search for the Original Good News*, New York: HarperCollins, 2006.

Robinson, James M., *The Secrets of Judas: The Story of Misunderstood Disciple and His Lost Gospel*, San Francisco: HarperCollins e-books.

Rogers, Jay, *Why Creeds and Confessions: Foundations in Biblical Orthodoxy*, Clermont, 2016.

Rowe, Christopher Kavin, *Early Narrative Christology: The Lord in the Gospel of Luke*, Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2006.

Royse, James R., "The Early Text of Paul (and Hebrews)", *The Early Text of the New Testament*, ed. Charles E. Hill-Michael J. Kruger, New York: Oxford University Press, 2012, ss. 175-203.

Rubenstein, Jeffrey L., *Rabbinic Stories*, New York-Mahwah, New Jersey: Paulist Press 2002.

Ryad, Umar, *Islamic Reformism and Christianity: A Critical Reading of the Works of Muhammad Rashid Rida and His Associates*, Leiden: Brill, 2009.

Sakioğlu, Mehmet, İncil'i Kim Yazdı? Kilise›nin; İsa M*esih'e, Pavlos'a, Markos-Matta-Luka-Yuhanna'ya ve İncil'e Dair 2000 Yıl Sakladığı Sırrın Gerçek Öyküsü*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004.

Sakioğlu, Mehmet, İsa Haçta Öldü mü? İsa'nın Haça Gerilişi, Haçta Ölümü, Üç Gün Sonra Dirilişi Efsane mi-Gerçek mi? İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2004.

Sanders, E.P., *Jesus and Judaism*, Philadelphia: Fortress Press, 1985.

Sanders, E.P., *Jewish Law from the Jesus to the Mishnah*, Philadelphia: Trinity Press-Londra: SCM Press, 1990.

Sanders, E.P., *Paul, the Law, and the Jewish People*, Philadelphia: Fortress Press, 1983.

Sanders, E.P., *Paul: The Apostle's Life, Letters and Thought*, Minneapolis: SCM Press, 2016.

Sarıkçıoğlu, Ekrem (düzenleme ve terc.), *Diğer İnciller* (*Apokrif İnciller*), Isparta: Fakülte Kitabevi, 2009.

Schäfer, Peter, *Jesus in the Talmud*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2007.

Schneemelcher, Wilhelm (ed.), *New Testament Apocrypha, C. 1: Gospels and Related Writings*, İngilizce terc.-ed. R. McL. Wilson, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 2003.

Schnelle, Udo, *Theology in the New Testament*, İngilizce terc. M. E. Boring, Grand Rapids, Michigan: Baker Academic, 2009.

Schoeps, Hans-Joachim, *Paul: The Theology of the Apostle in the Light of Jewish Religious History*, İngilizce terc. H. Knight, Cambridge: Lutterworth, 1961.

Schoeps, Hans-Joachim, *Jewish-Christianity: Factional Disputes in the Early Church*, İngilizce terc. D. R. A. Hare, Philadelphia: Fortress Press, 1969.

Schoeps, Hans-Joachim, *Yahudi-Hıristiyanlığı*, Türkçe terc. Ekrem Sarıkçıoğlu, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.

Schonfield, Hugh, *According to the Hebrews. A New Translation of the Jewish Life of Jesus, the Toldoth Jeshu, with an Inquiry into the Nature of Its Sources and Special Relationship to the Lost Gospel According to the Hebrews*, Londra: Duckworth, 1937.

Schonfield, Hugh, *The History of Jewish Christianity: From the First to the Twentieth Century*, Londra: Duckworth, 1936.

Schweitzer, Albert, *The Quest of the Historical Jesus*, İngilizce terc. W. Montgomery, Sunum: F.C. Burkitt, Mineola, New York: Dover Publications, 2005.

Seeberg, R., *Text-Book of the History of Doctrines*, İngilizce terc. C.E. Hay, Philadelphia: Lutheran Publication, 1905.

Segal, Alan F., "Paul's Jewish Presuppositions", *The Cambridge Companion to St. Paul*, New York: Cambridge University Press, 2004, ss. 159-172.

Segal, Alan F., *Paul the Convert: The Apostolate and Apostasy of Saul the Phrarisee*, New York: Yale University Press, 1992.

Segelberg, Eric, "The Gospel of Philip and the New Testament" *The New Testament and Gnōsis: Essays in Honour of Robert McL. Wilson*, ed. A. H. B. Logan-A. J. M. Wedderburn, Londra-New York: T-T Clark, 2004.

Shahak, Israel, *Yahudi Tarihi, Yahudi Dini*, Türkçe terc. Ahmet Emin Dağ, İstanbul: Anka, 2002.

Sharrock, Russell, *The Triunity of God*, Lulu.com, 2012.

Shaw, Brent D., "The Myth of the Neronian Persecution", *Journal of Roman Studies*, 105, 2015, ss. 73-100.

Sheldon, Rose Mary, "Jesus as a Security Risk: Intelligence and Repression in the Roman Empire", (https://warontherocks.com/), February 10, 2016.

Siejkowski, Piotr Ashwin-, *Clement of Alexandria on Trial: The Evidence of "Heresy" from Photius' Bibliotheca*, Leiden-Boston: Brill, 2010.

Sim, David C., "The Gospel of Matthew, John the Elder and the Papias Tradition", *HTS* 63: 1, ss. 283–299.

Smith, Andrew Phillip (terc.-açıklama), Stevan Davies (önsöz kısmı), *The Gospel of Philip: Annotated-Explained*, Woodstock: Vermont, 2005.

Smith, Andrew Phillip, *A Dictionary of Gnosticism*, Wheaton, Illionis: Theosophical Publishing, 2009.

Snow, Robert S., *Daniel's Son of Man in Mark: A Redefinition of the Jerusalem Temple and the Formation of a New Covenant Community*, Eugene, Oregon: Pickwick, 2016.

Solloma, R., "The Significance of Septuagint Studies", *Emanuel: Studies in Hebrew Bible Septuagint and Dead Sea Scrolls in Honour of Emanuel Tov*, eds. M. Paul-R.A. Kraft-L.H. Schiffman-W.W. Fields, Leiden: Brill, 2003.

Stanton, Graham, *The Gospels and Jesus* (2. Basım), New York: Oxford University Press, 2002.

Strack, Herman L., *Introduction to the Talmud and Midrash*, 5. Almanca basımın İngilizce terc., Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1931.

Streeter, Tom, *The Church and Western Culture: An Introduction to Church History*, Booktango, 2012.

Strong, James, *The Exhaustive Concordance of the Bible: Greek Dictionary of the New Testament*, AGES Digital Library, 1997.

Swete, Henry Barclay, *The Apocryphal Gospel of St. Peter*, New York: Cosimo, 2007.

Tabbernee, William, *Early Christianity in Contexts: An Exploration across Cultures and Continents*, Michigan: Grand Rapids, 2014.

Tarakçı, Muhammed, "Yahudilikte Vahiy Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları 8: Bütün Yönleriyle Yahudilik*, (Uluslararası Sempozyum, 18-19 Şubat 2012) ed. A. Ünal, H. Karataş, Y. Meral, D. Özbey, Ankara, 2012, ss. 61-71.

Taylor, Joan E., "Pontius Pilate and the Imperial Cult in Roman Judaea", *The New Testament Studies*, 52, 2006, ss. 555-582.

Taylor, N.H., "The Destruction of Jerusalem and the Transmission of the Synoptic Eschatological Discourse", *HTS* 59: 2, 2003, ss. 283-311.

Telford, W. R., *The Theology of the Gospel of Mark*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

The New Testament in the Apostolic Fathers, Oxford Society of Historical Theology, Oxford: Clarendon Press 1905.

Thiselton, Anthony C. (ed.), *The Hermeneutics of Doctrine*, Michigan: Grand Rapids, 2007.

Thomas, David – Mallett, Alex (ed.), *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, Leiden-Boston: Brill, 2013 (1-5 cilt serileri).

Togarasei, Lovemore, "The Conversion of Paul in the Light of the Theory of Cognitive Dissonance", *Zambezia*, 31, 1/2, 2004.

Tondo, Douglas J. Del, Esq., *Jesus' Words Only or Was Paul the Apostle Jesus Condemns in Revelation 2:2*?, Infinity Publishing, 2006.

Toprak, Mehmet Sait, *Talmud ve Hadis: Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, İstanbul: Kabalcı, 2012.

Turan, Süleyman, *Misyonerliğin Kurucusu Pavlus*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2016.

Turner, Martha Lee, *The Gospel According to Philip: The Sources and Coherence of an Early Christian Collection*, Leiden-New York-Köln: Brill, 1996.

Tyson, Joseph B., *Marcion and Luke-Acts: A Defining Struggle*, Columbia: University of South Carolina Press, 2006.

Ulutürk, Muammer, *Hıristiyanlık'ta Havarilik*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Dan.: Mehmet Aydın, Konya, 2005.

Unterbrink, Daniel T., *The Three Messiahs: The Historical Judas of Galilean, The Revelatory Christ Jesus and The Mythical Jesus of Nazareth*, New York: Bloomington, iUniverse, Inc., 2010.

Unterman, Isaac, *The Talmud: An Analytical Guide to its History and Teachings*, New York: Bloch Publishing Company 1971.

Uro, Risto, *Thomas: Seeking the Historical Context of the Gospel of Thomas*, Londra-New York: T-T Clark, 2003.

Valantasis, Richard, *The Gospel of Thomas*, London: Routledge, 1997.

Van Unnik, J. C., *Tarsus or Jerusalem: The City of Paul's Youth*, Londra: Epworth Press, 1962.

Van Unnik, W.C., *The New Testament: It's History and Message*, İngilizce terc. H.H. Hoskins, Londra: Collins, 1964.

Van Voorst, Robert E., *Jesus Outside the New Testament: An Introduction to Ancient Evidence,* Michigan: Grand Rapids, Wm. B. Eerdmans, 2000.

Varner, William, "On the Trail of Trypho: Two Fragmentary Jewish-Christian Dialogues From the Ancient Churches", *Christian Origins and Hellenistic Judaism: Social and Literary Context for the New Testament*, ed. Stanley E. Porter-Andrew W. Pitts, Leiden-Boston: Brill, 2013.

Vermes, Geza, *The Real Jesus: Then and Now*, Minneapolis: Fortress Press, 2010.

Voskuilen, Thijs, "Operation Messiah: Did Christianity Start as a Roman Psychological Counterinsurgency Operation?", *Small Wars and Insurgencies*, 16: 2, 2005, ss. 192-215.

Waddell, James A., *The Messiah: The Comparative Study of the Enochic Son of Man and the Pauline Kyrios*, New York-Londra: T-T Clark, 2011.

Waldenfels, Hans, *Jesus Christ and the Religions: An Essay in Theology of Religions*, Milwaukee: Wisconsin, 2009.

Walker, W., Norris, R.A., Lotz, D.W., Handy, R.T., *A History of the Christian Church*, 4. Basım, New York, 1985.

Wallace, Richard – Williams, Wynne, *Tarsuslu Paulus'un Üç Dünyası*, Türkçe terc. Z. Zühre İlkgelen, (2. Basım), İstanbul: Homer, 2012.

Wedderburn, A. J. M. (ed.), *Paul and Jesus*, New York: T-T Clark, 1989.

Wedderburn, A. J. M., *A History of the First Christians*, Continuum, 2004.

Weedman, Mark, *The Trinitarian Theology of Hilary of Poitiers*, Leiden: Brill, 2007.

Weinandy, Thomas G., *Jesus the Christ*, Indiana: Huntington, 2003.

Wells, George Albert, *Did Jesus Exist*?, Londra: Pemberton 1986.

Wells, George Albert, *The Jesus Legend*, Chicago: Open Quest, 1996.

Westcott, Brooke Foss, *A General Survey of the History of the Canon of the New Testament*, (4. Basım), Londra: Macmillan, 1875.

Wiarda, Timothy, *Peter in the Gospels*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.

Wiles, Maurice F., *The Spiritual Gospel: The Interpretation of the Fourth Gospel in the Early Church*, Londra: Cambridge University Press, 1960.

Wills, Lawrence M., *The Quest of the Historical Gospel: Mark, John and the Origins of the Gospel Genre*, London: Routledge, 1997.

Wiscmeyer, Oda, "Romans 1: 1-7 and Mark 1: 1-3 in Comparison", *Mark and Paul: Comparative Essays*, Part II, ed. E.-M. Becker, T. E.-Pedersen, M. Müller, Berlin: Walter de Gruyter, 2014.

Witherup, Ronald D., "Pavlus Hakkında On Soru On Cevap", Türkçe terc. Süleyman Turan, *Din Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 4, 2004.

Woodhead, Linda, *Hıristiyanlık*, Türkçe terc. Sevda Çalışkan, Ankara: Dost Yayınları, 2006.

Wrede, William, *Paul*, İngilizce terc. Edward Lummis, Londra, 1907.

Wright, Christopher J. W., *Knowing Jesus Through the Old Testament*, Carlisle: Long Creative Projects, 2014.

Wright, N.T., *What Saint Paul Really Said: Was Paul of Tarsus the Real Founder of Christianity*, Michigan: Grand Rapids, W.B. Eerdmans Publishing, 1997

Yarborough, Robert W., "The Date of Papias: A Reassessment", *Journal of the Theological Society*: 26, 1983, ss. 181-191.

Yiğitoğlu, Mustafa – Habergetiren, Ömer Faruk, "Yahudilik ve İslam'da Zina Suçu ve Cezası", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 5: 2, 2016 ss. 271-297.

Yiğitoğlu, Mustafa, "Hz. Musa'ya Atfedilen Kitapların Farklı Redaksiyonları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5: 7, 2012, ss. 809-817.

Young, Stephen E., *Jesus Tradition in the Apostolic Fathers*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.

Zahn, Theodor, *Introduction the New Testament*, C. 3, 3. Almanca Basımından İngilizce terc. John Moore, Edinburgh: T & T. Clark, 1909.

İndeks

L

M

N

Ş

Ü

V

Y

Z

Hıristiyanların Tanrı'nın oğlu ve Tanrı, Müslümanların ise büyük bir peygamber olarak inandıkları, dolayısıyla dünya nüfusunun yarısının kabul ettiği Hz. İsa'nın Hıristiyanlar arasında bile önemli tartışmalara yol açan kimliği, kişiliği ve mucizelerle dolu dünya hayatına dair başta kutsal metinler olmak üzere apokrifal literatür ve diğer kaynakların verdikleri bilgileri, Hz. İsa'dan sonra Hıristiyanlığın gerçek mimarı diye takdim edilen Pavlus ve Hz. İsa'nın mesajının Pavlus'çu yorum ile aldığı şekli, temel kaynaklardan hareketle bilimsel bir şekilde değerlendirerek yapılmış önemli bir çalışma.

Prof. Dr. Ömer Faruk Harman, İbn Haldun Üniversitesi

Bu kitapta, Hıristiyanlıkla ilgili ilk dönem kaynaklara, apokrif İncillere ve yaygın olarak okunan dört İncil'e gidilerek Hz. İsa'nın kimliği büyük bir ustalıkla ele alınıp sorgulanıyor. Özellikle Hz. İsa'nın ölümünden sonra onun cemaatinin lideri olan Yakup'un unutturulan öneminin farkına bu kitapla vardım ve heyecanlandım. Ayrıca, bugünkü Hıristiyanlığın kurucusu Pavlus'a getirilen farklı bakış açısından etkilendim. Burada varılan sonuçlar Hıristiyanlık açısından olduğu gibi İslam açısından ve dinler tarihi alanı açısından büyük önem taşıyor.

Prof. Dr. Caner Taslaman, Yıldız Teknik Üniversitesi

Zafer Duygu, bu çalışmasında hem Hıristiyanlık tarihi ile ilgili hâkimiyetini hem de son derece başarılı analiz yeteneğini ortaya koyuyor. Ayrıca okuyucuyu, bambaşka bir Pavlus'la tanıştırıyor. Alana yönelik orijinal ve her açıdan ikna edici bir çalışma.

Dr. Emre Dorman, Acıbadem Üniversitesi

Bu kitap çalışmasında; İsa'nın veya havarilerin "Hıristiyanlık" isminde bir din kurmadıkları ve hiçbir zaman böyle bir amaç taşımadıkları öne sürülmektedir. Bunun da ötesinde, Hıristiyanlığın ve geleneksel kilisenin İsa'ya ve havarilere ait öğretileri çok büyük bir oranda temsil etmediği (dolaylı olarak) iddia edilmektedir. Bu doğrultuda Hıristiyanlığın gerçek kurucusu olan Pavlus'a alışılmışın dışında, çok farklı bir pencereden bakılmaktadır. İsa'nın ölümünden sonra İsa cemaatini 60'lı yıllara kadar yöneten kardeşi Yakup'un ve "orijinal" havarilerin Pavlus'u hiçbir zaman hiçbir iddiası yönünden kabul etmedikleri anlatılmaktadır. Pavlus'un İsa'ya ait öğretilerin içeriğini ve yönünü gayet bilinçli bir şekilde ve belirli amaçlarla değiştirdiği söylenmektedir. Bütün bu görüşler Hıristiyanlığın bilinen en eski metinlerinden hareketle (ve konuya ilişkin modern araştırmalardan da yardım alınarak) savunulmaktadır. Bu amaçla; geleneksel kilisenin İsa'ya ve Hıristiyanlığın kuruluşuna ilişkin teogoni ve eskatoloji bağlamıyla "mit" olan kabulleri sorgulanmakta ve bu kabulleri ihtiva eden birtakım metinler çürütülmektedir.

Yazarın Önsözünden

ISBN 978-605-9304-67-2
9 786059 304672 >
₺35
www.dusunyayincilik.com
/dusunyayincilik
/dusunyayincilik